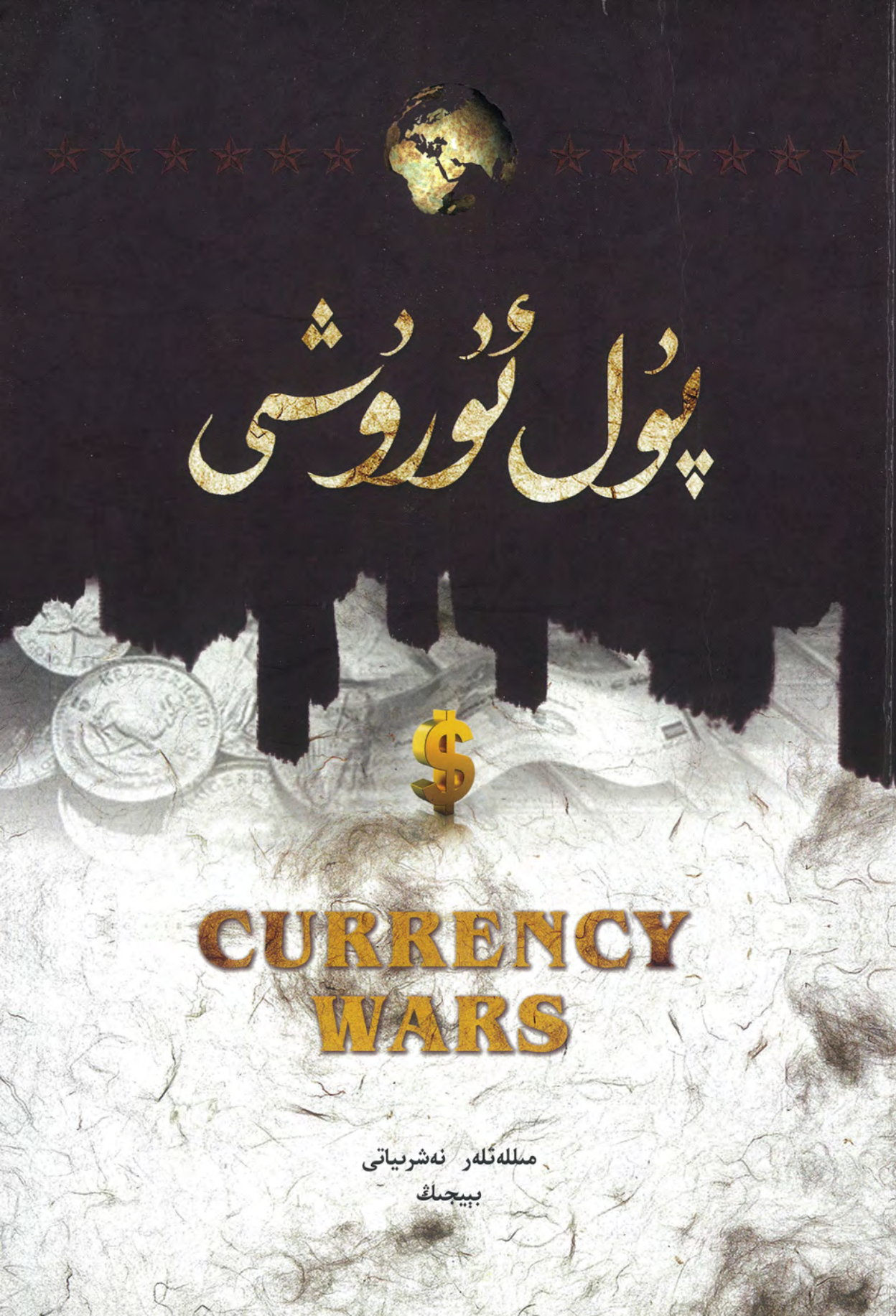

پۇل ئۇرۇشى
CURRENCY
WARS
مىللەتلەر نەشرىياتى
بېيجىڭ

مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: نۇرمۇھەممەد ئۆمەر ئۇچقۇن

پۇل ئوردىسى



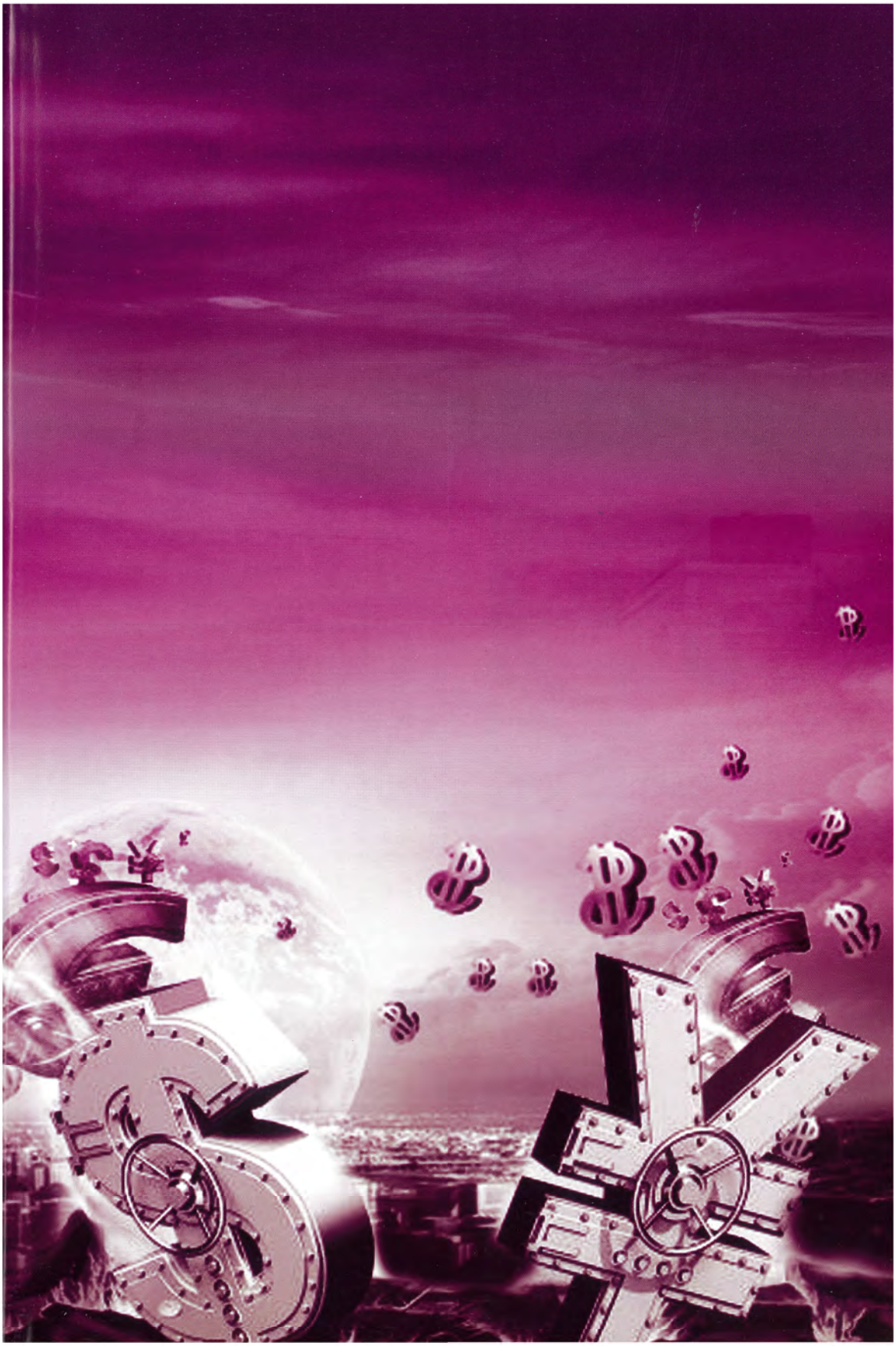
مىللەتلەر نەشرىياتى

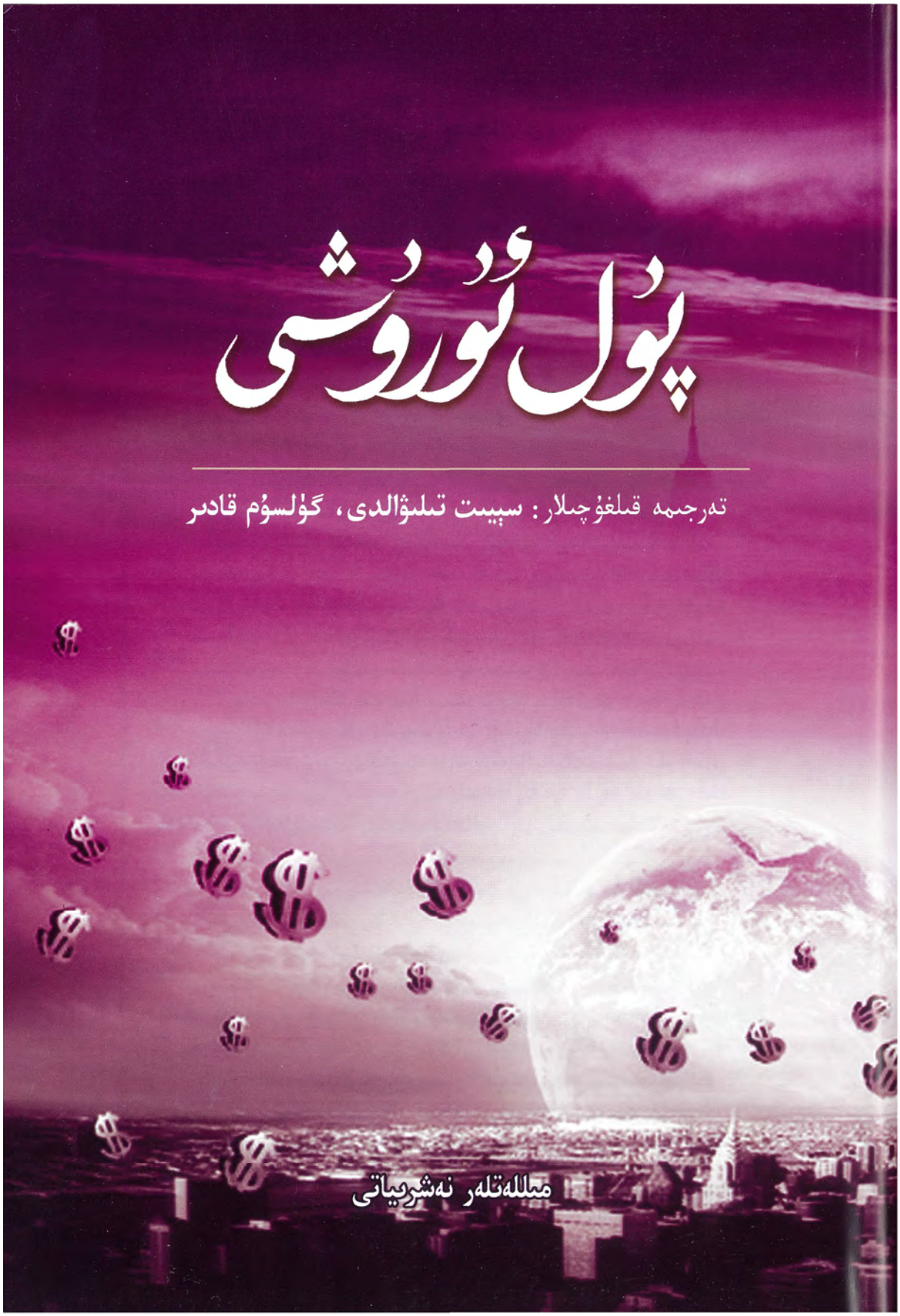
ISBN 978-7-105-12724-5

9 787105 127245 >

定价：45.00 元

扫一扫获得更多资讯




پۇل ئۇرۇشى
تەرجىمە قىلغۇچىلار: سېيىت تىلۋالدى، گۈلسۇم قادىر
مىللەتلەر نەشرىياتى

مۇندەرىجە

قايتا نەشرىگە كىرىش سۆز 1
مۇقەددىمە جۇڭگو ئىقتىساد ئاۋىياماتكىسىنىڭ سەپىرى ئوڭۇشلۇق بولارمۇ؟ 7
بىرىنچى باب روتسچىلد جەمەتى: "ئاق يوللۇق" دۇنياۋى باي 1
روتسچىلد زادى كىم؟ پۇل مۇئامىلە ساھەسىدىكى بىرەرسىنىڭ "روتسچىلد" دېگەن بۇ ئىسمنى ئاڭلاپ باقمىغانلىقى گويا ھەربىي ئادەمنىڭ ناپالېئوننى، فىزىكا تەتقىقاتچىسىنىڭ ئېينىشتېيننى بىلمىگىنىدەك كۆلكىلىك بىر ئىش. ئەمما، ئەجەبلىنەرلىك يېرى شۇكى، بۇ ئىسىم مۇتلەق كۆپ ساندىكى جۇڭگولۇقلارغا ناتونۇش. جۇڭگولۇقلارنىڭ ھەتتا دۇنيا خەلقىنىڭ ئۆتمۈشى، ھازىرى ۋە كەلگۈسىگە شۇنچىۋالا كۆچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن بۇ كىشىنىڭ جەمئىيەتتە نام-نىشانسىز ئۆتەلىشى ئۇنىڭ ئون-تىنسىز ياشاشقا نەقەدەر ماھىر ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.
ناپالېئوننىڭ ۋاتېرلو ئۇرۇشى ۋە روتسچىلدنىڭ زەپەر دەرۋازىسى ... 3
روتسچىلد ئىگىلىكىنىڭ دەۋر ئارقا كۆرۈنۈشى 8
ئاتا روتسچىلدنىڭ تۇنجى دەسمايىسى 12
سونسىنىڭ لوندوندىكى پۇل مۇئامىلە شەھەرىستانىنى ئىدارە قىلىشى 17
جامېسىنىڭ فىرانسىيەنى "ئىستېلا" قىلىشى 21
سولوموننىڭ ئاۋستىرىيەنى مونوپول قىلىشى 24
روتسچىلدنىڭ ئالتىنىدىكى گېرمانىيە ۋە ئىتالىيە 28
روتسچىلدنىڭ پۇل مۇئامىلە ئىمپېرىيەسى 29
ئىككىنچى باب دۇنياۋى بانكىرلار بىلەن ئامېرىكا پىرېزىدېنتلىرىنىڭ يۇز يىللىق جەڭگى-جېدىلى 35
"پەۋقۇلئاددە مەنپەئەتدار گۇرۇھ"لار بىلەن ئامېرىكا خەلقى سايلاپ چىققان ھۆكۈمەتنىڭ جەنۇب-شىمال ئۇرۇشىنىڭ ئالدى-كەينىدە ئالاھەزەل 100 يىل داۋاملاشقان، ئامېرىكىدا خوسۇسىي مەركىزىي بانكا سىستېمىسىنى شەكىللەندۈرۈش

مەسلىسنى دەۋر قىلغان ھايات ـ ماماتلىق كۆرىشىدە، ئامېرىكىنىڭ يەتتە نەپەر پرېزىدېنتى سۈيىقەستكە ئۇچرىدى؛ پارلامېنت ئەزاسىدىن بىر نەچچىسى جان بەردى. شۇڭا ئامېرىكا تارىخچىلىرى: "ئامېرىكا پرېزىدېنتلىرىنىڭ تالاپەتكە ئۇچراش نىسبىتى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە نورمانىدىيەدىن قۇرۇقلۇققا چىققان ئامېرىكا ئەسكەرلىرىنىڭكىدىنمۇ ئېشىپ كەتتى" دەپ كۆرسەتكەنىدى.
لىنكولىننىڭ قەستكە ئۇچرىشى 37
پۇل تارقىتىش ھوقۇقى ۋە ئامېرىكا مۇستەقىللىق ئۇرۇشى 40
دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ تۇنجى ئۇرۇشى: ئامېرىكا بىرىنچى بانكىسى (1791 ~ 1811) 44
دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ قايتا باش كۆتۈرۈشى: ئامېرىكا ئىككىنچى بانكىسى (1816 ~ 1832) 49
"بانكا جېنىمنى ئالماقچىمىش ئەمما بانكىنىڭ جېنىنى مەن ئالمەن" 51
يېڭى سەپ: مۇستەقىل مالىيە سىستېمىسى 53
دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ قايتا ئاتلىنىشى: "1857 ـ يىلدىكى ساراسىمە" 58
ئامېرىكا ئىچكى ئۇرۇشىنىڭ سەۋەبكارى ـ ياۋروپادىكى خەلقئارالىق پۇل مۇئامىلە كۆچلىرى 60
لىنكولىننىڭ يېڭى پۇل سىياسىتى 64
لىنكولىننىڭ چارروسىيەدىكى ئىتتىپاقدىشى 68
لىنكولىننىڭ ھەقىقىي قاتىلى كىم؟ 70
ئەجەللىك مۇرەسسە: 1863 ـ يىلدىكى «دۆلەت بانكا قانۇنى» 72
ئۈچىنچى باب ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى: خۇسۇسىي مەركىزىي بانكا 81

"جۇڭگونىڭ ھازىرقى ئىقتىسادىشۇناسلىرىدىن ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ ئەمەلىيەتتە خۇسۇسىي مەركىزىي بانكا ئىكەنلىكىنى بىلىدىغانلار يوق دېيەرلىك" دېسەم ئېھتىمال لاپ بولماس. چۈنكى، ئاتالمىش "فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى" ئەمەلىيەتتە "فېدېراتسىيە"نىڭمۇ ئەمەس، "ئېھتىيات" ئۇچۇن جۇغلىغان مەبلىغمۇ يوق، ھەتتا بانكىمۇ ئەمەس. ئامېرىكا ھۆكۈمىتى ئامېرىكا دوللىرىغا ئېرىشمەكچى بولسا، ئامېرىكا خەلقىنىڭ كەلگۈسىدە تاپشۇرىدىغان باج پۇلى(زايوم)نى خۇسۇسىيلارنىڭ قولىدىكى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىغا

رەنگە قويىدۇ؛ ئاندىن ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى "ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى چېكى"نى بېسىپ تارقىتىدۇ. ئۇ دەل — ئامېرىكا دوللىرى.
سىرلىق جېكىل ئارىلى — ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ بۆشۈكى 83
ۋال ستريت كوچىسىدىكى يەتتە ماگنات — ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ خۇبىيانە مەدەتكارى 87
1907 - يىلدىكى بانكا كىرىزىسى — ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ قۇرۇلۇشىغا سەۋەبكار 97
ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىدىن قانۇنلۇق پۇلغىچە: بانكىرلارنىڭ دۇنيا قارىشىدىكى كاتتا ئۆزگىرىش 102
1912 - يىلدىكى چوڭ سايلامنىڭ غەلۋە - غوۋغاسى 104
B پىلان 108
بانكىرلارنى مۇرادىغا يەتكۈزگەن «ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى قانۇنى» 110
ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى كىمنىڭ قولىدا؟ .. 115
ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ تۈنجى نۆۋەتلىك مۇدىرىيىتى 119
سىرلىق "فېدېراتسىيە مەسلىھەتچىلىك كومىتېتى" 121
سىر نەدە؟ 123
تۆتىنچى باب بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ۋە ئېغىر كاساتچىلىق: دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ "مول هوسۇل پەيتى" 127
بانكىرلار — ئەسلىدىنلا ئۇرۇشخۇمارلار. چۈنكى، ئۇلار ئۇرۇشنى پىلانلايدۇ؛ ئۇرۇشقا كۈشكۈرتىدۇ ۋە پۇل چىقىرىدۇ. شۇڭا، دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ھەشەمەتلىك سارايلىرى قانلىق خارابىلەر ئۈستىگە قەد كۆتۈرگەن. بانكىرلار ئىقتىسادىي كاساتچىلىق پەيدا قىلىش ئارقىلىقمۇ مونەك - مونەك پۇل تاپالايدۇ. مەسىلەن، ئامېرىكىدا خۇسۇسىي مەركىزىي بانكا قۇرۇلغاندىن كېيىن، بانكىرلارنىڭ "قوي قىرقىشى" ھەر جەھەتتىن مىسلىسىز دەرىجىگە يەتكەنىدى.
ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى بولمىغان بولسا، بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىمۇ پارتلىمىغان بولاتتى 129
ئۇرۇش مەزگىللىدە سىترون باشقۇرغان ئامېرىكا فېدېراتسىيە

ئېھتىيات بانكىسى 135
"دېموكراتىيە ۋە ئەخلاق مىزانى ئوچۇن" ئۇرۇشقا كىرگەن ۋېلسون 138
ئۇرۇشتىن تاغدەك نەپ ئالغان بانكىرلار 141
«ۋېرسال شەرتنامىسى»: 20 يىل ئۇرۇش توختىتالىغان كېلىشىم 145
"قوي قىرقىش" ۋە 1921-يىلى ئامېرىكا يېزا ئىگىلىكىدە كۆرۈلگەن كاساتچىلىق 147
دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ 1927-يىلدىكى سۇيىقەستى 151
1929-يىلدىكى كۆپۈك ئىگىلىكىنىڭ ۋەيرانچىلىقى: يەنە بىر قېتىملىق "قوي قىرقىش" ھەرىكىتى 154
ئېغىر كاساتچىلىقنى پىلانلاشتىكى مەقسەت 158
بەشىنچى باب پاخال پۇل توغرىسىدا "يېڭى تەدبىر" 167

قەغەز پۇلنى ئالتۇنغا تېگىشىش ئەھمىيىتىتە كىشىلەردىكى ئەڭ ئەقەللىي ئىقتىسادىي ئەركىنلىكنىڭ ئىپتىداسى ئىدى. چۇنكى، دېموكراتىيە ۋە باشقا شەكىلدىكى ئەركىنلىك دەل شۇ ئاساستا ئەمەلىي ئەھمىيىتىنى تاپالايدۇ. ھالبۇكى، دۇنياۋى بانكىرلار 1929-يىلدىن بۇيانقى دەھشەتلىك ئىقتىسادىي كىرىزىستىن پايدىلىنىپ، نورمال ئەھۋالدا قەتئىي مۇمكىن بولمايدىغان "ئالتۇن بىرلىك تۇزۇمىنى بىكار قىلىش"تەك كاتتا ئىشنى "سۇنىڭ ئېقىشىغا، تۇكنىڭ يېتىشىغا قاراپ ئىش تۇتۇش" تەدبىرى بىلەن ۋۇجۇدقا چىقىرىپ، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىغا ئېلىپ بارىدىغان "پۇل مۇئامىلە كۆۋرۈكى"نى ياساپ چىقتى.

كاينىسنىڭ "پاخال پۇلى" 170
1932-يىلدىكى پىرېزىدېنت سايلىمى 175
فىرانكلىن دېلانو روزېۋېلت زادى كىم؟ 179
ئالتۇن بىرلىك تۇزۇمىنى بىكار قىلىش: بانكىرلارنىڭ روزېۋېلتقا يۇكلىگەن تارىخىي بۇرچى 184
"خەتەرلىك سېلىنما"نىڭ گىتلېرنى تاللىشى 191
ۋال ستىرىتنىڭ ئىقتىسادىي يارىدەمگە نائىل ناتسىستلار گېرمانىيەسى 195
ئالتۇندەك ئۇرۇش ۋە پاخالدەك پۇل 200
ئالتىنچى باب دۇنياغا ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان قابىللار سورۇنى . 207

ئەنگلىيە بىلەن ئامېرىكا ياۋروپا قۇرۇقلۇقىدا ئىككىنچى فرونتىنى ئېچىپ بىر نەچچە ئاي ئۆتە-ئۆتمەيلا، دۇنياۋى بانكىرلار ئۇزاقتىن بېرى كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلگەن "پۈتۈن دۇنيانىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى قامالالاش پىلانى"نى يولغا قويۇشقا كىرىشتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، دۇنياۋى بانكىرلار يادرولۇق تەشكىلي ئاپپاراتلاردىن بىر نەچچىنى قۇرۇپ بولغانىدى. ئۇ ئاپپاراتلارنىڭ مۇددىئاسى ئاز سانىدىكى ئەنگلىيە، ئامېرىكا قابىللىرىلا سورايدىغان دۇنياۋى ھۆكۈمەت قۇرۇپ، ئەڭ ئاخىردا بىرلىككە كەلگەن دۇنيا پۇل تارقىتىش سىستېمىسىنى تۇرغۇزۇپ چىقىپ، شۇ ئارقىلىق يەر شارىدىكى پۈقرالاردىن "دۇنيا بېجى" ئېلىش ئىدى. ئاتالمىش "دۇنياۋى يېڭى تەرتىپ" دېگىنى مانا مۇشۇ!

"مەنسۇى بۇزرۇكسۇار" ــ پولكوۋنىك ئىدۋارد خوۋس ۋە دىپلوماتىيە جەمئىيىتى 210
مەركىزىي بانكا ئاتامانلىرىنىڭ بانكىسى ــ خەلقئارا ھېسابات بانكىسى 217
خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى ۋە دۇنيا بانكىسى 227
دۇنياغا ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان قابىللار گۇرۇھى 237
بىلدېربېرگ كۇلۇبى 240
ئۇچ تەرەپلىك كومىتېت 244
يەتتىنچى باب "ھالال پۇل"نىڭ ئەڭ ئاخىرقى تىركىشىشى 249

كېنىنېدى قەستكە ئۇچراپ ئۇچ يىلغىچە، مۇھىم ئەربابلاردىن 18 ئادەم ئارقا-ئارقىدىن ئەجىلىدىن بۇرۇن ئۆلۈپ كەتتى. كېنىنېدى ئۇچرىغان پېشكەللىك قانداقتۇر يوشۇرۇن سۇيىقەست بولماستىن، بەلكى ئامېرىكا پىرېزىدېنتلىرىغا ئامېرىكىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى غوجىئاكىسىنىڭ زادى كىم ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ قويۇش مۇددىئاسىدىكى ئاشكارا قاتىللىق ئىدى. كېنىنېدى ئۇچرىغان بەختسىزلىكتىن دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ 20-ئەسىرنىڭ 60-يىللىرى ئالتۇن ۋە كۈموشتىن ئىبارەت ئىككى تۈرلۈك "ھالال پۇل"نى دۇنيا مىقياسىدا بىكار قىلىش ئۇچۇن، ھەيران قالارلىق تارىخي ۋەقەلەرنى تۇغدۇرغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

11110-نومۇرلۇق پىرېزىدېنت بۇيرۇقى: كېنىنېدىنىڭ ئۆلۈم خېتى 252
كۈموش دوللارنىڭ تارىخي ئورنى 258
كۈموش بىرلىك تۈزۈمىنىڭ ئاخىرلىشىشى 263
ئالتۇن ھەمكارلىق فوندى 269

پەۋقۇلئاددا پۇل ئېلىش ھوقۇقى 278
ئالتۇن پۇلنى بىكار قىلىش يولىدىكى ئومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇم ... 281
"ئىقتىسادىي قاتىل" ۋە نېفىت دوللىرىنىڭ ئامېرىكىغا قايتىشى
..... 283
رېگاننىڭ قەستكە ئۇچرىشى: ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى ساقلاش
ئۇمىدىنىڭ پۈتۈنلەي بىتچىت قىلىنىشى 287
سەككىزىنچى باب داۋراڭسىز ئۇرۇش ــ پۇل ئۇرۇشى 293

دۇنياۋى بانكىرلار دۇنيا پۇلى تارقىتىشتىن ئىبارەت بۇ ئىستراتېگىيەلىك ئورۇندا مۇستەھكەم پۈت تىرەپ تۇرۇش ئۈچۈن، 20 ـ ئەسىرنىڭ 70 ـ يىللىرىدىن باشلاپ، ئامېرىكا دوللىرىغا بولغان ئىشەنچنى كۈچەيتىش، تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرنىڭ ئىقتىسادىنى "پارچىلاش" ۋە يوشۇرۇن رەقىبلەرنى تارمار قىلىش خۇسۇسىدىكى پۇل ئۇرۇشلىرىنى قوزغىدى. ئۇنىڭدىكى ئىستراتېگىيەلىك مۇددىئا دۇنيا ئىقتىسادىنى "كونترولۇق ئىچىدە پارچىلاپ"، "دۇنياۋى ھۆكۈمەت"، "دۇنيا پۇلى" ۋە "دۇنياۋى باج" ئەندىزىسى ئۈچۈن پۇختا ئاساس سېلىش ئىدى. ئۇلاردىكى يادرولۇق مۇددىئانىڭ جۈڭگو پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىغا زەربە بېرىش ئىكەنلىكىدە گەپ يوق، ئەلۋەتتە.

1973 ـ يىلىدىكى ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى: ئامېرىكا دوللىرىنىڭ قايتۇرما زەربىسى 296
پائۇل ۋولك: دۇنيا ئىقتىسادى "كونترولۇق ئىچىدە پارچىلىنىدۇ"
..... 300
دۇنيا مۇھىت بانكىسى يەر شارى قۇرۇقلۇقىنىڭ 30 پىرسەنتىنى ئىگىلىشى كېرەك 307
پۇل مۇئامىلە "يادرو بومبىسى"نىڭ نىشانى ــ توكيو 315
دۇنياۋى بانكىرلار ئارىسىدىكى پۇل مۇئامىلە قەستكارى ــ سوروس
..... 323
ياۋروپا پوللىرىغا يوشۇرۇن زەربە بېرىدىغان "ياسمان بەلباغ" .. 329
ئاسىيا پوللىرىنى ئۇجۇقتۇرۇش ئۇرۇشى 335
جۈڭگونىڭ كەلگۈسىدىن بېشارەت 347
توققۇزىنچى باب ئامېرىكا دوللىرىنىڭ جان تومۇرى ۋە ئالتۇننىڭ "بارماق گۈمپىسى" 349

قەرز بىلەن پۇل بىر ـ بىرىگە چەمبەرچاس باغلىنىپ كەتكەن. بۇ مەنتىقىنىڭ

مۇقەررەر نەتىجىسى شۇنداق بولىدۇكى، بۇنىڭدا قەرز يەنىى قەرزدارلىق چەكسىز كۆپىيىۋېرىدىغان بولغاچقا، كىشىلەر ئاخىر قەرزلىك پۇلدىن پۈتۈنلەي ۋاز كېچىدۇ ياكى ئاشۇ قەرزدارلىقنىڭ ئۆسۈمى ھەددىدىن زىيادە كۆپىيىپ كېتىپ، ئىقتىسادنى كاردىن چىقىرىۋېتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئاخىرقى ھېسابتا پۈتكۈل ئىقتىسادىي سىستېما بىتچەت بولۇپ كېتىدۇ. قەرزدارلىقنى پۇللاشتۇرۇش ھازىرقى زامان ئىقتىسادىدىكى ئەڭ ئېغىر تۇراقسىزلىقنى ئاسترىتتىن پەيدا قىلىدىغان ئامىللاردىن بولۇپ، ئۇنىڭدا ئەتىكى پۇلنى نېسىگە خەجلەش ئارقىلىق بۈگۈننىڭ ئېھتىياجى قاندۇرۇلىدۇ. پۈللار ئارىسىدا ئالتۇن-كۈمۈش پۇل ئەمەلىي ئېرىشكەن قىممەتكە، مەمۇرىي پۇل تىلخەت بىلەن ۋەدىنىڭ يىغىندىسىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. بۇ ئىككىسىنىڭ قىممىتى "ئالتۇن مىقدارى" جەھەتتىن ماھىيەتلىك پەرق قىلىدۇ.

قىسمەن ئېھتىيات فوندى سىستېمىسى: پۇل پاخالىقىنىڭ مەنبەسى 352

قەرزلىك ئامېرىكا دوللىرىنىڭ يارالمىشى 357

ئامېرىكىلىقلارنىڭ "تاغدەك قەرزى" ۋە ئاسىيالىقلارنىڭ قولىدىكى "تىلخەت"لەر 363

پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى بازىرىدىكى "زوراۋان تىجارەت" 368

ھۆكۈمەتنىڭ پەۋقۇلئاددا ئىجازىتىگە نائىل ئاپپاراتلار: "ئامېرىكا ئىككىنچى فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى" 373

ئالتۇن: مىرزىقاماقتىكى پۇللار شاھى 381

پەۋقۇلئاددە ئاگاھ سىگنالى: روتسچىلد 2004-يىلى ئالتۇنغا باھا قويۇش سىستېمىسىدىن چېكىنىپ چىقتى 393

ئامېرىكا دوللىرى كۆپۈك ئىگىلىكىنىڭ جان تومۇرى 397

ئونىنچى باب كەلگۈسىگە نەزەر 405

پۇل قىممىتىنىڭ تۇراقلىق بولۇش-بولماسلىقى — بىرەر ئەلدىكى گۇللىنىش ياكى خارابلىقىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئالامىتى. مەسىلەن، 1914-يىلى ئەنگلىيە بانكىسى پۇند ئىستېرلىڭنى ئالتۇنغا تېگىشىش كەسپىنىڭ توختىتىلغانلىقىنى جاكارلىۋىدى، شۇنىڭدىن ئېتىبارەن بۈيۈك بىرىتانىيە ئىمپېرىيەسىنىڭ ھەيۋىتى كەلمەسكە كەتتى. يۈكسەك پەللىگە چىققان ئامېرىكا سەلتەنەتىنىڭ زەئىپلىشىشى نىكسون "ئالتۇن روجەك"نى ئېتىپ تاشلىغان 1971-يىلدىن باشلاندى. تارىخ رېئاللىقىدىن ئايانكى، پۇل كۈرسىنى چۈشۈرۈش ۋاستىسى بىلەن بايلىقنى قاقتى-

سوقتى قىلماقچى بولغان دۆلەت ئاخىرقى ھېسابتا ئاشۇ بايلىقنىڭ تاشلاندۇقىغا ئايلىنىپ قالىدۇ.
پۈل: دۇنيا ئىقتىسادىنىڭ تارازىسى 408
ئالتۇن ـ كۈموش: باھادىكى داۋالغۇشقا تاقابىل تۇرۇشتىكى تەڭشىگۈچ 413
قەرزلىك پۈلنىڭ سەمىرىپ، GDP نىڭ ياداپ كېتىشى 417
پۈل مۇئامىلە ساھەسى: جۇڭگونىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىدىكى "ئىستراتېگىيەلىك ھاۋا ئارمىيەسى" 422
كەلگۈسى ئىستراتېگىيە: "سېپىلنى ئېگىز سوقۇش، ئوزۇق ـ تۇلۇكنى يېتەرلىك جۇغلاش، غوجىئاكىلىققا ئالدىراپ كەتمەسلىك" 428
دۇنيا زاپاس پۈل مەنزىلگە سەپەر 433
خاتىمە جۇڭگو پۈل مۇئامىلىسىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش ھەققىدە .. 441
قوشۇمچە ـ 1 ئامېرىكا قەرزدارلىقىنىڭ ئىچىدىن پارتلىشى ۋە دۇنياۋى ئوبوروتچان مەبلەغ قىسلىقى 455
قوشۇمچە ـ 2 چوڭ ئىشلار خاتىرىسى 470
قوشۇمچە ـ 3 قىسمەن خاس ئىسىم ۋە ئاتالغۇلارغا ئاچقۇچ 478

تورداشلارنىڭ باھالىرى



بۇ ناھايىتى ياخشى كىتاب ئىكەن. ئۇنىڭدىن پۇل مۇئامىلە ۋە سىياسىيغا ئائىت نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئۆگىنىۋالدىم: نۇرغۇن مۇرەككەپ سىياسىي ئويۇنلارنىڭ ئەمەلىيەتتە مەنپەئەت تالىشىش مۇددىئاسىدىكى پۈت تېپىشىشتىن باشقا نەرسە ئەمەسلىكىنى، ئادەمنى ھەيرانۇ ھەس قالدۇرىدىغان سۈيىقەستلەرنىڭ پۇل تارقىتىش ۋە باھا قويۇش ھوقۇقىغا ئىنتىلىش ۋەجىدىن كېلىپ چىقىۋاتقانلىقىنى بىلىۋالدىم. قىسقىسى، بۇ كىتابتىن پۇل مۇئامىلە بىلىملىرىنى ئۆگىنىش جەھەتتە نۇرغۇن نەپكە ئېرىشتىم.

ئېھمايان

"ياخشى كىتابلار ـ ئومۇمەن تارىخنىڭ سىناقلىرىغا پايلىيالايدىغان كىتابلاردۇر" دەيدىغان گەپمۇ بار. ئالغان كىتابلىرىم ئىچىدە «پۇل ئۇرۇشى»دەك بازارلىق كىتابلار جىق ئەمەس. مۇھىمى، مەزكۇر كىتابتا دۇنيانىڭ سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي ۋەزىيىتىدىكى ئۆزگىرىشلەر پۇل نۇقتىسىدىن ئانالىز قىلىنىپتۇ. يەنە كېلىپ، دۆلەتنىڭ سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي تەدبىرلىرى خۇسۇسىدىكى بەزى قىيىن مەسىلىلەرنى پۇل نۇقتىسىدىن كۆزىتىسە، ئاسانراق چۈشىنىۋالغىلى بولىدىكەن. مەزكۇر كىتابتا دېيىلگىنى راست بولسۇن، يالغان بولسۇن، ئىشقىلىپ بۇ كىتابنىڭ نۇرغۇنلىرىمىزنىڭ تارىخ قارىشىغا خىرىس قىلغانلىقىغا كۆز يۇمالمايمىز. دېمەك، كىشىلەرنى مۇنازىرىگە سېلىپ، ئويلاندۇرغىنى ئەلۋەتتە ياخشى كىتاب.

خارتېلى

مەزكۇر كىتاب بىزگە ئاجايىپ بىر سىرنى، يەنى ئېلىمىزنىڭ پۇل مۇئامىلە بازىرى سىرتقا ئېچىۋېتىلگەندىن كېيىن دۇچ كېلىدىغان ئېغىر خىرىسنى نامايان قىلىدۇ. دۇرۇس، ئەمىن كۈنلەردە خەۋپ ـ خەتەر ئۇستىدە كاللا قاتۇرۇپ، سۇ كەلگۈچە تۇغان تۇتقانىنىڭ ھېچقانداق يامىنى يوق. بۇ كىتابنى ھەتتا ئېلىمىز رەھبەرلىرىمۇ ئوقۇپ باققان بولسا ئىدى، كىتابتىكى مەزمۇنلارغا يۇزدەيۇز ئىشىنىپ كەتمىسىمۇ، ئەمما كىرىزىس تۇيغۇسىغا كەلگەن بولاتتى.

لىيۇ سىشى

بۇ كىتاب ئوقۇغان ئادەمنى شۇنداق سوئاللارغا ئۇندەيدۇ: نۆۋەتتىكى پۇل ئۇرۇشى يېڭى مەنالارغا ئىگىمۇ ـ قانداق؟ رولى بولارمۇ؟ نېمە ئۈچۈن پۇل ئۇرۇشى دەپ ئاتىلىدۇ؟ بۇ ئىس ـ تۈتەكسىز ئۇرۇشنىڭ سەۋەبى، ۋاستىسى ۋە مۇددىئاسى زادى نېمە؟ بۇ كىتاب بىز ياشاۋاتقان بۇ دۇنيانى كۆز ئالدىمىزدا نامايان قىلىپ، بىزنى

رىئاللىقتىكى تۇرلۇك ـ تۈمەن ھادىسىلەرنى ئەستايىدىل كۆزىتىپ بېقىشقا ئۈندەيدۇ. بۇنىڭ بىلەن، ئۆزىمىز ئىشتىراك قىلىۋاتقان ياكى ئىشتىراك قىلماقچى بولۇۋاتقان بىر مەيدان ئۇرۇشىنىڭ ئەينىيىتىنى كۆرەلەيمىز. مۇبادا سەن مۇلاھىزىگە ۋە ئاپتورنىڭ تەپەككۇر ئەندىزىسىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ دۇنيانى ئۆز كۆزۈڭ بىلەن كۆزىتىشكە ھېرىسمەن بولساڭ، ئۇنداقتا مەزكۇر كىتابنى بىر ئوقۇپ باق! "ھەر كاللىدا ھەر خىيال!" دېگەن گەپنىڭ تېگىگە يېتىسەن.

كۇ نيۇر

مەلۇم مەنىدىن ئالغاندا، مۇنازىرە قوزغىغان ئەسەر ـ ئەلۋەتتە دەل جايىغا تەگكۈزەلىگەن ۋە گەپنىڭ ئوچۇقىنى دېيەلىگەن ئەسەر. شۇڭا، بۇ كىتابنى ئوقۇمىي بولمايدۇ. ناۋادا ئوقۇپ كۆرسەڭ، ئاپتورنىڭ ئادەتتە ئاسانلىقچە تېگىگە يەتكىلى بولمايدىغان پۈل مۇئامىلە ۋە ئىقتىسادقا ئائىت ساۋاتلارنى چۈشىنىشلىك بايان قىلىپ، غەربنىڭ پۈل مۇئامىلە تەرەققىيات تارىخىنى ئاسانلا چۈشىنىۋېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلغانلىقىغا ئاپىرىن ئوقۇيسەن.

تاغلىق لى جيەن

مەزكۇر كىتابتا يېقىنقى ۋە ھازىرقى زامان ئەللىرى، شۇنداقلا دۇنيا ئىقتىسادىدا كۆرۈلگەن تەرەققىياتلار ۋە ئۇنىڭ سەۋەبى پۈل ۋە پۈل مۇئامىلە نۇقتىسىدىن ئانالىز قىلىنغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭدىكى يەشىمە خۇلاسە ياكى لوگىكىلىق خۇلاسىلەرمۇ خېلى كۆپ سالماقنى ئىگىلەيدۇ. بۇ ئەسەر دۇنيا ئەھلىنى، بولۇپمۇ جۇڭگولۇقلارنى شۇنداق دەپ ئاگاھلاندۇرغانلىقى بىلەن قىممەتلىك: "تاشقى دۇنيا كۆرگىنىمىزدەك ياكى غەرب تاراتقۇلىرى ماختىغانىدەك ئۇنچىۋالا قالتىسمۇ ئەمەس. شۇڭا، يۇرەكى بايىاشاتلىقلىرىمىزغا يەڭگىلتەكلىك بىلەن مەست ـ مۇستەغرەق بولۇپ كەتمەيلى؛ غەرب دۇنياسىنىڭ بىزگە ياغدۇرۇۋاتقان 'مەدھىيە ـ تەھسىن'لىرىدىن خۇدىمىزنى يوقاتماپ قويمايلى. چۈنكى، دۇنيا يېقىنقى زامان تەرەققىياتىغا سېلىشتۇرغاندا، ئېلىمىزنىڭ تەرەققىياتى يەنىلا بىخ ھالىتىدە. شۇڭا، ئۆزىمىزنى سەگەكلىك بىلەن تونۇيلى؛ ھەرگىزمۇ قارىغۇلارچە مەيدىمىزگە مۇشتلىمايلى!"

پەن خۇڭفۇ

ئادەمگە چوڭقۇر چۈشەنچىلەرنى بەخش ئېتەلەيدىغان مەزكۇر ئەسەر بۇ دۇنيا ھەققىدىكى بۇرۇنقى قاراشلىرىمنى ئۆزگەرتىۋەتتى. مېنىڭچە، بۇ كىتابنى ھەربىر جۇڭگولۇق ئوقۇپ باقسا بولغۇدەك. چۈنكى، كىتاب ئوقۇشتىن مەقسەت ـ ئۇ ئارقىلىق نەپ ـ مەنپەئەت ئۈندۈرۈش ئەمەس، بەلكى ھەممەيلەنگە سۈيىقەستلەر ئىچىدە ئۆز مەنپەئەتىنى قوغداشقا ھوقۇقلۇق ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈش. ... ئىشقىلىپ، باشقىلار مەنپەئەتىنىڭ قۇربانلىقىغا ئايلىنىپ قېلىشنى خالايدىغانلار بولمىسا كېرەك.

سىنېنس ـ سۇڭ

قايتا نەشرىگە كىرىش سۆزى

CURRENCY WAR

2006-يازدا، يەنى ئامېرىكا ئۆي-مۇلۈك ساھەسىدىكى كۆپۈك ئىگىلىك راسا ئەۋجىگە چىققان پەيتتە، كەلگۈسى پۇل مۇئامىلە بوھرانى ھەققىدىكى ئەندىشەم قەۋەتلا كۆچىيىپ كەتتى. «پۇل ئۇرۇشى» ناملىق ئەسىرىمنى دەل ئاشۇنداق ئەنسىزلىك ۋە تەشۋىش ئىچىدە يېزىپ پۈتكۈزدۈم. مېنىڭچە، 2008-يىلدىكى دۇنياۋى پۇل مۇئامىلە كىرىزىسى ئامېرىكا دوللىرى سىستېمىسىدا 1971-يىلدىن بۇيان مەۋجۇت بولۇپ كېلىۋاتقان ئەجەللىك نۇقسان سەۋەبىدىن كېلىپ چىققان. بۇ ھال — پۈتكۈل دۇنيا پۇلى مۇنارىنىڭ ئامېرىكا قەرزدارلىقىدىن ئىبارەت قۇملۇق ئۈستىگە تۇرغۇزۇلغانلىقىنىڭ دەللىلى. يەنە كېلىپ، ئامېرىكا دوللىرى قەرزدارلىقىنىڭ مۇقىم ئۆلچەمدە ئىزچىل تۇرالىشى مۇمكىن ئەمەس؛ چۈنكى، دۇنيا ئىقتىسادى ئومۇمىي مىقدارىنىڭ ئېشىپ بېرىشىغا ئەگىشىپ، ئامېرىكا دوللىرىنىڭ ئۇلى بوشاپ، دۇنيا پۇلى مۇنارى قىيسىيىشقا قاراپ يۈزلەندى.

ماھىيەت جەھەتتىن ئالغاندا، پۇل دېمەك — بايلىققا ئېرىشىش ھوقۇقى دېمەكتۇر. چۈنكى، بىراۋنىڭ قولىدىكى پۇلى ئۇنىڭغا تەۋە بايلىق ھەققىدىكى تىلخەتكە باراۋەر. خوش ئۇنداق بولسا، بايلىق دېگەن نېمە؟ يەنە بىر نۇقتىدىن ئالغاندا، پۇلنىڭ خاراكتېرىنى ئاشۇ پۇلنى تارقىتىشتا رەنىگە قويۇلغان بايلىقنىڭ شەكلى بەلگىلەيدۇ. كىشىلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك قوبۇل كۆرىدىغان بايلىق دەل پۇل دېمەكتۇر. دېمەك، بايلىق ۋە ئاشۇ بايلىققا تەۋە پۇلمۇ ئىنسانلار مېھنىتىنىڭ مەھسۇلى. پۇلنىڭ تاۋارلىق خۇسۇسىيىتى ماھىيەتتە يەنىلا ئۇنىڭ ئەمگەك خۇسۇسىيىتىنى كۆرسىتىدۇ. ئىنسانلار 5000 يىللىق مەدەنىيەت تارىخى مابەينىدە 2000 خىلدىن ئارتۇق تاۋارنى پۇل ئورنىدا ئىشلەتكەن. ھالبۇكى، بازار تەدرىجىي تەرەققىيات داۋامىدا قالغان پۇللارنى بارا-بارا شاللاپ، ئەڭ ئاخىرىدا ئالتۇن بىلەن كۇمۇشنى بايلىقنىڭ ئاداققى

ۋەكىلى سۈپىتىدە تاللىدى. شۇنداق قىلىپ، ئالتۇن-كۈموش ھەرقانداق رايون، ھەرقانداق مەدەنىيەت ۋە ھەرقانداق دىن شارائىتىدا، ھەممە قوبۇل كۆرىدىغان بايلىق سۈپىتى بىلەن پۇل فۇنكسىيەسىنى زىممىسىگە ئالدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، ئالتۇن-كۈموش ھەم بايلىققا ئېرىشىش ھوقۇقى، ھەم ئاشۇ بايلىقنىڭ ئۆزى سۈپىتىدە مەۋجۇت بولۇپ كېلىۋاتىدۇ.

ئالتۇن-كۈموشنىڭ ئىسپاتى سۈپىتىدە بارلىققا كەلگەن قەغەز پۇل ئاساسلىقى ئالماشتۇرۇشقا قولايلىق يارىتتى. كىشىلەرنىڭ قەغەز پۇل ساقلىشىدىكى ئاداققى نىشانى ــ قانداقتۇر بايلىقنىڭ ئىسپاتى بولمىش قەغەز پۇلغا ئېرىشىش ئەمەس، بەلكى ئاشۇ ئىسپات ۋەكىللىك قىلىدىغان ئالتۇن-كۈموشكە ئېرىشىپ، ئاخىرىدا ئاشۇ ئالتۇن-كۈموشلەرنى باشقا بايلىقلارغا ئەركىن ۋە تەڭ قىممەتتە ئالماشتۇرۇشتۇر. بۇنداق پۇل تۈزۈمى تاكى 1971-يىلغىچە داۋام قىلدى؛ بۇ خىل پۇل تۈزۈمىنىڭ ۋەكىلى ــ ئامېرىكا دوللىرى. ئۇنى ئەڭ ئاخىرىدا ئالتۇنغا تېگىشلىكى بولىدىغانلىقى ئۈچۈن قوللىدا ئامېرىكا دوللىرى بارلارنىڭ كۆڭلى توق ئىدى. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن كىشىلەر ھەتتا ئامېرىكا دوللىرىنىڭ قانداقتۇر بايلىقنىڭ ئۆزى ئەمەس، بەلكى ئاشۇ بايلىقنىڭ ئىسپاتى ئىكەنلىكىنى بارا-بارا ئۇنتۇپ، ئۇنى ئالتۇنغا ئوخشاشلا سەرخىل ۋە ئاداققى بايلىق، دەپ تونۇيدىغان بولۇپ كەتتى.

كىشىلەر ئۇزاقتىن بۇيانقى ئىدىيەۋى تەسىرنىڭ كۈچى بىلەن قەغەز پۇل ۋەكىللىك قىلىدىغان ئالتۇننى ئاستا-ئاستا ئۇنتۇپ قالغان بولسىمۇ، ئەمما ئالتۇن يەنىلا قەغەز پۇلنىڭ نورمىدىن ئارتۇق تارقىتىلىشىغا توساق ئىدى. چۈنكى، ھەددىدىن زىيادە تارقىتىۋېتىلگەن قەغەز پۇل كۈنلەرنىڭ بىرىدە ھامان كىشىلەرنىڭ ئاشۇ قەغەز پۇلدىن ئىبارەت ئىسپات ئارقىلىق ئېرىشكىلى بولىدىغان ئالتۇنغا بولغان قىزىقىشىنى قوزغاپ قويىدۇ. ئۇنداق پۇل ئويۇنىنىڭ قائىدىسىنى تۈزگۈچىلەردىن بولمىش بانكىرلار ئالتۇننى قەغەز پۇلغا رەنە قىلىشنى ياقتۇرمايدۇ. چۈنكى، بىرىنچىدىن، ئالتۇن بارا-بارا كۈچىيىپ كېتىۋاتقان قەغەز پۇلغا بولغان ئېھتىياجنى قامداشقا پايلىمايدۇ؛ ئىككىنچىدىن، ئالتۇن ئۆسۈم كىرىمى يارىتالمايدۇ. شۇڭا، بانكىرلار ھەم ئەبەدىي قورۇمايدىغان ھەم ئۆسۈم تۇغدىغان مۇلۇكنى ئالتۇنىنىڭ ئورنىغا

دەسستىشكە بەكمۇ تەشنا. يەنە كېلىپ بۇ تەشنالىق تەڭداشسىز جەلپكار ئىدى. 1971 ـ يىلىدىن كېيىن يولغا قويۇلغان ئالتۇننى پۇلسىزلاشتۇرۇش تەدبىرى ئەمەلىيەتتە پۇل ئويۇنىنىڭ قائىدىسىنى بېكىتكۈچىلەر ئۆز خاھىشى بويىچە باشقىلارغا زورلاپ تاڭغان تەڭسىز شەرتنامە ئىدى. شۇنداق قىلىپ، بىز ئىگىلىك ھوقۇقلۇق ئىناۋەتلىك پۇلدىن ئىبارەت يېپىيېڭى پۇل فورماتسىيەسىنى كۆرۈشكە مۇشەررەپ بولدۇق.

بۇ بىرەر مۇستەقىل دۆلەتنىڭ قەرزدارلىقىنى رەنىگە ئېلىپ تۇرۇپ تارقىتىلىدىغان پۇل بولۇپ، بۇنداق قەغەز پۇل ئارقىلىق ئەڭ ئاخىرىدا ئېرىشكىلى بولىدىغان بايلىق قانداقتۇر ئالتۇن ئەمەس، بەلكى ئاشۇ دۆلەتنىڭ زايومى! زايومنى ئەمگەك خۇسۇسىيىتىنى ھازىرلىغان بايلىق دېگىلى بولامدۇ؟ ئېھتىمال بولار! چۈنكى زايوم ــ باج تاپشۇرغۇچىلارنىڭ كەلگۈسىدە تاپشۇرىدىغان بېجى ھەققىدىكى ۋەدىسى، خالاس. ئەمما، كەلگۈسىدە نېمە ئىشلار بولىدۇ؟ بۇنىڭغا بىر نەرسە دېيەلەيدىغىنى پەقەتلا ۋاقىت. ئالتۇن ــ ھازىرلانغان ئەمگەك مېۋىسى؛ ئۇنى كۆرگىن ياكى كۆرمىگىن، بەربىر مەۋجۇت. ئەمما، زايوم ــ ھازىرلانمىغان ئەمگەك مېۋىسى؛ ئۇ ئەتىكى بايلىق بولغىنى ئۈچۈن، ئۇنىڭدا لەۋزىدىن يېنىۋېلىش خەۋپى ھامان مەۋجۇت. دېمەك، زايومنى پۇل ئىسپاتىنىڭ ئاخىرقى ھاسىلاتىغا ئايلاندۇرۇش ــ كەلگۈسىدىكى بايلىقنى نېسىگە خەجلىگەنگە باراۋەر. شۇنىڭدەك، قەرزلىك پۇل ئوبوروت داۋامىدا تەكرار ئۆسۈم چىقىمىدىن ئىبارەت ئېغىر ئاقىۋەتنى پەيدا قىلىدۇ. جۈملىدىن، كىشىلەر قەرز قىلغان پۇلغا ئۆسۈم تۆلىگەندىن باشقا، يەنە ئاشۇ پۇلنىڭ رەنىسى ئۈچۈنمۇ ئۆسۈم تۆلەشكە مەجبۇر بولىدۇ. دېمەك، قەرزلىك پۇل تۈزۈلمىسىدىكى پۇل ئىقتىسادىي تەرەققىياتقا پۈتلىكاشاڭ بولىدۇ.

ئاممىۋى پۇلدىن پايدىلىنىش ئۈچۈن ئاز سانلىق كىشىلەرگە ئۆسۈم تۆلەپ، دۆلەت قەرزى بىلەن پۇلنى بىر ـ بىرىگە باغلاپ قويۇش ــ كىشىنى مەنتىقە جەھەتتىن قىلچە قايىل قىلالمايدىغان لايىھە، شۇنداقلا بىخ ھالىتىدە تۇرۇپلا "راك ۋىروسى" بىلەن يۇقۇملانغان پۇل سىستېمىسى. چۈنكى، بۇ سىستېمىدا پۇل قانچىكى كۆپ تارقىتىلسا، قەرز پۇل كۆلىمىمۇ شۇنچە كېڭىيىپ، ئۆسۈم تەننەرخىمۇ مۇناسىپ ئۆرلەپ، پۇقرالارنىڭ شىللىسىدىكى قەرزمۇ شۇنچە ئېغىرلاپ كېتىدۇ.

ئۆسۈم پەقەت ۋاقىتقىلا مۇناسىۋەتلىك. شۇڭا، پۇل مىقدارىنى ئاشۇرۇشقا كۆرە شەكىللەنگەن مۇتلەق ئىچكى ئېھتىياج پۇل كۇرسىنى چۈشۈرۈۋېتىش خاھىشىغا تەبىئىي ھامىلدار بولغىنى ئۈچۈن، پۇل پاخالىقى ئاخىرقى مۇقەررەر نەتىجىگە ئايلاندى. يامان يېرى، پۇل پاخالىقى سەۋەبلىك شەكىللەنگەن ئىجتىمائىي بايلىقلارنى تەكرار تەقسىملەش تەدبىرى مەۋھۇم "باش جىنايەتچى" سۈپىتىدە، دۇنيا ئەھلىنى "بايلار" ۋە "نامراتلار" دەپ ئاتىلىدىغان ئىككى قۇتۇپقا ئايرىۋەتتى.

پۇل ۋە كىرېدىت كۆلىمىنىڭ كېڭىيىش سۈرئىتى ۋە ئۆسۈم تەننەرخىنىڭ ئۆرلەش سۈرئىتى ئىقتىسادىي تەرەققىيات سۈرئىتىدىن ئىزچىل ئېشىپ كېتىۋەرسە، پۈتكۈل ئىگىلىكتىكى قەرزنىڭ تاغدەك دۆۋىلىنىپ كېتىدىغانلىقى، جۇملىدىن، قەرزدارلىق ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ ئىچكى ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى(GDP)دە تۇتقان نىسبىتىنىڭ ئۆرلەپ كېتىدىغانلىقى تۇرغانلا گەپ. بۇ نىسبەت ئۆرلەپ مەلۇم دەرىجىگە يەتكەندە، ئىقتىسادىي گەۋدىلەر قەرزدارلىقنىڭ بېسىمىغا پايلىماي قالىدۇ-دە، بۇنىڭ بىلەن لەۋزىدىن يېنىۋېلىش خاھىشى ھەدەپ يامرىغىلى تۇرىدۇ.

2008-يىلى پۈتۈن دۇنيانى سارىسىمىگە سېلىۋەتكەن پۇل مۇئامىلە كىرىزىسىنىڭ سەۋەبىمۇ دەل مۇشۇ.

ئامېرىكا دوللىرىنىڭ دۇنيا پۇلىلىق ئورنى كىرىزىسىنىڭ كۆلىمىنى كېڭەيتىپ، ۋەزنىنى ئېغىرلاشتۇرۇۋەتتى. چۈنكى، ئامېرىكا زايومى رەنىلىكىدە دۇنياۋى سودا پۇلى شۇنداقلا زاپاس پۇل تارقىتىلغانلىقىن، ئامېرىكا زايومى كۆلىمى بىلەن باشقا مالىيە كىرىملىرى بىر-بىرىگە پەقەت ئۇيغۇن كەلمەسلىك سەۋەبىدىن، ئامېرىكا ئىقتىسادىدىكى ئومۇمىي قەرزدارلىقنىڭ ئىچكى ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتىدە تۇتقان نىسبىتى كۇندىن-كۈنگە ئۆرلەپ كېتىدۇ، دېگەن گەپ. يەنە كېلىپ، بۇنداق يۇزلىنىشنىڭ ئامېرىكا دوللىرى ھېسابىدىكى ئىگىلىك ھوقۇقلۇق كىرىدىتنى كىرىزىسقا ئېلىپ بارىدىغانلىقى مۇقەررەر.

2006-يىلى پۈتكەن «پۇل ئۇرۇشى» ناملىق ئەسىرىمدە يۇقىرىقىدەك ھۆكۈملەرگە ئاساسەن، تۆۋەندىكى يەكۈنلەرنى چىقارغانىدىم:

1. پۇل مۇئامىلە كىرىزىسى ھامان پارتلايدۇ؛ ئۇ ئامېرىكىنى مەنبە

قىلغىنى بىلەن ئاخىر پۈتكۈل دۇنيانى قاپلايدۇ. 2. ئامېرىكىدا پەيدا بولىدىغان ئىككىلەمچى قەرز پۇل كىرىزىسى ھەرگىزمۇ يەككە-يېگانە، تىزگىنلىك ۋە يامرىمايدىغان كىچىك مەسىلە ئەمەس، بەلكى يېقىلىشقا باشلىغان دۇنيا قارتىسىنىڭ بىرىنچىسى. 3. ئامېرىكىدىكى پۇل مۇئامىلە كىرىزىسى مۇلۇك ئەڭ ئېغىر دەرىجىدە كۆپۈكلەشكەن فېدېراتسىيە مىللىي رەنىلىك قەرز پۇل جەمئىيىتى ۋە فېدېراتسىيە تۇرالغۇ قەرزى رەنە شىركىتى قاتارلىق ئۇيۇ-مۇلۇك پۇل مۇئامىلىسى تۈگۈنىدىن باشلىنىدۇ. 4. ئامېرىكىلىقلار پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرىنى قوتقۇزۇۋېلىش مۇددىئاسىدا پۇلنى كۆپلەپ تارقىتىپ، ئاخىر ئامېرىكا دوللىرى ھېسابىدىكى ئىگىلىك ھوقۇقلۇق كىرىدىت كىرىزىسىنى پەيدا قىلىدۇ. 5. ئامېرىكا دوللىرى كىرىزىسى ئۆزىگە چىقىش بىلەن بىرگە، ئالتۇننىڭ باھاسى ھەسسىلەپ ئۆرلەپ كېتىدۇ. شۇڭا، جۇڭگولۇقلار ئالتۇن زاپىسىنى ئومۇميۈزلۈك ئاشۇرۇشى لازىم.

بەش يىلدىن بۇيان، دۇنيا ئىقتىسادىي ۋەزىيىتىدە كۆرۈلگەن ئۆزگىرىشلەر يۇقىرىقى يەكۈنلىرىمنى ئىسپاتلىدى ۋە ئىسپاتلىماقتا.

2007-يىلدىكى ئىككىلەمچى قەرز پۇل كىرىزىسى 2008-يىلدىكى پۇل مۇئامىلە بوھرانىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى.

2008-يىل 9-ئايدا فېدېراتسىيە مىللىي رەنىلىك قەرز پۇل جەمئىيىتى، فېدېراتسىيە تۇرالغۇ قەرزى رەنە شىركىتى ۋە لېخمان ئاكا-ئۇكىلار شىركىتى ئارقا-ئارقىدىن ۋەيران بولدى.

ئامېرىكا 2009- ۋە 2010-يىللىرى ئاتالمىش مىقدارلاشتۇرۇلغان كەڭرى پۇل سىياستىنى يولغا قويۇش ئۈچۈن، قەغەز پۇلنى كۆپلەپ بېسىپ تارقاتتى.

2010-يىلى جەنۇبىي ياۋروپادىكى بەش دۆلەتتىن باشلانغان ياۋروپا قەرز كىرىزىسى ۋە ياۋرو كىرىزىسى داۋاملىق ئېغىرلىشىپ كېتىۋاتىدۇ.

2011-يىل 7-ئايدا، ھەر ئونسىيە ئالتۇننىڭ باھاسى 1600 ئامېرىكا دوللىرىغا چىقىپ، 2006-يىلنىڭ بېشىدىكىدىن ئۈچ ھەسسە ئۆرلەپ كەتتى.

2011-يىل 7-ئاينىڭ 19-كۈنى، ئامېرىكا پارلامېنتىدىكىلەر ئامېرىكا دۆلەت قەرزىنىڭ ئەڭ يۇقىرى چېكىنى ئۆستۈرۈش كېرەكمۇ-يوق؟ دېگەن مەسىلە ئۈستىدە كەسكىن تالاش-تارتىشقا چۈشۈپ كەتتى.

چۈنكى، ناۋادا 8-ئاينىڭ 2-كۈنىگىچە بۇ ھەقتە كېلىشۈالمىسا، ئامېرىكىدا ئەسلا كۆرۈلۈپ باقمىغان دۆلەت قەرزى پۈتۈمىگە خىلاپلىق قىلىش كىرىزىسى كېلىپ چىقاتتى. ئەڭ ئاخىرىدا ئامېرىكا دۆلەت قەرزىنىڭ يۇقىرى چېكىنى يەنە ئۆستۈرۈش ئىشى ماقۇللانغان بولسىمۇ، ئەمما ئامېرىكا مالىيە قىزىل رەقىمى بىلەن خەلقئارا كىرىم-چىقىم قىزىل رەمىنىڭ ئېغىر خەۋپى پەيدا قىلغان دۆلەت قەرزى يوشۇرۇن كىرىزىسى پۈتكۈل دۇنيا ئەھلىگە ئايان بولدى.

خوش ئۇنداق بولسا، ئامېرىكا ھەتتا دۇنيا ئەھلى نېمە ئۈچۈن كىرىزىس پەيدا قىلىدىغان قەرزلىك پۇل تۇرۇمىنى يولغا قويىدۇ؟ پۇل سىياسىتىدە نېمە ئۈچۈن ئۆسۈم چىقىمىغا خىراجەت كەتمەيدىغان ھەم ئاۋام-پۇقراغا مۇلازىمەت قىلىدىغان تۇرۇم ئەندىزىسى يولغا قويۇلمايدۇ؟ پۇل تۇرۇمىنى تۇرغۇزۇش ۋە ئۆزگەرتىش ئىشىنى زادى قانداق بىر پەۋقۇلئادە مەنپەئەتدارلار گۇرۇھى ئىدارە قىلىۋاتىدۇ؟ ئۇلار پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى ھۆكۈمەتنىڭ قولىدىن قانداقلارچە تارتىۋالالىدى؟

ئاشۇنداق گۇمانلىق نۇقتىلار ئۇستىدىكى ئىزدىنىشلىرىم ئاخىرى «پۇل ئۇرۇشى»نى رويابقا چىقاردى. ئامېرىكا، ياۋروپا ۋە جۇڭگو تەتقىقات ئوبيېكتى قىلىنغان «پۇل ئۇرۇشى» نامىلىق بۇ ئەسىرىمدە مۇھىم تارىخىي ۋەقەلەر پۇل قارىشى، دۇنياۋى نەزەر ۋە تارىخىي تىرەنلىك نۇقتىسىدىن شەرھلىنىپ، كەلگۈسىدىن بېشارەت بېرىلىدۇ.

«پۇل ئۇرۇشى»نى يېزىپ پۈتكۈزگەن 2006-يىلى، ئىلگىرى كىشىلەر "يوقىلاڭ گەپ" دەپ مەسخىرە قىلىشقان "پۇل ئۇرۇشى" دېگەن بۇ تېرمىنىڭ ئارىدىن بىر نەچچە يىل ئۆتە-ئۆتمەيلا ھەرقايسى ئەللەردىكى سىياسىيونلار ۋە ئالىملارنىڭ دۇنياۋى پاراڭ تېمىسىغا ئايلىنىپ قالىدىغانلىقىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىكەنمەن.

تارىخ پۇلنىڭ غايەت زور كۈچ-قۇدرەتكە ساھىبلىقىنى ئىسپاتلىدى. پۇلنىڭ تەقدىرى ئاخىرقى ھېسابتا دۆلەتنىڭ تەقدىرىنى بەلگىلەپ قويىدۇ. قىسقىسى، جۇڭگونىڭ كەلگۈسى تەرەققىياتىمۇ ئوخشاشلا پۇل بىلەن چەمبەرچاس باغلىنىپ كەتكەن.

ئاپتور، 2011-يىل 7-ئاينىڭ 19-كۈنى شياڭشەن

مۇقەددىمە

CURRENCY WAR

جۇڭگو ئىقتىساد ئاۋىياماتكىسىنىڭ سەپىرى ئوڭۇشلۇق بولارمۇ؟

جاۋ يۈكۇن

2006-يىل، ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرى پاۋلسون جۇڭگوغا زىيارەتكە مېڭىش ئالدىدا، ئامېرىكا مەملىكەتلىك رادىيو شىركىتىنىڭ سىملىق تېلېۋىزىيە قانىلى ـ CNBC (ئىستېمالچىلار ۋە سودىغا ئائىت خەۋەرلەر قانىلى)نىڭ مۇخبىرىغا مۇنداق دېدى: "ئۇلار ئىقتىسادىي كۈچلۈك دۆلەت بولۇش سۈپىتى بىلەن دۇنيا ئىقتىسادىنىڭ يولباشچىسىغا ئايلاندى؛ ئەمما، دۇنيادىكى باشقا ئەللەرنىڭ ئۇلارنىڭ ھەرىكىتىگە قاراپ تۇرۇشى ناتايىن!" پاۋلسوننىڭ "ئۇلار" دېگىنى دەل جۇڭگو ئىدى.

دۇرۇس، بۇگۈنكى جۇڭگو ھەيران قالارلىق تەرەققىيات سۈرئىتى بىلەن، دۇنيا ئىقتىسادىنىڭ ئىنتايىن مۇھىم تەركىبىي قىسمىغا ئايلاندى. قىسقىسى، بىر يۇرۇش سانلىق مەلۇماتلاردىن ئايانكى، جۇڭگونىڭ غايەت زور ئىقتىساد ئاۋىياماتكىسى يولغا چىقتى.

ناۋادا، ئۇچ يىل ئىلگىرى مەركىزىي كومىتېت سىياسىي بىيۇروسى ئىقتىسادشۇناسلارنى جۇڭگونىڭ قەد كۆتۈرۈش تارىخى ھەققىدە سۆزلەپ بېرىشكە تەكلىپ قىلسا، ئۇ پەقەت جۇڭگونىڭ بولغۇسى تەرەققىياتى ئۈچۈن قىلىنغان تەييارلىقلا ئىدى. دېمەك، "قەد كۆتۈرۈش" ئاتالغۇسىنىڭ "تەرەققىيات"قا ئۆزگىرىشىدىن جۇڭگولۇقلارنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىنىڭ كۈچەيگەنلىكىنى، ئىقتىسادىي تەرەققىيات سۈرئىتىنىڭ ھەتتا مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىدا كۆرسىتىلگەن «قۇدرەتلىك دۆلەتنىڭ قەد كۆتۈرۈشى» ناملىق ھۆججەتلىك فىلىمنىڭ

ئىشلىنىش سۈرئىتىدىنمۇ ئېشىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

دۇنيانىڭ كۆزى جۇڭگوغا تىكىلدى: "21-ئەسىر – جۇڭگو ئەسىرى بولغۇدەك!"، "2040-يىلىنىڭ ئالدى-كەينىدە جۇڭگو ئىقتىسادي جەھەتتە ئامېرىكىدىن ئېشىپ كەتكۈدەك!" ... دېگەندەك گەپ-سۆزلەر گويا جۇڭگونىڭ دۇنيادىكى بىرىنچى ئىقتىسادي كۈچلۈك دۆلەتكە ئايلىنىدىغانلىقى قارارلىشىپ بولغاندەك، قۇلاقتىن-قۇلاققا تارىلىشقا باشلىدى.

خوش ئۇنداق بولسا، جۇڭگو ئىقتىساد ئاۋۇياماتكىسىنىڭ سەپىرى ئوڭۇشلۇق بولارمۇ؟ ناھايىتى مۇھىم بولغان كەلگۈسى 50 يىل ئىچىدە، جۇڭگو ئىقتىساد ئاۋۇياماتكىسى ھازىرقى سۈرئىتى بىلەن دولقۇن يېرىپ ئىلگىرىلىيەلەرمۇ؟ سەپەر يۆنىلىشى، سەپەر لىنىيەسى ۋە سەپەر مۇساپىسى قاتارلىق جەھەتلەردە قانداق تاسادىپىنلىكلەرگە دۇچ كېلەر؟

ئادەتتىكى تەھلىللىرىمىزدىن، جۇڭگودىن ئىبارەت بۇ غايەت زور ئاۋۇياماتكا كەلگۈسى نەچچە ئون يىللىق ئەك خەتەرلىك سەپەردە "تەيۋەن بوغۇزى"دىن ئامان-ئېسەن ئۆتۈپ كېتەلەمدۇ-يوق؟ شەرقىي ئاسىيادىكى مۇناسىۋەتلىك دېڭىز تەۋەلىكىگە ئىگىلىك ھوقۇقىنى يۈرگۈزەلەمدۇ-يوق؟ دېگەندەك سوئاللار تۇغۇلىدۇ. ئەمما مېنىڭچە، جۇڭگو 21-ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا بارغاندا دۇنيادىكى ھەقىقىي ئىقتىسادي كۈچلۈك دۆلەتكە ئايلىنالامدۇ-يوق؟ بۇنىڭغا تەسىر كۆرسىتىدىغان تەھدىت ئىس-تۈتەكسىز ئۇرۇش – "پۈل مۇئامىلە ئۇرۇشى"دىن كېلىدۇ. يەنە كېلىپ بۇنداق ۋەھىمىنىڭ خەۋپ-خەتىرى ئېلىمىزنىڭ دۇنيا سودا تەشكىلاتىغا ئەزا بولۇپ كىرگەن ۋاقتىنىڭ ئۇزىرىشى ۋە پۈل مۇئامىلىنىڭ چەت ئەللەرگە ئېچىۋېتىلىشىگە ئەگىشىپ، كۈنسايىن كۈچىيىپ باريدۇ.

دۇرۇس، چەت ئەللەرگە ئېچىۋېتىلگەن جۇڭگو پۈل مۇئامىلىسىنىڭ ئەمەلىي ئۇرۇش تەجرىبىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان قايتۇرما زەربە ئىقتىدارى يېتەرلىك. ئەمما، ھاسىلىي پۈل مۇئامىلە قورالىلىرىدىن ساقلىنىش ۋاستىلىرىمىز "نىشانىنى يىراقتىن چەنلىيەلىشىمىز"گە ئىمكانىيەت بېرەرمۇ؟

بۇنىڭدا دېڭىز ئۇرۇشىنى تەمسىل قىلىپ باقايلى: 10 يىل ئىلگىرى، جۇڭگونىڭ چوڭكەم پاراخوتى ئامېرىكىنىڭ «نىمىتس»

بەلگىلىك ئاۋىياماتكىسىنى قىستاپ چىكىندۈردى: 2006-يىلى 10-ئاينىڭ ئاخىرلىرى، ئىلمىزنىڭ «سۇڭجى» بەلگىلىك چۆكمە پاراخوتى ئامېرىكا ئارمىيەسىنىڭ «چۆجە بۇركۇت» بەلگىلىك كۈرەشچى ئاۋىياماتكىلىرى توپىغا يەنە بىر نۆۋەت بەش مىل(9270 مېتىر) يېقىنلاشتى. جۇملىدىن، جۇڭگو ئامېرىكا بىلەن ھەربىي جەھەتتە ۋاقتىنچە تىركىشەلمەيدىغان ئەھۋالدا، چۆكمە پاراخوت تاكتىكىسىغا تايىنىپ تۇرۇپ، ئامېرىكا ئارمىيەسى ئاۋىياماتكىلىرى توپىنىڭ بەزى بىر ئىستراتېگىيەلىرىگە تاقابىل تۇردى. شۇنىڭدەك، جۇڭگو ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىۋاتقان بۇگۈنكى كۈندە، جۇڭگونىڭ كۈچىيىپ كېتىشىنى ئۆزىگە تەھدىت سانايدىغان ئەللەرنىڭ ئىقتىسادىي ساھەدە پۇل مۇئامىلە ئۇرۇشىدىن ئىبارەت "يادرو چۆكمە پاراخوتى"دىن پايدىلىنىپ، جۇڭگونىڭ ئاتلىنىپ بولغان ئىقتىساد ئاۋىياماتكىسىغا ھۇجۇم قىلىپ، بىزنى ئىقتىسادىي تەرەققىيات نىشانى ۋە مۇساپىسىنى ئۆزگەرتىشكە مەجبۇرلىمايدىغانلىقىغا ھېچكىم ھۆددە قىلالمايدۇ. جۇڭگونىڭ 21-ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا بارغاندا، دۇنيادىكى كۈچلۈك دۆلەتكە ئايلىنىدىغانلىقى نۆۋەتتە ھەممىگە ئورتاق پەرەزگە ئايلاندى. ئەمما، بۇنىڭدا كاشىلا ھەتتا بۇزغۇنچىلىق پەيدا قىلىدىغان تاسادىپىي ۋەقەلەردىن بولمىش پۇل مۇئامىلە ئۇرۇشى نەزەرگە ئىلىنمىغان.

نامۇۋاپىقراق ئوخشىتىش شەكلىدە ئېيتساق، پۇل مۇئامىلىنى سىرتقا ئېچىۋېتىشتىن كېلىدىغان خەۋپ-خەتەر ئامېرىكىنىڭ بارلىق ئاۋىياماتكىلىرى جۇڭگوغا يېقىن دېگىز تەۋەلىكىگە كىرىپ كەلگەن چاغدىكى خەۋپ-خەتەردىنمۇ ئېشىپ كېتىدۇ. چۈنكى، ھەربىي ھۇجۇم كۆپ بولغاندىمۇ قورۇلۇش-ئىمارەتلەرنى ۋەيران قىلىپ، ئادەملەرنى جېنىدىن جۇدا قىلىدۇ. ئەمما، جۇڭگونىڭ زېمىنى كەڭ، ئادەتتىكى ئۇرۇش جۇڭگونىڭ ئىقتىسادىي جان تومۇرىنى ئۇرۇۋېتەلمەيدۇ. ھالبۇكى، پۇل مۇئامىلە ئۇرۇشى يوشۇرۇنلۇقى، يوچۇنلۇقى ۋە تۇيۇقسىزلىقى بىلەن ئۇنىڭدىن قوغدىنىشىمىزغا دېگەندەك ئىمكانىيەت بەرمەيدۇ. شۇڭا، مۇبادا پۈتكۈل جۇڭگونىڭ ئىقتىسادىي تەرتىپى پۇل مۇئامىلە ئۇرۇشىنىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ قالغۇدەك بولسا، دۆلەت ئىچىدە ئەنسىزلىك تۇغۇلۇپ، "سىرتقى ئەندىشە" "ئىچكى قالايمىقانچىلىق"نى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

تارىختىمۇ ھازىرقى رېئاللىقىمىزغا ئوخشاش ئېغىر تالاپەتلەر بولۇپ

ئۆتكەن. مىسالەن، سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلىنىپ، رۇبلىي پاخال بولۇپ كەتتى؛ ئاسىيا پۇل مۇئامىلە بوھرانى يۈز بەردى؛ ئاسىيادىكى "تۆت نوچى" ئاق بايراق چىقاردى؛ ياپونىيە ئىقتىسادى بەئەينى قاياۋاتقان قازانغا سوغۇق سۇ قۇيۇۋەتكەندەك جىمىپلا كەتتى .... ئەمدى، ئىنچىكە ئويلىنىپ باقايلى: بۇلارنىڭ ھەممىسى تاسادىپىي توغرا كېلىپ قالغان ئىشلارمىدۇ؟ ناۋادا ئۇنداق بولمىسا، پەردە ئارقىسىدىكى ھەقىقىي سەۋەبكارى زادى كىم؟ ئەمدى كىم قىلتاقا چۈشەر؟ يېقىنقى بىر نەچچە ئايدىن بېرى، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى جاسوسى، ئېنېرگىيە ماگناتى ۋە ياۋروپا بانكىرلىرى ئارقا-ئارقىدىن قەستكە ئۇچرىدى. بۇ ئىشنىڭ سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ۋەيرانچىلىقى بىلەن باغلىنىشى بارمۇ-قانداق؟ سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پارچىلىنىپ كېتىشىگە سەۋەب بولغىنى سىياسىي ئىسلاھاتمۇ ياكى پۇل مۇئامىلە ھۇجۇمىمۇ؟

بۇ ئىشلار ئادەمنى جۈڭگو پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىنىڭ مۇداپىئە ئىقتىدارى ۋە جۈڭگونىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئىستىقبالى ھەققىدە ئەندىشىگە سالىدۇ. ھازىرچە خەلق پۇلى پېرېۋوت نىسبىتى ۋە بىر تىرىلىيون ئامېرىكا دوللىرىلىق تاشقى پېرېۋوت زاپىسى ھەققىدىكى مۇلاھىزىنى قويۇپ تۇرايلى. دۆلەت قاتلىمىدىن ئېلىپ ئېيتساق، دۆلەتلەر ئارا نورمال پۇل مۇئامىلە تەرتىپىنىڭ كۆزىتىش دائىرىسىدىن ھالقىپ كەتكەن، سىياسىينى ئارقا تىرەك قىلغان ھايان كاپىتاللارنىڭ تىركىشىشلىرى جۈڭگونى قانداق ھالغا چۈشۈرۈپ قويۇۋاتىدۇ؟ دېگەن مەسىلە جەلپكار نۇقتىلارنىڭ يادروسىغا ئايلىنىشى كېرەك. جۈڭخۇا مەدەنىيىتىدىكى ئاق كۆڭۈللۈك ۋە سەۋرچانلىق، قايتا-قايتا توۋلاۋاتقان "تىنچ تەرەققىيات" شوئارىمىز ئەزەلدىن ئاغدۇرمىچى ۋە زەربىخور "يېڭى رىم ئىمپېرىيەسى"نىڭ پۇل مۇئامىلە ھۇجۇمىنى توسۇپ قالالارمۇ؟ رېئاللىق قاتلىمىدىن شۇنداق سوئاللارنى قويىمىز: جۈڭگو نۆۋەتتە پۇل مۇئامىلەنىڭ يوشۇرۇن ھۇجۇمىنى نەزەرىيە ۋە ئەمەلىيەت قاتلىمىدىن توسۇپ قالالايدىغان ئىختىساسلىق كەسىپي خادىملار توپىنى شەكىللەندۈرەلىدىمۇ-يوق؟ ناۋادا يوشۇرۇن پۇل مۇئامىلە "يادرو پوپوزىسى" ھەتتا "يادرو ھۇجۇمى"غا ئۇچراپ قالغۇدەك بولساق، دۇنيا پۇل مۇئامىلە ساھەسىدىكى جۈڭگولۇقلاردىن چىقىن شۆھرەت ۋە دېڭ جياشىيەن كەبى ئورنىدىن دەس تۇرۇپ گەپ قىلالايدىغانلار چىقارمۇ؟

پاۋلسوننىڭ جۇڭگوغا قىلغان "ئىستراتېگىيەلىك ئىقتىساد سۆھبىتى" سەپىرىگە بۇرناكمۇ ھەمراھ بولغانىدى. ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرى بىلەن فېدېراتسىيە ئېھتىياتى كومىتېتى رەئىسىنىڭ بېيجىڭغا بىرگە كېلىشىدەك پەۋقۇلئاددە سەپەردە يەنە قانداق يوشۇرۇن مەنىلار باردۇ؟ جۇڭگو بىلەن ئامېرىكا ئارىسىدا خەلق پۇلى پېرېۋوت نىسبىتىدىن باشقا، كىشىگە دېسە بولمايدىغان يەنە قانداق مەزمۇندىكى "ئېلىشىش"لار باردۇ؟ پاۋلسون مۇخبىرنىڭ سوئالىغا: "ئىككى كۇنلۇك سۆھبىتىمىز جۇڭگونىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئۇچقاندەك تەرەققىياتى ئاپىرىدە قىلىدىغان ئۇزاق مەزگىللىك خىرىس ئۇستىدە بولدى" دەپ جاۋاب بەردى.

خوش، ئاتالمىش "ئۇزاق مەزگىللىك خىرىس" "پۇل مۇئامىلە ئۇرۇشى"نى ئۆز ئىچىگە ئالامدىغاندۇ؟

بۇ كىتابنى يېزىشتىن مەقسەت ـ 18ـ ئەسىردىن بۇيان دۇنيا پۇل مۇئامىلە ساھەسىدە كۆرۈلگەن چوڭ ـ چوڭ ۋەقەلەرنىڭ ئارقىسىدىكى قارا قوللارنى ئاشكارىلاپ، ئاشۇ كىشىلەرنىڭ ئىستراتېگىيەلىك نىشانى ۋە ئادەتلەنگەن ئۇسۇلىنى يەكۈنلەپ، شۇ ئارقىلىق ئۇلارنىڭ كەلگۈسىدە جۇڭگوغا قارىتىدىغان ھۇجۇم نىشانىنى جەزملەپ، جۇڭگونىڭ ئاشۇ ھۇجۇمغا قارشى تۇرۇش تاكتىكىسى ئۇستىدە ئىزدىنىش.

قىسقىسى، ئىس ـ تۇتەكسىز ئۇرۇش باشلىنىپ كەتتى!

CURRENCY WAR

بىرىنچى باب

روتسچىلد جەمەتى: "ئاق يوللۇق" دۇنياۋى باي

بىرەر ئەلنىڭ يۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى ئىلكىمگە ئېلىۋالسام ئىدىم، ئۇ چاغدا كىمنىڭ قانۇن تۈزۈشى بىلەن بېرۋايىم يېلىك ئىدى.

— مىيې روتسچىلد

باش بايان

خەلقئارالىق تاراتقۇلارنىڭ: ”بېل گايتس 50 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق ۋەجى بىلەن دۇنيادىكى ئەڭ باي زەردارغا ئايلاندى“ دېگەن گېپىگە ئىشەنسەڭ ئالدانغان بولسەن. چۈنكى، تولا ئاڭلاپ ياد بولۇپ كەتكەن دۇنياۋى بايلار تىزىملىكىدىن ”ئاق يوللۇق“ پەۋقۇلئاددە دۆلەتمەنلەرنىڭ سايىسىنىمۇ ئۈچرىتالمايسەن. سەۋەبى: ئۇلار غەربنىڭ مۇھىم تاراتقۇلىرىنى ئاللىقاچان خۇپيانە ئالقىنىغا ئېلىپ بولغان.

”دانىشلار ئۆزىنى ئاشكارىلىمايدۇ“ دېگەن گەپ بار. روتسچىلد جەمەتى ھېلىمۇ بانكىچىلىق قىلىدۇ. ئەمما، بېيجىڭ ياكى شاڭخەي كوچىلىرىدىكى 100 ئادەمدىن سورىساڭ، شۇلاردىن 99 ى ئامېرىكا ستى بانكىسىنى بىلىدۇ، ئەمما روتسچىلد بانكىسىنى بىلىدىغانلاردىن ئېھتىمال بىرىمۇ چىقماس.

روتسچىلد زادى كىم؟ پۇل مۇئامىلە ساھەسىدىكى بىرەرسىنىڭ ”روتسچىلد“ دېگەن بۇ ئىسمىنى ئاڭلاپ باقمىغانلىقى گويا ھەربىي ئادەمنىڭ ناپالېئوننى، فىزىكا تەتقىقاتچىسىنىڭ ئېينىشتېيىننى بىلمىگىنىدەك كۆلكىلىك بىر ئىش. ئەمما، ئەجەبلىنەرلىك يېرى، بۇ ئىسىم مۇتلەق كۆپ ساندىكى جۇڭگولۇقلارغا ناتونۇش. جۇڭگولۇقلارنىڭ ھەتتا دۇنيا خەلقىنىڭ ئۆتمۈشى، ھازىرى ۋە كەلگۈسىگە شۇنچىۋالا كۆچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن بۇ كىشىنىڭ جەمئىيەتتە نام-نىشانسىز ئۆتەلىشى ئۇنىڭ ئۆن-تىنسىز ياشاشقا نەقەدەر ماھىر ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

روتسچىلد جەمەتىنىڭ مال-دۇنياسى زادى قانچىلىكتۇ؟ بۇ دېگەن — دۇنياۋى سىر. تۆۋەنرەك پەردز قىلساقمۇ 50 تىرىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىدۇ.

روتسچىلد جەمەتى بۇنچىۋالا نۇرغۇن مال-دۇنيانى زادى قانداق جۇغلىغاندۇ؟ بۇ — كىتابىمىزنىڭ مەزكۇر بابىدا بايان قىلىنىدىغان ھېكايە.

سۇ كىرمەيدىغان جەمەت كونترولۇقى، ھېچكىم ئۇقمايدىغان مەخپىي مەشغۇلات، ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمەيدىغان ئىنچىكە ماسلاشتۇرۇش تەدبىرى، ئەبەدىلئەبەد بازارنىڭ ئالدىدا ماڭدىغان ئۇچۇر سىستېمىسى، سېپى ئۆزىدىن شەپقەتسىز پاراسەت، ئەبەدىي ئۆزۈلمەس پۇل-ھوقۇق ئىستىكى شۇنداقلا مال-دۇنيانى نىشان قىلغان كۆزىتىش ۋە پەرەزلەش ئىستېداتى روتسچىلد جەمەتىنى پۇل مۇئامىلە، سىياسىي ۋە ئۇرۇشنىڭ 200 يىللىق دەھشەتلىك قاينىمىدا چىنقىتۇرۇپ، ئىنسانىيەت تارىخىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن تەڭداشسىز پۇل مۇئامىلە ئىمپېرىيەسىنى قۇرۇپ چىقىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى.

ناپالېئوننىڭ ۋاتېرلو ئۇرۇشى ۋە روتسچىلدنىڭ زەپەر دەرۋازىسى

روتسچىلدنىڭ ئۇچىنچى ئوغلى سونس پاراسەت ۋە جاسارەتتە بەش قېرىنداشنىڭ كۆزى ئىدى. 1798 ـ يىلى دادىسى ئۇنى فرانكفورتتىن ئەنگلىيەگە روتسچىلد جەمەت بانكىسىنىڭ كەسىپلىرىنى يۇرۇشتۇرۇشكە ئەۋەتتى. سونس ناھايىتى ئاق كۆڭۈل، ئىشتا كەسكىن بانكىر ئىدى؛ ئەمما، ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. ئۇ پۇل مۇئامىلە كەسپىدىكى ھەيران قالارلىق تۇغما تالانتى ۋە ئۆزىگىلا خاس تەدبىرلىرىگە تايىنىپ، 1815 ـ يىلى لوندوندىكى بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان بانكا ماگناتى بولۇپ يېتىشىپ چىقتى.

سونسنىڭ چوڭ ئاكىسى ئامسترو روتسچىلد جەمەتى بانكىسىنىڭ فرانكفورتتىكى ئىشتابى(M.A. Rothschild and Sons)نى باشقۇراتتى. ئۇنىڭ ئىككىنچى ئاكىسى سولومون ئاۋستىرىيەنىڭ ۋىيېننا شەھىرىدە روتسچىلد جەمەتىنىڭ يەنە بىر شۆبە بانكىسى(S.M. Rothschild and Sons)نى قۇرغانىدى. سونسنىڭ تۆتىنچى ئىنىسى كارل ئىتالىيەنىڭ ناپلېس شەھىرىدە بانكا قۇرغانىدى. بەشىنچى ئىنىسى جامېسنىڭمۇ پارىژدا بانكىسى(Messieus de Rothschild Freres) بار ئىدى. شۇنداق قىلىپ، روتسچىلد جەمەتى قۇرغان بانكا سىستېمىسى دۇنيادىكى تۇنجى خەلقئارالىق بانكا گۇرۇھىنى شەكىللەندۈردى. روتسچىلد ئائىلىسىدىكى بەش قېرىنداشنىڭ شۇ چاغدىكى دىققىتى ياۋروپانىڭ 1815 ـ يىلدىكى ئۇرۇش ئەھۋالىدا ئىدى.

چۈنكى، ئۇ ياۋروپا قۇرۇقلۇقىنىڭ تەقدىرى ۋە ئىستىقبالىغا بېرىپ تاقىلىدىغان مۇھىم ئۇرۇش ئىدى. ناۋادا ناپالېئون غەلىبە قىلسا، فرانسىيە ياۋروپا قۇرۇقلۇقىنىڭ غوجىئاكىسىغا ئايلىناتتى. مۇبادا گىراف ۋېللىنگتون فرانسىيە ئارمىيەسىنى مەغلۇپ قىلالىسا، ئۇ چاغدا ئەنگلىيە ياۋروپادىكى چوڭ دۆلەتلەر باراۋەرلىكىنىڭ يېتەكچىسىگە ئايلىناتتى.

روتسچىلد جەمەتى ئۇرۇشتىن ئىلگىرىلا، يىراقنى كۆرەرلىك بىلەن

ئۆزىنىڭ ئىستراتېگىيەلىك ئۇچۇر سىستېمىسىنى قۇرۇپ، ناھايىتى نۇرغۇن ئادەمدىن تەشكىللەنگەن مەخپىي ۋاكالەتچىلەر تورىنى شەكىللەندۈرۈپ بولغانىدى. ئىستراتېگىيەلىك ئاخبارات جاسۇسلىرىغا ئوخشاپ كېتىدىغان ئۇ كىشىلەر "بالىلار" دەپ ئاتىلاتتى. ياۋروپا ئەللىرىدىكى ئاستانىلەر، چوڭ شەھەرلەر، بېرژىلار ۋە سودا مەركەزلىرىگە ئەۋەتىلگەن ئۇ "بالىلار"نىڭ سودا، سىياسىي ۋە باشقا ساھەلەرگە ئالاقىدار ئاخباراتلىرى لوندون، پارىژ، فرانكفورت، ۋېيېننا ۋە ناپلېس ئارىسىدا ئۇچاتتى. بۇ ئاخبارات سىستېمىسىنىڭ ئۇچۇرلىرى ئۇنۇمى، سۈرئىتى ۋە توغرىلىقى جەھەتتىن كىشىنى ھەيران قالدۇراتتى. بولۇپمۇ، سۈرئەت جەھەتتە ھۆكۈمەت قارمىقىدىكى ھەرقانداق ئۇچۇر توردىن ئىلغار بولۇپ، بۇ جەمەتنىڭ سودا رىقابەتچىلىرى ئۇنىڭغا ھەرگىز تەڭ كېلەلمەيتتى. بۇ ھال روتسچىلد بانكىسىنى دۇنياۋى رىقابەتتە روشەن ئۈستۈنلۈككە ئىگە قىلدى، دېيىشكىمۇ بولاتتى.

"روتسچىلد بانكىسىنىڭ مەپلىرى ياۋروپانىڭ جاي-جايلىرىدىكى يوللاردا توختىماي قاتنايتتى: كېمىلىرى دېڭىز بوغۇزىدىن موكىدەك ئۆتۈشۈپ تۇراتتى؛ ياۋروپانىڭ كوچا-رەستىلىرىدىكى جاسۇسلىرى ئىلكىدىكى نەق پۇل، زايوم، خەت-چەك ۋە ئۇچۇرلارنىڭ كۈچى بىلەن ئېرىشكەن پاي چېكى بازىرى ۋە تاۋار بازارلىرىغا ئالاقىدار ئەڭ يېڭى ۋە ئۆزىگە ئوڭچە ئاخباراتلارنى چاقماق تېزلىكىدە يوللايتتى. ئەمما، ئۇلار ئىگىلىگەن ئاخباراتلارنىڭ ھېچقايسىسى ۋاتېرلو ئۇرۇشىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى نەتىجىسىگە مۇناسىۋەتلىك ئۇچۇردەك قىممەتلىك ئەمەس ئىدى."

1815-يىلى 6-ئاينىڭ 18-كۈنى، بېلگىيەنىڭ بىرىۋسىل شەھىرى ئەتراپىدا پارتلىغان ۋاتېرلو ئۇرۇشىدا ناپالېئون قوشۇنى بىلەن ۋېللىنگتون قوشۇنى قانلىق ئېلىشىپلا قالماي، تۈمەنلىگەن سىلىنمىچىلار تاغدەك دەپئى-دۇنياسىنى دوغا تىككەنىدى؛ ئۇلاردىن تەلەيلىكلەر مىسلىسىز مال-دۇنياغا ئېرىشەتتى؛ تەلەيسىزلەر دەھشەتلىك زىيان تارتىپ كېتەتتى. شۇڭا، لوندون پاي چېكى بېرژىسىنى مىسلىسىز جىددىيلىك قاپلىغانىدى. ھەممەيلەننىڭ دىققىتى ۋاتېرلو ئۇرۇشىنىڭ ئاخىرقى نەتىجىسىدە ئىدى. چۈنكى، بۇ ئۇرۇشتا ئەنگلىيە يەڭسە، ئەنگلىيە زايومىنىڭ باھاسى ھەسسىلەپ ئاشاتتى؛ ناۋادا يېڭىلىپ قالغۇدەك بولسا، زايوم ئەرزىمەس پاخالغا ئايلىنىپ قالاتتى.

تار يولدا دوقۇرۇشۇپ قالغان بۇ ئىككى قوشۇن قانلىق ئېلىشىۋاتقان پەيتىتە، روتىسچىلدنىڭ جاسۇسلىرى ئىككى تەرەپ قوشۇنىنىڭ ئىچكى قىسمىدىن ئۇرۇش ئەھۋالىغا ئائىت ئۇچۇرلارنى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە توغرا ئىگىلەشكە تىرىشاتتى. جاسۇسلارنىڭ كۆپىنچىسى ئەڭ يېڭى ئاخبارات‌لارنى ئۇرۇش مەيدانىغا ئەڭ يېقىن يەردىكى روتىسچىلد ئۇچۇر پونكىتىغا يوللاپ بېرىشكە مەسئۇل ئىدى. قاش قارايغان مەھەلدە، ناپالېئوننىڭ مەغلۇپ بولىدىغانلىقى ئاساسەن مۇقىملىشىپ قالدى. ئۇرۇش ئەھۋالىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ تۇرغان روزۋۇز ئىسىملىك ئايغاقچى ئېتىغا مىندى-دە، بىرىيۇسسېلغا ئۇچقانىدەك يېتىپ كېلىپ، ئاۋستاند پورتىغا قاراپ چاپتى. ئۇ ئالاھىدە يول خېتى بار كارتېرغا چىققاندا تۇن يېرىملاشقانىدى. ئەنگلىيە دېڭىز بوغۇزىدا قاتتىق بوران چىقىپ دولقۇن قۇتراۋاتاتتى. روزۋۇز ئۆزىنى كېچىلەپ دېڭىز بوغۇزىدىن ئۆتكۈزۈپ قويىدىغان بۇ ماتروسنى 2000 فرانكقا يالىلغانىدى. ئۇ 6-ئاينىڭ 19-كۈنى تاڭ بىلەن تەڭ ئەنگلىيە فوكستون قىرغىقىغا چىققاندا، سونس روتىسچىلد ئۇنى قىرغاقتا ساقلاپ تۇراتتى. سونس لىپاپىنى ئېچىپ ئۇرۇش خەۋىرىگە بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىققاندىن كېيىن، لوندون پاي چېكى بېرژىسىغا ئۇچقانىدەك يېتىپ كەلدى.

ئۇ بېرژىغا ئىتتىك كىرىپ كەلگەندە، ئۇرۇش خەۋىرىنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتۈپ تۇرغان كىشىلەر تىمتاسىلىققا چۆمدى. جۇپ-جۇپ كۆزلەر سونسنىڭ ھەم سوغۇق، ھەم سىرلىق چىرايىغا تىكىلگەنىدى. روتىسچىلد "روتىسچىلد تۇۋرۇكى" دەپ ئاتىلىدىغان ئورۇندۇقىغا ئاستا كېلىپ ئولتۇردى. چېھرىدە ھېس-تۇيغۇدىن قىلچە ئەسەر قالمىغان روتىسچىلد بەئەينى تاش ھەيكەلگە ئوخشايتتى. شاۋقۇن-سۇرەنلىرى ئاللىقاياقلارغا ئۇچقان بىرژا زالىدىكىلەر گويا ئۆزلىرىنىڭ پاي-بايلىقىنىڭ ۋە ئار-نومۇسىنى ئىزدىگەندەك سونسنىڭ كۆزىگە تەلمۈرۈپ قارايتتى. بىرەمدىن كېيىن، سونس پەرۋانىدەك پىرقىراپ يۈرگەن روتىسچىلد جەمەتى بىرژا مۇلازىملىرىغا مەنىلىك تىكىلىپ قويۇۋىدى، ئۇلار سودا پۇكىيىگە ئىتتىك ئەمما ئۇن-تىنسىز بېرىپ ئولتۇرۇپ، ئەنگلىيە زايومىنى ئېلىشىغا ساتقىلى تۇردى. بىرژا زالىنى ھەش-پەش دېگۈچە پاتپاراقچىلىق باستى. بەزىلەر بىر-بىرى بىلەن قۇلاق قېقىشاتتى. ئەمما، كىشىلەرنىڭ كۆپىنچىسى نېمە قىلارىنى بىلەلمەي تۇرۇپ قېلىشقانىدى. نەچچە يۈز

مىلك ئامېرىكا دوللىرى قىممىتىدىكى ئەنگلىيە زايومى بازارغا تۆكمە قىلىۋېتىلگەچكە، باها ھەدەپ چۈشكىلى تۇردى. ھايال ئۆتمەي تۆكمە قىلىنغان زايوم گويا دېگىز دولقۇنىدەك كۆپەيگىلى تۇرۇۋىدى، زايوم باھاسى تۆۋەنلەپ ئاخىر يوقىنىڭ ئورنىغا چۈشۈپ قالدى.

ئەمما، روتسچىلد ئورنىدا ھېچ ئىش بولمىغاندەك جىم ئولتۇراتتى. بىرزا زالىدا ئالاقزادىلىك بىلەن توۋلىغان بىرەيلەننىڭ ئۇنى ئاڭلاندى: "روتسچىلد ئۇقۇپتۇ!"، "روتسچىلد بىلىپ بوپتۇ!"، "ۋېللىنگتون مەغلۇپ بوپتۇ!" بۇ گەپنى ئاڭلىغان ھەممەيلەن گويا سوقۇۋەتكەندەك تىترەپ كېتىشتى. بۇنىڭ بىلەن زايومنى تۆكمە قىلىپ سېتىش، ئاخىر ئالاتوپىلاڭغا ئايلىنىپ كەتتى. كىشىلەر گويا ئۇشتۇمتۇتلا ئەقىلدىن ئادىشىپ قالغاندەك، باشقىلارنىڭ ئارقىسىدىن ئۆزىنى ئاتاتتى. چۈنكى، ھەممەيلەنىڭ ئوي-خىيالى قولىدىكى قىممىتى قالمايۋاتقان ئەنگلىيە زايومىنى دەرھال سېتىۋېتىپ، ئازراق بولسىمۇ پۇل قىلىۋېلىشتا ئىدى. بىر نەچچە سائەتلىك "ساتە، سات!"تىن باھاسى 95 پىرسەنت چۈشۈپ كەتكەن ئەنگلىيە زايومى بىر دۆۋە ئەخلەتكە ئايلىنىپ قالدى.

ۋاتېرلو ئۇرۇشى سونسىنى بىردىنلا ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ئەڭ چوڭ ھەقداربۇغا ئايلاندۇرۇۋەتتى؛ بۇنىڭ بىلەن سونس ئەنگلىيەنىڭ شۇنىڭدىن كېيىنكى زايوم تارقىتىش ئىشىغا قوماندانلىق قىلىپ، ئەنگلىيە بانكىسىنى ئاخىر ئىلكىگە ئالدى.

ئەمما، سونس يەنە بايىقىدەكلا بولۇۋاتقان پاتپاراقچىلىققا ھېچ ئىش بولمىغاندەك قاراپ ئولتۇراتتى. دەل شۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆزلىرىدە ئۇزۇن مۇددەت مەشىقلەنمىگەن ئادەم ھەرگىزمۇ ئىلگا قىلالمايدىغان، ئاجىز نۇر بىلىنەر-بىلىنمەس يالت قىلىپ ئۆتتى. ئەمما، بۇ بايىقىغا تۇيۇتىن ئوخشىمايدىغان سىگنال ئىدى. ئۇنىڭ يېنىدىكى بىرزا مۇلازىملىرى پۈكەيلىرىگە ئېتىلىپ باردى-دە، بازاردىكى ئەنگلىيە زايومىنى قارا-قويۇق سېتىۋالغىلى تۇردى.

گراف ۋېللىنگتوننىڭ ئايغاقچىسى 6-ئاينىڭ 21-كۈنى سائەت 11 لەر بىلەن لوندونغا يېتىپ كېلىپ: "ناپالېئون قوشۇنى سەككىز سائەتلىك قانلىق ئۇرۇشتىن كېيىن ئۇزۇل-كېسىل مەغلۇپ بولدى! ئەسكەرلىرىنىڭ ئۆچتىن بىر قىسمى ئۆلدى! فىرانسىيە توگەشتى!" دېگەن خەۋەرنى يەتكۈزدى.

ئەمما، بۇ خەۋەر سونسنىڭ ئايغاقچىسى يەتكۈزگەن خەۋەردىن توپتوغرا

بىر كۈن كېيىن كەلگەندى. شۇنداق قىلىپ روتسچىلد ئاشۇ بىر كۈنده 20 ھەسسە پۇل تاپتى. ئۇنىڭ بۇ تاپاۋىتى ناپالېئون بىلەن ۋېللىنگتوننىڭ نەچچە ئون يىللىق ئۇرۇش داۋامىدا ئېرىشكەن مال-دۇنياسىدىنمۇ كۆپ ئىدى.

ۋاتېرلو ئۇرۇشى سونسىنى بىردىنلا ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ئەڭ چوڭ ھەقداربىغا ئايلاندۇرۇۋەتتى؛ بۇنىڭ بىلەن سونس ئەنگلىيەنىڭ شۇنىڭدىن كېيىنكى زايوم تارقىتىش ئىشىغا قوماندانلىق قىلىپ، ئەنگلىيە بانكىسىنى ئاخىر ئىلكىگە ئالدى. ئەنگلىيە زايومى كەلگۈسىدىكى ھۆكۈمەت بېجىنىڭ دەللىلى بولغاچقا، پۇقرالار مەجبۇرىيىتىنىڭ ئىپادىسى بولمىش باجنى بۇرۇنقىدەك ھۆكۈمەت ئەمەس، بەلكى روتسچىلد بانكىسى يىغىدىغان بولدى. يەنە كېلىپ، ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ مالىيە چىقىمى زايومدىن كېلەتتى. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىدە پۇل تارقىتىش ھوقۇقى بولمىغاچقا، خۇسۇسىي بانكىلاردىن سەككىز پىرسەنت ئۆپچۆرىسىدە ئۆسۈم تۆلەش شەرتى بىلەن قەرز ئېلىشقا مەجبۇر ئىدى؛ قەرز پۇلىنىڭ دىرى ۋە ئۆسۈمىگە ۋاقتى كەلگەندە تىللا تۆلەيتتى. ئومۇمەن، ئەنگلىيە زايومىنى پۈتۈنلەي ئىگىلەپ، تەڭداشسىز ئۇستۇنلۇكنى قولغا كەلتۈرگەن سونس ئەمەلىيەتتە زايوم باھاسى ۋە ئەنگلىيەنىڭ پۇل تەمىنلەش مىقدارىنى ئىداره قىلىش ھوقۇقىغا ئېرىشكەندى؛ قىسقىسى، ئەنگلىيەنىڭ ئىقتىسادىي جان تومۇرى روتسچىلد جەمەتىنىڭ ئىلكىگە ئۆتكەندى.

مۇراد-مەقسىتىگە يېتىپ قانائەت تاپقان سونس بۇيۇك بريتانىيە ئىمپېرىيەسىنى بۇيسۇندۇرغانلىقى ئۈچۈن ئۇرغۇغان مەغرۇرلۇقىنى قىلچە يوشۇرماي مۇنداق دېگەنىكەن:

ئەنگلىيەدىن ئىبارەت بۇ گېگانت ئىمپېرىيەنىڭ تەختىدە كىمنىڭ قورچاق كەبى ئولتۇرۇشىدىن پەرۋايىم پەلەك. مېنىڭچە، بۇيۇك بريتانىيەنىڭ پۇل تەمىنلەش ھوقۇقى كىمدە بولسا، ئىمپېرىيە شۇنىڭ ئالقىنىدا چۆرگىلەيدۇ؛ ئۇ كىشى دەل مەن!

روتسچىلد ئىگىلىكىنىڭ دەۋر ئارقا كۆرۈنۈشى

چەك پۇل ۋە ئىناۋەتلىك پۇل سىستېمىسىنى چۈشىنىدىغان ئاز سانلىق كىشىلەر، بىر بولسا مەزكۇر سىستېمىنىڭ ھاسىلي پايدىسىغا ناھايىتى قىزىقىدىغانلار؛ بىر بولسا مەزكۇر سىستېمىنىڭ ساخاۋىتىگە زىيادە تايىنىدىغان سىياسىيونلار. بۇ تەبىقىدىكىلەرنىڭ بىزگە ئۆكتە قوپۇشى ناتايىن. يەنە بىر جەھەتتىن ئالغاندا، مۇتلەق كۆپ سانىدىكى كىشىلەر مەزكۇر سىستېمىنىڭ ھاسىلي كاپىتالى ئاپىرىدە قىلغان تاغدەك ئەۋزەللىكىنى بىلىشكە ئەقلىي جەھەتتىن ئاجىزلىق قىلىدۇ؛ ئۇلار زۇلۇم ئاستىدا تۇرۇپمۇ ئۇنىڭدىن قىلچە ئاغرىنمايدىغانلاردىن بولغىنى ئۈچۈن، مەزكۇر سىستېمىنىڭ ئۇلارغا كەلتۈرۈۋاتقان زىيان-زەخمىتىنى خىيالىغا كەلتۈرۈپمۇ باقمايدۇ.

روتسچىلد ئاكا-ئۈكىلار، 1863-يىل

ئاتا روتسچىلد ئۆسۈپ-يېتىلگەن دەۋر سانائەت ئىنقىلابى ياۋروپادا جۇش ئۇرۇپ راۋاجلانغان، يېڭىچە پۇل مۇئامىلە ئىدىيەسى ۋە ئەمەلىيىتى گوللاندىيە بىلەن ئەنگلىيەدىن پۈتكۈل ياۋروپاغا تارقىلىپ، مىسلىسىز گۈللەنگەن زامانلارغا توغرا كېلىدۇ. 1694-يىلى ئەنگلىيە بانكىسىنىڭ قۇرۇلۇشىغا ئەگىشىپ بارلىققا كەلگەن ئىلگىرىكىدىن تولىمۇ مۇرەككەپ پۇل ئۇقۇمى ۋە ئەمەلىيىتى خەتەرگە تەۋەككۈل قىلىش روھى كۈچلۈك بىر تۈركۈم بانكىرلارنى يېتىشتۇرۇپ چىقتى.

17-ئەسىردىكى 100 يىل مابەينىدە، پۇل ئۇقۇمى ۋە ئۇنىڭ شەكلىدە ئاسمان-زېمىن ئۆزگىرىش بولدى. 1964-يىلدىن تارتىپ ئادام سېمىتىنىڭ «دۆلەتنى قۇدرەت تاپقۇزۇش ھەققىدە» نامىلق ئەسىرى مەيدانغا كەلگەن 1776-يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا، بانكا تارقاتقان قەغەز پۇل مىقدارى ئىنسانىيەت تارىخىدا تۇنجى قېتىم ئوبوروتتىكى مېتال پۇلنىڭ ئومۇمىي مىقدارىدىن ئېشىپ كەتتى. تۆمۈرىيول، كانچىلىق، كېمەسازلىق، ما-شىنىسازلىق، توقۇمىچىلىق، ھەربىي سانائەت، ئېنېرگىيە قاتارلىق گۈللەنمە ساھەلەرنىڭ سانائەت ئىنقىلابى سەۋەبلىك شەكىللەنگەن غايەت زور مەبلەغ ئېھتىياجى بىلەن ئەنئەنىۋى زەرگەرلەر بانكىسىنىڭ ئىلگىرىكىدەك ئۇنۇمى تۆۋەن ۋە چەكلىك بولغان مەبلەغ يۇرۇشتۇرۇش

ئىقتىدارى ئوتتۇرىسىكى زىددىيەت كۈنسايىن كۈچىيىپ كەتتى. روتسچىلد جەمەتى ۋەكىللىدىكى ئىستىقباللىق بانكىرلار بۇ تارىخىي پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، زامانىۋى پۇل مۇئامىلىنىڭ تارىخىي يۇزلىنىشىگە ئۆزلىرىگە ئەڭ پايدىلىق شەكىلدە ئومۇمىيۈزلۈك يېتەكچىلىك قىلدى. بۇنىڭ بىلەن پۇل مۇئامىلە ساھەسىدىكى باشقىلارنىڭ تەقدىرى مەجبۇرەن ياكى بىلىپ-بىلمەيلا بۇ خىل تۈزۈمنىڭ كونتروللۇقىغا ئۆتتى.

1625-يىلدىكى ئىككى قېتىملىق ئىچكى ئۇرۇش ۋە سىياسىي ۋەزىيەتتىكى داۋالغۇش ئەنگلىيە خەزىنىسىنى قۇرۇقداپ قويدى. 1689-يىلى ۋىلىيام I ئەنگلىيە پادىشاھى جامېس II نىڭ قىزى ماريەگە ئۆيلىنىپ خانلىق تەختىگە ئولتۇرغاندا، ئەنگلىيەنىڭ ھەر جەھەتتىكى دەسمايىسى غالىتەككە چىقىپ بولغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە فرانسىيە پادىشاھى لۇئىس XIV بىلەن بولغان ئۇرۇش ۋىلىيام I نى بەكلا ھالسىرىتىپ قويغاچقا، ئۇنىڭ پۇل سوراپ بارمىغان يېرى قالمىدى؛ ھەتتا ئاچ-زىبرىنلىقتا ئۇچرىغانىنى كۆزىنى يۇمۇپلا يېيىشكە تاس-تاس قالغانىدى. دەل شۇ پەيتتە، ۋىلىيام پاتېرسون باشچىلىقىدىكى بانكىرلار گوللاندىيەدىن ئۆگىنىپ كەلگىنى بويىچە، خۇسۇسىي مەركىزىي بانكا ــ ئەنگلىيە بانكىسىنى قۇرۇپ، شۇ ئارقىلىق پادىشاھنىڭ تاغدەك خەج-خىراجىتى ئۈچۈن مەبلەغ يۇرۇشتۇرۇش تەكلىپىنى بەردى.

قۇرۇلماقچى بولغان ئۇ خۇسۇسىي بانكا ھۆكۈمەتنى 1 مىليون 200 مىڭ پۇند ئىستېرلىڭلىق "ئەبەدىي قەرز پۇل"(Perpetual Loan) بىلەن تەمىنلەيتتى؛ قەرز پۇلىنىڭ يىللىق ئۆسۈم نىسبىتى سەككىز پىرسەنت ئىدى؛ ئۇنىڭدىن باشقا ھەقدارغا يىلىغا 4000 پۇند ئىستېرلىڭ باشقۇرۇش ھەققى تۆلىنەتتى. بۇنداق بولغاندا، ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى يىلىغا پەقەت 100 مىڭ پۇند ئىستېرلىق ھەق تۆلىسىلا 1 مىليون 200 مىڭ پۇند ئىستېرلىڭ نەق پۇلغا ئېرىشەلەيتتى؛ ئۇنىڭ ئۈستىگە قەرز پۇلىنىڭ دىرىنى ئەبەدىي قايتۇرمىسىمۇ بولاتتى. دۇرۇس، ھۆكۈمەت بۇنىڭ بەدىلىگە بانكىغا نۇرغۇن "پايدا" يەتكۈزىدۇ، ئەلۋەتتە. ئەنگلىيە بانكىسىنىڭ دۆلەت ئېتىراپ قىلىدىغان بانكا ئاكسىيەسى(Bank Note)نى مۇستەقىل تارقىتىشىغا ئىجازەت بېرىش يەتكۈزۈلىدىغان ئاشۇ "پايدا"لارنىڭ جۇملىسىدىن ئىدى.

ئىلگىرى كىشىلەرنىڭ بىلىدىغىنى زەرگەر بانكىرلار(Goldsmith

Banker)لارغا پايدا ئېلىش مەقسىتىدە تارقىتىدىغان بانكا ئاكسىيەسى ئىدى. ئۇنداق بانكا ئاكسىيەسى ئەمەلىيەتتە مۇئامىلىدارلارنىڭ زەرگەرخانىغا ئامانەت قويغان تىللالىرى ئۈچۈن بېرىلگەن تىلخەت ئىدى. چۈنكى، نۇرغۇن تىللانى ياندا ئېلىپ يۈرۈش ناھايىتى بىئەپ بولغاچقا، كىشىلەر تىللالار ئۈچۈن بېرىلگەن تىلخەتلەر ئاقىلىق سودا قىلىشقا باشلىدى. ئۇنداق تىلخەتنى زەرگەرخانىدا تەڭ قىممەتتە تىللاغا تېگىشكىلى بولاتتى. ۋاقىت ئۇزارغانسېرى، كىشىلەر تىللانى ئېلىش ۋە ئامانەت قويۇش ئۈچۈن ھە دېسىلا زەرگەرخانىغا قاتراۋەرمەسمۇ بولىدىغانلىقىنى تونۇپ يەتتى. ھازىرقى قەغەز پۇل ئاشۇ تىلخەتلەر ئاساسىدا تەدرىجىي شەكىللەنگەن. چېچەن زەرگەر بانكىرلار ھەر كۈنى تىللا ئالغىلى كېلىدىغانلارنىڭ بەكمۇ ئاز ئىكەنلىكىنى بايقاپ، بارا-بارا ھېلىقىدەك تىلخەتنى كۆپلەپ بېسىپ، ئۇنى ھاجەتمەنلەرگە ئۆسۈملۈك قەرز بېرىدىغان بولدى. قەرزدار تىلخەتتىكى سوممىنى ئۆسۈمى بىلەن قوشۇپ تۆلىۋەتكەندىن كېيىن، زەرگەر بانكىر ئۇ تىلخەتنى يىغىۋېلىپ كۆيدۈرۈۋېتەتتى ـ دە، ئىش تامام ـ ۋەسسالام بولاتتى؛ ئەمما، قەرز ئۆسۈمى زەرگەر بانكىرنىڭ چۆنتىكىگە چۈشۈۋېرەتتى. زەرگەر بانكىرلار كەسكەن تىلخەتنىڭ ئوبوروت كۆلىمى قانچىكى كەڭرى بولسا، ئۇنىڭ پايدىسىمۇ شۇنچە كۆپ بولاتتى. ھالبۇكى، باشقا بانكا ئاكسىيەلىرىنىڭ ھېچقايسىسى ئوبوروت كۆلىمى ۋە ئېتىراپقا نائىللىقى جەھەتتە ئەنگلىيە بانكىسىنىڭكىگە يەتمەيتتى. دۆلەت ئېتىراپ قىلغان بانكا ئاكسىيەسى دۆلەت پۇلى، دەپ قارىلاتتى.

ئەنگلىيە بانكىسى جەمئىيەتتىن نەق پۇل شەكلىدە پاي توپلىدى. سېنتەبىرلىكىدىن 2000 پۇند ئىستېرلىڭدىن ئاشقان پايچەك ئەنگلىيە بانكىسىنىڭ مۇدىرىيەت ئەزاسى بولۇش سالاھىيىتىگە ئېرىشەتتى. شۇنداق قىلىپ، ئەنگلىيە بانكىسىغا پاي قوشقان 1330 پايچىكتىن 14 كىشى مۇدىرىيەت ئەزاسى بولۇپ سايلاندى. ئۇلار ئارىسىدا ۋىليام پاتېرسونمۇ بار ئىدى.

ئەنگلىيە پادىشاھى ۋىليام I ئەنگلىيە بانكىسىغا خان جەمەتى پەۋقۇلئاددە گۇۋاھنامىسى(Royal Charter) بەردى. بۇنىڭ بىلەن دۇنيادىكى تۇنجى زامانىۋى بانكا بارلىققا كەلدى.

ئەنگلىيە بانكىسىنىڭ يادرولۇق نىشانى پادىشاھ ۋە ئوردا ئەھلىنىڭ





پادىشاھ ۋىليام I ۋە خانىش ماريە

شەخسى قەرزنى دۆلەتنىڭ ئەبەدىي قەرزگە ئايلانىدۇرۇپ، ئەنگلىيە پۇقرالىرى تاپشۇرىدىغان باجنى ئاشۇ قەرزگە رەنە قىلىپ، ئاشۇ قەرزگە ئاساسەن دۆلەت پۇلى تارقىتىش ئىدى. بۇنداق بولغاندا، پادىشاھنىڭ قوشۇن تارتىشى ياكى پاراغەتلىك تۇرمۇشىغا ۋە ھۆكۈمەتنىڭ كۆڭلىگە پۈككەن ئىشلىرىنى ۋۇجۇتقا چىقىرىشقا كېتىدىغان خەج-خىراجەتنى ھەل قىلغىلى بولاتتى؛ بانكىرلار ئارزۇسى بويىچە مونەك-مونەك قەرز پۇللارنى تارقىتىپ، ناھايىتى كۆپ ئۆسۈم پايدىسىغا ئېرىشەلەيتتى؛ قىسقىسى، پۇقرالار تاپشۇرىدىغان باجنى رەنگە قويۇش بەدىلىگە ھەممىنى خۇشال قىلىدىغان پاراۋان ۋەزىيەتنى ياراتقىلى بولاتتى. ھالبۇكى، بۇنداق يېڭى ۋە كۈچلۈك پۇل مۇئامىلە قورالى ئىشقا سېلىنغاندىن كېيىن، ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ مالىيە قىزىل رەقىمى بىراقلا ئۆرلەپ كەتتى. 1670-يىلدىن 1685-يىلغىچە ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ مالىيە كىرىمى 24 مىليون 800 مىڭ پۇند ئىستېرلىڭغا، 1685-يىلدىن 1700-يىلغىچە بىر ھەسسە كۆپەيىپ، 55 مىليون 700 مىڭ پۇند ئىستېرلىڭغا يەتتى. ئەمما، ھۆكۈمەتنىڭ ئەنگلىيە بانكىسىدىن ئالغان قەرزى 1685-يىلدىن 1700-يىلغىچە 800 مىڭ پۇند ئىستېرلىڭدىن 13 مىليون 800 مىڭ پۇند ئىستېرلىڭغا ئۆرلەپ، 17 ھەسسە كۆپەيىپ كەتتى.

تېخىمۇ قىزىق يېرى، بۇ تەدبىر دۆلەت پۇلىنىڭ تارقىتىلىشى بىلەن ئەبەدىي زايومنى چەمبەرچاس باغلىۋەتتى. بۇنىڭدا، قەرز پۇلنى كۆپەيتىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن زايومنى ئاشۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ؛ ناۋادا زايوم قەرزى ئۈزۈۋېتىلسە، بۇ دۆلەت پۇلنى ۋەيران قىلىۋەتكەنگە باراۋەر بولىدۇ-دە، بازاردا خەجلىگىلى(ئوبوروت قىلغىلى) پۇل قالمايدۇ. شۇڭا، ھۆكۈمەتنىڭ شىللىسىدىكى قەرزنى ئۈزۈۋېتەلىشى ئەبەدىي مۇمكىن ئەمەس. يەنە كېلىپ، قەرز پۇلنىڭ ئۆسۈمنى تۆلەش ۋە ئىقتىسادىي تەرەققىيات زۆرۈرىيىتى ئۈچۈن تېخىمۇ نۇرغۇن پۇل كېتىدىغانلىقى مۇقەررەر. بۇ پۇللار ئەلۋەتتە بانكىدىن قەرز ئېلىنىدۇ. شۇڭا، زايوم ئەبەدىي كۆپەيىپ باردۇ؛

بۇ قەرزلەرنىڭ ئۆسۈم كىرىمى پۈتۈنلەي بانكىرلارنىڭ چۆنتىكىگە چۈشىدۇ؛ ھالبۇكى، بۇ ئۆسۈم ئاخىرقى ھېسابتا پۈقرالار تاپشۇرىدىغان باج ئارقىلىق تۆلىنىدۇ!

دەرۋەقە، شۇنىڭدىن بۇيان ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ زىممىسىدىكى قەرز ئىزچىل تۈگىمىدى. جۈملىدىن، 2005-يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ شىللىسىدىكى قەرز 1694-يىلدىكى 1 مىليون 200 مىڭ پوند ئىستېرلىڭدىن 525 مىليارد 900 مىليون پوندىغا ئېتىپ، ئەنگلىيە ئىچكى ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتىنىڭ 42.8 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

كىمكى دۆلەت بانكىسىنى خۇسۇسىيلاشتۇرۇش يولىنى توسۇشقا پېتىنىدىكەن، مۇشۇنچىۋالا نۇرغۇن پۇل ئالدىدا پادىشاھنىڭ كاللىسىنى ئېلىش ياكى بىر نەچچە پىرېزىدېنتنى قەستلەپ ئۆلتۈرۈشتەك خەتەرگە تەۋەككۇل قىلىشقىمۇ ئەرزىگۈدەك.

بۇنىڭدىن قارىغاندا، كىمكى دۆلەت بانكىسىنى خۇسۇسىيلاشتۇرۇش يولىنى توسۇشقا پېتىنىدىكەن، مۇشۇنچىۋالا نۇرغۇن پۇل ئالدىدا پادىشاھنىڭ كاللىسىنى ئېلىش ياكى بىر نەچچە پىرېزىدېنتنى قەستلەپ ئۆلتۈرۈشتەك خەتەرگە تەۋەككۇل قىلىشقىمۇ ئەرزىگۈدەك.

ئاتا روتسچىلدنىڭ تۆنجى دەسمايىسى



مايېر.A.بوۋېر

مايېر.A.بوۋېر 1744-يىل 2-ئاينىڭ 23-كۈنى فرانكفورتنىڭ يەھۇدىيلار مەھەللىسىدە تۇغۇلغان. ئاتىسى موسېس(موسا) سەييارە زەرگەر ۋە جازانىخور بولۇپ، يىل بويى شەرقىي ياۋروپادا ئوقەت قىلاتتى. موسېس ئوغلى مايېر تۇغۇلغاندىن كېيىن، فرانكفورتتا ئولتۇراقلىشىش قارارىغا كەلدى. مايېر كىچىك چاغلىرىدىن تارتىپلا ئىنتايىن ئەقىللىق ئىدى. ئاتىسى ئۇنىڭغا پۈتكۈل زېھنىنى سەرپ قىلىپ، پۇل ۋە قەرز پۇل ئېلىم-بېرىمگە ئائىت بىلىملەرنى سىستېمىلىق ئۆگەتتى. بىر نەچچە يىلدىن كېيىن، موسېس ئالەمدىن ئۆتتى. ئەمدىلا 13 ياشقا كىرگەن مايېر ئۇرۇق-تۇغقانلىرىنىڭ "ھە-ھۇ"لىرى بىلەن خانىنوۋېردىكى ئوپېنخېيم جەمەت بانكىسىغا

شاگىرتلىققا كىردى.

مايېر باشقىلارنى بېسىپ چۈشىدىغان پاراسىتى ۋە تىرىشچانلىقىغا تايىنىپ، بانكا تىجارىتىگە ئائىت تۈرلۈك ماھارەتلەرنى ناھايىتى تېز ئىگىلىۋالدى. توپتوغرا يەتتە يىلدىن كېيىن، ئەنگلىيەنى مەنبە قىلغان پۇل مۇئامىلىگە ئائىت ئاجايىپ ئوي-پىكىرلەر ئۇنىڭ كاللىسىغا گويا قۇمغا سۇ سىڭگەندەك سىڭىپ كەتتى. مايېر خىزمەتنى قالتىس ياخشى ئىشلىگەچكە، بانكىنىڭ يارەمچى شېرىكلىكىگە ئۆستۈرۈلدى. ئۇ بانكىدا ئىشلەپ يۈرگەن چاغلىردا مەرتىۋىلىك بىر قىسىم مۇئامىلىدارلار بىلەن تونۇشۇۋالدى. مايېرنىڭ كېيىنكى كامالىتىدە ئىنتايىن مۇھىم رول ئوينىغان گېنېرال ۋون ئىئاستوفمۇ شۇلاردىن ئىدى. مايېر ئاشۇ بانكىدا ئىشلەپ يۈرگەن چاغلىردا، قەرز پۇلىنى ھۆكۈمەت ۋە پادىشاھقا بەرسە باشقىلارغا بەرگەنگە قارىغاندا پايدىلىق ۋە بىخەتەر بولىدىغانلىقىنى، ئۇنداق قەرز پۇلنىڭ سوممىسى كۆپ بولۇپلا قالماي، مۇھىمى ھۆكۈمەت بېجىنى ئۇنىڭغا رەنە قىلغىلى بولىدىغانلىقىنى بارا-بارا تونۇپ يەتتى. قىسقىسى، ئەنگلىيەنى مەنبە قىلغان يېڭى پۇل مۇئامىلە ئىدىيەسى مايېرنىڭ كاللىسىدا يېڭىچە ئوي-پىكىرلەرنى ئاپىردە قىلدى.

يەنە بىر نەچچە يىلدىن كېيىن، مايېر فىرانكفورتقا قايتىپ كېلىپ، ئاتىسىنىڭ قەرز پۇل تىجارىتىگە ۋارىسلىق قىلىدى ۋە فامىلىسىنى روتسچىلد(Rothsqild)قا ئۆزگەرتتى. بۇ گېرمانچە ئىسىم بولۇپ، Roth "قىزىل" دېگەن مەنىنى، Schild "قالقان" دېگەن مەنىنى بىلدۈرەتتى. مايېر گېنېرال ۋون ئىئاستوفنىڭمۇ فىرانكفورتقا قايتىپ كېلىپ، شاھزادە ۋىلىيام ئوردىسىدا ئىشلەۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، ئۇنىڭ بىلەن بولغان بۇرۇنقى بۇرادەرچىلىكىدىن پايدىلىنىش نىيىتىگە كەلدى. گېنېرال ۋون ئىئاستوفمۇ مايېر بىلەن قايتا ئۇچراشقانلىقىدىن بەكمۇ خۇشال بولۇپ كەتتى. گېنېرال ئاقچا تەۋەررۈكچىسى(مېتال پۇللارنى يىغىپ ساقلىغۇچى ــ تەرجىماندىن) ئىدى؛ ئاقچا تەتقىقاتى مايېر ئۈچۈنمۇ جەددى-جەمەتىدىن قالغان ئۆدۈم ئىدى. ئۇ قەدىمكى ئاقچىلار ھەققىدە سۆزلىگەندە، بۇنى ئاڭلىغان گېنېرالنىڭ خۇشلۇقىتىن ئاغزى قۇلىقىغا يېتتى. مايېرنىڭ كەم ئۈچرايدىغان بىر نەچچە تىللانى ئۇنىڭغا ئەرزان سېتىپ بېرىش نىيىتىدە ئىكەنلىكىنى ئۇققان گېنېرال تېخىمۇ خۇشال بولۇپ كەتتى ۋە ئۇنى قەدىناس دوست تۇتتى. ئەقىللىق

مايبر ئۇزۇنغا قالمايلا ئوردىدىكى بىر نەچچە مۇھىم ئەرباب بىلەن تونۇشۇۋالدى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە، مايبر گېنېرالنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن، شاھزادە ۋىليامنىڭ قوبۇلىغا مۇشەررەپ بولدى. ۋىليام شاھزادىمۇ ئاقچا تەۋەررۈكچىسى ئىدى. شۇڭا، مايبر ئۇنى ناھايىتى تېزلا ئۆزىگە رام قىلىۋالدى.

شاھزادە ئۇنىڭدىن بىر نەچچە قېتىم دۇنيادا ئاز تېپىلىدىغان تىللانى ناھايىتى ئەرزان سېتىۋالغاندىن كېيىن، بەكمۇ ئوڭايسىزلىق ئىچىدە، مايبردىن ئۆزى يارىدەم قىلالايدىغان قانداق ھاجىتىنىڭ بارلىقىنى سوريدى. مايبرمۇ بۇ تېپىلغۇسىز پۇرسەتتە ئوردىنىڭ رەسمىي ۋاكالەتچىسى بولۇش ئارزۇسىنى ئىزھار قىلدى. شۇنداق قىلىپ مايبر ئاخىر مۇرادىغا يەتتى. 1769 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى ئۇ ۋىنىسكىسىغا ئوردا قالقان گېربىنى ئويدۇرۇپ، ئۇنىڭ يېنىغا ئالتۇن ھەلدە: "A.M روتسچىلد، شاھزادە ۋىليام ئالېيلىرنىڭ ۋاكالەتچىسى" دېگەن خەتلەرنى يازدۇردى. شۇنىڭدىن كېيىن، مايبرنىڭ ئىناۋىتى ھەسسىلەپ ئېشىپ، تىجارىتى بارغانسېرى جانلىنىپ كەتتى.

شاھزادە ۋىليام مال ـ دۇنيانى جېنىدىن ئەزىز كۆرىدىغان بولغاچقا، 18 ـ ئەسىردىكى ياۋروپادا باشقا دۆلەتلەرگە "تىنچلىقنى قوغداش" نامىدا "ئەسكەر ئىجارە بېرىپ" داڭ چىقارغانىدى. ئۇ ياۋروپا ئەللىرىدىكى خان جەمەتى بىلەن ناھايىتى يېقىن ئۆتەتتى. ئەنگلىيە خان جەمەتى بىلەن سودا قىلىشقا ناھايىتى خۇشتار ئىدى. جۈملىدىن، ئەنگلىيەنىڭ چەت ئەللەردىكى نۇرغۇن نەپ ـ پايدىسى ئۈچۈن، ھەربىي كۈچتىن پايدىلىنىشقا توغرا كېلەتتى. ئەمما، ئەنگلىيەنىڭ ئۆزىدىكى ھەربىي كۈچى يېتىشمەيدىغان بولغاچقا، باشقا ئەللەردىن ئەسكەر ئىجارە ئالاتتى؛ يەنە كېلىپ ئىجارە ھەققىنى خېلى يۇقىرى بېرەتتى، سۆرىمەيتتى. شۇڭا، بۇ جەھەتتە شاھزادە ۋىليام ئەنگلىيە خان جەمەتى بىلەن ئاسانلا پۈتۈشۈپ قالغانىدى. كېيىن ئامېرىكا مۇستەقىللىق ئۇرۇشى پارتلىدى. شۇ چاغدا، ۋاشىنگتونغا قارشى ئۇرۇشقا قاتناشقان گېرمانىيە ئەسكەرلىرى ئەنگلىيەنىڭكىدىنمۇ كۆپ بولدى. شاھزادە ۋىليام شۇ قېتىم ئالاھازەل 200 مىليون ئامېرىكا دوللىرى كەلگۈدەك مال ـ دۇنياغا ئېرىشتى. بۇ ياۋروپا خان جەمەتلىرى تارىخىدىكى ئەڭ كۆپ مىراس ئىدى. دېمەك، كىشىلەرنىڭ شاھزادە ۋىليامنى: "ياۋروپادىكى ئەڭ ۋەھشي لەھەڭ" دەپ

ئاتىشىمۇ ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس، ئەلۋەتتە.

مايبر شاھزادە ۋىليامنىڭ ھەممىتىگە ئېرىشكەندىن كېيىن، ھەرقانداق ئىشنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئىنتايىن مۇكەممەل ئورۇنداپ، ئاخىر شاھزادىنىڭ يۈكسەك ئىشەنچىگە نائىل بولدى. ئاردىن ئۇزاق ئۆتمەي، فىرانسىيە بۇرژۇئا ئىنقىلابى(1789 ~ 1799) پارتلاپ، ئىنقىلاب دولقۇنى فىرانسىيەدىن ئەتراپتىكى پادىشاھلىقلارغا يامرىغىلى تۇردى. شاھزادە ۋىليام تەشۋىشلەنگىلى تۇردى. ئۇ ئىنقىلاب ئوتىنىڭ گېرمانىيەگىمۇ تۇتىشىپ كېتىپ، شۇ پۇرسەتتە غەلىيانچىلارنىڭ خان جەمەتى بايلىقىنى بۇلاپ كېتىشىدىن ئەنسىرەيتتى. ئەمما، شاھزادىنىڭ ئەكسىچە مايبر فىرانسىيە ئىنقىلابىدىن بەكمۇ خۇشال ئىدى. چۈنكى، ئۇرۇش ۋەھىمىسى ۋەجىدىن ئۈنىڭ تىللا سودىسى بەكمۇ قىزىپ كەتكەنىدى. ئىنقىلابنىڭ تىغ ئۇچى رىم ئىمپېرىيەسىگە قارىتىلغاندىن كېيىن، گېرمانىيە بىلەن ئەنگلىيەنىڭ سودا مۇناسىۋىتى ئۇزۇلگەچكە، ئىمپورت ماللارنىڭ باھاسى شىددەت بىلەن ئۆسۈپ كەتتى. بۇنىڭ بىلەن مايبر ئەنگلىيەدىن كەلتۈرگەن ماللارنى گېرمانىيەدە سېتىپ ناھايىتى جىق پايدا ئالدى.

مايبر يەھۇدىيلار مەھەللىسىنىڭ ئىنتايىن پائالىيەتچان رەھبىرى ئىدى. "ئۇ ھەر شەنبە كەچتە يەھۇدىي چېركاۋىدىكى ئىبادەت ئاياغلاشقاندىن كېيىن، يەھۇدىي ئۆلىمالىرى ئارىسىدىكى ئەڭ دانىشلىرىدىن بىر نەچچەيلەننى چاقىرىپ كېلىپ، ئۇلار بىلەن ئۇزۇم ھارىقى ئىچكەچ ئولتۇرۇپ، قىلىدىغان ئىش-كۆشلىرىنىڭ باش-ئايىغى ھەققىدە تاكى تۈن نىسبىگىچە مۇڭدىشاتتى".

مايبر ئەينى زاماندا: "بىرگە ئىبادەت قىلغان ئائىلە ئۆملىشەلەيدۇ" دەيدىغان بىر جۈملە ئەقلىيەنى قالدۇرغانكەن. كېيىنكىلەر روتسچىلد جەمەتىنىڭ زادى نېمە ئۈچۈن بويسۇندۇرۇش ۋە ھوقۇق يۈرگۈزۈشكە شۇنچىۋالا ماھىر ئىكەنلىكىنى پەقەتلا ئاڭقىرالمىدى.

1800-يىلىغا كەلگەندە، روتسچىلد جەمەتى فىرانكفورتتىكى ئەڭ باي يەھۇدىي جەمەتلىرىدىن بولۇپ قالدى. شۇ يىلى يەنە رىم ئىمپېرىيەسى مايبرغا "ئىمپېرىيە خان جەمەتى ۋاكالەتچىسى" دېگەن ئاتاقنى بەردى. بۇنىڭ بىلەن مايبر ئىمپېرىيەنىڭ ھەرقانداق يېرىگە بىمالال بارالايدىغان بولدى: ھەتتا باشقا يەھۇدىيلارنىڭ شىللىسىدىكى ئارتۇقچە قوشۇلغان

تۇرلـۇك بـاجلار كەچـۈرۈم قىلىنـىدىغان، روتـسچىلدنىڭ شـىركىتىدىكى خادىملارنىڭ قورال ئىلىپ يۈرۈشىگە ئىجازەت بېرىلىدىغان بولدى.

1803 ـ يىلى مايېرنىڭ شاھزادە ۋىلىيام بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى تېخىمۇ قويۇقلاشتى؛ بۇنىڭ بىلەن مايېرنىڭ تەسىرى يەنىمۇ كۈچەيدى. ئەسلىي مۇنداق بولغانىدى: شاھزادە ۋىلىيامنىڭ بىر نەۋرە تۇغقىنى دانىيەنىڭ پادىشاھى ئىدى. ئۇ شاھزادىدىن ئاز ـ تولا پۇل قەرز ئالماقچى بولدى. ئەمما، شاھزادە ۋىلىيام باشقىلارنىڭ سۆز ـ چۆچەك قىلىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۇنىڭغا ئۇنىمىغانىدى. مايېر خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، بۇنىڭ ناھايىتى ئوبدان پۇرسەت ئىكەنلىكىنى پەملەپ، ۋىلىيام شاھزادىگە: "مەبلەغنى سىلى چىقارسىلا، ئۇنى مېنىڭ نامىمدا دانىيە پادىشاھىغا قەرز بېرەيلى؛ قەرز پۇل ئۆسۈمىدىن ماڭا ئازراقلا پىرسەنت ئاجرىتىپ بەرسىلە بولىدۇ" دېگەن تەكلىپنى بەردى. شاھزادىمۇ ئويلىنىپ كۆرگەندىن كېيىن بۇنىڭغا: "بۇ ھەم قەرز پۇل تىجارىتى قىلغىلى، ھەم سۆز ـ چۆچەكتىن ساقلانغىلى بولىدىغان ئوبدان چارىكەن" دەپ ماقۇل بولدى. پادىشاھقا قەرز بېرىش مايېر ئۈزاقتىن بېرى ئىنتىزار بولۇپ كېلىۋاتقان ئامەت ئىدى. چۈنكى، بۇ مۇقىم پايدا ئېلىش، بولۇپمۇ ئابرۇي ـ ئىناۋەتكە ئېرىشىشنىڭ تېپىلغۇسىز پۇرسىتى ئىدى. شۇنداق قىلىپ، مايېرنىڭ دانىيە خان جەمەتى بىلەن بولغان ئالتە قېتىملىق قەرز پۇل ئېلىم ـ بېرىمى ناھايىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى. بۇنىڭ بىلەن روتسچىلدنىڭ نامى پۈر كەتتى؛ بولۇپمۇ، ياۋروپا ئەھلى ئۇنىڭ خان جەمەتى بىلەن بولغان قويۇق بارىدى ـ كەلدىسىدىن خەۋەر تېپىشقا باشلىدى.

ناپالېئون ھاكىمىيەتنى قولغا ئالغاندىن كېيىن، شاھزادە ۋىلىيامنى يېنىغا تارتىشقا ئۇرۇنۇپ باققانىدى. ئەمما، شاھزادە "ۋەزىيەت مۇقىملىشىپ بولغۇچە غەلۋە ـ غەۋغاغا قوشۇلماي تۇراي" دېگەن ئويدا ئىككىلىنىپ تۇرۇپ قالدى. لېكىن، ناپالېئون ئەڭ ئاخىرىدا: "خېس ـ كېس(شاھزادە ۋىلىيام جەمەتى)نى ياۋروپا ھۆكۈمرانلىرى قاتاردىن تازىلىۋېتىمەن!" دەپ جاكارلىدى. فرانسىيە قوشۇنى چېگرىغا يېقىنلاپ كېلىشى بىلەن تەڭ، شاھزادە ۋىلىيام ھاپىلا ـ شاپىلا دانىيەگە قېچىپ كەتتى. ئۇ، مېڭىش ئالدىدا 3 مىليون ئامېرىكا دوللىرى نەق پۇلنى "سىزدە تۇرۇپ تۇرسۇن" دەپ بېرىپ مايېرغا قويغانىدى. ئاشۇ 3 مىليون ئامېرىكا دوللىرى مايېرنىڭ پۇل مۇئامىلە ئىمپېرىيەسىنى قۇرۇپ،

مىسلىسىز ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈپ، تاغدەك مال-دۇنيا جۇغلىشىغا تۈنجى دەسمايە بولدى.



روتسچىلد جەمەتىدىكى بەش قېرىنداش

مايېر ئەنگلىيە بانكىسىنى قۇرۇشتىنمۇ چوڭراق ئىشلارنى تەۋرىتىشكە بەل باغلىغان كىشى ئىدى. شۇڭا، ئۇ شاھزادە ۋىليامنىڭ 3 مىليون ئامېرىكا دوللىرىنى قولغا ئالغان ھامان، ئۇلۇغ ئىشلىرى ئۈچۈن ئاتلاندى. ئۇنىڭ بەش ئوغلى گويا ياۋروپانىڭ يۈرىكىگە قارىتىپ ئېتىلغان بەش تال يا ئوقنىغا ئوخشايتتى. ئۇ چوڭ ئوغلى ئامستىرونى فرانكفورتتىكى باش مەھكىمىنى قوغداشقا قالدۇرۇپ، ئىككىنچى ئوغلى سولومونىنى ۋىيېننادا يېڭى فرونت ئېچىشقا، ئۈچىنچى ئوغلى سونسنى ئەنگلىيەدە ئومۇمىيەتنى ئىدارە قىلىشقا، تۆتىنچى ئوغلى كارلنى ئىتالىيەنىڭ ناپلېس شەھىرىدە يېڭى بازا قۇرۇش ۋە قېرىنداشلار ئارا ئايغاقچىلىق قىلىشقا، كەنجى ئوغلى جامېسنى پارىژدىكى تىجارەتنى باشقۇرۇشقا ئەۋەتتى.

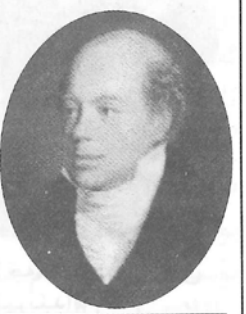
شۇنداق قىلىپ، ئىنسانىيەت تارىخىدىكى مىسلىسىز پۇل مۇئامىلە ئىمپېرىيەسىنىڭ ئۇلى سېلىندى.

سونسنىڭ لوندوندىكى پۇل مۇئامىلە شەھەرىستانىنى ئىدارە قىلىشى

ئۇلار(روتسچىلد جەمەتى) ــ پۈتۈن دۇنيا پۇل مۇئامىلە بازىرىنىڭ خوجىئاكسى؛ ئۇلارنى ھەتتا كۆللى شەيئىلەرنىڭ ھۆكۈمدارى دېسەكمۇ ئارتۇق كەتمەس. چۈنكى، پۈتكۈل جەنۇبىي ئىتالىيە رايونىدىكى مالىيە كىرىمى رەنىگە قويۇلغان مال-مۈلۈكنىڭ ھەممىسى شۇلارنىڭ قولىدا؛ (ياۋروپادىكى) پادىشاھ ۋە مىنىستىرلارنىڭ ھەممىسى ئاشۇلارنىڭ سىزغان سىزىقىدىن چىقمايدۇ.

ئەنگلىيە باش ۋەزىرى بىنىيامىن دىسرېلى، 1844-يىل

لوندون پۇل مۇئامىله شەھەرىستانى بۇيۇك لوندون رايونىنىڭ مەركىزىگە جايلاشقان بولۇپ، كۆلىمى 2.6 كىۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. 18-ئەسىردىن بۇيان ئەنگلىيەنىڭ ھەتتا پۈتۈن دۇنيانىڭ پۇل مۇئامىله مەركىزى بولۇپ كەلگەن لوندون پۇل مۇئامىله شەھەرىستانى ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل ئەدلىيە سىستېمىسىنى شەكىللەندۈرگەن بولۇپ، ۋاتىكانغا، يەنى دۆلەت ئىچىدىكى دۆلەتكە ئوخشايدۇ. ھازىرقى ئەنگلىيە ئىچكى ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتىنىڭ ئالتىدىن بىر قىسمى دەل ئەنگلىيە بانكىسى باش مەھكىمىسى قاتارلىق ئاساسلىق خەلقئارالىق پۇل مۇئامىله ئاپپاراتلىرى مەركەزلەشكەن مۇشۇ ئالقاندەك يەردە يارىتىلغان. شۇڭا "كىمكى لوندون پۇل مۇئامىله شەھەرىستانىنى ئىدارە قىلىدىكەن، پۈتكۈل ئەنگلىيەنىڭ تىزگىنى شۇنىڭ قولىغا ئۆتىدۇ" دېگىنى دەل مۇشۇ.



سونس روتسچىلد

سونس دەسلەپتە ئەنگلىيەگە كەلگەندە، فرانسىيە بىلەن ئەنگلىيە ئۆز ئارا تىركىشىپ، بىر-بىرىنى قامال قىلىۋاتاتتى. ئەنگلىيە ماللىرى ياۋروپادا ناھايىتى قىممەت ئىدى. سونس فىرانسىيەدىكى ئىنىسى جامېس بىلەن بىرلىشىپ، ئەنگلىيە ماللىرىنى فىرانسىيەگە يۆتكەپ سېتىپ، جىق پۇل تاپتى. كېيىن ئۇ ئەنگلىيە مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ ئەمەلدارى جون خارىس بىلەن تونۇشۇپ، ئۇنىڭدىن ئەنگلىيە قوشۇنىنىڭ ئىسپانىيەدە تەس كۈندە قالغانلىقىنى ئۇقتى. ئۇ چاغدا ۋېللىنگتون قوماندانلىقىدىكى ئەنگلىيە قوشۇنى فرانسىيەگە ھۇجۇم قىلىشقا تەييارلىنىپ بولغان بولسىمۇ، ئەمما ھەربىي تەمىناتتا قىينىلىپ قالغانىدى. ۋېللىنگتون ئاغزىنىڭ بىر قەۋەت تېرىسى چۈشۈپ كەتكۈچە يېلىنغان بولسىمۇ، ئىسپانىيە ۋە پورتۇگالىيە بانكىرلىرىنى ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى كېپىل بولغان بانكا ئاكسىيەسىنى ئالتۇنغا تېگىشىپ بېرىشكە ماقۇل قىلالمىدى.

ئەھۋالنى ئۇققان سونس بۇ سودىدىن راۋۇرۇس نەپ ئېلىش نىيىتىگە كەلدى. ئۇ تەرەپ-تەرەپتىن ئۇقۇشۇپ يۇرۇپ، ئاخىر شەرقىي ھىندىستان شىركىتىنىڭ يېقىنىدىلا ھىندىستاندىن كەلتۈرۈلگەن بىر تۇركۇم ئالتۇنلىرىنى ساتماقچى ئىكەنلىكىدىن، ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ بۇ

ئالتۇنلارنى سېتىۋېلىش نىيىتى بولسىمۇ، قىممەت كۆرۈپ باھانىڭ چۈشۈشىنى كۈتۈپ تۇرۇۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپتى. ئۇ ئەھۋالنى ئېنىقلاپ چىققاندىن كېيىن، ئەنگلىيەدە بىرەر ئىش تەۋرىتەرمەن دەپ ئالغاچ كەلگەن ۋىليام شاھزادىنىڭ 3 مىليون ئامېرىكا دوللىرى بىلەن ئەنگلىيە مالىلىرىنى ئەتكەس قىلىپ يۇرۇپ تاپقان پۇللىرىنىڭ ھەممىسىنى زاكالەت قىلىپ تۇرۇپ، شەرقىي ھىندىستان شىركىتى بىلەن ھەمدىن بۇرۇن پۈتۈشۈۋالدى ۋە ئۇلاردىن 800 مىڭ پۇنت ئىستېرلىڭلىق ئالتۇن سېتىۋالدى ـ دە، ئۇنى دەرھاللا قىممىتىگە ساتتى. ئالتۇن باھاسى ھازىرچە چۈشمىسىمۇ، لېكىن ئالدىنقى سەپتىكى ھەربىي قىسىم خىراجەتكە جىددىي ئېھتىياجلىق بولغاچقا، ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى سونسىنىڭ قولىدىن قىممەت باھادا ئالتۇن سېتىۋېلىشقا مەجبۇر بولدى. سونس بۇ سودىدىن ناھايىتى چىق پايدا ئالدى.



لوندون پۇل مۇئامىلە شەھەرىستانىنىڭ بەلگىسى

سونس يەنە بىر يۇرۇش تاكتىكىلارنى قوللىنىش نىيىتىگە كەلدى. ئۇ: "ئالتۇنلارنى گىراف ۋېللىنگتونىنىڭ قولىغا ئۆزۈم ئاپىرىپ بەرسەم" دېگەن تەلەپنى قويدى. ئۇ دەل فرانسىيە ئەنگلىيەنى قاتتىق قامال قىلىۋاتقان چاغلار بولغاچقا، بۇ ئىش ناھايىتى خەتەرلىك ئىدى. شۇڭا، ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى فرانسىيەگە ئالتۇن يەتكۈزۈش ئىشى ئۈچۈن ناھايىتى يۇقىرى ھەق بېرىشكە ماقۇل بولدى. سونس بۇ ۋەزىپىنى ئالغاندىن كېيىن، 19 ياشلىق ئىنىسى جامېس ئارقىلىق فرانسىيە ھۆكۈمىتىگە خەۋەر يەتكۈزدى. چۈنكى، ئۇنىڭچە بولغاندا، فرانسىيەگە ئالتۇن يۆتكەش ئەنگلىيەنىڭ مالىيە كۈچىنى ئاجىزلاشتۇرۇۋېتىدىغانلىقى ئۈچۈن. ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى بۇنىڭغا ناھايىتى غەزەپلىنىدۇ؛ ئەمما، فرانسىيە ھۆكۈمىتى بۇ ئىشنى ئەكسىچە بار كۈچى بىلەن قوللاپ، ھەتتا ساقچىلارنى يول بويى قوغداشقا ئورۇنلاشتۇرۇپ، مەنزىلگە ئامان ـ ئېسەن يېتىۋېلىشقا كاپالەتلىك قىلىدۇ؛ چاتاق تېرىماقچى بولغان قىسمەن

فىرانسىيە ئەمەلدارلىرىنىڭ كارى چاغلىق؛ ئۇنداقلارنى پۇل بىلەن گاس، قارىغۇ قىلىۋەتكىلى بولىدۇ.

دېگەندەك، فىرانسىيەگە ئالتۇن ئېلىپ ماڭغان سونس قاتارلىقلار ئەنگلىيە ۋە فىرانسىيە ھۆكۈمەتلىرىنىڭ ھەممىتىگە ئېرىشتى؛ ئۇلار پارىژ بانكىسىغا ھەيۋەت بىلەن ئامان-ئېسەن كىرىپ كەلدى. سونس فىرانسىيە ھۆكۈمىتىنىڭ مەرھابا زىياپىتىگە قاتناشقاچ ئولتۇرۇپ، ئېلىپ كەلگەن ئالتۇنلارنى گىراف ۋېللىنگتون نەزەرگە ئالغۇدەك تىللاغا ئالماشتۇرۇشقا ئاستىرتتىن ئادەم ئەۋەتتى. ئاندىن يەنە ئۇنىڭ ئادەملىرى تىللالارنى ئىنىسۇجىنغا تۇيدۇرماي روتسچىلد مال توشۇش تورى ئارقىلىق ئىسپانىيەدىكى ئەنگلىيە قوشۇنىغا يەتكۈزدى.

پروسسىيەنىڭ ئەنگلىيەدە تۇرۇشلۇق بىر دىپلوماتى مۇنداق دېگەنىكەن: "روتسچىلدنىڭ بۇ يەر(لوندون)نىڭ پۇل مۇئامىلە ئىشلىرىغا كۆرسەتكەن تەسىرى ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدۇ. لوندون پۇل مۇئامىلە شەھەرچىسىدىكى تاشقى پېرېۋوت باھاسىنى پۈتۈنلەي شۇلار بېكىتەتتى. ئۇلار گەرچە بانكىر بولسىمۇ، قولىدىكى ھوقۇقنىڭ ئادەمنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى. سونسنىڭ قاپىقى تۇرۇلسە، ئەنگلىيە بانكىسىغا تىتىرەك ئولىشاتتى".

بىر قېتىم، ئۇ ئاكىسى جامېسنىڭ فىرانكفورت بانكىسىدىن كەستۇرگەن بىر پارچە پۇل چېكىنى نەقلەشتۇرۇش ئۈچۈن، ئەنگلىيە بانكىسىغا ئەكىردى. ئەمما، بانكىدىكىلەر: "پەقەت بانكىمىز كەسكەن چەكنىلا نەقلەشتۇرىمىز" دەپ ئۇنى رەت قىلدى. بۇنىڭدىن قاتتىق غەزەپلەنگەن سونس ئەتىسى ئۆزىنىڭ بانكىسىدىكى توققۇز خادىمنى ئەگەشتۇرۇپ، ئەنگلىيە بانكىسىنىڭ بىر مۇنچە پۇل چېكىگە ئالتۇن تېگىشىپ ئالماقچى بولۇپ، ئەنگلىيە بانكىسىغا يەنە كەلدى. سونسنىڭ ئاشۇ بىر كۈنلۈك كەسپىي مۇئامىلىسى ئەنگلىيە بانكىسىنىڭ ئالتۇن زاپىسىنى خېلىلا ئازايتىۋەتتى. ئۇ ئۆگۈنىگە تېخىمۇ كۆپ پۇل چېكىنى كۆتۈرۈپ يەنە كىرىپ كەلدى. ئاشۇ بانكىدىكى بىر ئالىي باشقۇرغۇچى ئۇنىڭدىن: "يەنە تېگىشەمسىز؟" دەپ سورىۋىدى ئۇ:

ـ پۇل چېكمىنى رەت قىلغان ئەنگلىيە بانكىسىنىڭ چېكىنى ساقلاپ نېمە قىلغۇدەكمەن؟ ـ دېدى دوق قىلىپ. بۇنىڭ بىلەن ئەنگلىيە بانكىسىدىكىلەر دەرھال جىددىي يىغىن چاقىردى. ھايال ئۆتمەي

بانكىنىڭ ئالىي باشقۇرغۇچىسى كېلىپ سونسقا:

ــ ئەنگلىيە بانكىسى بۇندىن كېيىن روتسچىلد بانكىسىنىڭ ھەرقانداق چېكىنى نەقلەشتۇرۇشكە تەييار! ــ دېدى ناھايىتى تەكەللۇپ بىلەن.

ۋاتېرلو ئۇرۇشى داۋامىدا لوندون پۇل مۇئامىلە شەھەرىستانىنىڭ غوجىئاكىسىغا ئايلانغان سونس ئاخىر ئەنگلىيە ئىقتىسادىنىڭ جان تومۇرىنى ئىلكىگە ئالدى. شۇنىڭدىن باشلاپ، پۇل تارقىتىش ۋە ئالتۇن باھاسىنى بېكىتىش قاتارلىق مۇھىم ئىشلارنىڭ ھەممىسىدە روتسچىلدنىڭ دېگىنى دېگەن بولدى.

ۋاتېرلو ئۇرۇشى داۋامىدا لوندون پۇل مۇئامىلە شەھەرىستانىنىڭ غوجىئاكىسىغا ئايلانغان سونس ئاخىر ئەنگلىيە ئىقتىسادىنىڭ جان تومۇرىنى ئىلكىگە ئالدى.

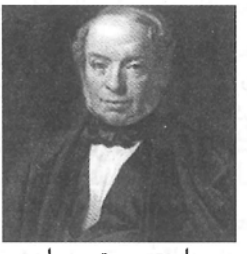
جامېسنىڭ فرانسىيەنى "ئىستېلا" قىلىشى

بىرەر ھۆكۈمەت بانكىرنىڭ پۇلىغا تايىنىپ قالسا، ۋەزىيەتنى تىزگىنلەپ تۇرۇش ھوقۇقى ھۆكۈمەت رەھبىرىدىن ھېلىقى بانكىرغا ئۆتۈپ كەتكەن بولىدۇ. چۈنكى، بەرگەن قول ئالغان قولدىن ھامان ئېگىزدە تۇرىدۇ. پۇلنىڭ ۋەتىنى بولمايدۇ؛ بانكىرلار ۋەتەنپەرۋەرلىك، ئالىيجانابلىق دېگەنلەرنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمەيدۇ؛ چۈنكى، ئۇلارنىڭ بىردىنبىر نىشانى ــ نەپ ــ پايدا!

ناپالېئون، 1815 ــ يىل

روتسچىلدنىڭ بەشىنچى ئوغلى جامېس ناپالېئون جاھان سوربغان زامانلاردا لوندون بىلەن پارىژ ئارىلىقىدا قاتناپ، ئۆزى قۇرغان جەمەت مال توشۇش تورى ئارقىلىق ئەنگلىيە مالىلىرى بىلەن ئەتكەسچىلىك قىلغانىدى. ۋېللىنگتونغا ئالتۇن يەتكۈزۈش ئىشى بىلەن ئەنگلىيە زايومىنى سېتىۋېلىش ئىشىغا ھەمكارلىشىش ۋەزىپىسى ئۇڭۇشلۇق تاماملانغاندىن كېيىن، جامېسنىڭ فرانسىيەدە داڭقى چىقىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ روتسچىلد پارىژ بانكىسىنى قۇرۇپ، ئىسپانىيە ئىنگلابىغا ئاستىرتىن يارەم قىلدى.

1817 ــ يىلى ۋاتېرلو ئۇرۇشى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، فرانسىيە ناپالېئون ئۇرۇشتا غەنىيمەت ئالغان نۇرغۇن زېمىنىنى قولدىن بېرىپ


جامبس روتسچىلد

قوردى؛ دۆلەت سىياسىي قورشاۋدا قالغاچقا، مىللىي ئىگىلىك خارابلىشىپ كەتتى. لۇئىس XVIII ھۆكۈمىتى مالىيە جەھەتتە "ئۇھ!" دەۋېلىش ئۇچۇن، تەرەپ ـ تەرەپتىن قەرز ئالماقچى بولدى. فرانسىيە ـ دىكى بىر بانكا بىلەن ئەنگلىيە بارلىق بانكىسى ھۆكۈمەتكە ناھايىتى كۆپ قەرز بېرىدىغان بۇ سودىنى قولغا كەلتۈردى. ئەمما، داڭلىق روتسچىلد بانكىسىنىڭ تەلىيى ئۆڭدىن كەلمەي قالدى. جامبس بۇنىڭ ئۇچۇن بەكلا ئاچچىق يۇتتى.

1818 ـ يىلىغا كەلگەندە، ئالدىنقى يىلى تارقىتىلغان ھۆكۈمەت زايومىنىڭ پارىژ ۋە باشقا ياۋروپا شەھەرلىرىدىكى نەرخ ـ ناۋاسى يامان ئەمەس بولغاچقا، ھۆكۈمەت بۇنىڭدىن ئوبدانلا پايدا كۆردى. شۇنىڭ بىلەن، يەنە ئىككى بانكىدىن قەرز ئالماقچى بولدى. ئەمما، روتسچىلد ئاكا ـ ئۇكىلار جىق تىرمىشىپ باققان بولسىمۇ، ئۇلارغا زەررىچە نەپ تەگمىدى. ئەسلىدە، فرانسىيە ئاقسۆڭەكلىرى ئۆزلىرىنى شۆھرەتلىك ئېسىلزادىلەر ھېسابلاپ، روتسچىلد جەمەتىنى تۇيۇقسىزلا بېيىپ قالغان تومپايلار دەپ قارىغاچقا، ئۇلار بىلەن سودا قىلىشقا رايى بارمىغانىدى. جامبس قولىنى نەگە سۇنسا شۇ يەرگە يېتىدىغان، ھەشەمەتلىك تۇرمۇش كەچۈردىغان زەردارلاردىن بولسىمۇ، ئەمما جەمئىيەتتىكى ئورنى ئا ـ دەتتىكىچە ئىدى. فرانسىيە ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ تەكەببۇرلۇقىدىن ئىزاغا قالغان جامبس چىچاڭشىپ كەتتى.

شۇنداق قىلىپ، جامبس باشقا قېرىنداشلىرى بىلەن بىللە فرانسىيە ئاقسۆڭەكلىرىنى بويسۇندۇرۇش پىلانىنى تۈزۈشكە دەرھال كىرىشتى. فرانسىيە ئاقسۆڭەكلىرى تەكەببۇر بولغىنى بىلەن ئەقىل ـ ئىدراكتا چاغلىق ئىدى. شۇڭا ئۇلار روتسچىلد جەمەتىنىڭ پۇل مۇئامىلە ساھەسىدىكى ھەممىنى بېسىپ چۈشىدىغان ئىستراتېگىيەلىك تاكتىكىسىنى، قوماندانلىق قىلغان ئىشىنى مۇڭدىپىقىيەتكە باشلاشتىكى ناپالېئوننىڭكىدىن قېلىشمايدىغان قابىلىيىتىنى سەل چاغلاپ قالغانىدى.

1818 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى، فرانسىيە زايومىنىڭ ئىزچىل ئۆرلەپ بېرىۋاتقان باھاسى تۇيۇقسىزلا چۈشۈپ كەتتى. بۇنىڭ تەسىرىدە

ھۆكۈمەت تارقاتقان باشقا زايوملارنىڭ باھاسىمۇ تېزدىن چۈشكىلى تۇردى. بۇنىڭ بىلەن سېلىنمىچىلارنىڭ غۇلغۇلىسى ئەۋجىگە چىقتى. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ، بازار ياخشىلانماقتا يوق، ئەكسىچە تېخىمۇ بەتتەرلىشىپ كەتتى. ئاكسىيە بېرژىسىدىكى ئادەتتىكى غۇلغۇلا پىتنە-پاساتقا ئايلانغىلى تۇردى. جۇملىدىن، بەزىلەر: "ناپالېئون يەنە تەختكە چىققۇدەك" دېسە، بەزىلەر: "ھۆكۈمەتنىڭ باج كىرىمى قەرز پۇلىنىڭ ئۆسۈمىنى تۆلەشكىمۇ چىقمىش قىلماپتۇدەك" دېيىشتى؛ يەنە بەزىلەر: "ئۇرۇش پارتلاپ كېتەرمۇ؟" دېگەن ئەندىشىگە قالدى.

لۇئىس XVIII نىڭ ئوردىسىنىمۇ پاتپاراقچىلىق قاپلىدى. چۈنكى، زايومنىڭ باھاسى چۈشۈۋەرسە، ھۆكۈمەتنىڭ كېيىنكى چىقىملىرى ئۈچۈن خىراجەت جۇغلاش مۇشكۈللىشىپ كېتەتتى. تەكەببۇر ئاقسۆڭەكلەر غەم-غۇسسىگە پاتتى؛ ھەممەيلەن دۆلەتنىڭ كەلگۈسىدىن ئەندىشە قىلىشاتتى. پەقەت ئىككى كىشى بۇ ئىشلاردىن پەرۋايى پەلەك ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ بىرى جامبس، يەنە بىرى ئاكسى كارل ئىدى.

"يىلان چېقىۋالغان ئادەم ئارغامچىدىنمۇ قورقۇپتۇ" دېگەندەك، بەزىلەر روتسچىلد جەمەتىدىن "زايوم بازىرىغا ئاستىرتىن نەيرەڭ ئىشلىتىۋاتامدىكىن" دەپ گۇمانلىنىپ قالدى. دېمىسىمۇ شۇنداق ئىدى. روتسچىلد جەمەتى 1818-يىلى 10-ئايدىن باشلاپ، ئۆزلىرىنىڭ تاغدەك مال-دۇنياسىنى قالقان قىلىپ تۇرۇپ، ياۋروپانىڭ چوڭ شەھەرلىرىدىكى فىرانسىيە زايومنى ئاستىرتىن سېتىۋالدى. بۇنىڭ بىلەن، فىرانسىيە زايومنىڭ قىممىتى ئاستا-ئاستا ئۆرلىگىلى تۇردى. ئەمما، ئۇلار 11-ئاينىڭ 5-كۈنىدىن باشلاپ فىرانسىيە زايومنى ياۋروپانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا بىرلا ۋاقىتتا تۆكمە قىلىۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن بازارنى قورقۇنچلۇق سارايسىمە باستى.

زايوم باھاسىنىڭ گويا بوران سوققان غازاڭدەك چۈشۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن لۇئىس XVIII "تاجۇ تەختىم قولدىن كېتىدىغان ئوخشايدۇ" دېگەن ئويغا كەلدى. دەل شۇ چاغدا، روتسچىلد جەمەتىنىڭ ئوردا ۋاكالەتچىسى پادىشاھقا: "ۋەزىيەتنى ئوڭشاشنى باي-بايلاشتىلىقتا جاھاننى ھاڭ-تاڭ قالدۇرۇۋاتقان روتسچىلد بانكىسىغا ھاۋالە قىلىپ باقساق بولماسمۇ؟" دېدى. ئەنسىزچىلىكتە قالغان لۇئىس XVIII خان جەمەتىنىڭ سالاھىيىتى ... دېگەنلەرنى بىر ياقتا قايرىپ قويۇپ،

جامبسنى دەرھال قەسىرگە چاقىرتتى. قەسىرنىڭ كەيپىياتى بۆلەكچىلا ئىدى؛ ئۇزاق زامانلاردىن بېرى جامبس ئاكا-ئۇكىلارغا مەنسىتمەسلىك نەزەرى بىلەن سوغۇق باققان چىرايلاردا مانا ئەمدى ھۆرمەت تەبەسسۇمى جىلۋىلىنەتتى.

دېگەندەكلا، جامبس ئاكا-ئۇكىلار ھۆكۈمەت زايومىنى ئېغىر ۋەيرانچىلىقتىن توسۇپ قېلىپ، فىرانسىيەدە چوڭ-كىچىكنىڭ ھەممىسى ھەۋەس بىلەن قارايدىغان ھۆرمەت ساھىبىغا ئايلاندى. جامبس ئاكا-ئۇكىلار ئۇرۇشتا يېڭىلگەن فىرانسىيەنى ئىقتىسادىي كىرىزىستىن قۇتقۇزۇپ قالدى! مەدھىيە ۋە گۈلدەستىلەر جامبس ئاكا-ئۇكىنى مەست-مۇستەغرەق قىلدى. ھەتتا، ئۇلارنىڭ كىيىم پاسونلىرىمۇ مودىغا ئايلاندى. ئۇلارنىڭ بانكىسىغا قەرز پۇل ئېلىشقا كېلىدىغانلارنىڭ ئايىغى ئۇزۇلمەيتتى.

شۇنداق قىلىپ، روتسچىلد جەمەتى فىرانسىيە پۇل مۇئامىلىسىنى پۈتۈنلەي ئىلكىگە ئالدى.

"جامبس روتسچىلدنىڭ بايلىقى 600 مىليون فىرانكقا يەتتى. بايلىقتا جامبسنىڭ ئالدىغا ئۆتەلەيدىغىنى پەقەت پادىشاھلا ئىدى. ئۇنىڭ مال-دۇنياسى 800 مىليون فىرانكقا يېتەتتى. فىرانسىيەدىكى بانكىرلارنىڭ بارلىق مال-مۈلكىنى يىغىپ كەلسىمۇ جامبسنىڭ بايلىقىدىن 150 مىليون فىرانك ئاز ئىدى. بۇنچىۋالا مال-دۇنيا جامبسقا تەڭداشسىز ئىمتىياز ۋە ھوقۇقنى بەخشەندە قىلدى. ئۇ ھەتتا ھۆكۈمەتتىكى ئىچكى كابىنېتنى ھەرقانداق چاغدا ئاغدۇرۇۋېتەلەيتتى. مىسالەن، ھەممە بىلىدىغان تېرس ھۆكۈمىتىنى دەل جامبس ئاغدۇرۇپ تاشلىغانىدى.

سولومونىڭ ئاۋستىرىيەنى مونوپول قىلىشى

ئۇلار(روتسچىلد جەمەتى)نىڭ نەزەردە نە ئۇرۇش بىلەن تىنچلىق، نە شۇئار بىلەن بايانات، نە قۇربان بېرىش ياكى شان-شەرەپ مەۋجۇت ئەمەس؛ چۈنكى، ئۇلار ئادەمنىڭ كۆزىنى ئالاچەكمەن قىلىۋېتىدىغان ئۇنداق نەرسىلەرگە نەزىرىنى سېلىپ قويمايدۇ. ئۇلارنىڭ تونۇيدىغىنى پەقەتلا ۋاستە. ئاشۇ ۋاستىنىڭ بىرىنچىسى

شاهزاده ۋىليام ئىدى؛ ئەمدىكسى مىترنىخ.

فرېدرېك مېرتون



سولومون روتسچىلد

سولومون روتسچىلد ئائىلىسىنىڭ ئىككىنچى ئوغلى ئىدى. ئۇ ياۋروپادىكى چوڭ-چوڭ شەھەرلەر ئارا قاتناپ، روتسچىلد جەمەتىگە تەۋە بانكىلار ئارا ماسلاشتۇرۇش خىزمىتىنى ئىشلەيتتى. سولومون دىپلوماتىيە قابىلىيىتىدە باشقا قېرىنداشلىرىدىن ئۈستۈن ئىدى؛ ئۇ گەپ-سۆزنى جايىدا ئىشلىتىش ۋە تەكەللۇپ بىلەن باشقىلارنىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇشقا ئۈستا ئىدى. شۇڭا ئۇنىڭ بىلەن ئەسرالمىشپ باققان بىر بانكىر: "سولومون بىلەن دىدارلىشىپ باققانلاردىن كۆڭلى سۈ ئىچمەيدىغانلار بولمىسا كېرەك" دېگەنىكەن. شۇڭا، قېرىنداشلىرى ئۇنى ۋىيېننىغا بېرىپ، ياۋروپانىڭ كىندىك رايونىدىكى بانكا كەسپىنى باشقۇرۇشقا ئەۋەتكەنىدى.

ئەينى زامانىدىكى ۋىيېننا ياۋروپانىڭ سىياسىي مەركىزى بولۇپ، ياۋروپادىكى بارلىق خان جەمەتى ئاۋستىرىيە خۇببىسبېرگ خانىدانلىقى بىلەن ئىرماش-چىرماش قاناداشلىق مۇناسىۋىتىدە ئىدى. رىم ئىمپېرىيەسى(1806-يىلى پارچىلىنىپ كەتكەن) خان جەمەتىدىن بولمىش خۇببىسبېرگ خانىدانلىقى ئاۋستىرىيە، گېرمانىيە، شىمالىي ئىتالىيە، شىۋېتسىيە، بىلگىيە، گوللاندىيە، لىيوكسېمبورگ، چېخىيە، سلوۋېنىيە ۋە شىمالىي فىرانسىيە قاتارلىق زېمىنلارنى 400 نەچچە يىل سورىغان، ياۋروپادىكى ئەڭ قەدىمىي، ئەڭ ساپ خان جەمەتى ئۇرۇقىدىن ئىدى.

ناپالېئون گەرچە رىم ئىمپېرىيەسىنى بىتچىت قىلىۋەتكەن بولسىمۇ، ئەمما ئىمپېرىيە ۋارىسى ئاۋستىرىيە يەنىلا ئوتتۇرا ياۋروپادىكى باشلامچى ئىدى؛ شۇڭا، باشقا خان جەمەتلىرىنى نەزىرىگە ئېلىپ قويمايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئاۋستىرىيەدىكى ئەنئەنىۋى كاتولىك دىنى فىرانسىيە قاتارلىق ئەللەردە ئەۋج ئالغان پروتستانت دىنىغا قارىغاندا ئېتىقاد جەھەتتە قاتتىق ئىدى. شۇڭا، بۇنداق ئېسىلزادە جەمەت بىلەن ئەسرالمىشش شاھزادە ۋىليام بىلەن بولغان باردى-كەلدىگە قارىغاندا ناھايىتى ئابرۇيلۇق ئىش

ئىدى. روتسچىلد جەمەتى ئىلگىرى خۇببىسىبېرگ بىلەن سودا مۇناسىۋىتى ئورنىتىشقا بىر نەچچە قېتىم تىرىشىپ باققان بولسىمۇ، ئەمما خان جەمەتى ئۇلارنى يەكلەپ، پەقەتلا يېقىن كەلتۈرمىگەنىدى.

ناپالېئون ئۇرۇشى ئاياغلىشىپ، سولومون ۋىيېننانىڭ دەرۋازىسىنى قايتا قاققان چاغدا، ئەھۋال پۈتۈنلەي ئۆزگىرىپ كەتكەنىدى. روتسچىلد جەمەتىمۇ ياۋروپادىكى قىچقارسا ئېتى، تۈتسا سېپى بار، ئەنگلىيە، فىرانسىيەدىكى توسقۇنسىز تەسىرى بىلەن شىجائىتى تېخىمۇ ئۇرغۇغان مەرتىۋە ساھىبلىرىدىن ئىدى. شۇنداقتىمۇ، سولومون خۇببىسىبېرگنىڭ ئادەملىرى بىلەن سودا تىجارىتى ھەققىدە ئۇدۇللا ئەسرالىشىشقا پېتىنالماي، ئاربغا ئادەم سالدى. ئۇ 19 ـ ئەسىردىكى ياۋروپا سىياسىي سەھنىسىدە داڭ چىقارغان ئاۋستىرىيە دىپلوماتىيە مىنىستىرى كلېمېنس ۋون مىتىرنىخ ئىدى.

ناپالېئون يېڭىلگەندىن كېيىنكى يەنى 19 ـ ئەسىردىكى ياۋروپادا، مىتىرنىخ باشچىلىقىدا قۇرۇلغان ۋىيېننا سىستېمىسى ئۇزاق مۇددەتلىك تىنچلىققا كاپالەتلىك قىلغانىدى. مىتىرنىخ ئاۋستىرىيە كۈنسايىن خارابلىشىپ، دۈشمەنلىرى كۈچىيىپ بېرىۋاتقان پايدىسىز شارائىتتا، خىلمۇ خىل كۈچلەرنى ماسلاشتۇرۇشتا تېپىلغۇسىز رول ئويناندى. ئۇ ياۋروپادىكى خۇببىسىبېرگ خانىدانلىقىغا تەۋە قالدۇق خان جەمەتلىرىنىڭ ئەنئەنىۋى تەسىر كۈچىدىن پايدىلىنىپ، پرۇسسىيە ۋە رۇسسىيە قاتارلىق قوشنىلار بىلەن مۇقەددەس ئىتتىپاق تۈزۈپ، فىرانسىيەنى قايتا باش كۆتۈرۈشتىن توستى؛ شۇنداقلا، روسسىيەدىكى ئەدەپ كېتىۋاتقان مالىمانچىلىقنى تىزگىنلەپ، چېگرا ئىچىدىكى مىللەتچىلىك ۋە ھۆرىيەتچىلىك دولقۇنىنى بىرلىشىپ تىنجىتىش مېخانىزمىنى تۈرغۇزۇش ئارقىلىق، ئاۋستىرىيەدىكى مىللىي بۆلگۈنچىلەرنى تىرپىرەن قىلىۋېتىشكە كاپالەتلىك قىلدى.

1818 ـ يىلى چاقىرىلغان ئاچېن مەجلىسى ناپالېئون مەغلۇپ بولغاندىن كېيىنكى ياۋروپانىڭ كەلگۈسى مەسىلىسى مۇھاكىمە قىلىنغان بىر قېتىملىق ئىنتايىن مۇھىم يىغىن ئىدى. يىغىندا ئەنگلىيە، روسىيە، ئاۋستىرىيە، پرۇسسىيە، فىرانسىيە قاتارلىق ئەللەردىن كەلگەن ۋەكىللەر فىرانسىيە ئۇرۇش تۆلىمى تۆلەش ۋە ئىتتىپاقداش ئارمىيەنى چېكىنىدۈرۈش قاتارلىق مەسىلىلەر ھەققىدە قارار ماقۇللىدى. ئۇ يىغىنغا

سولومون بىلەن ئىنىسى كارلمۇ قاتناشقاندى. يىغىندا سولومون مىترىنىخنىڭ قابىل ياردەمچىسى گېنىزنىڭ تەۋسىيەسىدە مىترىنىخ بىلەن تونۇشۇپ، بىردەمدىلا سىرداش دوستلاردىن بولۇپ قالدى. سولومونىنىڭ ئۇستىلىق بىلەن كەلتۈرگەن مەدھىيەلىرى مىترىنىخنىڭ كۆڭلىگە بەكلا ياققانىدى؛ ئۇنىڭدىن باشقا، مىترىنىخمۇ روتسچىلد جەمەتىنىڭ بايلىق ۋە ئىمتىيازىدىن پايدىلىنىش ئويىدا ئىدى. شۇنداق قىلىپ، بۇ ئىككىيلەن ھەش-پەش دېگۈچە چىقىشىپ، سېنىڭ-مېنىڭ دېمەيدىغان قەدىناسلاردىن بولۇپ كەتتى.

مىترىنىخ بىلەن گېنىزنىڭ كۈچلۈك تەۋسىيەسى شۇنداقلا روتسچىلد جەمەتىنىڭ شاھزادە ۋىليام ۋە دانىيە خان جەمەتى بىلەن بولغان سودا مۇناسىۋىتى سولوموننى ئاخىر خۇببىسبېرگنىڭ ھەيۋەتلىك سېپىلىدىن ھالقىپ ئۆتۈش سالاھىيىتىگە ئىگە قىلدى. خان جەمەتى سولوموننىڭ بانكىسىدىن مۇقىم سوممىدا پات-پات قەرز ئېلىپ تۇرىدىغان بولدى. شۇنداق قىلىپ سولومون ناھايىتى تېزلا خان جەمەتىنىڭ "ئۆز ئادىمى" بولۇپ قالدى. 1822-يىلى خۇببىسبېرگ خان جەمەتى روتسچىلد جەمەتىدىكى سونستىن باشقا تۆت ئوغۇلنىڭ ھەممىسىگە "بارون" ئۇنۋانى بەردى.

مىترىنىخ سولوموننىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىكى كۈچلۈك ياردەمىدە، ئاۋسترىيەدىكى تەسىرىنى كېڭەيتىپ، "ئەنسىز رايونلار"دا "تىنچلىقنى قوغداش"قا نۇرغۇن ئەسكەر ئەۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن ئەسلىدىنلا ھالىدىن كەتكەن ئاۋسترىيە قەرزدارلىق پاتقىقىغا گەدەنگىچە پاتتى؛ قەرزگە بوغۇلغانسېرى سولوموننىڭ يانچۇقىغا شۇنچە بېقىنىدىغان بولۇپ قالدى. قىسقىسى، ياۋروپانىڭ 1814-يىلدىن 1848-يىلغىچە بولغان مەزگىلى گەرچە "مىترىنىخ دەۋرى" دەپ ئاتالسىمۇ، مىترىنىخنى ئاستىرتتىن تىزگىنلەپ تۇرغىنى ئەمەلىيەتتە روتسچىلد بانكىسى ئىدى.

1822-يىلى مىترىنىخ، گېنىز، سولومون، جامېس ۋە كارل قاتارلىقلار ۋېرونا مەجلىسىگە قاتناشتى. يىغىندىن كېيىن، روتسچىلد بانكىسى راۋۇرۇس پايدا بېرىدىغان ئوتتۇرا ياۋروپا تۆمۈريولى قۇرۇلۇشىغا مەبلەغ يۇرۇشتۇرۇش تۇرىنى قولغا كەلتۈردى. روتسچىلدنىڭ تەسىر كۈچىنى بارا-بارا تونۇپ يەتكەن ئاۋسترىيەلىكلەر ئاربىسدا ئاخىر: "ئاۋستريە فېردىناند خاقان بىلەن سۇلايمان(سولومون) پادىشاھنىڭ قولىدا" دېگەن ھەزىل

ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈشكە باشلىدى. 1843-يىل سولومون ۋىتكوۋىتس (Vítkovice) بىرلەشمە كانچىلىق شىركىتى بىلەن ئاۋستىرىيە-ۋېنگرىيە مېتالچىلىق شىركىتىنى سېتىۋالدى. بۇ ئىككى شىركەت ئەينى زامانىدىكى دۇنيادا ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان 10 چوڭ ئېغىر سانائەت شىركىتىنىڭ سەرخىللىرىدىن ئىدى.

1848-يىلى سولومون ئاۋستىرىيە ئىقتىسادى ۋە پۇل مۇئامىلىسىنىڭ خۇجىئاكىسىغا ئايلاندى.

روتسچىلدنىڭ ئالقىنىدىكى گېرمانىيە ۋە ئىتالىيە

ناپالېئون گېرمانىيەدىن ئەسكەر چېكىندۈرگەندىن كېيىن، گېرمانىيەدىكى ئەسلىدە بار 300 نەچچە تارقاق ئۇششاق فېئودال بەگلىك 30 نەچچە دۆلەت بولۇپ ئۈيۈشۇپ، گېرمانىيە فېدېراتسىيەسىنى شەكىللەندۈردى. روتسچىلدنىڭ فرانكفورتتىكى چوڭ ئوغلى ئامستىرو گېرمانىيە فېدېراتسىيەسىنىڭ تۇنجى مالىيە مىنىستىرلىقىغا تەينىلەندى. 1822-يىلى ئاۋستىرىيە پادىشاھى ئۇنىڭغا "بارون" ئۇنۋانى بەردى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن فرانكفورتتىكى روتسچىلد بانكىسى گېرمانىيەنىڭ پۇل مۇئامىلە مەركىزىگە ئايلاندى. بالىلىق بولالمىغاچقا ئۆمۈرلۈك ئەلەمگە قالغان ئامستىرو ئىستىقبالىلىق نەۋقىرانلارغا ئىخلاسمەن ئاتىدارچىلىق قىلاتتى. گېرمانىيە ھازىرقى زامان تارىخىدىكى دۇنياغا مەشھۇر ئىستېداتلىق ۋەزىر بىسمارك ئۆز ۋاقتىدا ئامستىرونىڭ پەۋقۇلئاددە غەمخورلۇقىغا نائىل بولغان ياشلاردىن ئىدى.

ئۆز ۋاقتىدا ئامستىرو بىلەن بىسمارك گويا ئاتا-بالىدەك يېقىن ئۆتكەنىدى. بىسمارك ئامستىرو ۋاپات بولغاندىن كېيىنمۇ روتسچىلد جەمەتى بىلەن بولغان يېقىنچىلىقىنى ئىزچىل ساقلاپ كەلگەنىدى. بىسماركقا قول-قانات بولغان بانكىر بلېكرودېرمۇ روتسچىلد جەمەتىنىڭ ۋاكالەتچىسى ئىدى.

بالىلارنىڭ تۆتىنچىسى كارل بەش قېرىندىاش ئىچىدە ھەممىدىن ئاددىي بولغاچقا، جەمەتىدە خەۋەرچىلىك قىلىپ، ياۋروپانىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا بېرىپ ئۇچۇر توپلايتتى؛ باشقا قېرىنداشلىرىنىڭ ئىش-

كۈشلىرىگە ھەمكارلىشاتتى. ئۇ بەش قېرىنداشنىڭ 1818-يىلدىكى فرانسىيە زايوم "ئۇرۇشى"دا نۇسرەت قازىنىشىغا كۈچلۈك ھەمدەم بولغاچقا، روتسچىلد جەمەتىنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇرۇۋاتقان سونس ئۇنى ئىتالىيەنىڭ ناپلىس شەھىرىگە بانكا قۇرۇشقا ئەۋەتتى. كارل ئىتالىيەگە بارغاندىن كېيىن، ئۆز ئىقتىدارى بىلەن باشقا قېرىنداشلىرىنى ھەيران قالدۇردى. جۈملىدىن، ئۇ مىترنىخنىڭ ئىتالىيەدىكى ئىنقىلابىي قوشۇننى باستۇرۇشىغا مەبلەغ يارەم قىلىپلا قالماي، سىياسىي تاكتىكىدىن پايدىلىنىپ، ئىتالىيەنىڭ شۇ جايدىكى يەرلىك ھۆكۈمىتىنى ئىشغالىيەتچى ئارمىيەگە لازىملىق خىراجەتلەرنى زىممىسىگە ئېلىشقا كۆندۈردى. ئۇ يەنە دوستى ماكدونالدنىڭ ناپلىس شەھىرىگە مالىيە ۋەزىرى بولۇشتەك مۇھىم ۋەزىپىنى قولغا كەلتۈرۈشىگە ياردەملەشتى. شۇنداق قىلىپ، ئۇ بارا-بارا ئىتالىيە ئوردىسىنىڭ مالىيە يۆلەنچىگە ئايلىنىپ، پۈتكۈل ئىتالىيەگە تەسىر كۆرسەتكەنىدى. كارل ۋاتىكان بىلەن قويۇق سودا مۇناسىۋىتى ئورنىتىۋالغاچقا، پاپا گىرگورىXVI ئۇنىڭ بىلەن دىدارلاشقاندا، ئىلگىرىكىدەك بىر پۈتىنى ئالدىغا چىقىرىپ قويۇش يوسۇنىنى بۇزۇپ تاشلاپ، كارلنىڭ قولىغا سۆيگەنىدى.

روتسچىلد پۇل مۇئامىلە ئىمپېرىيەسى

قېرىنداشلار بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقارسىڭلار، دۇنيادىكى ھېچقانداق بانكا سىلەر بىلەن ئۇزەڭگە سوقۇشتۇرالمايدۇ؛ سىلەرگە شىلتىڭ ئاتالمايدۇ ياكى سىلەردىن نەپكە ئېرىشەلمەيدۇ. سىلەر ئۆلمىشۇالسىڭلارلا يەر يۈزىدىكى ھەرقانداق بانكىنى بېسىپ چۈشكىدەك كۈچ-قۇدرەتكە ئېرىشەلەيسىلەر.

— داۋىدسوننىڭ سونسقا يازغان خېتى، 1814-يىلى 6-ئاينىڭ 24-كۈنى

ئاتا روتسچىلد 1812-يىلى نەپەستىن قېلىش ئالدىدا شۇنداق ۋەسىيەت قالدۇرغانىدى:

(1) جەمەتىمىزگە تەۋە ھەرقانداق بانكىدىكى مۇھىم ۋەزىپىلەرگە چوقۇم ئۆز ئادەملىرىمىز قويۇلغاي؛ ياتلارنى ئىشلىتىشكە ھەرگىز بولمايدۇ. جەمەتىمىزنىڭ سودا ئىشلىرىغا پەقەت جەمەتىمىزدىكى ئەرلەرلا ئىشتىراك قىلغاي.

(2) جەمەتىمىزنىڭ مال ـ دۇنياسىنى خوراپ كېتىش ۋە ياتلارغا ئېقىپ كېتىشتىن ساقلاش ئۈچۈن، ئەۋلاد ـ ئۇرۇقلىرىمىز پەقەت نەۋرە تۇغقانلار ئارا تويلاشقاي(بۇ بەلگىلىمە دەسلەپتە قاتتىق ئىجرا قىلىنغانىدى؛ كېيىن روتسچىلد جەمەتىدىكى ياشلارنىڭ باشقا يەھۇدىي بانكىرلارنىڭ بالىلىرى بىلەن تويلىشىشغا رۇخسەت قىلىندۇ).

(3) جەمەتىمىزنىڭ مال ـ دۇنياسى ھەرگىزمۇ سىرتقا ئاشكارىلانمىغاي.

(4) مال ـ دۇنيا مىراسخورلۇقىغا ھەرگىزمۇ ئادۇوكات ئارىلاشتۇرۇلمىغاي.

(5) ھەربىر ئائىلىنىڭ تۇنجى ئوغلى شۇ ئائىلىنىڭ سەردارىكى، بۇ شەرەپنى بالىلارنىڭ ئىككىنچىسىگە ئۆتكۈزۈشكە تېغرا كەلسە، بۇ ئىش چوقۇم جەمەتىمىزنىڭ ئېڭىدىن ئۆتكۈزۈلگەي. بۇ ۋەسىيەتكە بويۇنتاۋلىق قىلغان ھەرقانداق ئادەمنىڭ مىراسخورلۇق ھوقۇقى ئېلىپ تاشلانغاي.

روتسچىلد جەمەتى نەۋرىلەرنى ئۆزئارا نىكاھلاش ئارقىلىق، جەمەتنىڭ مال ـ دۇنياسىنى خوراپ كېتىشتىن ۋە ياتلارغا ئېقىپ كېتىشتىن ساقلىغانىدى.

مۆلچەرلىنىشچە، 1850 ـ يىلىنىڭ ئالدى ـ كەينىدە روتسچىلد جەمەتىنىڭ مال ـ دۇنياسى 6 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يەتكەنىكەن. يىللىق پايدا نىسبىتىنى ئالتە پىرسەنتتىن ھېسابلىغاندا، 150 نەچچە يىلدىن كېيىنكى بۈگۈنكى كۈندە، بۇ جەمەتنىڭ مۈلۈك ئومۇمىي قىممىتىنى 50 تىرىليون ئامېرىكا دوللىرىدىن ئېشىپ كەتتى، دېيىشكە بولىدۇ.

سۇ كىرمەيدىغان جەمەت كونترولىلۇقى، ھېچكىم ئۇقمايدىغان مەخپىي مەشغۇلات، ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمەيدىغان ئىنچىكە ماسلاشتۇرۇش تەدبىرى، ئەبەدىيلىئەبەد بازارنىڭ ئالدىدا ماڭىدىغان ئۇچۇر سىستېمىسى، سېپى ئۆزىدىن شەپقەتسىز پاراسەت، ئەبەدىي ئۆزۈلمەس پۇل ـ ھوقۇق ئىستىكى شۇنداقلا مال ـ دۇنيانى نىشان قىلغان كۆزىتىش ۋە پەرەزلەش ئىستېداتى روتسچىلد جەمەتىنى پۇل مۇئامىلە، سىياسىي ۋە ئۇرۇشنىڭ 200 يىللىق دەھشەتلىك قاينىمىدا چىنىقتۇرۇپ، ئاخىرى ئىنسانىيەت تارىخىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن تەڭداشسىز پۇل مۇئامىلە ئىمپېرىيەسىنى قۇرۇپ چىقىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى.

20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە، روتسچىلد جەمەتىگە تەۋە مال ـ

مۇلۈك پۇتۈن دۇنيا ئومۇمي مال-مۇلكىنىڭ يېرىمىنى ئىگىلىدى.

ياۋروپادىكى ئاساسلىق شەھەرلەرنىڭ ھەممىسىگە تارقالغان روتسچىلد جەمئەت بانكىلىرىنىڭ ئۆز ئالدىغا ئۇچۇر توپلاش ۋە تېز يەتكۈزۈش سىستېمىسى بار ئىدى. ھەتتا، ياۋروپا ئەللىرىدىكى خان جەمەتلىرى ۋە ئاقسۆڭەكلەر ئۇچۇرلارنى تېز ۋە مەخپىي يەتكۈزۈشتە روتسچىلد جەمەتىنىڭ ئۇچۇر سىستېمىسىدىن پايدىلىناتتى.

مەزكۇر جەمەت تۇنجى بولۇپ قۇرۇپ چىققان خەلقئارا راسچوت سىستېمىسى ئارقىلىق دۇنيا ئالتۇن بازىرىنى كونترول قىلىش بىلەن بىرگە، جەمەت بانكىلىرىدا تەبىئىي ئالتۇندىن مۇستەسنا ھېسابات سىستېمىسىنى بەرپا قىلدى.

ئۇرۇشقا قۇترىتىش ۋە مەبلەغ سېلىش بانكىرلارنىڭ تۇپ مەنپەئەتىگە ئۇيغۇن؛ روتسچىلد جەمەتىمۇ بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئەمەس. شۇڭا، فرانسىيە بۇيۇك ئىنقىلابىدىن تارتىپ ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى ئۇرۇشلىرىنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك بانكىرلارنىڭ سىياسىنى ئۇچراتقىلى بولىدۇ.

دۇنيادا ئالتۇننىڭ ھەقىقىي قىممىتىنى روتسچىلد جەمەتىدىكىلەردەك چوڭقۇر چۈشىنىدىغانلار بولمىسا كېرەك.

2004-يىلى روتسچىلد جەمەتى لوندون ئالتۇن باھاسىنى بېكىتىش سىستېمىسىدىن چېكىنىپ چىقىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. بۇنىڭدىن مەقسەت، كەلگۈسىدىكى مىسلىسىز دۇنياۋى پۇل مۇئامىلە بوھرانى مەركىزىدىن پەم بىلەن يىراقلىشىپ، گويا ئۆزدەككە سۇ يۇقمىغاندەك ئالتۇن باھاسى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتىن ئۈزۈل-كېسىل قۇتۇلۇش ئىدى. دېمەك، قەرزگە بوغۇلۇپ كەتكەن ئامېرىكا دوللىرى ئىگىلىكى، كىرىزىسقا پېتىپ قالغان دۇنياۋى قانۇنلۇق پۇل سىستېمىسى ۋە دۇنيا تاشقى پېرېۋوت زاپچىسى سىستېمىسى قاتارلىقلاردىن ھېساب ئېلىنىدىغانلىقى ئېھتىمالغا ناھايىتى يېقىن ئىدى. ئۇنداق بولغاندا، ئالتۇن زاپچىسى چاغلىق ئاسىيا ئەللىرىنىڭ ئۇزاق زامانلاردىن بېرى جۇغلىغان مال-دۇنياسى كەلگۈسىدىكى غالىبقا "باشقىدىن تەقسىم قىلىپ" بېرىلىدۇ، دېگەن گەپ. كىرىشتۇرمە فوندىنىڭ ئەمدىكى ھۇجۇم نىشانى ــ پۇند ئىستېرلىڭ بىلەن ئاسىيا پۇللىرى ئەمەس، بەلكى دۇنيا ئىقتىسادىنىڭ تۈۋرۈكى بولمىش ئامېرىكا دوللىرى.

بانكىرلارغا كۆرە، ئۇرۇشنىڭ بېشارىتى ــ ئالەمچە خۇش خەۋەر. تىنچ يىللاردا ئاسان كونىرمايدىغان قىممەت ئۇسكۇنە ۋە بۇيۇملار ئۇرۇش

سەۋەبىدىن بىتچەت بولۇپ كېتىدۇ؛ ئۇرۇش ئىشتىراكچىلىرى ئۇرۇش غەلىبىسى ئۈچۈن ھەرقانداق بەدەل تۆلەشتىنمۇ ئايانمايدۇ. ئەمما، ئۇرۇش ئاياغلاشقاندىن كېيىن، ئۇرۇشتا يەڭگەن تەرەپمۇ بانكا قەرزىگە گەدەنگىچە بوغۇلىدۇ. ئەنگلىيە بانكىسى قۇرۇلۇپ ناپالېئون ئۇرۇشى ئاياغلاشقۇچە بولغان 121 يىل(1694~ 1815) مابەينىدە، ئەنگلىيە 56 يىلنى ئۇرۇش بىلەن، قالغان ۋاقىتنىڭ يېرىمىنى ئۇرۇش تەييارلىقى بىلەن ئۆتكۈزدى.

ئۇرۇشقا قۇترىتىش ۋە مەبلەغ سېلىش بانكىرلارنىڭ تۈپ مەنپەئەتىگە ئۇيغۇن؛ روتسچىلد جەمەتىمۇ بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئەمەس. شۇڭا، فرانسىيە بۇيۇك ئىنقىلابىدىن تارتىپ ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىغىچە بولغان يېقىنقى زامان ئۇرۇشلىرىنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك بانكىرلارنىڭ سىيماسىنى ئۇچراتقىلى بولىدۇ. روتسچىلد جەمەتى ـ ياۋروپادىكى تەرەققىي تاپقان ئاساسلىق ئەللەرنىڭ ئەڭ چوڭ ھەقدارى. ئاتا روتسچىلدنىڭ خانىمى بۇرۇن: "ناۋادا ئوغۇللىرىم ئۇرۇشقا تەقەززا بولمىسىلا، دۇنيادا ئۇرۇشنى سېغىنىدىغان ئادەم چىقمايدۇ" دېگەنىكەن.

19ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە، ئەنگلىيە، فرانسىيە، گېرمانىيە، ئاۋستىرىيە ۋە ئىتالىيە قاتارلىق ئاساسلىق سانائەت ئەللىرىنىڭ پۈل تارقىتىش ھوقۇقى روتسچىلد جەمەتىنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ، "مۇقەددەس خانلىق ھاكىمىيەت مۇقەددەس پۇلغا ئورۇن بوشاتتى". يەنە كېلىپ، روتسچىلد جەمەتى ئاتلانتىك ئوكيانىنىڭ قارشى تەرىپىدىكى ئامېرىكا چوڭ قۇرۇقلۇقىغا ئاللىقاچان كۆز تىكىپ بولغانىدى.

خۇلاسە كالام

☜ سونس روتسچىلد ۋاتىكىلو ئۇرۇشىدا ئاخباراتنى تېز قولغا كەلتۈرۈش ئارقىلىق، ئەنگلىيە زايومنى ئاۋۋال تۆكمە قىلىپ سېتىپ، ئاندىن قارىقويۇق سېتىۋېلىش يولى بىلەن 20 ھەسسە پايدا تېپىپ، ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ئەڭ چوڭ ھەقدارىغا ئايلىنىپ، ئەنگلىيەنىڭ شۇنىڭدىن كېيىنكى پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى ئىلكىگە ئالدى.

☜ خان جەمەتى بىلەن قويۇق مۇناسىۋەت ئورنىتىۋالغان مايېر روتسچىلد شاھزادە ۋىلىيامنىڭ 3 مىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق نەق پۇلنى دەسمايە سېلىپ، مىسلىسىز پۇل مۇئامىلە ئىمپېرىيەسىنى قۇرۇپ چىقتى شۇنداقلا ياۋروپانىڭ كىندىك رايونىدىكى پۇل مۇئامىلىنى بەش ئوغلىنىڭ قولغا تۇتقۇزدى.

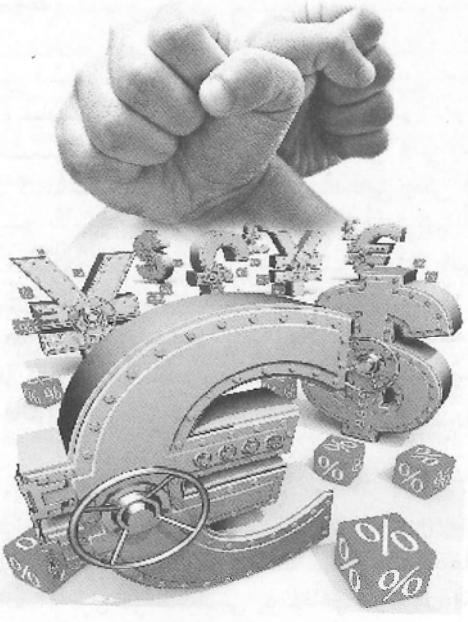
☜ سونس ۋاتىكىلو ئۇرۇشى نەتىجىسىدە لوندون پۇل مۇئامىلە شەھەرىستانىنىڭ غوجىئاكسىغا ئايلىنىپ، ئەنگلىيەنىڭ ئىقتىسادىي جان تومۇرىنى ئىختىيارىغا ئالدى. شۇنىڭدىن كېيىن، پۇل تارقىتىش ۋە ئالتۇن باھاسىنى بېكىتىش قاتارلىق مۇھىم ئىشلارنى قارارلاش ھوقۇقى روتسچىلد جەمەتىگە ئۆتتى.

☜ جامېس فرانسىيە زايومنىڭ باھاسىنى ئاستىرتتىن تىزگىنلەش ئارقىلىق، لۇئىس XVIII نى ئۆزىدىن ياردەم تەلەپ قىلىش گىردابىغا قىستاپ ئاپىرىپ، ئاخىر فرانسىيە پۇل مۇئامىلىسىنى پۈتۈنلەي كونترول قىلدى.

☜ سولومون 1848 ـ يىلى ئاۋستىرىيە ئىقتىسادى ۋە پۇل مۇئامىلىسىنىڭ غوجىئاكسىغا ئايلاندى.

☜ كارل بارا ـ بارا ئىتالىيە ئوردىسىنىڭ مالىيە يۆلەنچىگە ئايلىنىپ، پۈتكۈل ئىتالىيەگە تەسىر كۆرسەتتى شۇنداقلا ۋاتىكان بىلەن سودا مۇناسىۋىتى ئورناتتى.

☜ 19 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە، ئەنگلىيە، فرانسىيە، گېرمانىيە، ئاۋستىرىيە ۋە ئىتالىيە قاتارلىق ئاساسلىق سانائەت ئەللىرىنىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقى روتسچىلد جەمەتىنىڭ ئىلكىگە ئۆتتى.



CURRENCY WAR

ئىككىنچى باب

دۇنياۋى بانكىرلار بىلەن ئامېرىكا پىرېزىدېنتلىرىنىڭ يۈز يىللىق جەڭگى - جېدىلى

ئىككى دۈشمىنىم بار: بىرى، ئالدىمدىكى جەنۇب ئەسكەرلىرى؛ يەنە بىرى، ئارقامدىكى يۇل مۇئامىلە ئايلىنىشلىرى. بۇلار ئارىسىدا ئەڭ قورقۇنچلۇقى ئارقامدىكىسى. كېلگۈسىدە دۆلەت بىخەتەرلىكىگە تەھدىت سېلىپ، مېنى تىترىتىدىغان كىرىزىسنىڭ يېقىنلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردۈم. ئۇ چاغدا يۇل ئىزچىل رەۋىشتە خەلقئارا ھاكىمىيەت قىلىپ، كىشىلەرگە زىيان - زەخمەت يەتكۈزىدۇ؛ مۇھىمى، ئاشۇ مال - دۇنيا ئاز سانلىق كىشىلەرنىڭ قولىغا جۇغلانغان ھامان، جۇمھۇرىيىتىمىز بەربات بولىدۇ. قىسقىسى، ئۇلىنىڭ ئەمىلىكىگە بولغان ئەندىشىلىرىم ئۇرۇش مەزگىلىدىكىدىنمۇ كۈچەيىپ كەتتى.

— ئامېرىكىنىڭ 16 - نۆۋەتلىك پىرېزىدېنتى لىنكولن

باش بايان

جۇڭگو تارىخىنى سياسىي ھوقۇق كۈرىشى يادرولۇقدا راۋاجلانغان دېسەك، ئۇنداقتا خان ـ پادىشاھلارنىڭ نىيەت ـ غەزىرىنى بىلمەي تۇرۇپ، جۇڭگو تارىخىنىڭ ئەلمى ـ تەلىمىنى ئاڭقىرىش مۇمكىن ئەمەس. ھالبۇكى، غەربنىڭ يېقىنقى زامان تارىخى پۇل يادرولۇقدا تەدرىجىي راۋاجلانغان. شۇڭا، پۇلنىڭ كارامىتىنى چۈشەنمەي تۇرۇپ، ياۋروپا تارىخىنىڭ ئۇجۇر ـ بۇجۇرىنى ئىگىلەشمۇ مۇمكىن ئەمەس.

ئامېرىكىنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك تەرەققىيات مەنزىلى خەلقئارا كۆچلەرنىڭ مۇداخىلىسى ۋە ھىيلە ـ نەيرەڭلىرى بىلەن تولغان. بولۇپمۇ، خەلقئارا پۇل مۇئامىلە كۆچلىرىنىڭ ئامېرىكىغا قاراتقان پىستىرمىچلىقى ۋە ئاغدۇرمىچلىقى ھەيران قالارلىق، ئەمما خۇپيانە تاكتىكىلاردىن ئىدى.

دېموكراتىك تۈزۈمنىڭ لايىھەلىنىپ تۇرغۇزۇلۇشى فېئودال مۇستەبىت كۆچلەرنىڭ تەھدىتىنى ئىخلاسەن توسۇشتا كۆرۈنەرلىك ئۇنۇم يارىتتى، ئەلۋەتتە. شۇنداقتىمۇ، دېموكراتىك تۈزۈم پۇل ئىمتىيازى مەنبەلىك يېڭى ۋە ئەجەللىك ۋىرۇس ئالدىدا يەنىلا بىقۇۋۇل.

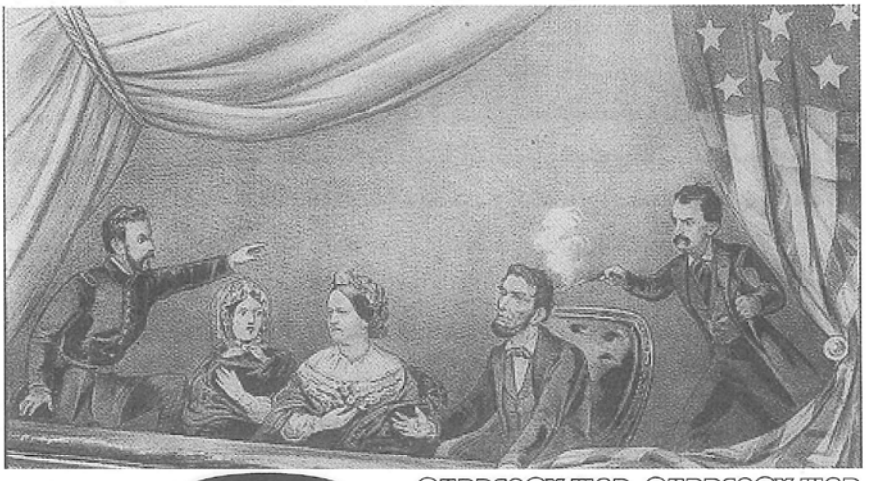
يېڭى دېموكراتىك تۈزۈمنىڭ "خەلقئارا بانكىرلار پۇل تارقىتىش ھوقۇقى ئارقىلىق دۆلەتنى كونترولاش ئىستراتېگىيەسى"نىڭ ھۇجۇم نىشانىنى ئاڭقىرىش ۋە ئۇنىڭدىن ساقلىنىش جەھەتتىكى نۇقسانلىرى ئازئەمەس. "پەۋقۇلئاددە مەنپەئەتدار گۇرۇھ"لار بىلەن ئامېرىكا خەلقى سايلاپ چىققان ھۆكۈمەتنىڭ جەنۇب ـ شىمال ئۇرۇشنىڭ ئالدى ـ كەينىدە ئالاھازەل 100 يىل داۋاملاشقان، ئامېرىكىدا خۇسۇسىي مەركىزىي بانكا سىستېمىسىنى شەكىللەندۈرۈش مەسىلىسىنى دەۋر قىلغان ھايات ـ ماماتلىق كۈرىشىدە، ئامېرىكىنىڭ يەتتە نەپەر پېرېزىدېنتى سۈيىقەستكە ئۇچرىدى؛ پارلامېنت ئەزاسىدىن بىر نەچچىسى جان بەردى. شۇڭا ئامېرىكا تارىخچىلىرى: "ئامېرىكا پېرېزىدېنتلىرىنىڭ تالاپەتكە ئۇچراش نىسبىتى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە نورماندىدىن قۇرۇقلۇققا چىققان ئامېرىكا ئەسكەرلىرىنىڭكىدىنمۇ ئېشىپ كەتتى" دەپ كۆرسەتكەنىدى.

جۇڭگو پۇل مۇئامىلىسىنىڭ ئېچىۋېتىلىشىگە ئەگىشىپ، دۇنياۋى بانكىرلار جۇڭگو پۇل مۇئامىلە ساھەسگە كەڭ كۆلەمدە سىڭىپ كىرىدۇ، ئەلۋەتتە. خوش، تۇنۇگۈنكى ئامېرىكىدا يۈز بەرگەن ھېكايىلەر بۈگۈنكى جۇڭگودا تەكرارلىنىپ قالامدۇ ـ قانداق؟

لىنكولننىڭ قەستكە ئۇچرىشى

1865-يىل 4-ئاينىڭ 14-كۈنى، جۈمە، كەچ. تۆت يىللىق رەھىمسىز ئىچكى ئۇرۇشنى ئېغىر قىيىنچىلىق ۋە قاتمۇ قات خەۋپ-خەتەر ئىچىدە ئۆتكۈزگەن لىنكولن بەش كۈن ئىلگىرى "جەنۇبىي فرونت ئارمىيەسىنىڭ گېنېرالى روبېرت لى شىمالىي فرونت ئارمىيەسىنىڭ گېنېرالى گرانتنىڭ تەسلىم بولدى" دېگەن خۇش خەۋەرنى ئالغانىدى. ئۇزاقتىن بۇيانقى قاتتىق جىددىيچىلىكتىن سەل-پەل يەڭگىللىگەن پىرېزىدېنت لىنكولن ۋاشىنگتوندىكى فورت تىياترخانىسىغا ئويۇن كۆرگىلى كەلدى. سائەت 10 دىن 15 مىنۇت ئۆتكەندە، قاتىل پىرېزىدېنت ئولتۇرغان مۇھاپىزسىز ئايرىمخانىغا سۇقۇنۇپ كىردى-دە، ئىككى گەز نېرىدا تۇرۇپ، چوڭ كالىبرلىق تاپانچا بىلەن لىنكولننىڭ بېشىغا قارىتىپ ئوق ئۇزدى. ئوق تېگىپ دۇم يېقىلغان لىنكولن ئەتىسى تاڭ بىلەن ئالەمدىن ئۆتتى.

جون ۋىلكېس بوز ئىسىملىك قاتىل داڭلىق ئارتىس ئىدى. ئۇ ئاتقان ئوقنىڭ لىنكولنغا تەگكەنلىكىنى كۆرۈپ هاپىلا-شاپىلا قاچتى. ئېيتىلىشچە، قاتىل 4-ئاينىڭ 26-كۈنى قېچىپ كېتىۋاتقاندا ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەنمىش. قاتىلنىڭ مەيىسىدىن شىفرلاپ يېزىلغان نۇرغۇن



ھۆججەت ۋە يودا بىننىيامىننىڭ لاقا-لۇقىسى چىقىپتۇ. يۇدا ئىسمىلىك بۇ كىشى ئەينى چاغدا جەنۇب ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇرۇش مىنىستىرى ئىدى؛ كېيىن دۆلەت كاتىپى بولدى؛ جەنۇب پۇل مۇئامىلە ساھەسىدىمۇ ئەمەلىي ھوقۇقى بار ئىدى. ئۇ يەنە كېلىپ ياۋروپادىكى چوڭ-چوڭ بانكىرلار بىلەن بەكمۇ يېقىن ئۆتەتتى. كېيىن ئەنگلىيەگە قېچىپ كەتتى. لىنكولننىڭ قىسمىتى بىر قېتىملىق سۈيىقەست، دەپ قارىلىدۇ. كىشىلەر بۇ سۈيىقەستتە ھەتتا لىنكولننىڭ ئىچكى كابىنىت ئەزالىرى، نيۇيورك ۋە فىلادېلفىيە شەھىرىدىكى بانكىرلار، جەنۇب ھۆكۈمىتى ئەمەلدارلىرى، نيۇيوركتىكى گېزىت ۋە نەشرىيات سودىگەرلىرى شۇنداقلا شىمال رادىكاللىرىنىڭمۇ قولى بولۇشى مۇمكىن، دەپ گۇمان قىلىشاتتى.

شۇ زامانىدا مۇنداق بىر گەپ تارالغانىدى: "بۇز ئىسمىلىك ھېلىقى قاتىلنىڭ ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگىنى يالغانمىش؛ ئۇنى شۇ چاغدا قاچۇرۇۋېتىپتىكەن؛ يەرلىكتە قويۇلغىنى قاتىلنىڭ ئەمەس، ئۇنىڭ شېرىكىنىڭ جەسىتىمىش. ئەسلىدە، شۇ زامانلاردا مۇھىم ھوقۇقى بار ئۇرۇش مىنىستىرى ئېدۋىن ئىستانتون ئەينى ئەھۋالنى يوشۇرغانىكەن ..." نېمىلا دېگەن بىلەن بۇ بەربىر ئەقىلگە سىغمايدىغان بىمەنە پەرەز، خالاس. ئەمما، ئەينى چاغدىكى ئۇرۇش مىنىستىرىنىڭ مەخپىي ھۆججەتلىرىدىكى نۇرغۇن سىر 20-ئەسىرنىڭ 30-يىللىرىنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە ئاشكارىلاندى. تارىخشۇناسلار ئۇنىڭدىن ئەينى چاغدىكى ھەقىقىي ئەھۋالنىڭ كىشىلەرنىڭ ئاغزىدىكى ئەپقاچتى گەپلەر بىلەن ئوپئوخشاش ئىكەنلىكىنى بايقاپ ھەيران قېلىشتى.

ئاشۇ ھەيران قىلارلىق تارىخنى بىرىنچى بولۇپ ئىنچىكە تەتقىق قىلغان تارىخشۇناس ئوتتو ئېبسىنسچېمنىڭ «لىنكولن نېمە ئۈچۈن قەستلەندى؟» ناملىق ئەسىرى ئەينى چاغدىكى تارىخشۇناسلىق ساھەسىنى زىلزىلىگە سېلىۋەتكەنىدى. كېيىن، تېئودورې روسكو تېخىمۇ ئەتراپلىق يېزىلغان تەتقىقات نەتىجىسىنى ئېلان قىلدى. ئۇ ئەسەردە مۇنداق دېيىلىدۇ:

> 19-ئەسىردىكى لىنكولن قەسىتىگە ئالاقىدار تارىخ تەتقىقاتلىرىدا، فورت تىياتىرخانىسىدا يۈز بەرگەن تىراگېدىيە قانداقتۇر كاتتا ئوپېرا سىياقىدا تەسۋىرلەندى ... ئاز ساندىكى كىشىلەرلا ئاشۇ ئىشنى بىر قېتىملىق سۈيىقەست ھېسابلاپ مۇنداق

دەپ قارايدۇ: ”لىنكولن ناھايىتى پەلىپەتىش جىنايەتچىنىڭ قولىدا كەتتى ... قانۇن ئۇنىڭ تېگىشلىك جازاسىنى بەردى؛ سۇيىقەست بىتچەت قىلىندى؛ ئىزگۇ پەزىل ئاخىر يەڭدى؛ لىنكولنمۇ ئۆتمۈشكە ئايلىنىپ كەتتى.“

ئەمما، بۇ قاتىللىق قىلمىشى ھەققىدىكى شەرھلەر ئادەمنى قانائەتلەندۈرەلمەيدۇ، ھەتتا ئىشەندۈرەلمەيدۇ! قىسقىسى، پاكىتلاردىن لىنكولننىڭ جېنىغا زامىن بولغان جىنايەتچىلەرنىڭ قانۇن سىرتىدا يۇرۇۋاتقانلىقى ئايان.

قاتىلنىڭ نەۋرە قىزى ئىزولا فورربېستېر «ئەسەبىيلىك» ناملىق ئەسلىمىدە بايان قىلىشىچە، ئۇ قىز ”زەر چەمبەرلىك چەۋەندار“ ناملىق مەخپىي ھاتىرىنى ھۆكۈمەتتىكىلەرنىڭ ناھايىتى ئېھتىيات بىلەن ھۆججەت ئىشكابىغا تىقىپ قويغانلىقىنى كۆرۈپتۇ. ئۇ خاتىرىنى ئۇرۇش مىنىستىرى ئېدۋىن ئىستانتون مەخپىي ماتېرىياللار قاتارىغا كىرگۈزگەنىكەن. لىنكون قازا قىلغاندىن كېيىن، ئۇلار ھەرقانداق ئادەمنى ئۇ ھۆججەتلەرگە يېقىن يولاتقۇزماپتۇ. ئىزولا بوز بىلەن ئۇرۇق-تۇغقان بولغاچقا، ھەم كەسپىي يازغۇچى سالاھىيىتى بىلەن ئاشۇ ماتېرىياللارنى تۇنجى بولۇپ كۆرۈشكە مۇيەسسەر بوپتۇ. ئىزولا مۇنداق دەپ يازىدۇ:

ئۇ سىرلىق كونا ھۆججەت خالتىلىرى ”سوتلانغان سۇيىقەست“كە مۇناسىۋەتلىك يادىكارلىقلار قويۇلغان ئۆينىڭ بۇلۇڭىدىكى بىخەتەر ئىشكاپتا ساقلاقلىق ئىكەن. ناۋادا بەش يىل ئىلگىرى، ئاشۇ ئۆيدە زوڭزىيېپ ئولتۇرۇپ ھۆججەت كۆرگەچ بۇلۇڭدىكى بىخەتەر ئىشكاپقا زەن سالمىغان بولسام، ئۇ مەخپىي ھۆججەتلەرنى ئەبەدىي كۆرەلمەسكەنمەن.

ئۇ يەردىكى ھۆججەتلەر بوۋامغا مۇناسىۋەتلىك ئىدى. بوۋامنىڭ بىر خۇپىيانە تەشكىلاتقا ئەزا ئىكەنلىكىنى بىلەتتىم. ئۇ دەل بىكلىپي قۇرغان ”زەر چەمبەرلىك چەۋەندار“ تەشكىلاتى ئىدى. مەندە بوۋامنىڭ ئاشۇلار بىلەن ئوپچە چۈشكەن سۈرىتى بار. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۈچسىغا بىر يۇرۇش فورما كىيگەنىدى. ئۇ سۈرەت موماممنىڭ ئىنجىلىغا قىستۇرۇقلۇق ئىكەندۇق. ... موماممنىڭ: ”بۇۋاڭ باشقىلارنىڭ قورالى“ دېگىنى ئېسىمدە.

”زەر چەمبەرلىك چەۋەندار“ بىلەن نيۇيوركتىكى پۇل مۇئامىلە كۈچلىرىنىڭ زادى قانداق باغلىنىشى باردۇ؟ لىنكون ھۆكۈمىتىنىڭ ئۆز

ئادەملىرىدىن ئاشۇ سۆيىقەستكە چېتىلىپ قالغانلىرى قانچىلىكتۇ؟ لىنكولنىڭ قىسمىتى ھەققىدىكى تەتقىقات نېمىشقا شۇنچە ئۇزۇن زامانلاردىن بېرى توغرا يۆنىلىشتىن ئىزچىل چەتنەپ كېتىدۇ؟ لىنكولن قىسمىتى بىلەن 100 يىلدىن كېيىنكى كېنېدى قىسمىتى ئوخشىشىپ كېتىدۇ. ئىككىلىسى كەڭ كۆلەملىك ۋە تەشكىللىك ھەرىكەت؛ ھەر ئىككىلىسىدە پاكىتلارنىڭ ھەممىسى قەستەن بۇرمىلىنىپ، تەكشۈرگۈچىلەر ئومۇمىيۈزلۈك خاتا يولغا يېتەكلىنىدۇ. قىسقىسى، ھەقىقىي ئەھۋال باشتىن-ئاياغ تارىخنىڭ ئىنتايىن قويۇق تۇمانلىرى ئارىسىغا يوشۇرۇۋېتىلگەن.

ئومۇمەن، لىنكولن ئۆچىرىغان زىيانكەشلىكنىڭ ھەقىقىي مۇددىئاسى ۋە قەستىنى بىلىش ئۆچۈن، ئامېرىكا دۆلەت بولۇپ قۇرۇلغاندىن بۇيانقى پۈتۈرالار سايلىغان ھۆكۈمەت بىلەن پۇلدارلارنىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى كونترول قىلىشتىن ئىبارەت دۆلەت ئىستراتېگىيەسى يۈكسەكلىكىدىكى تەكرار ۋە ھايات-ماماتلىق ئېلىشىشلىرىنى تارىخىي نۇقتىدىن ئىنچىكە كۆزىتىپ بېقىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ.

پۇل تارقىتىش ھوقۇقى ۋە ئامېرىكا مۇستەقىللىق ئۇرۇشى

تارىخ دەرسلىكلىرىدىكى ئامېرىكا مۇستەقىللىق ئۇرۇشىنىڭ سەۋەبى كۆپىنچە ھاللاردا چوڭ پىرىنسىپلار نۇقتىسىدىن ئومۇمىيۈزلۈك، ئابستراكت ۋە مەنەن تەھلىل قىلىنىدۇ. بۇ يەردە بىز ئاشۇ ئىنقىلابنىڭ پۇل مۇئامىلە جەھەتتىكى سەۋەبى ۋە پۇل مۇئامىلىنىڭ ئۇنىڭدا ئويناغان يادرولۇق رولىنى باشقا بىر نۇقتىدىن بايان قىلىمىز.

ئامېرىكا قۇرۇقلۇقىغا ئەڭ بۇرۇن قەدەم باسقانلارنىڭ كۆپىنچىسى كۆك نامراتلاردىن بولغاچقا، ئۇلاردا يېنىدىكى ئاددىي لاقا-لۇقسىدىن باشقا، مال-مۈلۈك ۋە پۇل-پۇچەك دېگەندەك نەرسىلەر يوق ئىدى. ئۇ زامانداشلىرىدىكى شىمالىي ئامېرىكىدا چوڭ ئالتۇن كان ۋە كۆمۈش كانلار بايقالمىغان بولغاچقا، بازار ئوبوروتىدا پۇلمۇ ئىنتايىن قىس ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئانا دۆلەت ئەنگلىيەنىڭ سودىدىكى ئېغىر پاسسىپ بالانسى نۇرغۇن تىللا ۋە

تەڭگىنىڭ ئەنگلىيەگە ئېقىشىغا سەۋەب بولدى. بۇ ھال ئوبوروتتىكى پۇل قىسلىقىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى.

شىمالىي ئامېرىكىدىكى كۆچمەنلەر جاپالىق ئەمگىكى بەدىلىگە ياراتقان مەھسۇلاتلىرى ۋە ھالال مېھنىتىنى ئوبوروتتىكى پۇل قىسلىقى ۋەجىدىن ئۇنۇملۇك تاۋارلاشتۇرۇشقا ئامالسىز قالدى. بۇنىڭ بىلەن ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئېغىر كاشىلىغا ئۇچرىدى. كىشىلەر بۇ قىيىنچىلىققا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، تاۋار سودىسىدا خىلمۇخىل سەپلىمە پۇللارنى ئىشلىتىشكە مەجبۇر بولدى. جۇملىدىن، ھايۋان تېرىسى، قۇلۇله قېپى، كۆك تاماكا، گۈرۈچ، بۇغداي ۋە قوناق قاتارلىق خېرىدارلىق بۇيۇملارنى تەرەپ-تەرەپتىن ئەكىلىپ، پۇل ئورنىدا ئىشلەتتى. مىسالەن، شىمالىي كارولىنا ئىشتاتىنىڭ ئۆزىدىلا 1715-يىلى 17 خىل بۇيۇم قانۇنلۇق پۇل(Legal Tender) قىلىپ بېكىتىلىپ، پۇقرالار ھۆكۈمەتكە باج تاپشۇرۇش، ھۆكۈمەت ۋە شەخسلەر قەرز تۆلەش، تاۋار سودىسى ۋە مۇلازىمەت قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىدە ئاشۇ سەپلىمە پۇللار ئىشلىتىلگەنىدى. شۇ چاغدا يۇقىرىقىدەك سەپلىمە پۇللار ھېساباتىدا پۇند ئىستېرلىڭ ۋە شىللىڭ(ئەنگلىيە پارچە پۇلى) بوغالتېرىيەلىك راسچوت ئۆلچىمى قىلىناتتى. يۇقىرىقى بۇيۇملار سۈپىتى، ئۆلچىمى، بازىرى ۋە ساقلىنىشچانلىقى قاتارلىق جەھەتلەردە بەكلا پەرقلىق بولغاچقا، ئەمەلىي مەشغۇلاتتا ئۇلارنىڭ قىممىتىنى ئۆلچەملىك ھېسابلاپ چىقىشمۇ قىيىن ئىدى. دېمەك، سەپلىمە پۇللار تاۋار-پۇل سودىسىدىكى ۋاقىتلىق ئېھتىياجنى قاندۇرالمغان بولسىمۇ، ئەمما يەنىلا تاۋار ئىگىلىكى تەرەققىياتىدىكى پۈتلىكاشاڭغا ئايلىنىپ قالدى.

ئۇزاقتىن بۇيانقى مېتال پۇل قىسلىقى ۋە ناتۇرال پۇلنى ئىشلىتىشتىكى قولايسىزلىق يەرلىك ھۆكۈمەتلەرنى ئەنئەنىۋى پىكىرنىڭ چەكلىمىسىنى بۇزۇپ تاشلاپ، يېڭىلىق يارىتىشقا، يەنى قەغەز پۇل بېسىپ تارقىتىپ، ئۇنى بىرلىككە كەلگەن ۋە ئۆلچەملىك مەمۇرىي پۇل ئورنىدا ئىشلىتىشكە دالالەت قىلدى. بۇ خىل قەغەز پۇلنىڭ ياۋروپادا ئومۇملاشقان بانكا ئاكسىيەسىگە ئوخشىمايدىغان ئەڭ چوڭ پەرقى شۇكى، ئۇ ھۆكۈمەتنىڭ ھېچقانداق ئالتۇن-كۈمۈش رەنىگە قويۇلمىغان، ساپ ئىناۋەتلىك پۇلى، خالاس. جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ ھەممىسى ھۆكۈمەتكە باج تاپشۇرىدۇ. شۇڭا، ھۆكۈمەت بۇنداق قەغەز پۇلنى تاپشۇرۇلىدىغان

باجىنىڭ دەللىلى قىلىشنى ماقۇل كۆرسىلا، ئۇ پۇل بازاردا ئوبوروت قىلىنىشنىڭ تۈپكى شەرتىنى ھازىرلىغان بولىدۇ.

دېگەندەك، يېڭى قەغەز پۇل جەمئىيەت ۋە ئىقتىسادنىڭ ئۇچقاندەك راۋاجلىنىشى ۋە تاۋار سودىسىنىڭ كۈنسايىن جانلىنىشىغا كۈچلۈك تۈرتكە بولدى.

شۇنىڭ بىلەن بىرگە، شىمالىي ئامېرىكىدىكى مۇستەملىكە ھۆكۈمەتنىڭ بۇ يېڭى قەغەز پۇلى ئەنگلىيەدىكى ئادام سېپتىنىڭ دىققىتىنى تارتتى. قەغەز پۇلنىڭ مېتال پۇل قىسلىشىپ كەتكەن شىمالىي ئامېرىكىدا سودىنى جانلاندۇرۇشقا كۈچلۈك تۈرتكە بولىدىغانلىقى ئادام سېپتقا بەش قولدەك ئايان ئىدى. چۈنكى "ئىناۋەت ئاساسىدىكى ئېلىم - سېتىمدا، سودىگەرلەر سودا سوممىسىنى ئايدا ياكى يىلدا قەرەللىك راسچوت قىلىدۇ؛ بۇ ھال ئېلىم - سېتىمدىكى بىھۇدە ئاۋارىچىلىقلارنى تۈگىتىشكە پايدىلىق. باشقۇرۇشى ئوبدان قەغەز پۇل سىستېمىسى قولايلىق بولۇپلا قالماي، بەزى جەھەتلەردە نۇرغۇن ئەۋزەللىككە ئىگە."

ئەمما، رەنىسىز قەغەز پۇل ــ بانكىرلارغا كۆشەندە. چۈنكى، ھۆكۈمەتنىڭ رەنگە قويغۇدەك قەرزدارلىقى بولمىغان ئەھۋالدا، بانكىلاردىن شۇ چاغدىكى ئەڭ قىس مېتال پۇلنى قەرز ئېلىپ يۇرۇشىنىڭمۇ ھاجىتى قالمايدۇ. بۇنىڭ بىلەن بانكىرلارنىڭ قولىدىكى كاتتا كوزۇر كۈچ - قۇدرىتىنى يوقىتىدۇ.

> ھۆكۈمەتنىڭ رەنگە قويغۇدەك قەرزدارلىقى بولمىغان ئەھۋالدا، بانكىلاردىن شۇ چاغدىكى ئەڭ قىس مېتال پۇلنى قەرز ئېلىپ يۇرۇشىنىڭمۇ ھاجىتى قالمايدۇ.

بىنىيامىن فرانكلىن 1763 - يىلى ئەنگلىيەنى زىيارەت قىلغىلى بارغاندا، ئەنگلىيە بانكىسىنىڭ مەسئۇلى ئۇنىڭدىن: "يېڭى قۇرۇقلۇقتىكى مۇستەملىكىلەر نېمە ۋەجىدىن شۇنچىۋالا روناق تېپىپ كېتىدۇ؟" دەپ سورىۋىدى، فرانكلىن ئۇنىڭغا مۇنداق جاۋاب بەردى:

ــ بۇ ناھايىتى ئاددىي. مۇستەملىكە ئەللەردە "مۇستەملىكە ئاكسىيەسى" دەيدىغان بىر خىل قەغەز پۇلنى تارقاتتۇق. ئۇ قەغەز پۇل سانائەت ۋە سودا ئېھتىياجىغا ئاساسەن، تەڭ نىسبەتتە تارقىتىلدى. بۇنىڭ بىلەن مەھسۇلاتلار ئىشلەپچىقارغۇچىلارنىڭ قولىدىن ئىستېمالچىلارنىڭ قولىغا بىمالال يېتىپ بارالىدى. ئىشقىلىپ، مۇشۇ چاردىن پايدىلىنىپ ئۆزىمىزنىڭ قەغەز پۇلىنى تارقاتتۇق ۋە ئۇنىڭ

سېتىۋېلىش كۈچىگە كاپالەتلىك قىلىدۇق؛ ئەمما، ھۆكۈمىتىمىزنىڭ بۇنىڭلىق بىلەن ھەرقانداق كىشىگە ئۆسۈم تۆلىشى بىھاجەت.

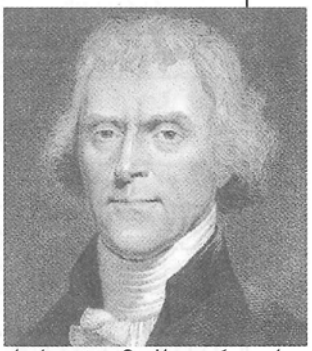
بۇنداق يېڭى قەغەز پۇلنىڭ ئامېرىكا قىتئەسىدىكى مۇستەملىكە ئەلنى ئەنگلىيە بانكىسىنىڭ كونتروللۇقىنى بۇزۇپ تاشلاشقا ئېلىپ بارىدىغانلىقى مۇقەررەر ئىدى.

بۇنىڭغا غەزەپلەنگەن ئەنگلىيە بانكىرلىرى دەرھال ھەركەتكە كەلدى. جۈملىدىن، ئاشۇ بانكىرلارنىڭ كونتروللۇقىدىكى ئەنگلىيە پارلامېنتى 1784-يىلى «پۇل قانۇنى»نى ماقۇللاپ، ئامېرىكا قىتئەسىدىكى مۇستەملىكە ئىشتاتلارنىڭ ئۆز ئالدىغا قەغەز پۇل بېسىپ تارقىتىشنى قاتتىق مەنئى قىلىپ، شۇ جايلاردىكى ھۆكۈمەتلەرنى ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىگە تاپشۇرىدىغان باجنى چوقۇم ئالتۇن ۋە كۈمۈش ھېسابىدا تۆلەشكە مەجبۇرلىدى.

فرانكلىن مۇستەملىكە ئىشتاتلار ئىقتىسادىنى ئېغىر تالاپەتكە ئۇچراتقان ئاشۇ قانۇن ئۈستىدە توختىلىپ مۇنداق دېگەنىدى: "مۇستەملىكە ئىشتاتلارنىڭ ئەھۋالى بىر يىل ئىچىدىلا خېمىغا يېنىپ كەتتى؛ باي-بايلىقات چاغلار ئاخىرلاشتى؛ ئىقتىساد بىراقلا چېكىنىپ كەتكەچكە، رەستە-كويلارنى ئىشسىزلار باسقىلى تۇردى."

"ئەنگلىيە مۇستەملىكە خەلقىنىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى تارتىۋالمىغان بولسا، ئۇلار نورمىدىن تاشقىرى باجغا چاي ۋە باشقا تاۋارلارنى تۆلەشكە رازى ئىدى. «پۇل قانۇنى» ئىشسىزلىق ۋە نارازىلىق پەيدا قىلدى. مۇستەملىكە خەلقىنىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقى ئېلىپ تاشلاندى. بۇنىڭ بىلەن، ئۇلار پادىشاھ گېئورگىIII ۋە دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ كونتروللۇقىغا ئەبەدىي بەنت بولۇپ قالدى. مانا بۇ ئامېرىكا مۇستەقىللىق ئۇرۇشىنىڭ مۇھىم سەۋەبى."

ئامېرىكىنىڭ دۆلەت قۇرۇلۇشىغا ئۇل سالغۇچىلار ئەنگلىيە بانكىسىنىڭ ئەنگلىيە سىياسىيسىنى ئالقىنىغا ئېلىۋېلىپ، خەلقە ئادالەتسىزلىك قىلىۋاتقانلىقىنى ناھايىتى ئېنىق بىلەتتى. 33 يېشىدا «مۇستەقىللىق خىتابنامىسى»نى يېزىپ كېينىكىلەرگە مەڭگۈلۈك يادنامە قالدۇرغان، ئامېرىكىنىڭ 3-نۆۋەتلىك پرېزىدېنتى توماس جېففېرسوننىڭ كىشىلەرنى ھوشيارلىققا ئۈندەيدىغان مۇنداق ھېكمەتلىك بايانى بار:



ئامېرىكىنىڭ 3 - نۆۋەتلىك پېرىزىدېنتى توماس جېففېرسون

مۇبادا ئامېرىكا خەلقى دۆلەتنىڭ پۇل تارقىتىش هوقۇقىنى خۇسۇسىي بانكىلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويسا، ئۇ بانكىلار ئالدى بىلەن پۇل پاخاللىقى، ئاندىن پۇل قىسلىقى پەيدا قىلىپ، پۇقرانىڭ مال - مۈلكىنى تارتىۋالىدۇ. بۇنىڭ بىلەن، ئەۋلاد - ئۇرۇپاقلىرىمىز كۈنلەرنىڭ بىرى تاكى سەھەردە ئويغىنىپ شۇنداق قارىسا، ئۆيى - ماكانى ۋە جەددى - جەمەتى ئاچقان يەر - زېمىنلىرىدىن ئاللىقاچان قۇرۇق قالغانلىقىنى بايقايدۇ.

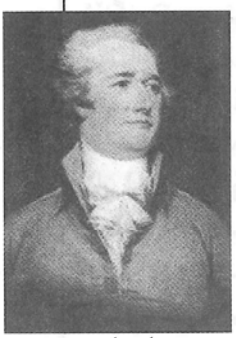
ئاردىدىن 200 يىل ئۆتكەندىن كېيىنكى بۈگۈنكى كۈندە، جېففېرسون 1791 - يىلى ئېيتقان بۇ گەپلەرنىڭ نەقەدەر دۇرۇس ئىكەنلىكىنى ھەيرانلىق ئىچىدە بايقاپ تۇرۇپتىمىز. دەرۋەقە، بۈگۈنكى كۈنلۈكتە ئامېرىكىدا ئوبوروت قىلىنۋاتقان پۇلنىڭ 97 پىرسەنتىنى خۇسۇسىي بانكا تارقاتقان؛ ئامېرىكا خەلقىمۇ بانكىغا 44 تىرىليون ئامېرىكا دوللىرى قەرزدار. دېمەك، ئۇلار كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئويغىنىپ شۇنداق قارىسا، گويا 1929 - يىلدىكىدەك يۇرت - ماكانى ۋە دەپئى - دۇنياسىدىن قۇرۇق قالغانلىقىنى بايقايدۇ.

ئامېرىكىنىڭ دۆلەت پېشۋالىرى تارىخ ۋە كەلگۈسىگە ئەقىل كۆزى بىلەن زەن قويۇپ نەزەر تاشلىغاندىن كېيىن، «ئامېرىكا ئاساسىي قانۇنى»نىڭ بىرىنچى باب بىرىنچى پاراگرافىدا گەپنىڭ پوسكاللىسىنى دەپ مۇنداق يازدى: "پۇل ياساش ۋە ئۇنىڭغا باھا قويۇش هوقۇقى پارلامېنتقا مەنسۇپتۇر!"

دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ تۇنجى ئۇرۇشى: ئامېرىكا بىرىنچى بانكىسى (1791 ~ 1811)

بانكىلارنىڭ ھۆرلۈكىمىزگە دۇشمەن قوشۇنىدىنمۇ بەكرەك تەھدىت سېلىۋاتقانلىقىغا ئىشەنچىم كامىل. ئۇلار ھۆكۈمەتنى نەزىرىگە ئېلىپمۇ قويمايىدىغان پۇلدار ئاقسۆڭەكلەر سىنپىنى ۋۇجۇتقا چىقاردى. ئەمما، پۇل تارقىتىش هوقۇقىنى

بانكىرلارنىڭ قولىدىن تارتىۋېلىپ، ھەققانىي غوجايىن ــ خەلققە تۇتقۇزۇشىمىز لازىم.
ــ توماس جېففېرسون، 1802 ـ يىل



ئالېكساندىر ھامىلتون ــ روتسچىلد جەمەتى بىلەن ئىنتايىن يېقىن ئۆتكەن داڭدار شەخس. ئەنگلىيەگە تەۋە غەربىي ھىندى تاقىم ئاراللىرىدا تۇغۇلغان ئالېكساندىر ھامىلتون ئامېرىكىغا كېلىپ نيۇيوركلىق تۆرىنىڭ قىزىغا يېشى، ھەقىقىي ئىسىم ـ فامىلىسى ۋە تۇغۇلغان ماكانىنى دېمەي تۇرۇپ ئۆيلەنگەنىدى. بۇيۇك بريتانىيە مۇزىيى ساقلىغان پۇل چىقىم ھۆججىتىدە ئاشكارىلىنىشىچە، ئالېكساندىر ھامىلتون روتسچىلد جەمەتىنىڭ مەبلەغ يارىدىمىنى قوبۇل قىلغانىكەندۇق.

1789 ـ يىلى پىرېزىدېنت ۋاشىنگتون ئۇنى ھامىلتون ئامېرىكىنىڭ تۇنجى مالىيە مىنىستىرلىقىغا تەيىنلىدى. ئۇ ئامېرىكىدا مەركىزىي بانكا تۈزۈمىنى يولغا قويۇشقا باشتىن ـ ئاياغ كۈچ چىقارغان زات ئىدى. مۇستەقىللىق ئۇرۇشىدىن كېيىنكى ئېغىر ئىقتىسادىي قىيىنچىلىق ۋە قەرز پۇل كىرىزىسىنى نەزەردە تۇتقان ئالېكساندىر ھامىلتون 1790 ـ يىلى پارلامېنتقا پۇل تارقىتىش مەسئۇلىيىتىنى ئۈزۈل ـ كېسىل ئادا قىلالايدىغان، ئەنگلىيە بانكىسىغا ئوخشاش خۇسۇسىي مەركىزىي بانكا قۇرۇشنى قاتتىق تەۋسىيە قىلدى. ئۇنىڭ پىكرى مۇنداق ئىدى: "مەركىزىي بانكا خۇسۇسىي ئىگىدارلىقتا بولۇپ، باش مەھكىمىسى فىلادېلفىيە شەھىرىگە تەسىس قىلىنىدۇ؛ جايلاردا شۆبە ـ تارماقلىرى قۇرۇلىدۇ. ھۆكۈمەتنىڭ پۇلى ۋە باجلىرى مەزكۇر بانكا سىستېمىسىدا بولىدۇ؛ مەزكۇر بانكا دۆلەت پۇلىنى تارقىتىپ ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش بىلەن بىرگە ئامېرىكا ھۆكۈمىتىگە قەرز بېرىپ ئۇنىڭغا ئۆسۈم ئالىدۇ. مەزكۇر بانكىنىڭ ئومۇمىي دەسمايىسى 10 مىليون ئامېرىكا دوللىرى بولۇپ، بۇنىڭ 80 پىرسەنتى خۇسۇسىيلار ئىلكىدە، قالغان 20 پىرسەنتى ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ ئىلكىدە بولىدۇ؛ 25 نەپەر مۇدىرىيەت ئەزاسىنىڭ 20 نەپىرىنى پايچىكلار سايلاپ چىقىدۇ، بەش نەپىرىنى ھۆكۈمەت تەيىنلەيدۇ".

قابىللار تەبىقىسى مەنپەئەتىنىڭ ۋەكىلى بولمىش ھامىلتون ئۆز

ۋاقتىدا مۇنداق دېگەنىكەن: "ھەرقانداق جەمئىيەتتە كىشىلەر مۇنداق ئىككى تۈركۈمگە ئايرىلىدۇ: بىرى، ئىنتايىن ئاز سانلىقلار؛ يەنە بىرى، كۆپ سانلىقنى ئىگىلەيدىغان ئاۋام. ئالدىنقىسى بايلار تەبىقىسىنى، كېيىنكىسى ئومۇمىي خەلقنى كۆرسىتىدۇ. ئاۋام ئادەتتە داۋالغۇپ ۋە ئۆزگىرىپ تۇرىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ دۇرۇس ھۆكۈم ۋە قارار چىقارمىقى ناھايىتى قىيىن."

ئەمما، ئاۋام مەنپەئەتىنىڭ ۋەكىلى بولمىش توماس جېففېرسون ھامىلتوننىڭ پىكرىگە مۇنداق ئىنكاس قايتۇرغانىكەن: "بۇ ھەممىزگە ئايان: بۇ دۇنياغا باپباراۋەر يارىتىلغان ئادەملەر پەرۋەردىگار بەخشەندە قىلغان ياشاش ھوقۇقى، ھۆرلۈك ھوقۇقى ۋە بەخت ئىزدەش ھوقۇقى قاتارلىق توسقۇنسىز ھوقۇقلاردىن بەھرىمەندۇر."

جېففېرسون بىلەن ھامىلتوننىڭ خۇسۇسىي مەركىزىي بانكا تۈزۈمى ھەققىدىكى پىكىر-قاراشلىرىمۇ ئوت بىلەن سۇدەك ئىدى.

ھامىلتون ئەينى چاغدا مۇنداق دەپ قارىغانىدى: "پۇلدارلارنىڭ پايدىسى بىلەن مال-دۇنياسىنى ئىناۋەت شەكلىدىن پايدىلىنىپ بىر يەرگە جۇغلىيالمىغان جەمئىيەتنىڭ ئۈتۈپ چىقالمىشى مۇمكىن ئەمەس!"

جېففېرسون بۇ قاراشنى رەددىيەلىگەنىدى: "خەلقە ئورتاق پۇلنى خۇسۇسىي مەركىزىي بانكىنىڭ تارقىتىشى — ئەل-ئاۋامنىڭ ھۆرلۈكىگە كۆرە دۇشمەن قوشۇنىنىڭ ھۇجۇمىدىنمۇ ئېغىر تەھدىتتۇر. شۇڭا، ھۆكۈمرانلارنىڭ مەڭگۈلۈك قەرزدارلىقنى ئەل-ئاۋامغا يۈكلەپ قويۇشىغا ھەرگىزمۇ سەۋر قىلىشقا بولمايدۇ."

1791-يىل 12-ئايدا، ھامىلتون پارلامېنتنىڭ مۇزاكىرىسىگە سۇنغان لايىھە ئىنتايىن كۆچلۈك بەس-مۇنازىرە قوزغىدى. ئەمما، مەزكۇر لايىھە كېچەش پالاتاسىدا كۆپ سانلىقلارنىڭ قوشۇلۇشى، ئاۋام پالاتاسىدىمۇ 20 گە قارشى 39 ئاۋازنىڭ قوللىشى بىلەن ئاخىر ماقۇللاندى. بۇ ھال قەرز كىرىزىسىنىڭ ئېغىر دېشۋارچىلىقلىرىدىن قاتتىق ھالسىرىغان پىرېزىدېنت ۋاشىنگتوننى بەكلا ئىككىلەندۇرۇپ قويدى. ئۇ شۇ چاغدىكى دۆلەت كاتىپلىرى جېففېرسون بىلەن مادىزوننىڭ مەسلىھەتىنى ئېلىپ بېقىۋىدى، ئۇلار مەزكۇر لايىھەنىڭ «ئاساسىي قانۇن»غا سۆزسىز زىت ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، «ئاساسىي قانۇن»دا پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى يۇرگۈزۈش پارلامېنتقا ھاۋالە قىلىنغان؛ ئەمما،

پارلامېنتقا مەزكۇر ھوقۇقنى خوسۇسي بانكىغا ۋاستىلىك ئۆتكۈزۈپ بېرىش ھەققىدە ھېچقانداق ھوقۇق بېرىلمىگەن. بۇ گەپ قاتتىق تەسىر قىلغان ۋاشىنگتون مەزكۇر لايىھەنى رەت قىلىۋېتىش نىيىتىگە كەلدى.

بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان ھامىلتون دەرھال ۋاشىنگتوننىڭ يېنىغا كېلىپ، بىرمۇنچە ۋەزخانلىق قىلدى. مالىيە مىنىستىرى ھامىلتوننىڭ: "مەركىزي بانكا قۇرۇپ چەت ئەل پېيىنى قوبۇل قىلمىساق، ھۆكۈمەت ئۇزاققا بارماي گۇمران بولىدۇ" دېگەن گېپىنى ئاڭلىماقتا ئىنتايىن ئورۇنلۇق ئىدى. ئەڭ ئاخىرىدا، قىستاپ كەلگەن كىرىزىسنىڭ سۇر-ھەيۋىسى كەلگۈسى ھەققىدىكى تەشۋىشنى بېسىپ چۈشتى. پىرېزىدېنت ۋاشىنگتون 1791-يىل 2-ئاينىڭ 25-كۈنى ئامېرىكا بىرىنچى بانكىسىغا 20 يىللىق مۆھلەت بىلەن ھوقۇق بېرىش ھەققىدىكى ھۆججەتكە ئىمزا قويدى.

شۇنداق قىلىپ، دۇنياۋى بانكىرلار تۇنجى غەلىبىنى قولغا كەلتۈردى. 1811-يىلى، ئامېرىكا بىرىنچى بانكىسى تارقاتقان 10 مىليون پاينىڭ 7 مىليونىنى چەت ئەل كاپىتالى ئىگىلىدى. جۈملىدىن، ئەنگلىيە بانكىسى بىلەن سونس روتسچىلد ئامېرىكا مەركىزي بانكىسى بولمىش ئامېرىكا بىرىنچى بانكىسى(The First Bank of the United States)نىڭ ئاساسلىق پايچىكىغا ئايلاندى.

شۇنداق قىلىپ ھامىلتونمۇ ئەڭ ئاخىرىدا كاتتا بايلاردىن بولۇپ كەتتى. ئامېرىكا بىرىنچى بانكىسى كېيىن نيۇيورك مانخاتتان شىركىتى بىلەن بىرلىشىپ ۋال ستىرېت بانكىسىغا، 1955-يىلغا كەلگەندە يەنە روكفېللېرنىڭ چاسې بانكىسىنى قوشۇۋېلىپ چاسې مانخاتتان بانكىسىغا ئايلاندى.

پۇلغا ئىنتايىن تەشنا بولۇپ كېتىۋاتقان ھۆكۈمەت ھۆكۈمەتنى قەرزگە بوغۇۋېلىش كويىدىكى خوسۇسي مەركىزي بانكا بىلەن ھەش-پەش دېگۈچە پۈتۈشتى. شۇنداق قىلىپ، مەركىزي بانكا قۇرۇلغان 1791-يىلدىن تارتىپ 1796-يىلغىچە بولغان بەش يىل ئىچىدە، ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ زىممىسىدىكى قەرز 8 مىليون 200 مىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى.

1798-يىلى قاتتىق كەيپىسىزلەنگەن جېففېرسون: "«ئاساسي قانۇن»غا بىرەر ماددا قوشۇپ بولسىمۇ، فېدېراتسىيە ھۆكۈمىتىنىڭ قەرز

ئېلىش هوقۇقىنى بىكار قىلىۋېتىش ئۈمىدىدىمەن" دېگەنىكەن.

جېففېرسون ئامېرىكىنىڭ 3-نۆۋەتلىك پىرېزىدېنتلىقى(1801~1809)غا سايلانغاندىن كېيىن، ئامېرىكا بىرىنچى بانكىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇۋېتىش ئۈچۈن جىق تىرىشىپ باقتى. 1811-يىلى هۆكۈمەت بىلەن بانكا تۈزۈشكەن هوقۇقنامىسىنىڭ مۆھلىتى توشقان پەيتتە ئىككى تەرەپنىڭ تىركىشىشى تازا ئەۋجىگە چىقتى. ئاۋام پالاتاسى 64 كە قارشى 65 ئاۋاز بىلەن بانكىغا بېرىلگەن هوقۇقنىڭ مۆھلىتىنى ئۇزارتىش هەققىدىكى تەكلىپ لايىهەسىنى رەت قىلىۋەتتى؛ ئەمما كېڭەش پالاتاسىدا قوللىغۇچىلار بىلەن رەت قىلغۇچىلار تەڭلىشىپ قالدى. ئىككى تەرەپ تىركىشىپ قالغان ئاشۇ هالقىلىق پەيتتە مۇئاۋىن پىرېزىدېنت گېئورگې كىلىنتون قارشى ئاۋاز بەردى. بۇنىڭ بىلەن ئامېرىكا بىرىنچى بانكىسى 1811-يىل 3-ئاينىڭ 3-كۈنى ئىشكىنى تاقىدى.

لوندوندىكى قوماندانلىق كۈرسىدا ئولتۇرغان سونس روتسچىلد بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ دەرغەزەپكە كەلدى.

— هىم، ئامېرىكا بىرىنچى بانكىسىنىڭ هوقۇق مۆھلىتى ئۇزارتىپ بېرىلىسە بېرىلدى، بولمىسا ئامېرىكا پات ئارىدا هالاكەتلىك ئۇرۇشقا يۇزلىنىدۇ، — دېدى ئۇ قوقاق سېلىپ. ئەمما، ئامېرىكا تەرەپ بۇنىڭدىن پەرۋايى پەلەك يۇرۇۋېدى، سونس دەرهال ئىنكاس قايتۇردى:

— بىشەم، يولسىز ئامېرىكىلىقلارنى راسا ئەدەبلەپ، مۇستەملىكە پاتقىقىغا يەنە غەرق قىلىۋەتمىسەم!

دېگەندەكلا، ئارىدىن بىر نەچچە ئاي ئۆتكەندىن كېيىن، "1812-يىلىدىكى ئەنگلىيە-ئامېرىكا ئۇرۇشى" پارتلاپ، توپتوغرا ئۈچ يىل داۋاملاشتى. روتسچىلدنىڭ ئامېرىكا هۆكۈمىتىنى قەرزدارلىق پاتقىقىغا پاتۇرۇۋېلىش مۇددىئاسى ئىنتايىن ئېنىق ئىدى. ئامېرىكا هۆكۈمىتى ئاخىر تىز پۈكۈپ، مەركىزىي بانكىنىڭ بۇرۇنقىدەك مەشغۇلاتىغا ئىجازەت بېرىشكە مەجبۇر بولدى. نەتىجىدە، ئامېرىكا هۆكۈمىتىنىڭ شىللىسىدىكى قەرزى 45 مىليون ئامېرىكا دوللىرىدىن 127 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى. ئامېرىكا هۆكۈمىتى 1815-يىلى ئاخىر مادارىدىن كەتتى. پىرېزىدېنت مادىزون 1815-يىلى 12-ئاينىڭ 5-كۈنى ئىككىنچى مەركىزىي بانكىنى قۇرۇش تەدبىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇنىڭ بىلەن 1816-يىلى ئامېرىكا ئىككىنچى بانكىسى(The Bank of the

United States) رەسمىي قۇرۇلدى.

دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ قايتا باش كۆتۈرۈشى: ئامېرىكا ئىككىنچى بانكىسى (1816 ~ 1832)

بانكىلارنىڭ ئەل-ئاۋامنىڭ ئۈيى-پىكرىگە بولغان كونتروللۇقىنى ئۇزۇپ تاشلاش كېرەك؛ بولمىسا ئاشۇ كونتروللۇق ئاخىرى دۆلتىمىزنى بەربات قىلىۋېتىدۇ.

جېففېرسوننىڭ 1815-يىلى ئامېرىكىنىڭ 5-نۆۋەتلىك پىرېزىدېنتى مونروغا يازغان خېتىدىن

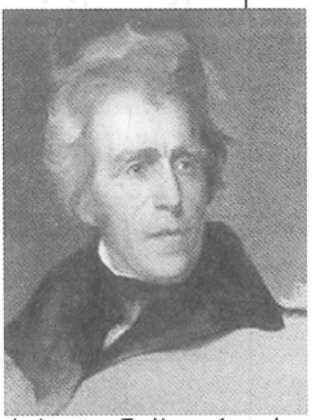
ئامېرىكا ئىككىنچى بانكىسىمۇ 20 يىللىق تىجارەت هوقۇقىغا ئېرىشتى؛ 35 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا ئۆسكەن پېيىنىڭ 80 پىرسەنتى خۇسۇسىيلارنىڭ قولىدا، قالغان 20 پىرسەنتى هۆكۈمەتنىڭ ئىلكىدە ئىدى. روتسچىلد بۇ بانكىنى باشقۇرۇش هوقۇقىنىمۇ مەھكەم تۇتتى.

1828-يىلى ئاندرىۋ جېكسون پىرېزىدېنت سايلىمىغا قاتناشتى. ئۇ بانكىرلارغا سۆزلىگەن بىر قېتىملىق نۇتقىدا گەپنى ئېچىپلا شۇنداق دېگەنىكەندۇق: "سىلەر بىر توپ زەھەرلىك يىلان! سەندەكلەرنى ئۇرۇقىدىن قۇرۇتۇۋەتسەم، دەيمەن. پەرۋەردىگارىم بۇ نىشانىمغا چوقۇم يەتكۈزىدۇ. ناۋادا خەلق سىلەر هۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان پۇل ۋە بانكا سىستېمىسىنىڭ نەقەدەر ئادالەتسىز ئىكەنلىكىنى بىلىپ قالسا، ئەتە تاكى ئاتمايلا تۇرۇپلا ئىنقىلاب باش كۆتۈرگەن بولاتتى."

ئاندرىۋ جېكسون 1828-يىلى پىرېزىدېنتلىققا سايلانغاندىن كېيىن، ئىككىنچى بانكىنى كۆزدىن يوقىتىشقا بەل باغلىدى. "«ئاساسىي قانۇن»دا پارلامېنتنىڭ پۇل تارقىتىشىغا هوقۇق بېرىلگەنىكەن، دېمەك بۇ هوقۇقنى پارلامېنتنىڭ ئۆزى يۈرگۈزۈشى كېرەك" دېگەنىدى ئۇ "پارلامېنتنىڭ بۇ هوقۇقنى هەرقانداق شەخس ياكى شىركەتكە ئۆتۈنۈشىگە يول قويۇلمايدۇ." ئاندرىۋ جېكسون فېدېراتسىيە هۆكۈمىتىدىكى 11 مىڭ خادىم ئىچىدە بانكىغا ئالاقىدار 2000 خىزمەتچىنى ئىشتىن بوشاتتى.

1832-يىلى پىرېزىدېنت جېكسوننىڭ ئۇدا سايلامغا قاتنىشىدىغان يىلى ئىدى. ناۋادا، ئۇ پىرېزىدېنتلىققا ئۇدا سايلىنالمىسا، ئىككىنچى

بانكىغا بېرىلگەن ھوقۇقنىڭ مۇددىتى 1836 - يىلى توشاتتى. كۆپچىلىكمۇ پىرېزىدېنتنىڭ ئۇ بانكىغا زادى قانداق قارايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. شۇڭا، ئىككىنچى بانكا چوڭ سايلامنىڭ پاتپاراقچىلىقى باشلىنىشتىن ئىلگىرى، بانكىنىڭ ئالاھىدە ئىجازەتلىك تىجارەت ھوقۇقىنىڭ 20 يىللىق مۆھلىتىنى يەنە ئۇزارتىۋېلىش كويىدا ئىدى. شۇنىڭدەك، بانكىلار جېكسوننىڭ سايلام رىقابەتچىسى ھېنرى كلايغا پۇلنىڭ كۆزىگە قارىماي 3 مىليون ئامېرىكا دوللىرى يارەم قىلدى. ئەمما، جېكسوننىڭ سايلام شوئارى "بىزگە بانكا ئەمەس، جېكسون كېرەك!" دېگەن مەزمۇندا ئىدى. ئەڭ ئاخىردا، جېكسون ھەممىنى بېسىپ چۈشىدىغان ئۈستۈنلۈك بىلەن سايلامدا ئۇتۇپ چىقتى.


ئامېرىكىنىڭ 7 - نۆۋەتلىك پىرېزىدېنتى ئاندرېۋ جېكسون

بانكا تىجارەت ھوقۇقىنىڭ مۆھلىتىنى ئۇزارتىش ھەققىدىكى تەكلىپ لايىھىسى كېڭەش پالاتاسىدا 20 گە قارشى 28 ئاۋاز بىلەن، ئاۋام پالاتاسىدىمۇ 85 كە قارشى 167 ئاۋاز بىلەن ماقۇللاندى. ئىككىنچى بانكىنىڭ رەئىسى بېدېل ياۋروپادىكى قۇدرەتلىك روتسچىلد پۇل مۇئامىلە ئىمپېرىيەسىدەك يۆلەنچۈكى بولغاچقا، پىرېزىدېنتنى نەزەرگە ئىلىپ قويمايتتى. شۇڭا، جېكسوننىڭ بۇ تەكلىپ لايىھەسىنى رەت قىلىدىغانلىقى ھەققىدە گەپ بولغاندا، بېدېل قىلچە تەپ تارتماي: "مۇبادا جېكسون بۇ لايىھەنى رەت قىلسا، مەنمۇ جېكسوننى رەت قىلىۋېتىمەن" دېگەنىدى.

پىرېزىدېنت ئىككىنچى بانكىنىڭ تىجارەت مۆھلىتىنى ئۇزارتىش ھەققىدىكى تەكلىپ لايىھەسىنى قەتئىي رەت قىلىپ، مالىيە مىنىستىرلىقىغا ھۆكۈمەتنىڭ بارلىق ئامانەت پۇللىرىنى ئىككىنچى بانكىدىن ئىشتات بانكىلىرىغا دەرھال يۆتكىۋېتىشنى بۇيرۇدى. 1835 - يىلى 1 - ئاينىڭ 8 - كۈنى پىرېزىدېنت جېكسون ئامېرىكىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بىر قېتىملىق دۆلەت قەرزىنى ئۈزدى. شۇنىڭ بىلەن ئامېرىكا تارىخىدا ھۆكۈمەت قەرزى تولۇق تۈگىتىلىپ، ھەتتا 35 مىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق پايدا يارىتىلدى. تارىخشۇناسلار تەقرىزلىرىدە بۇ ئۇلۇغ ئىشنى مۇۋەپپەقىيەتنى: "بۇ - پىرېزىدېنتنىڭ نۇرانە شۆھرىتى، شۇنداقلا ۋەتەنگە

قوشقان ئەڭ بۇيۇك تۆھپىسى" دەپ تەرىپلەشتى. «بوستون پوچتىسى» بۇ مۇڭەپپەقىيەتنى ھەتتا ئەيسا پەيغەمبەرنىڭ جازانىخورنى ئىبادەتخانىدىن قوغلاپ چىقارغانلىقى بىلەن باراۋەر ئورۇنغا قويۇپ تەبىرلىگەنىدى.

بانكا جېنىمنى ئالماقچىمىش ئەمما بانكىنىڭ جېنىنى مەن ئالىمەن

1835-يىل 1-ئاينىڭ 30-كۈنى، ئامېرىكىنىڭ 7-نۆۋەتلىك پىرېزىدېنتى ئاندرېۋ جېكسون پارلامېنت بىناسىدا بىر پارلامېنت ئەزاسىنىڭ دەپنە مۇراسىمىدا ئىدى. رېچارد لاۋرېنس ئىسىملىك ئىشسىز قالغان ئەنگلىيەلىك سەرچى پىرېزىدېنت جېكسونغا تۇيدۇرماي سوقىداشتى. ئۇنىڭ يېنىدا بەتلەنگەن تاپانچىدىن ئىككىسى بار ئىدى.

پىرېزىدېنت مۇراسىم زالىغا كىرگەندە، لاۋرېنس يىراقتا تۇرۇپ سەۋرچانلىق بىلەن پۇرسەت كۈتتى. مۇراسىم ئاياغلاشقاندىن كېيىن، لاۋرېنس ئىككى تۈڭۈكىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ ساقلاپ تۇردى؛ ئۇ پىرېزىدېنتنىڭ ئۆتەر يولى ئىدى. پىرېزىدېنت ئىككى تۈڭۈكىنىڭ ئارىسىغا كەلگەندە، لاۋرېنس ئېتىلىپ چىقىپ، ئىككى مېتىرمۇ كەلمەيدىغان ئارىلىقتىن پىرېزىدېنتقا قارىتىپ تاپانچىنىڭ تەپكىسىنى باستى. ئەمما، ئوق تاپانچىنىڭ ئوقلۇقىدا تۇرۇپ پارتلاپ كەتكەچكە ئېتىلمىغانىدى. بۇنى كۆرگەن كىشىلەر داڭقېتىپ تۇرۇپلا قېلىشتى. پۈتۈن ئۆمرى ئۇرۇش دىشۋارچىلىقلىرى ئىچىدە ئۆتكەن 67 ياشلىق پىرېزىدېنت جېكسون قاتىلغا روبىرو قاراپ تۇرۇپ، قوغدىنىش ئۈچۈن تەمكىنلىك بىلەن ھاسىسىنى ئىختىيارسىز كۆتۈردى. دەل شۇ چاغدا قاتىل يەنە بىر تاپانچىسىنى ئېلىپ تەپكىسىنى باستى. ئەمما، ئۇنىڭدىكى ئوقمۇ پىستان چېقىپ قالدى. شۇنداق قىلىپ، پېشانىسى ئوق جېكسون ئامېرىكا تارىخىدىكى سۈيىقەستتە قازا قىلغان تۇنجى پىرېزىدېنت بولۇپ قالغىلى تاس قالدى. يەنە كېلىپ، ئىككىلا تاپانچىدىكى ئوقنىڭ پىستان چېقىپ قېلىش ئېھتىماللىقى ئادەتتە 125 مىڭدە بىر بولارمىش.

32 ياشلىق قاتىل شۇ زاماندا: "مەن دېگەن ئەنگلىيە پادىشاھىنىڭ قانۇنلۇق ۋارىسى؛ ئامېرىكا پىرېزىدېنتى ئاتامنى قەتلى قىلدى ۋە ئۆزۈمگە

تەئەللۇق نۇرغۇن پۇلنى ئېلىشىمغا توسقۇنلۇق قىلدى ...“ دېگەنىدى. كېيىن، سوت بەش مىنۇتلۇق سوراق بىلەنلا ئۇنى ”روھىي كېسەل“گە چىقىرىپ، قانۇنىي جاۋابكارلىقتىن خالاس قىلىۋەتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن، روھىي كېسەللىك خىلمۇ خىل قاتتىللىقنى ئاقلاشنىڭ تېپىلغۇسىز باھانىسىگە ئايلىنىپ قالدى.

پېرېزىدېنت جېكسون 1835-يىل 1-ئاينىڭ 8-كۈنى دۆلەتنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بىر قېتىملىق قەرزىنى ئۈزۈپ تۈگەتتى. دەرۋەقە، 1-ئاينىڭ 30-كۈنى يۇقىرىقى سۆيىقەست يۈز بەردى. گىرىففىن قاتتىل ريچادر لاۋرېنس ھەققىدىكى كىتابىدا مۇنداق يازىدۇ: ”ريچادر لاۋرېنس دېگەن بۇ ئالچاق بىر بولسا راستتىنلا سارائ؛ بىر بولسا ئېغىر جازادىن ئامان قېلىش ئۈچۈن ھېيلە ئىشلەتكەن يالغان سارائ؛ كېيىنكى كۈنلەردە ئۇ باشقىلارغا: ’ياۋروپادىكى ھوقۇقى ۋە كۈچى بار ئەربابلار بىلەن يېقىنمەن؛ ئۇلار بىرەر ئىشقا يولۇقۇپ قالسام باش پاناھ بولىدىغانلىقىنى ئېيتقان‘ دەپ ماختىنىپ بەرگەنمىش.“

1845-يىل 6-ئاينىڭ 8-كۈنى پېرېزىدېنت جېكسون ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ قەبرە تېشىغا: ”بانكىنى ئۆلتۈرۈۋەتتىم“ دېگەن بىرلا جۈملە ئويۇلغانىدى.

ئامېرىكا مەركىزىي بانكىسىنىڭ يەنە بىكار قىلىنىشى بىلەن تەڭ، ئەنگلىيەمۇ قاتتىق ئۆڭ ئېلىش تەرىپىگە ئۆتتى. جۈملىدىن، ئەنگلىيە ئامېرىكىغا بېرىدىغان قەرز پۇللىرىنىڭ ھەممىسىنى توختاتتى؛ ئەڭ يامان يېرى، ئامېرىكىنى تەمىنلەيدىغان تىللانى قىسىۋەتتى. ئۇ چاغدىكى ئەنگلىيە پۇل مۇئامىلىسى روتىچىلدنىڭ ئالقىنىدا چۆرگىلەيتتى؛ ھەم ئوبوروتتىكى زور كۆلەملىك تىللا روتىچىلدنىڭ ئىلكىدە بولغاچقا، ئۇ ئامېرىكا تەمىنلىنىدىغان پۇلنى قەرز پۇل ۋاستىسى ۋە ئامېرىكا مەركىزىي بانكىسى مەشغۇلاتى ئارقىلىق پۈتۈنلەي كونترول قىلالايتتى.

پېرېزىدېنت ئامېرىكا ئىككىنچى بانكىسىنىڭ تىجارەت مۆھلىتىنى ئۇزارتىش ئىلتىماسىنى رەت قىلىۋەتكەندىن كېيىن، بانكىنىڭ رەئىسى بېدېل پېرېزىدېنتنى ”رەت قىلىۋېتىش“ ھەرىكىتىنى باشلىدى. يەنى، ئىككىنچى بانكا ئامېرىكىغا يېڭىدىن بېرىلىدىغان قەرز پۇللىرىنى پۈتۈنلەي توختىتىپ، ئىلگىرىكى قەرز پۇللىرىنىڭ ھەممىسىنى بىراقلا قايتۇرۇۋالىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. ياۋروپادىكى روتىچىلد جەمەتىگە

قاراشلىق ئاساسلىق بانكىلارمۇ ئامېرىكىنى ئوبيېكت قىلغان كىرىدىتنى بىراقلا قىسۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن ئامېرىكا قەستەن پەيدا قىلىنغان ئوبوروتتىكى ئېغىر پۇل قەھەتچىلىكىگە ئۇچرىدى. شۇ ۋەجدىن كېلىپ چىققان "1837 - يىلدىكى ساراسىمە"، ئامېرىكىدا بەش يىلغا سوزۇلغان ئىقتىسادىي چېكىنىشنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. ھەتتا، 1929 - يىلى ئامېرىكىدا يۈز بەرگەن ئېغىر كاساتچىلىقنىڭ سەۋەبىنىمۇ دەل ۋەيرانچىلىقى مىسلىسىز بولغان ئاشۇ ساراسىمدىن كۆرۈشكە بولىدۇ.

قىسقىسى، "1837 - يىلدىكى ساراسىمە" ۋە كېيىن يۈز بەرگەن "1857 - يىلدىكى ساراسىمە" بىلەن "1907 - يىلدىكى ساراسىمە" روتسچىلدنىڭ: "بىرەر ئەلنىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى ئىلكىمگە ئېلىۋالسام ئىدىم، ئۇ چاغدا كىمنىڭ قانۇن چىقىرىشى بىلەن پەرۋايىم پەلەك ئىدى" دېگەن مەشھۇر كەلىمىسىنى يەنە بىر قېتىم ئىسپاتلاپ كۆرسەتتى.

يېڭى سەپ: مۇستەقىل مالىيە سىستېمىسى

1837 - يىلى، پىرېزىدېنت جېكسوننىڭ كۈچلۈك قوللىشى بىلەن مالىيە مىنىستىرى بولۇپ سايلانغان مارتىن ۋانبۇرېننىڭ ئاقسارايىنى ئۆتكۈزۈپ ئالغاندىن كېيىن، بىرىنچى بولۇپ دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ تەمىنلىنىدىغان پۇلنى قىسۋېتىشى سەۋەبىدىن كېلىپ چىققان ئېغىر كىرىزىسنى قانداق يېڭىشتىن ئىبارەت قىيىن مەسىلىگە دۇچ كەلدى. مارتىن ۋانبۇرېننىڭ تىغمۇ تىغ ئېلىشىشىدىن مەقسەت مۇستەقىل مالىيە سىستېمىسىنى قۇرۇپ، مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ باشقۇرۇشىدىكى پۇلنىڭ ھەممىسىنى خۇسۇسىي بانكىدىن ئېلىپ چىقىپ، مالىيە مىنىستىرلىقى قۇرغان سىستېمىغا ئامانەت قويۇش ئىدى. تارىخچىلار بۇنى: "مالىيە بىلەن بانكىنىڭ نىكاھىدىن ئاجرىشىشى" دەپ ئاتاشتى.

مۇستەقىل مالىيە سىستېمىسىنىڭ تۇرغۇزۇلۇشى پىرېزىدېنت جېكسوننىڭ ئامېرىكا ئىككىنچى بانكىسىنىڭ تىجارەت مۆھلىتىنى ئۇزارتىشنى رەت قىلىشى، شۇنىڭدەك ھۆكۈمەت پۇللىرىنىڭ ھەممىسىنى



ئامېرىكىنىڭ 9-نۆۋەتلىك پېرېزىدېنتى ۋىليام ھېنرى خارىرىسون

مەزكۇر بانكىدىن ئېلىپ چىقىپ، ئىشتات بانكىلىرىغا ئامانەت قويۇش ھەققىدىكى بۇيرۇقىنى مەنبە قىلىدۇ. ئەمما، روتسچىلدنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلغان بىلەن، ئىشتات بانكىلىرىدىكى ئىشلارنىڭمۇ ئۇنچىۋالا خەيرلىك بولۇپ كەتمەيدىغانلىقىنى كىم ئويلىغان دەيسىز؟! چۈنكى، ئىشتات بانكىلىرى ھۆكۈمەت پۇللىرىنى جۇغلانما قىلىپ تۇرۇپ، زور مىقداردىكى كىرىدىت مەبلىغىنى ھايانكەشلىك تىجارىتىگە سېلىۋەتتى. "1837-يىلدىكى ساراسىمە"نىڭ يەنە بىر سەۋەبى دەل شۇ. مارتىن ۋانبۇرېن ھۆكۈمەت پۇلى بىلەن پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىنى ئايرىۋېتىش تەدبىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتا. ھۆكۈمەت مەبلىغىنى قوغداش بىلەن بىرگە يەنە بانكىلارنىڭ پۇقرالار تاپشۇرغان باج پۇلىنى تۇركۈم-تۇركۈم ھايانكەشلىك تىجارىتىگە قەرز بېرىپ، ئىقتىسادىي ئادالەتسىزلىكنى سادىر قىلىۋاتقانلىقىنىمۇ نەزەرگە ئالغان، ئەلۋەتتە.

مۇستەقىل مالىيە سىستېمىسىنىڭ يەنە بىر ئالاھىدىلىكى شۇكى، مالىيە سىستېمىسىغا كىرىدىغان پۇللار چوقۇم تىللا، تەڭگە شەكلىنى ئالغان بولۇشى شەرت. بۇنداق بولغاندا، ھۆكۈمەت دۆلەتنىڭ تىللا، تەڭگە تەمىنات مىقدارىنى ئۆز ئالدىغا تەڭشەش ئارقىلىق، ياۋروپا بانكىلىرىنىڭ ئامېرىكىدىكى پۇل تارقىتىشقا بولغان كونترولىغا تاقابىل تۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشەلەيدۇ. يىراق كەلگۈسى نۇقتىسىدىن ئالغاندا بۇ پىكىرنى ئوبدان چارە دېيىشكە بولسىمۇ، ئەمما دەمالىققا بىر مۇنچە بانكىدا ئىناۋەت كىرىزىسى پەيدا قىلدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئامېرىكا ئىككىنچى بانكىسىنىڭ ئىغۋاگەرچىلىكى بىلەن كىرىزىس تىزگىنلىگىلى بولمايدىغان دەرىجىدە ئەدەپ كەتتى.

بۇ جەريانداً، ھېنرى كراي ئىنتايىن ھالقىلىق رول ئويناىدى. چۈنكى ئۇ ھامىلتون خۇسۇسىي مەركىزىي بانكا ئىدىيەسىنىڭ ئاساسلىق ۋارىسى، مۇھىمى بانكىرلارنىڭ "ئەركە نايىنقى" ئىدى. ئۇ كاتتا ناتىقلىقى ۋە پىكرىي تەمكىنلىكى بىلەن باشقىلارنى ئاسانلا ئاغزىغا قارىتىۋالاتتى. شۇڭا، بانكا كەسپىنى قوللايدىغان ھەم بانكىرلارنىڭ مەدەتكارلىقىغا نائىل بىر مۇنچە پارلامېنت ئەزاسىنى ئەتراپىغا جۇغلاپ، ۋىگ پارتىيەسىنى قۇرۇپ

چىقتى. ۋىگ پارتىيەسى جېكسوننىڭ بانكا سىياسىتىگە قەتئىي قارشى بولغاچقا، خوسۇسىي مەركىزىي بانكا تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش تەرەپدارى ئىدى.

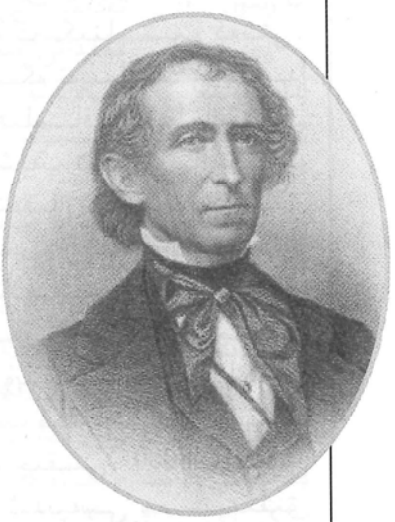
ۋىگ پارتىيەسى 1840-يىللىق پىرېزىدېنت سايلىمىدا ئۇرۇش قەھرىمانى ۋىليام ھېنرى خارىرسوننى نامزاتلىققا كۆرسەتتى. ئىقتىسادىي كىرىزىس پۇقرالارنىڭ كۆڭۈل ئارامىنى قويمىغاچقا، خارىرسون پىرېزىدېنت سايلىمىدا ئوڭۇشلۇق ئۇتۇپ چىقتى.

ئۆزىنى ۋىگ پارتىيەسىنىڭ داھىيىسى سانايدىغان ھېنرى كالاي خارىرسونغا يۈرت سوراشنىڭ ئەلمى-تەلمى ھەققىدە نۇرغۇن قېتىم "تەلىم" بەرگەن بولدى. خارىرسون پىرېزىدېنتلىق تەختىگە چىققاندىن كېيىن، بۇ ئىككىسىنىڭ زىددىيىتى تېخىمۇ كەسكىنلىشىپ كەتتى. ھېنرى كالاي لېكسىنگتوندىكى ئۆيىدە ۋەزىپىگە تەيىنلىنىش ئالدىدا تۇرغان پىرېزىدېنت خارىرسوننى "قوبۇل قىلماقچى" بولغانىدى. ئومۇمىيەتنى كۆز تۇتقان خارىرسون چىشىنى چىشلەپ تۇرۇپ ئۇنىڭ ئۆيىگە باردى. ئەمما، ئىككىسى دۆلەت بانكىسى، مۇستەقىل مالىيە سىياسىتى تۈزۈمى ۋە باشقا مەسىلىلەر توغرىلىق قىزىرىشىپ قېلىپ، غەشلىكتە خوشلاشتى. ئەسلىدە، "شاھنشاھ"لىق سالاھىيىتى بىلەن بۇيرۇق قىلسام بولىدۇ، دەپ قارىغان ھېنرى كالاي خارىرسوننىڭ ۋەزىپىگە چىقىش نۇتقىنى ئۇنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالماي تۇرۇپلا باشقىلارغا يازدۇرۇپ قويغانىدى. ئەمما، خارىرسون ئۇ نۇتۇقنى رەت قىلىۋېتىپ، ۋەزىپىگە چىقىش نۇتقىنى ئۆز قولى بىلەن يېزىپ چىقتى. 8000 خەتتىن ئاشىدىغان ئۇ نۇتۇقتا ئۇنىڭ دۆلەت باشقۇرۇش ئىدىيەسى سىستېمىلىق شەرھلەنگەن بولۇپ، ھېنرى كالاينىڭ خوسۇسىي مەركىزىي بانكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، مۇستەقىل مالىيە سىستېمىسىنى بىكار قىلىش پىكرى پۇتۇنلەي ئىنكار قىلىنغانىدى. بۇ نۇتۇقنىڭ بانكىرلارنىڭ يېغىرىغا راۋۇرۇس تېگىدىغانلىقى ئېنىق ئىدى.

1841-يىل 3-ئاينىڭ 4-كۈنى ھاۋا ئىنتايىن سوغۇق ئىدى. خارىرسون نەشتەردەك چېقىپ تۇرغان سوغۇق شامالدا ۋەزىپىگە ئولتۇرۇش نۇتۇقى سۆزلىدى. ئەمما، ئۇنىڭغا سوغۇق ئۆتۈپ كەتكەنىدى. سوغۇق ئۆتۈپ قېلىش ھەربىي بولۇپ باققان خارىرسون ئۇچۇن ئانچىكلا بىر ئىش ئىدى. ئەمما، ئۇنىڭ كېسىلىنىڭ كۈندىن-كۈنگە ئېغىرلىشىپ

كېتىدىغانلىقىنى كىم بىلسۇن؟ شۇنداق قىلىپ، خارىرسون 4-ئاينىڭ 4-كۈنى تۈيۇقسىز ئالەمدىن ئۆتتى. ئەمدىلەتىن تەختكە چىقىپ كاتتا ئىشلارغا تۇتۇش قىلغان پىرېزىدېنت "سوغۇق ئۆتۈپ قېلىش" باھانىسى بىلەن تۈيۇقسىزلا قازا قىلدى. بۇ، ھەرقانداق ئادەمنى گۇمانغا سالىدىغان ئىش ئىدى. مەلۇم بىر تارىخشۇناسنىڭ قارىشىچە، پىرېزىدېنت سەنكىيادىن زەھەرلەنگەنكەن. زەھەر ئالاھىزەل 3-ئاينىڭ 30-كۈنى سېلىنغانمىش.

خۇسۇسىي مەركىزىي بانكا بىلەن مۇستەقىل مالىيە سىستېمىسىنى دەۋر قىلغان جەڭگى-جېدەل پىرېزىدېنت خارىرسوننىڭ ۋاپاتى بىلەن تېخىمۇ ئەۋجىگە چىقتى. ھىنرى كلاي باشچىلىقىدىكى ۋىگ پارتىيەسى مەركىزىي بانكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، مۇستەقىل مالىيە سىستېمىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش تەكلىپىنى 1841-يىلى ئىككى قېتىم كۆتۈرۈپ چىقتى. ئەمما، ئەسلىدىكى مۇئاۋىن پىرېزىدېنت يەنى خارىرسوننىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن سايلانغان پىرېزىدېنت جون تايلېر ئۇ تەكلىپىنى ئىككىلا قېتىمدا رەت قىلىۋەتتى. بۇنىڭدىن دەرغەزەپكە كەلگەن ھىنرى كلاي پىرېزىدېنت جون تايلېرنى ۋىگ پارتىيەسىدىن قوغلاپ چىقىرىش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈردى. بۇنىڭ بىلەن پىرېزىدېنت تايلېر "پېشانىسى ئوك" كېلىپ ئامېرىكا تارىخىدىكى پارتىيەدىن قوغلاپ چىقىرىلغان بىردىنبىر "يېتىم" پىرېزىدېنت بولۇپ قالدى.



ئامېرىكىنىڭ 10-نۆۋەتلىك پىرېزىدېنتى جون تايلېر

1849-يىلى ۋىگ پارتىيەسىنىڭ يەنە بىر ئەزاسى زاخارى تايلور پىرېزىدېنتلىققا سايلانغاندىن كېيىن، مەركىزىي بانكىنىڭ ئەسلىگە كېلىشى گويا قاش بىلەن كىرپىكنىڭ ئارىسىدىكى ئىشتەك تۇيۇلۇپ كەتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئەنگلىيە بانكىسىغا ئوخشاش خۇسۇسىي مەركىزىي بانكا قۇرۇپ چىقىش ھەرقانداق بانكىرنىڭ ئەڭ ئۇلۇغۋار غايىسى

ئىدى. چۈنكى، ئۇ دۆلەت ۋە خەلقنىڭ تەقدىرىنى ئاخىرقى ھېسابتا بانكىرلارغا تۇتقۇزۇپ قويۇشتىن دېرەك بېرەتتى. زاخارى تايلور ئىشلار پىرىزىدېنت خارىرسوننىڭ باشلىغىنى بويىچە ئوڭۇشلۇق مېڭىۋىردۇ، دەپ قالمىدى، مەركىزىي بانكا مەسلىسىگە ئىنتايىن خاراموش پوزىتسىيە تۇتتى. ئەمما، ئۇ ھىنرى كلاينىڭ قولچوماقىغا ئايلىنىپ قېلىشنى خالىمايتتى. تارىخشۇناس مىچېل خولت بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ: "پىرىزىدېنت تايلور ئاستىرتتىن 'مەركىزىي بانكا قۇرماق دېگۈچىلەرنىڭ تونىنى پىچىپ قويدۇم، ئىشقىلىپ مەن ۋەزىپە ئۆتەۋاتقان مەزگىلدە ئۇلارنىڭ بۇ گېپىگە قۇلاق سالمايمەن' دېگەنىكەن؛ ئەمما، ئاخىرقى ھېسابتا مەركىزىي بانكا قۇرۇش تەرەپدارلىرىنىڭ ئەمەس، بەلكى ئۆزىنىڭ تونىنى پىچىلىپ كەتتى".



ئامېرىكىنىڭ 12-نۆۋەتلىك پىرىزىدېنتى زاخارى تايلور

1850-يىل 7-ئاينىڭ 4-كۈنى پىرىزىدېنت تايلور ۋاشىنگون ئابىدىسىنىڭ ئالدىدا ئۆتكۈزۈلگەن دۆلەت بايرىمى مۇراسىمىغا قاتناشتى. ئۇ كۈنى ھاۋا بەك ئىسسىپ كەتكەچكە، تايلور سوغۇق سۇتتىن ئازراق ئىچىپ، ئاندىن بىر نەچچە تال گىلاس يېگەنىدى؛ بىردەمدىلا قورسىقى ئاغرىغىلى تۇردى. شۇنداق قىلىپ، 7-ئاينىڭ 9-كۈنى سوقا سەندىلەرنىڭ تىمەن زاخارى تايلور سىرلىق قازا قىلىپ كەتتى.

ھەربىيدىن كېلىپ چىققان بۇ ئىككى پىرىزىدېنتنىڭ ئانچىكىلا بىر ئاغرىق باھانىسى بىلەن تۇيۇقسىز قازا قىلىپ كېتىشى كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى تارتتى. جۇملىدىن، تارىخشۇناسلار بۇ ھەقتە توپتوغرا 100 يىل مۇنازىرىلەشتى. 1991-يىل كىشىلەر تايلور ئەۋلادلىرىنىڭ ماقۇللۇقى بىلەن يەرلىكنى ئېچىپ، تايلورنىڭ تىرنىقى بىلەن چېچىنى تەكشۈرۈپ كۆرۈپ، ئۇنىڭ تېنىدە سەنكىيا بارلىقىنى بايقىدى. ئەمما، ھۆكۈمەت تەرەپ: "ئادەم تېنىدىكى ئازراق سەنكىيا جان ئالالمايدۇ" دېگەن يەكۈننى چىقاردى-دە، دېلونى ھاپىلا-شاپىلا ئاياغلاشتۇردى. قىسقىسى،

پىرېزىدېنتنىڭ تېنىدە قانداقلارچە سەنكىيا پەيدا بولۇپ قالدۇ؟ دېگەن سوئال سىر پېتىچە قالدى.

دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ قايتا ئاتلىنىشى: "1857 - يىلدىكى ساراسىمە"

1836 - يىلى ئامېرىكا ئىككىنچى بانكىسى تاقۇلۇشقا مەجبۇر بولغاندىن كېيىن، دۇنياۋى بانكىرلار تۈيۇقسىز ھەرىكەتكە ئۆتۈپ، ئامېرىكىدا ئوبوروت قىلىنىۋاتقان مېتال پۇللارنى دەرھال يىغىۋالدى. بۇنىڭ بىلەن ئامېرىكا بەش يىللىق ئېغىر ئىقتىسادىي كىرىزىس پاتقىقىغا پېتىپ قالدى. 1841 - يىلى دۇنياۋى بانكىرلار ۋاكالەتچىسى مەركىزىي بانكا سىستېمىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە ئىككى نۆۋەت ئۇرۇنۇپ باققان بولسىمۇ، ئەمما ئەمەلگە ئاشمىغاچقا، ئىككى تەرەپنىڭ مۇناسىۋىتى جىددىيلىشىپ كەتتى. شۇنداق قىلىپ، ئامېرىكىدىكى پۇل قىسلىقى مەسىلىسى 1848 - يىلغا كەلگەندە پەسەيمىشكە قاراپ يۈزلەندى.

بۇنىڭدا ئەھۋالنىڭ ياخشىلىنىشىغا خەلقئارا بانكىرلارنىڭ رەھمى كېلىپ قالغانلىقى ئەمەس، بەلكى كالىفورنىيە ئىشتاتىدىن ئالتۇن كانى ــ سان فىرانسىسكونىڭ تېپىلغانلىقى سەۋەب بولدى.

1848 - يىلدىن باشلاپ ئامېرىكىنىڭ ئالتۇن تەمىنات مىقدارى ئۈدا توققۇز يىل مەسلىسىز ئاشتى. جۈملىدىن، كالىفورنىيە ئىشتاتىنىڭ ئۆزىدىلا 500 مىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق ئالتۇن ئىشلەپچىقىرىلدى. 1851 - يىلغا كەلگەندە ئاۋسترالىيەدە نۇرغۇن ئالتۇن كانى بايقالدى. بۇنىڭ بىلەن دۇنيا مىقياسىدىكى ئالتۇن تەمىناتىنىڭ قىممىتى 1851 - يىلدىكى 144 مىليون شىللىڭدىن بىراقلا 1861 - يىلدىكى 376 مىليون شىللىڭغا ئۆرلىدى. ئامېرىكىدىكى مېتال پۇل ئوبوروتى مىقدارىمۇ 1840 - يىلدىكى 83 مىليون ئامېرىكا دوللىرىدىن 1860 - يىلدىكى 253 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى.

ئامېرىكا بىلەن ئاۋسترالىيەدە زور مىقدارلىق ئالتۇننىڭ تېپىلىشى ياۋروپا بانكىرلىرىنىڭ ئالتۇن تەمىناتى مىقدارىغا بولغان مۇتلەق كونترولىغا زور تاسىلدى. بۇنىڭ بىلەن، پۇل تەمىناتى مەسلىسى

ۋەجىدىن ئېغىر قىينىچىلىقتا قالغان ئامېرىكا ھۆكۈمىتى "ئۇھ" دېدى. ئوبوروتقا سېلىنغان زور مىقداردىكى سۈپەتلىك پۇل بازارنى جانلاندۇردى؛ بانكىلار كىرېدىت كۆلىمىنى قايتىدىن كېڭەيتتى. قىسقىسى، ئامېرىكىنىڭ سانائەت، كانچىلىق، قاتناش، ماشىنىسازلىق قاتارلىق مۇھىم دۆلەت بايلىقىغا دەل ئاشۇ بايلىقلارنىڭ ئاساس سېلىنغان.

پۇل مۇئامىلىنى چاڭگىلىغا ئېلىۋېلىشنىڭ سۇغا چىلىشىدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن دۇنياۋى بانكىرلار يېڭى تاكتىكا قوللىنىشقا تەرەددۇتلىنىپ بولغانىدى. ئۇ دەل پۇل مۇئامىلە جەھەتتە مۇداخىلە قىلىش، سىياسىي جەھەتتە پارچىلاش تاكتىكىسى ئىدى.

ئامېرىكىنىڭ كۈنسايىن كۈچىيىپ بېرىۋاتقانلىقى ۋە پۇل مۇئامىلىنى قىسمەن ئېلىشنىڭ بارغانسېرى تەسلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن دۇنياۋى بانكىرلار ئاخىر ئېچكى ئۇرۇش قوزغاپ، ئامېرىكىنى پارچىلۇۋېتىش قەستىگە چۈشتى.

ئۇلار ئامېرىكىنىڭ سەرخىل مۇلۇكلىرىنى ئەرزان باھادا قولغا كىرگۈزۈۋېلىشقا كىرىزىس ئايلىشىشتىن بۇرۇنلا كىرىشىپ بولغانىدى. شۇنداق قىلىپ، ئامېرىكا ئىقتىسادى جۇش ئۇرۇپ راۋاجلانغان 1853-يىلى ئامېرىكا فېدېراتسىيەسى زايومىنىڭ 46 پىرسەنتى، ئىشتاتلار تارقاتقان زايومنىڭ 58 پىرسەنتى، ئامېرىكا تۆمۈرىيول زايومىنىڭ 26 پىرسەنتى چەت ئەل كاپىتالى، بولۇپمۇ ئەنگلىيە كاپىتالىنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ بولغانىدى. بۇ ئامېرىكا ئىقتىسادىنىڭ يەنە بىر قېتىم يۈگەنلەنگەنلىكىنىڭ بەلگىسى ئىدى. چۈنكى، مۇشۇنداق بولۇۋېرسە، مەركىزىي بانكا قۇرۇلغان ھامان ئامېرىكا ئىقتىسادى ياۋروپادىكى باشقا دۆلەتلەرنىڭكىگە ئوخشاش بانكىرلارنىڭ كونترولللۇقىغا ئۆتۈپ كېتەتتى.

دۇنياۋى بانكىرلار ھۇنىرىنى يەنە ئىشقا سالغىلى تۇردى. ئۇلار ئالدى بىلەن قەرز پۇلنى بولۇشىغا تارقىتىپ كۆپۈك ئىگىلىكىنى پەيدا قىلدۇ؛ ئاندىن پۇقرالار ۋە باشقا ساھەدىكىلەر ئۆلەرىتىرىلىشىگە قارىماي بايلىق يارىتىۋاتقان پەيتتە، كىرېدىت مەبلىغىنى تۇيۇقسىزلا توختىتىپ، نۇرغۇن كارخانا ۋە سانسىز پۇقرانى ۋەيران قىلدۇ. ئەمما، بۇ بانكىرلار ئۇچۇن پۇل تېپىشنىڭ ئوبدان ئامالى ئىدى. دۇنياۋى بانكىرلار بىلەن ئۇلارنىڭ ئامېرىكىدىكى ۋاكالەتچىلىرى مول ھوسۇل پەيتىنى پايلاپ تۇرۇپ، كىرېدىت مەبلىغىنى جىددىي قىسىش ئارقىلىق "1857-يىلدىكى

ساراسىمە"نى پەيدا قىلدى. ئەمما، ئامېرىكىنىڭ ئۇ چاغدىكى كۈچ-قۇدرىتى 20 يىل بۇرۇنقىغا ئوخشىمايدىغان بولغاچقا، بۇ ساراسىمە ئويلىمىغان يەردىن ئامېرىكا ئىقتىسادىنى تالاپەتكە ئۇچرىتالمىدى. يەنى ئامېرىكا ئىقتىسادى بىر يىلدىن كېيىنلا ئەسلىگە كەلدى.

ئامېرىكىنىڭ كۈنسايىن كۈچىيىپ بېرىۋاتقانلىقى ۋە پۇل مۇئامىلىنى قىساقا ئېلىشنىڭ بارغانسېرى تەسلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن دۇنياۋى بانكىرلار ئىچكى ئۇرۇش قوزغاپ، ئامېرىكىنى پارچىلىۋېتىش قەستىگە چۈشتى.

ئامېرىكا ئىچكى ئۇرۇشنىڭ سەۋەبكارى — ياۋروپادىكى خەلقئارالىق پۇل مۇئامىلە كۈچلىرى

ئامېرىكىنى جەنۇب ۋە شىمالدىن ئىبارەت ئىككى ئاجىز دۆلەتكە پارچىلىۋېتىش ئېنىقكى ياۋروپا پۇل مۇئامىلە مۇشتۇمزورلىرىنىڭ ئىچكى ئۇرۇش پارتلاشتىن خېلى بۇرۇنلا كۆزلىگەن پۈكۈپ بولغان نەيرەڭى ئىدى.

— بىسمارك

ئامېرىكىنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك تەرەققىيات مەنزىلى خەلقئارا كۈچلەرنىڭ مۇداخىلىسى ۋە ھېيلە-نەيرەڭلىرى بىلەن تولغان. بولۇپمۇ، خەلقئارا پۇل مۇئامىلە كۈچلىرىنىڭ ئامېرىكىغا قاراتقان پىستىرمىچىلىقى ۋە ئاغدۇرمىچىلىقى ھەيران قالارلىق، ئەمما خۇپىيانە تاكتىكىلاردىن ئىدى.

جەنۇب-شىمال ئۇرۇشى — تارىختىن بۇيان ئامېرىكا زېمىنىدا يۈز بەرگەن زور كۆلەملىك ئۇرۇش. تۆت يىل داۋاملاشقان بۇ قانلىق ئۇرۇشقا جەنۇب ۋە شىمالدىن بولۇپ جەمئىي 3 مىليون ئادەم قاتناشتى؛ بۇ ئامېرىكا ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ 10 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ. ئۇرۇشتا 600 مىڭ ئادەم قازا قىلىپ، سان-ساناقسىز ئادەم يارىلاندى؛ تاغدەك دەپئى-دۇنيا ئۇرۇش ئوتىدا كۆيۈپ كۈلگە ئايلاندى. قىسقىسى،بۇ ئۇرۇشنىڭ كىشىلەرگە كەلتۈرگەن زىيان-زەخمىتى 140 يىلدىن كېيىنكى بۈگۈنكى كۈندىمۇ ئۆزۈل-كېسىل تۈگىگىنى يوق.

ھالا بۇگۈنكى كۈنلۈكتە، جەنۇب-شىمال ئۇرۇشىنىڭ سەۋەبى ھەققىدىكى تالاش-تارتىشلار ئاساسەن دېگۈدەك ئۇرۇشنىڭ قوللۇق تۈزۈمنى بىكار قىلىشتىن ئىبارەت ھەققانىيلىقىغا مەركەزلىشىدۇ. خۇددى خېنرىئاتېن ئېيتقاندەك: "قوللۇق تۈزۈم بولمىغان بولسا، يەنى قوللۇق تۈزۈم ئەخلاقنىڭ غەزىپىنى قوزغىمىغان بولسا، ئۇرۇشمۇ پارتلىمىغان بولاتتى."

ئەمەلىيەتتە، 19-ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرى ئامېرىكىدا ئەۋج ئالغان قوللۇق تۈزۈم ھەققىدىكى بەس-مۇنازىرىدە، ئىقتىسادىي مەنپەئەت مەسىلىسى بىرلەمچى ئورۇندا، ئەخلاق مەسىلىسى ئىككىلەمچى ئورۇندا ئىدى. قوللۇق تۈزۈم ئاساسىدىكى كېۋەز تېرىقچىلىقى ئەينى زامانىدىكى جەنۇبنىڭ ئىقتىسادىي تۈۋرۈكى ئىدى. شۇڭا، مۇبادا قوللۇق تۈزۈم بىكار قىلىۋېتىلسە، زېمىنداراللار ئەسلىدىكى قوللالرغا ئاق تەنلىك ئەمگەكچىلەر قاتاردا ئىش ھەققى بېرىشكە مەجبۇر بولىدۇ-دە، ئىشلەپچىقىرىش زىيانغا يۇزلىنىپ، پۈتكۈل جەمئىيەت قۇرۇلمىسىنىڭ بەربات بولىدىغانلىقى تۇرغانلا گەپ.

ناۋادا، بۇ ئۇرۇش سىياسىي كۈرەشنىڭ راۋاجى دەپ قارالسا، ئۇ ھالدا سىياسىي مەنپەئەت توقۇنۇشىنىڭ ئارقىسىغا ئىقتىسادىي مەنپەئەت مۇددىئاسىدىكى "ياقا سقىشىش"لار يوشۇرۇنغان بولىدۇ. ئىقتىسادىي مەنپەئەت مۇددىئاسىدىكى ئۇنداق تىركىشىشلەر قارىماققا جەنۇب ۋە شىمالنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىكى پەرقلىرى شەكلىدە ئىپادىلەنگەندەك قىلغىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە دۇنياۋى پۇل مۇئامىلە كۈچلىرىنىڭ يېڭىدىن قورۇلغان ئامېرىكا قوشما ئىشتاتلىرىنى پارچىلۇۋېتىش كويىدىكى تاكتىكىسى ئىدى.

روتسچىلد جەمەتى بىلەن ناھايىتى يېقىن ئۆتكەن گېرمانىيە باش ۋەزىرى بىسمارك ئۆز ۋاقتىدا ناھايىتى توغرا ئېيتقان: "ئامېرىكىنى جەنۇب ۋە شىمالدىن ئىبارەت ئىككى ئاجىز دۆلەتكە پارچىلۇۋېتىش ئېنىقكى ياۋروپا پۇل مۇئامىلە مۇشتۇمزورلىرىنىڭ ئىچكى ئۇرۇش پارتلاشتىن خېلى بۇرۇنلا كۆڭلىگە پۈكۈپ بولغان نەيرەڭى ئىدى".

ئەمەلىيەتتە، ئامېرىكا جەنۇب-شىمال ئۇرۇشىنىڭ خۇپىيانە قۇتراتقۇچىلىرى دەل لوندون، پارىژ ۋە فرانكفورتتىكى بانكىرلار.

دۇنياۋى بانكىرلار ئامېرىكىدا ئىچكى ئۇرۇش قوزغاش ئۈچۈن ئۇزۇن مەزگىل پۈختا ۋە ئەتراپلىق پىلان تۈزگەنىدى. ئامېرىكا مۇستەقىللىق

ئۇرۇشىدىن كېيىن، ئەنگلىيە پاختا توقۇمىچىلىق سانائىتىنىڭ غوجىئاكىلىرى بىلەن ئامېرىكىنىڭ جەنۇبىدىكى قۇلدارلار بارا-بارا قويۇق سودا مۇناسىۋىتى ئورناتتى. ياۋروپا بانكىرلىرى بۇنىڭدىن كەلگۈسىدە جەنۇب، شىمال ئارىسىدا توقۇنۇش پەيدا قىلغىلى بولىدىغان كىشىلىك مۇناسىۋەت تورىنى ئاستىرتتىن شەكىللەندۈرۈشنىڭ پۇرسىتىنى كۆرۈپ يەتتى. ئۇ چاغدىكى جەنۇبنىڭ ھەممىلا يېرىدە ئەنگلىيە بانكىرلىرىنىڭ خىلمۇ خىل ۋاكالەتچىلىرى بار ئىدى. ئۇلار جايلاردىكى سىياسىي كۈچلەر بىلەن بىرلىشىپ فېدېراتسىيەدىن بۆلۈنۈپ چىقىش سۇيىقەستىنى پىلانلايتتى ھەم تۈرلۈك-تۈمەن ئاخبارات ۋە جامائەت پىكرىنى ئويدۇرۇپ چىقاتتى. ئۇلار جەنۇب بىلەن شىمالنىڭ قۇللۇق تۈزۈم مەسىلىسىنى مەنبە قىلغان ئىقتىسادىي مەنپەئەت توقۇنۇشىدىن ئەپچىللىك بىلەن پايدىلىنىپ، ئەسلىدە جەلپكار نۇقتىلاردىن سانىلىپمۇ كەتمەيدىغان بۇ ئىشنى بەكلا كۆپتۈرۈپ، ئەڭ ئاخىردا قۇللۇق تۈزۈم مەسىلىسىنى جەنۇب بىلەن شىمالنى "ئاق تاغلىق-قارا تاغلىق" قىلىۋېتىدىغان كەسكىن زىددىيەتكە ئايلاندۇرۇۋەتتى.

دۇنياۋى بانكىرلار ئۇرۇش پارتلىغاندىن كېيىن ھارام بايلىق جۇغلاشقا تولۇق تەييارلىنىپ بولغانىدى. ئۇلار ئۇرۇش داۋامىدا ئادەتلەنگىنى بويىچە، ئىككى تەرەپتىن تەڭ پايدىلىنىش تاكتىكىسىنى قوللانىدى. چۈنكى، مەيلى كىم يەڭسۇن كىم يېڭىلسۇن، زور مىقدارلىق ئۇرۇش چىقىمى ئاپىرىدە قىلىدىغان كۆتۈرۈپ قوپقۇسىز ھۆكۈمەت قەرزى بانكىرلار ئۈچۈن "ئېچىل داستىخىنىم" ئىدى.

1859-يىلى فىرانسىيەلىك مەشھۇر بانكىر سولومون روتسچىلد (جامېس روتسچىلدنىڭ ئوغلى) سەيياھلىق سالاھىيىتى بىلەن پارىژدىن ئامېرىكىغا كەلدى. ئۇ ئامېرىكىنىڭ جەنۇبىدا تەرەپ-تەرەپكە چېپىپ يۈرۈپ، سىياسىي ۋە پۈل مۇئامىلە ساھەسىدىكى مۇھىم ئەربابلار بىلەن ئۇچراشتى ۋە جۇغلىغان ئاخباراتلىرىنى لوندونكى نەۋرە ئىنىسى ناتانىيېل روتسچىلدقا ئۈدۈللۇق يوللاپ تۇردى. سولومون شۇ يەرلىكلەر بىلەن قىلغان سۆھبىتىدە، جەنۇبقا پۈل مۇئامىلە جەھەتتىن كۈچلۈك مەدەتكار بولىدىغانلىقىنى ئاشكارا ئېيتتى ۋە جەنۇب مۇستەقىللىقىنى ياۋروپادىكى كۈچلۈك ئەللەرگە ئېتىراپ قىلغۇزۇش ئۈچۈن، پۈتۈن كۈچى بىلەن يارىدەم قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ شىمالدىكى ۋاكالەتچىسى نيۇيوركتا "بەشىنچى لىنىيەنىڭ شاھى" دەپ ئاتالغان ئاۋگۇست بېلمونت ئىسىملىك يەھۇدىي ئىدى. ئۇ ھەم فىراكفورتتىكى روستچىلد بانكىسىنىڭ ۋاكالەتچىسى، ھەم رۇتسچىلد جەمەتىنىڭ كۈيۈغلى ئىدى. 1829-يىلى 15 ياشلىق ئاۋگۇست بېلمونت بانكا ھايا تىنى باشلىدى. ئۇ فىرانكفورتتىكى روتسچىلد بانكىسىدا دەسلەپتە ئىشلىگەن چاغلىرىدىلا، ئۆزىنىڭ يۇل مۇئامىلە كەسپىدىكى تالانتىنى ناھايىتى تېز نامايان قىلغانىدى. 1832-يىلغا كەلگەندە، ئۇنى خەلقئارا يۇل مۇئامىلە كەسپىدە چېنىقتۇرۇش ئۈچۈن، ناپلېستىكى بىر بانكىغا ئەۋەتتى. ئۇ گېرمان تىلى، ئېنگلىز تىلى، فىرانسۇز تىلى ۋە ئىتالىيان تىلىغا پۇختا ئىدى. ئۇ 1837-يىلى نيۇيوركقا ئەۋەتىلگەندىن كېيىن، زور مىقدارىدىكى ھۆكۈمەت زايومنى ماھىرلىق بىلەن قولغا كەلتۈرگەنلىكى ئۈچۈن، ھەش-پەش دېگۈچە نيۇيورك يۇل مۇئامىلە ساھەسىدىكى داھىيانە شەخسكە ئايلاندى ھەمدە پرېزىدېنتلىققا پۇل مۇئامىلە مەسلىھەتچىلىكىگە تەكلىپ قىلىنىدى. ئاۋگۇست بېلمونت شۇ چاغدا ئەنگلىيە ۋە فىرانكفورتتىكى روتسچىلد بانكىسى نامىدىن شىمالدىكى لىنكولنغا يۇل مۇئامىلە جەھەتتىن مەسلىھەت بېرىشنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۈرگەنىدى.

ئەنگلىيە شىمالغا قارىتىلغان ھەربىي بېسىمنى ئاشۇرۇش، جەنۇب ئارمىيەسىنىڭ ھۇجۇمىغا ماسلىشىپ، لىنكولن ھۆكۈمىتىگە شىمالىي چېگرادىن تەھدىت پەيدا قىلىش ئۈچۈن، 1861-يىلىنىڭ ئاخىرى كاناداغا 8000 ئەسكەر ئەۋەتتى. 1862-يىلى ئەنگلىيە، فىرانسىيە ۋە ئىسپانىيە قاتارلىق ئۈچ دۆلەت تەشكىللىگەن بىرلەشمە ئارمىيە مېكسىكا پورتىدىن قۇرۇقلۇققا چىقىپ، ئامېرىكىنىڭ جەنۇبىي چېگراسىغا يېقىن يەردە ئۇچراشتى. بىرلەشمە ئارمىيەنىڭ ۋەزىپىسى زۆرۈر تەپىلغاندا ئامېرىكىنىڭ جەنۇبىغا كىرىپ شىمال ئارمىيەسىگە بىۋاستە ئوت ئېچىش ئىدى. 1863-يىل 10-ئاينىڭ 3-كۈنى، فىرانسىيە ئارمىيەسىنىڭ گېنېرالى يېلىپ يەنە 30 مىڭ ئەسكەرنى كۆپەيتىپ، ئاخىر مېكسىكا شەھرىنى ئىشغال قىلدى.

ئۇرۇش پارتىلغان دەسلەپكى چاغلاردا، جەنۇب تەرەپ ئارقا-ئارقىدىن غەلىبە قىلدى؛ ئەنگلىيە، فىرانسىيە قاتارلىق ياۋروپا كۈچلۈكلىرى مۇھاسىرىنى ھەدەپ كۈچەيتتى؛ بۇنىڭ بىلەن لىنكولن ئىنتايىن قىيىن

ئەھۋالدا قالدى. بانكىرلار: "لىنكولنىڭ خەزىنىسى قۇرۇقدىلىپ قالدى؛ نۇرغۇن قەرز ئالمىسا ئۇرۇشنى داۋاملاشتۇرالمايدۇ" دەپ پەرەز قىلىشتى. دېمىسىمۇ، ئەنگلىيە ئۇرۇشى ئاياغلاشقان 1812 - يىلدىن باشلاپلا ئامېرىكا مالىيەسىدىمۇ يىلمۇيىل قىزىل رەقەم كۆرۈلۈۋاتاتتى. لىنكولن ھاكىمىيەت باشقۇرۇشتىن ئىلگىرى ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ خامچوت قىزىل رەقەمى زايوم شەكلىدە بانكىلارغا سېتىپ بېرىلەتتى؛ بانكىلار ئۇنى يەنە ئەنگلىيەدىكى روتسچىلد بانكىسى بىلەن بارىڭ بانكىسىغا سېتىپ بېرەتتى. ئامېرىكا ھۆكۈمىتى تۆلەشكە تېگىشلىك يۇقىرى ئۆسۈم يىلدىن - يىلغا كۆپىيىپ، ھۆكۈمەتنىڭ پۇت - قولىنى چۇشەپ قويىدىغان ئېغىر قەرزدارلىققا ئايلىنىپ كەتكەنىدى.

بۇنىڭ بىلەن بانكىرلار پىرېزىدېنت لىنكولنىغا مەبلەغ يۇرۇشتۇرۇش (قەرز بېرىش)نىڭ بىرمۇنچە پىلانىنى شەرتلىك ئوتتۇرىغا قويۇشتى. بانكىرلارنىڭ 24 پىرسەنتتىن 36 پىرسەنتكىچە يۇقىرى ئۆسۈمنى شەرت قىلغانلىقىنى ئاڭلاپ ھاڭ - تاڭ قالغان لىنكولن ئۇلارغا شۇ ھامان ئىشىكنى كۆرسەتتى. بۇ ئۇنىڭ "يوقىلىش" دېگىنى ئىدى. چۇنكى، بۇ بانكىرلارنىڭ ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنى ئۆزۈل - كېسىل ۋەيرانچىلىققا باشلايدىغان قەبىھ تاكتىكىسى ئىدى. ئۇلارنىڭ گېپى بويىچە بولغاندا، ئامېرىكا خەلقىنىڭ ئەبەدىي تۇگىمەيدىغان، كۆتۈرۈپ قويقۇسىز قەرزگە بوغۇلۇپ كېتىدىغانلىقى لىنكولنغا ئايان ئىدى.

لىنكولنىڭ يېڭى پۇل سىياسىتى

پۇل بولمىسا ئۇرۇشنى داۋاملاشتۇرغىلى بولمايدۇ؛ دۇنياۋى بانكىرلاردىن قەرز ئېلىش — ئۆز بوينىغا ئۆزى سىرتماق سالغان بىلەن باراۋەر. لىنكولن بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ ئامالى ئۇستىدە كاللا قاتۇرۇۋاتاتتى. شۇ چاغدا، ئۇنىڭ چىكاگودىكى قەدىناس دوستى دىك تايلور "ھۆكۈمەت ئۆز ئالدىغا پۇل تارقاتسىچۇ؟!" دېگەن ئەقىلنى كۆرسەتتى.

— ئالدى بىلەن پارلامېنت بىر قانۇن لايىھەسىنى ماقۇللايدۇ، — دېدى دىك تايلور ئويلىغانلىرىنى چوشەندۈرۈپ، — ئاشۇ قانۇن لايىھەسىگە بىنائەن مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ قانۇنلۇق پۇلنى بېسىپ تارقىتىشىغا

هوقۇق بېرىلىدۇ؛ ئەسكەرلەرنىڭ مائاشى شۇ پۇل بىلەن تارقىتىلىدۇ؛ بۇنىڭ بىلەن ئۇرۇشتا يېڭىشكە ئىمكانىيەت يارىتىلىدۇ.

ــ ئامېرىكا خەلقى يېڭى پۇلنى قوبۇل قىلالارمۇ؟ ــ دەپ سورىدى لىنكولن. دىك لىنكولننىڭ سوئالىغا مۇناسىۋەتلىك جاۋاب بەردى:

ــ بۇ ئىشتا باشقا ئامال يوق، پەقەت يېڭى پۇلنى قانۇنىي كۈچكە ئىگە قىلالىسىڭىزلا، ھۆكۈمەت ئۇ پۇلنى پۈتۈن كۈچى بىلەن قوللىسىلا، ئۇ پۇلنىڭ ھەقىقىي پۇلدەكلا ئوبوروت قىلىنىدىغانلىقىدا گەپ يوق. چۈنكى، «ئاساسىي قانۇن»دا پارلامېنتقا پۇل تارقىتىش ۋە پۇلنىڭ قىممىتىنى بېكىتىش ھوقۇقى بېرىلگەن.



لىنكولن ھۆكۈمىتى تارقاتقان مەۋرىي پۇل ــ لىنكولن پېشىل پۇلى

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ خۇشاللىقتىن قىن-قىنىغا پاتماي قالغان لىنكولن بۇ پىلان لايىھەسىنى دىكتا تاپشۇردى. ھەيران قىلارلىق بۇ ئىش ھۆكۈمەت خۇسۇسىي بانكىدىن پۇل قەرز ئېلىپ، ئۇنىڭ ئۈچۈن يۇقىرى ئۆسۈم تۆلەيدىغان ئادەتنى بۇزۇپ تاشلىدى. باشقا بانكىلارنىڭ پۇلىدىن پەرقلەندۈرۈش ئۈچۈن نەقىشلىرى پېشىل رەڭدە بېسىلغان بۇ پۇل "پېشىل پۇل" دەپ ئاتالدى. بۇ پۇل ئالتۇن، كۈمۈش قاتارلىق مېتال پۇل رەنىسىدىن پۈتۈنلەي خالىيلىقى شۇنداقلا 20 يىل مابەينىدە 5 پىرسەنتلىك تۇراقلىق ئۆسۈم نىسبىتى ئىجرا قىلىنغانلىقى بىلەن پەۋقۇلئادده ئىدى.

ئۇرۇش مەزگىلىدە، ھۆكۈمەت بۇ پۇلنى تارقىتىش ئارقىلىق، ئۇرۇش باشلانغان دەسلەپكى مەزگىللەردە كۆرۈلگەن ئېغىر دەرىجىدىكى پۇل قىسلىق مەسىلىسىنى ھەل قىلىپ، ئامېرىكىنىڭ شىمالىدىكى بايلىقلاردىن تولۇق ۋە ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ، جەنۇب قوشۇنىنى يېڭىشكە پۈختا ئىقتىسادىي ئاساس سالدى. شۇنىڭدەك، بۇ تۆۋەن تەننەرخلىق پۇل شىمالدىكى بانكىلارنىڭ قانۇنىي زاپاس پۇلىغا ئايلاندى. بۇنىڭ بىلەن شىمال بانكىلىرى كىرىدىت كۆلىمىنى راۋۇرۇس كېڭەيتىپ، ھەربىي سانائەت، تۆمۈريول قۇرۇلۇشى، يېزا ئىگىلىكى ۋە سودا قاتارلىق ساھەلەرگە كۈچلۈك مەدەت بەردى.

1848-يىلى بايقالغان زور مىقدارلىق ئالتۇن زاپىسى ئامېرىكىنى

ياۋروپا بانكىلىرىنىڭ ئىسكەنجىسىدە ئۆتۈشتەك ئىنتايىن پايدىسىز ھالەتتىن ئۇزۇل - كېسىل قۇتۇلدۇردى؛ شۇنداقلا، زور مىقداردىكى ئەلا سۈپەتلىك پۇل دۆلەت ئىشەنچىنىڭ تۈپ ئاساسى قىلىنغانلىقى ئۈچۈن خەلق لىنكولنىنىڭ يېڭى پۇلىنى قوبۇل كۆردى. بۇنىڭ بىلەن، جەنۇب - شىمال ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىسى ئۈچۈن، پۇل مۇئامىلە جەھەتتە پۈختا ئاساس سېلىندى. تېخىمۇ ھەيران قالارلىقى، لىنكولن تارقاتقان يېڭى پۇل مۇستەقىللىق ئۇرۇشى مەزگىلىدىكىدەك ئېغىر پۇل پاخاللىقىنى پەيدا قىلمىدى. جۈملىدىن، ئىچكى ئۇرۇش 1861 - يىلى پارتلاپ، 1865 - يىلى ئاياغلاشقۇچە بولغان ئارىلىقتا، پۈتكۈل شىمالنىڭ مال باھا كۆرسەتكۈچى 100 دىن ئاران 216 گە ئۆرلىدى. ئۇرۇشنىڭ كۆلىمى ۋە ئۇنىڭ ئېغىر ۋەيرانچىلىقى نۇقتىسىدىن ئالغاندا، شۇنداقلا دۇنيادا يۈز بەرگەن تەڭ كۆلەملىك ئۇرۇشلارغا سېلىشتۇرغاندا، بۇنداق مال باھاسى مۇقىملىقىنى پۇل مۇئامىلە ساھەسىدىكى مۆجىزە دېمەي تۇرالمايمىز. ئەكسىچە، جەنۇبتىمۇ قەغەز پۇلنى ئوبوروتقا سېلىش ئۈسۈلى قوللىنىلغان بولسىمۇ، ئەمما نەتىجىسى شىمالدىكىدىن ئاسمان - زېمىن پەرقلىنەتتى. جۈملىدىن، جەنۇبنىڭ مال باھا كۆرسەتكۈچى 100 دىن بىراقلا 2776 گە ئۆرلەپ كەتكەنىدى.

لىنكولن ھۆكۈمىتى پۈتكۈل جەنۇب - شىمال ئۇرۇشى مەزگىلىدە جەمئىي 450 مىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق يېڭى پۇل تارقاتتى. بۇ يېڭى پۇل تۇزۇلمىسىنىڭ ناھايىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغانلىقىنى كۆرگەن لىنكولن بۇنداق قەرزسىز پۇل(Debt Free Money)نى ئۇزۇن مۇددەت تارقىتىش ۋە ئۇنى قانۇنلاشتۇرۇش ئۈستىدە ئەستايىدىل ئويلانىدى. ھالبۇكى، بۇ ئىش دۇنياۋى پۇل مۇئامىلە دوكارلىرىنىڭ جانجان مەنپەئەتى ئۈچۈن ئىنتايىن پايدىسىز ئىدى. چۈنكى، ھۆكۈمەتلەرنىڭ ھەممىسى بانكىدىن پۇل قەرز ئالماي، ئۆز ئالدىغا پۇل تارقاتقىلى تۇرسا، بانكىرلارنىڭ پۇل تارقىتىشقا بولغان مونوپوللۇقى تۈگەيدۇ، دېگەن گەپ. ناۋادا، شۇنداق بولسا، بانكىرلار ھاك بىلەن زاكىنى يەمتى؟!

شۇڭا، ئاشۇنداق خەۋەرلەر تارقالغاندىن كېيىن، ئەنگلىيەدىكى بانكىرلار ئۈچۈن گەپ قىلىدىغان «لوندون دەۋرى» گېزىتى دەرھال مۇنداق بايانات ئېلان قىلدى:

مۇبادا ئامېرىكىنىڭ يىرگىنىشلىك پېئى ماليە سىياسىتى(لىنكولن پېشىل پۇلى سىياسىتى) ئۇزاققىچە داۋاملاشسا، ئۇنداقتا ھۆكۈمەت ئۆزىنىڭ پۇلىنى ھېچقانداق چەمسىزلا تارقىتالايدۇ؛ بارلىق قەرزلىرىنى تولۇق ئۆزۈپ، ئىككىنچىلەپ قەرزدار بولمايدۇ؛ لازىملىق پۇلغا تولۇق ئېرىشىش ئارقىلىق سودىسىنى راۋاجلاندۇرۇپ، دۇنيادىكى مىسلىسىز بايلىقلارنى ئايلىنىدۇ؛ دۇنيادىكى سەرخىل ئىختىساس ئىگىلىرى ۋە دەپئى ـ دۇنيانىڭ ھەممىسى شىمالىي ئامېرىكىغا قاراپ ئاقىدۇ. بۇ ئەلنى چوقۇم خانۇەيران قىلۇەتكۈلۈك. بولمىسا، ئۇ دۇنيادىكى ھەرقانداق پادىشاھلىقنى ۋەيران قىلۇېتىدۇ.

ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى بىلەن نيۇيورك بانكىچىلار جەمئىيىتى ئامېرىكىدىن ئۆچ ئالىدىغانلىقىنى غەزەپ بىلەن جاكارلىدى. 1861 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى، لىنكولن ھۆكۈمىتىنى تەمىنلەيدىغان مېتال پۇلنى توختاتقانلىقىنى ئېلان قىلدى. نيۇيورکتىكى بەزى بانكىلار ئالتۇن جۇغلىغۇچىلارنىڭ بانكىدىن ئالتۇن ئېلىشىنى توسۇپ، ھۆكۈمەت زايومىنى ئالتۇنغا سېتىۋېلىش ھەققىدىكى ۋەدىسىنى بىكار قىلغانلىقىنى جاكارلىدى. ئامېرىكىنىڭ باشقا جايلىرىدىكى بانكىلارمۇ بۇنىڭغا تۇشمۇ تۇشتىن ئاۋاز قوشتى ۋە دەرھال ۋاشىنگتونغا كېلىپ، لىنكولندىن لايىھەنى ئۆزگەرتىشنى تەلەپ قىلىپ، ئىلگىرىكى ئۇسۇل بويىچە يۇقىرى ئۆسۈملۈك زايومىنى ياۋروپا بانكىلىرىغا سېتىپ بېرىش، ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ ئالتۇنلىرىنى كىرىدىت غەملىمىسى سۈپىتىدە خۇسۇسىي بانكىلارغا ئامانەت قويۇپ، بانكىلارنىڭ ھەسسىلەپ پۇل تېپىشىغا ئىمكانىيەت ھازىرلاش، ئۇرۇش چىقىمىنى سانائەت تارماقلىرى ۋە ئاۋام ـ پۇقرادىن باج يىغىش يولى بىلەن غەملەش ھەققىدە تەكلىپ بېرىشتى.

ئەمما، پېرېزىدېنت لىنكولن بانكىلارنىڭ ئورۇنسىز تەلىپىنى قەتئىي رەت قىلدى. لىنكولننىڭ سىياسىتى ئەل قەلبىدىن ئورۇن ئالغاچقا، ئامېرىكا خەلقى بارلىق زايومنى بەس ـ بەستە سېتىۋېلىپ، ئۇنى قانۇن بويىچە نەق پۇل ئورنىدا ئىشلەتتى.

ئەمما، بانكىلارنىڭ ھۇنىرى جىق ئىدى. ئۇلار پارلامېنتنىڭ لىنكولن يېئى پۇلىنى تارقىتىش ھەققىدىكى لايىھەسىدە زايوم ئۆسۈمىگە ئالتۇن تۆلەشكە بولىدىغان ـ بولمايدىغانلىقى ھەققىدە ھېچنېمە دېيىلمىگەنلىكىنى بايقاپ، پارلامېنت ئەزالىرى بىلەن زايومنى لىنكولن

يېڭى پۇلىغا سېتىۋېلىش، ئەمما ئۇنىڭ ئۆسۈمىگە تىللا ئېلىش ھەققىدە مۇرەسسەلەشتى. بۇ پۈتكۈل پىلاننىڭ بىرىنچى قەدىمى ئىدى. جۈملىدىن، بۇنىڭدا ئالدى بىلەن ئامېرىكىدىكى لىنكولن يېڭى پۇلى بىلەن ئالتۇننىڭ باھاسىنى ئۆزئارا باغلاپ، دۇنيا زاپاس پۇلى بولمىش پۇنت ئىستېرلىڭ سىستېمىسىنى شەكىللەندۈرگەن ياۋروپا بانكىلىرىنىڭ قولىدىكى تىللانى ئامېرىكا ئىگىدارچىلىقىدىكى ئالتۇندىن ئاشۇرۇۋېتىش نىشانلانغانىدى. شۇنداق قىلىپ، ئامېرىكا بانكىلىرى پارلامېنت بىلەن مۇرەسسەلىشىش ئارقىلىق، خەلقئارا پۇل مۇئامىلە كۇچلىرىنىڭ ئامېرىكىنىڭ ئالتۇن ئىمپورت - ئېكسپورت ئومۇمىي مىقدارىغا بولغان كونترولىلۇقىدىن پايدىلىنىپ، ئامېرىكا پۇلىنىڭ قىممىتىنى ئىداره قىلىش نىشانىنى ۋاستىلىك ئىشقا ئاشۇردى.

لىنكولننىڭ چارروسىيەدىكى ئىتتىپاقدىشى



چارپادىشاھ ئالېكساندىر II

ئامېرىكىدا ئىچكى ئۇرۇش پارتلىغان 1861 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە، ياۋروپادىكى پادىشاھلار ئامېرىكىنى پارچىلىۋېتىش مەقسىتىدە ئامېرىكا قىتئەسىگە تۇركۈم - تۇركۈملەپ ئەسكەر كىرگۈزۈۋاتقان ئەك خەتەرلىك پەيتلەردە، لىنكولن ياۋروپادىكى خانلىقلارنىڭ كۇشەندىسى — روسىيەنى دەرھال يادىغا ئالدى. ئۇ ئالېكساندىر II نىڭ ھوزۇرىغا يارەم تەلەپ قىلىش ئۈچۈن ئالاھىدە ئەلچى ئەۋەتتى. چارپادىشاھ لىنكولننىڭ خېتىنى قولىغا ئالدى. ئەمما، خەتنىڭ ئاغزىنى ئاچماي دەكسەپ تۇرۇپ دېدى:

— بۇ خەتنى ئاچماي ياكى مەزمۇنىنى ئۇقماي تۇرۇپلا، ئۇنىڭدا قويۇلغان ھەرقانداق تەلەپكە قوشۇلۇش نىيىتىگە كەلدىم.

چارپادىشاھنىڭ ئامېرىكا ئىچكى ئۇرۇشىغا ئەسكەر قاتناشتۇرۇشى بىرنەچچە سەۋەبتىن ئىدى. بىرىنچىدىن، ئالېكساندىر II زامانىسىدا ياۋروپانى بېشىغا كىيىگەن دۇنياۋى پۇل مۇئامىلە كۇچلىرى كرىمىل ساراينىنىڭ قوۋۇقىنى قاقتى. بانكىلار ياۋروپادىكى پۇل مۇئامىلىسى تەرەققىي قىلغان ئەللەرنىڭ "ئىلغار" تەجرىبىلىرىنى ئۆرنەك قىلىپ،

خۇسۇسىي مەركىزىي بانكا قۇرۇشىنى قاتتىق تەلەپ قىلىشتى. ئەمما، بۇنىڭدىكى مۇددىئانى بىلىپ بولغان چارپادىشاھ ئۈلارنىڭ تەلىپىنى قەتئىي رەت قىلدى. چۈنكى، لىنكولىننىڭ دۇنياۋى پۇل مۇئامىلە كۇچلىرىگە قارشى تۇرغانلىقتىن ئىنتايىن خەتەرلىك ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى كۆرگەن چارپادىشاھ ناۋادا لىنكولنىڭ يارەدەم قولىنى سۇنمىسا، ئاشۇنداق بالا-قازانىڭ ئۆز بېشىغا كېلىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەۋاتاتتى. ئىككىنچىدىن، ئالېكساندىرII ئامېرىكا جەنۇب-شىمال ئۇرۇشى پارتلاشتىن ئىلگىرى، يەنى 1861-يىل 3-ئاينىڭ 3-كۈنى يانچىلارنى ئازاد قىلىدىغان قانۇننى ئېلان قىلغانىدى. دېمەك، ئۇ قۇللۇق تۈزۈمىنى بىكار قىلىش جەھەتتە لىنكولن بىلەن بىر سەپتە ئىدى. ئۈچىنچىدىن، روسىيە 1856-يىلى ئاياغلاشقان قىرىم ئۇرۇشىدا ئەنگلىيەگە يېڭىلىپ قالغاچقا، ئالېكساندىرII بۇ نومۇسنى ئاقلايدىغان كۈنىنىڭ كېلىشىنى كۈتۈۋاتاتتى.

روسىيەنىڭ ھەربىي كېمە ئەترىتى ئۇرۇش ئېلان قىلىنماي تۇرۇپلا، 1963-يىل 9-ئاينىڭ 24-كۈنى گېنېرال لۈتسكى باشچىلىقىدا، نيۇيورك پورتىغا كىرىپ باردى. گېنېرال پوپوۋنىڭ قوماندانلىقىدىكى روسىيە تىنچ ئوكيان فىلوتى 10-ئاينىڭ 12-كۈنى سان فىرانسىسكو پورتىغا يېتىپ باردى. كېيىن ۋالېس روسىيەنىڭ ئۇ ھەربىكتىگە مۇنداق باھا بەرگەنىدى: "ئۇلار شىمالنىڭ ئۇرۇش ۋەزىيىتى كەسكىنلىشىپ ئەۋجىگە چىققان، ئەمما جەنۇبنىڭ پەسكويغا چۈشكەن پەيتتە يېتىپ كېلىشتى. ئۇلارنىڭ يېتىپ كېلىشى ئەنگلىيە بىلەن فىرانسىيەنى تەمتىرىپ قويدى. بۇ ھال ئاخىرقى ھېسابتا لىنكولنىڭ ۋەزىيەتنى ئۆڭشۇبلىشىغا ئوبدان پۇرسەت يارىتىپ بەردى."

ئىچكى ئۇرۇش ئاياغلاشقاندىن كېيىن، ئامېرىكا ھۆكۈمىتى روسىيە فىلوتىغا بېرىلىدىغان 7 مىليون 200 مىڭ ئامېرىكا دوللىرىلىق خىراجەت مەسىلىسىدە بىر ئاز ھەرەجمۇ تارتتى. چۈنكى، «ئاساسىي قانۇن»دا پىرېزىدېنتقا چەت ئەل ھۆكۈمەتلىرى ئۈچۈن ئۇرۇش خىراجىتى تۆلەش ھوقۇقى بېرىلمىگەنىدى. شۇڭا، ئەينى چاغدىكى پىرېزىدېنت جونسۇن روسىيەنىڭ ئالياسكا رايونىنى سېتىۋېلىپ، ئۇرۇش خىراجىتىنى ئاشۇ شەكىلدە تۆلەش توغرىلىق كېلىشىم ئىمزالىدى. بۇ ۋەقە تارىختا "سېۋاردنىڭ ئەخمىقانە ئىشى" دەپ ئاتىلىدۇ. شۇ ئىش

سەۋەبلىك كىشىلەر ئەينى چاغدىكى ئامېرىكا دۆلەت كاتىپى سېۋاردنى: "بىر سېنتقا ئەرزىمەيدىغان قاقاسلىقنى 7 مىليون 200 مىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا سېتىۋالدى" دەپ قاتتىق ئەيىبلىگەنىدى.

1867 - يىلى باشقىلار دەل شۇ سەۋەبتىن ئالېكساندىر II نى قەستلىگەن، ئەمما مەقسىتىگە يېتەلمىدى. ھالبۇكى، 1881 - يىل 3 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، ئالېكساندىر II ئاخىر قەستلەپ ئۆلتۈرۈلدى.

لىنكولننىڭ ھەقىقىي قاتىلى كىم؟

گېرمانىيەنىڭ قاتتىق قول باش ۋەزىرى بىسمارك ئۆز ۋاقتىدا گەپنىڭ پوسكاللىسىنى ئېيتىپ مۇنداق دېگەنىكەن:

ئۇ(لىنكولن) پارلامېنتتىن بېرىلگەن ھوقۇققا بىنائەن، پۇقراغا زىيوم سېتىش ئارقىلىق پۇل قەرز ئالدى. بۇنداق قىلغاندا ھۆكۈمەت بىلەن دۆلەتنى چەت ئەل بانكىرلىرىنىڭ توزىقىدىن قۇتۇلدۇرغىلى بولاتتى. ئەمما، ئۇلار(دۇنياۋى بانكىرلار) ئامېرىكىنىڭ ئۆز ئالقىنىدىن قېچىپ قۇتۇلغانلىقىنى ئۇققان چېغىدىلا لىنكولنىڭ ئەجىلى توشۇپ قالغانىدى.



ئابراھام لىنكولن

لىنكولن نېگىر قۇللارغا ھۆرلۈك بېرىپ، جەنۇب - شىمالنى بىرلىككە كەلتۈرگەنىدىن كېيىن، جەنۇبنىڭ ئۇرۇش چىقمىنى بىراقلا كۆتۈرۈۋېتىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇرۇش جەريانىدا جەنۇبقا نۇرغۇن مەبلەغ بىلەن مەدەت بەرگەن دۇنياۋى بانكىرلار ئېغىر زىيان تارتىپ كەتتى. ئۇلار لىنكولندىن ئۆچ ئېلىش، بولۇپمۇ ئۇ يولغا قويغان يېڭى پۇل سىياسىتىنى ئاغدۇرۇۋېتىش مەقسىتىدە، لىنكولنغا نارازى كۈچلەرنى جۇغلاپ، ئۇنى قەستلەشنى ئەتراپلىق پىلانلىغانىدى. ئەمما، ئاخىرىدا ئەسەبىي قاتىلدىن بىر نەچچىنى

ئەۋەتسىلا بۇ ئىشنىڭ ئانچە تەسكە توختىمايدىغانلىقىنى بايقىدى.

لىنكولن قەستكە ئۇچرىغاندىن كېيىن، ئامېرىكا پارلامېنتى دۇنياۋى پۇل مۇئامىلە كۇچلىرىنىڭ مۇداخىلىسى بىلەن، لىنكولنىنىڭ يېڭى پۇل سىياسىتىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى جاكارلىدى.

1972-يىلى بىرەيلەن ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقىدىن، لىنكولن تارقاتقان 450 مىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق يېڭى پۇلدا زادى قانچىلىك ئۆسۈم چىقمىنىڭ تېجەپ قېلىنغانلىقىنى سورىۋىدى، مالىيە مىنىستىرلىقى ئىنچىكە ھېسابلاپ چىققاندىن كېيىن، لىنكولن تارقاتقان ئامېرىكا ھۆكۈمىتىگە تەۋە يېڭى پۇلنىڭ ئامېرىكا ئۇچۇن جەمئىي 4 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق ئۆسۈم چىقمىنى تېجەپ بەرگەنلىكىنى ئېيتتى.

ئامېرىكا جەنۇب-شىمال ئۇرۇشى تۈپ نېگىزىدىن ئالغاندا، دۇنياۋى بانكىرلار ۋە ئۇلارنىڭ ۋاكالەتچىلىرى بىلەن ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ ئامېرىكىدا دۆلەت پۇلى تارقىتىش ھوقۇقى ۋە پۇل سىياسىتىدىن كېلىدىغان مەنپەئەتنى تالىشىش كۇرىشى ئىدى. جەنۇب-شىمال ئۇرۇشىنىڭ ئالدى-كەينىدە ئالاھازەل 100 يىل داۋاملاشقان، ئامېرىكىدا خۇسۇسىي مەركىزىي بانكا سىستېمىسىنى شەكىللەندۇرۇش مەسلىسىنى دەۋر قىلغان ھايات-ماماتلىق كۇرەشتە، ئامېرىكىنىڭ يەتتە نەپەر پىرىزىدېنتى سۇيىقەستكە ئۇچرىدى؛ پارلامېنت ئەزاسىدىن بىر نەچچىسى جان بەردى. 1913-يىلى قۇرۇلغان ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياج بانكىسى سىستېمىسىنىڭ شەكىللىنىشى دۇنياۋى بانكىرلار ئېرىشكەن ھەل قىلغۇچ نۇسرەتنىڭ بەلگىسى بولۇپ قالدى.

گويا بىسمارك ئېيتقاندەك:

> لىنكولنىڭ ۋاپاتى — خرىستيان دۇنياسى ئۇچۇن زور يوقتىش. ئەمدى ئامېرىكىدىن ئۇنىڭ ئۇلۇغۋار ئىزنى بويلاپ ماڭالىغۇدەك ئادەمنىڭ چىقىشى مۇمكىن ئەمەس؛ ئەمما، بايلىقلار يەنە بانكىرلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىدۇ. چەت ئەل بانكىرلىرىنىڭ تەڭداشسىز ھەم شەپقەتسىز ۋاستىلەر بىلەن ئامېرىكىنىڭ باياي-باياشاتلىقىغا ھاكىملىق قىلىش ھوقۇقىنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىپ، زامانىۋى مەدەنىيەتنى ئۇزۇل-كېسىل چىرىتىۋېتىشىدىن ئەنسىرەيمەن.

ئەجەللىك مۇرەسسە: 1863 - يىلدىكى «دۆلەت بانكا قانۇنى»

«دۆلەت بانكا قانۇنى»نىڭ مەيدانغا كېلىشىگە تۇرتكە بولغانلىقىم — مالىيە جەھەتتە ئۆتكۈزگەن ئەڭ ئېغىر ۋە ئۆمۈرلۈك خاتالىقىم. چۈنكى، ئۇ(«دۆلەت بانكا قانۇنى») ئاپىرىدە قىلغان (پۈل تەمىناتىدىكى) مونوپوللۇق بۇ ئەلگە ھەممىلا تەرەپتىن تەسىر كۆرسەتمەكتە. دۇرۇس، ئۇنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇۋېتىش كېرەك. ئەمما، ئۇ كۈنلەرگە ئۇلاشقۇچە بۇ دۆلەت ئىككىگە پارچىلىنىپ، خەلق بىر قاش، بانكىرلار بىر قاش بولۇپ كېتىدۇ. ئۇ ئېلىمىز ئۇچۇن ئەسلا كۆرۈلۈپ باقمىغان ئۆزگىرىش، ئەلۋەتتە.

— ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرى: سولومون چېس (1861~1864)

جەنۇب - شىمال ئۇرۇشى پارتلىغاندىن كېيىن، لىنكولن روتسچىلد ۋە ئۇنىڭ ئامېرىكىدىكى ۋاكالەتچىسىنىڭ ئۆسۈمى 24 پىرسەنتتىن 36 پىرسەنتكىچە باربىدىغان پۇل مۇئامىلە "سىرتىمقى"نى رەت قىلىپ، مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ "ئامېرىكا ھۆكۈمەت ئاكسىيەسى"(United States Notes) يەنى يېشىل پۇلنى تارقىتىشىغا ئىجازەت بەردى. 1821 - يىل 2 - ئايدا «مەمۇرىي پۇل قانۇنى»(Legal Tender act)نى ماقۇللاش ئارقىلىق، مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ 150 مىليون يېشىل پۇل تارقىتىشىغا ھوقۇق بەردى. ئۇنىڭدىن باشقا مالىيە مىنىستىرلىقى لىنكولننىڭ ئىجازىتى بىلەن 1862 - يىل 7 - ئاي ۋە 1863 - يىل 3 - ئايدا 150 مىليون يېشىل پۇل تارقاتتى. ئىچكى ئۇرۇش مەزگىلىدە تارقىتىلغان يېشىل پۇل جەمئىي 450 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى.

لىنكولننىڭ يېشىل پۇلى رەسمىي تارقىتىلغاندىن كېيىن، خەلقئارا بانكا ساھەسىدىكىلەر گويا كۆنكى بۇزۇۋېتىلگەن ھەربىلەرگىلا ئوخشاپ قالغاچقا، بانكىرلار قەھرى غەزەپكە كەلدى. ئۇنىڭ ئەكسىچە، پۇقرالار بىلەن باشقا سانائەت تارماقلىرى يېشىل پۇلنى قىزغىن ئالقىشلىدى. قىسقىسى، لىنكولننىڭ يېشىل پۇلى ئامېرىكا پۇل سىستېمىسىدا تاكى 1994 - يىلغىچە ئوبوروت قىلىندى.

1863 - يىلى ئۇرۇش ئەڭ ھالقىلىق باسقۇچقا كىردى. ئۇرۇش

غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن تېخىمۇ كۆپ يېشىل پۇل تارقاتماي بولمايتتى. شۇڭا، لىنكولن ئۈچىنچى قېتىم يېشىل پۇل تارقىتىشقا هوقۇق ئېلىش ئۈچۈن، بانكىرلارنىڭ پارلامېنتتىكى ئادەملىرىگە باش ئېگىشكە مەجبۇر بولدى. يەنى، ئۇلار بىلەن مۇرەسسەلىشىپ، 1863-يىلى «دۆلەت بانكا قانۇنى»غا ئىمزا قويدى. بۇ قانۇندا هۆكۈمەتنىڭ دۆلەت بانكىسى(National Bank)نىڭ بىرلىككە كەلگەن بانكا ئاكسىيەسى تارقىتىشنى تەستىقلىشىغا هوقۇق بېرىلگەنىدى. ئاكسىيە تارقاتقان بانكىلارنىڭ نامى پەرقلىق بولغىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە ئۇلار ئامېرىكىنىڭ دۆلەت پۇلىنى تارقىتاتتى. ئىنتايىن هالقىلىق يېرى، ئۇ بانكىلار ئامېرىكا هۆكۈمەت زايومى(Government Bond)نى تارقىتىلىدىغان بانكا ئاكسىيەسى ئۈچۈن زاپاس فوند قىلاتتى. بۇ ئەمەلىيەتتە ئامېرىكىدا تارقىتىلىدىغان پۇل بىلەن هۆكۈمەت زايومىنى بىر-بىرىگە چەمبەرچاس باغلۇۋەتكەنلىك بولۇپ، ئامېرىكا هۆكۈمىتىنى تۈگمەس قەرزگە بوغۇۋېتەتتى.

ئامېرىكىدىكى مەشهۇر ئىقتىسادشۇناس جون كېننېز گالبرايىز گەپنىڭ ئوچۇقىنىلا ئېيتىپ مۇنداق دېگەنىكەن: "ئىچكى ئۇرۇش ئاياغلىشىپ خېلى يىللارغىچە، فېدېراتسىيە هۆكۈمەت مالىيەسىدە يىلىغا نۇرغۇن پايدا كۆرۈلگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ بىلەن سېتىلغان هۆكۈمەت زايومىنىڭ قەرزىنى ئۇزۇش مۇمكىن ئەمەس ئىدى."

دۇنياۋى بانكىرلار ئەنگلىيە بانكىسى ئەندىزىسىنى ئامېرىكىغا ئەينەن كۆچۈرۈپ كېلىش قەستىنى ئاخىر ئىشقا ئاشۇردى. شۇنىڭدىن باشلاپ، ئامېرىكا هۆكۈمىتىنىڭ تۈگمەس هەتتا ئەبەدىي كۆپىيىپ بارىدىغان قەرز پۇل ئۆسۈمى گويا ئامېرىكىلىقلارنىڭ بوينىدىكى تىرماشقانسېرى بوغىدىغان سىرتماقتا ئايلانىدى. 2006-يىلىغا كەلگەندە، ئامېرىكا فېدېراتسىيە هۆكۈمىتىنىڭ شىللىسىدىكى قەرز 8.6 تىرىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى. تۆت ئامېرىكىلىقنى بىر ئائىلە دەپ هېسابلىغاندا، بۇ قەرز هەربىر ئائىلىگە 112 مىڭ ئامېرىكا دوللىرىدىن توغرا كېلىدۇ. جۈملىدىن، ئامېرىكىنىڭ دۆلەت قەرزى سېكونتىغا 20 مىڭ دوللارلىق سۈرئەتتە ئېشىپ بېرىۋاتىدۇ. ئامېرىكا فېدېراتسىيە هۆكۈمىتى 2006-يىلى تۆلىگەن دۆلەت قەرزى ئۆسۈمىنىڭ ئۆزىلا 400 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى. بۇ ساغلاملىق ۋە داۋالىنىش خراجىتى بىلەن دۆلەت

مۇداپىئە خىراجىتىدىن قالسىلا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ.

بانكىرلار 1864 - يىلدىن باشلاپ زايوم ئۆسۈمىدىن ئىبارەت بۇ لوق گۆشتىن ئەۋلادمۇ ئەۋلاد بەھرلىنىشكە يۈزلەندى. جۇملىدىن، پۈلنى ھۆكۈمەت بىۋاستە تارقىتىش چارىسى بىلەن ھۆكۈمەت زايومى ھېسابىغا بانكا تارقىتىش چارىسى ئوتتۇرىسىدىكى كىچىككىنە پەرق ئىنسانىيەت تارىخىدىكى ئەڭ ئېغىر ئادالەتسىزلىكنى پەيدا قىلدى. يەنى، پۇقرالار قان - تەر بەدىلىگە كەلگەن ئۆزلىرىگە تەئەللۇق مال - دۇنياسى ۋە پۇل - بىساتنى باج ئورنىدا بانكىغا ۋاستىلىك ئۆتكۈزۈپ بېرىشكە مەجبۇر بولدى.

ئېلىمىز ھازىرغىچە دۇنيادىكى پۇلنى ھۆكۈمەت بىۋاستە تارقىتىدىغان ئاز سانىدىكى دۆلەتلەر قاتارىدا تۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ. دېمەك، ئېلىمىز ھۆكۈمىتى بىلەن خەلق مۇشۇ ۋاستە ئارقىلىق تېجەپ قالغان غايەت زور سوممىلىق ئۆسۈم ئېلىمىزنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك تېز تەرەققىياتىدا كەم بولسا بولمايدىغان مۇھىم ئامىل ھېسابلىنىدۇ. مۇبادا بەزىلەر چەت ئەللەرنىڭ "ئىلغار تەجرىبىلىرى"گە بىنائەن، "خەلق بانكىسى خەلق پۇلىنى ھۆكۈمەت زايومىنى رەنە ئېلىپ تۇرۇپ تارقاتسۇن!" دەپ قالسا، ئۇ چاغدا جۇڭگو خەلقىنىڭ بۇنىڭدىن ئېھتىيات قىلىشىغا توغرا كېلىدۇ.

لىنكولن بۇ مەڭگۈلۈك ۋەھىمىنى بىلمەيدۇ ئەمەس، بىلىدۇ. ئەمما، ئۇ ئۆز ۋاقتىدىكى قىستاپ كەلگەن كىرىزىس سەۋەبلىك، ئاشۇنداق ۋاقىتىنچە تەدبىرنى قوللىنىشقا مەجبۇر بولغانىدى.

لىنكولن «دۆلەت بانكا قانۇنى»نى 1865 - يىلدىكى سايلامدا پىرېزىدېنتلىقتا داۋاملىق سايلىنىۋالغاندىن كېيىن بىكار قىلىۋېتىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. ئەمما، ئۇ سايلامدا ئوتۇپ، 41 كۈن ئۆتكەندىن كېيىن قەستكە ئۇچرىدى. بانكىرلارنىڭ پارلامېنتتىكى قولچوماقلىرى بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، لىنكولننىڭ يېشىل پۇلنى كۆزدىن يوقىتىشقا تۇتۇش قىلدى. 1866 - يىل 12 - ئايدا، پارلامېت «پۇل قىسىش قانۇنى» نى ماقۇللىدى. بۇنىڭدىن مەقسەت - ئوبوروتتىكى يېشىل پۇلنىڭ ھەممىسىنى يىغىۋېلىپ تىللاغا تېگىشىپ، ئاندىن ئۇنى ئوبوروت ساھەسىدىن قوغلاپ چىقىرىش ئارقىلىق، دۇنياۋى بانكىرلار مۇتلەق ئۇستۇنلۇككە ئىگە ئالتۇن بىرلىكى قىلىنىدىغان پۇل سىستېمىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئىدى.

مىسلىسىز ئۇرۇش قايىنىمىدىن ئەمدىلا قۇتۇلۇپ، ھەممە ئىشنى قايتىدىن باشلىغان دۆلەت ئۇچۇن ئېيتقاندا، پۇلنى قىسىشتىنمۇ ئۆزگە بىمەنە سىياسەت بولمىسا كېرەك. چۇنكى، ئامېرىكىدا ئوبوروتتىكى پۇل مىقدارى 1866-يىلى 1 مىليارد 800 مىليون ئامېرىكا دوللىرى بولۇپ، ھەربىر ئادەمگە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 50.36 ئامېرىكا دوللىرىدىن توغرا كېلەتتى. ئەمما، پۇلنى قىسىش سىياسىتى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، 1867-يىلى 1 مىليارد 300 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا چۈشۈپ ھەربىر ئادەمگە 44 ئامېرىكا دوللىرىدىن، 1876-يىلى 600 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا چۈشۈپ ھەربىر ئادەمگە 44 ئامېرىكا دوللىرىدىن، 1886-يىلى 400 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا چۈشۈپ ھەربىر ئادەمگە 6.67 ئامېرىكا دوللىرىدىن توغرا كەلدى. ئامېرىكىنىڭ ئۇرۇش جاراھەتلىرىنى ساقايتىش ئۈچۇن، ئىقتىسادنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ راۋاجلاندۇرۇش زۆرۈر بولۇۋاتقان، شۇنداقلا نوپۇس شىددەت بىلەن كۆپىيىپ بېرىۋاتقان ئاشۇنداق پەيتته پۇل تەمىنات مىقدارى زورمۇ زور قىسۇبتىلدى. ئۇ زامانىدا، نۇرغۇن كىشى گۇللىنىش بىلەن خارابلىشىش ئىقتىسادي تەرەققىيات قانۇنىيىتىگە تەئەللۇق مەسىلە دەپ قارايتتى. ئەمما، مەسىلىنىڭ نېگىزى دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ پۇل تەمىناتىنى ھېلى قىسىپ، ھېلى قويۇپ بېرىۋاتقانلىقىدا ئىدى.

1872-يىلى، دۇنياۋى بانكىرلار ئېرنېست سېيدنى نۇرغۇن تىللا بىلەن ئەنگلىيەدىن ئامېرىكىغا ئەۋەتتى. ئۇ پارا شۇڭغۇتۇش يولى بىلەن 1873-يىلى «مېتال پۇل قانۇنى»(Coinage Act)نى ماقۇللىتىۋالدى. "1873-يىلدىكى رەزىل قانۇن" دەپ ئاتىلىدىغان مەزكۇر قانۇننى باشتىن-ئاياغ ئېرنېست سېيد ئۆزى بىر قوللۇق يېزىپ چىققان بولۇپ، ئۇنىڭدا تەڭگىنى ئوبوروت ساھەسىدىن پۈتۈنلەي قوغلاپ چىقىرىپ، تىللانى پۇللارنىڭ بىردىنبىر ھۆكۈمرانىغا ئايلاندۇرۇش ئىشى قانۇنلاشتۇرۇلغانىدى. بۇ قانۇن ئوبوروتتىكى ئېغىر پۇل قىسلىقىنى تېخىمۇ ئەۋجىگە چىقىرىۋەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئېرنېست سېيد ناھايىتى مەمنۇنىيەت بىلەن شۇنداق دېگەنىكەن: "1872-يىلى قىشتا ئامېرىكىغا بېرىپ، تەڭگىنى ئوبوروت ساھەسىدىن قوغلاپ چىقىرىدىغان مېتال پۇل قانۇنىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈردۇم. جۇملىدىن، ئەنگلىيە بانكىسىدىكى مۇدىرىيەت ئەزالىرىنىڭ مەنپەئەتىگە ۋەكىللىك قىلالىدىم. 1873-يىلىغا كەلگەندە

تىللا ئامېرىكىدىكى بىردىنبىر مېتال پۇلغا ئايلاندى".

ئەمەلىيەتتە تەڭگىنىڭ دۇنياۋى پۇل ئوبوروتىدىكى رولىنى بىكار قىلىۋېتىش دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ پۇل تەمىناتى مىقدارىغا بولغان مۇتلەق كونتروللۇقىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن ئىدى. بارغانسېرى كۆپلەپ ئېچىلىۋاتقان كۇمۇش كانلارغا سېلىشتۇرغاندا، ئالتۇن كانلىرىنىڭ قېزىلىشى ۋە مەھسۇلاتى يەنىلا ئاز ئىدى. دۇنياۋى بانكىرلار دۇنيادىكى ئالتۇنچىلىقنى پۈتۈنلەي قولغا كىرگۈزۈۋالغاندىن كېيىن، كونتروللاش قىيىن بولغان تەڭگە ئوبوروتى مىقدارىنىڭ ئۆزلىرىنىڭ دۇنياۋى پۇل مۇئامىلە ساھەسىدىكى ھۆكۈمرانلىق ئورنىغا تەسىر يەتكۈزۈپ قويۇشىنى خالىمايدۇ، ئەلۋەتتە. شۇڭا، 1871-يىلدىن باشلاپ، تەڭگە گېرمانىيە، ئەنگلىيە، گوللاندىيە، ئاۋستىرىيە ۋە سكاندىناۋىيە قاتارلىق ئەللەردە بىكار قىلىۋېتىلدى. بۇ ھال ھەرقايسى ئەللەردىكى پۇل ئوبوروتى مىقدارى زور ھەجىمدە ئازىيىپ، ئاخىر ياۋروپادا 20 يىل داۋام قىلغان ئېغىر ئىقتىسادىي كاساتچىلىقنىڭ كېلىپ چىقىشىغا سەۋەب بولدى.

«پۇل قىسىش قانۇنى» بىلەن «مېتال پۇل قانۇنى» ئامېرىكا ئىقتىسادىنى 1873-يىلدىن 1879-يىلغىچە خاراب قىلدى. ئا-مېرىكىدىكى ئىشسىزلىق نىسبىتى ئۈچ يىلدىلا 30 پىرسەنتكە چىقتى. بۇنىڭ بىلەن، ئامېرىكا خەلقى لىنكوننىڭ يېشىل پۇلى ۋە تەڭگە پۇل دەۋرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى جىددىي تەلەپ قىلدى. ئامېرىكا پۇقرالىرى كۇمۇش كومىتېتى(US Silver Commission). يېشىل پۇل پارتىيەسى (Greenback Party) قاتارلىق تەشكىلاتلارغا ئۆزلۈكىدىن ئۇيۇشۇپ، مەملىكەت بويىچە تىللا بىلەن تەڭگىنى تەڭ ئىشلىتىشتەك قوش يوللۇق پۇل تۈزۈمىنىڭ ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ئالقىشقا نائىل لىنكولن يېشىل پۇلىنىڭ قايتا تارقىتىلىشىغا تۈرتكە بولدى. ئامېرىكا كۇمۇش كومىتېتىنىڭ دوكلاتىدا مۇنداق دەپ كۆرسىتىلگەنىدى: "ئوتتۇرا ئەسىردىكى زۇلمەتلىك دەۋر ــ پۇل قىسلىقى بىلەن مال پاخاللىقىنىڭ مەھسۇلى. چۈنكى، پۇل بولمىسا مەدەنىيەتنىڭ يارىتىلىشى مۇمكىن ئەمەس؛ پۇل تەمىناتى ئازىيىپ كەتسە، مەدەنىيەت زاۋاللىققا يۈزلىنىدۇ. ناسارالار دەۋرىدىكى رىم ئىمپېرىيەسىدە ئوبوروتقا سېلىنغان مېتالنىڭ قىممىتى 1 مىليارد 800 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا باراۋەر ئىدى. 15-ئەسىرگە كەلگەندە ياۋروپادىكى مېتال پۇل ئوبوروت مىقدارى 200 مىليون

ئامېرىكا دوللىرىغا چۈشۈپ قالدى. قىسقىسى، تارىخ ھېچقانداق بىر بالا-قازالىق ئۆزگىرىشىنىڭ رىم ئىمپېرىيەسىنى زۇلمەتكە بەندە قىلىۋەتكەن ئوتتۇرا ئەسىردەك دەھشەتلىك بولۇپ باقمىغانلىقىنى كۆرسەتتى."

ئامېرىكا بانكىرلار جەمئىيىتىنىڭ بۇ ھەقتىكى پوزىتسىيەسى بۇنىڭغا كۈچلۈك سېلىشتۇرما ئىدى. مەزكۇر جەمئىيەت ئەزالىرىغا ئەۋەتكەن خېتىدە مۇنداق دەپ يازغانمىشكەن:

داڭلىق گېزىت-ژۇرناللار، بولۇپمۇ دېھقانچىلىق ۋە دىن ساھەسىدىكى تاراتقۇلارنىڭ ھۆكۈمەت تارقاتقان يېشىل پۇلغا قەتئىي قارشى تۇرۇشىنى پۈتۈن كۈچۈڭلار بىلەن قوللىشىڭلارنى، شۇنداقلا ھۆكۈمەت تارقاتقان يېشىل پۇلغا قارشى تۇرۇشنى خالىمايدىغان نامزاتلارغا بولغان ئىقتىسادىي ياردەمنى توختىتىشىڭلارنى تەۋسىيە قىلىمىز. دۆلەت پۇلىنى بانكىدىن تارقىتىش ئەندىزىسىنى بىكار قىلىش بولسۇن ياكى ھۆكۈمەتنىڭ يېشىل پۇل تارقىتىشىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش بولسۇن، ھەر ئىككىسىدە پۇقرانى پۇل بىلەن تەمىنلەش مەقسەت قىلىنغان. شۇڭا، بۇ بىزدەك بانكىرلار ۋە ھەقدارلارنىڭ مەنپەئەتىگە ئېغىر زىيان يەتكۈزىدۇ. شۇڭا، ئۆزۈڭلەر تۇرۇشلۇق رايونىدىكى پارلامېنت ئەزالىرى بىلەن ئەسرالىشىپ، ئۇلاردىن مەنپەئەتىمىزنى قوغداشنى تەلەپ قىلىڭلار. بۇنداق بولغاندا، قانۇن تۇرغۇزۇشنى ئىلكىمىزگە ئالالايمىز.

ئامېرىكىنىڭ ئىقتىسادى خارابلىقىغا يۈزلەنگەن يىللاردا تەختكە چىققان 20-نۆۋەتلىك پىرېزىدېنت جامېس گارفىيېلد 1881-يىلى مەسىلىنىڭ ئەجەللىك يېرىنى تۇتۇۋېلىپ مۇنداق دېگەنىدى:

ھەرقانداق ئەلدە، كىمكى پۇل بىلەن تەمىنلەش ھوقۇقىنى قولغا كىرگۈزۈۋالسا، سودا ۋە سانائەتنىڭ غوجىئاكىسى شۇ. پۈتكۈل پۇل سىستېمىسىغا ناھايىتى ئاز ساندىكى بىر قىسىم كىشىلەر ئۆزى بىلگىنچە ھۆكۈمرانلىق قىلىشقا باشلىغان چاغدا، پۇل پاخاللىقى بىلەن پۇل قىسلىقىنىڭ نېگىزلىك سەۋەبىنى باشقىلار دەپ بەرمەسمۇ بىلمۇالالايسەن.

جامېس گارفىيېلد مۇشۇ گەپلەرنى دەپ ئاردىدىن بىرنەچچە ھەپتە ئۆتەر-ئۆتمەيلا، يەنى 1881-يىل 7-ئاينىڭ 2-كۈنى چارلىز جىننى ئىسىملىك بىر "سەۋدايى"نىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىدى. چارلىز جىننىنىڭ ئىككى

پاي ئوقى تەگكەن پىرېزىدېنت جامېس گارفېيلد 9-ئاينىڭ 19-كۈنى ئالەمدىن ئۆتتى.

دۇنياۋى بانكىرلار پۈتكۈل 19-ئەسىردە، ياۋروپادا "مۇقەددەس خانلىق هوقۇقىنىڭ ئورنىغا مۇقەددەس پۇل هوقۇقىنى دەسسەتتى"؛ ئامېرىكىدا "مۇقەددەس پۇل هوقۇقى ئارقىلىق مۇقەددەس خەلق هوقۇقىنى بارا-بارا يىمىرىپ تاشلىدى". دۇنياۋى بانكىرلار ئامېرىكا خەلقى سايلاپ چىققان هۆكۈمەت بىلەن توپتوغرا 100 يىل ئېلىشىپ، ئاخىر پۈتۈنلەي ئۇستۈنلۇكنى ئىگىلىدى. ئامېرىكا تارىخچىلىرى بۇ هەقتە: "ئامېرىكا پىرېزىدېنتلىرىنىڭ تالاپەتكە ئۇچراش نىسبىتى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە نورماندىدىن قۇرۇقلۇققا چىققان ئامېرىكا ئەسكەرلىرىنىڭ-كىدىنمۇ ئېشىپ كەتتى" دەپ كۆرسەتكەنىدى.

بانكىرلار 1863-يىلدىكى «دۆلەت بانكا قانۇنى»نى كۆرەڭلىك بىلەن قولىغا ئالغىنىدا، پۈتۈنلەي ئەنگلىيە بانكىسىغا تەقلىد قىلىنغان بانكىنى ئامېرىكىدا بەرپا قىلىشتىن ئىبارەت ئاداققى نىشانغا بىرلا قەدەم قالغانىدى. جۈملىدىن، ئامېرىكىنىڭ پۇل هوقۇقىنى پۈتۈنلەي ئىلكىگە ئالغان خۇسۇسىي مەركىزىي بانكا، يەنى بانكىرلارنىڭ بانكىسى ئامېرىكا ئۇپۇقىدا قەد كۆتۈرگەنىدى.

خۇلاسە كالام

☜ ئەنگلىيە بانكىرلىرىنىڭ كونتروللۇقىدىكى ئەنگلىيە پارلامېنتى مۇستەملىكە خەلقىنىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى تارتىۋېلىپ، ئىشسىزلىق ۋە نارازىلىق پەيدا قىلدى. بۇ ــ ئامېرىكا مۇستەقىللىق ئۇرۇشىنىڭ مۇھىم سەۋەبى.

☜ ئامېرىكىنىڭ تۇنجى مالىيە مىنىستىرى ئالېكساندىر ھامىلتون ۋاشىنگتوندا مەزكىرىي بانكا قۇرۇپ، چەت ئەل پېيىنى، جۇملىدىن روتسچىلد جەمەتىنىڭ ئىقتىسادىي ياردىمىنى قوبۇللاش ھەققىدە "ۋائىزلىق" قىلدى.

☜ ئامېرىكا بىرىنچى بانكىسىنىڭ تاقىلىشى سونىسنى قاتتىق غەزەپلەندۈردى؛ ئامېرىكىلىقلارغا بىر قېتىملىق ساۋاق بولدى. ئارىدىن بىر نەچچە ئاي ئۆتكەندىن كېيىن، "1812 ـ يىلدىكى ئەنگلىيە ـ ئامېرىكا ئۇرۇشى" پارتلىدى. قەرزدارلىق پاتقىقىغا بەكلا پېتىپ كەتكەن ئامېرىكا ھۆكۈمىتى 1815 ـ يىلى تېز پۈكۈشكە مەجبۇر بولدى؛ ئىككىنچى مەركىزىي بانكا قۇرۇلدى؛ ئۇ بانكىنى باشقۇرۇش ھوقۇقى روتسچىلدنىڭ قولىغا ئۆتتى.

☜ پىرېزىدېنت جېكسون ئامېرىكا ئىككىنچى بانكىسىنىڭ تىجارەت مۆھلىتىنى ئۇزارتىش ھەققىدىكى ئىلتماسىنى رەت قىلغاندىن كېيىن، روتسچىلد جەمەتىنىڭ ياۋروپادىكى بانكىلىرى ئامېرىكىنى ئوبېيكت قىلغان كرېدىتنى بىراقلا قىسۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن ئامېرىكا قەستەن پەيدا قىلىنغان ئوبوروتتىكى ئېغىر پۇل قەھەتچىلىكىگە ئۇچرىدى. شۇ ۋەجىدىن كېلىپ چىققان "1837 ـ يىلدىكى ساراسىمە" ئامېرىكىدا بەش يىلغا سوزۇلغان ئىقتىسادىي كرىزىسنى كەلتۈرۈپ چىقاردى.

☜ ۋىگ پارتىيەسىنىڭ داھىيسى ھىنرى كلاي بىلەن خۇسۇسىي مەركىزىي بانكا ۋە مۇستەقىل مالىيە سىستېمىسىغا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىدە تىغمۇتىغ كۈرەش قىلغان پىرېزىدېنت خارىسون ۋە پىرېزىدېنت تايلور سىرلىق ئۆلۈپ كەتتى.

☜ ئامېرىكا بىلەن ئاۋستىرالىيەدە زور مىقدارلىق ئالتۇننىڭ بايقىلىشى

☜ ياۋروپا بانكىرلىرىنىڭ ئالتۇن تەمىناتى مقدارىغا بولغان مۇتلەق كونترولۇقى بۇزۇپ تاشلاندى. دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ پۇل مۇئامىلە جەھەتتە مۇداخىلە قىلىش، سىياسىي جەھەتتە پارچىلاش تاكتىكىسى "1857 - يىلدىكى سارا سمە"نى كەلتۈرۈپ چىقاردى.

☜ لوندون، پارىژ ۋە فرانكفورتتىكى بانكىرلار ئەمەلىيەتتە ئامېرىكا جەنۇب - شىمال ئۇرۇشىنىڭ خۇپىيانە قۇتراتقۇچلىرى ئىدى. ئامېرىكا جەنۇب - شىمال ئۇرۇشى تۈپ نېگىزىدىن ئالغاندا، دۇنياۋى بانكىرلار ۋە ئۇلارنىڭ ۋاكالەتچىلىرى بىلەن ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ ئامېرىكىدا دۆلەت پۇلى تارقىتىش ھوقۇقى ۋە پۇل سىياسىتىدىن كېلىدىغان مەنپەئەتنى تالىشىش كۈرىشى ئىدى.

☜ لىنكولن ھۆكۈمىتىنىڭ يېڭى پۇل تارقىتىشى دۇنياۋى پۇل مۇئامىلە دوكارلىرىنىڭ جانجان مەنپەئەتىگە كۈچلۈك زەربە بولدى. جەنۇب - شىمال ئۇرۇشى ئاياغلاشقاندىن كېيىن، ئۇرۇش داۋامىدا جەنۇبقا نۇرغۇن مەبلەغ بىلەن مەدەت بەرگەن دۇنياۋى بانكىرلار دەھشەتلىك زىيان تارتىپ كەتتى. ئۇلار لىنكولندىن ئۆچ ئېلىش، بولۇپمۇ ئۇ يولغا قويغان يېڭى پۇل سىياسىتىنى ئاغدۇرۇۋېتىش مەقسىتىدە، ئۇنى قەستلەشنى ئەتراپلىق پىلانلىدى.

☜ دۇنياۋى بانكىرلار ئامېرىكا خەلقى سايلاپ چىققان ھۆكۈمەت بىلەن توپتوغرا 100 يىل ئېلىشىپ، ئاخىر پۈتۈنلەي ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلىدى.

CURRENCY WAR

ئۇچىنچى باب

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى: خۇسۇسىي مەركىزىي بانكا

بۈيۈك سانائەت دۆلىتىنىڭ كىرىدىت سىستېمىسى قاتتىق ۋە ئىنتايىن مەركەزلىك كونترول‌لۇقتا قالدى. ئېلىمىزنىڭ تەرەققىيات ئىستىقبالى ۋە تايىقان - تېرگىنىمىزنىڭ ھەممىسى بىر نەچچە ئادەمنىڭلا قولىغا چۈشۈپ كەتتى. قىسقىسى، دۇنيادىكى ئەڭ ئۇزۇل - كېسىل، ئەڭ ئېغىر ھۆكۈمرانلىقنىڭ ئىسكەنجىسىدە قالدۇق. ھۆكۈمىتىمىز ئىركىن بىكىرىدىن، ئەدلىيەلىك جىنايەت بېكىتىش ھوقۇقىدىن ۋە خەلق سايلىمىدىن مەھرۇم، ئاز سانلىق ھوقۇقدارنىڭ دېگىنى دېگەن، قىلغىنى قىلغان زوراۋان ھۆكۈمەتكە ئايلىنىپ قالدى.

بۇ ئەلنىڭ سودا - سانائەت ساھەسىدىكى نۇرغۇن زات تەشۇشى ئېچىدە. چۈنكى، ئۇلار بىزنى ئىسكەنجىسىگە ئالغان ئاشۇ مۇھۇم ھوقۇقنىڭ شۇ قەدەر تەشكىللىك، شۇ قەدەر خۇبىيانە، شۇ قەدەر يۇرىتىرەس، شۇ قەدەر ئىرماش - چىرماش، شۇ قەدەر مۇكەممەل ۋە ئەتراپلىق ئىكەنلىكىنى ۋە ئاشكارا ئېيىلەشكە بولمايدىغانلىقىنى بىلىدۇ.

— ئامېرىكىنىڭ 28 - نۆۋەتلىك پىرېزىدېنتى ۋوددروۋ ۋىلسون

باش بايان

”جۇڭگونىڭ ھازىرقى ئىقتىسادىشۇناسلىرىدىن ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ ئەھمىيىتىتە شەخسىي مەركىزي بانكا ئىكەنلىكىنى بىلمەيدىغانلار يوق دېيەرلىك“ دېسەم ئېھتىمال لاپ بولماس. چۈنكى، ئاتالمىش ”فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى“ ئەھمىيىتىتە ”فېدېراتسىيە“نىڭمۇ ئەمەس، ”ئېھتىيات“ ئۈچۈن جۇغلىغان مەبلىغمۇ يوق، ھەتتا بانكىمۇ ئەمەس.

نۇرغۇن جۇڭگولۇق ”ئامېرىكا دوللىرىنى ئامېرىكا ھۆكۈمىتى تارقىتىدۇ“ دەپ قارايدىغانلىقى مۇقەررەر. ئەمەلىيەتتە ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقى يوق! 1963-يىلى پېرېزىدېنت كېننېدى قەستلەنگەندىن كېيىن، ئامېرىكا ھۆكۈمىتى ئەڭ ئاخىردا ھەتتا ”كۈمۈش دوللار“نى تارقىتىش ھوقۇقىدىنمۇ مەھرۇم قالدى. ئامېرىكا ھۆكۈمىتى ئامېرىكا دوللىرىغا ئېرىشمەكچى بولسا، ئامېرىكا خەلقىنىڭ كەلگۈسىدە تاپشۇرىدىغان باج پۇلى(زايوم)نى خۇسۇسىيلارنىڭ قولىدىكى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىغا رەنگە قويىدۇ؛ ئاندىن ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى ”ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى چېكى“نى بېسىپ تارقىتىدۇ. ئۇ دەل — ئامېرىكا دوللىرى.

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ خاراكتېرى ۋە كەلمىشى ئامېرىكىدىكى ئىلىم ساھەسى ۋە تاراتقۇلار ئۈچۈن، بىلىپ تۇرسىمۇ دېگىلى بولمايدىغان ”سر“. شۇڭا، تاراتقۇلار ”ھەمجىنسىلار توي قىپتۇ“ دېگەندەك چويلىدا تۇرمايدىغان گەپلەرنى توختىماي ساتىدۇ-يۇ، ئەمما ”پۇل تارقىتىش ھوقۇقى كىمنىڭ قولىدا؟“ دېگەندەك ھەممە ئادەمگە، ھەربىر سىنتلىق كىرىمگە ۋە ھەرقانداق قەرز پۇلىنىڭ ئۆسۈمگە بېرىپ تاقىلىدىغان، كۈندىلىك پايدا-زىيانغا مۇناسىۋەتلىك گەپنى ھەرگىز تىلغا ئالمايدۇ.

مۇشۇ قۇرلارنى ئوقۇپ ناۋادا ھاڭ-تاڭ قالساڭ، بۇ ئىنتايىن مۇھىم بىر مەسىلىدىن خەۋەرسىز ئىكەنلىكىڭدۇر. كىتابىمىزنىڭ بۇ بابىدا، ئامېرىكا تاراتقۇلىرى قەستەن ”تاراشلاپ“ چىقىرىۋېتىدىغان، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ قۇرۇلۇشىدىن ئىبارەت دۇنيا تارىخىغا تەسىر كۆرسەتكەن بۇ مۇھىم ۋەقەنى ئەينەن ۋە تەپسىلىي تونۇشتۇرىمىز.

1913-يىل 12-ئاينىڭ 23-كۈنى، ئامېرىكىدىكى خەلق سايلاپ چىققان ھۆكۈمەت پۇل ھوقۇقىنىڭ قۇربانىغا ئايلىنىپ كەتتى.

سىرلىق جەمئىيەت ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنىڭ بۆشۈكى

1910-يىل 11-ئاينىڭ 22-كۈنى كەچە. نيۇيوركنىڭ سىرتىدا جەنۇب تەرەپكە قاراپ ئاستا كېتىۋاتقان پويىزنىڭ ھەم ئېتىۋېتىلگەن دېرىزىسىنى قېلىن پەردە توسۇپ تۇراتتى. ۋاگوندىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئامېرىكىدىكى ئەڭ مەشھۇر بانكىرلار ئىدى؛ ئۇلارنىڭ نەگە ماڭغانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. پويىز ئەسلىدە نەچچە يۈز مىل يىراقلىقتىكى گېئورگىيە ئىشتاتىغا جايلاشقان جەمئىيەت ئارلىغا قاراپ كېتىۋاتاتتى.

گېئورگىيە ئىشتاتىغا جايلاشقان جەمئىيەت ئارلى ئامېرىكىدىكى كاتتا دۆلەتمەنلەرنىڭ قىشلىق ئارامگاھى ئىدى. ج.پ .مورگان باشچىلىقىدىكى داڭدارلار جەمئىيەت ئارلىدا شىكار كۇلۇبى قۇردى. دۇنيادىكى بايلىقنىڭ ئالتىدىن بىرى دەل مۇشۇ كۇلۇب ئەزالىرىنىڭ قولىدا ئىدى؛ كۇلۇب ئەزالىقى سالاھىيىتىنى پەقەت مىراس قالدۇرۇشقىلا بولاتتى؛ ئۇنۇنۇش ياكى سېتىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بىر كۈنى، كۇلۇبقا: "بەزىلەر كۇلۇبنى ئىككى ھەپتىچە ئىشلىتەرمىش؛ شۇڭا، بۇ مەزگىلدە كۇلۇب ئەزالىرى كۇلۇبقا كەلمىگەي. كۇلۇب مۇلازىملىرى پۈتۈنلەي چوڭ قۇرۇقلۇقتىن كېلىدۇ؛ كۇلۇبقا كەلگەن ھەرقانداق مېھماننىڭ ئىسمىنى ئاتاشقىلا بولىدۇكى، فامىلىسىنى ئاتاشقا ھەرگىز يول قويۇلمايدۇ. ھەرقانداق مۇخبىرنىڭ كۇلۇب ئۆچۈرىسىدىكى 50 كىلومېتىر دائىرىگە ئايىغ بېسىشى مەنئىي قىلىنىدۇ" دېگەن مەزمۇندا بۇيرۇق كەلدى.

بارلىق تەييارلىقلار پۈتتى، مېھمانلارمۇ كېلىپ بولدى. شۇ قېتىمقى مەخپىي يىغىن ئىشتىراكچىلىرى تۆۋەندىكىچە:

نېلسون ئالدرىچ، پارلامېنت ئەزاسى، دۆلەت پۇل كومىتېتىنىڭ رەئىسى، نېلسېن روكفېللېرنىڭ بوۋىسى.

پېئات ئاندرېۋ، ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ ياردەمچى مىنىستىرى.

فرانك ۋاندېرلىپ، نيۇيورك دۆلەتلىك شەھەر بانكىسىنىڭ لىدېرى.

ھېنرى پ. داۋىسون، ج.پ. مورگان شىركىتىنىڭ ئالىي شېرىكى.

چارلىس د. نورتون، نيۇيورك بىرنىچى دۆلەت بانكىسىنىڭ لېدېرى.
بېننيامىن ستروڭ، ج.پ. مورگاننىڭ ياردەمچىسى.
پائۇل ۋاربۇرگ، گېرمانىيەدىكى كۆچمەن يەھۇدىي، 1901 ـ يىلى ئامېرىكىغا كەلگەن؛ كۇھن لوئېب شىركىتىنىڭ ئالىي شېرىكى، روتسچىلد جەمەتىنىڭ ئەنگلىيە ـ فرانسىيەدىكى ۋاكالەتچىسى، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ باش لايىھەلىگۈچىسى ۋە تۇنجى مۇدىرى.

يۇقىرىقى مەشھۇر زاتلار بۇ خىلۇەت ئارالغا قانداقتۇر ئوۋ ئوۋلاش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى «فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى قانۇنى»(Federal Reserve Act)نى يېزىشتىن ئىبارەت ئىنتايىن مۇھىم بىر ۋەزىپىنى ئاتقۇرۇش ئۈچۈن كەلگەنىدى.

ئۇلار ئارىسىدا پائۇل ۋاربۇرگ بانكىچىلىقنىڭ قابىلى بولغاچقا، بانكىدىكى ھەرقانداق كەسىپي مەشغۇلاتنى ئۇششاق ھالقىلىرىغىچە پىششىق بىلەتتى. شۇڭا، باشقىلار ئوتتۇرىغا قويغان خىلمۇ خىل سوئاللارغا سەۋرچانلىق بىلەن جاۋاب بېرىپ، ھەربىر ھالقىدىكى ئۇقۇملارنىڭ مەنبەسىنى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي چۈشەندۈرەتتى. ھەممەيلەن ئۇنىڭ بانكا كەسپى جەھەتتىكى يېتۈك مەلۇماتىغا قايىل ئىدى. شۇڭا، ئۇ ئاساسلىق قەلەم تەۋرەتكۈچى، ھەم ئىزاھلىغۇچى ئىدى.

بۇ گۇرۇپپىدىكى بانكا كەسپىدىن خەۋەرسىز بىردىنبىر ئادەم ـ نېلسون ئالدرىچ، ئۇ ھۆججەت مەزمۇنىنى سىياسىي تەلەپلەرگە پارلامېنتتىكىلەر ماقۇل كۆرگۈدەك دەرىجىدە ئويغۇنلاشتۇرۇشقا مەسئۇل ئىدى. باشقىلار خىلمۇ خىل بانكا گۇرۇھلىرىنىڭ مەنپەئەتىگە ۋەكىللىك قىلىدىغانلار ئىدى. ئۇلار پائۇل ئوتتۇرىغا قويغان لايىھە ئۈستىدە توپتوغرا توققۇز كۈن كەسكىن مۇنازىرىلەشتى، ئاخىر ئورتاق تونۇشقا كەلدى.

1907 ـ يىلدىكى بانكا كىرىزىسىدىن كېيىن، بانكىلارنىڭ ئامېرىكا پۇقرالىرىنىڭ نەزەرىدىكى ئوبرازى بەكلا خۇنۇكلىشىپ كەتكەچكە، پارلامېنت ئەزالىرىدىن ھېچكىم بانكىلارنى قانۇن تۈزۈشكە قاتناشتۇرۇش ھەققىدە ئېغىز ئېچىشقا پېتىنالمىدى. شۇڭا، بۇ مەشھۇر زاتلار ئاشۇ مۇھىم ھۆججەتنى يېزىش ئۈچۈن، يىراقتىكى بۇ خىلۇەت ئارالغا كېلىشكەنىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، "مەركىزىي بانكا" دېگەن بۇ ئىسىم كۆزگە ناھايىتى يېقىن ئىدى. چۈنكى، پىرېزىدېنت جېففېرسوندىن بۇيان

"مەركىزىي بانكا" دېگەن بۇ ئىسىم ئەنگلىيەدىكى دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ھىيلە-مىكىرلىرى بىلەن چەمبەرچاس باغلىنىپ كەتكەچكە، پائۇل خەقنىڭ دىققىنى تارتىپ قويماسلىق ئۈچۈن "فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسى"(Federal Reserve System) دېگەن ئىسىمنى قوللىنىش تەكلىپىنى بەردى. ئەمما، بۇ سىستېما مەركىزىي بانكىنىڭ بارلىق فۇنكسىيەلىرىنى ھازىرلىغان بولۇپ، ئەنگلىيە بانكىسىغا ئوپئوخشاش ئىدى. مۇھىمى، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسى شەخسلەر پاي تۇزۇمىدە بولىدىغانلىقى ئۈچۈن، بانكىرلار ئۇنىڭدىن زور پايدىغان ئېرىشەلەيتتى. بىرىنچى ۋە ئىككىنچى بانكىغا ئوخشىمايدىغان يېرى، پاي قۇرۇلمىسىدىكى ئىلگىرىكى 20 پىرسەنتلىك ھۆكۈمەت پېيى ئەمەلدىن قالدۇرۇۋېتىلدى. بۇنىڭ بىلەن ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسى(بانكىسى) نوقۇل "خۇسۇسىي مەركىزىي بانكا"لىق خاراكتېرىنى ئالدى.

پائۇل فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسىنىڭ كۆز بويامچىلىقىنى تېخىمۇ ئاشكارىلاش ئۈچۈن، "ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنى كىم باشقۇرىدۇ؟" دېگەن مەسىلىنى ئىنتايىن ئۇستىلىق بىلەن مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: "ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنى پارلامېنت باشقۇرىدۇ؛ بانكا مۇدىرىيىتىدە ھۆكۈمەتنىڭ ۋەكىللىرى بولىدۇ؛ ئەمما، كۆپ ساندىكى مۇدىرىيەت ئەزالىرىنى بانكا جەمئىيىتى بىۋاستە ياكى ۋاستىلىك باشقۇرىدۇ".

پائۇل ھۆججەتنىڭ ئەڭ ئاخىرقى نۇسخىسىدا يۇقىرىقى گەپنى "مۇدىرىيەت ئەزالىرىنى پىرېزىدېنت ۋەزىپىگە قويىدۇ" دەپ ئۆزگەرتكەن بولسىمۇ، ئەمما لايىھەدە مۇدىرىيەت فۇنكسىيەسىنىڭ پەقەت فېدېراتسىيە مەسلىھەتچىلىك كومىتېتى(Federal Advisory Council)نىڭ كونتروللۇقىدا ئىشقا سېلىنىدىغانلىقى، خىزمەتلەرنى فېدېراتسىيە مەسلىھەتچىلىك كومىتېتى بىلەن مۇدىرىيەت قەرەللىك يىغىن ئېچىپ "مۇزاكىرە" قىلىدىغانلىقى بېكىتىلگەنىدى. يامان يېرى، فېدېراتسىيە مەسلىھەتچىلىك كومىتېتىنىڭ ئەزالىرىنى فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنىڭ 12 نەپەر مۇدىرىيەت ئەزاسى بېكىتىدىغانلىقى ئاۋامدىن قەستەن خۇپىيانە تۇتۇلغانىدى.

پائۇلنىڭ بېشىنى قاتۇرغان يەنە بىر ئىش، فېدېراتسىيە ئېھتىيات

بانكىسىغا نيۇيورك بانكىلىرى قوماندانلىق قىلىدىغان رېئاللىقنى قانداق يوشۇرۇش مەسلىسى ئىدى. چۈنكى، 19-ئەسىردىن بۇيان، ئامېرىكىنىڭ ئوتتۇرا ۋە غەربىدىكى چوڭ-كىچىك سودىگەرلەر بىلەن زېمىندارلار بانكىلارنىڭ دەردىنى جىق تارتقاچقا، شەرقتىكى بانكىلارغا چىش-تىرنىقىغىچە ئۆچ بولۇپ كەتكەنىدى. شۇڭا، ئاشۇ رايونلاردىكى پارلامېنت ئەزالىرىنىڭ نيۇيورك بانكىلىرى قوماندانلىق قىلىدىغان مەركىزىي بانكىنى قوللىشى مۇمكىن ئەمەس، دېگەن گەپ. بۇنىڭ ئۈچۈن، پائۇل پۇتكۇل سىستېمىنى 12 رايونلۇق فېدېراتسىيە بانكىسى ئاساسىدا شەكىللەندۈرۈشتىن ئىبارەت ئىنتايىن ئاقىلانە لايىھەنى ئوتتۇرىغا قويىدى. ئامېرىكىدىكى پۇل ۋە كىرېدىتنىڭ نيۇيورك رايونىغىلا مەركەزلىشىپ قالغانلىقىنى بانكا ساھەسىدىكىلەردىن باشقىلار دېگەندەك بىلمەيدىغان ئاشۇنداق ئەھۋالدا، رايونلۇق فېدېراتسىيە بانكىسى قۇرۇش تەكلىپىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتىن مەقسەت ــ "مەركىزىي بانكىنىڭ كەسىپلىرى نيۇيوركقىلا مەركەزلىشىپ قالماپتۇ" دېگەن خاتا تۇيغۇنى پەيدا قىلىشتىن باشقا نەرسە ئەمەس.

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ باش مەھكىمىسىنى ۋاشىنگتونغا تەسىس قىلىشمۇ پائۇلنىڭ يىراقنى نەزەردە تۇتقانلىقى ئىدى. چۈنكى، باش مەھكىمىنى ئۇنىڭ بۇيرۇقىغا ھەقىقىي موھتاج بولىدىغان پۇل مۇئامىلە شەھەرىستانى ــ نيۇيوركتىن ئايرىۋەتكەنىدە، ئاۋامنىڭ نيۇيورك بانكىلىرىغا مەركەزلىشىدىغان دىققىتىنى چاچقىلى بولاتتى.

12 رايونلۇق فېدېراتسىيە بانكىسىنىڭ باشقۇرغۇچىلىرىنى قانداق شەكىللەندۈرۈشمۇ ئەينى چاغدا پائۇلنىڭ بېشىنى ئاغرىتقانىدى. بۇنىڭدا، نېلسون ئالدرىچنىڭ پارلامېنتتا جۇغلىغان تەجرىبىسى ئەسقېتىپ قالدى. جۈملىدىن ئۇ ئوتتۇرا ۋە غەربىي رايونلاردىكى پارلامېنت ئەزالىرى نيۇيورك بانكىلىرىغا ئومۇمىيۈزلۈك ئۆچمەنلىك قىلمۇاتقان ئەھۋالدا، قالايمىقانچىلىقتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، رايونلۇق بانكىلارنىڭ مۇدىرلىرىنى پارلامېنت ئەمەس، پىرېزىدېنت ۋەزىپىگە تەينىلەش تەكلىپىنى ئوتتۇرىغا قويىدى. ئەمما، بۇ لايىھەدە قانۇن جەھەتتىن بىر يوچۇق قالدۇرۇلغانىدى. جۈملىدىن، «ئاساسىي قانۇن»نىڭ بىرىنچى باب سەككىزىنچى پاراگرافىدا پۇل تارقىتىشنى پارلامېنت باشقۇرىدىغانلىقى ئېنىق بېكىتىلگەن. شۇڭا، پارلامېنتنى بىر ياقتا قايرىپ قويۇش ئامېرىكا

فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنىڭ دەسلەپتىلا «ئاساسىي قانۇن»غا خىلاپلىق قىلغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى. دېگەندەكلا، كېيىنگە بارغاندا نۇرغۇن پارلامېنت ئەزاسى مۇشۇ سەۋەبلىك ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىغا ھۇجۇم قىلدى. شۇنداق قىلىپ، ھوقۇق ئايرىش ۋە چەكلەش جەھەتتە پۈتۈنلەي «ئامېرىكا ئاساسىي قانۇنى»غا تەقلىد قىلىنغان «فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى قانۇنى» ئۆزگىچە شەكىلدە مەيدانغا كەلدى. پىرېزىدېنت ۋەزىپىگە قويۇش، پارلامېنت قاراپ چىقىش، مۇستەقىل زاتلارنى باش مۇدىرلىققا تەيىنلەش، بانكىرلارنىڭ مەسلىھەتىنى ئېلىش ... بۇ قىل سىغمايدىغان مۇكەممەل لايىھە ئىدى.

ۋال ستريت كوچىسىدىكى يەتتە ماگنات ــ ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنىڭ خۇپيانە مەدەتكارى

ھازىر ئامېرىكىدىكى ئۇل سانائەت ۋە بايلىقنىڭ كۆپ قىسمى ۋال ستريت كوچىسىدىكى يەتتەيلەننىڭ كونتروللۇقىغا ئۆتتى. ئۇلاردىن ج.پ .مورگان، جامېس سىئال، گېئورگې بېك(نيۇيورك بىرىنچى دۆلەت بانكىسىنىڭ لېدېرى) قاتارلىقلار مورگان گۇرۇھىغا تەۋە؛ جون روكفېللېر، ۋىليام روكفېللېر، جامېس ئىستىلمان(دۆلەت شەھەر بانكىسىنىڭ لېدېرى)، جاكوب(ياقۇپ) خېف(كۇھن ـ رېبېر شىركىتى) قاتارلىقلار ئۆلچەملىك نېفت شىركىتىنىڭ شەھەر بانكىسى گۇرۇھىغا تەۋە. دېمەك، ئۇلار ئۆزلىرى شەكىللەندۇرگەن يادرولۇق كاپىتال تۈگۈنى ئارقىلىق ئامېرىكىنى كونترول قىلماقتا.

مودى سېلىنما باھالاش سىستېمىسىنىڭ قۇرغۇچىسى:
جون مودى 1911 ـ يىل

ۋال ستريت كوچىسىدىكى يەتتە ماگنات ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنىڭ خۇپيانە مەدەتكارى ئىدى. بۇ يەتتەيلەن ئۆزئارا زىچ ماسلىشىش ۋە ياۋروپادىكى روتسچىلد جەمەتى بىلەن ئاستىرتتىن ھەمكارلىشىش ئارقىلىق، ئاخىر ئەنگلىيە بانكىسىنىڭ تەقلىدىنى ئامېرىكىدا قۇرۇپ چىقتى.

مورگان جەمەتىنىڭ گۈللىنىشى

مورگان بانكىسىنىڭ تەكتى كىشىلەر ئانچە بىلمەيدىغان ئەنگلىيە گېئورگىي پېئابودى شىركىتى(George Peabody and Company) ئىدى. گېئورگىي پېئابودى ئەسلىدە ئامېرىكىنىڭ بالتىمور دېگەن يېرىدە باققال ئىدى. قولى ئاز-تولا پۇل كۆرگەندىن كېيىن، يەنى 1835-يىلى جاھان كېزىپ لوندونغا كەلدى. پۇل مۇئامىلە ساھەسىدە پايدا تاپقىلى بولىدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن گېئورگىي پېئابودى دەسلەپتە لوندوندىكى بىر قىسىم سودىگەرلەر بىلەن بىللە ئېتىراپلىق چىقىم بانكىسى(Merchant Bank) تىجارىتىنى قىلدى. بۇ ئەينى چاغدا ئىنتايىن مودا بولغان ئالىي دەرىجىلىك پۇل مۇئامىلە كەسپى بولۇپ، بۇ كەسىپكە ھاجىتى چۈشىدىغانلار ئاساسەن ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى، چوڭ شىركەتلەر ۋە كاتتا بايلار ئىدى. ئەينى چاغدا خەلقئارا سودا قەرزى، پاي چېكى ۋە زايوم تارقىتىش شۇنداقلا تۇركۇملۇك تاۋارلار تىجارىتى قاتارلىق كەسىپلەرنى يولغا قويغان ئېتىراپلىق چىقىم بانكىسىنى ھازىرقى زامان سېلىنما بانكىسىنىڭ تەكتى، دېيىشكە بولىدۇ.

گېئورگىي پېئابودى بالتىموردىكى بروئۇن ئاكا-ئۇكىلار شىركىتىنىڭ لوندوندىكى شۆبىسىنىڭ تەۋسىيەسى بىلەن، ئەنگلىيە پۇل مۇئامىلە سېپىگە ناھايىتى تېزلا قوشۇلۇۋالدى. ئۇ ئاردىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي سونس روتسچىلدنىڭ مېھمانغا چاقىرىپ ئەۋەتكەن باغىقىنى ھەيرانلىق ئىچىدە تاپشۇرۇۋالدى. بۇنىڭدىن ئەجەبلىنىپ قالغان گېئورگىي پېئابودى ئۇچۇن ئېيتقاندا، دۇنياغا داڭلىق بانكىرنىڭ ھوزۇرىدا مېھمان بولۇش گويا كاتولىك دىنى مۇخلىسىنىڭ پاپانىڭ قوبۇلىغا نائىل بولغىنىدەك شەرەپلىك ئىش ئىدى.

سونس گېئورگىي پېئابودىنى روتسچىلد جەمەتىنىڭ مەخپىي ئالاقە ۋاكالەتچىلىكىگە تەكلىپ قىلماقچى ئىكەنلىكىنى ئوچۇقلا ئېيتتى. روتسچىلد جەمەتى ياۋروپادا قاقتى-سوقتى بىلەن بېيىغانلىقى ئۈچۇن، گەرچە ھېسابسىز مال-دۇنيا جۇغلىغان بولسىمۇ، ئەمما ئەلنىڭ نەپرىتىگە قېلىپ، نەزەردىن چۈشۈپ كەتكەنىدى. شۇڭا، لوندونلۇق ئاقسۆڭەكلەر سونىسقا يېقىنلىشىشنى خالىمىغاچقا، ئۇنىڭ نۇرغۇن قېتىملىق تەكلىپىنى رەت قىلدى. شۇنداق قىلىپ، روتسچىلد ئەنگلىيەدىكى ناھايىتى كۆچلۈك جەمەت ھېسابلانسىمۇ، ئەمما سونس ئاخىرقى ھېسابتا

ئۆزىنىڭ ئاقسۆڭەكلەر ئارىسىدا يېتەم قالغانلىقىنى تۇيدى. سونسىنىڭ گېئورگې پېئابودىنى تەكلىپ قىلىشىدىكى يەنە بىر سەۋەب، ئۇ كەمتەر، خۇش پېئىل، ھۆرمەتكە سازاۋەر، يەنە كېلىپ ئامېرىكىلىق ئىدى؛ دېمەك، كۇنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ سونس ئۇچۇن ناھايىتى ئەسقاتىدۇ، دېگەن گەپ.

گېئورگې پېئابودى سونسىنىڭ تەكلىپىگە جان دەپ ماقۇل بولدى؛ ئالاقچىلىككە كېتىدىغان چىقىمىنىڭ ھەممىسىنى سونس ئۇستىگە ئالاتتى. شۇنداق قىلىپ، گېئورگې پېئابودى شىركىتى ھەش-پەش دېگۇچە لوندونىدىكى داڭلىق ئىجتىمائىي ئالاقە مەركىزىگە ئايلاندى. بولۇپمۇ، ھەر يىلى 7-ئاينىڭ 4-كۇنى گېئورگې پېئابودىنىڭ ئۆيىدە ئۆتكۇزۇلىدىغان ئامېرىكا مۇستەقىللىق بايرىمىنى قۇتلاش زىياپىتى لوندون ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ كاتتا يىغىلىشى ئىدى. ئەمما، بۇنداق ھەشەمەتلىك كاتتا مەرىكىنىڭ چىقىمىنى بىر نەچچە يىل ئىلگىرىلا ئاددىي تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بىر سودىگەرنىڭ زىممىسىگە ئېلىۋاتقانلىقى مېھمانلارنىڭ خىيالىغا كىرىپ چىقمايتتى.

گېئورگې پېئابودى 1854-يىلىغا كەلگۈچە پەقەت مىليون پوند ئىستېرلىڭلىق بانكىر ئىدى. قىسقىغىنا ئالتە يىل ئىچىدە 20 مىليون پونت ئىستېرلىڭغا يېقىن پايدا تېپىپ، بىراقلا ئامېرىكىدىكى داڭدار بانكىرغا ئايلىنىپ كەتتى. گېئورگې پېئابودى ئەسلىدە ئامېرىكا تۆمۇرىيول زايومى بىلەن ھۆكۇمەت زايومىغا نۇرغۇن مەبلەغ سالغانىدى؛ ئەمما، روتسچىلد جەمەتى قوزغىغان 1857-يىلدىكى ئامېرىكا ئىقتىسادىي كىرىزىسىدە، ئەنگلىيە بانكىرلىرى ئامېرىكىغا مۇناسىۋەتلىك زايوملارنىڭ ھەممىسىنى تۇيۇقسىزلا بولۇشىغا تۆكمە قىلىپ سېتىۋېتىدى، گېئورگې پېئابودى ناھايىتى تەس كۇندە قالدى. قىزىق يېرى، گېئورگې پېئابودى ۋەيرانچىلىق گىردابىغا بېرىپ قالغان ھالقىلىق پەيتتە، گويا ئاسماندىن پەرشتە چۈشكەندەك ئۇنىڭغا 800 مىليون پوند ئىستېرلىڭلىق ئىناۋەت نورمىسى بەردى. بۇ تەدبىر گېئورگې پېئابودىنى ھالاكەت گىردابىدىن قۇتقۇزۇپلا قالماي، ھازىرغىچە زىيادە ئېھتىياتچانلىق بىلەن ياشاپ كەلگەن شۇنداقلا ۋەيرانچىلىق ۋەھىمىسىدىن خۇدىنى يوقىتىپ قويغان گېئورگې پېئابودىغا ئەسلى-ۋەسلىنى دو تىكىش رىغبىتى بەرگەچكە، ئۇ ئامېرىكىدىكى سېپىلنىمچىلار ئالاقزادىلىكتە ئەخلەت ئورنىدا چۆرۈپ


ج.پ.مورگان

تاشلىغىلى تۇرغان تۇرلۇك ئامېرىكا زايوملىرىنى بىراقلا سېتىۋالدى. ئەمما، 1857-يىلدىكى كىرىزىس 1837-يىلى باشلىنىپ 10 يىل داۋاملاشقان كاساتچىلىققا ئوخشىمايدىغان بولغاچقا، ئامېرىكا ئىقتىسادى بىر يىلدىن كېيىنلا كاساتچىلىقتىن پۈتۈنلەي قۇتۇلدى. بۇنىڭ بىلەن، گېئورگې پېئابودى قولىدىكى ئامېرىكا زايوملىرىنىڭ شاراپىتىدە ناھايىتى تېزلا كاتتا بايغا ئايلاندى. بۇ ھال سونس 1815-يىلى قوزغىغان ئەنگلىيە زايومى ئۇرۇشىغا بەكلا ئوخشايتتى. ئېنىق ئۇچۇر يەتكۈزەلەيدىغان ئايغاقچى بولمىغاچقا، ۋەيرانچىلىق گىردابىدىن ئەمدىلا قايتقان گېئورگې پېئابودى ئامېرىكا زايوملىرىنى تېخىمۇ كۆپلەپ سېتىۋېلىشقا دېگەندەك پېتىنالمىدى.

گېئورگې پېئابودى بىر ئۆمۈر پەرزەنت كۆرەلمىدى. تاغدەك مال-دۇنياسىغا ۋارىسلىق قىلغۇدەك ئادەمى يوقلۇقىدىن ناھايىتى ئۆكۈنگەن گېئورگې ئاخىر جۇنىيۇس مورگان ئىسىملىك يىگىتنى شېرىكچىلىككە تەكلىپ قىلىش قارارىغا كەلدى. گېئورگې پېئابودى پېنسىيەگە چىققاندىن كېيىن، ئۇنىڭ بارلىق ئىش-ئوقىتىنى جۇنىيۇس مورگان ئىلكىگە ئېلىپ، شىركەت نامىنى «جۇنىيۇس مورگان شىركىتى»گە ئۆزگەرتتى. كېيىن شىركەتكە جۇنىيۇسنىڭ ئوغلى ج.پ.مورگان ئىگىدارچىلىق قىلدى. ئاخىردا ئامېرىكىدىكى شۆبە شىركەتنىڭ نامى «ج.پ.مورگان شىركىتى»گە ئۆزگەرتىلدى. 1869-يىلى ج.پ.مورگان بىلەن دېرىكسىل لوندوندا روتسچىلد جەمەتى بىلەن ئەسرالىشىپ، مورگان جەمەتىنىڭ گېئورگې پېئابودى بىلەن روتسچىلد جەمەتى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتكە پۈتۈنلەي ۋارىسلىق قىلىدىغانلىقى ھەمدە بۇ ھەمكارلىق مۇناسىۋىتىنى يېڭى بىر پەللىگە كۆتۈرىدىغانلىقى ھەققىدە كېلىشتى. ج.پ.مورگان 1880-يىلدىن باشلاپ تۆمۈرىيول شىركىتىنى قايتا تەشكىللەشّ سودىسىغا نۇرغۇن مەبلەغ سالدى.

1891-يىل 2-ئاينىڭ 5-كۈنى، روتسچىلد جەمەتىدىكىلەر بىلەن ئەنگلىيەدىكى بىر قىسىم بانكىرلار مەخپىي تەشكىلات ـ "يۇمۇلاق شىرە مەجلىسى گۇرۇھى"نى قۇردى. ئامېرىكىدىمۇ ئاشۇنداق تەشكىلات قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭغا مورگان جەمەتى باشچىلىق قىلدى. بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن

كېيىن، ئامېرىكىدىكى "يۇمۇلاق شىره مەجلىسى گۇرۇھى"نىڭ نامى "دىپلوماتىيە جەمئىيىتى"(Council on Foreign Relation)گە، ئەنگلىيە "يۇمۇلاق شىره مەجلىسى گۇرۇھى"نىڭ نامى "خان جەمەتى خەلقئارا ئىشلار جەمئىيىتى"(Royal Institute of International Affairs)گە ئۆزگەرتىلدى. ئۇ زامانلاردا ئامېرىكا ۋە ئەنگلىيەدىكى نۇرغۇن ھۆكۈمەت ئەربابى دەل مۇشۇ ئىككى جەمئىيەتتىن تاللىناتتى.

1899 ـ يىلى ج.پ.مورگان بىلەن دېرىكسېل ئەنگلىيەدىكى دۇنياۋى بانكىرلار يىغىنىغا قاتناشتى. ئۇلار قايتىپ كەلگەندە، ج.پ.مورگان روتسچىلد جەمەتىنىڭ ئامېرىكىدىكى تۆرلۈك ۋاكالەتچىسى قىلىپ بېكىتىلگەنىدى. قىسقىسى، لوندون يىغىنىدا نيۇيورك ج.پ.مورگان شىركىتى، فىلادېلفىيە دېرىكسېل شىركىتى، لوندون گرېنفېل شىركىتى، پارىژدىكى مورگان خارجېس سىيې شىركىتى(Morgan Harjes Cie)، گېرمانىيە ـ ئامېرىكا ۋاربورگ شىركىتى قاتارلىقلار بىلەن روتسچىلد جەمەتى چەمبەرچاس باغلىنىپ كەتتى.

1901 ـ يىلى ج.پ.مورگان كارنېگ پولات ـ تۆمۈر شىركىتىنى 500 مىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق يۇقىرى باھادا سېتىۋېلىپ، دۇنيادىكى بازار قىممىتى 1 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىدىن ئېشىپ كەتكەن تۇنجى تەڭداشسىز گۇرۇھ ــ ئامېرىكا پولات ـ تۆمۈر شىركىتى(United States Steel Corporation)نى قۇرۇپ چىقتى. ج.پ.مورگان شۇ چاغدا "دۇنيادىكى ئەڭ باي كىشى" دەپ قارالغانىدى. ئەمما، دۆلەتلىك ۋاقىتلىق ئىقتىسادىي كومىتېت(Temporary National Economic Committee)نىڭ دوكلاتىدا كۆرسىتىلىشىچە، ج.پ.مورگانغا تەئەللۇق پاي پەقەت توققۇز پىرسەنتلا ئىكەنمىش. قارىغاندا، مورگان زورىغا ئالدىغا چىقىرىپ قويۇلغان ئېتى ئۇلۇغ، سۈپرىسى قۇرۇق كارخانچى ئىكەندۇق ـ تە!

نېفىت شاھى ــ روكفېللېر

ئاتا جون روكفېللېر ئامېرىكا تارىخىدا كۆپ مۇنازىره قىلىنغان شەخس بولۇپ، كىشىلەر ئۇنى "ئەڭ شەپقەتسىز ئادەم" دەپ ئاتايدۇ. قىسقىسى، ئۇنىڭ نامۇشەرىپى داڭدار ئۆلچەملىك نېفىت شىركىتى بىلەن چەمبەرچاس باغلىنىپ كەتكەن.

روكفېللېرنىڭ نېفىت ھاياتى ئامېرىكا ئىچكى ئۇرۇشىدىن تارتىپ،


جون روكفېللېر

1870 ـ يىلى ئامېرىكا ئۆلچەملىك نېفىت شىركىتىنى قۇرغىچە بولغان ئارىلىقتا ئادەتتىكىچە تىجارەت بىلەن ئۆتتى. كىلىۋېلەند دۆلەتلىك شەھەر بانكىسى بىر تۈركۈم ئۇرۇقلۇق قەرز پۇل بىلەن مەدەت بەرگەندىن كېيىن، روكفېللېرغا تۆيۈقسىزلا ئىلھام كەلگەندەك بولدى. بولۇپمۇ، ئۇنىڭ يامان غەرەزلىك رىقابەت جەھەتتىكى تەڭداشسىز تەسەۋۋۇرى تولۇپ تاشتى. روكفېللېر ئۆزى ناھايىتى ئىشتىياق باغلىغان نېفىت ئايرىش كەسىپىنىڭ پايدىسى دەماللىققا ئىنتايىن يۇقىرى بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭدا كەسىپي رىقابەت كەمچىل بولغاچقا، كۇنلەرنىڭ بىرىدە ئۆز پۇتىغا ئۆزى كەكە چاپىدىغان ئېچىنىشلىق ئاقىۋەتنىڭ كېلىپ چىقىدىغانلىقىنى بۇرۇنلا پەملىگەنىدى. روكفېللېرنىڭ نەزەردە بۇنىڭ ئامالى پەقەت بىرلا: بىرەر مەقسەتنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن ۋاستە تاللاپ ئولتۇرماي، رەھىم ـ شەپقەتنى قايرىپ قويۇپ، رەقىبىنى كۆزدىن يوقاتسىلا ئىش تامام ـ ۋەسسالام!

بۇنىڭدا، روكفېللېرنىڭ كونتروللۇقىدىكى خۇپىيانە ۋاستىچى شىركەت ئالدى بىلەن روكفېللېرنىڭ رەقىبىگە ئۇنى نەق پۇلغا، ئەمما ئەرزىنىگە سېتىۋېلىش تەلىپىنى قويىدۇ. مۇبادا روكفېللېرنىڭ رەقىبى بۇنىڭغا غىدىڭ ـ پىدىڭ قىلسا، تەرىپ ـ تەرەپتىن كەلگەن دەھشەتلىك باھا بېسىمى ئۇنى ھامان باش ئېگىشگە ھەتتا ۋەيرانچىلىققا قىستاپ ئاپىرىدۇ. ناۋادا ئىش يەنىلا روكفېللېرنىڭ كۆڭلىدىكىدەك بولمىسا، ئۇ ئەڭ ئاخىردا زورمۇ زور قول سېلىشقا ئۆتىدۇ. جۇملىدىن، ئۇنىڭ ئادەملىرى قارشى تەرەپنىڭ ئادەملىرىنى ئۇرۇپ، سېخلىرىغا ئوت قويىدۇ؛ بىر نەچچە قېتىملىق ئاشۇنداق ئۇر ـ چاپتا قارشى تەرەپنىڭ نۇرغۇن ئادىمى جېنىدىن ئايرىلىدۇ. قىسقىسى، روكفېللېرنىڭ ئۇنداق مونوپوللۇقى كەسىپداشلىرىنىڭ نەپرىتىنى قوزغاش بىلەن بىرگە نيۇيورك بانكىلىرىنى ناھايىتى قىزىقتۇردى. چۈنكى، مونوپوللۇققا ئىشتىياق باغلىغان بانكىلار روكفېللېرنىڭ بۇ جەھەتتىكى كەسكىنلىكىگە ناھايىتى ھەۋەس قىلىشاتتى.

روتسچىلد جەمەتى كۈنسايىن كۈچىيىپ كېتىۋاتقان ئامېرىكىنى چاڭگىلىغا ئېلىش ئۈستىدە نۇرغۇن كاللا قاتۇرۇپ باققان بولسىمۇ، ئەمما

ئىشى پەقەتلا ئوڭغا تارتمايۋاتاتتى. چۈنكى، خەلق سايلاپ چىققان ھۆكۈمەتنى كونترول قىلىش ياۋروپادىكى بىرەر پادىشاھلىقنى بويسۇندۇرغاندەك ئۇنچىۋالا ئاسان ئەمەس ئىدى. ئامېرىكا ئىچكى ئۇرۇشىدىن كېيىن، روتسچىلد ئامېرىكىنى قىلتاقلا چۈشۈرۈشنىڭ پىلانىنى تۈزۈشكە كىرىشتى. روتسچىلد جەمەتىنىڭ پۇل مۇئامىلە ساھەسىدە مورگان بانكىسى بىلەن كۈخن-ربېر شىركىتىدەك ۋاكالەتچىلىرى بولغىنى بىلەن، سانائەت ساھەسىدىن تېخىچە مۇۋاپىق كەلگۈدەك ۋاكالەتچى تاپالمىغانىدى. روكفېللېرنىڭ ئەتمىشلىرى روتسچىلد جەمەتىگە ئىلھام بېغىشلىدى. چۈنكى، روكفېللېرغا پۇل مۇئامىلە جەھەتتىن كۈچلۈك مەدەت بېرىلسە، ئۇنىڭ كۈچ-قۇدرەتتە ئالىقانچىلىك كېلىۋېرلاند رايونىدا ھەممىدىن ئېشىپ كېتىدىغانلىقى ئايان ئىدى.

روتسچىلد جەمەتى بۇ ئىشقا ئۆزلىرىنىڭ ئامېرىكىدىكى ئەڭ مۇھىم پۇل مۇئامىلە ئىستراتېگىيەچىسى ــ كۈخن-ربېر شىركىتىنىڭ لىدېرى جاكوپ خېفنى ئەۋەتتى. 1875-يىلى خېف كېلىۋېرلاندقا كېلىپ، روكفېللېرنىڭ ئەمدىكى تەرەققىيات پىلانىنى تۈزۈشىگە يېتەكچىلىك قىلدى. روكفېللېر خېفنىڭ ئۆزىگە بۇنداق تەڭداشسىز مەدەت بېرىدىغانلىقىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى. روتسچىلد جەمەتى ئۇ چاغدا مورگان بانكىسى ۋە كۈخن-ربېر شىركىتى ئارقىلىق ئامېرىكىدىكى تۆمۈرىيول تىرانسپورتىنىڭ 95 پىرسەنتىنى ئىلكىگە ئېلىپ بولغانىدى. شۇڭا، خېف سايە شىركەت(South Improvement Company)تىن بىرنى ئوتتۇرىغا چىقىرىپ، ئۇ ئارقىلىق روكفېللېرنىڭ ئۆلچەملىك نېفت شىركىتىگە كىرا ھەققىنى ھەسسىلەپ چۈشۈرۈش يولى بىلەن مەدەت بەرمەكچى بولدى. چۈنكى، كىرا ھەققىدە ھەسسىلەپ پايدا ئالالىغان شىركەت ئالدىدا، باشقا نېفت ئايرىش شىركەتلىرىنىڭ پۇت تىرەپ تۇرالىشى بەسىي مۇشكۈل ئىدى. شۇنداق قىلىپ، روكفېللېر ئامېرىكا نېفت ساھەسىنى ھەش-پەش دېگۈچە مونوپوللاپ، ئىسمى جىسمىغا لايىق "نېفت شاھى"غا ئايلاندى.

روتسچىلدنىڭ پۇل مۇئامىلە ئىستراتېگىيەچىسى ــ جاكوپ خېف

روتسچىلد جەمەتى بىلەن خېف جەمەتى ئوتتۇرىسىدىكى قويۇق


جاكوپ خېف

مۇناسىۋەتنىڭ ئىپتىداسىنى 1785-يىلدىن باشلانغان، دېيىشكە بولىدۇ. ئاتا روتسچىلد فرانكفورتقا كۆچۈپ كەلگەندىن كېيىن، بەش قەۋەتلىك بىر بىنادا خېف بىلەن ئۇزۇن يىللار قوشنا ئولتۇرغانىدى. قىسقىسى، گېرمانىيەدىكى بۇ يەھۇدىي بانكىرلىرى ئەسىرلىك دوستلاردىن ئىدى.

ئەمدىلا 18 ياشقا كىرگەن جاكوپ خېف 1865-يىل ئەنگلىيەدىكى روتسچىلد بانكىسىدا بىرەر يىلچە شاگىرت بولۇپ ئىشلىگەندىن كېيىن ئامېرىكىغا كەلدى. ئۇ، پىرىزىدېنت لىنكولن قەستكە ئۇچرىغاندىن كېيىن، ياۋروپا بانكىرلىرىنىڭ ئامېرىكىدىكى ۋاكالەتچىلىرى ئارا مەنپەئەتىنى ئۆزئارا ماسلاشتۇرۇش ئارقىلىق، ئامېرىكىدا خۇسۇسىي مەركىزىي بانكا تۇرغۇزۇپ چىقىشقا ئورتاق كۈچ چىقىرىش ئۈچۈن ئاتالاندى. ئۇنىڭ يەنە بىر نىشانى ياۋروپا بانكىرلىرى ئۈچۈن ۋاكالەتچى تېپىپ، ئۇلارنى ھۆكۈمەت، سوت مەھكىمىسى، بانكا، سانائەت ساھەسى ۋە ئاخبارات ئورۇنلىرىغا سىڭدۈرۈپ، پۈرسەت كۆتۈش ئىدى.

1875-يىل 1-ئاينىڭ 1-كۈنى، جاكوپ كۈخن-رىببېر شىركىتى بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ، بارا-بارا مەزكۇر شىركەتنىڭ يادروسىغا ئايلاندى. كۈخن-رىببېر شىركىتى كۈچلۈك روتسچىلد جەمەتىنىڭ مەدەتكارلىقى بىلەن، 19-ئەسىرنىڭ ئاخىرى 20-ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى ئامېرىكا بويىچە ئەڭ داڭلىق سېلىنما بانكىسىغا ئايلاندى.

تۆمۈرىيول شاھى ـــ جامېس سېئال


جامېس سېئال

تۆمۈرىيول - پۇل مۇئامىلىنىڭ مەدەتكارلىقىدىن ئايرىلالمايدىغان مۇھىم ئۇل قۇرۇلۇش. شۇڭا، ئامېرىكا تۆمۈرىيول سانائىتىنىڭ غايەت زور تەرەققىياتىمۇ دەل ئەنگلىيە ۋە باشقا ياۋروپا ئەللىرىدىكى كاپىتال بازارلىرىنىڭ مەبلەغ جەھەتتىكى مەدەتكارلىقى نەتىجىسىدە بارلىققا كەلگەندى. ئۇ چاغدا، ئامېرىكا تۆمۈرىيول زاۋۇنى ياۋروپادا تارقىتىش ھوقۇقىنى كونترولاش ئامېرىكا تۆمۈرىيول سانائىتىنىڭ جان تومۇرىنى قولغا ئېلىشتىكى بىۋاستە تەدبىر ئىدى.

1873-يىلى دۇنياۋى بانكىرلار ئامېرىكىغا پۇل مۇئامىلە جەھەتتە

بېسىمدارلىق قىلىش ئۇچۇن، ئامېرىكا زايوملىرىنى دەھشەتلىك تۆكمە قىلىۋەتتى؛ ئامېرىكا تۆمۇرىيول زايومىمۇ بۇ بالا-قازادىن قېچىپ قۇتۇلالمىدى. بۇ كىرىزىس ئاياغلاشقان 1879-يىلغا كەلگەندە، روتسچىلد جەمەتى ئامېرىكا تۆمۇرىيولىنىڭ ئەڭ چوڭ ھەقداربغا ئايلاندى. شۇڭا، ئۇلارغا مەنپەئەتلىك ئىش بولسىلا، ئامېرىكا تۆمۇرىيول شىركىتىگە قارىتىلغان پۇل مۇئامىلە مەدەتكارلىقىنى ھەرقانداق چاغدا ئۇزۇپ تاشلىيالايتتى. دەل مۇشۇنداق شارائىتتا، سۇ تىرانسپورتى ۋە كۆمۈرچىلىك بىلەن قەد كۆتۈرگەن جامېس سېئال پەقەت بانكىرلارنىڭ ھىممىتىگە تايانغاندىلا ئاندىن تۆمۇرىيول تىرانسپورتىدىكى ئېچىنىشلىق رىقابەتتە پۇت تىرەپ تۇرۇپ، تەدرىجىي كامال تاپالايتتى. ئۇنىڭ بۇ جەھەتتىكى مەدەتكارى مورگان ئىدى. شۇڭا، ئۇ مورگاننىڭ كۆچلۈك قوللىشى بىلەن 1873-يىلدىكى كىرىزىستىن كېيىن نۇرغۇن تۆمۇرىيول شىركىتى ۋەيران بولۇپ كەتكەن پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئۆزىنىڭ باشقا شىركەتلەرنى قوشۇۋېلىپ رونىق تېپىش پىلانىنى تېز ئىشقا ئاشۇردى.

1893-يىلغا كەلگەندە، جامېس سېئالنىڭ ئامېرىكا قۇرۇقلۇقىنى كېسىپ ئۆتكەن تۆمۇرىيولىنى ئىگىلەش ئارزۇسى ئاخىر ئىشقا ئاشتى. ئوتتۇرا ۋە غەربىي قىسىم تۆمۇرىيولى(Chicago, Burlington and Quincy Railroad)نى كونترواللاش ھوقۇقىنى تالىشىش كۇرىشىدە، جامېس سېئال كۆچلۈك رەقىبىنىڭ تۇيۇقسىز ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى. ئۇ روكفېللېر مالىيە گۇرۇھى مەدەت بەرگەن تىنچ ئوكيان بىرلەشمە تۆمۇرىيول گۇرۇھى(Union Pacific Railroad) ئىدى. تىنچ ئوكيان بىرلەشمە تۆمۇرىيول گۇرۇھىنىڭ لېدىرى خارىرمان دەسلەپتە جامېس سېئالنىڭ كونترواللۇقىدىكى شىمالىي تىنچ ئوكيان تۆمۇرىيول شىركىتى(Northern Pacific)نىڭ پاي چەكلىرىنى ئاستىرتتىن سېتىۋالدى. خارىرمان يەنە 40 مىڭ پاينى سېتىۋالسىلا پۇتۇنلەي ئۇتىدىغان ئاشۇنداق ھالقىلىق پەيتتە، جامېس سېئال ئۆزىنىڭ پات ئارىدا قولغا چۈشۈپ كېتىدىغانلىقىنى تۇيۇپ قالدى. ئۇ ياۋروپادا دەم ئېلىۋاتقان يۆلەنچۈكى مورگاندىن جىددىي يارەدەم تەلەپ قىلىۋىدى، ئۇ روكفېللېرغا تاقابىل تۇرۇش ھەققىدە دەرھال بۇيرۇق چۈشۈردى. بۇنىڭ بىلەن ۋال ستىرىت كوچىسىنى بىر مەھەل پاتپاراقچىلىق باستى. جۇملىدىن، پايچىلار شىمال تۆمۇرىيول شىركىتىنىڭ پاي چېكىنى ئەسەبىيلەرچە تالىشىپ سېتىۋالغىلى تۇردى. ئاخىر، ھەر بىر پاينىڭ

باھاسى 1000 ئامېرىكا دوللىرىغا چىقىپ كەتتى. بۇنىڭ بىلەن دۇنياۋى بانكىرلار ئوتتۇرىغا چىقىپ كېلىشتۇرۇشكە مەجبۇر بولدى. شۇنداق قىلىپ، ئاخىر يېڭى پاي كونترول شىركىتى ـ شىمال ئاكسىيە شىركىتى(Northern Securities Company)نى قۇرۇپ چىقىپ، ئامېرىكىنىڭ شىمال تۆمۈريول شىركىتىنى ئىككى تەرەپ بىرلىكتە باشقۇرۇش ھەققىدە كېلىشىم ھاسىل قىلىندى. يېڭى شىركەت قۇرۇلغان كۈنى پىرېزىدېنت ۋىليام ماك كىنلېي قەستكە ئۇچرىدى: ئۇنىڭ ئورنىغا مۇئاۋىن پىرېزىدېنت ئاتا روزېۋېلت چىقتى. ئاتا روزېۋېلتنىڭ قاتتىق قارشى تۇرۇشى بىلەن، شىمال ئاكسىيە شىركىتى 1890 ـ يىلى ماقۇللانغان ئامېرىكا «شېرمان مونوپوللۇققا قارشى تۇرۇش قانۇنى»غا ئاساسەن مەجبۇرىي تارقىتىۋېتىلدى. ئۇڭۇشسىزلىققا ئۇچرىغان جامېس سېئال تەرەققىيات نىشانىنى جەنۇبقا بۇراپ، كولورادودىن ئۇدۇل تېكساسقا تۇتىشىدىغان تۆمۈريولنى سېتىۋالدى. جامېس سېئال 1916 ـ يىلى ۋاپات بولغان چاغدا، ئۇنىڭ مال ـ دۇنياسى 53 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتكەنىدى.

ۋاربۇرگ ئاكا ـ ئۇكىلار

1902 ـ يىلى پائۇل ۋە فېلىكس فىرانكفورتتىن ئامېرىكىغا كۆچۈپ كەلدى. بانكىرلار ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان بۇ ئاكا ـ ئۇكا بانكا كەسپىگە ئىنتايىن پۇختا ئىدى. بولۇپمۇ پائۇلنى شۇ زاماندىكى بانكا كەسپىنىڭ ئەڭ كامىلى، دېيىشكە بولاتتى. پائۇلنىڭ تالانتىغا كۆزى چۈشكەن روتسچىلد بۇ ئاكا ـ ئۇكىنى ياۋروپادىكى ئىستراتېگىيەلىك ئىتتىپاقدىشى ۋاربۇرگ جەمەتى بانكىسىدىن(M.M. Warburg and Co.) جىددىي لازىملىق ئىختىساس ئىگىلىرى سۈپىتىدە ئاتايىن ئامېرىكىغا يۆتكەپ ئەكەلدى.

بۇ روتسچىلد جەمەتى ئامېرىكىدا خوسۇسىي مەركىزىي بانكا قۇرۇش پىلانىنى تۇزگىلى بىر ئەسىرگە يېقىنلىشىپ قالغان بولسىمۇ، ئەمما ۋەزىيەتتىكى دولقۇنسىمان ئۆزگىرىشلەر تۈپەيلىدىن پىلانىنى ئۇزۇل ـ كېسىل ئىشقا ئاشۇرۇشقا مۇمكىن بولمايۋاتقان چاغلار ئىدى. شۇنداق قىلىپ، ئاساسىي ھوجۇم ۋەزىپىسىنى پائۇل زىممىسىگە ئالدى. جۇملىدىن، پائۇل ئامېرىكىغا كېلىپ ئۇزاق ئۆتمەي، ئىتتىپاقداشلار

ئاۋانگارتى جاكوپ خېفنىڭ لۇخن-رېبېر شىركىتىگە ئورۇنلىشىپ، خېفنىڭ قېيىنسىڭلىسىنىڭ قىزىنى، فېلىكس بولسا خېفنىڭ قىزىنى ئەمرىگە ئالدى.

پىرېزىدېنت روزېۋېلت بىلەن پىرېزىدېنت ۋېلسونغا ئۇدا پۇل مۇئامىلە مەسلىھەتچىسى بولغان گارىسون شۇ زاماندا مۇنداق دېگەنىكەن: "ئالدىرىچ پىلانى ئەلنىڭ غەزىپىنى ۋە قارشىلىقىنى قوزغاپ قويغان ئاشۇ پەيتتە، پائۇل ۋاربۇرگ ئەپەندى «ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياج بانكىسى قانۇنى»نى قايتا ۋۇجۇدقا چىقاردى. بۇ پىلاننى ئىشقا ئاشۇرۇشتا رول ئوينىغان دانىشانە پاراسەت ئەسلىدە لوندوندىكى ئالفېرد روتسچىلدتىن كەلگەنىدى."

1907-يىلدىكى بانكا كىرىزىسى — ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياج بانكىسىنىڭ قۇرۇلۇشىغا سەۋەبكار

1903-يىلى پائۇل ياۋروپا مەركىزىي بانكىسىنىڭ "ئىلغار تەجرىبىسى"نى ئامېرىكىغا تونۇشتۇرۇش ھەققىدىكى ھېرىكەت پىروگراممىسىنى جاكوپ خېفقا تاپشۇردى. بۇ ھۆججەت كېيىن يەنە نيۇيورك دۆلەتلىك شەھەر بانكىسى(ھازىرقى سىتى بانكىسى)نىڭ لېدېرى جامېس ئىستېلمان ۋە نيۇيوركتىكى باشقا بانكىرلارنىڭ ھەممىسىگە يەتكۈزۈلدى. بۇ ھۆججەتنى كۆرگەن كۆپچىلىك پائۇلنىڭ تەسەۋۋۇرىدىن مىسلىسىز ئىلھام ئالدى.

ئەمما، يامان يېرى ئامېرىكىدا خۇسۇسىي مەركىزىي بانكا قۇرۇشقا قارشى سىياسىي كۈچلەر بىلەن پۇقراۋى كۈچلەر تارىختىن بۇيان قۇدرەتلىك ئورۇندا تۇرۇپ كەلگەنىدى؛ ئۇنىڭ ئۈستىگە، نيۇيوركتىكى بانكىرلارنىڭ ئامېرىكا سانائەت ساھەسى ۋە چوڭ-كىچىك مۇلۈكدارلار ئارىسىدىكى ئىناۋىتى يەر بىلەن يەكسان ئىدى. شۇڭا، پارلامېنت ئەزالىرى خۇسۇسىي مەركىزىي بانكا قۇرۇش ھەققىدىكى ھەرقانداق لايىھەدىن گويا ۋابادىن قورققانىدەك قورقاتتى. دېمەك، بۇنداق سىياسىي مۇھىتتا مەركىزىي بانكا ھەققىدىكى بانكىرلارغا پايدىلىق بىرەر لايىھەنى

پارلامېنتنىڭ قارارىدىن ئۆتكۈزۈش ئەرشكە چىقماقتىنمۇ قىيىن ئىدى.

شۇنداق قىلىپ، بۇنداق پايدىسىز ۋەزىيەتنى ئۆزگەرتىش مۇددىئاسىدىكى غايەت دەھشەتلىك پۇل مۇئامىلە كىرىزىسى ئالدى بىلەن كىشىلەرنىڭ كاللىسىدا بىخ سۈرۈشكە باشلىدى.

ئۇلار ئالدى بىلەن غۇلغۇلا قوزغاش ئۈچۈن تاراتقۇلاردا پۇل مۇئامىلىگە ئائىت ماقالىلەرنى ئېلان قىلىشقا باشلىدى. جۈملىدىن، 1907 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى پائۇلىنىڭ «بانكا سىستېمىسىدىكى يېتەرسىزلىكلەر نېمىنى تەقەززا قىلىدۇ؟» سەرلەۋھەلىك ماقالىسى ئېلان قىلىندى. پائۇل شۇنىڭدىن باشلاپ مەركىزىي بانكا تۈزۈمىنى تەشەببۇس قىلىدىغان تۆرلۈك تەرغىباتچى بولۇپ قالدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇزاق ئۆتمەيلا جاكوپ خېف نيۇيوركتىكى سودىگەرلەر ئۇيۇشمىسىدا شۇنداق دەپ جاكارلىدى: "كىرىدىت بايلىقلىرىنى باشقۇرۇشقا قادىر بىرەر مەركىزىي بانكىنى قۇرۇپ چىقمىساق، تالاپىتى ئىنتايىن ئېغىر، مىسلىسىز پۇل مۇئامىلە كىرىزىسى قاينىمىدا قالىمىز!"

چۈنىمۇ يېغىرغا ئىزدەپ يۈرۈپ قونىدۇ، ئەلۋەتتە. بانكىرلار 1837 ـ ، 1857 ـ ، 1884 ـ ۋە 1893 ـ يىللىرىدىكىدەك ئىقتىسادىي جەھەتتىكى زىيادە قىزىپ كېتىش ۋەجىدىن ئاخىر دەھشەتلىك ئىقتىسادىي كۆپۈكنىڭ كېلىپ چىقىدىغانلىقىنى ئاللىبۇرۇنلا جەزملىگەنىدى؛ بۇ ھەم ئۇلاردىكى بانكا كىرىدىتىنى زىيادە قويۇۋېتىش خاھىشىنىڭ مۇقەررەر مەھسۇلى ئىدى. بۇنىڭ پۈتكۈل جەريانى بەئەينى بانكىرلارنىڭ كۆلچەكتە بېلىق باققىنىغا، بانكىرلارنىڭ قولىدىكى كىرىدىت كۆلچەكتىكى سۇغا، ئىقتىسادىي گەۋدىلەر بېلىق كۆلچىكىگە ئوخشايدۇ. ھەر ساھە، ھەر كەسىپتىكى مېھنەتكەشلەر زور مىقداردىكى مەبلەغنى ئېرىشكەندىن كېيىن، پۇلنىڭ سېھرىي كۈچى ئۇلارنى كېچە ـ كۈندۈز تىرمىشىپ، بايلىق يارىتىشقا دالالەت قىلىدۇ. بۇ جەريان كۆلچەكتىكى بېلىقلارنىڭ ئوزۇقلۇققا تويۇنۇپ، بارا ـ بارا چوڭايغىنىغا ئوخشايدۇ. ئەمما، بانكىرلار ھوسۇل يىغىش پەيتىنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى پەملىگەن ھامان، بانكا كىرىدىتىنى تويۇقسىز قىسقارتىدۇ. شۇنداق، سۇيى تۈيۈقسىز تارتىۋېتىلگەن كۆلچەكتىكى

ئىقتىسادنىڭ تەرەققىياتى بىلەن خاراباتى، بايلىقنىڭ جۇغلىنىشى بىلەن توزۇپ كېتىشى ــ بانكىرلار ئىختىرا قىلغان "ئىلمىي ئۇسۇلدا بېلىق بېقىش" ماھارىتىنىڭ مۇقەررەر مەھسۇلى.

بېلىقلارنىڭ كۆپىنچىسى ئۇمىدسىزلىك ئىچىدە قارىماق ياكى تورغا يەم بولىدۇ.

ئەمما، سۇ تارتىپ بېلىق تۇتۇشنى پەقەت پۇل مۇئامىلە دوكارلىرىنىڭ كاتتىلىرىدىن بىرنەچچىسىلا بىلىدۇ. بىرەر ئەلدە خۇسۇسىي مەركىزي بانكا قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇ ئەلدىكى پۇل مۇئامىلە دوكارلىرى "بېلىق كۆلچىكى"نىڭ سۈيىنى جىقلاش ۋە تارتىشقا تېخىمۇ ئۇستا، ئۇنىڭدىن ھوسۇل ئېلىشقا تېخىمۇ قادىر بولۇپ كېتىدۇ. قىسقىسى، ئىقتىسادنىڭ تەرەققىياتى بىلەن خارابلىقى، بايلىقنىڭ جۇغلىنىشى بىلەن توزۇپ كېتىشى ــ بانكىرلار ئىختىرا قىلغان "ئىلمىي ئۇسۇلدا بېلىق بېقىش" ماھارىتىنىڭ مۇقەررەر مەھسۇلى.

مورگان بىلەن ئۇنىڭغا يۆلەنچۈك بولمىش دۇنياۋى بانكىرلار شۇ قېتىمقى پۇل مۇئامىلە بوھرانى يارىتىدىغان نەتىجىنى توغرا مۆلچەرلىگەنىدى. بىرىنچىدىن، ئامېرىكا جەمئىيىتى كۆز ئالدىدىكى "پاكىت"تىن مەركىزي بانكىسى بولمىغان جەمئىيەتنىڭ نەقەدەر ئاجىز كېلىدىغانلىقىنى ھەيرانلىق ئىچىدە تونۇپ يېتىدۇ. ئىككىنچىدىن، ئوتتۇرا ۋە كىچىك رىقابەتچىلەرنىڭ، بولۇپمۇ بانكىرلارنىڭ كۆزىگە سەت كۆرۈنىدىغان ھاۋالىلىك سېلىنما شىركەتلىرىنىڭ يېقىتىشقا تېگىشلىكلىرىنى يېقىتىپ، قوشۇۋېلىشقا تېگىشلىكلىرىنى قوشۇۋالغىلى بولىدۇ.

دەۋر مودىسى بولمىش ھاۋالىلىك سېلىنما شىركەتلىرى ئۇ زامانلاردا بانكىلارنىڭ قۇربى يەتمەيدىغان كەسىپلەرنى بېجىرەتتى؛ ھۆكۈمەت نازارەتچىلىكى جەھەتتىمۇ ئىنتايىن كەڭرى سىياسەتلەردىن بەھرىمەن ئىدى. بۇ ھال ھاۋالىلىك سېلىنما شىركەتلىرىنىڭ ئىجتىمائىي مەبلەغلەرنى ھەددىدىن زىيادە جۇغلاپ، ئۇنى خەتىرى ئېغىر ساھەلەر بىلەن پاي چېكى بازىرىغا سېلىشىغا سەۋەب بولدى. 1907 ـ يىل 10 ـ ئايدا كىرىزىس كۆرۈلۈپ، نيۇيوركتىكى بانكا قەرزىنىڭ يېرىمى دېگۈدەك ھاۋالىلىك سېلىنما شىركەتلىرىنىڭ ئۆسۈم پايدىسى يۇقىرى رەنىلىك قەرز پۇلى سۇپىتىدە، خەتىرى ئېغىر پاي چېكى بازىرى بىلەن زايومغا قاراپ ئاقتى. بۇنىڭ بىلەن پۈتكۈل پۇل مۇئامىلە بازىرى سېپى ئۆزىدىن ھايانكەشلىك تۇسىنى ئېلىپ كەتتى.

مورگان شۇنىڭدىن بۇرۇنقى بىر نەچچە ئايدا لوندون بىلەن پارىژ

ئاربـــسدا ئىزچـــل "دەم ئالغانـــدى"؛ كېيـــن دۇنيـــاۋى بانكىرلارنـــڭ ئىنچىكە ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن ئامېرىكىغا يېنىپ كەلدى. ئاردىدن ئۇزاق ئۆتمەيلا نيۇيوركتا تۇيۇقسىزلا: "ئامېرىكىدىكى ئۇچىنچى چوڭ ھاۋالىلىك سېلىنما شىركىتى ـ كىنكېربوكېر شىركىتى ۋەيران بولغۇدەك" دېگەن گەپ تارقالـــدى. ئاشـــۇ ئەپقـــاچتى گەپتـــىن ئـــالاقزادە بولـــۇپ كەتـــكەن نيۇيوركلىقلار ئاشۇ ھاۋالىلىك سېلىنما شىركىتىنىڭ تىجارەت زاللىرىدا كېچە-كۈندۈز ئۆچەرەتتە تۇرۇپ، ئامانەت پۇللىرىنى ئېلىۋالـــدى. بانكىلارمـــۇ ھاۋالىلىك ســـېلىنما شـــىركىتىدىن بەرگەن قەرز پۇللىرىنى دەرھـــال قايتۇرۇشـــنى تەلەپ قىلـــدى. بۇنـــڭ بـــىلەن ئىككـــى تاشـــنىڭ ئاربـــسدا قىسىلغان ھاۋالىلىك سېلىنما شىركىتى پاي چېكى بازىرىدىن پـــۇل قەرز ئېلىشقا مەجبۇر بولدى. ئەمـــا، پـــاي چېكـــى بازىرىنـــڭ قەرز پـــۇل ئۆسـۈمى ھەش-پەش دېگۈچە 150 پىرسەنت ئۆرلەپ كەتتى. شـــۇنداق قىلـــىپ، 10-ئاينـــڭ 24-كـــۈنگە كەلگەنـــدە پـــاي چېكـــى سودىـــسى ئۇزۇلـــۇپ قېلىـــش گىرداۋىغا يەتتى.

دەل شۇ چاغدا مورگان بەئەينى نىجادكار سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقـــتى. نيۇيورك ئاكسىيە بېرژىسىنىڭ رەئىـــسى مورگاننـــڭ ئىشخانـــسىغا كېلـــىپ ئىلتىجـــا قىلـــدى، ئۇنـــڭ ئـــاۋازى نـــىرەپ چىقـــاتتى: "چۈشـــتىن كېيـــىن سائەت ئۈچكىچە 25 مىليون ئامېرىكا دوللىرى جۇغلىيالمىسام ئاز دېگەنـــدە 50 سودىگەر ۋەيران بولىدۇ؛ ناۋادا شۇنداق بولسا، ماڭا پاي چېكى بازىرىنى تاقىماقتىن ئۆزگە يول قالمايدۇ." شۇنداق قىلـــىپ، مورگـــان چۈشـــتىن كېيىن سائەت ئىككىـــدە بـــانكىرلارنى يىغـــىپ جـــددىي يىغـــىن چاقىردى؛ بـــانكىرلار 16 مىنـــۇت ئىچىـــدە ئاكـــسىيە بېرژىـــسىنىڭ رەئىـــسىگە لازىملىـــق پۇلنى تولۇق تەقلىدى. مورگاننىڭ ئاكـــسىيە بېرژىـــسىغا ئەۋەتـــكەن ئادىمـــى ئۆسۈم نىـــسبىتى 10 پىرسـەنتلىك قەرز پـــۇل بـــىلەن تەمىنلەيدىغانلىقىنـــى جاكارلىغاندا، بېرژىنى شادلىق چوقانلىرى قاپلىـــدى. ئەمـــا، مورگاننـــڭ جىددىي قۇتقۇزۇش مەبلىغى ئاربـــدىن بىـــر كـــۈن ئۆتـــۈپلا ئۇزۇلـــۇپ قېلىـــپ، ئۇنىڭ ئۆسۈمى ئاسمان پەلەك ئۆرلىگىلى تـــۇردى. بۇنـــڭ بـــىلەن بانكا ۋە ھاۋالىلىـــك ســـېلىنما شـــىركىتىدىن ســـەككىزى ۋەيـــران بولـــدى. مورگـــان دەرھال نيۇيورك ھېسابات بانكىسىغا كېلىپ، نەق پۇل يېتىشمەسلىك مەسلىـــسىنى ھەل قىلـــىش ئۈچـــۈن، پـــۇل ئورنـــىدا ۋاقتىنـــچە ئىشلىتىلىدىغان ۋېكسىل تارقىتىشنى تەلەپ قىلدى.

11-ئاينىڭ 2-كۈنى شەنبە. مورگان ئۇزاقتىن بۇيان كۆڭلىگە پۈكۈپ يۈرگەن پىلانى بويىچە، تەس كۈندە قالغان موري-سىچلېي شىركىتىنى "قۇتقۇزۇش"قا كىرىشتى. بۇ شىركەت 25 مىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق قەرزگە بوغۇلۇپ، ۋەيران بولۇش گىردابىغا بېرىپ قالغانىدى. ئەمما، بۇ شىركەت تېننېسسى كانچىلىق ۋە تۆمۈرچىلىك شىركىتىنىڭ ئاساسلىق ھەقدارى ئىدى. ناۋادا بۇ شىركەت ۋەيران بولسا، نيۇيورك پاي چېكى بازىرى بىراقلا تۇگىشەتتى. مورگان نيۇيورك پۇل مۇئامىلە ساھەسىدىكى كاتتىلارنى كۈ-تۈبخانىسىغا چاقىرتىپ كېلىپ، سودا بانكىلىرىنىڭ خوجايىنلىرىنى كۈنچىقىش قىرائەتخانىغا، ھاۋالىلىك سېلىنما شىركەتلىرىنىڭ خوجايىنلىرىنى كۈنپېتىش قىرائەتخانىغا ئورۇنلاشتۇردى. دەككە-دۈككىدە قالغان بۇ پۇل مۇئامىلە كاتتىلىرى، مورگاننىڭ ئالىقىنى-دىكى تەقدىرنىڭ زادى قانداق بولۇپ كېتىدىغانلىقىنى تاقەتسىزلىك ئىچىدە كۈتمەكتە ئىدى.



پىرىزىدېنت روزېۋېلت

مورگاننىڭ كۆڭلىگە بەش قولدەك ئايان: تېننېسسى ئىشتاتى، ئالاباما ئىشتاتى ۋە گېئورگىيە ئىشتاتىدىكى تۆمۈر ۋە كۆمۈر بايلىقى دەل تېننېسسى كانچىلىق ۋە تۆمۈرچىلىك شىركىتىنىڭ ئىلكىدە. دېمەك ئۇ مورگان قۇرغان ئامېرىكا پولات-تۆمۈر شىركىتىنىڭ مونوپوللۇق ئورنىنى راۋاجلاندۇرۇش كۈچەيتەلەيدۇ. ئەمما، مونوپوللۇققا قارشى تۇرۇش قانۇنىنىڭ چەكلىمىسى تۇپەيلىدىن، بۇ لوق گۆشنى يالماشقا زادىلا مۇمكىن بولمىغانىدى. ھازىرقى كىرىزىس - ئۇنى قوشۇۋېلىشنىڭ ئوبدان پۇرسىتى، دېگەن گەپ. مورگان بۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك شەرت قويدى: موري-سىچلېي شىركىتى ۋە پۈتكۈل ھاۋالىلىك سېلىنما شىركىتىنى قۇتقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن، ھاۋالىلىك سېلىنما شىركىتى 25 مىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق دەسمايە جۇغلاپ، شۇ ئارقىلىق ھاۋالىلىك سېلىنما ساھەسىنى ۋەيرانچىلىقتىن ساقلاپ قالماسا بولمايدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن، ئامېرىكا پولات-تۆمۈر شىركىتى موري-سىچلېي شىركىتىدىن تېننېسسى كانچىلىق ۋە تۆمۈرچىلىك شىركىتىنىڭ ھەقدارلىقىنى سېتىۋالىدۇ. ئېغىر تەشۋىش ۋە ۋەيرانچىلىقنىڭ ۋەھىمىسىدە نەچچە كېچە كۆز يۇمماي

قاتتىق چارچىغان ھاۋالىلىك سىلىنما شىركىتىنىڭ خوجايىنلىرى ئاخىر مورگانغا تەسلىم بولدى.

تېننېسسى كانچىلىق ۋە تۆمۈرچىلىك شىركىتىدىن ئىبارەت بۇ لوق گۆشنى ئىلكىگە ئېلىپ، خۇشلۇقتىن تېرىسگە سىغماي قالماي مورگان ئەڭ ئاخىرقى ئۆتكەلنى بۆسمىسە بولمايتتى. ئۇ ئۆتكەل دەل مونوپوللۇققا بىزەمۇ يول قويمايدىغان پىرېزىدېنت ـــ روزېۋېلت ئىدى. مورگان قانداقلا بولمىسۇن دۇشەنبە كۈنى پاي چېكى تىجارىتى باشلانغىچە پىرېزىدېنتنىڭ تەستىقىنى ئېلىشى كېرەك. شۇڭا ئۇ 11 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى يەكشەنبە ۋاشىنگتونغا كېچىلەپ ئادەم ئەۋەتتى. بانكا كىرىزىسى بىر تۈركۈم كارخانىنى ۋەيران قىلىدۇ. ناۋادا شۇنداق بولسا، بىر ئۆمۈر يىغقان ـ توپلىغىنىدىن ئايرىلغان پۇقرالارنىڭ كۆچلۈك غەزىپى ھۆكۈمەتكە ئېغىر تەھدىت پەيدا قىلىدۇ. ۋەزىيەتنى مورگاننىڭ كۈچى بىلەن مۇقىملاشتۇرمىسا بولمايدىغانلىقىنى ئويلاپ يەتكەن روزېۋېلت ئاخىر سۇلھى كېلىشىمگە نائىلاج ئىمزا قويۇشقا مەجبۇر بولدى. بۇ دەل دۇشەنبە كۈنى پاي چېكى بازىرى تىجارەت باشلاشقا بەش مىنۇتلا قالغان چاغ ئىدى. نەتىجىدە نيۇيورك پاي چېكى بازىرىدىكى نەرخ ـ ناۋا تېزدىن ئۆسكىلى تۇردى.

شۇنداق قىلىپ، مورگان تېننېسسى كانچىلىق ۋە تۆمۈرچىلىك شىركىتىنى 45 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا سېتىۋالدى. ئەمما، جون مودىنىڭ مۆلچەرىگە قارىغاندا، بۇ شىركەتنىڭ يوشۇرۇن قىممىتى ئاز دېگەندە 1 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىدىكەندۇق.

ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىدىن قانۇنلۇق پۇلغىچە: بانكىرلارنىڭ دۇنيا قارىشىدىكى كاتتا ئۆزگىرىش

19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىن كېيىن، دۇنياۋى بانكىلارنىڭ پۇل ھەققىدىكى تونۇشى يەنە بىر قېتىم پۈتۈنلەي يېڭىلاندى.

ئەسلىدىكى ئەنگلىيە بانكىسى ئەندىزىسىدە، پۇل ھۆكۈمەت زايومىنى رەنگە ئېلىش شەرتىدە تارقىتىلىدۇ. بۇنىڭدا ھۆكۈمەت قەرز ئالىدۇ، بانكا پۇل تارقىتىدۇ. شۇڭا، ھۆكۈمەتنىڭ قەرزدارلىقى قانچىكى كۆپ بولسا،

بانكىرلارنىڭ ئالدىغان پايدىسىمۇ شۇنچە زورىيىپ باردۇ. ئالتۇن بىرلىك تۇزۇمى شارائىتىدا، بانكىرلار پۇل پاخاللىقىغا قەتئىي قارشى تۇرىدۇ. چۈنكى، پۇلنىڭ كۇرسى چۈشۈپ كەتسە، بانكىرلارنىڭ ئەملىي ئۆسۈم كىرىمىگە بىۋاسىتە تەسىر يېتىدۇ. قانۇنلۇق پۇل تارقىتىپ ئۆسۈم ئېلىشقىلا تايىنىدىغان ئۇنداق قاتمالراق ئۇسۇلنى قوللىنىۋەرگەندە بايلىقنى تېز جۇغلاشقا ئىمكانىيەت بولمايدىغانلىقى ئۈچۈن، قىسمەن زاپاس فوند تۇزۇمىنى يولغا قويغان تەقدىردىمۇ، بانكىرلارنىڭ كۇندىن-كۈنگە يوغىناپ كېتىۋاتقان نەپسىنى قاندۇرالمايدۇ. بولۇپمۇ ئالتۇن ۋە كۇموش مىقدارىنىڭ تېز ئاشماسلىقى بانكىرلارنىڭ قەرز پۇل مىقدارىغا چەك قويغان بىلەن باراۋەر.

19-ئەسىر بىلەن 20-ئەسىرنىڭ ئارىلىقىدا ياۋروپا بانكىرلىرى ھەم ئۇنۇملۇك، ھەم مۇرەككەپ بولغان قانۇنلۇق پۇل تۇزۇلمىسىنى ئىختىرا قىلدى. قانۇنىي پۇل(Fiat Money) ئالتۇن بىلەن كۇموشنىڭ قەرز پۇل مىقدارىغا بولغان قاتتىق چەكلىمىسىنى ئۇزۇل-كېسىل پاچاقلاپ، پۇلغا بولغان كونتروللۇقنى تېخىمۇ ئەۋرىشىم، تېخىمۇ خۇپىيانە قىلىۋەتتى. پۇل مىقدارىنى چەكسىز ئاشۇرۇۋەتكەن كېلىدىغان نەپنىڭ پۇل پاخاللىقى ۋەجىدىن كېلىپ چىقىدىغان قەرز پۇل ئۆسۈم زىيىنىدىن بەكلا كۆپ بولىدىغانلىقىنى ئاستا-ئاستا تونۇپ يەتكەن بانكىرلار قانۇنىي پۇلنىڭ ئەڭ قىزغىن قوغدىغۇچىلىرىغا ئايلاندى. بانكىرلارنىڭ پۇل تارقىتىش مىقدارىنى شىددەت بىلەن ئاشۇرۇشى بارلىق مۇئامىلىدارلارنىڭ ئامانەت پۇللىرىنى پۈتۈنلەي ئىگىلىۋالغانغا باراۋەر ئىدى. يەنە كېلىپ، ئۇ بانكىرلارنىڭ ئىلگىرىكىدەك باشقىلارنىڭ مال-دۇنياسىنى زورىغا ساتتۇرۇپ پۇل تېپىشىغا قارىغاندا كۆپ "مەدەنىي" ئىدى. شۇڭا، ئۇ پۇقرالارنىڭ قارشىلىقىغا جىق ئۇچرىمايدۇ؛ ھەتتا، ئۇنى كىشىلەر ئاسانلىقچە بايقىيالمايدۇ.

پاخال پۇل ئىقتىسادشۇناسلىقى خۇسۇسىدىكى مۇھاكىمىلەر بانكىرلارنىڭ ياردىمىدە، بارا-بارا ساپ ماتېماتىكىلىق ئويۇن لىنىيەسىگە يۈزلەندۈرۈلدى. بۇنىڭ بىلەن پۇلنى كۆپ تارقىتىۋېتىش سەۋەبىدىن كېلىپ چىقىدىغان پۇل پاخاللىقى(Currency Inflation) ئۇقۇمى كېيىنگە بارغاندا باھا ئۆرلەپ كېتىش سەۋەبىدىن كېلىپ چىقىدىغان پۇل پاخاللىقى نەزەريەسى(Price Inflation) ئاستىغا كۆمۈلۈپ قالدى.

شۇنداق، بانكىرلارنىڭ پۇل تېپىپ بېيىشتا قوللىنىپ كېلىۋاتقان قىسمەن زاپاس فوند تۈزۈمى، پۇل بىلەن زايومنى بىر-بىرىگە باغلىۋېتىش قاتارلىق ۋاستىلىرىگە تېخىمۇ كۈچلۈك قورالدىن بىرى قوشۇلدى. ئۇ دەل پۇلنى پاخالاشتۇرۇش ئۈسۈلى ئىدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، ئالتۇنغا ھىماتچى بولۇپ كېلىۋاتقان بانكىرلار تۈيۈقسىزلا ئالتۇنىنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنىگە ئايلاندى.

كېينىپ پۇلنى پاخالاشتۇرۇش ئۈسۈلىغا دەل جايىدا باھا بېرىپ مۇنداق دەيدۇ: "ھۆكۈمەت بۇ ئارقىلىق، پۈقرالارنىڭ مال-دۇنياسىنى خۇپىيانە مۇسادىرە قىلىۋالىدۇ؛ ھۆكۈمەتنىڭ بۇ ئوغرىلىقىنى 1 مىليون ئادەمنىڭ ئىچىدە بىرەرىمۇ بايقىيالمايدۇ."

توغرىراقىنى دېگەندە، ئامېرىكىدا ئۇنداق ئۈسۈلدىن پايدىلانغىنى ھۆكۈمەت ئەمەس، بەلكى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى.

1912-يىلدىكى چوڭ سايلامنىڭ غەلۋە-غوۋغاسى

ئىككى يىلدىن كېيىنكى سايلام نەتىجىسى كېيىنكى كۈنلەردە پىرىزىدېنت ۋېلسونغا ئەقىلچى بولغان ۋايسنىڭ پەرىزى بىلەن ئۆپۈخشاش چىقتى. ھەتتا، ئالتە يىلدىن كېيىنكى سايلامنىڭ نەتىجىسىمۇ دەل ۋايسنىڭ دېگىنىدەك بولدى. ئەمما، بۇ ۋايسنىڭ قانداقتۇر پال سالالىغانلىقىدىن ئەمەس، بەلكى بانكىرلارنىڭ ئالدىنئالا تۈزگەن پىلانىنى توپتوغرا ئىشقا ئاشۇرالىغانلىقىدىن ئىدى.

دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ئويلىغىنىدەك، 1907-يىلدىكى بانكا كىرىزىسى ئامېرىكا جەمئىيىتىنى راستىنلا قاتتىق زىلزىلىگە سېلىۋەتتى. ئاۋامنىڭ ھاۋالىلىك سېلىنما شىركىتىگە بولغان نەپرىتى، بانكىلارنىڭ ۋەيرانچىلىقلىرى پەيدا قىلغان ساراسىمە، ۋال ستىرىت كوچىسىدىكى پۇل مۇئامىلە دوكارلىرىنىڭ كىشىلەرگە سالغان قورقۇنچلىرى قوشۇلۇپ، ئاخىرى پۇل مۇئامىلە مونوپوللۇقىغا قارشى كۈچلۈك دولقۇنغا ئايلىنىپ، پۈتكۈل ئامېرىكىنى بىر ئالدى.

پرېنسىپتون ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مۇدىرى توماس ۋودروۋ ۋىلسون پۇل مۇئامىلە مونوپوللۇقىغا قارشى تۇرۇشتا داڭ چىقارغان ئاكتېپلاردىن ئىدى.

نيۇيورك دۆلەتلىك شەھەرلىك بانكىسىنىڭ لېدېرى فرانك ۋاندېرلىپ ئۆز ۋاقتىدا مۇنداق دېگەنىدى: "پرېزىدېنت ئۇنۇۋېرسىتېتىنىڭ مۇدىرى توماس ۋودروۋ ۋىلسوننى كەچلىك زىياپەتتە نوتۇق سۆزلەپ بېرىشكە تەكلىپ قىلىپ خەت ئەۋەتتىم. ئۇنىڭغا بۇ زىياپەتنىڭ ئىنتايىن مۇھىم پۇرسەت ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن، خەتتە زىياپەتكە ئاۋام پالاتاسىنىڭ ئەزاسى نېلسون ئالدرىچمۇ قاتنىشىدىغانلىقىنى ئەسكەرتىپ قويغانىدىم. ئەمما، بۇرادېرىم دوكتور ۋىلسوننىڭ پالاتا ئەزاسى نېلسون ئالدرىچ بىلەن بىر مۇنبەردە نوتۇق سۆزلەشنى رەت قىلغانلىقىدىن بەكلا ھەيران قالدىم."



ئامېرىكىنىڭ 28-نۆۋەتلىك پرېزىدېنتى ۋودروۋ ۋىلسون

پالاتا ئەزاسى نېلسون ئالدرىچ ئۇ چاغدا كاتتا مەنسەپدار ئىدى. ئۇ پارلامېنتتا ئۆتكەن 40 يىل مابەينىدە، 36 يىل كېڭەش پالاتا ئەزاسى بولدى. يەنە كېلىپ، ھوقۇقى چەكسىز ئاۋام پالاتاسى يۇل مۇئامىلە كومىتېتىنىڭ رەئىسى ۋە جون روكفېللېرنىڭ قېينىئاتىسى ئىدى؛ ۋال ستىرېت كوچىسىدىكى بانكىرلار بىلەن ناھايىتى يېقىن ئۆتەتتى. 1908-يىلى نېلسون ئالدرىچ زۆرۈر تېپىلغاندا بانكىلار فېدېراتسىيە ھۆكۈمىتى، ئىشتاتلىق ھۆكۈمەت ۋە يەرلىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ زايوملىرى شۇنداقلا تۆمۈرىيول زايومىنى رەنىگە ئېلىپ تۇرۇپ قەغەز پۇل تارقاتسا بولىدۇ، دېگەن تەكلىپىنى بەردى. كىشىلەر زىيان-زەخمىتى ھۆكۈمەت بىلەن خەلقە، نەپ-پايدىسى بانكىرلارغا ھېساب بولىدىغان بۇنداق ئالەمچە ياخشى ئىشنى ئويلاپ تاپقان ۋال ستىرېتلىقلارنىڭ ئەقلىگە ئاپىرىن ئوقۇشتى. نېلسون ئالدرىچنىڭ ئۇ لايىھەسى «جېددىي پۇل قانۇنى» دەپ ئاتالىدۇ. ئارىدىن بەش يىل ئۆتكەندىن كېيىن، بۇ قانۇن «ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياج بانكىسى قانۇنى»نىڭ تۇرغۇزۇلۇشىغا ئاساس بولدى. بۇنىڭ بىلەن نېلسون ئالدرىچ جەمئىيەتتە "ۋال ستىرېتنىڭ جارچىسى" دەپ ئاتالدى.

ۋودروۋ ۋىلسون 1879-يىلى پرېنسىتون ئۇنۇۋېرسىتېتىنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن، ۋىرگىنىيە ئۇنۇۋېرسىتېتىدا قانۇن ئوقۇدى. 1886-يىلى جون خوپكىنس ئۇنۇۋېرسىتېتىنىڭ دوكتورانتلىقىنى پۈتكۈزدى؛ 1902-

يىلى پرېنسىپتون ئۇنىۋېرسىتېتىغا مۇدىر بولدى. تالىپ مەجەز ژودروۋ ژېلسون پۇل مۇئامىلە مونوپوللۇقىغا ئىزچىل قارشى بولغاچقا، ئۇنىڭ پۇل مۇئامىلە دوكالىرىنىڭ جارچىسىغا يېقىن يولىماسلىقى تەبىئىي ئىدى. هالبۇكى، ئۇنىڭ ئىلىم ـ بىلىمدىكى يېتۈكلۈكى بىلەن ئۇلۇغۋار غايىسى پۇل مۇئامىلە بىلىملىرىدىكى يېتەرسىزلىكلىرىنىڭ ئورنىنى تولدۇرالمىدى. ئۇ، ژال ستىرېتتىكى بانكىرلارنىڭ پۇل تېپىشتىكى ئۇستاتلىقىدىن پەقەتلا خەۋەرسىز ئىدى.

ژودروۋ ژېلسوننىڭ ساددىلىقى ۋە ئاسانلا باشقىلارنىڭ دېپىغا ئۇسۇل ئويناپ سالىدىغانلىقى بانكىرلارغا ياراپ قالدى. چۈنكى، پۇل مۇئامىلە مونوپوللۇقىغا قارشى تۇرۇشتىكى مەشھۇر جامائەت ئەربابى بولمىش ژودروۋ ژېلسون بانكىرلار ئۈچۈن تېخى تاراشلانمىغان يېڭى قاشتاش ئىدى. شۇڭا، ئۇلار بۇ "خام قاشتاش"نى پۇلنىڭ كۆزىگە قارىماي راۋۇرۇس تاراشلاپ، بىباھا گۆھەرگە ئايلاندۇرماقچى بولدى.

نيۇيورك دۆلەتلىك شەھەر بانكىسىنىڭ مۇدىرىيەت ئەزاسى كىلېۋېلاند دودگې ژودروۋ ژېلسوننىڭ پرېنسىپتون ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى ساۋاقدىشى ئىدى. شۇڭا، ژودروۋ ژېلسوننىڭ 1902 ـ يىلى پرېنسىپتون ئۇنىۋېرسىتېتىغا مۇدىر بولۇپ سايلىنالىشىمۇ قولىنى نەگە سۇنسا يېتىدىغان كىلېۋېلاند دودگېنىڭ كۈچلۈك ياردىمىنىڭ ئەتىجىسى ئىدى. مۇشۇنداق قويۇق مۇناسىۋەتنىڭ تۈرتكىسىدە، دودگې بانكىرلارنىڭ يول كۆرسىتىشى بىلەن ژال ستربت كوچىسىدا: "ژودروۋ ژېلسون پىرېزىدېنت بولۇشقا لايىق ئەرباب ئىكەندۇق" دېگەن گەپنى تارقىتىشقا باشلىدى.

مەكتەپ مۇدىرى بولغىنىغا بىر نەچچە يىللا بولغان ئادەم "پىرېزىدېنتلىققا لايىق ئەربابسىز" دېگەن خوشامەتنى ئاڭلاۋەرسە، قولىقىغا خۇش يېقىپمۇ قالىدۇ. دۇرۇس، ئۇنداق گۇپپاڭچىلارغا ئازدۇر-كۆپتۇر نەپ يەتكۈزمەيمۇ بولمايدۇ، ئەلۋەتتە. شۇنداق قىلىپ ژېلسون ژال ستربتلىقلار بىلەن ئاستىرتتىن ئىچ قويۇن ـ تاش قويۇن بولۇشقا باشلىدى. دېگەندەكلا، 1910 ـ يىلىغا كەلگەندە ئۇ ژال ستربتلىقلارنىڭ كۈچلۈك قوللىشى بىلەن يېڭى جېرسىيغا ئىشتات باشلىقى بولۇپ سايلاندى.

ژودروۋ ژېلسون ئاشكارا سورۇنلاردا پۇل مۇئامىلە مونوپوللۇقىنى ھەققانىي ۋە ئاچچىق سۆزلەر بىلەن تەنقىدلەيتتىيۇ، مەرتىۋىسى بىلەن

سىياسىي ئىستىقبالىنىڭ پۈتۈنلەي بانكىرلارنىڭ كۈچ-قۇدرىتىگە باغلىق ئىكەنلىكىنى ئېچىدە بىلەتتى. بانكىرلارمۇ ژىلسوننىڭ زەربىسىگە لۇئىنى چىشلەپ تۇرۇپ سەۋر-تاقەت قىلاتتى. چۈنكى، ئارىدىكى تىل بىلەن ئىپادىلەپ بەرگىلى بولمايدىغان مۇددىئا ئىككى تەرەپنىڭ كۆڭلىگە ئايان ئىدى.

ژىلسوننىڭ ئىززەت-ئابرويى ھەدەپ ئۆسكىلى تۇرغان ئاشۇ زامانىلاردا، بانكىرلار ئۈنىڭ پىرېزىدېنت سايلىمىغا قاتنىشىشى ئۈچۈن داغدۇغا بىلەن خىراجەت جۇغلىدى. دوددگې نيۇيوركتىكى برودۋېي رەستىسى 42-نومۇرلۇق بىنادا ژىلسوننىڭ خىراجەت جۇغلاش ئىشخانىسى تەسىس قىلىپ، بانكىدا مەخسۇس ھېساب ئېچىپ، ئۆزى بىرىنچى بولۇپ 10 مىليون ئامېرىكا دوللىرى ئىئانە قىلىدى. دودگې پوچتا پېرېزۇوتى ئارقىلىق بانكىرلاردىن پەش-پەش دېگۈچە نۇرغۇن ئىئانە توپلىدى. ئۇ ئىئانىلەرنىڭ ئۈچتىن ئىككىسىنى ژال ستىرېتتىكى يەتتە بانكىر ئاتىغانىدى.

پىرېزىدېنت سايلىمىغا قاتنىشىدىغانلار تىزىملىكىگە كىرىلگەنلەر-كىدىن بەكلا خۇشال بولۇپ كەتكەن ژىلسون دودگېغا يازغان خېتىدە: "خۇشاللىقىمنى تىل بىلەن ئىپادىلەشكە ئامالسىزمەن" دېگەنىكەنىدۇق. ژىلسون شۇنىڭدىن كېيىن، بانكىرلارنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتتى. ئەمما، دېموكراتلار پارتىيەسى ئۆزلىرىدىن چىققان نامزات ــ ژىلسونغا زور ئۈمىد باغلىدى. چۈنكى، مەزكۇر پارتىيەنىڭ ئۇزاق زامانىلاردىن بېرى قولدىن كەتكەن ھوقۇقنى بولغان ئىنتىلىشىمۇ گويا ژىلسوننىڭكىدەكلا كۈچلۈك ئىدى.

ژىلسون سايلامغا چۈشكەندە ۋەزىپە ئۆتەۋاتقان پىرېزىدېنت ــ ژىلىيام خوۋارد تافت نام-نىشانى ئەل ئىچىدە تېخى دېگەندەك تارالمىغان ژىلسونغا قارىغاندا ئۇستۇن ئورۇندا ئىدى. پىرېزىدېنتلىققا ئۇدا سايلىنىش تەرەددۇتىدا ئىسەنكىرەپ يۈرگەن ژىلىيام خوۋارد تافت نېلسون ئالدرىچنىڭ قانۇن لايىھەسىگە يول قويۇش نىيىتىنىڭ يوقلۇقىنى جاكارلاپ تۇرۇشىغا، ئەزەلدىن كۆرۈلۈپ باقمىغان غەلىتە بىر ئىش يۈز بەردى. ژىلىيام خوۋارد تافتتىن بۇرۇن پىرېزىدېنت بولغان ئاتا روزېۋېلت پىرېزىدېنت سايلىمىغا قاتنىشىدىغانلىقىنى تۇيۇقسىز ئېلان قىلىدى. بۇ ھال روزېۋېلت ئۆزى تاللىغان ئىز باسار بىلەن جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيەسىدىن چىققان ژىلىيام خوۋارد تافت ئۈچۈن شۇم خەۋەر ئىدى. چۈنكى، ئاتا روزېۋېلت ئەينى

يىللىرى شىمال ئاكسىيە شىركىتىنى مەجبۇرىي تارقىتىۋەتكەنلىكى ۋە مونوپوللۇققا قارشى تۇرۇشتىكى قاتتىق قوللۇقى بىلەن داڭ چىقارغانىدى. دېمەك، ئۇنىڭ سايلامغا قاتنىشىشى تافتىنىڭ سايلامدا ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلىشىگە ئېغىر تەسىر يەتكۈزەتتى.

ئەمەلىيەتتە، بۇ ئۇچ رىقابەتچىگە ئوخشاشلا بانكىرلار مەدەت بېرىۋاتاتتى. ئەمما، بانكىرلار بۇ ئۇچەيلەننىڭ ئارىسىدا ئاسان تىزگىنلىگىلى بولىدىغان ۋىلسونغا ئاستىرتتىن مايىل ئىدى. ئاتا روزېۋېلت ۋال ستىرىتلىقلارنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە، ۋىليام خوۋارد تافتنى "ئېھتىياتسىزلىقتىن" ئېغىر تالاپەنكە ئۇچراتتى. بۇنىڭ بىلەن، ۋىلسون سايلامدا ئۇتۇپ چىقتى. بۇ ئويۇن 1992 ـ يىلدىكى پرېزىدېنت سايلىمىدا يەنە بىر قېتىم تەكرارلاندى. جۇملىدىن، شۇ يىلى ئاتا بۇش سايلام رەقىبى پېررېننىڭ كاشىلىسى بىلەن ئاخىرقى ھېسابتا كىلىنتونغا ئۇتتۇرۇپ قويدى.

B پىلان

جېكسۇن ئارىلىغا ئىنتايىن مەخپىي يىغىلغان بانكا دوكارلىرى كەسىپكارلارغا خاس قاتتىق ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئاخىر مۇنداق ئىككى تۇرلۇك پىلانىنى تۇرۇپ چىقتى. بىرى، كېڭەش پالاتا ئەزاسى نېلسون ئالدرىچنىڭ رىياسەتچىلىكىدە تۇرۇلگەن پىلان، يەنى ئۆكتەچىلەرنى جەلپ قىلىش مۇددىئاسىدىكى ساختا پىلان ئىدى؛ جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيەسى ئالدرىچ پىلانىنى قوللايتتى. يەنە بىرى، "B پىلان" بولۇپ، ئۇنىڭدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان لايىھە ھەقىقىي ھۇجۇم نىشانى ئىدى. ئۇ لايىھە كېيىنكى كۈنلەردە «ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى قانۇنى»نى ۋۇجۇدقا چىقاردى؛ ئۇنىڭغا دېموكراتلار پارتىيەسى مەدەتكار ئىدى.

بۇ ئىككى تۇرلۇك پىلان گەپ ـ سۆزدىكى پەرقىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ماھىيەت جەھەتتىن ئوخشاش ئىدى.

شۇ چاغدىكى پرېزىدېنت سايلىمىمۇ دەل مۇشۇ يادرولۇق نىشان ئاساسىدا قانات يايدۇرۇلغانىدى. ئۇ زامانلاردا ئاۋام پالاتا ئەزاسى ئالدرىچ بىلەن ۋال ستىرىتلىقلارنىڭ مۇناسىۋىتى ھەممىگە ئايان ئىدى؛ ئەينى

چاغدا پۈتكۈل ئامېرىكىلىقلارنىڭ ھەممىسى ۋال ستىرىتلىقلارغا قارشى بولغاچقا، ئالدىرچ ئوتتۇرىغا قويغان پۇل مۇئامىلە ئىسلاھاتى لايىھەسىنىڭ مەغلۇپ بولىدىغانلىقى ئېنىق ئىدى. ھالبۇكى، ھوقۇق مەركىزىدىن يىراقلاپ كەتكىنىگە ئۇزاق يىللار بولغان دېموكراتلار پارتىيەسى پۇل مۇئامىلە مونوپوللۇقىغا ئىزچىل قارشى تۇرۇپ كېلىۋاتاتتى؛ ئۇنىڭ ئۈستىگە ۋىلسون يېپىيېڭى قىياپەتتە مەيدانغا چىقتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى دېموكراتلار پارتىيەسى قوللاۋاتقان «ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى قانۇنى»نى تېخىمۇ نۇرغۇن كىشىلەرگە قوبۇل قىلدۇرۇشنىڭ ئوبدان پۇرستى ئىدى. ئۈستىلىق بىلەن پەيدا قىلىنغان 1907-يىلدىكى كىرىزىستا ئىككى پارتىيە پۇل مۇئامىلە ئىسلاھاتى ھەققىدە ئورتاق تونۇش ھاسىل قىلدى. ئەمما، بانكىرلارنىڭ "ئەل رايى"غا مايىللىشىش ئۈچۈن، جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيەسىنى قۇربان قىلىش بەدىلىگە دېموكراتلار پارتىيەسىنى قوللىشى مەنتىقىي زۆرۈرىيەتكە ئايلانغانىدى.

بانكىرلار ئاۋامنى يەنمۇ ئازدۇرۇش نىيىتىدە، ئوخشاش بىر نىشانىنى قوللايدىغان ئىككى تەرەپنى شەكلەن پەرقلەر سەۋەبلىك ئۆز ئارا ھۇجۇمغا سېلىش تاكتىكىسىنى قوللاندى. بۇنىڭدا، كېڭەش پالاتا ئەزاسى ئالدرىچ ئالدى بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ، دېموكراتلار پارتىيەسى قويغان لايىھەنىڭ بانكىغا قارشى، ھۆكۈمەتكە پايدىسىز ئىكەنلىكىنى قاتتىق ئەيىبلىدى ۋە: "ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىگە خىلاپ ھەرقانداق 'قانۇنلۇق پۇل' سىياسىتى بانكىرلار ئۈچۈن ئېغىر تەھدىت!" دەپ جاكارلىدى. ئەمما، «دۆلەت» گېزىتىنىڭ 1913-يىل 10-ئاينىڭ 23-كۈنىدىكى سانىدا مۇنداق ئوتتۇرىغا قويۇلدى: "ئالدرىچ ئەپەندى قارشى تۇرۇۋاتقان، ئالتۇن بىرلىك قىلىنمىغان ھۆكۈمەت پۇلى ئەمەلىيەتتە ئۇ ئۆزى 1908-يىلى كۆتۈرۈپ چىققان «جىددىي پۇل قانۇنى»دىكى مۇددىئاغا ئۇيغۇن. ئالدرىچ ئەپەندى شۇنى بىلىشى كېرەككى، پۇل تارقىتىش ھوقۇقى پۈتۈنلەي ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنىڭ ئىلكىدە بولغاچقا، پۇل تارقىتىش ئەمەلىيەتتە ھۆكۈمەت بىلەن مۇناسىۋەتسىز."

دېموكراتلار پارتىيەسىنىڭ ئالدرىچنىڭ لايىھەسىگە قارشىلىغان سۆكۈش-قارغاشلىرى ئوخشاشلا كىشىلەرنىڭ كۆزىنى راۋۇرۇس ئېچىپ قويدى. ئۇلار مۇنۇلارنى كۆتۈرۈپ چىقتى: "ئالدرىچ ۋال ستىرىتتىكى بانكىرلار بىلەن پۇل مۇئامىلە مونوپوللۇقىغا چاپان ياپماقچى بولۇۋاتىدۇ.

ۋاھالەنكى، دېموكراتلار پارتىيەسىنىڭ ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى قۇرۇش لايىھەسىدە، پۈل مۇئامىلە مونوپوللۇقىنى بىتچەت قىلىپ، رايونلاردا شۆبە-تارماقلىرى تەسىس قىلىنىدىغان، باشلىقلىرىنى پىرېزىدېنت ۋەزىپىگە تەيىنلەپ پارلامېنت تەكشۈرۈشىتىن ئۆتكۈزىدىغان، بانكىرلارنىڭ مەسلىھەتى ئېلىنىدىغان، ھوقۇق ئايرىمىسى جەھەتتە ئۆزئارا بىر-بىرىنى چەكلەيدىغان مەركىزىي بانكا سىستېمىسىنى مۇكەممەل تۈرغۇزۇپ چىقىش مەقسەت قىلىنغان.'' پۈل مۇئامىلە ئىشلىرىدىن بىخەۋەر ۋىلسون دېموكراتلار پارتىيەسى ئوتتۇرىغا قويغان لايىھەنىڭ ۋال ستىرىتتىكى بانكىرلار مونوپوللۇقىنى پاچاقلاپ تاشلايدىغانلىقىغا راستىنلا ئىشەنگەنىدى.

ئالدىرچ، ۋاندېرلىپ ۋە ۋال ستىرىتلىقلارنىڭ جېنىنىڭ بارچە قارشى تۇرۇشى ۋە ئەيىبلىشى نەتىجىسىدە، دېموكراتلار پارتىيەسىنىڭ «ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى قانۇنى» ئاخىر ئاۋامنى مايىللاشتۇردى. بۇنىڭدا، بانكىرلارنىڭ ''ئاتنى ئايلىخانغا سېلىپ قويۇپ، يولنى ساربخانغا توغرىلاش'' ھىيلىسى قالتىس رول ئوينىغانىدى.

بانكىرلارنى مۇرادىغا يەتكۈزگەن «ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى قانۇنى»

ۋىلسون پىرېزىدېنتلىققا سايلىنىشى بىلەن تەڭ B پىلانىنى دەرھال يولغا قويدى.

ۋىلسون ئاقسارايغا كىرىپ ئۈچ ئايدىن كېيىن، يەنى 1913-يىل 6-ئاينىڭ 26-كۈنى ۋىرگىنىيەلىك ئاۋام پالاتا ئەزاسى، بانكىر كارتېر گىلاس ئاۋام پالاتاسىغا B پىلانىنى تاپشۇردى. مۇھىمى، ئۇ ''مەركىزىي بانكا'' دېگەن زىيادە تەسىرچان ئىبارىنىڭ ئورنىغا قەستەن ''فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى'' دېگەن كەلىمىنى قوللانغانىدى. بۇ يەردىكى ئويۇندىن پالاتا ئەزالىرىنىڭ كۆپىنچىسى خەۋەرسىز بولغاچقا، 9-ئاينىڭ 18-كۈنى 85 كە قارشى 287 ئاۋاز بىلەن مەزكۇر لايىھەنى ماقۇللىدى.

مەزكۇر لايىھە كېڭەش پالاتاسىغا يوللانغاندىن كېيىن ''گىلاس-ئوۋېن لايىھەسى'' دەپ ئاتالدى. كېڭەش پالاتا ئەزاسى ئوۋېنمۇ بانكىر ئىدى.

كېڭەش پالاتاسىغا يوللانغان لايىھە 12-ئاينىڭ 19-كۈنى ماقۇللاندى. ئەمما، بۇ لايىھەنىڭ ھەر ئىككىلىسىدە ھەل قىلىشقا تېگىشلىك 40 نەچچە ئىختىلاپلىق نۇقتا بار ئىدى. ئىككى پالاتىنىڭ ئادەتتى بويىچە بولغاندا، مىلاد بايرىمىغا ھەپتە قالغان ئارىلىقتا مۇھىم قانۇنلارنى ماقۇللاشقا بولمايتتى. ئىككى پالاتانىڭ شۇ زامانلاردىكى پەرقى نۇقتىسىدىن ھېسابلاپ كۆرگەندىمۇ، لايىھەدىكى ئىختىلاپلىق نۇقتىلار ھەققىدىكى مۇزاكىرە كېلەر يىلىغا قالاتتى. شۇڭا، بۇ لايىھەگە قارشى ئاۋاز بەرگەن مۇھىم پالاتا ئەزالىرىنىڭ كۆپىنچىسى بايرام ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن، ۋاشىنگتوندىن كېتىپ قېلىشتى.

شۇ چاغدا، ئامېرىكا پارلامېنت بىناسىدىكى ۋاقىتلىق ئىشخانىسىدا تۇرۇپ، بۇ ئىشقا بىۋاسىتە قوماندانلىق قىلىۋاتقان پائۇل ۋاربۇرگ شۇنداق بىر تەپىلغۇسىز پۇرسەتنى بايقاپ، چاقماق تېزلىكىدە ھەرىكەتكە ئۆتتى. سائىتىگە بىر توپ پالاتا ئەزاسى ئۇنىڭ ئىشخانىسىغا ئەمدىكى پىلاننى مۇزاكىرىلىشىشكە كىرەتتى. 12-ئاينىڭ 20-كۈنى شەنبە كەچتە چاقىرىلغان بىرلەشمە كېڭەشتە، ئىككى پالاتا ئەزالىرى لايىھەدىكى ئىختىلاپلىق نۇقتىلارنى جىددىي مۇزاكىرە قىلىۋاتاتتى. قىسقىسى، پارلامېنتتا قانچىلىك بەدەل تۆلەپ كېتىشتىن قەتئىينەزەر، «ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياجات بانكىسى قانۇنى»نى مىلاد بايرىمىدىن بۇرۇن ماقۇللاپ بولۇش تەرەددۇتى باشلىنىپ بولغاندى. ئاقساراي ھەتتا 12-ئاينىڭ 17-كۈنى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياجات بانكىسىنىڭ بىرىنچى نۆۋەتلىك مۇدىرىيەت ئەزالىرى تىزىملىكىنى ئويلىشىپ بولغانلىقىنى جاكارلىدى. ئەمما، لايىھە ھەققىدىكى ئىختىلاپ تاكى 20-چېسلا تۇن نىسبىگىچىمۇ ھەل بولمىغانىدى. شۇنداق قىلىپ، ھەممەيلەن «ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياجات بانكىسى قانۇنى»نىڭ 12-ئاينىڭ 20-كۈنى، يەنى دۈشەنبە كۈنى ماقۇللىنىشىدىن ئۈمىد ئۈزۈشتى.


ئامېرىكا پارلامېنت بىناسى

بىرلەشمە كېڭەش ئىشتىراكچىلىرى بانكىرلارنىڭ مەجبۇرلىشى بىلەن، 21-چېسلا پۈتۈن كۈن يىغىن چاقىرىپ، يىغىننى تاكى

مەسلىنى ھەل قىلمىغۇچە توختاتماسلىق قارارىغا كەلدى.

12 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى تۇن يېرىملاشتى، ئەمما، بىرلەشمە كېڭەش ئىشتىراكچىلىرى بىر نەچچە مۇھىم مەسىلە ھەققىدە يەنىلا بىر پىكىرگە كېلەلمىدى. ئۇ مەسىلىلەر ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى رايونلۇق شۆبىلىرىنىڭ سانى، ئېھتىيات فوندىنى بېكىتىش چارىسى، ئالتۇن زاپىسىنىڭ نىسبىتى، دۆلەت ئىچى ۋە خەلقئارا سودا راسچوتى، ئېھتىيات فوندىنى ئۆزگەرتىش لايىھەسى، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى تارقاتقان پۇلنىڭ سودا بانكىلىرى ئېھتىيات فوندىنى شەكىللەندۈرەلەيدىغان ـ شەكىللەندۈرەلمەيدىغانلىقى ھەققىدىكى پەرەز، فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى پۇل تارقىتىشتا رەنگە ئالىدىغان ھۆكۈمەت زايومنىڭ نىسبىتى ۋە پۇل پاخاللىقى نىسبىتى قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى.

21 ـ چېسلا جددىيلىك ئىچىدە ئۆتۈپ كەتتى. 22 ـ چېسلا يەنى يەكشەنبە كۈنى «نيۇيورك دەۋرى» گېزىتىنىڭ بىرىنچى بېتىگە «پۇل ھەققىدە لايىھە بۈگۈن قانۇن بولۇپ شەكىللىنىشى مۇمكىن» دېگەن تېمىدا مۇھىم خەۋەر بېسىلدى. بۇ خەۋەردە پارلامېنتنىڭ خىزمەت ئۇنۇمىگە: "بىرلەشمە كېڭەش ئىككى پالاتى ئوتتۇرىغا قويغان لايىھەدىكى پەرقلەرنى تۈگىتىش خىزمىتىنى مىسلىسىز تېز سۈرئەتتە ئىشلەپ، بۈگۈن تاڭ بىلەن تەڭ تامامىدى" دەپ ناھايىتى قىزغىن مەدھىيە ئوقۇلغانىدى. بۇ ماقالىدە قەيت قىلىنغان ۋاقىت ئالاھىزەل دۈشەنبە كۈنى ئەتىگەن سائەت بىر يېرىمدىن تارتىپ تۈتكىچە بولغان ئارىلىقنى كۆرسىتىدۇ. شۇنداق قىلىپ، ھەربىر ئامېرىكىلىقنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىغا تەسىر كۆرسىتىدىغان قانۇن لايىھەسى ئېغىر بېسىم ئاستىدا ھاپىلا ـ شاپىلا ماقۇللاندى. مۇتلەق كۆپ سانىدىكى پالاتا ئەزالىرى ئۇ لايىھەنى تۈزىتىش ئۇ ياقتا تۇرسۇن، ھەتتا تەپسىلىي كۆرۈپ چىقىشقىمۇ ئۈلگۈرمىگەنىدى.

22 ـ چېسلا ئەتىگەن سائەت تۆت يېرىمدا لايىھەنىڭ ئاخىرقى نۇسخىسى ماشىنكىغا يوللاندى.

سائەت يەتتىدە ئاخىرقى قېتىم تۈزىتىلدى.

چۈشتىن كېيىن سائەت ئىككىدە لايىھەنىڭ تۈزىتىلگەن ماشىنكا نۇسخىسى پالاتا ئەزالىرىغا بىردىن يەتكۈزۈلۈپ، ئۇلارغا چۈشتىن كېيىن

سائەت تۆتتە يىغىن چاقىرىلىدىغانلىقى ئۇقتۇرۇلدى.

چۈشتىن كېيىن سائەت تۆتتە يىغىن ئېچىلدى.

سائەت ئالتىدە بىرلەشمە كېڭەشنىڭ ئاخىرقى دوكلاتى شەكىللەندۈرۈلدى. بۇ چاغدا پالاتا ئەزالىرىنىڭ كۆپىنچىسى غىزاغا چىقىپ كەتكەچكە، زالدا بىر نەچچىلا ئادەم قالغانىدى.

كەچ سائەت يەتتە يېرىمدا كارتېر گىلاسنىڭ 20 مىنۇتلۇق نۇتقىدىن كېيىن، مۇنازىرە باشلاندى.

لايىھە كەچ سائەت 11 يېرىمدا ئاۋازغا قويۇلۇپ، ئەڭ ئاخىردا 60 قا قارشى 298 ئاۋاز بىلەن ماقۇللاندى.

23-چېسلا، يەنى مىلاد بايرىمىغا ئىككى كۈن قالغان كۈنى، كېڭەش پالاتاسى «ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى قانۇنى»نى 25 كە قارشى 43 ئاۋاز (27 كىشى بېلەت تاشلاشقا قاتناشمىغانىدى) بىلەن ماقۇللىدى. پىرېزىدېنت ۋىلسون ۋال ستىرېتلىقلارنىڭ مەرھەمىتىگە جاۋاب قايتۇرۇش ئۈچۈن، «ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى قانۇنى»غا كېڭەش پالاتاسى ماقۇللاپ بىر سائەت ئۆتەر-ئۆتمەيلا رەسمىي ئىمزا قويۇپ بولدى.

شۇنداق قىلىپ، ۋال ستىرېت كوچىسى بىلەن لوندون پۇل مۇئامىلە شەھەرىستانى قاينام تاشقىنلىقىغا چۆمدى.

پالاتا ئەزاسى لىندبېرگ شۇ كۈنى ئاۋام پالاتاسىدا قىلغان سۆزىدە مۇنداق دېگەنىدى:

> بۇ قانۇن («ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى قانۇنى») يەر يۈزىدىكى ئەڭ يۇكسەك ئىناۋەتنى "ئالە!" دەپلا تاشلاپ بەردى. پىرېزىدېنت ئۇنىڭغا رەسمىي ئىمزا قويغان ئاشۇ دەقىقىدىن باشلاپ، پۇل ھوقۇقىدىن ئىبارەت بۇ مەۋھۇم 'ھۆكۈمەت' قانۇنلاشتۇرۇلدى. ئاۋام-پۇقرا بۇنى پات ئاردا بايقىيالمىغىنى بىلەن، ئاردىدىن بىر نەچچە يىل ئۆتەر-ئۆتمەي بۇنىڭ ئۇجۇر-بۇجۇرىنى چۈشىنىپ يېتىدۇ. ئاشۇ چاغدا خەلق پۇل ھوقۇقىنىڭ ئاسارىتىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، «مۇستەقىللىق خىتابنامىسى»نى يەنە بىر قېتىم جاكارلاشقا مەجبۇر بولىدۇ. بۇ يەردە قەيت قىلىنىۋاتقان پۇل ھوقۇقى كۇنلەرنىڭ بىردە پارلامېنتنىمۇ ئىسكەنجىسگە ئالىدۇ. مۇھىمى، ئىككى پالاتا ئەزالىرى پارلامېنتنى ئالدىمغان بولسا، ۋال ستىرېتلىقلارمۇ بىزنى ئالدىيالمىغان بولاتتى؛ پارلامېنتىمىز خەلقىپەرۋەر بولغان بولسا، خەلقىمىز ئارامخۇدا كۇن ئالغان بولاتتى. پارلامېنت ئۆزىنىڭ پۇل سىستېمىسى قانۇنى —

«ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى قانۇنى»نى تۈرغۇزۇپ، ئېغىر جىنايەت ئۆتكۈزدى. بۇ دەۋرىمىز قانۇنچىلىقىدىكى كەچۈرگۈسىز جىنايەتتۇر. قىسقىسى، ئىككى پارتىيەنىڭ كاتتىباشلىرى بىلەن خۇپىيانە كېڭەش ئاۋام-پۇقرانى ئۆز ھۆكۈمىتىدىن نەپ ئېلىش پۈرسىتىدىن يەنە بىر قېتىم مەھرۇم قىلدى.

بانكىرلار «ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى قانۇنى»غا ئەكسىچە ناھايىتى يۇقىرى باھا بەرگەنىدى. ئامېرىكا دۆلەت بانكىسىنىڭ لېدىرى ئولېۋېر ساندىس ھايياجان بىلەن مۇنداق دېگەنىدى:

بۇ پۈل قانۇنىنىڭ ماقۇللىنىشى پۈتكۈل دۆلەتكە ئىجابىي تەسىرلەرنى كۆرسىتىپ، سودا پائالىيەتلىرىگە نەپ يەتكۈزىدۇ. مېنىڭچە، بۇ ئومۇميۈزلۈك گۈللىنىش دەۋرىنىڭ باشلىنىشى بولسا كېرەك.

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىدىن ئىبارەت بۇ بالا-قازانىڭ باشلامچىسى بولمىش پالاتا ئەزاسى نېلسون ئالدرىچ 1914-يىل 7-ئايدا «مۇستەقىللىق» ژۇرنىلى مۇخبىرىنىڭ سوئاللىرىغا بەرگەن جاۋابىدا مۇنۇلارنى ئاشكارىلىدى:

«ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى قانۇنى» ماقۇللىنىشتىن ئىلگىرى نيۇيورك بانكىرلىرى پەقەت نيۇيورك رايونىدىكى مەبلەغلەرنىلا نېرى-بېرى قىلالايتتى. مانا ئەمدى، ئېلىمىزدىكى بارلىق بانكىلارنىڭ ئېھتىيات فوندىنى باشقۇرۇش ھوقۇقى قولىمىزغا ئۆتتى.

دۇنياۋى بانكىرلار ئامېرىكا ھۆكۈمىتى بىلەن 100 يىلدىن ئارتۇق كەسكىن ئېلىشىش ئارقىلىق، ئاخىرى مەقسىتىگە يەتتى. جۇملىدىن، ئامېرىكىدا دۆلەت پۇلى تارقىتىش ھوقۇقىنى ئۇزۇل-كېسىل چاڭگىلىغا ئېلىپ، ئەنگلىيە بانكىسى ئەندىزىسىنى ئامېرىكىدا تەقلىدەن بەرپا قىلدى.

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى كىمنىڭ قولىدا؟

"ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى زادى كىمنىڭ قولىدا؟" دېگەن سوئال ئۇزاق يىللاردىن بېرى سىر پېتى تۇرۇۋاتىدۇ. بۇ ھەقتە ھەتتا ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ ئۆزىمۇ قەستەن تىلىنى چاينايدۇ. ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىمۇ ئەنگلىيە بانكىسىغا ئوخشاش پايچىكلارنىڭ ئەھۋالىنى ئىنتايىن سىر تۇتىدۇ. ئاۋام پالاتا ئەزاسى ۋىرگىت پاتمان ئامېرىكا ئاۋام پالاتاسى بانكا ۋە پۇل كومىتېتىنىڭ رەئىسلىكىنى ئۆتىگەن 40 يىل ئىچىدە، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنى ئەملدىن قالدۇرۇۋېتىش تەكلىپىنى توپتوغرا 20 يىل بەردى؛ چۈنكى ئۇمۇ بۇ بانكىنىڭ زادى كىمنىڭ ئىلكىدە ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىشقا تەشنا ئىدى.

بۇ سىر ئاخىر ئاشكارىلاندى. «ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ سىرى»(Secrets of Federal Reserve) ناملىق كىتابنىڭ مۇئەللىپى ئىئوستاس مۇللىنس ئالاھازەل يېرىم ئەسىرلىك تەتقىقاتى ئارقىلىق ئاخىر ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ ئەڭ بۇرۇنقى 12 پارچە كارخانا تىجارەت گۇۋاھنامىسىنى قولغا چۈشۈردى. ئۇنىڭدا بانكىنىڭ شۇ چاغدىكى پاي قۇرۇلمىسى ئېنىق خاتىرىلەنگەنىدى. ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ نيۇيوركتىكى ئىشتابى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات سىستېمىسىنىڭ ھەقىقىي ئىگىدارى بولۇپ، 1914-يىل 5-ئاينىڭ 19-كۈنى پۇل تەپتىشلىك مەھكىمىسى (Comptroller of the Currency)گە يوللانغان ھۆججەتتە، مەزكۇر بانكا تارقاتقان پاي ئومۇمى سانىنىڭ 203 مىڭ 53 ئىكەنلىكى خاتىرىلىنىپ مۇنداق دېيىلگەنىدى:

> روكفېللېر ۋە لۇخن-رېببر شىركىتىگە تەۋە نيۇيورك دۆلەتلىك شەھەر بانكىسىنىڭ ئىلكىدىكىسى 30 مىڭ پاي.
>
> ج.پ. مورگان بىرىنچى دۆلەت بانكىسىنىڭ ئىلكىدىكىسى 15 مىڭ پاي.

1955 ـ يىلى بۇ ئىككى شىركەت بىرلىشىپ سىتى بانكىسى بولۇپ قۇرۇلغاندىن كېيىن، بۇ بانكىنىڭ ئىلكىدىكى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ پېيى 25 پىرسەنتكە يېقىنلاشتى. شۇڭا، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات كومىتېتىنىڭ رەئىس نامزاتىنى ئەملىيەتتە سىتى بانكىسى بېكىتەتتى؛ ئۇنى ئامېرىكا پىرېزىدېنتىنىڭ ۋەزىپىگە تەيىنلىشى خوددى رېزىنكا تامغىنى بەرگەنگە، پارلامېنتنىڭ ئىسپات ئاڭلاش مەجلىسى بەئەينى بىر مەيدان كونسېرتقا ئوخشايدۇ.

پائۇل ۋاربۇرگ نيۇيورك دۆلەتلىك سودا بانكىسىنىڭ ئىلكىسىدىكى 21 مىڭ پاي.

روتسچىلد جەمەتى مۇددىرىيەت ئەزالىقىنى زىممىسىگە ئالغان خانوۋېر بانكىسىنىڭ ئىلكىدىكىسى 10 مىڭ 200 پاي.

چاسې بانكىسىنىڭ ئىلكىدىكىسى 6000 پاي.

چېمىكال بانكىسىنىڭ ئىلكىدىكىسى 6000 پاي.

بۇ ئالتە بانكىنىڭ ئىلكىدىكى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى پېيى 40 پىرسەنت ئىدى؛ 1983 ـ يىلغا كەلگەندە 53 پىرسەنتكە يەتتى. تەڭشەلگەندىن كېيىن سىتى بانكىسىنىڭ ئىلكىدىكى پاي 15 پىرسەنتنى، چاسې ـ مانخاتتان بانكىسىنىڭ ئىلكىدىكى پاي 14 پىرسەنتنى، مورگان ئىناۋەتلىك ھاۋالە بانكىسىنىڭ ئىلكىدىكى پاي توققۇز پىرسەنتنى، خانوۋېر بانكىسىنىڭ ئىلكىدىكى پاي يەتتە پىرسەنتنى، چېمىكال بانكىسىنىڭ ئىلكىدىكى پاي سەككىز پىرسەنتنى ئىگىلىدى.

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ رويخەتكە ئالدۇرغان كاپىتالى 143 مىليون ئامېرىكا دوللىرى ئىدى. ئەمما، يۇقىرىقى بانكىلارنىڭ قوشقان پېيىنىڭ پۇلىنى زادى چىقىم قىلىپ بەرگەن ـ بەرمىگەنلىكى بىر سىر. بەزى تارىخچىلار: "ئۇلار چىقىم قىلىپ بېرىشكە تېگىشلىك نەق پۇلنىڭ يېرىمىنى بېرىپتۇمىش" دېيىشىدۇ؛ يەنە بەزى تارىخچىلارنىڭ قارىشىچە، ئۇلار پۇلنى نەق پۇل شەكلىدە ئەمەس، بەلكى مىموريال چەك ئارقىلىق چىقىم قىلىپ بەرگەنمىش؛ چۈنكى، بۇنىڭدا

ئۇلار ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىدا ئاچقان ھېسابىدىكى بىر نەچچە رەقەمنى نېرى-بېرى قىلسىلا ئىش تامام-ۋەسسالام بولىدىكەن. مۇھىمى، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى "قەغەزنى رەنگە ئېلىپ تۇرۇپ قەغەز پۇل تارقىتىدىغان" بانكىمىش. دېمەك، تارىخشۇناسلارنىڭ: "ئاتالمىش فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى ئەمەلىيەتتە 'فېدېراتسىيە'نىڭمۇ ئەمەس، 'ئېھتىيات' ئۇچۇن جۇغلىغان مەبلىغمۇ يوق، ھەتتا بانكىمۇ ئەمەس" دېگەن تەنىسىدىن ئەجەبلىنىپ كەتمىگۈلۈك.

1978-يىل 6-ئاينىڭ 15-كۈنى، ئامېرىكا كېڭەش پالاتاسى ھۆكۈمەت ئىشلىرى كومىتېتى(Government Affairs) ئامېرىكىدىكى ئاساسلىق شىركەتلەرنىڭ بىر-بىرىنىڭ مەنپەئەتىگە چۇشەك سېلىش مەسىلىسى ھەققىدە دوكلات ئېلان قىلدى. دوكلاتتا، يۇقىرىقى بانكىلارنىڭ ئامېرىكىدىكى 130 ئاساسلىق شىركەت مۇدىرىيىتىدە جەمئىي 470 ئورۇننى ئىگىلىۋالغانلىقى، ھەربىر شىركەت مۇدىرىيىتىدە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 3.6 ئورۇننىڭ بانكىرلارغا مەنسۇپ ئىكەنلىكى ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

بۇنىڭ ئىچىدە 97 ئورۇن سىتى بانكىسىغا، 99 ئورۇن ج.پ.مورگان شىركىتىگە، 96 ئورۇن چېمىكال بانكىسىغا، 89 ئورۇن چاسې-مانخاتتان بانكىسىغا، 89 ئورۇن خانوۋېر بانكىسىغا تەۋە.

1941-يىلى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى قۇرۇلغاندىن بۇيان، بانكىرلارنىڭ ئامېرىكىنىڭ پۇل مۇئامىلە، سودا-سانائەت ۋە سىياسىي جان تومۇرىنى كونترول قىلغانلىقىنى ئىنكار قىلغۇسىز پاكىتلار ئارقىلىق كۆرسەتتى.

1914-يىل 9-ئاينىڭ 3-كۈنى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى پاي چېكىنى ساتقان پەيتە «نيۇيورك دەۋرى» گېزىتى بىر قىسىم ئاساسلىق بانكىلارنىڭ پاي قۇرۇلمىسىنى تۆۋەندىكىچە ئېلان قىلغانىدى:

* نيۇيورك دۆلەتلىك شەھەر بانكىسى 250 مىڭ پاي تارقاتتى. بۇنىڭدا جامېس ئىستېلمان 47 مىڭ 498 پاي، ج.پ. مورگان شىركىتى 14 مىڭ 500 پاي، ۋىليام روكفېللېر 10 مىڭ پاي، جون روكفېللېر 1750 پاينى سېتىۋالدى.

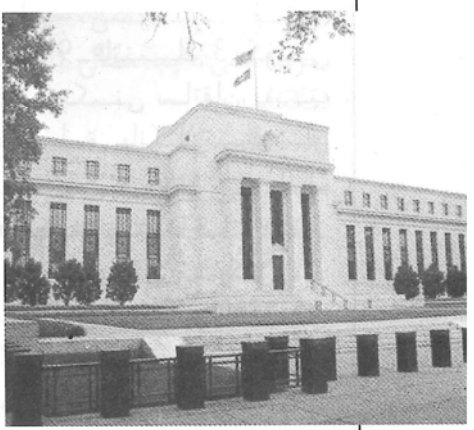
* نيو يورك دۆلەتلىك سودا بانكىسى 250 مىڭ پاي تارقاتتى. بۇنىڭدا

گېئورگي بېك 10 مىڭ پاي، ج.پ. مورگان شىركىتى 7800 پاي، ماري خارريمان 5650 پاي، پائۇل ۋاربېرگ 3000 پاي، جاكوپ خېف 1000 پاي، بالا ج.پ.مورگان 1000 پاي سېتىۋالدى.

* گېئورگي بېك چاسي بانكىسىنىڭ 13 مىڭ 408 پېيىنى سېتىۋالدى.

* خانوۋېر بانكىسىنىڭ پېيىدىن 4000 پاينى جامېس ئىستېلمان، 1540 پاينى ۋىليام روكفېللېر سېتىۋالدى.

1914ـ يىلى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى قۇرۇلغاندىن بۇيان، ئامېرىكىنىڭ پۇل مۇئامىلە، سودا ـ سانائەت ۋە سىياسىي جەھەتتىكى جان تومۇرىنىڭ بانكىرلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى پولاتتەك پاكىتلار ئىسپاتلىدى. ئىلگىرى شۇنداق ئىدى، ھازىرمۇ شۇنداق بولۇۋاتىدۇ؛ ۋال ستىرىت كوچىسىدىكى بانكىرلار بىلەن لوندوندىكى روتسچىلد جەمەتى ئىلگىرىكى يېقىنچىلىقىنى ئىزچىل ساقلاپ كېلىۋاتىدۇ. ئىناۋەتلىك ھاۋالە شىركىتى(Bankers Trust)نىڭ لېدېرى، بانكىر بىنىيامىن ستىروڭ ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات كومىتېتى نيۇيورك بانكىسىنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك مۇدىرىيەت رەئىسى بولۇپ سايلاندى. "ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى سىستېمىسى ستروڭنىڭ كونتروللۇقىدا ئەنگلىيە بانكىسى ۋە فرانسىيە بانكىسى بىلەن ئۆزئارا تىزگىنلەش مۇناسىۋىتى ئورناتتى. ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات كومىتېتى نيۇيورك بانكىسىنىڭ مۇدىرىيەت رەئىسى بىنىيامىن ستروڭ 1928ـ يىلى تۇيۇقسىز قازا قىلىپ كەتتى. پارلامېنت دەل شۇ مەزگىلدە ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ مۇدىرىيەت ئەزالىرى بىلەن ياۋروپا مەركىزىي بانكىسى دوكارلارنىڭ خۇپىيانە مەجلىسىنىڭ ئەھۋالىنى تەكشۈـ رۈۋاتاتتى. ھالبۇكى، ئاشۇ خۇپىيانە مەجلىس دەل 1929ـ يىلى باشلانغان ئېغىر ئىقتىسادىي كاساتچىلىققا سەۋەب بولدى."



→ ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ ئىشخانا بىناسى

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك مۇدىرىيىتى

ۋودروۋ ۋىلسون كېيىنكى كۈنلەردە، ئۆزىنىڭ ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى مۇدىرىيەت ئەزالىرىدىن پەقەت بىر كىشىنىلا بېكىتكەنلىكىنى، قالغانلىرىنىڭ ھەممىسى نيۇيوركتىكى بانكىلارنىڭ دېگىنى بويىچە سايلانغانلىقىنى بويىنىغا ئالغانىدى.

پائۇل ۋاربۇرگنى مۇدىرىيەت ئەزالىقىغا كۆرسىتىش ۋە تەيىنلەش داۋامىدا، ئاۋام پالاتاسى 1914-يىل 6-ئايدا پائۇل ۋاربۇرگنىڭ «ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى قانۇنى»نى تۇرغۇزۇشتا زادى قانداق رول ئوينىغانلىقىنى بىلىپ بېقىش ئۈچۈن، ئۇنىڭدىن سوئال سورىغانىدى. ئەمما، پائۇل ۋاربۇرگ جاۋاب بېرىشنى قەتئىي رەت قىلدى. ئۇ پارلامېنتقا يازغان خېتىدە، ناۋادا ئۇنىڭدىن ھەرقانداق بىر سوئال سورالسا، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى مۇدىرىيىتىدىكى رولىغا تەسىر يېتىدىغانلىقى، شۇڭا بۇنىڭ ئۈچۈن ھەتتا ئۆزىنى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ مۇدىرىيەت ئەزالىقىغا كۆرسىتىشنى رەت قىلىشقا تەييار ئىكەنلىكىنى ئاشكارا ئېيتتى. دەرھال ئۇنىڭغا چاپان يېپىشقا ئۆتكەن «نيۇيورك دەۋرى» گېزىتى 1914-يىل 7-ئاينىڭ 10-كۈنىدىكى خەۋىرىدە ئاۋام پالاتاسىنى: "ئاۋام پالاتاسى پائۇل ۋاربۇرگنى سوراققا تارتمەن، دەپ يوق يەردىن پۇتاق چىقارماسلىقى كېرەك ئىدى" دەپ ئەيىبلىدى.

پائۇل ۋاربۇرگ ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى سىستېمىسىدىكى يادرولۇق شەخس ئىدى. ئۇ زامانلاردا ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ مەشغۇلات ھالىتىنى ئۇنىڭدىن ئۆزگە ھېچكىم ئۇقمايتتى. شۇڭا، پارلامېنت ئۇنىڭ بويۇنتاۋلىقىغا غىڭ قىلالماي، ئاخىر ھەتتا قويۇلىدىغان سوئاللارنى ئۇنىڭغا ئالدىنئالا ئۇقتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. شۇنداقتىمۇ، پائۇل ۋاربۇرگ "تىلغا ئالسا ئۆزىنىڭ مۇدىرىيەتتىكى رولىغا تەسىر يېتىدۇ" دەپ قارىغان سوئاللارغا جاۋاب بېرىشنى رەت قىلدى. كېيىن ئۇ ئۇنداق سوئاللارغا جاۋاب بېرىشكە

نائىلاج ماقۇل بولغان بولسىمۇ، ئەمما سوئال سوربغۇچىلارنىڭ ئۆزى بىلەن خۇپىيانە ئۇچرىشىشنى تەلەپ قىلدى. ئۇنىڭدىن مۇنداق سوئاللار سورالغانىدى:

سوئال: جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيەسىدىن ئىكەنلىكىڭىز مەلۇم. ئەمما، روزۋېلت ئەپەندى سايلامغا قاتناشقان چاغدا، ۋىلسون ئەپەندىگە ھېسداشلىق قىلىش يۈزىسىدىن، دېموكراتلار پارتىيەسىدىن بولغان ۋىلسون ئەپەندىنى قوللاپتىكەنسىزغۇ؟

جاۋاب: شۇنداق.

سوئال: ئەمما، ئاكىڭىز (فېلىكس ۋاربۇرگ) جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيەسىدىن بولغان ۋىلىيام خوۋارد تافتنى قوللاپتىكەن ـ ھە؟

جاۋاب: شۇنداق!

... ...

قىزىق يېرى، لۇخن ـ ربېر شىركىتىدىكى ئۇچ شېرىك پىرېزىدېنت سايلىمىغا قاتناشقان ئۇچ نامزاتنى ئايرىم ـ ئايرىم قوللىغانىدى. ئۇلاردىن ئوتتو كاخن روزۋېلتنى قوللىدى. پائۇل ۋاربۇرگ بۇ ئەھۋالنى: "پۈل مۇئامىلە سىياسىي بىلەن مۇناسىۋەتسىز؛ شۇڭا، ئۇ ئۇچ شېرىك بىر ـ بىرىنىڭ سىياسىي مەيدانىغا ئارىلاشمايدۇ" دەپ ئىزاھلىدى. شۇنداق قىلىپ، پائۇل ۋاربۇرگ پارلامېنتىنىڭ ئۆتكەللىرىدىن ئۆڭۈشلۇق ئۆتۈپ، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى تۇنجى نۆۋەتلىك مۇدىرىيىتىنىڭ ئەزالىقىغا، مۇدىرىيەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە تەيىنلەندى.

شۇ چاغدا تەيىنلەنگەن مۇدىرىيەت ئەزالىرىدىن پائۇل ۋاربۇرگدىن باشقا يەنە تۆتەيلەن بار ئىدى. ئۇلار تۆۋەندىكىچە:

ئادولف مىللېر، ئىقتىسادشۇناس، روكفېللېر مەبلەغ سالغان چىكاگو ئۇنىۋېرسىتېتى بىلەن مورگان مەبلەغ سالغان خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتكۈزگەن.

چارلېز خاملىن، مالىيە مىنىستىرلىكىنىڭ ياردەمچىسى بولغان.

فرېدېرىك دېلانو، روزۋېلتنىڭ تۇغقىنى، تۆمۈرىيول بانكىسىنىڭ قۇرغۇچىسى.

ۋ.پ.گ.خاردىڭ، ئاتلانتا بىرىنچى دۆلەت بانكىسىنىڭ لېدېرى.

ئۇنىڭدىن باشقا، پىرېزىدېنت ۋىلسون كۆرسەتكەن نامزات توماس جۇنىسىنىڭ ئامېرىكا ئەدلىيە مىنىستىرلىقى تەرىپىدىن تەكشۈرۈلۈپ ئەرز

قىلىنغانلىقىنى مۇخبىرلار سېزىپ قالغاچقا، ئۇ ئاخىر مۇدىرىيەت ئەزاسى نامزاتلىرى قاتاردىن چېكىنىپ چىقىشنى ئىلتىماس قىلدى.

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى مۇدىرىيىتىنىڭ قالغان ئىككى ئەزاسىنىڭ بىرى مالىيە مىنىستىرى، يەنە بىرى پۇل تەپتىشى ئىدى.

سىرلىق "فېدېراتسىيە مەسلىھەتچىلىك كومىتېتى"

فېدېراتسىيە مەسلىھەتچىلىك كومىتېتى(Federal Advisory Council) پائۇل ۋاربۇرگ كۆڭۈل قويۇپ لايىھەلەپ چىققان يېراقتىن خۇپىيانە كونتروللاش ئاپپاراتى بولۇپ، فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنىڭ مۇدىرىيىتى دەل مۇشۇ كومىتېتنىڭ ئالقىندا چۆرگىلەيدۇ. ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنىڭ 90 نەچچە يىللىق مەشغۇلاتى داۋامىدا، فېدېراتسىيە مەسلىھەتچىلىك كومىتېتى پائۇلنىڭ تەسەۋۋۇرىنى كارامەت ياخشى ئىشقا ئاشۇردى. ئەمما، بۇ ئاپپاراتنىڭ ئۇجۇر-بۇجۇرىنى ئاڭقىرىشتا پايدىلانغۇدەك ھۆججەت-ماتېرىياللىرى كۆپ بولمىغاچقا، ئۇنىڭ مەشغۇلاتى كىشىلەرنىڭ نەزەرىدىن ئاساسەن ساقىت ئىدى.

گىلاس 1913-يىلى ئاۋام پالاتاسىدا فېدېراتسىيە مەسلىھەتچىلىك كومىتېتىنىڭ ئىدىيەسىنى كۆچەپ تەرغىپ قىلىپ مۇنداق دېگەنىدى: "بۇنىڭدا بىرەر رەزىللىكنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. مەسىلەن، فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى مۇدىرىيىتى بانكىرلاردىن تەشكىللەنگەن مەسلىھەتچىلىك كومىتېتى ئەزالىرى بىلەن يىلىغا تۆت قېتىم سۆھبەتلىشىدۇ؛ مەسلىھەتچىلەرنىڭ ھەممىسى ئۆزى تۇرۇشلۇق فېدېراتسىيە رايونىغا ۋاكالىتەن پىكىر بايان قىلىدۇ. ئاۋامنىڭ مەنپەئەتىنى قوغداشتا بۇنىڭدىن باشقا يەنە قانداق ئۇنۇملۇك چارە بولسۇن؟" پالاتا ئەزاسى گىلاس بانكىر بولغىنى ئۈچۈنمۇ، ئىشقىلىپ بانكىرلارنىڭ ئامېرىكا تارىخىدا ئاۋامنىڭ مەنپەئەتىنى زادى قانچىلىك قوغدىغانلىقىنى ئىزاھلاپ ياكى ئىسپاتلاپ كۆرسىتەلمىگەنىدى. فېدېراتسىيە رايونلۇق 12 بانكا بىردىن ۋەكىل قاتناشتۇرغان فېدېراتسىيە مەسلىھەتچىلىك

كومىتېتى فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى مۇدىرىيىتىنىڭ ئەزالىرى بىلەن ۋاشىنگتوندا يىلىغا تۆت قېتىم سۆھبەت ئۆتكۈزەتتى؛ بانكىرلار ئۆزى تۇرۇشلۇق رايونغا ۋاكالىتەن، پۇل سىياسىتىگە ئالاقىدار خىلمۇ خىل "تەكلىپ"لەرنى بېرەتتى؛ ئۆزلىرىنىڭ ھوقۇقىغا بىنائەن بېلەت تاشلايتتى. دېمەك، بۇ ئاپپاراتنەزەرىيە جەھەتتىن ناھايىتى مۇكەممەل بولغىنى بىلەن، بانكا ساھەسىدىكى ۋەھشىيانە رىقابەتكە تولغان رېئاللىق پۈتۈنلەي باشقا بىر دۇنيا ئىدى.

كېچىككىنە بانكىرلارنىڭ پائۇل ۋاربۇرگ ۋە مورگانىدەك دۇنياۋى پۇل مۇئامىلە دوكارلىرى بىلەن روبىرو ئولتۇرۇپ، ئۇلارغا "پۇل سىياسىتى ھەققىدە تەكلىپ" بېرىشى ئەقىلگە سىغمايدىغان ئىش، ئەلۋەتتە. چۈنكى، ئۇ ئىككى دوكارنىڭ قايىسىلا بولسۇن، ئىش قىلىپ يانچۇقىدىن بىر پارچە چەكنى چىقىرىپ، ئۇنىڭغا جىجىلاپلا قويسا، ھېلىقىدەك ئۇششاق بانكىرلار خانىۋەيران بولۇپ كېتەتتى. ئەمەلىيەتتىمۇ، 12 فېدېراتسىيە رايونىدىكى ئوتتۇرا، كىچىك بانكىلارنىڭ ھايات ـ ماماتى پۈتۈنلەي ۋال ستريت كوچىسىدىكى بەش بۇيۇك بانكىرنىڭ ھىممىتىگە باغلىق ئىدى. بۇ بەش بۇيۇك بانكىر ياۋروپا بانكىرلىرى بىلەن بولىدىغان مونەك ـ مونەك سودىسىنىڭ ئاشقان ـ تاشقىنىنى ئامېرىكىنىڭ جاي ـ جايلىرىدىكى ئاشۇ "بېقىندى بانكا"لارغا بېرەتتى. ئۇ "بېقىندى بانكا"لار ئاشۇنداق پايدىسى يۇقىرى سودا پۇرسىتىنى بەرگەن بەش بۇيۇك بانكىرغا ئەلۋەتتە "خوش ـ خوش" دەيتتى؛ يەنە كېلىپ ئۇ بەش بۇيۇك بانكىر ئاشۇ "بېقىندى بانكا"لار ئۈچۈن پاي قوشقانىدى. قىسقىسى، "ئۆز رايونلىرىنىڭ مەنپەئەتىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان" ئاۋارە بانكىرلار بىلەن بەش بۇيۇك بانكىر روبىرو ئولتۇرۇپ، ئامېرىكىنىڭ پۇل سىياسىتىنى مۇھاكىمە قىلىدىغان ئۇنداق مەجلىسلەردىن ئاخىر قانداق يەكۈن چىقىرىلىدىغانلىقى ئۆز ـ ئۆزىدىن ئايان، ئەلۋەتتە.

فېدېراتسىيە مەسلىھەتچىلىك كومىتېتىنىڭ "تەكلىپ"لىرى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى مۇدىرىيىتىگە كار قىلالمىسىمۇ، ئەمما ۋال ستريتتىكى بەش بۇيۇك بانكىرنىڭ يىلىغا تۆت قېتىم ۋاشىنگتونغا قاتىرىشى قانداقتۇر ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى مۇدىرىيىتىنىڭ ئەزالىرى بىلەن قەھۋە ئىچىشكەچ پاراڭلىشىپ كېلىش ئۈچۈنلا ئەمەس. شۇنى بىلىمەك كېرەككى، مورگانىدەك 63 شىركەتنىڭ

مۇدىرىيەت ئەزاسىلىق ۋەزىپىسىنى زىممىسىگە ئالغان ئۇنداق زىيادە ئالدىراش ئادەمگە كۆرە ئىپتقانداۋا، يىغىن ئىشتىراكچىلىرىنىڭ "تەكلىپ"لىرىنى چۈشقىغا ئېلىپ قويماي تۇرۇپ، ئۇلارغا: "مەن ئۇچۇن پاي-پېتەك بولسەن" دېيىشنىڭ ئۆزىمۇ ئەقىلگە سىغمايدىغان ئىش، ئەلۋەتتە.

سىر نەدە؟

ئامېرىكىلىقلارنىڭ مۇتلەق كۆپى دۇنياۋى ئەرزچىلەرنىڭ مەشغۇلات ئۇسۇلىنى دېگەندەك چۈشەنمەيدۇ. ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ ھېسابى ئەزەلدىن تەپتىشلەنگىنى يوق. دېمەك، ئۇ پارلامېنت كونتروللۇقىدىن پۈتۈنلەي مۇستەسنا مەشغۇلات ئارقىلىق، ئامېرىكا كىرېدىتنى نېرى-بېرى قىلالايدۇ.

كېڭەش پالاتا ئەزاسى: بارىرى گولدۋاتېر

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى باھانى ئۆرلىتىش ئۇچۇن، ئۆسۈم نىسبىتىنى چۈشۈرۈش ئارقىلىق، كىرېدىت كۆلىمىنى كېڭەيتىپ، پاي چېكى بازىرىنى جانلاندۇرۇشقا موھتاج.

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى ۋە ئۇنى ئالقىنىدا چۆرگىلىتىۋاتقان بانكىرلار ئۆسۈم نىسبىتىگە سەل-پەللا چېقىلىش ئارقىلىق، بازاردىكى باھانى گويا سائەت مايانىكىدەك تەۋرىتىۋېتەلەيدۇ؛ ئۇنى نېرى-بېرى مىدىرلىتىپلا قويسا، بازاردىكى باھا ئەرەختەن-پەرەختەن بولۇپ كېتىدۇ. ئىشقىلىپ ئۇلار ھەرقانداق ئەھۋالدا، پۇل مۇئامىلىگە ئالاقىدار ئىچكى ئۇچۇرلاردىن خەۋەردار بولغاچقا، كەلگۈسىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى ئالدىنئالا بىلىپ تۇرىدۇ.

دېمەك، بۇ — ھەرقانداق ھۆكۈمەت ئەزەلدىن ئەمەلىيلەشتۈرۈپ باقمىغان، ئەڭ غەلىتە ۋە ئەڭ خەتەرلىك بازار ئۇچۇرلىرىنى ئالدىن بىلىش ھوقۇقىدۇر.

خۇسۇسىيلار ئىلكىدىكى بۇ سىستېمىنىڭ بارلىق مۇددىئاسى — باشقىلارنىڭ پۇلى بىلەن ئەڭ كۆپ پايدىغا ئېرىشىش.

ئۇلار قانداق چاغدا ساراسىمە پەيدا قىلسا، ئۆزلىرىگە ئەڭ پايدىلىق بولىدىغانلىقىنى ئالدىن بىلىدۇ. ئۇلار پۇل مۇئامىلىنى كونتروللۇقىغا ئېلىۋالغاندىن كېيىن، پۇل پاخالىقى بىلەن پۇل قىسلىقى ئۇلارنىڭ مۇددىئاسى ئۇچۇن ئوخشاشلا

ئۇنۇملۇك بولۇۋېرىدۇ.

ئاۋام پالاتا ئەزاسى: چارلېز لىندبېرگ

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ ئوبوروتتىكى ھەربىر دوللارلىق ۋېكسىلى(يەنى ئامېرىكا دوللىرى) ئۇنىڭ زىممىسىدىكى قەرزگە ۋەكىللىك قىلىدۇ.
ئاۋام پالاتاسى بانكا ۋە پۇل كومىتېتىنىڭ دوكلاتىدىن

فېدېراتسىيە رايونلۇق بانكىلار قانداقتۇر ھۆكۈمەتكە قاراشلىق ئاپپاراتلار ئەمەس، بەلكى يەرلىكنىڭ باشقۇرۇشىدىكى مۇستەقىل ۋە خوسۇسىي شىركەتتۇر.
1982 ـ يىلدىكى سەييارە سوتتا ئوتتۇرىغا قويۇلغان دېلو مىسالى

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى ــ دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ ئاپپاراتلاردىن. نۇتقۇمنى ئاڭلاۋاتقانلاردىن ئېلىمىزنىڭ ئەمەلىيەتتە دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا ئىكەنلىكىنى بىلمەيدىغانلار يوق.
بەزىلەر ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنى ئامېرىكا ھۆكۈمىتىگە قاراشلىق ئاپپارات، دەپ بىلىدۇ. ئەمما، ئۇ ھۆكۈمەتكە قاراشلىق ئاپپارات ئەمەس، بەلكى خوسۇسىيلار ئىلكىدىكى كىرىدت مونوپولچىسى. ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى ئۆزىنىڭ ۋە چەت ئەل ئالدامچىلىرىنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن، ئامېرىكا خەلقىنى شۇلمەكتە.

ئاۋام پالاتا ئەزاسى: ماك فادېن

سەن بىلەن مەن چەك كەسكەن چېغىمىزدا، بانكىدىكى ھېسابىمىزدا چوقۇم شۇنىڭغا يېتەرلىك سوممىدا پۇلىمىز بولۇشى كېرەك. ئەمما، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى ھېسابىدا بىر سېنت پۇلى بولمىسمۇ، چەك دېگەننى شارتلىدىتىپ كېسىۋېرىدۇ. چۈنكى، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ چېكى پۇل يارىتىدۇ.

بوستون بانكىسى

1913 ـ يىلدىن 1949 ـ يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ مۇلكى 143 مىليون ئامېرىكا دوللىرىدىن بىراقلا 45 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى. بۇ پۇللار ئەمەلىيەتتە، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى

پايچىكلىرىنىڭ چۆنتىكىگە چۈشۈپ كەتتى.

ئېستاك مۇللىنس

نۇرغۇن پىرېزىدېنت پۇل ھوقۇقىدىن كېلىدىغان ۋەھىمە ھەققىدە تەكرار ئاگاھلاندۇرۇش بەردى؛ پارلامېنتنىڭ نۇرغۇن خاتىرە ۋە دېلو مىساللىرىدا ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ خۇسۇسىيلىقى يىپىدىن - يىڭنىسىگىچە شەرھلەندى. ئەمما، ئامېرىكىلىقلار، جۈملىدىن ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى ۋە باشقا ئەل خەلقلىرىدىن بۇنى بىلىدىغانلار زادى قانچىلىك؟ قورقۇنچلۇق يېرى دەل مۇشۇ! غەربنىڭ "ئەركىن ۋە خالىس ئىش قىلىدىغان" نوپۇزلۇق ئاخبارات تارانقۇلىرىنى ھەممىنى ئەينەن ئەكس ئەتتۈرىدۇ، دەپ بىلىمىز. ئەمەلىيەتتە، ئۇلار نۇرغۇن پاكىتنى ئەتەي "تاراشلاپ" چىقىرىۋېتىدۇ. ئۇنداقتا ئامېرىكا دەرسلىكلىرىدىچۇ؟ ئۇنىڭدىمۇ شۇنداق! چۈنكى، دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ نامىدىكى خىلمۇ خىل فوند جەمئىيەتلىرى كېيىنكى ئەۋلاد ئامېرىكىلىقلارغا "مەزمۇنى ساغلام" دەرسلىكلەرنى تاللاپ بېرىدۇ.

كۆز يۇمۇشتىن ئىلگىرى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى مەسلىسىدە قىلتاقتا دەسسەپ سالغانلىقىنى بويىنىغا ئالغان پىرېزىدېنت ۋىلسون ئېغىر ئازاب ئىچىدە: "ئېھتىياتسىزلىقتىن دۆلىتىمنى ۋەيران قىلىۋەتتىم" دېگەنىدى.

1914 - يىل 10 - ئاينىڭ 25 - كۈنى يەنى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى رەسمىي ئىشقا كىرىشكەن كۈنى، بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىمۇ پارتلىدى؛ ۋاقىت جەھەتتىن ئاجايىپ توغرا كېلىپ قالغان بۇ تاسادىپىلىق ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ پايچىكلىرىنى مونەك - مونەك پايدا ئېلىش پۇرستىگە ئېرىشتۈردى.

خۇلاسە كالام

☜ ۋال ستريت كوچىسىدىكى يەتتە ماگنات ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ خۇپيانە مەدەتكارى ئىدى. بۇ يەتتەيلەن ئۆزئارا زىچ ماسلىشىش ۋە ياۋروپادىكى روتسچىلد جەمەتى بىلەن ئاستىرتتىن ھەمكارلىشىش ئارقىلىق، ئاخىر ئەنگلىيە بانكىسىنىڭ تەقلىدىنى ئامېرىكىدا قۇرۇپ چىقتى.

☜ ج.پ.مورگان روتسچىلد جەمەتى مەنپەئەتىنىڭ ئامېرىكىدىكى تۇنجى ۋەكىلى ئىدى.

☜ روتسچىلد جەمەتى روكفېللېرنىڭ كېڭەيمىچىلىك پىلانىغا مەدەت بېرىپ، پۈتكۈل ئامېرىكا نېفت ساھەسىنى چاتقىلىغا ئېلىۋېلىشىغا ھەمدەم بولدى.

☜ روتسچىلد جەمەتى كۇخن ـ ريبېر شىركىتىنىڭ 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرى 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى ئامېرىكا بويىچە ئەڭ داڭلىق سېلىنما بانكىلىرىدىن بولۇپ قېلىشىغا مەدەت بەردى.

☜ مورگان جامېس سېئالنىڭ ئوتتۇرا ۋە شىمالىي رايونلار تۆمۈرىيولىنى تىزگىنلەش ھوقۇقىنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىشىغا كۆچلۈك يار ـ يۆلەكتە بولدى.

☜ مورگان 1907 ـ يىلدىكى بانكا كىرىزىسىدە بازاردىن ئىبارەت بۇ بېلىق "كۆلچىكى"گە "سۇ قويۇش" ۋە ئۇنىڭ "سۈيىنى تارتىۋېتىش" تاكتىكىسى ئارقىلىق، تېننېسسى كانچىلىق ۋە تۆمۈرچىلىك شىركىتىنى ئىنتايىن ئەرزىنىگە سېتىۋالدى.

☜ ئاسانلا باشقىلارنىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئوينىاپ سالدىغان ساددا ۋىلسون بانكىرلارنىڭ بىر قوللۇق پىلانلىشى بىلەن ئامېرىكا پىرېزىدېنتى بولۇپ سايلاندى.

☜ بانكىرلارنىڭ "ئاتنى ئايلىخانغا سېلىپ قويۇپ، يولنى ساربخانغا توغرىلاش" ھېيلىسى ئاۋامنى «ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى قانۇنى»غا مايىللاشتۇردى.

☜ بانكىرلار ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى ئارقىلىق ئامېرىكىنىڭ پۈل مۇئامىلە، سودا ـ سانائەت ۋە سىياسىي جەھەتتىكى جان تومۇرىنى ئاخىر قولغا كىرگۈزۈۋالدى.

CURRENCY WAR

تۆتىنچى باب
بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ۋە ئېغىر كاساتچىلىق
دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ "مول ھوسۇل پەيتى"

ئاشۇ مۇھۇم ھۆكۈمەت ـــ جۇمھۇرىيەتمىز ئۈچۈن ھەقىقىي تەھدىت. ئۇ گويا غايەت زور سەككىز ئاياغقا ئوخشاش، شەھرلىرىمىز، ئىشلەتلىرىمىز ھەتتا دۆلىتىمىزنى يالمىغاقتا. بۇ سەككىز ئاياغنىڭ بەشى ـــ روكفېللىرنىڭ ئۆلچەملىك نېفىت گۇرۇھى بىلەن دۇنياۋى بانكىرلاردىن ئىبارەت قۇدرەتلىك يۇل مۇئاملە دوكارلىرى. ئۇلار ئەمەلىيەتتە، ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنى ئۆسۈلغا سېلىش ئارقىلىق شەخسىي ئارزۇسىنى قاندۇرماقتا.

بۇ دۆلەتنىكى گېنرىت ـ ژۇرناللارنىڭ كۆپىنچىسى شۇلارنىڭ كونترولىدا. ئۇلار ئاشۇ گېنرىت ـ ژۇرناللارنىڭ مەخسۇس سەھىيە ئوبزورلىرى ئارقىلىق، ھۆكۈمەت ئەربابلىرىنى ئىسكەنجىسىگە ئېلىپ، بويۇنتاۋلىق قىلغانلارنى جامائەت پىكرىنىڭ كۆچى بىلەن ھۆكۈمەتتىن قوغلاپ چىقىرىۋېتەلەيدۇ.

جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيەسى بىلەن دېموكراتلار پارتىيەسىنىڭ تىزگىنى ئەمەلىيەتتە بانكىرلارنىڭ قولىدا. ئىككى پارتىيەنىڭ سىياسىي بىروگراممىسى دەل بانكىرلارنىڭ قولىدىن چىققىدىغان بولغاچقا، ئۇلار سىياسىي داھىيلارنى كونترولالاپ، خۇسۇسىي شىركەتلەرنىڭ خوجايىنلىرىنى ۋەزىيىگە تەيىنلەيدۇ ۋە ھۆكۈمەتنىڭ يۇقىرى قاتلىمىغا ئۆزلىرىنىڭ چىرىك سودىسىغا "بويتۇ" دەيدىغان رايىشلارنى نامزات قىلىپ كۆرگۈزەلەيدۇ.

ـــ ئامېرىكىنىڭ 28 ـ نۆۋەتلىك پرېزىدېنتى ۋودروۋ ۋىلسون

باش بايان

ئۇرۇش دېگەنگە پۇل كېتىدۇ؛ ئۇرۇش قانچە چوڭ بولسا، ئۇنىڭغا خەجلەيدىغان پۇلمۇ شۇنچە كۆپ بولىدۇ. بۇ ــ ھەممە بىلىدىغان قائىدە. ئەمما، مەسىلە كىمنىڭ پۇلىنى كىمنىڭ خەجلىشىدە. ياۋروپادىكى ھۆكۈمەتلەردە پۇل تارقىتىش ھوقۇقى بولمىغاچقا، ئۇلار بانكىدىن پۇل قەرز ئېلىپ خەجلەيدۇ. ئۇرۇش ماددىي ئەشيالارنى گويا گۇلخانغا تاشلىغاندەك خورىتىۋېتىدۇ. ئەمما، ئۇرۇشقا قاتناشقان ئەللەر ئەسلىۋەسلىنى سېتىپ بولسىمۇ، ئۇرۇشنى خىراجەت جەھەتتىن قامدىماي بولمايدۇ. شۇڭا، ھەرقانداق بەدەل تۆلەشكە تەييار ھۆكۈمەتلەر بانكىنىڭ ھەرقانداق شەرتىگە "ماقۇل" دەپ تۇرۇپ، ئۇلاردىن قەرز ئالىدۇ. بانكىرلارنىڭ ئۇرۇشقا ھېرىسمەنلىكىمۇ مۇشۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك. ئۇلار ئۇرۇشنى پىلانلايدۇ؛ ئۇرۇشقا كۇشكۇرتىدۇ ۋە پۇل چىقىرىدۇ. شۇڭا، دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ھەشەمەتلىك سارايلىرى قانلىق خارابىلەر ئۈستىگە قەد كۆتۈرگەن.

دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ مونەك ـ مونەك پۇل تېپىشتىكى يەنە بىر ئۇسۇلى ــ ئىقتىسادىي كاساتچىلىق پەيدا قىلىش. بۇنىڭدا ئۇلار ئالدى بىلەن كىرىدىتنى كۆپەيتىش ئارقىلىق كۆپۈك ئىگىلىكنى ھاسىل قىلىدۇ. پۇقرالار نۇرغۇن دەپئى ـ دۇنياسىنى ھايانكەشلىككە سېلىۋەتكەن ھامان، بانكا مەبلىغىنى شىددەت بىلەن قىسىش ئارقىلىق ئىگىلىكنى كاساتالاشتۇرۇپ، مۇلۇك باھاسىنى بىراقلا چۈشۈرۈۋېتىدۇ. سەرخىل مۇلۇكلەرنىڭ باھاسى نورمال باھانىڭ ئوندىن بىرى، ھەتتا يۈزدىن بىرىگە چۈشكەندىن كېيىن، ئۇلار ئاشۇ مۇلۇكلەرنى شاپاق نەرخىدە سېتىۋالىدۇ. دۇنياۋى بانكىرلار بۇنى: "قوي قىرقىش" دەپ ئاتايدۇ. ئامېرىكىدا خۇسۇسىي مەركىزي بانكا قۇرۇلغاندىن كېيىن، بانكىرلارنىڭ "قوي قىرقىشى" ھەر جەھەتتىن مىسلىسىز دەرىجىگە يەتكەنىدى.

يېقىنقى بىر قېتىملىق "قوي قىرقىش" ھەرىكىتى 1997 ـ يىلى ئاسىيادىكى گۈللەنمە ئەللەردە كۆرۈلدى. جۇڭگودىن ئىبارەت بۇ يوغان ساغلىق "يۇڭزلىنىپ كېتىش"تىن ساقلىنالامدۇ ـ يوق؟ بۇ تارىختا بولۇپ ئۆتكەن "قوي قىرقىش" تىراگېدىيىلىرىنى ئىنچىكە تەتقىق قىلىش ـ قىلالماسلىقىمىزغا باغلىق.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيان، قەستەن ئىقتىسادىي كىرىزىس پەيدا قىلىشقا پېتىنالايدىغان ۋە قۇربى يېتىدىغان ئادەم چىقمىغاچقا، ئېلىمىزدە ئېغىر ئىقتىسادىي كىرىزىس كۆرۈلمىدى. ھالبۇكى، دۇنياۋى بانكىرلار ئېلىمىزگە ئاياغ باسقاندىن بۇيان، ئەھۋالدا ئۆزگۈل ـ كېسىل ئۆزگىرىش بولدى.

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى بولمىغان بولسا، بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىمۇ پارتلىمىغان بولاتتى

كىسسىنگېر «بۇيۇك دىپلوماتىيە» ناملىق كىتابىدا، بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ پارتلىشى ھەققىدە كىشىنى چوڭقۇر ئويغا سالىدىغان مۇنداق بىر جۇملە باھايى تەبىرنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ: ”بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ئادەمنى ھەيرانۇھەس قالدۇرىدىغان يېرى، ئۇنىڭ ئىلگىرىكى كىرىزىسلارغا قارىغاندا كارى چاغلىق ئىشلار ۋەجىدىن پارتلىغانلىقىدا ئەمەس، بەلكى بەكلا كېچىكىپ پارتلىغانلىقىدا“.

1914 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۇنى، ياۋروپادىكى خاپسبۇرگ خانىدانلىقىنىڭ شاھزادىسى كىنەز فېردىناند ئاۋستىرىيە 1908 ـ يىلى يۇتۇۋالغان بوسنىيەگە تەكشۇرۇشكە كەلگەندە، سېربىيەلىك ياش بىر قاتىلنىڭ زىيانكەشلىكى بىلەن قازا قىلدى. بۇ ئەسلىدە تېررورچى تەشكىلات پىلانلىغان ئادەتتىكى قىساسكارلىق ئىدى. ھالبۇكى، بۇ ئىشنىڭ 30 نەچچە دۆلەت، 1 مىليارد 500 مىليون ئادەمگە بېرىپ تاقىلىدىغان، 30 نەچچە مىليون ئادەمنى تالاپەتكە ئۇچراتقان دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ سەۋەبكارىغا ئايلىنىپ كېتىدىغانلىقىنى ھېچكىم خىيالىغا كەلتۇرۇپ باقمىغانىدى.

فرانسىيە ـ پىرۇسسىيە ئۇرۇشىدىن كېيىن، فرانسىيە بىلەن گېرمانىيە ئۆچەكىشىپ قالدى. ئەنگلىيە ”ياۋروپا قۇرۇقلۇقىنىڭ يېگانە تۇرۇشى شەرەپ“ دەيدىغان سىياسەتتىن ئىلاجسىز ۋاز كەچكەن چاغلاردا، گېرمانىيە فرانسىيەگە قارىغاندا كۆچمەن كەتكەنىدى. دېمەك، ياۋروپادىكى بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان كۇچلۇك دۆلەت ـ گېرمانىيەنى ئاز ـ تولا تىزگىنلىمىگەنىدە، كۇنلەرنىڭ بىرىدە ئەنگلىيە ئۇچۇن تەھدىتكە ئايلىنىدىغانلىقى ئېنىق ئىدى. شۇڭا، ئەنگلىيە گېرمانىيەدىن خەۋپسىرەپ تۇرغان رۇسىيەنى يېنىغا تارتتى ۋە ئەنگلىيە، رۇسىيە ۋە فرانسىيە بىرلىشىپ «ئۈچ دۆلەت كېلىشىمى» ئىمزالىدى. بۇنى كۆرگەن گېرمانىيەمۇ ئاۋستىرىيە بىلەن ئىتتىپاق تۈزدى. شۇنداق قىلىپ،

ياۋروپادىكى قارىمۇقارشى ئىككى گۇرۇھ ئاخىر شەكىللەندى.

بۇ قارىمۇقارشى ئىككى لاگېر ھە دەپ كەڭ كۆلەمدە ئەسكەر كۆپەيتىپ، ئۇرۇش تەرەددۇتىغا چۈشتى. بۇنىڭ بىلەن ھەرقايسى ئەل ھۆكۈمەتلىرى قەرزدارلىق پاتقىغا گەدەنگىچە پاتتى. "ياۋروپا ئەللىرىنىڭ ئاممىۋى قەرزلىرى ھەققىدىكى بىر پارچە تەپسىلىي دوكلاتتا كۆرسىتىلىشىچە، تۇرلۇك قەرزنىڭ يىلىغا تۆلىنىدىغان دىرى بىلەن ئۆسۈمى 5 مىليارد 343 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىدىكەن. قىسقىسى، ياۋروپا ئەللىرىنىڭ پۇل مۇئامىلىسى ئېغىر قەرزدارلىققا پاتتى. شۇڭا، ھۆكۈمەتتىكىلەر ئىختىيارسىز شۇنداق سوئالنى قويۇشتى: ئۇرۇش گەرچە تۇرلۇك تالاپەتلىرى بىلەن قورقۇنچلۇق بولسىمۇ، ئەمما تۇتامى يوق تىنچلىققا پۇلنى سۇدەك خەجلىگەنگە قارىغاندا، ئۇرۇشقا تەۋەككۈل قىلىپ باقسا بولامدۇ-قانداق؟ قىسقىسى، ياۋروپانىڭ ھەربىي تەرەددۇتلىرىنى ئۇرۇش بىلەن ئايىغلاشتۇرمىساق، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ھەرقايسى ئەللەر ھۆكۈمەتلىرىنى ۋەيران قىلىش بىلەن تۇگەللىنىدىغانلىقى ئېنىق."

1887-يىلدىن 1914-يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا، پۇل سۇدەك كېتىدىغان تۇتامى يوق تىنچلىق زورىغا ساقلانغان بولدى. جۇملىدىن، تولۇق قوراللانغان، ئەمما ۋەيران بولۇش گىردابىغا بېرىپ قالغان ياۋروپا ئەللىرى ھۆكۈمەتلىرى بىر-بىرىگە غەزەپ بىلەن ھومىياتتى. كونىلاردا: "ئوق ئاتتىڭ ــ تىللا چاچتىڭ" دەيدىغان گەپ بار. شۇڭا، روتسچىلد جەمەتى قۇرۇپ راۋاجلاندۇرغان ياۋروپا بانكا سىستېمىسى قارىمۇ قارشى تەرەپلەرنى قەرز پۇل بىلەن يۆلەپ، ئىككى تەرەپنىڭ ھەربىي تىركىشىشىنى پۈتۈن كۈچى بىلەن قوللىدى.

ئۇرۇش ئەملىيەتتە خەزىنىنى توپىدەك سورىغان بىلەن باراۋەر. شۇڭا، 1914-يىلغا بارغاندا ياۋروپادىكى ئاساسلىق ئەللەر كەڭ كۆلەملىك ئۇرۇشقا پايلىمىغۇدەك ئورۇنغا چۈشۈپ قالدى. ئۇ ئەللەرنىڭ مۇنتىزىم قوشۇنى زور، ھەربىي سەپەرۋەرلىك تۈزۈلمىسى مۇكەممەل، قورال-ياراغ سىستېمىسى زامانىۋى بولسىمۇ، ئەمما ناھايىتى نۇرغۇن ئۇرۇش چىقىمىنى كۆتۈرۈشكە ئاجىزلىق قىلىۋاتاتتى. بۇ ھال رۇسىيە زوراغاللىق مەھكىمىسى ۋەزىرىنىڭ 1914-يىل 2-ئايدا چارپادىشاھقا قىلغان بايانىدىكىگە ئوخشايتتى: "ئۇرۇش چىقمىنىڭ رۇسىيەنىڭ چەكلىك مالىيە كۈچىدىن ئېشىپ كېتىدىغانلىقى تۇرغانلا گەپ. شۇڭا،

ئىتتىپاقداشلار بىلەن بىتەرەپ ئەللەردىن قەرز ئالماي بولمايدۇ؛ ئەمما، بۇنىڭغا تۆلەيدىغان بەدەل ئاز ئەمەس. مۇبادا ئۇرۇشنىڭ ئاقىۋىتى بىزگە پايدىسىز بولۇپ قالغۇدەك بولسا، ئۇ چاغدا ئۇرۇش مەغلۇبىيىتى كەلتۈرىدىغان ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئاقىۋەتنى مۆلچەرلىمەك قىيىن؛ ھەتتا پۈتكۈل دۆلەتنىڭ ئىقتىسادى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالىدۇ. ناۋادا ئۇرۇشتا يېڭىپ چىقساقمۇ، ئېلىممىز ئىقتىسادىغا يەنىلا پايدىسىز. چۈنكى، گېرمانىيە ئۇرۇشتا گۇمران بولۇپ كەتسە، ئېلىممىزنىڭ ئۇرۇش چىقىمىنى تۆلىگۈدەك ماجالى قالمايدۇ. ئەنگلىيە سۈلھى كېلىشىمى ۋەجىدىن ئىقتىسادىي جەھەتتە چەكلىمىگە ئۇچرايدىغانلىقى ئۈچۈن، گېرمانىيەگە ئىقتىسادنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارقىلىق قەرزىمىزنى تۆلەش پۇرسىتى يارىتىپ بېرەلمەيدۇ؛ ھەتتا، ئۇرۇش ئاياغلىشىپ خېلى ئۇزاق زامانلارغىچە شۇنداق بولىدۇ.“

بۇنداق ئەھۋالدا، بىر مەيدان كەڭ كۆلەملىك ئۇرۇشنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ، ئەلۋەتتە. شۇڭا، ناۋادا راستىنلا ئۇرۇش پارتلاپ قالغۇدەك بولسىمۇ، ئۇ 1870 ـ يىلى پارتلاپ 10 ئاي ئۆپچۆرىسىدە داۋام قىلغان فرانسىيە ـ پروۇسىيە ئۇرۇشىدەك، مەلۇم دائىرىدە، قىسقا مۇددەت ۋە تۆۋەن سەۋىيەدە بولىدۇ. ھالبۇكى، ئۇنداق ئۇرۇشنىڭ نەتىجىسى ياۋروپادىكى قارشىلىشىش ۋەزىيىتىنى ئانچە ـ مۇنچە پەسەيتەلەيدۇكى، ئەمما تىنچىتالمايدۇ. دېمەك، بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ پارتلاش ۋاقتىنىڭ تاكى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياج بانكىسى قۇرۇلغانغا قەدەر سوزۇلۇپ كېتىشىمۇ دەل مۇشۇ ۋەجىدىن.

ئوكيانىنىڭ ئۇ قېتىمدىكى ئامېرىكا ئۇ زامانلاردا قۇدرەتلىك سانائەت ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى ۋە مول بايلىققا ئىگە، سانائەتتە دۇنيا بويىچە ئەڭ كۈچلۈك دۆلەت بولغىنى بىلەن، چەت ئەللەرنى كىرىدىت بىلەن تەمىنلىيەلمىگەنلىكى ئۈستىگە، تاكى 1913 ـ يىلغىچە باشقا ئەللەرنىڭ قەرزىگە تايىنىپ كۈن ئالغانىدى. چۈنكى، ئامېرىكىدا مەركىزىي بانكا بولمىغاچقا، نيۇيوركتىكى بانكىرلار پۈتۈن مەملىكەتنىڭ پۇل مۇئامىلە بايلىقىنى بىر تۇتاش تەڭشەپ يۆتكەشكە ئامالسىز ئىدى. ئەمما، بانكىرلارنىڭ تەبىئىتى ئۇلارنى كەڭ كۆلەملىك ئۇرۇشقا بەكلا قىزىقتۇردى. چۈنكى، ئۇرۇشنىڭ بانكىرلار ئۈچۈن نۇرغۇن پايدا كەلتۈرۈدىغانلىقى ئېنىق ئىدى. «ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياج بانكىسى قانۇنى» ماقۇللانغاندىن

كېيىن، دۇنياۋى بانكىرلار دەرھال ھەربىرىنى ئۆتتى. جۇملىدىن، 1914-يىل 8-ئاينىڭ 3-كۈنى روتسچىلد فىرانسىيەدىكى بانكىسىدىن مورگانغا تېلېگرامما يوللاپ، ئۇنىڭغا دەرھال 100 مىليون ئامېرىكا دوللىرىنى كىرىدىت جۇغلاپ، ئامېرىكىدىن ماددىي ئەشيا سېتىۋېلىش تەكلىپىنى بەردى. ئەمما، پىرېزىدېنت ۋىلسون بۇ خەۋەرنى ئۇققان ھامان دەرھال ئېتىراز بىلدۈردى؛ دۆلەت كاتىپى ۋىليام جېننىكس بىريانمۇ بو سودىنى: "ئەڭ رەزىل قانۇنسىز سودا" دەپ ئەيىبلىدى.

گېرمانىيە بىلەن ئامېرىكىنىڭ سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتە ھېچقانداق ئاداۋىتى يوق ئىدى. شۇ چاغدىكى ئامېرىكىدا ياشايدىغان گېرمانلارنىڭ پۈشتى تەخمىنەن 8 مىليونچە بولۇپ، ئامېرىكا نوپۇسىنىڭ 10 پىرسەنتىنى ئىگىلەيتتى. شۇڭا، ئامېرىكا قۇرۇلغان دەسلەپكى چاغدا، گېرمان تىلى ئامېرىكىنىڭ ھۆكۈمەت تىلى بولۇپ قالغىلى تاس قالغانىدى. يەنە كېلىپ، گېرمانلارنىڭ پۈشتىدىن بولغان ئامېرىكىلىقلارنىڭ سىياسىي جەھەتتىكى تەسىرىمۇ كۈچلۈك ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئامېرىكىدىكى ئېرلاندىيەلىك كۆچمەنلەر ئەنگلىيەگە پەقەتلا قىزىقمايتتى. ئامېرىكا ئىلگىرى ئەنگلىيە بىلەن بىر نەچچە قېتىم ئۇرۇشۇپ باققان بولغاچقا، بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى باشلانغان دەسلەپكى چاغلاردا، ئامېرىكا ھۆكۈمىتى ئەنگلىيە-فىرانسىيە بىلەن گېرمانىيە ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇشقا پەرۋايى پەلەك قاراپ تۇردى. دېمەك، ئامېرىكا ھۆكۈمىتى پۈتى كۆيگەن توخۇدەك تېپىرلىشىپ كېتىۋاتقان بانكىرلارغا قارىغاندا، ئۇرۇشقا تەمكىن ۋە نورمال پوزىتسىيەدە ئىدى. شۇڭا، ھۆكۈمەت بانكىرلارنىڭ گېرمانىيەگە ئۇرۇش جاكارلاش ھەققىدىكى قىزغىن تەشەببۇسىنى قەتئىي رەت قىلىپ، بىتەرەپ ئورنىدا چىڭ تۇردى.

دەل شۇ چاغدا بانكىرلار مۇنداق بىر ۋاقىتلىق ئامالنى ئويلاپ تاپتى: ئۇ بولسىمۇ، ئانتانتا دۆلەتلەرگە زايوم تارقىتىش ئۇچۇن قەرز پۇل بېرىش ۋە ئۇلارنىڭ ئامېرىكىدىن ماددىي ئەشيا سېتىۋېلىشىنى كىرىدىت ئارقىلىق قوللاشقا پەرقلىق مۇئامىلە قىلىش تەدبىرى ئىدى. پىرېزىدېنت ۋىلسون بانكىرلارنىڭ زورى بىلەن يۇقىرىقى تەدبىرنىڭ ئىككىنچىسىگە ماقۇل بولدى. يەنە كېلىپ، قايتا سايلام ۋاقتى يېقىنلاپ قالغاچقا ۋىلسون ئۇرۇشقا قاتنىشىش مەسىلىسىدە بانكىرلار تەرەپكە ئېغىپ قالدى.

1913-يىل 12-ئاينىڭ 23-كۈنى، «ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى

بانكىسى قانۇنى» ماقۇللاندى: جۇملىدىن، دۇنياۋى ئۇرۇشنىڭ پارتلاش شەرتى ئاخىر پىشىپ يېتىلدى. دوكتور كىسسىنگېرنىڭ سۆزى بىلەن ئېيتقاندا، ئۇزاق زامانلاردىن بېرى توختىتىپ قويۇلغان ئۇرۇش ماشىنىسىنى ئوت ئالدۇرۇش ۋاقتى كەلگەندى. 1914-يىل 11-ئاينىڭ 16-كۈنى، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسى رەسمىي ئىشقا كىرىشتى. 12-ئاينىڭ 16-كۈنى، مورگاننىڭ قابىل يارەمچىسى داۋىدسون ئاتايىن ئەنگلىيەگە كېلىپ، شۇ چاغدىكى ئەنگلىيە باش ۋەزىرى خېربېرت خ.ئاسكۇيز بىلەن ئەنگلىيەنى كىرېدىت ئارقىلىق يۆلەش مەسىلىسى ھەققىدە سۆھبەتلەشتى. 1915-يىل 1-ئاينىڭ 15-كۈنى، مورگان بانكىسى ئەنگلىيە بىلەن 10 مىليون پوند ئىستېرلىڭلىق كىرېدىت كېلىشىمى ئىمزالىدى. بۇ ئەينى زامانىدىكى ئامېرىكا ئۈچۈن ئېيتقاندا ناھايىتى چوڭ سودا ئىدى؛ شۇنداقلا، قەرز پۇل ئومۇمىي سوممىسىنىڭ ئاخىرقى ھېسابتا 3 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىدىغانلىقىنى ھېچكىم خىيالىغا كەلتۈرۈپ باقمىغانىدى. شۇنداق قىلىپ، مورگان بانكىسى بۇ سودىدا بىر پىرسەنتلىك رەسمىيەت ھەققىنىڭ ئۆزىدىنلا 30 مىليون ئامېرىكا دوللىرلىق پايدا تاپقانىدى. قىسقىسى، مورگان ئۇرۇشنىڭ جىق پايدىسىنى كۆردى. مورگان بانكىسى شۇ يىلى ئەتىيازدا فرانسىيە ھۆكۈمىتى بىلەن كىرېدىت كېلىشىمى ئىمزالىدى.

1915-يىل 9-ئايدا، ۋال ستريت كوچىسىنىڭ دۇنيا پۇل مۇئامىلە مەركىزىگە ئايلىنالايدىغان-ئايلىنالمايدىغانلىقىنى سىنايدىغان دەقىقىلەر يېتىپ كەلگەندى. سوممىسى 500 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىدىغان ئانگلو-فرانسىيە قەرز پۇل ئېلىم-بېرىمى باشلاندى. بۇ ئىشقا قەتئىي قارشى تۇرۇپ كېلىۋاتقان پىرېزىدېنت ۋىلسون بانكىرلار بىلەن ئىچكى كابىنېت ئەزالىرىنىڭ قىسماق زەربىلىرىگە ئاخىر پايلىيالمىدى. ئۇ يېڭىدىن ۋەزىپىگە تەيىنلىگەن دۆلەت ئىشلىرى كاتىپى روبېرت لانسىنگمۇ ئۇنى شۇنداق دەپ ئاگاھلاندۇردى: "ناۋادا قەرز پۇل بولمىسا ئىشلەپچىقىرىش ئاقسايدۇ؛ سانائەت چېكىنىدۇ؛ كاپىتال بىلەن ئەمگەك كۆچلىرى بوش-بىكار قېلىپ، كەڭ كۆلەملىك ۋەيرانچىلىق يۈز بېرىدۇ؛ بۇنىڭ بىلەن، مالىيە كىرىزىسى كېلىپ چىقىپ، ئەل ئىچىدە نازارلىق ھەتتا غەزەپ-نەپرەت ئەۋج ئېلىپ كېتىدۇ."

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان ۋىلسوننى سوغۇق تەر باستى. شۇنداق قىلىپ، ئۇ يەنە بىر قېتىم "بوپتۇ" دېدى. ۋال ستىرىتتىكى بانكىرلار بۇ مەسلەسىز كۆلەمدىكى زايوم سېتىش كەسپىنى ئوبدان تاماملاش ئۈچۈن، ئەڭ ياخشى ئامال-چارىلەرنى ئىشقا سالدى. جۈملىدىن، شۇ قېتىمقى زايوم سېتىش ھەرىكىتىگە 63 زايوم سېتىش شىركىتى، 1570 پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتى ئىشتىراك قىلدى. بۇ ۋەزىپىنى ئورۇنداش ئاسان ئەمەس ئىدى؛ بولۇپمۇ، ئامېرىكىنىڭ ئوتتۇرا ۋە غەربىي قىسمىدا زايوم سېتىش تېخىمۇ تەس ئىدى. چۈنكى، ئامېرىكىلىقلار ياۋروپادا بولۇۋاتقان ئومۇمىيۈزلۈك ئۇرۇشنى ئۆزلىرىگە مۇناسىۋەتسىز دەپ قارايدىغان بولغاچقا، چۆنتەكتىكى پۇلنى ياۋروپا ئۇرۇش مەيدانىغا ئاتاشنى خالىمايتتى. شۇڭا، بانكىرلار ئەل ئارىسىدىكى بۇ تەشۋىشنى تۇگىتىش ئۈچۈن، "يىغىلغان پۇل ئامېرىكىدا قالىدۇ" دېگەن گەپنى كۆچەپ تەشۋىق قىلدى. شۇنداقتىمۇ، ۋال ستىرىتلىقلار لاگىرىغا ئوتتۇرا ۋە غەربىي رايوندىن پەقەت چېكاكو بانكىسىلا ئىشتىراك قىلدى. ئەمما، بۇ ئىش شۇ يەردىكى گېرمانلارنىڭ پۈشتىدىن بولغان ئامانەتچىلەرنى غەزەپلەندۈرگەچكە بانكىنى بايقۇت قىلىش ھەرىكىتىنى قوزغىدى. شۇنداق قىلىپ، 1915-يىلنىڭ ئاخىرىغىچە 187 مىليون ئامېرىكا دوللىرلىق زايومغا خېرىدار چىقمىدى.

ئۇرۇش ھالقىلىق مەزگىلگە قەدەم قويغاندا، ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى تېخىمۇ كۆپرەك پۇل تېپىش نىيىتىدە، ئەنگلىيەلىكلەرنىڭ قولىدىكى ئامېرىكا زايومىنىڭ ئۆسۈمىدىن باج ئالىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. بۇنىڭ بىلەن ئەنگلىيەلىكلەر قولىدىكى ئامېرىكا زايومىنى دەرھال ساتقىلى، ئەنگلىيە بانكىسى ئۇنى ھە دەپ يىغقىلى تۇردى. ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى ئۆزلىرىنىڭ ئامېرىكىدىكى ۋاكالەتچىسى ــ مورگان شىركىتىگە يىغىلغان ئامېرىكا زايوملىرىنى ۋال ستىرىت كوچىسىدا بىراقلا سېتىۋېتىشنى ئۇقتۇردى. ئامېرىكا سېلىنمىچىلىرىنىڭ ئۆز دۆلىتىنىڭ زايوملىرىغا مايىل كېلىدىغانلىقى ئېنىق ئىدى. شۇڭا، ئەنگلىيە 3 مىليارد ئامېرىكا دوللىرلىق زايومنى نەقلەشتۇرۇپ، ئۇرۇش خىراجىتى ئۈچۈن يەنە پۇل تاپتى. ھالبۇكى، ئەنگلىيەنىڭ 100 نەچچە يىلدىن بۇيان ئامېرىكىدا تىكلىگەن ھەقدارلىق ئورنى غايىب بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئەنگلىيە بىلەن ئامېرىكىنىڭ ھەقدارلىق-قەرزدارلىق مۇناسىۋىتى ئۆزۈل-كېسىل ئۆزگەردى.

ئامېرىكا كىرىدىتى گويا ياغ چېچىلغان ئوتتەك ئەدىگىلى، ئۇرۇش ئوتى چاقماق تېزلىكىدە يامرىغىلى، ئۇرۇش ئوقۇبەتلىرى كۆچەيگىلى تۇردى. مىسالەن، ئانتانتا دۆلەتلەر مانكس دەريالىسى ئۇرۇشىدا بىر كۈندىلا 200 مىڭ زەمبىرەك ئوقىنى ئېتىپ تۈگەتتى. قىسقىسى، ئىنسانلار زامانىۋى سانائەت ئىشلەپچىقىرىشى بىلەن ئارقا سەپ سىستېمىسىغا ھازىرقى زامان پۇل مۇئامىلە قوراللىرى يانداشتۇرۇلغان ئۇرۇشنىڭ شەپقەتسىز پاجىئەسى كۆچىيىپ، ئۇزاققا سوزۇلۇپ كېتىدىغانلىقىنى تونۇپ يەتتى.

قىسقىسى، ئۇرۇشقا قاتناشقان ئەللەر ھەتتا ئەسلى-ۋەسلىنى سېتىپ بولسىمۇ، ئۇرۇشنى خىراجەت جەھەتتىن قامدىماي بولمايدۇ. شۇڭا، ھەرقانداق بەدەل تۆلەشكە تەييار ھۆكۈمەتلەر بانكىنىڭ ھەرقانداق شەرتىگە "ماقۇل" دەپ تۇرۇپ، ئۇلاردىن قەرز ئالىدۇ. بانكىرلارنىڭ ئۇرۇشتا ھېرىسمەنلىكىمۇ مۇشۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك.

ئۇرۇش مەزگىلىدىكى ستروك باشقۇرغان ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسى

بىنىيامىن ستروك بانكىرلار ھاۋالىلىك سېلىنما شىركىتىگە باش مۇدىر بولغان 1904-يىلدىن ئېتىبارەن باشقىلارنىڭ دىققىتىنى تارتىشقا باشلىدى. ئەينى چاغدا، مورگاننىڭ يېقىنى داۋىدسون بارا-بارا باش كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقان ھاۋالىلىك سېلىنما شىركەتلىرىدىن بارغانسېرى ئەنسىرەپ قېلىۋاتاتتى. چۈنكى، ھاۋالىلىك سېلىنما شىركەتلىرىنىڭ كەسىپلىرى سودا بانكىلىرىنىڭكىدىن جىق. ھۆكۈمەتتىن كېلىدىغان چەكلىمە ئاز ئىدى. شۇڭا، يۇقىرى ئۆسۈم بىلەن تېخىمۇ نۇرغۇن مەبلەغ جۇغلىيالايتتى. داۋىدسون بۇ رىقابەتكە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، مورگاننىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە 1903-يىلى ھاۋالىلىك سېلىنما ئېلىم-سېتىمىنى باشلىدى. ستروك داۋىدسوننىڭ كونكرېت ئىجراچىسى ئىدى. 1907-يىلدىكى ئىقتىسادىي بوھراندا، بانكىرلار ھاۋالىلىك سېلىنما شىركىتى باشقا پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرىنى قۇتقۇزۇش قوشۇنىغا قېتىلدى. بۇنىڭ بىلەن ستروكنىڭ ئابرۇيى تېخىمۇ ئۆسكىلى تۇردى.

1913 ـ يىلى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، داۋدسون بىلەن پائۇل ۋاربۇرگ سترۇك بىلەن تەپسىلىي سۆھبەتلىشىپ، ئۇنى ئامېرىكا فېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسى نيۇ يورك بانكىسىنىڭ باش مۇدىرلىقىغا تەكلىپ قىلدى؛ سترۇك بۇ تەكلىپنى ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن قوبۇللىدى. سترۇك شۇنىڭدىن تارتىپ ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنىڭ كاتتىبېشىغا ئايلاندى. بۇنىڭ بىلەن مورگان، پائۇل، خېف قاتارلىق ۋال ستريتلىق دوكارلارنىڭ مەقسىتى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىدا تولۇق ئىشقا ئاشىدىغان بولدى.

سترۇكمۇ بۇ يېڭى ۋەزىپىگە ناھايىتى تېزلا ماسلىشىپ، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنىڭ ئۇرۇش مەزگىلىدىكى ھەرىكەت مىزانىنى قەرەللىك مۇزاكىرە قىلىدىغان ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى مۇدىرىيەت ئەزالىرى بىرەسمىي مۇنبىرىنى تەشكىللىدى. ئۇ ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنىڭ پۇل سىياسىتىنى ئىنتايىن ئۇستىلىق بىلەن باشقۇردى، شۇنداقلا ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسىنىڭ 12 رايونلۇق بانكىغا چېچىۋېتىلگەن ھوقۇقىنى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسىنىڭ نيۇيورك بانكىسىغا يىغىدى. ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسى 12 رايونلۇق بانكىنىڭ دېسكونت نىسبىتى ۋە سودا ۋېكسىلىنى رەنگە قويۇش سىياسىتىنى شۇ رايوننىڭ ئەمەلىي ئېھتىياجىغا ياردىشا بېكىتىشىگە شەكلەن يول قويدى. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسىنىڭ جايلاردىكى مۇدىرىيەتلىرىگە قانداق سودا ۋېكسىلىنى رەنگە قويغاندا، قانچىلىك دېسكونت نىسبىتىدىن بەھرىمەن بولدىغانلىقىنى بېكىتىش ھوقۇقىنى بەرگەن بولدى. شۇنداق قىلىپ، 1917 ـ يىلىغا كەلگەندە، ئاز دېگەندە 13 تۇرلۇك ۋېكسىلىنى رەنگە قويۇشقا ئالاقىدار مىزان تۇرغۇزۇپ چىقىلدى.

ئەمما، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسىنىڭ نيۇيورك بانكىسى ئەمەلىيەتتە ئۇرۇش سەۋەبىدىن پەقەت شەددەت بىلەن كۆپىيىۋاتقان زايومنى ۋېكسىل ھېسابىدا رەنگە قويغاندى. زايومنىڭ مىقدارى باشقا سودا ۋېكسىللىرىنىڭ يىغىندىسىدىن بەكلا كۆپ بولغاچقا، شۇنداقلا شەددەت بىلەن ئاشۇرۇۋېتىلگەچكە، ئامېرىكا فېدېراتسىيە

ئېھتىيات سىستېمىسىدىكى باشقا رايونلۇق بانكىلارنىڭ ۋېكسىلنى رەنگە قويۇش سىياسىتى كۆزنى يۇمۇپ ئاچقىچە بىر ياققا قايرىپ قويۇلدى. سىتروكنىڭ باشقۇرۇشىدىكى "ئاشكارا بازار مەشغۇلاتى" ئۇزاق ئۆتمەيلا زايومنى رەنگە قويۇلىدىغان مۇھىم ۋە بىردىنبىر ۋېكسىلغا ئايلاندۇرۇپ قويدى؛ بۇنىڭ بىلەن ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات سىستېمىسى پۇتۇنلەي ستروكنىڭ كونتروللۇقىغا ئۆتتى.

ياۋروپا ئۇرۇشىغا مەدەت بېرىشنى مەقسەت قىلغان زايومنىڭ كەڭ كۆلەمدە سېتىلىشى نەتىجىسىدە، ئامېرىكىنىڭ پۇل ئوبوروتى مىقدارى شىددەت بىلەن ئازىيىپ كەتتى. نەتىجىدە، مەركىزىي بانكىنىڭ كۈچ-قۇدرىتى نامايەن بولۇشقا باشلىدى. ئامېرىكا ھۆكۈمىتى زايومنى زور مىقداردا كۆپەيتىۋەتكەندى، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات سىستېمىسىمۇ ئۇنى ھەيران قالارلىق نەپسى بىلەن يالماپ يۇتتى. يەنى، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ چېكى يەنى ئامېرىكا دوللىرى ئوبوروت ساھەسىگە گويا تۇغاننى بۆسكەن سەلدەك ئېقىپ كىرىپ، ياۋروپا ئۇرۇشىغا ئاتالغان زايوم سەۋەبلىك كېلىپ چىققان پۇل قىسلىقىنى پەسەيتكەن بولدى. ئەمما، بۇنىڭ بەدىلىگە ئامېرىكا زايومى شىددەت بىلەن كۆپىيىپ كەتتى. جۇملىدىن، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى پۇتۇن كۈچى بىلەن ئىشقا كىرىشكەن تۆت يىل(1916-يىلدىن 1920-يىلغىچە) ئىچىدە، ئامېرىكا زايومى 25 ھەسسە كۆپىيىپ، 2 مىليارد 500 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى. قىسقىسى، بارلىق ئامېرىكا زايومغا ئامېرىكا پۇقرالىرىنىڭ كەلگۈسىدە تاپشۇرىدىغان بېجى رەنگە ئېلىندى. بۇنىڭ بىلەن، ئۇرۇشتا پۇقرا پۇل چىقاردى، كۈچ چىقاردى ۋە قان-تەر ئاققۇزدىيۇ، ئەمما تاغدەك تاپاۋەت بانكىرلارنىڭ چۆنتىكىگە چۈشتى.

بارلىق ئامېرىكا زايومغا ئامېرىكا پۇقرالىرىنىڭ كەلگۈسىدە تاپشۇرىدىغان بېجى رەنگە ئېلىندى. بۇنىڭ بىلەن، ئۇرۇشتا پۇقرا پۇل چىقاردى، كۈچ چىقاردى ۋە قان-تەر ئاققۇزدىيۇ، ئەمما تاغدەك تاپاۋەت بانكىرلارنىڭ چۆنتىكىگە چۈشتى.

"دېموكراتىيە ۋە ئەخلاق ئۈچۈن" ئۇرۇشقا كىرگەن ۋىلسون

گېرمانىيەنىڭ تۈركىيەدە تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى ئامېرىكىنىڭ تۈركىيەدە تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسىدىن ئامېرىكىنىڭ زادى نېمە ئۈچۈن گېرمانىيە بىلەن ئۇرۇشماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى ئېغىر شۇبھى بىلەن سورىغانىكەن، ئامېرىكا ئەلچىسى: "بىز ئامېرىكىلىقلار ئەخلاق پىرىنسىپى ۋەجىدىن ئۇرۇشقا ئاتلانماقچى بولۇۋاتىمىز" دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. بۇ دۇنيا ئەھلىنى ھاڭ-تاڭ قالدۇرىدىغان جاۋاب، ئەلۋەتتە. دوكتور كىسسىنگېر ئۆز ۋاقتىدا بۇنى كىشىلەرگە مۇنداق ئىزاھلىغانمىش: "ئامېرىكا دۆلەت بولۇپ قۇرۇلغاندىن تارتىپلا، باشقا ئەللەرنىڭكىدىن پەرقلىق يول تۇتتۇق، دەپ ماختىنىدىغان بولغاچقا، دىپلوماتىيەدە مۇنداق زىددىيەتلىك ئىككى خىل مەيداننى شەكىللەندۈرگەن: بىرى، ئامېرىكىلىقلار دۆلەت ئىچىدە دېموكراتىيەنى تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈشكە ئىنتىلىدۇ؛ يەنە بىرى، ئامېرىكىغا خاس قىممەت قارىشى ئامېرىكىلىقلاردا: 'بۇنداق قىممەت قارىشىنى پۈتكۈل دۇنياغا ئومۇملاشتۇرۇش مەجبۇرىيىتىمىز بار' دېگەن ئاڭنى شەكىللەندۈرگەن".

دۇرۇس، ئامېرىكىنىڭ كەچمىشلىرى راستتىنلا باشقا ئەللەرنىڭكىگە ئوخشىمايدۇ؛ ئامېرىكىلىقلارنىڭ دېموكراتىيە جەھەتتىكى قىممەت ئېڭىمۇ راستتىنلا دۇنيا ئەھلىنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر. ئەمما، دوكتور كىسسىنگېر "ئامېرىكا بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىغا پەقەت ئەخلاق ۋە غايە ۋەجىدىنلا ئىشتىراك قىلغان" دەپ تۇرۇۋالسا، بۇ ئۇنىڭ بىلىپ تۇرۇپ بىلمەسكە سالغانلىقى، ئەلۋەتتە.

1917-يىل 3-ئاينىڭ 5-كۈنى ئامېرىكىنىڭ ئەنگلىيەدە تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى ۋالتېر خىنېس پاگې پىرېزىدېنت ۋىلسونغا يازغان مەخپىي خېتىدە مۇنداق دېگەنىكەن: "مېنىڭچە قىستاپ كېلىۋاتقان كىرىزىسنىڭ بېسىمى مورگان شىركىتى ئەنگلىيە بىلەن فرانسىيەگە بەرگەن قەرز پۇلىنىڭ كۆچىدىنمۇ ئېشىپ كەتتى بولغاي. بىزنىڭ ئىتتىپاقداشلىرىمىزغا قىلالايدىغان ئەڭ چوڭ ياردىمىمىز ــ ئۇلارنى كىرىدىت بىلەن

تەمىنلەش. ئەمما، گېرمانىيەگە ئوت ئاچمىساق، ھۆكۈمىتىمىزنىڭ ئىتتىپاقداشلىرىمىزنى بىۋاسىتە كىرىدىت بىلەن تەمىنلىيەلىشى مۇمكىن ئەمەس."

بۇ ئامېرىكا ئېغىر سانائەت سىستېمىسىنىڭ ئۇرۇش تەرەددۇتىنى قىلىۋاتقىنىغا بىر يىل بولغان چاغ ئىدى. ئامېرىكا قۇرۇقلۇق ئارمىيەسى بىلەن دېڭىز ئارمىيەسىمۇ زور مىقدارداكى ھەربىي ھازىرلىقلارنى سېتىۋېلىشقا 1916-يىلدىن باشلاپ تۇتۇش قىلغانىدى. بانكىرلار بىلەن ئۇلارنىڭ ئالقىنىدىكى سىياسىيونلار مالىيە كۇچىنى ئاشۇرۇشنىڭ تېخىمۇ كۆپ ئامال-چارىلىرى ئوستىدە كاللا قاتۇرۇۋاتاتتى. چۈنكى، نۆۋەتتىكى "توقۇنۇش(بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى) بىزنى كىرىمدىن تاپاۋەت بېجى ئېلىش ئىشىنى ۋۇجۇتقا چىقىرىشقا دالالەت قىلماقتا. كىرىم تاپاۋەت بېجى ــ ئېچىلمىغان مۇھىم بايلىق. ئۇنىڭ ئۈستىگە، كىرىم تاپاۋەت بېجى قانۇنىمۇ دەل ئۇرۇش ئېھتىياجى ۋەجىدىن بارلىققا كەلگەن."

ئەمما، بۇ يەردىكى تاپاۋەت بېجى ئېلىنىدىغان كىرىم شەخسىي كىرىمنى ئەمەس، شىركەت كىرىمىنى كۆرسىتىدۇ. چۈنكى، بانكىرلار 1916-يىلى شەخسىي كىرىمدىن تاپاۋەت بېجى ئېلىش ھەققىدە ئىككى قېتىم لايىھە سۇنغانىدى. ئەمما، ئىككىلا قېتىمدا ئالىي سوت مەھكىمىسى رەت قىلىۋەتتى، دېمەك، شەخسىي كىرىمدىن تاپاۋەت بېجى ئېلىش ھەققىدىكى بەلگىلىمە ئامېرىكىدا ئەزەلدىن قانۇنىي ئاساسقا ئىگە بولۇپ باققان ئەمەس. 2006-يىل 7-ئاينىڭ 28-كۈنى، ئامېرىكىنىڭ جايى-جايلىرىدا ئاشكارا قويۇلۇشقا باشلىغان «ئەركىنلىكتىن قاشقىمغا ماڭغان ئامېرىكا» ناملىق فىلىمدە، ئوسكار مۇكاپاتىغا ئالتە قېتىم نامزات قىلىپ كۆرسىتىلگەن ئامېرىكىلىق داڭلىق ئارتىس ئارون رۇسسو ياراتقان تەسىرلىك ئوبراز بۇ پاكىتنى يارقىن ئەكس ئەتتۈردى. بۇ فىلىم 2006-يىللىق گانا كىنو بايرىمىدىمۇ تاماشىبىنلارنى ئىنتايىن تەسىرلەندۈردى. جۈملىدىن، ئاۋام پۇقرا ئامېرىكا ھۆكۈمىتى ۋە ئۇنىڭ مەدەتكارى بولمىش پۇل مۇئامىلە كۇچلىرىنىڭ ئامېرىكا تاراتقۇلىرىنىڭ دېگىنىگە پۈتۈنلەي ئوخشىمايدىغان ھەقىقىي قىياپىتىنى كۆرۈپ، كۆزلىرىگە ئىشەنمەيلا قالدى. بۇ فىلىمنى ئامېرىكىدىكى 3000 كىنوخانىنىڭ پەقەت بەشلا ئاشكارا قويۇشقا جۈرئەت قىلالىدى. ئەمما، مەزكۇر فىلىم ئىنتېرنېتقا

چىقىرىلغاندىن كېيىن، ئامېرىكىدا ئىنتايىن كۈچلۈك تەسىر قوزغىدى. جۈملىدىن، بۇ قانۇنى 940 مىڭ ئادەم تۇردىن چۈشۈرۈپ كۆردى؛ باھالاشقا قاتناشقان 8100 ئادەمنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك قانۇنىغە ئىنتايىن يۇقىرى باھا بەردى.

پىرېزىدېنت ۋىلسون 1917-يىل 10-ئاينىڭ 13-كۈنى قىلغان مۇھىم سۆزىدە مۇنداق دەپ كۆرسەتكەنىدى: "نۆۋەتتىكى تەخىرسىز ۋەزىپە — ئامېرىكىدىكى بانكا بايلىقىنى ئۇزۇل-كېسىل سەپەرۋىرلىككە كەلتۈرۈش. ئىتتىپاقداش ئەللەرنى قەرز پۇل ئارقىلىق يۆلەش مەجبۇرىيىتى ۋە ھوقۇقىنى ئېلىمىزدىكى ھەربىر بانكا زىممىسىگە ئېلىشى شەرت. بۇنداق بانكا ھەمكارلىقىنىڭ ھالقىلىق پەيتتىكى ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىكەنلىكىگە، شۇنداقلا ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسىغا ئەزا بانكىلارنىڭ مۇشۇنداق پەۋقۇلئاددە ۋە مۇھىم ۋەتەنپەرۋەرلىكنى ئىسپاتلىيالايدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن."

ئۇنۇۋېرسىتېتنىڭ پروفېسسورلۇقىدىن كېلىپ چىققان ۋىلسوننىڭ ۋۇجۇدىدا ئەكس ئەتكەن كۆچلۈك ئىدىئاللىقنى چۈشىنىشكە بولىدۇ. مۇتەئەسسىپەرەك بولغىنى بىلەن زېھنى ئۆتكۈر ۋىلسون ئۆزىنىڭ ئاقسارايغا كىرىلىشىگە كىملەرنىڭ كۈچ چىقارغانلىقىنى، ئۇلارغا قانداق جاۋاب قايتۇرۇشنى ئوبدان بىلەتتى. ئاتالمىش "دېموكراتىيە ئارقىلىق دۇنيانى قوتقۇزۇش"تىن ئىبارەت مۇقەددەس ئۇرۇشقا پىرېزىدېنت ۋىلسوننىڭ ئۆزىمۇ ئىشەنمەيتتى. ئۇ كېيىن "دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ئۆزى — ئىقتىسادىي جەھەتتىكى رىقابەت" ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلدى.

مۇبادا گېرمانىيە ئۇرۇشتا يېڭىۋالسا، بانكىرلارنىڭ قولىدىكى ئانتانتا دۆلەتلەر زايومللىرى بىر سېنتقا ئەرزىمەيدىغان قالىدۇ. شۇڭا، مورگان، روكفېللېر، پائۇل ۋاربۇرگ ۋە خېلى قاتارلىقلار ئۆزلىرى بەرگەن قەرز پۇلىنىڭ ئامان-ئېسەنلىكى ئۈچۈن، ئامېرىكىنى پۈتۈن كۈچى بىلەن ئۇرۇشقا دالالەت قىلدى.

شۇنداق قىلىپ، ئامېرىكا ئانتانتا دۆلەتلەرنى 3 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق قەرز پۇل ۋە 6 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق ماددىي ئەشيا بىلەن تەمىنلىدى. ئەمما، بۇ قەرز پۇل ھازىرغىچە قايتۇرۇلمىدى. مۇبادا گېرمانىيە ئۇرۇشتا يېڭىۋالسا، بانكىرلارنىڭ قولىدىكى ئانتانتا دۆلەتلەرنىڭ زايومللىرى بىر سېنتقا ئەرزىمەيدىغان قالىدۇ. شۇڭا، مورگان، روكفېللېر، پائۇل ۋاربۇرگ ۋە خېلى قاتارلىقلار ئۆزلىرى بەرگەن قەرز پۇلىنىڭ ئامان-

ئېسەنلىكى ئۇچۇن، ئامېرىكىنى پۈتۈن كۈچى بىلەن ئۇرۇشقا دالالەت قىلدى.

ئۇرۇشتىن تاغدەك نەپ ئالغان بانكىرلار

پىرېزىدېنت ۋىلسون ئامېرىكا ئۇرۇشقا ئىشتىراك قىلغان 1917-يىل 4-ئاينىڭ 6-كۈنىدىن باشلاپ، دۆلەتنىڭ ئاساسلىق هوقۇقىنى ئۆزىنىڭ پىرېزىدېنت بولۇپ سايلىنىشىغا ئالاهىدە كۈچ چىقارغان ئۇچ كىشىگە تاپشۇردى: ئۇلارنىڭ بىرىنچىسى، ئامېرىكا بانكا سىستېمىسىنىڭ غوجىئاكىسى پائۇل ۋاربۇرگ؛ ئىككىنچىسى، ئۇرۇش مەزگىلىدىكى سانائەت كومىتېتىنىڭ رەئىسى بېرنارد بارۇ؛ ئۈچىنچىسى، ئۇرۇش مەزگىلىدىكى پۇل مۇئامىلە شىركىتىنىڭ ئاتامانى ئېۋگېنې مايېر.

ئاكا-ئۇكا ۋاربۇرگلار

ئۇ چاغدا پائۇلنىڭ چوڭ ئاكىسى ماكس ۋاربۇرگ گېرمانىيە ئاخبارات تارمىقىنىڭ باشلىقى، پائۇل ئامېرىكا پۇل مۇئامىلە ساهەسىنىڭ ئەڭ ئالىي تەدبىركارى ــ ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېهتىيات سىستېمىسىنىڭ ئورۇن باسار رەئىسى ئىدى؛ ئۈچىنچى ئىنىسى فېلىكس لۇخن-رېببېر شىركىتىنىڭ ئالىي هەمكارى ئىدى؛ تۆتىنچى ئىنىسى فىرېزې هامبۇرگ مېتاللار بېرژىسىنىڭ رەئىسى بولۇپ، ئىلگىرى گېرمانىيە نامىدىن روسىيەگە خۇپىيانە سۇلهىگە بارغانىدى. قىسقىسى، بۇ تۆت قېرىنداش يەهۇدىي بانكىرلىرىنىڭ سەرخىللىرى ئىدى.



ماكس ۋاربۇرگ



پائۇل ۋاربۇرگ



فېلىكس ۋاربۇرگ

ئامېرىكا دېڭىز ئارمىيەسىنىڭ 1918 - يىل 12 - ئاينىڭ 12 - كۈنىدىكى پائۇل ئاكا - ئۇكىلارغا ئالاقىدار مەخپىي دوكلاتىدا مۇنداق دېيىلگەنىدى: "پائۇل ۋاربۇرگ: گېرمانىيەلىكنىڭ پۇشتى، ھازىر نيۇ يوركتا تۇرىدۇ. 1912 - يىلى گېرمانىيە پادىشاھىنىڭ مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن؛ ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسىنىڭ ئورۇن باسار رەئىسى بولغان. بىر ئىنىسى گېرمانىيە ئاخبارات تارمىقىدا باشلىق." يەنە بىر دوكلاتتا مۇنداق دەپ كۆرسىتىلگەنىدى: "گېرمانىيە پادىشاھى (ۋىلىيام II) ماكسقا شەرەنى قېقىپ تۇرۇپ 'ھە دېسىلا سېنىڭ توغرا بولۇۋېرەمدۇ؟' دەيتتى؛ ئەمما، كېيىن يەنە ماكسنىڭ پۇل مۇئامىلە ھەققىدىكى پىكىرلىرىنى زەن قويۇپ ئاڭلايتتى."

ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدىغان يېرى، ئۇ دوكلاتتا پائۇلنىڭ 1918 - يىل 5 - ئايدا ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىدىكى ۋەزىپىسىدىن ئىستىپا بەرگەنلىكى تىلغا ئېلىنماپتۇ. ئامېرىكا ئۇرۇشقا كىرگەندىن كېيىن، پائۇلنى ئاكىسىنىڭ گېرمانىيە ئاخبارات تارمىقىدا باشلىق ئىكەنلىكىنى پاكىت قىلىپ تۇرۇپ "دۇشمەن بىلەن ئالاقىسى بار" دېگەن جىنايەت بىلەن ئەيىبلىسە تامامەن بولاتتى. ئەمما، ئەمەلىيەتتە پۇل مۇئامىلىدىن ئىبارەت بۇ جان تومۇرنى ئىلكىگە ئېلىۋالغان پائۇلغا ئامېرىكىلىقلاردىن ھېچكىم غەك - پەك قىلالمىدى. پائۇل ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىدىكى ۋەزىپىسىدىن ئىستىپا بېرىۋەتكەندىن كېيىن، يەنى 1918 - يىل 6 - ئايدا پىرېزىدېنت ۋىلسونغا: "ئىككى قېرىندىشىم گېرمانىيەدە بانكىر؛ گويا مېنىڭ ئۆز دۆلتىم ئۈچۈن تەر تۆككىنىمگە ئوخشاش، ئۇلارمۇ ئۆز دۆلتىگە جان پىدا قىلماقتا" دېگەن مەزمۇندا بىر پارچە باغاقچە ئەۋەتكەنىدى.

ئۇرۇش مەزگىلىدىكى ئامېرىكا سانائىتىنىڭ "چار پادىشاھى" — بېرنارد بارۇ

ھايانكەشلىك بىلەن قەد كۆتۈرگەن بارۇ 1896 - يىلى ئامېرىكىدىكى ئاساسلىق ئورۇندا تۇرىدىغان ئالتە كۆك تاماكا شىركىتىنى قوشۇۋېلىپ، بىرلەشمە كۆك تاماكا شىركىتىنى قۇرۇپ چىقتى. كېيىن يەنە گۇگگېنخېيىم جەمەتىنىڭ ئامېرىكىدىكى مىس كانچىلىق شىركەتلىرىنى قوشۇۋېلىشىغا ھەمكارلاشتى. ئۇ يەنە خېفىنىڭ باشچىلىقىدىكى خارىرمان

بىلەن شېرىكلىشىپ، نيۇيوركنىڭ تىرانسپورت سىستېمىسىنى كونتروللۇقىغا ئالدى.

1901-يىلى بارۇ ئىنىسى بىلەن بىرلىشىپ «بارۇ قېرىنداشلار شىركىتى»نى قۇرۇپ چىقتى.

1917-يىلى پىرېزىدېنت ۋىلسون بارۇنى ئۇرۇش مەزگىلىدىكى ئامېرىكا سانائىت كومىتېتىنىڭ رەئىسلىكىگە تەيىنلىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇ ئامېرىكىدىكى بارلىق سانائەت شىركەتلىرىنىڭ ھايات-ماماتلىق ھوقۇقىنى ئىلكىگە ئالدى. ئۇنىڭ ھەر يىللىق مال سېتىۋېلىش سوممىسى 10 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يېتەتتى؛ ئامېرىكا ھۆكۈمىتى سېتىۋالىدىغان ئۇرۇش لازىمەتلىكلىرىنىڭ باھاسىنى يالغۇز ئۆزى دېگۈدەك بېكىتەتتى. 1935-يىلدىكى پارلامېنت ئىسپات ئاڭلاش يىغىنىدا بارۇ مۇنداق دېگەنىدى: "پىرېزىدېنت ۋىلسون ماڭا يازغان بىر پارچە خېتىدە، ئامېرىكىدىكى ھەرقانداق بىر زاۋۇت ۋە سانائەت كارخانىسىنى ئۆتكۈزۈۋېلىشىمغا ھوقۇق بەرگەن؛ ئامېرىكا پولات شىركىتىنىڭ لېدېرى جۇدگې گارى بىلەن قىزىرىشىپ قالغان چاغدا ھېلىقى خەتنى كۆرسىتىۋېدىم، ئۇ 'قارىغاندا ئارىمىزدىكى ئارازلىقنى تۈگەتمەسەك بولمىغۇدەك' دېدى ۋە دەرھال شۇنداق قىلدى."

بەزى پارلامېنت ئەزالىرى: "بارۇ سانائەتنىڭ ئەھلى ئەمەس، ھەتتا زاۋۇتتا بىرەر كۈنمۇ تۇرۇپ باقمىغان؛ ئۇنىڭ ئۈستىگە پارلامېنت ئىسپات ئاڭلاش يىغىنىدا كەسپىنىڭ ھايانكەشلىك ئىكەنلىكىنى ئېيتقان" دەپ قاراپ، ئۇنىڭ ئامېرىكا سانائىتىنىڭ ھايات-ماماتلىق ھوقۇقىغا ساھىبلىق سالاھىيىتىدىن گۇمانلىنىپ قالغانىدى. قىزىق يېرى، «نيۇيورك مېھمانلىرى» گېزىتىنىڭ خەۋەر قىلىشچە، بارۇ ۋاشىنگتوندا تارقالغان تىنچلىق ھەققىدىكى ئەپقاچتى گەپلەرنى ئاڭلىغان كۈنىنىڭ ئۆزىدىلا، 750 مىڭ ئامېرىكا دوللىرى تاپقانمىشكەن.

ئېۋگېنې مايېرنىڭ ئۇرۇش مەزگىلىدىكى پۇل مۇئامىلە شىركىتى

ئېۋگېنې مايېرنىڭ ئاتىسى داڭلىق دۇنياۋى بانكا ــ لازارد بانكىسىنىڭ ھەمكارى ئىدى؛ ئېۋگېنې ئەمەل-مەنسەپكە ئادەتتىن تاشقىرى ھېرىسمەن ئىدى. ئۇ بارۇ بىلەن بىرلىشىپ ئالياسكا ئالتۇن كانچىلىق شىركىتىنى قۇرغان ۋە پۇل مۇئامىلىگە ئالاقىدار بەزىبىر

ئىشلارنى قولمۇ قول بىر ياقلىق قىلغان بولغاچقا، ئىككىسىنى كونا تونۇشلاردىن دېيىشكە بولاتتى.

ئامېرىكا زايومىنى سېتىپ، ئۇرۇشنى پۇل مۇئامىلە جەھەتتىن قوللاش ئۇرۇش مەزگىلىدىكى پۇل مۇئامىلە شىركىتىنىڭ مۇقەددەس بۇرچلىرىدىن ئىدى. ئېۋگېنې قۇرغان ئۇرۇش مەزگىلىدىكى پۇل مۇئامىلە شىركىتىنىڭ ھەيران قىلارلىق ھۇنىرى ساختا ھېسابتىن باشقا نەرسە بولمىسا كېرەك. كېيىن پارلامېنت تەكشۈرگەن چاغدىمۇ، مەزكۇر شىركەتتىكىلەر ھېساباتنى ھەر كۈنى كەچتە ۋاقتىنچە ئۆزگەرتىپ، ئەتىسى پارلامېنتنىڭ تەكشۈرگۈچىلىرىگە كۆرسەتكەنىدى. 1925 ـ ۋە 1930 ـ يىللىرى پارلامېنت ئەزاسى ماك فاددېن باشچىلىقىدا ئېلىپ بېرىلغان ئىككى قېتىملىق تەكشۈرۈشتە، مەزكۇر شىركەتنىڭ ھېساباتقا ساختىلىق ئىشلەتكەنلىكىگە ئائىت نۇرغۇن مەسىلە بايقالدى. مەسىلەن، مەزكۇر شىركەتنىڭ تەكرار زايوم مىقدارى 2314 گۇرۇپپىغا، باھاسى چۈشۈرۈلگەن تەكرار زايوم مىقدارى 4698 گۇرۇپپىغا يېتىپتۇ؛ 1924 ـ يىل 7 ـ ئايغىچە ئايرىباشلانغان بۇ زايوملارنىڭ چەك سوممىسى 50 ئامېرىكا دوللىرىدىن 10 مىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىدىكەن. ئۇلار ئارىسىدا بەزى زايوملارنىڭ تەكرارلىقى سەۋەنلىكتىن، بەزىلىرىنىڭ قەستەنلىكتىن ئىكەن.

دېمەك، ئېۋگېنېنىڭ بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ئاياغلاشقاندىن كېيىن بىرلەشمە خىمىيە ـ بويياقچىلىق شىركىتىنى، ئاندىن يەنە «ۋاشىنگتون پوچتىسى» گېزىتىنى بىمالال سېتىۋالالىغانلىقىغا ھەيران قالمىغۇلۇق.

مۇلچەرلىنىشچە، ئېۋگېنېنىڭ ساختا ھېسابى ئامېرىكا زايومى سوممىسىدا ئاز دېگەندىمۇ نەچچە يۈز مىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق پەرقنى پەيدا قىلغانمىش.

ئامېرىكا ھەربىي سانائىتىنىڭ پىرى ــ ئېدۋارد ئىستېتتىنىيۇس

زىل ۋە ئەستايىدىل ئېدۋارد ئىستېتتىنىيۇس خېلى بۇرۇنلا چىكاگودا ئاشلىق ھايانكەشلىكى بىلەن نۇرغۇن پۇل تاپقانىدى. ئۇرۇش مەزگىلىدە مورگاننىڭ نەزىرى چۈشكەن ئېدۋارد ئىستېتتىنىيۇس ئېكسپورت تارمىقىنىڭ قورال ـ ياراغ سېتىۋېلىش ئىشىغا مەسئۇل قىلىندى.

ئىستېتتىنىيۇس ئۇرۇش مەزگىلىدە دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ

ئىستېمالچىغا ئايلاندى. ئۇ كۈنىگە 10 مىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق ھەربىي ھازىرلىقلارنى سېتىۋېلىپ، ئۇنى پاراخوتقا قاچىلىتىپ سۇغۇرتىلاتقاندىن كېيىن، ياۋروپاغا يولغا سالاتتى. ئىستېتىتنىيۇس ئەينى چاغدا ئىشلەپچىقىرىش ۋە تىرانسپورت ئۇنۇمىنى ئاشۇرۇشقا پۈتۈن كۈچىنى سەرپ قىلغانىدى. ئۇ ۋال ستىرىت كوچىسى 23-نومۇرلۇق قورۇدىكى باش ئىشتابىدا تۇرۇپ "ھايىت" دەپ قويسىلا، ھەربىي سايمانلار ۋاكالەتچى سودىگەرلىرى بىلەن ئىشلەپچىقارغۇچىلار يېغىپ كېتەتتى. ئۇ تۇرىدىغان ئىشخانىنىڭ ئىشىكلىرىنىڭ ھەممىسىگە دېگۈدەك قاراۋۇل قويۇلغانىدى. ئىستېتىتنىيۇس ھەر ئايدا سېتىۋالىدىغان مالنىڭ سوممىسى 20 يىل بۇرۇنقى پۈتۈن دۇنيا مىللى ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتىگە باراۋەر ئىدى. ئىشقىلىپ، گېرمانىيەلىكلەر ئامېرىكىنىڭ شۇنچىۋالا قىسقا ۋاقىت ئىچىدە، ھەربىي سانائەت ئىشلەپچىقىرىش يولىغا ئاتلىنالىشىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرۈپ باقمىغانىدى.

مورگاننىڭ يېقىنى ــ داۋىدسون

مورگان ئىمپېرىيەسىنىڭ قەد كۆتۈرۈشىگە چوڭ تۆھپە قوشقان، ج.پ.مورگان شىركىتىنىڭ ئالىي ھەمكارى بولمىش داۋىدسون ئامېرىكا قىزىل كىرىست جەمئىيىتىدىن ئىبارەت بۇ لوق گۆشىنى قولغا كىرگۈزۈۋالدى. بۇنىڭ بىلەن، ئامېرىكا پۇقرالىرى ئاتىغان 370 مىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق ئىئانە داۋىدسونىنىڭ كونتروللۇقىغا ئۆتتى.

«ۋېرسايل شەرتنامىسى»: 20 يىل ئۇرۇش توختىتالىغان گۇۋاھنامە

1918-يىل 11-ئاينىڭ 11-كۈنى قانلىق بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ئاخىر ئاياغلاشتى. ئۇرۇشتا يېڭىلگەن گېرمانىيە 13 پىرسەنت زېمىنىدىن مەھرۇم قالدى؛ شۇنداقلا 32 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق ئۇرۇش تۆلىمىدىن باشقا، يەنە يىلىغا 500 مىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق ئۆسۈمنى قوشۇپ تۆلەش، ئېكسپورت مەھسۇلاتلىرى ئۈچۈن 26 پىرسەنتلىك ئوشۇقچە ھەق تۆلەش، چەت ئەلدىكى مۇستەملىكە زېمىنلىرىنىڭ ھەممىسىنى

قايتۇرۇپ بېرىش، قۇرۇقلۇق ئارمىيەسىدىكى ئەسكەر سانىنى 100 مىڭدىن، دېڭىز ئارمىيەسىنىڭ ئاساسلىق ھۇجۇمچى پاراخوتىنى ئالتىدىن ئاشۇرماسلىق، چۆكمە پاراخوت، ئايروپىلان، تانكا ياكى ئېغىر زەمبىرەك قاتارلىق ھۇجۇمچى قورال-ياراغلاردىن پايدىلىنىش ھوقۇقىنى ئېلىپ تاشلاشقا بۇيرۇلدى.

ئەنگلىيە باش ۋەزىرى داۋىد لىلويد گېئورگې ئەينى چاغدا: "گېرمانلارنىڭ يانچۇقىنى ئاختۇرۇپ بولسىمۇ، بۇ پۇلنى ئۇندۇرۇش كېرەك" دېگەنىدى. ئەمما، ئاستىرتىن يەنە مۇنداق دېگەنمىشكەن: "بۇ ھۆججەت (سۇلھى شەرتنامە)نى تۈزۈشتىن مەقسىتىمىز ــ 20 يىلدىن كېيىنكى ئۇرۇش ئۈچۈن ئۇرۇق سېلىش. چۈنكى، ھۆججەتتىكى شەرتلەرنى گېرمانلارغا زورلاپ تاڭغاندا، ئۇلار بىر بولسا 'كوتەر قاسقىنىڭنى' دەيدۇ؛ بىر بولسا ئۇرۇش قوزغايدۇ." ئەنگلىيە دىپلوماتىيە ۋەزىرى كۇرزونمۇ يۇقىرىقى قاراشنى ماقۇللاپ: "بۇ پەقەت 20 يىل ئۇرۇش توختىتالايدىغان گۇۋاھنامە؛ شۇڭا، ئۇ ھەرگىزمۇ تىنچلىققا تۈرتكە بولالمايدۇ" دېگەنىدى.

ئامېرىكا پىرېزىدېنتى ۋىلسونمۇ ئاشۇ كېلىشىمنى كۆرۈپ قوشۇمىلىرىنى تۇرگىنىچە: "ناۋادا مەن گېرمانىيەلىك بولسام، بۇ كېلىشىمگە ھەرگىز قول قويمايتتىم" دېگەنىدى.

ھالبۇكى، نېگىزلىك مەسىلە سىياسىيونلارنىڭ ئىشىنىڭ ماھىيىتىنى بىلىپ يېتەلىگەن-يېتەلمىگەنلىكىدە ئەمەس، بەلكى ھەممىنى ئاشۇ سىياسىيونلارنىڭ ئارقىسىدىكى "بەگ"لەرنىڭ قارار قىلىۋاتقانلىقىدا ئىدى. شۇ چاغدا پىرېزىدېنت ۋىلسونغا ھەمراھ بولۇپ پارىژغا كەلگەن بانكىرلاردىن پىرېزىدېنتنىڭ پۇل مۇئامىلە باش مەسلىھەتچىسى پائۇل ۋاربېرگ، مورگان ۋە ئۇنىڭ ئادۋوكاتى فىرانك، مورگان شىركىتىنىڭ ئالىي ھەمكارى توماس لېموين، ئۇرۇش مەزگىلىدىكى سانائەت كومىتېتىنىڭ رەئىسى بارۇ، ئاكا-ئۇكا دۇللېس (كېيىن ئۇلاردىن بىرى مەركىزىي ئىخبارات ئىدارىسىغا باشلىق، يەنە بىرى ئېزىنخوۋېرغا دۆلەت كاتىپى بولغان) قاتارلىقلار بار ئىدى. ئەنگلىيە باش ۋەزىرىگە فىلىپ ساسسون ھەمراھ بولدى؛ ئۇ روتسچىلد جەمەتىنىڭ

پارىژ سۇلھى كېڭىشىنى ئەمەلىيەتتە دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ بىر قېتىملىق شادلىق بايرىمى، دېيىشكە بولاتتى. چۈنكى، ئۇرۇشتىن تاغدەك نەپ ئالغان بانكىرلار شۇ پۇرسەتتە يەنە بىر قېتىملىق ئۇرۇش يەنى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ئۇرۇقىنى سېلىپ قويدى.

نەۋرىسى ئىدى. فرانسىيە باش مىنىستىرى كىلېمونسونىڭ شۇ چاغدا بىرگە كەلگەن ئالىي مەسلىھەتچىسى گېئورگېس ماندېلنىڭ ئەسلىي ئىسمى جېروبوئام روتسچىلد ئىدى. گېرمانىيە ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ باش ۋەكىلى دەل پائۇلنىڭ چوڭ ئاكىسى ماكس ۋاربۇرگ ئىدى. پارىژغا جەم بولغان دۇنياۋى بانكىرلارنى، كېيىنكى كۈنلەردە "ئىسرائىلىيەنىڭ ئاتىسى" دەپ ئاتالغان ئېدموند روتسچىلد ساھىبخانلىق سالاھىيىتى بىلەن قىزغىن كۈتۈۋالدى. ئۇ شۇ چاغدا ئامېرىكا ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ كاتتىلىرىنى پارىژدىكى ھەشەمەتلىك باغ ھويلىسىغا ئورۇنلاشتۇرغانىدى.

پارىژ سۇلھى كېڭىشىنى ئەمەلىيەتتە دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ بىر قېتىملىق شادلىق بايرىمى، دېيىشكە بولاتتى. چۈنكى، ئۇرۇشتىن تاغدەك نەپ ئالغان بانكىرلار شۇ پۇرسەتتە يەنە بىر قېتىملىق ئۇرۇش يەنى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ئۇرۇقىنى سېلىۋالدى.

"قوي قىرقىش" ۋە 1921-يىلى ئامېرىكا يېزا ئىگىلىكىدە كۆرۈلگەن كاساتچىلىق

1894-يىل 9-ئاينىڭ 1-كۈنى بارلىق قەرز پۇللىرىمىزنىڭ قەرەلىنى ئۇزارتىشنى توختىتىپ، ئۇنى يېغىۋالىمىز. قەرزدارنىڭ مۇلۇكلىرىنى تۆلەنمىگەن قەرز پۇلغا تۇتۇال قىلىپ، ئۇنى باز-بازغا سېلىپ ساتىمىز. مىسسىسىپى دەريياسىنىڭ تەسكەي تەرىپىدىكى ئېتىزلارنىڭ ئۇچتىن ئىككىسىنى، كۈن چىقىش تەرىپىدىكى يەرلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆزىمىز قويغان باھادا سېتىۋالىمىز. يېرىدىن ئايرىلىپ قالغان دېھقانلار گويا ئەنگلىيەدىكىدەك ياللانمىلارغا ئايلىنىدۇ.

ئامېرىكا بانكىرلار جەمئىيىتى 1891-يىل

(1913-يىل 4-ئاينىڭ 29-كۈنىدىكى پارلامېنت خاتىرىسىگە كىرگۈزۈلگەن)

"قوي قىرقىش" بانكىرلارنىڭ ياپتا گەپلىرىدىن بولۇپ، ئىقتىسادنىڭ گۈللىنىشى ۋە خارابلىشىشى داۋامىدا كەلگەن پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، باشقىلارنىڭ مال-مۈلكىنى ئىنتايىن ئەرزىنىگە ئىگىۋېلىشنى كۆرسىتىدۇ. بانكىرلار ئامېرىكىنىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى قولغا كىرگۈزۈۋالغاندىن كېيىن، ئامېرىكا ئىقتىسادىنى گۈللەندۈرۈش ياكى

چېكىنىدۇرۇۋېتىش ئۈلار خاھىشەن بەجا كەلتۈرەلەيدىغان ئىشلاردىن بولۇپ قالدى. نەتىجىدە "قوي قىرقىش" ۋاستىسى بانكىرلارنى گويا ئوۋچىلىق بىلەن كۈن ئالىدىغان كۆچمەن چارۋىچىلىق باسقۇچىدىن ئىلمىي باقمىچىلىق بىلەن مۇقىم ۋە يۇقىرى ھوسۇل ئېلىش باسقۇچىغا ئۈلاشتۇردى.

بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ئامېرىكىنى ئومۇميۈزلۈك يۈكسەلدۈردى؛ جۇملىدىن، ئۇرۇش ھازىرلىقلىرىغا بولغان زور كۆلەملىك ئېھتىياج ئامېرىكىدىكى ھەرقايسى ساھەلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە مۇلازىمىتىنى راۋاجلاندۇردى. ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى 1914 ـ يىلدىن 1920 ـ يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا ئىقتىساد ساھەسىگە نۇرغۇن مەبلەغ سالدى؛ نيۇيورك ئېھتىيات بانكىسى 1914 ـ يىلدىكى ئالتە پىرسەنتلىك ئۆسۈم نىسبىتىنى 1916 ـ يىلدىن تاكى 1920 ـ يىلغىچە ئۈچ پىرسەنت بويىچە ئىجرا قىلدى.

بانكىرلار ياۋروپادىكى ئانتانتا دۆلەتلەرنى قەرز پۇل بىلەن تەمىنلەش ئۈچۈن، 1917 ـ ۋە 1918 ـ يىللىرى تۆت قېتىم كەك كۆلەمدە زايوم تارقاتتى. "ئەركىن زايوم" دەپ ئاتالغان ئۇ زايوملارنىڭ ئۆسۈم نىسبىتى 3.5 پىرسەنتتىن 4.5 پىرسەنتكىچە بولدى. ئۇ زايوملارنى تارقىتىشتىن مەقسەت ـ ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى زىيادە ئارتۇق تارقىتىۋەتكەن پۇل ۋە كىرىدىتنى يىغىۋېلىش ئىدى.

ئۇرۇش جەريانىدا ئىشچىلار يۇقىرى مائاشقا ئېرىشتى؛ دېھقانلار ئاشلىقلىرىنى ئىنتايىن يۇقىرى باھادا ساتتى؛ ئىشقىلىپ، مېھنەتكەشلەرنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى كۆرۈنەرلىك ياخشىلاندى. دېھقانلار ئادەتتە تۇرمۇش ئىستېمالىدا تېجەشلىك بولغاچقا، ئۇرۇش ئاياغلاشقاندا خېلىلا پۇللۇق بولۇپ قالغانىدى. ئەمما، دېھقانلارغا تەئەللۇق بولغان ئۇ غايەت زور بايلىق ۋاللا ستىرېتتىكى بانكىرلارنىڭ كونتروللۇقىدىن نېرى ئىدى. چۈنكى، ئوتتۇرا ۋە غەربىي قىسىمدىكى دېھقانلار پۇللىرىنى ئەنئەنىۋى يەرلىك بانكىلارغا قويىاتتى؛ ئۇنداق يەرلىك بانكىلار نيۇ يوركتىكى دۇنياۋى بانكىلارغا قارشى بولغاچقا، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى سىستېمىسىغا كىرمىگەن، ھەم ياۋروپا ئۇرۇشىغا قەرز پۇل ئارقىلىق مەدەت بېرىشكە قاتناشمىغانىدى. ھالبۇكى، ۋاللا ستىرېتتىكى بانكىرلارمۇ بۇ سەھرالىقلارنى ئېپىنى تېپىپ ئوبدان ئەدەبلەپ

قويۇش نىيىتىدە ئىدى. شۇنداق قىلىپ، دېھقانلاردىن ئىبارەت بۇ "سېمىز قوي"لارنى كۆرۈپ ئاللىقاچان كۆزى قىزىرىپ بولغان ژال سرېتتىكى بانكىرلار "قوي قىرقىش" تەرەددۇتىغا رەسمىي ئۆتتى.

ژال ستىرېتتىكى بانكىرلار ئالدى بىلەن "ئارغامچىنى ئۇزۇن قويۇپ بېرىپ ئىسكەنجىگە ئېلىش" ھۇنىرىنى ئىشقا سېلىپ، دېھقانلارنى قان-تەر بەدىلىگە كەلگەن پۇللىرىنى يەر سېتىۋېلىش ئۈچۈن مەبلەغ سېلىشقا دالالەت قىلىدىغان "فېدېراتسىيە يېزا ئىگىلىك قەرز پۇللىرى كومىتېتى" دەپ ئاتىلىدىغان بىر ئاپپاراتنى قۇرۇپ چىقتى. بۇ ئاپپارات ھەل قىلالايدىغان ئۇزاق مۇددەتلىك قەرز پۇل دېھقانلارنى ئەلۋەتتە قىزىقتۇراتتى. شۇنداق قىلىپ، دېھقانلار مەزكۇر ئاپپاراتنىڭ تەشكىللىك ماسلاشتۇرۇشى بىلەن دۇنياۋى بانكىرلاردىن ئۇزاق مۇددەتلىك قەرز پۇل ئىلتىماس قىلدى ۋە يۇقىرى نىسبەت بىلەن دەسلەپ پۇلىنى تاپشۇردى.

ئەمما، دېھقانلارنىڭ ئۇستىلىق بىلەن قويۇلغان قىلتاقتا دەسسەپ سالغانلىقىنى ئاڭقىرالمىشى ئەبەدىي مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

1920-يىل 4-ئايدىن 7-ئايغىچە بولغان تۆت ئاي ئىچىدە، سانائەت ۋە سودا ساھەسى پات ئاردا كۆرۈلىدىغان كىرېدىت قىسىنچىلىقىنى ھەل قىلۇېلىشىغا ياردەم بېرەلەيدىغان كۆپ سوممىلىق ئاشۇرۇلما كىرېدىتقا ئېرىشتى. ئەمما، دېھقانلارنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئىلتىماسى پۈتۈنلەي رەت قىلىۋېتىلدى.

بۇ ژال ستىرېتلىقلار ھۇنەر بىلەن ياساپ چىققان "پۇل مۇئامىلە قەرەللىك بومبىسى"نىڭ پارتلىشى بولۇپ، بۇنىڭدىن مەقسەت دېھقانلارنىڭ تاپقان-تەرگىنىنى تالان-تاراج قىلىپ، يېزا ئىگىلىك رايونلىرىدىكى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىغا "بويۇنتاۋلىق قىلغان" ئوتتۇرا، كىچىك بانكىلارنى پاچاقلىۋېتىش ئىدى.

كېڭەش پالاتاسى بانكا-پۇل كومىتېتىنىڭ رەئىسى روبېرت ل. ئوۋېن كېڭەش پالاتاسىنىڭ 1939-يىلدىكى ئىسپات ئاڭلاش يىغىنىدا مۇنداق دېگەنىدى: "دېھقانلار 1920-يىلىنىڭ بېشىدا ئىنتايىن باي ئىدى. شۇڭا، ئۇلار رەنىلىك قەرزلىرىنى تېزدىن قايتۇرۇپ، نۇرغۇن قەرز پۇلغا يەر سېتىۋالغانىدى. ئەمما، 1920-يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمى تۇيۇقسىز كەلگەن كىرېدىتنى قىسىش بورىنى دېھقانلارنى تۇركۇم-تۇركۇملەپ ۋەيران قىلىۋەتتى. قىسقىسى، 1920-يىلدىكى ۋەيرانچىلىق يۇز بەرمەسلىكى

كېرەك ئىدى."

ئۇرۇش ئېھتىياجى ۋەجىدىن زىيادە ئاشۇرۇۋېتىلگەن كىرېدىت بىر نەچچە يىلغىچە ئاستا-ئاستا تىزگىنلىنىشى كېرەك ئىدى. ئەمما، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى مۇدىرىيىتى 1920-يىل 5-ئاينىڭ 8-كۈنى، ئاۋامدىن پۈتۈنلەي خۇپىيانە يېغىن چاقىردى. يېغىن ئەھلى توپتوغرا بىر كۈن كۆسۈلداشتى. شۇ كۈندىكى يېغىن خاتىرىسىنىڭ ئۆزىلا 60 بەتكە يەتكەنىدى. يېغىنغا ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ ئا دەرىجىلىك مۇدىرىيەت ئەزالىرى بىلەن ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى مەسلىھەتچىلىك كومىتېتىنىڭ ئەزالىرىلا قاتناشتى. ب دەرىجىلىك مۇدىرىيەت ئەزالىرى، سودا ۋە يىزا ئىگىلىكىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان مۇدىرىيەت ئەزالىرى، شۇنداقلا ئامېرىكا خەلقىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان س دەرىجىلىك مۇدىرىيەت ئەزالىرى يېغىنغا چاقىرىلمىدى.

پەقەت چوڭ بانكىرلارنىڭ ئىشتىراكى بىلەن چاقىرىلغان بۇ خۇپىيانە يېغىن سەۋەبلىك كىرېدىت جىددىي قىسقارتىلدى. بۇنىڭ بىلەن، ئىككىنچى يىلى 15 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق مىللىي دارامەت ئازىيىپ كەتتى؛ نەچچە مىليون ئادەم ئىشسىز قېلىپ، يەر ۋە دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنىڭ ئومۇمىي قىممىتى 20 مىليارد ئامېرىكا دوللىرى چۈشۈپ كەتتى.

پىرېزىدېنت ۋىلسوننىڭ دۆلەت كاتىپى ۋىليام شۇ چاغدا: "ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى دېھقانلارغا ئىخلاسمەن ھامىيلىق قىلىشى كېرەك ئىدى، ئەمما، دېھقانلارنىڭ ئەڭ ئەشەددىي دۈشمىنىگە ئايلىنىپ كەتتى؛ قىسقىسى، يىزا ئىگىلىكىگە بېرىلىدىغان كىرېدىتنى قىسقارتىش ــ غەرەزلىك جىنايەت!" دەپ گەپنىڭ پوسكاللىسىنى ئېيتقانىدى.

يىزا ئىگىلىكىنى نىشان قىلغان "قوي قىرقىش" ھەرىكىتىدە مول هوسۇل ئېلىنغاندىن كېيىن، ئوتتۇرا ۋە غەربىي قىسىمدىكى جېنىنىڭ باربچە قارشىلىق كۆرسەتكەن ئوتتۇرا، كىچىك بانكىلار ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرىدى.

دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ 1927 - يىلدىكى سۇيىقەستى

مورگان شىركىتى بىلەن لۇخن - ربېر شىركىتىنىڭ قولمۇ قول مەدەتكارلىقىدا ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسى نيۇيورك بانكىسىنىڭ باش مۇدىرىلىق ئورنىغا چىققان بىنىنيامىن ستروڭ ئەنگلىيە بانكىسىنىڭ باش مۇدىرى نورمان بىلەن بىرلىكتە ئانگلو ساكسوندىكى نۇرغۇن چوڭ پۇل مۇئامىلە ۋەقەلىرىنى پىلانلىغانىدى. 1929 - يىلدىكى ئېغىر دۇنياۋى ئىقتىسادىي كاساتچىلىقمۇ دەل ئاشۇ ۋەقەلەر جۇملىسىدىن.

نورمانىنىڭ ئاتا تەرەپ بوۋىسى بىلەن ئانا تەرەپ بوۋىسىمۇ ئىلگىرى ئەنگلىيە بانكىسىدا باش مۇدىر بولغان. دېمەك، بۇنداق شۆھرەتلىك كەچمىش ئەنگلىيە تارىخىدا كەمدىن - كەم ئۇچرايدۇ.

جونسۇن «پۇل سىياسىيسى» ناملىق كىتابىدا مۇنداق يازغانىدى: "يېقىن دوستلاردىن بولمىش ستروڭ بىلەن نورمان فىرانسىيەنىڭ كۇنگەي ئىقلىمىدا بىللە ئارام ئالاتتى. ستروڭ 1925 - يىلدىن 1928 - يىلغىچە نيۇيوركتا يولغا قويۇلغان، ئۆسۈم نىسبىتىنى لوندوندىكىدىن چۈشۈرۈش مەقسەت قىلىنغان كەڭرى پۇل سىياسىتىنى نورمان بىلەن بىرلىكتە يەڭ ئېچىدە بېكىتكەنىدى. ستروڭ بۇ خەلقئارا ھەمكارلىق ئۇچۇن، نيۇيوركتىكى ئۆسۈم نىسبىتىنى قەستەن ئەڭ تۆۋەن چەككە چۈشۈرۈۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن نيۇيوركنىڭ كەڭرى پۇل سىياسىتى ئامېرىكىنىڭ 20 - يىللاردىكى مەمۇرچىلىقىغا تۇرتكە بولۇش بىلەن بىرگە ھايانكەشلىكنى ئەۋجىگە چىقىرىۋەتتى.

ئامېرىكا ئاۋام پالاتا ئەزاسى ماك فاددېن 1928 - يىلى بۇ خۇپىيانە كېلىشىمگە ئالاقىدار ئەھۋالاتلارنى چوڭقۇر تەكشۈرۈپ: "دۇنياۋى بانكىرلار ئالتۇن ئوبوروتىغا مۇداخىلە قىلىش يولى بىلەن ئامېرىكا پاي چېكىنى ۋەيران قىلىۋەتتى" دېگەن يەكۇننى چىقاردى. شۇ چاغدا مۇنداق سۆھبەت بولۇنغانىدى:

ماك فاددېن: ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى مۇدىرىيىتىنىڭ زادى نېمە

ۋەجدىدىن 1927 ـ يىلى يازدىن باشلاپ ئۆسۈم نىسبىتىنى چۈشۈرۈش ھەققىدە قارار چىقارغانلىقىنى سۆزلەپ بەرسىڭىز.

ئادولف مىللېر: بۇ سوئالىڭىزغا جاۋاب بېرىشكە ئامالسىزمەن.

ماك فادىدېن: باشقىچىرەك قىلىپ ئېيتسام، بۇلتۇر يازدا چىقىرىلغان ئۆسۈم نىسبىتىنى ئۆزگەرتىش قارارى ھەققىدىكى تەكلىپىڭىز مەنبەسىنى بىلەمسىز؟

ئادولف مىللېر: ياۋروپادىكى ئۇچ چوڭ مەركىزىي بانكا ئېلىمىزگە ۋەكىل ئەۋەتكەن. ئۇلار ــ ئەنگلىيە بانكىسىنىڭ مۇدىرىيىتى ئەزاسى نورمان، گېرمانىيە مەركىزىي بانكىسىنىڭ لېدېرى دوكتور يالمار شاختېر، فرانسىيە بانكىسىدىن پروفېسسور رىستېر قاتارلىقلار. ئۇ ئەپەندىلەر ئامېرىكا فېدېراتسىيە سىستېمىسى نيۇ يورك بانكىسىدىكىلەر بىلەن يىغىن ئاچتى. ئالاھازەل ئىككى ھەپتىدىن كېيىن، ئۇلار ۋاشىنگتوندا تۇيۇقسىز پەيدا بولۇپ، يېرىم كۈندىن ئارتۇق تۇردى؛ ئەتىسى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ مۇدىرىيىتى ئەزالىرى ئۇلارنى كۈتۈۋالدى؛ ئۇلار شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن نيۇيورككا كېتىپ قالدى.

ماك فادىدېن: ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ مۇدىرىيىتى ئەزالىرى چۈشلۈك زىياپەتتىمۇ بارمىدى؟

ئادولف مىللېر: شۇنداق، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى مۇدىرىيىتى كۆپچىلىكنى ئاشۇنداق ددىدار مۇلاقاتقا ئاتايىن ئورۇنلاشتۇرغان.

ماك فادىدېن: ئۇ ئىجتىمائىي ئالاقە مۇددىئاسىدىكى ئەركىن سورۇنمىدى ياكى رەسمىي مۇزاكىرىمىدى؟

ئادولف مىللېر: مېنىڭچە ئىجتىمائىي ئالاقە تۈسىدىكى سورۇن. مىسالەن، ئۆزۈمنى ئالسام چۈشلۈك زىياپەت باشلانغىچە دوكتور يالمار شاختېر ۋە پروفېسسور رىستېر بىلەن ئۇزاق پاراڭلاشتىم؛ غىزادىن كېيىن نورمان ئەپەندى ۋە نيۇيورك ستروك ئەپەندى (ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات سىستېمىسى نيۇيورك بانكىسىنىڭ باش مۇدىرى) بىلەنمۇ خېلى مۇڭداشتىم.

ماك فادىدېن: ئاشۇ يىغىلىشنى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ رەسمىي مۇدىرىيىتى يىغىنى دېسەك بولارمۇ؟

ئادولف مىللېر: ياق.

ماك فادىدېن: ئۇنداقتا، نيۇيورك سۆھبىتىنىڭ نەتىجىسى ھەققىدىكى بىرەسمىي مۇزاكىرەكەندە؟!

ئادولف مىللېر: مېنىڭچە شۇنداق. ئۇ پەقەت بىر قېتىملىق ئىجتىمائىي ئالاقە پائالىيىتى. شۇ چاغدا دېگەنلىرىمنىڭ ھەممىسى يۈزەكى گەپلەر؛ باشقىلارنىڭ

دېگەنلىرىمۇ ھەم شۇنداق.

ماك فاددېن: ئۇلارنىڭ مۇددىئاسى نېمىكەندۇق؟

ئادولف مىللېر: ئۇلار ھەرقانداق مەسىلىگە ئىنتايىن سەممىي مۇئامىلە قىلىدى. نورمان ئەپەندى بىلەن مۇڭدىشىش نىيىتىم بولغاچقا، غەزادىن كېيىن ئايرىم ئولتۇردۇق؛ سۆھبىتىمىزگە باشقىلارمۇ قوشۇلدى. ئۇ ئەپەندىلەر ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنىڭ مەشغۇلات ئۇسۇلىدىن بەكلا ئەندىشە قىلىدىغان بولغاچقا، نيۇيوركتا يولغا قويۇلغان كەڭرى پۇل سىياسىتى بىلەن تۆۋەن ئۆسۈم نىسبىتىنىڭ ياۋروپادىن ئامېرىكىغا قاراپ ئاققان ئالتۇننى توسۇپ قالالىغانلىقىنى كۆرۈشكە تەشنا ئىكەن.

بىدى ئەپەندى: چەت ئەل بانكىرلىرى بىلەن ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسى نيۇيورك بانكىسى مۇدىرىيىتى ئۆزئارا چۈشىنىش ھاسىل قىلىشالىغانمىدى؟

ئادولف مىللېر: شۇنداق.

بىدى ئەپەندى: ئەمما، ئاشۇ ئەھۋالاتلار رەسمىي خاتىرىگە ئېلىنماپتىكەن ـ ھە؟

ئادولف مىللېر: شۇنداق. كېيىن ئاشكارا بازار سىياستى كومىتېتى بىر قېتىم يىغىن چاقىرىپ، بەزى تەدبىرلەرنى شۇ بويىچە بېكىتكەن بولدى. ئېسىمدە قېلىشىچە، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسى نيۇيورك بانكىسى ئاشۇ پىلانغا بىنائەن 8 ـ ئاي ئىچىدىلا تەخمىنەن 80 مىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق ۋېكسىل سېتىۋېلىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئاساسىي پۇل تارقاتتى.

ماك فاددېن: سىياسەتتىكى ئاشۇ ئۆزگىرىش ئېلىمىز پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىنى مىسلىسىز ۋە ئېغىر دەرىجىدە قالايمىقانلاشتۇرۇۋەتتى؛ 1927 ـ يىلدىن 1929 ـ يىلغىچە ئەۋجىگە چىققان پاي چېكى بازىرىدىكى ھايانكەشلىك دولقۇنى بۇنىڭغا مىسال بولالايدۇ. مېنىڭچە، ئۇنداق مۇھىم سىياسەت چىقىرىلغانىكەن، ۋاشىنگتوندا ئۇ ھەقتىكى ئەھۋالاتلارنىڭ رەسمىي خاتىرىسى ساقلىنىشى كېرەك ئىدى.

ئادولف مىللېر: مەنمۇ شۇنداق دەپ قارايمەن.

ستروك: ئەمەلىيەتتە ئۇلار بۇ يەرگە كېلىپ خۇپىيانە يىغىن ئاچتى؛ بولۇشىغا يەپ ـ ئىچىپ، ئېغىزىغا كەلگىنىچە گەپ سېتىپ، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنى دېسكونت نىسبىتىنى چۈشۈرۈشكە قايىل قىلدى؛ ئاخىرقى ھېسابتا بىزنىڭ ئالتۇنلىرىمىزنى ئېلىپ ماڭدى.

سېتېرگېر ئەپەندى: ئاشۇ سىياسەت ياۋروپا پۇللىرىنىڭ قىممىتىنى مۇقىملاشتۇرغىنى بىلەن، ئامېرىكا دوللىرىنى ئوتقا ئىتتەردى، شۇنداقمۇ؟

ئادولف مىللېر: شۇنداق! ئاشۇ سىياسەتنى يولغا قويۇشتىكى مەقسەتمۇ شۇ ئىدى.

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسىنىڭ رولى نيۇيورك بانكىسىنىڭ قولىدا ئىدى. شۇڭا، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسى(بانكىسى)نىڭ يەتتە كىشىلىك مۇدىرىيىتىنى قۇرۇق سۆلەت، دېيىشكىلا بولاتتى. شۇنداق قىلىپ، ياۋروپا بانكىرلىرى بىلەن نيۇيورك بانكىسى ئاتامانلىرى توپتوغرا بىر ھەپتە خۇپيانە يىغىن ئاچتىيۇ، ۋاشىنگتوندا بىر كۇنمۇ تۇرمىدى؛ ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇلارنىڭ ۋاشىنگتون-دىكى ئۇچرىشىشى پەقەت ئىجتىمائىي ئالاقە پائالىيىتىلا ئىدى. ئاشۇ قېتىمقى نيۇيورك خۇپيانە يىغىنىنىڭ قارارى قىممىتى 500 مىليون ئامېرىكا دوللىرلىق ئالتۇننىڭ ياۋروپاغا ئېقىپ كېتىشىگە سەۋەب بولدى. ھالبۇكى، ئاشۇنچىۋالا مۇھىم قارارنىڭ ئۇجۇر-بۇجۇرى ھەققىدە ۋاشىنگتوندا ھېچقانداق خاتىرە قالدۇرۇلمىغانىدى. بۇنىڭدىن ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى يەتتە كىشىلىك مۇدىرىيىتىنىڭ ئەمەلىي ئورنىنى قىياس قىلغىلى بولىدۇ.

1929-يىلدىكى كۆپۈك ئىگىلىكىنىڭ ۋەيرانچىلىقى: يەنە بىر قېتىملىق "قوي قىرقىش" ھەرىكىتى

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى 1929-يىلدىن 1933-يىلغىچە ئوبوروتقا لازىملىق پۇلنىڭ ئۇچتىن بىر قىسمىنى قىسقارتتى؛ بۇنىڭ بىلەن ئېغىر كاساتچىلىق مۇقەررەلىككە ئايلاندى.

— ملتون فرىدمان

نيۇيوركتىكى شۇ قېتىملىق خۇپيانە يىغىندىن كېيىن، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسى نيۇيورك بانكىسى جەنۇبىي ھەرىكەتكە ئۆتۈپ، ئۆسۈم نىسبىتىنى تۆت پىرسەنتتىن 3.5 پىرسەنتكە چۈشۈردى. 1928-يىلى بىر يىل ئىچىدە ئەزا بانكىلىرىغا 15 كۇنلۇك خاس چېكىنى رەنىگە ئېلىپ تۇرۇپ، 60 مىليارد ئامېرىكا دوللىرلىق پۇل تارقاتتى. ناۋادا ئۇ پۇللارنى ئالتۇنغا ئايرىباشلىسا، شۇ زامانداىدۇنيا بويىچە ئوبوروت قىلىنىۋاتقان ئالتۇننىڭ ئالتە ھەسسىسىگە باراۋەر كېلەتتى. يەنە كېلىپ، بۇ ئۇسۇلدا تارقىتىلغان ئامېرىكا دوللىرى

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسى نيۇيورك بانكىسىنىڭ ئاشكارا بازاردا ۋېكسىل سېتىۋېلىش ئارقىلىق تارقاتقان پۇلىدىن 33 ھەسسە كۆپ ئىدى. كېشىنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇرىدىغىنى، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسى نيۇيورك بانكىسى 1929-يىلى ئەزا بانكىلىرىغا يەنە 58 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق پۇل تارقاتتى.

ئەينى زامانىدىكى نيۇيورك پاي چېكى بازىرى بازارچىلارنىڭ بىر پىرسەنتلىك مەبلەغ بىلەن پاي چېكى سېتىۋېلىشىغا رۇخسەت قىلاتتى: قالغان 99 پىرسەنت مەبلەغنى ئاشۇ بازارچى ھېساب ئاچقان بانكا تەمىنلەيتتى. چۈنكى، ئىلكىدىكى غايەت زور كىرېدىت بېقىنىغا ئۇسسۇپ كېتىۋاتقان بانكىلار ئاچكۆزلۈكتىن نەپسى تاقىلداپ كېتىۋاتقان بازارچىلار بىلەن ئاسانلا پۈتۈشەلەيدۇ، ئەلۋەتتە.

ئاشۇ چاغدا، بانكىلار ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسى نيۇيورك بانكىسىنىڭ بەش پىرسەنتلىك ئۆسۈم بىلەن بەرگەن قەرزىنى بازارچىلارغا 12 پىرسەنتلىك ئۆسۈم بىلەن ئۆتكۈزۈپ، ئارىدىن يەتتە پىرسەنت پايدا ئالغانىدى. قىزىق ئىش، جاھاندا ئاشۇنداقمۇ ئوڭدىن كېلىدىغان سودا بولىدىكەن!

شۇنداق قىلىپ، نيۇيورك پاي چېكى بازىرىدا باھانىڭ شىددەت بىلەن ئۆرلەپ كېتىشى مۇقەررەرلىككە ئايلاندى.

ئۇ چاغدا، پۈتكۈل ئامېرىكىدا پۇقرالار تاپقان-تەرگىنىنىڭ ھەممىسىنى پاي چېكىگە مەبلەغ سېلىشقا دەۋەت قىلىندى. ھەتتا، ۋاشىنگتوندىكى سىياسىيونلارمۇ ۋال ستريت بەگلىرىنىڭ سەپەرۋەرلىكى بىلەن قوزغىلىپ كەتكەچكە، مالىيە مىنىستىرى مېللون بىر قېتىملىق نۇتقىدا، نيۇيورك پاي چېكى بازىرىدىكى نەرخ-ناۋانىڭ لايىقىدا ئىكەنلىكى ھەققىدە خەلقە ۋەدە بەردى. پىرېزىدېنت جون كالۋىن كوئولجمۇ بانكىلار يېزىپ بەرگەن ئارگېنالغا قاراپ تۇرۇپ، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىگە: "پاي چېكى سېتىۋېلىش ــ ئىنتايىن بىخەتەر تىجارەت" دېگەنىدى.

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسىنىڭ مۇدىرىيىتى ئەزالىرىدىن بىرەيلەن كېڭەش پالاتاسىنىڭ 1928-يىل 3-ئايدا ئاكسىيە سودىگەرلىرىگە بېرىلىۋاتقان قەرز پۇل زىيادە بولۇپ كېتىۋاتامدۇ-قانداق؟ دېگەن سوئالغا: "بۇنىڭغا بىر نەرسە دېيەلمەيمەن؛ ئەمما، مېنىڭچە ئاكسىيە سودىگەرلىرى ئامان-ئېسەن ئۆتسەك دەيدىغانلاردىن" دەپ جاۋاب

بەرگەنىدى.

ئەنگلىيە بانكىسىدىن نورمان 1929-يىل 2-ئاينىڭ 6-كۈنى ئامېرىكىغا يەنە بىر قېتىم غىپپىدە كەلدى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسى 1927-يىلدىن ئېتىبارەت يولغا قويۇلۇۋاتقان كەڭرى پۇل سىياستىدىن ۋاز كېچىشكە باشلىدى. ئەنگلىيە بانكىرلىرى بىرەر چوڭ ئىشقا تەييارلىنىپ بولغانىدەك قىلاتتى؛ ئامېرىكىلىقلارنىڭ مۇشت قايتۇرۇش پۈرسىتىمۇ كەلگەنىدى.

ئامېرىكا پۇل مۇئامىلىسىنىڭ پىرى پائۇل ۋاربۇرگ 1929-يىل 3-ئايدا، خەلقئارا ئېتىراپلىق چىقىم بانكىسى پايچىكلىرىنىڭ يىللىق يىغىنىدا ئاگاھلاندۇرۇپ مۇنداق دېدى: "مۇبادا ھازىرقىدەك تاپتىن چىققان ئاچكۆزلۈك داۋاملىشىۋەرسە، ھايانكەشىلەر ئۆزلىرىنىلا ئەمەس، پۈتكۈل دۆلەتنى زاۋالغا باشلايدۇ!"

توپتوغرا ئۈچ يىلدىن بۇيان "تاپتىن چىققان ئاچكۆزلۈك"كە سۈكۈت قىلىپ كېلىۋاتقان پائۇل ۋاربۇرگنىڭ تۇيۇقسىز ئوتتۇرىغا چىقىپ ئاگاھلاندۇرۇشىغا ئۇنىڭ تەسىرى، ئىجتىمائىي ئورنى ۋە «نيۇ يورك دەۋرى» گېزىتىدە ئېلان قىلىنغان نۆتۈقى قوشۇلۇپ، ئاخىر بازاردا ئالاقزادىلىكنى پەيدا قىلدى.

«نيۇيورك دەۋرى» گېزىتىنىڭ 1929-يىل 4-ئاينىڭ 20-كۈنىدىكى سانىغا بېسىلغان مۇھىم بىر خەۋەر پاي چېكى بازىرىنى "ئۆلۈمگە بۇيرۇش" ھەققىدىكى ئەڭ ئاخىرقى ھۆكۈمنامە بولۇپ قالدى. ئۇ خەۋەردە مۇنداق دېيىلىدۇ:

> فېدېراتسىيە مەسلىھەتچىلىك كومىتېتىنىڭ ۋاشىنگتون خۇپيانە يىغىندا چىقىرىلغان قارارى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ مۇدىرىيىتىگە تاپشۇرۇلدى. ئەمما، ئۇلارنىڭ مەقسەت-مۇددىئاسى مەخپىي تۇتۇلماقتا. فېدېراتسىيە مەسلىھەتچىلىك كومىتېتى بىلەن ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى مۇدىرىيىتىنىڭ ئەمدىكى يۈزلىنىشى ئىنتايىن سىرلىق نىقاپ ئىچىدە تۇرماقتا. بۇ نۆۋەتلىك پەۋقۇلئاددە يىغىن قاتتىق سىر تۇتۇلدى. شۇڭا، مۇخبىرلارنىڭ سوئاللىرىغىمۇ پەقەت "مىكى-مىكى" جاۋابلارلا بېرىلدى.

1929-يىل 8-ئاينىڭ 9-كۈنى، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى ئۆسۈم نىسبىتىنى ئالتە پىرسەنت ئۆستۈرۈۋالدى. ئۇنىڭ

ئارقىسىدىن ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسى نيۇيورك بانكىسى ئاكسىيە بازارچىلىرىغا بېرىلىدىغان قەرز پۇلىنىڭ ئۆسۈم نىسبىتىنى بەش پىرسەنتتىن بىراقلا 20 پىرسەنتكە چىقاردى. مەبلەغ قىسلىقىغا قەستەن بەند قىلىۋېتىلگەن هايانكەشلەرگە پاي چېكى بازىرىدىن ئالدى-ئارقىسىغا قارىماي قېچىپ كەتمەكتىن ئۆزگە يول قالمىدى. پاي چېكى بازىرىدىكى ئەھۋال بىردىنلا ئۆزگەردى. يەنى 10-، 11-ئايلاردا پاي چېكى بازاردا گويا پاخالدەك تۆكمە قىلىۋېتىلدى. بۇنىڭ بىلەن 160 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق دەپئى-دۇنيا كۆزنى يۇمۇپ ئاچقىچە كۆلگە ئايلىنىپ كەتتى. 160 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق بۇ دەپئى-دۇنيا ئامېرىكىنىڭ ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە ئىشلەپچىقارغان ماددىي ئەشيالىرىنىڭ ئومۇمىي قىممىتىگە باراۋەر ئىدى.



ئېغىر ئىقتىسادىي كاساتچىلىق ۋەجىدىن تەس كۈندە قالغان ئامېرىكا پۇقرالىرى

ۋال ستىرىتتىكى بىر ئاكسىيە سودىگىرى ئەينى چاغدا بۇ ئەھۋالنى مۇنداق تەسۋىرلىگەنمىشكەن: "نيۇيورك پۇل بازىرىدىكى پاي چېكىگە سېلىنىدىغان قەرز پۇلنى توساتتىن قىسقارتىش ئارقىلىق پىلانلىق پەيدا قىلىنغان 1929-يىلدىكى كىرىزىس ئەمەلىيەتتە دۇنياۋى زەردارلارنىڭ ئاۋامنى نىشانلاپ تۇرۇپ رويابقا چىقارغان 'قوي قىرقىش' ھەرىكىتى ئىدى." «نيۇيورك دەۋرى» گېزىتى 1930-يىل 7-ئاينىڭ 4-كۈنىدىكى سانىدا، پۇتۇن ئەزايى جاراھەتلەنگەن ئامېرىكا ئىقتىسادى ھەققىدە مۇنداق نىدا قىلدى: "خام ئەشيا تۇرىدىكى تاۋارلارنىڭ باھاسى 1913-يىلدىكى سەۋىيەگە چۈشۈپ قالدى. ئەمگەك كۈچلىرى ئوشۇقچىلىقى ۋەجىدىن مائاش چۈشۈپ كەتكەنىنى ئاز دەپ، 4 مىليون ئادەم ئىشسىز قالدى. قىسقىسى، مورگان ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى ۋە ئۇنىڭ ۋاشىنىتونىدىكى زەئىبانە مۇدىرىيىتىنى ئالقىنىدا چۆرگىلىتىش ئارقىلىق، پۈتكۈل ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسىنى قولغا كىرگۈزۈۋالدى."

قىسقىسى، ۋال ستريتلىقلار پۇل مۇئامىلە كىرىزىسى پەيدا قىلىش يولى بىلەن باشقا بانكىلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ كەلدى. جۇملىدىن، 1930 ـ يىلدىن 1933 ـ يىلغىچە 8812 بانكىنى ۋەيران قىلىۋەتتى. ئۇ بانكىلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك نيۇيوركتىكى بەش چوڭ بانكىرلار جەمەتى بىلەن ئۈزەڭگە سوقۇشتۇرغان. ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىزلىغا بويۇنتاۋلىق قىلغان بانكىلار ئىدى.

ئېغىر كاساتچىلىقنى پىلانلاشتىكى مەقسەت

1929 ـ يىلدىكى پاي چېكى باھاسىنىڭ شىددەت بىلەن چۈشۈپ كېتىشى 1927 ـ يىلدىكى خۇپيانە يىغىندا بېكىتىلگەن ئىش، ئەلۋەتتە. نيۇيوركتىكى ئۆسۈم نىسبىتىنى قەستەن چۈشۈرۈپ، لوندوندىكى ئۆسۈم نىسبىتىنى مەقسەتلىك ئۆستۈرۈش ئارقىلىق شەكىللەندۈرۈلگەن ئىككى شەھەر ئارىسىدىكى ئۆسۈم پەرقى ئامېرىكا ئالتۇنلىرىنىڭ ئەنگلىيەگە قاراپ ئېقىشىغا سەۋەب بولدى؛ بۇ ھەم ئەنگلىيە قاتارلىق ياۋروپا ئەللىرىنىڭ ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشىگە پايدىلىق ئىدى.

راستىنى ئېيتقاندا، ياۋروپا بانكىرلىرى پۇلنى پاخالاشتۇرۇش ۋاستىسى بىلەن بايلىق ئۈندۈرۈشنىڭ قەرز پۇل تارقىتىپ ئۆسۈم يىغقانغا قارىغاندا ئاسانغا چۈشىدىغانلىقىنى بۇرۇنلا بىلەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، پۇل تارقىتىشتا ئالتۇننى ئاساس قىلىش ۋە قەغەز پۇلنى ئالتۇنغا ئىختىيارىي ئايرىباشلاش قاتارلىق تەدبىرلەر بانكىرلارنىڭ پۇل پاخاللىقىدىن ئىبارەت ئۇنۇملۇك قورالنى ئىشقا سېلىشىغا كاشىلا پەيدا قىلاتتى. خوش ئۇنداق بولسا، ئەنگلىيە بانكىرلىرى ۋەكىللىكىدىكى ياۋروپا پۇل مۇئامىلە ساھەسى نېمە ئۈچۈن ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈرمەكچى بولۇپ قالدى؟

ئەسلىدە، دۇنياۋى بانكىرلار ھايات ـ ماماتلىق "شاھمات مۇسا ـ بىقىسى"گە چۈشكەنىدى.

بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى گېرمانىيەنىڭ ھالاكىتى بىلەن ئاياغلاشتى. ئەمما، كۆتۈرۈپ قويۇۋىسىز ئۇرۇش تۆلىمىنى گېرمانىيەدىكى روتسچىلد جەمەتى بانكىسى بىلەن ۋاربۇرگ جەمەتى بانكىسىغىلا ئارتىپ قويۇشقا

بولمايتتى، ئەلۋەتتە. يەنە كېلىپ، ئۇلار تۇرلۇك ئامالار بىلەن پايدا ئالمىسا تېخىمۇ بولمايتتى. شۇڭا، گېرمانىيە بانكىرلىرى شاھماتنىڭ بىرىنچى قەدىمىدە پۇل پاخاللىقىدىن ئىبارەت بۇ "بايلىق توغرىغۇچ"نى ئىشقا سېلىپ، گېرمانىيە پۇقرالىرىنىڭ تاپقان-تەرگىنىنى يالماپ يۇتۇپ، ئىنسانىيەتكە پۇل پاخاللىقىنىڭ سۇرىنى تۇنجى قېتىم تونۇتۇپ قويدى.

1913-يىلدىن 1918-يىلغىچە بولغان ئۇرۇش مەزگىلىدە، گېرمانىيەدە تارقىتىلغان پۇل مىقدارى 8.5 ھەسسە كۆپەيتىۋېتىلگەچكە، ماركىنىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا بولغان پېرېۋوت قىممىتى 50 پىرسەنت چۈشۈپ كەتتى. گېرمانىيە مەركىزىي بانكىسى 1921-يىلدىن باشلاپ، پۇلنى گويا يانار تاغدىن ئېتىلىپ چىققان ماگمىدەك تارقاتقىلى تۇردى. جۈملىدىن، 1921-يىلى تارقىتىلغان پۇل 1918-يىلدىكىدىن بەش ھەسسە، 1922-يىلى تارقىتىلغىنى 1921-يىلدىكىدىن 10 ھەسسە، 1923-يىلى تارقىتىلغىنى 1922-يىلدىكىدىن 72 مىليون 530 مىڭ ھەسسە كۆپەيتىۋېتىلدى. بۇنىڭ بىلەن 1923-يىل 8-ئايدىن باشلاپ، ھال باھاسى ھەددىدىن زىيادە ئۆرلەپ، بىر بولكا ياكى بىر تال پوچتا ماركىسىنىڭ باھاسى 100 مىليارد مارکقا چىقتى. ئۇ چاغدا گېرمانىيە ئىشچىلىرىغا كۈنىگە ئىككى قېتىم مائاش تارقىتىلاتتى؛ ئەمما، مائاشنى قولغا ئېلىپ بىر سائەتكىچە خەجلىۋېتىش كېرەك ئىدى.

گېرمانىيە بانكىرلىرى ئۇتتۇرا بۇرژۇئالارنىڭ تاپقان-تەرگىنىنى ئەجدىھا-دەك يالماپ يۇتۇپ، جەمئىيەتتىكى باشلامچى زاتلارنىڭ كۆپىنچىسىنى بىر كېچىدىلا قاقسەنەم قىلىۋەتتى. بۇ ھال كېيىنكى كۈنلەردىكى ناتسىستلارنىڭ ئۇتتۇرىغا چىقىشىغا ئاممىۋى ئاساس سېلىپ، گېرمانلارنىڭ يەھۇدىي بانكىرلارغا بولغان ئۆچمەنلىكىنى بىخلاندۇردى. قىسقىسى، 1870-يىلدىكى فرانسىيە-پىرۇسسىيە ئۇرۇشىدا يېڭىلگەن فرانسىيەگە قارىغاندا، گېرمانلار ئۇچرىغان تالاپەت بەكلا ئېغىر

گېرمانىيە بانكىرلىرى ئۇتتۇرا بۇرژۇئالارنىڭ يىغقان-تۇگكىنىنى ئەجدىھادەك يالماپ يۇتۇپ، جەمئىيەتتىكى باشلامچى زاتلارنىڭ كۆپىنچىسىنى بىر كېچىدىلا قاقسەنەم قىلىۋەتتى. بۇ ھال كېيىنكى كۈنلەردىكى ناتسىستلارنىڭ ئۇتتۇرىغا چىقىشىغا ئاممىۋى ئاساس سېلىپ، گېرمانلارنىڭ يەھۇدىي بانكىرلارغا بولغان ئۆچمەنلىكىنى بىخلاندۇردى.

بولدى. شۇنداق قىلىپ، يەنە بىر قېتىملىق قانلىق دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ شەرتلىرى 1923-يىلى تولۇق ھازىرلىنىپ بولدى.

گېرمانلارنىڭ يىغقان-تۇككىنى ئاساسەن دېگۈدەك تالان-تاراج قىلىپ تۇگىتىۋېتىلگەچكە، گېرمانىيە ماركىسىنىڭ قىممىتىنى مۇقىملاشتۇرۇش كېرەك ئىدى. شۇنداق قىلىپ، دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ سالاچىلىقى بىلەن ئامېرىكىلىقلارنىڭ قولىدىكى ئالتۇنلار گېرمانىيە پۇلىنى مۇقىملاشتۇرىدىغان "قۇتقۇزغۇچ"قا ئايلاندى.

شاھماتنىڭ ئىككىنچى قەدىمىدە، كارامەت كۆرسىتىش نۆۋىتى ئەنگلىيە بانكىرلىرىغا كەلدى. 1914-يىلى بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى پارتلىغاندىن كېيىن، گېرمانىيە چۆكمە پاراخوتلىرىنىڭ ئاتلانتىك ئوكيانىدىكى ئۇشتۇمتوت ھۇجۇملىرى ئالتۇن توشۇيدىغان ئەنگلىيە پاراخوتلىرىنىڭ يولىنى توسۇپ قويدى. بۇنىڭ بىلەن ئەنگلىيە بانكىسى ئالتۇن ئايرىباشلاش كەسپىنىڭ توختىتىلغانلىقىنى جاكارلاشقا مەجبۇر بولدى. نەتىجىدە، پۇند ئىستېرلىڭنىڭ ئالتۇن بىرلىكى ھېسابتا بار، ھەمياندا يوق نەرسىگە ئايلىنىپ قالدى.

كېيىنكى كۈنلەردە داڭ چىقارغان چېرچىل ئەنگلىيەنىڭ مالىيە ۋەزىرى بولدى. پۇل مۇئامىلە ئىشلىرىدىن قىلچە خەۋەرسىز چېرچىل ئەنگلىيە بانكىرلىرىنىڭ "پۇند ئىستېرلىڭنىڭ دۇنيا پۇل مۇئامىلىسىدىكى مۇتلەق نوپۇزىنى قوغدىمىساق بولمايدۇ" دېگەندەك تەلەپ-سادالىرى بىلەن، ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە تەرەددۇتلاندى. 1925-يىل 5-ئاينىڭ 13-كۈنى ئەنگلىيە «ئالتۇن بىرلىك قانۇنى»نى ماقۇللىدى. ئۇ زامانلاردا ئەنگلىيەنىڭ دۆلەت كۈچى ئۇرۇش دىشۋارچىلىقلىرى ۋەجىدىن جىق خوراپ كەتكەن بولغاچقا، ئىقتىسادىي جەھەتتە گۈللەنمە ئەللەردىن بەكلا ئارقىدا قالغانىدى. يەنە كېلىپ، ياۋروپا مۇستەقىل ۋە كۈچلۈك تېررىتورىيەلىك ھالىتىنى يوقاتقان بولغاچقا، ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى زورىغا ئەسلىگە كەلتۈرگەندە پۇند ئىستېرلىڭنىڭ قىممىتىنى مۇقىم ئاشۇرۇش زۆرۈرىيەتكە ئايلىناتتى-دە، بۇنىڭ بىلەن رىقابەت كۈچىدىن ئاللىقاچان مەھرۇم قالغان ئەنگلىيە ئېكسپورت سودىسى قاتتىق زەربىگە ئۇچرايتتى؛ شۇنىڭدەك، دۆلەت ئىچىدە مال باھاسى چۈشۈپ، مائاش تۆۋەنلەپ كېتىش، ئىشسىزلىق نىسبىتى زور ھەجىمدە ئۆرلەپ كېتىشتەك ئاقىۋەتلەر كېلىپ چىقاتتى.

ئاشۇ پەيتتە، شۇ دەۋرنىڭ پېشۋاسى كاينس كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقتى. ئۇ 1919-يىلى ئەنگلىيە مالىيە مىنىستىرلىقىغا ۋاكالىتەن پارىژ سولھى كېڭىشىگە قاتنىشىپ، گېرمانىيەنىڭ ئېغىر شەرتلىرىگە قەتئىي قارشى تۇرۇش بىلەن بىرگە، بۇ قارشىلىقىنى ۋەزىپىسىدىن ئىستېپا بېرىش ئارقىلىق ئىپادىلىگەنىدى. ئۇ ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى بىكار قىلىش تەرەپدارى بولغاچقا، لوندوندىكى بانكىرلار بىلەن "ئاق تاغلىق-قارا تاغلىق" ئىدى. كاينس ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنىڭ مۇمكىنچىلىكىنى تەكشۈرۈش فۇنكسىيەسىنى ئۈستىگە ئالغان ماك مىلان كومىتېتىدا، ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنىڭ يېتەرسىزلىكلىرىنى دادىل سۆزلەپ: "ۋەھشىيلىكنىڭ يالدامىسى بولمىش ئالتۇن ئىقتىسادىي تەرەققىياتقا پۈتلىكاشاڭ بولىدۇ" دەپ كۆرسەتتى. ئەمما، ئەنگلىيە بانكىرلىرىدىن نورمانمۇ بوش كەلمەي: "ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمى سەممىي بانكىرلار ئۈچۈن كەم بولسا بولمايدۇ؛ ئەنگلىيەنىڭ زىممىسىدىكى يۈك زىيادە ئېغىرلاپ كەتسىمۇ، قانچىلىغان ساھە چىدىغۇسىز زىيان تارتىپ كەتسىمۇ، ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى يولغا قويمىساق، لوندون پۇل مۇئامىلە شەھەرىستانىدىكى بانكىرلارنىڭ مىسلىسىز ئىناۋىتىنى نامايان قىلغىلى بولمايدۇ!" دېگەن گەپتە چىڭ تۇرۇۋالدى. بۇ گەپلەر ئەنگلىيە پۇقرالىرىنى گاڭگىرىتىپ قويدى. لوندون بانكىرلىرىمۇ ئامېرىكا بانكىرلىرىغا ئوخشاش، پۇقرانىڭ نەزەرىدىن چۈشۈپ كەتكەنىدى. شۇڭا، بانكىرلار قوللىغان ئىش پۇقرانىڭ كاللىسىدىن ئۆتمەيتتى؛ ئەكسىچە، بانكىرلارنىڭ جېنىغا تېگىدىغان پىكىر-قاراشلار پۇقرانى خۇش قىلاتتى.

ئەمما، يۇقىرىقىلار قىزىق ئويۇننىڭ بىر قىسمىلا ئىدى.

ئىسىق-سوغۇقنى جىق كۆرگەن كاينس پۇقرانىڭ قايغىسى، بانكىرلار بولسا ئالتۇننىڭ ھىمايىچىسى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقتى. بۇ "قوش كىشىلىك لەپەر" ناھايىتى ياخشى ئوينالغاچقا، جامائەت پىكرى بىلەن ئەل رايى ئاسانلا ئىندەككە كەلدى.

ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، كاينىسنىڭ "بېشارىتى" ۋە بانكىرلارنىڭ پىلانىدىكىدەك، ئەنگلىيە ئىقتىسادى بىراقلا چېكىنىپ كەتتى؛ 1920-يىلدىكى ئۇچ پىرسەنتلىك ئىشسىزلىق نىسبىتى 1926-يىلغا كەلگەندە بىراقلا 18 پىرسەنتكە چىقتى؛ تەرەپ-تەرەپتىن كۆتۈرۈلگەن ئىش تاشلاش ھەرىكەتلىرى ۋە سىياسىي

ۋەزىيەتتىكى مالمانچىلىقلار ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنى ئېغىر كىرىزىسقا پاتۇرۇپ قويدى.

ھالبۇكى، بانكىرلارنىڭ كۆتىدىغىنى دەل ئاشۇنداق كىرىزىس ئىدى. كىرىزىس بولغاندىلا "پۇل مۇئامىلە ئىسلاھاتى"نى ئىلگىرى سۈرگىلى بولاتتى. شۇنداق قىلىپ، "قانۇن ئۆزگەرتىش" ھەققىدىكى كۆچلۈك سادالار ئىچىدە «1928 ـ يىلدىكى پۇل ۋە بانكا ۋېكسىلى قانۇنى» ماقۇللاندى. بۇ قانۇن ئەمەلىيەتتە، ئەنگلىيە بانكىسىنىڭ شىللىسىدىكى 84 يىللىق تارىخقا ئىگە زايوم رەنىلىكىدە تارقىتىلىدىغان پۇل مىقدارىغا چەك قويۇشتىن ئىبارەت "بويۇنتۇرۇق"نى پاچاقلاپ تاشلىغانىدى. ئەسلىدە، 1844 ـ يىلى ماقۇللانغان قانۇندا ئەنگلىيە بانكىسى زايوم رەنىلىكىدە تارقىتىدىغان پۇلنىڭ ئەڭ يۇقىرى نورمىسى 19 مىليون 750 مىڭ پۇند ئىستېرلىڭدىن ئاشمايدىغانلىقى، ئۇنىڭدىن ئاشۇرۇپ تارقىتىلىدىغان قەغەز پۇلغا چوقۇم ئالتۇن رەنە قويۇش لازىملىقى بەلگىلەنگەنىدى. كېيىن يېتىلىپ ئۇلگە ياراتقان ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىغا ئوخشاش "لەنەتگەردى" ئالتۇن بىرلىك تۇرۇمىنى بىر ياقتا قايرىپ قويۇپ، زايوم رەنىلىكىدە قەرزلىك پۇل تارقىتىش، لوندون بانكىرلىرى چۈشىدىمۇ ئىنتىلىدىغان يۇكسەك مەنزىل ئىدى. ئەنگلىيە بانكىسى يېڭى قانۇن ماقۇللىنىپ بىر نەچچە ھەپتە ئۆتەر ـ ئۆتمەيلا 260 مىليون پۇند ئىستېرلىڭلىق قەرزلىك پۇل تارقاتتى. بۇ يېڭى قانۇندا يەنە ئەنگلىيە بانكىسىغا جىددىي ئەھۋاللاردا مالىيە مىنىستىرلىقى ۋە پارلامېنتىنىڭ رازىلىقىنى ئېلىپلا قەرز پۇلىنى سانماي تارقىتىۋېرىش ھوقۇقى بېرىلگەنىدى. شۇنداق قىلىپ، ئەنگلىيە بانكىسى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنىڭكىدەك پۇلنى سانماي تارقىتىش ھوقۇقىنى ئاخىر قولغا كەلتۈردى.

شاھماتنىڭ ئۈچىنچى قەدىمى، ئامېرىكىدىن ئىبارەت بۇ "سېمىز قوي"نى "قىرقىم پەسلى"گە باشلاپ كىرىش ئىدى. 1927 ـ يىلدىكى خۇپىيانە يىغىندىن كېيىن، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنىڭ تۆۋەن ئۆسۈم سىياسىتى 500 مىليون ئامېرىكا دوللىرى قىممىتىدىكى ئالتۇننىڭ سىرتقا ئېقىپ كېتىشىگە سەۋەب بولغانىدى. 1929 ـ يىلى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى ئۆسۈم نىسبىتىنى تۇيۇقسىزلا ئۆستۈرۈۋەتتى، بانكىلار ئالتۇن زاپىسى يېتىشمىگەنلىكى سەۋەبلىك، قەرز

تارقىتىشقا ئامالسىز قالدى. بۇنىڭ بىلەن ھەم سېمىز، ھەم تىمەن قوي ـ ئامېرىكا قانسىراپ كېتىپ ھوشسىزلاندى. دەل شۇ چاغدا، دۇنياۋى بانكىرلار يوپۇرۇلۇپ كەلدى ـ دە، ئامېرىكىنىڭ ئۇنۇملۇك پاي ۋە سەرخىل مۇلۇكلىرىنى ئەسلىدىكى باھاسىنىڭ نەچچىدىن بىرى ھەتتا نەچچە ئوندىن بىرىگە توغرا كېلىدىغان باھادا ئەرزىنىگە سېتىۋالدى. ماك فادېن بۇ ئەھۋالنى مۇنداق تەسۋىرلىگەنىكەن: "يېقىندا بىر ئىشتاتنىڭ ئۆزىدىلا ئالتە ئورۇندىكى ئۆي ـ مۇلۈك ۋە دېھقانچىلىق مەيدانى تالاشتۇرۇپ سېتىلدى. مېچىگان ئىشتاتىنىڭ ئوكلاند ناھىيەسىدە 71 مىڭ ئۆيلۈك ئادەم ۋە زېمىندار ئۆيىدىن قوغلاپ چىقىرىلدى. بۇنداق ئىشنى ئامېرىكىدىكى ناھىيەلەرنىڭ ھەممىسىدە ئۇچراتقىلى بولىدۇ."

ئامېرىكىلىقلارنىڭ بېشىغا كەلگەن مىسلىسىز بالا ـ قازادا، تارىختىكى كۆلىمى ئەڭ كەڭرى ھايانكەشلىك ئويۇنىنىڭ پات ئارىدا كۆرسىتىلىدىغانلىقىدىن ئەڭ يادرولۇق توپتىكى ناھايىتى ئاز ساندىكى كىشىلەرلا ئالدىن خەۋەر تاپقاچقا، قولىدىكى پاي چەكلىرىنىڭ ھەممىسىنى سېتىۋېتىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ھۆكۈمەت زايومىنى ساقلىدى. مۇھىمى، ئۇلار روتسچىلد جەمەتى بىلەن ناھايىتى يېقىن ئۆتىدىغان كىشىلەر ئىدى. ئاشۇ يادرولۇق توپنىڭ سىرتىدىكىلەردىن ھەتتا پەۋقۇلئاددە بايلارمۇ بالا ـ قازادىن قېچىپ قۇتۇلالمىدى.

بۇ يادرولۇق توپ ج.پ.مورگان، لۇخن ـ رىببېر شىركىتى، ئۇلارغا شېرىك بانكىرلار، ئۇلار بىلەن يېقىن ئۆتۈپ كېلىۋاتقان داڭلىق ئوقەتچىلەر، مۇھىم سىياسىي ئەربابلار ۋە دوستانە ئەللەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى.

«خەۋەرلەر ھەپتىلىك ژۇرنىلى»نىڭ 1936 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنىدىكى سانىدا، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياجات بانكىسىدىكى ۋەزىپىسىدىن ئىستېپا بەرگەن بانكىر موررىسونغا مۇنداق باھا بېرىلگەنىدى: "كۆپچىلىك بىردەك 'ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياجات بانكىسى قابىل كىشىدىن بىرنى قولدىن بېرىپ قويدى' دەپ قارىماقتا. 1929 ـ يىلى يەنى پاي چېكى بازىردا چاتاق چىقىشتىن ئىلگىرىكى بىر قېتىملىق يىغىندا، قول ئاستىدىكى بىر نەچچە بانكىرغا ئاكسىيە سودىگەرلىرىگە قەرز بېرىش كەسپىنى 9 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن بۇرۇن پۈتۈنلەي توختىتىشنى بۇيرۇغانىدى. ئەما، ئاشۇلار كېيىن كۆرۈلگەن

ئىقتىسادىي كاساتچىلىقتا توپلاڭدىن توغاچ ئوغرىلىدى."

جوئې كېننېدىنىڭ 1929 - يىلدىكى تەئەللۇقاتى 4 مىليون ئامېرىكا دوللىرى ئىدى؛ 1935 - يىلىغا كەلگەندە 25 ھەسسە ئۆرلەپ، 100 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا چىقتى. بېرنارد بارۇ ئېغىر ژەيرانچىلىقتىن ئىلگىرى قولىدىكى پاي چەكلىرىنىڭ ھەممىسىنى سېتىۋېتىپ، پەقەت زايومنىلا ساقلاپ قالدى. ھېنرى مورگان "قاراڭغۇ سەيشەنبە"(1929 - يىل 10 - ئاينىڭ 29 - كۈنى) كېلىشتىن بىر كۈن ئىلگىرى، بانكىرلار ھاۋالىلىك سېلىنما شىركىتىگە ھاپىلا - شاپىلا كېلىپ، 60 مىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق پاي چېكىنىڭ ھەممىسىنى ئۈچ كۈنگىچە سېتىۋېتىش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈردى.

ئۇنىڭ قول ئاستىدىكىلەر دېلىغۇللۇق ئىچىدە، پاي چېكى قالدۇقىنى قورۇقدايدىغان ئىشنى بىر نەچچە ھەپتىگىچە سوزۇپ، تەدرىجىي تاماملىسىلا ئاز دېگەندىمۇ 5 مىليون ئامېرىكا دوللىرى پايدا ئالغىلى بولىدىغانلىقىنى ئېيتىۋىدى، ھېنرى مورگان ئۇنىڭغا غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى:

— بۇ يەرگە ساڭا مەسلىھەت سالغىلى كەلگىنىم يوق، دەرھال دېگىنىمدەك قىل!

ئاردىدىن 80 يىلغا يېقىن ۋاقىت ئۆتكەن بۈگۈنكى كۈندە، تارىخىتكى ئاشۇ ئىشلارنى ئەسلەپ باقىدىغان بولساق، دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ئەقىل - پاراسىتىگە ھەيرانۇھەس قالىمىز. ئۇلارنىڭ ئىنسانلار ئارىسىدىكى ئەڭ چېچەن كىشىلەردىن ئىكەنلىكىدە گەپ يوق ئىكەنىدۇق. دۇرۇس، ئۇلارنىڭ ئامال - چارىلىرى، ھېيلە - نەيرەڭلىرى، قىل سىغمايدىغان لايىھە - پىلانلىرى، دۇنيانى ئالقىنىدا ئوينىتالايدىغان جۈرئەت - شىجائىتى ... كىشىلەرنىڭ تەھسىن - ئاپىرىنلىرىنى قوزغايدۇ. ھالا بۈگۈنكى كۈندىمۇ، نۇرغۇن

ئۇلارنىڭ ئامال - چارىلىرى، ھېيلە - نەيرەڭلىرى، قىل سىغمايدىغان لايىھە - پىلانلىرى، دۇنيانى ئالقىنىدا ئوينىتالايدىغان جۈرئەت - شىجائىتى ... كىشىلەرنىڭ تەھسىن - ئاپىرىنلىرىنى قوزغايدۇ. ھالا بۈگۈنكى كۈندىمۇ، نۇرغۇن ئەمگەكچى خەلقنىڭ پەقەت ئىشەنمەيدۇ.

ئومۇمەن، دۇنياۋى بانكىرلار "قوي قىرقىش"تىن مول ھوسۇل ئالغاندىن كېيىن، كاينىنىڭ "پاخال پۇل ئىدىيەسى" دۇنياۋى بانكىرلار ئۈچۈن ئەڭ يېڭى "ئېچىل داستىخىنىم"غا ئايلانىدى؛ دۇنياۋى بانكىرلار يېتەكچىلىك قىلغان "روزېۋېلتنىڭ يېڭى تەدبىرى"، ئۇلار ئۈچۈن يېڭى بىر مول ھوسۇل پەسلى يارىتتى.

ئادەم ئۆز تەقدىرىنىڭ ئەملىيەتتە يۇقىرىقىدەك ئاز ساندىكى كىشىلەرنىڭ ئىلكىدە ئىكەنلىكىگە پەقەت ئىشەنمەيدۇ.

ئومۇمەن، دۇنياۋى بانكىرلار "قوي قىرقىش"تىن مول هوسۇل ئالغاندىن كېيىن، كاينسىنىڭ "پاخال پۇل ئىدىيەسى" دۇنياۋى بانكىرلار ئۈچۈن ئەڭ يېڭى "ئېچىل داستىخىنىم"غا ئايلاندى؛ دۇنياۋى بانكىرلار يېتەكچىلىك قىلغان "روزېۋېلتنىڭ يېڭى تەدبىرى"، ئۇلار ئۈچۈن يېڭى بىر مول هوسۇل پەسلى يارىتتى.

خۇلاسە كالام

☜ بانكىرلار بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا ئامېرىكىنى گېرمانىيەگە ئۇرۇش ئېلان قىلىشقا دالالەت قىلدى؛ شۇنداقلا ھۆكۈمەتنى پۈتۈن كۈچى بىلەن يۆلەپ، ئۇرۇشتىن تاغدەك نەپ ئالدى.

☜ ستروك ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنىڭ كاتتىبېشىغا ئايلاندى. بۇنىڭ بىلەن مورگان، پائۇل، خېنى قاتارلىق ۋال ستريتلىق دوكارلارنىڭ مەقسىتى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىدا تولۇق ئىشقا ئاشىدىغان بولدى.

☜ مۇبادا گېرمانىيە ئۇرۇشتا يېڭىۋالسا، بانكىرلارنىڭ قولىدىكى ئانتانتا دۆلەتلەر زايومىلىرى بىر سېنتقا ئەرزىمەي قالىدۇ. شۇڭا، مورگان، روكفېللېر، پائۇل ۋاربۇرگ ۋە خېنى قاتارلىقلار ئۆزلىرى بەرگەن قەرز پۇلىنىڭ ئامان-ئېسەنلىكى ئۈچۈن، ئامېرىكىنى پۈتۈن كۈچى بىلەن ئۇرۇشقا دالالەت قىلدى.

☜ پارىژ سۇلھى كېڭىشىنى ئەمەلىيەتتە دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ بىر قېتىملىق شادلىق بايرىمى، دېيىشكە بولاتتى. چۈنكى، ئۇرۇشتىن تاغدەك نەپ ئالغان بانكىرلار شۇ پۇرسەتتە يەنە بىر قېتىملىق ئۇرۇش يەنى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ئۇرۇقىنى سېلىۋالدى.

☜ بۇ ۋال ستريتلىقلار ھۇنەر بىلەن ياساپ چىققان "پۇل مۇئامىلە قەرەللىك بومبىسى"نىڭ پارتلىشى بولۇپ، بۇنىڭدىن مەقسەت دېھقانلارنىڭ تاپقان-تەرگىنىنى تالان-تاراج قىلىپ، يېزا ئىگىلىك رايونلىرىدىكى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىغا "بويۇنتاۋلىق قىلغان" ئوتتۇرا، كىچىك بانكىلارنى پاچاقلىۋېتىش ئىدى.

☜ ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسىنىڭ رولى نيۇيورك بانكىسىنىڭ قولىدا ئىدى. شۇڭا، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسى (بانكىسى)نىڭ يەتتە كىشىلىك مۇدىرىيىتىنى قۇرۇق سۆلەت، دېيىشكىلا بولاتتى.

☜ ۋال ستريتلىقلار پۇل مۇئامىلە كىرزىسى پەيدا قىلىش يولى بىلەن باشقا بانكىلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ كەلدى. ئۇ بانكىلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك نيۇيوركتىكى بەش چوڭ بانكىرلار جەمەتى بىلەن ئۇزۇكتىن سوقۇشتۇرغان، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسغا بويۇنتاۋلىق قىلغان بانكىلار ئىدى.

CURRENCY WAR

بەشىنچى باب

پاخال پۇل توغرىسىدا "پېچىم تەدبىر"

لېنىن ئۆز ۋاقتىدا: "كاپىتالىزم تۆزۈمىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشنىڭ ئۇ ياخشى چارىسى ـــ ئۇنىڭ پۇلىنى ياخالاشتۇرۇش" دېگەنىكەن. دۇرۇس، ھۆكۈمەت ئىزچىل داۋاملاشقان پۇل ياخاللىقى داۋامىدا، پۇقراغا تەئەللۇق دەپئى-دۇنياسىنىڭ بىر قىسمىنى خۇپىيانە مۇسادىرە قىلىۋالىدۇ. بۇنىڭدا پۇقرانىڭ تايقان-تەرگىنى خالىغانچە تالان-تاراج قىلىنىدۇ-دە، نۇرغۇن كىشىنى قاقسىنىم قىلىۋېتىش بەدىلىگە ئاز سانلىقلار ھېيىپ تىقىلىپ كېتىدۇ. ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشتا، پۇلنى ياخالاشتۇرۇشتىن ئۆزگە ھەم يوشۇرۇن، ھەم ئىشەنچلىك چارە بولمىسا كېرەك. بۇ جەريان ئىقتىسادىي قانۇنىيىتىگە ئۇيغۇن خىلمۇ خىل بۇزغۇنچىلىقلارنى ئۆزىگە يوشۇرۇن مۇجەسسەملىگەن. ئەمما، مىليونلىغان ئادەمدىن بىرەرسىمۇ بۇ مەسىلىنىڭ نېگىزىنى تونۇپ يېتىشكە قادىر ئەمەس.

ـــ كاينس 1919-يىل

باش بايان

كاينسىنىڭ ئالتۇننى گويا جىن-ئالۋاستىنى كۆرگەندەك "ۋەھشىيلىكنىڭ يالدامسى"غا چىقىرىۋېتىشتىكى مۇددىئاسى نېمە؟ ئىلگىرى پۇلنى پاخاللاشتۇرۇشقا قەتئىي قارشى تۇرۇپ كەلگەن كاينس قانداقلارچە ئالتۇنغا چىش-تىرنىقىغچە ئۆچ بولۇپ كەتتى؟

گىرېنسپان 40 ياش چاغلىرىدىمۇ ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنىڭ قەتئىي قوغدىغۇچىسى ئىدى. ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى كومىتېتىغا رەئىس بولغاندىن كېيىن، بۇ ھەقتە ئالدى-كەينىگە قاراپ ئاندىن بىر نېمە دەيدىغان بولدى. ئۇ گەرچە 2002-يىلغىچە "ئالتۇن — ھەرقانداق پۇلنىڭ ئاداققى چىقىم ۋاستىسى" ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىپ كەلگەن بولسىمۇ، ئەمما غەرب مەركىزىي بانكىلىرىنىڭ 20-ئەسىرنىڭ 90-يىللىرىدىكى ئالتۇن باھاسىنى بىرلىشىپ چۈشۈرۈۋېتىش سۈيىقەستىگە قول قوشتۇرۇپ قاراپ تۇردى.

خوش، دۇنياۋى بانكىرلار بىلەن ئۇلارغا "قولچوماق" نەزەريەچىلەر نېمە ئۈچۈن ئالتۇنغا ئۆچلۈك قىلىدۇ؟ كاينسنىڭ "پاخال پۇل" نەزەريەسى نېمە ئۈچۈن شۇنچىۋالا ئەتىۋارلىنىدۇ؟

ئىنسانىيەتنىڭ 5000 يىللىق ئىجتىمائىي ئەمەلىيىتى داۋامىدا، كىشىلەر قايسى دەۋر، قايسى ئەل، قايسى دىن ۋە قايسى ئىرقتا تەۋە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئالتۇننى بايلىقنىڭ ئاداققى شەكلى دەپ تونۇغانىدى. دېمەك، بۇنداق يىلتىزى چىڭ پىكرىنى كاينستەكلەرنىڭ "ئالتۇن — ۋەھشىيلىكنىڭ يالدامسى" دېگەندەك يەڭگىلتەك تەبرلىرى ھەرگىز ئاغدۇرۇۋېتەلمەيدۇ.

ئالتۇن بىلەن بايلىق ئوتتۇرىسىدىكى مۇقەررەر باغلىنىش ئاللىبۇرۇن كىشىلەر تۇرمۇشىدىكى تەبئىي مەنتىقىگە ئايلىنىپ بولغان. پۇقرالار ھۆكۈمەت سىياسىتى ۋە ئىقتىسادىي ۋەزىيەتتىن كۆڭلى سۇ ئىچمىگەن چاغدا، قولىدىكى قەغەز پۇلنى تىللاغا ئايرىباشلاپ، ۋەزىيەتنىڭ ياخشىلىنىشىنى كۈتىدۇ. دېمەك، قەغەز پۇلنى ئالتۇنغا ئايرىباشلاش — ئەمەلىيەتتە پۇقرالاردىكى ئەڭ ئەقەللىي ئىقتىسادىي ئەركىنلىكنىڭ ئۇلى. ھەرقانداق دېموكراتىيە ۋە باشقا شەكىلدىكى ئەركىنلىكنىڭ ھەممىسى ئاشۇ ئەقەللىي ئەركىنلىك ئاساسىدىلا ئەمەلىي ئەھمىيىتىنى تاپالايدۇ. شۇڭا، پۇقرانىڭ قەغەز پۇلنى ئالتۇنغا ئايرىباشلاشتىن ئىبارەت تۇغما ھوقۇقىنى تارتىۋېلىش — ئۇلارنى ئەڭ ئەقەللىي ئەركىنلىكتىن مەھرۇم قىلغانلىق.

ئالتۇننىڭ ھەرگىزمۇ ئادەتتىكى مېتاللاردىن ئەمەسلىكى دۇنياۋى بانكىرلارغا بەش قولدەك ئايان. ماھىيەت جەھەتتىن ئالغاندا، ئالتۇن — تارىخنى تارىخقا ئۇلايدىغان، ناھايىتى جەلپكار ۋە يېگانە "سىياسىي مېتال". شۇڭا، ئالتۇن مەسلىسىنى دوروس ھەل قىلالمىغاندا، دۇنياۋى

پۇل مۇئامىله بوھرانى كېلىپ چىقىدۇ. نورمال ئەھۋالدا، ئالتۇن بىرلىك تۇزۇمىنى بىكار قىلىۋەتكەندە جەمئىيەتتە ئېغىر پاراكەندىچىلىك تۇغۇلىدۇ؛ ھەتتا زوراۋان ئىنقىلاب پارتلاپ قېلىشمۇ مۇمكىن. پۇقرالار پەقەت پىچاق سۆڭەككە يەتكەن پەۋقۇلئاددە ئەھۋالدىلا ئاندىن ئۆزىنىڭ تۇغما ھوقۇقىدىن ۋاز كېچىشكە مەجبۇر بولىدۇ. بانكىرلارنىڭ ئېغىر ئىقتىسادىي كىرىزىس ۋە كاساتچىلىققا خۇشتار ئىكەنلىكى دەل مۇشۇ سەۋەبتىن. ئىقتىسادىي كىرىزىس ۋە كاساتچىلىق يۈز بەرگەن چاغلاردا پۇقرا ئاسانلا ئىنەككە كېلىدۇ؛ ئۆملۈك ئاسانلا بۇزۇلىدۇ؛ جامائەت پىكرىنى ئاسانلا ئازدۇرۇۋەتكىلى بولىدۇ؛ جامائەتنىڭ دىققىتى ئاسانلا چېچىلىدۇ؛ بانكىرلارنىڭ ھىيلە-مىكرى ئاسانلا ئىشقا ئاشىدۇ. شۇڭا، بانكىرلار تارىختا ئىقتىسادىي كىرىزىس ۋە كاساتچىلىقتىن ھۆكۈمەت ۋە خەلقىقە تاقابىل تۇرۇشنىڭ ئەڭ ئۈنۈملۈك قورالى سۈپىتىدە قايتا-قايتا پايدىلىنىپ كەلگەن.

دۇنياۋى بانكىرلار 1929-يىلدىن بۇيانقى دەھشەتلىك ئىقتىسادىي كىرىزىستىن پايدىلىنىپ، نورمال ئەھۋالدا قەتئىي مۇمكىن بولمايدىغان "ئالتۇن بىرلىك تۇزۇمىنى بىكار قىلىش"تەك كاتتا ئىشنى "سۇنىڭ ئېقىشىغا، تۇكنىڭ يېتىشىغا قاراپ ئىش تۇتۇش" تەدبىرى بىلەن ۋۇجۇتقا چىقىرىش ئارقىلىق، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىغا ئېلىپ بارىدىغان "پۇل مۇئامىله كۆۋرۈكى"نى ياساپ چىقتى.

كاينسنىڭ "پاخال پۇلى"

كاينس پۇل پاخاللىقىنىڭ پۈقرا ۋە جەمئىيەتكە كەلتۈرىدىغان يوشۇرۇن تالاپىتىنى 1919-يىلدىكى پارىژ سۆلھى كېڭىشىدىلا تونۇپ يەتكەنىدى. شۇڭا، كاينس ئۆزىنى بىر كېچىدىلا ھەممىگە تونۇتقان «تىنچلىقنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئاقىۋىتى» ناملىق قوللانمىسىدا، پۇل پاخاللىقىنىڭ ماھىيىتىنى قەتئىي ئېچىپ تاشلىغانىدى. شۇنىڭدەك، 1923-يىلى گېرمانىيەدە يۈز بەرگەن ئېغىر پۇل پاخاللىقى پۇل پاخاللىقىنىڭ غايەت زور قىرغىنچىلىق كۈچىنى تولۇق ئىسپاتلىدى.

بۇ 40 يېشىدا «ئالتۇن ۋە ئىقتىسادىي ئەركىنلىك» ناملىق ماقالىسىنى ئېلان قىلغان گىرېنسپاننىڭ پىكرىگە ئوخشاش ئىدى. گىرېنسپان پۇل پاخاللىقى ھەققىدىكى كاينسنىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدىغان پىكىرلىرىنى مۇنداق بايان قىلىدۇ:

> ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمى بولمىسا، پۇقرانىڭ ئامانەت پۇلىنى پۇل پاخاللىقىنىڭ تالاپىتىدىن قوغداپ قېلىشى مۇمكىن ئەمەس؛ بايلىقىمۇ بىخەتەر پاناھگاھتىن مەھرۇم قالىدۇ. ئىستاتىستىكىشۇناسلارنىڭ ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىگە قەتئىي قارشى تۇرۇۋاتقانلىقىنىڭ سىرى مۇشۇ يەردە. ئوچۇقىنى ئېيتساق، قىزىل رەقەملىك مالىيە — بايلىقنى يالماپ يۇتىدىغان قەستكار. ھالبۇكى، ئالتۇن ئۇنداق بالا-قازانى توسۇشتا، مۇلۇك ھوقۇقىنىڭ قوغدىغۇچىسى بولالايدۇ. دېمەك، مۇشۇ يادرولۇق نۇقتىنى ئاڭقىرىۋالساقلا، كىشىلەرنىڭ ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىگە غەرەزلىك تۆھمەت قىلىۋاتقانلىقىنىڭ تېگىگە يېتەلەيمىز.

گىرېنسپان كۆرسەتمە ئۆتكەندەك، ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمى پۇل پاخاللىقىنىڭ يامراپ كېتىشىنى قاتتىق توسقانىدى. بۇ مەنىدىن ئالغاندا، كاينس بىلەن گىرېنسپاننى ئوخشاشلا "ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنىڭ قەتئىي قوغدىغۇچىسى" دېيىشكە بولىدۇ. خوش، شۇنداق تۇرۇقلۇق نېمە ئۈچۈن ئۇلاردىن بىرى ئالتۇننى "ۋەھشىيلىكنىڭ

يالدامسى"غا ھەيدەپ، يەنە بىرى مەنسىپى ئۆسكەنسىرى ئالتۇن بىرلىك تۇزۇمىنى ئېغىزىغا ئالماسلا بولۇۋالىدۇ؟!

گىرېنسپاننىڭ نەزەردە، جاھانكەشتى ئادەم گاھىدا ئۆزىگە ئۆزى ئىگە بولالمايمۇ قالىدۇ. ئۇ ج.پ.مورگانغا ئۆزىنى ئاتاپ، ج.پ.مورگان شىركىتى ۋە ۋال ستريتتىكى باشقا بانكىلارنىڭ مۇدىرىيىتى ئەزاسى بولۇش شەرىپىگە ئېرىشكەن چاغدا، پۇل مۇئامىلە جاھانكەشتىلىكىنىڭمۇ ئۆزىگە چۈشلۈق ئېپى-جىپى بارلىقىنى ئاڭقىرىشقا باشلىدى.

دۇنيا ئەھلى گىرېنسپاننىڭ سىرلىق چېھرىگە سوئاللىق تىكىلگەن دەقىقىلەردە، بۇ يەردىكى ھەقىقىي تەدبىركارنىڭ دەل ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسى نيۇيورك بانكىسى ئىكەنلىكىنى ئېھتىمال بىرلا ئادەم كۆڭلىدە بىلىپ تۇرسا كېرەك. ئۇ بولسىمۇ دەل گىرېنسپاننىڭ ئۆزى.

2002-يىلدىكى پارلامېنت ئىسپات ئاڭلاش يىغىنىدا تېكساس ئىشتاتىنىڭ پارلامېنت ئەزاسى پائۇل سورالغان سوئاللاردىن خېلى تەمتىرىگەن بولسىمۇ، ئەمما گىرېنسپاننىڭ 1966-يىلدىكى نۇقتىئىينەزىرىگە ھەرگىز خىلاپلىق قىلماي، "ئالتۇن ــ ھەرقانداق پۇلنىڭ ئاداققى چىقىم ۋاستىسى" دەيدىغان قاراشتا ئىزچىل چىڭ تۇرۇۋاتقانلىقى، ئەمما ئامېرىكىنىڭ پەقەت تەقلىدي "ئالتۇن بىرلىك تۇزۇمى"نى ئىجرا قىلىۋاتقانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغانىدى.

كاينسنىڭ ئەھۋالى گىرېنسپاننىڭكىگە ئوخشىمايدۇ.

ئامېرىكىلىق مەشھۇر ئالىم مۇررای روسبارد كاينسنىڭ مەجەز-خۇلقى ھەققىدە توختىلىپ: "كاينسنىڭ ھەددىدىن زىيادە مەنمەنچىلىكى ئۆزىنى جاھانغا بىر سانايدىغان ئەنگلىيە ھۆكۈمرانلىرىغا خاس كىشىلىرى ۋە ئىجتىمائىي ئەخلاقنى كەمسىتىش ئېڭى ئۇنىڭ ئىدىيە سىستېمىسىغا بۆاستە تەسىر كۆرسەتكەن" دېگەنىدى.

بولۇپمۇ ئەنگلىيە كامبرىج ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ "ھاۋارىيونلار جەمئىيىتى" (Apostle) دەپ ئاتالمىدىغان خۇپىيانە تەشكىلاتى كاينسقا ناھايىتى كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەنىدى. ياۋروپا ئۇنىۋېرسىتېتلىرىدىكى ئۇنداق خۇپىيانە تەشكىلاتلار، ئادەتتىكى يۇرتداشلار ئۇيۇشمىسى ياكى ئەدەبىيات جەمئىيىتى ... دېگەندەك تارماق ئىجتىمائىي تەشكىلاتلارغا ئەمەس، بەلكى دىنىي بۇرچىنى زىممىسىگە ئالغان قابىللار قۇرۇمىغا

ئوخشايدۇ؛ بەزىلىرى ھەتتا 100 يىللىق تارىخقا ئىگە. دېمەك، ئەزالىرى زىچ ئالاقىسىنى ئۆمۈر بويى ئۇزمەيدىغان ئۇنداق تەشكىلاتلار غەرب جەمئىيىتىدىكى ھۆكۈمرانلار تەبىقىسىنىڭ يىمىرىلمەس مەنپەئەت گۇرۇھىغا ئايلانغان.

كامبرىج ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى "ھاۋارىيونلار جەمئىيىتى"نى «تىرىنىتى» ئىنستىتۇتى بىلەن «پادىشاھ» ئىنستىتۇتىدىكى ئەڭ ئەلا 12 ئوقۇغۇچى قۇرغان. ئۇلار زىيادە چېچەنلىكى ۋە يېتۈك شان-شۆھرىتى بىلەن، كەلگۈسىدە ئەنگلىيە ھۆكۈمرانلار تەبىقىسىدىن ئورۇن ئالىدىغانلىقىنى نامايان قىلغان ئوقۇغۇچىلار ئىدى. ئۇلار ھەر شەنبە كۈنى خۇپىيانە يىغىلىپ، پەلسەپە، ئېستېتىكىدىن تارتىپ سىياسىي ۋە سودىغىچە بولغان خىلمۇ خىل تېمىلار خۇسۇسىدا مۇنازىرىلىشەتتى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ پەرھىزلىرىگە قاتتىق ئەمەل قىلىش بىلەن بىرگە، تۇپكى ئىجتىمائىي ئەخلاقنى دېگەندەك كۆزگە ئىلىپ كەتمەيتتى. ئۇلار ئۆزلىرىنى تۇغۇلۇشىدىنلا دۇنياغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشقا يارىتىلغان، دەپ قارايتتى؛ ھەم بۇ قاراشنى ھەر دائىم بىر-بىرىنىڭ سەمىگە سىلىپ تۇراتتى. ئەمما، كاينس بىر دوستىغا يازغان خېتىدە مۇنداق دېگەنىكەن: "ئەخلاقىي جەھەتتە ئۆزىمىزگە زىيادە تەمەننا قويۇۋالىدۇقمۇ-قانداق؟ جاھان ئەھلىنىڭ مۇتلەق كۆپى كۆزىمىزگە ھەرقانداق شەيئىنىڭ ماھىيىتىنى ئاڭقىرالمايدىغان زىيادە ھاماقەتلەر، زىيادە رەزىللەر بولۇپ كۆرۈنۈۋاتىدۇ." كاينس ۋە مەشھۇر پەيلاسوپ روسسودەك ئۆلىما سۈپەت سەرخىللاردىن باشقا يەنە، بارۇن روتسچىلىدتەك پۇل مۇئامىلە ماگناتلىرىمۇ ئاشۇ توپنىڭ ئەزالىرىدىن ئىدى. ئۇلار كامبرىجدىن ئايرىلغاندىن كېيىنمۇ، ھەر شەنبە كۈنى "ھاۋارىيونلار جەمئىيىتى"نىڭ مەجلىسىگە قاتنىشاتتى؛ بۇ خۇپىيانە مەجلىسكە قاتناشقان قىران ھاۋارىيونلار "پەرىشتە" دەپ ئاتىلاتتى؛ ئۇلار يېڭى ھاۋارىيونلارنى تاللاشقا ۋە باشقا پائالىيەتلەرگە ئىشتىراك قىلاتتى.

كاينستىن بىر نەچچە ياش كىچىك ۋېكتور روتسچىلد بۇيۇك بىرىتانىيە ئىمپېرىيەسىنىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى ئالىقىندا ئويناتقان سونس روتسچىلدنىڭ پۇشتى بولۇپ، بارۇن ئۇنۇاننىڭ ئۇچىنچى ئەۋلاد ۋارىسى ئىدى. ۋېكتور بىلەن كاينسنىڭ پائال تەشەببۇسى بىلەن قۇرۇلغان ئامېرىكا دىپلوماتىيە جەمئىيىتى بىلەن ئەنگلىيە خان

جەمەتى خەلقئارا ئىشلار جەمئىيىتىنى ياۋروپا، ئامېرىكا سىياسىي ساھەسىنىڭ "ئالىي پارتىيە مەكتىپى" دېيىشكە بولاتتى؛ چۈنكى، بۇ ئىككى تەشكىلات بىر ئەسىرگە يېقىن ۋاقىتتىن بۇيان، ياۋروپا ۋە ئامېرىكىدىكى سىياسىي گۇرۇھلار ئۇچۇن نۇرغۇن "كادىر" يېتىشتۇرۇپ بەردى. ۋىكتور ياۋروپا ۋە ئامېرىكىدىكى جەمئەت بانكىلىرىنىڭ يوسۇنى بويىچە، ئامېرىكا ج.پ.مورگان بانكىسىدا بىر مەھەل ئىشلەش جەريانىدا ۋال ستريت كوچىسى بىلەن ناھايىتى پىششىق تونۇشۇپ چىقتى. ئۇ شۇ چاغدا يەنە گوللاندىيە شېل نېفىت شىركىتىنىڭ مۇدىرىيىەت ئەزاسى ئىدى. ۋىكتور ئەنگلىيە ئاخبارات تارمىقى(MI5 ~ ھەربىي ئاخبارات بۆلۈمىنىڭ بەشىنچى باشقارمىسى)دا كۆپ قېتىم يۇقىرى مەنسەپ تۇتۇپ، كېيىن ئەنگلىيە باش ۋەزىرى ساچېر خانىمغا ئامانلىق مەسلىھەتچىسى بولدى. ئۇنىڭ تاغىسى بارون ئېدمۇند روتسچىلد ئۆز ۋاقتىدا "ئىسرائىلىيەنىڭ ئاتىسى"دەپ ئاتالغانىدى. زېرەك كاينس ۋىكتورنىڭ تەۋسىيەسى ۋە رىغبەتلەندۇرۇشى بىلەن، قىممىتى تۆۋەن قەرزلىك پۇل ۋە پۇل پاخالىلىقى نەزەريەسىنىڭ زۆرۇرىيىتىنى شۇ ھامان ھېس قىلىپ يەتتى. بۇ دەل دۇنياۋى بانكىرلار شۇ زامانلاردا ھارماي-تالماي ئىنتىلىۋاتقان ھۇجۇم نىشانى ئىدى.

كاينس ئادەتتىكى ئادەملەرگە قويۇلىدىغان ئەخلاق ئۆلچىمىدىن پۈتۈنلەي مۇستەسنا بولغاچقا، ئۆزىنىڭ سىياسىي جەھەتتىكى يالغان-ياۋىداق گەپلىرىدىن تەشۋىشلەنمەيتتى. مۇھىمى، ئۇ ئۆزىنىڭ ئىقتىساد نەزەريەسىنى ساختا سانلىق مەلۇماتلار بىلەن ئىسپاتلاپ كۆرسىتىشكە ئادەتلەنگەنىدى. گويا مۇرراي روسبارد ئېيتىپ ئۆتكەنىدەك: "كاينسىنىڭ نەزەريىسىپ دېگەنلەر ئۇنىڭ پەيتىنى كەلتۈرۈپ تۇرۇپ ھوقۇقىغا ئېرىشىش پۇرستىگە پۈتلىكاشاك ئىدى. شۇڭا، ئۇ ئىلگىرىكى ئېتىقادىنى ھەرقاچان ئۆزگەرتىپ تۇرۇشقا رازى ئىدىكى، گېزى كەلسە ھەتتا بىر تەڭگە ئۈچۈنمۇ ئاشۇنداق قىلىشنى خالايتتى."

كاينس ئىقتىسادشۇناس بولغان ئادەم ئۆز تەلىماتىنى "ئىلمىي كارامەت"كە ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن، پۇل مۇئامىلە ۋە سىياسىي ساھەدىكى كاتتىلارنىڭ ھەر تەرەپلىمە "باربكاللا"، "ئاپىرىن"لىرىغا تايانمىسا بولمايدىغانلىقىنى چۈشىنەتتى. شۇڭا، ئۇ "تارىخىي تەرەققىياتنىڭ توغرا يۇزلىنىشى"نى ئاڭقىرىۋالغاندىن كېيىن، ناتىقلىق ۋە ئۆزىنى بازارغا

سېلىش جەھەتتىكى ھەيران قىلارلىق كارامىتىنى دەرھال ئىشقا سالدى.

كامبرىج ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئادام سمىت، داۋىد رىكاردو ۋە گېئورگې كاتلېت مارشال قاتارلىقلارنىڭ تەسىرى بىلەن دۇنيا ئىقتىساد نەزەريەسىنىڭ بۆشۈكىگە ئايلىنىدىغانلىقى تۇرغانلا گەپ ئىدى. شۇڭا، گېئورگې كاتلېت مارشالنىڭ شەخسەن ئۆزى تاللىغان ئىز باسارى بولمىش كاينىسىمۇ ئىنتايىن پايدىلىق ئورۇنغا ئېرىشتى. 1936-يىلى ئۇنىڭ «ئىشقا ئورۇنلىشىش، ئۆسۈم ۋە پۇل ھەققىدە ئومۇمىي چۈشەنچە» ناملىق كىتابى نەشر قىلىندى. بۇنىڭ بىلەن، دۇنياۋى بانكىرلار ئۇلارنىڭ كۆڭلىدىكىنى يېپىدىن يېڭىسىگىچە تاپالىغان ئىقتىساد نەزەريەسىنى ناھايىتى ئەتىۋارلىدى؛ سىياسىيونلار "پۇل قەرز ئېلىش، پۇل بېسىش ۋە پۇل خەجلەش"تىن ئىبارەت پاخال پۇل سىياسىتىگە ئىچىدە ئالەمچە خۇشال بولسىمۇ، ئەمما ئاشكارىلاشقا ئالدىراپ كەتمىدى. شۇنداق قىلىپ، بۇ ھەقتىكى مۇنازىرىلەر بىلەن "باربكاللا-ئاپىرىن"لار ئىلىم ساھەسىنى بىر ئالدى.

كاينىس دۇنياۋى بانكىرلار بىلەن سىياسىيونلارنىڭ پاخال پۇل سىياسىتىنى كۈچلۈك قوللايدىغانلىقىغا ئاللىبۇرۇن ئىشەنگەنىدى. ئۇنىڭ نەزەرىدە، پاخال پۇل سىياسىتىنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئەڭ كۆپ ئۇچرايدىغان ئاۋام پۇقرا ئەسلىدىنلا "يا زىيادە ھاماقەتلەر، يا زىيادە رەزىللەر" ئىدى. شۇڭا، ئەمدىكى گەپ ئىلىم ساھەسىنى بابلاش ئىدى.

كاينىس ئۆزى ۋەكىللىك قىلىدىغان زامانىۋى ئىقتىساد نەزەريەسى بىلەن كونىراپ كەتكەن ئەنئەنىۋى ئىقتىساد نەزەريەسىنىڭ ئىككى چوڭ لاگېر سۈپىتىدە قارىمۇقارشى ئورۇندا تۇرىدىغانلىقىنى جاكارلاش بىلەن بىرگە، ئۆزىنىڭ يېڭى ئىقتىساد تۇغرىسىدىكى بۇ مۇرەككەپ "دەستۇرى" تۇغرىسىدا: "30 ياشقا كىرمىگەن ئىقتىسادشۇناسلارلا ئاندىن چۈشىنەلەيدۇ" دېگەن گەپنى كۆتۈرۈپ چىقتى. ئۇنىڭ بۇ گېپى ياش ئىقتىسادشۇناسلارغا ياغدەك ياققاچقا، پائۇل ساموئېلسون دوستىغا يازغان خېتىدە، ئۆزىنىڭ تېخى 30 ياشقا كىرمىگەنلىكىدىن خۇشاللىقىدا قىنىغا پاتمىغان ھالدا: "ياشلىق نېمىدىگەن قالتىس!" دېگەنىدى. ئەمما، ئۇ يەنە «ئىشقا ئورۇنلىشىش، ئۆسۈم ۋە پۇل ھەققىدە ئومۇمىي چۈشەنچە» ناملىق بۇ ئەسەرنىڭ "قۇرۇلمىسى قالايمىقان، باش-ئايىغىنى تاپقىلى بولمايدىغان ئىنتايىن ناچار كىتاب" ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ

قىلغانىدى.

ئامېرىكا ئالىملىرى ئۆز ۋاقتىدا: "بۇ كىتابنى ناۋادا ئامېرىكىنىڭ غەربىدىكى چەت-ياقا ئىنستىتۇتلارنىڭ پىروفېسسورلىرىدىن بىرەرسى يازغان بولسا، داڭ چىقىرىشى ئۇ ياقتا تۇرسۇن، ھەتتا كىتابنى ئېلان قىلدۇرمىقىمۇ تەسكە چۈشەتتى" دەپ قارىغانىدى.

1932-يىلدىكى پىرېزىدېنت سايلىمى



ئامېرىكىنىڭ 31-نۆۋەتلىك پىرېزىدېنتى خېربېرت كىلارك خوۋېر

1932-يىلدىكى پىرېزىدېنت سايلىمى ھەممىلا يەرنى ئىقتىسادىي كاساتچىلىق قاپلىغان ئېغىر كۈنلەردە باشلاندى. 13 مىليون ئادەم ئىشسىز قېلىپ، ئىشسىزلىق نىسبىتىنىڭ 25 پىرسەنتكە چىقىشى شۇ چاغدا ۋەزىپە ئۆتەۋاتقان پىرېزىدېنت خېربېرت كىلارك خوۋېرغا ئىنتايىن ئېغىر بېسىم پەيدا قىلغانىدى. ئەمما، ئۇ دېموكراتلار پارتىيەسىدىن چىققان پىرېزىدېنت نامزاتى روزۋېلتنىڭ 1928-يىلدىن بۇيانقى ئىقتىسادىي سىياسىتىگە بولغان كۈچلۈك تەنقىدى ۋە پىرېزىدېنت خوۋېر بىلەن ۋال ستىرىت بانكىرلىرى ئارىسىدىكى ئىچقويۇن-تاشقويۇنلۇقتا بولغان قاتتىق ئەيىبلەشلىرىگە كۆشنى ئويلاندۇرىدىغان دەرىجىدە سۈكۈت قىلدى. ھالبۇكى، خوۋېر ئەسلىمىسىدە شۇ چاغدىكى ھەقىقىي ئويىنى مۇنداق تەسۋىرلىگەنىدى:

> روزېۋېلتنىڭ: "خوۋېر 1929-يىلدىكى ھايانكەشلىك دولقۇنىغا جاۋابكار بولۇشى كېرەك" دېگەن بايانىتىغا قانداق ئىنكاس قايتۇرۇشتا، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنىڭ 1925-يىلدىن 1928-يىلغىچە، ياۋروپا كۈچلۈكلىرىنىڭ تەسىرى بىلەن پۇلنى پاخالالاشتۇرۇش سىياسىتىنى مەقسەتلىك يولغا قويغانلىقىنى ئاشكارىلىۋەتتىم بولارمۇ-بولماسمۇ؟ دېگەن مەسىلىدە جىق ئويلىنىپ كەتتىم. چۈنكى، مەن ئەينى چاغدىكى ئۇ سىياسەتكە قارشى ئىدىم.

دېمىسىمۇ، خوۋېر ئۇ زامانلاردا راستتىنلا ناھەقچىلىك ئىچىدە ئۆتكەنىدى. جۇملىدىن، ئۇ ئامېرىكىغا پىرېزىدېنت بولغىنى بىلەن، ھۆكۈمەتنىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقى بولمىغاچقا، ئىقتىسادىي سىياسەت ۋە پۇل سىياستىدە گېپى ئانچە ئۆتمەيتتى. شۇڭا، مۇبادا خۇسۇسىيلار ئىلكىدىكى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىمىسى نيۇيورك بانكىسى ماسلاشمىسا، ھۆكۈمەتنىڭ ھەرقانداق سىياستى قۇرۇق گەپ پېتى قالاتتى.

خوۋېر گېرمانىيەگە تۆلەم تۆلىتىش مەسىلىسىدە بانكىرلار بېكىتكەن پىرىنسىپتىن چەتنەپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن، ۋال ستىرېتلىقلارنىڭ كۆزىگە سەت كۆرۈنۈپ قالدى. ئەسلىدە مورگاننىڭ 1929-يىلى بېكىتكەن "يوڭ پىلانى"دا، ۋال ستىرېتلىقلار زايوم تارقىتىش، ئۇنىڭ قەرزدارلىقىنى گېرمانىيەگە ئارتىش ئارقىلىق، گېرمانىيە زىممىسىگە ئالىدىغان ئۇرۇش تۆلىمىنى ئۈندۈرۈش ۋە زايوم سېتىشىپ بەرگەنلەر ئارىدىن مونەك-مونەك نەپ ئېلىش تاكتىكىسى ئوتتۇرىغا قويۇلغانىدى.

يۇقىرىقى پىلان يولغا قويۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي، يەنى 1931-يىل 5-ئايدا، گېرمانىيە بىلەن ئاۋستىرىيەدە پۇل مۇئامىلە كىرىزىسى يۈز بەردى. روتسچىلد جەمەتى بانكىسى بىلەن ئەنگلىيە بانكىسىنىڭ "بازارنى قۇتقۇزۇش" ھەرىكىتى يامراپ كېتىۋاتقان كىرىزىسنى توسۇپ قالالمىدى. مورگان قاتارلىق ۋال ستىرېت بانكىرلىرىمۇ بىر ئوبدان كېتىۋاتقان "يوڭ پىلانى"نىڭ يېرىم يولدا چىقىشىنى خالىمايتتى. شۇڭا، مورگاننىڭ شېرىكى رامون ئامېرىكا پىرېزىدېنتى خوۋېرغا دەرھال تېلېفون قىلىپ، ئۇنىڭغا: "ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنى گېرمانىيە ھۆكۈمىتىگە ئۇرۇش تۆلىمى ھېسابىدا قىسقا مۇددەتلىك قەرز بېرىپ تۇرۇشقا كۆندۈرسىڭىز گېرمانىيەدىكى پۇل مۇئامىلە كىرىزىسى ئاز-تولا پەسەيگەندىن كېيىن قالغان ئىشلار ئىزغا چۈشۈپ كېتەتتى" دېگەن تەلەپنى قويدى. شۇنداقلا، ئۇنى: "ياۋروپا پۇل مۇئامىلە سىستېمىسى ئالمادىس گۈمران بولۇپ كەتسە، ئامېرىكىدىكى كاساتچىلىقمۇ ئەدەپ كېتىدۇ" دەپ ئاگاھلاندۇرغانمۇ بولدى.

ئەمما، پىرېزىدېنت خوۋېر گېرمانىيە ئۇرۇش تۆلىمىگە چېتىلىدىغان ھەرقانداق ئىشتا، ئالدى بىلەن فىرانسىيە ھۆكۈمىتىنىڭ مەسلىھەتىنى ئېلىشقا ئاللىقاچان ماقۇل بولغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە سىياسىيون

بولغان ئادەم ھەرگىزمۇ "مىكى-مىكى" دەپ يۇرسە بولمايتتى. شۇڭا:

ــ بۇ ھەقتە ئويلىنىمەن، ــ دېدى خوۋېر رامونغا گەپنى ئۇدۇللا قىلىپ، ــ ئەمما، سىياسىي نۇقتىدىن ئالغاندا بۇ ئىش دېگەندەك چەك باسمايدۇ. چۈنكى، ئۆزبېگىز نيۇيوركتا بولغاچقا، بىر پۇتۇن دۆلەتنىڭ ھۆكۈمەتلەر ئارا قەرزدارلىققا زادى قانداق پوزىتسىيە تۇتىدىغانلىقىنى چۈشەنمەيسىز.

ــ بىر نەچچە كۈندىن بېرى بولۇۋاتقان مىش-مىش گەپلەرنى ئېھتىمال ئاڭلىدىڭىز، ــ دېدى رامون ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈپلا ــ بەزىلەر جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيەسىنىڭ 1932-يىلدىكى قۇرۇلتىيىدا سىز تەشكىللىگەن ھۆكۈمەتنى "ئورۇننى بوشات!" دېمەكچى بولۇۋاتىدۇ. ئەگەر دېگىنىمىز بويىچە قىلسىڭىز، ئۇنداق مىش-مىش گەپلەرنى بىر كېچىدىلا چىققان يېرىگە تىقىۋېتەلەيمىز، ــ رامون گەپنىڭ ئاخىردا كۈزۈرىنى كۆرسەتتى، ــ مۇبادا ئىش ئەپلىشىپ قالسا، شان-شەرەپنىڭ ھەممىسى پىرېزىدېنتنىڭ بولىدۇ.

خوۋېر بىر ئاي ئويلىنىپ، ئاخىر ماقۇلغا كەلدى.

1932-يىل 7-ئايغا كەلگەندە، رامون ئاق سارايغا "پىرېزىدېنت گېرمانىيەنىڭ ئۇرۇش تۆلىمى مەسىلىسى ئۈستىدە قايتا ئويلىنىشى كېرەك" دېگەن گەپنى يەتكۈزگىلى ئىككىنچى نۆۋەت ئادەم ئەۋەتتى. ئەمما، سەۋر قاچىسى توشقان خوۋېر غەزەپ ۋە ھەسرەت ئىچىدە مۇنداق دەپ ۋارقىراپ كەتتى:

ــ رامون چوتنى خاتا سوقۇۋاتىدۇ؛ ئامېرىكىلىقلارنىڭ نەپرىتى ۋە قارشىلىقىنى قوزغاۋاتقان بىر ئىش بار دېيىلسە، ئۇ دەل گېرمانىيە، ئەنگلىيە ۋە فىرانسىيەنىڭ گەدىنىدىكى ئامېرىكا قەرزىنى بىكار قىلىش ياكى كېچىكتۈرۈش ئارقىلىق، ئامېرىكىلىقلارنىڭ مەنپەئەتىگە دەخلى-تەرۇز يەتكۈزۈش قىلمىشى. رامون پۇتۇن مەملىكەتنى قاپلىغان بانكىرلارغا قارشى كەيپىياتنى ھېس قىلالمايۋاتىدۇ. بانكىرلار: "سىياسىيونلارمۇ قارا گۇرۇھقا دوست تارتىشىپ بەرسىكەن" دېگەن ئۆمىدتە. بانكىرلار ئېھتىمال گېرمانىيەلىكلەر بىلەن تۆلەم مەسىلىسى ھەققىدە كېلىشىپ بولدى بولغاي. ئەمما ئۇ ئەڭ قاملاشمىغان كېلىشىم، خالاس!

نەتىجىدە خوۋېر ۋال ستېرىتلىقلارنىڭ تەلىپىنى رەت قىلىۋىدى، فىرانسىيە تۆلەمنى كېچىكتۈردى.

ژال ستريتلىقلار پىرېزىدېنت خوۋېرنىڭ پاي چېكى بازىرىدىكى دەسمايىسىز هايانكەشلىكنىڭ ئەدىپىنى بېرىش داۋامىدا پۇل مۇئامىله ساهەسىدىكى بىر مۇنچه سەتچىلىكنىڭ چاۋسىنى چىتقا يېيىۋەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، قەهرى غەزەپكه كەلدى. ئۇنىڭ ئۇستىگه، مىسلى كۆرۈلۈپ باقمىغان ئىشسىزلىق، ئىقتىسادي كاساتچىلىق ۋه پاي چېكى بازىرىدىكى پاجىئه ۋەجىدىن قاقسەنەم بولۇپ كەتكەن خەلقنىڭ شۇنداقلا خىلمۇخىل كۇچلەرنىڭ ژال ستريتتىكى بانكىرلارغا بولغان ئۆچمەنلىكى تولۇپ تاشتى. ئەل رايىغا زىيادە ئىشەنگەن پىرېزىدېنت خوۋېر بانكىرلارغا قىلچه يۇز-خاتىر قىلماي، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن مەسىلىنى ئۇرۇل-كېسىل بىر تەرەپ قىلماقچى بولدى. ئۇ: "پاي چېكى بازىرى بانكىرلارنىڭ ئالقىنىدىكى قىمارخانىغا ئايلىنىپ قالدى: دەسمايىسىز هايانكەشلەر بازارغا بولغان ئىشەنچىنىڭ قايتا تۇرغۇزۇلۇشىغا كاشىلا قىلماقتا" دەپ ئەيىبلەش بىلەن بىرگه، نيۇيورك پاي چېكى بېرژىسىنىڭ لېدىرى ۋىتنېيىنى: "پاي چېكى بازىرىدىكى دەسمايىسىز هايانكەشلىككه چەك قويۇلمىسا، پارلامېنتنىڭ تەكشۈرۈشىنى ئىشقا سېلىپ، پاي چېكى بازىرىنى نازارەت ئاستىغا ئالمەن" دەپ ئاگاهلاندۇردى.

ئەمما، ژال ستريتلىقلار پىرېزىدېنتنىڭ بۇ تەلىپىگه "قۇرۇق گەپ!" دېگەن بىر ئېغىز سۆز بىلەنلا ئىنكاس قايتۇردى.

ئۇلار بىلەن جان تىكىپ ئېلىشىشقا تەرەددۇتلانغان پىرېزىدېنت خوۋېر كېڭەش پالاتاسىغا پاي چېكى بازىرىدىكى دەسمايىسىز هايانكەشلىكنى تەكشۈرۈش هەققىده بۇيرۇق چۈشۈردى. قاتتىق غەزەپكه كەلگەن ژال ستريتلىقلار رامونىنى ئاق سارايغا چۈشته غىزالانغاچ ئولتۇرۇپ، پىرېزىدېنت بىلەن دۆلەت كاتىپىنى تەكشۈرۈشنى توختىتىشقا كۆندۈرۈش ئۈچۈن ئەۋەتتى. ئەمما، پىرېزىدېنت ئىنده‌ككه كېلىدىغاندەك ئەمەس ئىدى.

تەكشۈرۈش 20-يىللارنىڭ ئاخىرىدىكى پاي چېكى سودىسىغا ئالاقىدار خۇپىيانه ئىشلارغىچه كېڭەيتىلگەنىدىن كېيىن، چوڭ ۋه ئېغىر دېلولار يۇشۇرۇن تۇشتىن پاش بولغىلى تۇردى: گولدمان گۇرۇھى، مورگان شىركىتى قاتارلىقلارنىڭ پاي چېكى بازىرىدىكى سەتچىلىكلىرى خەلقى ئالەمگه ئاشكارىلاندى. پاي چېكى بازىرىدىكى ئۇشتۇمتۇت كاساتچىلىق بىلەن ئىقتىسادي جەهەتتىكى ئېغىر كاساتچىلىقنىڭ سىرلىق مۇناسىۋىتى ئېچىپ تاشلىنىشى بىلەن، بانكىرلار خەلقنىڭ غەزەپ گۇلخانلىرى ئىچىده

قالدى.

هالبۇكى، پىرېزىدېنت خوۋېرنىڭ سىياسىي ھاياتىمۇ بانكىرلار بىلەن خەلقنىڭ غەزەپ ئۇچقۇنلىرى ئارىسىدا ئاياغلاشتى. شۇنداق قىلىپ، "ئامېرىكىنىڭ 20-يىللاردىكى ئەڭ بۈيۈك پىرېزىدېنتى" دەپ ئاتالغان فىرانكلىن دېلانو روزېۋېلت خوۋېرنىڭ ئورنىنى باستى.

فىرانكلىن دېلانو روزېۋېلت زادى كىم؟

ھەقىقىي ئەھۋال ھەممىمىزگە ئايان: غايەت زور ھوقۇق مەركىزىگە جايلاشقان پۇل مۇئامىلە كۈچلىرى پىرېزىدېنت ئاندرېۋ جېكسون دەۋرىدىن باشلاپلا ھۆكۈمەتنى قارمىقىغا ئېلىۋالغانىدى. مانا ئەمدى دۆلتىمىزدە جېكسون دەۋرىدە يۈز بەرگەن بانكا-ھۆكۈمەت كۈرىشى تەكرارلىنىش ئالدىدا تۇرۇپتۇ. يەنە كېلىپ، ئەمدىكى كۈرەش ئىلگىرىكىگە قارىغاندا تېخىمۇ كۈچلۈك ۋە تېخىمۇ كەڭرى ئاساسقا ئىگە.

روزېۋېلت 1933-يىل 11-ئاينىڭ 21-كۈنى

روزېۋېلتنىڭ بۇ "ئەينەن ئەھۋال ھەققىدىكى بايان"لىرى ئەينى يىللاردىكى ۋىلسوننىڭ گەپلىرىگە ئاز-تولا ئوخشىشىپ كېتىدۇ. مۇبادا ئەينى يىللاردىكى ۋىلسوننى ئىلىم ئەھلى بولغاچقا بانكىرلارنىڭ ھىيلە-نەيرەڭلىرىنى دېگەندەك ئاڭقىرىپ بولالماي ئاشۇنداق گەپنى قىلغان، دەپ قارىساق، ئۇنداقتا روزېۋېلتنىڭ كەچمىشلىرىدىن ئۇنىڭ يۇقىرىقى گەپلىرىگە ئازدۇر-كۆپتۇر ياسالمىلىقنىڭ يوشۇرۇنغانلىقىنى قىياس قىلىش مۇمكىن. ۋەزىپىدىكى پىرېزىدېنت بىلەن ۋال ستريتلىقلارنىڭ خۇپىيانە باردى-كەلدىسىنى دەستەك قىلىپ تۇرۇپ ھۇجۇمغا ئۆتۈش ئامېرىكا تارىخىدىكى پىرېزىدېنت سايلىمىدا ئۇتۇپ چىقىشنىڭ ئەپلىك چارىسى بولۇپ كەلگەنىدى. 1932-يىل 8-ئاينىڭ 20-كۈنى، روزېۋېلت ئوخايو ئىشتاتىدا سۆزلىگەن سايلام نۇتۇقىدا ھاياجان بىلەن مۇنداق دېدى:

بايقىشىمىزچە، ئامېرىكا سانائىتىنىڭ ئۈچتىن ئىككىسى بىر نەچچە يۈز شىركەتكە مەركەزلەشكەن؛ ئەھەلىيەتتە ئۇ شىركەتلەر جىق بولسا بەش ئادەمنىڭ ئالقىنىدىلا چۆرگىلەيدۇ. ئامېرىكىدىكى كاپىتال ئوبوروتىنى 30 چە بانكا ۋە سودا بانكىلىرىنىڭ

ئاكسىيە سودىگەرلىرى كونترول قىلدۇ. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، يۇكسەك دەرىجىدە مەركەزلەشكەن ئىقتىسادىي هوقۇقنىڭ ناهايىتى ئاز ساندىكى كىشىلەرنىڭ ئىلكىدە ئىكەنلىكىنى شۇنداقلا بۇ ئەهۋالاتلارنىڭ پىرىزىدېنت ئەپەندى(خوۋېرنى دېمەكچى) نىڭ دېگىنى بىلەن قارىمۇقارشى ئىكەنلىكىنى بايقاپ تۇرۇپتىمىز.

روزېۋېلت ئۆزىنى ئىمكانىيەتنىڭ بارچە ئامېرىكا پۇقرالىرى چىن قەلبىدىن هىمايە قىلغان ۋە بانكىرلارغا ئىزچىل قاپاق ئېچىپ باقمىغان شۇنداقلا ئاددىي پۇقرانى دەپ پۇل مۇئامىلە ماگناتلىرى بىلەن ئېلىشىشقا پېتىنالمىغان پىرىزىدېنت جېكسونغا بەكرەك ئوخشاتقۇسى كېلەتتى. ئەمما، روزېۋېلتنىڭ كەچمىشلىرىدىن ئۇنىڭ دۇنياۋى بانكىرلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنىڭ خوۋېرنىڭكىگە قارىغاندا تېخىمۇ قويۇق ئىكەنلىكى ئايان ئىدى.

روزېۋېلتنىڭ 1784 ـ يىلى نيۇيورك بانكىسىنى قۇرغان ئۇلۇغ بوۋىسى جامېس روزېۋېلت ئامېرىكىدىكى ئەڭ قەدىمكى بانكىرلار جەمەتىدىن ئىدى. ئەمما، بۇ بانكا ئامېرىكا زايوم بازىرىدا زايوم باهاسىغا مۇداخىلە قىلغانلىقى ئۈچۈن 2006 ـ يىلى ئەيىبلەندى. مەزكۇر بانكىنىڭ كەسىپلىرىنى تاكى روزېۋېلت پىرىزىدېنت بولغانغا قەدەر ئۇنىڭ نەۋرە ئاكىسى باشقۇروپ كەلگەنىدى. روزېۋېلتنىڭ دادىسىنىڭ ئىسمىمۇ جامېس بولۇپ، ئامېرىكا سانائەت ساهەسىدىكى ماگناتلاردىن ئىدى. ئۇ خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ قانۇن ئىنستىتۇتىنى پۈتكۈزگەن بولۇپ، كۆمۈر كان، تۆمۈرىيول قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان غايەت زور سانائەتنىڭ هەقدارى، شۇنداقلا ئامېرىكا جەنۇب تۆمۈرىيول ئاكسىيە شىركىتىنىڭ قۇرغۇچىسى ئىدى. بۇ شىركەت تۆمۈرىيول كەسپىنى قوشۇۋېلىشنى ئاساس قىلغان تۇنجى تۈركۈمدىكى ئاكسىيەلىك كارخانىلاردىن ئىدى. روزېۋېلتنىڭ ئۆزىمۇ خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتكۈزگەن بولۇپ، ئۇ ئادۋوكاتلىق قىلغان چاغلاردا، مورگان شىركىتى ئۇنىڭ ئاساسلىق مۇئامىلىدارلىرىدىن ئىدى. روزېۋېلت بانكىلارنىڭ كۈچلۈك مەدەتكارلىقى بىلەن 1916 ـ يىلى 34 يېشىدا ئامېرىكا دېڭىز ئارمىيەسى قوماندانلىق ئىشتابىدا يارەمچى قوماندان بولدى. ئۇنىڭ ۋاشىنگتوندىكى يېڭى ئۆيىنى مورگاننىڭ ئالىي هەمكارى، دائىم پىرىزىدېنت خوۋېردىن چاتاق تېپىپلا تۇرىدىغان رامون ئورۇنلاشتۇرۇپ بەرگەنىدى.

روزۋېلتنىڭ ئىلگىرى پىرېزىدېنت بولغان تېئودورو روزۋېلت ئىسىملىك بىر تاغىسى بار ئىدى. ئۇنىڭ گېئورگې ئېملون روزۋېلت ئىسىملىك يەنە بىر نەۋرە تۇغقىنى ۋال ستىرېتتىكى مەشھۇر شەخسلەردىن ئىدى. گېئورگې ئېملون روزۋېلت تۆمۈرىوللارنى كەڭ كۆلەمدە قوشۇۋېلىش دولقۇنى قوزغالغان زامانلاردا تۆمۈرىول شىركىتىدىن 14نى قايتا تەشكىللەش بىلەن بىرگە، مورگاننىڭ ھاكىملىقىدىكى ھاۋالىلىك سېلىنما شىركىتى، چېمىكال بانكىسى ۋە نيۇيورك پۇل ئامانەت بانكىسىنىڭ مۇدىرىيەت ئەزاسى بولغانىدى. قىسقىسى، ئۇ مۇدىرىيەت ئەزاسى بولغان شىركەتلەرنى تىزىملاپ كەلسە بىر دەپتەر توشىدۇ، ئەلۋەتتە.



ئامېرىكىنىڭ 32-نۆۋەتلىك پىرېزىدېنتى فرانكلىن روزۋېلت

روزۋېلتنىڭ ئانىسى دېلانومۇ توققۇز پىرېزىدېنت بىلەن تۇغقاندارچىلىقى بار داڭلىق جەمەتنىڭ پۇشتى ئىدى.

يېقىنقى زامان ئامېرىكا تارىخىدىكى پىرېزىدېنتلارنىڭ ھېچقايسىسى، سىياسىي ۋە پۇل مۇئامىلە بايلىقى جەھەتتە روزۋېلتنىڭ ئالدىغا ئۆتەلمەيدۇ.

روزۋېلت 1921-يىلى نەزەرىنى ھۆكۈمەتتىن ۋال ستىرېتقا ئاغدۇردى. جۈملىدىن، ئۇ نۇرغۇن پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتىنىڭ مۇدىرىيەت ئەزاسى ياكى مۇئاۋىن لېدىرلىق ۋەزىپىسىنى زىممىسىگە ئېلىپ، سىياسىي ۋە پۇل مۇئامىلە جەھەتتىكى كەڭرى مۇناسىۋەت تورىغا تايىنىپ، ئۆزى تۇرۇشلۇق شىركەتكە غايەت زور پايدا يارىتىپ بەردى. روزۋېلت ئاۋام پالاتا ئەزاسى شۇنداقلا قەدىناس دوستى مېخقا يازغان خېتىدە، ھۆكۈمەت زايومى تىجارىتى قىلماقچى بولغان بىر پۇل مۇئامىلە شىركىتىنىڭ گېپىنى قىلىپ مۇنداق دېگەنىكەن: ”ئارىمىزدىكى ئۇزۇلمەس دوستلۇقنىڭ ھۆرمىتى يۈزىسىدىن ياردىمىڭىزگە ئېرىشىش ئۈمىدىدىمەن؛ بروكلىنلىق قېرىلارنىڭ قولىدىكى زايوم توختامىدىن ئاز-تولا قولغا چۈشۈرسەك بولاتتى. ئۇ زايوملارنىڭ كۆپىنچىسى شەھەر قۇرۇلۇشىغا چېتىلىدۇ؛ ئىشقىلىپ، مەندەك دوستىڭىزنى ئۇنتۇپ قالمىسىڭىز بولاتتى. بۇ ئىشنى دەپ شەھەر مەمۇرىيىتىدىكىلەرنى مالال قىلىپ يۈرسەم بولمىغۇدەك. ئەمما، مېنىڭ دوستۇم سىزنىڭمۇ دوستىڭىز. شۇڭا، بۇ ئىشتا ’قوينۇمدىن

تۆكۈلسە قونجۇمغا' دەۋەتسىڭىزغۇ ماڭا چوڭ ياردەم قىلغان بولاتتىڭىز؛ يادىمىڭىزنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالماينتىم."

ئۇ دېڭىز ئارمىيە قوماندانلىق ئىشتابى بىلەن چوڭ بىر تىجارەتنى قىلماقچى بولغان دوستىغا يازغان خېتىدە مۇنداق دېگەنىكەن: "دېڭىز ئارمىيە قوماندانلىق ئىشتابىدىكى بىر دوستۇم گەپ ئارىلىقىدا، شىركىتىڭلار بىلەن سەككىز دىيۇملىق زەمبىرەك تىجارىتى قىلماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى دەپ بەردى. دېڭىز ئارمىيە قوماندانلىق ئىشتابىنىڭ يارەمچى باشلىقى بولغان ئاشۇ چاغلاردا، سىلەر بىلەن كۆڭۈللۈك ھەمكارلاشقانلىقىمنى تۇيۇقسىز ئەسلەپ قالدىم. زايومىڭلارنى سېتىشىپ بېرىشنى شىركىتىمىزگە ئازـتولا ھاۋالە قىلىشقا بولارمۇ؟! سىزنى ۋاكالەتچىمىزنىڭ تېلېفونىنى قوبۇل قىلسىكەن دېگەن ئۈمىدتىمەن."

روزېۋېلت كېلىدىغان پايدىسى ناھايىتى كۆپ بەزى بىر تىجارەت ئىشىدا گەپنىڭ ئوچۇقىنى ئېيتىپ: "بۇنىڭدا دوستلۇققىلا تايانغان بىلەن ئىش پۈتمەيدۇ" دەيتتى. قىسقىسى، ئاشۇ شىركەتلەرنىڭ ئىچكى قىسمىغا تەۋە بەزىبىر خەتـچەكلەردىن روېۋېلتنىڭ ئەينەن تەسۋىرىنى تېخىمۇ ئېنىق كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

روزېۋېلت 1922ـيىلى بىرلەشمە ياۋروپا سېپىلىنما شىركىتىنىڭ قۇرۇلۇشىغا ئىشتىراك قىلىپ، شىركەتنىڭ لېدېرلىق ۋەزىپىسىنى زىممىسىگە ئالدى. مەزكۇر شىركەتنىڭ مۇدىرىيەت ئەزالىرى ۋە مەسلىھەتچىلىرى ئارىسىدا 1923ـيىلدىكى گېرمانىيە دەھشەتلىك پۇل پاخاللىقىنى بىر قوللۇق پەيدا قىلغان، گېرمانىيەنىڭ سابىق باش ۋەزىرى ۋىلھېلم كۇنو بىلەن ماكس ۋاربۇرگمۇ بار ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ۋاربۇرگنىڭ ئىنىسى پائۇل ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتـبانكىسىنىڭ باش لايىھەلىگۈچىسى ۋە مۇئاۋىن رەئىسى ئىدى. مەزكۇر شىركەت تارقاتقان 60 مىڭ ئەۋزەل پاينىڭ نۇرغۇنى روزېۋېلتنىڭ ئىلكىدە ئىدى. بۇ شىركەت گېرمانىيەدە ئاساسەن دېگۈدەك خىلمۇ خىل ھايانكەشىلىك تىجارىتى قىلاتتى. گېرمانىيە پۇقرالىرى دەھشەتلىك پۇل پاخاللىقىنىڭ دەستىدىن قاقسەنەم بولۇپ كەتكەن چاغلاردا، روزېۋېلتنىڭ بىرلەشمە ياۋروپا سېپىلىنما شىركىتى توپىلاڭدىن توغاچ ئوغرىلىغاندەك ئەسەبىيلەرچە پۇل تاپقانىدى.

دەھشەتلىك پۇل پاخاللىقى بىر دۆلەت پۇلىنىڭ كۇرسىنى بىراقلا

چۈشۈرۈۋېتىپ، بايلىقلارنىڭ كەڭ كۆلەمدە يۆتكىلىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇ ئەزالىدىنلا دۇنياۋى بانكىلارغا "ئېچىل داستىخىنىم" بولۇپ كەلگەنىدى. "پۇل پاخالىلىقى ئەڭ ئېغىر ئەخلاق كىرىزىسىنى 1923 - يىلى گېرمانىيەدە رويابقا چىقاردى. چۈنكى، ئۇ چاغدا قولىدا ئازراق ئامېرىكا دوللىرى ياكى پۈند ئىستېرلىڭ بار ھەرقانداق ئادەم گېرمانىيەدە گويا پادىشاھلاردەك ياشىيالايتتى. بىر نەچچە ئامېرىكا دوللىرى كىشىلەرگە مىليونىرلارچە ھايات بەخش ئېتەلەيتتى. گېرمانىيەگە توپ - توپى بىلەن ياغقىلى تۇرغان چەت ئەللىكلەر گېرمانلارنىڭ ئائىلىۋى بايلىقلىرى، كۆچمەس مۈلۈكلىرى، جاۋاھىراتلىرى ۋە سەنئەت بۇيۇملىرىنى ئادەمنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيدىغان ئەرزان باھادا تەرەپ - تەرەپتىن تالىشىپ سېتىۋالاتتى."

دەھشەتلىك پۇل پاخالىلىقى بىر دۆلەت پۇلىنىڭ كۈرسىنى بىراقلا چۈشۈرۈۋېتىپ، بايلىقلارنىڭ كەڭ كۆلەمدە يۆتكىلىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇ ئەزالىدىنلا دۇنياۋى بانكىلارغا "ئېچىل داستىخىنىم" بولۇپ كەلگەنىدى.

20 - ئەسىردىكى 90 - يىللارنىڭ باشلىرى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا دەھشەتلىك پۇل پاخالىلىقى يۈز بەرگەن چاغدىكىدەك، ئۇ زامانلاردىكى گېرمانىيەدىمۇ غايەت زور ئىجتىمائىي بايلىق ئەسەبىيلەرچە تالان - تاراجغا قېلىپ، ئوتتۇرا بۇرژۇئازلار خانۇەيران بولۇپ كەتتى؛ ئامېرىكا دوللىرى ياكى پۈند ئىستېرلىڭنىڭ كۈرسى ھەددى - ھېسابسىز ئۆسۈپ، گېرمانلارنىڭ بايلىقى پۇل كۈرسىدا كۆرۈلگەن بۇنداق زىيادە داۋالغۇش سەۋەبلىك ھەش - پەش دېگۈچە باشقىلارنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ كەتتى. كاينىسنىڭ گېپى بويىچە ئېيتقاندا: "پۇلنى زىيادە پاخالاشتۇرۇۋېتىش ئۇسۇلى پۈقرانىڭ تاپقان تەرگىنىنى خالىغانچە تالان - تاراج قىلىپ، نۇرغۇن كىشىنى قاقسەنەم قىلۋېتىش بەدىلىگە ئاز سانلىقلارنى بېيىتىدۇ، بۇ جەريان ئىقتىسادىي قانۇنىيەتكە ئۇيغۇن خىلمۇ خىل بۇزغۇنچى ئامىللارنى ئۆزىگە يوشۇرۇن مۇجەسسەملىگەن. ئەمما، مىليونلىغان ئادەمدىن بىرەرسىمۇ بۇ مەسىلىنىڭ نېگىزىنى تونۇپ يېتىشكە قادىر ئەمەس."

روزىۋېلت خوۋېرنىڭ ۋال ستىرىتلىقلار بىلەن بولغان خۇپىيانە باردى - كەلدىسىنى ئاچچىق ئەمما ھەققانىي گەپلەر بىلەن قاتتىق ئەيىبلەپ، ئۆزىنى پاكلىقنىڭ ئۇلگىسى، پۈقرانىڭ نىجادكارى قىلىپ دامىلىغان

چاغدا، ئۇنىڭ گەپ-سۆزى ئەملىيەتتىن بەكلا يىراقلاپ كەتكەنىدى.

ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى بىكار قىلىش: بانكىرلار روزېۋېلتقا يۈكلىگەن تارىخىي بۇرچ

بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنىڭ تەقەززاسى ۋەجىدىن ياۋروپا ئەللىرىنى گەدەنگىچە قەرزدار قىلىۋەتتى. ناۋادا ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى بولسا، ئامېرىكىنىڭ پۇل مۇئامىلە بايلىقى مەركەزلىك ئىشقا سېلىناتتى-دە، ئۇرۇش كۆلىمى مەلۇم دائىرىدىلا چەكلىنەتتى. بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا قارىنىنى راۋۇرۇس تويغۇرۇۋالغان دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ كۆزى ئاللىقاچان ئەمدىكى داستىخانغا تىكىلگەنىدى. ئەمما، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى قۇرۇلغان بولسىمۇ، ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنىڭ ئىسكەنجىسىدىكى پۇل مۇئامىلىنىڭ كاراماتى ئاشكارىلىنىپ، يەنە بىر قېتىملىق دۇنياۋى ئۇرۇشقا پايلىغۇدەك ماجالى قالمىغانىدى. شۇڭا، ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى بىكار قىلىش ياۋروپا ئەللىرى ۋە ئامېرىكىدىكى بانكىرلارنىڭ جىددىي تەقەززاسىغا ئايلاندى.

پۇقرانىڭ قەغەز پۇلىنى ئالتۇنغا ئايرىباشلاشتىن ئىبارەت تۇغما هوقۇقىنى تارتىۋېلىش ــ ئۇلارنى ئەڭ ئەقەللىي ئەركىنلىكتىن مەھرۇم قىلغانلىق.

ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ 5000 يىللىق تەرەققىياتى داۋامىدا، دۇنيا ئەللىرى بىردەك ئالتۇننى پۇلنىڭ ئاساقى شەكلى، دەپ تونۇپ كەلگەنىدى. دېمەك، ئالتۇن بىلەن بايلىق ئوتتۇرىسىدىكى مۇقەررەر باغلىنىش ئاللىبۇرۇن كىشىلەر تۇرمۇشىدىكى تەبىئىي مەنتىقىگە ئايلىنىپ بولغان. چۈنكى، پۇقرالار هۆكۈمەت سىياسىتى ۋە ئىقتىسادىي ۋەزىيەتتىن كۆڭلى سۇ ئىچمىگەن چاغدا، قولىدىكى قەغەز پۇلنى تىللاغا ئايرىباشلاپ، ۋەزىيەتنىڭ ياخشىلىنىشىنى كۈتىدۇ. دېمەك، قەغەز پۇلنى ئالتۇنغا ئايرىباشلاش ــ ئەمەلىيەتتە پۇقرالاردىكى ئەڭ ئەقەللىي ئىقتىسادىي ئەركىنلىكنىڭ ئۇلى. هەرقانداق دېموكراتىيە ۋە باشقا شەكىلدىكى ئەركىنلىكنىڭ هەممىسى شۇ ئەقەللىي ئەركىنلىكنىڭ ئاساسىدىلا ئەمەلىي ئەهمىيىتىنى تاپالايدۇ. شۇڭا، پۇقرانىڭ قەغەز پۇلنى

ئالتۇنغا ئايرىباشلاشتىن ئىبارەت تۇغما ھوقۇقىنى تارتىۋېلىش ـ ئۇلارنى ئەڭ ئەقەللىي ئەركىنلىكتىن مەھرۇم قىلغانلىق.

ئادەتتىكى ئەھۋالدا، ئالتۇن بىرلىك تۇزۇمى بىكار قىلىۋېتىلسە جەمئىيەتتە ئېغىر پاراكەندىچىلىك تۇغۇلىدۇ؛ ھەتتا زوراۋان ئىنقىلاب پارتلاپ قېلىشىمۇ مۇمكىن. پۇقرالار پەقەت پىچاق سۆڭەككە يەتكەن پەۋقۇلئاددە ئەھۋالدىلا ئاندىن ئۆزىنىڭ تۇغما ھوقۇقىدىن ۋاز كېچىشكە مەجبۇر بولىدۇ. بانكىرلارنىڭ ئېغىر ئىقتىسادىي كىرىزىس ۋە كاساتچىلىققا خۇشتار ئىكەنلىكى دەل مۇشۇ سەۋەبتىن. ئىقتىسادىي كىرىزىس ۋە كاساتچىلىق يۈز بەرگەن چاغلاردا پۇقرا ئاسانلا ئىنىدەككە كېلىدۇ؛ ئۆملۈك ئاسانلا بۇزۇلىدۇ؛ جامائەت پىكرىنى ئاسانلا ئازدۇرۇۋەتكىلى بولىدۇ؛ جامائەتنىڭ دىققىتى ئاسانلا چېچىلىدۇ؛ بانكىرلارنىڭ ھىيلە-مىكرى ئاسانلا ئىشقا ئاشىدۇ. شۇڭا، بانكىرلار تارىختا ئىقتىسادىي كىرىزىس ۋە كاساتچىلىقتىن ھۆكۈمەت ۋە خەلقىقە ناقابىل تۇرۇشنىڭ ئەڭ ئۈنۈملۈك قورالى سۈپىتىدە قايتا-قايتا پايدىلىنىپ كەلگەن.

1812-يىلى ئامېرىكا بىرىنچى بانكىسىنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇ-ۋېتىلىشى روتسچىلدنىڭ قىساس ئېلىشىغا سەۋەب بولدى. جۈملىدىن، "1812-يىلدىكى ئەنگلىيە-ئامېرىكا ئۇرۇشى" پارتلاپ، ئامېرىكا ھۆكۈمىتى تىز پۈكتى. يەنى بۇ ئۇرۇش ئامېرىكا ئىككىنچى بانكىسىنىڭ قۇرۇلۇشى بىلەن ئايىغلاشتى.

1837-يىلى پىرېزىدېنت جېكسون ئامېرىكا ئىككىنچى بانكىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇۋېدى، بانكىرلار لوندوندا ئامېرىكا زايومىنى بولۇشىغا تۆكمە قىلىپ سېتىپ، تۇرلۈك قەرز پۇللىرىنى قايتۇرۇۋالدى. بۇنىڭ بىلەن ئامېرىكا ئىقتىسادى تاكى 1848-يىلغىچە ئېغىر كاساتچىلىق پاتقىقىغا پېتىپ قالدى.

دۇنياۋى بانكىرلار ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنى خۇسۇسىي مەركىزىي بانكىنى قايتا قۇرۇپ چىقىشقا مەجبۇرلاش مەقسىتىدە 1857-، 1870-، 1907-يىللىرى قەستەن ئىقتىسادىي كاساتچىلىق پەيدا قىلدى. ئۇلار ئاخىر خۇسۇسىي مەركىزىي بانكا ـ ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنى قۇرۇپ، ئامېرىكىنىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى پۈتۈنلەي ئىلكىگە ئالدى.

1929-يىلدىكى ئېغىر كاساتچىلىقنىڭ ئاداققى مۇددىئاسى ئالتۇن بىرلىك تۇزۇمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، پاخال پۇل سىياسىتىنى يولغا

قويۇپ، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىغا پۇل مۇئامىله ئارقىلىق يول ئېچىش ئىدى.

1933-يىل 3-ئاينىڭ 4-كۈنى، روزېۋېلت ئامېرىكىنىڭ 32-نۆۋەتلىك پىرېزىدېنتى بولۇپ سايلاندى. ئۇ تەختكە چىقىپلا ۋال ستريتلىقلارغا پۇتۇنلەي قارشى يول تۇتتى. جۇملىدىن، ئۇ ۋەزىپىگە ئولتۇرغان كۈنىلا، ئامېرىكىدىكى بارلىق بانكىلارنىڭ 3-ئاينىڭ 6-كۈنىدىن باشلاپ تەرتىپكە سېلىنىدىغانلىقى، ھېساب ئېنىقلاش خىزمىتى ئاياغلاشقاندىن كېيىن، ئاندىن تىجارىتىنى داۋاملاشتۇرۇشقا يول قويۇلىدىغانلىقى ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈردى. بۇ ئامېرىكا تارىخىدا تۇنجى قېتىم قانات يايدۇرۇلغان پۇتۇن مەملىكەتتىكى پۇل مۇئامىلىنىڭ گېلىدىن قاماللاش ھەرىكىتى بولغاچقا، ئامېرىكا پۇقرالىرىنىڭ قەلبىنى لەرزىگە سېلىشۇەتكەنىدى. شۇنداق قىلىپ، ئامېرىكىدىن ئىبارەت دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ ئىقتىسادىي گەۋدىدە، بانكا تىجارىتى پۇتۇنلەي توختىتىۋېتىلگەن مىسلىسىز ھالەت ئاز دېگەندە 10 كۈن داۋاملاشتى.

روزېۋېلت بۇ ھەرىكەتكە ئۇلاپلا، پىرېزىدېنت خوۋېر دەۋرىدە باشلانغان ۋال ستريتلىقلار ئۇستىدىكى تەكشۈرۈشنى قەتئىي داۋاملاشتۇردى. بۇ تەكشۈرۈشنىڭ نىشانى مورگان جەمەتى ئىدى. جېك مورگان ۋە ئۇنىڭ شېرىكلىرى ئامېرىكا خەلقىگە يۇزلەندۈرۈلگەن نۇرغۇن قېتىملىق ئىسپات ئاڭلاش يىغىنلىرىدا بېشىنى كۆتۈرەلمەيلا قالدى.

روزېۋېلت ۋال ستريتلىقلارنى نىشانلاپ ئارقا-ئارقىدىن ھۇجۇمغا ئۆتتى. جۇملىدىن، ئۇ 1933-يىل 6-ئاينىڭ 16-كۈنى «گىلاس-ئىستېگال قانۇنى»نى ئىمزالىدى. بۇنىڭ بىلەن، مورگان شىركىتى سودا بانكىسىنىڭ ئەنئەنىۋى كەسىپلىرىنى بېجىرىدىغان مورگان بانكىسى بىلەن پەقەت سېلىنما بانكىسى كەسىپىنىلا بېجىرىدىغان مورگان-ئىستانلې شىركىتىگە ئايرېۋېتىلدى.

روزېۋېلت شۇ زامانلاردا نيۇيورك پاي چېكى بېرژىسىغمۇ ناھايىتى قاتتىق قوللۇق قىلغانىدى. مەسىلەن، ئۇ «1933-يىلدىكى ئاكسىيە قانۇنى» ۋە «1934-يىلدىكى ئاكسىيە سودىسى قانۇنى»نى ماقۇللاپ، پاي چېكى بازىرىنى نازارەت قىلىپ باشقۇرىدىغان ئاكسىيە سودىسى كومىتېتى (SEC)نى قۇرۇپ چىقتى.

روزېۋېلتنىڭ يېڭى تەدبىرى ۋال ستريت بانكىلىرىغا بولغان غەزەپ-

نەپرەت بىلەن ئىچى توشۇپ كەتكەن خەلقنىڭ ساداسىنى ئەكس ئەتتۇرگەچكە، جامائەتچىلىكنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى. ھەتتا مورگان جەمەتىدىكىلەرمۇ روزېۋېلتنىڭ كارامىتىگە قول قويۇپ مۇنداق دېگەنىدى: "پۈتۈن مەملىكەتتىكى پۇقرالارنىڭ ھەممىسى روزېلۋېتقا ھۆرمەت ياغدۇردى. ئۇنىڭ پىرېزىدېنتلىق مەنسىپىگە ئولتۇرۇپ، بىر ھەپتە ئىچىدە ياراتقان مۇۋەپپەقىيىتىگە ئادەمنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيدۇ؛ بۇنداق ئىشنى ئەزەلدىن كۆرۈپ باقماپتىكەنمىز."

1933-يىلى نيۇيورك پاي چېكى بازىرىنىڭ ئىشلىرى ئوڭدىن كېلىپ، 54 پىرسەنتلىك ھاسىلاتى بىلەن كىشىلەرنى ھەيران قالدۇردى.

— پۇل سودىسى بىلەن پۇل تاپىدىغان ئېلىپ-ساتارلار مەدەنىيەت قەسىرىنىڭ ئالتۇن تەختىدىن ئاخىر قوغلۇېتىلدى، — دېگەنىدى روزېۋېلت جەسۇرانە قىياپەتتە ھاياجان بىلەن، — بۇ مۇقەددەس قەسىرنىڭ بۇرۇنقى قىياپىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە ئاخىر مۇشەررەپ بولدۇق!

بۇ يەردە مۇنداق بىر مەسىلە بار: تارىخنىڭ ئەسلي قىياپىتى بىلەن تاراتقۇلار ئەتەي پەيدا قىلغان ئاممىۋى تەسىرات ئارىسىدا غايەت زور پەرق كۆرۈلىسۇ. ئەمما كىشىلەر ئىخلاس بىلەن ياساپ چىقىلغان ساختا كۆرۈنۈشلەردىن گۇمانلانمايدۇ.

ئەمدى، روزېۋېلتنىڭ چاقماق تېزلىكىدىكى ساختىلىقلىرى ئاستىغا يوشۇرۇلغان ئەينى ئەھۋالنى كۆرۈپ باقايلى.

شۇ قېتىمقى تىجارەتنى توختىتىپ تەرتىپكە سېلىشتىن كېيىن ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىزلىقىغا ئەزا بولۇشنى قەتئىي رەت قىلغان ئوتتۇرا ۋە غەربىي قىسىمدىكى نۇرغۇن رايونلۇق بانكا، تىجارىتىنى ئىككىنچىلەپ ئەسلىگە كەلتۈرەلمىدى. بۇنىڭ بىلەن نۇرغۇن بازار ئوڭچە قالغاچقا، ژال ستربت بانكىرلىرىنىڭ يەنە ھېيلە-نەيرەڭ ئىشلىتىشىگە پۇرسەت تۇغۇلدى. روزېۋېلتنىڭ مالىيە مىنىستىرى باشتىكى بايانلىرىمىزدا ئېيتىلغان 1929-يىلدىكى پاي چېكى ۋەيرانچىلىقىدىن ئالدىنئالا خەۋەر تېپىپ، 500 مىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق زىياننىڭ كۆزىگە قارىماي، پاي چەكلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئوچ كۇن ئىچىدە پاكپاكىز قولدىن چىقىرىۋەتكەن ھېنرى مورگېنتاۋنىڭ ئوغلى، شۇنداقلا ژال ستربتلىقلارنىڭ "ئۆز ئادىمى" ئىدى.

روزېۋېلت تاللىغان ئاكسىيە سودىسى كومىتېتىنىڭ رەئىس نامزاتىمۇ

ئادەمنى ھاڭ-تاڭ قالدۇرىدۇ. مەسالەن، مەزكۇر كومىتېتنىڭ تۇنجى رەئىسى جوزېف كېننېدى 1929-يىلدىكى پاي چېكى ۋەيرانچىلىقىدىن ئىلگىرى پاي چېكى بازىرىدا دەسمايىسىز ھايانكەشلىكنى راۋرۇس قىلغان داڭلىق ھايانكەش ئىدى. ئۇنىڭ 1929-يىلدىكى دەپئى-دۇنياسى 4 مىليون ئامېرىكا دوللىرى ئىدى. پاي چېكى ۋەيرانچىلىقىدىن كېيىنكى 1933-يىلغا كەلگەندە تۆت يىلدا 25 ھەسسە كۆپەيىپ، 100 مىليون ئامېرىكا دوللىرىدىن ئېشىپ كەتتى. جوزېف كېننېدى جېك مورگاننىڭ "ئۆز ئادەم"لىرىدىن ئىدى. مەشھۇر پىرېزىدېنت كېننېدى — دەل جوزېف كېننېدىنىڭ ئوغلى.

مورگان شىركىتىنى پارچىلاش ۋە نادىر قانۇن — «گىلاس-ئىستېگال قانۇنى»نى تۇزۇش لايىھەسىنى ئوتتۇرىغا قويغان كىشى دەل ئەينى يىللاردا «ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى قانۇنى»نى تۇزۇش ھەققىدە يول كۆرسەتكەن كېڭەش پالاتا ئەزاسى كارتېر گىلاس ئىدى. مەزكۇر قانۇن يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، مورگان شىركىتىگە دەخلى يۇتكۇزۇش ئۇ ياقتا تۇرسۇن، ئەكسىچە مورگان شىركىتىنىڭ كەسىپ مىقدارى شىددەت بىلەن ئېشىپ، تىجارىتى تېخىمۇ رونىاق تېپىپ كەتتى. ج.پ.مورگان شىركىتىدىكى 425 خادىمدىن 25 ئادەم مورگان-ئىستانلې شىركىتىگە ئايرىلدى. بۇ شىركەت پېيىنى كونترولالاش ھوقۇقىنىڭ 90 پىرسەنتى جېك مورگان بىلەن رامۇندا ئىدى. پارچىلانغاندىن كېيىنكى ئىككى شىركەت ئەمەلىيەتتە جېك مورگانىنىڭ ئالقىنىدا ئىدى. مورگان-ئىستانلې شىركىتى تىجارەت باشلىغان تۇنجى يىلىلا 1 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق زايومنى سېتىشىپ بېرىش تىجارىتىنى قولغا كەلتۈرۈپ، ھەممىنى ھەيران قالدۇردى. بۇ سومما بازاردىكى شۇ خىل سودىنىڭ 25 پىرسەنتىگە باراۋەر ئىدى. ئەمەلىيەتتە، زايوم تارقىتىدىغان چوڭ-چوڭ شىركەتلەرنىڭ ھەممىسى يەنىلا «مورگان»دىن ئىبارەت بۇ داڭلىق ماركىنىڭ شاراپىتىگە تەشنا ئىدى. چۈنكى، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىدىن ئىبارەت بۇ تەڭداشسىز كۈزۈر مورگاننىڭ ئىلكىدە بولغاچقا، ئامېرىكىدىكى چوڭ شىركەتلەرنىڭ ھەرقانىدىقى مورگاندىن تەپ تارتاتتى.

پارلامېنتنىڭ قىزغارلىق ئويۇنغىلا ئوخشاپ كېتىدىغان، مورگاننىڭ ئۇستىدىن ئىسپات ئاڭلاش يىغىنى ئاۋامنى بەكلا قىزىقتۇرىدىغان جەلپكار

خەۋەرلەردىن ئىدى. ئاشۇنداق غەلۋە-غەۋغالار ئاربىسىدا روزىۋېلت گويا "ئاتنى ئايلىخانغا توغرىلاپ قويۇپ، يولنى ساربخانغا توغرىلاپتۇ" دېگەندەك، ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشقا ئائىت بىر نەچچە تۈرلۈك مۇھىم پەرماننى ماقۇللىدى.

روزىۋېلت ۋەزىپىگە ئولتۇرۇپ بىر ھەپتە بولغاندا، يەنى 3-ئاينىڭ 11-كۈنى ئىقتىسادنىڭ مۇقىملىقىنى ساقلاش باھانىسى بىلەن بانكىلاردا ئالتۇن تېگىشىش كەسپىنى توختىتىش ھەققىدە پەرمان چۈشۈردى. ئۇنىڭغا ئۇلاپلا يەنى 4-ئاينىڭ 5-كۈنى ئامېرىكا پۇقرالىرى قولىدىكى ئالتۇنلارنىڭ ھەممىسىنى ھۆكۈمەتكە تاپشۇرۇش، ھۆكۈمەت ئالتۇنلارنىڭ ھەر ئونسىيەسىنى 20.67 ئامېرىكا دوللىرىغا باھادا سېتىۋېلىش، يېنىدا قىممەتلىك تىللا ۋە ئالتۇن زىبۇ-زىننەت بۇيۇملىرىدىن باشقا خۇپىيانە ئالتۇن ساقلىغانلارنى 10 يىللىق قاماققا ئېلىش بىلەن بىللە 250 مىڭ ئامېرىكا دوللىرى جەرىمانە قويۇش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈردى. گەرچە روزىۋېلت ئەينى چاغدا بۇنى: "جىددىي ئەھۋالدا قوللىنىلغان ۋاقىتلىق تەدبىر" دەپ ئاتىغان بولسىمۇ، ئەمما بۇ پەرمانلار 1974-يىلغا كەلگەندە ئاندىن بىكار قىلىندى. 1934-يىل 1-ئايدا يەنە «ئالتۇن زاپاسلاش قانۇنى» ئېلان قىلىنىپ، ھەر ئونسىيە ئالتۇنىنىڭ باھاسى 35 ئامېرىكا دوللىرى قىلىپ بېكىتىلدى. ئەمما، ئامېرىكا پۇقرالىرىنىڭ ئالتۇن تېگىشىش ھوقۇقى يوق ئىدى. پۇقرالار قولىدىكى ئالتۇنلىرىنى يۇقىرىغا تاپشۇرۇۋەتكەن ھامان، پۇلنىڭ كۇرسى چۈشۈپ، ئۇزاق يىللاردىن بۇيان جۇغلىغان پۇللىرىنىڭ تەڭدىن تولىسى خوراپ كەتتى. ئەمما، 1929-يىلدىكى پاي چېكى ۋەيرانچىلىقى يۈز بېرىشتىن ئىلگىرى، ئىچكى ئەھۋالدىن ئالدىنئالا خەۋەر تاپقان دۇنياۋى بانكىرلار پاي چېكى بازىرىدىكى نۇرغۇن مەبلىغىگە ئالتۇن ئېلىپ لوندونغا يۆتكىدى. لوندونغا ئېلىپ بېرىلغان ئۇ ئالتۇنلارنىڭ ھەر ئونسىيەسى 35 ئامېرىكا دوللىرىدىن سېتىلغاچقا، ئۇلار ئاردىدىن 69.33 پىرسەنت پايدا ئالدى.

روزىۋېلت ئىلىم-بىلىمدە يېتىشكەن كېڭەش پالاتا ئەزاسى، ئەما توماس گورلدىن ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى بىكار قىلىش قارارى ھەققىدە پىكىر ئالغاندا، گورل ئۇنىڭغا: "بۇ ئاپئاشكارا ئوغرىلىققۇ؟ شۇنداق ئەمەسمۇ، پىرېزىدېنت ئەپەندى؟! " دەپ سوغۇقلا جاۋاب بەرگەندى. روزىۋېلت گورلنىڭ بۇ تۈز كۆڭۈللۈكنى مەڭگۈ ئېسىدىن چىقىرىۋې-

تەلمىدى. ئۆز ۋاقتىدىكى بۇ پالاتا ئەزاسى كېيىن ئامېرىكىغا مۇئاۋىن پىرېزىدېنت بولغان گورل ئەپەندىنىڭ بوۋىسى ئىدى.

ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئۆمۈر بويى ئىنتىلگەن يەنە بىر ئاۋام پالاتا ئەزاسى خوۋارد بۇففېت 1948 ـ يىلى مۇنداق دەپ كۆرسەتكەنىدى: "ئاگاھ بولۇڭلاركى، ئىككى پارتىيەدىكى سىياسىيونلارنىڭ ھەممىسى ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە قارشى؛ ئېلىمىز ۋە چەت ئەلدىكى ئامېرىكا پۇلىنى پاخاللاشتۇرۇش بەدىلگە بېيىپ تىقىلىپ كېتىۋاتقانلارمۇ ھەققانىي پۇل سىياسىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە قارشى تۇرىدۇ، ئەلۋەتتە. شۇڭا، ئاشۇ قارشىلىقلارغا ئەقىل ـ پاراسەت ۋە ھۈشيارلىقىڭلار بىلەن يۈزلەنمەكتىڭلار كېرەك!"



خوۋارد بۇففېت

ئالتۇننىڭ ئاداققى پۇل ئىكەنلىكىگە ئۆمۈر بويى ئىشەنگەن خوۋارد بۇففېت ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنىڭ ئەسلىگە كەلگەنلىكىنى كۆرەلمەي ئالەمدىن ئۆتتى. ئەمما ئۇ بۇ ئېتىقادىنى ئوغلى، يەنى ھەممە بىلىدىغان پاي چېكى پىرى ۋارىېن بۇففېتنىڭ كاللىسىغا چوڭقۇر سىڭدۈرگەنىدى. مەمۇرىي پۇل تۈزۈمىنى بۇزۇۋەتسە، ئاقىۋەتتە ئېغىر ۋەيرانچىلىق كېلىپ چىقىدىغانلىقىدىن ئىبارەت تارىخىي مۇقەررەلىكىنى كۆرۈپ يەتكەن ۋارىېن بۇففېت 1997 ـ يىلى كۈمۈشنىڭ باھاسى تارىختىكى ئەڭ تۆۋەن چەككە يېقىنلاشقاندا، دۇنيادىكى كۈمۈش زاپىسىنىڭ ئۇچتىن بىر قىسمىنى دەرھال سېتىۋالدى.



ۋارىېن بۇففېت

ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى ئۆزۈل ـ كېسىل بىكار قىلىش ئۇنچىۋالا ئاسان ئىش بولمىغاچقا، ئۇ مۇنداق ئۇچ باسقۇچ ئارقىلىق ئىشقا ئاشۇرۇلدى. بىرىنچى باسقۇچتا، ئامېرىكا چېگرىسى ئىچىدە تىللا خەجلەش ۋە تېگىشىش(ئايرىباشلاش) ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. ئىككىنچى باسقۇچتا، ئالتۇننىڭ دۇنياۋى پۇللۇق فۇنكسىيەسى بىكار قىلىندى. جۈملىدىن، 1994 ـ يىلى بىرىتتون تۈزۈلمىسى تۈرغۇزۇپ چىققان پۇللارنى ئامېرىكا دوللىرىغا تېگىشىش سىستېمىسى ئالتۇنغا تېگىشىش سىستېمىسىنىڭ ئورنىنى ئىگىلىدى. ئۈچىنچى باسقۇچنى پىرېزىدېنت نىكسون 1971 ـ يىل

ئاران ئىشقا ئاشۇردى.

ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىدىن ئىبارەت بۇ ھەيۋەتلىك "تاقاق" كاينىسنىڭ گۈپپاڭچىلىقى، دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ئوت ئۆستىگە ياغ چېچىشى ۋە روزۋېلتنىڭ نەيرەڭۋازلىقلىرى بىلەن ئاخىر بۇزۇپ تاشلانغاچقا، بىر جۈپ غەلىتە مەخلۇقلاردىن بولمىش قىزىل رەقەملىك مالىيە بىلەن پاخالاشقان قەرزلىك پۇل سولاقتىن مىڭ بالالىقتا بوشىنىۋالدى.

كۆز ئالدىكى ھوقۇق ۋە مەنپەئەتىنى زىيادە مۇھىم بىلىدىغان كاينىسنىڭ: "كۈنلەرنىڭ بىرىدە ھەممىمىز ئۆلۈپ كېتىمىز!" دەيدىغان بىر جۈملە ئەقلىيەسى بار. ئەمما، كاينس ئۇنداق دېگەن بىلەن، كىشىلەرنىڭ ئەمەل-ئەتمىشلىرى ۋە كەلتۈرمىشلىرى تارىخ بەتلىرىدە مەڭگۈ قالىدۇ.

"خەتەرلىك سىلىنما"نىڭ گېتلىرنى تاللىشى

«نيۇيورك دەۋرى» گېزىتىنىڭ 1933-يىل 11-ئاينىڭ 24-كۈنىدىكى سانىدا «سىدنېي ۋاربۇرگ» سەرلەۋھىلىك بىر قوللانما توغرىسىدا خەۋەر ئېلان قىلىندى. بۇ كىتاب ئىلگىرى گوللاندىيەدە نەشر قىلىنىپ، بىر نەچچە كۈندىن كېيىنلا پېچەتلىۋېتىلگەنىدى. كېيىن ئىنگلىزچىگە تەرجىمە قىلىندى. ئەمما، ئۇ كىتابنىڭ ئىنگلىزچىسى بۇيۇك بىرىتانىيە مۇزېيىدا كۆرگەزمىگە قويۇلۇپ ئۆزۈن ئۆتمەي، ئۇنى ئاۋام ۋە تەتقىقاتچىلارغا ئاشكارىلاش مەنئىي قىلىۋېتىلدى. ئۇ كىتابنىڭ ئاپتورى "سىدنېي ۋاربۇرگ" ئەسلىدە ئامېرىكىدىكى ئەڭ بۇيۇك بانكىرلار جەمەتىدىن بولمىش ۋاربۇرگ جەمەتىنىڭ پۇشتىكەندۇق. ئەمما، كېيىن ۋاربۇرگ جەمەتى ئۇ كىتابىدىكى مەزمۇنلارنى قەتئىي ئىنكار قىلىپ تۇرۇۋالدى.

بۇ سىرلىق قوللانمىدا ئامېرىكا ۋە ئەنگلىيەدىكى بانكىرلار جەمەتىنىڭ ئۆز ۋاقتىدا گېتلىرنىڭ ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىشىنى مەبلەغ جەھەتتە قوللىغانلىقى بايان قىلىنغانىدى. ئۇ قوللانمىدا مۇنداق خاتىرىلەنگەن: 1929-يىلنىڭ ئالدى-كەينىدە، ۋال ستىرېتلىقلار گېرمانىيەنىڭ ئۇرۇش تۆلىمى تۆلىشىگە يارەم قىلىش ئۈچۈن، داۋېس پىلانى بىلەن يوڭ پىلانىنى ماقۇللىدى ۋە ئاشۇ پىلانلارغا ئاساسەن 1924-

يىلدىن 1931 - يىلغىچە گېرمانىيەگە جەمئىي 138 مىليارد مارك قەرز بەردى. ئەمما، گېرمانىيە شۇ مەزگىلدە ئۇرۇش تۆلىمىدىن پەقەت 86 مىليارد مارکنىلا تۆلەپ، ئامېرىكىنىڭ زور سوممىلىق مەبلىغى بىلەن ئۇرۇشقا قايتىدىن تەييارلىق قىلغانىدى. گېرمانىيەگە بېرىلگەن قەرز پۇل ئەمەلىيەتتە ۋال ستىرىتلىقلار گېرمانىيە زايومىنى سېتىش ئارقىلىق جۇغلىغان ئاممىۋى مەبلەغلەر بولغاچقا، مورگان جەمەتى بىلەن ۋاربۇرگ جەمەتى ئاردىدىن ناھايىتى جىق پايدا ئالدى.

ئۇ جەريانداً، فىرانسىيە ھۆكۈمىتىنىڭ گېرمانىيەدىن تۆلەم ئېلىش مەسىلىسىدىكى قاتتىق سىياسىتى ئاز - تولا "كاشىلا" پەيدا قىلىپ قويدى. جۈملىدىن، ئاشۇ قاتتىق سىياسەت سەۋەبلىك، ئامېرىكا قەرز پۇللىرىنىڭ گېرمانىيە ۋە ئاۋستىرىيەدىكى نۇرغۇن قىسمى توڭلىتىۋېتىلىدى. ئەمما، گېرمانىيە نەقلەشتۇرگەن تۆلەمنىڭ كۆپ قىسمى فىرانسىيەگە تەگدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ پۇللار ئاخىرقى ھېسابتا ۋال ستىرىتلىقلارنىڭ يانچۇقىدىن چىققانىدى. فىرانسىيەنىڭ بۇ ئىشى بارا - بارا كۆزىگە سىغماي قېلىۋاتقان ۋال ستىرىتتىكى بانكىرلار 1929 - يىل 6 - ئايدا يىغىن چاقىرىپ، مورگان جەمەتى ۋە روكفېللېر جەمەتىگە تەۋە بانكىرلار شۇنداقلا ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنىڭ ئاتامانلىرى بىلەن باش قوشۇپ، گېرمانىيەنى قانداق قىلىپ فىرانسىيەنىڭ ئىسكەنجىسىدىن "ئازاد قىلىش" مەسىلىسىنى مۇزاكىرىلەشتى. يىغىن ئەھلى ئاخىردا فىرانسىيەنىڭ ئىسكەنجىسىدىن "ئىنقىلاب" ۋاستىسى بىلەن قۇتۇلۇش پىكرىدە بىرلىككە كەلدى. يىغىن ئەھلىنىڭ نەزەرىدە گېرمانىيەنىڭ ئەڭ مۇۋاپىق داھىيىسى گېتلېر ئىكەنىدۇق. شۇنداق قىلىپ، قولىدا ئامېرىكا دىپلوماتىيە پاسپورتى بار سىدنېي ۋاربۇرگ پىرىزىدېنت خېربېرت كىلارك خوۋېر ۋە روكفېللېرلارنىڭ ئۆز قولى بىلەن يازغان خېتىنى ئېلىپ، بۇيرۇققا بىنائەن گېتلېر بىلەن خۇپىيانە كۆرۈشكىلى باردى.

ئەمما، ئامېرىكىنىڭ مىيۇنخېنىدىكى كونسۇلخانىسى دېگەندەك تەدبىرلىك بولمىغاچقا، سىدنېينىڭ ناتىستلارغا يېقىنلاشمىقى دەسلەپتە ئانچە ئوڭۇشلۇق بولماي قالدى. كېيىن ئۇ گېتلېر بىلەن كۆرۈشۈشتە يەنىلا مىيۇنخېن شەھىرىنىڭ باشلىقىدىن ياردەم سورىدى. دەسلەپكى كۆرۈشۈش مەجلىسىدە سىدنېي ۋال ستىرىت بانكىرلىرىنىڭ

"ھۇجۇم خاراكتېرىنى ئالغان دىپلوماتىيە سىياسىتىنى يولغا قويۇپ، فرانسىيەدىن ئۆچ ئېلىش كەيپىياتىنى قوزغاش" ھەققىدىكى شەرتنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئەمما، گېتلېرمۇ: "100 مىليون مارك چىقىرالمىساڭلار قالغان ئىشلار ئاسان" دېدى ئىنتايىن يۇقىرى شەرت قويۇپ. سىدنېي گېتلېرنىڭ بۇ شەرتىنى نيۇيورك بانكىرلىرىغا يوللىدى. گېتلېرنى بەكلا ئاشۇرۇۋېتىپتۇ، دەپ قارىغان بانكىرلار ئۇنىڭغا 10 مىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق باھانى قويدى. ئۇ چاغدا تېخى بىرەر ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرىپ باقمىغان گېتلېر بۇ باھاغا دەرھاللا "ماقۇل" كەلدى.


ئادولف گېتلېر

شۇنداق قىلىپ، يۇل گېتلېرنىڭ تەلىپى بويىچە گوللاندىيەدىكى بىر بانكا (Mendelsohn & Co. Bank)غا پېرېزۇت قىلىندى. ئاندىن بىر نەچچىگە بۆلۈپ، گېرمانىيەدىكى 10 شەھەرگە پېرېزۇت چېكى شەكلىدە ئەۋەتىلدى. سىدنېي نيۇيوركقا قايتىپ بېرىپ ئەھۋالنى دوكلات قىلغاندىن كېيىن، روكفېللېر گېتلېرنىڭ تەشەببۇسىغا بەكلا ھەۋەس قىلدى. ئاردىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي، ئىلگىرى گېتلېرگە ئىزچىل قارشى تۇرۇپ كېلىۋاتقان «نيۇيورك دەۋرى» گېزىتى تۇيۇقسىزلا ناتسىستلار تەلىماتى بىلەن گېتلېرنىڭ نۇتۇقلىرىنى قەرەللىك تونۇشتۇرۇشقا باشلىدى. خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىمۇ 1929 ـ يىلى 12 ـ ئايدىن ئېتىبارەن، گېرمانىيەنىڭ دۆلەت سوتسىيالىزمى ھەرىكىتىنى تەتقىق قىلىشقا كىرىشتى.

پىرېزىدېنت خېربېرت كىلارك خوۋېر 1931 ـ يىلى فرانسىيە ھۆكۈمىتىگە ھەرقانداق قەرز پۇل لايىھەسىدە ئالدى بىلەن فرانسىيەنىڭ پىكرىنى ئېلىشقا ماقۇل بولۇۋىدى، ئۇ شۇ ھامان ۋال ستېرىتتىكى بانكىرلارنىڭ نەزەرىدىن چۈشۈپ كەتتى. كېيىن تارىخچىلارنىڭ كۆپىنچىسى: "پىرېزىدېنت خېربېرت كىلارك خوۋېرنىڭ كېيىن سايلامدا ئۇتتۇرۇپ قويۇشى ئاشۇ ئىش بىلەن بۇاستە مۇناسىۋەتلىك" دېگەن قاراشنى ئوتتۇرىغا قويدى.

1931 ـ يىل 10 ـ ئايدا گېتلېر سىدنېيغا بىر پارچە خەت يازدى. شۇنداق قىلىپ ۋال ستېرىتتىكى بانكىرلار يەنە بىر قېتىم يىغىن چاقىردى. شۇ قېتىمقى يىغىنغا ئەنگلىيە بانكىسىنىڭ باش مۇدىرى نورمانمۇ قاتناشقانىدى. يىغىن قاتناشچىلىرى ئىككى قاش بولۇپ

قالدى. يەنى، روكفېللېر باشچىلىقىدىكى بىر قىسىم كىشىلەر گېتلېرگە مايىللىقىنى ئىپادىلىدى. قالغانلار ئۇچۇق بىر نېمە دېمىدى. گېتلېرنىڭ ئەبەدىي ھەربىكەت قوللىنالماي قېلىشىدىن ئەنسىرىگەن نورمان: "ئۇنىڭ ئۇچۇن 10 مىليون ئامېرىكا دوللىرى خەجلىسە يېتىپ ئاشىدۇ" دەپ قارىدى. ئەمما، يەنىن ئاخىرىدا گېتلېرنى يەنمۇ قوللاش لازىملىقى قارارلاشتۇرۇلدى.

سىدنېي گېرمانىيەگە يەنە بىر نۆۋەت كەلدى. گېتلېرنى قوللىغۇچىلار چاقىرغان يىغىنىدا بىرەيلەن ئۇنىڭغا ناتسىستلار پارتىيەسى ئېس-ئېسچىلار(SS ~ ناتسىستلار ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى) ئەترىتى بىلەن ئېس-ئاچىلار(SA ~ ناتسىستلار قوراللىق تەشكىلاتى) ئەترىتىنىڭ پىلىموت، كارابىن ۋە تاپانچا قاتارلىق قوراللارغا ناھايىتى ئېھتىياجلىق بولۇۋاتقانلىقىنى ئېيتتى. ئۇ چاغدا نۇرغۇن قورال-ياراغ بېلگىيە، گوللاندىيە ۋە ئاۋستىرىيە قاتارلىق ئەللەرنىڭ گېرمانىيەگە چېگرادىش شەھەرلىرىدە زاپاس ئىدى. ناتسىستلار نەق پۇل تۆلىسىلا، قورال-ياراغنى شۇ ھامان ئالغىلى بولاتتى. گېتلېر سىدنېيغا ئىككى پىلاننى كۆرسەتتى: ئۇنىڭ بىرى، ھاكىمىيەتنى مەجبۇرىي تارتىۋېلىش؛ يەنە بىرى، قانۇنىي ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش پىلانى ئىدى.

ــ ھاكىمىيەتنى مەجبۇرىي تارتىۋېلىشقا 500 مىليون مارك كېتىدۇ، ــ دېدى گېتلېر، ــ قانۇنىي ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈشكە 200 مىليون مارك؛ بۇ ھەقتە بانكىرلار قانداق قارار چىقىراركىن؟

ئاردىدىن بەش كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ۋال ستىرېتتىن تېلېگرامما كەلدى. ئۇنىڭدا مۇنداق دېيىلگەنىدى: "بۇنچىۋالا نۇرغۇن پۇلنى چىقىرىش پەقەت مۇمكىن ئەمەس؛ بۇ تەلەپنى قوبۇل قىلغۇمىز يوق، ھەم قوبۇل قىلالمايمىز. چۈنكى، بۇنداق نۇرغۇن مەبلەغنى ياۋروپاغا يۆتكەسەك، پۈتكۈل پۇل مۇئامىلە بازىرى تەۋرەپ كېتىدۇ".

سىدنېي ئەھۋالنى يەنە بىر قېتىم تەپسىلىي دوكلات قىلدى. ئۇچ كۈندىن كېيىن ۋال ستىرېتتىن: "دوكلاتنى تاپشۇرۇپ ئالدۇق؛ 10 مىليون ئامېرىكا دوللىرى، جەق بولغاندىمۇ 15 مىليون ئامېرىكا دوللىرى چىقارماقچىمىز. ئۇ كىشىگە ھۇجۇم قىلىش خاراكتېرىنى ئالغان دىپلوماتىيە سىياسىتىنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئېيتتىڭ" دېگەن مەزمۇندا تېلېگرامما كەلدى.

ۋال ستريتتىكى بانكىرلار ئەڭ ئاخىر 15 مىليون ئامېرىكا دوللىرى بىلەن قانۇنىي ھاكىمىيەت يولىنى تاللاشنى قارارلىدى. شۇنداق قىلىپ، مەنبەسى قاتتىق خۇپىيانە تۇتۇلغان بۇ مەبلەغدىن 5 مىليون ئامېرىكا دوللىرى گوللاندىيەنىڭ ئامستېردام شەھىرىدىكى مېندېلسون بانكىسىغا، 5 مىليون ئامېرىكا دوللىرى روتتېردام بانكىسىغا، 5 مىليون ئامېرىكا دوللىرى ئىتالىيە بانكىسىغا يوللاپ بېرىلدى.

گېرمانىيە پارلامېنتىغا ئوت قويۇۋېتىش دېلوسى يۈز بەرگەن 1933-يىل 2-ئاينىڭ 27-كۈنى كەچتە، سىدنېي گېتلىر بىلەن ئۇچىنچى قېتىم ئەسرالاشتى. گېتلىر ھاكىمىيەتنى پۈتۈنلەي تارتىۋېلىش ئۈچۈن يەنە ئاز دېگەندە 100 مىليون مارك كېتىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئەمما، ۋال ستريتلىقلار كۆپ بولغاندا پەقەت 7 مىليون ئامېرىكا دوللىرى چىقىرالايدىغانلىقىنى بىلدۈردى ۋە ئۇنىڭدىن 5 مىليون ئامېرىكا دوللىرىنى رىمدىكى ئىتالىيە بانكىسىغا، 2 مىليون ئامېرىكا دوللىرىنى دۇسسېلدورفتىكى رېنانىيا شىركىتىگە يوللاپ بەردى.

ئۆز بۇرچىنى ئاخىرقى ھېسابتا تولۇق ئادا قىلىپ بولغان سىدنېي ھەسرەت بىلەن مۇنداق دېگەنىكەن: "بۇرچۇمنى ئەڭ ئاخىرقى ئۇششاق ھالقىلىرىغىچە تولۇق ئادا قىلدىم. گېتلىرنى ياۋروپادىكى تەڭداشسىز مۇستەبىت، دېيىشكە بولىدۇ. بۇ دۇنيادا ئۇنى بىر نەچچە ئاي كۆزىتىش پۇرسىتىگە ئېرىشتىم. گېتلىرنىڭ ئەتمىشلىرى ئۇنىڭ ياخشى-يامانلىقىنى ئاخىرقى ھېسابتا ئىسپاتلىدى. مېنىڭچە ئۇ كېيىنكىسىگە مەنسۇپ بەندە. 'ئويلىغانلىرىم گېرمانىيە خەلقى ئالدىدا خاتا بولۇپ چىقسىكەن' دېگەن ئۇمىدتىمەن. ھالبۇكى، بۇ دۇنيا ۋە پۈتكۈل ئىنسانىيەت يەنىلا گېتلىرغا تەسلىم بولدى."

ۋال ستريتنىڭ ئىقتىسادىي ياردىمىگە نائىل ناتسىستلار گېرمانىيەسى

1933-يىل 1-ئاينىڭ 30-كۈنى گېتلىر گېرمانىيەنىڭ باش مىنىستىرلىقىغا تەينىلەندى. گېرمانىيە 1923-يىلقى ئېغىر پۇل پاخالىقى پەيدا قىلغان ئىقتىسادىي ئاپەتتىن قۇتۇلۇپلا قالماي، ھەتتا

پۈتۈن دۇنيانى قاپلىغان ئېغىر كاساتچىلىق ئىچىده تېزدىن ئۆزىنى ئوڭشۇالدى. شۇنىڭدەك، زور سوممىلىق ئۇرۇش تۆلىمى پەيدا قىلغان ئېغىر ئىقتىسادىي بېسىمنى يېڭىپ، ياۋروپادىكى ئەڭ كۈچلۈك ھەربىي قوشۇننى تېزدىن قوراللاندۇرۇپ، 1939 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنى قوزغىدى. گېرمانىيە بۇنىڭ ئۈچۈن پەقەت ئالته يىللا سەرپ قىلدى.

ئەمما، شۇ چاغدىكى دۇنيا بويىچە ئەڭ كۈچلۈك دۆلەت سانلىدىغان ئامېرىكا 1929 ـ يىلدىكى ئېغىر كاساتچىلىقنىڭ دەردىدىن تېخى قۇتۇلۇپ بولالمىغانىدى. جۈملىدىن، ئامېرىكىنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى ئۇرۇشقا بىۋاسىته ئىشتىراك قىلغان 1941 ـ يىلدىن باشلاپ، ئاندىن ئۆزۈل ـ كېسىل ياخشىلاندى.

گېرمانىيە قىسقىغىنا ئالته يىلدا ئىقتىسادنى تېزدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، زور كۆلەملىك ئۇرۇش تەرەددۇتىنى پۈتكۈزەلىدى. ئەمما، چەت ئەللەرنىڭ پۇل مۇئامىله جەھەتتىكى كۈچلۈك ياردىمى بولمىغان بولسا، بۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. يەنە كېلىپ، ئاشۇنچىۋالا نۇرغۇن مەبلەغ ياردىمىنىڭ سەۋەبىنى ئۇرۇش تەبيارلىقىدىن باشقا نۇقتىدىن ئىزدەش مەنتىقىگە سىغمايدۇ، ئەلۋەتته.

ئەمەلىيەتته، ناتسىستلار گېرمانىيەسىنىڭ مەبلەغ جەھەتتىكى ئەڭ كۈچلۈك مەدەتكارى ـ ۋال ستريتلىقلار.

ۋال ستريتتىكى بانكىرلار گېرمانىيەدە يۇز بەرگەن ئېغىر پۇل پاخاللىقى ئەمدىلەتىن بېسىققان 1924 ـ يىلدىن باشلاپلا، گېرمانىيەنىڭ ئۇرۇش تەرەددۇتىغا قانداق ياردەم بېرىش كويىغا چۈشكەنىدى. 1924 ـ يىلدىكى داۋېس پىلانى بىلەن 1929 ـ يىلدىكى يوڭ پىلانىنى تۈزۈشتىن مەقسەتمۇ شۇ ئىدى.

1924 ـ يىلقى داۋېس پىلانى گېرمانىيە ھەربىي باش ئىشتابىدىكى ئىقتىسادشۇناسلارنىڭ پىلانىغا گويا بىر قېلىپتا قۇيغانىدەك مۇۋاپىق كەلگەنىدى.

مورگان جەمەتىگە تەۋە ئامېرىكا ھەممىباب ئېلېكتر شىركىتىنىڭ لېدېرى ئوۋېن يوڭ روزېۋېلت قۇرغان بىرلەشمە ياۋروپا سىلىنما شىركىتىنىڭ پۇل مۇئامىله جەھەتتىكى ئەڭ ئاساسلىق يۆلەنچۈكى ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، دۇنياۋى بانكىرلار ئارا ھەمكارلىقنى

ماسلاشتۇرىدىغان خەلقئارا ھېسابات بانكىسىنى دەل ئۇۋېن يوك قۇرغانىدى. گويا كىلىنتوننىڭ گېئورگېتون ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى شەپقەتچىسى، مەشھۇر تارىخشۇناس كاررول كۇيگلېي ئېيتقاندەك: "خەلقئارا ھېسابات بانكىسى پۈتۈن دۇنيانى كونترول قىلالايدىغان پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىنى يارىتتى. ئۇ، بىر نەچچە ئادەمنىڭ پۈتكۈل سىياسىي تۇرۇلمە ۋە دۇنيا ئىقتىسادىنى ئالقىنىدا چۆرگىلىتىشىگە ئىمكانىيەت يارىتىدىغان مېخانىزم ئىدى."

1924 ـ يىلدىن 1931 ـ يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا، ۋال ستىرىتلىقلار يۇقىرىقى ئىككى پىلان ئارقىلىق گېرمانىيەنى جەمئىي 138 مىليارد ماركىلىق قەرز پۇل بىلەن تەمىنلىدى. ئەمما، گېرمانىيە بۇ باسقۇچتا ئۇرۇش تۆلىمىدىن پەقەت 86 مىليارد ماركىلا ئەمەلىيلەشتۇردى. ئەمەلىيەتتە گېرمانىيە ھەربىي سانائىتى ئامېرىكىنىڭ 53 مىليارد ماركىلىق مەبلىغى بىلەن ئۇچقاناق راۋاجلاندى. ئەنگلىيە باش ۋەزىرى داۋىد لىلويد گېئورگې 1919 ـ يىلى گېرمانىيەنىڭ «ۋېرسايل شەرتنامىسى»دىكى ئۇنچىۋالا ئېغىر تۆلەمگە پايلىيالماي، بىر بولسا قەرزدىن تېنىۋالىدىغانلىقى، بىر بولسا ئۇرۇش قوزغايدىغانلىقىنى پەرەز قىلغانىدى. يامان يېرى، كېيىن ئۇ پەرەزلەرنىڭ ھەر ئىككىسى ريئاللىققا ئايلاندى.

ناتسىستلار گېرمانىيەسىدىكى قاتار ـ قاتار زامانىۋى ھەربىي زاۋۇتلار بىلەن ئامېرىكىدىكى ئېغىر كاساتچىلىق ۋەجىدىن دات بېسىپ چىرىپ كېتىۋاتقان سېخلاردىن ئامېرىكا پالاتا ئەزاسى ماك فاددېن ۋال ستىرىتتىكى بانكىرلار بىلەن ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنىڭ ئامېرىكا پۇقرالىرى تاپشۇرغان باجنى گېرمانىيەدىكى ئۇرۇشخۇمار تەلۇنى قوللاشقا خەجلىگەنلىكىنى قاتتىق ئەيىبلەپ ئېيتقان مۇنۇ گەپلىرىنىڭ ئورۇنلۇق ئىكەنلىكىنى جەزملەيمىز:

> رەئىس ئەپەندى، گېرمانىيەدىكى «نوبىل» پارتلاتقۇچ دورا شىركىتى ياپونىيەگە مانجۇرىيە(جۇڭگونىڭ شەرقىي شىمالى) ياكى باشقا جايلاردا ئىشلىتىش ئۈچۈن پارتلاتقۇچ دورا سېتىپ بەردى، دەيلى. بۇنىڭدا ئۇ شىركەت مال پۇلىنى ئامېرىكا دوللىرىدا راسچوت قىلىپ، مال ساتقان ۋېكسىللارنى دېسكونت قىلىش ئۈچۈن ئاشكارا سالىسا بولمايدۇ. ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى ئاشۇ

ۋېكسىللارنى دېسكونت قىلىپ بېرىش بىلەن بىللە، ئۇنى رەنىگە ئېلىپ تۇرۇپ، يېڭىدىن قەغەز پۇل تارقىتىدۇ. بۇنىڭدا ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى گېرمانىيە پارتلاتقۇچ دورا شىركىتىنىڭ ئىسكىلاتىدىكى دورىلارنى ئامېرىكا بانكا سىستېمىسىغا يۆكلىشىگە ھەمكارلاشقان بولىدۇ. خوش، ئەھۋال شۇنداق بولغانىكەن، نېمىشقا يەنە گېرمانىيەدە ئەسكەر قىسقارتىش ھەققىدىكى جەنۇە يىغىنىغا ۋەكىل ئەۋەتكۈدەكمىز؟ بۇ ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات كومىتېتى بىلەن ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ ھۆكۈمىتىمىزنى ياپونىيەنىڭ ئورنىدا گېرمانىيە ھەربىي قورال ـ ياراغ شىركىتىگە قەرز تۆلەشكە مەجبۇرلىغانلىق ئەمەسمۇ؟

ئۇ زامانلاردا ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى نيۇيورك سودا ۋېكسىللىرى دېسكونت بازىرى ئارقىلىق گېرمانىيە ۋە ياپونىيە ھەربىي سانائىتىنى تۆۋەن ئۆسۈملۈك، قىسقا مۇددەتلىك مەبلەغ بىلەن قوللىغاندىن باشقا، ئامېرىكىنىڭ ئالتۇن زاپىسىنى ئۇدۇللا گېرمانىيەگە يۆتكىگەنىدى.

ئەسلىدە ئامېرىكا بانكىلىرىنىڭ ئامانەتچىلىرىگە تەئەللۇق نۇرغۇن پۇل گېرمانىيەگە ھېچقانداق رەنسىزلا ھەدىيە قىلمۇپتىلدى. ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات كومىتېتى بىلەن ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى گېرمانلارنىڭ سودا ۋېكسىللىرىگە ئاساسلىنىپ تۇرۇپ ئامېرىكا دوللىرىنى تارقاتتى. نەچچە مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق مەبلەغ گېرمانىيە ئىنتىسادىي سۇبىستانسىيەلىرىگە سېلىندى. بۇ ھال ھازىرمۇ داۋام قىلماقتا. گېرمانىيەنىڭ ئەرزان سودا ۋېكسىللىرىغا باھا قويۇش ۋە ئۇنىڭ قەرەلىنى ئۆزارتىش ئىشى نيۇيوركتا تاماملىنىدىغان بولدى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ ئىناۋەتى كېپىل قىلىنىپ، ئامېرىكا پۇقرالىرى ھەق تۆلىدى. 1932 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى ئامېرىكا پۇقرالىرىغا تەئەللۇق بولغان 750 مىڭ ئامېرىكا دوللىرى قىممىتىكى ئالتۇننى گېرمانىيەگە يۆتكىدى. ئاردىدىن بىر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن، يەنە 300 مىڭ ئامېرىكا دوللىرى قىممىتىدىكى ئالتۇن يۇقىرىقىغا ئوخشاش ئۇسۇلدا گېرمانىيەگە ئەۋەتىلدى. ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات كومىتېتى بىلەن ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى 5 ـ ئاينىڭ ئاخىرى قىممىتى 12 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىدىغان ئالتۇننى گېرمانىيەگە قارىتىپ يولغا سالدى. ئىشقىلىپ، ئالتۇن قاچىلانغان كېمە ھەر ھەپتىسىگە دېگۈدەك گېرمانىيەگە قاراپ يولغا چىقاتتى. رەئىس ئەپەندى،

ئامېرىكا بانكىلىرىدىكى ئامانەتچىلەر ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنىڭ پۇللىرىنى زادى نېمىگە ئىشلىتىۋاتقانلىقىنى بىلىشكە ھوقۇقلۇق.

بۇنىڭدا ۋال ستىرىتلىقلارنىڭ مەبلەغ جەھەتتىكى كۈچلۈك ياردەمىدىن باشقا، گېتلىرنىڭ پۇل مۇئامىلە ئىسلاھاتىمۇ كۆرۈنەرلىك رول ئوينىدى. مۇھىمى، گېتلىر دۆلەتنىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى گېرمانىيە خۇسۇسىي مەركىزىي بانكىسىنىڭ قولىدىن ئېلىۋالغانىدى. زايومنى رەنىگە قويۇپ پۇل تارقىتىشتەك سەرپىياتى يۇقىرى، ئۇنۇمى تۆۋەن مەشغۇلات تەرتىپىدىن قۇتۇلغان گېرمانىيە ئىقتىسادى راكىتا كەبى ئۆرلەشكە باشلىدى. مەسىلەن، گېرمانىيەدىكى ئىشسىزلىق نىسبىتى 1922 ـ يىلى 30 پىرسەنتكە يەتكەنىدى. 1938 ـ يىلغا كەلگەندە ئەمگەك كۈچى يېتىشمەسلىك ئەھۋالى كېلىپ چىقتى.

ئامېرىكا شىركەتلىرىنىڭ گېرمانىيەنى تېخنىكا ۋە پۇل مۇئامىلە جەھەتتىن كۈچلۈك قوللىغانلىقى ئاللىقاچان ھەممىگە ئايان بولغانىدى. كېيىنكى تارىخچىلار بۇنداق مەدەتكارلىقنى "تاسادىپىي ۋەقە ياكى كالتە پەملىك" دەپ تەبىرلەشتى. ھالبۇكى، دەل مۇشۇنداق "تاسادىپىي كالتە پەملىك" گېرمانىيە ھەربىي سانائىتىنى ئاجايىپ يۇكسەلدۈردى.

1934 ـ يىلى گېرمانىيە نېفىت سانائىتىدە ئۆزى پەقەت 300 مىڭ تونىنا تەبىئىي نېفىت ۋە 800 تونىنا بىرىكمە بېنزىن(كۆمۈردىن چەككىلەنگەن يېقىلغۇ)لا ئىشلەپچىقىرالايتتى. قالغان يېقىلغۇنىڭ ھەممىسىنى ئىمپورت قىلاتتى. كېيىن ئامېرىكا ئۆلچەملىك نېفىت شىركىتى گىدرونېفىت پاتېنتىنى گېرمانىيەگە ئۆتۈنۈپ بەردى. بۇنىڭ بىلەن، 1944 ـ يىلغا كەلگەندە گېرمانىيە 5 مىليون 500 مىڭ تونىنا بىرىكمە بېنزىن، 1 مىليون تونىنا تەبىئىي نېفىت ئىشلەپچىقىرالايدىغان بولدى.

گېرمانىيە ھەربىي پىلان تارمىقى سانائەت كارخانىلىرىدىن زامانىۋىلاشقان ئىشلەپچىقىرىش ئۇسكۇنلىرىنى ئورنىتىش ئارقىلىق، كەڭ كۆلەمدە ئىشلەپچىقىرىشنى تەلەپ قىلغان بولسىمۇ، ئەمما گېرمانىيەنىڭ ھەربىي ئىقتىسادىشۇناسلىرى بىلەن ھەربىي سانائەت كارخانىلىرى كەڭ كۆلەمدە ئىشلەپچىقىرىشنىڭ مەنىسىنى دېگەندەك چۈشىنىپ يېتەلمىگەنىدى. ئامېرىكىنىڭ ئاساسلىق ئىككى ئاپتوموبىل ئىشلەپچىقىرىش

زاۋۇتى ياۋروپا بازىرىغا كىرىپ، گېرمانىيەدە يېڭى زاۋۇت قۇرغاندىن كېيىن، ئاندىن ئۇلارنىڭ كۆزى ئېچىلغاندى. گېرمانىيە مۇتەخەسسىسلىرى دېترويتتا بۆلەكلەر بويىچە ئىشلەپچىقىرىشقا ئائىت كەسپىي تېخنىكا ۋە ئۇزلۇكسىز لىنىيە مەشغۇلاتىنى ئۆگىنىپ كېلىشكە ئەۋەتىلدى. گېرمانىيە مۇتەخەسسىسلىرى بۇ جەريانىدا ئايروپىلان زاۋۇتىنى زىيارەت قىلىپلا قالماي، يەنە مۇھىم ھەربىي ئۇسكۇنىلەرنىمۇ كۆردى. ئەمما، ئۇلار شۇ چاغدا ئۆگىنىۋالغان نۇرغۇن تېخنىكىسىنى كېيىنكى كۈنلەردە ئامېرىكىغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ئىشلەتتى.

ئامېرىكىدىكى ھەممىباب ئاپتوموبىل شىركىتى، فورت ئاپتوموبىل شىركىتى، ھەممىباب ئېلېكتر شىركىتى، دۇپونت شىركىتى قاتارلىق شىركەتلەرمۇ ئەينى چاغدا گېرمانىيە ھەربىي سانائەت ئىشلەپچىقىرىش سىستېمىسى بىلەن قويۇق ھەمكارلاشقانىدى. يەنە كېلىپ ئۇ شىركەتلەر مورگان بانكىسى، روكفېللېر چاسې بانكىسى ۋە ۋاربېرگ مانخاتتان بانكىسى قاتارلىقلارغا تەۋە ئىدى.

ئالتۇنداەك ئۇرۇش ۋە پاخالداەك پۇل

چېرچىلنىڭ "ئۇرۇش قوزغاش ئۇرۇشنى ئاياغلاشتۇرۇشتىن تولىمۇ قىيىندۇر" دەيدىغان بىر جۈملە ئەقلىيەسى بار. بۇ گەپ مۇنداقلا ئاڭلىغاندا ئەقىلگە سىغمايدىغاندەك تۇيۇلغىنى بىلەن ئىنچىكە ئانالىز قىلىپ باقساق، ھەقىقەتەن ئورۇنلۇق گەپ ئىكەنلىكىنى بايقايمىز. بىرەر مەيدان ئۇرۇشنى ئاياغلاشتۇرۇشتا، ئىككى تەرەپ ھۆكۈمىتىنىڭ مەخپىي ۋەكىللىرى روبىرو ئولتۇرۇپ ئۆزئارا شەرت قويۇشىدۇ؛ ئۇلار نېمىلا دېيىشمىسۇن، ئاربىدىكى توقۇنۇشنى توگىتىش ھەققىدە مەسلىھەتلىشىدۇ. مەيلى ئازراق زىيان تارتسۇن ياكى پايدا ئالسۇن، ئىشقىلىپ ئاخىردا پىكىرده بىرلىككە كەلگىنى كەلگەن.

ئەمما، ئۇرۇش قوزغاش بەسىي مۇشكۇل. چۈنكى، دېموكراتىك جەمئىيەتتە، جامائەتنىڭ پىكرىنى مەلۇم بىر ئورتاقلىققا مۇجەسسەملەش ـ ئادەمنىڭ مېڭىسىنى قوچۇۋېتىدىغان ئىش. دۇنياۋى بانكىرلارمۇ بۇ نۇقتىدا نۇرغۇن ھەرەج تارتقانىدى.

گويا فرىدېرىك مېرتون ئېيتقانىدەك: "ئۇلار(دۇنياۋى بانكىرلار)نىڭ نەزىرىدە نە ئۇرۇش بىلەن تىنچلىق، نە شۇئار بىلەن بايانات، نە قۇربان بېرىش ياكى شان-شەرەپ مەۋجۇت ئەمەس: چۈنكى، ئۇلار ئادەمنىڭ كۆزىنى ئالالاچەكمەن قىلىۋېتىدىغان ئۇنداق نەرسىلەرگە نەزىرىنى سېلىپ قويمايدۇ."

دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ماھىيىتىنى تونۇپ يەتكەن ناپالېئون گەپنىڭ پوسكاللىسىنى ئېيتىپ مۇنداق دېگەنىدى: "پۇلنىڭ ۋەتىنى بولمايدۇ: بانكىرلار ۋەتەنپەرۋەرلىك، ئالىيجانابلىق دېگەنلەرنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمەيدۇ: چۈنكى، ئۇلارنىڭ بىردىنبىر نىشانى — نەپ-پايدا!!"

ۋال ستىرىتتىكى بانكىرلارنىڭ قاقتى-سوقتىسىغا جىق ئۇچراپ كەتكەن ئامېرىكا پۇقرالىرى بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى بىلەن 1929-يىلدىكى ئېغىر كاساتچىلىقنى باشتىن كەچۈرگەندىن كېيىن، ئاسانلىقچە قىلتاقا دەسسىمەيدىغان بولدى؛ بانكىرلارنىڭ ھىيلىسىگە ئالدىنىپ، بالىلىرىنى ياۋروپادىكى ئۇرۇشنىڭ ئالدىنقى سېپىگە ئەۋەتىدىغانلار قالمىدى. شۇنداق قىلىپ، پۈتكۈل ئامېرىكىنى بانكىرلار چىش-تىرنىقىغىچە ئۆچ كۆرىدىغان "باشباشتاقلىق" قاپلاپ كەتتى.

1935-يىلى كېڭەش پالاتا ئەزاسى نىگ باشچىلىقىدىكى پەۋقۇلئاددە كومىتېت ئېلان قىلغان 1400 نەچچە بەتلىك ئۇزۇن دوكلاتتا، ئامېرىكىنىڭ بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىغا قاتناشقانلىقىغا ئالاقىدار مەخپىيەتلىك ئاشكارىلىنىپ، بانكىرلار بىلەن قورال-ياراغ شىركەتلىرىنىڭ ئۇرۇشقا قاتنىشىش جەريانىدىكى سۈيىقەست ۋە قانۇنسىز قىلمىشلىرى بىرمۇ بىر پاش قىلىۋېتىلدى. ئۇنىڭغا مورگاندىن ئىسپات ئاڭلاش يىغىنىدا ئاشكارىلانغان 1929-يىلدىكى پاي چېكى ۋەيرانچىلىقىغا ئائىت سەتچىلىكلەر قوشۇلۇپ، پۇقرالارنىڭ ئۇرۇشقا قارشى كەيپىياتىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى. مېلىسنىڭ دەل شۇ چاغدا نەشر قىلىنغان «ئۇرۇشقا تۇتاشقان يول» ناملىق بازارلىق كىتابى خەلقنىڭ ئۇرۇشتىن بىزارلىقىنى ئەۋجىگە چىقاردى. دېمەك، ئامېرىكا ئەلرايىنىڭ دالالىتى بىلەن 1935-يىلدىن 1937-يىلغىچە ئۇچ تۈرلۈك بىتەرەپ قانۇننى ماقۇللاپ، ئامېرىكىنىڭ قىلتاقا دەسسەپ ئۇرۇش قايىنىمىغا ئۆزىنى ئېتىشى قاتتىق مەنئىي قىلىندى.

ئىقتىسادىي جەھەتتە، روزۋېلتنىڭ يېڭى تەدبىرىنىڭ يولغا

قويۇلغىنىغا بەش يىلدىن ئاشقان بولسىمۇ، ئەمما ئامېرىكا ئىقتىسادىدا ئازراقمۇ ياخشىلىنىش بولماي، ئىشسىزلىق نىسبىتى 17 پىرسەنتكە يەتتى. 1938 ـ يىلغا كەلگەندە ئامېرىكا يەنە بىر قېتىملىق ئېغىر كاساتچىلىق پاتقىقىغا پېتىپ قالدى.

روزۋېلىت ۋە بانكىرلارنىڭ ھەممىسى: "كاينس تەشەببۇس قىلغان زىيادە قىزىل رەقەملىك مالىيە بىلەن دەھشەتلىك پۇل پاخالىلقىلا ئىقتىسادنى قۇتقۇزالايدۇ" دەپ قارايتتى. ئەمما، كەڭ كۆلەملىك ئۇرۇش بولغاندىلا ئاندىن ئاشۇ نىشانغا يەتكىلى بولاتتى.

1933 ـ يىلى ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمى بىكار قىلىۋېتىلگەندىن كېيىن، ئاتالمىش "ئۇرۇشقا تۇتاشقان يول"دىكى توساقلار ئېلىپ تاشلانغان بولدى. دېمەك، ھەممە تاييارلىقلار پۈتۈپ، پەقەت ئۇرۇشقا سەۋەب تېپىشلا قالغانىدى.

گېئۇرگېتون ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تارىخ پەنلىرى پىروفېسسورى چارلېز تانسىلنىڭ نەزەرىدە، ياپونىيەگە ئۇرۇش ئېلان قىلىش 1933 ـ يىلى روزۋېلىت تەختكە چىقىشتىن ئىلگىرىلا پىلانلاپ قويۇلغان ئىش ئىدى. 1932 ـ يىلى ئامېرىكا دېڭىز ئارمىيەسى پېئارل خاربور پورتى ئەتراپىدىكى 60 مىللىق دېڭىز تەۋەلىكىدىن ھۇجۇم قىلغاندا، ياپونىيە تىنچ ئوكيان فىلوتىغا قاقشاتقۇچ زەربە بەرگىلى بولىدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى.

ئامېرىكا ئاخبارات تارمىقى 1940 ـ يىل 8 ـ ئايدا ياپونىيە ئارمىيەسىنىڭ مەخپىي شىفىرىنى يېشىۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن، ياپونىيە ئارمىيەسىنىڭ ئىلگىرى قولغا چۈشۈرۈلگەن تېلېگراممىلىرىدىكى مەزمۇنلارنىڭ ھەممىسى ئاشكارا بولۇپ كەتتى. ئامېرىكا ياساپ چىققان شىفىر يەشكۈچلەر دۇنيانىڭ جاي ـ جايلىرىغا ئەۋەتىلدى. ئەمما، پەقەت ئامېرىكىنىڭ تىنچ ئوكيانىدىكى ئەڭ چوڭ دېڭىز ئارمىيە بازىسى بولمىش پېئارل خاربور پورتىلا ئۇنتۇلۇپ قالغانىدى. دېمەك، نۇرغۇن تارىخچىلار روزۋېلتنىڭ ياپونىيە دېڭىز ئارمىيەسىنىڭ پېئارل خاربور پورتىغا ھۇجۇم قىلىدىغانلىقىدىن ئاللىبۇرۇن خەۋەر تېپىپ بولغانلىقىغا ئىشىنىدۇ.

1943 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى، روزۋېلىت بىلەن چېرچىل كاسابلانكىدا گېرمانىيەنىڭ شەرتسىز تەسلىم بولۇشى لازىملىقى ھەققىدە بايانات ئېلان قىلدى. بۇ بايانات گېرمانىيەنىڭ ئىچكى قىسمىدا گېتلېرغا قارشى كەيپىياتنى پەيدا قىلىشقا باشلىدى. ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر بىلەن

يارىشىپ قېلىش ئۈمىدىدىكىلەر بۇنىڭغا ھەيران قېلىشتى. دېمىسىمۇ گېرمانىيە 1942-يىل 8-ئايدا ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر بىلەن يارىشىپ قېلىشقا شەرت قويۇپ، 1939-يىل 9-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن بۇرۇنقى چېگرا ئىچىگە چېكىنىش ئارقىلىق، گېرمانىيەنىڭ مەغلۇپ بولىدىغانلىقى مۇقىملىشىپ قالغان بۇ ئۇرۇشنى ئاياغلاشتۇرۇشقا ئۇنىغانىدى.



گېرمانىيەدىكى گېتلىر ۋە ناتسىستلار ھاكىمىيىتىگە قارشى كۈچلەر ھەربىي-سىياسىي ئۆزگىرىشنى جىددىي پىلانلاۋاتاتتى. ئەمما، روزىۋېلتنىڭ بايانىنى گېرمانىيەدىكى ئۇرۇشقا قارشى كۈچلەرنىڭ تەسىرچانلىنىغا ئېغىر بەرھەم بەردى. كىسسىنگېر روزىۋېلتنىڭ كاسابلانكىدا ئېلان قىلغان بايانىتىدىكى مۇددىئانى مۇنداق شەرھلەيدۇ:

هېنرى ئالفرېد كىسسىنگېر

روزىۋېلت گېرمانىيەنىڭ شەرتسىز تەسلىم بولۇشى لازىملىقى ھەققىدىكى بۇ بايانىنى نۇرغۇن سەۋەبلەر ئاساسىدا ئېلان قىلغان. مۇھىمى ئۇ ئەينى چاغدا گېرمانىيەگە قويۇلغان تىنچلىق شەرتى مۇزاكىرە قىلىنىپ قالسا، ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر ئارا پىكىر ئىختلاپى كېلىپ چىقىشتىن ئەنسىرىگەنىدى. چۈنكى ئۇ ئىتتىپاقداش دۆلەتلەرنىڭ كۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ ئۇرۇشنى غەلبىلىك تاماملاپ، قالغان ئىشلارغا ئاندىن بىر نېمە دېيىشنى ئۈمىد قىلاتتى؛ ھەم ئىستالىنگراد ئۇرۇشىدا مۇشكۈل ئەھۋالدا قالغان ئىستالىنغا گېرمانىيەگە قارىتىلغان سۇلھى سۆھبىتىگە ھەرگىزمۇ يالغۇز ئىشتىراك قىلمايدىغانلىقى ھەققىدە كېپىللىك بېرىشكە ئالدىراپ كەتكەنىدى. ئەمما، بۇنىڭدىكى ئەڭ نېگىزلىك سەۋەب شۇكى، روزىۋېلت گېرمانىيەدىكى رېۋىزىيونىستلارنىڭ كۈنلەرنىڭ بىرىدە: "گېرمانىيە ئۆز ۋاقتىدا قۇرۇق ۋەدىگە ئالدىنىپ قېلىپ ئۇرۇش توختىتىشقا ماقۇل بولغان" دەپ جار سېلىشىدىن ساقلىنىش كويىدا ئىدى.

كىسسىنگېرنىڭ بۇ گېپىي ئەلۋەتتە ئورۇنلۇق. ئەمەلىيەتتە، يۇقىرى بەدەل تۆلەنگەن شەپقەتسىز ئۇرۇش ئىككى يىلدىن ئارتۇق سوۋېتلىپ كەتكەچكە، سان-ساناقسىز ئادەم جېنىدىن ئايرىلدى؛ ئالەمچە بايلىقنىڭ كۈلى كۆككە سورۇلدى. مىسالەن، نانسىستالار 6 مىليون يەھۇدىنى قىرىۋەتتى. ئۇرۇش ناۋادا 1943-يىلى ئاياغلاشتۇرۇلسا، نۇرغۇن كىشىنىڭ جېنى ئامان قالاتتى. گېرمانىيەنىڭ كۆنگىنى ھەتتا شەرتلىك تەسلىم

بولۇش كېلىشىمى بولسىمۇ، ئەمما ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر يەنىلا ناھايىتى كۆچلۈك پىكىر ھوقۇقىدىن بەھرىمەن بولالايتتى.

ئەمما، ئالىقىنى ئەمدىلەتىن قىزىغان دۇنياۋى بانكىرلار تاغدەك مال-دۇنيا تېپىش پۇرسىتىدىن ئاسانلىقچە ۋاز كەچمەيدۇ، ئەلۋەتتە. ئۇرۇش ئۇتى 1945-يىل 8-ئايدا ئاخىر ئۆچتى. ئەمما، ئامېرىكىنىڭ 1930-يىلدىكى 16 مىليارد ئامېرىكا دوللىرلىق دۆلەت قەرزى 1946-يىلغا كەلگەندە بىراقلا 269 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا چىقىپ كەتتى. دېمەك، كاينىسىنىڭ قىزىل رەقەملىك مالىيە ۋە پاخال پۇل تەشەببۇسى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ئىس-تۇتەكلىرى ئارىسىدا "دەللىلەندى". قىسقىسى، دۇنياۋى بانكىرلار ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا يەنە بىر قېتىم بېيىپ تىقىلىپ كەتتى.

خۇلاسە كالام

☜ كاينىنىڭ پاخالى پۇل ئىدىيەسى دۇنياۋى بانكىلار ۋە سياسيونلارنىڭ كۆچلۈك قوللىشىغا ئېرىشتى.

☜ خوۋېر گېرمانىيەگە تۆلەم تۆلىتىش مەسلىسىدە بانكىلار بېكىتكەن پىرىنسىپتىن چەتنەپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن، ۋال ستريتلىقلارنىڭ كۆزىگە سەت كۆرۈنۈپ قالدى.

☜ پىرېزىدېنت خوۋېر پاي چېكى بازىرىدىكى دەسمايىسىز هايانكەشلىكنىڭ ئەدىپىنى بېرىش داۋامدا، بانكىلارغا قىلچە يۇز-خاتىر قىلمىدى. هالبۇكى، ئۇنىڭ سياسي هاياتىمۇ شۇنىڭ بىلەن ئاياغلاشتى.

☜ روزېۋېلت ئۆزىنى پاكلىقنىڭ ئۇلگىسى، پۇقرانىڭ نىجادكارى دەپ داملىغىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە دۇنياۋى بانكىلار بىلەن ناهايىتى ئاپاق-چاپاق ئىدى.

☜ روزېۋېلت كاينس بىلەن بانكىلارنىڭ مەدەتكارلىقىدا، ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى بىكار قىلدى.

☜ گېتلېرنىڭ هاكىمىيەتنى قولغا ئېلىشى ئامېرىكا ۋە ئەنگلىيەدىكى بانكىلارنىڭ مەبلەغ جەهەتتە قوللاپ، مەدەت بەرگەنلىكى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك.

☜ ناتسىستلار گېرمانىيەسىنىڭ مەبلەغ جەهەتتىكى ئەڭ كۆچلۈك مەدەتكارى ــ ۋال ستريتلىقلار. گېرمانىيە قىسقىغىنا ئالتە يىلدا ئىقتىسادىنى تىزدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، زور كۆلەملىك ئۇرۇش تەرەددۇتىنى پۈتكۈزەلىدى.

CURRENCY WAR CURRENCY WAR



CURRENCY WAR

ئالتىنچى باب

دۇنياغا ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان قابىللار سورۇنى

يۇل مۇئامىلە كاپىتالىستلىرىنىڭ ئىنتايىن ئۇزاق مۇددەتلىك بىر پىلانى بار. ئۇ بولسىمۇ ـــ دۇنيانى كونترول قىلالايدىغان يېڭىچە بىر تۈرلۈك يۇل مۇئامىلە سىستېمىسى يەنى بىر نەچچە ئادەمنىڭ يۈتكۈل سىياسىي تۇزۇلما، ۋە دۇنيا ئىقتىسادىنى ئالمىنىدا جۇڑگىلەشتۈرگەن ئىمكانىيەت يارىتىدىغان مېخانىزمنى تۇرغۇزۇپ چىقىش.

مەركىزىي بانكىلار بۇ تۇزۇلمىنى فېئودالىلىق مۇستەبىت ھاكىمىيەت ئىندىزىسىدە باشقۇرۇپ، تۇڭمەس يىغىنلاردا ھاسىلانغان خۇپىيانە كېلىشىملەر ئارقىلىق ماسلاشتۇرىدۇ.

مەزكۇر سىستېمىنىڭ يادروسى بولمىش بازىلدىكى خەلقئارا ھېسابات بانكىسى ئەسلىدە بىر خۇسۇسىي بانكا. ئۇنى باشقۇرىدىغان مەركىزىي بانكىنىڭ ئۆزىمۇ بىر خۇسۇسىي شىركەت.

ھەرقانداق مەركىزىي بانكا ئۆزى قاراشلىق ھۆكۈمىتىنى مالىيە قەرز يۈلىنى باشقۇرۇش، تاشقى پېرېۋوت سودىسىنى ئىدارە قىلىش، دۆلىتىنىڭ ئىقتىسادىي پائالىيىتىگە تەسىر كۆرسىتىش ۋە ھەمكارلاشقان سىياسىيونلارغا سودا ساھەسىدىن نەپ يېتكۈزۈشكە ئوخشاش ۋاستىلار بىلەن كونتروللايدۇ.

ـــ تارىخشۇناس كارلو كۇيگلېي، 1966 ـ يىل

باش بايان

”دۇنيا هۆكۈمىتى“، ”دۇنيا پۇلى“ دېگەنده‌ك تېرمىنلار تۇرمۇشىمىزدا ماۋدامدا بىر ئۇچرايدىغان بولۇپ كەتتى. ناۋادا بۇ ھەقتىكى بەزىبىر تارىخىي ئەھۋالاتلاردىن خەۋىرىڭىز بولمىسا، بۇنى پەقەت ئاخبارات ساھەسىدىكى ئادەتتىكى ئەپقاچتى گەپلەر، دەپلا چۈشىنىپ قالىسىز. ئەمەلىيەتته، بۇ ــ غايەت زور بىر پلاننىڭ يولغا قويۇلۇۋاتقانلىقىدىن بېشارەت. ھالبۇكى، جۇڭگولۇقلارنىڭ كۆپىنچىسى بۇنىڭدىن يەنىلا بىخەۋەر يۈرمەكته.

1944ـ يىل 7ـ ئاي، پۈتكۈل ئاسىياـ ياۋروپا قۇرۇقلۇقى ئۇرۇش ئوتى ئىچىده قالغان مەزگىل ئىدى. ئەنگلىيە بىلەن ئامېرىكىنىڭ ياۋروپا قۇرۇقلۇقىدىكى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنى قوزغىغىنىغا بىر ئايدىن ئازراق ئاشقان چاغدا، 44 دۆلەتنىڭ ۋەكىللىرى دۇنيانىڭ ئۇرۇشتىن كېيىنكى يېڭى تەرتىپىنى مۇزاكىره قىلىپ بېكىتىش ئۈچۈن، ئامېرىكا يېڭى خامپىشىر ئىشتاتىغا جايلاشقان مەشھۇر ئارامگاھ ــ بىرايتون ئورمانلىقىغا جەم بولدى. دۇنياۋى بانكىرلار شۇنىڭدىن ئېتىبارەن پۈتۈن دۇنيانىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى قولغا ئېلىپ، كۆڭلىگە پۈككىلى ئۇزاق زامانلار بولغان پىلانىنى ئاخىر ئىشقا ئاشۇردى.

دۇنياۋى بانكىرلار شۇ چاغدا ئەنگلىيە خان جەمەتى خەلقئارا ئىشلار جەمئىيىتى ۋە ئامېرىكا دىپلوماتىيە جەمئىيىتى قاتارلىق بىر مۇنچە يادرولۇق تەشكىلي ئاپپاراتنى قۇرۇپ چىقتى. كېيىن، بۇ ئىككى يادرولۇق تەشكىلاتنىڭ ئىككى شۆبە ئاپپاراتى قۇرۇلدى.

بۇ ئاپپاراتلارنىڭ ئاداققى نىشانى ــ ئەنگلىيە ۋە ئامېرىكىدىكى ئىنتايىن ئاز سانلىق قابىللار ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان دۇنياۋى ھۆكۈمەت ۋە بىرلىككه كەلگەن دۇنياۋى پۇل تارقىتىش سىستېمىسىنى قۇرۇپ چىقىپ، ئۇ ئارقىلىق يەر شارىدىكى ھەرقانداق پۇقرادىن ”دۇنيا بېجى“ ئېلىش. ئاتالمىش ”دۇنياۋى يېڭى تەرتىپ“ دېگىنى دەل مۇشۇ.

بۇنداق سىستېمىدا، بارلىق ئىگىلىك ھوقۇقلۇق دۆلەتلەر پۈل سىياسىتى ۋە ئىقتىسادىي جەھەتته تەدبىر بەلگىلەش ھوقۇقىدىن پۈتۈنلەي مەھرۇم قىلىنىپ، دۆلەت ۋە خەلقنىڭ ئىقتىسادىي ۋە سىياسىي ئەركىنلىكى باشقىلارنىڭ قولغا ئۆتۈپ كەتكەن بولىدۇ. زامانىۋى كىشىلەرنىڭ گەدىنىدىكى قەرزدارلىق ئۇلارنى زەنجىرـ كىشەندىنمۇ قاتتىق ئىسكەنجىگە ئالىدۇ. ھەر بىر زامانىۋى ”قۇل“دىن ئەڭ يۇقىرى ئۇنۇم يارىتىش ئۈچۈن، يىرىك باشقۇرۇش ئۇسۇلى قانداقتۇر ”ئىلمىي باقمىچىلىق“ تۇسىنى ئالىدۇ. نەق پۇلسىز ئىقتىسادىي مۇئامىله، ئېلېكترونلۇق پۇل، دۇنيا بويىچه بىرلىككه كەلتۈرۈلگەن رادىيو چاستوتىلىق كىملىك ۋە ئادەم تېنىگه بېكىتىۋېتىلىدىغان كىملىك ... قاتارلىقلار ”قۇل“ قىلىنغان زامانىۋى

ئادەملەرنىڭ بەلگىسى بولۇپ قالدۇ.

دۇنياۋى بانكىرلار راددىيو چاستوتىلىق كىملىك تېخنىكىسى ئارقىلىق، دۇنيادىكى ھەرقانداق ئادەمنىڭ نەدىلىكىنى ھەرزامان بىلىپ تۇرىدۇ. جەمئىيەتتە نەق پۇلنىڭ ئىزى ئۆچكەندىن كېيىن، دۇنيادىكى ھەرقانداق ئادەمنى كومپيۇتېر كۇنۇپكىسىنى چېكىش ئارقىلىقلا ئۆزىنىڭ مال-دۇنياسىغا ئىگىدارلىق قىلىش ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىۋەتكىلى بولىدۇ. ئەمما بۇ ــ ئەركىنلىك ھوقۇقىنى قەدىرلەيدىغان كىشىلەرگە كۆرە ئېيتقاندا ئۇچىغا چىققان تېررورلۇق؛ دۇنياۋى بانكىرلارغا كۆرە ئېيتقاندا "دۇنياۋى يېڭى تەرتىپ"نىڭ يۈكسەك مەنزىلى.

دۇنياۋى قابىللار ئۆزلىرىنىڭ بۇ پىلانىنى "سۈيقەست" ئەمەس، "پاراسەت" دەپ بىلىدۇ. ئەمما، ئىلگىرىكى سۈيقەستكە ئوخشىمايدىغان يېرى شۇكى، ئۇلار قانداقتۇر مەلۇم بىر ئېنىق رەھبەرلىك ئاپپاراتىنىڭ باشچىلىقىدا ئەمەس، بەلكى "پىكىرداشلار ئىجتىمائىي ئالاقە سورۇنى" دائىرىسىدە تارقاق ھەرىكەت قىلىدۇ. ھاۋالەنكى، بۇ "پىكىرداش" كاتتىلار ئاددىي پۇقرالارنىڭ مەنپەئەتىنى قوربان قىلىش بەدىلىگە، ئۆزلىرىنىڭ غايىسىنى ئىشقا ئاشۇرىدۇ.

ئامېرىكا دىپلوماتىيە جەمئىيىتىنىڭ قۇرغۇچىسى، خەلقئارا ئىتتىپاقنىڭ بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىنكى تۇنجى تەشەببۇسچىسى پولكوۋنىك ئىدۋارد خووس مەزكۇر پىلاننىڭ ئامېرىكىدىكى مۇھىم ئىجراچىسى ئىدى.

"مەنىۋى بۇزرۇكۋار" پولكوۋنىك ئىدۋارد خوۋس ۋە دىپلوماتىيە جەمئىيىتى

ۋاشىنگتوندىكى ھەققىي ھۆكۈمرانلارنى ئادەتتە كۆرەلمەيسىز، چۈنكى ئۇلار پەردە ئارقىسىدا تۇرۇپ ھوقۇق يۈرگۈزىدۇ.

— ئامېرىكا ئالىي سوتىنىڭ باش سودىيەسى: فېلىكس فرانكفورت

ئىدۋارد خوۋس تېكساستا ئۆتكۈزۈلگەن يەرلىك سايلامدا كۆرۈنەرلىك خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن، ئىشتات باشلىقى ئۈنىڭغا "پولكوۋنىك" دېگەن نامنى ھەدىيە قىلغانىدى. ئىدۋارد خوۋس تېكساستىكى بىر بانكىر ئائىلىسىدە تۇغۇلغان، ئاتىسى توماس ئامېرىكىدا ئىچكى ئۇرۇش يۈز بەرگەن چاغلاردا ياۋروپادىكى روتسچىلد جەمەتىگە ۋاكالەتچى بولغانىدى. ئەڭ بۇرۇن ئەنگلىيەدە ئوقۇغان خوۋس 20-ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى نۇرغۇن ئامېرىكا بانكىرلىرىغا ئوخشاش، ئەنگلىيەنى ئۆزىگە ۋەتەن ساناشقا بەكرەك مايىل بولغاچقا ئەنگلىيە بانكىرلىرى بىلەن قويۇق مۇناسىۋەتتە بولغانىدى.

ئىدۋارد خوۋس 1912-يىلى كېيىنكى كۈنلەردە تارىخچىلارنى ناھايىتى قىزىقتۇرغان «فىلىپ دىرۇ ئاتلىق مەۋرى» ناملىق رومانىنى نەشر قىلدۇردى. رومانداۋ ئامېرىكىدىكى ئىككىلا پارتىيەدە ھوقۇقى بار بىر رەھىمدىل ئىستىبداتنىڭ مەركىزىي بانكا قۇرۇپ فېدېراتسىيە ئاشۇرما تاپاۋەت بېجى تۈزۈمىنى يولغا قويغانلىقى، مۇھاپىزەتلىك تاموژنا بېجى تۈزۈمىنى بىكار قىلىپ، ئىجتىمائىي ئامانلىق سىستېمىسىنى تۈرغۇزۇپ چىقىش ئارقىلىق، خەلقئارا ئىتتىپاق تۈزگەنلىكى ھېكايە قىلىنىدۇ. كېيىنكى كۈنلەردە ئامېرىكىدا بولۇپ ئۆتكەن ئىشلار خوۋسنىڭ ئاشۇ رومانىدا ئوتتۇرىغا قويغان كەلگۈسى ھەققىدىكى "پەرەز"لىرىگە بەكمۇ ئوخشىشىپ كەتكەنلىكى بىلەن كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرغانىدى. قىسقىسى، خوۋس ئۇ رومانىدا كاينىنى ناھايىتى توغرا "قىياس قىلغان" ئىدى.

دېمەك، پولكوۋنىك خوۋس بىلەن كاينىنىڭ ئۆز ۋاقتىدا يازغانلىرىنى "كەلگۈسى ھەققىدىكى بىشارەتنامە" دېگەندىن كۆرە، "كەلگۈسىدىكى

سىياسەتلەر ھەققىدە تۇزۇلگەن پىلان" دېسەك تېخىمۇ توغرا بولىدۇ.

خوۋسنىڭ بۇ كىتابى نەشردىن چىقىشى بىلەن ئامېرىكىدىكى يۇقىرى تەبىقىنىڭ دىققىتىنى تارتتى. چۈنكى، كىتابتا ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئامېرىكىنىڭ كەلگۈسى ھەققىدىكى پەرەزلەر دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ئارزۇ-ئىستەكلىرىگە ناھايىتى ماس كېلەتتى. شۇنداق قىلىپ، خوۋس ھەش-پەش دېگۈچە ئامېرىكىدىكى قابىللار گۇرۇھىنىڭ "مەنىۋى بۇزرۇكۇارى"غا ئايلاندى.

1912-يىلدىكى پىرېزىدېنت سايلىمىغا نامزات كۆرسىتىش ئىشىدا، دېموكراتلار پارتىيەسىنىڭ كاتتىباشلىرى خوۋسنى مەزكۇر پارتىيەدىن چىققان نامزات ۋىلسوندىن "يۇز تۇرانە ئىمتىھان" ئېلىشقا ئاتايىن ئورۇنلاشتۇرغانىدى. ۋىلسون نيۇيوركتىكى خوۋس چۈشكەن مېھمانخانىغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۇلار گويا كېچىكىپ كۆرۈشكىنىگە ئۆكۈنگەن دىلكەشلەردەك توپتوغرا بىر سائەت پاراڭلاشقانىدى. ۋىلسون خوۋس ھەققىدە مۇنداق دېگەنىكەن: "خوۋس ئەپەندىنى ئۆزۈمنىڭ يەنە بىر سىياسى ھەتتا ئۆزۈمنىڭ ئەينەن تەسۋىرى دېسەم تامامەن بولاتتى. چۈنكى، ئىككىمىزنىڭ ئويلىغانلىرى پەرقسىز دېگۈدەكلا ئىدى..."



ئېدۋارد خوۋس

خوۋس ئەينى چاغدا سىياسىيونلار بىلەن بانكىرلار ئارىسىدا كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغانىدى. ۋىلسون پىرېزىدېنتلىققا سايلىنىشتىن ئىلگىرى ۋال ستىرىتتىكى بانكىرلار ئۆتكۈزگەن بىر قېتىملىق زىياپەتتە، خوۋس پۇل مۇئامىلە ساھەسىدىكى كاتتىلارغا: "دېموكراتلار پارتىيەسىدىن ئىبارەت بۇ ئېشەكنى مانا ئەمدى ۋىلسون مىنىدۇ؛ ئەمما، بۇ ئېشەك ھەرگىزمۇ مۆڭكۈيەلمەيدۇ!" دەپ مەيسىدىگە ئۇرغانمىشكەن. خېۋ، ۋاربېرگ، روكفېللېر، مورگان قاتارلىقلار بارلىق ئۈمىدىنى خوۋسقا باغلىدى. ئۇ چاغدا خېۋ خوۋسنى مۇسا ئەلەيھىسسالامغا، ئۆزى بىلەن باشقا بانكىرلارنى ھارۇنغا ئوخشاتقانىدى.

1912-يىل 11-ئايدىكى پىرېزىدېنت سايلىمىدا ئۇتۇپ چىققان ۋىلسون بېرمۇداغا دەم ئېلىشقا كەلدى. ئۇ شۇ چاغدا خوۋسنىڭ «فىلىپ دىرۇ ئاتلىق مەمۇر» ناملىق رومانىنى تەپسىلىي ئوقۇپ چىققانىدى.

شۇڭلاشقىمۇ، ۋىلسوننىڭ 1913 ـ 1914 ـ يىللىرىدىكى سىياسەت ۋە قانۇنچىلىق ئىشلىرى خوۋسنىڭ روماندىكىگە ئوپئوخشاش بولۇپ چىقتى.

1913 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى «ئامبىرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياجى بانكىسى قانۇنى» ماقۇللانغاندىن كېيىن، ۋال ستىرىتتىكى بانكىرلاردىن خېف خوۋسقا يازغان خېتىدە: "بۇ قېتىم پۇل قانۇنىنى ماقۇللاشقا ئۇن ـ تىنسىز قوشقان كۆرۈنەرلىك تۆھپىڭىز ئۈچۈن رەھمەت ئېيتماقچىمەن" دېگەنمىشكەن.

خوۋس ئامبىرىكىدا خۇسۇسىي مەركىزىي بانكا قۇرۇشتىن ئىبارەت مۇھىم ۋەزىپىنى تاماملىغاندىن كېيىن، دىققىتىنى خەلقئارا ئىشلارغا ئاغدۇردى. بۇنىڭ بىلەن ياۋروپا ۋە ئامبىرىكىدا مۇناسىۋەت دائىرىسى كەڭرى خوۋس ھەش ـ پەش دېگۈچە دۇنياۋى داڭدار شەخسكە ئايلىنىپ كەتتى. "خوۋس نيۇيوركتىكى دۇنياۋى بانكىرلار بىلەنمۇ ئىنتايىن يېقىن ئىدى. خوۋس ئەينى چاغدا ئاكا ـ ئۇكا پائۇل ۋاربېرگ بىلەن فېلىكىس ۋاربېرگ، ئوتتۇ كاخن، لويس ماببي، ھېنرى مورگانساۋ، ئاكا ـ ئۇكا جاكوب خېف بىلەن موتمبر خېف ۋە خېربېرت لىمان قاتارلىق بانكىرلار خوۋسنىڭ تەسىرىنى قوبۇللىغانىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە خوۋس ياۋروپادىمۇ ئوخشاشلا بانكىرلار بىلەن سىياسىيونلاردىن تەركىپ تاپقان كۈچلۈك گۇرۇھنى شەكىللەندۈرگەنىدى."

1917 ـ يىلى پرېزىدېنت ۋىلسون خوۋسقا "تەكشۈرگۈچىلەر" دەپ ئاتىلىدىغان بىر گۇرۇپپا ئارقىلىق، كەلگۈسى تىنچلىق كېلىشىمىنى تۈزۈپ چىقىشنى ھاۋالە قىلدى. 1919 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى ئېدموند روتسچىلد پارىژدىكى بىر مېھمانخانىدا يىغىن چاقىردى. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان "تەكشۈرگۈچىلەر" گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزالىرى ۋە ئەنگلىيە يۇمۇلاق شىرە مەجلىسىنىڭ ئەزالىرى ئىشتىراك قىلغان بۇ يىغىندا، ئاساسلىقى ئەنگلىيە ۋە ئامبىرىكىدىكى قابىللارنىڭ كۈچىنى تەرتىپكە سېلىش مۇزاكىرە قىلىنىدى. ئۇلار 6 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى يەنە بىر قېتىم يىغىن چاقىرىپ، تارقاق تەشكىلي شەكىل بىلەن بىر تۇتاش تەشكىلي شەكىلنى ئۆرنىغا ماسلاشتۇرۇش ئەندىزىسىنى قوللانىسا ئەڭ ياخشى بولىدىغانلىقىنى قارارلاشتۇردى. 6 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى خوۋسنىڭ تەشكىللىشى بىلەن نيۇيوركتا "خەلقئارا ئىشلار جەمئىيىتى" قۇرۇلدى. 1921 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى خوۋس "خەلقئارا ئىشلار جەمئىيىتى"نى

"دىپلوماتىيە جەمئىيىتى"گە ئۆزگەرتتى. مەزكۇر جەمئىيەتكە "تەكشۇر-گۇچىلەر" گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزالىرى، پارىژ سۇلھى كېڭىشىگە قاتناشقان ئامېرىكىلىق ۋەكىللەر، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنى قۇرۇشقا قاتناشقان سىياسىي ۋە پۇل مۇئامىلە ساھەسىدىكى 270 نەپەر قابىل ... قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئىشتىراك قىلدى. شۇنداق قىلىپ، ۋال ستىرىتتىكى بانكىرلارنىڭ سېخىيلىقى نەتىجىسىدە ئامېرىكا جەمئىيىتى ۋە دۇنيا سىياسىيسىنى ئالقىنىدا چۆرگىلىتىدىغان تەشكىلات ئاخىر بارلىققا كەلدى.

روزېۋېلت ۋىلسوننىڭ قول ئاستىدا دېڭىز ئارمىيە قوماندانلىقى ئىشتابىنىڭ يارەمچى قوماندانى بولۇپ يۈرگەن چاغلاردا، خوۋسنىڭ «فىلىپ دېرۇ ئاتلىق مەمۇر» نامىلىق رومانىنى ئوقۇپ، ئۇنىڭدىن ناھايىتى ئىلھاملانغانىدى. كېيىنكى كۈنلەردىكى روزېۋېلت ئاشۇ رومانىدا تەسۋىرلەنگەن "مۇلايىم مۇستەبىت"كە بەكمۇ ئوخشاپ كەتتى. روزېۋېلت پىرېزىدېنتلىققا سايلانغاندىن كېيىن، خۇۋس ھەش-پەش دېگۈچە ئاقسارايدا كەم بولسا بولمايدىغان ئالىي مەسلىھەتچىگە ئايلاندى.

روزۋېلېتنىڭ كۈيئوغلى بۇ ھەقتىكى ئەسلىمىسىدە مۇنداق دەپ يازىدۇ:

> خېلى يىللارغىچە ئامېرىكىنى نەپكە ئېرىشتۈرگەن نۇرغۇن تەشەببۇس ۋە ئۇسۇل-چارىلەرنى روزېۋېلت ئۆزى ئويلاپ تاپقان دەپتىكەنىمەن. ئەمەلىيەتتە ئۇنداق ئەمەسكەن. ئۇ ئوتتۇرىغا قويغان ئامال-چارىلەر ۋە سىياسىي تەدبىرلەرنىڭ كۆپىنچىسىنى دىپلوماتىيە جەمئىيىتى بىلەن دۇنيادا يەكىكە پۇل تۈزۈمىنى يولغا قويۇشنى تەشەببۇس قىلىدىغان تەشكىلاتلار ئالدىنئالا ئۇنىڭ ئۇچۇن تەييارلاپ بەرگەنىكەن.

پائۇل ۋاربېرگنىڭ ئوغلى جامېس ۋاربېرگ ئىلگىرى روزېۋېلتقا پۇل مۇئامىلە مەسلىھەتچىسى، دىپلوماتىيە جەمئىيتىگە ئەزا بولغانىدى.

ــ كىشىلەر ياقتۇرسۇن-ياقتۇرمىسۇن دۇنياۋى ھۆكۈمەت قۇرۇپ چىقمىساق بولمايدۇ ــ دېگەنىدى ئۇ 1950-يىل 2-ئاينىڭ 17-كۈنى كېڭەش پالاتاسى چاقىرغان دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ھەيئەتلىرى يىغىنىدا، ــ نۆۋەتتە دۇچ كېلىۋاتقىنىمىز بۇ ھۆكۈمەتنى تىنچ يول بىلەن قۇرۇپ

چىقامدۇق ياكى قورال كۈچى بىلەن تىكلەمدۇق، دېگەنلا مەسىلە.

«چىكاگو مۇنبىرى» گېزىتىنىڭ 1950-يىل 2-ئاينىڭ 17-كۈنىدىكى باش ماقالىسىدە مۇنداق دەپ كۆرسىتىلدى: "دىپلوماتىيە جەمئىيىتىنىڭ ئەزالىرى ئىجتىمائىيەتكە ئاددىي پۇقرالارغا قارىغاندا كۈچلۈك تەسىر كۆرسىتەلەيدۇ. ئۇلار مال-دۇنيا، مەرتىۋە ۋە مەلۇمات جەھەتتىكى ئەۋزەللىكلىرى بىلەن باشقىلاردىن ئۈستۈن ئورۇننى ئىگىلىۋالغانلىقى ئۈچۈن، دۆلەتنى ئىقتىسادىي ۋەيرانچىلىق ۋە ئەسكىرىي ھالاكەتكە باشلىيالايدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئىككى قېتىملىق ئۇرۇشتا قىپقىزىل قانغا بويىلىپ كەتكەن قوللىرىغا سىنچىلاپ قاراپ باقسۇن."

لويىزانىنا ئىشتاتى ئاۋام پاتالاسىنىڭ ئەزاسى جون راربىك 1971-يىلى بۇنىڭغا مۇنداق باھا بەرگەنىدى: "دىپلوماتىيە جەمئىيىتى دۇنياۋى ھۆكۈمەت قۇرۇپ چىقىشقا كۈچ چىقىرىش جەھەتتە ئەڭ چوڭ باجسىز فوند جەمئىيىتىنىڭ مالىيە ياردەمگە ئېرىشتى؛ جۇملىدىن، ھوقۇق ۋە ھەيۋىسىنى پەش قىلىپ تۇرۇپ پۇل مۇئامىلە، سودا، ئەمگەك، ھەربىي، مائارىپ ۋە ئاممىۋى ئاخبارات قاتارلىق ساھەلەردە ئۆزلىرىنىڭ غايەت زور تەسىرىنى نامايان قىلدى. «ئامېرىكا ئاساسىي قانۇنى» ۋە ئەركىن سودا روھىنى قوغداشقا تىرىشىۋاتقان ھەققانىي ھۆكۈمەتنىڭ ھەربىر پۇقراسى دىپلوماتىيە جەمئىيىتىنىڭ ئۇجۇر-بۇجۇرىنى ئوبدان چۈشىنىپ چىقىشى لازىم. ئېلىمىزدىكى پۇقرالارنىڭ خەۋەردارلىق ھوقۇقىنى قوغداشقا مايىل تاراتقۇلار رەسۋاچىلىقلارنى ئېچىپ تاشلاشتا ئىنتايىن زەربىدار ئىدى؛ ئەمما، دىپلوماتىيە جەمئىيىتى ۋە ئۇنىڭ ئەزالىرىغا ئالاقىدار ئىشلاردا بېشىنى چۆكۈرۈۋېلىپ، كىشىلەرنى ئەپسۇسلاندۇرۇپ قويۇۋاتىدۇ. چۈنكى، قابىلالاردىنلا تەشكىللەنگەن دىپلوماتىيە جەمئىيىتى ھۆكۈمەتنىڭ يۇقىرى قاتلىمىدىكى ھوقۇق ۋە تەسىردىن پايدىلىنىپ يۇقىرىدىن تۆۋەنگە بېسىم ئىشلىتىپلا قالماي، شەخسلەر ۋە ئاپپاراتلارغا مەبلەغ جەھەتتە يارەدەم بېرىش يولى بىلەن تۆۋەندىن يۇقىرىغا كاشىلا پەيدا قىلىپ، «ئاساسىي قانۇن» ئارقىلىق ئىدارە قىلىنىدىغان مۇستەقىل جۇمھۇرىيەتنى دۇنياۋى مۇستەبىت ھۆكۈمەتنىڭ غالچىسىغا ئايلاندۇرۇۋېتىش ئۈچۈن ھەدەپ كۈچ چىقارماقتا."

دىپلوماتىيە جەمئىيىتى ئامېرىكا سىياسىيسىغا مۇتلەق تەسىر كۆرسىتەلەيتتى. ئامېرىكا ھۆكۈمىتىدىكى مۇھىم ۋەزىپىلەرنىڭ

ھەممىسىنى دېگۈدەك دىپلوماتىيە جەمئىيىتىنىڭ ئەزالىرى ئىگىلىگەن بولغاچقا، ئامېرىكىدىكى ئىككى پارتىيە نۆۋەتلىشىپ ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن نەچچە ئون يىلدىن بۇيان ھۆكۈمەت سىياسىتى ئىزچىل بىردەكلىكنى ساقلاپ كەلدى. 1921-يىلدىن بۇيان، مالىيە مىنىستىرلىرى ئاساسەن دېگۈدەك دىپلوماتىيە جەمئىيىتى ئەزالىرى ئارىسىدىن تاللاندى. ئېزىنخوۋېر بىۋاستە باشقۇرىدىغان دۆلەت ئامانلىقى مەسلىھەتچىسىنى ئاساسەن دېگۈدەك مەزكۇر جەمئىيەت بېكىتەتتى. ئۇنىڭدىن باشقا، 14 نەپەر دۆلەت كاتىپى (1949-يىلدىن بۇيانقى دۆلەت كاتىپلىرىنىڭ ھەممىسى)، 11 نەپەر دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرى ۋە مەركىزىي ئاخبارات ئىدارىسىنىڭ 11 نەپەر باشلىقى دەل دىپلوماتىيە جەمئىيىتى ئەزالىرى ئارىسىدىن تاللانغانىدى.

بۇ نۇقتىدىن ئالغاندا، دىپلوماتىيە جەمئىيىتىنى ئامېرىكا قابىللىرىنىڭ "مەركىزىي پارتىيە مەكتىپى" دېيىشكە بولىدۇ. "دىپلوماتىيە جەمئىيىتىنىڭ غوللۇق ئەزالىرى ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ مەلۇم بىر ئالاھىدە سىياسىتىنى بېكىتكەن ھامان، مەزكۇر جەمئىيەتنىڭ ئىلكىدىكى زور كۆلەملىك تەتقىقات ئاپپاراتلىرى چاقماق تېزلىكىدە ھەرىكەتكە ئۆتۈپ، ئەقلىي ۋە ھېسسىي كۆز قاراشلارنى تۇشمۇ تۇشتىن ئوتتۇرىغا قويۇپ، يېڭى سىياسەتنىڭ قايىل قىلىش كۈچىنى ئاشۇرۇش ئارقىلىق، ئۇنىڭغا قارشى ھەرقانداق پىكىرنى سىياسىي ۋە ئىدىيە جەھەتتىن بىر سىنتقا ئەرزىمەس قىلىۋېتەلەيتتى."

ۋاشىنگتوندىكى مەنسەپدارلار سورۇنىدا بىرەر مۇھىم ئورۇن بوش قالسا، ئاقسارايدىكىلەر ئالدى بىلەن نيۇيوركتىكى دىپلوماتىيە جەمئىيىتىگە تېلېفون قىلىدۇ. «خىرىستىيان نەسىھەتلىرى» گېزىتىمۇ: "دىپلوماتىيە جەمئىيىتى ئەزالىرىنىڭ يېرىمى دېگۈدەك ھۆكۈمەتكە تەكلىپ بىلەن كىرگەن ياكى ھۆكۈمەتكە مەسلىھەتچى بولغان" دەپ يازغانىدى.

دىپلوماتىيە جەمئىيىتىنىڭ 3600 ئەزاسى ئامېرىكا پۇقراسىلىق سالاھىيىتىنى شەرت قىلىپ تۇرۇپ قوبۇللانغانلار بولۇپ، بانكىرلار، چوڭ شىركەتلەرنىڭ خوجايىنلىرى، ھۆكۈمەتنىڭ يۇقىرى قاتلام ئەمەلدارلىرى، داڭلىق تاراتقۇلارنىڭ خوجايىنلىرى، داڭلىق ئۇنىۋېرسىتېتلارنىڭ پروفېسسورلىرى، داڭدار ئاقىللار ۋە ئالىي گېنېرالار قاتارلىق تەسىرى كۈچلۈك زاتلاردىن تەركىپ تاپقان. قىسقىسى، ئۇلار ئامېرىكا سىياسىي

ساھەسىدىكى قابىللارنىڭ سەرخىللىرى ئىدى.

ئامېرىكىدىكى ئاساسلىق تاراتقۇلارنىڭ جامائەت پىكرى يېتەكچىلىكى جەھەتتە، دىپلوماتىيە جەمئىيىتىنىڭ 1987-يىللىق دوكلاتىدا ئېيتىلىشىچە، داڭلىق مۇخبىر ۋە تاراتقۇ مۇتەخەسسىسلىرىدىن 262 كىشى دىپلوماتىيە جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى بولغاچقا، ئۇلار ھۆكۈمەتنىڭ دىپلوماتىيە سىياسىتىنى شەرھىلەپلا قالماي، مۇھىمى ئۇنى بېكىتىدىكەن: CBS، ABC، NBC، PBS قاتارلىق تېلېۋىزىيە تورىنىڭ ھەممىسى دىپلوماتىيە جەمئىيىتى ئەزالىرىنىڭ قولىدا ئىكەن.

گېزىتچىلىك ساھەسىدە، «نيۇيورك دەۋرى»، «ۋاشىنگتون پوچتىسى»، «ۋال ستريت»، «بوستۇن دۇنياسى»، «بالتىمور قۇياشى»، «لوس ئانژېلېس دەۋرى» قاتارلىق چوڭ گېزىتلەرنىڭ ھەممىسىنى دىپلوماتىيە جەمئىيىتى ئەزالىرى چىقىرىدۇ.

ژۇرنالچىلىق ساھەسىدە، «دەۋر»، «بايلىق»، «تۇرموش»، «پۇل»، «شەخسلەر»، «تاماشا ھەپتىلىكى»، «ئاخبارات ھەپتىلىكى»، «سودا ھەپتىلىكى»، «ئامېرىكا خەۋەرلىرى ۋە دۇنيا پاراڭلىرى»، «ئوقۇرمەنلەر ئۈچۈن تەرمىلەر»، «فورېبس»، «ئاتلانتىك ئوكيان ھەپتىلىكى» قاتارلىق ژۇرناللارنى دىپلوماتىيە جەمئىيىتى ئەزالىرى باشقۇرىدۇ.

نەشرىياتچىلىق ساھەسىدىمۇ ماك مىلون، لاندون، سىمون شۇستېر، ئاكا-ئۇكا خارپېر، ماك گىراۋ-خىل قاتارلىق چوڭ نەشرىياتلارنىڭ ھەممىسىنى دىپلوماتىيە جەمئىيىتى ئەزالىرى كونترول قىلىدۇ.

ئامېرىكا كېڭەش پالاتا ئەزاسى ۋىليام جېننېر مۇنداق دېگەنمىشكەن: "بۇگۈنكى ئامېرىكىدا ئىستېبداتلىق يولى پۈتۈنلەي قانۇنلىشىپ كەتتى؛ ئەمما، پارلامېنت ئەزالىرى، پىرېزىدېنت ۋە پۇقرالار بۇنى ئاڭلىيالمايۋاتىدۇ، كۆرەلمەيۋاتىدۇ. ھۆكۈمىتىمىز قارىماققا «ئاساسىي قانۇن» بويىچە ئىدارە قىلىنىدۇ. ئەمما، ھۆكۈمەت ۋە سىياسەت سىستېممىزدا شۇنداق بىر ھوقۇق مەۋجۇتكى، ئۇ 'قابىللار'غا ۋەكىللىك قىلىدۇ؛ ئۇ قابىللارنىڭ نەزەردە «ئاساسىي قانۇن»نىڭ ۋاقتى ئۆتكەن؛ زامان ھامانەم ئۇلارغا باقىدۇ".

قىسقىسى، ئامېرىكىنىڭ ئىچكى-تاشقى ئىشلىرىنى قارارلاش ھوقۇقى دېموكراتلار پارتىيەسى بىلەن جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيەسىنىڭ قولىدىن ئاللىقاچان پەقۇلئىادده قابىللار سورۇنىدىكى سەرخىللارنىڭ

ئىلكىگە ئۆتۈپ بولدى.

مەركىزىي بانكا ئاتامانلىرىنىڭ بانكىسى ــ خەلقئارا ھېسابات بانكىسى

مەشھۇر پۇلشۇناس فىرانز پىكۇ: "پۇلنىڭ تەقدىرى ئاخىرقى ھېسابتا دۆلەتنىڭ تەقدىرىنى بەلگىلەپ قويىدۇ" دېگەنىدى.

دېگەندەكلا، دۇنيا پۇلىنىڭ تەقدىرى ئاخىرقى ھېسابتا دۇنيانىڭ تەقدىرىنى بەلگىلىمەكتە.

خەلقئارا ھېسابات بانكىسى گەرچە ئەڭ بۇرۇن قۇرۇلغان دۇنياۋى پۇل مۇئامىلە تەشكىلاتى بولسىمۇ، ئەمما بۇ بانكا ئەتەي جامائەتنىڭ نەزەرىدىن ساقىت، تىمتاس ھالەتتە تۇرىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئىلىم ساھەسى بۇ بانكا ھەققىدىكى تەتقىقاتقا ئىچكىرلىيەلمەيۋاتىدۇ.

دۇنيا پۇلىنىڭ تەقدىرى ئاخىرقى ھېسابتا دۇنيانىڭ تەقدىرىنى بەلگىلىمەكتە.

ھەر يىلى 8-ئاي بىلەن 10-ئايدىن باشقا ئايلارنىڭ ھەممىسىدە لوندون، ۋاشىنگتون ۋە توكيودىن كەلگەن، پوزۇر كىيىنگەن توپ-توپ مېھمانلار شۇېتسارىيەنىڭ بازىل شەھىرىدىكى ئېلىر مېھمانخانىسىغا غىمىسىدە كىرىپ كېتىدۇ. ئۇلار دۇنيادىكى بۇ ئەڭ خۇپىيانە، ئەڭ داغدۇغىسىز، ئەمما تەسىرى ئەڭ كۈچلۈك قەرەللىك يىغىنى يىلىغا 10 قېتىم چاقىرىدۇ. بۇ ئون نەچچە ئادەمنىڭ ئايرىم-ئايرىم ئىشخانىسى بار؛ ئىشخانىسىغا ئۆز دۆلىتى بىلەن سۆزلىشىدىغان مەخپىي لىنىيەلىك مەخسۇس تېلېفون قويۇلغان. بۇ 10 نەچچە ئادەمنىڭ شوپۇر، ئاشپەز، كانۇاي، خەت توشۇغۇچى، تەرجىمان، تېز خاتىرلىگۈچى، كاتىپ ۋە تەتقىقاتچى قاتارلىق خىزمەتچىلىرى 300 دىن ئاشىدۇ. شۇنىڭدەك، بۇ مېھمانخانىدا ئاشۇ 10 نەچچە ئادەم ئۈچۈن پەقۇلئاددە ئىقتىدارلىق كومپيۇتېر، ھىمىيىپىق سەھرا كۇلۇبى، چويلا توپ مەيدانى، سۇ ئۇزۇش كۆلچىكى قاتارلىق ئەسلىھەلەر تەقلەنگەن.

بۇ پەۋقۇلئاددە سورۇن ئىشتىراكچىلىرىغا ئىنتايىن قاتتىق چەك قويۇلىدۇ. ھەرقايسى ئەللەردىكى ھەر كۇنلۇك بانكا ئۆسۇم نىسبىتى، كىرىدىت كۆلىمى ۋە پۇل تەمىنلەش مىقدارىنى كونترول قىلىپ

تۇرىدىغان مەزكۇر بانكا خوجايىنلىرى شۇنداقلا ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسى، ئەنگلىيە بانكىسى، ياپونىيە بانكىسى، شۋېتسارىيە بانكىسى ۋە گېرمانىيە مەركىزىي بانكىسىدىكى مۇدىرىيەت ئەزالىرىنىڭلا مەزكۇر سورۇنغا ئىشتىراك قىلىش سالاھىيىتى بولىدۇ. مەزكۇر بانكىنىڭ ئىلكىدىكى 40 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق نەق پۇل ۋە ھەرقايسى ئەل ھۆكۈمەتلىرى زايوملىرىنىڭ قىممىتى دۇنيا تاشقى پېرېۋوت زاپىسىنىڭ 10 پىرسەنتىگە باراۋەر بولۇپ، ئۇ پۈتۈنلۈي ئالتۇن شەكلىدە ساقلىنىدۇ. بۇ بانكىنىڭ ئىلكىدىكى ئالتۇن زاپىسى ئامېرىكا خەزىنىسىدىن قالسلا دۇنيادا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ؛ ئاشۇ ئالتۇنلارنى ئارىيەتكە بېرىشتىن كەلگەن پايدىنىڭ ئۆزىلا، مەزكۇر بانكىنىڭ بارلىق چىقىملىرىغا يېتىدۇ. ھەر يىلى 10 قېتىم چاقىرىلىدىغان يىغىندا سانائەت ئەللىرىنىڭ پۇل مۇئامىلە ھەربكتىنى تەڭشەش ۋە تىزگىنلەش ئىشى مۇزاكىرە قىلىنىدۇ.



شۋېتسارىيەنىڭ بازىل شەھىرىدىكى خەلقئارا ھېسابات بانكىسىنىڭ باش مەھكىمىسى

خەلقئارا ھېسابات بانكىسىنىڭ باش مەھكىمە بىناسىغا يادرو ھۇجۇمىغا تاقابىل تۇرىدىغان يەر ئاستى قورۇلمىلار، دوختۇرخانا ئۇسكۇنلىرى، ئوتتىن مۇداپىئەلىنىدىغان ئوچ قەۋەت ئېھتىياتسىز ستېممىسى قاتارلىقلار ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، ئالمادىس ئوت كېتىپ قالسا، ئۇنى ئاتايىن ئۆچۈرۈپ يۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق. بۇ 10 نەچچە پەۋقۇلئاددە مېھمان بىنانىڭ ئەڭ ئۈستۈنكى قەۋىتىدىكى ئاشپۇزۇلدا غىزالانغاچ، بازىل شەھىرىنىڭ ھەپتە ئاخىرىدىكى مەنزىرىسىنى تاماشا قىلالايدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ئاشپۇزۇلنىڭ غايەت زور ئەينەك پېشايۋىنىدا تۇرۇپ گېرمانىيە، فىرانسىيە ۋە شۋېتسارىيەنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىنى كۆرگىلى بولىدۇ.

بىنانىڭ كومپيۇتېر مەركىزىدىكى ئاپپاراتلارنىڭ ھەممىسى ھەرقايسى ئەل مەركىزىي بانكىلىرىنىڭ تورىغا مەخسۇس لىنىيەدە ئۇلانغان بولۇپ، خەلقئارا پۇل مۇئامىلە بازىرىغا ئائىت ئۇچۇرلار زالدىكى چوڭ ئېكرانىدا ھەرۋاقىت كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. 18 بازارچى ياۋروپا پۇل بازىرىدىكى قىسقا مۇددەتلىك قەرز پۇل مۇئامىلىسىنى توختاۋسىز بېجىرىدۇ. يەنە بىر قەۋەتتىكى ئالتۇن بازارچىلىرى مەركىزىي بانكىلار ئارا ساقلىنىۋاتقان ئالتۇن ھېساب-كىتابىنى تېلېفوندىلا بېجىرىدۇ.

خەلقئارا ھېسابات بانكىسىنىڭ كەسپىي مۇئامىلىلىرى ئاساسەن دېگۈدەك خەتەرسىز. چۈنكى، مەزكۇر بانكا بېجىرىدىغان ھەرقانداق قەرز پۇل ئېلىم-بېرىمى ۋە ئالتۇن سودىسىغا ھەرقايسى ئەل مەركىزىي بانكىلىرىدىكى ئامانەت پۇل رەنىگە قويۇلىدۇ؛ مەزكۇر بانكا يەنە مۇئامىلىدارلاردىن ناھايىتى يۇقىرى نىسبەتتە رەسمىيەت ھەققى ئالىدۇ. خوش ئۇنداق بولسا، ھەر قايسى ئەل مەركىزىي بانكىلىرى ئاددىيغىنا ئاشۇ كەسىپلەرنى نېمە ئۈچۈن ناھايىتى يۇقىرى رەسمىيەت ھەققى ئالىدىغان خەلقئارا ھېسابات بانكىسىغا ھاۋالە قىلىدۇ؟ بۇنىڭ جاۋابى ناھايىتى ئاددىي: سودىنى يەڭ ئىچىدە پۈتتۈرۈش ئۈچۈن، خالاس.

خەلقئارا ھېسابات بانكىسى 1930-يىلى قۇرۇلغان. ئۇ دەل دۇنياۋى ئېغىر كاساتچىلىق ئەۋجىگە چىققان چاغلار بولغاچقا، دۇنياۋى بانكىلار ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسىدىنمۇ كۈچلۈكرەك بىرەر بانكا يەنى مەركىزىي بانكا ئاتامانلىرىنىڭ بانكىسىنى قۇرۇپ چىقىش ئۈستىدە كاللا قاتۇرۇۋاتاتتى. 1930-يىلدىكى گائگا كېلىشمىگە ئاساسەن، مەزكۇر بانكىنىڭ ھەرقانداق ئەل ھۆكۈمىتىنىڭ باشقۇرۇشىدىن مۇستەسنا مەشغۇلات قىلىپ، مەيلى ئۇرۇش يىللىرى بولسۇن ياكى تىنچ يىللار بولسۇن ھۆكۈمەتكە قەتئىي باج تاپشۇرمايدۇ. ئۇ ھەرقايسى ئەل مەركىزىي بانكىلىرىنىڭ ئامانەت پۇللىرىنى قوبۇل قىلىپ، ھەر بىر مۇئامىلە ئۈچۈن ناھايىتى يۇقىرى رەسمىيەت ھەققى ئالىدۇ. دۇنيا ئىقتىسادىدا ئېغىر كاساتچىلىق ۋە داۋالغۇش يۈز بەرگەن 30-، 40-يىللاردا، ياۋروپا ئەللىرى مەزكىرىي بانكىلىرى ساقلاپ كېلىۋاتقان ئالتۇن زاپىسىنى تۇشمۇ تۇش تىنخەلقئارا ھېسابات بانكىسىغا ئامانەت قويدى. شۇنىڭدەك، تۇرلۇك خەلقئارا چىقىملار ۋە ئۇرۇش تۆلىمىمۇ دەل مۇشۇ بانكا ئارقىلىق راسچوت قىلىناتتى.

بۇ پىلاننىڭ لايىھەچىسى ـ دەل گېرمانىيەلىك يالمار شاخت. ئۇ 1927 ـ يىلى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتسىستېمىسى نيۇيورك بانكىسىدىكى ستروڭ ۋە ئەنگلىيە بانكىسىدىكى نورمان قاتارلىقلار بىلەن بىرلىشىپ، 1929 ـ يىلدىكى پاي چېكى ۋەيرانچىلىقىنى بىر قوللۇق پىلانلىغانىدى. ئۇ 1930 ـ يىلدىن ئېتىبارەن ناتسىستلارغا مايىللىشىپ كەتتى. شاختنىڭ خەلقئارا ھېسابات بانكىسىنى لايىھەلىشىدىن مەقسەت ـ ھەر قايسى ئەل مەركىزىي بانكىلىرىنىڭ مەبلەغلەرنى ئىز قالدۇرماي مەخپىي يۆتكىشىگە قولايلىق يارىتىپ بېرىش. ئەمەلىيەتتىمۇ، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە، ئەنگلىيە ۋە ئامېرىكا بانكىلىرى دەل خەلقئارا ھېسابات بانكىسى ئارقىلىق ناتسىستلار گېرمانىيەسىنى مەبلەغدە يۆلەپ، گېرمانىيەنىڭ ئۇرۇشنى ئىمكانىيەتنىڭ بارچە ئۇزاققا سۆرىشىگە ياردەملەشتى.

گېرمانىيە ئامېرىكىغا ئۇرۇش ئېلان قىلغاندىن كېيىن، ئامېرىكىنىڭ زور تۇركۇمدىكى ماددىي ئەشيالىرى "بىتەرەپ دۆلەت" بايرىقى ئاستىدا، ئالدى بىلەن فاشىستلار ئىسپانىيەسىگە، ئاندىن گېرمانىيەگە يۆتكەپ ئاپىرىلدى. ئۇنىڭغا ئالاقىدار نۇرغۇن پۇل مۇئامىلە كەسىپلىرى خەلقئارا ھېسابات بانكىسى ئارقىلىق بېجىرىلدى.

خەلقئارا ھېسابات بانكىسىنىڭ مۇدىرىيەت ئەزالىرى ئۇرۇشقا قاتناشقان ئىككى تەرەپ بانكىرلىرىدىن تەشكىللەنگەنىدى. مەسىلەن، ئامېرىكىلىق توماس ماك كىتىرىك، ناتسىستلار گېرمانىيەسى سانائەت تىرىستى فاربىن شىركىتىنىڭ باشلىقى خېرمان سىمىتز، گېرمانىيەلىك بانكىرلاردىن ۋون كۇرت سىچرودېر، ۋالتېر فۇنك، ئېمىل پائۇل قاتارلىقلار شۇلارنىڭ جۈملىسىدىن. ۋالتېر فۇنك بىلەن ئېمىل پائۇلنى گىتلېر بىۋاستە ئۆزى تەۋسىيە قىلغانمىش.

1938 ـ يىل 3 ـ ئايدا گېرمانىيە ئاۋستىرىيەنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، ۋىيېننادىكى ئالتۇنلارنى بىراقلا بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىۋەتتى. كېيىن ئۇ ئالتۇنلار چېخىيە ۋە گېرمانىيەنىڭ چاڭگىلىدىكى باشقا ياۋروپا ئەللىرىدىن بۇلانغان ئالتۇنلار بىلەن بىرگە خەلقئارا ھېسابات بانكىسىنىڭ خەزىنىسىدە ساقلاندى. ناتسىستلار گېرمانىيەسىدىن تەيىنلەنگەن مۇدىرىيەت ئەزالىرى خەلقئارا ھېسابات بانكىسىنىڭ مۇدىرىيەت ئەزالىرى يىغىنىدا بۇ ئىشنى تىلغا ئېلىشنى قاتتىق مەنئىي قىلغانىدى.

چېخىيەلىكلەر ئالتۇنلىرىنى گېرمانىيە باستۇرۇپ كىرىشتىن ئىلگىرى ئەنگلىيە بانكىسىغا يۆتكىۋەتكەنىدى. كېيىن گېرمانىيە ئىشغالىيەتچى ئارمىيەسى چېخىيە بانكىسىنى ئەنگلىيە بانكىسىدىكى ئاشۇ ئالتۇنلارنى قايتۇرۇپ ئەكىلىشكە قىستىدى. ئەنگلىيە بانكىسىدىكى نورمان بۇ ئىشنى گېرمانلارنىڭ دېگىنى بويىچە بەجا كەلتۈردى. شۇنداق قىلىپ، گېرمانلار ئاشۇ ئالتۇنلارغا تۈركۈم-تۈركۈملەپ ئۇرۇش ھازىرلىقلىرىنى سېتىۋالدى.



ياڭمار شاخت

ئەنگلىيەلىك بىر مۇخبىر بۇ ئىشنى ئاشكارىلىۋەتكەندىن كېيىن، جامائەت پىكرى بۇنىڭغا دەرھال كۆز تىكتى. بۇنىڭ بىلەن ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرى ھېنرى مورگان، ئىشنىڭ ئۇجۇرى-بۇجۇرىنى ئەنگلىيە مالىيە مىنىستىرى جون سىموندىن تېلېفونداسورىۋىدى، ئۇ بۇ ئىشنى پەقەتلا يېقىن كەلتۈرمىدى. كېيىن باشقىلار بۇ ئىشنى باش ۋەزىر چېمبېرلاينىدىن سورىۋىدى، ئۇ: "ئۇنداق ئىش مەۋجۇت ئەمەس" دېگەن جاۋابنى بەردى. ئەسلىدە، چېمبېرلاين ئىمپېرىيە خىمىيە سانائىتى شىركىتىنىڭ مۇھىم پايچىكى بولۇپ، بۇ شىركەت ناتسىستلار گېرمانىيەسى فارېن شىركىتىنىڭ سودا شېرىكى ئىدى.

ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقى خەلقئارا ھېسابات بانكىسىغا ئەھۋال ئېنىقلاشقا ئەۋەتكەن كوچىراين خەلقئارا ھېسابات بانكىسىدىكى قارىمۇ قارشى ئەللەردىن كەلگەن مۇدىرىيەت ئەزالىرى ئارا مۇناسىۋەتنى مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ:

> بازىلدىكى كەپىيات ناھايىتى دوستانە ئىدى. مەركىزى بانكا ئاتامانلىرىنىڭ كۆپىنچىسى كونا تونۇشلاردىن بولغاچقا، ئۇلارنىڭ بىر يەرگە جەم بولۇشى نۇرغۇن پايدا يارىتالايدىغان خۇشاللىنارلىق ئىش ئىدى. شۇڭا ئۇلاردىن بەزىلەر مۇنداق دېيىشىدۇ: "بىر-بىرىمىزنى تەڭلىكتە قويۇپ قىنايدىغان ئىشنى تاشلاپ، پىرېزىدېنت روزېۋېلت بىلەن بىرگە بىلىق تۇتقاچ مېڭىمىزنى ئارام ئالدۇرايلى؛ تەكەببۇرلۇق ۋە يامان خۇيىمىزنى تاشلاپ، ئاردىدىكى كەپىياتنى ياخشىلايلى. بۇ نۆۋەتتىكى مۇرەككەپ سىياسىي مۇناسىۋەتنى ئاددىيلاشتۇرۇشقا پايدىلىق."

كېيىن ئەنگلىيە بانكىسى چېخىيە ئالتۇنلىرىنى گېرمانىيەگە ئۆتكۈزۈپ بەرگەنلىكىنى تەن ئېلىشقا مەجبۇر بولدى. ئۇلارنىڭ چوشەندۇرۇشىچە، ئالتۇن يۆتكەش تېخنىكىلىق مەشغۇلات ئارقىلىق ئورۇندىلىدىغان ئىش بولغاچقا، ئالتۇنلار ئەنگلىيەدىن ھەرگىز مىدىرماپتۇمىش. چۇنكى، ئاشۇ ئالتۇنلارنى ناتسىستلار گېرمانىيەسىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىشتە، خەلقئارا ھېسابات بانكىسى ھېسابتىكى بىر نەچچە رەقەمنى نېرى-بېرى قىلىپ قويسىلا ئىش تامام بولارمىش. دېمەك، يالمار شاختىنىڭ 1930-يىلى ئاشۇنداق ئېچىل پۇل مۇئامىلە قورالىنى لايىھەلەپ چىقىپ، ئۇ ئارقىلىق گېرمانىيەنىڭ شۇنىڭدىن كېيىنكى ئۇرۇشلىرىغا مەدەت بېرەلىگەنلىكىگە دۇنياۋى بانكىرلار ئاپىرىن ئوقۇيدۇ، ئەلۋەتتە.

1940-يىلى ئامېرىكىلىق توماس ماك كىتىرىك خەلقئارا ھېسابات بانكىسىنىڭ لېدىرلىقىغا تەينىلەندى. خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتكۈزگەن، گېرمان تىلى، فىرانسۇز تىلى ۋە ئىتالىيان تىلىنى پىشىق بىلىدىغان بۇ كىشى ئىلگىرى ئامېرىكا-ئەنگلىيە سودىگەرلەر ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى بولغان، شۇنداقلا ۋال ستىرىتلىقلار بىلەن يېقىن ئۆتكەچكە، گېرمانىيەگە بېرىلىدىغان نۇرغۇن قەرز پۇلىنىڭ رەسمىيەتلىرىنى بېجىرگەنىدى. ئۇ ۋەزىپىگە ئولتۇرۇپ ئۇزاق ئۆتمەي بېرلىنغا بېرىپ، گېرمانىيە مەركىزىي بانكىسىدىكىلەر ۋە گېستاپوچىلار قاتناشقان خۇپىيانە يىغىندا، ئامېرىكا بىلەن گېرمانىيە ئۇرۇش ھالىتىگە ئۆتۈپ قالسا، بانكا كەسپىنى قانداق داۋاملاشتۇرۇش كېرەك؟ دېگەن مەسىلىنى مۇزاكىرىلەشتى.

1941-يىل 5-ئاينىڭ 27-كۈنى، ئامېرىكا دۆلەت كاتىپى خۇل مالىيە مىنىستىرى مورگاننىڭ تەلىپى بىلەن، ئامېرىكىنىڭ ئەنگلىيەدە تۇرۇشلۇق ئەلچىسىگە ھۆكۈمىتى بىلەن ناتسىستلارنىڭ كونتروللۇقىدىكى خەلقئارا ھېسابات بانكىسى ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنى ئىنچىكە تەكشۈرۈپ چىقىش ھەققىدە تېلېگراممىا يوللىدى. تەكشۈرۈش نەتىجىسىدىن خەۋەر تاپقان مورگاننىڭ قۇيقا چاچلىرى تىك تۇرۇپ كەتتى. چۇنكى، ئەنگلىيە بانكىسىدىكى نورمان خەلقئارا ھېسابات بانكىسىنىڭ كونا مۇدىرىيەت ئەزالىرىدىن ئىدى. ئەمەلىيەتتىمۇ ئامېرىكا، ئەنگلىيە ۋە

فىرانسىيە بانكىرلىرى، ئۆز دۆلىتىنىڭ ئۇرۇش مەيدانىدىكى دۈشمىنى ـ گېرمانلار قۇرغان خەلقئارا ھېسابات بانكىسىنىڭ مۇدىرىيەت ئەزالىرى بىلەن ناھايىتى يېقىن ئۆتەتتى. بۇنداق غەيرىي مۇناسىۋەت تاكى ئۇرۇش ئاياغلاشقىچە داۋام ئەتتى.

1942 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى، يەنى ياپونلار پېئارل خاربورنى تۇيۇقسىز بومبىلاپ ئىككى ئايدىن كېيىن، ئامېرىكا قوشۇنى گېرمانىيەگە قارشى ئۇرۇشقا ئاتلىنىپ بولغانىدى. ئەمما قىزىق يېرى، گېرمانىيە مەركىزىي بانكىسى بىلەن ئىتالىيە ھۆكۈمىتى ئامېرىكىلىق توماس ماك كىتىرىكنىڭ خەلقئارا ھېسابات بانكىسىنىڭ لېدىرلىقىنى ئۇرۇش ئاياغلاشقىچە داۋاملىق ئۆتۈشىگە قوشۇلدى؛ يەنە كېلىپ ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ خەلقئارا ھېسابات بانكىسى بىلەن بولغان كەسپىي مۇئامىلىسىمۇ داۋاملىشىۋەردى.

ئەنگلىيە بانكىسى بىلەن خەلقئارا ھېسابات بانكىسى ئوتتۇرىسىدىكى چۈشىنىكسىز مۇناسىۋەتتىن ئىزچىل گۇمانلىنىپ كېلىۋاتقان ئەنگلىيە ئىشچىلار پارتىيەسى مالىيە مىنىستىرلىقىدىن بۇ ھەقتە چۈشەنچە بېرىشنى كۆپ قېتىم تەلەپ قىلدى. مالىيە مىنىستىرلىقى بۇنى ئىزاھلاپ مۇنداق دېگەنىدى: "ئېلىمىز خەلقئارا ھېسابات بانكىسىدا خىلمۇ خىل ھوقۇق ۋە مەنپەئەتكە ئىگە؛ يەنە كېلىپ بۇلار ھەرقايسى ئەللەر ھۆكۈمەتلىرى ئارىسىدىكى كېلىشىملەردە بېكىتىلگەن. شۇڭا، مەزكۇر بانكا بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ئۇزۇپ تاشلاش ـ بىزنىڭ تۇپكى مەنپەئەتىمىزگە زىيانلىق." دۆلەتلەر ھەتتا ئۆزئارا تاجاۋۇز قىلماسلىق ھەققىدە تۈزۈشكەن شەرتنامىلەرنىمۇ يىرتىپ تاشلاپ، ھەممە يەرنى ئۇرۇش ئوتىغا غەرق قىلىۋەتكەن ئاشۇنداق چاغدا، ئەنگلىيە مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ باشقا ئەللەر بىلەن تۈزۈشكەن كېلىشىمگە قاتتىق ئەمەل قىلىشى ئەنگلىيەلىكلەرنىڭ قانۇنغا نەقەدەر "ئەستايىدىل قارايدىغانلىقى"نىڭ "قايىل قىلارلىق" بەلگىسى، ئەلۋەتتە. كىشىلەر 1944 ـ يىلى خەلقئارا ھېسابات بانكىسىدا تەقسىملىنىدىغان پايدىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىنى گېرمانلارنىڭ ئالغانلىقىنى ئاخىر بايقاپ، ئەنگلىيەلىكلەرنىڭ بۇ جەھەتتىكى سېخىيلىقىغا تېخىمۇ ھەيران قالدى.

توماس ماك كىتىرىك 1943 ـ يىلى ئەتىيازدا "ئۆزىنىڭ جېنى بىلەن قىلچە ھېسابلاشمايدىغان" ئۇرۇشۇۋاتقان ئەللەرگە بىرمۇ بىر باردى. ئۇ يا

ئىتالىيە پۇقراسى، يا ئامېرىكا دىپلوماتىيە ئەمەلدارى بولمىسىمۇ، ئەمما ئىتالىيە ھۆكۈمىتى ئۇنىڭغا يەنىلا دىپلوماتىيە ۋىزىسى بەردى ۋە مەخپىي ساقچىلار ئۇنى شۇ چاغدا ئۇرۇش بولۇۋاتقان ئىتالىيەنىڭ پايتەختى رىمغىچە قوغداپ ئاپىرىپ قويدى. كېيىن ئۇ لىسبوندىن شۇېتسىيە پاراخوتى بىلەن ئامېرىكىغا قايتىپ كەتتى. توماس ماك كىتىرىك 4-ئايدا نيۇيوركقا كېلىپ، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى ئەمەلدارلىرى بىلەن مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن، قولىدىكى ئامېرىكا پاسپورتى بىلەن گېرمانىيە پايتەختى بېرلىنغا بېرىپ، گېرمانىيە مەركىزىي بانكىسى ئەمەلدارلىرىغا پۇل مۇئامىلىگە ئائىت مەخپىي ئاخبارات ۋە ئامېرىكىدىكى يۇقىرى قاتلام زاتلىرىنىڭ پوزىتسىيەسىنى يەتكۈزدى.

1943-يىل 3-ئاينىڭ 26-كۈنى، كالىفورنىيە ئىشتاتى كېڭەش پالاتا ئەزاسى جېررى ۋورس كېڭەش پالاتاسىغا خەلقئارا ھېسابات بانكىسىنى تەكشۈرۈپ، "بىر ئامېرىكا پۇقراسى نېمە ئۈچۈن دۇشمەن دۆلەتنىڭ ئىلكىدىكى بانكىدا لېدىرلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدۇ؟" دېگەن مەسىلىنى ئېنىقلاش تەكلىپىنى بەرگەنىدى. ئەمما، ئامېرىكا پارلامېنتى بىلەن مالىيە مىنىستىرلىقى بۇ تەكلىپكە قىزىقمىدى.

1944-يىل 1-ئايغا كەلگەندە، جون كاففې ئىسىملىك يەنە بىر "ئاتىكاچى" ئاۋام پالاتا ئەزاسى غەزەپ بىلەن: "ناتسىستلار ھۆكۈمىتىنىڭ 85 مىليون شۇېتسارىيە ئالتۇن فرانكى قىممىتىدىكى ۋەجى خەلقئارا ھېسابات بانكىسىدا تۇرۇۋاتىدۇ. ئۇ بانكىدىكى مۇدىرىيەت ئەزالىرىنىڭ كۆپىنچىسى ناتسىستلارنىڭ ئەمەلدارلىرى. ئەمما، ئامېرىكىنىڭ پۇللىرى ھەدەپ سىرتقا ئېقىپ كېتىۋاتىدۇ!" دېگەنىدى.

ئەمما، كىشىلەر مۇنداق بىر نۇقتىنى چۈشىنەلمەي ئاۋارە: نېمە ئۈچۈن ئەتراپىنى ئۇرۇش ئوتى قاپلاپ تۇرغان شۇېتسارىيە "بىتەرەپ" ئورۇندا تۇرالايدۇ-يۇ، ئەمما بېلگىيە، لىيۇكسېمبورگ، نورۋېگىيە، دانىيە قاتارلىق ئاجىز ئەللەر بىتەرەپ ئورۇنغا ئىنتىلىپ تۇرۇۋېمۇ يەنە ناتسىستلارنىڭ تۆمۈر تاپىنى ئاستىدا قالىدۇ؟ ئەمەلىيەتتە، شۇېتسارىيەگە تەسىس قىلىنغان خەلقئارا ھېسابات بانكىسىنىڭ مۇھىم بىر فۇنكسىيەسى - ئۇرۇشنى يەنىمۇ ئۇزاقراق داۋاملاشتۇرۇش ئۈچۈن، ئامېرىكا، ئەنگلىيە بانكىرلىرىنىڭ گېرمانىيەنى مەبلەغ بىلەن تەمىنلىشىگە قولايلىق يارىتىش ئىدى.

خەلقئارا ھېسابات بانكىسىنى تاقىۋېتىش ھەققىدىكى گەپ 1944-يىل 7-ئاينىڭ 20-كۈنىدىكى بىرايتون يىغىنىدا ئاخىر ئوتتۇرىغا چىقتى. خەلقئارا ھېسابات بانكىسىنىڭ ئۆز ۋاقتىدىكى لايىھەلىگۈچىلىرىدىن بولمىش كاينس بىلەن خارۋې دېكستېر ۋايتې مەزكۇر بانكىنىڭ ئۇرۇش داۋامىدىكى تۇرلۈك گۇمانلىق ھەرىكەتلىرىنى نەزەردە تۇتۇپ، دەسلەپتە بۇ بانكىنى تاقىۋېتىش تەرىپىگە ئۆتكەنىدى. ئەمما، ئۇلارنىڭ پوزىتسىيەسى ناھايىتى تېزلا ئۆزگىرىپ قالدى. جۇملىدىن، كاينس ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرى مورگانسونىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ كەلگىنىدە، مورگانسو مىجەز-خۇلقى بىلەن سالاپىتىدىن ھېچقانداق ئىۋەن تاپقىلى بولمايدىغان كاينسنىڭ ھاياجاندىن قۇلاقلىرىغىچە قىزىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. كاينس ناھايىتى تەمكىنلىك بىلەن ئېغىز ئاچتى:

ــ خەلقئارا ھېسابات بانكىسىنى خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى بىلەن دۇنيا بانكىسىنى قۇرۇپ بولغۇچە بولسىمۇ ساقلاپ قالغۇلۇق ئىدى.

كاينسنىڭ خوتۇنىمۇ ئېرىنىڭ پىكرىنى قوللاپ گەپ قىلغان بولدى. مورگانسونىڭمۇ خەلقئارا ھېسابات بانكىسىنى تاقىۋېتىش ھەققىدىكى تەلەپ-پىكىرلەر پەيدا قىلغان ئېغىر سىياسىي بېسىم ئاستىدا قالغانلىقىنى بايقىغان كاينس ئاخىر مەزكۇر بانكىنى تاقىۋېتىش لازىملىقىنى تونۇپ يەتتى. ئەمما، زادى قاچان تاقاش مەسىلىسىمۇ ئىنتايىن مۇھىم ئىدى. مورگانسو "قانچە تېز تاقىساق شۇنچە ياخشى" دېگەن پىكىرده چىڭ تۇردى.

مەيۇسلەنگەن كاينس ئىشخانىسىغا قايتىپ كېلىپلا، ئەنگلىيە ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ جىددىي يىغىنىنى چاقىردى؛ يىغىن تاڭ سەھەر سائەت ئىككىگىچە داۋاملاشتى. كاينس مورگانسوغا خەلقئارا ھېسابات بانكىسىنى داۋاملىق ساقلاپ قېلىش ھەققىدە ئۆز قولى بىلەن خەت يازدى.

ئەتىسىدىكى يىغىندا، مورگانسو باشچىلىقىدىكى ۋەكىللەر ئۆمىكى خەلقئارا ھېسابات بانكىسىنى تاقىۋېتىش ھەققىدە قارار ماقۇللاپ، ھەممىنى ھاڭ-تاڭ قالدۇردى. توماس ماك كىتىرىك بۇ قاراردىن خەۋەر تاپقان ھامان مورگانسو بىلەن ئەنگلىيە مالىيە ۋەزىرىگە خەت يېزىپ، خەلقئارا ھېسابات بانكىسىنىڭ ئۇرۇش ئايلىرىدا قىلغانلىرىنى كېيىنمۇ، يەنىلا

مۇھىم رول ئويناپدىغانلىقىنى تەكىتلەش بىلەن بىرگە خەلقئارا ھېسابات بانكىسىنىڭ ھېسابىنى ئاشكارىلاشقا بولمايدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئەمەلىيەتتىمۇ، ئۇ بانكىنىڭ ھېسابى 1930 - يىلدىن ئېتىبارەن ھېچقانداق ھۆكۈمەتكە ئاشكارىلانمىغانىدى.

توماس ماك كىتىرىك ئۇرۇش جەريانىدا نۇرغۇن گۇمانلىق ئىشلارنى قىلغان بولسىمۇ، ئەمما دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ھمايىسىگە نائىل ئىدى. كېيىن، روكفېللېر ئۇنى چاسىي مانخاتتان بانكىسىنىڭ مۇئاۋىن لېدىرلىقىغا تەينىلىدى. ئەمما، خەلقئارا ھېسابات بانكىسىمۇ ئاخىرقى ھېسابتا تىجارىتىنى داۋاملاشتۇرۇۋەردى.

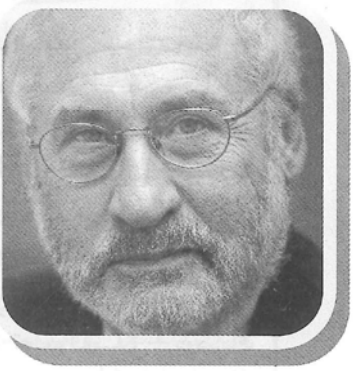
ئۇرۇشتىن كېيىن، خەلقئارا ھېسابات بانكىسىنىڭ كەسپىي پائالىيەتلىرى تېخىمۇ خۇپىيانىلىشىپ كەتتى. خەلقئارا ھېسابات بانكىسى "يادرولۇق سورۇن" دەپ ئاتىلىدىغان ئالتە - يەتتە مەركىزىي بانكىنىڭ ئاتامانلىرىدىن تەشكىللەنگەن بولۇپ، ئۇ ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسى، شۋېتسارىيە دۆلەت بانكىسى، گېرمانىيە فېدېراتسىيە بانكىسى، ئىتالىيە بانكىسى، ياپونىيە بانكىسى ۋە ئەنگلىيە بانكىسى قاتارلىق بانكىلارنىڭ مۇدىرىيەت ئەزالىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەمما، فىرانسىيە بانكىسى بىلەن باشقا ئەللەرنىڭ مەركىزىي بانكىلىرى بۇ يادرولۇق سورۇننىڭ سىرتىدا ئىدى.

"يادرولۇق سورۇن"نىڭ ئەڭ مۇھىم مۇددىئاسى ھەرقايسى ئەل ھۆكۈمەتلىرىنى خەلقئارا پۇل سىياسىتىنى بەلگىلەش ئىشىغا يېقىن يولاتماسلىق ئىدى. شۋېتسارىيە بانكىسى ئەسلىدە خۇسۇسىي بانكا بولۇپ، ھۆكۈمەتنىڭ باشقۇرۇشىدىن پۈتۈنلەي "خالىي" ئىدى. گېرمانىيە فېدېراتسىيە بانكىسىمۇ شۋېتسارىيە بانكىسىغا ئوخشاش دېگىنى دېگەن ئىدى؛ ھەتتا ئۆسۈم نىسبىتىنى ئۆزگەرتىشتىن ئىبارەت ئاشۇنداق مۇھىم سىياسەتتىمۇ ھۆكۈمەتنى "پوش" دەپ قويمايتتى. ئۇ بانكىنىڭ لېدىرى ئېمىل پائۇل شۋېتسارىيەگە ئۆزىنىڭ پىكابىغا ئولتۇرۇپ بارسا باردۇكى، بازىلغا يېغىنغا بېرىشتا ھۆكۈمەت ئورۇنلاشتۇرغان ئايروپىلانغا ئولتۇرۇشنى خالىمايتتى. ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسى گەرچە ھۆكۈمەتنىڭ مۇئەييەن كونتروللۇقىدا تۇرسىمۇ، ئەمما پۇل سىياسىتىدە ھۆكۈمەت غىڭ - پىڭ قىلالمايتتى. ئىتالىيە بانكىسى نەزەرىيە جەھەتتىن ھۆكۈمەتنىڭ باشقۇرۇشىنى قوبۇل قىلىشى شەرت، دەپ قارالسىمۇ، ئەمما

ھۆكۈمەت بىلەن مەزكۇر بانكا لېدېرىنىڭ ئەزەلدىن پۇرچىقى پىشمايتتى. 1979 - يىلى ئىتالىيە ھۆكۈمىتى ئىتالىيە بانكىسىنىڭ لېدېرى پاۋلو باففىنى "قولغا ئالىدىغىنى" دەپ خېلى قوقاق سېلىپ باققان بولسىمۇ، ئەمما دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ بېسىمى بىلەن ئاخىر بولدى قىلدى. ياپونىيە بانكىسىنىڭ ئەھۋالى پەۋقۇلئاددىرەك. ئەمما، 20 - ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرى ئۆي - مۈلۈك ساھەسىدىكى كۆپۈك ئىگىلىك بىتچىت بولغاندىن كېيىن، ياپونىيە مالىيە ۋازارىتىنىڭ يېپونىيە مەركىزىي بانكىسىغا بولغان مۇداخىلىسى "بارلىق جىنايەتنىڭ ئانىسى" دەپ تەبىرلەندى. بۇنىڭ بىلەن ياپونىيە بانكىسى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ھۆكۈمەتنىڭ "ئىسكەنجىسى"دىن قۇتۇلۇۋالدى. ئەنگلىيە بانكىسى ھۆكۈمەتنىڭ قاتتىق نازارىتىگە مەھكۇم بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ لېدېرى ئىنتايىن قابىل ۋە تەدبىرلىك بولغاچقا، "يادرولۇق سورۇن"نىڭ ئەزاسى بولالىغاندى. ئەمما، بۇنداق ئامەتتىن مەھرۇم فىرانسىيە بانكىسى "ھۆكۈمەتنىڭ قورچىقى" دەپ قارىلىپ، "يادرولۇق سورۇن"غا قەتئىي قوبۇل قىلىنمىدى.

خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى ۋە دۇنيا بانكىسى

ئۇلار شۇنداق دېيىشىدۇ: "خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى ــ ئىنتايىن تەكەببۇر تەشكىلات. شۇڭا، تەرەققىي قىلىۋاتقان، يارىمەمگە موھتاج ئەللەرنىڭ نداسىغا ئەزەلدىن قۇلاق سېلىپ باقمىدى. تەدبىرلىرى ھەم خۇپىيانە، ھەم دېموكراتىيەدىن مەھرۇم قېلىۋاتقان خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىنىڭ ئىگىلىكنى 'قۇتقۇزۇش' ئۇسۇلى مەسىلىلەرنى تېخمۇ ئېغىرلاشتۇرۇۋەتتى. جۇملىدىن، ئىقتىسادنى بارا - بارا چېكىندۈرۈپ، ئاخىرقى ھېسابتا ئېغىر كاساتچىلىقنى پەيدا قىلدى." ئۇلارنىڭ دېگىنى راست. مەن 1996 - يىلىدىن 2000 - يىل 6 - ئايغىچە دۇنيا بانكىسىدا باش ئىقتىسادشۇناسلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىدىم. بۇ مەزگىلدە يېرىم ئەسىردىن بۇيانقى ئەڭ ئېغىر دۇنياۋى ئىقتىسادىي كىرىزىس(ئاسىيا پۇل مۇئامىلە بوھرانى، لاتىن ئامېرىكىسى ۋە روسىيە پۇل مۇئامىلە كىرىزىسى) يۈز بەردى. بۇ مەزگىلدە خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى بىلەن ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ بۇ قېتىملىق ئىقتىسادىي كىرىزىسقا قارىتا قوللانغان تەدبىرلىرىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن



جوزېف ستىگلىز

كۆرۈپ، داڭقىتىپ قالدىم.

ـــ جوزېف ستىگلىز

جوزېف ستىگلىز دۇنيا بانكىسى بىلەن دۇنيا پۇل فوندى تەشكىلاتىنىڭ 2000-يىللىق يىغىنى چاقىرىلىشتىن بىر ھەپتە ئىلگىرى، دۇنيادىكى بۇ ئەڭ چوڭ ئىككى پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتىنى ئاشۇنداق قاتتىق تەنقىدلىگەنىدى. بۇنىڭ بىلەن دۇنيا بانكىسىنىڭ باشلىقى جامېس داۋىد ۋولفېنسون ئۇنى دەرھالا "مەجبۇرىي پېنسىيەگە چىقىرىۋەتتى". ئەمەلىيەتتە، جوزېف ستىگلىزنىڭ تونىنى پېچقىنى جامېس داۋىد ۋولفېنسون ئەمەس، ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرى لاۋرېنزى سۇممېرس ئىدى. چۈنكى، دۇنيا بانكىسى پېيىنىڭ 17 پىرسەنتى ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ ئىلكىدە بولغاچقا، دۇنيا بانكىسىنىڭ باشلىقىنى ۋەزىپىگە تەيىنلەشتە بىر پىلەت بىلەنلا نېرى-بېرى قىلىۋېتىشكە ھوقۇقلۇق ئىدى. ئەمەلىيەتتە، دۇنيا بانكىسىنىڭ مەشغۇلاتىنى ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقى باشقۇراتتى. لاۋرېنزى سۇممېرس جوزېف ستىگلىزغا بەكلا ئۆچ بولۇپ كەتكەچكە، ئۇنى "مەجبۇرىي پېنسىيەگە چىقىرىۋېتىش" بىلەنلا بولدى قىلماي، ھەتتا "قوغلۇۋېتىش"تەك چەكتىن ئاشقان ئۇسۇل ئارقىلىق شەرمىسار قىلىۋەتمەكچى بولغانىدى.

ئىلگىرى پىرېزىدېنت كىلىنتونغا باش ئىقتىساد مەسلىھەتچىسى بولغان جوزېف ستىگلىز 2001-يىلى نوبېل ئىقتىساد مۇكاپاتىغا ئېرىشكەنىدى.

قىسقىسى، مەسىلە جوزېف ستىگلىزنىڭ ئىقتىسادشۇناسلىق سەۋىيەسىدە ئەمەس، بەلكى "سىياسىي مەيدانى"دا كۆرۈلدى. جۇملىدىن، ئۇ دۇنياۋى بانكىرلار زىيادە ئەۋجىگە چىقىرىۋەتكەن "يەرشارىلاشتۇرۇش"قا پاسسىپ پوزىتسىيە تۇتتى. ئۇ يۇقىرىقى ئىككى دۇنياۋى پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتى ھەققىدىكى تەنقىدى ۋە پىكىر-قاراشلىرىنى نۇرغۇن بىرىنچى قول ماتېرىيال ئاساسىدا ئوتتۇرىغا قويغان بولسىمۇ، ئەمما ئاشۇنداق مەسىلىلەرنى ئويدۇرۇپ چىقىرىپ، ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشنىڭ دەل

يۇقىرىقى ئىككى پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتىنىڭ بۇرچى ئىكەنلىكىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى.

جوزېف ستىگلىز "سۇيىقەست" دېگەنگە پەقەتلا ئىشەنمەيتتى. شۇنىڭدەك دۇنيا بانكىسى بىلەن خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىدىكى جۇڭگولۇقلارنمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان كۆپ سانلىق ئىقتىسادشۇناسلار ۋە خىزمەتچىلەر خىزمىتىگە "سۇيىقەست" يوشۇرۇنغانلىقىغا ناقايىل ئىدى. ئەمەلىيەتتىمۇ مەشغۇلات قاتلىمىدىن قارىغاندا، ھەرقانداق خىزمەت ئىلمىي ۋە پۇختا ئىدى؛ ھەرقانداق سانلىق مەلۇماتنىڭ مەنبەسى ئېنىق ئىدى؛ ھەرقانداق ھېسابات ئىلمىي ئانالىز ئاساسىدا چىقىرىلاتتى؛ ھەرقانداق لايىھە مۇۋەپپەقىيەت مىسالىرى ئاساسىدا ئوتتۇرىغا قويۇلاتتى.

ئۇستىلىق دەل مۇشۇ يەردە بولسا كېرەك. قىسقىسى، ئىنچىكە ھالقىلار بىلەن مەشغۇلات پۈتۈنلەي ئاشكارە ۋە ئىلمىي بولۇپ، ئىنتايىن مۇكەممەل ئىدى. ۋاھالەنكى، ھەقىقىي "سۇيىقەست" دەل سىياسەت قاتلىمىدىن چىقتى. پولشا بىلەن سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئىقتىسادنىڭ تېپىنى ئۆزگەرتىش ئۇنۇمىنىڭ بىر-بىردىن ئۈسمان-زېمىن پەرقلىنىپ كەتكەنلىكى بۇنىڭ مىسالىدۇر.

خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پىروفېسسورى جېفرى ساكس، سوررووس، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ سابىق رەئىسى پاۋل ۋولكېر، سىتى بانكىسىنىڭ مۇئاۋىن باش لېدېرى ئاننو رۇدىڭ قاتارلىقلار بىرلىشىپ "سىلكىپ داۋالاش ئۇسۇلى"نى ئىختىرا قىلىشتى. سوررووس ئۆزلىرى ئىختىرا قىلغان بۇ "داۋالاش ئۇسۇلى"نى مۇنداق خۇلاسىلەيدۇ:

> سىياسىي تۈزۈلمىدىكى ئۆزگىرىشنىڭ ئىقتىسادقا پايدىلىق ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ قويۇش لازىمكەن. پولشادا بولغان ئەھۋالنىڭ ئۆزى بىر تەجرىبە. ئىقتىسادىي ئىسلاھاتقا ئائىت كەڭ كۆلەملىك تەدبىرلەرنى تۈزۈپ قويدۇم. ئۇ پۇلغا ئوبدان ھېزى بولۇش، قۇرۇلمىنى تەڭشەش ۋە قەرزدارلىقنى قايتا تەشكىللەش قاتارلىق ئۇچ قىسمىدىن تەركىپ تاپقان. مېنىڭچە، بۇ ئۇچ نىشاننى تەڭ ئىشقا ئاشۇرۇش، ئايرىم-ئايرىم يولغا قويغاندىن ياخشى. ماكرولۇق ئىقتىساد نۇقتىسىدىن ئالغاندا، قەرزنى پايغا ئۆزگەرتىش تەدبىرىنى تەۋسىيە قىلىمەن.

ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقى بىلەن دۇنياۋى بانكىرلار "سىلكىپ

داۋالاش ئۇسۇلىنى" پولشادا يولغا قويۇشنى مەبلەغ جەھەتتىن كۆچلۈك قوللىدى؛ مەبلەغدىن ئىبارەت بۇ "قان"نىڭ تولۇق يەتكۈزۈلۈشى بىلەن، پولشادا يولغا قويۇلغان "سىلكىپ داۋالاش" ناھايىتى مۇۋاپىقىيەتلىك بولدى.

ئەمما ئىقتىسادىي "دوختۇر"لار پولشادىن ئىبارەت بۇ "شىمالىي قۇتۇپ ئېيىقى"نى ئوپېراتسىيە ئۈستىلىگە ئاچقىچ، ئەمدىلا ئىچى-قارنىنى يېرىپ تۇرۇشىغا، ئامېرىكا بىلەن دۇنياۋى بانكىرلار تەمىنلەشكە ۋەدە قىلغان "قان"نى تۇيۇقسىزلا ئۇزۇۋەتتى. بۇنداق ئەھۋالدا ئوپېراتسىيە ئۈستىلىدىكى بىمارنىڭ قانداق ئاقىۋەتكە قالىدىغانلىقى ناھايىتى ئېنىق. شۇڭا، پىروفېسسور ساكس: "ۋاي داد ناھەقچىلىق!" دەپ توۋلىۋەتتى. تەجرىبىدىن تولۇق ئۆتكەن بۇ "داۋالاش"تا "سەۋەنلىك" كۆرۈلگەچكە، "شىمالىي قۇتۇپ ئېيىقى" ئوپېراتسىيە ئۈستىلىدە جان بەردى.

"سىلكىپ داۋالاش ئۇسۇلى"نىڭ پولشادا مۇۋاپىقىيەتلىك بولغىنى ئەسلىدە بىر قىلتاق ئىدى. يەنە كېلىپ "سىياسەت قاتلىمى"دىكى بۇنداق سۈيىقەستنى ساكس بىلەن سىتىگلىزنىڭ "مەشغۇلات قاتلىمى"دا تۇرۇپ بىر تەرەپ قىلالىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

بىرايتون سىستېمىسى پىلانلانغان دەسلەپكى مەزگىلدە، ئامېرىكا دوللىرىنىڭ دۇنيا پۇلىغا خاس ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى تۇرغۇزۇش ئۈچۈن، يۇقىرىقى ئىككى پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتى قۇرۇپ چىقىلدى. يەنى، دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ئالتۇن بىرلىك تۇزۇمىنى بىكار قىلىش ئىستىكى مۇنداق ئۇچ باسقۇچتا ئىشقا ئاشتى. روزېۋېلت 1933-يىلى ئەنئەنىۋى ئالتۇن بىرلىك تۇزۇمىنى بىكار قىلىۋەتكەندىن كېيىن، ئامېرىكىدا ئالتۇننى ئامېرىكا دوللىرىغا بۇۋاستە تېگىشىش سىستېمىسى ۋاستىلىك تېگىشىشكە ئورۇن بوشاتتى. شۇنداق قىلىپ ئالتۇننى بىكار قىلىشنىڭ بىرىنچى قەدىمى ئوڭۇشلۇق بېسىلدى. خەلقئارا ئوبوروت بازىرىدا، چەت ئەللىكلەر قوللىرىدىكى ئامېرىكا دوللىرىنى ئالتۇنغا تېگىشەلەيتتى. ھالبۇكى، بىرايتون سىستېمىسىنىڭ قەدەممۇ قەدەم مۇكەممەللىشىشىگە ئەگىشىپ، ئامېرىكا دوللىرىدىن باشقا پۇللارنى ئالتۇنغا بۇۋاستە تېگىشىش ۋاستىلىك تېگىشىشكە ئۆزگەردى. جۈملىدىن، ھەرقايسى ئەللەرنىڭ پۇللىرى ئامېرىكا دوللىرىغا، ئامېرىكا دوللىرى ئالتۇنغا

باغلاندى. بۇنداق بولغان، پەقەت چەت ئەللەرنىڭ مەركىزىي بانكىلىرىلا ئامېرىكا دوللىرىنى ئالتۇنغا تېگىشەلەيدىغان ھالەت شەكىللىنىپ، ئالتۇن ئوبوروت ساھەسىدىن سىقىپ چىقىرىلدى. شۇنداق قىلىپ، ئالتۇننى بىكار قىلىشنىڭ ئىككىنچى قەدىمى تاماملاندى.

خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى بىلەن دۇنيا بانكىسى ئەمەلىيەتتە ئامېرىكىنىڭ كونترولىغا ئىدى. خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى ياۋروپالىقلارنىڭ قولىدا بولغاچقا، ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقى ۋەزىيەتنى كونتروللاپ تۇرۇش مەقسىتىدە، نۇرغۇن مۇھىم قارالمىلارنى ماقۇللىدى. مىسالەن، "قوللاپ ئاۋاز بەرگەنلەر 85 پىرسەنتتىن ئاشسا ئاندىن كۆچكە ئىگە بولىدۇ" دېگەن مادداۋ ئەمەلىيەتتە ئاران 17 پىرسەنت ئاۋاز بېرىش ھوقۇقى بار ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقىغا بىر بىلەت بىلەنلا ئىنكار قىلىۋېتىش ھوقۇقى بەرگەنگە باراۋەر ئىدى. ئەمما، دۇنيا بانكىسىنىڭ باشلىقىنى ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقى تاللاپ بېرىدۇ. "قوللاپ ئاۋاز بەرگەنلەر 85 پىرسەنتتىن ئاشسا ئاندىن كۆچكە ئىگە بولىدۇ" دېگەن بۇنداق يۇقىرى ئۆلچەمنى پەقەت ئادەم باشقۇرۇش ھوقۇقىنى مۇستەقىل يۈرگۈزۈش مۇمكىن بولغان ئەھۋالدىلا ئاندىن يولغا قويغىلى بولىدۇ. ئەمما، دۇنيا بانكىسىدا بۇنداق ئەھۋال ئىنتايىن ئاز ئۇچرايدۇ. "سىياسىي جەھەتتىكى لايىھە" بىلەن "مەشغۇلات تەرتىپى" ئارىسىدىكى پەرق مانا مۇشۇ يەردە.

بىرايتون سىستېمىسىنىڭ باش لايىھەلىگۈچىسى كاينس تېخىمۇ "قالتىس" بىر ئۇقۇمنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئۇ بولسىمۇ، كەلگۈسىدىكى دۇنيا پۇلى ئەندىزىسىنى "ئالاھىدە پۇل ئېلىش ھوقۇقى" ئارقىلىق تۇرغۇزۇپ چىقىش پىكرى ئىدى. ئالاھىدە پۇل ئېلىش ھوقۇقى ئاتالمىش "قەغەز ئالتۇن"نى كۆرسىتىدۇ. قەغەز ئالتۇن ئارقىلىق، ئامېرىكا ئۇزۇندىن بۇيان دۇچ كېلىۋاتقان نەق ئالتۇن يېتىشمەسلىك مەسىلىسىنى ھەل قىلغىلى بولىدۇ. بۇ ئىنسانىيەت تارىخىدىكى مىسلىسىز "كەشپىيات"، ئەلۋەتتە. چۈنكى، ئۇنىڭدا مەلۇم بىر خىل "قەغەز" پۇل "ئەبەدىي كۇرسى چۇشمەيدىغان، ئالتۇنغا باراۋەر پۇل" دەپ زورىغا بېكىتىلىدۇ. ئەمما ئۇ پۇلنى مەڭگۈ ئالتۇنغا تېگىشكىلى بولمايدۇ. بۇ ئۇقۇم ئامېرىكىدا ئالتۇن چىقىمى ئېغىر كىرىزىسقا دۇچ كەلگەن 1969-يىلى "داغدۇغىلىق ئوتتۇرىغا قويۇلغان" بولسىمۇ، ئەمما ئامېرىكا دوللىرى بىلەن ئالتۇننى ئايرىباشلاش

ھەققىدىكى دۇنياۋى ژۇرنال ھالاكەتنى ھازىرغىچە بىر ياقلىق قىلالمىدى. بىرايتون سىستېمىسى بىتچىت بولغاندىن كېيىن، ئالاھىدە پۇل ئېلىش ھوقۇقى يېڭىباشتىن "ئامېرىكا دوللىرى بىلەن نۇرغۇن دۆلەت پۇللىرىنىڭ پېرېۋوت نىسبىتىنى ئۆزئارا باغلاش" دەپ تەبىرلەندى. ھالبۇكى، كاينس 40-يىللاردىلا ئويلاپ تاپقان "دۇنيا پۇلى" ھالا بۇگۈنكى كۈندىمۇ دېگەندەك كارغا كەلگىنى يوق.

1971-يىلى نىكسون ئالتۇن بىلەن ئامېرىكا دوللىرى ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنى ئۈزۈپ تاشلىغاندىن كېيىن، خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى بىلەن دۇنيا بانكىسىنىڭ تارىخىي بۇرچى ئەملىيەتتە ئاياغلاشقاندى. ئەمما، دۇنياۋى بانكىرلار بۇ ئىككى پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتىنىڭ ژە-زىپسىنى ھەش-پەش دېگۈچە: "تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرنىڭ دۇنياغا يۈزلىنىشىگە ياردەم بېرىدۇ" دەپ يېڭىلىدى.

ستېگلىز ژەزىپىسىدىن قالدۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى، دۇنيا بانكىسى بىلەن خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىنىڭ نۇرغۇن مەخپىي ھۆججەتلىنى قولغا چۈشۈرۈۋالغاندى. ئۇ ھۆججەتلەر ئارىسىدا خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىنىڭ جەددىي ياردەمگە موھتاج ئەللەر بىلەن 111 تۈرلۈك كېلىشىم ئىمزالىغانلىقىغا ئائىت ماتېرىياللار بار ئىدى. ئۇ كېلىشىملەر ياردەمگە موھتاج ئەللەرنىڭ ئىچىملىك سۇ، توك، تەبىئىي گاز، تۆمۈريول، تېلېگراف، نېفىت ژە بانكا قاتارلىق يادرولۇق مۇلۇكلىرىنى سېتىمىش، ئۇ ئەللەرنىڭ ئىگىلىكىنى ژەيران قىلىدىغان ئاشقۇن تەدبىرلەرنى يولغا قويۇش، ياردەمگە موھتاج ئەللەردىكى سىياسىيونلارغا مەخپىي بېرىلىدىغان نەچچە مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق تاپان ھەققىنى شۇبھىسارىيە بانكىسىدا مەخسۇس ئاشۇلارغا ئاتاپ ئېچىلغان ھېسابقا ئاغدۇرۇپ بېرىش قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ياردەمگە موھتاج ئەللەردىكى سىياسىيونلار بۇ شەرتلەرگە كۆنمىسە، ئۇلارنىڭ خەلقئارا پۇل مۇئامىلە بازىرىدىن جەددىي قەرز پۇل ئالالىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ يېقىندا، جۇڭگونىڭ ئۇچىنچى دۇنيا ئەللىرىنى قوشۇمچە شەرتلىرى يوق قەرز پۇل بىلەن تەمىنلىگەنلىكىنى كۆرۈپ، قاتتىق غەزەپلەنگەنلىكى دەل مۇشۇ سەۋەبتىن. چۈنكى، جۇڭگو ھېچقانداق يول تاپالماي قىيىنچىلىقتا قالغان ئۇچىنچى دۇنيا ئەللىرىگە يېڭىچە تاللاش ئىمكانىيىتى يارىتىپ بەرگەنىدى. ستېگلىزنىڭ ئاشكارىلىشىچە، ئۇ

چاغدىكى ئەللەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك مۇنداق مەسىلىلەرگە دۇچ كەلگەنمىشكەن:

بىرىنچى، خۇسۇسىيلاشتۇرۇش مەسىلىسى. توغرىراقىنى ئېيتقاندا بۇنى "پارىخورلاشتۇرۇش" دېيىشكىمۇ بولىدۇ. جۇملىدىن، يارەمگە موھتاج ئەللەرنىڭ رەھبەرلىرى دۆلەت مۇلكىنى ئەرزان سېتىۋېتىشكە "ماقۇل" دېسىلا، ئۇلار ئېرىشىدىغان 10 پىرسەنتلىك چاي پۇلى ئۇلارنىڭ شۇبھىتسارىيە بانكىسىدىكى خۇپىيانە ھېسابىغا تولۇق ئاغدۇرۇپ بېرىلىدۇ. "بۇنى ئاڭلاپ ئۇلارنىڭ كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ كېتەيلا دەپ قالاتتى" دەيدۇ ستىگلىز "چۈنكى، ئۇ دېگەن نەچچە مىليارد ئامېرىكا دوللىرىنىڭ گېپى-دە! تارىختىكى ئەڭ ئېغىر پارىخورلۇق 1995-يىلى روسىيەدە خۇسۇسىيلاشتۇرۇشنى يولغا قويۇشتا يۈز بەردى. ئۇ چاغدا ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقى مۇنداق دەپ قارىغانىدى: 'بۇ ناھايىتى ياخشى بولدى؛ چۈنكى، بىز يېلتىسىننىڭ سايلىنىشىغا تەشنا؛ بۇ ئىش چىرىكلىككە كىرەمدۇ-يوق؟ بۇنىڭدىن پەرۋايىمىز پەلەك. ئىشقىلىپ، شۇڭغۇتىدىغان پۇلنى يېلتىسىننىڭ يانچۇقىغىچە ئۇزىتالىساق دېگەن ئۇمىدتىمىز' ".

ستىگلىز — سۈيىقەستچى ئەمەس، بەلكى ھەققانىي ئىقتىسادشۇناس. چۈنكى، مىسلىسىز چىرىكلىك روسىيە ئىقتىسادىنىڭ يېرىمىنى دېگۈدەك ۋەيران قىلىپ، پۈتۈن روسىيەنى ئېغىر كاساتچىلىققا غەرق قىلىۋەتكەن ئاشۇ چاغلاردا، ئىقتىسادشۇناس ستىگلىزدىكى ۋىجدان ۋە ھەققانىيەت تۇيغۇسى ئۇنى دۇنيا بانكىسى ۋە ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ رەزىللىكلىرىدىن قاتتىق نەپرەتلىنىشكە دالالەت قىلدى.

ئىككىنچى، كاپىتال بازىرىنى ئەركىنلەشتۇرۇش مەسىلىسى. نەزەرىيە جەھەتتىن ئالغاندا، كاپىتالنى ئەركىنلەشتۈرۈش كاپىتالنىڭ ئەركىن كىرىپ-چىقىشىغا يول قويۇشتىن دېرەك بېرىدۇ. ئەمما، ئاسىيا پۇل مۇ-ئامىلە بوھرانى ۋە بىرازلىيە پۇل مۇئامىلە كىرىزىسىدىن ئايان بولدىكى، كاپىتال ئەركىن-ئازادە ئېقىپ كىرگەن ھامان ئۆيۈ-مۇلۇك بازىرى، پاي چېكى بازىرى ۋە پېرېۋوت بازىرىدىكى باھانى ئاسمان-پەلەكە چىقىرىۋېتىدۇ. كىرىزىس باشلىنىش ئالدىدا، كاپىتال تۇشمۇ تۇشتىن ئېقىپ چىقىپ كېتىدۇ. چۈنكى، ستىگلىز "ھايان كاپىتال" دەپ ئاتىغان چاپقاق مەبلەغ ئوبوروت ساھەسىدىن ئەڭ ئاۋۋال قاچىدۇ. بۇنىڭ

بىلەن زەربىگە ئۇچرىغۇچى ئەلدىكى تاشقى پىرىۋوت زاپىسى بىر نەچچە كۈن، ھەتتا بىر نەچچە سائەت ئىچىدىلا خوراپ تۈگەيدۇ. خەلقئارا پۇل ۋالۇتىسى تەشكىلاتى پۇل قىسىش ئۇچۇن، ئۇسۇم نىسبىتىنى ھەتتا 80 پىرسەنتكىچە ئۇستۇرۇشتەك بىمەنە شەرتلەرنى قويىدۇ. بۇنداق يۇقىرى ئۇسۇم نىسبىتى ئۇيغۇر-مۇلۇك بازىرىنى رەھىمسىزلەرچە ۋەيران قىلىپ، سانائەت ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارىنى كاردىن چىقىرىپ، ئۇزاق يىللار مابەينىدە تەدرىجىي جۇغلانغان ئىجتىمائىي مەبلەغلەرنى يالماپ توگىتىدۇ.

ئۇچىنچى، بازار باھاسى مەسلىسى. خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى ياردەمگە موھتاج دۆلەتنى قىيناپ نىمجان قىلىپ قويغاندىن كېيىن، يېمەكلىك، ئىچىملىك سۇ ۋە تەبىئىي گاز دېگەندەك پۇقرالارنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىغا لازىملىق مەھسۇلاتلارنىڭ باھاسىنى ھەدەپ ئۆستۈرۈۋالىدۇ. بۇنىڭ بىلەن نۇرغۇن شەھەرلىك نامايىش قىلىدۇ ھەتتا تۇپىلاڭ كۆتۇرىدۇ. مىسالەن، 1998-يىلى ھىندونېزىيەدە خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى يېمەكلىك ۋە يېقىلغۇغا بېرىلىدىغان تولۇقلىما پۇلنى قىسقارتقانلىكى سەۋەبلىك، كەڭ كۆلەملىك قوزغىلاڭ كۆتۇرۇلگەنىدى. ئېكۋاتورداكى ئالا تۇپىلاڭمۇ دەل تەبىئىي گاز باھاسىنىڭ شىددەت بىلەن ئۆستۇرۇۋېتىلگەنلىكى سەۋەبلىك كېلىپ چىققان. ھالبۇكى، بۇلارنىڭ ھەممىسىنى دۇنياۋى بانكىرلار ئاللىقاچان ئۇجۇر-بۇجۇرغىچە ئىدىتلاپ قويغان؛ ئۇلارنىڭ گېپى بويىچە ئېيتقاندا، ئۇنداق دېشۇارچىلىقلار "ئىجتىمائىي داۋالغۇش" دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇلارغا كۆرە ئېيتقاندا ئۇنداق "ئىجتىمائىي داۋالغۇش"نىڭ رولى بەك چوڭ. چۈنكى، "داۋالغۇش" يۇز بەرگەن جەمئىيەتتە، مەبلەغ گويا ئۇركۈگەن قۇشتەك تەرەپ-تەرەپكە توزۇيدۇ: بۇنىڭ بىلەن، باھاسى بىراقلا چۈشۈپ كەتكەن مۇلۇكلەر ئاللىقاچان چىشىنى بىلەپ تۇرغان دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ "ھام" دەپ يۇتسىلا بولىدىغان غىزاسىغا ئايلىنىدۇ. ئېپفىئوپىيەدە دېموكراتىك ئاساستا سايلانغان تۇنجى پىرېزىدېنت كىرىس مەزگىلىدە دۇنيا بانكىسى بىلەن خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىنىڭ ياردىمىنى قوبۇل قىلغانىدى. ئەمما، ئۇ بېرىلگەن ياردەم پۇللارنى ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقىدا ئۆزى ئۇچۇن ئېچىپ بېرىلگەن مەخسۇس ھېسابقا تۆت پىرسەنتلىك ئىنتايىن تۆۋەن ئۇسۇمدە ئامانەت قويۇۋقا، شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئاچ-زىرىنلىقتا قالغان

خەلقنى دەپ، ئىلاجسىزلىقدىن دۇنياۋى بانكىرلاردىن 12 پىرسەنتلىك يۇقىرى ئۆسۈمدە قەرز ئېلىشقا مەجبۇر بولدى. ئۇ ستېگلىزدىن دۇنيا بانكىسى بىلەن خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىنىڭ يارەدەم پۇلى ئارقىلىق، ئېفىئوپىيە خەلقىنى ئاپەتتىن قۇتقۇزۇشنى ئىلتىجا قىلغانىدى. ئەمما، ستېگلىز ئۇنى رەت قىلىشقا مەجبۇر بولدى. بۇ ئەمەلىيەتتە ئىنسانىيەتنىڭ ۋىجدانى دۇچ كەلگەن شەپقەتسىز سىناق ئىدى. يەنە كېلىپ، ستېگلىزمۇ بۇنداق ئازابقا بەرداشلىق بېرەلمەيتتى.

تۆتىنچى، ئەركىن سودا تاكتىكىسى ئارقىلىق، نامراتلارنى ئازايتىش مەسلىسى. بۇ تاكتىكىنى نەزەردە تۇتقان ستېگلىز دۇنيا سودا تەشكىلاتىنىڭ ئەركىن سودىغا قويىدىغان شەرتلىرىنى "ئەپيۇن ئۇرۇشى"غا ئوخشىتىدۇ. ستېگلىز دۇنيا سودا تەشكىلاتىنىڭ "ئەقلىي مۇلۇك ھوقۇقى" ھەققىدىكى شەرتلىرىگە ناھايىتى نەپرەتلەنگەنىدى. ستېگلىزنىڭ نەزەردە غەرب ئەللىرىدىكى دورا زاۋۇتلىرىنىڭ مەھسۇلاتلىرىنى "ئەقلىي مۇلۇك ھوقۇقى" ۋە "تاموژنا بېجى" ۋەجىدىن ناھايىتى يۇقىرى باھادا سېتىشى "لەنەتگەردىلەرنىڭ ئۆلۈك-تىرىكى بىلەن نېمە كارىم؟!" دېگىنى ئىدى.

ستېگلىزنىڭ قارىشىچە، خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى، دۇنيا بانكىسى ۋە دۇنيا سودا تەشكىلاتى دېگەنلەر ــ ئوخشاش بىر ئاپپاراتنىڭ ئوخشاشمىغان نامدا ئاتىلىشى، خالاس. خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىنىڭ بازارنى ئېچىۋېتىشكە قويغان شەرتلىرى ھەتتا دۇنيا سودا تەشكىلاتىنىڭكىدىن يۇقىرى ئىدى.

2004-يىلى نەشر قىلىنغان «ئىقتىسادىي قاتىلنىڭ ئىقرارى» نامىلىق كىتاب ستېگلىزنىڭ پىكىر-قاراشلىرىنى ئەمەلىيەت نۇقتىسىدىن ئوبدان شەرھلىدى.

ئۇ كىتابنىڭ ئاپتورى جون پېركىنس دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرگە قاراتقان ھەم داۋراڭسىز، ھەم خۇپىيانە پۇل مۇئامىلە ئۇرۇشىنىڭ ئۇچۇر-بۇجۇرىنى ئۆزىنىڭ كەچمىشلىرى ئاساسىدا ئوبرازلىق ۋە ئىنچىكە تەسۋىرلىگەنىدى. ئەسلىدە 20-ئەسىردىكى 60-يىللارنىڭ ئاخىرلىرى ئامېرىكىدىكى ئەڭ چوڭ جاسوسلۇق ئاپپاراتى NSA (دۆلەت بىخەتەرلىك ئىدارىسى) ئاپتور جون پېركىنسنى قوبۇللاپ، بىر قاتار سىناقلاردىن ئۆتكۈزگەندىن كېيىن: " 'ئىقتىسادىي قاتىل'لىققا ئەڭ

مۇۋاپىق نامزاتكەن" دەپ بېكىتكەنىدى. كېيىن ئۇنىڭ سالاھىيىتىنى قاتتىق سىر تۇتۇش ئۇچۇن، ئۇ خەلقئارادىكى داڭلىق بىر شىركەتنىڭ "باش ئىقتىسادشۇناسى" دېگەن مەخپىي نامىدا نۇرغۇن دۆلەتكە "ئىقتىسادىي قاتىل"لىققا ئەۋەتىلدى. بۇنداق بولغاندا، ئالمادىس ئاشكارىلىنىپ قالغۇدەك بولسا، ئۇ ھۆكۈمەت تەرەپنىڭ ئادەمى بولمىغاچقا، داۋالاشقۇچى دۆلەت گۇناھنى خۇسۇسىي شىركەتنىڭ نەپسانىيەتچىلىكىگە ئارتىشقا مەجبۇر بولىدۇ، دېگەن گەپ.

جون پېركىنسنىڭ خىزمىتى تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەردە دۇنيا بانكىسىدىن قەرز ئېلىش ھەققىدە "ۋائىزلىق" قىلىپ، ئۇلارنى ئەمەلىي ئېھتىياجىدىن كۆپ قەرز ئېلىشقا كۆندۇرۇش ئارقىلىق، كۆتۇرۇپ قويۇسۇز قەرزگە بوغۇۋېتىش ئىدى. بۇنىڭدا، شۇ دۆلەت رەھبىرىنى قارماقىغا ئىلىندۇرۇش ئۇچۇن، ئۇنىڭغا نەچچە 100 مىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق نەق پۇل پارە شۇڭغۇتىلىدۇ. قەرزدار دۆلەت قەرزنى تۆلەشكە ئامالسىز قالغاندا، دۇنيا بانكىسى بىلەن خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى دۇنياۋى بانكىرلارغا ۋاكالىتەن ئاشۇ دۆلەتكە "قانلىق قەرز"نى تۆلىتىۋېلىشقا بارىدۇ. ئۇلارنىڭ شەرتى ــ ئاشۇ دۆلەتتىكى سۇ بىلەن تەمىنلەش سىستېمىسى، تەبىئىي گاز، ئېلېكتىر ئېنېرگىيەسى تورى، قاتناش ۋە ئالاقە تورى قاتارلىق مۇھىم مۇلۇكلەرنى سېتىۋېلىش.

مۇبادا "ئىقتىسادىي قاتىل"نىڭ خىزمىتى ئوڭۇشلۇق بولمىسا، مەركىزي ئاخبارات ئىدارىسىنىڭ "چىلبۆرە"لىرى شۇ دۆلەت رەھبىرىنى قەستلەشكە ئەۋەتىلىدۇ. ئالمادىس "چىلبۆرە"لەرمۇ مەغلۇپ بولغۇدەك بولسا، ھەربىي قورال ـ ياراغلار ئىشقا سېلىنىدۇ.

جون پېركىنس 1971 ـ يىلى ھىندونېزىيەگە ئەۋەتىلدى. ئۇ "ئىقتىسادىي قاتىل"لىق ۋەزىپىسىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇندىماپ، ھىندونېزىيەنى قەرزدارلىق پاتقىقىغا غەرق قىلىۋەتتى. كېيىن سەئۇدي ئەرەبىستانىغا ئەۋەتىلدى. ئۇ سەئۇدىيدا "نېفىت دوللىرىنى ئامېرىكىغا يۆزلەندۇرۇش" پىلانىنى ئۆز قولى بىلەن ئىزچىللاشتۇرۇپ، كىسسىنجېرنىڭ كېيىنكى كۈنلەردىكى سەئۇدي ئەرەبىستانىنى گەپكە كىرگۈزۈش ۋە نېفىت ئېكسپورت قىلغۇچى ئەللەر ئىتتىپاقىغا تەپرىقچىلىق سېلىش ئىشىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك تاماملىشىغا كاتتا تۆھپە قوشتى. كېيىن ئۇ يەنە ئىران، پاناما، ئېكۋاتور، ۋېنېزۇئېلا قاتارلىق ئەللەردىكى

ۋەزىپىسىنىمۇ ناھايىتى ئۇتۇقلۇق تاماملىدى.

2001-يىلدىكى "11-سېنتەبىر ۋەقەسى"دىن كېيىن، ئامېرىكىنىڭ دەل ئۆزىگە ئوخشاش "ئىقتىسادىي قاتىل"لارنىڭ كارامەتلىك خىزمەتلىرى ۋەجىدىن جامائەتچىلىكىنىڭ لەنىتىگە قالغانلىقىنى ئازاب ئىچىدە تونۇپ يەتكەن جون پېركىنس گەپنىڭ راستىنى دېيىش نىيىتىگە كەلدى. ئەمما، ئۇنىڭ بىيوگرافىك ئەسىرىدە سۆزلەنگىنى ئىنتايىن نازۇك مەسىلىلەر بولغاچقا، داڭلىق نەشرىياتلارنىڭ ھېچقايسىسى نەشر قىلىشقا پېتىنالمىدى. جون پېركىنسنىڭ كىتاب يازغانلىقى ھەش-پەش دېگۈچە "ئۆز ئادەملەر" ئارىسىدا پۇر كەتتى. شۇنداق قىلىپ، داڭلىق دۇنياۋى شىركەتلەردىن بىرى كىتابىنى نەشر قىلدۇرۇش نىيىتىدىن يانسا، ئۇنى يۇقىرى مائاش بىلەن خىزمەتكە تەكلىپ قىلماقچى بولدى. بۇ، ئەمەلىيەتتە جون پېركىنسقا "قانۇنلۇق پارا" شۇڭغۇتۇش ئارقىلىق، ئۇنى دۆڭگە يېقىتىش ئىدى. ئاپتور 2004-يىلى بۇ ئەسىرىنى جېنىنى ئالقىنىغا ئېلىپ قويۇپ نەشر قىلدۇرۇۋاتقان بىر كېچىدىلا ئامېرىكىدىكى ئەڭ بازارلىق رومانغا ئايلىنىپ كەتتى. ئەسلىدە نەشرىيات مەزكۇر ئەسەرنى ئاخبارات ژانىرىدا نەشر قىلسا، بىرەر بالا-قازاغا ئۇچراپ قېلىشتىن ئەنسىرەپ، رومان ژانىرىدا نەشر قىلىشقا مەجبۇر بولغانىدى.

دۇنياغا ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان قابىللار گۇرۇھى

"دۇنيا تەرتىپى"نى ئەڭ ياخشىسى يۇقىرىدىن تۆۋەنگە قاراپ ئەمەس، بەلكى تۆۋەندىن يۇقىرىغا قاراپ تۇرغۇزۇپ چىقىرىشىمىز لازىم. دۆلەتلەرنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىغا خاتىمە بېرىشنى گويا پىلە قۇرتى غازالڭ يېگەندەك، قەدەممۇ قەدەم تاماملىغۇلۇق. چۈنكى، بۇ ئۇسۇل ئىلگىرىكى ئۇسۇلغا قارىغاندا بىزنى مەنزىلگە بالدۇرراق ئۇلاشتۇرىدۇ.

رىچارد گانا، «دىپلوماتىيە ئىشلىرى» ژۇرنىلى، 1974-يىل 4-ئاي

دېموكراتلار پارتىيەسى قۇرۇلتىيىدا پىرېزىدېنت سايلىمىغا قاتنىشىدىغان نامزاتلىق سالاھىيىتىگە ئېرىشكەن كىلىنتون 1992-يىل 7-ئاينىڭ 16-كۈنى بۇرۇنقىلارغا ئوخشاش ئىتتىپاقلىق، غايە، خەلق،

دۆلەت ... دېگەندەك مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كونا مۇقامدا نۇتۇق سۆزلىدى. ئەمما، ئۇ گېپىنىڭ ئاخىردا گېئورگېتون ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى مېھرىبان ئۇستازى، ئامېرىكىدىكى مەشھۇر تارىخشۇناس كارروللا كۆيگلېينىڭ ئۆزىگە كۆرسەتكەن تەسىرىنى تىلغا ئېلىپ، كارروللا كۆيگلېينىڭ تەسىرىنى پىرېزىدېنت كېنىدىنىڭ ئۇنىڭدا قالدۇرغان تەسىرى بىلەن باراۋەر ئورۇنغا قويغانىدى. كىلىنتون كېيىن پىرېزىدېنتلىق ۋەزىپىسىدە ئولتۇرغان چاغلىرىدىمۇ كارروللا كۆيگلېينى نۇرغۇن قېتىم تىلغا ئالدى. خوش ئۇنداق بولسا، كىلىنتوننىڭ يۇرىكىگە ئورناپ كەتكىنى كارروللا كۆيگلېينىڭ قايسى تەشەببۇسىدۇ؟

پىروفېسسور كارروللا كۆيگلېي ئەسلىدە ئەنگلىيە، ئامېرىكىدىكى قابىللار مەخپىي تەشكىلاتىنى تەتقىق قىلىپ يۈز تاپقان كىشى بولۇپ، ئۇنىڭ نەزەرىدە ئاشۇنداق مەخپىي تەشكىلاتلار چوڭ-چوڭ دۇنياۋى ھادىسىلەرنىڭ ھەممىسىگە دېگۈدەك ھەل قىلغۇچ تەسىر كۆرسەتكەنىدى. دېمەك، باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، پىروفېسسور كارروللا كۆيگلېينى "سۈيىقەست نەزەريەسى"نىڭ پىرى، دېيىشكە بولىدۇ.

پىروفېسسور كارروللا كۆيگلېي خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن، بىروكىنس ئاقىللار گۇرۇپپىسى، ئامېرىكا دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىقى، دېڭىز ئارمىيە قوماندانلىق ئىشتابى قاتارلىق ئورۇنلاردا ۋەزىپە ئۆتىدى. ئۇ مەركىزي ئاخبارات ئىدارىسىدىكى نۇرغۇن يۇقىرى دەرىجىلىك مەنسەپدار بىلەن يېقىن ئۆتەتتى. ئۇ "ئۆز ئادەم"لەردىن بولغاچقا، مۇتلەق مەخپىي ھۆججەت ۋە ئارخىپلارنى ناھايىتى جىق كۆرگەن. شۇڭا، ئەنگلىيە ۋە ئامېرىكىدىكى ناھايىتى ئاز سانلىق قابىل ھۆكۈمرانلارنىڭ دۇنيانىڭ تەقدىرىنى بەلگىلەش ھەققىدىكى "غايە"سىگە قارشى ئەمەس ئىدى. ئۇ ئاشۇ قابىل ھۆكۈمرانلارنىڭ بەزىبىر كونكرېت چارىلىرىگە قارىتا ئۆز پىكرىدە قالغاچقا، ئۇنىڭ ئۇستىگە تەتقىقات نەتىجىلىرىمۇ ھەم چۈشىنىكسىز، ھەم زىيادە تەرەن بولغاچقا، "ئاساسىي ئېقىم"غا تەۋە ئالىملارنىڭ ھۆجۇمىغا ئۇچرىمىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، كارروللا كۆيگلېي 20 نەچچە يىللىق تەتقىقات داۋامىدا مۇتلەق مەخپىي ھۆججەتلەر بىلەن جىق ئۇچراشقانلىقى ئۈچۈن، ئامېرىكا تارىخشۇناسلىق ساھەسىدە ئۇ شۇغۇللانغان تەتقىقات پۇرستى ئىككىنچى بىر ئادەمگە نىسىپ بولمايدۇ. شۇڭا، ئۇنىڭ ئەسىرىگە "ھۆرۈ-پۆرۈ" دەيدىغانلار ئاندا-ساندا چىقىپ

تۇرسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ تەلىماتى چاغداش ھوقۇقدارلارغا زەرەر يەتكۈزمەسلا، قابىللار سورۇنىدىكىلەرنىڭ كارروللۇق كۈيگلىيغا قول سېلىشى ھاجەتسىز، ئەلۋەتتە.

پىروفېسسور كارروللۇق كۈيگلىينىڭ نەزەردە، ئەنگلىيە خان جەمەتى خەلقئارا ئىشلار جەمئىيىتى، ئامېرىكا دىپلوماتىيە جەمئىيىتى، بىلدېربېرگ كۇلۇبى ۋە ئۇچ تەرەپلىك كومىتېت قاتارلىقلار دۇنيا سىياسىي سەھنىسىدىكى قابىللارنىڭ دۇنيا ۋەزىيىتىنى تىزگىنلەيدىغان يادرولۇق تەشكىلاتى ئىدى. 3600 نەپەر ئەزاسى بار ئامېرىكا دىپلوماتىيە جەمئىيىتى ئامېرىكىنىڭ "پارتىيە مەكتىپى"گە باراۋەر. شۇڭا، مەزكۇر جەمئىيەتكە كىرگەنلەر ئامېرىكا سىياسىي ساھەسىنىڭ بوسۇغىسىدىن ئاتلاپ، كەلگۈسىدىكى دۇنيا سىياسىيسىنى بەلگىلەيدىغانلار قاتارىغا قوشۇلغان بولىدۇ. ئۇ چاغدا بىلدېربېرگ كۇلۇبى ياۋروپا قابىللىرى ئارىسىدىن قوبۇللىنىدىغان ئەزالارنى، 325 ئەزاسى بار ئۇچ تەرەپلىك كومىتېت ياپونىيە ۋە باشقا ئاسىيا ئەللىرىدىكى قابىللار ئارىسىدىن قوبۇللىنىدىغان ئەزالارنى كۆپەيتكەنىدى. ئامېرىكا دىپلوماتىيە جەمئىيىتىنىڭ ۋەزىنلىك ئەزالىرى كۆپ ھاللاردا باشقا تەشكىلاتلارغىمۇ ئەزا ئىدى. يەنە كېلىپ ئۇ تەشكىلاتلاردىكى قابىللار ھۆكۈمران ئورۇندىكى دۇنياۋى داڭدار شەخسىلەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. مەسالەن، ئامېرىكىنىڭ سابىق دۆلەت ئىشلىرى كاتىپى ھېنرى كىسسىنگېر، ج.پ.مورگان خەلقئارا كومىتېتىدىكى دېۋى روكفېللېر، نېلسون روكفېللېر، ئەنگلىيە شاھزادىسى فىلىپ، كېننېدى ھۆكۈمىتىدە ئامېرىكا دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرى بولغان، كېيىن دۇنيا بانكىسىنىڭ لېدېرلىقىنى ئۆتىگەن ماك نامارا، ئەنگلىيە باش ۋەزىرى ساچېر خانىم، فرانسىيەنىڭ سابىق پىرېزىدېنتى(ياۋروپا ئاساسىي قانۇنىنى تۇزگۈچىلەرنىڭ يېتەكچىسى) ۋالېر گىسكارد دېستاين، ئامېرىكا دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرى دونالد ھېنرى رۇمسفېلد، ئامېرىكىنىڭ سابىق دۆلەت ئامانلىقى مەسلىھەتچىسى بىرزېنسكى، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئىھتىيات كومىتېتىنىڭ رەئىسى گىرېنسپان ۋە شۇ دەۋرنىڭ پېشۋاسى كاينس قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى شۇلارنىڭ جۇملىسىدىن. دۇنياۋى بانكىرلار ــ دەل ئاشۇ خۇپىيانە تەشكىلاتلارنىڭ خۇپىيانە غوجىئاكىلىرى. شۇڭا، بىلدېربېرگدىكى نۇرغۇن قېتىملىق يىغىنغا روتسچىلد جەمەتى رياسەتچىلىك قىلغانىدى. 1962 ـ يىلدىن

1973 ـ يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا شۆبتىسىيەدىكى ئېسىل ئارامگاھ ـ سالتسوبادېندا چاقىرىلغان يىغىنلارنىڭ ھەممىسىگە ۋاربۇرگ جەمەتى باش بولغانىدى.

شۇ چاغدا ئۇنىۋېرسىتېتتا ئوقۇۋاتقان كىلىنتون ۋاپادار ئۇستازى كارـرول كۆيگلېينىڭ تەلىملىرىدىن سىياسىي ساھەدە باش كۆتۈرۈپ چىقىـمەن دېگەن ئادەم يادرولۇق مەنسەپدارلار سورۇنىغا كىرىپ، باشقىلارنىڭ كۆچىگە تايىنىشنى بىلىشى لازىم؛ يەككە ـ يېگانە ئۇرۇنمەن دېگەن ئادەم مەغلۇپ بولماي قالمايدۇ، دېگەن قائىدىنى چۈشىنىپ يەتتى.

دەرۋەقە، كىلىنتون ئۇچ تەرەپلىك كومىتېت، دىپلوماتىيە جەمئىيىتى ۋە رودېس ئۆلىمالار قۇرۇمى قاتارلىقلارغا ئەزا بولغانىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، رودېس ئۆلىمالار قۇرۇمى مەخسۇس كەلگۈسىدىكى "دۇنيا ھۆكۈمىتى" ئۈچۈن مۇھىم "كادىر"لارنى تەربىيەلەپ چىقىدىغان كۇرس ئىدى. 1989 ـ يىلى دىپلوماتىيە جەمئىيىتىگە ئەزا بولغان كىلىنتون ئاركىنزاس ئىشتاتىغا باشلىق بولدى، 1991 ـ يىلى گېرمانىيەدە چاقىرىلغان بىلدېربېرگ كۆلۈبىنىڭ يىللىق يىغىنىغا قاتناشتى. چۈنكى، ئامېرىكىدىكى چوڭ چوڭ ئىشتات باشلىقلىرىنىڭ كۆپىنچىسى بۇنداق "پەۋقۇلئاددە قابىللار يىغىلىشى"غا ئىشتىراك قىلىشنى ئارزۇ قىلاتتى. ئاردىن بىر يىل ئۆتكەندىن كېيىن، يىراقتا جايلاشقان ئاركىنزاس ئىشتاتىنىڭ نامـنىشانسىز باشلىقى كىلىنتون شۇ چاغدىكى داڭدار شەخس ـ ئاتا بۇشنى مەغلۇپ قىلىپ، پىرېزىدېنت بولۇپ سايلاندى. دېمەك، كىلىنتوننىڭ ۋاپادار ئۇستازى كارىرول كۆيگلېينىڭ تەلىملىرىنى ئۇنتۇيالماسلىقى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس.

بىلدېربېرگ كۆلۈبى

ئاشۇ يىللاردا مۇبادا مۇددىئايىمىزنى ئاۋامغا ئاشكارىلىۋەتكەن بولساق، دۇنيانىڭ تەرەققىيات پىلانىنى تۈزۈپ چىقالمىغان بولاتتۇق. ئەممـا، دۇنيـا كۇنـدىن كـۈنگە مۇرەككەپلىشىپ، دۇنيا ھۆكۈمىتىگە قاراپ قەدەم تاشلاشقا تەرەددۇتلىنىپ تۇرۇپتىمىز. دېمەك، ئىلىم سەرخىللىرى بىلەن دۇنياۋى بانكىرلاردىن تەركىپ تاپقان، دۆلەتنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىدىن ھالقىغان سۇبىستانسىيە نەچچە ئەسىرلەردىن بۇيان ئۆز

تەقدىرنى ئۆز ئىلكىدە تۇتۇپ كېلىۋاتقان دۆلەتلەرنىڭ ئەندىزىسىدىن ھالقىپ كېتىدۇ، ئەلۋەتتە.

— دېڭ روكفېللېر 1991-يىل

«بىلدېربېرگ كۇلۇبى» دېگەن بۇ نام ئەسلىدە گوللاندىيە شاھزادىسى بېرنخارد 1954-يىلى ئۆز قولى بىلەن قۇرغان بىر مېھمانسارايىنىڭ نامى ئىدى. ئامېرىكا ۋە ياۋروپادىكى بانكىرلار، سىياسىيونلار، داھىيانە سودىگەرلەر، تاراتقۇلارنىڭ سەردارلىرى ۋە مەشھۇر ئالىملاردىن تەركىپ تاپقان بىلدېربېرگ كۇلۇبىنى ئامېرىكا دىپلوماتىيە جەمئىيىتىنىڭ "خەلقئارا نۇسخىسى" دېيىشكە بولىدۇ. مەزكۇر كۇلۇب ئەزالىرىنىڭ ھەممىسىنى روتسچىلد بىلەن روكفېللېر بىرمۇ بىر تاللاپ چىققان بولۇپ، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئامېرىكا دىپلوماتىيە جەمئىيىتى، تاۋاپچىلار جەمئىيىتى، يۇمۇلاق شىرە جەمئىيىتى ۋە ئۇچ تەرەپلىك كومىتېت قاتارلىقلارغىمۇ ئەزا ئىدى. ياۋروپادىكى ياۋروپا ئىتتىپاقىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىرلەشمە ئاپپاراتلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك بىلدېربېرگ كۇلۇبىنى مەنبە قىلىدۇ. ئۇ ئاپپاراتلارنىڭ ئاخىرقى مەقسىتى — دۇنيا ھۆكۈمىتىنى قۇرۇپ چىقىش.

ئۇ تەشكىلاتلار "سىرلىق"لىقى بىلەن پەۋقۇلئاددە.

بىلدېربېرگ كۇلۇبىنىڭ باش مەھكىمىسى گوللاندىيەنىڭ غەربىي شىمالىدىكى لېيدېن شەھىرىگە جايلاشقان. مەزكۇر كۇلۇبنىڭ ئىش-پائالىيەتلىرى ئادەتتە ناھايىتى سىرلىق ۋە مەخپىي بولغاچقا، ئەنگلىيەلىك تونى گوسلىڭ ياكى ئامېرىكىلىق جامبىس تۆككېر قاتارلىق شەخسىي رازۋېدچىكلار بىلدېربېرگ يىغىنىنىڭ ئورنى ۋە قارالمىلىرى ھەققىدىكى ئۇچۇرلارنى ناھايىتى تەستە قولغا چۈشۈرگەنىدى. تۆككېر بىلدېربېرگ كۇلۇبى ھەققىدىكى كىتابىنى مەزكۇر كۇلۇبنى توپتوغرا 30 يىل پايلاپ يۈرۈپ ئاران يېزىپ چىققانمىش. تارىخشۇناس پېررې ۋىللىمارېست بىلەن مۇخبىر ۋىللىيام ۋولف بىرلىشىپ نەشر قىلدۇرغان «ئاۋام ئۇقمايدىغان راست ئىشلار» ناملىق كىتابنىڭ بىرىنچى ۋە ئىككىنچى جىلدىدا مەزكۇر كۇلۇبنىڭ مەخپىي تارىخى بايان قىلىنىدۇ. بىلگىيەلىك جەمئىيەتشۇناس گېيوفرېي گېيوئېنسنىڭ مەلۇم بىر كىتابىدىمۇ بىلدېربېرگ كۇلۇبى نەق بىر باب سۆزلەنگەن.

ياۋروپا كومىتېتنىڭ سابىق مۇئاۋىن رەئىسى، بىلدېربېرگ كۇلۇ-

بىرىنچى ئەزاسى ئېتىنىي داۋىگۇن: "مەزكۇر كۇلۇب قانداقتۇر كاپىتالىستلارنىڭ دۇنيانى ئالقىنىدا چۆرگىلىتىش سۇيىقەستىگە دەستەك ئەمەس" دېگەن گېپىدە چىڭ تۇرغانىدى. فرانسىيە خەلقئارا مۇناسىۋەت ئىنستىتۇتىنىڭ باشلىقى، بىلدېربېرگ كۇلۇبىغا ئەزا بولۇپ كىرگىنىگە 30 يىلچە بولغان تېررى مونتىبرال: "بۇ پەقەتلا بىر كۇلۇب، خالاس" دەپ قارايتتى. مىسالەن، بىلدېربېرگ كۇلۇبىنىڭ 2002-يىللىق يىغىنى ھەققىدىكى بىر پارچە رەسمىي خەۋەردە مۇنداق دېيىلگەن: "كۇلۇبنىڭ بىردىنبىر پائالىيىتى — يىللىق يىغىن. يىغىندا ھېچقانداق قارار چىقىرىلمايدۇ؛ قارالمىلار ئاۋازغا قويۇلمايدۇ؛ ھېچقانداق سىياسىي بايانات ئېلان قىلىنمايدۇ. بىلدېربېرگ كۇلۇبى — كىچىك تىپتىكى ھەم جانلىق، ھەم بىرەسمىي دۇنياۋى مۇنبەر؛ ئۇنىڭ ئىشتىراكچىلىرى خىلمۇ خىل قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئۆزئارا چۇشەنچىنى چوڭقۇرلاشتۇرىدۇ."

ئەمما، ئەنگلىيەلىك ئىقتىسادشۇناس ۋېل خۇتتوننىڭ:" ھەر نۆۋەتلىك بىلدېربېرگ يىغىندا، دۇنيا سىياسىتىنى بىكىتمىشنىڭ مۇقەددىمىسى ھەققىدە ئورتاق پىكىر ھاسىل قىلىنىدۇ" دېگەن گېپى ئەمەلىيەتكە خىلىلا ئۇيغۇن. چۇنكى، بىلدېربېرگ يىغىندا چىقىرىلغان قارار ئۇزاق ئۆتمەيلا سەككىز دۆلەت باشلىقلىرى مەجلىسى، خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى ۋە دۇنيا بانكىسىنىڭ يېتەكچى پىرىنسىپىغا ئايلىنىدۇ.

تاراتقۇلار بىلدېربېرگ كۇلۇبى ئالدىدا بەئەينى قوزىدەك ياۋاش ئىدى. مىسالەن، 2005-يىلى «نيۇيورك دەۋرى» گېزىتى بىلدېربېرگ كۇلۇبى ھەققىدە ئادەتتى بويىچە ھەممىدىن بۇرۇن خەۋەر بېرىپ، مەزكۇر كۇلۇبنىڭ شاۋقۇن-سۇرەنلىك سۇيىقەستىنى ئاساسەن يوققا چىقارغانىدى. ئەمەلىيەتتە، بۇ ئەڭ كۆچلۈك دۇنياۋى كۇلۇبتىن گۇمانلانغان ھەرقانداق ئادەم مەسخىرىلىك كۇلكە سادالىرى ئىچىدە، "سۇيىقەستچى"گە ئايلىنىپ قالىدۇ. چۇنكى، ئەنگلىيە پارلامېنتى ئەزالىرى ياكى ئامېرىكا تەدبىركارلىرىنىڭ بايانلىرىدا بىلدېربېرگ كۇلۇبى "پەقەت مەسىلىلەر مۇھاكىمە قىلىنىدىغان سورۇن؛ ھەرقانداق ئادەم ئەركىن پىكىر بايان قىلالايدىغان مۇنبەر" خالاس.

ف.ۋىلليام ئېندال «يۇز يىللىق ئۇرۇش: ئەنگلىيە-ئامېرىكا نېفىت سىياسىيسى ۋە يېڭى دۇنيا ئۇرۇشى» ناملىق كىتابىدا، 1973-يىلى

شۇبتسىيەدە چاقىرىلغان بىلدېربېرگ يىغىنىدىكى بىر مەخپىيەتلىكنى تەپسىلىي بايان قىلغانىدى.

بىرايتون سىستېمىسى بەربات بولغاندىن كېيىنكى بىر نەچچە يىلدا، ئامېرىكا دوللىرىنىڭ ئورنى دۇنيا مىقياسىدا مىسلىسىز خىرىسقا دۇچ كەلدى. جۇملىدىن، ئالتۇن كاپالىتىدىن ئايرىلىپ قالغان ئامېرىكا دوللىرى ئىناۋەت ۋە قىممەت جەھەتتە يېپى ئۈزۈلگەن لەگلەكتەك دۇنياۋى پۇل مۇئامىلە بوھرانىدا ھالاك بولدى. دۇنياۋى بانكىرلار ئەينى چاغدا دۇنيا پۇلى ھەققىدە تەييارلىقسىز بولغاچقا، نېمە قىلارىنى ئۇقالمايلا قالدى. 1969 ـ يىلى داغدۇغا بىلەن تۇرغۇزۇپ چىقىلغان دۇنيا پۇلىلىق فۇنكسىيەگە ئىگە "ئالاھىدە پۇل ئېلىش ھوقۇقى" خەلقئارا پۇل مۇئامىلە بازىرىدا پۈتەنلەي ئېتىبارسىز قالدى. ۋەزىيەتنىڭ كونترولسىز قالىدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن دۇنياۋى بانكىرلار 1973 ـ يىلى چاقىرىلغان بىلدېربېرگ يىغىنىدا دۇنيا پۇل مۇئامىلىسىدىكى خەتەرلىك ۋەزىيەتنى دەرھال تىزگىنلەپ، دۇنيا ئەھلىنىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا بولغان ئىشەنچىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى جىددىي مۇزاكىرىلەشتى. ئامېرىكا پۇل مۇئامىلە ئىستراتېگىيەچىسى ۋالتېر لېۋى دۇنيادىكى نېفت باھاسى 400 پىرسەنت ئۆسۈپ كەتكۈچە قويۇپ بېرىش ئارقىلىق زور پايدا ئېلىشتىن ئىبارەت ھەم دادىل، ھەم ھەيران قالارلىق پىلاننى ئوتتۇرىغا قويدى.

ئۇ يىغىنغا چوڭ نېفت شىركەتلىرى ۋە مالىيە گۇرۇھلىرىدىن جەمئىي 84 ئەزا قاتناشقانىدى. ف.ۋىللىيام ئېندال كىتابىدا بۇنى مۇنداق يەكۈنلەيدۇ:

> بۇ مەنسەپدارلار بىلدېربېرگقا ھوقۇق مەركىزىنى ئامېرىكا پۇل مۇئامىلىسى ۋە ئامېرىكا دوللىرى ئۈچۈن پايدىلىق نىشانغا بۇراش مەقسىتىدە جەم بولغانىدى. ئۇلار بۇ مەقسىتنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن، قولىدىكى ئەڭ قۇدرەتلىك قورالى ــ دۇنياۋى نېفت تەمىناتىنى تىزگىنلەش ھوقۇقىنى ئىشقا سالماقچى بولدى. شۇنداق قىلىپ، بىلدېربېرگ كۇلۇبى سىياسىتى دۇنياۋى نېفت تىرانسپورتىنى چەكلەپ، ئاخىر دۇنيادىكى نېفت باھاسىنى شىددەت بىلەن ئۆستۈرۈۋەتتى. ئەسلىدە، ئۇرۇشتىن كېيىنكى نېفت بازىرىنى ئامېرىكا نېفت شىركەتلىرىگە ئوڭچە تۇتقۇزۇش ئۈچۈن، 1945 ـ يىلدىن باشلاپ نېفتقا ئامېرىكا دوللىرى بىلەن باھا قويۇش خەلقئارا ئادەتكە ئايلاندۇرۇلغانىدى. شۇڭا، دۇنياۋى نېفت باھاسىنىڭ تۆيۈقسىزلا ئۆرلەپ كېتىشى

دۇنيانىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا بولغان ئېھتىياجىنى شۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا تېزدىن ئاشۇرۇش ئارقىلىق، ئامېرىكا دوللىرىنىڭ قىممىتىنى مۇقىملاشتۇرۇشقا ئىمكانىيەت يارىتىلغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ.

كىسسىنگېر نېپىت باھاسىنىڭ شىددەت بىلەن ئۆرلەپ كەتكەنلىكىنى: "ئامېرىكا دوللىرى توختاۋسىز ئېقىۋاتقان نېپىتقا ئوخشاپ قالدى" دەپ تەسۋىرلىگەنىدى.

ئۇچ تەرەپلىك كومىتېت

دۆلتىمىز بۇيۇك دېموكراتىك تۈزۈمنى يولغا قويۇشقا قادىر؛ ئۆزىمىزمۇ ھېسابى يوق بايلىق يارىتىپ، ئۇنى ناھايىتى ئاز سانىدىكى كىشىلەرنىڭ قولىغا مۇجەسسەملەپ قويۇشقا قادىرمىز. ھاۋالەنكى، ئۇ ئىككىسىنى بىرلا ۋاقىتتا ۋۇجۇدقا چىقىرىش مۇمكىن ئەمەس.

ئامېرىكا ئالىي سوتىنىڭ باش سودىيەسى: لويس بىراندىس

بىرزېزىنسكى ھەم ئۇچ تەرەپلىك كومىتېتتىكى يادرولۇق شەخس، ھەم دېۋىد روكفېللېرنىڭ ئەقىلچىسى ئىكەنلىكى ئېنىق. روكفېللېر بىرەزېزىنسكىنىڭ تەكلىپى بىلەن "كەلگۈسىنىڭ مەسلىسىنى كاللىسى ئەڭ ساز دۇنياۋى سەرخىللەرنىڭ كۈچىنى جۇغلاش ئارقىلىق ھەل قىلىش" ئىرادىسىگە كەلدى. 1972-يىلىنىڭ بېشىدا تۇنجى قېتىم ئوتتۇرىغا قويۇلغان بۇ پىكىر شۇ يىل چاقىرىلغان بىلدېربېرگ يىغىنىدا كەڭ-كۆلەملىك مۇزاكىرىدىن كېيىن قوبۇللاندى.

بىرزېزىنسكىنىڭ 1970-يىلى نەشر قىلىنغان «ئىككى دەۋر ئارىسىدا» ناملىق كىتابىدا يېڭى دۇنيا پۈلى سىستېمىسىنى تۇرغۇزۇپ، دۇنيا ھۆكۈمىتى قۇرۇپ چىقىش تەشەببۇس قىلىنغان. كىشىلەر بۇ كىتابنى "ئۇچ تەرەپلىك كومىتېتنىڭ ئىنجىلى" دەپ ئاتىشىدۇ. روكفېللېر فوندى جەمئىيىتى بىلەن فورد فوندى جەمئىيىتى ئۇچ تەرەپلىك كومىتېتنىڭ مەشغۇلاتىنى مالىيە جەھەتتىن سېخىيلىق بىلەن قوللىغانىدى.

ئاساسلىقى شىمالىي ئامېرىكا، غەربىي ياۋروپا ۋە ياپونىيەدىكى بىر قىسىم چوڭ بانكىلار، مەشھۇر كارخانىچىلار ۋە سىياسىي ساھەدىكى داڭلىق شەخسلەردىن تەركىب تاپقان ئۇچ تەرەپلىك كومىتېتنىڭ نيۇيورك، پارىژ ۋە توكيودا باش مەھكىمىسى بار ئىدى؛ ئۇ مەھكىمىلەرنىڭ رەئىسلىكىنى شۇ يەرلىكلەردىن بىرەيلەن زىممىسىگە ئالاتتى. نيۇيورك-ستىكى باش مەھكىمىنىڭ رەئىسى ئەلۋەتتە دېۋىد روكفېللېر ئىدى. بىر-زىنىسكى ئاشۇ باش مەھكىمىنىڭ كۇندىلىك خىزمەتلەرگە مەسئۇل ئىجرائىيە مۇدىرلىقىنى ئۆتەيتتى.

بىرزىنىسكى ئۆز ۋاقتىدا دېۋىد روكفېللېرغا گېئورگىيە ئىشتاتىنىڭ شۇ چاغدىكى باشلىقى كارتېرنى ئۇچ تەرەپلىك كومىتېتقا قوبۇللاش ھەققىدە تەكلىپ بەرگەنىدى. شۇنداق قىلىپ كارتېر دېۋىد روكفېللېرنىڭ تەۋسىيەسى بىلەن ئۇچ تەرەپلىك كومىتېتقا دەرىجە ئاتلىتىپ قوبۇللانىدى. بۇ كارتېرنىڭ بەش يىلدىن كېيىن، ئاق سارايغا ئوخشاش كىرىشى ئۈچۈن باسقان ئىنتايىن مۇھىم قەدىمى، شۇنداقلا بىرزىنىسكى بىلەن ئورناتقان يېقىن دوستلۇقنىڭ ئاساسى ۋە ئىپتىداسى ئىدى.

ياش كىلىنتونمۇ ئۆز ۋاقتىدا شەپقەتچى ئۇستازى كارروللا كۇيگلېينىڭ تەلىمى بىلەن، ئۇچ تەرەپلىك كومىتېت ۋە دىپلوماتىيە جەمئىيىتى قا-تارلىق تەشكىلاتلارغا ئىجتىھات بىلەن يېقىنلىشىپ، ئاخىر پىرېزىدېنت بولۇش غايىسىنى ئىشقا ئاشۇرالىغانىدى.

ئۇچ تەرەپلىك كومىتېت بىلەن بىلدېربېرگ كۇلۇبى ئامېرىكا دىپلوماتىيە جەمئىيىتىنىڭ ھەمراھ ئاپپاراتلىرى بولۇپ، دىپلوماتىيە جەمئىيىتىنىڭ ئەڭ مەخپىي، ئەڭ مۇھىم سىياسەتلىرى لوندون ۋە ۋاشىنگتوندىكى ئىنتايىن ئاز سانلىق كىشىلەرنىڭ ئەقلى بىلەن چىقىرىلاتتى. ئۇچ تەرەپلىك كومىتېت بىلەن بىلدېربېرگ كۇلۇبى "ئىدىيەنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، قەدەمنى ماسلاشتۇرۇش" رولىنى ئويناياتتى.

ئۇچ تەرەپلىك كومىتېتنىڭ ئەڭ مۇھىم بۇرچى "دۇنيا ھۆكۈمىتى"، "دۇنيا پۇلى" ھەققىدىكى ئۇلۇغۋار ئىدىيەنى جېنىنىڭ باربچە تەرغىب قىلىپ، ئاخىردا لوندون بىلەن ۋاشىنگتوننىڭ كونتروللۇقىدىكى "دۇنياۋى يېڭى تەرتىپ"نى تۇرغۇزۇپ چىقىش ئۈچۈن يول ھازىرلاش ئىدى.

ئۇچ تەرەپلىك كومىتېتنىڭ 1975-يىلدىكى توكيو يىغىنىدا

بىرىلگەن «دۇنيانىڭ سودا ۋە پۇل مۇئامىلىسىنى قايتا يارىتىش ھەققىدە» سەرلەۋھىلىك دوكلاتىدا مۇنداق دەپ كۆرسىتىلگەنىدى: "ئامېرىكا، ياۋروپا ۋە ياپونىيە قاتارلىق ئۇچ تەرەپ زىچ ئىتتىپاقلىشىپ، تىنچلىقنى قوغداپ، دۇنيا ئىقتىسادىنى باشقۇرۇپ ۋە راۋاجلاندۇرۇپ، دۇنياديكى غۇربەتچىلىكنى ئازايتىپ، تىنچلىقنىڭ بارا-بارا دۇنياۋى سىستېمىغا ئايلىنىشى ئۈچۈن پۈرسەت يارىتىدۇ."

ئۇچ تەرەپلىك كومىتېتنىڭ بىلدېربېرگ كۇلۇبىدىن پەرقلىق يېرى شۇكى، ئۇنىڭدا "دۇنياۋى قابىللار گۇرۇھى"نىڭ ئۇلىنى پۇختىلاش ئۈچۈن، ئىقتىسادىي ساھەدە يېڭىدىن باش كۆتۈرگەن ياپونىيەدىكى نۇرغۇن مەشھۇر كارخانىچى ۋە بانكىر كومىتېتقا قوبۇللانغانىدى. دۇنياۋى بانكىرلارمۇ بۇ تەشكىلاتقا يېڭى-يېڭى كۈچلەرنى ئۈزلۈكسىز قوبۇللاشنىڭ كەلگۈسىدىكى "دۇنيا ھۆكۈمىتى"، "دۇنيا پۇلى" ۋە "دۇنيا بېجى"دىن ئىبارەت ئۇلۇغۋار نىشانىنى ئىشقا ئاشۇرۇشتا ئىنتايىن مۇھىم ئىكەنلىكىنى بىلەتتى. ئاسىيادىكى باشقا دۆلەت ۋە رايونلار تەدرىجىي باش كۆتۈرۈپ چىققاندىن كېيىن، ئاشۇ دۆلەت ۋە رايونلارنىڭ "قابىل"لىرىمۇ دۇنياۋى بانكىرلار كۆز تىكىدىغان نىشانغا ئايلاندى.

بۇ يەردىكى مەسىلە قانداقتۇر "دۇنيا ھۆكۈمىتى"نىڭ ياخشى ياكى ياماملىقىدا ئەمەس، بەلكى ئۇ ھۆكۈمەتكە كىمنىڭ يېتەكچىلىك قىلىدىغانلىقى ۋە ئۇنىڭ دۇنياۋى باياشاتلىق ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتنى ھەقىقىي ئىشقا ئاشۇرالايدىغان-ئاشۇرالمايدىغانلىقىدا ئىدى. ئەمما، 200 نەچچە يىللىق ئەمەلىيەت ئاۋام-پۇقرانىڭ "قابىللار"نىڭ لەۋزىگە دېگەندەك ئىشىنىپ كېتەلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى.

پۇقرالار نۇرغۇن ئورۇش مالىمانچىلىقى ۋە ئېغىر كاساتچىلىقلاردىن مۇنداق بىر قائىدىنى تونۇپ يەتتى: ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئەركىنلىك بولمىسا، سىياسىي ئەركىنلىك قورۇق گەپكە ئايلىنىپ قالىدۇ؛ ئىقتىسادىي جەھەتتىكى باراۋەرلىك بولمىسا، دېموكراتىك تۈزۈمۇ جان تومۇرىدىن ئايرىلىپ، ئاخىر پۇلنىڭ ئالقىنىدىكى ئويۇنچۇققا ئايلىنىپ قالىدۇ.

ئەگەر "ھۆرلۈكنىڭ ماھىيىتى خەلقنىڭ تاللاش ھوقۇقىدا" دەپ قارالسا، ئۇنداقتا كەلگۈسىدىكى "دۇنيا ھۆكۈمىتى" دۇنيا خەلقىنىڭ تاللاش ھوقۇقىنى "دۇنياۋى قابىللار" ۋاكالىتەن يۈرگۈزۈشتەك بىرلا يولىنى

تۇتىدۇ. پائۇل ۋاربۇرگنىڭ ئوغلى ــ بانكىر جامېس ۋاربۇرگ بۇ ھەقتە مۇنداق دېگەنىدى: ”كىشىلەر يافتۇرسۇن ـ ياقتۇرمىسۇن، دۇنيا ھۆكۈمىتىنى قۇرۇپ چىقىشىمىز لازىم. بۇ يەردىكىسى پەقەت دۇنيا ھۆكۈمىتىنى تىنچ يول بىلەن قۇرۇپ چىقامدۇق ياكى قوراللىق ئىستېلا ئارقىلىق تۇرغۇزامدۇق دېگەن مەسىلا، خالاس!“

ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئەركىنلىك بولمىسا، سىياسىي ئەركىنلىك قۇرۇق گەپكە ئايلىنىپ قالىدۇ؛ ئىقتىسادى جەھەتتىكى باراۋەرلىك بولمىسا، دېموكراتىك تۇزۇممۇ جان تومۇرىدىن ئايرىلىپ، ئاخىر پۇلنىڭ ئالقىنىدىكى ئويۇنچۇققا ئايلىنىپ قالىدۇ.

ئەگەر ”ھۆرلۈكنىڭ ماھىيىتى خەلقنىڭ تاللاش ھوقۇقىدا“ دەپ قارالسا، ئۇنداقتا كەلگۈسىدىكى ”دۇنيا ھۆكۈمىتى“ دۇنيا خەلقنىڭ تاللاش ھوقۇقىنى ”دۇنياۋى قابىللار“ ۋاكالىتەن يۈرگۈزۈشتەك بىرلا يولنى تۇتىدۇ.

خۇلاسە كالام

☜ «فىلىپ دىرۇ ئاتلىق مەمۇر» ناملىق رومان نەشر قىلىنغاندىن كېيىن، خوۋس ئامېرىكىدىكى قابىللار گۇرۇھىنىڭ "مەنىۋى بۇزرۇكۇارى"غا ئايلىنىپ، سىياسىيونلار بىلەن بانكىرلار ئارا كۆۋرۈكلۈك رول ئويناندى.

☜ ئامېرىكىدىكى سىياسىي قابىللارنىڭ يادرولۇق كۈچى دىپلوماتىيە جەمئىيىتى ئەزالىرىدىن تەركىپ تاپقان بولغاچقا، ئامېرىكا سىياسىيسىغا مۇتلەق تەسىر كۆرسىتەتتى. ئامېرىكىنىڭ ئىچكى ـ تاشقى ئىشلىرىنى قارارلاش ھوقۇقى دېموكراتلار پارتىيەسى ياكى جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيەسىنىڭ قولىدا ئەمەس، بەلكى قابىللار سورۇندىكى "ئۆز ئادەم"لەرنىڭ ئىلكىدە ئىدى.

☜ ئەتەي جامائەتنىڭ نەزەرىدىن ساقىت، تىمتاس ھالەتتە تۇرىدىغان خەلقئارا ھېسابات بانكىسى ئەمەلىيەتتە مەركىزي بانكا ئاتامانلىرىنىڭ بانكىسى بولۇپ، ئۇ ھەرقايسى ئەل مەركىزي بانكىلىرىنىڭ ئامانەت پۇللىرىنى قوبۇل قىلىپ، ھەر بىر مۇئامىلە ئۈچۈن ناھايىتى يۇقىرى رەسمىيەت ھەققى ئالاتتى.

☜ خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى بىلەن دۇنيا بانكىسى ئەمەلىيەتتە ئامېرىكىنىڭ كونتروللۇقىدا.

☜ كىلىنتون ۋاپادار ئۈستازى كارروللۇ كۈيگلېينىڭ تەلىملىرى بىلەن ھوقۇق مەركىزى بولمىش ئۇچ تەرەپلىك كومىتېت بىلەن دىپلوماتىيە جەمئىيىتىگە ئەزا بولۇپ، ئاخىر شۇ چاغدىكى داڭدار شەخس ــ ئاتا بۇشنى مەغلۇپ قىلىپ، پىرېزىدېنت بولۇپ سايلاندى.

☜ بىلدېربېرگ كۇلۇبى ئامېرىكا دوللىرىنىڭ قىممىتىنى مۇقىملاشتۇرۇش ئۈچۈن، خەلقئارا نېفىت باھاسىنى نېرى ـ بېرى قىلىش ئارقىلىق، ئارىدىن نۇرغۇن پايدا ئالدى.

CURRENCY WAR

يەتتىنچى باب

"ھالال پۇل"نىڭ ئەڭ ئاخىرقى تىركىشىشى

تارىختىن ئايانكى، قەرزچىلار ھۆكۈمەتنى ئالقىنىدا چۆرگىلىتىش مۇددىئاسىغا يېتىش ئۈچۈن، ھوقۇق، ھېيلە-نەيرەڭ، ئالدامچىلىق ۋە زوراۋانلىق ۋاستىلىرىنى تولۇق ئىشقا سېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ پۇل سىياسىتى ۋە پۇل تارقىتىشقا بولغان كونتروللۇقىغا كاپالەتلىك قىلىدۇ.

— ئامېرىكىنىڭ 4-نۆۋەتلىك پرېزىدېنتى: جامېس مادىسون

باش بايان

هازىرقى زامان دۇنيا تارىخىدا، دېموكراتىك سىياسىينى ھېچقانداق بىر ۋەقە پىرېزىدېنت كېنىدى قەتلى قىلىنغاندىكىدەك دادىل، ئاپئاشكارا ۋە بىمالال ئاياغ ئاستى قىلىپ باققان ئەمەس.

كېنىدى قەستكە ئۇچراپ ئۇچ يىلغىچە، شاھىدلاردىن 18 ئادەم ئارقا ـ ئارقىدىن قازاغا ئۇچرىدى. ئۇلاردىن ئالتەيلەن ئوقتا، ئۇچەيلەن ماشىنا ۋەقەسىدە قازا قىلدى؛ ئىككىيلەن ئۆلۈۋالدى؛ بىرەيلەن بوغۇزلۇۋېتىلدى؛ بىرەيلەننىڭ يۈلۈنى ئۇزۇۋۇېتىلدى؛ بەشەيلەن ''ئۆز ئەجىلى بىلەن'' كەتتى. ئەنگلىيەلىك بىر ماتېماتىك «لوندون يەكشەنبىسى» گېزىتىنىڭ 1963 ـ يىللىق 2 ـ ئايىدىكى سانىدا، بۇنداق تاسادىپىي ۋەقەلەر ئېھتىماللىقىنىڭ ئادەتتە 10^{17} دە بىر بولىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغانمىشكەن. قىسقىسى، 1963 ـ يىلدىن 1993 ـ يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا، مەزكۇر قاتىللىق دېلوسىغا مۇناسىۋەتلىك 115 شاھىد ئاجايىپ ـ غارايىب ۋەقەلەردە ئۆلۈۋالدى ياكى ئۆلتۈرۈۋېتىلدى.

بىر ـ بىرىگە چەك باستۇرۇپ تەشكىللىك ۋۇجۇدقا چىقىرىلغان، شاھىدلارنى ئۆلتۈرۈپ پاكىتنى يوقىتىۋېتىش خۇسۇسىدىكى بۇنداق كەڭ كۆلەملىك ۋەقەلەر پىرېزىدېنت كېنىدى قەتلىئامىنىڭ قانداقتۇر يوشۇرۇن سۇيىقەست ئەمەس، بەلكى ئاشكارا قىرغىنچىلىق ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. ئۇنىڭدىن مەقسەت ــ كېينىكى ئامېرىكا پىرېزىدېنتلىرىغا ئا ـ مېرىكىغا ھەققىي ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان ئادەمنىڭ زادى كىم ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ قويۇش.

ئادەتتە، ئامېرىكا پىرېزىدېنتلىرىدىن بىرەرسى ۋەزىپىدىكى ۋاقتىدا قازا قىلىپ كەتسە، ''جامائەتچىلىك'' ئارىسىدا ''ئەجىلى توشۇپ كېتىپ قالدى'' دېگەن گەپ تارقىلىدۇ؛ مۇبادا ئاشكارا قەستكە ئۇچراپ قازا قىلسا، تاراتقۇلار: ''قاتىل ساراڭلاردىن ئىكەن'' دەپ خەۋەر بېرىدۇ؛ ۋەقە بىر نەچچە قاتىلغا چېتىلىپ قالغۇدەك بولسا: ''ۋەقەگە ئىشتىراك قىلغان قاتىللار بىر ـ بىرىنى تونۇمايدىغان، غەلىتە مەجنۇنلاردىن ئىكەن'' دەپ ئېلان قىلىشىدۇ. ئەگەر كىمىكى بۇنىڭدىن گۇمانلانسا، ئۇ ''قەستكار'' دېگەن مەسخىرىگە قالىدۇ. كېنىدىنى قەتلى قىلىش ــ بەكلا ئاشكارا ئوتتۇرىغا چىققان قىلمىش. ئاق ـ قارىنى ئازراقلا بىلىدىغان ئادەم ھۆكۈمەتنىڭ بۇ ھەقتىكى يەكۈنلىرىگە ھەرگىز ئىشەنمەيدۇ. شۇڭا، ئەمەلىي ئەھۋالنى يوشۇرۇپ ئەلنى يالغان ـ ياۋداققا ئىشەندۈرۈش ئۈچۈن، 40 نەچچە يىلدىن بۇيان سان ـ ساناقسىز نەيرەڭلەر ئىشقا سېلىندى؛ ھەققىي قەستكار ئۆزەدككە سۈ يۇقمىغاندەك يوشۇرۇنۇپ يۈرۈۋەردى.

قانۇندا پاكىت سۆزلىنىدۇ؛ پاكىت بولمىسا ھېچقانداق يەكۈننى چىقارغىلى بولمايدۇ. شۇڭا، 40 نەچچە يىل مابەينىدە، كېنىدى قەتلىئامىغا

چېتىشلىق شاھدلار قىرىپ تاشلىنىپ، پاكىتلارنىڭ كۆلى كۆككە سورۇۋېتىلدى؛ كىشىلەر ھەقىقىي قاتىلنىڭ زادى كىم ئىكەنلىكىنى پاكىتلار ئاساسىدا ھۆكۈملەشتىن ئەبەدىي مەھرۇم قىلىۋېتىلدى. شۇنداقتىمۇ، جىنايەت پىسخولوگىيەسى قاتىلنىڭ دېلو تۈگىدۇرۇش مۇددىئاسىنى باشقا بىر نۇقتىدىن تەتقىق قىلىش ئارقىلىق، ھەقىقەتكە تۈتىشىدىغان يولنى ھامان ئاچالايدۇ.

كىتابىمىزنىڭ بۇ بابىدا دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ 20 ـ ئەسىرنىڭ 60 ـ، 70 ـ يىللىرى ئالتۇن ۋە كۈمۈشتىن ئىبارەت ئىككى تۈرلۈك "ھال پۇل"نى يەر يۈزىدىن يوقىتىۋېتىش مەقسىتىدە تۈگىدۇرغان ھەيران قالارلىق تارىخىي ۋەقەلىرى كېيىنىدىنى قەستلەش دېلوسىنىڭ مۇددىئاسى نۇقتا سىدىن ئانالىز قىلىنىدۇ.

11110 ـ نومۇرلۇق پىرېزىدېنت بۇيرۇقى: كېننېدىنىڭ ئۆلۈم خېتى

1963 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى ـ ئامېرىكىلىقلار ئۈچۈن پەۋقۇلئادده بىر كۈن. چۈنكى، ئامېرىكا پىرېزىدېنتى كېننېدى شۇ كۈنى تېكساس ئىشتاتىنىڭ داللاس شەھىرىدە قەستكە ئۇچراپ قازا قىلدى؛ بۇ شۇم خەۋەر پۈتكۈل ئامېرىكىنى قايغۇ ـ ھەسرەتتە لەرزىگە سالدى.

ئارىدىن نەچچە ئون يىل ئۆتۈپ كەتكەن بۈگۈنكى كۈندە، ئاشۇ دەقىقىلەر تىلغا ئېلىنسا، نۇرغۇن ئادەم شۇ چاغدا ئۆزىنىڭ نېمە قىلۋاتقانلىقىنى ئېنىق ئەسلەپ بېرەلەيدۇ. كېننېدىنىڭ كىمنىڭ، نېمە ئۈچۈن قەستلىگەنلىكى ھەققىدىكى مۇنازىرە ھالا بۈگۈنگىچە بېسىققىنى يوق. ئامېرىكا ۋاررېن كومىتېتى شۇ زاماندىكى ئاخىرقى يەكۈنىنى: "بۇ قاتىللىق دېلوسىنى ئوسۇالد ئىسىملىك قاتىل يەككە ـ يېگانە تۇغدۇرغان" دەپ چىقارغانىدى. ئەمما، بۇ دېلودا گۇمانلىق نۇقتىلار ناھايىتى كۆپ بولغاچقا، نەچچە ئون يىلدىن بۇيان، بۇ ھەقتە خىلمۇ خىل ئەپقاچتى گەپلەر تارقىلىپ يۈردى.



كېننېدى قەستكە ئۇچراشتىن ئىككى مىنۇت ئىلگىرىكى سۈرەت

ئەڭ گۇمانلىق يېرى، قاتىل دېلو يۈز بېرىپ ئىككى سوتكىغا بارمايلا قولغا چۈشۈرۈلگەنىدى. ئەمما، ئۇنى يەنە بىر يەھۇدى قاتىل كۆچىلىكىنىڭ كۆزىچىلا ئېتىۋەتتى؛ بۇ جەريانىنى نەچچە مىليون تاماشىبىن تېلېۋىزىيە ـ دىن كۆرۈپ تۇردى. ئەمما، بۇ يەھۇدى قاتىل كېننېدىنىڭ قاتىلىنى "يەھۇدىلارنىڭ دادىللىقىنى دۇنيا ئەھلىگە كۆرسىتىپ قويۇش ئۈچۈن" ئېتىپ تاشلىغانمىشكەن.

بۇ قاتىللىق دېلوسىنى زادى قانچە ئادەمنىڭ سادىر قىلغانلىقىمۇ يەنە بىر گۇمانلىق نۇقتا. ۋاررېن كومىتېتنىڭ يەكۈنىگە قارىغاندا، ئوسۋالد 5.6 سېكۇنت ئىچىدە كېنىنېدىگە قارىتىپ ئۈزۈلدۈرمەي ئوچ پاي ئوق ئېتىپتىكەن؛ ئۇنىڭدىن بىرى ئوچۇپ كېتىپتۇ، بىرى كېنىنېدىنىڭ بوينىغا، يەنە بىرى يۇرىكىگە تېگىپتۇ. ئەمما، ئۇ چاغدا ئوسۋالدنىڭ ئاشۇنچىۋالا قىسقا ۋاقىت ئىچىدە، ئوچ پاي ئوقنىڭ ئىككىسىنى نىشانغا توغرا تەگكۈزەلىگەنلىكىگە ھېچكىم ئىشەنمىگەنىدى. ھەيران قالارلىق يېرى، ئىككىنچى پاي ئوق كېنىنېدىنىڭ بوينىنى تېشىپ ئۆتۈپ، كېنىنېدىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى ئولتۇرغان تېكىساس ئىشتاتىنىڭ باشلىقىغا تەگكەنمىش. ئەمما، بۇنداق ئىشنىڭ ئېھتىماللىقى ئادەتتە يوق دېيەرلىك. شۇڭا، كىشىلەر كېنىنېدىنىڭ بوينىغا تەگكەن ئوقنى "سىرلىق ئوق" دەپ ئاتىشىدۇ. نۇرغۇن مۇتەخەسسىس "كېنىنېدىگە قارىتىپ بىر نەچچە نۇقتىدىن ئوق ئاتقىنى بىر ئادەم ئەمەس؛ ئۇنىڭ ئۇستىگە ئېتىلغان ئوق ئوچ پايدىن كۆپ" دېگەن گەپكە ئىشىنىدۇ.



كېنىنېدىنىڭ قاتىلى ئوسۋالدنى ئېتىۋەتكەن جاك رۇبې ئىسىملىك يەھۇدى

شۇ چاغدا كېنىنېدىنىڭ پىكابىنى قوغداپ ماڭغان بىر چارلاش ساقچىسى ئەينى چاغدىكى ئىشنى مۇنداق ئەسلەپ بەرگەنىكەن: "كېنىنېدى ئايرودورۇمدا كۆتۈۋېلىشقا چىققان ئاممىا بىلەن قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈۋاتقاندا، مۇئاۋىن پىرېزىدېنت جونسوننىڭ مەخپىي خىزمەتچىسى كېلىپ بىزگە ئامانلىق خىزمىتى ھەققىدە كۆرسەتمە بەردى. ئۇلارنىڭ پىرېزىدېنتنىڭ دېلى مەيدانىدىن ئۆتىدىغان چاغدىكى يولىنى پىلاندىكىدىن ۋاقتىنچە ئۆزگەرتىۋەتكەنلىكىگە ھەيران قالدۇق. پىرېزىدېنتنىڭ پىكابى بۇرۇنقى لىنىيە بويىچە ماڭغان بولسا، قاتىل ئېھتىمال قول سالالماس بولغىيدى. ئۇلار بىزگە ئاڭلاپمۇ باقمىغان بۇيرۇقىنى چۈشۈردى. ئادەتتە چارلىغۇچىلار تۆت موتوسىكلىت بىلەن پىرېزىدېنت ئولتۇرغان پىكابنىڭ تۆت ئەتراپىدا ماڭاتتۇق. ئەمما، بۇ دۆرەم ئۇلار: 'ھەممىگلار پىكاپنىڭ ئارقىسىدا ماڭسىلەر، ھەرقانداق ئەھۋالدا پىرېزىدېنتنىڭ پىكابىنىڭ ئارقا چاقىدىن ھالقىپ كېتىشكە بولمايدۇ' دەپ بۇيرۇق چۈشۈردى. ئۇلارنىڭ گېپىگە قارىغاندا، پىرېزىدېنتنى كۆرمەز

دەپ تۇرغان كۆپچىلىكىنى توسۇۋالماسلىق ئۈچۈن شۇنداق قىلغانمىش. مۇئاۋىن پىرېزىدېنت جونسوننى قوغداشقا مەسئۇل يەنە بىر دوستۇمنىڭ دېيىشىچە، مۇئاۋىن پىرېزىدېنت جونسون بىرىنچى پاي ئوق ئېتىلىشتىن ئالاھازەل 30-40 سېكۇنت بۇرۇنلا پىكابنىڭ ئىچىگە ئېڭىشىۋېلىپ، تاكى ھىيوستون رەستىسىدىن ئۆتۈپ بولغۇچە بېشىنى كۆتۈرمەپتۇ؛ پىكابتىكى گىلەمنىڭ ئۈستىدىن بىر نەرسە ئىزدەۋاتقاندەك قىلغان جونسون غايىب ئوقنىڭ كېلىدىغانلىقىنى كۆڭلى تۇيغاچقا قەستەن ئېڭىشىۋالغاندەك كۆرۈنگەنمىش."

كېننېدىنىڭ خوتۇنى جاككۇلىن خانىم ئېرىنىڭ جەستى سېلىنغان «ھاۋا ئارمىيە-1» بەلگىلىك ئايروپىلان بىلەن ۋاشىنگتون ئايرودۇرۇمىغا كەلگەندىمۇ ئۈچىسىدىكى كېننېدىنىڭ قېنىغا بويىلىپ كەتكەن پەلتوسىنى سېلىۋېتىشكە ئۇنىمىغانىدى. جاككۇلىن شۇ چاغدا: "ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ جىنايىتىنى كۆرۈپ قويسۇن!" دېگەنىدى. ئاڭلىغىچە، قاتىل ئوسۋالدمۇ قولغا چۈشۈپ بولدى. خوش ئۇنداق بولسا، جاككۇلىن خانىمنىڭ "ئۇلار" دېگىنى زادى كىم؟ جاككۇلىن خانىم ئۆز ژەسىيىتىدە: "ۋاپات بولغانلىقىمغا 50 يىل تولغان كۈنى (2044-يىل 5-ئاينىڭ 19-كۈنىگە توغرا كېلىدۇ) مۇبادا كەنجى ئوغلۇمۇ ۋاپات بولۇپ كەتسە كېننېدىغا ئالاقىدار 500 بەتلىك ھۆججەتنى ئاشكارىلاش ئىشىنى كېننېدى كۈتۈپخانىسىغا ھاۋالە قىلىمەن" دەپ يازغانىدى. ئەمما، جاككۇلىن خانىم كەنجى ئوغلىنىڭ 1999-يىلدىكى بىر قېتىملىق ئايروپىلان ۋەقەسىدە قازا قىلىپ كېتىدىغانلىقىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى.

كېننېدىنىڭ ئىنىسى روبېرت پۇقرالار ھوقۇقى ھەرىكىتىنىڭ مەشھۇر تەشەببۇسكارى ئىدى. 1968-يىلى دېموكراتلار پارتىيەسىدىن پىرېزىدېنت نامزاتى بولۇپ سايلىنىپ، سايلام رىقابىتىدە ئۈتۈپ چىقىدىغانلىقى پۈتۈنلەي مۇقىملىشىپ بولغانىدى. ئەمما، ئۇ ئاشۇ نۇسرىتىگە تەنتەنە قىلىۋاتقان پەيتتە، ئارقا-ئارقىدىن تەگكەن ئوقنىڭ دەستىدىن خالايىق ئالدىدا جان بەردى.

كېننېدى قەستكە ئۇچراپ ئۇچ يىلغىچە، شاھىدلاردىن 18 ئادەم ئارقا-ئارقىدىن قازاغا ئۇچرىدى. ئۇلاردىن ئالتەيلەن ئوقتا، ئۇچەيلەن ماشىنا ۋەقەسىدە قازا قىلدى؛ ئىككىيلەن ئۆلۈۋالدى؛ بىرەيلەن بوغۇزلىۋېتىلدى؛ بىرەيلەننىڭ يۇلۇنى ئۇرۇۋېتىلدى؛ بەشەيلەن "ئۆز ئەجىلى بىلەن" كەتتى.

ئەنگلىيەلىك بىر ماتېماتىك «لوندون يەكشەنبىسى» گېزىتىنىڭ 1963-يىللىق 2-ئايدىكى سانىدا، بۇنداق تاسادىپىي ۋەقەلەر ئېھتىماللىقىنىڭ ئادەتتە 10^{17} دە بىر بولىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغانمىشكەن. قىسقىسى، 1963-يىلىدىن 1993-يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا، مەزكۇر قاتتىلىق دېلوسىغا مۇناسىۋەتلىك 115 شاھىد ئاجايىپ-غارايىپ ۋەقەلەردە ئۆلۈۋالدى ياكى ئۆلتۈرۈۋېتىلدى.

ۋاررېن كومىتېتىنىڭ شۇ ۋەقەگە مۇناسىۋەتلىك ھۆججەت، ئارخىپ ۋە پاكىتلارنى 75 يىل ېېچەتلىگەنلىكىمۇ ئادەمنى گۇمانغا سالىدۇ. 2039-يىلغا بارغاندا ئاندىن ېېچىتى ئېچىلىدىغان ئۇ ھۆججەتلەر CIA (مەركىزىي ئاخبارات ئىدارىسى)، FBI (فېدېراتسىيە تەكشۈرۈش ئىدارىسى)، پىرېزىدېنتنىڭ پەۋقۇلئاددە مۇھاپىزلىرى، NSA (دۆلەت ئامانلىق ئىدارىسى)، دۆلەت ئىشلىرى مەھكىمىسى، دېڭىز ئارمىيەسىنىڭ قۇرۇقلۇقتا ئۇرۇش قىلىش ئەترىتى قاتارلىق ئاپپاراتلارغا چېتىلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، كىشىلەر يەنە FBI بىلەن بىر قىسىم ھۆكۈمەت ئاپپاراتلىرىدىن: "ئاشۇ دېلوغا ئالاقىدار پاكىتلارنى يوقىتىۋەتتى" دەپ گۇمانلىنىدۇ.

2003-يىلى ئامېرىكا ABC رادىيو شىركىتى كېنىدى قەستلەنگەنلىكىنىڭ 40 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن ئېلىپ بارغان بىر قېتىملىق تەكشۈرۈشتە، 70 پىرسەنت ئامېرىكىلىقنىڭ كېنىدى يولۇققان قەسمەتنى كەڭ كۆلەملىك سۈيىقەست، دەپ قارايدىغانلىقى ئېنىقلاندى.

بىر-بىرىگە چەك باستۇرۇپ تەشكىللىك ۋۇجۇدقا چىقىرىلغان، شاھىدلارنى ئۆلتۈرۈپ پاكىتنى يوقىتىۋېتىش خۇسۇسىدىكى بۇنداق كەڭ كۆلەملىك ۋەقەلەر پىرېزىدېنت كېنىدى قەتلىئامىنىڭ قانداقتۇر يوشۇرۇن سۈيىقەست ئەمەس، بەلكى ئاشكارا قىرغىنچىلىق ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. ئۇنىڭدىن مەقسەت - كېيىنكى ئامېرىكا پىرېزىدېنتلىرىغا ئامېرىكىغا ھەقىقىي ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان ئادەمنىڭ زادى كىم ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ قويۇش.

ئەمما، بۇ يەردە مۇنداق بىر مەسىلە بار: كېنىدى جەمەتىمۇ دۇنياۋى بانكىرلار گۇرۇھىنىڭ "ئۆز ئادەم"لىرىدىن، ئۇنىڭ ئاتىسى جوزېف كېنىدى 1929-يىلدىكى پاي چېكى ۋەيرانچىلىقىدا قالتىس پۇل تاپقان بايلاردىن

ئىدى. كېيىن پىرېزىدېنت ئۇنى ئامېرىكا ئاكسىيە سودىسى كومىتېتىنىڭ تۇنجى رەئىسلىكىگە تەينىلىدى. قىسقىسى، ئۇ 20-ئەسىرنىڭ 40-يىللىرىلا مىليادىرلار قاتارىغا كىرىپ بولغان زەردار ئىدى. دېمەك، كېننېدىمۇ ئاشۇنداق داڭدار ئائىلىدىن كېلىپ چىقمىغان بولسا، ئامېرىكا تارىخىدىكى پاپالىستلار(كاتولىك دىنى مۇخلىسلىرى)دىن چىققان تۇنجى پىرېزىدېنت بولۇپ سايلىنالمىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. خوش ئۇنداق بولسا، كېننېدى پۈتكۈل قابىل ھۆكۈمرانلار تەبىقىسى ئالدىدا، قەتلى قىلىۋېتىلگۈدەك قانچىلىك گۇناھ قىلىپ قويغان بولغىيدى؟

بۇ نۇقتا ناھايىتى ئايدىڭ: كېننېدى ھەم ئىرادىلىك، ھەم قابىلىيەتلىك كىشى ئىدى. پىرېزىدېنتلىق ۋەزىپىسىگە ئولتۇرۇشى بىلەن تەڭلا، كۇبا باشقۇرۇلما سىنارەد كىرىزىسىنىڭ تەھدىتىگە ئۇچرىغان ياش كېننېدى بۇ ئىشقا سۈكۈت ئىچىدە قەتئىي پوزىتسىيە تۇتتى؛ شۇنداقلا سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن چۈشمەكچى بولغان يادرو ئۇرۇشىنىڭ كۈچلۈك خەتىرى ئالدىدا قىلچە مۇرەسسە قىلماي ئاخىر خرۇشچېۋنى مات قىلدى. كېننېدى ئامېرىكا ئالەم تېخنىكىسى پىلانىنى يۇكسەك جاسارەت بىلەن يولغا قويۇپ، ئىنسانلارنىڭ تۇنجى قېتىم ئايغا چىقىشى ئۈچۈن ئاساس سالغانىدى. ئۇ ئادەمزات ئايغا چىققان ئاشۇ بۇيۇك دەقىقىلەرنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرەلمىگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ خاسىيەتلىك چاقىرىقى ئاشۇ ئۇلۇغۋار پىلانغا باشتىن-ئاياغ ھەمراھ بولدى. ئۇنىڭ ئىنىسى پۇقرالار ھوقۇقى ھەرىكىتىنىڭ پەۋقۇلئاددە تۆھپىكارى ئىدى. 1962-يىلى تۇنجى نېگىر ئوقۇغۇچى مىسسىسىپى ئۇنىۋېرسىتېتىغا تىزىملانماقچى بولۇۋىدى، ئاق تەنلىكلەر قاتتىق قارشى تۇردى. شۇنداق قىلىپ، پۈتكۈل ئامېرىكىنىڭ دىققىتى پۇقرالار ھوقۇقىدىن ئىبارەت بۇ نۇقتىغا مەركەزلەشتى. كېننېدى ھېلىقى نېگىر ئوقۇغۇچىنىڭ مەكتەپكە ئامان-ئېسەن بېرىپ-كېلىشىگە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، فېدېراتسىيە قانۇن ئىجراچىلىرىدىن 400 ئادەم ۋە مىللىي مۇھاپىزلار ئەترىتىدىن 3000 ئادەم ئاجرىتىش ھەققىدە كەسكىن بۇيرۇق چۈشۈردى. كېننېدى ئامېرىكا جەمئىيىتىنى زىلزىلىگە سېلىۋەتكەن بۇ ئىش ۋەجىدىن ئامېرىكا پۇقرالىرىنىڭ چەكسىز ھۆرمىتىگە نائىل بولدى. ئۇنىڭدىن باشقا، كېننېدىنىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشقان ئامېرىكا ياشلىرى تىنچلىق ئەترىتىگە شۇنداقلا ئۈچىنچى دۇنيا ئەللىرىنىڭ مائارىپ، سەھىيە

ئىشلىرى ۋە يېزا ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشىغا مەدەت بېرىدىغان پىدائىيلار قوشۇنىغا تۇشمۇتۇشتىن قاتىشاقانىدى.

ھاكىمىيەت باشقۇرغان قىسقىغىنە ئۇچ يىلدا ئاشۇنداق شانلىق سىياسىي نەتىجىلەرنى يارىتقان پىرېزىدېنت كېنىنېدىنى "ئەزىمەت" دەپ تەرىپلەشكە ئەرزىيدۇ. كېنىنېدىدىكى تەڭداشسىز پاراسەت ۋە تالانت، كەسكىن ۋە قەتئىي ئىرادە، ئامېرىكا پۇقرالىرىنىڭ قىزغىن ھىمايىسى ۋە دۇنيا ئەللىرىنىڭ ھۆرمەت-ئېھتىرامى ئۇنى قورچاق داھىيلاردىن بولۇپ قالماسلىققا دالالەت قىلاتتى.

كېنىنېدىنىڭ دۆلەتنى ئۆزىنىڭ ئىزگۈ تىلەكلىرى بويىچە باشقۇرۇشقا ئىنتىلىشتەك كۈچلۈك ئىرادىسى بارا-بارا پەردە ئارقىسىدىكى زوراۋان ئەمما مەۋھۇم قابىل ھۆكۈمرانلار گۇرۇھىنىڭ چىشىغا تېگىپ قويدى. كېنىنېدى ئۇلار بىلەن بولغان زىددىيەتنىڭ نېگىزى ئەڭ يادرولۇق، ئەڭ ئۆتكۈر مەسىلە بولمىش دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقىغا بېرىپ تاقالغان مىنۇتلاردا، ئەجەل پەيمانىنىڭمۇ توشۇپ قالىدىغانلىقىنى خىيالىغا كەلتۈرۈپ باقمىغانىدى.

كېنىنېدى 1963-يىل 6-ئاينىڭ 4-كۈنى 11110-نومۇرلۇق پىرېزىدېنت بۇيرۇقىغا ئىمزا قويدى. كېيىنكى كۈنلەردە جاھان ئەھلىگە تونۇلغان بۇ بۇيرۇقتا، ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ يامبۇ، تەڭگە ۋە ئۆلچەملىك كۈمۈش دوللار قاتارلىقلار ئاساسىدا "كۈمۈش چەك" تارقىتىپ، ئۇنى دەرھال پۇل ئورنىدا ئوبوروت قىلىش لازىملىقى بېكىتىلگەنىدى.

كېنىنېدىنىڭ بۇ بۇيرۇقنى چۈشۈرۈشتىكى مەقسىتى ناھايىتى ئېنىق: ئۇ بولسىمۇ پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى خۇسۇسىي مەركىزىي بانكا بولمىش ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىدىن تارتىۋېلىش ئىدى. مەزكۇر پىلان كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئىشقا ئېشىپ قالغۇدەك بولسا، ئامېرىكا ھۆكۈمىتى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىدىن "قەرز" ئېلىپ خەجلەپ، ئۇنىڭ بەدىلىگە ئىنتايىن يۇقىرى ئۆسۈم تۆلەيدىغان قىيىن ئەھۋالدىن قۇتۇلىدۇ؛ كۈمۈشنى تايانچ قىلىدىغان ئۇ پۇل قانداقتۇر "كەلگۈسى ئۇچۇن نېسى خەجلىنىدىغان" قەرزلىك پۇل شەكلىدە ئەمەس، پۇقرالارنىڭ ئەمگەك مېۋىسى ئاساسىدىكى "ھالال پۇل" شەكلىدە رويابقا چىقىدۇ، دېگەن گەپ. يەنى، "كۈمۈش چەك"نىڭ ئوڭۇشلۇق ئوبوروتى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى تارقاتقان "ئامېرىكا

دوللىرى"نىڭ ئوبوروتىنى بارا-بارا پەسكويغا چۈشۈرۈپ، ئاخىر ھەتتا ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنى ۋەيران قىلىۋېتىشىمۇ مۇمكىن.

دۇنياۋى بانكىرلار پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى قولدىن بېرىپ قويسا، ئامېرىكىدىن ئىبارەت بۇ ئەلنىڭ قۇدرەتلىك بايلىق ياراتقۇچى دۆلەتتىكى تەسىر كۈچىدىن ئاساسەن مەھرۇم قالىدۇ؛ بۇ — دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ھايات-ماماتىنى بەلگىلەيدىغان نېگىزلىك مەسىلە.

11110-نومۇرلۇق پىرېزىدېنت بۇيرۇقىنىڭ سەۋەبى ۋە ئەھمىيىتىنى ئاڭقىرىۋېلىش ئۈچۈن، گەپنى كۈموش دوللار(كۈموش بىرلىك قىلىنىدىغان ئامېرىكا دوللىرى — تەرجىماندىن) كۇرسىنىڭ ئامېرىكىدىكى بىر نەچچە قېتىملىق ئۆرلەش-چۈشۈش جەريانىدىن باشلاشقا توغرا كېلىدۇ.

كۈموش دوللارنىڭ تارىخىي ئورنى

ئامېرىكا دوللىرىنىڭ قانۇنىي ئورنى بېكىتىلگەن «1792-يىلدىكى پۇل قۇيۇش قانۇنى» يولغا قويۇلغاندىن باشلاپ، كۈموش ئامېرىكىدا قانۇنلۇق پۇلغا ئايلاندى. ئۇ چاغدا بىر ئامېرىكا دوللىرى 24.1 گىرام كۈموشكە باراۋەر ئىدى؛ ئالتۇن بىلەن كۈموش 1:15 لىك نىسبەتتە ئايرىباشلىناتتى. قىسقىسى، ئامېرىكىنىڭ دۆلەت پۇلى بولمىش ئامېرىكا دوللىرىدا كۈموش ئەلنىڭ تۈپكى ئۆلچەم بىرلىكى قىلىندى. شۇنىڭدىن كېيىن ئامېرىكىدا خېلى بىر زامانلارغىچە ئالتۇن ۋە كۈموش بىرلىك قىلىنغان قوش لىنىيەلىك پۇل تۈزۈمى يولغا قويۇلدى.

1873-يىل 2-ئايغا كەلگەندە، ياۋروپادىكى روتسچىلد جەمەتىنىڭ ئېغىر بېسىمى بىلەن، «1792-يىلدىكى پۇل قۇيۇش قانۇنى»دا بەلگىلەنگەن كۈموش بىرلىك قىلىنىدىغان پۇل تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئالتۇن بىرلىك تۈزۈملا ساقلاپ قېلىندى. دۇنيادىكى ئالتۇن كانلىرىنىڭ ۋە باشقىلار تەمىنلىنىدىغان ئالتۇن زاپىسىنىڭ نۇرغۇنى روتسچىلد جەمەتىگە تەۋە بولغاچقا، پۈتكۈل ياۋروپانى پۇل بىلەن تەمىنلەش ھوقۇقىمۇ ئەمەلىيەتتە ئاشۇ جەمەتنىڭ ئىلكىدە ئىدى. كۈموش كانلىرى ئالتۇن كانلىرىغا قارىغاندا تارقاق، ئۇنىڭ ئۈستىگە

كۈمۈش ئىشلەپچىقىرىش ۋە تەمىنلەش مىقدارى ئالتۇننىڭكىدىن كۆپ بولغاچقا، ئۇنى باشقۇرۇش ناھايىتى قىيىن ئىدى. شۇڭا، 1873 ـ يىلىنىڭ ئالدى ـ كەينىدە، روتسچىلد جەمەتى ياۋروپادىكى نۇرغۇن دۆلەتكە كۈمۈش بىرلىك قىلىنىدىغان پۇل تۈزۈمىنى بىكار قىلىپ، ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى يولغا قويۇش ھەققىدە بېسىم ئىشلەتتى. بۇنى ئامېرىكىدا ئىشقا ئاشۇرۇش ئومۇمىي پىلانىنىڭ تۈنجى قەدىمى ئىدى. ئەمما، بۇ لايىھە ئامېرىكىنىڭ غەربىدىكى كۈمۈش تاۋلايدىغان ئىشتاتلارنىڭ كۆچلۈك قارشىلىقىنى قوزغىدى؛ كىشىلەر بۇ لايىھەنى: "1873 ـ يىلدىكى رەزىل قانۇن" دەپ ئاتاشتى. ئارقىدىنلا كۈمۈش بىرلىك تۈزۈمىنى قوللايدىغان يەرلىكلەرنىڭ پۇقراۋى ھەرىكىتى تۈشمۇ تۈشتىن ئەۋجىگە چىقتى.

ئامېرىكا پارلامېنتى نيۇيوركتىكى ياۋروپا كۆچلۈكلىرىگە يۆلەنگەن بانكىرلارنىڭ تەسىرىنى تەڭپۇڭلاشتۇرۇش ئۈچۈن، «1878 ـ يىلدىكى بىراند ـ ئاللىسون قانۇنى»نى ماقۇللاپ، ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقىدىن ئېيىغا 2 ~ 4 مىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق كۈمۈشنى سېتىۋېلىش ئارقىلىق، ئالتۇن بىلەن كۈمۈشنىڭ باھا نىسبىتىنى 1:16 گە تەڭشەشنى تەلەپ قىلدى. بۇ قانۇن بويىچە بولغاندا، تەڭگە تىللاغا ئوخشاشلا قانۇنىي كۈچكە ئىگە بولىدۇ ـ دە، ئاممىۋى ۋە شەخسىي قەرزلەرنىڭ ھەممىسىنى تەڭگە ئارقىلىق تۆلەشكە ئىمكانىيەت يارىتىلىدۇ؛ مالىيە مىنىستىرلىقى بىر دوللىرىنى بىر دوللارلىق تەڭگە ئورنىدا بېۋاستە خەجلىگىلى بولىدىغان شۇنداقلا ئالتۇن چەككە ئوخشاش كۈچكە ئىگە كۈمۈش چەكنى تارقىتىپ،



بىر دوللارلىق تەڭگىگە بېۋاستە تېگىشكىلى بولىدىغان بىر دوللارلىق كۈمۈش چەك

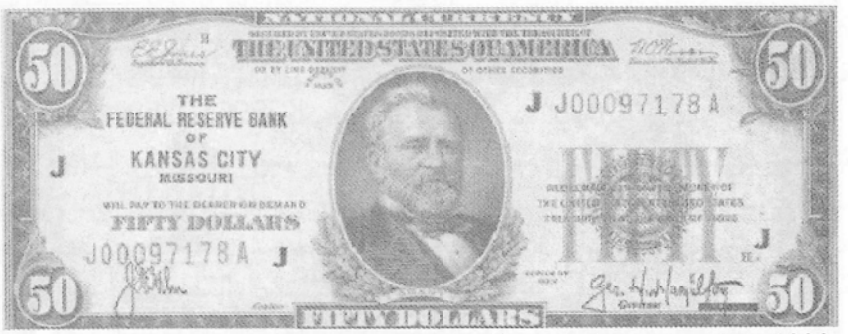
ئوبوروتقا قولايلىق يارىتالايدۇ.

كېيىن، «1890-يىلدىكى شېرمان كۇموش سېتىۋېلىش قانۇنى» «1792-يىلدىكى پۇل قۇيۇش قانۇنى»نىڭ ئورنىغا دەسسىتىلدى. بۇ يېڭى قانۇندا مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ ھەر ئايدا سېتىۋالىدىغان كۇموش مىقدارىنى ئىلگىرىكى ئۆلچەم ئاساسىدا يەنە 4 مىليون 500 مىڭ ئونسىيە ئاشۇرۇشى لازىملىقى بېكىتىلگەنىدى.

1913-يىلى قۇرۇلغان ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى قۇرۇلۇپلا، "ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى چېكى" تارقاتقانىدى. ئېغىر كاساتچىلىق يۈز بەرگەن 1929-يىلغا كەلگەندە، "ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى چېكى" ئامېرىكىدىكى پۇل ئوبوروتىدا خېلى كۆپ سالماقنى ئىگىلەيدىغان ھالەت شەكىللەندى. ھەتتا 1933-يىلمۇ "ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى چېكى"نى تەڭ قىممەتتىكى ئالتۇنغا تېگىشلىكى بولاتتى.

ئامېرىكىنىڭ 1933-يىلدىكى پۇل ئوبوروتى ساھەسىدە يەنە "ئالتۇن چەك" ۋە "ئامېرىكا ھۆكۈمەت چېكى" قاتارلىق ئاكسىيەلەرمۇ بار ئىدى.

"ئامېرىكا ھۆكۈمەت چېكى" لىنكولىن دەۋرىدە تارقىتىلغان تۇنجى مەمۇرىي پۇل بولۇپ، "لىنكولىن يېشىل پۇلى" دەپمۇ ئاتىلاتتى. بۇ پۇلنىڭ تارقىتىلىش مىقدارى 346 مىليون 681 مىڭ 16 ئامېرىكا دوللىرىلىق نورما ئىچىدە تىزگىنلەنگەچكە، ئۇ 1960-يىلدىكى ئامېرىكا پۇل ئوبوروتى ساھەسىدە پەقەت بىر پىرسەنتنىلا ئىگىلىدى.



1929-يىلى تارقىتىلغان، تەڭ قىممەتتە ئالتۇنغا تېگىشكىلى بولىدىغان 50 ئامېرىكا دوللىرىلىق "ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى چېكى"

ئۆز ۋاقتىدىكى ئامېرىكا پۇل ئوبوروتى ساھەسىدە يۇقىرىقى تۆت تۈرلۈك پۇلدىن باشقا پۇللارمۇ ئاز-تولا بولغانىدى.

1933-يىلى روزۋېلت ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئالتۇن ساقلاشنى "قانۇنسىز" دەپ جاكارلىغاندىن كېيىن، ئالتۇن چەك ئوبوروت ساھەسىدىن چېكىنىپ چىقتى. ئامېرىكا پۇل ئوبوروتى ساھەسىدە ساقلىنىپ قالغان "ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى چېكى"، "كۈمۈش چەك" ۋە "ئامېرىكا ھۆكۈمەت چېكى" قاتارلىق پۇللار ئارىسىدا، "ئامېرىكا ھۆكۈمەت چېكى" ئەسلىدىنلا ئاجىز ھەم چەكلىك تارقىتىلغان بولغاچقا، دۇنياۋى بانكىرلار ئۇنى ئۆزلىرىگە ئېغىر تەھدىت سانىمايتتى. ئەمما، "كۈمۈش چەك" ئۇلار ئۈچۈن ئاۋارىچىلىقى چىق پۇل ئىدى.



1934-يىلى تارقىتىلغان، تەك قىممەتتە ئالتۇنغا تېگىشكىلى بولىدىغان، 100 ئامېرىكا دوللىرلىق "ئالتۇن چەك"

ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ يىل بويىچە كۈمۈش سېتىۋېلىشى لازىملىقى قانۇنىدا بەلگىلەنگەن بولغاچقا، 20-ئەسىرنىڭ 30-يىللىرىغا كەلگەندە، ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ ئىلكىدىكى كۈمۈش 6 مىليارد ئونسىيەدىن ئېشىپ، 200 تونناغا يېقىنلاشقانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە كۈمۈش كانلىرى دۇنيانىڭ ھەممىلا يېرىدىن تېپىلاتتى؛ ئۇ كانلارنىڭ مەھسۇلاتىمۇ كۆپ ئىدى. ناۋادا، ئاشۇ كۈمۈشلەرنىڭ ھەممىسىنى پۇللاشتۇرۇشقا توغرا كەلسە، ئۇنداقتا ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقى بىۋاستە "كۈمۈش چەك" تارقىتىدۇ-دە، بۇنىڭ بىلەن دۇنياۋى بانكىرلارنى قاتتىق قارا باسىدۇ.

1933-يىلى روزۋېلت دۇنياۋى بانكىرلارغا ياردەملەشىپ ئالتۇن بىرلىك تۇزۇمىنى بىكار قىلىۋەتكەندىن كېيىن، ئامېرىكىدىكى پۇل ئوبوروتى ئەمەلىيەتتە "كۇموش بىرلىك تۇزۇمى"دە يۇرۇشتۇرۇلدى. شۇڭا، ئۇچ تۇرلۈك ئاساسلىق پۇلنىڭ ھەممىسىنى كۇموشكە تېگىشكىلى بولاتتى.



ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقى بىۋاستە تارقاتقان "ئامېرىكا ھۆكۈمەت چېكى" يەنى "لىنكولن يېشىل پۇلى"

ناۋادا كۇموش بىرلىك تۇزۇمىنى بىكار قىلىۋەتمىگەندە، "پاخال پۇل"، "قىزىل رەقەملىك مالىيە" تەدبىرلىرى ئارقىلىق ۋۇجۇدقا چىقىرىلمىغان "ئۇلۇغۋار ئىش"لارغا ئېغىر تەسىر يېتەتتى؛ دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ئاۋام-پۇقرانىڭ تاپقان-تەرگىنىنى پۇلنى پاخاللاشتۇرۇشتىن ئىبارەت ئۇنۇملۇك پۇل مۇئامىلە قورالى ئارقىلىق يوتۇۋېلىش پىلانى كاشىلىغا ئۇچرايتتى.

ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ئەۋجىگە چىقىشى، قىزىل رەقەملىك مالىيەنىڭ كۆچىيىپ بېرىشى، ياۋروپانىڭ ئۇرۇشتىن كېيىنكى قايتا قۇرۇشقا كېتىدىغان چىقىمىنىڭ كۆپىيىپ كېتىشى، چاۋشيەن ئۇرۇشى ۋە ۋىيېتنام ئۇرۇشى ... قاتارلىقلارنىڭ ئېھتىياجى ۋەجىدىن، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسى زايوم رەنىلىكىدىكى پۇلنى كەڭ-كۆلەمدە، توختاۋسىز تارقاتتى. نەتىجىدە، ئامېرىكا 40 يىلدىن بۇيان قەغەز پۇلنى تەڭگە ۋە يامبۇغا ئىزچىل ئايرىباشلاپ كېلىۋاتقان بولغاچقا، ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقىدىكى تاغدەك كۇموش زاپىسىنىڭ شىددەت بىلەن خوراپ كېتىۋاتقانلىقى بازار ئەھلىگە ئايان بولدى. "كۆتۈرەلمەسلىك ساڭگىلىتىۋال" دېگەندەك، 50-يىللاردا جۇش ئۇرۇپ راۋاجلانغان

ئېلېكترون سانائىتى ۋە ئالەم سانائىتىنىڭ كۈمۈشكە بولغان ئېھتىياجى شىددەت بىلەن ئېشىپ كەتتى. كېننېدى ئاق سارايغا كىرگەن 60-يىللارنىڭ باشلىرىدا ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقى زاپاسلىغان كۈمۈش 190 مىليون ئونسىيەگە چۈشۈپ قالغانىدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، كۈمۈشنىڭ بازار باھاسى دەھشەتلىك ئۆسۈپ كەتكەچكە، تەڭگىنىڭ پۇل قىممىتى بارا-بارا 1.29 ئامېرىكا دوللىرىغا يېقىنلاپ قالدى."كۈمۈش چەك"مۇ نەق كۈمۈشكە ئايرىباشلانغاندىن كېيىن ئوبوروت ساھەسىدىن تەبىئىيلا شاللاندى. شۇنداق قىلىپ، "ناھەق پۇل ھەققانىي پۇلنى سۈرۈتوقاي قىلىش"تەك "گىرىشان قانۇنى" ئېففېكتى روشەن نامايان بولدى.

كېننېدى 11110-نومۇرلۇق پىرېزىدېنت بۇيرۇقىنى دەل يۇقىرىقى سەۋەبلەر ۋەجىدىن ئىمزالىغان.

قىسقىسى، كېننېدى بىلەن دۇنياۋى بانكىرلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت نېگىزىدىن ئالغاندا، كۈمۈش بىرلىك قىلىنغان پۇل تۈزۈمىنى قوغداپ قېلىش بىلەن ئۇنى بىكار قىلىۋېتىش ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش ئىدى.

كۈمۈش بىرلىك تۈزۈمىنىڭ ئاخىرلىشىشى

دۇنياۋى بانكىرلارغا كۆرە ئېيتقاندا، ئالتۇننىڭ پۇللۇق ئورنىنى پۈتۈنلەي بىكار قىلىش ــ ئاللىقاچان پىلانلاپ بولۇنغان ئىش. ئەمما، كۈمۈش مەسىلىسىنى ھەل قىلىشقا بالدۇرراق تۇتۇش قىلمىسا بولمايدۇ. چۈنكى، دۇنيادا كۈمۈش زاپىسى ئىنتايىن كۆپ. شۇڭا، دۇنيا ئەللىرى بازار باھاسىنىڭ تۇرتكىسىدە كۈمۈش كانلىرىنى كەڭ كۆلەمدە قېدىرىپ ئاچقىلى تۇرسا، ئۇ چاغدا ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى بىكار قىلىش نىشانىنى ئىشقا ئاشۇرۇش قىيىنلىشىپلا قالماي، بەلكى ئالتۇن بىلەن كۈمۈشنىڭ جەڭگى-جېدىلى ئارىسىدا قالىدىغان گەپ. كۈمۈش بىلەن تەمىنلەش مىقدارى ئاشقان ھامان، "كۈمۈش چەك" قايتا باش كۆتۈرۈپ چىقىپ، "ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى چېكى" بىلەن قايتىدىن ئۇزەڭگە سوقۇشتۇرۇشقا ئۆتىدۇ. يامان يېرى، "كۈمۈش چەك"نى تارقىتىش ھوقۇقى ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ قولىدا. شۇڭا، ۋاقتى كەلگەندە "چاق سۇنامدۇ، ئۆكۈز ئۆلەمدۇ"، بۇنىڭغا بىر نېمە دېمەك

تەس. قىسقىسى، "كۈموش چەك" ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەپ كەتكۈدەك بولسا، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى ناھايىتى ئېغىر خەتەرگە يۈزلىنىدۇ.

شۇڭا، دۇنياۋى بانكىرلار ئەينى چاغدا كۈموش باھاسىنى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە بېسىشنى ئۈزلىرىگە ئەڭ تەخىرسىز ۋەزىپە قىلدى. بۇنىڭ ئۈچۈن بىرىنچىدىن، دۇنيادىكى كۈموش كانلىرىنى زىيان تارتىدىغان ئەڭ بولمىغاندىمۇ ناھايىتى ئاز پايدا ئالىدىغان ھالەتكە چۈشۈرۈپ، كۈموش كانلىرىنىڭ قېدىرىش ۋە ئېچىش سۈرئىتىنى ئاستىلىتىپ، ئۇلار تەمىنلەيدىغان كۈموش مىقدارىنى ئازايتىش كېرەك ئىدى. ئىككىنچىدىن، سانائەتنى كۈموشنى كۆپلەپ ئىشلىتىشكە مەجبۇرلاش لازىم ئىدى. يەنە بىر جەھەتتىن ئالغاندا، كۈموش باھاسى ناھايىتى تۆۋەن بولغاچقا، باشقا بىر خىل سەپلىمە ماتېرىيالنى تەنقىق قىلىپ چىقىپ، ئۇنى كۈموش ئورنىدا ئىشلىتىشنىڭ زۆرۈرىيىتى قالمايدۇ-دە، بۇنىڭ بىلەن ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ زاپاس كۈموشلىرى ھەش-پەش دېگۈچە غالىتەككە چىقىدۇ. مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ كۈموشى ئۆكسىگەن ھامان، "كۈموش چەك"مۇ ئاقبايراق چىقىرىدۇ؛ بۇنىڭ بىلەن كۈموشنىڭ پۇللۇق ئورنىمۇ يوققا چىقىدۇ، دېگەن گەپ. بۇنىڭ غوجىئاكىسى يەنىلا ۋاقىت، خالاس.

بۇ ھەقتە كېننېدىنىڭ كۆڭلىدە ئېدىتلىق سان بار ئىدى. ئۇ دۇنياۋى بانكىرلارغا مۇۋاپىق پەيتتە كۈموشنىڭ پۇللۇق ئورنىنى بىكار قىلىش ھەققىدە ئىپادە بىلدۈرۈش بىلەن بىللە، ئىشلارنى باشقىچە ئويلاشتۇردى. يامان يېرى، ئۇنىڭ مالىيە مىنىستىرى دوگلاس دىللونىنىڭ دىلى باشقا چىقىپ قالدى. دىللون ۋال ستىرىتتىكى مەشھۇر بانكىر جەمەتىنىڭ پۇشتى ئىدى. دۇنياۋى بانكىرلار جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيەسىدىن بولغان دىللونىنى كېننېدىنىڭ دېموكراتلار پارتىيەسىدىن تەشكىللەنگەن ئىچكى كابىنېتىغا قەستەن كىرگۈزدى. شۇڭا، ئۇ مۇھىم مالىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈشتە، دۇنياۋى بانكىرلارغا جاۋاب قايتۇرۇشنى ئويلايتتى. دۇنياۋى بانكىرلار ئۇنىڭغا ۋەزىپىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن، مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ زاپاس كۈموشلىرىنى تېزدىن خورىتىپ تۈگىتىشنى ۋەزىپە قىلدى. دىللونمۇ ئۇلارنىڭ ئۈمىدىنى يەردە قويمىدى. ئۇ ناھايىتى نۇرغۇن كۈموشنى زاۋۇتلارغا ھەر ئونسىيەسىنى 91 سېنتلىق زىيادە تۆۋەن

باھادا ساتتى. 1947-يىلى قۇرۇلغان ئامېرىكا كۇمۇشكە ھاجەتمەنلەر جەمئىيىتى دىللونغا يىراقتىن دوست تارتىپ، مالىيە مىنىستىرلىقىدىن خېرىدارلارنىڭ ھاجىتىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن، زاپاس كۇمۇشنى سېتىپ بېرىشنى تەلەپ قىلىشتى.

1963-يىل 3-ئاينىڭ 19-كۈنىدىكى «نيۇيورك دەۋرى» گېزىتىگە بۇ ھەقتە مۇنداق خەۋەر بېسىلدى:

كېڭەش پالاتا ئەزاسى ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ كۇمۇشلەرنى ئەرزىنىگە سېتىۋەتكىنىگە نارازى بولدى

كېڭەش پالاتا ئەزاسى ئاللېن بېببېر بۇگۈن مالىيە مىنىستىرلىقىغا نۇرغۇن كۇمۇشنى خەلقئارا بازاردىكىدىن ئەرزان باھادا تۆكمە قىلىپ سېتىۋېتىش سىياسىتىگە قايتا قاراپ چىقىش لازىملىقىنى بىلدۈردى. نېۋادادىكى دېموكراتلار پارتىيەسىدىن بولمىش بۇ پالاتا ئەزاسى مالىيە مىنىستىرى دوگلاس دىللونغا يازغان خېتىدە مۇنداق دېدى: ”ئامېرىكىدىكى كۇمۇش كانلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئىستېمالچىلارنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشتىن يىراق. ئەمما، مالىيە مىنىستىرلىقى كۇمۇشلەرنى ئەقىلگە سىغمايدىغان تۆۋەن باھادا تۆكمە قىلىپ ساتماقتا. دۇنيادىكى كۇمۇش قەھەتچىلىكىنى پەقەت شىمالىي ئامېرىكا ۋە لاتىن ئامېرىكىسىدىكى كانلارنى كەڭ-كۆلەمدە ئاچقاندىلا ئاندىن ھەل قىلغىلى بولىدۇ ... ئەمما، بۇنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن مالىيە مىنىستىرلىقى دۆلەت ئىچى ۋە قوشنا ئەللەردىن كېلىۋاتقان دەھشەتلىك باھا بېسىمىنى يەڭگىللىتىشى لازىم.“

شۇنىڭدىن كېيىن «نيۇيورك دەۋرى» گېزىتى بۇ توغرىلىق مۇنداق خەۋەرلەرنى بەردى:

1961-يىل 8-ئاينىڭ 19-كۈنى

غەربىي قىسمىدىكى كۇمۇش ئىشلەپچىقىرىدىغان ئىشتاتلاردىن كەلگەن، دېموكراتلار پارتىيەسىدىن بولمىش 13 نەپەر ئاۋام پالاتا ئەزاسى بۇگۈن پىرېزىدېنت كېننېدىغا مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ كۇمۇشنى تۆكمە قىلىپ سېتىش قىلمىشىنى توختىتىش تەلەپ قىلىنغان بىرلەشمە ئىمزالىق خېتىنى تاپشۇردى. ئەسلىدە مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ بۇ قىلمىشى دۆلەت ئىچى ۋە خەلقئارا بازاردىكى كۇمۇش باھاسىنى چۈشۈرۈۋەتكەنىدى.

1961 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى

مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ زاپاس كۈمۈشنى تۆكمە قىلىپ سېتىشى كۈمۈش بازىرىدىكى باھانى كىشەنلەپ قويدى. سانائەت ساھەسىدىكى كۈمۈش ھاجەتمەنلىرى مالىيە مىنىستىرلىقىدىن ھەر ئونسىيە كۈمۈشنى 91 ~ 92 سېنتتىن سېتىۋېلىشقا بولىدىغانلىقىنى ئۇققاندىن كېيىن، باشقا كۈمۈش ئىشلەپچىقارغۇچىلار قويغان باھانى رەت قىلماقتا.

1961 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى

كۈمۈش ئىشلەپچىقارغۇچىلار تۈنۈگۈن مۇنداق خۇشخەۋەرنى ئاڭلىدى: پىرېزىدېنت كېننېدى مالىيە مىنىستىرلىقىغا سانائەت ساھەسىگە كۈمۈشنى ئادەتتىكى ماتېريال ئورنىدا تۆكمە قىلىپ سېتىش ھەرىكىتىنى توختىتىش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈرۈپتۇ. سانائەت ساھەسىدىكى كۈمۈش ھاجەتمەنلىرى بۇنى ئاڭلاپ چۆچۈپ كېتىپتۇ.

1961 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى

كۈمۈشنىڭ نيۇيورك بازىرىدىكى باھاسى 41 يىلدىن بۇيانقى ئەڭ يۇقىرى چەككە چىقتى. چۈنكى، پىرېزىدېنت كېننېدى سەيشەنبە كۈنى ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ كۈمۈش سىياستىنى ئۆمۈميۈزلۈك ئۆزگەرتىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. ئەمدى كۈمۈش باھاسى بازار ئارقىلىق بېكىتىلىدىكەن. بۇنىڭ ئۈچۈن بىرىنچى قەدەمدە مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ قەغەز پۇل(كۈمۈش چەك)غا مۇناسىۋەتسىز كۈمۈشنى تۆكمە قىلىپ سېتىشى دەرھال توختىتىلىدىكەن.

كېننېدى كېچىكىپ بولسىمۇ ئاخىر ھەرىكەتكە ئۆتتى. چۈنكى، مالىيە مىنىستىرلىقى زاپاسلىغان كۈمۈشتىن ئېشىپ قالغىنى 1 مىليارد 700 مىليون ئونسىيەگىمۇ يەتمەيتتى. شۇنداقتىمۇ، كېننېدىنىڭ كەسكىن تەدبىرى بازاردىكى كۈمۈش باھاسى ئارقىلىق دۇنيانىڭ جاي-جايلىرىدىكى كۈمۈش زاۋۇتلىرىغا كۈمۈش مەھسۇلاتىنىڭ ئېشىپ، مالىيە مىنىستىرلىقى خەزىنىسىدىكى زاپاس كۈمۈش مىقدارىنىڭ مۇقىملىشىشقا قاراپ يۇزلىنىدىغانلىقىدىن ئېنىق بېشارەت بەردى. بۇنىڭ بىلەن كۈمۈش شىركىتىنىڭ پاي چېكى باھاسى شىددەت بىلەن ئۆرلەپ كەتتى.

كېننېدىنكى بۇ ئىشى دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ سۈيىقەستىنى كۆپۈككە ئايلاندۇردى.

1963-يىل 4-ئايدا، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى كومىتېتىنىڭ رەئىسى ۋىللىيام مارتېن پارلامېنتنىڭ ئىسپات ئاڭلاش يىغىنىدا مۇنداق دېگەنىدى: "ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى كومىتېتى ئامېرىكا پۇل سىستېمىسىدا كۆمۈش ئىشلىتىشنىڭ ھاجەتسىز ئىكەنلىكىگە شەكسىز ئىشىنىدۇ. بەزىلەر قىسمەن پۇل سىستېمىمىز كۆمۈشسىزلەندۈرۈلسە، پۇلنىڭ كۇرسى چۈشۈپ كېتىدۇ، دېيىشۇاتىدۇ. ئەمما، مەن بۇ پىكىرنى ياقلىمايمەن."

ئادەتتە، كۆمۈش بازىرىدىن باھانىڭ ئۆسىدىغانلىقىدىن ئېنىق بېشارەت تېپىپ، بايلىق قېدىرىشقا يېڭىباشتىن ئاتلىنىپ، يېڭى ئوسكۇنىلەرنى كۆپەيتىش ئارقىلىق ئىشلەپچىقىرىش كۆلىمىنى كېڭەيتىپ، ئەڭ ئاخىرىدا كۆمۈش بىلەن تەمىنلەش مىقدارىنى ئاشۇرۇشقىچە، ئىلگىرى كېيىن بولۇپ بەش يىل ئۆپچۆرىسىدە ۋاقىت كېتىدۇ. شۇڭا، ئەڭ ئاخىرىدا كۆمۈشنىڭ پۇللۇق ئورنىنى ساقلاپ قېلىش ئارقىلىق، ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ بىۋاستە پۇل تارقىتىش ئۇسۇلىنى قايتا ئورغۇتقىلى بولامدۇ-يوق؟ بۇنىڭغا 1966-يىلىغا بارغاندا ئاندىن بىر نېمە دېگىلى بولىدۇ.

كېننېدى بىلەن دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ تالىشىدىغىنى ــ كۆمۈشنىڭ پۇللۇق ئورنى. بۇ ئېلىشىش ئامېرىكا خەلقى سايلىغان ھۆكۈمەت ئەڭ ئاخىردا پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى ساقلاپ قالالامدۇ-يوق؟ دېگەن مەسىلىگە بېرىپ تاقىلىدۇ. زور مىقدارلىق كۆمۈش بىلەن تەمىنلەش ئىمكانىيىتى قايتا يارىتىلسا، ئۇنداقتا كېننېدى غەربىي قىسمىدىكى كۆمۈش ئىشلەپچىقىرىدىغان ئىشتاتلار بىلەن بىرلىشىپ، ئامېرىكا دوللىرىنىڭ كۆمۈش تەرىپىنى قايتا دەڭسەشكە ئالاقىدار قانۇن تۈزۈمىنى ئىشقا چىقىرالايدۇ. بۇنىڭ بىلەن "كۆمۈش چەك"نىڭ تارقىتىلىش مىقدارى ئېشىپ، قايتا باش كۆتۈرۈشى زۆرۈرىيەت بولۇپ قالىدۇ.

شۇ چاغدا، كېننېدى 1963-يىل 6-ئاينىڭ 4-كۈنى ئىمزالىغان 11110-نومۇرلۇق پىرېزىدېنت بۇيرۇقى "ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسى چېكى"گە تاقابىل تۇرۇشتا ئۆز كارامىتىنى كۆرسىتىدۇ.

ئەپسۇسكى، دۇنياۋى بانكىرلارمۇ كېننېدى قوللانماقچى بولغان

تەدبىرنىڭ ئۇجۇر-بۇجۇرىنى بىلىپ بولغانىدى. پۇقرانىڭ قىزغىن قوللىشىغا نائىل بولغان پىرېزىدېنت كېننېدىنىڭ 1964-يىلىنىڭ ئاخىرى بولىدىغان پىرېزىدېنت سايلىمىدا يەنە ئۇتۇپ چىقىدىغانلىقى ئېھتىمالغا بەك يېقىن ئىدى. كېننېدى ناۋادا يەنە تۆت يىل ۋەزىپە ئۆتەپ قالسا، ئۇ چاغدا ئىشنى يېغىشتۇرغىلى بولمايدۇ.

دېمەك، كېننېدىنى كۆزدىن يوقاتماقتىن ئۆزگە ئامال يوق ئىدى.

كېننېدى قەستلەنگەن كۈنى دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ دىتىغا ياقىدىغان مۇئاۋىن پىرېزىدېنت ئايروپىلاندا ئامېرىكا قوشما ئىشتاتلىرىنىڭ 36-نۆۋەتلىك پىرېزىدېنتلىقىغا ئولتۇردى. ئۇ دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ئۇنىڭدىن نېمىنى كۈتىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى ھەم دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ "ئۇممىدى"نى ئاقلىماي ھەددى ئەمەس ئىدى.

جونسون ۋەزىپىگە ئولتۇرۇپ ئۈزاق ئۆتمەي يەنى 1964-يىل 3-ئايدا، مالىيە مىنىستىرلىقىغا "كۈمۈش چەك"نى نەق كۈمۈشكە تېگىشىشنى توختىتىش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈردى. بۇ ئەمەلىيەتتە "كۈمۈش چەك"نى بىكار قىلغانلىق ئىدى. بۇنىڭ بىلەن، مالىيە مىنىستىرلىقى كۈمۈشنى 1.29 ئامېرىكا دوللىرىلىق ئەڭ تۆۋەن باھادا سانائەت ساھەسىگە يەنە تۆكمە قىلىپ ساتقىلى تۇردى. شۇنداقلا، كۈمۈش باھاسىنى داۋاملىق بېسىش ئارقىلىق كۈمۈش سودىگەرلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپلىقىنى بوغۇپ، كۈمۈش بىلەن تەمىنلەش ئىقتىدارىنى قىسىۋەتتى.

جونسون 1965-يىل 5-ئايدا يەنە كۈمۈشنىڭ ساپلىقىنى تۆۋەنلىتىپ، ئۇنىڭ مېتال پۇللار ئوبوروتىدىكى ئورنىنى داۋاملىق پەسەيتىش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈردى. ئۇ مۇنداق دېگەنىدى: "پەرمانىم مۇتلەق ئېنىقكى، كۈمۈشنىڭ ساپلىقىنى تۆۋەنلىتىشتىن ئىبارەت بۇ خىل ئۆزگىرىش مېتال پۇللىرىمىزنىڭ سېتىۋېلىش كۈچىگە تەسىر كۆرسىتەلمەيدۇ. ئامېرىكىدا يېڭى تەڭگىنى تەك قىممەتتىكى قەغەز پۇلغا تېگىشىپ خەجلەشكە بولىدۇ."

«ۋال ستريت» گېزىتىنىڭ 1966-يىل 6-ئاينىڭ 7-كۈنىدىكى سانىدا، بۇ ھال مۇنداق مەسخىرە قىلىنىدى: "ناھايىتى توغرا! ئەمما، تىلغا ئېلىنغان شۆھرەتلىك قەغەز پۇلنىڭ سېتىۋېلىش كۈچىنى مۇشۇ ھۆكۈمەت 30 نەچچە يىلدىن بۇيان يولغا قويۇپ كېلىۋاتقان پۇلنى پاخالاشتۇرۇش سىياسىتى ئاللىقاچان يالماپ يۇتۇپ بولدى. پۇلىمىزنىڭ

ئالتۇن-كۈموش بىلەن پۇتۇنلەي باشقا-باشقا يول تۇتقانلىقىدىن ئەجەبلەنمىگۈلۈك، ئەلۋەتتە."

مېھنەتكەشلەرگە مائاشنىڭ "ئۆسۈۋاتقان"لىقىنى كۆرسىتىپ قويۇش مەقسىتىدە، ئامېرىكا دوللىرى كۇرسىنىڭ ھەر يىلى پىلانلىق ۋە "ئىلمىي" يۇسۇندا 3-4 پىرسەنت چۈشۈرۈلۈۋاتقانلىقىغا ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىمۇ ئىقرار ئىدى.

1967-يىلى يازغا كەلگەندە، ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ "بىكار تۇرۇۋاتقان" كۈموشلىرى ئاساسەن قۇرۇقدالدى.

شۇنداق قىلىپ، كۈموش پۇلنى يوقىتىشتىن ئىبارەت ئۇلۇغۋار نىشان جونسوننىڭ قولىدا ئاخىر ئىشقا ئاشتى.

ئالتۇن ھەمكارلىق فوندى

دۇنياۋى بانكىرلار ئالتۇن ۋە كۈموشنىڭ پۇللۇق ئورنىنى بىكار قىلىش جەريانىدا، "ئالدى بىلەن كۈموشنى، ئاندىن ئالتۇننى كۆزدىن يوقىتىش" ئىستراتېگىيەسىنى قوللاندى. چۈنكى، 20-ئەسىرنىڭ 60-يىللىرىغا كەلگەندە، دۇنيادا كۈموشنى پۇل ئورنىدا ئىشلىتىدىغان ئەللەر جىق قالمىدى. شۇڭا، ئامېرىكا پۇل سىستېمىسىدىن "كۈموشنى چىقىرىپ تاشلاش" قىسمەنلىككىلا تەسىر كۆرسىتەلەيدىغان ئەدىبىر بولغاچقا، ئۇ يولۇقمىدىغان كاشىلىمۇ چەكلىك ئىدى.

ئەمما، ئالتۇن مەسىلىسى ھەم مۇرەككەپ، ھەم قىيىن مەسىلە. چۈنكى، ئالتۇن دۇنيا ئەھلىنىڭ نەزىرىدە بايلىقنىڭ ئاداققى شەكلى. تۆپ ماھىيىتىدىن ئالغاندا، ئالتۇن ــ تارىخىي ئىزچىللىققا ئىگە، زىيادە سەزگۈر ۋە يېگانە "سىياسىي مېتال" بولغىنى ئۈچۈن، ئالتۇن مەسىلىسىنى جايىدا ھەل قىلمىغاندا، دۇنياۋى پۇل مۇئامىلە بوھرانى كېلىپ چىقىدۇ. دېمەك، "كۈموشنى يوقىتىش ئۇرۇشى"نى تاماملاپ بولغۇچە، "ئالتۇننى يوقىتىش ئۇرۇشى" تەرەددۇتىنى خۇپىيانە تۇتقۇلۇق، ئەلۋەتتە.

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ 30-يىللاردىن بۇيانقى پۇلنى كەڭ كۆلەمدە پاخالاشتۇرۇش سىياسىتى ۋەجىدىن پۇل ھەددىدىن زىيادە كۆپ تارقىتىۋېتىلدى. زىيادە تارقىتىۋېتىلگەن قەغەز پۇل تىللا ۋە

تەڭگىگە ئۇدۇللانغاچقا، ئالتۇن بىلەن كۈمۈشنىڭ باھاسى ئۆسۈپ كەتتى. بۇنىڭ بىلەن، ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقى ئامېرىكا تەۋەسىدىكى كۈمۈش باھاسىنى بېسىشقا ئاتلاندى. ئەمدىلىكتە، مەلۇم بىر دۇنياۋى تەشكىلات ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ بۇ فۇنكسىيەسىنى ۋاقالتەن يۈرگۈزۈش ئارقىلىق، بازارغا ئالتۇننى تۆكمە قىلىپ، ئالتۇننىڭ باھا جەھەتتىكى شىددەتلىك ھۇجۇمىنى پەسكويغا چۈشۈرۈشى لازىم ئىدى.

رېئاكتېپ ئايروپىلان دەۋرىنىڭ يېتىپ كېلىشى دۇنياۋى بانكىرلارنى پات-پات ئەسرالىشىپ، سىياسەت-تەدبىرلەر ھەققىدە خۇپىيانە باش قوشۇشقا دالالەت قىلىدى. بۇنىڭ بىلەن، شۇۋېتسارىيەنىڭ بازىل شەھىرىدىكى خەلقئارا ھېسابات بانكىسى دۇنياۋى بانكىرلار "بازىل ئازنىسى يىغىنى" چاقىرىدىغان سورۇنغا ئايلاندى.

دۇنياۋى بانكىرلار 1961-يىل 11-ئايدا، ئەستايىدىل كېڭىشىش ئارقىلىق، ناھايىتى "ئاقىلانە" پىلاننى ئوتتۇرىغا قويۇشتى. بۇ پىلان بويىچە ئامېرىكا ۋە ياۋروپادىكى يەتتە ئاساسلىق دۆلەتتىن تەركىپ تاپقان "ئالتۇن ھەمكارلىق فوندى" قۇرۇلدى؛ بۇنىڭدىن مەقسەت، لوندون ئالتۇن بازىرىدىكى باھانى تىزگىنلەش ئىدى. مەزكۇر فوندقا ئىشتىراكچى ئەلەرنىڭ مەركىزىي بانكىلىرى 270 مىليون ئامېرىكا دوللىرى قىممىتىدە ئالتۇن ھەدىيە قىلدى. بۇ ھەدىيەنىڭ يېرىمى قولىنى نەگە سۇنسا يېتىدىغان ئامېرىكىنىڭ ئىلتىپاتى ئىدى. ئۇرۇشتىن كېيىن ئىگىلىكى قايتا گۈللىنىپ، بارا-بارا يېنى تومالاپ بېرىۋاتقان گېرمانىيە ئۇرۇشتا يېڭىلگەندىن بۇيانقى "تىلى قىسقا"لىقىنى تۈگىتىش مەقسىتىدە 30 مىليون ئامېرىكا دوللىرى ھەدىيە قىلدى. بۇ سومما ئامېرىكىنىڭكىدىن قالسىلا ئىككىنچى ئورۇندا ئىدى. ئەنگلىيە، فرانسىيە ۋە ئىتالىيە 25 مىليون ئامېرىكا دوللىرىدىن، شۇۋېتسارىيە، بېلگىيە ۋە گوللاندىيە 10 مىليون ئامېرىكا دوللىرىدىن ھەدىيە ئاتىدى. بۇ كەسىپنىڭ ئەمەلىي مەشغۇلاتىغا مەسئۇل ئەنگلىيە بانكىسى فوندقا ئالدى بىلەن ئۆز خەزىنىسىدىن ئالتۇن سەپلەپ تۇرۇپ، شېرىكلەشكەن باشقا مەركىزىي بانكىلار بىلەن ئاي ئاخىرىدا ئاتىغان ھەدىيەسىنىڭ نىسبىتى بويىچە ھېسابلىشىۋالاتتى.

ئالتۇن ھەمكارلىق فوندىنى قۇرۇشتىن مەقسەت ــ ئالتۇن باھاسى

35.2 ئامېرىكا دوللىرىدىن ھالقىغان ھامان قاقشاتقۇچ ھۇجۇم بىلەن دەرھال توسۇپ، ئالتۇن باھاسىنى مۇشۇ چەكتىن ھەرگىز ئاشۇرماسلىق. ئۇنىڭ ئۈستىگە 35.2 ئامېرىكا دوللىرىلىق بۇ باھا نيۇيورکتىن ئالتۇن يۆتكەشكە كېتىدىغان كىرا ھەققىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالاتتى.

مەزكۇر فوندقا ئىشتىراك قىلغان مەركىزي بانكىلار ئالتۇننى نيۇيورك ئالتۇن بازىرى ۋە جەنۇبىي ئافرىقا، سوۋېت ئىتتىپاقى قاتارلىق ئەللەردىن كىرگۈزمەسلىككە كاپالەتلىك قىلدى. ئامېرىكىمۇ ھەرقانداق ئىمكانىيەتلىك ئەھۋالدا، باشقا ئەل مەركىزي بانكىلىرىنىڭمۇ ئوخشاش ئۇسۇلنى قوللىنىشى ھەققىدە "ۋائىز"لىق قىلىشقا تەييار ئىدى.

ئالتۇن ھەمكارلىق فوندىغا ئالاقىدار مەزمۇنلار شۇ زامانىدىكى بىرىنچى ئورۇنداتۇرىدىغان پۇل مۇئامىلە مەخپىيەتى بولغاچقا، يىغىنلاردا گويا بازىل خەلقئارا ھېسابات بانكىسىنىڭ ئەئزانىڭ خۇپىيانە يىغىنلىرىدەكىدەك ھەتتا ئالمانچىلىك قەغەزگە خاتىرە قالدۇرۇشقىمۇ يول قويمايتتى؛ ھەرقانداق كېلىشىم ئاغزاكى بېكىتىلەتتى. قىسقىسى، دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ لەۋزى خۇددى مورگان ھەرقانداق كۆپ سوممىلىق سودىنىمۇ قول ئېلىشىپ تۇرۇپ ئاغزاكى كېلىشىم بىلەن پۈتكۈزگەندەكىدەك قانۇنلۇق توختام كۈچىگە ئىگە ئىدى.

ئالتۇن ھەمكارلىق فوندىنىڭ ئىشلىرى دەسلەپكى بىر نەچچە يىلدا ناھايىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك يۈرۈشۈپ، ھەتتا مۆلچەردىكىدىنمۇ ئوبدان نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى. 1963-يىلى ئالتۇن مەھسۇلاتى مول بولغان سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئاشلىق ھوسۇلى بەكلا كېمىيىپ كەتكەچكە، ئاخىر ئالتۇنلىرىنى ئاچىقىپ تۆكمە قىلىپ سېتىپ، ئاشلىق ئىمپورت قىلدى. بۇنىڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ 1963-يىلى ئاخىرقى پەسلىدە ساتقان ئالتۇنلىرىنىڭ ئومۇمىي سوممىسى 470 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىپ، ئالتۇن ھەمكارلىق فوندىنىڭ بارلىق دەسمايىسىدىنمۇ ئېشىپ كەتتى. ئالدى-كەينى 21 ئايدا، ئالتۇن ھەمكارلىق فوندىنىڭ خەزىنىسىدىكى ئالتۇنلار 1 مىليارد 300 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى؛ دۇنياۋى بانكىرلارمۇ ئوڭدىن كەلگەن بۇ تەلىيگە ئىشەنمەيلا قالدى.

ئەمما، ۋىيېتنام ئۇرۇشى ئۇزلۇكسىز كۈچىيىپ كەتكەچكە، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسى دوللارنى ھەدەپ كۆپەيتىپ تارقىتىشقا

مەجبۇر بولدى. گويا كەلكۈندەك دەۋرىگەن ئامېرىكا دوللىرى ئالتۇن ھەمكارلىق فوندىنىڭ ئېشىنچا ئالتۇنلىرىنلا ئەمەس، ھەتتا دەسمايە سىنىڭ تەڭدىن تولىسىنى خورتىپ تۈگەتتى. ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىغا كۆزى يەتكەن فرانسىيە ئالتۇن ھەمكارلىق فوندىدىن بىرىنچى بولۇپ چېكىنىپ چىقتى. ھەتتا، فرانسىيە ھۆكۈمىتى قولىدىكى كۈندىن-كۈنگە كۆرسى چۈشۈپ كېتىۋاتقان ئامېرىكا دوللىرىنى ئالتۇنغا تېگىشىپ، 1962-يىلدىن 1966-يىلغىچە ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياجىنى بانكىسىدىن قىممىتى 3 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يېقىن ئالتۇننى ئايرىباشلاپ ئېلىپ پارىژغا يۆتكەپ كەتتى.

1967-يىل 11-ئايغا كەلگەندە، ئالتۇن ھەمكارلىق فوندى جەمئىي 1 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق ئالتۇن زىيان تارتتى. بۇنىڭ ئېغىرلىقى 900 تونناغا يېقىنلاشىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئامېرىكا دوللىرى دۇنياۋى ئىناۋەت كىرىزىسىغا دۇچ كەلدى.

تاقىتى تاق بولغان پىرېزىدېنت جونسون بۇنىڭ ئامالىنى قىلىش نىيىتىگە كەلدى.

شۇنداق قىلىپ پىرېزىدېنت جونسوننىڭ يېنىدىكى دۇنياۋى بانكىرلاردىن بولغان ئالىي مەسلىھەتچىلەر ئۇنىڭغا مۇنداق بىر ئەقىلنى ئۆگەتكىلى تۇردى: "قانۇنى تامچىلاتقاندىن كۆرە، شارقىراتقان تۈزۈك. شۇڭا، باشقا ئەللەرنىڭ ئالتۇن زاپىسىنى ئاز-ئازدىن خورتىپ تۈگىتىمەن، دەپ يۈرمەي، بىراقلا يۇلۇپ ئالغۇلۇق. بۇنىڭ ئۈچۈن، خەزىنىدىكى ئالتۇنلىرىمىزنىڭ ھەممىسىنى ئاچىقىپ، لوندون مېتال بازىرىنى قارا باستۇرۇۋېتەيلى؛ بۇ ئارقىلىق ئالتۇننىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا بولغان قىممىتى ئۆسۈپ كېتىش مەسلىسىنى بىراقلا ھەل قىلىپ، ئامېرىكا دوللىرىنىڭ دۇنياۋى ئىناۋىتىنى قايتا تىكلىيەلەيمىز."

پىرېزىدېنت جونسون ئەسەبىيلىك دەرىجىسىگە بېرىپ يەتكەن بۇ پىكىرنى قوبۇل كۆردى. ئامېرىكىلىقلار ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياجىنى كومىتېتىنىڭ بارلىق ئالتۇنلىرىنى مىسلىسىز كۆلەمدىكى بۇ تاۋكاغا دومىلىتىكەكچى بولدى. شۇنداق قىلىپ، تۇمەن تونناندىن ئاشىدىغان كېسەك ئالتۇن ئەنگلىيە بانكىسى بىلەن فېدېراتسىيە ئېھتىياجىنى كومىتېتىنىڭ نيۇيورك بانكىسىغا پاراخوتتا يولغا سېلىندى. بۇ ئالتۇنخۇمار دۇنياۋى ھايانكەشلەرگە بېرىلىدىغان ئاچچىق ساۋاقنىڭ تەرەددۇتى ئىدى. ناۋادا

پىلان ئوڭۇشلۇق بولسا، ئەنگلىيە بانكىسى بىلەن فېدېراتسىيە ئېھتىياتكومىتېتىنىڭ نيۇيورك بانكىسى بىرلىشىپ زور مىقدارلىق ئالتۇننىتۆكمە قىلىپ، ئالتۇن بىلەن تەمىنلەش مىقدارىنى تۇيۇقسىز ئاشۇرۇۋېتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئالتۇننىڭ باھاسى 35 ئامېرىكا دوللىرىدىن چۈشۈپ كېتىدۇ-دە، ئالتۇن هايانكەشلىرى ئالاقزادە بولۇپ كېتىپ، ئاخىر دەسمايە ئالتۇنلىرىنمۇ ئاچىقىپ دوغا تىكىشكە مەجبۇر بولىدۇ. نەتىجىدە، تۆكمە قىلىنغان ئالتۇنلار تېخمۇ ئاشىدۇ. ئەنگلىيە بانكىسى بىلەن فېدېراتسىيە ئېھتىياتكومىتېتىنىڭ نيۇيورك بانكىسى ئالتۇن خېرىدارلىرىنىڭ هەيۋىسىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىۋەتكەندىن كېيىن، ئالتۇنلارنى ئەرزىنىگە قايتۇرۇپ سېتىۋېلىپ، ئىنىسۇجىنغا تۇيدۇرماي خەزىنىسىگە ئەكىرىۋالىدۇ. دېمەك، بۇ سۇ كىرمەيدىغان مۇكەممەل پىلان ئىدى.

مەزكۇر پىلان 1968-يىلىنىڭ بېشىدىكى بىر نەچچە هەپتىدە رەسمىي يولغا قويۇلدى. ئەمما، ئالتۇنلارنىڭ بازارغا قۇمغا سۇ سىڭگەندەك سىڭىپلا كەتكەنلىكىنى كۆرگەن پىرېزىدېنت جونسون بىلەن هەمەيلەن ئالاقزادە بولۇپ كەتتى. شۇنداق قىلىپ، ئاشۇ قېتىملىق تاۋكادا ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتكومىتېتىنىڭ 9300 تونىنا ئالتۇنى زىيانغا كەتتى. بۇنىڭ بىلەن، هوقۇقپەرەسلىك تاۋكاسىدا ئۇتتۇرۇۋېتىپ شەرمەسار بولۇپ كەتكەن پىرېزىدېنت جونسون ئۇزۇنغا قالمايلا پىرېزىدېنت سايلىمىغا قايتا قاتنىشىشتىن ۋاز كەچكەنلىكىنى جاكارلىدى.

1968-يىل 3-ئايدا، ئالتۇن هەمكارلىق فوندى هالاكەت گىردابىغا بېرىپ قالدى.

3-ئاينىڭ 9-كۈنى، پىرېزىدېنتنىڭ ئالاهىدە يارەمچىسى روستوۋ پىرېزىدېنت ئەسلەتمىسىگە مۇنداق دەپ بازغانىدى:

> پىرېزىدېنتنىڭ ئىقتىساد مەسلىھەتچىلىرى مۇنداق يەكۈن چىقىرىشتى: نۆۋەتتىكى كىرىزىسقا ئالتۇننىڭ باھاسىنى ئۆستۈرۈش يولى بىلەن قارشى تۇرۇش پىكرىگە بىردەك قارشى تۇرۇش لازىم. نۇرغۇنلار ئالتۇن هەمكارلىق فوندىنىڭ مەشغۇلاتىنى ساقلاپ قېلىش تەرەپدارى بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ نەزەردە ياۋروپا بىلەن ماسلاشماق قېيىن بولغاچقا، بازارنى پەس كويغا چۈشۈرۈش بەسىي مۇشكۇل. شۇڭا، ئۇلار: ''ئاخىر ئالتۇن هەمكارلىق فوندىنى تاقۇېتىشكە مەجبۇر بولىدۇق'' دەپ

قاراشماقتا. ئەمما، كۆپچىلىك ئالتۇن ھەمكارلىق فوندىغا ئىشتىراك قىلمىغان ئەللەرنىڭ بىز بىلەن ھەمكارلىشىشقا قانداق كۆندۈرۈشىنى ئۇقالمايۋاتىدۇ. ئۇلارچە بولغاندا، خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىنى ئىشقا سالسا پايدىسى بارەڭ قىلىدۇ. ئۇلار: "قانداق قىلىش ھەققىدە 30 كۈنگىچە ئېنىق بىر قارارغا كېلىپ، ھەرىكەتكە ئۆتۈشىمىز كېرەك" دېگەن قاراشتىكەن.

باھا: بۇ پىكىرلەرنىڭ ئويلىغىنىمىزدىن بەكمۇ يىراقلاپ كەتمىگەنلىكىنى كۆرۈپ تۇرۇپسىز. مۇشۇ ھەپتىنىڭ ئاخىرى خەلقئارا ھېسابات بانكىسىنىڭ بازېل يىغىنىدىن كېيىن، ياۋروپالىقلارنىڭ قورسىقىدىكىنى تېخىمۇ توغرا تاپالايمىز.

روستۇۋ 3-ئاينىڭ 12-كۈنىدىكى ئەسلەتمىگە مۇناسىۋەتلىك يازغانىدى:

پىرېزىدېنت ئەپەندى:

بىل مارتىن(ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات كومىتېتىنىڭ رەئىسى، بازېل يىغىنىدىن ھېلىلا تارىدى)نىڭ ھالىتىدىن مۇنۇلارنى چۈشىنىپ يەتتىم:

1. ئالتۇن باھاسىدىكى ئۆزگىرىش مەسىلىسىدە، ئەنگلىيەلىكلەر بىلەن گوللاندىيەلىكلەر ئالتۇن ھەمكارلىق فوندىنى ساقلاپ قېلىش پىكرىنى قوللايدىغانىدەك قىلىدۇ. گېرمانلار ئىككىلىنىپ قېلىۋاتىدۇ. ئىتالىيەلىكلەر، بىلگىيەلىكلەر ۋە شۋېتسارىيەلىكلەر قەتئىي قارشى تۇرىدۇ.

2. كۆپچىلىك ئالتۇن ھەمكارلىق فوندىغا 500 مىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق ئالتۇن قوشۇش ۋە ئۇنىڭدىن باشقا يەنە 500 مىليون ئامېرىكا دوللىرى چىقىرىپ، فوندنىڭ ئىزچىل مەشغۇلاتىغا كاپالەتلىك قىلىش ھەققىدە كېلىشتى(ئەنگلىيە ئالتۇن بازىرى زىيىننىڭ نۆۋەتتىكى سۈرئىتىدىن قارىغاندا، ئۇنچىلىك ئالتۇن بىر نەچچە كۈنگە ئاران پايلايدۇ).

3. ياۋروپالىقلار پات ئارىدا ناھايىتى كۆڭۈلسىز بىر تاللاشقا دۇچ كېلىدىغانلىقىمىزنى ھېس قىلىپ بولدى. شۇڭا، ئۇلار لوندون ئالتۇن بازىرىنى ئىلاجسىزلىقتىن تاقاپ، ئالتۇنلىرىنى ئەرخ-ناۋاغا قاراپ بازارغا سېلىشقا تەييارلانماقتا.

4. بۇنداق ئەھۋالدا مالىيە مىنىستىرلىقى، دۆلەت ئىشلىرى مەھكىمىسى، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى كومىتېتى ۋە پىرېزىدېنتنىڭ ئىقتىساد مەسلىھەتچىلىرى ئالىمادىس ئالتۇن ھەمكارلىق فوندىنىڭ تاقالغانلىقىنى جاكارلاپ قالساق، كېيىن ھەرقايسى ئەللەرنىڭ بۇ جەھەتتە قانداق ماسلىشىدىغانلىقى ھەققىدە توپتوغرا بىر

كۈن كاللا قاتۇردى.

5. مالىيە مىنىستىرى يوفايل بىلەن بىل مارتىنىڭ زادى نېمە كويدا ئىكەنلىكىنى هازىرچە ئۇقمايمىز. بۇگۈن كەچ ياكى ئەتە ئەتىگەندە ئۇلار بىلەن مۇئداشماقچىمىز.

مېنىڭچە بولغاندا، هەقىقىي ئەهۋالنىڭ ئاشكارلىنىدىغان ۋاقتى يېقىنلاپ قېلىۋاتىدۇ.

روستوۋ 3-ئاينىڭ 14-كۈنى تەييارلىغان ئالتۇن مەسلىسى هەققىدىكى دوكلاتىدا مۇنداق يازغانىدى:

ئالىي مەسلىھەتچىلىرىمىز تۆۋەندىكىلەرده بىرلىككە كەلدى:

1. هازىرقى ئەهۋالنى ئەمدى داۋاملاشتۇرۇشقا بولمايدۇ؛ ئىشلارنىڭ ئوڭۇشلۇپ كېتىشىگە هەممىمىز تەشنا.

2. مۇشۇ هەپتىنىڭ ئاخىرى ۋاشىنگتوندا ئالتۇن هەمكارلىق فوندىغا ئىشتىراك قىلغان ئەللەر يىغىنىنى چاقىرساق.

3. ئۆتكۈنچى مەزگىلدىكى ئالتۇنغا مۇناسىۋەتلىك قائىده-نىزام، پۇل مۇئامىله بازىرى مەشغۇلاتىغا كاپالەتلىك قىلىدىغان تەدبىرلەر، تېزدىن يولغا قويۇشقا تېگىشلىك پەۋقۇلئاددە پۇل ئېلىش هوقۇقىغا ئالاقىدار سىياسەتلەر ... هەققىده مۇزاكىرىلەشسەك.

4. ئۆتكۈنچى مەزگىلده، هۆكۈمەت تەرەپ مەركىزىي بانكىسىنىڭ ئىلكىدىكى ئامېرىكا دوللىرىنى ئەسلىي باهاسى بويىچە ئالتۇنغا تېگىشىپ بەرسەك.

5. ناۋادا هېچقانداق كېلىشىم هاسىل قىلىشقا مۇمكىن بولمىسا، هۆكۈمەتنىڭ قولىدىكى ئامېرىكا دوللىرىنى ئالتۇنغا تېگىشىپ بېرىشنى ۋاقتىنچە بولسىمۇ توختىتىپ، كېيىن بۇ هەقتە جىددىي يىغىن چاقىرساق.

6. خەلقئارا پۇل مۇئامىله بازىرى مۇشۇ سەۋەبلىك بىر مەهەل قالايمىقانلىشىپ كېتىشى مۇمكىن. ئەمما، بۇ ــ باشقا ئەللەرگە ئۇزاق مۇددەتلىك بىرەر لايىهەنى قوبۇل قىلدۇرۇشنىڭ بىردىنبىر چارىسى. بىز بىردەك: "ئالتۇننىڭ باهاسىنى ئۆستۈرۈش ئەڭ ياخشى ئاقىۋەتنى كەلتۈرۈپ چىقىردۇ" دەپ قارايمىز.

شۇڭا، لوندون ئالتۇن بازىرىنى دەرهال تاقاش ياكى تاقماسلىق هەققىده بىر قارارغا كېلىشىمىز لازىمدەك قىلىدۇ.

ئالتۇن هەمكارلىق فوندى هەرقانداق تەدبىر قوللانغان بىلەنمۇ

قۇتۇلدۇرغىلى بولمايدىغان يەرگە بېرىپ بولغانىدى. 1968-يىل 3-ئاينىڭ 17-كۈنى، ئالتۇن ھەمكارلىق فوندى ئاخىر دۇكاننى يېغىشقا مەجبۇر بولدى. لوندون ئالتۇن بازىرىمۇ ئامېرىكىنىڭ تەلىپى بويىچە توپتوغرا ئىككى ھەپتە تاقىۋېتىلدى.

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى ئالتۇن ئۇرۇشىدا پاجىئەلىك مەغلۇپ بولدى؛ شۇنىڭدەك، ۋىيېتنام ئۇرۇشى ۋەزىيىتىدىمۇ ھەيران قالارلىق ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى. مىسالەن، 1968-يىل 1-ئاينىڭ 30-كۈنى، ۋىيېتنام پارتىزانلىرى جەنۇبىي ۋىيېتنامدىكى 30 ئۆلكىنىڭ مەركىزىگە بىرلا ۋاقىتتا كەڭ كۆلەملىك ھۇجۇم قوزغاپ، سايگون چېگرىسى ئىچىدىكى بىر قىسىم مۇھىم نىشانلار ۋە خۇئى قەدىمىي قەلئەسىنىمۇ ئىشغال قىلدى.

كىسسىنگېر بۇ ھەقتە مۇنداق دەپ قارىغانىدى: "بۇ قېتىمقى ھۇجۇمدا شىمالىي ۋىيېتنام گەرچە سىياسىي جەھەتتە ئۇتقان بولسىمۇ، ئەمما ھەر-بىيەتتە ئىنتايىن ئېغىر خاتالىق ئۆتكۈزدى. پارتىزانلار ئۆزلىرى كۆڭگەن سەييارە ھۇجۇم ئۇسۇلىنى تاشلاپ، ئاساسىي كۈچىنى ئامېرىكا قوشۇنى بىلەن بولغان تىنچ ئۇرۇشقا مەركەزلەشتۈرۈپ قويغاچقا، ئامېرىكا قوشۇنىنىڭ ئەۋزەل كۈچى ئالدىدا پاجىئەلىك قۇربان بەردى. ناۋادا، ئامېرىكا قوشۇنى پارتىزانلارنىڭ ھىمايىسىدىن ئايرىلغان شىمالىي ۋىيېتنام يادروئۇق قوشۇنىغا كەڭ كۆلەمدە ھۇجۇم قىلغان بولسا، ۋىيېتنام ئۇرۇشى ۋەزىيىتى ئېھتىمال باشقىچە تۈس ئالار بولغىيدى. ... ئەمما، جونسون بۇ پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويدى. چۈنكى، ئۇ ئۈچرىغان پۈل مۇئامىلە ئۇرۇشىدىكى ئېچىنىشلىق مەغلۇبىيەت ئۇنىڭ ۋىيېتنام ئۇرۇشىنى ئاداققىچە داۋاملاشتۇرغۇدەك دەرمانىنى قويمىغانىدى".

لوندون پۈل مۇئامىلە بازىرى يولۇققان پاجىئە ئامېرىكا تەدبىرىگە بەكلا ئالاقزادە قىلىۋەتتى. ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى ياقلايدىغان مۇتەئەسسىپلەر بىلەن ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى بىكار قىلىشنى ياقلايدىغان ئاساسىي ئېقىمغا تەۋەلەر ئارىسىدىكى جاڭجال ئەۋجىگە چىقتى. ئەمما، ئىككىلا تەرەپ: "پۈل مۇئامىلە ۋەزىيىتى قالايمىقانلىشىپ كەتكەن نۆۋەتتىكى ئەھۋالدا، ۋىيېتنام ئۇرۇشىنى بولدى قىلايلى" دېگەن قاراشتا ئىدى.

شۇنداق قىلىپ، ئامېرىكا جامائەت پىكرىمۇ ئۇزۇل-كېسىل ئۆز-

گىرىشكە قاراپ يۈزلەندى. 1968-يىل 2-ئاينىڭ 27-كۈنى، ۋالتېر كىرونكىت ئامېرىكىنىڭ مەغلۇبىيىتىدىن "بېشارەت" بەردى. «ۋال ستريت» گېزىتىدە مۇنداق دېيىلدى: "ۋەزىيەت بىزنى يېتەكلەپ مېڭىۋاتقان ئىلگىرىكى نىشانىمىزنى قالايمىقانلاشتۇرۇۋەتتىمۇ-قانداق؟ قارىغاندا، ئامېرىكا خەلقى ۋىيېتنام ۋەقەسى پەيدا قىلىدىغان يامان ئاقىۋىتىنى كۆتۈۋېلىشقا تەييارلىق كۆرمىسە بولمايدىغاندەك قىلىدۇ." «دەۋر» گېزىتىنىڭ 3-ئاينىڭ 15-كۈنىدىكى سانىدا مۇنداق دېيىلدى: "1968-يىلى ئامېرىكىلىقلارغا ۋىيېتنام ئۇرۇشىدا غەلىبە قىلىش، ھەتتا قىسمەن ئۈستۈنلۈككە ئېرىشىشنىڭمۇ دۇنيانىڭ غوجىئاكىسى بولمىش ئامېرىكىنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغانلىقىنى تونۇتۇپ قويدى." ۋەزىيەت "قاتتىق ئۇيقۇ"غا كەتكىلى ئۇزۇن زامانلار بولغان كېڭەش پالاتا ئەزالىرىنى ئويغاتتى. جۇملىدىن، پالاتا ئەزاسى فۇلبىرايت: "ھۆكۈمەت پارلامېنتنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالماي تۇرۇپلا ئۇرۇش كۆلىمىنى كېڭەيتىشكە ھوقۇقلۇقمۇ؟" دېگەن گۇمانىنى ئوتتۇرىغا قويدى. مانسفېيىلد: "ئۆزىمىزگە باب كەلمەيدىغان رايوندا، بىر مەيدان ناھەق ئۇرۇشقا بەنت بولۇپ قالدۇق" دەپ جاكارلىدى.

ۋىيېتنام ئۇرۇشىنىڭ ئاخىرلاشتۇرۇلۇشىغا لوندون ئالتۇن ئۇرۇشىدىكى پاجىئەلىك مەغلۇبىيەتنىڭ قابىل ھۆكۈمرانلار تەبىقىسىنىڭ پۈل مۇئامىلە جەھەتتىكى دەرمانىنى قويمىغانلىقى نېگىزلىك سەۋەب بولدى.

1968-يىل 3-ئاينىڭ 31-كۈنى، جونسون شىمالىي كەڭلىك 20 گىرادۇسنىڭ شىمالىدىكى رايونلارنى بومبىلاشنى توختىتىشنى جاكارلاپ، ۋىيېتنامغا ئەمدى كۆپلەپ ئەسكەر ئەۋەتمەيدىغانلىقىنى بىلدۈرۈش بىلەن بىللە، "بىز ۋىيېتنامدا ئەزەلدىن دۇشمەننى يوقىتىشنى نىشان قىلغان ئەمەسمىز" دەپ ئوتتۇرىغا قويدى. شۇنداقلا، پىرېزىدېنت سايلىمىغا قايتا قاتنىشىشتىن ۋاز كەچكەنلىكىنى جاكارلىدى.

قىسقىسى، ۋىيېتنام ئۇرۇشىنىڭ ئاخىرلاشتۇرۇلۇشىغا لوندون ئالتۇن ئۇرۇشىدىكى پاجىئەلىك مەغلۇبىيەتنىڭ قابىل ھۆكۈمرانلار تەبىقىسىنىڭ پۈل مۇئامىلە جەھەتتىكى دەرمانىنى قويمىغانلىقى نېگىزلىك سەۋەب بولدى.

پەۋقۇلئاددە پۇل ئېلىش ھوقۇقى

پۇلشۇناسلار قايتا-قايتا كۆرۈلۈۋاتقان ئامېرىكا دوللىرى كىرىزىسىنى باشتىن-ئاياغ: "بۇ دېگەن ئالتۇن كەملىك سەۋەبىدىن كېلىپ چىققان پۇل كىرىزىسى" دەپ تەبىرلەپ كەلدى. ئالتۇن بىرلىك تۇزۇمىنىڭ تاـ رىخىدىن كۆزەتسەك، بۇنداق پىكىرنىڭ سەۋەبىنىڭ ئورنىغا نەتىجىنى دەسستۇالغانلىق ۋەجىدىن كېلىپ چىققانلىقىنى، ئامېرىكا دوللىرى كىرىزىسىغا قانداقتۇر ئالتۇن كەملىكى ئەمەس، بەلكى ئامېرىكا دوللىرىـ نىڭ زىيادە كۆپ تارقىتىۋېتىلگەنلىكى نېگىزلىك سەۋەب بولغانلىقىنى بايقايمىز.

ئۇزاقتىن بۇيان كۆموش باھاسىنى باسقاندەك، ئالتۇن باھاسىنمۇ ئۇزاق زامانلار مابەينىدە ئاستىن-ئۈستۈن قىلىۋېتىشتىن مەقسەت ـ ئالتۇن ئىشلەپچىقىرىشىدىكى سېرىقتاللىقنى پەيدا قىلىش. ئەجەبلىنەرـ لىك يېرى شۇكى، كىشىلەر كىرىزىس يېتىپ كەلگەندە مەسىلىنىڭ ماـ ھىيىتىگە ھاللىق بىلەن يۈزلەنمەي، قانداقتۇر ھە دېسىلا ئۆزىنى ئۆزى ئالدايدىغان ھىيلە-نەيرەڭگە بېرىلدى. ئالتۇن ھەمكارلىق فوندىنىڭ كاـ رامىتى غالىتەككە چىققاندىن كېيىن، دۇنياۋى بانكىرلار كاينىس 40ـ يىللاردا ئوتتۇرىغا قويغان "قەغەز ئالتۇن" ئىدىيەسىنى ئەسكە ئالدى ۋە ئۇنىڭغا ئانچە-مۇنچە رەڭ بېرىپ، ئاخىرىدا "پەۋقۇلئاددە پۇل ئېلىش ھوقۇقى"دىن ئىبارەت "بۇيۇك ئىختىرا"نى رويابقا چىقاردى.

فىرانسىيەلىك مەشھۇر ئىقتىسادشۇناس جاككىۋېس روئوف ئېيتقانـ دەك: "پۇلشۇناسلار ئۆزلىرىنىڭ يېڭىچە بىر ئىختىراسى بىلەن، ئامېرىكا پۇلىدا كۆرۈلگەن ۋەيرانچىلىقنىڭ ئەينىنى يوشۇردى. جۇملىدىن، ھەرـ قايسى ئەللەرنىڭ مەركىزي بانكىلىرىغا بىر تۈرلۈك پەۋقۇلئاددە خەلقئاراـ لىق زاپاس پۇل تەقسىملەندى. ئەمما، پۇل پاخاللىقى پەيدا قىلىپ قويماسلىق ئۈچۈن، پەۋقۇلئاددە پۇل ئېلىش ھوقۇقى نورما ئىچىدە قاتتىق تىزگىنلىنىشى كېرەك ئىدى. مۇشۇنداق بولغاندا، پەۋقۇلئاددە پۇل ئېـ لىش ھوقۇقى ھەرقانچە قانات ياپقان تەقدىردىمۇ، ئامېرىكا شىللىسىدىكى ئامېرىكا دوللىرى قەرزىنىڭ ئازراق بىر قىسمىنى تۆلەپ بولۇشقىمۇ قادىر

بولالمىغان بولاتتى.“

ۋاھالەنكى ۋال ستريتلىقلار ھازىرقى زامان پۇل مۇئامىلە تارىخىدىكى بۇ ئىختىراسى ئۈچۈن شاد-خۇراملىققا چۆمگەنىدى:

ئامېرىكا قەغەز ئالتۇن ئىختىراسىدا غەلبە قىلدى

ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرى پائۇل ۋولك مۇخبىرلارغا خۇشاللىق بىلەن: ”پەۋقۇلئاددە پۇل ئېلىش ھوقۇقى پىلانىنى ئاخىر مۇۋەپپەقىيەتلىك يولغا قويدۇق“ دېدى. «ۋال ستريت» گېزىتى مۇنداق تەنىدە قىلدى: ”بۇ دېگەن ئامېرىكا ئىقتىسادشۇناسلىق ئېقىمىنىڭ كاتتا مۇۋەپپەقىيىتى. چۈنكى، پەقۇلئاددە پۇل ئېلىش ھوقۇقى پىلانى ’ئالتۇن ــ پۇل قىممىتىنىڭ بىردىنبىر تۈرتكىسى ۋە ئىقتىسادنىڭ شپالىق دورىسى‘ دەيدىغان قاششاقلىققا بۇاسىتە زەربە بەردى.“

ئەمما، «ۋال ستريت» گېزىتى پەۋقۇلئاددە پۇل ئېلىش ھوقۇقىمۇ ئالتۇن مىقدارى بىلەن خاراكتېرلىنىدىغان بولغاچقا، ئالتۇننىڭ يەنىلا پۇل قىممىتىگە تۈرتكە ئىكەنلىكىنى، يەنە كېلىپ پەۋقۇلئاددە پۇل ئېلىش ھوقۇقىنى ”پاخالاشتۇرۇپ“ قويۇشقا بولمايدىغانلىقىنى ئۇنتۇپ قالغانىدى.

خوپ پەۋقۇلئاددە پۇل ئېلىش ھوقۇقىنى مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ:

تارىخشۇناسلار كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ(پەۋقۇلئاددە پۇل ئېلىش ھوقۇقى)نى جون لاۋنىڭ مىسسىسىپى سۇيىقەستىدىن يارالغان ”جەنۇبىي دېڭىز كۆپۈك ئىگىلىكى“گە ئوخشاش ئىنسانىيەتنىڭ بۇيۇك ”ئىختىرا“لىرى قاتارىغا تىزىپ، ”ئالتۇنغا قىممەتداش، ئەمما ئالتۇنغا ئايرىباشلاشقا بولمايدىغان، پاتىنىتقا لايىق ئىختىرا“ دەپ ئاغزىغا كەلگەنچە تەبرىلەيدۇ. ئەمما شۇ نۇقتا ئايانكى، مەيلى قەغەز پۇل بولسۇن ياكى ئىناۋەت بىرلىكى بولسۇن، ئۇنىڭ تۈرلىرى نىسبەتتە ئالتۇنغا دەخلىسىز تېگىشكىلى مۇمكىن بولغاندىلا ئاندىن ”ئالتۇنغا قىممەتداش“ بۇيۇم دېگىلى بولىدۇ.

گېرمانىيەلىك ئىقتىسادشۇناس مېلچور پالىيى ”قەغەز ئالتۇن“ ئۇقۇمىنى قاتتىق تەنقىدلەپ مۇنداق دېگەنىدى:

پەۋقۇلئاددە پۇل ئېلىش ھوقۇقى تۈسىدىكى بۇنداق يېڭىياچە زاپاس پۇل پەقەت

تېخىمۇ ئەسەبىيلەشكەن دۇنياۋى پۇل مۇئامىلە كېڭەيمىچىلىكى ۋە پۇل پاخاللىقىغا تۈرتكە بولدى. چۈنكى، پەۋقۇلئاددە پۇل ئېلىش ھوقۇقى — پۇل پاخاللىقىغا ھېرىسمەنلەرنىڭ غەلىبىسى. ئۇلار ئاشۇ غەلىبىسى ئارقىلىق "دۇنيا پۇلى"نى ئەسەبىيلىكتىن چەكلەپ تۇرغان ئەڭ ئاخىرقى توسىقىنى بۇزۇپ تاشلاپ، "دۇنيا پۇلى"نى ئەبەدىي ئۆكسۈمەيدىغان مەنبەگە ئىگە قىلدى.

1969 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى، ئامېرىكا پارلامېنتى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات كومىتېتىغا قويۇلىدىغان ئامېرىكا دوللىرىنى 25 پىرسەنت ئالتۇنغا باغلاش ئاساسىدا تارقىتىشتىن ئىبارەت مەجبۇرىي تەلەپنى بىكار قىلدى. شۇنداق قىلىپ ئالتۇن بىلەن ئامېرىكا دوللىرى ئارىسىدىكى ئەڭ ئاخىرقى قانۇنىي ۋە مەجبۇرىي مۇناسىۋەت ئۈزۈپ تاشلاندى.

قىسقىسى، ئەڭ ئاخىرقى رېئاللىق دۇنياغا ئاشكارىلىنىدىغان چاغلار يېقىنلاپ قالغانىدى.

دۇرۇس، دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ھەر قېتىملىق پىلانى پۈتۈنلەي كۆڭۈلدىكىدەك ئىشقا ئاشقانمۇ ئەمەس. كاينس 40 ـ يىللاردا ئوتتۇرىغا قويغان پەۋقۇلئاددە پۇل ئېلىش ھوقۇقىنىڭ كەلگۈسىدە "دۇنيا پۇلى"غا ئايلىنىدىغانلىقى ھەققىدىكى تەسەۋۋۇرنى خام خىيال، دېگۈلۈك. شۇنداقتىمۇ، دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ئەينى چاغدىكى ئۇمىدۋارلىقلىرىنىڭ زاكونى يوقمۇ ئەمەس. مەسىلەن، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ئاياغلىشىش بىلەن، بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىدىن ئىبارەت بۇ "دۇنيا ھۆكۈمىتى"نىڭ قېلىپى شەكىللەندى. خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى بىلەن دۇنيا بانكىسىدىن ئىبارەت بىر جۈپ "بىرلىككە كەلگەن دۇنياۋى پۇل تارقىتىش ئاپپاراتى" تەڭلا ھازىر بولدى. ناۋادا پەۋقۇلئاددە پۇل ئېلىش ھوقۇقىمۇ مۆلچەردىكىدەك دۇنيا پۇلىغا ئايلىنالمىغان بولسا ئىدى، ئۇ چاغدا گۇل ئۈستىگە گۈل كەلگەن بولاتتى. ئەمما، "ئۆيدىكى ھېساب بازارغا توغرا كەلمەپتۇ" دېگەندەك، ئەنگلىيەلىك كاينس ئوتتۇرىغا قويغان كەلگۈسى دۇنيانىڭ "ئۇلۇغۋار پىلانى" بىلەن ئامېرىكىلىق ۋايىت ئوتتۇرىغا قويغان تەسەۋۋۇر ئارىسىدا چوڭ پەرق كېلىپ چىقتى. شۇنداق ئەمەسمۇ؟ ئامېرىكىلىقلار جۇغراپىيە ۋە ئادەمىيەت جەھەتتە ئۇستۇنلۇككە ئىگە، يېنى توم ۋە دۇنياغا ھۆكۈمران ئامېرىكا دوللىرىنىڭ ئىگىسى تۇرسا، كاينسنىڭ پىلانىغا پەرۋا قىلامتى؟! شۇنداق قىلىپ بۇ ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتىگە

ئالا كۆڭۈللۈك ئارىلاشتى. ئۇنىڭدىن باشقا ئۇلار ئۇچىنچى دۇنيا ئەللىرىدىكى مىللىي مۇستەقىللىق دولقۇنىنىڭ ئەۋجىگە چىقىدىغانلىقىنى خىيالىغا كەلتۈرۈپ باقمىغانىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئاسىيا ئەللىرىنىڭ قەد كۆتۈرۈشى دۇنيانىڭ نېگىزلىك كۈچ سېلىشتۇرمىسىنى تەۋرىتىۋەتتى. شۇنداق قىلىپ، پەۋقۇلئاددە يۇل ئېلىش هوقۇقى پىلانى ئاخىرقى هېسابتا سۇغا چىلاشتى.

ئالتۇن پۇلنى بىكار قىلىش يولىدىكى ئومۇميۈزلۈك هۇجۇم

نىكسون ئامېرىكا هۆكۈمىتىنىڭ گويا تۇغاننى بوسكەن كەلكۈندەك سىرتقا ئېقىپ كېتىۋاتقان ئالتۇنلارنى هەرقانچە قىلسىمۇ توسۇپ قالالمايۋاتقانلىقىنىڭ سەۋەبىنى چۈشەنمەيتتى ياكى چۈشىنىشنى خالىمايتتى. مۇهىمى، ئامېرىكىنىڭ كىرىم-چىقىم هېسابىدا دەھشەتلىك قىزىل رەقەم كۆرۈلگەچكە، ئامېرىكا ئەمەلىيەتتە ئالتۇن بىلەن ئامېرىكا دوللىرى ئارىسىدا مۇقىم باهانى ساقلاشقا ئامالسىز قالغانىدى. بۇنىڭ سەۋەبى ئالتۇننىڭ كەملىكىدە ئەمەس، بەلكى ئامېرىكا بانكا سىستېمىسىنىڭ ئامېرىكا دوللىرىنى زىيادە كۆپ تارقىتىۋەتكەنلىكىدە ئىدى.

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېهتىياتى بانكىسىدىن فېردىناند لىپس ئالتۇن ئۇرۇشىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى يېشىمىنى مۇنداق هېكايە قىلىدۇ:

> 1971-يىل 8-ئاينىڭ 10-كۈنى، بىر توپ بانكىرلار، ئىقتىسادشۇناسلار ۋە پۇلشۇناسلار يېڭى جېرسېيدىكى دېڭىز قىرغىقىدا بىرەسمىي مەجلىس ئۆتكۈزۈپ، پۇل كىرىزىسى مەسىلىسىنى مۇزاكىرىلىشۋاتاتتۇق. ئالاهازەل چۈشتىن كېيىن سائەت ئۈچلەردە پائۇل ۋولك پىكاپلىق يېتىپ كەلدى. ئۇ شۇ چاغدا مالىيە مىنىستىرلىقىدا پۇل مەسىلىسىگە مەسئۇل مۇئاۋىن مىنىستىر ئىدى.
>
> بىز مەسىلىنى هەل قىلىشنىڭ ئىمكانىيەتلىك لايىهەلىرى ئۈستىدە كېڭەشتۇق. مەن ئەنئەنىۋى پۇل سىياستى تەرەپدارى بولغانلىقىم ئۈچۈن، ئۆسۈم نىسبىتىنى زور مەجمىدە ئۆستۈرۈش پىكرىنى بېرىۋىدىم، بۇنى كۆپچىلىكنىڭ مەمەسى دېگۈدەك

رەت قىلدى. باشقىلار: "ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى كاساتچىلىق ھەتتا ئېغىر ئاقىۋەتكە قېلىشتىن ئەنسىرەيدىغان بولغاچقا، كىرېدىتنىڭ كېڭىيىش سۈرئىتىنى ئاستىلىتىشقا ھەرگىز ئۇنىمايدۇ" دېگەن قاراشتا ئىدى. مەن يەنە ئالتۇننىڭ باھاسىنى ئۆستۈرۈش تەكلىپىنى بەردىم. پائۇل ۋولك: "بۇ پىكىر ئورۇنلۇقتەك قىلىدۇ؛ ئەمما، پارالامېنتتىن ئۆتكۈزمەك تەس-تە!" دېدى. دېمىسمۇ، پۇل كۇرسىنىڭ چۈشۈپ كېتىشى ئېغىر مەسىلىگە ئايلىنىپ بولغان بولسىمۇ ئۆزىنى "دۇنيانىڭ غوجىئاكىسى" سانايدىغان ئامېرىكا ئۇنى ئۆز خەلقىگە بىلدۈرۈشنى خالىمايۋاتىدۇ. بۇ ھال بىزنى راستىنلا ئوڭايسىزلاندۇرۇپ قويۇۋاتىدۇ. قىسقىسى، بىز دۇچ كېلىۋاتقان پۇل كىرىزىسىنى پۇقرالارنىڭ كۆپىنچىسى ھازىرغىچە سەزمەي يۈرۈۋاتىدۇ. بۇ ھال روزۋېلتنىڭ دۆلەت جىددىي ئەھۋالغا دۇچ كەلگەن 1933-يىلى ئۆزى بىلگەن سەنەمگە دەسسىگىنىگە ئانچە ئوخشىمايدۇ.

ئاڭغىچە، پائۇل ۋولك يېنىمغا كېلىپ سورىدى:

— ناۋادا قارارلاش ھوقۇقى سىزگە بېرىلسە قانداق قىلاتتىڭىز؟

— ئۆسۈم نىسبىتى ۋە ئالتۇن باھاسىنى ئۆستۈرۈشكە رۇخسەت قىلمىغانىكەنسىز، ئەلۋەتتە ئالتۇن تېگىشپ بېرىش كەسپىنى توختىتىمەن. چۈنكى، خەزىنىدىكى ئالتۇنلارنى ئاچقىپ ھەر ئونسىيەسىنى 35 ئامېرىكا دوللىرىدىن سېتىۋېرىشنىڭ نېمە ئەھمىيىتى بولسۇن؟ — دېدىم مەن جاۋابەن. ئارىدىن بەش كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، دېگەندەكلا نىكسون ئالتۇن تېگىشپ بېرىش كەسپىنى ئەمەلدىن قالدۇردى.

1971-يىل 8-ئاينىڭ 15-كۈنى، ھەقىقىي ئەھۋال ئاخىر خەلقى ئالەمگە ئاشكارىلاندى. يەنى، ئامېرىكا ئامېرىكا دوللىرى بىلەن ئالتۇننى باغلاش ھەققىدە دۇنيا ئەھلىگە بەرگەن ۋەدىسىگە ۋاپا قىلمىدى. جۈملىدىن، ئامېرىكا 1933-يىلى روزۋېلتنىڭ ھاكىملىقى بىلەن ئامېرىكا پۇقرالىرى ئالدىدا قەرزدىن تېنىۋالغان بولسا، مانا ئەمدىلىكتە دۇنيا جامائەتچىلىكى ئالدىدا قەرزدىن تېنىۋالدى. نىكسون شۇ كۈنى ئاخشىمى سۆزلىگەن نۇتقىدا، پۇل مۇئامىلە بازىرىنى پاراكەندە قىلىۋەتكەن دۇنياۋى پۇل مۇئامىلە ھايانكەشلىرىنى قاتتىق تەنقىدلەپ، ئاندىن ئامېرىكا دوللىرىنى قوغداپ قېلىش ئۈچۈن ئامېرىكا دوللىرىنى ئالتۇنغا تېگىشىپ بېرىش كەسپىنى "ۋاقتىنچە" توختاتقانلىقىنى جاكارلىدى. خوش ئۇنداق بولسا، نىكسون ئېيتقان "ھايانكەش"لەر زادى كىم؟ ئۇ زامانلاردا سوررووسلار تېخى كىچىك ئىدى؛ تاشقى پېرېۋوت بازىرىنى بىرايتون سىستېمىسى

تىزگىنلەپ تۇرىدىغان بولغاچقا، پىرىۋوت نىسبىتى ناھايىتى مۇقىم ئىدى. يەنە كېلىپ، ئامېرىكا دوللىرىنى ئالتۇنغا تېگىشىش ھەرقانداق سېلىنمىچىنىڭ قولىدىن كېلىۋېرىدىغان ئىش ئەمەس، بەلكى ھەرقايسى ئەل مەركىزىي بانكىلىرىغا تەئەللۇق سالاھىيەت ئىدى. ئەمما، شۇ چاغدا بىرىنچى بولۇپ "ئىش تېرىغىنى" فىرانسىيە ھۆكۈمىتى بولدى.

1971-يىل 8-ئاينىڭ 15-كۈنى، نىكسون ئالتۇن بىلەن ئامېرىكا دوللىرى ئارىسىدىكى ئەڭ ئاخىرقى باغلىنىشنى ئۈزۈپ تاشلىغاندىن كېيىن، دۇنياۋى بانكىرلارنى ھاياجانغا سالىدىغان دەقىقىلەر يېتىپ كەلدى. شۇنداق قىلىپ، پۈتكۈل دۇنيا ئىنسانلار يارالغاندىن بۇيانقى قا-نۇنىي پۇل دەۋرىگە تۇنجى قېتىم قەدەم قويدى. بۇ ئىنسانىيەت جەمئىيىتى ۋە مەدەنىيىتى ئۈچۈن ئامەتمۇ، ئاپەتمۇ؟ بۇ ھەقتە ھۆكۈم چىقىرىش ھازىرچە بالدۇرلۇق قىلىدۇ.

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسى بىلەن غەربتىكى سانائەت دۆلەتلىرى ئالتۇننىڭ "ئىسكەنجىسى"دىن قۇتۇلغاندىن كېيىن، كىرېدىت كۆلىمىنى مىسلىسىز كېڭەيتىشكە كىرىشىپ، پۇلنى ئۆز خاھىشى بويىچە بولۇشىغا تارقاتقىلى تۇردى. شۇنداق قىلىپ، 2006-يىلغا كەلگەندە ئا-مېرىكىنىڭ ھۆكۈمەت، شىركەت ۋە خۇسۇسىيلار قەرزى 44 تىرىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى. بۇنىڭغا 5% لىك ئەڭ تۆۋەن نىسبەت بويىچە ھېسابلىغاندىمۇ، يىلىغا 2 تىرىليون 200 مىليارد ئامېرىكا دوللىرى ئۆ-سۈم تۆلەشكە توغرا كېلىدۇ.

مۇھىمى ئامېرىكىلىقلارنىڭ قەرزى كۆتۈرۈپ قويقۇسىز دەرىجىگە يەتتى. ئەمما، ئۇنى تۆلىمەي بولمايدۇ. ناۋادا قەرزدار تۆلىيەلمىسە ھەقدار ئۆزى تۆلەيدىغان گەپ. يامان يېرى، بۇ قەرزلەر ئاخىرقى ھېسابتا دۇنيانىڭ جاي-جايلىرىدىكى باج تاپشۇرىدىغان مېھنەتكەش پۇقراغا ئارتىلىپ قالىدىغاندەك قىلىدۇ.

"ئىقتىسادىي قاتىل" ۋە نېفىت دوللىرىنىڭ ئامېرىكىغا قايتىشى

1973-يىل 10-ئاينىڭ 6-كۈنى، تۆتىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى پارتلىدى؛ مىسىر بىلەن سۈرىيە بىرلا ۋاقىتتا ئىسرائىلىيەگە

ھۇجۇم قىلدى. دۇنياۋى بانكىلارنىڭ ئويلىغىنىدەك، ئامېرىكا ئىسرائىلىيەگە يان بېسىش سىياسىتىنى يولغا قويغاچقا، ئوتتۇرا شەرقتىكى ئىران، سەئۇدي ئەرەبىستانى ۋە تۆت ئەرەب دۆلىتى "نېفىت قورالى"نى ئىشقا سېلىپ، نېفىت باھاسىنى 70 پىرسەنت ئۆستۈرىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. بۇ ھال 20-ئەسىرنىڭ 70-يىللىرىدىن كېيىنكى دۇنيا ۋەزىيىتىگە ئىنتايىن كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتتى.

ئىراق ۋەكىلى كۆۋەيتتە چاقىرىلغان ئەرەب ئەللىرىنىڭ مىنىستىرلار مەجلىسىدە، ئامېرىكىنى ئاساسلىق ھۇجۇم نىشانى قىلىپ بېكىتىشنى قاتتىق تەلەپ قىلىش بىلەن بىرگە، باشقا ئەللەرگە ئامېرىكىنىڭ ئەرەب ئەللىرىدىكى سودا مۇلۈكلىرىنى بىرلىكتە مۇسادىرە قىلىپ دۆلەت ئىلكىگە ئۆتكۈزۈۋېلىش، ئامېرىكىنىڭ ئەرەب ئەللىرىدىن نېفىت كىرگۈزۈشىنى چەكلەپ، ئامېرىكا بانكىلىرىدىكى مەبلەغلىرىنىڭ ھەممىسىنى چېقىرىۋېلىش تەكلىپىنى بەردى. ئۇنىڭچە بولغاندا، بۇ ئامېرىكىنى 29 يىلدىن بۇيانقى ئەڭ ئېغىر ئىقتىسادي كىرىزىسقا غەرق قىلىدىغان چارە ئىدى. قىزىققانلىق بىلەن قويۇلغان بۇ نەكلىپ گەرچە قوبۇللانمىغان بولسىمۇ، ئەمما، 10-ئاينىڭ 17-كۈنى ئۇلار نېفىت ئىشلەپچىقىرىش مىقدارىنى بەش پىرسەنت ئازايتىش، شۇنداقلا تاكى سىياسىي نىشانىنى ئىشقا ئاشۇرغىچە، ئېيىغا بەش پىرسەنتتىن ئازايتىپ بېرىش ھەققىدە بىرلىككە كەلدى.

10-ئاينىڭ 19-كۈنى پىرېزىدېنت نىكسون پارلامېنتتىن ئىسرائىلىيەگە 2 مىليارد 200 مىليون ئامېرىكا دوللىرى جىددي يارەدەم بېرىشنى تەلەپ قىلدى. 10-ئاينىڭ 20-كۈنى سەئۇدي ئەرەبىستانى بىلەن باشقا ئەرەب ئەللىرى ئامېرىكىغا چېقىرىلىدىغان نېفىتنى توختىتىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. نەتىجىدە خەلقئارا نېفىت باھاسى شىددەت بىلەن ئۆسكىلى تۇردى. جۈملىدىن، 1970-يىلى بىر بارىل(تۇڭ) خام نېفىتنىڭ باھاسى 1.39 ئامېرىكا دوللىرى ئىدى؛ 1974-يىلغا كەلگەندە 8.32 ئامېرىكا دوللىرىغا ئۆرلەپ كەتتى. نېفىت ئىمبارگوسى گەرچە 1974-يىل 3-ئايغىچە بەش يىللا داۋاملاشقان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ غەرب جەمئىيىتىنى قاتتىق زىلزىلىگە سېلىۋەتتى.

دۇنياۋى بانكىلار تۈرلۈك ئامال-چارىلەر بىلەن سەئۇدي ئەرەبىستانى قاتارلىق ئەللەرگە ئاققان نېفىت دوللىرىنى ئامېرىكىغا قايتۇرۇپ كېلىشكە

كاپالەتلىك قىلدى.

ئامېرىكىلىقلار ئىنچىكە تەھلىل قىلىپ كۆرگەندىن كېيىن، ئوتتۇرا شەرقتىكى نېفىت ئېكسپورت قىلىدىغان ئەللەرنى "بۆلۈپ تىزگىنلەش" تاكتىكىسى ئارقىلىق، ئىچكى جەھەتتە پارچىلۇۋېتىش نىيىتىگە كەلدى. بۇنىڭدىكى ئاساسلىق ھۇجۇم نىشانى سەئۇدىي ئەرەبىستانى ئىدى. يېرى كەڭ، ئادىمى شالاڭ سەئۇدىي ئەرەبىستانى ــ نېفىتقا باي دۆلەت. ئوتتۇرا شەرقنىڭ كىندىكىگە جايلاشقان سەئۇدىي ئەرەبىستانىنى ئىران، سۇرىيە، ئىراق، ئىسرائىلىيە قاتارلىق قوشنا ئەللەر ئوراپ تۇرىدۇ. ئەمما، ھەربىي قوغدىنىش ئىقتىدارى ئىنتايىن ئاجىز بولغاچقا، سەئۇدىي ئوردا ئەھلى قاتتىق تەشۋىش ئىچىدە ئۆتىدۇ. سەئۇدىينىڭ بۇ جەھەتتىكى ئاجىزلىقىنى بايقىغان ئامېرىكا سەئۇدىي ئەرەبىستانىنى ئۆزىگە تارتىش ئۈچۈن، سىياسىي جەھەتتە ئەتراپلىق مەدەت بېرىپ گېزى كەلگەندە ھەربىي قىسىم ئارقىلىق قوغداش، تېخنىكا ياردىمى ۋە ھەربىي تەلىم-تەربىيە ئارقىلىق خان جەمەتىنىڭ ئەبەدىي ئەمىنلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش تەكلىپىنى بەردى. سەئۇدىي ئەرەبىستانى بۇنىڭ بەدىلىگە، نېفىت سودىسى راسچوتىدا ئامېرىكا دوللىرىنى قوللىنىپ، بۇ ئارقىلىق تاپقان نېفىت دوللىرىغا چوقۇم ئامېرىكا زاپىسىنى سېتىۋېلىشى، ئامېرىكىنى نېفىت بىلەن تەمىنلەشكە كاپالەتلىك قىلىپ، نېفىت باھاسىنى ئۆز-گەرتىشتە ئامېرىكىنىڭ ماقۇللۇقىنى ئېلىشى، ئىران، ئىراق، ھىندونېزىيە ۋە ۋېنېسۇئېلا قاتارلىق ئەللەر ناۋادا ئامېرىكىغا نېفىت چىقىرىشنى چەكلىۋەتسە، شۇ سەۋەبتىن كېمەيگەن نېفىتنى سەئۇدىي ئە-رەبىستانى تولۇقلاپ بېرىشى، شۇنىڭدەك ئامېرىكىغا نېفىت چىقىرىشنى چەكلىمەكچى بولۇۋاتقان باشقا ئەللەرنى "نەسىھەت" بىلەن نىيىتىدىن يانداۋرۇشى لازىم ئىدى.

"ئىقتىسادىي قاتىل" جون پېركىنس سەئۇدىي ئەرەبىستانىغا مۇشۇ پىلانىنى كونكرېت يولغا قويۇشقا ئەۋەتىلدى. مەشھۇر قۇرۇلۇش شىر-كىتىنىڭ "باش ئىقتىسادشۇناسى" بولمىش جون پېركىنسنىڭ ۋەزىپىسى "سەئۇدىي ئەرەبىستانىغا سىلىنغان ئامېرىكا سىلىنمىلىرىنى ئەڭ يۇقىرى ئۈنۈمگە ئېرىشتۇرۇش، بۇنىڭ ئالدىنقى شەرتى، قۇرۇلۇش تۈرلىرىنى ئا-مېرىكا شىركەتلىرىنىڭ قولغا كەلتۈرۈشىگە ئىمكانىيەت يارىتىش ئىدى، ئەلۋەتتە."

بىر مەھەل چوڭقۇر ئويلانغان جون پېركىنسنىڭ كاللىسىغا شۇنداق بىر ئىلهام كەلدى: سەئۇدي ئەرەبىستانى پايتەختى رىيادنىڭ كوچىلىرىدىكى قوي پادىلىرى بۇ يېڭى دەۋرگە پەقەتلا ياراشمىغانىدى. شۇڭا، رىيادتا كەڭ-كۆلەملىك شەھەر قۇرۇلۇشى ئېلىپ بارسا، نۇرغۇن نېفىت دوللىرى تاپقىلى بولاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، OPEC (نېفىت ئېكسپورت قىلىدىغان ئەللەر تەشكىلاتى)قا ئەزا ئەللەردىكى ئىقتىسادشۇناسلار ئۆزلىرىنىڭ نېفىت ئايرىش زاۋۇتلىرىنى قۇرۇپ، نېفىتنى ئىنچىكە پىششىقلاپ ئىشلەش ئارقىلىق خام نېفىت ساتقانغا قارىغاندا كۆپەرەك پايدا يارىتىشنى ھەدەپ تەۋسىيە قىلىۋاتاتتى. شۇنىڭ بىلەن جون پېركىنس مەسىلىنى ھەممە رازى بولغۇدەك ھەل قىلىشنىڭ ئامالىنى تاپتى: ئالدى بىلەن ئىشنى كوچىدىكى قوي پادىلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشتىن باشلايدىغان گەپ؛ نېفىت دوللىرى كىرىمى ئامېرىكىنىڭ زامانىۋى ئەخلەت بىر تەرەپ قىلىش ئۈسكۈنىلىرىنى قىممەت باھادا سېتىۋېلىشقا ئىشلىتىلىدۇ؛ رىياد شەھىرىنىڭ مۇھىتىنى ياخشىلاش ئۈچۈن، ئامېرىكىنىڭ سەرخىل ئۈسكۈنىلىرىگە تايانماي بولمايدۇ. سانائەت جەھەتتە، نېفىت دوللىرى نېفىت توشۇشقا سەرپ قىلىنىدۇ؛ نېفىت ئايرىشقا لازىملىق ئۇل ئەسلىھەلەر جەھەتتە، زور كۆلەملىك نېفىت ئايرىش سانائىتى رايونى بار-يوقلىقىدا قەد كۆتۈرىدۇ؛ ئۇنىڭ ئەتراپىنى چوڭ تېپتىكى سانائەت باغچىسى، ئېلېكتىر ئىستانسىسى، تىرانسفورماتور ۋە توك يەتكۈزۈش سىستېمىسى، تېز سۈرئەتلىك تاشيول، نېفىت تۇرۇبىلىرى، ئالاقە سىستېمىسى، ئايرودۇرۇم، ئۆزگەرتىپ قۇرۇلغان پورت ۋە شۇلارغا يانداشتۇرۇلغان كەڭ كۆلەملىك مۇلازىمەت سىستېمىسى ئوراپ تۇرىدۇ.

جون پېركىنسنىڭ پىلانى مۇنداق ئىككى چوڭ تۈرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ: بىرى، ئۇل مۇئەسسەسىلەر قۇرۇلۇشى تۈرى؛ يەنە بىرى، ئۇزاق مۇددەتلىك مۇلازىمەت ۋە باشقۇرۇش تۈرى. ئامېرىكىنىڭ MAIN، Bechtel Brow & Root، Halliburton، Stone & Webster قاتارلىق شىركەتلىرى يۇقىرىقى تۈرلەر بويىچە ئىمزالانغان توختاملارنىڭ شاراپىتىدە نەچچە ئون يىلغىچە ناھايىتى نۇرغۇن نەپ ئالىدۇ.

جون پېركىنس بۇنىڭدا ئەڭ يېرىم ئارىلىدا بارلىققا كېلىدىغان غايەت زور كەسىپ زەنجىرىنى قوغداشتىن ئىبارەت يىراق كەلگۈسى نىشانىنى نەزەردە تۇتقانىدى. چۈنكى، گېزى كەلگەندە ئامېرىكا ھەربىي بازا قۇرۇلۇشى، دۆلەت مۇداپىئە سانائىتى قۇرۇلۇشى ۋە شۇنىڭغا يانداش تۈرلەر

ھەققىدىكى توختاملار زور كۆلەملىك باشقۇرۇش ۋە مۇلازىمەتكە مۇناسىۋەتلىك توختاملارنى ئاپىردە قىلىدۇ. يۇقىرىقى قۇرۇلۇش تۈرلىرى يەنە ھەربىي ئايروۋدرۇم قۇرۇلۇشى، باشقۇرۇلما سىناردە بازىسى قۇرۇلۇشى، تەربىيەلەش مەركىزى قۇرۇلۇشى قاتارلىق يېڭىچە قۇرۇلۇش تۈرلىرىنىڭ يولغا قويۇلۇشىغا تۈرتكە بولىدۇ.

جون پېركىنس بۇنىڭدا نېفىت دوللىرىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىنى ئامېرىكىغا قايتۇرۇشنىلا ئەمەس، ئاشۇ غايەت زور مەبلەغدىن كەلگەن ئۆسۈم كىرىمىنىڭ ھەممىسىنى ئامېرىكا شىركەتلىرىگە سەرپ قىلىشنى نىشانلىغانىدى.

جون پېركىنسنىڭ نەزەردە، سەئۇدىي ئەرەبىستانى كۆز ئالدىدا ھازىر بولغان "زامانىۋى" سانائەت ئۇل مۇئەسسەسىلەر قۇرۇلۇشى ۋە يېڭىچە شەھەر مۇھىتىدىن پەخىرلىنىدۇ. OPEC قا ئەزا ئەللەر سەئۇدىي ئەرەبىستانىنىڭ ھەش-پەش دېگۈچە "زامانىۋى دۆلەت"كە ئايلىنىپ بولغانلىقىغا ھەۋەس قىلىشىدۇ. بۇنىڭ بىلەن، مەزكۇر پىلانىنى ئاشۇ ئەللەردىمۇ يولغا قويۇش ئىمكانىيىتى ھازىرلىنىدۇ.

جون پېركىنسنىڭ بۇ پىلانى ۋە "ۋائىز"لىق قۇدرىتى پەردە ئارقىسىدىكى خوجايىننى بەكمۇ رازى قىلدى. دوكتور كىسسىنگېر ئاشۇ ئۇلۇغۋار پىلاننىڭ دالالىتىدە 1974-يىلى سەئۇدىي ئەرەبىستانىغا كېلىپ، نېفىت دوللىرى خۇسۇسىدىكى مۇھىم سىياسەتنىڭ يۆنىلىشىنى ئاخىر بېكىتتى.

شۇنداق قىلىپ، ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنىڭ ھىمايىسىدىن مەھرۇم قىلىپ يىلتىزى بوشاپ كەتكەن ئامېرىكا دوللىرى "نېفىت"تىن ئىبارەت بۇ پاناھگاھنى تاپتى.

رېگاننىڭ قەستكە ئۇچرىشى: ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى ساقلاپ قېلىش ئۇمىدىنىڭ پۈتۈنلەي بىتچىت قىلىنىشى

ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمى دۇنيا مىقياسىدا پۈتۈنلەي بىكار قىلىۋېتىلگەن بولسىمۇ، ئەمما شۇبتسارىيە قاتارلىق بىر نەچچە دۆلەتتىن

باشقا ئەللەردە ئالتۇن بىلەن قەغەز پۇل ئارىسىدا ئەزەلدىنلا ھېچقانداق باغلىنىش يوق ئىدى. شۇنداقتىمۇ، 70-يىللاردا ئالتۇن باھاسىنىڭ ئىز-چىل ئۆسۈپ بارغانلىقى دۇنياۋى بانكىرلارنى بەكلا دەككە-دۈككىگە سالدى. شۇڭا، ئالتۇن بىرلىك تۇرۇمىنى تىرىلىپ قېلىشتىن توسۇش ئۈلار ئۈچۈن ھەممىدىن مۇھىم ۋەزىپە ئىدى.

ئامېرىكا ھۆكۈمىتى جاھان ئەھلىگە ئالتۇننىڭ ئادەتتىكى مېتال ئىكەنلىكىنى تونۇتۇپ، كىشىلەرنىڭ ئامېرىكا دوللىرىدىن ئىبارەت بۇ قەغەز پۇلغا بولغان ئىشەنچىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن، 1975-يىل 1-ئاينىڭ 1-كۈنى، ئامېرىكا پۇقرالىرى 40 يىلدىن بۇيان ئەمەل قىلىپ كېلىۋاتقان "ئالتۇن ساقلاشنى مەنئىي قىلىش بۇيرۇقى"نى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى قارارلىدى. باشقا ئەللەر پۇقرالارنىڭ ئالتۇنغا بولغان ئېھتىياجىنى پەسەيتىش ئۈچۈن، ئالتۇندىن يۇقىرى باج ئېلىش چارىسىنى قوللاندى. بەزى ئەللەر پۇقرالاردىن 50 پىرسەنتلىك يۇقىرى نىسبەت بويىچە ئالتۇن قوشۇلما قىممەت بېجى ئالدى. ئامېرىكا پۇقرالىرى ئالتۇن پۇل مۇئامىلە ساھەسىدىن سۈپۈرۈپ چىقىرىلغان 40 يىلدىن كېيىنكى بۈگۈنكى كۈندە ئالتۇننى ئاساسەن ئۇنتۇپ كېتىشتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئالتۇن سېتىۋېلىش ھەم مۇرەككەپ، ھەم بىئەپ ئىش بولغاچقا، ئالتۇن چەكلەش بۇيرۇقىنىڭ تۈيۇقسىز بىكار قىلىنىشى مۆلچەردىكىدەك جىددىيچىلىك پەيدا قىلالىمىدى. بۇنىڭ بىلەن دۇنياۋى بانكىرلار ئاخىر "ئۇھ" دېدى. كېيىنكى كۈنلەردە ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات كومىتېتىغا رەئىس بولغان پائۇل ۋولك سابىق مەركىزىي بانكىر جون ئېكىستىنىڭ قولىدىكى تىللانى كۆرۈپ ھەيرانلىق بىلەن: "جون، بۇ تىللانى نەدىن تاپتىڭىز؟" دەپ سورىغانىدى.

ۋېرنېست ۋىلكېر «ئالتۇنغا نېمە ئۈچۈن تەقەززامىز؟» ناملىق كىتابىدا دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ئالتۇننى يەكلەشتىكى مۇددىئاسىنى مۇنداق بايان قىلغانىدى:

> ئامېرىكا 1975-يىلدىن باشلاپ، خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىغا ئەزا ئەللەرنىڭ ماسلىشىشى بىلەن دۇنيا ئالتۇن بازىرىنى ئىسكەنجىگە ئېلىشقا ئاتلانىدى. ئالتۇن باھاسىنى بېسىشتىن مەقسەت — ئاساسلىق ئەللەر پۇقرالىرىنى قەغەز پۇلنىڭ ئالتۇندىن ئوبدان ئىكەنلىكىگە ئىشەندۈرۈپ، قەغەز پۇلنى ھەددىدىن زىيادە كۆپ تارقىتىش تەدبىرىنىڭ ئىزچىل داۋاملىشىشىغا كاپالەتلىك قىلىش ئىدى.

ئىقتىسادشۇناسلار تۇشمۇتۇشتىن: "ئالتۇنلىق ھۆكۈمەتنىڭ نەزىرىگە ئېلىنالمىغانلىقى ئۈنۈڭ ھېچقانداق قىممىتى قالمىغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ" دەپ قاراشتى. بەزىلەر ھەتتا: "ھەر ئونسىيە ئالتۇنلىق 'ئىچكى باھاسى' 25 ئامېرىكا دوللىرى بولسا ئەڭ مۇۋاپىق بولىدۇ" دېيىشتى.

ئامېرىكا بىلەن غەربتىكى سانائەت ئەللىرى ئالتۇنلىڭ تەسىرىنى تاۋلاش ئۈچۈن، 1975-يىل 8-ئايدا ھەرقايسى ئەللەرنىڭ ئالتۇن زاپىسىنى ئەمدى كۆپەيتمەسلىك، خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىدىن 50 مىليون ئونسىيە ئالتۇننى تۆكمە قىلىپ سېتىش ئارقىلىق ئالتۇن باھاسىنى چۈشۈرۈش ھەققىدە قارار ماقۇللىدى. ئەمما، ئالتۇن باھاسى بۇنىڭلىق بىلەن تەۋرەپمۇ قويمىدى. ئەكسىچە، 1979-يىل 9-ئايغا كەلگەندە بىر ئونسىيە ئالتۇن 430 ئامېرىكا دوللىرىغا چىقىپ، 1971-يىلى بىرايتون سىستېمىسى پارچىلانغان چاغدىكى باھادىن ئون نەچچە ھەسسە ئۆرلەپ كەتتى.

ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقى 1975-يىل 1-ئايدا ئالتۇنلىرىنى ئاچىقىپ تالاشتۇرۇپ سېتىشقا باشلىدى. كېيىن سېتىلىدىغان ئالتۇن مىقدارىنى ئەسلىدىكى 300 مىڭ ئونسىيەدىن 750 مىڭ ئونسىيەگە ئۆرلىتىپمۇ باقتى. ئەمما، بۇ تەدبىر ئالتۇن بازىرىنى سوۋۇتالمىدى. پەقەت مالىيە مىنىستىرلىقى 1978-يىل 11-ئايدا باز-بازغا سېلىنىدىغان ئالتۇن مىقدارىنى 1 مىليون 500 مىڭ ئونسىيەگە يەتكۈزۈدىغانلىقىنى جاكارلىغاندا بازاردىكى ئالتۇن باھاسى ئازراق چۈشكەن بولدى. ئەمما، ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقى 1979-يىل 10-ئاينىڭ 16-كۈنىگە كەلگەندە پايلىيالماي، ئاخىر ئالتۇننى قەرەللىك باز-بازغا سېلىشنى قەرەلسىزگە ئۆزگەرتكەنلىكىنى جاكارلىدى.

شۇنداق قىلىپ، بىر ئونسىيە ئالتۇنىڭ 400 ئامېرىكا دوللىرلىق باھاسى ئومۇمىيۈزلۈك ھالدا: " 1933-يىلدىن بۇيان ھەددى-ھېسابسىز تارقىتىۋېتىلگەن ئامېرىكا دوللىرىغا سېلىشتۇرغاندا ئەقىلگە سىغىدۇ؛ شۇڭا، ئۇنى ھەم مۇقىم، ھەم سىجىل باھا، دېيىشكە بولىدۇ" دەپ قارالدى.

ئەمما، 1979-يىل 11-ئايدا پارتلىغان "ئىران تۇتقۇنلار كىرىزىسى"

ئالتۇننىڭ ئۆزاقتىن بۇيانقى باھا يۆزلىنىشىنى بىراقلا بۇرىۋەتتى. ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى ئىرانىنىڭ ئامېرىكىدىكى ئالتۇنلىرىنى توڭلىتىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. بۇ تەدبىر دۇنيادىكى ھەرقايسى ئەل مەركىزىي بانكىلىرىنى تەمتىرىتىپ قويدى. چۈنكى، ئامېرىكا ناۋادا ئىرانىنىڭ ئامېرىكىدىكى ئالتۇنلىرىنى توڭلىتىۋېتەلىسە، دېمەك، باشقا ئەللەرنىڭ ئامېرىكىدىكى ئالتۇنلىرىمۇ بىخەتەر ئەمەس، دېگەن گەپ. شۇنداق قىلىپ، باشقا ئەل بانكىلىرىمۇ ئالغان ئالتۇنلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئۈدۈللۇق ئۆز دۆلىتىگە يۆتكەپ كەتتى. بۇنىڭدىن زىيادە ئالاقزادە بولۇپ كەتكەن ئىران خەلقئارا بازاردىن تەلۋىلەرچە ئالتۇن سېتىۋالغىلى تۇردى. ئىراقمۇ ناھايىتى تېزلا ئالتۇننى ئاغزىدىن چىقىرىغا ئالىدىغانلار سېپىگە قوشۇلۇپ كەتتى. بۇنىڭ بىلەن، بىر نەچچە ھەپتە ئۆتە-ئۆتمەي، بىر ئونسىيە ئالتۇننىڭ باھاسى 850 ئامېرىكا دوللىرىغا چىقتى.

بۇ جەددي ئۆزگىرىشنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن رېگان ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈرگەندىلا ئاندىن ئامېرىكا ئىقتىسادىنى قۇتقازغىلى بولىدىغانلىقىغا ئىشەندى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ 1981-يىل 1-ئايدا ۋەزىپىگە ئولتۇرۇپلا، پارلامېنتتىن "ئالتۇن كومىتېتى" قۇرۇپ، ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مۇمكىنچىلىكىنى تەتقىق قىلىپ بېقىشنى تەلەپ قىلدى. ئەمما، ئۇنىڭ بۇ تەدبىرى دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ يېغىرىغا تېگىپ كەتكەنىدى. 1981-يىل 3-ئاينىڭ 30-كۈنى، ئاق سارايغا كىرگىنىگە 69 كۈن بولغان رېگان سىنكلېي ئىسىملىك بىر چولپانخۇمارنىڭ تۈيۇقسىز ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى. ئوق رېگاننىڭ يۈرىكىگە تەگكىلى بىر سانتىلا قالغانىدى.

> بۇ جەددي ئۆزگىرىشنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن رېگان، ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈرگەندىلا ئاندىن ئامېرىكا ئىقتىسادىنى قۇتقازغىلى بولىدىغانلىقىغا ئىشەندى.

ئېيتىلىشىچە، ھېلىقى چولپانخۇمار داڭلىق كىنو چولپىنى جۇدى فوستېرنىڭ دىققىتىنى تارتىش نىيىتىدە شۇنداق قىلغانمىش. ئامېرىكا پىرېزىدېنتلىرىنى قەستلىگەن باشقا قاتىللارغا ئوخشاش، بۇ چولپانخۇمارمۇ "نېرۋىسى چاتاق ئېلىشمان"غا چىقىرىلدى.

ئاشۇ بىر پاي ئوق رېگاننى "سەگىتىپ"لا قالماي، ئالتۇن بىرلىك

تۈزۈمىنى ساقلاپ قېلىش ئۈمىدىنى پۈتۈنلەي بىتچىت قىلدى. 1982-يىلى "ئالتۇن كومىتېتى" ئىككىگە قارشى 15 ئاۋاز بىلەن ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش پىكرىنى رەت قىلدى؛ پىرېزىدېنت ريگانمۇ بۇ قارارغا ماقۇللۇق بىلدۈردى.

شۇنىڭدىن كېيىن، ئامېرىكا پىرېزىدېنتلىرىنىڭ ھېچقايسىسى ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى تىلغا ئېلىشقا پېتىنالماس بولۇپ كەتتى.

خۇلاسە كالام

☜ كېنىدى پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتكومىتېتىنىڭ قولىدىن تارتىۋېلىپ، دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ئامېرىكىدىكى تەسىرىنى تۇگىتىشكە ئۇرۇنۇپ بېقىۋىدى، ئەجىلىدىن بۇرۇن كېتىپ قالدى.

☜ كۆمۈش بىرلىك قىلىنغان پۇل تۈزۈمىنى قوغداپ قېلىش بىلەن ئۇنى بىكار قىلىۋېتىش كېنىدى بىلەن دۇنياۋى بانكىرلار ئارىسىدىكى كۈرەشنىڭ نېگىزى ئىدى.

☜ جونسون تەختكە چىققاندىن كېيىن، كۆمۈش چەكنى تارقىتىشتىن توختىتىش بىلەن بىرگە خەزىنىدىكى كۆمۈشنى تۆكمە قىلىپ سېتىپ، ئاخىر كۆمۈش چەكنى بىكار قىلىۋەتتى.

☜ ۋېيېتنام ئۇرۇشىنىڭ ئاخىرلاشتۇرۇلۇشىغا لوندون ئالتۇن ئۇرۇشىدىكى پاجىئەلىك مەغلۇبىيەتنىڭ قابىل ھۆكۈمرانلار تەبىقىسىنىڭ پۇل مۇئامىلە جەھەتتىكى دەرمانىنى قويمىغانلىقى نېگىزلىك سەۋەب بولدى.

☜ دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ كاتتا ئىختىراسى بولمىش "پەقۇلئادە پۇل ئېلىش ھوقۇقى" ئامېرىكا پۇلىدا كۆرۈلگەن ۋەيرانچىلىقنىڭ ئەينىنى يوشۇردى.

☜ نىكسون ئامېرىكا دوللىرىنى ئالتۇنغا تېگىشىش كەسپىنى توختىتىۋىدى، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى بىلەن غەربتىكى سانائەت دۆلەتلىرى ئالتۇننىڭ "ئىسكەنجىسى"دىن قۇتۇلغانىدىن كېيىن، كىرىدىت كۆلىمىنى مىسلىسىز كېڭەيتىشكە باشلىدى.

☜ "ئىقتىسادىي قاتىل" جون پېركىنس نېفت ئايرىشقا لازىملىق ئۇل مۇئەسسەسە قۇرۇلۇشى پىلانىنى يولغا قويۇش ئارقىلىق، سەئۇدىي ئەرەبىستانىنى زامانىۋىلاشتۇرۇشقا ياردەم بەرمەكچى بولدى. بۇنىڭدىن مەقسەت نېفت دوللىرىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئامېرىكىغا قايتۇرۇپ، ئامېرىكا دوللىرىغا نېفتنى پاناھگاھ قىلىپ بېرىش ئىدى.

☜ رېگان ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈرگەندىلا ئاندىن ئامېرىكا ئىقتىسادىنى قۇتقازغىلى بولىدىغانلىقىغا ئىشەنىدى. ئەمما بۇ تەدبىر دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ يېغىرىغا تېگىپ كەتكەچكە، تۈيۇقسىزلا زىيان-زەخمەتكە ئۇچرىدى. بۇنىڭ بىلەن ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۇمىدىمۇ بىتچىت بولدى.

CURRENCY WAR

سەككزىنچى باب

داۋراڭسىز ئۇرۇش ــ پۇل ئۇرۇشى

بىز ئېگىز قاپىتالدا بىر توپ قانداغلىغا كۆز تىكىپ تۇرغان بۆرىلەرگە ئوخشايمىز. تايلاند ئىقتىسادى قارىماققا ئاسىيا يولۇسىنىڭ كۆچىگە ئوخشىغىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە يارىلانغان ئولجا، خالاس. ئۇۋدا ئاجىز-ئورۇق ئولجىلارنى ئوۋلىشىمىزدىن مەقسەت ــ ھېلىقى بىر توپ قانداغلىنىڭ تىمىن ۋە ئەمىلىگىگە كايىلەتلىك قىلىش.

ــ «دەۋر» ژۇرنىلى 1997 ـ يىل

باش بايان

هەممەيلەنگە مەلۇم بولغنندەك، كىمكى مەلۇم بىر تۈرلۈك تاۋارنى مونوپول قىلىۋالالسا، ئۇ زىيادە نۇرغۇن پايدىغا ئېرىشەلەيدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە پۇل ــ ھەرقانداق ئادەمگە لازىملىق تاۋار. شۇڭا، مەلۇم بىر دۆلەتنىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى قولغا كىرگۈزۈۋالالىغان ئادەم ھەددى ـ ھېسابسىز پايدا يارىتىش ۋاستىسىگە ئىگە بولغان بولىدۇ. دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ نەچچە ئەسىردىن بۇيان، مەلۇم بىر دۆلەتنىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىش كويىدا، پۈتكۈل ئەس ـ يادى بىلەن بارلىق ھۈنىرىنى ۋاستە تاللىماي ئىشقا سېلىۋاتقانلىقى دەل مۇشۇ سەۋەبتىن. چۈنكى، ئۇلارنىڭ ئەڭ ئاخىرقى نىشانى ــ پۈتۈن دۇنيانىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى مونوپول قىلىۋېلىش.

دۇنياۋى بانكىرلار دۇنيا پۇلى تارقىتىشتىن ئىبارەت بۇ ئىستراتېگىيەلىك ئورۇندا مۇستەھكەم پۈت تىرەپ تۇرۇش ئۈچۈن، 20 ـ ئەسىرنىڭ 70 ـ يىللىرىدىن باشلاپ، ئامېرىكا دوللىرىغا بولغان ئىشەنچنى كۈچەيتىش، تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەر ئىقتىسادىنى "پارچىلاش" ۋە يوشۇرۇن رەقىبلەرنى تارمار قىلىش خۇسۇسىدىكى پۇل ئۇرۇشلىرىنى قوزغىدى. ئۇنىڭدىكى ئىستراتېگىيەلىك مۇددىئا دۇنيا ئىقتىسادىنى "كونترولۇق ئىچىدە پارچىلاپ"، "دۇنياۋى ھۆكۈمەت"، "دۇنيا پۇلى" ۋە "دۇنياۋى باج" ئەندىزىسى ئۈچۈن پۇختا ئاساس سېلىش ئىدى.

"پەۋقۇلئادده مەنپەئەتدارلار گۇرۇھى" بولمىش دۇنياۋى بانكىرلار ھېچقانداق بىر دۆلەت ۋە ھۆكۈمەتكە ساداقەت يەتكۈزمەيلا قالماستىن، ئەكسىچە دۆلەت ۋە ھۆكۈمەتنى ئالقىنىدا چۆرگىتىلىدۇ. ئۇلار مەلۇم بىر تارىخىي باسقۇچتا ئامېرىكا دوللىرى ۋە ئامېرىكىنىڭ كۈچىدىن پايدىلىنىدۇ. ئەمما، تەييارلىقلىرى پۈتكەن ھامان ئامېرىكا دوللىرىغا قارشى ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، دۇنيا مىقياسىدا 1929 ـ يىلدىكىدەك ئېغىر ئىقتىسادىي كىرىزىس پەيدا قىلىپ، شۇ ئارقىلىق ھەرقايسى ئەللەر ھۆكۈمەتلىرىنى نۇرغۇن جەھەتلەردىكى ئىگىلىك ھوقۇقىدىن ۋاز كېچىپ، رايونلۇق پۇل ۋە رايونلۇق ھۆكۈمەت تۈزۈمىنى يولغا قويۇشقا مەجبۇر قىلىدۇ.

دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ جۇڭگونىڭ پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىغا زەربە بېرىشنى ئىنتايىن مۇھىم ۋەزىپە قىلغانلىقى ئېنىق. شۇڭا، مەسىلە ئۇلارنىڭ جۇڭگوغا قول سالىدىغان ـ سالمايدىغانلىقىدا ئەمەس، بەلكى قاچان، قانداق قول سالىدىغانلىقىدا. بۇنداق ئەھۋالدا تەلەي سىناپ بېقىش كويىدىكى ھەرقانداق تەسەۋۋۇر بالا ـ قازا ئېلىپ كېلىدۇ.

دۇنياۋى بانكىرلار بۇنىڭدا ياپونىيەگە زەربە بەرگەن چاغدىكىگە ئوپئوخشاش ئىستراتېگىيە ۋە تاكتىكا قوللىنىشى مۇمكىن. ئۇلار بۇنىڭدا ئالدى بىلەن جۇڭگودا ۋايىغا يەتكەن كۆپۈك ئىگىلىكنى پەيدا قىلدۇ. جۇڭگونىڭ ئىقتىسادى ئۇلارنىڭ "ياردەمى"دە، گويا 1985 ـ يىلدىن 1990 ـ يىلغىچە بولغان ئارىلىقتىكى ياپونىيە ئىگىلىكىگە ئوخشاش، بىر نەچچە يىل ئاجايىپ گۈللەپ ياشنايدۇ. ئارقىدىنلا ئۇلار رەھىمسىزلەرچە قول سېلىشقا باشلايدۇ. جۇملىدىن، جۇڭگو پۇل مۇئامىلىسىگە يېراقتىن تۇيدۇرماي زەربە بېرىپ، دۇنيانىڭ جۇڭگو ئىقتىسادىغا بولغان ئىشەنچىنى بىتچىت قىلىدۇ؛ بۇنىڭ بىلەن جۇڭگو ئىقتىسادىغا دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىن سېلىنغان مەبلەغلەر تەرەپ ـ تەرەپكە ئاققىلى تۇرىدۇ. شۇنداق قىلىپ، دۇنياۋى بانكىرلار ئەڭ ئاخىردا جۇڭگونىڭ يادرولۇق مۇلۇكلىرىنى شاپاق نەرخىدە سېتىۋېلىپ، جۇڭگو ئىقتىسادىنى "تېرە ـ پېرەن" قىلىۋېتىش ئارقىلىق، دۇنيانى بىرلىككە كەلتۈرۈش يولىدىكى ئەڭ جەبىرلىك مۇساپىسىنى ئاياغلاشتۇرغان بولىدۇ.

1973 ـ يىلدىكى ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى: ئامېرىكا دوللىرىنىڭ قايتۇرما زەربىسى

1973 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى پارتلىغان تۆتىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى سەۋەبسىز ئەمەس ئىدى. شۇ يىلى 5 ـ ئايدا چاقىرىلغان بىلدېربېرگ كۇلۇبىنىڭ يىللىق يىغىنىدا، دۇنياۋى بانكىرلار، دۆلەت ھالقىغان شىركەتلەرنىڭ ماگناتلىرى ۋە تاللانغان سىياسىيونلاردىن بولۇپ 84 كىشى ئالتۇننىڭ ھىماتىدىن ئايرىلىپ قېلىپ زاۋاللىققا يۈزلەنگەن ئامېرىكا دوللىرى ئاۋارىچىلىكىگە قانداق تاقابىل تۇرۇش ھەققىدە كېڭەشكەنىدى. دېۋى روكفېللېرنىڭ يېقىن ئەقلىچىسى بىرزېنىسكىمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىللە كەلگەنىدى. كۆپچىلىك ئاخىردا: "ئامېرىكا دوللىرىنىڭ ئىناۋىتىنى قايتىدىن تىكلەپ، ئۇنىڭ قولدىن كېتىپ قالغان 'پۇل مۇئامىلە فىرونتىنىڭ سەركەردىسى'لىك ئورنىنى تارتىۋېلىش لازىم" دېگەن يەكۈننى چىقاردى.

بانكىرلار ئالدى بىلەن خەلقئارا نېفىت باھاسىنى 400 پىرسەنت ئۆستۈرۈشتەك قورقۇنچلۇق پىلاننى ئوتتۇرىغا قويدى.

بۇ دادىل پىلاندا مۇنداق بىر نەچچە مۇددىئا نىشانلانغانىدى: بىرىنچى، دۇنياۋى نېفىت سودىسى راسچوتىدا ئامېرىكا دوللىرىنى قوللىنىش ئارقىلىق، نېفىت باھاسىنى تۆت ھەسسە ئۆستۈرۈپ، دۇنيا ئەللىرىنىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا بولغان ئېھتىياجىنى تېزدىن ئاشۇرۇش يولى بىلەن ئالتۇننىڭ ھىماتىدىن ئايرىلغان ئامېرىكا دوللىرىنى تۆكمە قىلىپ سېتىش خاھىشى پەيدا قىلغان يامان تەسىر تۈگىتىلىدۇ. ئىككىنچى، ئالدىنقى يىللاردا لاتىن ئامېرىكىسى ۋە شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيادىكى نۇرغۇن دۆلەت "ئىقتىسادىي قاتىل"لارنىڭ كارامىتى بىلەن گەدەنگىچە قەرزگە بوغۇلۇپ كەتتى. ناۋادا نېفىت باھاسى بەكلا ئۆسۈپ كەتكۈدەك بولسا، ئامېرىكىمۇ ئۆسۈم نىسبىتىنى راۋرۇس ئۆستۈرىدۇ ـ دە، بۇنىڭ بىلەن بايلىقى مول ئەممىا ئىقتىسادى قالاق ئەللەر بەئەينى پوكانچىنىڭ ئالدىدىكى سېمىز پاقلانلارغا ئايلىنىدۇ.

مەزكۇر پىلان بالا ـ قازانى باشقىلارغا دۆڭگەپ قويالايدىغانلىقى بىلەن

قالتىس. مەسىلەن، ئامېرىكا مەسىر بىلەن سۇرىيەنى ئىسرائىلىيەگە ھۇجۇم قىلىشقا كۈشكۈرتكەندىن كېيىن، يەنە ئىسرائىلىيەنى ئاشكارا قوللاش ئارقىلىق ئەرەبلەرنىڭ چىشىغا تەگدى. بۇنىڭ بىلەن غەزەپلەنگەن ئەرەب دۆلەتلىرى غەرب ئەللىرىگە نېفىت چىقىرىشنى چەكلىۋىدى، نېفىت باھاسى شىددەت بىلەن ئۆرلەپ كەتتى. نەتىجىدە، ئەرەب ئەللىرى پۈتكۈل دۇنيانىڭ لەنىتىگە قالدى. ئەمما، دۇنياۋى بانكىرلار تاماشا كۆرگەچ ئولتۇرۇپ، ئامېرىكىغا قايتقان نېفىت دوللىرىنى ساناپ چۆنتەككە سالدى. جۇملىدىن، ئۇلار بۇ ئارقىلىق ئامېرىكا دوللىرىنى ھالاكەتتىن قۇتۇلدۇرۇپلا قالماي، ئامېرىكا دوللىرىنىڭ پۈل مۇئامىلە فىرونتىدىكى تەشەببۇسكارلىقىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش بىلەن بىرگە، ئۇچرىغانىنى ئالا قويماي سوقۇپ، ھىندونېزىيە بىلەن لاتىن ئامېرىكىسى ئەللىرىدىنمۇ نۇرغۇن پايدا ئۇندۇردى. ئېھتىمال دۇنيادا بۇنىڭدىنمۇ ئۆتە ئۇستىلىق بولمىسا كېرەك.

دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ھەر نۆۋەتلىك ئۇستىلىقلىرىدىن ئۇلارنىڭ دىتلاشقا نەقەدەر ماھىر ئىكەنلىكىنى بايقايمىز. شۇڭا، ئۇلار ھەر قېتىملىق مۇھىم ئىستراتېگىيەلىك ھەرىكەتلىرىدە، ئاز دېگەندە ئۈچ ئۇرۇلۇك مۇھىم مۇددىئانى ئىشقا ئاشۇرالىدى. دېمەك، دۇنياۋى بانكىرلارنى "بىر چالمىدا ئۈچ پاختەك سوقىدىغانلار" دېسەك ھەرگىز ئارتۇق كەتمەيدۇ. قىسقىسى، ئۇلار ئەزەلدىنلا "بىرلەشمە تاكتىكا"نىڭ ماھىرلىرىدىن ئىدى.

دۇنياۋى بانكىرلار باشلىغان ھەرىكەتنىڭ ھەرقانىدىقى ئۇلارنىڭ قولچوماقلىرىدىن بولمىش بىرزىبىنىسكى ۋە كىسسىنگېرنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن كۈچ چىقىرىشى نەتىجىسىدە كۆڭۈلدىكىدەك تاماملىناتتى. ئۇلاردىن بىرزىبىنىسكى تەدبىر تۈزەتتى؛ كىسسىنگېر نىكسون ھۆكۈمىتىنىڭ ئايغاقچىسىلىق سالاھىيىتى بىلەن تەدبىرنى ئىجرا قىلاتتى. ۋىللىيام ئېنگ «ئەسىرلىك ئۇرۇش» ناملىق كىتابىدا مۇنداق دەپ كۆرسىتىدۇ:

> كىسسىنگېر ئامېرىكىنى نىشان قىلغان ئوتتۇرا شەرق رايونى ئاخباراتلىرىنى ئىزچىل كونترول قىلىپ كەلگەنىدى. ئۇ ئاخباراتلار ئارىسىدا، ئامېرىكا ئاخبارات تارماقلىرى قولغا چۈشۈرگەن ئەرەب ئەللىرى ئەمەلدارلىرىنىڭ ئۇرۇش تەرەددۇتىغا ئۆتكەنلىكى ھەققىدىكى ئۇچۇرلارمۇ بار ئىدى. ۋاشىنگتونىنىڭ ئۇرۇش مەزگىلىدىكى ئىپادىسى ۋە كىسسىنگېرنىڭ

ئۇرۇشتىن كېيىنكى مەشھۇر "موكا دىپلوماتىيەسى" قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىدە بىلىدىغىنىدەك "ماي مەجلىسى"دە بېكىتىلگەن لىنىيە ئېنىق ئەكس ئەتتى. ئەرەب دۇنياسىدىكى نېفت ئىشلەپچىقارغۇچى ئەللەرنىڭ ھەممىسى دۇنيا ئەھلى ئاچچىقىنى چىقىرىدىغان قۇربانلىققا ئايلاندى؛ ئەمما، ئەنگلىيە بىلەن ئامېرىكىنىڭ خۇپىيانە مەنپەئەتى ھېچكىمنىڭ دىققىتىنى تارتمىدى.

OPEC ئەزالىرى ئارىسىدا سەئۇدىي ئەرەبىستانى كىسسىنجېرنىڭ ئېزىقتۇرۇشى ۋە مەجبۇرلىشى نەتىجىسىدە بىرىنچى بولۇپ ئامېرىكا بىلەن ھەمكارلىق ئورناتتى. سەئۇدىي ئەرەبىستانى نېفت دوللىرىغا ئامېرىكا زايومىلىرىنى سېتىۋېلىپ، "نېفت دوللىرىنىڭ ئامېرىكىغا قايتىشى"غا ئىمكانىيەت يارىتىپ بەردى. جۈملىدىن، كىسسىنجېرنىڭ قىينىچىلىقلارنى بىر-بىرلەپ يېڭىشى بىلەن 1975-يىلغا كەلگەندە، OPEC قا ئەزا ئەللەرنىڭ مالىيە مىنىستىرلىرى نېفت سودىسىنى ئامېرىكا دوللىرى بىلەنلا راسچوت قىلىشقا قوشۇلدى. شۇنداق قىلىپ، دۇنيا پۇلى "نېفت بىرلىك تۈزۈمى" دەۋرىگە قەدەم قويدى.

نېفت باھاسىنىڭ بىراقلا ئۆرلەپ كېتىشى نېفت سودىسى راسچوتىنىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا بولغان ئېھتىياجىنى شىددەت بىلەن ئاشۇرۇۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن ئامېرىكا دوللىرى خەلقئارادا يېڭىدىن كۈچلۈك مەدەتكارغا ئېرىشتى.

1949-يىلدىن 1970-يىلغىچە، خەلقئارادا ھەر تۇڭ نېفت ئىزچىل 1.9 ئامېرىكا دوللىرىدىن سېتىلغانىدى؛ 1970-يىلدىن 1973-يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا ئۇچ ئامېرىكا دوللىرىغا چىقتى. 1973-يىل 10-ئاينىڭ 16-كۈنى ئۇرۇش پارتلاپ ئۇزاق ئۆتمەي، OPEC قا ئەزا ئەللەر نېفت باھاسىنى 70 پىرسەنت ئۆستۈرۈپ، ھەر تۇڭىنى 5.11 ئامېرىكا دوللىرىغا چىقاردى. 1974-يىل 1-ئاينىڭ 1-كۈنى نېفت باھاسى يەنە بىر ھەسسە ئۆسۈپ، 11.65 ئامېرىكا دوللىرىغا چىقتى. قىسقىسى، نېفت باھاسى 1973-يىلدىكى بىلدىرىبرگ مەجلىسى ھارپىسىدىن تارتىپ 1974-يىل 1-ئايغىچە جەمئىي 400 پىرسەنت ئۆرلەپ كەتتى.

1974-يىلى ئىشنىڭ ئۇجۇر-بۇجۇرىدىن بىخەۋەر پىرېزىدېنت نىكسون مالىيە مىنىستىرلىقى ئارقىلىق OPEC قا ئەزا ئەللەرگە بېسىم ئىشلىتىش يولى بىلەن نېفت باھاسىنى چۈشۈرمەكچى بولدى. ئىچكى

ئەھۋالدىن خەۋەردار بىر ھۆكۈمەت ئەمەلدارى بۇ ئىشنى ئەسلىمىسىدە مۇنداق بايان قىلىدۇ: "بانكىرلار بۇ تەكلىپنى پەرۋايىغا ئېلىپ قويمىدى. چۈنكى، 'نېفىت دوللىرىنى ئامېرىكىغا قايتۇرۇش' يولى بىلەن نېفىت باھاسىنىڭ ئۆرلەپ كېتىشىگە تاقابىل تۇرۇشنىڭ ئۆزى ئەجەللىك قارار ئىدى."

شۇنىڭدىن كېيىن يېتىپ كەلگەن "نېفىت قىممەتچىلىكى" غەرب ئەللىرىدىكى پۇل پاخاللىقىنى 10 پىرسەنتتىن ئاشۇرۇۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن، پۇقرانىڭ بانكىدىكى ئامانەت پۇللىرىنىڭ كۆپ قىسمى بۇلاڭ-تالاڭ بولۇپ كەتتى. يامان يېرى، بۇ بالا-قازا بەخىرامان تۇرغان تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرنى باستى. ژىللىيام ئېنگ بۇنى مۇنداق ئىزاھلايدۇ:

نېفىت باھاسىنىڭ 400 پىرسەنت ئۆرلەپ كەتكەنلىكى نېفىتنى ئاساسلىق ئېنېرگىيە قىلىدىغان ئەللەرنىڭ ئىقتىسادىغا كۈچلۈك زەربە بولدى. چۈنكى، نېفىت بايلىقى كەمچىل ئەللەرنىڭ كۆپىنچىسىدە ئۇلار زىممىسىگە ئالىدىغان ئىمپورت ئېنېرگىيە تەننەرخى ئويلىمىغان يەردىن تۇيۇقسىزلا 400 پىرسەنت ئۆرلەپ كەتتى. ئەمما بۇ، يېزا ئىگىلىكىگە لازىملىق خىمىيەۋى ئوغۇت قاتارلىق نېفىت مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئۆرلىگەن تەننەرخىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ، ئەلۋەتتە.

1973-يىلى ھندىستاننىڭ سودا ئاكتىپ بالانسى ئىقتىسادنىڭ ساغلام تەرەققىياتىغا ماس ئىدى. 1974-يىلغا كەلگەندە، ھندىستاننىڭ تاشقى پېرېۋوت زاپىسى 629 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى. ئەمما، نېفىت ئىمپورتى ئۈچۈن 1 تىرىليون 241 مىليون ئامېرىكا دوللىرى چىقىم قىلىشقا توغرا كېلەتتى. شۇ يىلى يەنە سۇدان، پاكىستان، فىلىپپىن، تايلاند ۋە ئافرىقا ئەللىرى بىلەن لاتىن ئامېرىكىسى ئەللىرى بىرىنىڭ ئارقىسىدىن بىرى سودا قىزىل رەقىمگە بوغۇلۇپ كەتتى. خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىنىڭ ئىستاتىستىكىسىغا قارىغاندا، 1974-يىلى تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرنىڭ مالىيە قىزىل رەقىمى 35 تىرىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتكەنمىش. بۇ ئەينى زاماندا ناھايىتى نۇرغۇن پۇل ئىدى. قىزىق يېرى، بۇ سوممما 1973-يىلدىكى مالىيە قىزىل رەقىمنىڭ نەق تۆت ھەسسىسىگە باراۋەر كېلىدۇ. دېمەك، بۇ شۇ چاغدىكى نېفىت باھاسىنىڭ ئۆسۈش نىسبىتى بىلەن ئوڭ تاناسىپ بولىدۇ.

70-يىللارنىڭ باشلىرىدا تازا گۈللەنگەن سانائەت ۋە سودا 1974-ۋە 1975-يىللىرى دۇنيا مىقياسىدا يىگىلەشكە قاراپ يۈزلەندى. بۇ ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن

كېيىنكى ئەڭ ئېغىر كاساتچىلىق ئىدى.

20 ـ ئەسىرنىڭ 70 ـ يىللىرىغا كەلگەندە، سانائەتلەشتۈرۈش تەرەققىياتىدىكى تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرنىڭ نۇرغۇنلىرى دۇنيا بانكىسىنىڭ تۆۋەن ئۆسۈملۈك قەرزىگە بەكلا بېقىندىغان بولۇۋالدى. شۇنىڭدەك نېفىت باھاسى شىددەت بىلەن ئۆرلەپ كەتكەچكە، بۇ ئەللەرنىڭ نۇرغۇن مەبلىغىنى قىممەت باھالىق نېفىت يەپ كەتتى. بۇنىڭ بىلەن تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەر يا سانائەتلەشتۈرۈش قۇرۇلۇشىنى توختىتىپ، دۇنيا بانكىسىدىن ئالغان شۇنچىۋالا نۇرغۇن قەرز پۇلىنى قايتۇرماي قاپاقنى ئۇچۇرۇپ ئولتۇرۇۋېلىش، يا دۇنيا بانكىسىدىن تېخىمۇ نۇرغۇن قەرز ئېلىپ نېفىت سېتىۋېلىش ۋە ئىلگىرىكى قەرزىنى قەرز بىلەن قايتۇرۇشتىن ئىبارەت ئىككى خىل تاللاشقا دۇچ كەلدى.

خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى بىلەن بىرلىشىپ توزاق قۇرغان دۇنياۋى بانكىرلار ئولجا چۈشىدىغان تورلىرىنى ئاللىقاچان يېيىپ بولۇشقانىدى. خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى يارىدەم بېرىشنىڭ شەپقەتسىز شەرتلىرىنى ئوتتۇرىغا قويىدى. ئاندىن تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرگە "دۆلەتنىڭ يادرولۇق مۇلۇكلىرىنى خۇسۇسىيلاشتۇرۇش"، "كاپىتال بازىرىنى ئەركىنلەشتۈرۈش"، "ئاساسلىق تۇرمۇش ئامىللىرىنى بازارلاشتۇرۇش" ۋە "ئەركىن سودىنى خەلقئارالاشتۇرۇش"تەك ئىبارەت "تۆت تۈرلۈك شىپاھلىق دورا"نى زورلاپ ئىچكۈزۈۋەتتى. بۇ دورىنى ئىچكەن ئەللەرنىڭ كۆپىنچىسى نىمجان بولۇپ قالدى؛ ئىممۇنىتېتى ناھايىتى كۈچلۈك ئەللەرمۇ دەرمانسىدىن كېتىپ، پۈقرالىرى غۇربەتچىلىكتە قالدى.

تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەر تەرەپ ـ تەرەپتىن پۇل قەرز ئېلىپ، قىممەت باھالىق نېفىت ئىمپورتى ئۈچۈن تىرمىشىپ يۈرگەن چاغلاردا ئۇنى بىر بالا ـ قازا كۈتمەكتە ئىدى.

پائۇل ۋولك: دۇنيا ئىقتىسادى "كونترولۇق ئىچىدە پارچىلىنىدۇ"

پائۇل ۋولك ۋال ستريتلىقلار كۆرسەتكەن نامزات بولغىنى ئۈچۈنلا ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى كومىتېتىنىڭ رەئىسلىكىگە سايلىنالمغان. ئۇ ھەم ۋال

سترېتلىقلارنىڭ كوزۇرى ئىدى. دانىش ۋە مۇتەئەسسىپلىكى بىلەن ھەممىگە تونۇلغان پائۇل ۋولك غايەت زور ئۆزگىرىشنى خۇپيانە پىلانلىماقتا ئىدى.

ـــ تارىخشۇناس: چارلېز گىست

ئامېرىكا چاسىي مانخاتتان بانكىسىنىڭ باش مۇدىرى داۋىد روكفېللېر شىمالىي ئامېرىكا، غەربىي ياۋروپا ۋە ياپونىيە پۇل مۇئامىلە ساھەسىدىكىلەر بىلەن ئالاقىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، بىرزېنىسكىنىڭ تەشەببۇسى ۋە ياردىمى بىلەن "ئامېرىكا-ياۋروپا-ياپونىيە ئۈچ تەرەپلىك كومىتېتى" دەپ ئاتىلىدىغان بىر تەشكىلاتنى قۇرۇپ چىقتى. ئاساسلىق ئەزالىرى شىمالىي ئامېرىكا، غەربىي ياۋروپا ۋە ياپونىيەدىكى بىر قىسىم داڭدار بانكىرلار، كارخانىچىلار ۋە سىياسىي ساھەدىكى مەشھۇر شەخسلەر-دىن تەركىپ تاپقان بۇ كومىتېت نيۇيورك، پارىژ ۋە توكيودا باش ئىشتاپ تەسىس قىلىپ، ھەربىر باش ئىشتاپقا شۇ يەرلىك كىشىدىن بىرنى رەئىس قىلىپ تەيىنلىدى. نيۇيورك باش ئىشتابىنىڭ رەئىسى ئەلۋەتتە داۋىد روكفېللېر ئىدى؛ ئۇنىڭ ئەڭ يېقىن ئەقلىچىسى بىرزېنىسكى مەزكۇر باش ئىشتاپنىڭ كۇندىلىك خىزمەتلىرىنى باشقۇرىدىغان ئىجرائىيە مۇدىرلىقىنى زىممىسىگە ئالدى. بىرزېنىسكىنىڭ دېئان لاسىك ئىسىملىك ئاغىنىسى كولۇمبىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدا پىروفېسسور ئىدى. ئۇ ھەم كېنىدى ۋە جونسون ئاق سارايدا ھوقۇق تۇتقان چاغلاردا ئامېرىكىغا دۆلەت كاتىپى بولغانىدى. دېئان لاسىك بىرزېنىسكىغا جورجىيە ئىشتاتىنىڭ شۇ چاغدىكى ئىشتات باشلىقى كارتېرنى ئۈچ تەرەپلىك كومىتېتقا قاتناشتۇرۇش تەكلىپىنى بەردى ۋە كارتېرنىڭ ئىگىلىك يارىتىش روھى ۋە سىياسىي جەھەتتىكى بېشارەتچانلىقىنى كۆپ ماختىدى. بىرزېنىسكى دېئان لاسىسكىنىڭ ياردىمىدە كارتېر بىلەن ئىككى قېتىم دىدارلاشتى. كارتېرنىڭ كەلگۈسىدە چوڭ ئىشلارنى تەۋرىتەلەيدىغانلىقىغا ئۇنى بىر كۆرۈپلا كۆزى يەتكەن بىرزېنىسكى كارتېرنى يېنىغا تارتىشقا بەكمۇ قىزىقتى. ئەمما، كارتېر مەنسىپى يۇقىرى داڭدار كىشى بولغاچقا، ئۇنى ئۈچ تەرەپلىك كومىتېتقا قوبۇللاشنىڭ ئالدىنقى شەرتى بولمىش ئىجرائىيە كومىتېتىنىڭ ماقۇللۇقىدىن ئۆتكۈزۈش ناھايىتى تەس ئىدى. شۇنداق قىلىپ، بىرزېنىسكى كارتېرنى داۋىد روكفېللېرغا يۇزتۇرانە تونۇشتۇرۇپ، ئۇنى بىر مۇنچە ماختاپ بەردى. بۇنىڭ

بىلەن، ئوچ تەرەپلىك كومىتېتنىڭ رەئىسى بىرزېنىسكىنىڭ پىكرىگە قوشۇلۇپ، كارتېرنى ئۆز نامىدىن تەۋسىيە قىلدى. شۇنداق قىلىپ، جورجىيە ئىشتاتىنىڭ ئەسلىدىكى نام-نىشانسىز باشلىقى جىممى كارتېر ئوچ تەرەپلىك كومىتېتنىڭ ئامېرىكىلىق ئەزالىرى قاتارىغا كىردى. بۇ، ئۇنىڭ بەش يىلدىن كېيىن ئاق سارايغا كىرىشى ئۈچۈن باسقان ئىنتايىن مۇھىم قەدىمى ئىدى.

جىممى كارتېر 1977-يىلى ئاق سارايغا كىرگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ "پارتىيەگە تونۇشتۇرغۇچى"سى بىرزېنىسكى پىرېزىدېنت كارتېرنىڭ دۆلەت ئامانلىق يارەمچىسى بولدى. ئەمەلىيەتتە دۇنياۋى بانكىرلار نامىدىن نايىبلىق قىلىدىغان بىرزېنىسكىنىڭ رولى نىكسون زامانىسىدىكى كىسسىنگېرنىڭكىگە ئوخشايتتى.

1978-يىلى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى كومىتېتىغا رەئىس تولۇقلاشقا توغرا كەلدى. بۇ دۇنياۋى بانكىرلارغا كۆرە ئېيتقاندا ئىنتايىن مۇھىم مەنسەپ ئىدى. داۋىد روكفېللېر پىرېزىدېنت جىممى كارتېرغا پائۇل ۋولكىنى تەۋسىيە قىلدى. جىممى كارتېرمۇ بۇ تەكلىپنى رەت قىلىشقا ئامالسىز ئىدى.

بۇنىڭ بىلەن «پۇل مۇئامىلە دەۋرى» گېزىتى: "ۋولكىنىڭ ۋەزىپىگە قويۇلۇشى بونن، فىراكفورت ۋە شۇېتسارىيەدىكى بانكىرلارنى رازى قىلدى" دېگەن مەزمۇندا خەۋەر بەردى. بۇنىڭ بىلەن ئۇزاق مۇددەت كاساتچىلىقتا قالغان نيۇيورك پاي چېكى بازىرى كۆرسەتكۈچى ئاز دېگەندە 9.73 نۇقتا ئۆرلەپ، ئامېرىكا دوللىرىنىڭ خەلقئارا بازاردىكى ئىناۋىتى بىردىنلا ئۆسۈپ كەتتى.

ئېۋگېنې مايېر ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى كومىتېتىنىڭ رەئىسلىكىدىن ئىستېپا بەرگەن 1933-يىلدىن بۇيان، دۇنياۋى بانكىرلار جەمەتىنىڭ ئەزالىرى پۇل مۇئامىلە بازىرىنىڭ ئالدىنقى سېپىدىن پەردە ئارقىسىغا چېكىنىدۇرۇلدى. ئۇلار ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسىنىڭ مەشغۇلاتىنى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى كومىتېتى نيۇيورك بانكىسىنىڭ باشلىق نامزاتىنى قاتتىق شەرتلەر بىلەن تاللاش ئارقىلىق كونترول قىلاتتى. ۋولك ئۇلارنىڭ شەرتىگە يۇزدەيۇز چۈشەتتى. ۋولك پرېنسېتون ئۇنىۋېرسىتېتى ۋە خارۋاد ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، لوندون ئىقتىساد ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئىچكىرىلەپ ئىلىم تەھسىل

قىلدى. 50-يىللىرى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى كومىتېتى نيۇيورك بانكىسىدا، كېيىن چاسې مانخاتتان بانكىسىدا ئىقتىسادشۇناسلىق ۋەزىپىسىنى ئاتقۇردى. 60-يىللىرى مالىيە مىنىستىرلىقىغا خىزمەتكە كىرىپ، نىكسون زامانىسىغا كەلگەندە ئالتۇن بىرلىك تۇزۇمىنى بىكار قىلىش ئىسلاھاتىنىڭ ئاساسلىق ئىجراكارلىرىدىن بولۇپ ئىشلىدى. ئۇ 1974-يىلىدىن باشلاپ ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى كومىتېتى نيۇيورك بانكىسىغا باشلىق بولغان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە پۈتكۈل ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسى شۇنىڭ قولىدا چۆرگىلەيتتى.

شىجائىتى تولۇپ تاشقان ۋولىك 1978-يىل 11-ئاينىڭ 9-كۈنى ئەنگلىيە ۋاراۋىك ئۇنىۋېرسىتېتىدا سۆزلىگەن نۇتقىدا: "دۇنيا ئىقتىسادىنى مەلۇم دەرىجىدە 'كونترولۇق ئىچىدە پارچىلاش' 80-يىللاردىكى بىر تۇرلۇك ئاقىلانە نىشانغا ئايلانغۇسى" دەپ ئاشكارىلىدى.

خوش ئۇنداق بولسا، قايسى ئەللەر فانداق پارچىلىنىدۇ؟ ھەممىدىن ئاۋۋال پېشكەللىككە ئۇچرايدىغىنى — قەرزگە گەدەنگىچە بوغۇلۇپ كەتكەن ئۇچىنچى دۇنيا ئەللىرى، ئۇنىڭدىن قالسا سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن شەرقىي ياۋروپا ئەللىرى.

ۋولىك ۋەزىپىگە ئولتۇرۇپ، دەرھاللا "دۇنيا مىقياسىدا پۇل پاخالىلىقىغا زەربە بېرىش" دېگەن نامدا ئەنگلىيە بىلەن بىرلىشىپ، ئامېرىكا دوللىرى ھېسابىدىكى قەرز پۇل ئېلىم-بېرىمنىڭ تەننەرخىنى مىسلىسىز ئۆستۈرۈۋەتتى. جۈملىدىن، 1981-يىلى ئامېرىكا دوللىرى بىلەن قىلىنىدىغان ئۆتنە-يېرىمنىڭ ئوتتۇرىچە ئۆسۈم نىسبىتى 1979-يىلىدىكى 11.2 پىرسەنتتىن بىراقلا 20 پىرسەنتكە ئۆستۈرۈلدى؛ تۇپ ئۆسۈم نىسبىتى 21.5 پىرسەنتكە، زايومنىڭ ئۆسۈم نىسبىتى 17.3 پىرسەنتكە چىقىپ كەتتى.

ساچېر خانىم ئەنگلىيەنىڭ باش ۋەزىرلىكىگە سايلانغان 1979-يىل 5-ئايدا: "پۇل پاخالىلىقىنى ئىقتىسادىي ساھەدىن ھەيدەپ چىقىرىمەن" دەپ قەسەم بەردى. شۇنداقلا، ۋەزىپىگە ئولتۇرۇپ بىر ئاي بولغاندا ئىش باشلاپ، تۇپ ئۆسۈم نىسبىتىنى 12 ھەپتە ئىچىدە ئەسلىدىكى 12 پىرسەنتتىن 17 پىرسەنتكە يەتكۈزۈپ، ھەر قايسى ساھەنىڭ قەرز پۇل ئېلىم-بېرىم تەننەرخىنى ھەش-پەش دېگۈچە 42 پىرسەنتكە ئۆرلىتىۋەتتى. تىنچ يىللاردىكى سانائەتلەشكەن ئەللەردە ئەسلا كۆرۈلۈپ باقمىغان بۇ ھالەت

ساچىر خانىمنى "باھادىر ئايال" دېگەن تەرىپكە نائىل قىلدى.

بۇنىڭدەك "پۇل پاخاللىقىغا تاقابىل تۇرۇش" شوئارى ئاخىر ئىقتىسادنى زاۋالغا باشلاپ، پۇقرالار بىلەن سودا ئىشلىرىنى ئېغىر زىيانغا ئۇچراتتى. ئەمما، ئامېرىكا ۋە ئەنگلىيەدىكى بانكىرلار ئارىدىن ناھايىتى نۇرغۇن نەپ ئالدى.

"ھۆكۈمەت چىقىمىنى ئازايتايلى"، "باجنى كېمەيتەيلى"، "ساھەلەر چەكلىمىسىنى بوشىتايلى"، "ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ كۈچىنى پاچاقلاپ تاشلايلى" دېگەندەك شوئارلار پەلەكىكە يېتىپ، ئېغىر قەرزدار-لىقىنىڭ ئىسكەنجىسىدە قالغان تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرنىڭ دادىلىرى ھەممە يەرنى قاپلىدى. 1982-يىلى تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرنىڭ قەرزى بىلدېربېرگ مەجلىسى چاقىرىلغان 1973-يىلى 5-ئايدىكى 130 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىدىن بەش ھەسسە ئۆرلەپ، 612 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى. چۈنكى، ئامېرىكا بىلەن ئەنگلىيە "پۇل پاخاللىقىغا قارشى تۇرۇش" باھانىسى بىلەن ئۆسۈم نىسبىتىنى تۇيۇقسىزلا 20 پىرسەنتكە ئۆستۈرۈۋېتىش ئارقىلىق تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرنىڭ زىممىسىدىكى زور سوممىلىق قەرز پۇلىنى قورقۇنچلۇق "جازانە"گە ئايلاندۇرۇۋەتكەچكە، ئۇلار دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ داستىخىنىدىكى لوق گۆشكە ئايلىنىپ كەتتى. بۇنىڭ بىلەن پۇل مۇئامىلە ئۇرۇشىدىن قىلچە بىخەۋەر يۇرگەن ئاسىيا، ئافرىقا ۋە لاتىن ئامېرىكىسى ئەللىرى ئۆزلىرىنىڭ "بىخەستە"لىكى ئۈچۈن ئېچىنىشلىق بەدەل تۆلەپ كەتتى.

ئامېرىكا دۆلەت كاتىپى شۇلتىس بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ 1982-يىل 9-ئاينىڭ 3-كۈنىدىكى يىغىنىدا مۇنداق دېدى: "خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرنىڭ قەرز قايتۇرۇشىغا قاتتىق نازارەتچىلىك قىلىشى، تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرمۇ ئېكسپورت ئارقىلىق غەرب ئەللىرىنى جەلپ قىلىشى لازىم: چۈنكى، ئۇلار پەقەت ئەركىن سودا ئارقىلىقلا ئىسكەنجىدىن قۇتۇلالايدۇ؛ خام ئەشيا ئېكسپورتىغا جەبدەللەش ئارقىلىق قەرز قايتۇرۇشنى تېزلىتەلەيدۇ."

تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرنىڭ زىممىسىدىكى زور سوممىلىق قەرز پۇل قورقۇنچلۇق "جازانە"گە ئايلاندۇرۇۋېتىش ئارقىلىق دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ داستىخىنىدىكى لوق گۆشكە ئايلىنىپ كەتتى.

مېكسىكا پىرېزىدېنتى لوپېز پورتىللو شۇلتېسنىڭ گېپىگە قارشى مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: "ئەنگلىيە بانكىرلىرى بىلەن ئامېرىكا بانكىرلىرىنىڭ مۇددىئاسى ـ ئۆسۈم نىسبىتىنى ئۆستۈرۈپ خام ئەشيا باھاسىنى چۈشۈرۈۋېتىش ئارقىلىق، تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرنىڭ مۇۋاپىقىيەتلىرىنى ئىككى تەرەپلەپ بېتچىت قىلىپ، ئاخىرقى ھېسابتا ئۇلارنى تەرەققىيات ئىمكانىيىتىدىن پۈتۈنلەي مەھرۇم قىلىۋېتىش. شۇڭا، تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرنى زىممىسىدىكى قەرزىنى قايتۇرماسلىققا دالالەت قىلىمەن." ئۇ تەكىتلەپ مۇنداق دېگەنىدى:

مېكسىكا ۋە ئۇچىنچى دۇنياغا تەۋە باشقا ئەللەرنىڭ قەرزلىرىنى قانداقتۇر رېئاللىققا پەقەت ماس كەلمەيدىغان شەرتلەرگە ئاساسەن ۋاقتىدا قايتۇرالمىشى مۇمكىن ئەمەس. چۈنكى، تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەر غەرب ئەللىرىنىڭ بېقىندىسىغا ئايلىنىپ قېلىشنى خالمايدۇ. شۇڭا، ئىگىلىكىمىزنى پالەچ قىلىۋېتىش ياكى پۇقرانى ئېچىنىشلىق ئاقىۋەتكە قويۇش بەدىلىگە قەرز قايتۇرۇشنى تېخمۇ خالمايمىز. قەرزلىرىمىزنى بىزنى قاتناشتۇرماي تۇرۇپلا ئۇچ ھەسسە ئۆستۈرۈۋېتىپتۇ؛ شۇڭا، ئۇنى تۆلەش جاۋابكارلىقىنى زىممىمىزگە ئالمايمىز. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئاچارچىلىق، ئاغرىق ـ سىزلاق، بىلىمسىزلىك ۋە قاشقاقلىقنى تۇغىتىش خۇسۇسىدىكى تىرىشچانلىقلىرىمىز دۇنياۋى كىرىزىسقا سەۋەب بولغىنى يوق.

يامان يېرى، لوپېز پورتىللو بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىدا نۆتۈق سۆزلەپ ئىككى ئاي بولماي ـ بولمايلا، مەنسىپىنى دۇنياۋى بانكىرلار كۆرسەتكەن نامزاتقا تارتقۇزۇپ قويدى. بۇنىڭ بىلەن "قەرز پۇل كەسپىنىڭ تەرتىپىنى قوغدايدىغان ساقچى" بولمىش خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى مېكسىكىنىڭ قەرز قايتۇرۇشىغا بۇاستە قول تىقتى. ۋىللىيام ئېنىگ ئۇ ئىشنى مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ:

شۇنداق قىلىپ، زامانىمىزدىكى زور كۆلەملىك ۋە تەشكىللىك بۇلاڭچىلىق باشلىنىپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆلىمى 20 ـ يىللاردا يۈز بەرگەن ئاشۇنداق بۇلاڭچىلىقنىڭكىدىنمۇ ئېشىپ كەتكەنىدى. قەرزدار ئەللەر قانداقتۇر غەربىي ياۋروپا ياكى ئامېرىكا تاراتقۇلىرىنىڭ ئاغزىدىكى تۇجۇپىلەنگەن چىرايلىق گەپلەرنىڭ ئەكسىچە، نەچچە قېتىملاپ قەرز تۆلىدى؛ قەرز تۆلىدىلا ئەمەس، نيۇيورك ۋە

لوندوندىكى ھىلىگەر بانكىرلارغا (تېكستتە 'چاغداش شېرلوكلار' دەپ ئېلىنغان ـــ تەرجىماندىن) ئىسسىق قېنىنى تەقدىم ئەتتى. ''تەرەققىي قىلمۇاتقان ئەللەر 1982 ـ يىل 8 ـ ئايدىن كېيىن قەرز تۆلىمىدى'' دېگىنى ئەمەلىيەتتە قۇرۇق گەپ. چۈنكى، چېكسىگە ملتىق تەگكۈنىپ تۇرغان تەرەققىي قىلمۇاتقان ئەللەر خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىنىڭ مەجبۇرلىشى بىلەن بانكىرلار ''قەرزدارلىقنى بىر تەرەپ قىلىش لايىھەسى'' دەپ چىرايلىق ئاتايدىغان كېلىشىمنى ئىمزالىدى. ئۇلار بىلەن كېلىشىم ئىمزالاشقا ئىشتىراك قىلغىنى ساپلا نيۇيورك ستى بانكىسى، چاسې بانكىسى دېگەندەك داڭلىق بانكىلار.''

ئادەتتە ھاجەتمەن ئەللەر خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىنىڭ قەرز پۇللىرىنى پەقەت پەۋقۇلئاددە مەددىلىق بىر يۇرۇش كېلىشىملەرنى ئىمزالىغاندىلا ئاندىن ئالالايدۇ. ئۇ مەددىلار ھۆكۈمەت خىراجىتىنى كېمەيتىش، باجنى ئۆستۇرۇش، پۇلنىڭ كۇرسىنى چۈشۈرۈش قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئاندىن يەنە، قەرز پۇل قايتىدىن كۆپەيتىلگەندىن كېيىن، تەرەققىي قىلمۇاتقان ئەللەر دۇنياۋى بانكىرلارغا ''مۇلازىمەت ھەققى'' تۆلەيدۇ. ئۇ پۇل قەرزنىڭ دىرى قاتارغا خاتىرلىنىدۇ.

شۇنداق قىلىپ، مېكسىكا ھۆكۈمىتى تېببىي دورا، يېمەكلىك، يېقىلغۇ ۋە باشقا تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرىگە بېرىلىدىغان تولۇقلىمىنى ئازايتىشقا مەجبۇرلاندى. شۇنىڭدەك، پېسونىڭ كۇرسى دەھشەتلىك چۈشۈپ كەتتى. پىربزىدېنت لوپېز پورتىللو بىر يۇرۇش ئىقتىسادىي ئىسلاھات تەدبىرلىرىنى يولغا قويغان 1982 ـ يىلنىڭ باشلىرىدا پېسونى ئامېرىكا دوللىرىغا تېگىشىش نىسبىتى 12:1 (بىر ئامېرىكا دوللىرى 12 پېسوغا تەڭ) ئىدى؛ پېسو زىيادە پاخالاشقان 1989 ـ يىلغا كەلگەندە بۇ نىسبەت 2300:1 گە ئۆرلەپ كەتتى. ئەمەلىيەتتە دۇنياۋى بانكىرلار مېكسىكا ئىقتىسادىنى كونتروللۇق ئىچىدە پارچىلاپ بولغانىدى.

دۇنيا بانكىسىنىڭ سانلىق مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، 1980 ـ يىلدىن 1986 ـ يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا دۇنيادىكى 100 نەچچە قەرزدار دۆلەت دۇنياۋى بانكىرلارغا تۆلىگەن قەرز پۇل ئۆسۈمى 326 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا، قەرز پۇل دىرى 332 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىپتۇ؛ تەرەققىي قىلمۇاتقان ئەللەرنىڭ ھەممىسى 430 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق قەرز (1980 ـ يىلدىكى سومما) ئۈچۈن 658 مىليارد ئامېرىكا

دوللىرى تۆلەپتۇ. شۇنداق قىلىپ 1987-يىلغا كەلگەندە 109 دۆلەتنىڭ زىممىسىدىكى دۇنياۋى بانكىلار قەرزى 1 تىرىليون 300 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىپتۇ. دېمەك، بۇنداق تاغدەك قەرز پۇلنىڭ ئۆسۈمىگە ئۆسۈم قونۇپ ماڭغىلى تۇرسا، تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەر قەرزدارلىقتىن ئەبەدىي قۇتۇلالمايدۇ، دېگەن گەپ. شۇنداق قىلىپ، دۇنياۋى بانكىلار بىلەن خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى قەرزدار ئەللەرنى ۋەيران قىلىپ قەرزنى قايتۇرۇۋېلىش تەرىپىگە ئۆتتى. جۈملىدىن، بانكىلارنىڭ "قەرزدارلىقنى بىر تەرەپ قىلىش لايىھەسى"نى قوبۇللىغان ئەللەر تۇرۇبا سۇيى، توك، تەبىئىي گاز، تۆمۈريول، تېلېفون تورى، نېفىت، بانكا قاتارلىق يادرولۇق مۇلۇكلىرىنى شاپاق نەرخىدە سېتىشقا مەجبۇر بولدى.

قىسقىسى، دۇنيا ئەھلى دۇنياۋى بانكىلار ئوتتۇرىغا قويغان "كونترولluق ئىچىدە پارچىلاش" نىشانىنىڭ نەقەدەر قانخور پىلان ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتتى.

دۇنيا مۇھىت بانكىسى يەر شارى قۇرۇقلۇقىنىڭ 30 پىرسەنتىنى ئىگىلىشى كېرەك

ئاسىيا، ئافرىقا ۋە لاتىن ئامېرىكىسى ئەللىرى قەرزدارلىق پاتقىقىغا گەدەنگىچە پېتىپ كەتكەن پەيتلەردە، دۇنياۋى بانكىلار يەنە بىر چوڭ ھەربىكەتنى پىلانلاشقا كىرىشتى. يامان يېرى، ئۇلارنىڭ ئاغزىدىكى "مۇھىت ئاسراش" دېگەن گەپنىڭ ئەمەلىيەتتە يەنە بىر قېتىملىق رەھىمسىز سۆيقەستنىڭ باشلىنىشى ئىكەنلىكىنى ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭ تەسەۋۋۇر قىلالىشى، ئەقلى نورمال كىشىلەرنىڭ ئويلاپ كېتەلىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

دۇنياۋى بانكىلار تۇڭكەن، باشقىلارنىڭ كۆزىنى ئالا چەكمەن قىلىۋېتىدىغان "بىرىكمە مۇشت"قا زادى قانداق قۇدرەتنىڭ يوشۇرۇنغانلىقىنى تارىخىي نۇقتىدىن كۆزەتمەي تۇرۇپ بايقاش مۇمكىن ئەمەس، ئەلۋەتتە.

1963-يىل 8-ئايدا، ئامېرىكىنىڭ غەربىدىكى داڭلىق ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ تەخەللۇسى جون دوئې دەپ ئاتىلىدىغان جەمئىيەتشۇناسلىق

پىروفېسسورى ۋاشىنگتوننىڭ ئۆزىنى بىر خۇپىيانە تەتقىقات تۈرىگە تەكلىپ قىلغانلىقى ھەققىدىكى تېلېفونىنى ئالدى. ئۇ پىلانغا ئىشتىراك قىلىدىغان 15 مۇتەخەسسىسنىڭ ھەممىسى ئامېرىكىدىكى مەشھۇر ئۇنىۋېرسىتېتلارنىڭ داڭدار ئالىملىرى ئىدى. بۇ ئىشقا ناھايىتى قىزىققان پىروفېسسور جون دوئې "تۆمۈر تاغ" دەپ ئاتىلىدىغان بىر يەرگە تىزىملىنىشقا كەلدى.

"تۆمۈر تاغ" نيۇيورك ئىشتاتىغا يېقىن خۇدسون شەھىرىدە ئىدى. ئۇ يەردە سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشى ئەۋج ئالغان ئەينى يىللىرى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يادرو ھۇجۇمىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ياسالغان ھەيۋەتلىك يەر ئاستى قورۇلۇشلار بولۇپ، ئامېرىكىدىكى ئۆلچەملىك نېفىت شىركىتى، «شېل» (شاكال، قاپ دېگەن مەنىلەردە) ماركىلىق نېفىت شىركىتى، خانىۋوېر ياسىمچىلىقى ئىناۋەتلىك ھاۋالە شىركىتى قاتارلىق نەچچە يۈزلىگەن ئەڭ چوڭ شىركەتنىڭ باش مەھكىمىسى ۋاقىتلىق ئىشخانا تەسىس قىلغانىدى. ئالمادىس يادرو ئۇرۇشى پارتلاپ قالغۇدەك بولسا، ئۇ ئامېرىكا سودا سىستېمىسىنى ئامان-ئېسەن ساقلاپ قالالايدىغان ئەڭ مۇھىم سودا مەركىزىگە ئايلىناتتى. يۇقىرىدا قەيت قىلىنغان شىركەتلەرنىڭ مەخپىي ھۆججەتلىرى ئاشۇ يەردە ساقلىناتتى.

بۇ خۇپىيانە تەتقىقات گۇرۇپپىسى دۇنيادا ناۋادا "ئەبەدىي تىنچلىق" ئىشقا ئېشىپ قالسا، ئامېرىكا قانداق خىرىسلارغا دۇچ كېلىدۇ؟ ئۇنىڭغا قانداق تاكتىكا قوللىنىشى كېرەك؟ دېگەن مەسىلىنى تەتقىق قىلاتتى. ئۇ ھەقتىكى تەتقىقات خىزمىتى توپتوغرا ئىككى يېرىم يىل داۋاملاشتى.

1967-يىلى 15 كىشىلىك بۇ تەتقىقات گۇرۇپپىسى بىر پارچە مۇتلەق مەخپىي دوكلات تەييارلىدى. ھۆكۈمەت ئۇلاردىن مەزكۇر دوكلاتنى ئىنتايىن خۇپىيانە تۈتۈشنى تەلەپ قىلدى. ئەمما، پىروفېسسور جون دوئې مەشھۇر يازغۇچى نادېر لېۋىنغا ئويلىغانلىرىنى ئېيتتى. شۇنداق قىلىپ، «تۆمۈر تاغ دوكلاتى» ناملىق بۇ كىتاب نادېر لېۋىنىڭ ياردىمىدە «دېل» نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى. بۇ كىتاب نەشردىن چىققان ھامان ئامېرىكا جەمئىيىتىدىكى ھەرساھەنى لەرزىگە سېلىۋەتتى. بۇ كىتابنى كۆرگەنلەرنىڭ ھەممىسى: "جون دوئې زادى كىمدۇ؟" دەپ سوراشاتتى. بەزىلەر بۇ دوكلاتنى: "روبېرت ماك نامارا پىلانلىغان" دەپ قاراشتى. روبېرت ماك نامارا ئۇ چاغدا ئامېرىكا دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرى، دىپلوماتىيە

جەمئىيەتنىڭ ئەزاسى ئىدى. كېيىن، دۇنيا بانكىسىغا باشلىق بولدى. يەنە بەزىلەر: "بۇ ھەقتىكى تەتقىقاتنى خۇدسۇن تەتقىقات ئورنى تەشكىللىگەن" دەپ قاراشتى. بۇ تەتقىقات ئورنىنىڭ قۇرغۇچىسى خېرمان كاھنمۇ دىپلوماتىيە جەمئىيەتنىڭ ئەزاسى ئىدى.

شۇ قېتىمقى "مەخپىيەتلىكنى ئاشكارىلاپ قويۇش" ۋەقەسى كۆرۈلگەندىن كېيىن، پىرېزىدېنت جونسوننىڭ دۆلەت ئامانلىقى پەۋقۇلئاددە يارەمچىسى روستوۋ خەقنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلاش نىيىتىدە ھاپىلا-شاپىلا ئوتتۇرىغا چىقىپ: "ئۇنداق دوكلات ھەققىدىكى گەپلەر قىپقىزىل يالغان" دەپ كۆرسەتتى. شۇنىڭدەك دىپلوماتىيە جەمئىيىتى ئەزاسى ھېنرى لۇسېننىڭ باشقۇرۇشىدىكى «دەۋر» ژۇرنىلىمۇ ئۇنداق دوكلاتنىڭ بارلىقىنى "ئۇستىلىق بىلەن توقۇپ چىقىرىلغان ئەپقاچتى گەپ" دەپ ئىنكار قىلدى. خوش، ئۇنداق دوكلاتنىڭ يېزىلغانلىقى راستمۇ-يالغانمۇ؟ بۇ ھەقتىكى تالاش-تارتىش ئامېرىكا جەمئىيىتىدە تا ھازىرغىچە بېسىققىنى يوق.

ئەمما، «ۋاشىنگتون پوچتىسى» گېزىتىنىڭ 1967-يىل 11-ئاينىڭ 26-كۈنىدىكى «كىتابلارغا باھا» سەھىپىسىدە ئۇ كىتاب تونۇشتۇرۇلغاندى. ئۇ كىتابنى تونۇشتۇرغان خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پىروفېسورى جون كېننېز گالبرائىزمۇ دىپلوماتىيە جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى ئىدى. ئۇ ماقالىسىدە ئۆزىمۇ تەتقىقات گۇرۇپپىسىغا تەكلىپ ئېتىلگەن بولغاچقا، ئاشۇ دوكلاتنىڭ راست ئىكەنلىكىنى ئەينى ئۇچۇرلار بىلەن ئىسپاتلىيالايدىغانلىقىنى قەيت قىلغاندى. ئۇ بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ: "ئۇ خىزمەتكە كېيىنچە ئىزچىل قاتنىشالمىغان بولساممۇ، ئەمما مەندىن ئۇ تۇر ھەققىدە مەسلىھەت ئالغان ھەمدە ئۇ ئىشنى باشقىلاردىن خۇپىيانە تۇتۇشنى تاپىلىغانىدى. قىسقىسى، «تۆمۇر تاغ دوكلاتى»نىڭ راست ئىكەنلىكىگە نام-ئابرۇيۇم بىلەن كاپالەت بېرىمەن. ھەمدە دوكلات يەكۈننىڭ كۆچىكە ئىگە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىشنى خالايمەن. ئەمما ئۇ دوكلاتنى بۇنىڭدىن قىلچە خەۋىرسىز ئاۋامغا يەتكۈزۈپ يۇرۇش ئەقىلگە سىغامدۇ-يوق؟ بۇنىسى ماڭا قاراڭغۇ." كېيىن، ئۇ مەزكۇر دوكلاتنىڭ راست ئىكەنلىكىنى باشقا تاراتقۇلاردا ئىككى قېتىم ئىسپاتلىدى.

خوش ئۇنداق بولسا، ئاشۇ دوكلاتتا "سەرخىللار"نى شۇنچىۋالا

جىددىيلەشتۈرۈۋەتكۈدەك زادى قانداق يەكۈن چىقىرىلغان بولغىيدى؟

ئەسلىدە ئۇ دوكلاتتا "دۇنياۋى سەرخىللار"نىڭ دۇنيانىڭ كەلگۈسى تەرەققىياتى ھەققىدىكى پىلانى ئاشكارىلىۋېتىلگەنىدى. بولۇپمۇ ئۇ نېمىنىڭ توغرا، نېمىنىڭ خاتا ئىكەنلىكى مۇتالىئە قىلىنمىغان، ئەركىنلىك ۋە كىشىلىك ھوقۇق دېگەندەك قۇرۇق گەپلەر تىلغا ئېلىنمىغان، ئىدىيولوگىيە، ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە دىنىي ئېتىقاد دېگەنلەر چۆرۈپ تاشلانغان، نوقۇل رېئاللىق ھەققىدىكىلا دوكلات ئىدى.

ئۇ دوكلاتتا گەپنىڭ پوسكاللىسى مۇنداق ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ:

> نەزەرىيەدە "سىجىل تىنچلىققا ئىمكانىيەت بار" دەپ قارالسىمۇ، ئەمەلىيەتتە تىنچلىق ئۇنداق خۇسۇسىيەتنى ھازىرلىغان ئەمەس. تىنچلىق نىشانىغا يەتكىلى بولسىمۇ، ئەممۇ ئۇ مۇقىم جەمئىيەتنىڭ ئەك روشەن بەلگىسىمۇ ئەمەس ... جەمئىيەتنى مۇقىملاشتۇرۇشنىڭ بىر تۈرلۈك پەۋقۇلئىددە ئۇسۇلى ـــ ئۇرۇش. دېمەك، ناۋادا باشقا ئۇسۇللار ئۇرۇشنىڭ ئورنىنى ئىگىلەشكە قادىر بولالمىسا، ئۇرۇش ئۇسۇلىنى ساقلىغۇلۇق، ھەتتا كۈچەيتكۈلۈك.

ئۇ دوكلاتتا مۇنداق دەپ قارىلىدۇ: "پۇقرالار پەقەت ئۇرۇش مەزگىلىدە ياكى ئۇرۇش ۋەھىمىسى باسقان چاغلاردىلا ھۆكۈمەتكە رازىلىق بىلەن بوي سۇنىدۇ. دۇشمەنگە بولغان ئۆچمەنلىك، ئىستىلا ۋە تالان ـ تاراج ۋەھىمىسى پۇقرانى ئېغىر باج يۈكىنى زىممىسىگە ئېلىپ، قۇربان بېرىش جۇرئىتىگە ئىگە قىلىدۇ. ئۇرۇش پۇقرادىكى قارشىلىشىش ئېڭىنىڭ كۈشەندىسى بولغىنى ئۇچۇن، ۋەتەنپەرۋەرلىك، ساداقەت ۋە غەلىبە روھى جۇش ئۇرسا، پۇقرا ئاندىن شەرتسىز رايىشلىق قىلىدۇ ۋە ھەرقانداق قارشى پىكىرنى 'ئاسىيلىق' دەپ قارايدۇ. ھالبۇكى، تىنچ شارائىتتا پۇقرالار يۇقىرى نىسبەتلىك باج سىياسىتى ۋە ھۆكۈمەتنىڭ خۇسۇسىي تۇرمۇشقا بولغان مۇداخىلىسىگە تەبىئىيلا قارشىلىق بىلدۇرىدۇ."

> ئۇرۇش ـــ بىر دۆلەتتىكى مۇستەقىل سىياسىي سىستېما مەۋجۇتلۇقىنىڭ زۆرۈر ئامىللىرىدىنلا ئەمەس، سىياسىي مۇقىملىقنى ساقلاشتىمۇ كەم بولسا بولمايدىغان شەرت. ئۇرۇش بولمىسا، ھۆكۈمەتنىڭ پۇقرالار ئۇستىدىكى ھۆكۈمرانلىقىنىڭ "قانۇنىيلىقى"دىن چاتاق چىقىدۇ. چۇنكى، ئۇرۇش بىرەر ھۆكۈمەتنىڭ ھوقۇق

تۇتۇش مۇمكىنچىلىكى ئۇچۇن ئاساس سالىدۇ. ھەددى-ھېسابسىز تارىخىي پاكىتلاردىن ئايانكى، ئۇرۇش ۋەھىمسىدىن خالىي ھاكىمىيەت ئاخىرقى ھېسابتا ھوقۇق يۈرگۈزۈشتىن مەھرۇم قالىدۇ. بۇنداق پاجىئەگە ئادەتتە خۇسۇسىي مەنپەئەت ئېڭىنىڭ كۈچەيىپ كېتىشى، ئىجتىمائىي ئادالەتسىزلىككە بولغان نەپرەت شۇنىڭدەك باشقا بۆلۈنۈش ئامىللىرى سەۋەب بولىدۇ. ئۇرۇش ئىمكانىيىتى جەمئىيەت تەشكىلىي قۇرۇلمىسىنىڭ سىياسىي مۇقىملىقىنى ساقلايدىغان ئامىللاردىن ھېسابلىنىدۇ. ئۇ ئىجتىمائىي تەبىقىلەرنى ئېنىق ئايرىپ، پۇقرانىڭ ھۆكۈمەتكە بولغان رايىشلىقىغا كاپالەتلىك قىلالايدۇ.

ئۇ دوكلاتتا يەنە مۇنداق دەپ قارىلىدۇ: "ئەنئەنىۋى ئۇرۇش ئۇسۇلىنىڭ ئۆزىگە چۈشلۈق تارىخىي چەكلىمىلىرى بار. بۇنداق ئەھۋالدا دۇنياۋى ھۆكۈمەتنىڭ ئۇلۇغۋار نىشانىنى ئىشقا ئاشۇرۇش بەسىي مۇشكۇل. بولۇپمۇ يادرو دەۋرىدە ئۇرۇشنىڭ پارتلايدىغانلىقى مۆلچەرلىگىلى بولمايدىغان ئەڭ ئېغىر خەتەرگە ئايلىنىدۇ." مەزكۇر تەنقىدات كۇبا يادرو كىرىزىسى يۈز بېرىپ ئۇزۇن ئۆتمەي باشلانغانلىقى ئۈچۈن، ئامېرىكا بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئارىسىدا پارتلاش ئىمكانىيىتى بار يادرو ئۇرۇشىنىڭ ئىس-بۇسى تەنقىداتچىلارنىڭ شۇ چاغدىكى روھىي ھالىتىگە بەلگىلىك تەسىر كۆرسەتكەن، دېيىشكە بولىدۇ.

ئەمما، بۇ يەردىكىسى "مۇبادا دۇنيادا مەڭگۈلۈك تىنچلىق ئىشقا ئېشىپ قالسا، ئامېرىكا جەمئىيىتى چىقىش يولىنى نەدىن ئىزەيدۇ؟" دېگەن مەسىلە. يۇقىرىقى خۇپيانە تەنقىدات گۇرۇپپىسىنىڭ ئىزدىگىنىمۇ دەل مۇشۇ سوئالنىڭ جاۋابى، خالاس.

باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇلار ئامېرىكا ئۈچۈن "ئۇرۇش ئۇسۇلى"نىڭ ئورنىغا دەسسەتكىلى بولىدىغان يېڭىچە لايىھە تۈزۈپ بېرىشى كېرەك. مۇتەخەسسىسلەر ئەستايىدىل تەتقىقاتلاردىن كېيىن، ئۇرۇش ئۇسۇلىنىڭ ئورنىغا دەسسەتكىلى بولىدىغان يېڭىچە لايىھەنىڭ مۇنداق ئۈچ چوڭ شەرتنى ھازىرلىشى لازىملىقىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى: (1) ئىقتىسادىي جەھەتتە يىللىق GDP نىڭ 10 پىرسەنتىنى خورىتىۋېتىدىغان ئىس-راپچىقلىقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشى شەرت. (2) خۇددى ئۇرۇشقا ئوخشاش كەڭ كۆلەملىك، ئىشەنچلىك ۋە ئېغىر ۋەھىمىنى پەيدا قىلالىشى شەرت. (3) پۇقرانى ھۆكۈمەت ئۈچۈن مەجبۇرىي خىزمەت قىلدۇرۇشنىڭ مەنتىقىگە

سىغدىرغانلىقىغا سەۋەب كۆرسىتىپ بېرەلىشى شەرت.

بۇ ئۇچ چوڭ شەرتنى ھازىرلاش ئۇنچىۋالا ئاسان ئىشمۇ ئەمەس. بۇنىڭدا مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ئالدى بىلەن يادىغا يەتكىنى "نامراتلىققا جەڭ ئېلان قىلىش" بولدى. ئەمما، نامراتلىق ئالەمشۇمۇل مەسىلە بولسىمۇ، ئانچە ۋەھىمىلىك بولمىغاچقا، ئۇنى ھەش-پەش دېگۈچە يەنە تاشلاپ قويۇشتى. ئۇلار "باشقا پىلانېتا ئادەملىرى ھۇجۇم قىلارمىش" دېگەن مەسىلىنى تاللىدى. ئۇ گەرچە ۋەھىمىلىك گەپ بولسىمۇ، ئەمما 60-يىللاردا ئۇنىڭغا بەك ئىشىنىپ كەتكىلى بولمىغاچقا، ئۇنىمۇ ئاز كۈن ئۆتمەيلا بىر ياقتا چۆرۈپ قويدى. ئەڭ ئاخىرىدا كۆپچىلىك "مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشى" مەسىلىسىنى يادىغا ئالدى. بۇ ھەم پاكىت، ھەم ئىشەنچلىك مەسىلە بولغاچقا، مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشى ھەققىدىكى تەشۋىقاتقا راۋرۇس كۈچ چىقارغانىدا، دۇنياۋى يادرو ئۆرۈشىدىن كېيىنكى قىيامەت ۋەھىمىسىدەك قورقۇنچ پەيدا قىلغىلى بولاتتى. مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشى داۋاملىشىۋېرىپ ئىقتىسادىي جەھەتتىكى "ئىسراپچىلىق"نىڭ ئەدەپ كېتىدىغانلىقى ئېنىق. پۇقرانىڭ يۇقىرى باج ۋە جاپالىق تۇرمۇشقا بەرداشلىق بېرىپ، ھۆكۈمەتنىڭ خۇسۇسىي تۇرمۇشقا بولغان مۇداخىلىسىگە رايىشلىق بىلدۈرۈشىمۇ دەل "يەر ئاننىنى قۇتقۇزۇش ئۇچۇن"؛ بۇ ھەم ئەقلگە ناھايىتى مۇۋاپىق.

قىسقىسى، بۇ ئىنتايىن ئاقىلانە تاللاش ئىدى.

ئىلمىي يوسۇندىكى مۆلچەرلەردە، مۇھىت بۇلغىنىشى مەسىلىسىنىڭ دۇنيا مىقياسىدا ئېغىر كىرىزىس پەيدا قىلىشى ئۇچۇن 20 ~ 30 يىل كېتىدىغانلىقى ئېنىقلانىدى. «تۆمۇر تاغ دوكلاتى» 1967-يىلى ئېلان قىلىندى.

شۇنداق قىلىپ ئاردىدن 20 يىل ئۆتتى ...

1987-يىل 9-ئايدا دۇنيا ياۋايى جانلىقلار مۇھىتىنى قوغداش كومىتېتىنىڭ تۆتىنچى نۆۋەتلىك مەجلىسى ئامېرىكا كولورادو ئىشتاتىنىڭ دېنۋېر شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلدى. مەجلىستە 60 نەچچە دۆلەتتىن كەلگەن 2000 ۋەكىل ئۆزلىرى ئۇچۇن ئاللىبۇرۇن تەييارلاپ قويۇلغان «دېنۋېر خىتابنامىسى»نى كۆرۈپ ھەيران قېلىشتى. «دېنۋېر خىتابنامىسى»دە مۇنداق كۆرسىتىلگەنىدى:

مۇھىت ئاسراش پائالىيىتىنىڭ دائىرىسىنى كېڭەيتىشكە لازىملىق مەبلەغنى

يېڭىباشتىن جۇغلاش ئۈچۈن، يېپىيېڭى بانكا ئەندىزىسىنى تۈرغۈزۈپ چىقىشقا توغرا كېلىدۇ. بۇنىڭدىن مەقسەت ــ مۇھىت بانقۇرۇشتىكى خەلقئارا يارەمم بىلەن يارەمگە موھتاج ئەللەرنىڭ بايلىق باشقۇرۇش جەھەتتىكى ئېھتىياجىنى بىرگەۋدىلەشتۈرۈش.

بۇ يەردە قەيت قىلىنغان "يېڭىچە بانكا ئەندىزىسى" دەل "دۇنيا مۇھىت بانكىسى" لايىھەسى ئىدى.

ئىلگىرىكىگە ئوخشىمايدىغان يېرى، شۇ قېتىمقى مەجلىسكە بارون ئېدموند روتسچىلد، داۋىد روكفېللېر ۋە ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرى جامېس باكېر قاتارلىقلارنىڭ باشچىلىقىدا زور بىر تۈركۈم دۇنياۋى بانكىرلار قاتناشتى. ئادەتتە ئالدىراشلىقتا باش قاشلاشقىمۇ چولىسى يوق بۇ بانكىرلار مۇھىت ئاسراش يىغىنىدا توپتوغرا ئالتە كۈن سەرپ قىلىپ، مەجلىس ئىشتىراكچىلىرىغا دۇنيا مۇھىت بانكىسىنىڭ پۇل مۇئامىلە لايىھەسىنى تونۇشتۇردى.

ئېدموند روتسچىلد مەجلىستە مۇنداق دېدى: " 'ئىككىنچى مارشال پىلانى'نىڭ مەھسۇلى دەپ ئاتىلىدىغان دۇنيا مۇھىت بانكىسى تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرنى قەرزدارلىق پاتقىقىدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقىش بىلەن بىرگە ئېكولوگىيەلىك مۇھىتنى قوغدايدۇ".

1987 ـ يىلى تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرنىڭ ئومۇمىي قەرزى 1 تىرىليون 300 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يەتكەنىدى.

دۇنيا مۇھىت بانكىسىنىڭ يادرولۇق ئىدىيەسى ــ قەرزنى تەبىئىي بايلىققا سېتىش. دۇنياۋى بانكىرلار تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرنىڭ زىممىسىدىكى 1 تىرىليون 300 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق كونا قەرزنى تەكرار قەرز ۋاستىسى بىلەن يېڭىلاپ، ئۇنى دۇنيا مۇھىت بانكىسىنىڭ ھېسابىغا ئاغدۇرۇشنى پىلانلىدى. بۇنىڭدا، دۇنيا مۇھىت بانكىسى تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرنىڭ ئېكولوگىيەلىك خىرىسقا دۇچ كەلگەن يەرلىرىنى رەنگە ئېلىپ، ئۇلارنىڭ زىممىسىدىكى قەرز پۇللارنىڭ قەرەلىنى ئۆزارتىدۇ ۋە ئۇلارغا ئۆزاق مۇددەتلىك، تۆۋەن ئۆسۈملۈك قەرز پۇل بېرىدۇ. دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ مۇشۇنداق ۋاستە بىلەن لاتىن ئامېرىكىسى، ئافرىقا ۋە ئاسىيادىكى تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەردىن چىتلىۋالغان "ئېكولوگىيەلىك خىرىسقا دۇچ كەلگەن" يەرلىرى 50 مىليون كىۋادرات

كىلومېتىرغا يەتتى. بۇ كۆلەم يەر شارى قۇرۇقلىقىنىڭ 30 پىرسەنتىگە، شۇنداقلا جۇڭگو زېمىنىنىڭ بەش ھەسسىسىگە باراۋەر كېلىدۇ.

تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرنىڭ 70 ـ يىللاردا خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى ۋە دۇنياۋى بانكىرلاردىن ئالغان قەرزلىرىنىڭ كۆپىنچىسى دۆلەت ئىناۋىتىگە ئاساسەن بېرىلگەن رەنسىز قەرز پۇللار ئىدى. بۇنداق ئەھۋالدا، قەرز پۇل كىرىزىسى پارتلىغاندىن كېيىن، دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ قەرز پۇلىنى قەرزدار دۆلەتنى ۋەيران قىلىش ۋاستىسى بىلەن ئۇندۇرۇۋالالىشى ناھايىتى تەس ئىدى. شۇڭا، ئۇ قەرز پۇللار دۇنيا مۇھىت بانكىسىنىڭ ھېسابىغا ئاغدۇرۇۋېتىلگەندىن كېيىن، دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ھېسابىدىكى تىنما قەرز پۇللار ھەش ـ پەش دېگۈچە سۈپەتلىك مۇلۈككە ئايلاندى. بۇنىڭدا، دۇنيا مۇھىت بانكىسىغا يەرلەر رەنگە قويۇلىدىغانلىقى ئۈچۈن، تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەر ئالمىدىس قەرزىنى قايتۇرالماي قالسا، ئۇلار رەنگە قويغان ھەددى ـ ھېسابسىز زېمىن قانۇن جەھەتتىن دۇنيا مۇھىت بانكىسىنىڭ ئىلكىگە ئۆتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن دۇنيا مۇھىت بانكىسىنى ئالىقىنىدا چۆرگىلىتىۋاتقان دۇنياۋى بانكىرلار ئۇ كۆز يەتكۈسىز مۇنبەت تۇپراقنىڭ قىل سىغمايدىغان ھەقدارىغا ئايلىنىدۇ. قىسقىسى، دۇنيا مۇھىت بانكىسىنىڭكىدەك ئۇنداق زور كۆلەملىك يەر ئىشغالىيەتچىلىكى ئىنسانىيەت تارىخىدا ئەسلا كۆرۈلۈپ باقمىغان.

روتسچىلد ۋە روكفېللېر قانارلىقلارنىڭ دۇنيا مۇھىت يىغىنىغا "كۆڭۈل بۆلۈپ"، ئۇنىڭغا توپتوغرا ئالتە كۈن ۋاقتىنى سەرپ قىلىشى دەل ئاشۇنداق غايەت زور پايدىنىڭ تۇرتكىسىدىن ئىدى.

بىرازىلىيە مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ ئالىي مەنسەپدارى دوكتور كوستا روتسچىلدنىڭ دۇنيا مۇھىت بانكىسى ھەققىدىكى تەكلىپىنى ئاڭلاپ بىر كېچە ئۇخلىيالمىدى. ئۇنىڭچە بولغاندا، دۇنيا مۇھىت بانكىسى ناۋادا ئۇزاق مۇددەتلىك، تۆۋەن ئۆسۈملۈك قەرز پۇل بىلەن تەمىنلىيەلىسە، بىرازىلىيە ئىقتىسادىغا دەمالىلىقا يارىمى بولۇشى مۇمكىن؛ ئەگەر بولمىغاندىمۇ ئۇ قەرز پۇل بىرازىلىيە ئىقتىسادىنى قوزغىتىش رولىنى ئويناپىالايدۇ. ئەمما، يىراق كەلگۈسىدىن ئالغاندا، بىرازىلىيە ھەرقانچە قىلسىمۇ قەرز پۇللارنى ھەرگىز قايتۇرالمايدۇ؛ ئەگەر ئاخىردا ئاشۇ قەرز پۇللارغا رەنگە قويۇلغان مۇنبەت زېمىن ـ ئامازون

رايونى بىرازىلىيەنىڭ قولىدىن كېتىدۇ، دېگەن گەپ.

بۇنىڭدا رەنىگە ئېلىنىدىغىنى يەرلا ئەمەس، بەلكى سۇ بايلىقى، يەر يۈزى ۋە يەر ئاستىدىكى تەبىئىي بايلىقلارنىڭ ھەممىسىنى رەنىگە ئېلىشقا بولىدۇ.

"دۇنيا مۇھىت بانكىسى" دېگەن بۇ ئىسىم كۆزگە بەكلا يېقىن بولغاچقا، ئەڭ ئاخىرىدا "يەر شارى مۇھىت فوندى" دېگەن نام بىلەن 1991-يىلى رەسمىي قۇرۇلدى. قىسقىسى، دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك پىلانى مانا ھازىر قەدەممۇ قەدەم ئىشقا ئېشىۋاتىدۇ.

يۇل مۇئامىله "يادرو بومبىسى"نىڭ نىشانى ــ توكيو

ياپونىيە دۇنيادا غايەت زور بايلىق جۇغلىدى. ئەمما، ئامېرىكا مىسلىسىز قەرزگە بوغۇلۇپ كەتتى. پىرېزىدېنت رېگاننىڭ ھەربىي ئۇستۇنلۇككە ئىنتىلىشىنىڭ ئۆزى بىر خام خىيال. رېگان بۇنىڭ ئۈچۈن "دۇنيا ئىقتىسادىنىڭ قەرزچىسى"لىك ئورنىمىزنى دوغا تىكمەكتە. ياپونىيە ئامېرىكىنىڭ سايىسىدە تۇيۇقسىزلا قۇدرەت تېپىۋالدى؛ قىسقىسى، ئۇ دۇنياۋى بانكىرلاردىن بولۇپ كەتتى.

ھالبۇكى، ياپونىيەنىڭ قەد كۆتۈرۈشى دۇنيانىڭ بۇرنىدىن پېتىلەپ ماڭىدىغان يۇل مۇئامىله مۇشتۇمزورلىرى ئۈچۈن ئىنتايىن تەشۋىشلىك ئىش.

سوررووس 1987-يىل

ئەنگلىيە ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا، دۇنياۋى قەرزچىلىك ئورنىنى ئامېرىكىغا ئۆتۈنۈش بىلەن بىرگە بۇيۇك بىرىتانىيەنىڭ دۇنياۋى ھۆكۈمرانلىق ئورنىنىمۇ تارتقۇزۇپ قويغانىدى. ئۇ ئىشلار دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ھازىرقىدەكلا يادىدا تۇرۇۋېتۇ. شەرقىي ئاسىيا ئەللىرى ئىقتىسادىنىڭ ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىنكى ئۈچقۇر كامالىتى لوندون ۋە ۋال ستىرېتتىكى بانكىرلارغا ئۇلارنىڭ ھاكىملىقىدىكى دۇنياۋى ھۆكۈمەت ۋە بىرلىككە كەلگەن دۇنيا پۇلىغا كاشىلا پەيدا قىلىپ، ئۇلارنى دىشۋارچىلىققا ئۇچرىتىدىغان ھەرقانداق كۈشەندىدىن ھەزەر ئەيلىمەسە بولمايدىغانلىقىنى ئاگاھلاندۇردى.

ئاسىيادا ئەڭ بۇرۇن قۇدرەت تاپقان ئىقتىسادىي سۇبيېكتىسىيە بولمىش ياپونىيە مەيلى ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنىڭ ساپاسى جەھەتتە بولسۇن ياكى سانائەت مەھسۇلاتلىرى ئېكسپورتىدا بولسۇن، ۋە ياكى بايلىق جۇغلاش سۈرئىتى ۋە كۆلىمى جەھەتتە بولسۇن، ھەش-پەش دېگۈچە دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ تېنىنى شۇركەندۇرگۈدەك دەرىجىگە يەتتى. كېلىنتون زامانىسىدىكى ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرى لاۋرېنزى مۇممېرسنىڭ گېپى بىلەن ئېيتقاندا: "ياپونىيەنى باش پەللە قىلغان ئاسىيا ئىقتىسادىي رايونى كۆپ سانىدىكى ئامېرىكىلىقلارنى ۋەھىمىگە سالغاچقا، ئۇلار: 'ياپونىيەنىڭ ئامېرىكىغا سالغان تەھدىتى ھەتتا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭكىدىنمۇ ئېشىپ كەتتى' دېگەن ئويغا كېلىشتى."

ئۇرۇشتىن كېيىنكى ياپونىيە ئىشنى ياۋروپاغا تەقلىدەن مەھسۇلات لايىھەلەشتىن باشلاپ، ئاز كۇن ئۆتمەيلا ئىشلەپچىقىرىش تەننەرخىنى چۇشۇردى؛ ئەڭ ئاخىرىدا ياۋروپا بازارلىرىنى ئىگىلىدى. ياپونىيە 20-ئەسىرنىڭ 60-يىللىرىدىلا ئاپتوموبىل سانائىتىدە ماشىنا ئادەمنى كەڭ كۆلەمدە ئىشلىتىپ، ئەمگەك سەۋىنلىكىنى پۈتۈنلەي دېگۈدەك تۇگەتكەنىدى. 70-يىللارغا كەلگەندە، ئامېرىكىدا ئىشلەپچىقىرىلغان سەككىز پورشېنلىق، ماي سەرپىياتى يۇقىرى پىكاپ نېفىت كىرىزىسى ۋەجىدىن ياپونىيەنىڭ ھەم ئەرزان، ھەم ماي تېجەشچان پىكاپى ئالدىدا بەكلا چېنىپ قالدى. قىسقىسى، ئامېرىكا ئاپتوموبىل سانائىتى تېخنىكىلىقى تۆۋەن بولغاچقا، ياپونىيە ئاپتوموبىللىرىنىڭ ھۇجۇمىغا تاقابىل تۇرۇش ئىقتىدارىدىن بارا-بارا مەھرۇم قالدى. 80-يىللاردىن بۇيان، ياپونىيەنىڭ ئېلېكترون سانائىتى ئۇچقاندەك راۋاجلىنىپ، سونى، خىتاچى، توشىبا قاتارلىق زور بىر تۇركۈم ئېلېكترون كارخانىلىرى تەقلىدچىلىكتىن ئىجادچانلىققا ئۆتۈش ئارقىلىق، مەركىزىي بىر تەرەپ قىلغۇچ(CPU)تىن ئۆزگە ھەرقانداق توپ زەنجىر ۋە كومپيۇتېر ئۆزىكىنى ياساش تېخنىكىسىنى چاقماق تېزلىكىدە ئىگىلىدى ۋە سانائەتتە ئىشلىتىلىدىغان ماشىنا ئادەم ۋە ئەرزان ئەمگەك جەھەتتىكى ئۈستۈنلۈكى بىلەن، ئامېرىكىنىڭ ئېلېكترون ۋە كومپيۇتېر قاتتىق دېتالى ساھەسىنى ئېغىر ھالسىراتتى؛ بۇ جەھەتتە ھەتتا ئامېرىكىنىڭ سىنارەدلىرىمۇ ياپونىيەدە ئىشلەنگەن ئۆزەكتىن ئايرىلالمايدىغان ھالغا چۇشۇپ قالدى. ئامېرىكا پۇقرالىرى بىر مەھەل توشىبا، خىتاچى قاتارلىق

ياپونىيە شىركەتلىرىنىڭ ئامېرىكىنىڭ IBM (خەلقئارا سودىدا ئىشلىتىلىدىغان ئۇسكۇنىلەر شىركىتى) ۋە ئىنتېل شىركىتىنى سېتىۋالىدىغانلىقىغا ئىشەندى؛ ئامېرىكا سانائەت ئىشچىلىرىمۇ ياپونىيە ماشىنا ئادەملىرىنىڭ كۇنلەرنىڭ بىرىدە ئۆزلىرىنىڭ يەۋاتقان نېنىنى تارتىۋېلىشىدىن ئەنسىرەشكە باشلىدى.

ئامېرىكا بىلەن ئەنگلىيە 80-يىللارنىڭ باشلىرىدا يولغا قويغان يۇقىرى ئۆسۈم سىياسىتى ئامېرىكا دوللىرىنى چۇشكۇنلۇكتىن قۇتۇلدۇرۇۋېلىش بىلەن بىرگە، ئافرىقا ۋە لاتىن ئامېرىكىسىدىكى كۆپلىگەن تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرگە ئەجەللىك زەربە بەردى. ئەمما، ئامېرىكا سانائىتىمۇ يۇقىرى ئۆسۈم سىياسىتىنىڭ ئېغىر تالاپىتىدىن قېچىپ قۇتۇلالمىدى. بۇنىڭ بىلەن ياپونىيە مەھسۇلاتلىرى 80-يىللاردىن بۇيان ئامېرىكا بازىرىنى ئىگىلەشكە باشلىدى.

ياپونىيە خەلقى خۇشلۇقتىن بېشى كۆككە يېتىپ، ھېچكىمگە پوش دېمەي يۇرگەن كۇنلەرنىڭ بىرىدە، ياپونىيە پۇل مۇئامىلىسىنى ئۇجۇقتۇرىدىغان بىر مەيدان ئۇرۇش دۇنيا بانكىرلىرىنىڭ كۆڭلىدە قارار تاپتى.

1985-يىل 9-ئايدا، دۇنياۋى بانكىرلار ئاخىر ھەركەتكە ئۆتتى. جۇملىدىن، ئامېرىكا، ئەنگلىيە، ياپونىيە، گېرمانىيە ۋە فرانسىيە قاتارلىق بەش دۆلەتنىڭ مالىيە مىنىستىرلىرى نيۇيوركتىكى مەيدان مېھمانسارىيىدا "مەيدان كېلىشىمى"نى ئىمزالىدى. بۇنىڭدىن مەقسەت باشقا ئاساسلىق پۇللار ئارىسىدا ئامېرىكا دوللىرىنى "كونترولۇق ئىچىدە" پاخاللاشتۇرۇش ئىدى. دېگەندەكلا ياپونىيە بانكىسى ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرى گېئورگې بېكنىڭ قىستىشى بىلەن يېنىنىڭ قىممىتىنى ئۆستۇرۇشكە مەجبۇرىي ماقۇل بولدى. شۇنداق قىلىپ، "مەيدان كېلىشىمى" ئىمزالانغاندىن كېيىنكى بىر نەچچە ئاي ئىچىدە، يېنىنىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا ئايرىباشلىنىش نىسبىتى 250:1 دىن 149:1 گە ئۆسۈپ كەتتى (دىققەت: ئىلگىرى 1 ئامېرىكا دوللىرى 250 يېنىغا تەڭ ئىدى؛ كېيىن 149 يېنىغا ئايرىباشلىنىدىغان بولدى. بۇ ئامېرىكا دوللىرىنىڭ كۇرسى چۇشۇپ، يېنىنىڭ قىممىتى ئۆسكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ — تەرجىماندىن).

1987-يىل 10-ئايدا نيۇيورك پاي چېكى بازىرى ھالاك بولدى.

ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرى گېئورگې بېك ياپونىيە باش ۋەزىرى ناكاسونې (中曾根)غا ياپونىيە بانكىسى ئۆسۈمىنى چۈشۈرۈش ئارقىلىق، ياپونىيە پاي چېكى بازىرىغا قارىغاندا ئامېرىكا پاي چېكى بازىرىنىڭ جەلپكارلىقىنى ئۇزلۇكسىز ئاشۇرۇش يولى بىلەن توكيو بازىردىكى مەبلەغلەرنى ئامېرىكىغا يۆزلەندۈرۈش ھەققىدە بېسىم ئىشلەتتى. شۇنىڭدەك، گېئورگې بېك ناكاسونېغا: "دېموكراتلار پارتىيەسى ئالمادىس تەختكە چىقىپ قالغۇدەك بولسا، ئامېرىكا-ياپونىيە سودىسىدا كۆرۈلگەن قىزىل رەقەم مەسىلىسىدە، ياپونىيەگە ھەرگىز يۈز-خاتىرە قىلمايمىز" دەپ تەھدىت سالدى. ئاندىن يەنە گەپنىڭ پەدىسىنى يۆتكەپ، ناكاسونې جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيەسىنىڭ داۋاملىق ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈشىگە كاپالەتلىك قىلالىسا، ئاتا بۇشىنىڭمۇ ئامېرىكا-ياپونىيە دوستلۇقىنى چىڭىتىشقا جىق كۈچ چىقىرغانلىقىنى پۈرتەپ ئۆتتى. بۇنىڭ بىلەن ناكاسونې ئاخىر باش ئەگكەن بولدى. نەتىجىدە، يېنىنىڭ ئۆسۈم نىسبىتى 2.5 پىرسەنتكە چۈشۈپ قېلىپ، ياپونىيە بانكا سىستېمىسىدا ئوبوروتچان مەبلەغ زىيادىلىكى باش كۆتۈرۈپ، زور مىقدارلىق ئەرزان كاپىتال پاي چېكى بازىرى بىلەن ئۆي-مۇلۈك بازىرىغا قاراپ ئاقتى. بۇنىڭ بىلەن، توكيودىكى پاي چېكىنىڭ يىللىق ئېشىش نىسبىتى 40 پىرسەنتكە، ئۆي-مۇلۈكنىڭ ئېشىش نىسبىتى 90 نەچچە پىرسەنتكە يېتىپ، غايەت زور پۇل مۇئامىلە كۆپۈكى شەكىللىنىشكە باشلىدى.

پۇل ئايرىباشلاش كەسپىنىڭ قىسقىغىنا ۋاقىت ئىچىدە ئاشۇنداق ئاسمان-زېمىن ئۆزگىرىپ كېتىشى ياپونىيەدىكى ئېكسپورت سودىگەرلىرىگە قاقشاتقۇچ زەربە بولدى. بۇنىڭ بىلەن كارخانىلار يېنىنىڭ قىممىتى ئۆسۈپ كېتىش سەۋەبلىك ئېكسپورت كاساتچىلىقى پەيدا قىلغان زىيانىنىڭ ئورنىنى تولدۇرۇۋېلىش مەقسىتىدە، بانكىدىن ئالغان تۆۋەن ئۆسۈملۈك قەرز پۇلغا تۇشمۇ-تۇشتىن پاي چېكى ئويناشقا كىرىشىپ كەتتى. نەتىجىدە، ياپونىيە بانكىسىنىڭ بىر كېچىلىك مەبلەغ ئۆتنە-يېرىم بازىرى كۆزنى يۇمۇپ-ئاچقۇچە دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ مەبلەغ يۈرۈشتۇرۇش مەركىزىگە ئايلاندى. 1988-يىلىغا كەلگەندە، دۇنيادا كۆلىمى ھەممىنىڭ ئالدىدا تۇرىدىغان 10 بانكا ياپونىيەگە مەركەزلەشتى. جۇملىدىن، توكيو پاي چېكى بازىرىدىكى باھا ئۇچ يىلدا 300 پىرسەنت ئۆرلەپ كەتتى؛ ئۆي-مۇلۈك بازىرىدىمۇ ھەيران قالارلىق ئەھۋاللار يۈز بېرىپ، توكيودىكى بىر رايونغا

تەۋە ئۆي-مۇلۇكنىڭ ئامېرىكا دوللىرى بىلەن ھېسابلىغاندىن كېيىنكى قىممىتى ئامېرىكىنىڭ شۇ چاغدىكى مەبلىكەت بويىچە ئىشقا ئاشۇرۇلغان ئۆي-مۇلۇك ئومۇمىي قىممىتىدىنمۇ ئېشىپ كەتتى. شۇنداق قىلىپ، ياپونىيە پۇل مۇئامىلە سىستېمىسى چوڭقۇر ھاڭنىڭ گىرۋىكىگە بېرىپ قالدى.

سىرتتىن كەلگەن ئۇنداق قاتتىق داۋالغۇشنىڭ بۇزغۇنچىلىقى بولمىغان بولسا، ياپونىيە ئىقتىسادىدىكى چېكىنىش ئېھتىمال ئاستا-ئاستا كۆرۈلەر بولغىيدى. ئەمما، ياپونلار ئۇ تالاپەتنىڭ ئەسلىدە دۇنياۋى بانكىرلار قوزغىغان داۋراڭسىز پۇل مۇئامىلە ئۇرۇشىنىڭ مەھسۇلى ئىكەنلىكىنى خىيالىغا كەلتۈرۈپمۇ باقمىدى.

ھالبۇكى، ياپونىيە پۇل مۇئامىلە جەھەتتە كۈچلۈك دۆلەت بولغاچقا، دۇنياۋى بانكىرلار ياپونىيەنى ئەنئەنىۋى پۇل مۇئامىلە ئۇرۇشى ئارقىلىق يېڭىشكە دېگەندەك ئىشەنچ قىلالمىدى. شۇڭا، ياپونىيە پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىغا ئەجەللىك زەربە بېرىش ئۈچۈن، ئامېرىكىدا يېڭىدىن ئىختىرا قىلىنغان "پۇل مۇئامىلە يادرو بومبىسى" - پاي چېكى كۆرسەتكۈچلۈك زاكاز مالنى ئىشقا سالمافچى بولۇشتى.

سۇر-ھەيۋىدە تەڭداشسىز پۇل مۇئامىلە قورالى بولمىش پاي چېكى كۆرسەتكۈچلۈك زاكاز مال كەسپىنى ئەڭ بۇرۇن چېكاكو سودا بېرژىسى 1982-يىلى ئىختىرا قىلغانىدى. ئۇ ئەسلىدە نيۇيورك پاي چېكى بېرژىسىنىڭ سودىسىنى تالىشىشتا ئىشقا سېلىنىدىغان قورال بولۇپ، ئۇنىڭدىن پايدىلانغاندا چېكاكودا تۇرۇپ نيۇيورك پاي چېكى كۆرسەتكۈچىگە بولغان ئىشەنچنى ئېلىپ-سېتىشتا، نيۇيوركتىكى پاي چېكى سودىگەرلىرىگە تاپان ھەققى بەرمەسمۇ بولىدۇ. پاي چېكى كۆرسەتكۈچى - قانداقتۇر پاي چېكى بازارغا سېلىنغان شىركەتلەرنىڭ ھېسابات تالونلىرىدىن ۋەزىنلىك ھېسابات ئارقىلىق يەكۈنلۈپ چىقىرىلغان سانلىق مەلۇماتلا ئەمەس، بەلكى شىركەت پاي چېكىنىڭ ۋەزىنلىك ھېساباتقا قاتناشتۇرۇلغان ھېسابات تالونىدىكى باھا يۇزلىنىشى، خالاس. شۇڭا، ئاشۇ باھا يۇزلىنىشىنى دوغا تىككەن پايچىلار پاي چېكىگە ئىگىدارچىلىق قىلمايدۇ، ھەتتا ئىگىدارچىلىق قىلىشنىمۇ خالىمايدۇ.

پاي چېكى بازىرىدا ھەممىدىن پۇلغا يارايدىغىنى - "ئىشەنچ". شۇڭا، مەبلەغسىز پاي چېكى كۆرسەتكۈچلۈك زاكاز مالنىڭ كۆلىمى زىيادە

ئېشىپ كەتسە، ئاخىرى بېرىپ پاي چېكى بازىرى ۋەيران بولىدۇ. 1987-يىل 10-ئايدا نيۇيورك پاي چېكى بازىرىدا ئۇشتۇمتوت يۈز بەرگەن كاساتچىلىق بۇ نۇقتىنى ئىسپاتلىدى.

80-يىللىرى ياپونىيە ئىقتىسادى ئۇچقاندەك يۇكسەلگەچكە، ياپونلاردا ئۆزىنى "ئاكاك قارغاي جاھاندا بىر" سانايدىغان ئىدىيە ئازدۇر-كۆپتۇر باش كۆتۈرگەنىدى. ھەتتا، ياپونىيە پاي چېكى باھاسى شىددەت بىلەن ئۆرلەپ، غەربتىكى ئاقىلانە تەقرىزچىلەرنىڭ ھېچقايسىسى ئەقلىگە سىغدۇرالمىغۇدەك دەرىجىگە يەتكەندىمۇ، ياپونلار يەنىلا ئۆزلىرىنىڭ تەڭداشسىز ئىكەنلىكىگە نۇرغۇن باھانىلەرنى كۆرسىتىپ باقتى. شۇ چاغدا ياپونىيەدە تۇرغان بىر ئامېرىكىلىق سېلىنما مۇتەخەسسىسى مۇنداق دېگەنىدى: "بۇ يەردىكىلەرنىڭ ھەممىسى 'ياپونىيە پاي چېكى بازىرى ھالاك بولمايدۇ' دەپ قارايدىكەن؛ ئۇلار 1987-، 1988-يىللىرى، ھەتتا 1989-يىلمۇ ئاشۇ خىل قاراشتا چىڭ تۇرۇشتى. ئۇلارنىڭ نەزەردە ئىنتايىن پەۋقۇلئاددە بىر مەۋھۇم قۇدرەت ئۇلارنىڭ پاي چېكى بازىرىغا، ھەتتا پۈتكۈل مىللەت روھىغا سىڭگەن بولۇپ، ئاشۇ قۇدرەت ياپونىيەنى دۇنياۋى قانۇنىيەتتىن ھالقىپ كېتىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلالايدىكەن."

ياپونىيە پاي چېكى بازىرىدا، سۇغۇرتا شىركىتى ناھايىتى مۇھىم سېلىنمىچى سانىلىدۇ. دۇنياۋى بانكىرلار تاللىغان، شۇنداقلا قولىدا ھەددى-ھېسابسىز نەق پۇل، سومكىسىدا ياپونلار ئاڭلاپمۇ باقمىغان "پاي چېكى كۆرسەتكۈچىگە سېتىۋېلىنىدىغان قەرەللىك ھوقۇق" دەپ ئاتالمىدىغان پۇل مۇئامىلە يېڭى مەھسۇلاتى ئېشىپ-تېشىپ-تۇرغان مورگان ئىستانلې شىركىتى بىلەن سولومون (سۇلايمان) ئاكا-ئۇكىلار شىركىتى قاتارلىق سېلىنما بانكىسى ۋەكىللىرى ئاساسلىق زەربىدارلار سىياقىدا ياپونىيەگە قەدەم باستى. ئۇلارنىڭ مۇددىئاسى يوشۇرۇن نىشان ئىزدەش ئىدى. ياپونىيە سۇغۇرتا شىركەتلىرى بۇنىڭغا ناھايىتى قىزىقتى. ياپونلارنىڭ نەزەردە، ئامېرىكىلىقلار مېڭىسىنىڭ سۈيى بار مەجنۇنلار ئىدى. چۈنكى، ئۇلار ئەبەدىي ئىشقا ئاشمايدىغان "ياپونىيە پاي چېكى بازىرى كاساتچىلىقى"نى نۇرغۇن نەق پۇلغا سېتىۋالماقچى بولۇۋاتاتتى. شۇنداق قىلىپ، ياپونىيە سۇغۇرتا شىركىتى بۇ سودىنى ھاپىلا-شاپىلا قوبۇل كۆردى. ئىككى تەرەپنىڭ دو تىككىنى ياپونىيە پاي چېكى كۆرسەتكۈچىنىڭ يۈزلىنىشى بولۇپ، پاي چېكى كۆرسەتكۈچى چۈشۈپ

كەتسە ئامېرىكا ئۇتقان، ئۆرلىسە ياپونىيە ئۇتقان بولاتتى.

يامان يېرى، پاي چېكى بازىرىدىكى دەھشەتلىك كاساتچىلىقتىن ئىلگىرى ئۇنداق پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي توختامىنىڭ زادى قانچىلىك ئىمزالانغانلىقى ھەتتا ياپونىيە مالىيە ۋازارىتىگىمۇ نامەلۇم ئىدى. ئەمەلىيەتتە ئۇنداق خۇپىيانە "پۇل مۇئامىلە ۋىروسى" ياپونلارنىڭ خىيالىدىكى گۈللەنگەن مۇھىتتا، گويا مەخپىي بازارنىڭ پۈكەي سودىسىدەك ئاستىرتتىن ۋە توسقۇنسىز يامراپ كېتىۋاتاتتى.

1989 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى، ياپونىيە پاي چېكى بازىرى كۆرسەتكۈچى 38 مىڭ 915 نۇقتىغا يېتىپ، تارىختىكى ئەڭ يۇقىرى چەككە چىقتى. بۇنىڭ بىلەن، مەبلەغسىز پاي چېكى كۆرسەتكۈچىگە تۇركۈم ـ تۇركۈملەپ سېتىۋېلىنغان قەرەل ھوقۇقى سۇر كۆرستىشكە باشلىۋىدى، ياپونىيە پاي چېكى كۆرسەتكۈچى ئۆرلەشتىن توختىدى. 1990 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى، ئامېرىكىلىقلار كارامىتىنى ئىشقا سېلىشقا باشلىدى. جۇملىدىن، ئامېرىكا بېرزىلىرىدا "ياپونىيە پاي چېكى كۆرسەتكۈچىگە سېتىۋېلىش ھوقۇقى ھۆججىتى" دەپ ئاتىلىدىغان بىر تۈرلۈك يېڭى پۇل مۇئامىلە مەھسۇلاتى تۈيۇقسىز بازارغا سېلىندى. ئامېرىكا گولدمان شىركىتى ياپونىيە سۇغۇرتا ساھەسىدىن سېتىۋالغان پاي كۆرسەتكۈچى قەرەللىك ھوقۇقىنى دانىيە پادىشاھلىقىغا سېتىپ بەردى. دانىيە پادىشاھلىقى ئۇنى قەرەل ھوقۇقى ھۆججىتىنى ئېلىپ ساتىدىغانلارغا سېتىپ ببرىپ، ياپونىيە پاي چېكى كۆرسەتكۈچى تۆۋەنلەپ كەتكەن چاغدا "ياپونىيە پاي چېكى كۆرسەتكۈچىگە سېتىۋېلىش ھوقۇقى ھۆججىتى"نى سېتىۋالغانلارغا پايدا بېرىدىغانلىقى ھەققىدە ۋەدە قىلدى. ئەمما، دانىيە پادىشاھلىقى بۇ يەردە پەقەت گولدمان شىركىتىنىڭ دانىيە پادىشاھلىقىنىڭ ئىناۋىتىدىن، قولىدىكى ياپونىيە پايچېكى كۆرسەتكۈچىگە سېتىۋېلىنىدىغان قەرەل ھوقۇقىنى سېتىپ چىقىرىشتا تەڭداشسىز رول ئويناىدىغان تۇرتكە سۈپىتىدە پايدىلىنىشىغا ئىجازەت بەرگەنىدى. بۇنىڭ بىلەن مەزكۇر ھوقۇق ھۆججىتى ئامېرىكىدا ناھايىتى بازار تاپتى؛ جۇملىدىن، ئامېرىكىدىكى نۇرغۇن سېلىنما بانكىسى تۇشمۇ تۇشتىن بۇنى تەقلىد قىلىۋىدى، ياپونىيە پاي چېكى بۇنىڭغا پايلىماي قالدى. يەنى، "ياپونىيە پاي چېكى كۆرسەتكۈچىگە سېتىۋېلىش ھوقۇقى ھۆججىتى" ئىتتىك بازاردا بىرەر ئاي تۆكمە قىلىنىۋىدى، ياپونىيە پاي چېكى بازىرى

ئاخىر چاك ـ چېكىدىن بۆسۈلۈپ كەتتى.

پاي چېكى بازىرىدىكى ۋەيرانچىلىق ئالدى بىلەن ياپونىيە بانكا ساھەسى ۋە سۇغۇرتا ساھەسىگە، ئاندىن ياسىمىچىلىق ساھەسىگە تەسىر كۆرسەتتى. ياپونىيە ياسىمىچىلىق ساھەسى ئىلگىرى پاي چېكى بازىرىدىن ئەڭ بولمىغاندا، ئامېرىكىدىكى رىقابەتچىلىرىنىڭكىگە قارىغاندا يېرىم باھادا مەبلەغ جۇغلىيالايتتى. ئەمما، ئۇنداق پۇرسەت پاي چېكى بازىرىدىكى كاساتچىلىق ۋەجىدىن كەلمەسكە كەتتى.

1990 ـ يىلدىن باشلاپ ھېسابلىغاندا، ياپونىيە ئىقتىسادى توپتوغرا 10 نەچچە يىللىق كاساتچىلىققا غەرق بولۇپ، پاي چېكى بازىرى كۆرسەتكۈچى 70 پىرسەنت چۈشۈپ كەتتى؛ ئۆي ـ مۈلۈك بازىرى ئۇدا 14 يىل چېكىندى. «مەغلۇبىيەتلىك پۇل مۇئامىلە ئۇرۇشى» ناملىق كىتابنىڭ ئاپتورى يوشىكاۋا موتوتادا ھەسرەت بىلەن: "زىيانغا ئۇچرىغان بايلىق نۇقتىسىدىن ئالغاندا، ياپونىيەنىڭ 1990 ـ يىلدىكى مەغلۇبىيەتلىك پۇل مۇئامىلە ئۇرۇشىدا تارتقان زىيىنى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىكىگە باراۋەر كېلىدۇ" دەپ كۆرسەتتى.

ۋىللىيام ئېنىگ ياپونىيەنىڭ پۇل مۇئامىلىسىدىكى مەغلۇبىيىتى ھەققىدە توختىلىپ مۇنداق دەيدۇ:

> دۇنيادا ھېچقانداق بىر دۆلەت ئامېرىكىنىڭ رېگان زامانىسىدىكى قىزىل رەقەملىك مالىيە سىياسىتى ۋە ھەددى ـ ھېسابسىز چقىم خىراجىتى سىياسىتىنى ئامېرىكىنىڭ ئىلگىرىكى كۈشەندىسى ـــ ياپونىيەدەك تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئىخلاسەن قوللاپ باققان ئەمەس. ھەتتا گېرمانىيەمۇ ۋاشىنگتونىنىڭ تەلەپلىرىگە ياپونىيەدەك شەرتسىز ماقۇل دەپ باققان ئەمەس. ھالبۇكى، ياپونلارنىڭ نەزەرىدە، ئامېرىكا زايومى، ئامېرىكىنىڭ ئۆي ـ مۈلۈكلىرى ۋە باشقا مۈلۈكلىرىنى سېخىيلىق بىلەن ئىخلاسەن سېتىۋېلىۋاتقان ياپونىيە ئاخىرقى ھېسابتا دۇنيا تارىخىدىكى بۇزغۇنچىلىقى ئەڭ ئېغىر پۇل مۇئامىلە ئاپىتىگە ئۇچرىدى.

ئامېرىكىنىڭ يېڭىدىن ۋەزىپىگە ئولتۇرغان مالىيە مىنىستىرى پاۋلسوننىڭ جۇڭگونى زىيارەت قىلىۋېتىپ، تولۇپ تاشقان قىزغىنلىق بىلەن ئېيتقان: "جۇڭگونىڭ مۇۋەپپەقىيىتىگە تەلەكداشمەن!" دېگەن گېپى كىشىلەرنىڭ تېنىنى شۇركەندۈرۈپ قويدى. چۈنكى، ئامېرىكىنىڭ

ئىلگىرىكى مالىيە مىنىستىرى گېئورگې بېكمۇ ئۆز ۋاقتىدا ياپونىيە باش ۋەزىرى ناكاسونىنىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ شۇنداق دېگەنىدى.

دۇنياۋى بانكىرلار ئارىسىدىكى پۇل مۇئامىلە قەستكارى — سوروس

دۇنيانىڭ جاي-جايلىرىدىكى تاراتقۇلار ئۇزاق زامانلاردىن بېرى، سوروسنى "دۇلدۇل كەبى ئەرش كەزگەن پۇل مۇئامىلە دانىشى" دەپ تەسۋىرلەپ، ئۇ ھەقتىكى گەپ-سۆزلەرنى ئاجايىپ سىرلىقلاشتۇرۇۋەتتى. شۇڭا گىرومان قىزىقچىلىق قىلىپ: "بۇ ئادەم ئىسمىنى ئوك ئوقۇسمۇ، تەتۇر ئوقۇسمۇ ئوخشاشلا 'Soros' بولىدىغان ئۆزگىچە بەندە ئىكەن" دېگەنىدى.

سوروسنىڭ پەۋقۇلئاددە بەندە ئىكەنلىكى راست. ئەمما، ئۇنىڭ يالغۇز "پۇل مۇئامىلە قەستكارى"لىق تالانتىغا تايىنىپلا، ئەنگلىيە بانكىسىنى ئالقىنىدا چۆرگىلىتىپ، گېرمانىيە مارکىنى دەھشەتلىك داۋالغۇتۇپ، ئاسىيا پۇل مۇئامىلە بازىرىنى ئەرەختەن-پەرەختەن قىلۇبتەلىشى مۇمكىنمۇ؟

بۇنداق ئەپسانە كەبى ھېكايىگە ئېھتىمال ئەقلى توشمىغان ئادەملەرلا ئىشىنەر!

سوروسنىڭ دۇنيا پۇل مۇئامىلە بازىرىنى ئەرەختەن-پەرەختەن قىلىۋەتكەن كۆۋانت فوندى ئەسلىدە كارىب دېڭىزى قىرغىقىدىكى گوللاندىيەگە تەۋە، باج ئوغرىلىرىنىڭ جەننىتى — كارۇكاۋدا رويىخەتكە ئالدۇرۇلغان بولۇپ، ئۇ يەردە ئاشۇ فوندقا ئاساسلىق مەبلەغ سالغۇچىلار بىلەن مەبلەغنىڭ بىر تەرەپ قىلىنىش ئەھۋالىنى خۇپىيانە تۇتقىلى بولاتتى. ئۇ يەر ھەم دۇنيادىكى ئەڭ مۇھىم زەھەر سېتىش ۋە پۇل يۇيۇش (ھارام پۇلنى قانۇنىي ۋاستىلەر بىلەن ھالاللاش — تەرجىماندىن) مەركىزى ئىدى.

ئامېرىكىنىڭ ئاكسىيە قانۇنىدا: "كىرىشتۇرمە فوندنىڭ 'مۇرەككەپ سېلىنمىچى'لىرى ئەڭ كۆپ بولغاندىمۇ 99 ئامېرىكا پۇقراسىدىن ئېشىپ كەتمەسلىكى شەرت" دەپ بەلگىلەنگەنلىكى ئۈچۈن، سوروس 99

سېلىنمىچى زەردار ئاربىسىغا بىرەرمۇ ئامېرىكىلىقنى قوشماسلىققا تۇرلۇك ئامال ـ چارىلەر بىلەن كاپالەتلىك قىلدى. يەنە كېلىپ سوروس ئۇنداق چەت ئەللىكلەر كىرىشتۇرمە فوندى جەمئىيىتىدە ھەتتا مۇدىرىيەت ئەزاسىمۇ ئەمەس، پەقەت فونت تىجارىتى مەشغۇلاتىغا سىرتتىن ئىشتىراك قىلىدىغان "سېلىنما مەسلىھەتچىسى"لا ئىدى. ئۇلا ئەمەس، سوروس يەنە ئۇنداق مەسلىھەتچىلىك ۋەزىپىسىنى، نيۇيوركتىكى «سوروس فوند باشقۇرۇش شىركىتى» نامىدا زىممىسىگە ئالغانىدى. بۇنداق بولغاندا، ئامېرىكا ھۆكۈمىتى ئالمادىس ئۇنىڭدىن فوند تىجارىتىنىڭ تەپسىلي ئەھۋالىنى سوراپ قالسا، ئۇ: "مەن دېگەن پەقەت بىر سېلىنما مەسلىھەتچىسى" دەپلا مەسئۇلىيەتتىن ئۆزىنى قاچۇرالايتتى.

ئەمما، سوروسنىڭ كۆڭۈانت فوندى ئۇنچىۋالا ئاددىي نەرسە ئەمەس ئىدى. مەزكۇر فوند جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرىيىتى تۆۋەندىكىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ:

مۇدىرىيەت ئەزاسى رىچارد كاتز. بۇ كىشى لوندوندىكى روتسچىلد بانكىسىنىڭ مۇدىرىيەت ئەزاسى، روتسچىلد جەمەتى ئىتالىيە مىلان بانكىسىنىڭ لېدىرى ئىدى.

مۇدىرىيەت ئەزاسى نىلس تاۋبي. بۇ كىشى لوندون بانكا سىندىكاتى ـ St . James Place Capital نىڭ شېركى بولۇپ، ئۇنى ئاساسلىقى روتسچىلد جەمەتى باشقۇراتتى.

مۇدىرىيەت ئەزاسى ۋىللىيام لورد رېس ـ موگ. بۇ كىشى «لوندون دەۋرى» گېزىتىنىڭ سەھىپە تەھرىرچىسى بولۇپ، ئۇمۇ St . James Place Capital نىڭ شېركى ئىدى.

مۇدىرىيەت ئەزاسى ئېدگار پىسسوتتو. بۇ كىشى شۇېتسارىيەدىكى خۇسۇسىي بانكىلار ئارا ھەممىنىڭ مۇنازىرە ئوبيېكتى ئىدى؛ كىشىلەر ئۇنى "جەنۇەدىكى ئەڭ چېچەن بانكىر" دەپ ئاتىشاتتى. ئۇنىڭ بۇرادەرلىرى ئاربىسدا نيۇيورك جۇمھۇرىيەت بانكىسىنىڭ ئىگىدارى ئېدمۇند سافرامۇ بار ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئامېرىكا قانۇن ئىجراچى تارماقلىرى ئۇنى: "موسكۋادىكى بانكىغا مۇناسىۋەتلىك جىنايەتچىلەر گۇرۇھى بىلەن ھەمنەپەس" دەپ قارىغان، شۇنداقلا شۇېتسارىيە ھۆكۈمەت تەرەپ: "تۈركىيە ۋە كولومبىيەدىكى زەھەر سېتىش ۋە پۇل يۇيۇش قىلمىشىغا چېتىشلىق" دەپ بېكىتكەنىدى.

سوروسنىڭ "ئۆز ئادەم"لىرى ئارىسىدا يەنە شۇبۇتسارىيەلىك داڭلىق هايانكەش مارك رىچ، تېل ئاۋى ۋە ئىسرائىلىيە ئاخبارات تارمىقىنىڭ قورال-ياراغ سودىگىرى شائۇل ئېيسېنبېرگمۇ بار ئىدى.

سوروس روتسچىلدنىڭ ئۆز ئادەملىرى بىلەن ناھايىتى يېقىن مۇناسىۋەتتى ۋەجىدىن دۇنيادىكى ئەڭ كۈچلۈك، ئەڭ مەخپىي پۇل مۇئامىلە گۇرۇھىنىڭ چاپارمىنىگە ئايلاندى. ئىلگىرى ئەنگلىيە لوندون پۇل مۇئامىلە شەھەرىستانىنىڭ ئوجىئاكىسى، ئىسرائىلىيەنىڭ قۇرغۇچىسى، دۇنياۋى ئاخبارات تورىنىڭ بۇزرۇكۇارى، ۋال ستىرىتتىكى ئەڭ كۈچلۈك بەش بانكىنىڭ مەدەتكارى ۋە دۇنيا ئالتۇنلىرىغا باھا قويغۇچى بولغان روتسچىلد جەمەتى مانا ھازىرمۇ لوندون ۋە ۋال ستىرىت پۇل مۇئامىلە مەركىزىنى ئالقىنىغا چۆرگىلىتىپ تۇرۇپتۇ. ئەمما، ئۇلاردىكى دەپسەنە-دۇنيانىڭ زادى قانچىلىك ئىكەنلىكىنى دۇنيادا ھېچكىم ئۇقمايدۇ. چۈنكى، روتسچىلد جەمەتى ۋە باشقا دۇنياۋى بانكىرلار "ئەڭ كاتتا دۇنياۋى باي" دېگەن قالپاقنى بېل گايتېس بىلەن پاي چېكى باشسىسى بوففېتقا كەيدۇرۇپ قويۇپ، ئۇنداق "كاتتا دۇنياۋى باي"لارنىڭكىدىن نەچچە ھەسسە كۆپ دەپسەنە-دۇنياسىنى شۇبۇتسارىيە ياكى كارىب دېڭىزى قىرغىقىدىكى چەت ئەللىكلەر ھېسابىدا ساقلاپ، ئۆزلىرى ھەربىكەت پەيتىنى كۈتمەكتە ئىدى.

سوروس بىلەن ئامېرىكا سەرخىللىرىنىڭ مۇناسىۋىتى ئىنتايىن قويۇق بولغاچقا، ئۇ ئامېرىكىدىكى مەشھۇر قورال-ياراغ توختاملىق سودىگىرى كارلىلى سېلىنمىچىلىق گۇرۇھىغا شەخسىي نامىدا 100 مىليون ئامېرىكا دوللىرى مەبلەغ سالدى. ئامېرىكىنىڭ سابىق پىرېزىدېنتى ئاتا بۇش، سابىق مالىيە مىنىستىرى جامېس بېيك قاتارلىق مەشھۇر شەخسلەرمۇ مەزكۇر گۇرۇھقا ئەزا ئىدى. سوروس 80-يىللىرى ئامېرىكىنىڭ سابىق دۆلەت كاتىپى بىرزېنىسكى، مادېلېينې ئالبرايت قاتارلىقلار بىلەن بىرلىشىپ، «دۆلەت دېموكراتىك يارەم فوندى»نى تەشكىللىدى. بۇ تەشكىلات ئەمەلىيەتتە مەزكىرىي ئاخبارات ئىدارىسى(CIA) بىلەن خۇسۇسىيلار چىقارغان كاپىتال ئاساسىدا قۇرۇلغانىدى.

90-يىللارغا كەلگەندە، سوروس دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ئۇگۇتلىرى بىلەن دۇنيا پۇل مۇئامىلە بازىرىدا بىر نەچچە قېتىملىق بوھرانىنى پەيدا قىلدى. سوروسنىڭ ھەر قېتىملىق ھەربىكتىدە دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ

مۇھىم ئىستراتېگىيەلىك مۇددىئاسى ئەكس ئەتتى. بولۇپمۇ، ئۇ ئىستراتېگىيەنىڭ يادرولۇق نىشانى ـ دۇنيا ئەللىرى ئىقتىسادىنى "كونترولللۇق ئىچىدە پارچىلاش"قا تۇرتكە بولۇپ، ئاخىردا لوندون-ۋال ستريت قابىللىرىنىڭ كونترولللۇقىدىكى "دۇنياۋى ھۆكۈمەت" بىلەن "دۇنيا پۇلى"نى ۋۇجۇدقا چىقىرىش تەرەددۇتىنى تاماملاش ئىدى.

دۇنياۋى بانكىرلار 80-يىللارنىڭ باشلىرى لاتىن ئامېرىكىسى ۋە ئافرىقىدىكى تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەر ئىقتىسادىنى ئاساسىي جەھەتتىن "كونترولللۇق ئىچىدە پارچىلاپ" بولدى؛ 80-يىللارنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، ياپونىيە پۇل مۇئامىلىسىنى قىسماققا ئېلىۋالدى. دۇنياۋى بانكىرلار ئاسىيانى ئىسكەنجىسىگە ئېلىپ بولغاندىن كېيىن، ياۋروپاغا قايتىدىن نەزەرىنى ئاغدۇردى. چۈنكى، ئۇلارنىڭ ئەمدىكى نىشانى شەرقىي ياۋروپا بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنى بىتچىت قىلىش ئىدى.

بۇ مۇھىم بۇرچنى زىممىسىگە ئالغان سوروس بىر يۈمۇلاپلا "داڭلىق ساخاۋەتچى"گە ئايلىنىپ، شەرقىي ياۋروپا ۋە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا نۇرغۇن فوند جەمئىيەتلىرىنى قۇردى. بۇ فوند جەمئىيەتلىرى سوروسنىڭ نيۇيوركتىكى "ئوچۇق ئىجتىمائىي بىرلەشمە"لىرىگە ئوخشاش، شەخسىيلەرنىڭ تىزگىنسىز ئەركىنلىكىنى تەرغىب قىلىدىغان ئاممىۋى تەشكىلاتلاردىن ئىدى. مىسالەن، سوروس ئىقتىسادىي ياردەم قىلغان ياۋروپا ئۇنىۋېرسىتېتى سوتسىيالىستىك جەمئىيەتتىكى ياشلارغا ھەدەپ "ئىگىلىك ھوقۇقلۇق دۆلەت ئۇقۇمى ـ شەخسىيەتكە قارشى رەزىللىك؛ ئەڭ مۇۋاپىقىيەتلىك چارە ـ ئىقتىسادىي جەھەتتە لىبىرالىزىمنى يولغا قويۇش؛ ئىجتىمائىي ھادىسىلەرنى ئىدراكىي ئانالىز قىلىش ـ مۇستەبىتلىكنىڭ ئالامىتى" دېگەن ئىدىيەنى سىڭدۇردى. بۇ مەكتەپتە يەنە پات-پاتلا "شەخسىيەت ۋە ھۆكۈمەت" دېگەندەك مەزمۇنلاداا مەخسۇس لېكسىيەلەر ئۇيۇشتۇرۇلاتتى. مۇھىمى، بۇ خىل ئوقۇتۇش ئىدىيەسى ئامېرىكا دىپلوماتىيە جەمئىيىتىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا سازاۋەر ئىدى.

ئامېرىكىلىق داڭلىق تەقرىزچى گىللىپس ئايمېرى سوروس كەبىلەر ۋە ئۇلارنىڭ دۇنياۋى تەشكىلاتلارنى "سېخىيلىق" بىلەن يۆلىشىدىكى ھەقىقىي مۇددىئاسىنى مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ:

> كىشىلەر "قانۇنىيلىق"، "ئىنسانپەرۋەرلىك" دېگەندەك چۈمبەردىلەرنىڭ ئارقىسىغا بىر توپ "ساخاۋەتچى" مىلياردېرلار بىلەن ئۇلار يۆلىگەن سوروسنىڭ ئوچۇق

ئىجتىمائىي بىرلەشمىسى، فوردنىڭ فوند جەمئىيىتى، ئامېرىكا تىنچلىق جەمئىيىتى، دۆلەت دېموكراتىك ياردەم فوندى، كىشىلىك ھوقۇقنى كۆزىتىش جەمئىيىتى، خەلقئارا كەچۈرۈم تەشكىلاتى، دۇنيا كىرىزىس تەشكىلاتى ... دېگەندەك تەشكىلاتلارنىڭ يوشۇرۇنغانلىقىنى كۆرۈپ يەتتى. ئاشۇ ساخاۋەتچىلەر ئاردىسىدا ھەممىدىن جەلپكارى — سوروس. ئۇ گويا‌كى سەككىز ئايا‌غلىق غايەت زور سيا‌ھېپلىقتەك، پۈتكۈل شەرقي ياۋروپا، شەرقي جەنۇبي ياۋروپا، كاۋكاز رايونى ۋە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بارلىق رېسپوبلىكىلىرىنى ئىسكەنجىسگە ئېلىپ بولدى. سوروس يۇقىرىقىدەك تەشكىلاتلارنىڭ دوست تارتىپ بېرىشى بىلەن ئاخبارات، ئىجتىمائىي تەرتىپ ۋە ئاۋامنىڭ پىكىر ـ قاراشلىرى ... دېگەندەكلەرنى ئويدۇرۇپ چىقىرىپلا قالماي، بەلكى يەنە ئامېرىكا ياراتقان مۇكەممەل دۇنياۋى بىر تۈتاش ئىدىيەنى ئىلگىرى سۈردى.



گېئورگې سوروس

شەرقي ياۋروپادىكى سوتسىيالىستىك ئەللەرنى پارچىلاشتا، سوروس تەڭداشسىز رول ئويناندى. جۈملىدىن، سوروس فوندى جەمئىيىتى پولشالىقلارنىڭ ھاكىمىيەت ھوقۇقىنى بىرلىشىپ تارتىۋېلىشى ۋە يېڭى پولشادىكى دەسلەپكى ئۇچ پىرېزدېنتنىڭ ھاكىمىيەت باشقۇرۇشىغا بىۋاستە تەسىر كۆرسەتكەنىدى.

شەرقي ياۋروپا ۋە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنى بىراقلا جەھەننەمگە ئۇزاتقان "تەۋرىتىپ داۋالاش ئۇسۇلى"نى سوروس ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياج كومىتېتىنىڭ رەئىسى پائۇل ۋولك، سىتى بانكىسىنىڭ مۇئاۋىن لېدېرى ئاننو رۇدىڭ، خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى جېفرى ساكس قاتارلىقلار بىلەن بىرلىكتە ئىختىرا قىلغان. سوروس بۇ خىل "داۋالاش ئۇسۇلى"نى خۇلاسىلەپ مۇنداق دەيدۇ:

بۇنىڭدا نەزەرگە ئالغىنىم — سىياسىي تۈزۈلمىدىكى ئۆزگىرىشلەرنىڭ ئىقتىسادنى

ياخشلايدىغانلىقىنى ناماياں قىلىپ كۆرسىتىش. بۇ ئۇسۇل پولشادا سىناقتىن ئۆتتى. بۇنىڭدا مەن ئالدى بىلەن بىر يۇرۇش ئىقتىسادىي ئىسلاھات تەدبىرلىرىنى تەييارلىدىم. بۇ تەدبىرلەر پۈلنى نازارەت ئاستىغا ئېلىش، قۇرۇلمىنى تەڭشەش ۋە قەرزدارلىقنى قايتا تەشكىللەش قاتارلىق ئۇچ قىسمىدىن تەركىپ تاپقان. مېنىڭچە، بۇ ئۇچ تۈرلۈك نىشاننى بىراقلا ئىشقا ئاشۇرۇش ئايرىم-ئايرىم يولغا قويغاندىن ياخشىكەن. بۇنىڭدا مەن ماكرولۇق ئىقتىسادىي قەرزدارلىقنى پايغا ئۆزگەرتىشنى تەشەببۇس قىلىمەن.

كەسىپ قۇرۇلمىسىنى تەڭشەش ماكرولۇق ئىقتىسادىي تەرتىپنى ئوپېراتسىيە قىلغانغا، پۈل تەمىناتىنى قىسىش چوڭ ئوپېراتسىيەگە چۈشكەن ئادەمگە قان سېلىشنى رەت قىلغانغا ئوخشايدۇ. بۇنداق "ئوپېراتسىيە" ئاخىرقى ھېسابتا ئىگىلىكنى پارە-پارە قىلىۋېتىپ ئىشلەپچىقىرىشنى ئېغىر كاساتچىلىققا دۇچار قىلىش، پۇقرانى يوقسۇللۇققا باشلاپ، سانائەت كارخانىلىرىنى تىرپىرەن قىلىۋېتىش، ئىشچىلارنى تۈركۈم-تۈركۈمى بىلەن ئىشسىز قالدۇرۇپ جەمئىيەتنىڭ داۋالغۇشىنى كۈچەيتىش بىلەن تۇگەللىنىدۇ. ەل بۇ پەيتىتە، دۇنياۋى بانكىرلار "قەرزدارلىقنى پايغا ئۆزگەرتىش" باھانىسى بىلەن جان ھەلقۇمىدا قان قۇسۇۋاتقان ئاشۇ ئەللەرنىڭ يادرولۇق مۇلۇكلىرىنى تۇشمۇ تۇشتىن سېتىۋالدۇ.

سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن شەرقىي ياۋروپا ئەللىرى قۇدرەتلىك ئەسكىرىي كۈچى بىلەن ئامېرىكىلىقلارنى دەككە-دۈككىگە سالالىغانىدى. ھالبۇكى، ئاشۇنداق قۇدرەتلىك ئەسكىرىي كۈچكە ئىگە ئەللەر ئىنسانىيەت تارىخىدا تۇنجى قېتىم ئەسەبىي كۈچلەرنىڭ تەشكىللىك بۇلاڭ-تالىڭغا ئۇچرىدى.

بۇ زەربىگە ئۇچرىغان پولشا، ۋېنگىرىيە، رۇسىيە، ئۇكرائىنا قاتارلىق ئەللەر ئىقتىسادىي جەھەتتە 20 يىلدىمۇ ئېسىگە كېلىپ بولالمىغۇدەك دەرىجىدە ھالىدىن كەتتى. ئافرىقا ۋە لاتىن ئامېرىكىسىدىكى ئاجىزلاپ ئاخىر قارشىلىق كۆرسىتەلمىگۈدەك دەرىجىگە چۈشۈپ قالغان ئەللەرگە ئوخشىمايدىغان يېرى، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن شەرقىي ياۋروپا ئەللىرى قۇدرەتلىك ئەسكىرىي كۈچى بىلەن ئامېرىكىلىقلارنى دەككە-دۈككىگە سالالىغانىدى. ھالبۇكى، ئاشۇنداق قۇدرەتلىك ئەسكىرىي كۈچكە ئىگە ئەللەر ئىنسانىيەت تارىخىدا تۇنجى قېتىم ئەسەبىي كۈچلەرنىڭ تەشكىللىك بۇلاڭ-تالىڭغا ئۇچرىدى.

سوروسنىڭ بىرەر ئەلنى ئۇجۇقتۇرۇشتىكى ئەڭ قەبىھ ۋاستىسى ـ قان چىقارماي جان ئېلىش، ئەلۋەتتە. قارىغاندا، بىرەر ئەلنى بىتچىت قىلىشتا، ئالدى بىلەن ئاشۇ ئەل پۇقرالىرىنىڭ ئىدىيەسىنى قالايمىقانلاشتۇرۇۋېتىش ئەڭ كارغا كېلەرلىك ئۇسۇل بولسا كېرەك.

ياۋروپا پۇللىرىغا يوشۇرۇن زەربە بېرىدىغان "ياسمان بەلباغ"

شەرقىي ياۋروپا ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنى "كونترولluق ئىچىدە پارچىلاش" نىشانى ئاساسەن ئىشقا ئاشقاندىن كېيىن، ئەزەلدىن ھوقۇق مەركىزىدىن يىراقلاشتۇرۇۋېتىلگەن كونا ياۋروپانىڭ يادروسى بولمىش گېرمانىيە بىلەن فرانسىيە قوتۇرغىلى تۇردى. جۇملىدىن، ئۇلار سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئىبارەت بۇ غايەت تەھدىتتىن قوتۇلغاندىن كېيىن، ياۋرو سىستېمىسىنى تۇرغۇزۇپ چىقىشقا يېڭىباشتىن تۇتۇش قىلىپ، ئەنگلىيە ـ ئامېرىكا پۇل مۇئامىلە كۇچلىرى بىلەن پۇت تېپىشىش تەرىپىگە ئۆتتى. چۇنكى، ياۋرو سىستېمىسى تۇرغۇزۇپ چىقىلسا، ئۇ ئامېرىكا دوللىرى سىستېمىسىنىڭ زومىگەرلىك ئورنىنى راۋرۇس تەۋرىتەلەيتتى. شۇنداق قىلىپ، لوندون ـ ۋال ستىرىت قابىللىرى بىلەن گېرمانىيە ـ فرانسىيە ئىتتىپاقى ئارىسىدىكى پۇل توقۇنۇشى كۇنسايىن كەسكىنلىشىپ كەتتى.

چۇنكى، 1971 ـ يىلى بىرايتون سىستېمىسىدا يۇز بەرگەن ۋەيرانچىلىق دۇنيا پۇل سىستېمىسىنى بىراقلا قالايمىقانلاشتۇرۇۋەتتى. ھەر قايسى دۆلەت پۇللىرىنىڭ پېرېۋوت نىسبىتى ئالتۇن بىرلىك تۇرۇمى ۋاستىلىكىدىكى بىرايتون سىستېمىسى شارائىتىدا ئىنتايىن مۇقىم بولۇپ كەلگەن، دۇنيا ئەللىرىنىڭ سودا ۋە مالىيەسىدىمۇ ئېغىر تەڭپۇڭسىزلىق مەسىلىسى كۆرۈلمىگەنىدى. چۇنكى، مالىيەسىدە قىزىل رەقەم كۆرۈلگەن ئەللەرنىڭ ھەقىقىي دۆلەت بايلىقىدىن مەھرۇم قالىدىغانلىقى مۇقەررەر. ئۇنداق بولغانىكەن، دۆلەت بانكا سىستېمىسىنىڭ كىرىدىت كەسىپى ئىقتىدارى تۆۋەنلەپ، ئاقىۋەتتە پۇل قىسلىقى ۋە ئىقتىسادىي كاساتچىلىق كۆرۈلۈپ، ئىستېمال يىگىلەپ، ئىمپورت كەسىپى

چېكىنىپ كېتىدۇ. پۇقرا پۇل ئامانەت قويۇشقا قايتا كىرىشكەندىن كېيىن، بانكا كاپىتالى كۆپىيىشكە يۈزلىنىپ، ئىشلەپچىقىرىش كۆلىمى كېڭىيىدۇ؛ سودىدا ئاكتىپ بالانس كۆرۈلۈپ، ئىجتىمائىي بايلىقلار كۆپىيىپ باردۇ. بۇنداق تەبىئىي دەۋرىيلىك ۋە كونترولۇق سىستېمىسى ئىنسانلارنىڭ 1971-يىلدىن بۇرۇنقى ئىجتىمائىي ئەمەلىيىتى داۋامىدا تەكرار ئىسپاتلانغان. ئۇ زامانلاردا دەھشەتلىك قىزىل رەقەمنى يوشۇرۇش ئىمكانىيىتى، پۇل خەتىرىدىن كېلىدىغان زىياننى يېيىشتۇرۇش زۆرۈرىيىتى ۋە پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي قوراللىرىنى يارىتىش شارائىتى يوق ئىدى. دۇنيا ئەللىرى ئالتۇننىڭ كونترولۇقىدا بولغاچقا، بايلىقلارنى پەقەت جاپالىق ۋە ئىخلاسەن مېھنەت بىلەن جۇغلاشقا مەجبۇر ئىدى. دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ئالتۇنغا ئۆچمەنلىك قىلىشىدىكى نېگىزلىك سەۋەب دەل مۇشۇ!

مۇقەددەس تەڭشەك بولمىش ئالتۇن تەقىپ قىلىۋېتىلگەندىن كېيىن، خەلقئارا پۇل سىستېمىسى ئۆزلۈكىدىنلا قالايمىقانلىشىپ كەتتى. ئەمما، قەستەن پەيدا قىلىنغان "نېفىت كىرىزىسى" ئامېرىكا دوللىرىغا بولغان ئېھتىياجنى ھەسسىلەپ ئاشۇرغانلىقى شۇنداقلا 1979-يىلدىن بۇيانقى زىيادە يۇقىرى ئۆسۈم نىسبىتى قاتارلىقلارنىڭ شارائىتىدە، ئامېرىكا دوللىرىنىڭ پۈت-قولىغا بارا-بارا جان كىردى. دۇنيا ئەللىرىنىڭ زاپاس پۇلى بولمىش ئامېرىكا دوللىرىنىڭ باھاسىدىكى داۋالغۇش كۈچىيىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، دوللار باھاسىنى نېرى-بېرى قىلىش ھوقۇقى لوندون-ژال ستىرىت قابىللىرىنىڭ ئالقىنىدا بولغاچقا، "پۇل" ئاتلىق تاغ ئاشارغا مەجبۇرىي چىقىرىلغان ياۋروپا ئەللىرىنىڭ ئىچ-باغرى تەتۇر ئۆرۈلۈپ كېتىۋاتاتتى. شۇڭا، گېرمانىيە مالىيە مىنىستىرى خېلموت شىمىت 70-يىللارنىڭ ئاخىرى فرانسىيە پىرېزىدېنتى گىسكار دېستاين بىلەن مەخسۇس ياۋروپا پۇل سىستېمىسى تۇرغۇزۇپ چىقىپ، ياۋروپا ئەللىرى ئارا سودىدا كۆرۈلۈۋاتقان پېرىۋوت نىسبىتى تۇراقسىزلىشىپ كېتىش مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ھەققىدە مەسلىھەتلەشتى.

ياۋروپا پۇل سىستېمىسى 1979-يىلى رەسمىي ۋە ئۇنۇملۇك يولغا قويۇلۇۋىدى، ئۇنىڭغا ئەزا بولۇپ كىرمىگەن ياۋروپا ئەللىرىمۇ ئۇنىڭغا بولغان مايىللىقىنى تۇشمۇ تۇشتىن ئىپادىلىدى. ئەمما، ياۋروپا پۇل سىستېمىسىنىڭ كەلگۈسىدە ياۋروپادا ئورتاق پۇلنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈش

ئىمكانىيىتى لوندون ۋە ۋال ستريت قابىللىرىنى قاتتىق ئەندىشىگە سېلىۋەتتى.

ئەمما، ئادەمنى بەكرەك ئەندىشىگە سالىدىغىنى، گېرمانىيە بىلەن فرانسىيە 1977-يىلىدىن ئېتىبارەن OPEC نىڭ ئىشلىرىغا قول تىققىلى تۇردى. جۈملىدىن، ئۇلار نېفىت ئېكسپورت قىلىدىغان پەۋقۇلئاددە ئەللەرنى يۇقىرى تېخنىكىلىق مەھسۇلاتلاردا تەمىنلەش بىلەن بىرگە، ئۇ ئەللەرنىڭ سانائەتلەشتۈرۈش قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىش، ئەرەب ئەللىرىنىڭ غەربىي ياۋروپا ئەللىرىنى نېفىت بىلەن تەمىنلىشىگە كاپالەتلىك قىلىش، بۇنىڭ بەدىلىگە ئەرەب ئەللىرىنىڭ نېفىت ئېكسپورت كىرىمىنى ياۋروپا بانكىلىرىغا ئامانەت قويدۇرۇش ئۈستىدە چوت سوقتى. ئەمما، لوندونلۇقلار گېرمانىيەنىڭ ئايرىم ئىش تۈتۈش ئويىغا دەسلەپتىلا قەتئىي قارشى چىققان بولغاچقا، ياۋروپا يۇل سىستېمىسىغا كىرىشنى رەت قىلدى.

دەل شۇ چاغلاردا گېرمانىيە كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئىككى گېرمانىيەنى بىرلىككە كەلتۈرۈشتەك ئۇلۇغ-ۋار ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرىپ، بىرلىككە كەلگەن، قۇدرەتلىك "گېرمانىيە" ئارقىلىق پۈتكۈل ياۋروپا قۇرۇقلۇقىغا ھاكىملىق قىلىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. شۇڭا، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىشىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ئۆزئارا مەنپەئەت يەتكۈزەلەيدىغان ئىناق ھەمكارلىق مۇناسىۋىتى ئورنىتىشقا تەرەددۇتلاندى.

لوندون ۋە ۋال ستريت ئەقىلچىلىرى گېرمانىيەنىڭ يۇقىرىقى پىلانىغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، "يابىسمان بەلباغ" نەزەريەسىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى. مەزكۇر نەزەريەنىڭ يادروسى ــ ئىسلام رادىكاللىرىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىپ، ئوتتۇرا شەرقتىكى نېفىت ئىشلەپچىقىرىدىغان رايونلاردا داۋالغۇش پەيدا قىلىش. بۇنداق بولغاندا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جەنۇبىدىكى مۇسۇلمانلار رايونىنىمۇ تەۋرىتىش ئارقىلىق، ياۋروپا بىلەن ئوتتۇرا شەرقنىڭ ھەمكارلىق ئىمكانىيىتىنى يوققا چىقىرىش يولى بىلەن ياۋروپادا پۇلنى بىرلىككە كەلتۈرۈشنى توسقىلى، شۇنداقلا سوۋېت ئىتتىپاقىنى قىسماققا ئېلىپ، ئامېرىكىنىڭ دېڭىز قولتۇقى رايونىغا بولغان ھەربىي مۇداخىلىسى ئۈچۈن يول ئاچقىلى بولىدۇ. بۇ ئەمەلىيەتتە بىر چالمىدا ئىككى ئەمەس، بەلكى ئۈچ پاختەك سوققانلىق، ئەلۋەتتە.

ئامېرىكا دۆلەت ئامانلىقى مەسلىھەتچىسى بىرزېنىسكى بىلەن دۆلەت

كاتىپى ۋانس ئىشنى ناھايىتى چىرايلىق باشلىدى. جۇملىدىن، ئوتتۇرا شەرقتە ئېغىر داۋالغۇش پەيدا بولۇپ، 1979 ـ يىلى ئىرانىدا ئىنقىلاب پارتلىدى. بۇنىڭ بىلەن، ئىككىنچى قېتىملىق دۇنياۋى نېفىت كىرىزىسى يۈز بەردى. ئەمەلىيەتتە، ئۇ چاغدا ھەقىقىي مەنىدىكى نېفىت قەھەتچىلىكى كۆرۈلگەنمۇ ئەمەس. چۈنكى ئامېرىكا ئىران كۇنىگە 300 مىڭ باكتىن تەمىنلەشنى رەت قىلغان نېفتىنى ئۆزىنىڭ ئىسكەنـ ـجىسىدىكى سەئۇدىي ئەرەبىستانى بىلەن ئىراقتىن ئېلىپ تولۇقلىۋېتىشقا تامامەن قادىر ئىدى. ئەمما، لوندون ـ ۋال ستىرىتتىكى نېفىت ـ پۇل مۇئامىلە دوكارلىرىنىڭ نېفىت باھاسىنى خالىغانچە ئۆستۈرۈۋېتىشى ئەمەلىيەتتە ئامېرىكا دوللىرىغا بولغان ئېھتىياجنى يەنمۇ ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئىدى. چۈنكى، ئۇلارنىڭ بىر قولىدا نېفىت ساھەسىنىڭ تۇتقۇچى، يەنە بىر قولىدا ئامېرىكا دوللىرىنى تارقىتىش ھوقۇقى بولغاچقا، گاھىدا سول قولىدا ھۇنەر ئىشلىتىپ، ئوڭ قولىدا "ھوسۇل" يىغاتتى؛ گاھىدا ئوڭ قولىدا ھۇنەر ئىشلىتىپ، سول قولىدا "ھوسۇل" يىغاتتى. ئىشقىلىپ، ئۇلار ئىككى قولىنى نۆۋەت بىلەن ئىشقا سالسا، جاھاننى زىلزىلىگە سالىدىغان ئىشلار يۈز بەرمەي قالمايتتى.

بىرزىنسكىنىڭ يەنە بىر قالتىس ھۇنىرى "جۇڭگو كوزۇرى"نى ئىشقا سېلىش ئىدى. شۇنداق قىلىپ، 1978 ـ يىل 12 ـ ئايدا ئامېرىكا بىلەن جۇڭگو دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتتى؛ بۇنىڭ بىلەن جۇڭگو ئۇزاققا بارماي بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىغا قايتا كىردى. بىرزىنسكىنىڭ بۇ تەدبىرىدىن چېچاڭشىپ كەتكەن سوۋېت ئىتتىپاقى "رەقىبلەرنىڭ قورشاۋىدا قاپتۇق" دېگەن ئويغا كەلدى. دېمىسىمۇ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىمالىدا شىمالىي ئاتلانتىك ئەھدى تەشكىلاتى، شەرقىدە ئامېرىكا، جەنۇبىدا "يايسمان بەلباغ" بار ئىدى. شۇنداق قىلىپ، سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشىنى ئېختىيارسىز قوزغىغان سوۋېت ئىتتىپاقى گېرمانىيە بىلەن بولغان ئەزەلىي ئاجىز ھەمكارلىق مۇناسىۋىتىنى بىراقلا ئۈزۈپ تاشلىدى.

گېرمانلار ئاربىدىكى بېرلىن تېمىنى ئۆرۈپ تاشلاپ، بۇيۇك بىرلىكنى ئىشقا ئاشۇرغانلىقىغا تەنتەنە قىلىشقان 1989 ـ يىل 11 ـ ئايدا، ۋال ستىرىتلىقلارنىڭ يۈرىكى بۆلەكچىلا ئېغىپ كەتتى. بىر ئامېرىكىلىق ئىقتىسادشۇناس بۇنىڭغا مۇنداق باھا بەرگەنىدى:

دۇرۇس، 20-ئەسرنىڭ 90-يىللىرىدىكى پۇل مۇئامىلە تارىخىنى كىتاب قىلىپ يېزىشقا توغرا كەلسە، تەھلىلچىلەر بېرلىن تېمىنىڭ ئۆرۈپ تاشلانغانلىقىنى ئېھتىمال ئۈزاق مۇددەتلىك سۇر-ھەيۋىسى بىلەن پۇل مۇئامىلە داۋالغۇشىنى پەيدا قىلغان ياپونىيەدىكى زىلزىلىگە ئوخشىتىپ تەسۋىرلىشى مۇمكىن. دېمىسىمۇ، بېرلىن تېمىنىڭ ئۆرۈپ تاشلىنىشى نەچچە 100 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق مەبلەغنىڭ 60 نەچچە يىلدىن بۇيان دۇنيا پۇل مۇئامىلە بازىرىدا زەررىچە ئورۇنغا ئېرىشەلمەي كەلگەن رايونلارغا قاراپ ئاقىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى.

گېرمانىيە يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئامېرىكىغا ئاساسلىق مەبلەغ سالغۇچى ئەللەر قاتارىغا كىرمىگەن بولسىمۇ، ئەمما ئەنگلىيە 1987-يىلدىن ئېتىبارەن ئامېرىكىغا مەبلەغ سالىدىغان ئەڭ كۆچلۈك ئەللەردىن بولۇپ قالدى. شۇڭا، ئامېرىكىلىقلار شۇنىڭغا دىققەت قىلماي بولمايدۇكى، ئەنگلىيە گېرمانلار جۇغلىغان نۇرغۇن ئامانەت پۇلدىن پايدىلانمىغان بولسا، ئامېرىكىغا شۇنچىۋالا كەڭ كۆلەمدە مەبلەغ سالالمىغان بولاتتى.

لوندونلۇقلارمۇ پايپېتەك بولۇشقا باشلىدى: ساۋېر خانىمنىڭ ئەقىلچىلىرى ھەتتا: "گېرمانىيە تۆتىنچى ئىمپېرىيەسى باش كۆتۈرۈپتۇ" دەپ ۋاراقىرىۋېتىشتى. لوندونىدا چىقىدىغان «يەكشەنبىلىك تېلېگراف خەۋەرلىرى» گېزىتىنىڭ 1990-يىل 7-ئاينىڭ 22-كۈنىدىكى سانىغا بۇ ھەقتە مۇنداق تەقرىز بېسىلدى:

بىرلىككە كەلگەندىن كېيىنكى گېرمانىيەنى "ئاق كۆڭۈل گېگانتقا ئايلىنىدۇ" دەپ پەرەز قىلساق بولارمۇ؟ بىرلىككە كەلگەندىن كېيىنكى گېرمانىيەنى "رۇسىيەنمۇ ئاق كۆڭۈل گېگانتلاردىن بولۇشقا دەۋەت قىلىدۇ" دەپ پەرەز قىلساق قانداق بولار؟ ئەمەلىيەتتە بۇ ئېھتىماللىقتا ۋەھىمە ئىزچىل كۆچىيىپ بارىدۇ. چۈنكى، بىرلىككە كەلگەن گېرمانىيە ناۋادا بىزنىڭ نىزاممىز بويىچە رىقابەتكە چۈشۈشكە نىيەت قىلسىلا، گېرمانلارنىڭ قولىمىزدىكى ھاكىمىيەت ھوقۇقىنى تارتىۋېلىشىنى دۇنيادا كىممۇ توسۇپ قالالىسۇن؟!

لوندونلۇقلار 1990-يىلى يازدىن باشلاپ، يېڭى ئاخبارات ئورگىنى قۇرۇپ، گېرمانىيەگە قارىتىلغان ئاخباراتچىلىق (ئەمەلىيەتتە جاسۇسلۇق

ـ تەرجىمانىدىن) پائالىيىتىنى كۈچەيتتى. ئەنگلىيە ئاخبارات مۇتەخەسسىسلىرىمۇ: "ئامېرىكىدىكى كەسىپداشلار شەرقىي گېرمانىيەدىكى كونا ئاخباراتچىلىرى ئارىسىدىن خادىم قوبۇللاپ، ئامېرىكىنىڭ گېرمانىيەدىكى ئاخبارات 'بايلىقى'نى بېيىتىشى لازىم" دېگەن تەكلىپنى بەردى.

گېرمانلار رۇسىيەنىڭ بىرلىككە كەلگەن گېرمانىيەنى قوللىغانلىقىغا تەشەككۇر ئېيتىش يۈزىسىدىن، رۇسىيەنىڭ پالەچلىنىپ بولغان ئىقتىسادىنى قايتا جانلاندۇرۇشىغا يارەم بەرمەكچى بولدى. گېرمانىيە مالىيە مىنىستىرى يېڭى ياۋروپانىڭ كەلگۈسى تەرەققىياتىنى مۇنداق جەزملىگەنىدى: زامانىۋى تۆمۈرىيول پارىژ، ھانوفېر، بېرلىن، ۋارشاۋا ۋە موسكۋالارنى ئۆزئارا تۇتاشتۇرىدۇ؛ بىرلىككە كەلگەن پۈل ۋە بىر-بىرىگە چەمبەرچاس باغلىنىپ كەتكەن ئىگىلىك ئۇرۇش دېشۋارچىلىقلىرى ۋە ئىس-تۈتەكتىن خالىي، جەننەت كەبى ياۋروپا قۇرۇپ چىقىشقا تۇرتكە بولىدۇ.

ئەمما، بۇ ھەرگىزمۇ دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ئارزۇسى ئەمەس. چۈنكى، ئۇلار ماركىنى ۋە ياۋرو ھەققىدىكى تەسەۋۋۇرنى بىتچىت قىلىپ، يېڭى گېرمانىيەنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىنى قەتئىي توسۇشقا تەشنا.

سوروسمۇ يۇقىرىقىدەك سەۋەب بىلەن 20-ئەسىر 90-يىللىرىنىڭ بېشىدا لوندون ۋە ۋال ستىرىتنىڭ بىر قوللۇق پىلانى ئاستىدا پۈند ئىستېرلىڭ بىلەن لىراغىمۇ يوشۇرۇن زەربە بەردى.

ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى 1990-يىلى لوندون پۇل مۇئامىلە شەھەر-رىستانىنىڭ قارشىلىقىغا پىسەنت قىلماي، ياۋروپا پۇل تېگىشىش سىستېمىسى(ERM)غا ئەزا بولۇپ كىردى. پات ئارىدا مەيدانغا كېلىش ئالدىدا تۇرغان ياۋرونىڭ لوندون-ۋال ستىرىتنى يوشۇرۇن بالا-قازاغا جۆنەيدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن دۇنياۋى بانكىرلار ياۋرو سىستېمىسىنى بۆشۈكىدىلا ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش ئۈچۈن، ھۇجۇمنىڭ خىلمۇ خىل شەكىللىرىنى لايىھەلەشكە كىرىشتى.

1990-يىلى بېرلىن تېمىنىڭ ئۆرۈۋېتىلىشى بىلەن ئىككى گېر-مانىيەنىڭ بىرلىكى ئىشقا ئاشتى. ئەمما، شۇ ۋەجدىن كېلىپ چىققان زور سوممىلىق خىراجەت زۆرۈرىيىتىنى گېرمانلار ئۈيلاپمۇ باقمىغانىدى. شۇڭا، گېرمانىيە مەركىزىي بانكىسى پۇل پاخاللىقىغا تاقابىل تۇرۇش

ئۇچۇن، ئۆسۈم نىسبىتىنى ئۆستۇرۇشكە مەجبۇر بولدى. شۇ يىلى ياۋروپا پۇل تېگىشىش سىستېمىسىغا ئەزا بولۇپ كىرگەن ئەنگلىيەدىمۇ ئەھۋال چاتاق ئىدى: جۇملىدىن، پۇل پاخاللىقى نىسبىتى گېرمانىيەدىكى پۇل پاخاللىقىنىڭ ئۈچ ھەسىسىگە يېتىپ، ئۆسۈم نىسبىتى 15 پىرسەنتكە چىقىپ كەتتى. دېمەك، 80-يىللاردا شەكىللەنگەن كۆپۈك ئىگىلىكىنىڭ بەربات بولۇشى قاش بىلەن كىرپىكنىڭ ئارىسىدىكى ئىشقا ئايلىنىپ قالدى.

1992-يىلغا كەلگەندە، ئەنگلىيە بىلەن ئىتالىيەدە قوش قىزىل رەقەم (مالىيە قىزىل رەقىمى ۋە سودا قىزىل رەقىمى ـ تەرجىمانىدىن) سەۋەبىدىن پۇل قىممىتىنى يۇقىرى مۆلچەرلىۋېتىش خاھىشى كېلىپ چىقتى. بۇ پۇرسەتنى پايلاپ تۇرغان سوروس باشچىلىقىدىكى ھايانكەشلەر 1992-يىل 9-ئاينىڭ 16-كۈنى ئەنگلىيەگە ئومۇمىي ھۇجۇم قوزغاپ، دەسمايىسىز ھايانكەشلىككە سېلىنغان بۇند ئىستېرلىڭنىڭ قىممىتىنى 10مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يەتكۈزۈۋىدى، كەچ سائەت يەتتە بولغاندا ئەنگلىيە مەغلۇپ بولغانلىقىنى جاكارلىدى. شۇنداق قىلىپ، سوروس 1 مىليارد 100 مىليون ئامېرىكا دوللىرى پايدا ئېلىش بىلەن بىرگە، پۇند ئىستېرلىڭ بىلەن لىرانى ياۋروپا پۇل تېگىشىش سىستېمىسىدىن قوغلاپ چىقاردى. سوروس ئارقىدىنلا فرانك بىلدن ماركنى بىر ھۇجۇم بىلەنلا يەر بىلەن يەكسان قىلىۋېتىش نىيىتىدە، ئىزلىما ھۇجۇمغا بىمالال ئۆتتى. ئەمما، سوممىسى 40 تىرىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىدىغان بۇ قىمارىدا سوروس پايدا ئالالمىدى. ئىشقىلىپ، سوروسنىڭ دەسمايىسىنىڭ 25 ھەسىسىگە باراۋەر كەلگۈدەك قەرز پۇل ئالالىشىدا، ھەم كۆچلۈك، ھەم خۇپىيانە پۇل مۇئامىلە ئىمپېرىيەسى ھەل قىلغۇچ رول ئوينىدى.

ئاسىيا پۇللىرىنى ئۇجۇقتۇرۇش ئۇرۇشى

20-ئەسىرنىڭ 90-يىللىرىنىڭ باشلىرىدا لوندون ۋە ۋال ستىرىت سەرخىللىرى شەرقىي فىرونتتا ياپونىيە ئىقتىسادىنىڭ ھەيۋىسىنى يەرگە ئۇرۇپ، غەربىي فىرونتتا شەرقىي ياۋروپا ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى ئىقتىسادىنى تارمار قىلدى؛ گېرمانىيە بىلەن فىرانسىيەنىڭ ياۋروپادا بىرلىككە

كەلگەن پۇلنى ۋۇجۇدقا چىقىرىش ئارزۇسى سوروسنىڭ بۇزغۇنچىلىقى بىلەن ۋاقتىنچە سۇغا چىلاشتى؛ لاتېن ئامېرىكىسى بىلەن ئافرىقىمۇ لوندون-ۋال ستريت سەرخىللىرىنىڭ قىلتىقىغا دەسسەپ بولدى؛ مۇراد-مەقسىتىگە يەتكەن بۇ سەرخىللار ئەتراپقا شۇنداق نەزەر سېلىۋىدى، كۇندىن-كۇنگە گۇللىنىپ بېرىۋاتقان شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيا رايونىنىڭ "ئاسىيا ئىقتىساد ئەندىزىسى" بارا-بارا ئۇلارنىڭ كۆزىگە سىغمىغىلى تۇردى.

ھۆكۈمەت باشلامچىلىقىدىكى ئۇنداق ئىقتىسادىي تەرەققىيات سىياسىتىدە ئېكسپورت يېتەكچى، پۇقرالارنىڭ يۇقىرى نىسبەتلىك پۇل ئامانىتى ئاساسىي ئالاھىدىلىك قىلىنغان تەرەققىيات ئەندىزىسى يولغا قويۇلىدۇ؛ شۇنداقلا، دۆلەت بايلىقىنى مەركەزلەشتۈرۈپ ھالقىلىق ساھەلەرگە نۇقتىلىق مەدەت بېرىدۇ. بۇ خىل ئەندىزە 70-يىللاردىن ئېتىبارەن شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيادا كۆرۈنەرلىك ئۇنۇمدە تېز ئومۇملاشتى. جۇملىدىن، ھەرقايسى ئەللەرنىڭ ئىگىلىكى مىسلىسىز تەرەققىياتلارغا ئېرىشىپ، پۇقرانىڭ تۇرمۇش سەۋىيەسى راۋرۇس ئۆستى؛ ئوتتۇرىچە مەلۇماتى قەدەمگە ئېشىپ، يوقسۇللارنىڭ مۇتلەق سانى تېزدىن ئازايدى. ئەمما، "ۋاشىنگتون ئورتاق تونۇشى"دا كۆچەپ تەرغىب قىلىنغان "ئەركىن بازار ئىگىلىكى" ئەندىزىسىگە مۇخالىپ كېلىدىغان بۇ ئەندىزە باشقا تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەر ئارىسىدىكى كۆچلۈك جەلپكارلىقى بىلەن دۇنياۋى بانكىلار بېكىتكەن "كونترولۇق ئىچىدە پارچىلاش"تىن ئىبارەت تۇپكى ئىستراتېگىيەلىك يېتەكچى پىرىنسىپنى ئېغىر كاشىلغا ئۇچراتتى.

دېمەك، ئاسىيا پۇللىرىنى ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش ئۇرۇشىنى قوزغاشتىكى ئىستراتېگىيەلىك نىشان — "ئاسىيا تەرەققىيات ئەندىزىسى"دىن ئىبارەت بۇ "ماركا"نى چېقىپ تاشلاپ، ئاسىيا پۇللىرىنى ئامېرىكا دوللىرىغا نىسبەتەن ئېغىر پاخالاشتۇرۇش؛ جۇملىدىن، پۇل پاخالىقى نىسبىتىنى تىزگىنلەشكە قولايلىق يارىتىش ئۈچۈن، ئامېرىكا ئىمپورت قىلىدىغان مالىلارنىڭ باھاسىنى چۈشۈرۈش؛ شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئاسىيا ئەللىرىنىڭ يادرولۇق مۇلۇكلىرىنى ئامېرىكا شىركەتلىرىگە تۆكمە قىلىپ سېتىش ئارقىلىق، "كونترولۇق ئىچىدە پارچىلاش" قەدىمىنى تېزلىتىش. ئاسىيا ئەللىرىنىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا بولغان ئېھتىياجىنى كۆچەيتىشمۇ

ئىنتايىن مۇھىم نىشان سانىلىدۇ. پۇل مۇئامىلە بوھرانىغا ئۇچرىغان ئاسىيا ئەللىرىگە كۆرە ئېيتقاندا، ئامېرىكا دوللىرى زاپەسى گېزى كەلگەندە ناھايىتى قىممەتلىك؛ چۈنكى، ئاچچىق ساۋاق ئۇلارغا ئامېرىكا دوللىرى زاپەسىدىن ئەبەدىي ۋاز كېچىشكە بولمايدىغانلىقىنى تونۇتتى.

1994 ـ يىل 12 ـ ئايدا «دىپلوماتىيە» ژۇرنىلىدا گىرومماننىڭ «ئاسىيا مۆجىزىسىنىڭ سىرى» ناملىق ماقالىسى ېېسىلدى. ماقالىدە، ئاسىيا ئىقتىسادىنىڭ پېشكەللىككە يولۇققىدىغانلىقىدىن ېېشارەت ېېرىلگەنىدى. ماقالىدىكى "ئاسىيا ئەللىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئۇنۇمدارلىقىنى ئاشۇرۇش مەقسىتىدىكى سىلىنمىلىرى ئۈزۈك-تۈكۈك، كۆلەمىنى ئاشۇرۇشقىلا مۇراجىئەت قىلغانىدا ئاخىر مىخقا ئوسۇپ سالىدىغان گەپ" دېگەن قاراشلىرى ئورۇنلۇق، ئەلۋەتتە. ئەمما، ئاسىيا ئەللىرى ئىشنى ئومۇمىيۈزلۈك تۆۋەنرەك پەللىدىن باشلىغان بولغاچقا، تەرەققىياتتا ئۆزلىرىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالى، شارائىتى ۋە ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئاساسەن ئىش كۆرۈپ، ئارتۇقچىلىقلىرىنى جارى قىلدۇرۇپ، كەمچىلىكتىن ساقلىنىش يولىنى تۇتقان. يەنە كېلىپ ئۇ مەسىلىلەر ئاسىيا ئەللىرىنىڭ تېز باش كۆتۈرۈشى داۋامىدا كېلىپ چىققان تەبىئىي ھادىسىلەردىن بولغىنى ئۈچۈن، ئۇنى تەرەققىيات داۋامىدا ئوبدان ھەل قىلىپ كېتىش تامامەن مۇمكىن. گىروممان ئېلان قىلغان ئۇ مافالىنىڭ تەسىرىدىن قارىغانىدا، ئۇ ئاسىيا پۇللىرىنى ئۇجۇقتۇرۇش ئۇرۇشىنىڭ بەلگە ئوقىغا باراۋەر ئىدى.

شۇنداق قىلىپ، دۇنياۋى بانكىرلار ئالدى بىلەن تايلاندنى قارىغا ئالدى.

باخت(تايلاندنىڭ پۇل بىرلىكى ـ تەرجىمانىدىن)نى دەھشەتلىك پاخاللاشتۇرۇۋېتىشتە بىۋاستە رول ئوينىغان بىر پۇل مۇئامىلە قەستكارى «دەۋر» ژۇرنىلى مۇخبىرىنىڭ سوئالىغا جاۋاب بەرگەنىدە، ئەينى چاغدىكى رەھىمسىز رېئاللىقنى مۇنداق تەسۋىرلىگەنىدى: "بىز ئېگىز تاغ قاپتىلىدا يىراقتىكى بىر توپ ئىلىككە كۆز تىكىپ تۇرغان بۆرىلەرگە ئوخشايتتۇق. تايلاند ئىقتىسادى قانداقتۇر ئاسىيادىكى كىچىك يولۋاسقا ئەمەس، بەلكى يارىلانغان ئىلىككە بەكرەك ئوخشايتتى. ئىلىكلەر توپىنىڭ بىر پۇتۇن ساغلاملىقى ئۈچۈن، بىز ئادەتتە ھۇجۇمنى ئاجىز-ئورۇق، ئاقساق-چولاق قانداغايلارنى ئۇجۇقتۇرۇشتىن باشلايتتۇق."

1994 ـ يىلدىن بۇيان، خەلق پۇلى بىلەن يېنىنىڭ پاخاللىشىپ

كېتىشى تۇپەيلىدىن، تايلاندنىڭ ئېكسپورت سودىسى كۆرۈنەرلىك چېكىنىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئامېرىكا دوللىرى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان باخت قۇدرەتلىك ئامېرىكا دوللىرىنىڭ زورى بىلەن دەھشەتلىك پاخالللىشىپ، كىرىزىسنىڭ ئالامەتلىرى كۆرۈلۈشكە باشلىدى. تايلاندتا ئېكسپورت سودىسى چېكىنىپ كېتىش بىلەن بىرگە، سىرتتىن كىرگەن زور مىقدارلىق هايان كاپىتال ئۆيـ-مۇلۈك باهاسى بىلەن پاي چېكى باهاسىنى توختاۋسىز ئۆستۈرۈۋەتتى. تايلاندنىڭ تاشقى پېرېۋوت زاپىسى 38 مىليارد ئامېرىكا دوللىرى بولسىمۇ، ئەمما تاشقى قەرزى 106 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا ئۆرلەپ كەتتى. 1996ـ يىلدىن ئېتىبارەن تايلاندتىن ئېقىپ چىقىپ كەتكەن مەبلەغنىڭ ساپ قىممىتى GDP نىڭ سەككىز پىرسەنتىگە يەتتى. بۇنىڭ بىلەن تايلاند بانكىسى يۇل پاخالللىقىغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، ئۆسۈم نىسبىتىنى ئۆستۈرۈشكە مەجبۇر بولدى. ئەمما، بۇ تەدبىر "بالا ئۈستىگە قازا كەپتۇ" دېگەندەك تايلاندنى قەرزدارلىق پاتقىقىغا غەرق قىلىۋەتتى.

تايلاند ئۈچۈن ئەمدى پەقەت بىرلا يول قالدى. ئۇ بولسىمۇ، تايلاند پۇلىنى تەشەببۇسكارلىق بىلەن تېزدىن پاخاللاشتۇرۇش ئىدى. بۇ تەدبىرنى قوللانغاندا ئامېرىكا دوللىرى هېسابىدىكى قەرزدارلىق تېخىمۇ ئېغىرلاپ، تاشقى پېرېۋوت زاپىسى 10 مىليارد ئامېرىكا دوللىرى ئەتراپىدا خوراپ كېتەتتى. ئەمما، بۇ زىياننى خەلقئارا پۇل مۇئامىلە بازىرىنىڭ بۇ ئەھۋالغا جىددىي تاقابىل تۇرۇشى نەتىجىسىدە ئەسلىگە كەلتۈرگىلى بولاتتى. شۇنداقتىمۇ، پۇل مۇئامىلە قەستكارلىرى: "تايلاند هۆكۈمىتى تايلاند پۇلىنى قوغداش ئۈچۈن جان تىكىپ ئېلىشىدۇ؛ هەرگىزمۇ قول قوشتۇرۇپ قاراپ تۇرمايدۇ" دەپ جەزىملەشتۈردى.

ۋەزىيەتنىڭ كېيىنكى تەرەققىياتى پۇل مۇئامىلە قەستكارلىرى ئوتتۇرىغا قويغان هۆكۈمنىڭ ناهايىتى توغرا ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى. ئەمما، ئەھۋال ئەينى يىللىرى ياپونىيەگە تاقابىل تۇرغان چاغلاردىكىگە ئوخشىمايتتى. چۈنكى، ئۇ چاغلاردا ياپونىيەنىڭ پۇل مۇئامىلە جەھەتتىكى كۈچـ قۇدرىتى زور، تاشقى پېرېۋوت ئاساسىي پۈختا بولغاچقا، يېنىغا بىۋاستە هۇجۇم قىلىش خۇددى تۇخۇمنى تاشقا ئۇرغاندەك ئىش ئىدى. شۇڭا، دۇنياۋى بانكىرلار يېڭىچە پۇل مۇئامىلە هاسىلىي قورالللىرىنى ئىشقا سېلىپ، زامان جەھەتتە "يىراق"تىن، ماكان جەھەتتە "زىيادە

يېقىن"دىن زەربە بېرىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە يېڭىچە ئاۋىياماتكا تاكتىكىسى بىلەن ئۇرۇش كېمىلىرىگە تاقابىل تۇرغاندىكىدەك ئۇنۇم ھاسىل قىلدى. ئۇ چاغدا ياپونىيەنىڭ غايەت زور ئۇرۇش كېمىلىرى قۇدرەتلىك ئوت كۈچىنى ئىشقا سېلىشتىن بۇرۇنلا دېگۈزغا غەرق قىلىۋېتىلگەنىدى. دۇشمەن بىلەن بولغان كۈچ سېلىشتۇرمىسى جەھەتتە ئىنتايىن پايدىسىز ئورۇندىكى تايلاندنىڭ جان تىكىپ ئېلىشىش داۋامىدا، ئىستراتېگىيەلىك مۇددىئاسىنى ئاشكارىلاپ قويۇش، جانلىق ۋە ئۇشتۇمتوت تاكتىكا قوللىنالماسلىق قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن مەغلۇپ بولۇپ كېتىدىغانلىقى ئېنىق ئىدى. پۇل مۇئامىلە قەستكارلىرى تايلاند ۋە باشقا شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيا ئەللىرىگە زەربە بېرىشتە، شۇ دۆلەت پۇلىنى ئاساسلىق ھۇجۇم نىشانى قىلىپ تاللىدى. جۈملىدىن، تايلاند پۇلى ھېسابىدىكى ئۇزاق مۇددەتلىك سودا كېلىشىمى ۋە پاي چېكى كۆرسەتكۈچلۈك زاكاز مال قاتارلىقلار بىلەن ئامبۇرسىمان ھۇجۇم قوزغاپ، ئالتە ئاي ئىچىدە پۈتكۈل شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيا ۋە كورىيەنى سۇر-توقاي قىلىۋەتتى.

تايلاند پۇل مۇئامىلە قەستكارلىرى بىلەن بولغان روبىرو ئېلىشىشتا يېڭىلىپ قالغاندىن كېيىن، خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى قۇرغان قىلتاقاقا ئۆزلۈكىدىن دەسسەپ سالدى. يەنى، "خەلقئارا تەشكىلات"قا قارىغۇلارچە ئىشىنىپ كەتكەن تايلاندلىقلار ئۆز ئېلىنىڭ ئامان-ئېسەنلىكىنى يەڭگىلتەكلىك بىلەن ياتلارغا تاپشۇردى. بۇ تايلاندلىقلار ئۆتكۈزگەن يەنە بىر خاتالىق ئىدى.

ھەددى ھېسابسىز تاشقى قەرز – تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرنى كىرىزىس پاتقىقىغا پاتۇرۇپ قويۇۋاتقان مۇھىم سەۋەب. دۆلەتنى ئىدارە قىلىش ئائىلە روزغارىنى باشقۇرغانغا ئوخشاشلا ئىش. ئېغىر قەرزدارلىق دۆلەت ياكى ئائىلىنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ساغلاملىقىغا سەلبىي تەسىر يەتكۈزىدۇ. تاشقى پۇل مۇئامىلە مۇھىتى پۈتۈنلەي كونترولسىز قالغان ئەھۋالدا، جان ساقلاش پەقەت تەلەيگىلا باغلىق بولۇپ قالىدۇ. نۆۋەتتە، دۇنيانىڭ تەبىئىي ۋە سىياسىي يۈزلىنىشى جەھەتتىكى تىزگىنى دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ قولىدا بولغىنى ئۈچۈن، ئۇلار قارىماققا ناھايىتى ئىشەنچلىك كۆرۈنىدىغان پۇل مۇئامىلە مۇھىتىنى ھەش-پەش دېگۈچە بۇزۇپ تاشلاش ئارقىلىق، تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرنىڭ قەرزدارلىقىنى

زىيادە ئاشۇرۇۋېتىدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا، پۇل مۇئامىلە قەستكارلىرىنىڭ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ تۈيۈقسىز ھۇجۇم قوزغاش ئارقىلىق نەپ ئالمىقى ناھايىتى ئاسانغا چۈشىدۇ.

خەۋپ ـ خەتەر ئېڭى بولماسلىق، بولۇپمۇ لوندون ـ ۋال ستريتلىقلارنىڭ قوزغاش ئېھتىمالى بولغان دەھشەتلىك، ئەمما داۋراڭسىز ئۇرۇشتىن قىلچە ۋەھىمىسىرىمەسلىك ـ تايلاندنىڭ پۇل مۇئامىلە ئۇرۇشىدا يېڭىلىپ قېلىشىدىكى ئىككىنچى مۇھىم سەۋەب.

شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيا ئەللىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك تايلاندنىڭ پۇل مۇئامىلە ئۇرۇشىدىكى مەغلۇبىيىتىنى تەكرارلىدى. جۈملىدىن، ئۇلار دۈشمەننىڭ ھۇجۇم نىشانىنى خاتا جەزملەپ قويۇش نەتىجىسىدە، ئالدى بىلەن پۇل مۇئامىلە قەستكارلىرىغا ئۇتتۇردى؛ ئاندىن خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىنىڭ قوللىدا ئېچىنىشلىق "جان بەردى". بۇ ئىككى قېتىم مەغلۇپ بولغانغا باراۋەر ئىدى.

بۆرىنىڭ بۆرىگە خاس خىسلىتى، بۆرە توپىنىڭ ئۆزىگە چۈشلۈق ئىش تەقسىماتى بولىدۇ. سوروس كەبى پۇل مۇئامىلە قەستكارلىرى ستى بانكىسى، گولدمان شىركىتى قاتارلىق بىر تۈركۈم نامى ئۇلۇغ بانكا گۇرۇھلىرىنىڭ ماسلىشىپ بېرىشى بىلەن قوراللىق "شىكار قىلغان"دىن كېيىن، يارىلانغان "ئىلىك"لەرنى خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىغا تېرىسىنى تەتۈر سويۇش ياكى باز ـ بازغا سېلىپ سېتىش ئۇچۇن تاپشۇرۇپ بەردى. باز ـ بازخانا چىشلىرىنى بىلەپ تۇرغان ئامېرىكا شىركەتلىرى بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى.

ئاشۇ "ئىلىك"لەرنى سېتىۋالغان شىركەت ئۇنى ئانچە ـ مۇنچە تاراشلىغاندىن كېيىن قايتا ئوراپ، باشقا بىر سېلىنما بانكىسىغا سېتىپ بەرسە قانچىلىك نەپ ئالار؟ بىرەر ئىگىلىك ھوقۇقلۇق دۆلەتنىڭ يادرولۇق مۇلكىنى ئانچە ـ مۇنچە تاراشلىغاندىن كېيىن، باز ـ بازغا سېلىپ ساتسا ئاز دېگەندە ئون ھەسسە، ھەتتا يۈز ھەسسە پايدا ئالغىلى بولىدۇ.

ئاسىيا ئەللىرىنىڭ "ئاسىيا فوندى" تەسىس قىلىپ، ئاسىيادىكى تالاپەتكە ئۇچرىغان ئەللەرگە جىددىي ياردەم بېرىش خۇسۇسىدىكى تىرىشچانلىقلىرى غەرب ئەللىرىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك قارشىلىقىغا ئۇچرايدۇ، ئەلۋەتتە. ئامېرىكىنىڭ مۇئاۋىن دۆلەت كاتىپى تالبوت مۇنداق دەيدۇ: "بىزنىڭچە، بۇنداق مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشقا باب كېلىدىغىنى

قانداقتۇر يېڭىدىن قۇرۇلغان رايون خاراكتېرلىك تەشكىلاتلار ئەمەس، بەلكى رايون هالقىغان خەلقئارالىق تەشكىلاتلار. چۈنكى، بۇنداق مەسىلىنىڭ تەسىرى ناھايىتى كۆچلۈك بولۇپ، ئاسىيا-تىنچ ئوكيان رايونى پاسىللىرىدىن هالقىپ كەتكەن.“ ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرى سۇمبرس نيۇيوركتىكى يىغىنىدا سۆزلىگەن تەبرىك سۆزىدە مۇنداق دەپ كېسىپلا ئېيتتى: ”كىرىزىس كۈرۈلگەن پەيتتە مەسىلىنى رايون ياردىمىگە تايىنىپ هەل قىلىشقا ئۇرۇنۇشتەك رايون پۇل مۇئامىلە ئېڭىنىڭ ئۆزى ــ هەقىقىي خەتەرنىڭ ئانىسى. بۇ ئۇسۇل كىرىزىسكە تاقابىل تۇرۇشقا لازىملىق بايلىقنى ئازايتىۋېتىپلا قالماي، دۆلەتلەرنىڭ ’قىتئە هالقىغان كىرىزىس‘كە تاقابىل تۇرۇش ئىقتىدارىنى ئاجىزلاشتۇرۇۋېتىدۇ. ’خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى يادرولۇق رول ئوينىشى لازىم‘ دەپ قارىشىمىزنىڭ مۇهىم سەۋەبى دەل مۇشۇ.“

خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىنىڭ بىرىنچى مۇئاۋىن رەئىسى فۇڭخىر رايون خاراكتېرلىك فوند جەمئىيەتلىرىنىڭ خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىدەك مۇناسىۋەتلىك ئەللەرنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك ئىقتىسادىي ئىسلاهات ئارقىلىق يارەمگە ئېرىشىشىنى تەلەپ قىلىشقا قادىر ئەمەسلىكى هەققىدە كىشىلەرنى ئاگاهلاندۇرۇپ مۇنداق دېگەنىدى: ”بىز پەرقلىق شەرتلەرنى ئوتتۇرىغا قويىدىغان غايەت زور فوند جەمئىيىتى ياكى ئۇزاق مۇددەتلىك ئاپپارات تەسىس قىلىشنى ئۇنچىۋالا پايدىلىق، دەپ قارىمايمىز.“

ياپونىيە ئىلگىرى ئاسىيا فوندىنىڭ ئاكتىپ تەشەببۇسچىسى ئىدى. ئەمما، لوندون-ۋال ستىرىتىلقلارنىڭ كۆچلۈك بېسىمىغا ئاخىر مەجبۇرەن باش ئەگدى. ياپونىيە مالىيە ۋەزىرى مىتسۇزۇكا خىروشى بۇ هەقتە مۇنداق دەيدۇ: ”خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى يەر شارى پۇل مۇئامىلە مۇقىملىقىنى قوغداشتا، خەلقئارا پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرى ئارا يادرولۇق رول ئويناپ كېلىۋاتىدۇ. دېمەك، ئاسىيا ئەللىرى قۇرماقچى بولغان مەزكۇر فوند جەمئىيىتى خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىغا يارەمچى ئاپپارات هېسابلىنىدۇ.“ توكيو مەبلەغسىز فوند جەمئىيىتى قۇرۇپ چىقىش هەققىدە يېڭى پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويدى. توكيونىڭ پىكرى بويىچە بولغاندا، ئۇ فوند جەمئىيىتى قوتقۇزۇش ئاپپاراتى بولۇپ، مەبلەغنى تېز ۋە پىلانلىق يۆتكەش ئارقىلىق، دۇنياۋى هايانكەشلەرنىڭ زەربىسىگە

ئۇچرىغان ئەللەرنىڭ پۇللىرىنى قوتقۇزۇشقا ياردەم بېرىدۇ. شياڭگاڭدا چاقىرىلغان دۇنيا بانكىسى ۋە خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىنىڭ يىللىق يىغىنىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئاسىيا فوندى تەسىس قىلىش ھەققىدىكى تەكلىپ ئامېرىكا ۋە غەرب ئەللىرىنىڭ ھوشيارلىقىنى قوزغىدى. چۈنكى، ئۇلار بۇنداق فوند جەمئىيىتىنىڭ خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىنىڭ خىزمەتلىرىگە كاشىلا قىلىشىدىن ئەنسىرەيتتى.

ئاخىردا ياپونىيە باش ۋەزىرى رىيوتارو خاشىموتو مۇنداق دېدى: "ئاسىيا-تىنچ ئوكيان رايونى ئىقتىسادىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە باشلامچى بولىمىز دەپ مەنمەنچىلىك قىلمۇاتقىنىمىز يوق؛ ياپونىيە تالاپەتكە ئۇچرىغان بىر قىسىم ئاسىيا ئەللىرىگە ئاز-تولا ياردەم قىلالىغانىدى؛ ئەمدىلىكتە ئاشۇ ئىشنى داۋام ئېتىشنى خالايمىز. ئەمما، ئاسىيانى ئىقتىسادىي كىرىزىس پاتقىقىدىن تارتىپ چىقىرىش ياپونىيەنىڭ زىممىسىگە يۈكلىنىپ كەتكەن ۋەزىپە ئەمەس!"

سىنگاپورنىڭ مۇئاۋىن باش مىنىستىرى لى شىيەنلۇڭ ئاسىيا فوندى ھەققىدە مۇنداق دەپ قارايدۇ: "ئاسىيا فوندىنى خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىنىڭ ئورنىغا دەسسىتىش مۇددىئاسىدا قورۇش ئەمەلىيەتتە ئەخلاق خەتىرىنى پەيدا قىلىدۇ."

ئاسىيا ئەللىرىنىڭ ئۆزىگە خاس فوند جەمئىيىتى قۇرۇشى مۇشكۈلاتتا ئۆزئارا يار-يۆلەك بولۇشنى مەقسەت قىلغان ئەزەلىي ھەققانىي تەدبىر بولغىنى ئۈچۈن، لوندون ۋە ۋال ستىرىتلىقلارنىڭ بىشەملەرچە قارشىلىقىغا ئۇچرىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئاسىيا-تىنچ ئوكيان رايونىدىكى ئەڭ چوڭ ئىقتىسادي سۇبېستانسىيە بولمىش ياپونىيە ئاسىيانىڭ ئىقتىسادي كىرىزىس پاتقىقىدىن چىقىپ كېتەلمىگە باشچىلىق قىلالايدىغان ئەقەللىي شىجائەتتىن مەھرۇملۇقى بىلەن باشقىلارنىڭ ئىسكەنجىسىگە پۇتۇنلەي مەھكۇم بولۇپ قالغاچقا، ئۇمىدسىزلەنگەن باشقا ئاسىيا ئەللىرىنىڭ نەزەرىدىن چۈشۈپ كەتتى. سىنگاپورلۇقلارنىڭ پىكرى ئادەمنى بەكلا خاۋاتىرلەندۇرىدۇ. شۇنداق ئەمەسمۇ؟ قوشنىلارنىڭ پاجىئەلىك تالان-تاراجغا قالغاندا بىر-بىرىگە ياردەم قولىنى سۇنمىدىغان ئەقەللىي ھوقۇقى قانداقلارچە "ئەخلاق خەتىرى" پەيدا قىلسۇن؟ بۇ يەردە دېيىلمۇاتقىنى زادى كىمگە تەئەللۇق "ئەخلاق"؟

مالايسىيانىڭ باش مىنىستىرى دادۇك سېرى ماھادىر بىن مۇھەممەد

(قىسقارتىن ماھادىر دېيىلىدۇ ـ تەرجىمانىدىن) ـ كىرىزىسنىڭ ماھىيىتىنى ئېنىق ئاڭقىرالىغان ئاسىيالىق رەھبەر. ئۇ مۇنداق دېگەنىدى: "ئۇلارنىڭ پۇلىنى نەدىن تېپىۋاتقانلىقىنى، كىم بىلەن سودا قىلىۋاتقانلىقىنى بىلمەيمىز؛ پەردە ئارقىسىدىكى مەدەتكارىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ بىلمەيمىز. ئۇلار تاپقان پۇلى ئۇچۇن باج تاپشۇرامدۇ ـ يوق؟ تاپشۇرسا، كىمگە تاپشۇرىدۇ؟ بۇ ئوقتىلار بىزگە قاراڭغۇ. نۆۋەتتىكى پۇل سودىسى تۈزۈمىدە، ئۇلار سودىغا سېلىۋاتقان پۇللار زادى توغرا يولدىن كەلگەنمۇ؟ ياكى ھالاللىۋالغان ھارام پۇلمۇ؟ بۇلارنى ھېچكىم سوراپ باقمىدى؛ ئېنىقلاشمۇ مۇمكىن ئەمەس. ئۇلار ھەرقانداق بىر ئەلگە ھۇجۇم قوزغىغان ھامان، ھەددى ـ ھېسابسىز پۇل ئاشۇ دۆلەتكە قاراپ ئاقىدۇ ياكى ئاشۇ دۆلەتتە تۆكمە بولىدۇ ـ دە، ئۇنى ھېچكىم توسۇپ قالالمايدۇ. ئەمما، مەيلى پۇل سودىسى بولسۇن، مەيلى زاكاز مال ياكى ئاكسىيە سودىسى بولسۇن، دۇرۇس تۈزۈلمە ئاستىدا قانات يايدۇرۇلۇشى شەرت. شۇڭا، پۇل سودىسىنى چوقۇم نازارەت ئاستىدا ئىدارە قىلىپ، سودىنىڭ ئاپئاشكارىلىقىنى كاپالەتلەندۈرۈشىمىز لازىم." ماھادىر شۇنىڭدىن كېيىن غەرب جامائەتچىلىكىنىڭ قورشاۋىدا قالدى. چۈنكى، ماھادىر ئوتتۇرىغا قويغان ئوتكۇر مەسىلىلەر ئېھتىمال دىپلوماتىيە سورۇنلىرىدا تىلغا ئېلىشقا باب كەلمەيدىغان ئىشلاردىندۇر. ئەمما، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئاسىيالىقلارنىڭ كۆڭلىدىكى يېشىلمەي كېلىۋاتقان تۇگۈنلەردىن، خالاس.

ئامېرىكىنىڭ سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشى مەزگىلىدىكى جەسۇر شېرىكى ـ كورىيە پۇل مۇئامىلە بوھرانىدا سۇر ـ توقاي بولغاندىن كېيىن، ئامېرىكىدىن يارەدەم تەلەپ قىلدى. ئەمما، كورىيانلار ئامېرىكىنىڭ ئۇلارنىڭ تەلىپىنى شۇنچىۋالا تېز ۋە كەسكىن رەت قىلىۋېتىدىغانلىقىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى. چۈنكى، دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ نەزەرىدە، ئامېرىكا بىلەن كورىيەنىڭ يېقىنچىلىقى سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشى قالدۇرۇپ كەتكەن ئەخلەت ـ چاۋارلاردىن ئىدى. ئامېرىكا ھۆكۈمىتىدە بۇ ئىش قاتتىق مۇنازىرە قوزغىدى. جۈملىدىن، دۆلەت كاتىپى ئالبرايت بىلەن دۆلەت ئامانلىق مەسلىھەتچىسى كورىيەگە يارەدەم بېرىش لازىملىقىنى توغرا تاپتى. ئەمما، ۋال ستىرېتقا ۋەكىللىك قىلىدىغان مالىيە مىنىستىرلىقى بۇنىڭغا قەتئىي قارشى تۇردى؛ ھەتتا، ئالبرايتنى: "ئىقتىسادشۇناسلىقتىن خەۋىرى يوق!" دەپ ئەيىبلىدى. ئاخىردا كىلىنتونمۇ مالىيە

مىنىستىرلىقىنىڭ ئاغزىغا قارىدى.

مالىيە مىنىستىرى روبىننىڭ نەزەرىدە، بۇ قېتىمقى كىرىزىس كورىيە ئىقتىسادىنىڭ دەرۋازىسىنى تېپىپ ئېچىشنىڭ تېپىلغۇسىز پۇرسىتى ئىدى. شۇڭا، ئۇ خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىنىڭ ئامېرىكىنىڭ باشقىلاردىن مەدەت تىلەيدىغان ھالغا چۈشۈپ قالغان بۇ قەدىناس ئىتتىپاقدىشىغا ئىلگىرىكىدىنمۇ قاتتىق شەرتلەر بىلەن مۇئامىلە قىلىش ھەققىدە كەسكىن بۇيرۇق چۈشۈردى. خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ بېسىمى بىلەن كورىيەگە "ياردەم بېرىش"نىڭ شەرتلىرىنى قاتلاممۇ قاتلام چىڭىتقىلى تۇردى. مىسالەن، "كورىيە ئامېرىكا بىلەن بولغان سودا ئىختىلاپىنى ئامېرىكىغا پايدىلىق شەرتلەر ئاساسىدا دەرھال ھەل قىلىشى لازىم" دېگەن تەلەپمۇ ئاشۇ شەرتلەردىن ئىدى. قاتتىق غەزەپكە كەلگەن كورىيانلار خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىنىڭ ئامېرىكا مەنپەئەتىنى قوغداش مۇددىئاسىدا خىلمۇ خىل ئورۇنسىز شەرتلەرنى قويغانلىقىغا نارازىلىق بىلدۈردى.

دۇنيا بانكىسىنىڭ باش ئىقتىسادشۇناسى ئىستىگلىس بۇ ھەقتە مۇنداق دەپ قارايدۇ: "ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرى ئەينى چاغدا كورىيەنى پۇل مۇئامىلە بازىرىنى پۈتۈن كۈچى بىلەن كەڭ كۆلەمدە ۋە تېزدىن ئېچىۋېتىشكە مەجبۇرلىغاچقا، كورىيە ئاخىرقى ھېسابتا پۇل مۇئامىلە كىرىزىسىغا قالدى." كىلىنتوننىڭ باش ئىقتىساد مەسلىھەتچىسى بولمىش ئىستىگلىس ئۇنداق قارىلىقتا قەتئىي قارشى بولغاچقا "بۇ خىل ئېچىۋېتىش ئامېرىكىنىڭ ئامانلىقىغا ئەمەس، بەلكى ۋال ستىرىتىكى بانكىرلارغا پايدىلىق" دەپ كۆرسەتكەنىدى.

كورىيە ھۆكۈمىتى ئامېرىكىنىڭ نۇرغۇنلىغان شەپقەتسىز شەرتلىرىنى مەجبۇرىي قوبۇل قىلىش بىلەن بىرگە، ئامېرىكا بانكىلىرى كورىيەدە شۆبە ـ تارماق ئاپپارات تەسىس قىلىش، چەت ئەل شىركەتلىرىنىڭ پاي چېكى بازارىغا سېلىنغان شىركەتلەرنىڭ پېيىنى ئىگىلەش نىسبىتىنى 26 پىرسەنتتىن 50 پىرسەنتكە ئۆستۈرۈش، چەت ئەللىك شەخسلەرنىڭ كورىيە شىركەتلىرىنىڭ پېيىنى ئىگىلەش نىسبىتىنى يەتتە پىرسەنتتىن 50 پىرسەنتكە ئۆستۈرۈش، كورىيە كارخانىلىرىدا خەلقئارالىق بوغالتىرىيە پىرىنسىپىنى يولغا قويۇش، كورىيە پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرى خەلقئارا بوغالتىرلىق ئورنىنىڭ ئىقتىسادىي تەپتىشلىكىنى قوبۇل قىلىش، كورىيە

مەركىزي بانكىسى كاپىتال تۇرلىرىدىكى پۇللارنى ئەركىن ئايرىباشلاش كەسپىنى ھۆكۈمەتتىن مۇستەقىل تاماملاش، ئېكسپورتقا ئىجازەت بېرىش تەرتىپىنى ئاشكارىلاپ، شىركەت قۇرۇلمىسىنى نازارەت قىلىپ، ئەمگەك كۈچلىرى بازىرىنى ئىسلاھ قىلىش قاتارلىق جەھەتلەردىكى تەلەپلەرنى قاندۇردى. دېمەك، ئامېرىكا بانكىرلىرى كورىيە كېلىشىمگە ئىمزا قويغان ھامان، يارىلانغان بۇ "ئېلىك"نى يوپۇرۇلۇپ كېلىپ يالماپ يۇتۇشقا تەييارلىنىپ بولغانىدى.

ئەمما، دۇنياۋى بانكىرلار كورىيانلاردىكى كۈچلۈك مىللىي ئاڭغا سەل قاراپ، بۇ خىل ئاڭنىڭ مەدەتكارلىقىدىكى ئەلگە ياتلار ئاسانلىقچە ھۆكۈمرانلىق قىلالمايدىغانلىقىنى ئۇنتۇپ قېلىشقانىدى. يار-يۆلەكسىز قالغان كورىيانلار شەخسىي ئالتۇن-كۈمۈشلىرىنى دۆلەتكە تۇشمۇ تۇشتىن ئىئانە قىلدى. تاشقى پېرىۋوت زاپىسى بۇتۇنلەي خوراپ بولغان ئەھۋالدا، ئاخىرقى چىقىم ۋاستىسى بولمىش ئالتۇن بىلەن كۈمۈش چەت ئەل ھەقدارلىرىنى ناھايىتى رازى قىلىدىغان تۆلەم ۋاستىسىگە ئايلاندى. دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ھەيران قالغان يېرى، كورىيە شىركەتلىرى بىلەن بانكىلىرى ئۇلار ئويلىغاندەك تۇشمۇ تۇشتىن ۋەيران بولمايلا قالماي، غەرب شىركەتلىرى كورىيەدىكى چوڭ شىركەتلەردىن بىرەرنمۇ سېتىۋالالمىدى. شۇنداق قىلىپ، كورىيانلار بېشىغا چىدىغۇسىز ئېغىر كۈنلەر كەلگەن 1998-يىلنىڭ باھارىنى ئامان-ئېسەن ئۆتكۈزۈۋالدى؛ كورىيە ئېكسپورت سودىسى تېزدىن پايدىغا قاراپ يۈزلەندى. ۋال ستريتلىقلاردىكى قەست-مۇددىئانىڭ نېمىلىكىنى تونۇپ يەتكەن كورىيە ھۆكۈمىتى خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىنىڭ زەھەرلىك دورىلىرىنى دادىللىق بىلەن چۆرۈپ تاشلىدى؛ ۋەيران بولۇشنى ئىلتىماس قىلغان چوڭ شىركەتلەرنىڭ بۇ جەھەتتىكى رەسمىيەتلىرىنى پۈتۈنلەي توڭلىتىپ، بانكا سىستېمىسىنىڭ 70 ~ 150 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق تىرىلمەس قەرزىنى ھېسابتىن كۆتۈرۈۋەتتى. جۈملىدىن، تىرىلمەس قەرزنى ھېسابتىن كۆتۈرۈۋېتىش يولى بىلەن بانكىنى ئىدارە قىلىش ھوقۇقىنى قايتىدىن ئىلكىگە ئالغان كورىيە ھۆكۈمىتى خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىنى يېڭىباشتىن شەكىللەنگەن كورىيە بانكا

دۇنياۋى بانكىرلار كورىيانلاردىكى كۈچلۈك مىللى ئاڭغا سەل قاراپ، بۇ خىل ئاڭنىڭ مەدەتكارلىقىدىكى ئەلگە ياتلار ئاسانلىقچە ھۆكۈمرانلىق قىلالمايدىغانلىقىنى ئۇنتۇپ قېلىشقانىدى.

سىستېمىسىدىن چىقىرىپ تاشلىدى.

كورېيانلار دۇنياۋى بانكىلار بىلەن ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقىنى ھېچنېمىدىن ـ ھېچنېمە يوق بالدۇر خۇش قىلمۇقتەك بۇ ئىشتىن ھۆكۈمەت يېتەكچىلىكىدىكى ئىگىلىكنىڭ نەقەدەر زۆرۈر ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتتى. جۈملىدىن، مىكروسوفت شىركىتىنىڭ كورېيەدىكى ئەڭ چوڭ يۇمشاق دېتال شىركىتىنى يۇتۇۋېلىش قەستى سۇغا چىلىشىپ، كورېيەدىكى سەككىز يەرلىك يۇمشاق دېتال شىركىتى ئاخىر ئۇتۇپ چىقتى؛ فورت شىركىتىنىڭ كورېيە KIA ئاپتوموبىل شىركىتىنى سېتىۋېلىش پىلانى يوققا چىقىپ، يەرلىك شىركەتلەر فورت شىركىتىنىڭ شېرىن چۈشىنى بىت ـ چىت قىلمۇقتى؛ كورېيە ھۆكۈمىتى ئىككى چوڭ يەرلىك بانكىنى بىۋاسىتە باشقۇرۇشنى يولغا قويۇۋىدى، چەت ئەل بانكىلىرىنىڭ بۇ ئىككى بانكىنى ئۆتكۈزۈۋېلىش مۇددىئاسىدىكى يورغىلاشلىرى بىكار بولدى.

ئومۇمەن، كورېيە ئىقتىسادى ھۆكۈمەتنىڭ تولۇق يېتەكچىلىكى بىلەن قايتا جانلاندى.

كۈلكىلىك يېرى، خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى كورېيەنى مەزكۇر تەشكىلاتنىڭ ھىممىتىدە تالاپەتتىن قۇتۇلغان مۇۋەپپەقىيەتلىك تىپ، دەپ داۋراڭ سالدى.

2003 ـ يىلى تايلاند 12 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق قەرزىنى مۇددەتتىن بۇرۇن ئۇزۇپ، خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىنىڭ ئىسكەنجىسىدىن ئاخىر قۇتۇلدى. تايلاند باش مىنىستىرى غايەت زور دۆلەت بايرىقى ئالدىدا تۇرۇپ: "تايلاند ئەمدى خەلقئارا كاپىتال ئالدىدا ھەرگىزمۇ ئوق تەگكەن نىمجان ئېلىككە ئايلىنىپ قالمايدۇ؛ خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىدىن ھەرگىزمۇ ھىممەت تەلەپ قىلمايدۇ!" دەپ قەسەم بەردى. تايلاند ھۆكۈمىتى دۇنياۋى بانكىلارنىڭ 1997 ـ يىلى قىلغان ـ ئەتكەنلىرىدىن ئەنت ئېلىش ئۈچۈن، تايلاند كارخانىلىرىنى دۇنياۋى بانكىلارنىڭ قەرزىنى قايتۇرماسلىققا ئاستىرتتىن دەۋەت قىلدى. ئەمما، بۇ باش مىنىستىر 2006 ـ يىل 9 ـ ئايدىكى سىياسىي ئۆزگىرىشتە تەختتىن چۈشۈپ كەتتى.

جۇڭگونىڭ كەلگۈسىدىن بېشارەت

مەلۇم قورۇدا ئولتۇرۇشلۇق ماھادىر مەھەللە ساقچىسى گىرېنسپانغا دېلـو مەلـۇم قىلدى:

ــ ئۆيۈمگە ئوغرى چۈشۈپتۇ؛ قارىغانـدا بۇنـى تـۇزەلمەس ئوغـرى سـوروس قىلغاندەك قىلىدۇ.

مەھەللە ساقچىسى گىرېنسپان پىسسىكىدە كۈلدى:

ــ ھەممىنى ئوغرىدىن كۆرۈۋەرمەي، سەۋەبنى ئۆزىمىزدىنمۇ ئـىزدەپ باقـايلى! ئۆيىڭىزنىڭ قۇلۇپى ئەجەبمۇ ئاسانلا بۇزۇۋەتكىلى بولىدىغان ناچار قۇلۇپكىنا؟!

باھادىر ناقايىللىق بىلەن سورىدى:

ــ ئۇ ئوغرى نېمىشقا جۇڭگو بىلەن ھىندىستانغا بېرىپ باقمايدىغاندۇ؟

مەھەللە ساقچىسى گىرېنسپان ئېغىر ئۇھ تارتتى:

ــ جۇڭگو بىلەن ھىندىستاننىڭ قورۇ تېمى ئېگىز؛ سوروس تامـدىن ئـارتىلىمەن دەپ ئالمىدىس يېقىلىپ چۈشسە جېنى ئامان قالاتتى؛ ھە راست، بۇنىڭ بىلەن مېنىڭ نېمە كارىم؟!

ياندا بايىقى گەپلەرنى ئاڭلاپ تۇرغان سوروسنىڭ ئوغلى ئاچچىق كۈلدى:

ــ ئۇنداق ئېگىز قـورۇق تامـدىن بـىر نەچـچە تۆشـۈك ئېچىۋالـسلا ئـش پۈتمەمدۇ؟!

مەھەللە ساقچىسى گىرېنسپان ئەتراپقا قارىۋېتىپ، پەس ئاۋازدا دېدى:

ــ پاۋلسون جۇڭگوغـا يولغـا سـېلىنىدى؛ 2006 ـ يىلىنـىڭ ئاخىرىغـا بارغانـدا جۇڭگونىڭ قورۇق تېمىدىن بىر نەچچە تۆشۈك ئېچىلارمىش.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان سوروسنىڭ ئوغلـى خۇشـاللىقتىن قـىن ـ قىنىغـا پاتمـاي، يانفونىنى دەرھال چىقىرىپ ھەمكارلىرىغا: "جۇڭگونـىڭ ئـادەملىرى گـالۋاڭ ئەمـما بايمىش؛ دەرھال يولغا چىقىڭلار!" دەپ ئۇچۇر يوللىدى.

خۇلاسە كالام

☜ دۇنياۋى بانكىرلار ئامېرىكا دوللىرىغا بولغان ئىشەنچنى ئورغۇتۇپ، ئاللىقاچان قولدىن كەتكەن پۇل مۇئامىلە ئۇرۇشىغا يېتەكچىلىك قىلىش هوقۇقنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن، خەلقئارا نېفت باهاسىنى 400 پىرسەنت ئۆستۈرۈش ئارقىلىق، ئامېرىكا دوللىرىنىڭ ئىناۋىتىنى قايتا تىكلەش بىلەن بىرگە، ئەرەب ئەللىرى بىلەن خەلقئارا جەمئىيەت ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشنى كۈچەيتىپ، تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەر ئىقتىسادىنى ئېغىر ئەهۋالغا دۇچار قىلدى.

☜ ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېهتىيات كومىتېتىنىڭ رەئىسى پائۇل ۋولىك "دۇنيا مىقياسىدا پۇل پاخاللىقىغا زەربە بېرىش" ناكتىكىسىنى ئىشقا سېلىپ، دۇنيا ئىقتىسادىنى "پىلانلىق پارچىلاش"قا تۇرتكە بولدى.

☜ دۇنياۋى بانكىرلار تىنچ يىللاردىكى ئامېرىكىغا چىقىش يولى تېپىپ بېرىش ئۈچۈن، مۇهىم ئاسراش پىلانىنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇ قەرزدارلىقنى تەبىئىي بايلىققا ئايرىباشلاش ئارقىلىق، دۇنياۋى بانكىرلارنى چەكسىز مۇنبەت تۇپراقنىڭ هەقداربغا ئايلاندۇرۇش پىلانى ئىدى.

☜ ياپونىيە ئىقتىسادى ئۇچقاندەك راۋاجلىنىۋاتقان پەيتلەردە، دۇنياۋى بانكىرلار يېنىنڭ قىممىتىنى مەجبۇرىي ئۆستۈرۈش ئارقىلىق، ياپونىيە پۇل مۇئامىلە كۆپۈكىنى پەيدا قىلدى ۋە "پاي كۆرسەتكۈچى قەرەللىك هوقۇقنى سېتىش" ئارقىلىق ياپونىيە پۇل مۇئامىلە بازىرىنى ۋەيران قىلىپ، ياپونىيە ئىقتىسادىنى نەچچە ئون يىللىق كاساتچىلىققا غەرق قىلىۋەتتى.

☜ 20 ـ ئەسىرنىڭ 90 ـ يىللىرىغا كەلگەندە سوروس دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ئۇگۇتلىرى بىلەن دۇنيا پۇل مۇئامىلە بازىرىدا بىر نەچچە قېتىملىق بوهراننى پەيدا قىلدى.

☜ دۇنياۋى بانكىرلار ماركىنى ۋە ياۋرو هەققىدىكى تەسەۋۋۇرنى بىتچىت قىلىپ، يېڭى گېرمانىيەنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىنى توسۇش ئۈچۈن، سوروسنىڭ 90 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدىكى پۇند ئىستېرلىنگ ۋە لىراغا بولغان يوشۇرۇن زەربىسىنى پىلانلىدى.

☜ دۇنياۋى بانكىرلار ئاسىيا پۇللىرىنى ئامېرىكا دوللىرىغا نىسبەتەن پاخاللاشتۇرۇپ، ئاسىيانىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا بولغان ئېهتىياجىنى ئاشۇرۇش مۇددىئاسىدا ئاسىيا پۇللىرىنى ئۇجۇقتۇرۇش ئۇرۇشىنى قوزغاپ، تايلاندنى مەغلۇپ قىلدى. ئەمما، كورىيە هۆكۈمىتى بېسىمغا تاقابىل تۇرالمغاچقا، كورىيە ئىقتىسادى قايتا جانلاندى.

CURRENCY WAR

توققۇزىنچى باب

ئامېرىكا دوللىرىنىڭ جان تومۇرى

ۋە ئالتۇننىڭ "بارماق گۈمپىسى"

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى يۈتۈنلەي سودا بانكىلىرىغا تايىنىدۇ. ئوبوروتتىكى بىر ئامېرىكا دوللىرى مەيلى نەچچە يۈل بولسۇن، يەكى كىرىدىت بولسۇن، بىرەر ھاجەتمەنلىكنى قەرز ئېلىشى نەتىجىسىدە ئاندىن ۋۇجۇدقا كېلىدۇ. ناۋادا سودا بانكىلىرى قەرز يۈل تارقىتىش ئارقىلىق ئوبوروت سالمىقىنى يېتەرلىك يۈل بىلەن تەمىنلىيەلمىسە، ئىگىلىكىمىز گۈللىنىدۇ. ئەكسىچە بولسا، خاراپلىشىپ كېتىمىز. دۇنيادا مەڭگۈلۈك يۈل سىستېمىسى ئەسلا مەۋجۇت ئەمەس. يۈل ـــ تەكشۈرۈشىمىزگە، مۇلاھىزە قىلىشىمىزغا بەكمۇ ئەرزىيدىغان مەسىلە. قىسقىسى، خەلق يۈل سىستېمىسىنى كىم كۆلەمدە چۈشىنىپ، ئۇنى تۇزۇتىش ئۈچۈن دەرھال تەدبىر قوللىنىشى لازىم. بولمىسا، نۆۋەتتىكى مەدەنىيىتىمىز ۋەيران بولىدۇ.

ـــ ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتكومىتېتى ئاتالانتا بانكىسىدىن: روبېرت خامفېل

باش بايان

1850 ـ يىلى لوندون شەك ـ شۇبھەسىزكى دۇنيا پۇل مۇئامىله سىستېمىسىنىڭ قۇياشى ئىدى؛ 1950 ـ يىلغا كەلگەندە نيۇيورك دۇنيانىڭ بايلىق مەركىزىگە ئايلاندى. خوش، 2050 ـ يىلغا بارغاندا دۇنيا پۇل مۇئامىلىسىنىڭ ھاكىملىق تەختىگە كىم چىقار؟

ئىنسانىيەت تارىخىي تەجرىبىلىرىدىن ئايانكى، قەد كۆتۈرۈۋاتقان ئەللەر ياكى رايونلار قۇدرەتلىك ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ شاراپىتىدە ھەددى ـ ھېسابسىز بايلىق يارىتالايدۇ؛ بايلىقلىرىنى باشقىلارنىڭ كۈچى يوق پۇللىرىغا تارتقۇزۇپ قويماسلىق ئۈچۈن، ئۆزلىرىدىكى ساپلىقى يۇقىرى پۇللارنىڭ ھاياتىي كۈچىنى ساقلاشقا ناھايىتى ئەھمىيەت بېرىدۇ. مىسالەن، 19 ـ ئەسىردىكى قىممىتى مۇقىم ئالتۇن پۇنت ئىستېرلىڭ ۋە 20 ـ ئەسىردىكى پۈتۈن دۇنيانى نەزەر كۆزىگە ئىلمىغان ئالتۇن دوللار بىلەن كۈمۈش دوللار بۇنىڭ تىمسالىدۇر. ھالبۇكى، دۇنيادىكى بايلىقلار ئەلمىساقتىن تارتىپ، ئۆز قىممىتىنى ساقلىيالايدىغان رايونلارغا ئۆزلۈكىدىن جۇغلىنىۋاتىدۇ. قىممىتى زىيادە مۇقىم پۇللار ئىجتىمائىي ئىش تەقسىماتى ۋە بازارىدىكى بايلىقلارنىڭ مۇۋاپىق تەقسىماتىنى كۈچلۈك ئىلگىرى سۈرۈپ، تېخىمۇ ئۇنۇملۇك ئىقتىسادىي قۇرۇلمىنى شەكىللەندۈرۈش يولى بىلەن تېخىمۇ نۇرغۇن بايلىق يارىتتى.

ئەكسىچە، قۇدرەتلىك ئەللەر سۇلۇشقا قاراپ يۈزلەنگەن مەزگىللەردە، ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى ئۆزلۈكسىز يىگىلەپ، ھەددى ـ ھېسابسىز ھۆكۈمەت خراجىتى ياكى ئۇرۇش چىقىمى ئىلگىرىكى جۇغلانمىلارنى خورىتىپ تۈگەتتى. ھۆكۈمەت كۆتۈرۈپ قويۇۋسىز قەرزدارلىقتىن قېچىش نىيىتىدە، ھە دېسىلا پۇلنى پاخالاشتۇرۇپ، پۇقرانىڭ تاپقان ـ تەرگىنىنى سورۇۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن بايلىقلار ئۆزىگە پاناھ بولغۇدەك جايلارغا قاراپ توسقۇنسىز ئاققىلى تۇردى.

بىرەر دۆلەتنىڭ گۈللىنىشى ياكى خاراپ بولۇشى ھەممىدىن بۇرۇن شۇ دۆلەتنىڭ پۇلىدا ئەكس ئېتىدۇ. مىسالەن، 1914 ـ يىلى ئەنگلىيە بانكىسى پۇند ئىستېرلىڭنى ئالتۇنغا ئايرىباشلاش كەسپىنى توختاتقانلىقىنى جاكارلىغاندىن ئېتىبارەن، بۇيۇك بىرىتانىيە ئىمپېرىيەسىنىڭ ئىلگىرىكى سۈر ـ ھەيۋىسى كەلمەسكە كەتتى. ئامېرىكىنىڭ شانلىق پەللىگە چىققاندىن

كېيىنكى سۇلغۇنلۇقى نىكسون ئامېرىكا دوللىرىنى ئالتۇنغا ئايرىباشلاش كەسپىنى توختاتقان 1971 ـ يىلدىن باشلاندى. ئەنگلىيەنىڭ كۇچ ـ قۇدرىتى بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ئىس ـ تۇتەكلىرى ئىچىدە تېزدىن غايىب بولغاندى؛ ھالبۇكى، پېشانىسى ئوق كېلىپ قالغان ئامېرىكا ئۇرۇش مالىمانچىلىقىدىن خالىي دۇنيادا بىر مەھەل گۈللەپ ياشىندى. ئەمما، گۈل ـ گىياھلارغا پۈركەنگەن ھەيۋەتلىك قەسىر ـ سارايلار ھەددى ـ ھېسابسىز قەرز ۋەجىدىن چۆلدەرەپ كەتتى.

تارىخىي پاكىتلاردىن ئايانكى، پۇلنى پاخالاشتۇرۇش ۋاستىسى بىلەن مال ـ دۇنيا يالماشقا ئۇرۇنغان ھەرقانداق دۆلەت كۇنلەرنىڭ بىرىدە ئاشۇ مال ـ دۇنيانىڭ تاشلاندۇقىغا ئايلىنىدۇ.

قىسمەن ئېھتىيات فوندى سىستېمىسى: پۇل پاخاللىقىنىڭ مەنبەسى

هازىرقى زامان بانكىلىرى جنايەتلىك يارالمىشى بىلەن ئەزەلدىن ئادالەتسىز. هەتتا يەر شارىمۇ بانكىرلارنىڭ ئالقىنىدا. بانكىلارنى هەممىدىن مەھرۇم قىلۇېتىپ پەقەت ئامانەت پۇل جۇغلاش هوقۇقىنىلا قالدۇرۇپ قويغان تەقدىردىمۇ، ئۇلار قەلبىنى تەۋرىتىپلا قويسا، قولدىن كېتىپ قالغان نەرسىلىرىنى قايتۇرۇۋېلىشقا يېتەرلىك ئامانەت پۇل جۇغلىيالايدۇ. مۇبادا ئۇلارنىڭ ئامانەت پۇل جۇغلاش هوقۇقى تارتىۋېلىنسا، ئۇ چاغدا بايلىق يارىتىش پۇرسىتى ۋەيران قىلىنىدۇ؛ هەتتا بىزمۇ ئاشۇ ۋەيرانچىلىق ئىچىدە غايىب بولىمىز. ئەمما، ئۇلارنىڭ ئامانەت پۇل جۇغلاش هوقۇقىنى تارتىۋېلىش لازىم. شۇنداقلا تېخىمۇ بەختلىك، تېخىمۇ گۈزەل دۇنيا يارىتالايمىز. مۇبادا سىلەر بانكىرلارغا هەق تۆلەپ تۇرۇپ داۋاملىق قۇل بولۇشنى راۋا كۆرگەن بولساڭلار، خەيرىيەت، ئۇلارنىڭ ئامانەت پۇل جۇغلىغىنى جۇغلىغان.

— ئەنگلىيە بانكىسىنىڭ باشلىقى

ئەنگلىيە بويىچە ئىككىنچى زەردار: جوشىيا ئىستامپىر

ئەڭ بۈرۈنقى زەرگەر بانكىرلار "تىللا ئامانىتى كەسپى"نىلا بېجىرەتتى. يەنى، ئامانەتچىلەر تىللالىرىنى بانكىرلارغا ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، ئۇلار ئامانەتچىلەرگە "بانكا چېكى" دەپ ئاتىلىدىغان ئۆلچەملىك هۆججەت بېرەتتى. تىللانىڭ تۈغۈندىسى بولمىش "بانكا چېكى" بارا-بارا سودا-سېتىقتا ۋاستىچىلىك رول ئوينايدىغان قەغەز پۇلغا ئايلاندى.

ئۇ چاغدىكى تولۇق ئېھتىيات فوندى سىستېمىسىغىلا تايىنىدىغان بانكىلار "بانكا چېكى"نى هەرقانداق چاغدا تىللاغا تېگىشىپ بېرەتتى. بانكىرلارنىڭ ئاساسلىق كىرىمى ئامانەتچىلەر تۆلەيدىغان "هاۋالىلىك باشقۇرۇش هەققى"دىن كېلەتتى.

"ئەقىللىق" بانكىرلار بارا-بارا ئامانەتچىلەر ئارىسىدا "بانكا چېكى"نى تىللاغا تېگىشىدىغانلار ناهايىتى ئاز بولغاچقا، خەزىنىدىكى ئالتۇنلارنىڭ كۆپ قىسمى ئادەتتە بىكار تۇرىدىغانلىقىنى بايقىدى. خەزىنىدە بىكار ياتىدىغان ئاشۇ مۇلۇكلەرنى "جانلاندۇرۇش" خىيالىغا كېچىپ قالغان

بانكىرلارنىڭ قورسىقىغا جىن كىردى.

چۈنكى، جەمئىيەتتىكى بىر قىسىم كىشىلەرگە جىددىي پۇل لازىم بولۇپ تۇرىدۇ. شۇڭا، ئۇلار دىرى بىلەن ئۆسۈمىنى بېكىتىلگەن مۆھلەتتە بىللە قايتۇرۇش شەرتى بىلەن بانكىدىن قەرز ئالسا تامامەن بولىدۇ. بانكىرلار پۇلغا ھاجىتى چۈشۈپ كەلگەنلەرگە "بانكا چېكى"نى خەزىنىدىكى تىللالارنىڭ قىممىتىدىن ئاشۇرۇپ قەرز بېرىش ئارقىلىق، ھاجەتمەنلەرنىڭ كۆزىنى پارقىرىتىپ قويۇپ ئاردىدىن پايدا ئالىدۇ. قەرز بېرىلگەن "بانكا چېكى"نىڭ سوممىسى خەزىنىدىكى تىللالارنىڭ قىممىتىدىن بەكلا ئېشىپ كەتمىسە، ئادەتتە ئامانەتچىلەر بۇنىڭدىن گۇمانلانمايدۇ. ئۇزاق مۇددەتلىك تەجرىبىلەردىن قارىغاندا، قەرز بېرىلگەن "بانكا چېكى"نىڭ سوممىسى خەزىنىدىكى تىللالار قىممىتىنىڭ 10 ھەسسىسىگە يەتسىمۇ خەتەر چىقمايدۇ. قەرز پۇل ئۆسۈمى بىكاردىن-بىكارغىلا كېلىدىغان قىپقىزىل پايدا بولغاچقا، قانچە كۆپ بولسا شۇنچە ياخشى-دە! بۇ نۇقتىنى تونۇپ يەتكەن بانكىرلار ئامانەتچىلەرنى كۆپلەپ جەلپ قىلىش ئۈچۈن، ئىلگىرى ئامانەتچىلەردىن "ھاۋالىلىك باشقۇرۇش ھەققى" ئېلىنىدىغان تىللا ئامانىتى كەسپىدە، تىللا ئىگىلىرىگە ئۆسۈم بېرىدىغان بولدى.

شۇنداق قىلىپ تىللا ئامانىتى كەسپى بىلەنلا شۇغۇللىنىدىغان زەرگەر بانكىرلار قەرز پۇل كەسپىنىمۇ بېجىرىدىغان بولدى. بۇنىڭدا ئۇلار ئامانەتچىلەر ئۈچۈن بىر-بىرىگە تۈپتىن ئوخشىمايدىغان ئىككى تۈرلۈك مۇلازىمەتنى يولغا قويغانىدى. ئۇنىڭ بىرى، تىللالارنى ساقلاپ بېرىش كەسپى؛ يەنە بىرى، ئامانەت پۇل سېلىنمىچىلىقى كەسپى. بۇ ئىككىسىنىڭ ماھىيەتلىك پەرقى "تىللالارغا بولغان ئىگىدارلىق ھوقۇقى"دا ئىپادىلىنىدۇ. جۈملىدىن، بىرىنچىسىدە بانكىغا ئامانەت قويۇلغان تىللالارنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى پۈتۈنلەي ئامانەتچىلەردە بولغاچقا، بانكىرلار ئامانەت قويۇلغان تىللالارنى "بانكا چېكى"گە ئاساسەن ھەرقانداق چاغدا نەقلەشتۈرۈپ بېرىشكە لەۋز قىلىدۇ. ئىككىنچىسىدە، بانكىرلار ئامانەت قويۇلغان تىللالارنى خەتەرلىك تۈرلەرگە مەبلەغ سالىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئامانەتچىلەر ئاشۇ تىللالىرىغا بولغان ئىگىدارلىق ھوقۇقىنى مەلۇم مەزگىل يوقاتقان بولىدۇ. بانكىرلار ئاشۇ سېلىنمىلىرىنى تولۇق ئۈندۈرۈۋالالىغاندىلا، ئامانەتچىلەرنىڭ تىللالىرىغا بولغان ئىگىلىك ھوقۇقى

ئەسلىگە كېلىدۇ.

بىرىنچىسىدە، "ئامانەتتىكى تىللا"لارغا ئاساسەن تارقىتىلىدىغان بانكا چېكى ــ سوممىسى جەھەتتىن ئاشۇ تىللالارنىڭ قىممىتىگە باراۋەر ئىكەنلىكى بىلەن تولۇق ئېھتىيات فوندى ھېسابلىنىدۇ. ئىككىنچىسىدە، "پۇل ئامانىتى سېلىنمىسى"غا ئاساسەن تارقىتىلىدىغان بانكا چېكى ــ سوممىسى جەھەتتىن تىللانىڭ ئەملىي قىممىتىدىن كۆپ شۇنداقلا قەرز ھۆججىتى بىلەن لەۋزىنىڭ بىرىكمىسى بولغىنى ئۈچۈن، "قىسمەن ئېھتىيات فوندى" ھېسابلىنىدۇ. قەرز ھۆججىتى بىلەن لەۋزىنى بىر گەۋدىلەشتۈرگەن بانكا چېكى ئەسلىدىنلا خەۋپ-خەتەر ۋە پۇل پا-خاللىقى ئاملىنىنى ئۆزىگە مۇجەسسەملىگەنلىكى ئۈچۈن، بۇ خىل خۇسۇسىيەت ئۇنىڭ ئىجتىمائىي مەھسۇلاتلار ۋە مۇلازىمەت سودىسىغا ۋاستىچى، ئىقتىسادىي پائالىيەتلەرگە تۈپكى ئۆلچەم بولالمايدىغانلىقىنى بەلگىلىگەن.

قىسمەن ئېھتىيات فوندى سىستېمىسى ئەسلىدىنلا يۇقىرىقىدەك ئىككى تۈرلۈك بانكا مۇلازىمىتىنىڭ پەرقىنى غۇۋالاشتۇرۇۋېتىش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە ئىدى. جۈملىدىن، بانكىرلار ئىككى تۈرلۈك بانكا چېكىنىڭ ماھىيەتلىك پەرقىنى پۇقرالارغا ئاسانلىقچە چاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن، چەكسىز ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ئىنتايىن "ئۆلچەملىك" لايىھەلەشكە تىرىشتى. نەتىجىدە، بىر نەچچە ئەسىردىن كېيىن ئانگلو-ساكسون ئەللىرىدە شۇ ۋەجىدىن كېلىپ چىققان دەۋا-دەستۈرلار تاغدەك دۆۋىلىنىپ كەتتى. چۈنكى، بانكىرلار ئامانەتچىلەر "ساقلاپ بېرىش"كە بەرگەن تىللالارنى ئىگىسىنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالماي تۇرۇپلا باشقىلارغا قەرز بەردى. چۈنكى، ئۇلار ئۆزلىرىنى ئامانەتچىلەرنىڭ تىللالىرىنى نېرى-بېرى قىلىشقا ھوقۇقلۇق، دەپ ئويلايتتى. 1848-يىلى يۈز بەرگەن "فۇلبې دېلوسى" مۇشۇ ۋەجىدىن كېلىپ چىققان جەڭگى-جېدەلنىڭ ئەڭ مەشھۇرى. ئۇ ھەقتە مۇنداق ھۆكۈم چىقىرىلغانىدى:

> ئامانەتچىلەر پۇللىرىنى بانكىغا ئامانەت قويغان ھامان، ئامانەتچىگە ئەمەس، بەلكى بانكىرغا تەۋە بولىدۇ. بانكىرنىڭ گەرچە ئامانەتچىنىڭ پۇلىنى ئۇ ئېغىز ئاچقان ھامان تەلەپ قىلىنغان سوممىسى بويىچە قايتۇرۇپ بېرىش مەجبۇرىيىتى بولسىمۇ، ئەمما بانكىغا ئامانەت قويۇلۇپ بانكىرنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكەن پۇل ئومۇمىي

جەھەتتىن بانكىرنىڭ مۇلكىگە ئايلانغان بولغاچقا، ئۇ بۇ پۇلنى خالىغانچە بىر تەرەپ قىلالايدۇ. ئۇنىڭ ئامانەتچىلەرنىڭ: "پۇللىرىمىزنى خەتەرلىك تۇرلەرگە ئىشلەتتىڭمۇ-يوق؟ ئاشۇ پۇللىرىمىز بىلەن ھايانكەشلىك قىلدىڭمۇ-يوق؟" دېگەندەك سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىش مەجبۇرىيىتى ۋە ئامانەتچىلەرنىڭ پۇللىرىنى باشقىلارنىڭ مال-مۈلكىنى باشقۇرغاندەك تۇجۇپىلەپ باشقۇرۇش مەجبۇرىيىتى بولمايدۇ. ئەمما، ئۇ ئامانەتچىلەر بىلەن تۈزۈشكەن پۈتۈمنىڭ چەكلىمىسىدە تۇرىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئادەتتە ئامانەتچىلەر قويغان پۇلنىڭ سوممىسىنى ئېتىراپ قىلىش مەجبۇرىيىتىنى زىممىسىگە ئالمىدۇ، ئەلۋەتتە.

ئەنگلىيە-ئامېرىكا قانۇن سىستېمىسىغا تەۋە ئەنگلىيەلىك سودىيەنىڭ بۇ ھۆكۈمى پۇل مۇئامىلە تارىخىدىكى مۇھىم بىر بۇرۇلۇشنىڭ بەلگىسى بولۇپ قالدى. جۇملىدىن، پۇقرالارنىڭ مىڭبىر مۇشەققەتتە تېپىپ بانكىغا ئامانەت قويغان پۇللىرى قانۇننىڭ ھىمايىسىدىن مەھرۇم قىلىندى. بۇ پۇقرالارنىڭ مۇلۇك ھوقۇقىغا ئېغىر دەخلى-تەرۇز قىلغانلىق ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئانگلو-ساكسون ئەللىرىدىكى بانكىلار "ھاۋالىلىك باشقۇرۇلىدىغان ئامانەت پۇل"نىڭ قانۇنىيلىقىنى پۈتۈنلەي ئىنكار قىلىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن، نولۇق ئېھتىياتى فوندى قانۇنىي ئورنىدىن مەھرۇم قىلىنىپ، ھەرقانداق ئامانەت پۇل "خەتەرلىك سېلىنما"غا ئايلاندۇرۇلۇپ، قىسمەن ئېھتىياتى فوندى سىستېمىسىنىڭ مونوپوللۇق ئورنى قانۇن جەھەتتىن مۇستەھكەملەندى.

روتسچىلد جەمەتى بانكىسى 1815-يىلدىكى ۋاتېرلو ئۇرۇشىنىڭ نەتىجىسىنى ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىدىن بىر سوتكا بۇرۇن ئۇقۇۋالغاچقا، ئەنگلىيە زايوم بازىرىنى ھەش-پەش دېگۈچە كونترول قىلىپ، بۇيۇك بېرىتانىيە ئىمپېرىيەسىنىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى قولغا كىرگۈزۈۋالدى. ئاردىدىن ئۇزاق ئۆتمەي يەنە فرانسىيە، ئاۋستىرىيە، پىرۇسسىيە، ئىتالىيە قاتارلىق ئەللەرنىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنمۇ ئىلكىگە ئېلىپ، دۇنيا ئالتۇن بازىرىدا باھا قويۇش ھوقۇقىنى 200 يىلغا يېقىن باشقىلارغا تۇتقۇزماي كەلدى. روتسچىلد، خېف، ۋاربېرگ ۋە باشقا يەھۇدى بانكىرلارنىڭ دۇنيا ئەللىرىنى قاپلىغان بانكا توري ئەمەلىيەتتە ئەك بۇرۇنقى خەلقئارا پۇل مۇئامىلە سىستېمىسى ۋە دۇنياۋى ھېسابات مەركىزىنى شەكىللەندۇرگەنىدى. چۈنكى، ئۇلارنىڭ راسچوت توربغا كىرگەن

بانكىلارنىڭ چەكلىرىلا ئاندىن باشقا دۆلەتلەردە ئوبوروت قىلىنىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشەلەيتتى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار بارا-بارا بانكىلار كارتېل گۇرۇھىنى بەرپا قىلدى. ھازىرقى دۇنيا پۇل مۇئامىلىسىدە ئەمەل قىلىنىۋاتقان "خەلقئارا قائىدە" دەل يۇقىرىقى جەمەت بانكىلىرىنىڭ مىزانلىرى ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن.

بانكىلار كارتېل گۇرۇھى ــ قىسمەن ئېھتىياتى فوندى تۇرۇمىنىڭ ئەڭ كۆچلۈك تۇرتكىسى، شۇنداقلا ئۇنىڭدىن ئەڭ كۆپ نەپ ئالغانلار. بۇنداق "پەۋقۇلئاددە پۇل مۇئامىلە مەنپەئەتدارلىرى گۇرۇھى"نىڭ كۈچ-قۇدرىتى بەلگىلىك كۆلەمگە يەتكەندە، ئۇلار ئۆزلىرىگە ئەڭ پايدىلىق سىياسىي ۋە قانۇنىي ئويۇن پىرىنسىپىنى قوللايدۇ ھەتتا بۇئاستە تۇر-غۇزۇپ چىقىدۇ.

1913-يىلى خەلقئارا بانكا كارتېلى ئامېرىكىدا قىسمەن ئېھتىياتى فوندى سىستېمىسىنىڭ ئەندازى بولمىش ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك قۇرۇپ چىققاندىن كېيىن، تولۇق ئېھتىياتى فوندى سىستېمىسىغا تەۋە پۇللار رېقابەتتە بارا-بارا شاللىۋېتىلدى. شۇ قېتىم ئامېرىكا ھۆكۈمىتى ئەينى زاماندا تارقاتقان "كۈمۈش چەك" بىلەن "ئالتۇن چەك"لا تولۇق ئېھتىياتى فوندى تۇرۇمىنىڭ شاھىدى سۈپىتىدە ئامان قالدى. بۇ ئىككى تۈرلۈك قەغەز پۇلغا ئامېرىكا ھۆكۈمىتى تولۇق قىممىتى بىلەن رەنە قويغان ساپ ئالتۇن-كۈمۈش يار-يۆلەك ئىدى. چۈنكى، ئۇ قەغەز پۇللارنىڭ سوممىسى شۇنىڭغا ماس كەلگۈدەك ئالتۇن يا كى كۈمۈشنىڭ قىممىتىگە باراۋەر بولغاچقا، بانكا سىستېمىسىنىڭ بارلىق قەرزى بىراقلا يىغىۋېلىنغان تەقدىردىمۇ، تولۇق ئېھتىياتى فوندى مەدەتكارلىقىدىكى "ئالتۇن دوللار" بىلەن "كۈمۈش دوللار" گويا ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسى قۇرۇلۇشتىن بۇرۇنقىدەكلا، بازاردا بىمالال ئوبوروت قىلىنىۋېرىدۇ؛ ئىگىلىكىمۇ بۇرۇنقىدەك تەرەققىي قىلىۋېرىدۇ، ئەلۋەتتە.

1913-يىلدىن كېيىن، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسىنىڭ قىسمەن ئېھتىياتى فوندى مەدەتكارلىقىدىكى ئامېرىكا "سۈپەتسىز ئامېرىكا دوللىرى" بارا-بارا تولۇق ئېھتىياتى فوندى مەدەتكارلىقىدىكى ساپ ئالتۇن-كۈمۈشكە باراۋەر "سۈپەتلىك ئامېرىكا دوللىرى"نى بازاردىن ھەيدەپ چىقىرىشقا باشلىدى. مۇھىمى، دۇنياۋى بانكىلارنىڭ قىسمەن ئېھتىياتى

فوندى تۇزۈمى ئارقىلىق ھازىرقى زامان پۇل مۇئامىلە دۇنياسىنى مونوپول قىلىپ، ھۆكۈمەتنىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى بىراقلا تارتۇۋلىش مۇددىئاسى ئىشقا ئېشىشقا ئازلا قالدى. شۇڭا، ئۇلار ئالتۇن بىلەن كۈمۈشنى جېنىنىڭ بارىچە قارىلاپ، 20-ئەسىرنىڭ 60-يىللىرىغا كەلگەندە "كۈمۈش دوللار" بىلەن "ئالتۇن دوللار"نى ئاخىر ئوڭۇشلۇق ئەمەلدىن قالدۇردى؛ 1971-يىلىغا كەلگەندە ئالتۇن بىلەن ئامېرىكا دوللىرى ئارىسىدىكى ئەڭ ئاخىرقى باغلىنىشنىمۇ ئۈزۈپ تاشلىدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، قىسمەن ئېھتىياتى فوندى تۇزۈمىنىڭ مونوپوللۇقى ئاخىر ئىشقا ئاشتى.

قەرزلىك ئامېرىكا دوللىرىنىڭ يارالمىشى

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى كومىتېتى نيۇيورك بانكىسى ئامېرىكا دوللىرىنى مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ: "ئامېرىكا دوللىرىنى مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ ئالتۇنلىرى ياكى باشقا مۇلۈكلەرگە تېگىشكىلى بولمايدۇ. 'ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسى چېكى'گە مۇلۈك ئارقىلىق يار-يۆلەك بولۇشنىڭ ئەمەلىي ئەھمىيىتى يوق. ئۇنى ھېسابتا خاتىرىلەپ قويساقلا كۇپايە ... قەرزدار ئالغان قەرزنى قايتۇرۇشقا لەۋز قىلغان ھامان، بانكا پۇلنى تەق قىلىدۇ. چۈنكى، بانكا شەخسلەر قەرزدارلىقى بىلەن سودا قەرزدارلىقىنى 'پۇللاشتۇرۇش' ئارقىلىق پۇل يارىتىدۇ."

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى كومىتېتى چىكاگو بانكىسى بۇنى مۇنداق ئىزاھلايدۇ: "ئامېرىكىدا قەغەز پۇل بولسۇن ياكى بانكىدىكى ئامانەت پۇل بولسۇن، ھېچقايسىسىنىڭ تاۋارنىڭكىدەك قىممىتى يوق؛ شۇڭا، ئامېرىكا دوللىرى پەقەتلا بىر ۋاراق قەغەز؛ بانكىدىكى ئامانەت پۇلمۇ دەپتەرگە خاتىرىلەنگەن سان-سىپىردىن باشقا نەرسە ئەمەس. مېتال پۇلنىڭ بەلگىلىك ئىچكى قىممىتى بولسىمۇ، ئەمما ئۇ بېكىتىلگەن سوممىسىدىن تۆۋەن."

"خوش، ئۇنداق بولسا بانكا چېكى، قەغەز پۇل ۋە مېتال پۇلنى قەرز قايتۇرۇش ياكى باشقا پۇللارغا تېگىشىشكە ئىشلەتكەندە، كىشىلەر نېمە

سەۋەبتىن ئۇنى قىممىتى بويىچە ئەمەس، بەلكى بېكىتىلگەن سوممىسى بويىچە قوبۇل قىلىدۇ؟ مۇھىمى كىشىلەر ئۆزىدىكى ئىشەنچ سەۋەبىدىن شۇنداق قىلىدۇ. چۈنكى، ئۇلار ئاشۇ پۇللارنى ھەرقانداق ۋاقىتتا باشقا پۇل مۇئامىلە مۇلۇكلىرى ۋە تاۋارلارغا تېگىشلىكى، ئۇنىڭغا مۇلازىمەت سېتىۋالغىلى بولىدىغانلىقىغا ئىشىنىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، ھۆكۈمەتنىڭ ئۇ پۇللارنى "قانۇنىي پۇل" دەپ بېكىتكەنلىكىمۇ بۇنىڭدىكى مۇھىم بىر سەۋەب."

قىسقىسى، ئامېرىكا دوللىرى قەرزدارلىقنى "پۇللاشتۇرۇش" ئاساسىدا بارلىققا كەلدى. ئەمما، ئۇنىڭ پۇل سوممىسى ھۆكۈمەتنىڭ مەمۇرىي ۋاستىسى بىلەن بېكىتىلىدۇ، خالاس. ئۇنداقتا، قەرزدارلىق قانداق قىلغاندا ئامېرىكا دوللىرىغا ئايلاندۇرۇلىدۇ؟ "قەرزدارلىقنىڭ پۇلغا ئايلىنىش" جەريانىنى تەپسىلىي ئاڭقىرىۋېلىش ئۈچۈن، ئامېرىكىنىڭ پۇل باشقۇرۇش مېخانىزمىنى ئىنچىكە كۆزىتىشكە توغرا كېلىدۇ.

پۇل مۇئامىلە كەسىپىدىن بىخەۋەر ئوقۇرمەنلەر ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياج كومىتېتى بىلەن بانكا ئاپپاراتلىرىنىڭ "پۇل يارىتىش جەريانى"نى چۈشىنىۋېلىش ئۈچۈن، تۆۋەندىكى مەزمۇنلارنى پىششىق ئوقۇپ چىقىشى لازىم. ئۇ ھەم غەرب پۇل مۇئامىلىسى ساھەسىنىڭ يادرولۇق "سودا مەخپىيىتى"دۇر.

ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقى يوق، پەقەت زايوم تارقىتىش ھوقۇقىلا بار. ھۆكۈمەت ئاشۇ زايوملىرىنى خۇسۇسىي مەركىزىي بانكا بولمىش فېدېراتسىيە ئېھتىياج بانكىسىغا رەنىگە قويغاندىن كېيىن، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياج كومىتېتى ۋە سودا بانكىسى سىستېمىسى پۇل تارقىتىدۇ. دېمەك، ئامېرىكا دوللىرىنىڭ مەنبەسى ــ زايوم.

بىرىنچى باسقۇچ: پارلامېنت تارقىتىلىدىغان زايومنىڭ مىقدارىنى تەستىقلىغاندىن كېيىن، مالىيە مىنىستىرلىقى ئۇنى ئوخشاشمىغان بىر نەچچە تۈرگە ئايرىپ چىقىدۇ. ئامېرىكا زايومنىڭ بىر يىللىق قەرەلدىكىسى T_Bills دەپ ئاتىلىدۇ: قەرەلى ئىككى يىلدىن 10 يىلغىچە بولغانلىرى T_Notes دەپ ئاتىلىدۇ؛ 30 يىللىق قەرەلدىكىسى T_Bonds دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ زايوملار ئاشكارا بازاردا تۈركۈمگە بۆلۈپ باز_بازغا سېلىپ سېتىلىدۇ. مالىيە مىنىستىرلىقى باز_بازدا سېتىلماي ئېشىپ قالغان

زايوملارنىڭ ھەممىسىنى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىغا ئۆتكۈزىدۇ. ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى ئۇنى تىزىملىك بويىچە ساناپ ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن، "ئاكسىيە مۇلۇك" دېگەن ھېساب تۇرىگە خاتىرىلەيدۇ.

ئۇنداق زايومغا ئادەتتە ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ كەلگۈسىدە يىغىۋالىدىغان باج كىرىمى رەنىگە قويۇلىدىغانلىقى ئۈچۈن، "دۇنيادىكى ئەڭ ئىشەنچلىك مۇلۇك" دەپ قارىلىدۇ. ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى بۇ "مۇلۇك"كە ئېرىشكەندىن كېيىن، ئۇنىڭغا ئاساسەن بىر تۇرلۇك "قەرز"نى شەكىللەندۈرىدۇ؛ يەنى، "ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى چېكى"(ئامېرىكا دوللىرى)نى بېسىپ تارقىتىدۇ. بۇ – يوق يەردىن پايدا ئۇندۇرۇشنىڭ ھالقىلىق باسقۇچى. ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنىڭ بۇ چېكى ئەملىيەتتە ھېچقانداق مال-مۇلۇك ئاساسى بولمىغان "قۇرۇق چەك"، خالاس.

ئۇستىلىق ۋە نەيرەڭ بىلەن لايىھەلەپ چىقىلغان بۇ باسقۇچ ھۆكۈمەتنىڭ زايوم ساتقاندا "تەمىنلەش بىلەن تەلەپ"نى تېخىمۇ ئوبدان تىزگىنلەپ مېڭىشىغا ئىمكانىيەت يارىتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى ھۆكۈمەتكە بەرگەن قەرزى ئۈچۈن ئۆسۈم كىرىمىگە ئېرىشىدۇ؛ ھۆكۈمەت پۇلغا ئېرىشىدۇ. ئەمما، ئۇنچىۋالا نۇرغۇن پۇل ئىنتايىن خۇپىيانە بېسىلىدۇ. ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنىڭ قۇرۇق چاقماقتىن ئوت چىقىرىۋاتقانلىقى ناھايىتى ئېنىق تۇرسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ بوغالتىرلىق ھېسابىدا ھېچقانداق ئېگىز-پەسلىك كۆرۈلمەيدۇ. يەنى، زايومدىن شەكىللەنگەن "مۇلۇك" بىلەن بېسىپ تارقىتىلغان پۇلدىن شەكىللەنگەن "قەرز"نىڭ قىممىتى تەڭلىشىدۇ. دېمەك، پۈتكۈل بانكا سىستېمىسى ئەنە ئاشۇنداق نىقاب ئىچىگە يوشۇرۇنغان، خالاس.

بۇ ئاددىي ئەمما ئىنتايىن مۇھىم باسقۇچ دۇنيادىكى ئەڭ ئېغىر ئادالەتسىزلىكنى پەيدا قىلماقتا. جۈملىدىن، ھۆكۈمەت پۇقرانىڭ كەلگۈسىدە تاپشۇرىدىغان باج كىرىمىنى خۇسۇسىي مەركىزىي بانكىغا رەنىگە قويۇش ئارقىلىق، ئامېرىكا دوللىرىنى "قەرز" ئېلىپ خەجلەپ، ئۇنىڭ بەدىلىگە كۆتۈرۈپ قويقۇسىز "قەرز ئۆسۈمى"گە بوغۇلۇپ كېتىۋاتىدۇ. بۇنىڭدىكى ئادالەتسىزلىك مۇنداق نۇقتىلاردا ئىپادىلىنىدۇ:

1. پۇقرالارنىڭ كەلگۈسىدە تاپشۇرىدىغان بېجى رەنىگە قويۇلماسلىقى كېرەك ئىدى. چۈنكى، تېخى قولغا كەلمىگەن پۇلنى رەنىگە قويغاندا پۇلنىڭ كۇرسى چۈشۈپ، ئاخىر پۇقرانىڭ بانكىدىكى ئامانىتى زىيان-زەخمەتكە ئۇچرايدۇ.

2. پۇقرالارنىڭ كەلگۈسىدە تاپشۇرىدىغان بېجى خۇسۇسىي مەركىزىي بانكىغا رەنىگە قويۇلماسلىقى كېرەك ئىدى. چۈنكى بانكىرلارنىڭ بىر سېنت دەسمايە سالماي تۇرۇپ، پۇقرادىن كەلگۈسىدە تاپشۇرىدىغان بېجىنى رەنىگە قويىدىغانلىقى ھەققىدە لەۋز ئېلىۋالالىشى ئۇلارنىڭ قۇرۇق چاقماقتىن بىمالال ئوت چىقىرىشىغا بەكمۇ پايدىلىق.

3. ھۆكۈمەتكە بىكاردىن-بىكار ئارتىپ قويۇلغان كۆتۈرۈپ قويقۇسىز ئۆسۈم يۈكى كۈنلەرنىڭ بىرىدە پۇقراغا مىنىدۇ. بۇنىڭ بىلەن پۇقرا ئۆزىنىڭ ئەتىسىنى ھاك-تاختىلىق ئىچىدە رەنىگە قويۇۋەتكەنىنى ئاز دەپ، خۇسۇسىي مەركىزىي بانكىنىڭ ھۆكۈمەتكە ئارتىپ قويغان ئۆسۈم يۈكىنى ھازىردىن باشلاپ تۆلەشكە مەجبۇر بولىدۇ. ئامېرىكا دوللىرى قانچە كۆپ تارقىتىلغانسېرى، پۇقرانىڭ شىللىسىدىكى ئۆسۈم يۈكى كۆپىيىۋېرىپ، ئاخىر ئەۋلادمۇئەۋلاد قايتۇرۇپ بولالمايدىغان دەرىجىگە يېتىدۇ.

ئىككىنچى باسقۇچ: فېدېراتسىيە ھۆكۈمىتى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسى ئىمزا قويغان "ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسى چېكى"نى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، ئۇنى يەنە ئاشۇ بانكىغا ئامانەت قويىدۇ. بۇنىڭ بىلەن، بۇ قۇرۇق چەك بىر دوملاپلا "ھۆكۈمەت ئامانىتى"گە ئۆزگىرىپ، ھۆكۈمەتنىڭ ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسىدىكى ئامانەت پۇل ھېسابىغا كىرىدۇ.

ئۈچىنچى باسقۇچ: فېدېراتسىيە ھۆكۈمىتى پۇل خەجلەشكە باشلىغان ھامان، خىلمۇ خىل سوممىدىكى چەكلەر پۇل تاشقىنىنىڭ بىرىنچى دولقۇنى سۈپىتىدە ئىقتىسادىي گەۋدىلەرگە قاراپ ئېتىلىدۇ. شىركەت ۋە شەخسلەر ئۇ چەكلەرنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن سودا بانكىلىرىدىكى ھېسابىغا ئامانەت قويىدۇ. بۇنىڭ بىلەن چەكلەر "سودا بانكىسى ئامانىتى"گە ئايلىنىدۇ. بۇ چاغدا ئۇ چەكلەر ئىككى خىل خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولغان بولىدۇ. بىرى، بانكا قەرزىنى شەكىللەندۈرىدۇ. چۈنكى، ئۇ پۇللار ئامانەتچىلەرگە تەۋە بولغىنى ئۈچۈن، ئۇنى ھامان قايتۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ. يەنە بىرى، بانكا "مۇلۇكى"نى شەكىللەندۈرىدۇ. چۈنكى، ئۇ

ئارقىلىق قەرز پۇل تارقاتقىلى بولىدۇ. ئوخشاش مۇلۇك ئوخشاش قەرزنى شەكىللەندۈرىدىغانلىقى ئۈچۈن، بوغالتىرلىق ھېسابىدا مۇلۇك بىلەن قەرز تەڭلىشىپ، ھېچقانداق ئېگىز-پەسلىك كۆرۈلمەيدۇ. ئەمما، سودا بانكىسى لوپا ئەينەكلىك خۇسۇسىيىتىگە ئىگە "قىسمەن ئېھتىيات فوندى تۈزۈمى"نىڭ ياردىمىدە، پۇل "يارىتىش"قا تەرەددۇتلىنىدۇ.

تۆتىنچى باسقۇچ: سودا بانكىسى ئامانىتى بوغالتىرلىق ھېسابىدا قايتىدىن "بانكا ئېھتىيات فوندى"غا ئۆزگەرتىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن، ئامانەت پۇل بانكىنىڭ ئادەتتىكى "مۇلكى"دىن بىردىنلا پۇل تۇغدىغان "ئېھتىيات فوندى"غا ئايلىنىدۇ. قىسمەن ئېھتىيات فوندى سىستېمىسىدا، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى سودا بانكىلىرىنىڭ ئامانەت پۇلىنىڭ 10 پىرسەنتىنى ئېھتىيات فوندى(ئامېرىكا بانكىلىرى ئادەتتە ئامانەت پۇل ئومۇمىي سوممىسىنىڭ 1 ~ 2 پىرسەنتىنى نەق پۇل ۋە 8 ~ 9 پىرسەنتىنى ۋېكسىل شەكلىدە ئېھتىيات فوندى قىلىپ خەزىنىدە قالدۇرۇپ قويىدۇ) سۈپىتىدە قالدۇرۇپ، 90 پىرسەنتىنى قەرز پۇل قىلىپ تارقىتىشىغا رۇخسەت قىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ، ئامانەت پۇلنىڭ 90 پىرسەنتى كىرىدىت سېلىنمىسى سۈپىتىدە ئوبوروت ساھەسىگە كىرىدۇ.

بۇ يەردە مۇنداق بىر مەسىلە بار: ئامانەت پۇلنىڭ 90 پىرسەنتى قەرز پۇل شەكلىدە باشقىلارغا تارقىتىۋېتىلگەندىن كېيىن، ئەسلىدىكى ئامانەتچىلەر چەك كېسىپ قالسا ياكى ئاشۇ پۇلنى ئالماقچى بولۇپ قالسا قانداق قىلغۇلۇق؟

ئەمەلىيەتتە، كىرىدىت كەسپى بېجىرىلگەندىن كېيىن قەرز قانداقتۇر ئەسلىدىكى ئامانەت پۇل ئىچىدىن تارقىتىلمايدۇ؛ بەلكى، قەرز پۇل ھاجەتمەنلىكى ئېھتىياجىغا ئاساسەن يوق يەردىن "يېڭى پۇل" يارىتىلىدۇ. بۇ "يېڭى پۇل" بانكىنىڭ ئىلكىدىكى پۇل ئومۇمىي مىقدارىنى ئەسلىدىكى "كونا پۇل" ئاساسىدا 90 پىرسەنت ئاشۇرىدۇ. "كونا پۇل"غا ئوخشىمايدىغان يېرى، بانكىلار "يېڭى پۇل"دىن ئۆسۈم كىرىم قىلالايدۇ. بۇ — پۇل تاشقىنىنىڭ "ئىككىنچى دولقۇنى" سۈپىتىدە ئىقتىسادىي گەۋدىلەرگە ئېتىلىدىغان پۇل. "ئىككىنچى دولقۇن" سۈپىتىدىكى پۇل سودا بانكىسىغا قايتىپ كەلگەندە، تېخىمۇ نۇرغۇن قېتىملىق دولقۇن تۇسىدە "يېڭى پۇل"لار ئارقا-ئارقىدىن يارىتىلىدۇ.

پۇل تاشقىنىنىڭ يىگىرمە نەچچە قېتىملىق دولقۇنى قايتقاندىن

كېيىن، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسى بىلەن سودا بانكىلىرىنىڭ زىچ ھەمكارلىقىدا بىر ئامېرىكا دوللىرىلىق زايوم 10 ئامېرىكا دوللىرىلىق ئوبوروت مەبلىغىنى يارىتىپ بولغان بولىدۇ. ناۋادا تارقىتىلغان زايوم ۋە ئۇنىڭ تۈرتكىسىدە يارىتىلغان ئوبوروت مەبلىغى ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ ئېھتىياجىدىن ئېشىپ كەتسە، "كونا پۇل"لارنىڭ كۆرسى چۈشۈپ كېتىدۇ. پۇل پاخاللىقىنىڭ نېگىزلىك سەۋەبى مانا مۇشۇ. 2001-يىلدىن 2006-يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا، ئامېرىكا ھۆكۈمىتى يېڭىدىن تارقاتقان 3 تىرىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق زايومنىڭ كۆپ قىسمى بىۋاستە ئوبوروت ساھەسىگە يۈزلەندۈرۈلدى؛ ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئامېرىكا ھۆكۈمىتى ئىلگىرى تارقىتىلغان زايوملارنى قايتۇرۇپ سېتىۋېلىش بىلەن بىرگە ئۇنىڭغا نۇرغۇن ئۆسۈم تۆلىشى كېرەك ئىدى. يۇقىرىقى سەۋەبلەر ۋەجىدىن ئامېرىكا دوللىرى شىددەت بىلەن پاخاللىشىپ، تۈركۈملۈك تاۋارلار، ئۆي-مۈلۈك، نېفىت قاتارلىقلارنىڭ باھاسى ۋە مائارىپ خىراجىتى، داۋالىنىش ھەققى، سۇغۇرتا پۇلى قاتارلىقلار بەكلا ئۆسۈپ كەتتى.

ئەمما، كۆپەيتىپ تارقىتىلغان زايومنىڭ كۆپ قىسمىنى ئامېرىكا بانكىلىرى ئەمەس، بەلكى چەت ئەل مەركىزىي بانكىلىرى، ئامېرىكىدىكى بانكىدىن باشقا پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرى ۋە خۇسۇسىيلار سېتىۋالدى. بۇنداق ئەھۋالدا، زايوم سېتىۋالغۇچىلار نەق ئامېرىكا دوللىرى تۆلەيدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭدا يۇقىرىقىدەك "يېڭى ئامېرىكا دوللىرى" ياراتقىلى بولمايدۇ. ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى بىلەن ئامېرىكىدىكى بانكا ئاپپاراتلىرى سېتىۋالغان زايوملا "يېڭى پۇل" يارىتالايدۇ. ئامېرىكىنىڭ پۇل پاخاللىقىنى ۋاقتىنچە تىزگىنلىيەلىگەنلىكى دەل مۇشۇ سەۋەبتىن. شۇنداقتىمۇ، ئامېرىكىدىكى بانكىدىن باشقا ئاپپاراتلارنىڭ قولىدىكى زايوملارنىڭ ھامان بىر كۈنى قەرەلى توشىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، 30 يىللىق قەرەلدىكى زايومنىڭ ئۆسۈمىنى يېرىم يىلدا بىر قېتىم ئۈزۈپ تۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ. دېمەك، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسى "يېڭى ئامېرىكا دوللىرى" يارىتىشقا ھەرقاچان مەجبۇر.

ماھىيەتتىن ئالغاندا، قىسمەن ئېھتىياتى فوندى تۈزۈمى بىلەن قەرزلىك پۇل سىستېمىسى ـ ئۈزاق مۇددەتلىك پۇل پاخاللىقىنى پەيدا

قىلىدىغان باش جىنايەتچى. ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمى شارائىتىدا، تارقىتىلغان بانكا چېكى سوممىسى زاپاس ئالتۇننىڭ قىممىتىدىن ئېشىپ كەتكەچكە، ئاخىر ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمى بىتچىت بولدى. بىرايتون سىستېمىسى يولغا قويۇلۇۋاتقان مەزگىلدە، ئامېرىكا دوللىرىنى ئالتۇنغا تېگىشىش سىستېمىسى ھالاك قىلىندى. نۆۋەتتە ئىجرا قىلىنىۋاتقان نوقۇل مەمۇرىي پۇل تۈزۈمى ئاخىرقى ھېسابتا دەھشەتلىك پۇل پاخالىقىنى پەيدا قىلىپ، پۈتۈن دۇنيانى ئىغىر كاساتچىلىققا جۆنەيدۇ.

ئامېرىكا قەرزلىك پۇل تۈزۈمى شارائىتىدا زايوم، شىركەت ۋە خۇسۇسىيلاردىن ئالغان قەرزنى ئەبەدىي ئۆزۈپ بولالمايدۇ. چۈنكى، ئامېرىكا قەرزدارلىقتىن قۇتۇلغان كۈنى ئامېرىكا دوللىرىمۇ دۇنيادىن غايىب بولىدۇ. ئامېرىكىنىڭ شىللىسىدىكى قەرز ئازايمايلا قالماي، ئەكسىچە ئۆسۈمگە ئۆسۈم قونۇش ۋە ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ پۇلغا بولغان ئېھتىياجى ئېشىپ بېرىش ... قاتارلىق سەۋەبلەر بىلەن تېخىمۇ تېز كۆپىيىپ كېتىدۇ.

ئامېرىكىلىقلارنىڭ تاغدەك قەرزى ۋە ئاسىيالىقلارنىڭ قولىدىكى "تىلخەت"لەر

20-ئەسىرنىڭ 80-يىللىرى مىسلىسىز كۆلەمدە تارقىتىلغان ئامېرىكا زايومى ئۆسۈمىنىڭ يۇقىرىلىقى بىلەن خۇسۇسىيلار ۋە بانكىدىن باشقا پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرىنى بەكمۇ جەلپ قىلدى؛ ھەتتا، چەت ئەل مەزكىرىي بانكىلىرىمۇ بۇنىڭغا بەس-بەستە ئېتىلدى.

90-يىللارغا كەلگەندە دۇنيادىكى ئاساسلىق رىقابەتچى پۇللار بىتچىت بولۇپ كەتكەچكە، ئامېرىكا دوللىرى ھېسابىدىكى زايوم يەنىلا تالاشقا قالدى. ئۇچىنچى دۇنيا ئەللىرىنىڭ پۇللىرى پاخاللىشىپ كەتكەن ئەھۋالدا ئىمپورت قىلىنغان كۈندىلىك ناۋارلار ھاجەتمەنلەر ئۈچۈن يەنىلا ئەرزان تۇيۇلغاچقا، ئامېرىكىدا ئىقتىساد تېز ئېشىپ، پۇل پاخاللىقى نىسبىتى تۆۋەنلەشتەك "ئالتۇندەك چاغلار" يېتىپ كەلدى.

2001-يىلدىن بۇيان، تېررورلۇققا قارشى ئۇرۇش چىقىمى شىددەت بىلەن ئۆرلەپ كېتىش، 80-يىللاردىن بۇيان كۆپلەپ تارقىتىلغان، خىلمۇ

خىل مۇددەتتىكى زايومىلارنىڭ قەرەلى توشۇش ۋە ئۇنىڭ ئۈچۈن تۆلىنىدىغان ئۆسۈم كۈندىن-كۈنگە كۆپىيىپ كېتىش قاتارلىق سەۋەبلەر ئامېرىكىنى كونا زايومىلارنى نەقلەشتۈرۈش ئۈچۈن، يېڭىدىن كۆپلەپ زايوم تارقىتىشقا مەجبۇر قىلدى. ئامېرىكا ھۆكۈمىتى 1913-يىلدىن 2001-يىلغىچە بولغان 87 يىل مابەينىدە جەمئىي 6 تىرىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق زايوم تارقاتقانىدى؛ ئەمما، 2001-يىلدىن 2006-يىلغىچە بولغان بەش يىل ئىچىدە تارقاتقان زايومى 3 تىرىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يېقىنلاشتى. دېمەك، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ئومۇمىي زاۋالى كۈنىگە 2 مىليارد 550 مىليون ئامېرىكا دوللىرىدىن ئېشىپ، 8 تىرىليون 600 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى. بۇنىڭ بىلەن فېدېراتسىيە ھۆكۈمىتى ھەر يىلى تۆلەشكە تېگىشلىك ئۆسۈم چىقىمى 400 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىپ، داۋالاش-ساقلىق ساقلاش چىقىمى ۋە دۆلەت مۇداپىئە چىقىمىدىن قالسىلا ئۈچىنچى ئورۇنغا ئۆتتى. ئۇ ئامېرىكا مالىيە ئومۇمىي كىرىمىنىڭ 17 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ.

1982-يىلدىن 1992-يىلغىچە ئامېرىكا دوللىرى يىلغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن سەككىز پىرسەنتتىن كۆپەيتىپ تارقىتىلغانىدى. ئەمما، 1992-يىلدىن 2002-يىلغىچە بولغان ئون يىلدا بۇ نىسبەت 12 پىرسەنتكە چىقتى. 2002-يىلدىن كېيىن، تېررورلۇققا قارشى ئۇرۇش ۋە كاساتلىشىپ كېتىۋاتقان ئىقتىسادنى تۇرتۇش ئېھتىياجى ۋەجىدىن، ئۇرۇشتىن كېيىنكى ئۆسۈم نىسبىتى ئەڭ تۆۋەن چەككە چۈشكەن ئەھۋالدا، ئامېرىكا پۇلىنىڭ كۆپەيتىپ تارقىتىلىش نىسبىتى 15 پىرسەنتلىك ھەيران قىلارلىق دەرىجىگە يەتتى. ئەمەلىيەتتە، ئامېرىكا زايومىنىڭ كۆپەيتىپ تارقىتىلىشى — بىر زۆرۈرىيەت. ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ 2006-يىل 3-ئايدىن باشلاپ، M3 (كەڭ مەنىدىكى پۇل)نى ئىستاتىستىكا مەلۇماتىغا ئېلىشنى توختاتقانلىقىمۇ تاسادىپىيلىق ئەمەس، ئەلۋەتتە.

ئىنسانىيەت تارىخىدا ھېچقانداق بىر دۆلەت كەلگۈسىنى ئامېرىكىدەك نېسى قىلىپ باققان ئەمەس. چۈنكى، ئامېرىكا ئۆز پۇقرالىرىنىڭ تاپقان-تەرگىنىنىلا ئەمەس، باشقا ئەل پۇقرالىرىنىڭ مال-دۇنياسىنىمۇ نېسىگە خەجلەپ زىيادە خوراتماقتا. پاي چېكى سېلىنمىچىلىقىدىن خەۋىرى بار ھەرقانداق ئادەم بۇنداق ھالەتنىڭ ئاقىۋەتتە زادى قانداق نەتىجە

بېرىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىدۇ.

2001-يىلدىكى "11-سىنتەبىر ۋەقەسى"دىن كېيىن، پاي چېكى بازىرى بىلەن زايوم بازىرىنى قوتقۇزۇش كويىدا ھەممىنى ئۇنۇتقان گىرېنسپان ئالتە پىرسەنتلىك ئۆسۈم نىسبىتىنى بىراقلا بىر پىرسەنتكە چۈشۈرۈپ قويىدى. بۇنىڭ بىلەن ئامېرىكا دوللىرى كىرېدىتى شىددەت بىلەن ئېشىپ، پۈتۈن دۇنيانى پاخالاشقان ئامېرىكا دوللىرى قاپلاپ كەتتى. كىشىلەر ئامېرىكا دوللىرىنىڭ ئەسلىدە نەقىشلەنگەن بىر پارچە يېشىل قەغەز ئىكەنلىكىنى ئاخىر تونۇپ يەتتى. قولىدا ئامېرىكا دوللىرى بار دۇنيا ئەھلىنىڭ ھەممىسى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى ئامېرىكا دوللىرىنى ياراتقاندەك پەيدا قىلالمايدىغان ئۆي-مۇلۈك، نېفىت، ئالتۇن، كۈمۈش ۋە تۈركۈملۈك تاۋارلارغا قاراپ ئېتىلدى. فىرانسىيەلىك بىر سېلىنمىچى بۇ ھەقتە توختىلىپ: "نيۇيوركلۇقلار ئامېرىكا دوللىرىنى ئاسانلا يارىتالايدىكەن؛ ئەمما، نېفىت بىلەن ئالتۇننى پەقەت پەرۋەردىگارلا يارىتالايدۇ" دېگەنىدى. شۇنداق قىلىپ، ھەر تۈك خام نېفىتنىڭ باھاسى ئەسلىدىكى 22 ئامېرىكا دوللىرىدىن 60 ئامېرىكا دوللىرىغا چىقتى؛ ئالتۇن، كۈمۈش، ئاق ئالتۇن، نېكىل، مىس، سىنىك، قوغۇشۇن، سويا، شېكەر، قەھۋە، كاكائو قاتارلىقلارنىڭ باھاسى 2002-يىلدىكىگە قارىغاندا 120 پىرسەنتتىن 300 پىرسەنتكىچە ئۆرلەپ كەتتى. ئەمما، ئىقتىسادشۇناشلار: "پۇل پاخالىنىنى 1 ~ 2 پىرسەنت ئىچىدە تىزگىنلىيەلىدۇق" دەپ مەيدىسىگە مۇشتلىغاقتا. بۇ ھال مارك تۆۋىنىنىڭ مۇنداق بىر جۈملە ئەقلىيەسىنى يادىمىزغا سالىدۇ: "دۇنيادىكى يالغانچىلىق مۇنداق ئۇچتىن ئاشماس: ئۇنىڭ بىرى، يالغان گەپ؛ ئىككىنچىسى، يەنە شۇ يالغان گەپ؛ ئۇ-چىنچىسى، ئىستاتىستىكىلىق سانلىق مەلۇماتلار."

ئادەمنى ھەممىدىن ئەنسىرىتىدىغىنى، ھازىر ئامېرىكىنىڭ گەدىنىدىكى ئومۇمىي قەرزى 44 تىرىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى. ئۇ فېدېراتسىيە ھۆكۈمىتى زايومى، ئىشتاتلىق ۋە يەرلىك ھۆكۈمەتلەر قەرزى، خەلقئارا قەرز ۋە خۇسۇسىيلار قەرزى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ قەرزلەرنى ئامېرىكا پۇقرالىرىغا چاچساق، ھەر بىر ئامېرىكىلىققا 150 مىڭ ئامېرىكا دوللىرىدىن توغرا كېلىدۇ. دېمەك، تۆت جانلىق بىر ئائىلىنىڭ گەدىنىدە 600 مىڭ ئامېرىكا دوللىرى قەرزى بار، دېگەن گەپ. خۇسۇسىيلار

قەرزى ئارىسىدا ھەممىدىن كۆپى رەنىلىك ئۆي قەرزى بىلەن ئىناۋەتلىك كارتىدىن نېسى قىلىنغان قەرز. ئەگەر بەش پىرسەنتلىك ئەك تۆۋەن نىسبەت بويىچە ھېسابلىغاندىمۇ، 44 تىرىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق قەرز ئۈچۈن يىلىغا 2 تىرىليون 200 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق ئۆسۈم تۆلەشكە توغرا كېلىدۇ. بۇ ئامېرىكا فېدېراتسىيە ھۆكۈمىتىنىڭ بىر يىللىق مالىيە ئومۇمىي كىرىمىگە باراۋەر. بۇ قەرزلەرنىڭ 70 پىرسەنتچە قىسمى 1990 ـ يىلدىن كېيىن "يارتىلغان". بۈگۈنكى ئامېرىكىنىڭ يەنە 80 ـ يىللاردىكىدەك يۇقىرى ئۆسۈم ئۈرۈشى بىلەن، ئۈچىنچى دۇنيا ئەللىرىنى قىلتاقتا دەسسىتەلىشى مۇمكىن ئەمەس. چۈنكى، ھەرقانداق يۇقىرى ئۆسۈم سىياسىتى قەرزدارلىققا گىرەپتار بولغۇلۇپ كەتكەن ئامېرىكا ئۈچۈن ئۆزىنى ئۆلۈمگە ئىتتەرگەندىن باشقا نەرسە ئەمەس.

"قەرزدارلىقنى پۇللاشتۇرۇش" تەدبىرى بىلەن قىسمەن ئېھتىياتى فوندى تۈزۈمى ئامېرىكا پۇقرالىرىنىڭ كەلگۈسىدىكى مال ـ دۇنياسىنى نىسبەتەن خورىتىپ بولدى. 2006 ـ يىلغا كەلگەندە، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ھۆكۈمىتى ئامېرىكىلىقلار تاپشۇرغان شەخسىي تاپاۋەت بىجىنىڭ ھەممىسىنى ھۆكۈمەت قەرزىنىڭ ئۆسۈمىگە ئۈدۈللاپ، بانكا سىستېمىسىغا ئاغدۇرۇپ بەردى. بۇنىڭ بىلەن شەخسلەر تاپشۇرغان تاپاۋەت بىجىدىن ھۆكۈمەت خىراجىتىگە ئىشلىتىشكە بىر سېنتمۇ ئاشمىغاچقا، جايلارنىڭ مائارىپ خىراجىتى ئاساسلىقى شۇ جايدىن يىغىلغان زېمىن بىجىدىن ھەل قىلىندى. ئۇنىڭدىن باشقا، بېنزىن بېجى تېز سۈرئەتلىك تاشيول قۇرۇلۇشى ۋە ئۇنى ئاسراشقا، شىركەت بېجى ئامېرىكا قىسىملىرىنىڭ چەت ئەللەردىكى ئۇرۇش خىراجىتىگە ئىشلىتىلدى. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، 300 مىليون ئامېرىكا پۇقراسى نەچچە ئون يىلدىن بۇيان، پەقەت بانكىلار ئۈچۈن پاچ تاپشۇرۇپ كەلدى؛ ئامېرىكا پۇقرالىرىنىڭ بانكىدىكى ئامانىتىمۇ ئۆزاقتا سوزۇلغان پۇل پاخاللىقى ۋەجىدىن ئۈدۈللۇق خوراپ ماڭدى.

ئالدى بىلەن ئامېرىكىدىكى قەرزدارلار بۇ ئېغىر قەرزنى قايتۇرالامدۇ ـ يوق؟ دېگەننى قويۇپ تۇرايلى. مۇھىمى، ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ ھۆكۈمەت زايومىنى قايتۇرۇش خىيالىمۇ يوق. چۈنكى ئامېرىكا كونا قەرزلىرى بىلەن ئۇنىڭ ئۆسۈمىنى توختىماي زايوم تارقىتىش ۋاستىسى بىلەن ئۆزۈپ مېڭىش چارىسىنى ئەبەدىي داۋاملاشتۇرماقچى. ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى كومىتېتى فىلادېلفىيە بانكىسى بۇ ھەقتە مۇنداق ھېسابلايدۇ:

”يەنە بىر جەھەتتىن ئالغاندا، كۈنسايىن كۆپىيىپ بېرىۋاتقان تەھلىلـ ـچىلەر زايوم ناھايىتى پايدىلىق، ھەتتا ئۇنى ئىقتىساد ئۈچۈن قۇت ـ ئامەت دېيىشكە بولىدۇ؛ شۇڭا، ئۇنى ئازايتىشنىڭ قىلچە زۆرۈرىيىتى يوق، دەپ قاراشماقتا.“

شۇنداق، دۇنيادا باشقىلاردىن ئالغان ھەم ئەبەدىي قايتۇرغىلى بولمايدىغان قەرزگە تايىنىپ، راھات ـ پاراغەتلىك تۇرمۇش كەچۈرۈشتىنمۇ ئۆزگە ياخشى ئىش بولمىسا كېرەك. ئاڭلىماققا ”ئىقتىسادنىڭ مەڭگۈلۈك تۇرتكىسى“گە ئوخشاپ كېتىدىغان ئۇ ”ياخشى ئىش“ ئامېرىكىدا ھەدەپ ئەۋج ئالماقتا. ئۇ ئىقتىسادشۇناسلار يەنە مۇنداق دەپ قارايدۇ: ”ئۈزۈلمەس قەرزدارلىق بەدىلىگە ئەبەدىي بەختىيار ياشاش ئىدىيەسى بىلەن مەلۇم دۆلەت پۇلىنى ھەددىدىن زىيادە بېسىپ تارقىتىش ئارقىلىق بېيىش ئىدىيەسى ئەمەلىيەتتە بىر گەپ.“

ئۇ ئالىملار يەنە ئاسىيا ئەللىرىنى: ”ئامانەت پۇلنى ھەددىدىن زىيادە جۇغلىۋېلىپ، دۇنيا ئىقتىسادىنىڭ قۇرۇلمىسىنى بۇزۇۋەتتى“ دەپ ئەيىبلىمەكتە. قىلغۇلۇقنى قىلىپ تۇرۇپ يەنە بىلەرمەنلىك قىلىۋاتقان ئۇنداق ئالىملارنىڭ بۇ سەپسەتىسى ئۇلاردىكى ئىلىم ئەخلاقىنىڭ چۈشكۈنلىشىپ قايسى دەرىجىگە بېرىپ يەتكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ تۇرۇپتۇ. ئاسىيا ئەللىرى جۇغلىغان ئامانەت پۇل ھەددىدىن زىيادىمىش. خوش ئۇنداق بولسا، ئاشۇ ئامانەت پۇللار ھازىر نەدە؟ ئاسىيالىقلارنىڭ نەچچە ئون يىلدىن بۇيان يېمەي ـ ئىچمەي يىغقان ئامانەت پۇللىرىنى ”ئامېرىكا زايومىغا توختاۋسىز مەبلەغ سېلىش“نى ۋاستە قىلغان ”ئىقتىسادنىڭ مەڭگۈلۈك تۇرتكىسى“ ئۈستىدىكى مىسلىسىز كۆلەملىك ”بۇيۇك تەجرىبە“ دەم تارتىپ كەتتى.

ئاسىيا ئەللىرىدىكى ئېكسپورتقا يۆلەنگەن ئىگىلىكىنىڭ ئامېرىكا زايومىغا ئىنتىلىشى بەئەينى زەھەر خۇمارىغا ئوخشايدۇ. چۈنكى، زەھەرگە كۆنۈپ قالغان ئادەم ئۇنى شوراپ تۇرمىسا، پۈت ـ قولى تارتىشىپ قالىدۇ. ئامېرىكىمۇ ئەمەلىيەتتە ئەبەدىي قايتۇرۇلمايدىغان زايوملىرىنى ئاسىيا ـ لىقلارغا ئاق ھۆججەتكە سېتىپ بېرىشنى خالايدۇ. ئەمما، ئاسىيا ئەللىرى كۈنلەرنىڭ بىرىدە شۇنى تونۇپ يېتىدۇكى، ئامېرىكا زايومىدىن كېلىدىغان بەش پىرسەنتلىك شەكلەن نەپنى دەپ، ئامېرىكا دوللىرى ھېسابىدىكى مۇلۈكلەر پاخاللىشىپ تۇزۇپ كېتىدىغان ناھايىتى ئېغىر خەتەرگە

تەۋەككۇل قىلىش ـ ئەرزىمەيدىغان سېلىنمىچىلىق.

ئامېرىكىنىڭ سابىق مالىيە مىنىستىرى لاۋرېنزى سۇممېرس بۇ ھەقتە مۇنداق دەپ كۆرسەتكەنمىش: "مۇبادا جۇڭگو ھەپتىسىگە نەچچە 100 مىليون دوللارلىق ئامېرىكا زايومىنى سېتىۋېلىشنى توختىتىپ قويسا، ئامېرىكا ئىقتىسادى ئېغىر پالاكەتكە ئۇچرايدۇ. ئەمما، جۇڭگو ئىقتىسادىمۇ ئامېرىكىغا يۈزلەنگەن ئېكسپورتىنىڭ يىگىلەپ كېتىشى سەۋەبلىك ئېغىر دېشۋارچىلىققا قالىدۇ. ئەمەلىيەتتە ھەر ئىككى تەرەپ 'پۇل مۇئامىلە ۋەھىمىسىدە بىرگە بىر تىركىشىش' ھالىتىگە ئۆتتى."

پۇل مۇئامىلە ھاسىلى مەھسۇلاتلىرى بازىرىدىكى "زوراۋانلىق تىجارەت"

مۇبادا ھەر يىلى ئۆسۈمگە ئۆسۈم قوندۇرۇش ۋاستىسى بىلەن ئاز دېگەندە 2 تىرىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق سوممىدا كۆپىيىپ بېرىۋاتقان ئۆسۈم چىقىمى كۇنلەرنىڭ بىرىدە ئوبوروتتىكى پۇل سىستېمىسىغا كىرگۈزەك بولسا، ئۇنىڭ بىر قىسمى ئېغىر قەرزدارلىقنىڭ بەدىلى سۈپىتىدە كەلگۈسىگە ئېشىپ قالىدۇ؛ يەنە بىر قىسمى، ئۆسۈمدىن پەيدا بولۇپ ئوبوروت ساھەسىگە يۈزلەنگەن ئامېرىكا دوللىرى سۈپىتىدە پۇل پاخاللىقىنى ئېغىرلاشتۇرۇۋېتىدۇ. ئەمما، ئەجەبلىنەرلىك يېرى، ئامېرىكىدىكى پۇل پاخاللىقىنىڭ ئالامەتلىرى ئانچە روشەن ئەمەس. ئۇنداقتا، دۇنياۋى بانكىرلار بۇنىڭغا زادى قانداق سېھىر ئىشلىتىۋاتقاندۇ؟

مۇھىمى ئۇلار كۆپەيتىپ تارقىتىلغان زور مىقدارلىق پۇلغا باش تىقىۋەك پاناھگاھ ھازىرلىدى. ئۇ بولسىمۇ ـ ئون نەچچە يىلدىن بۇيان غەلىتە شەكىلدە كېڭىيىپ كېتىۋاتقان پۇل مۇئامىلە ھاسىلى مەھسۇلاتلىرى بازىرى.

20 يىل ئىلگىرى، دۇنيا بويىچە پۇل مۇئامىلە ھاسىلى مەھسۇلاتلىرىنىڭ شەكلەن قىممىتى يوق دېيەرلىك ئىدى: 2006 ـ يىلغا كەلگەندە پۇل مۇئامىلە ھاسىلى مەھسۇلاتلىرى بازىرىنىڭ ئومۇمىي قىممىتى 370 تىرىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى. بۇ پۈتۈن دۇنيا ئىچكى ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى(GDP)نىڭ سەككىز

ھەسسىدىن كۆپ. قىسقىسى، بۇ خىل بازارنىڭ ئېشىش سۈرئىتى ۋە كۆلىمى نورمال ئادەمنىڭ تەسەۋۋۇرىدىن ھالقىپ كەتتى.

خوش ئۇنداق بولسا، پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى دېگەن نېمە؟ ئۇ ئامېرىكا دوللىرىغا ئوخشاشلا بىر تۈرلۈك قەرز، خالاس. جۈملىدىن، پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى ـ ئورالغان تىنما قەرز، قەرز ساندۇقى، قەرز ئامبىرى، قەرزدارلىقتىن شەكىللەنگەن ھىمالايا تېغى!

نۆۋەتتە پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرىدىن ئىبارەت بۇ قەرز مۇلۇك سۈپىتىدە ئېھتىياتەن فوند سېلىنمىسىنى تولۇقلىماقتا؛ ئۇنى سۇغۇرتا شىركىتى بىلەن پېنسىيە فوندى جەمئىيىتى مۇلۇك سۈپىتىدە ھېسابقا خاتىرىلىمەكتە. بۇ خىل قەرز پۇلنى ئېلىم ـ بېرىمغا سېلىش، سۆرەش، قىسىش، پارچىلاش، دومىلىتىش، باشقا ئېھتىياجلارغا سەپلەش ۋە ئېلىۋېلىش قاتارلىقلار بىلەن قىزىپ كەتكەن "قەرزدارلىق سورۇنى" بەئەينى ھەشەم ـ دەرەملىك تاۋۇكاغىلا ئوخشاپ قالدى. قىسقىسى، مۇشۇنداق قەرزدارلىققا ئالاقىدار ھەرقانداق توختام بىر قېتىملىق قىمارغا شاھىد؛ ھەر قېتىملىق قىماردا بىرى ئۇتىدۇ، يەنە بىرى ئۇتتۇرىدۇ.

نەچچە 100 تىرىليون ئامېرىكا دوللىرى دوغا تىكىلگەن ئۇنداق تاۋۇكانىڭ ئۆز ئالدىغا باشلامچىسى بولىدۇ. ئەمىسە بۇ تاۋۇكانىڭ باشلامچىسى كىم؟ ئۇ دەل ئامېرىكىدىكى ئەڭ چوڭ بەش بانكا. ئۇ بانكىلار مونەك ـ مونەك پۇل تىكەلەيدىغان قىمارۋازلا ئەمەس، بەلكى "زوراۋان تىجارەت" قىلىدىغان مۇشتۇمزورلاردۇر.

ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقى 2006 ـ يىلى ئىككىنچى پەسىلدە ئېلان قىلغان «سودا بانكىلىرىنىڭ پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى ھەققىدە دوكلات»تا كۆرسىتىلىشىچە، ئامېرىكىدىكى مورگان چاسې بانكىسى ۋە سىتى گۇرۇھى قاتارلىق ئەڭ چوڭ بەش بانكىنىڭ پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى 902 بانكا بازارغا سالغان شۇ خىلدىكى مەھسۇلاتلارنىڭ 97 پىرسەنتىگە، ئاشۇ مەھسۇلات تۈرلىرىدە ئېرىشكەن پايدىسى 902 بانكا يارىتقان شۇ خىلدىكى پايدىنىڭ 94 پىرسەنتىگە يەتتى. بارلىق پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى ئىچىدە "ئۆسۈم نىسبىتى تۈرىدىكى مەھسۇلاتلار"نىڭ كۆلىمى ناھايىتى زور بولۇپ، 83 پىرسەنتنى ئىگىلەيدۇ؛ شەكلەن قىممىتى 98 تىرىليون 700 مىليارد ئامېرىكا

دوللىرىغا يېتىدۇ.

ئۆسۈم نىسبىتى تۇرىدىكى مەھسۇلاتلار ئىچىدە "ئۆسۈم نىسبىتى قەرەلىنى يەڭگۈشلەش" تۈرى مۇتلەق ئەۋزەللىكە ئىگە. بۇنىڭدا ئاساسلىقى، بەلگىلىك مۇددەتتىكى "تۇراقسىز ئۆسۈمدىن شەكىللەنگەن نەق پۇل ئېقىمى" "تۇراقلىق ئۆسۈمدىن شەكىللەنگەن نەق پۇل ئېقىمى"غا يەڭگۈشلىنىدۇ؛ بۇ سودىدا ئاساس قىلىنىدىغىنى قەرز پۇلنىڭ دېرى ئەمەس، بەلكى ئۆسۈمى. بۇ مەھسۇلات تۈرى ئادەتتە ئۇزاق مۇددەتلىك، مۇقىم ئۆسۈملۈك زايوم مەشغۇلاتىنى تېخىمۇ تۆۋەن تەنەرخ ئارقىلىق تەقلىدىي يولغا قويۇشتا قوللىنىلىدۇ. بۇ خىل پۇل مۇئامىلە قورالىدىن ئەڭ كۆپ پايدىلىنىدىغىنى ھۆكۈمەتنىڭ ئالاھىدە ئىجازىتىگە نائىل ئىككى چوڭ ئاپپارات. ئۇنىڭ بىرى، فېدېراتسىيە تۇرالغۇ قەرزى رەنە شىركىتى؛ يەنە بىرى، فېدېراتسىيە مىللىي رەنىلىك قەرز پۇل جەمئىيىتى. بۇ پەۋقۇلئادده پۇل مۇئامىلە شىركەتلىرى، قىسقا مۇددەتلىك زايوم تارقىتىش ئارقىلىق، 30 يىللىق مۇقىم ئۆسۈملۈك ئۆي-مۇلۇك قەرزى كەسپىگە ئىمكانىيەت يارىتىش بىلەن بىرگە، كەلگۈسىدىكى ئۆسۈم نىسبىتىدە كۆرۈلىدىغان ئۆزگىرىش پەيدا قىلىدىغان خەۋپ-خەتەرگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، ئۇنىڭغا "ئۆسۈم نىسبىتى قەرەلىنى يەڭگۈشلەش" تۇرنىنى يانداشتۇردى.

98 تىرىليون 700 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق ئۆسۈم نىسبىتى ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى ئىچىدە، 74 تىرىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق ئۇلۇشنى مورگان چاسې بانكىسى ئىگىلەيدۇ. پۇل مۇئامىلە ساھەسىدە مەبلەغنىڭ پىشاڭلىق نىسبىتى 10:1 گە يەتكەن سېلىنمىچىلىق ناھايىتى كۈچلۈك "خەتەر"گە تەۋەككۇل قىلغانلىق ھېسابلىنىدۇ؛ مەبلەغنىڭ پىشاڭلىق نىسبىتى 100:1 گە يەتكەن سېلىنمىچىلىق "ئەسەبىيلەشكەن سېلىنمىچىلىق" دەپ قارىلىدۇ. 90-يىللاردىكى داڭلىق ئېھتىياتەن فوندنى تارقاتقان "ئۇزاق مۇددەتلىك كاپىتال باشقۇرۇش فوندى جەمئىيىتى" ئىككى نەپەر نوبېل ئىقتىساد مۇكاپاتى ساھىبىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، خەتەر زىيىنىنى يېيىشتۇرۇشنىڭ شۇ مەزگىلدىكى دۇنيا بويىچە ئەڭ مۇرەككەپ ماتېماتىكىلىق مودېلىنى تۇرغۇزۇپ چىقتى. ئەمما، بۇ فوند جەمئىيىتى سېلىنمىچىلىقتا يۇقىرىقى مودېل ئاساسىدىكى مەبلەغنىڭ پىشاڭلىق نىسبىتىنى قوللىنىۋىدى،

ئويلىمىغان يەردىن ھەممىنى بىراق ئۇتتۇرۇۋەتتى؛ ھەتتا، پۈتكۈل دۇنيا پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىنى ۋەيران قىلىۋەتكىلى تاس قالدى. مورگان چاسې بانكىسى ئۆز ۋاقتىدا ئۆسۈم نىسبىتى ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرىنى بازارغا سېلىشتا قوللىنىلغان مەبلەغنىڭ پىشاڭلىق نىسبىتىنى ئاستىرتىن 626:1 گە يەتكۈزۈپ، دۇنياۋى رېكورت يارىتقانىدى.

مورگان چاسې بانكىسى ئەمەلىيەتتە ئۆسۈم نىسبىتى ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى بازىرىدىكى "زوراۋان تىجارەتچى" بولغاچقا، ئېھتىياتەن ئۆسۈم نىسبىتى قورالىنى ئىشقا سېلىپ، ئېغىر خەتەرگە تەۋەككۈل قىلىۋاتقان شىركەتلەرنىڭ ھەممىسىگە دېگۈدەك ھېمات بولدى. جۈملىدىن، شىركەتلەرنىڭ كۆپىنچىسى سېلىنمىسىنى كەلگۈسىدىكى ئۆسۈم نىسبىتى شىددەت بىلەن ئۆسۈپ كېتىش سەۋەبلىك كېلىپ چىقىدىغان خەتەردىن ساقلاشقا موھتاج بولغاندا، مورگان چاسې بانكىسى مۇشۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك سۇغۇرتا مەھسۇلاتلىرى ئارقىلىق، ئۆسۈم نىسبىتىنىڭ زىيادە ئۆسۈپ كەتمەسلىكىگە كاپالەتلىك قىلدى.

خوش ئۇنداق بولسا، مورگان چاسې بانكىسىنىڭ شۇنچىۋالا ئېغىر خەتەرگە تەۋەككۈل قىلىپ، گىرېنسىيان بىلەن ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات كومىتېتىلا ئۇقىدىغان ئۆسۈم نىسبىتىدىكى ئۆزگىرىشنى مۆلچەرلىيەلمىگىدەك سىر نەدە؟ بۇ سوئالنىڭ ئەقىلگە سىغىدىغان جاۋابى شۇكى، مورگان چاسې بانكىسى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات كومىتېتى نيۇيورك بانكىسىنىڭ ئەڭ چوڭ پايچىكلىرىدىن؛ ئۇنىڭ ئۇستىگە ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات كومىتېتى نيۇيورك بانكىسى ــ سېپى ئۆزىدىن خۇسۇسىي بانكا. شۇڭا، مورگان چاسې بانكىسى ئۆسۈم نىسبىتىدە بولىدىغان ئۆزگىرىشلەرنى ھەممىدىن بالدۇر بىلەلەيدۇ. شۇڭا، ئۇنى ئۆسۈم نىسبىتىنى ئۆزگەرتىش سىياسىتىنى ھەقىقىي بېكىتكۈچى، دېيىشكىمۇ بولىدۇ. ھالبۇكى، ۋاشىنگتوندىكى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات كومىتېتى پەقەتلا بىر ئىجراكار ئاپپارات بولغىنى ئۈچۈن، ئۆسۈم نىسبىتىنى ئۆزگەرتىش سىياسىتى قانداقتۇر دۇنيا ئەھلى ئويلىغاندەك ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات كومىتېتىنىڭ قەرەللىك يىغىنىدا بىلەت تاشلاش ئارقىلىق بېكىتىلمەيدۇ. دۇرۇس، بىلەنمۇ ئەستايىدىل تاشلىنىدۇ. ئەمما، بىلەت تاشلىغۇچىلار ــ دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ئاللىبۇرۇن ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان ئادەملىرى.

شۇڭا، مورگان چاسې بانكىسىنىڭ تىجارىتىدىن ئەسلا زىيان چىقىپ باققان ئەمەس. چۈنكى، مورگان چاسې بانكىسى سۈنئىي يامغۇر شىركىتىگە ئوخشايدۇ. ئەمما، ئۇنىڭ ساتىدىغىنى كەلكۈن سۇغۇرتىسى. شۇڭا، ئۇ كەلكۈننىڭ قاچان، ھەتتا قەيەرگە كېلىدىغانلىقىنى ئېنىق بىلىدۇ. ئېينىشتېين ئۆز ۋاقتىدا: "پەرۋەردىگار تاۋكادا ئوشۇق ئاتمايدۇ" دېگەنىكەن. پۈل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرىنى بازارغا سېلىشقا پېتىنالمىغان "زورۋان تىجارەتچى" مورگانمۇ ئوخشاشلا تاۋكادا ئوشۇق ئېتىپ باققان ئەمەس.

پۈل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى بازىرى كۆلىمىنىڭ شىددەتلىك كېڭىيىپ بېرىشى بىلەن ھۆكۈمەتنىڭ ئەسلىدىكى نازارەتچىلىكىنى فۇنكسىيەسى ئاللىقاچان سۇرۇلۇپ قالدى. شۇڭا، نۇرغۇن ھاسىلىي مەھسۇلات مۇنتىزىم بازارنىڭ سىرتىدا ئېلىپ-سېتىلىسىمۇ، ئۇ يەنىلا "پۈكەي سودىسى" دەپ ئاتالدى. شۇڭا بوغالتىرلىق تۇزۇمىدە باج ھېسابى بىلەن مۇلۇك-قەرز ھېسابىنى بىر تەرەپ قىلىش ئۇياقتا تۇرسۇن، ھەتتا ھاسىلىي مەھسۇلاتلار سودىسى بىلەن مۇنتىزىم سودا مۇئامىلىسىنى پەرقلەندۇرۇشمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. دېمەك، كۆلىمى زىيادە كەڭرى، پۈل مۇئامىلىنىڭ پىشاڭلىق نىسبىتى بەكلا يۇقىرى، قارشى تەرەپنىڭ خەتىرىنى تىزگىنلەشكە مۇمكىن بولمايدىغان، ھۆكۈمەت نازارەتچىلىكى بوش ھاسىلىي مەھسۇلاتلار بازىرى پۈل مۇئامىلە بازىرى ئۈچۈن قەرەللىك يادرو بومبىسى، ئەلۋەتتە.

دەل ئاشۇ مىسلىسىز گۈللەنگەن ھايانكەشلىك بازىرى، ئامېرىكا زايومىنىڭ ئۆسۈم چىقىمىدىن "يارىتىلغان" ھەددى-ھېسابسىز ئوبوروتچان مەبلەغنى سىكرىپ كەتتى. پەقەت يېگىدىن كۆپەيتىپ تارقىتىلغان ھەددى-ھېسابسىز ئامېرىكا دوللىرى بىلەن باشقا ئەللەردىن قايتقان ئامېرىكا دوللىرىنى باشقا بازارلارغا كىرىپ كېتىشتىن ئاز-تولا توسۇپ، چاقماق تېزلىكىدە يۇرۇشىدىغان مۇشۇ بازاردا مەجبۇرىي تۇتۇپ قېلىش ئىمكانىيىتى بولسىلا، پۈل پاخالىقىنىڭ يادرولۇق كۆرسەتكۈچلىرىنى مۆجىزىسىمان تىزگىنلىگىلى بولىدۇ. شۇنىڭدەك، پۈل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى بازىرى مۇبادا ھالاك بولۇپ كەتسە، تارىختىن بۇيانقى ئەڭ ئېغىر پۈل مۇئامىلە بوھرانى ۋە ئىقتىسادىي كىرىزىسنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆرىمىز.

ھۆكۈمەتنىڭ پەۋقۇلئاددە ئىجازىتىگە نائىل ئاپپاراتلار: "ئامېرىكا ئىككىنچى فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى"

پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ھۆكۈمەتنىڭ پەۋقۇلئاددە ئىجازىتىگە نائىل ئاپپاراتلار تارقاتقان قىسقا مۇددەتلىك زايومنىڭ خەتىرىنى دېگەندەك چۈشەنمەيدۇ. سېلىنمىچىلار ئۆزلىرىچە: "ھۆكۈمەتنىڭ پەۋقۇلئاددە ئىجازىتىگە نائىل ئاپپاراتلاردىن كېلىدىغان ئىناۋەت خەتىرىدىن تامامەن ساقلىنالايمىز" دەپ قارايدۇ. چۈنكى ئۇلارنىڭ نەزەردە، خەتەر ئالامەتلىرىنى بايقاش ۋاقتى يېتەرلىك بولغاچقا، قىسقا مۇددەتلىك زايوملارنى بىر نەچچە ئاي ساقلاپ، قەرەلى توشقاندىن كېيىن يەنە بىمالال سېتىۋەتكىلى بولىدۇ. ئەمما بۇ يەردىكى مەسىلە شۇكى، ناۋادا پۇل مۇئامىلە كىرىزىسى كۆرۈلۈپ قالسا، ھۆكۈمەتنىڭ پەۋقۇلئاددە ئىجازىتىگە نائىل ئۇنداق ئاپپاراتلار تارقاتقان قىسقا مۇددەتلىك زايوملار بىر نەچچە سائەتكە قالماي، ئۇزۇن بولغاندىمۇ بىر نەچچە كۈنگە قالماي ئوبوروتچانلىقىنى يوقىتىدۇ. ئۇنداق ئەھۋالدا بىرەر-يېرىم سېلىنمىچىنىڭ بۇ كىرىزىستىن قېچىپ قۇتۇلۇپ كېتەلىشى مۇمكىن بولغىنى بىلەن، بارلىق سېلىنمىچىنىڭ تەڭ قېچىپ قۇتۇلالىشى مۇمكىن ئەمەس. بۇ بانكىدىكى ئامانەت پۇل ئامانەتچىلەرنىڭ بۇلاڭ-تالىڭىغا قالغاندەك بىر ئىش. مۇھىمى ئاشۇ قىسقا مۇددەتلىك زايوملار يۆلەنگەن ئۆي-مۈلۈكنى تېزدىن سېتىپ نەقلەشتۇرۇش مۇمكىن بولمىغاچقا، ئومۇمىي جەھەتتىن ئالغاندا، ھۆكۈمەتنىڭ پەۋقۇلئاددە ئىجازىتىگە نائىل ئاپپاراتلار زايوملىرىنى تۆكمە قىلىپ سېتىشمۇ ئاقمايدىغان ئىش، ئەلۋەتتە.

— ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتكومىتېتى ساينت لۇئىس بانكىسىنىڭ لېدېرى: ۋىللىيام پول، 2005-يىل

ھۆكۈمەتنىڭ پەۋقۇلئاددا ئىجازىتىگە نائىل ئاپپاراتلار ئامېرىكا ھۆكۈمىتىدىن ئالاھىدە ھوقۇق بېرىلگەن فېدېراتسىيە تۇرالغۇ قەرزى رەنە شىركىتى بىلەن فېدېراتسىيە مىللىي رەنىلىك قەرز پۇل جەمئىيىتىنى كۆرسىتىدۇ. ئامېرىكىدا ئۆي-مۈلۈك قەرزى ئىككىلەمچى بازىرىنى قۇرۇشقا مەسئۇل بۇ ئىككى شىركەت ئۆي-مۈلۈك رەنىلىكىدىكى زايومدىن 4

تىرىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق تارقاتتى. ئامېرىكا بانكا سىستېمىسى تارقاتقان 7 تىرىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق ئۆڭ-مۇلۇك قەرزىنىڭ كۆپ قىسمى مۇشۇ ئىككى شىركەتكە سېتىپ بېرىلگەنىدى. ئۇ ئىككى شىركەت ئۆڭ-مۇلۇك رەنىلىكىدىكى ئۇزاق مۇددەتلىك قەرز پۇللارنى ئوراپ، ئامېرىكىدىكى پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرى بىلەن ئاسىيادىكى مەركىزىي بانكىلارغا رەنىلىك زايوم سۈپىتىدە ساتتى. بۇ ئىككى شىركەتنىڭ پايدىسى ساتقان رەنىلىك زايوم بىلەن بانكىلاردىن سېتىۋالغان ئۆڭ-مۇلۇك رەنىلىك قەرز پۇلى ئارىسىدىكى ئۆسۈم پەرقىدىن كېلىدۇ. ئېنىقلىنىشچە، ئامېرىكىدىكى 60 پىرسەنت بانكىنىڭ يۇقىرىقى ئىككى شىركەت زايومى ئىگىلىگەن مەبلىغى بانكا ئومۇمىي كاپىتالىنىڭ 50 پىرسەنتىدىن ئېشىپ كېتىپتۇ.

پاي چېكى بازارغا سېلىنغان شىركەتلەردىن بولمىش فېدېراتسىيە تۇرالغۇ قەرزى رەنە شىركىتى بىلەن فېدېراتسىيە مىللىي رەنىلىك قەرز پۇل جەمئىيىتى ئوخشاشلا پايدا كۆزلەيدۇ. ئۇلارغا كۆرە ئېيتقاندا، ئۆڭ-مۇلۇك رەنىلىكىدىكى قەرز پۇلغا بۇاستە ئىگىدارلىق قىلىش تېخىمۇ پايدىلىق، ئەلۋەتتە. ئەمما، بۇ خىل ئەھۋالدا ئۆسۈم نىسبىتىدىكى داۋالغۇش، رەنىلىك قەرز پۇلنى مۇددەتتىن بۇرۇن قايتۇرۇۋېتىش ۋە ئىناۋەت كىرىزىسى قاتارلىقلاردىن كېلىدىغان خەتەرنىمۇ مۇشۇ ئىككى شىركەت زىممىسىگە ئېلىشى كېرەك. ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى ئۆسۈم نىسبىتىنى ئۆستۈرۈشكە باشلىغان 2002-يىلدىن بۇيان، بۇ ئىككى شىركەت ئۆڭ-مۇلۇك رەنىلىكىدىكى قەرز پۇللارنى تۇركۈم-تۇركۈم بىلەن دەم تارتتى ۋە ئۇنىڭغا بۇاستە ئىگىدارلىق قىلدى. قىسقىسى، 2003-يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە بۇ ئىككى شىركەتنىڭ ئىلكىگە ئۆتكەن قەرز پۇل قالدۇقى 1 تىرىليون 500 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى.

شۇنچىۋالا ئېغىر قەرزدارلىقنى زىممىسىگە ئالغان بۇ پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرى، بىرىنچىدىن، خەتەردىن ئېھتىيات بىلەن ساقلىنىشى، بولۇپمۇ بۇنىڭدا مۇلۇك بىلەن قەرزنى مۆھلەت جەھەتتىن ماسلاشتۇرۇش تاكتىكىسىنى ئەڭ مۇھىم تەدبىر سۈپىتىدە قوللىنىشى كېرەك ئىدى. بولمىسا، ئۆسۈم نىسبىتىنىڭ داۋالغۇشىدىن كېلىدىغان خەتەرنى تىزگىنلەش مۇمكىن ئەمەس. ئىككىنچىدىن، قىسقا مۇددەتلىك يۇرۇشتۇرۇلمە مەبلەغنى ئۇزاق مۇددەتلىك قەرزدالىقنىڭ كاپالىتىگە

ئايلاندۇرۇپ قويماسلىقى كېرەك ئىدى. قايتۇرۇپ سېتىۋېلىنىدىغان ئۇزاق مۇددەتلىك ئەنئەنىۋى زايوم كەسپىدە مۇلۇك بىلەن قەرزنىڭ مۆھلىتى بىرلىككە كەلتۈرۈلۈپ، ئاردىدىكى ئۆسۈم پەرقى پېچەتلىۋېتىلىدۇ. چۈنكى، بۇ تەدبىر ئارقىلىق ئۆسۈم نىسبىتىنىڭ داۋالغۇشى ۋە رەنىلىك قەرزنى مۇددەتتىن بۇرۇن قايتۇرۇۋېتىشتىن كېلىدىغان خەتەردىن تامامەن ساقلانغىلى بولىدۇ. ئەمما، يۇقىرىقى ئىككى شىركەت ئۇزاق مۇددەتلىك قەرز ۋە قىسقا مۇددەتلىك زايوم ئارقىلىق مەبلەغ يۇرۇشتۇرۇش ئۈسۈلىنى قوللىنىۋاتىدۇ؛ ئۇلار قىسقا مۇددەتلىك زايوم ئاساسىدىكى يۇرۇشتۇرۇلمە مەبلىغىنى ھەپتىسىگە 30 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يەتكۈزۈپ، ئۆزلىرىنى ئېغىر خەتەرگە بەند قىلىۋاتىدۇ.

شۇڭا، بۇ ئىككى شىركەت ئۆسۈم نىسبىتىدىكى داۋالغۇش پەيدا قىلىدىغان خەتەردىن ساقلىنىش ئۈچۈن، خەتەر زىيىنىنى يېيىشتۇرۇش مۇرەككەپ تاكتىكىسىنى ئىشقا سېلىشى كېرەك. جۈملىدىن، قەرزدارلىق بىلەن ئۆسۈم نىسبىتى قەرلىنى يەڭگۈشلەش تۇرى ئارقىلىق، قىسقا مۇددەتلىك قەرزدارلىق بىلەن تۇراقلىق ئۆسۈمدىن شەكىللىنىدىغان نەق پۇل ئېقىمىنى ئۆزئارا گۇرۇپپىلاش بولى بىلەن، "تەقلىدىي" ئۇزاق مۇددەتلىك قەرز پۇل ئۈنۈمىنى يارىتىشقا تىرىشىشى شۇنداقلا قەرلى يەڭگۈشلەنگەن قەرللىك ھوقۇق ئارقىلىق رەنىلىك قەرز پۇلنى مۇددەتتىن بۇرۇن قايتۇرۇۋېتىشتىن كېلىدىغان خەتەر زىيىنىنى ئۈدۈللۇق يېيىشتۇرۇپ مېڭىشى لازىم. ئۇنىڭدىن باشقا ئۇلار يەنە "تولۇقسىز ھەرىكەتچان تەڭپۇڭ سودا" تاكتىكىسىنى قوللىنىپ، قىسقا مۇددەتلىك ئۆسۈم نىسبىتىنىڭ ئىمكانىيەتلىك قاتتىق داۋالغۇشىنى "نۇقتىلىق توسۇپ"، ئۇزاق مۇددەتلىك ئۆسۈم نىسبىتىنىڭ ئىمكانىيەتسىز تەۋرىنىشىنى توسۇش تەدبىرىنى "بوشاشتۇرۇپ بېرىشى" لازىم. بۇلارنى تەننەرخى تۆۋەن، كەم-كوتسىز، كارغا كېلەرلىك تەدبىرلەردىن، دېيىشكە بولىدۇ. فېدېراتسىيە تۇرالغۇ قەرزى رەنە شىركىتى بىلەن فېدېراتسىيە مىللىي رەنىلىك قەرز پۇل جەمئىيىتى پايدا تەقەززاسىنىڭ ۋەسۋەسىسى بىلەن بىرىكمە سېلىنمىچىلىقتا يەنە ئۆزلىرى تارقاتقان رەنىلىك زايوملارنىمۇ تۇركۈم-تۇركۈملەپ يالمۇۋتتى. قىزىق ئىش، نەدىمۇ ئۆزى قىسقا مۇددەتلىك زايوم تارقىتىپ، ئۆزىنىڭ ئىلگىرى تارقىتىلغان ئۇزاق مۇددەتلىك زايوملىرىنى ئۆزى سېتىۋالىدىغان ئىش بولسۇن؟! ئەمما،

ھەرقانداق ئىشنىڭ ئۆزىگە چۈشلۈق زاكونى بولىدىكەن. فېدېراتسىيە تۇرالغۇ قەرز رەنە شىركىتى بىلەن فېدېراتسىيە مىللىي رەنىلىك قەرز پۇل جەمئىيىتى ئۈچۈن مۇلۇك قەرزى ئىككىلەمچى بازىرىدىكى ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ پەۋقۇلئاددە ئىجازىتىگە نائىل مونوپول تىجارەتچى بولغاچقا، ئامېرىكا ھۆكۈمىتى ئۇلارغا ۋاستىلىك كېپىل بولىدۇ. جۈملىدىن، ئامېرىكا ھۆكۈمىتى بۇ ئىككى شىركەتنى جىددىي پەيتتە ئىشلەتكىلى بولىدىغان بەلگىلىك مىقداردىكى كىرېدىت نورمىسى بىلەن تەمىنلەيدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسى بۇ ئىككى شىركەت زايومىنى بىۋاستە دېسكونتلايدۇ. بۇ ئەمەلىيەتتە شىركەت زايومىنى مەركىزىي بانكا بىۋاستە پۇللاشتۇرۇپ بەردى، دېگەن گەپ. قىسقىسى، يېرىم ئەسىردىن بۇيان ئامېرىكا زايومىدىن باشقا ھېچقانداق زايوم بۇنداق پەۋقۇلئاددا ئىمتىيازغا ئېرىشىپ باققان ئەمەس. شۇڭا، بۇ ئىككى شىركەت زايوملىرىنىڭ قىممەت جەھەتتە ئامېرىكا دوللىرىغا يېقىنلىشىپ قالغانلىقى بازاردا ئايان بولغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئىناۋىتى ئامېرىكا دۆلەت زايومىدىن قالسىلا ئىككىنچى ئورۇنغا ئۆتتى. شۇڭا، بۇ ئىككى شىركەت تارقاتقان قىسقا مۇددەتلىك زايومنىڭ ئۆسۈم نىسبىتى ھەتتا دۆلەت زايومىنىڭكىدىن ئازراق يۇقىرى ئىدى. دېمەك، مەبلەغ يۇرۇشتۇرۇش تەننەرخى ئاشۇنداق تۆۋەن تۇرسا، ئۆزىنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك زايوملىرىنى سېتىۋالسا، ئۇنىڭدىن ئارىچاڭ پايدا ئېلىش مۇمكىنچىلىكى بولىدۇ-دە!

شۇ نۇقتا لاپ ئەمەسكى، بۇ ئىككى شىركەتنىڭ زايوملىرى مەلۇم مەنىدىن ئالغاندا ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقى زايومنىڭ رولىنى ئوينىغاچقا، بۇ ئىككى شىركەت ئەمەلىيەتتە "ئامېرىكا ئىككىنچى فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسى"غا ئايلىنىپ، ھۆكۈمەت ئوتتۇرىغا چىقىشقا بىئەپ چاغلاردا، ئامېرىكا بانكا سىستېمىسىنى نۇرغۇن ئوبو-روتچان مەبلەغ بىلەن تەمىنلىدى. ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسى ئۆسۈم نىسبىتىنى ئۇدا 17 قېتىم ئۆستۈرگەن بولسىمۇ، پۇل مۇئامىلە بازىرىدا يەنىلا ئوبوروتچان مەبلەغ زىيادىلىكى كۆرۈلگەنلىكىنىڭ سەۋەبى دەل مۇشۇ. ئەسلىدە، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسى خەزىنىلەشتۇرگەن ئوبوروتچان مەبلەغلەر ھۆكۈمەتنىڭ پەۋقۇلئاددە ئىجا-زىتىگە نائىل ئاپپاراتلارنىڭ بانكىلار تارقاتقان ئۇي-مۇلۇك قەرزىنى تۇر-

كۆملەپ يالمىشى سەۋەبلىك يەنە پۇل مۇئامىلە بازىرىغا قايتا كىرەتتى. بۇ ھال «لەخمە ئۇرۇشى» ناملىق كىنودىكى مۇنداق بىر كۆرۈنۈشنى ئەسلىتىدۇ: ياپون ئالۋاستىلىرى قۇدۇقتىن تارتقان سۇنى لەخمىگە قويىدۇ؛ ئەمما، ئەقىللىق پارتىزانلار ئۇ سۇنى لەخمىنىڭ يەنە بىر يوشۇرۇن ئۆتۈشمىسى ئارقىلىق يەنە قۇدۇققا باشلۇۋېتىدۇ. بۇنىڭدىن ھاڭتاڭ قالغان ياپون ئالۋاستىلىرى لەخمىنىڭ زادى قانچىلىك چوڭقۇر ئىكەنلىكىنى بىلەلمەي جىددىيلىشىپ كېتىدۇ. ھۆكۈمەتنىڭ پەۋقۇلئاددە ئىجازىتىگە نائىل ئاپپاراتلارنىڭ قىسقا مۇددەتلىك زايومغا ئۇزاق مۇددەتلىك رەنىلىك زايوم سېتىۋېلىشتەك ئارىچاڭ پايدىخورلۇقى، دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ يېن(ياپونىيە پۇلى) بازىرىدىن تۆۋەن تەننەرخلىق مەبلەغ يۇرۇشتۇرۇشى ۋە يۇقىرى نىسبەتتىكى مەبلەغ پىشاڭى ئارقىلىق ئامېرىكا زايومىنىڭ قەرەللىك ھوقۇقىنى سېتىۋېلىش ھەرىكىتى قاتارلىقلار ئامېرىكا ئۇزاق مۇددەتلىك زايومى(دۆلەت زايومى ۋە 30 يىللىق قەرەلدىكى رەنىلىك زايوم)نىڭ بازىرىنى چىقىرۋەتتى. ئەمما، ئۇزاق مۇددەتلىك زايومنىڭ پايدا نىسبىتى چۈشۈپ كەتكەچكە، گەرچە پەردازلاپ بېقىلغان بولسىمۇ، ئەمما بازارنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك پۇل پاخاللىقىغا بولغان ئەندىشىسى كۈچىيىپ كەتتى. شۇنداقتىمۇ، چەت ئەللىك سېلىنمىچىلار بىر مەھەللىك دېلىغۇللۇقتىن كېيىن، ئامېرىكىنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك زايوم بازىرىغا يەنە قايتىپ كېلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن باشقا ئەللەرنىڭ ئامانەت پۇللىرى يەنە ئامېرىكىنىڭ "ئىقتىسادنىڭ مەڭگۈلۈك تۇرتكىسى ئۇستىدىكى تەجرىبىسى"گە ھەمدەم بولىدۇ؛ كىشىلەر ئارزۇ-ئىستەك سەيناسىدا يەنمۇ ئەسەبىيلىشىدۇ.

ئەمما، خام خىيال ھەرقانچە گۈزەل بولسىمۇ، يەنىلا خام خىيال. ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ پەۋقۇلئاددە ئىجازىتىگە نائىل ئاپپاراتلار ئارزۇ-ئىستەك سەيناسىدا ئەسەبىيلەشكەنلەرنىڭ جاملىرىغا توختىماي شاراپ تولدۇرۇۋاتقان ئاشۇ پەيتتە، دەسمايىسىنىڭ 3.5 پىرسەنتلىك ئەڭ خەتەرلىك چەككە چۈشۈپ قالغانلىقىنى ئۆزلىرىمۇ سەزمەي قالدى. نەچچە تىرىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق قەرز، خەلقئارا ئۆسۈم نىسبىتى بازىرىدىكى قاتتىق داۋالغۇش، غالتەككە چىقىپ قېلىۋاتقان دەسمايە ... قاتارلىقلار گىرېنسپاننىڭ ئۈيقۇسىنى قاچۇردى. ئەينى يىللىرى "ئۇزاق مۇددەتلىك كاپىتال باشقۇرۇش فوندى جەمئىيىتى"دىكى "ئىقتىسادشۇناسلىقنىڭ

دۇنياۋى پىرى" ئاتالغان ھەزرىتى مۇتەخەسسىسنىڭ ئىختىراسى بولمىش خەتەر زىيىنىنى يېيىشتۇرۇشنىڭ ئەڭ مۇكەممەل، ئەڭ مۇرەككەپ مودېلى رۇسىيەنىڭ بىر قېتىملىق قەرز پۇل كىرىزىسىگە پايلىمايي، كۆلى كۆككە سورۇلۇپ كەتتى. خوش، پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرىغىلا تايىنىپ كۆن ئالىدىغان، ھۆكۈمەتنىڭ پەۋقۇلئاددە ئىجازىتىگە نائىل ئاپپاراتلارنىڭ خەتەر زىيىنىنى يېيىشتۇرۇش خۇسۇسىدىكى يۇقىرىقىدەك تاكتىكىلىرى ئالمادىس كېلىشمەسلىكلەرگە پايلىيالارمۇ؟

ھۆكۈمەتنىڭ پەۋقۇلئاددە ئىجازىتىگە نائىل ئاپپاراتلار قىسقا مۇددەتلىك ئۆسۈم نىسبىتىدە كۆرۈلىدىغان ئۆزگىرىشلەرنى توسۇشتا بەكلا ئاجىزلىق قىلماقتا. ھۆكۈمەتنىڭ پەۋقۇلئاددە ئىجازىتىگە نائىل ئاپپاراتلارنىڭ ئۆسۈم نىسبىتى داۋالغۇشىغا تاقابىل تۇرۇش ئىقتىدارىدىن قاتتىق تەشۋىشلەنگەن ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى كومىتېتى ساينت لۇئىس بانكىسىنىڭ لېدېرى ۋىللىيام پول ئامېرىكا زايومى ئۆسۈم نىسبىتىنىڭ 25 يىلدىن بۇيانقى كۇنلۇك تەۋرىنىش ئەھۋالىنى ئانالىز قىلىپ مۇنداق يەكۈن چىقاردى:

دۆلەت زايومى باھاسىدا بىر پىرسەنتتىن يۇقىرى داۋالغۇش كۆرۈلگەن ئەھۋاللارنىڭ ئالاھازەل تۆتتىن ئۈچىدە، ئاشۇ داۋالغۇشنىڭ مۇتلەق قىممىتى 3.5 لىك ئۆلچەملىك پەرقتىن ئېشىپ كەتكەن بولىدۇ. بۇ نورمال تەقسىمات ئەندىزىسىنىڭ ئادەتتىكى مۆلچەرىدىن 16 ھەسسە يۇقىرى. بىر يىلدا 250 كۈن تىجارەت قىلىنىدۇ دەپ پەزەر قىلساق، ئۆسۈم نىسبىتىدىكى بۇنداق قاتتىق داۋالغۇشنىڭ كۆرۈلۈش ئېھتىماللىقى باشقىلار پەرەز قىلغاندەك سەككىز يىلدا بىر قېتىم ئەمەس، يىلىغا ئىككى قېتىم بولىدۇ. دېمەك، نورمال تەقسىمات ئەندىزىسىدە ئۆسۈم نىسبىتىدىكى قاتتىق داۋالغۇش پەيدا قىلىدىغان خەتەر پۈتۈنلەي خاتا مۆلچەرلەنگەن. چۈنكى، مۇتلەق قىممىتىدىكى ئۆلچەملىك پەرق 4.5 تىن ئاشقان ياكى ئۇنىڭدىنمۇ يۇقىرى بولغان زىيادە كۆچلۈك ئۆسۈم نىسبىتى داۋالغۇشى قانداقتۇر باشقىلار مۆلچەرلىگەندەك 10^6 / 7 (مىليوندا يەتتە) نىسبەتتە ئەمەس، بەلكى 6573 تىجارەت كۈندە 11 قېتىم كۆرۈلدى. بۇ دەرىجىدىكى داۋالغۇش پۇل مۇئامىلە پىشاڭىغا زىيادە يۆلىنىۋالغان شىركەتنى ۋەيران قىلىۋېتەلەيدۇ. يەنە بىرى، ئۆسۈم نىسبىتىدىكى بۇنداق قاتتىق داۋالغۇش مەركەزلىك پارتلاش ھالىتىگە ئۆتۈۋاتقاندەك قىلىدۇ. بۇنىڭغا سەل قاراشقا بولمايدۇ. چۈنكى، ئۇ شۇ شىركەتنىڭ قىسقا مۇددەت ئىچىدە بىر نەچچە قېتىملىق

قاتتىق داۋالغۇشقا دۇچ كېلىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئۆسۈم نىسبىتىدە ئېغىر داۋالغۇش يۈز بەرگەن ئەھۋالدا خەتەر زىيىنىنى يېيىشتۇرۇش خۇسۇسىدىكى خام تاكتىكا ئاشۇ شىركەتنى ئۇزۇل-كېسىل ۋەيران قىلىۋېتەلەيدۇ.

مۇبادا پۇل مۇئامىلە قەستكارلىرى ئامېرىكا دوللىرىغا تۈيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ قالسا ياكى تېررورچىلار ئامېرىكىغا بىيوخىمىيەلىك ھۇجۇم قوزغاپ قالسا ۋە ياكى ئالتۇن باھاسى شىددەت بىلەن ئۆرلەۋەرسە، ئامېرىكا زاياسىم بازىرىدا دەھشەتلىك داۋالغۇش يۈز بېرىدۇ؛ مۇشۇ سەۋەبلىك ھۆكۈمەتنىڭ پەۋقۇلئاددە ئىجازىتىگە ئائىل ئاپپاراتلاردا مەسىلە چىقىپ قالسا، نەچچە تىرلىيون ئامېرىكا دوللىرىلىق زاياسىم بىر نەچچە سائەتكە قالمايلا ئوبوروتچانلىقىنى يوقىتىدۇ. ھەتتا ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسىمۇ بۇنىڭدا ياردەم قولىنى سۇنۇشقا ئۇلگۈرەلمەي قالىدۇ؛ ئۇلگۈرگەن تەقدىردىمۇ، ئۇنداق زور كۆلەملىك ۋەيرانچىلىقنى ئوڭلاشقا ئارمانى بولغىنى بىلەن دەرمانى يەتمەيدۇ. ئەڭ ئاخىردا ئامېرىكا بانكىلىرىنىڭ 60 پىرسەنتى پالاكەتكە ئۇچراپ، 370 تىرلىيون يۈەنلىك پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى بازىرى گۇمران بولۇپ، دۇنيا پۇل مۇئامىلە بازىرىدا قورقۇنچلۇق "قاچ-قاچ" يۈز بېرىشى مۇمكىن.

ھۆكۈمەتنىڭ پەۋقۇلئاددە ئىجازىتىگە ئائىل ئاپپاراتلىرىدىن ئەكس ئەتكەن پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى بازىرىدىكى غايەت زور خەتەر ــ بالا-قازانىڭ بىر قىسمىلا، خالاس. «نامرات دادا بىلەن باي دادا» ناملىق كىتابنىڭ ئاپتورى چىڭ چى «قۇتربغان قەرزدارلىق» سەرلەۋھەلىك ماقالىسىدە بۈگۈنكى دۇنيادىكى "قەرزدار ئىگىلىكنىڭ گۈللەپ ياشنىشى"نى مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ:

مېنىڭچە چاتاق مۇنۇ يەردە: ناھايىتى قىممەتسىگە سېتىۋېلىنغان ئۇنداق شىركەتلەر ئەمەلىيەتتە قانداقتۇر نەق پۇل ياكى مۇلۇككە ئەمەس، بەلكى قەرزگە سېتىۋېلىنغان. ئەقەللىي ساۋاتلىرىمدىن ئايانكى، ئۇ قەرزلەرنى چوقۇم بىرەرسى قايتۇرىدۇ. ئەينى زامانىدىكى ئىسپانىيە ئىمپېرىيەسىنى ئاخىرقى ھېسابتا چەكتىن ئاشقان ئۇرۇشخۇمارلىق بىلەن ئىستېلاغا بولغان زىيادە ھېرىسمەنلىك ۋەيران قىلغانىدى. بۈگۈنكى دۇنيادىكى قەرزگە ھەشەمخورلۇق قىلىش ئىدىيەسى كۆنلەرنىڭ بىرىدە ئەينى زامانىدىكى ئىسپانىيە تىراگېدىيەسىنى تەكرارلاپ قالارمىكىن، دەپ ئەنسىرەيمەن. شۇڭا، سەمىگلەردە

بولغايكى، هازىرقىدەك ئىستەك سەيناسىدا پۇخادىن چىققۇچە ئويناڭلار؛ ئەمما مەست ـ مۇستەغرەق بولۇپ كەتمەڭلەر؛ مەن چىقىش ئىشىكىگە بېرىپ بولدۇم.

ئەنە، زىيادە قىزىپ كەتكەن، ھەشەمەتلىك ۋە بۇيۇك قىمارخانىدىكى دوكالار چىڭ چې "ھەزىلكەش پۇل" دەپ ئاتىغان ئامېرىكا دوللىرىنى پۈتۈن ئەس ـ يادى بىلەن دوغا تىكمەكتە. دەل شۇ چاغدا، زىيادە مەست بولۇپ كەتمىگەنلەر قىمارخانىنىڭ بىر بۇلۇڭىدىن ئىس چىقىۋاتقانلىقىنى بايقاپ قالدى ـ دە، قىمارخانىنىڭ تار چىقىش ئىشىكى تەرەپكە ئاستاغىنا سىلجىدى. ھېلىقى ئىستىن بىلىنەر ـ بىلىنمەس ئۇچقۇن كۆرۈندى. ئەمما، كىشىلەر ئۇنى سەزمەيۋاتاتتى. ئىسنىڭ ھىدىنى سەزگەنلەر ئەتراپقا قاراپ باقتى؛ ئۇلاردىن بەزىلەر بۇ ئىشنى پەس ئاۋازدا غۇلغۇلا قىلىشقىلى تۇردى. كىشىلەرنىڭ ئوت ئۇچقۇنىنى كۆرۈپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەن قىمارخانا خوجايىنى ۋەھىمىلىك ۋارقىراپ ـ جارقىراپ تاۋاكانى قىزىتقىلى تۇردى. بۇنىڭ بىلەن قىمارۋازلارنىڭ كۆپىنچىسى قايتىدىن تاۋاكاغا يىغىلدى. ئەمما، بايىقى ئۇچقۇندىن ئاستا ـ ئاستا ئۆرلىگەن يانغىن كىشىلەرنى ئالاقزادە قىلىۋەتتى؛ بەزىلەر ھەدەپ قېچىشقا باشلىدى. ئەمما، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى نېمە قىلارىنى بىلمەيتتى. خوجايىن توختىماي ۋارقىرايتتى: "ئۇچقۇن، ئىس ـ تۈتەك دېگەنلەر قىمارخانا تىجارىتىنىڭ يارىشىقى؛ يەنە كېلىپ ئوت ئۇچقۇنى(پۇل پاخالىقى)نى تامامەن تىزگىنلىگىلى بولىدۇ؛ 1971 ـ يىلدىن بۇيان شۇنداق بولۇۋاتامدۇ؟!..." خوجايىننىڭ بۇ گەپلىرىدىن كۆڭلى سەل ـ پەل ئىزىغا چۈشكەن قىمارۋازلار يەنە بېرىپ تاۋاكاغا دو تىككىلى تۇردى. ئەمما، قىمارخانىنىڭ چىقىش ئىشىكى تەرەپكە قاراپ قىستاشقانلار بارا ـ بارا كۆپەيگىلى تۇردى. دەل شۇ چاغدا بىراۋنىڭ ئېچىنىشلىق چىرقىرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى ... ...

ئوت كەتكەندە ھەرقانداق ئادەم قاچىدىغان ئىشىك ئىزدەيدۇ. چىڭ چىنىڭ پىكرى بويىچە بولغاندا، قىمارخانىنىڭ چىقىش ئىشىكى ـ ئالتۇن بىلەن كۆمۈش. ئۇ «دوغا ھەزىلكەش پۇل ئەمەس، ئالتۇن تىكەيلى» دېگەن ماقالىسىدە مۇنداق يازىدۇ:

مېنىڭچە، ھازىر ئالتۇن ناھايىتى ئەرزان بولۇۋاتىدۇ. نېفىت باھاسى ئۆرلەپ

كەتكەن ۋە رۇسىيە، ۋېنېزۇئېلا، ئەرەب ئەللىرى ۋە ئافرىقىلىقلار ئامېرىكا دوللىرىدىن بارا-بارا زېرىككەندىن كېيىن، ئالتۇننىڭ باھاسىمۇ ئۆرلەيدۇ. نۆۋەتتە، باشقا ئەللەرنىڭ مەھسۇلات ۋە مۇلازىمەتسىگە ھەق تۆلەشتە يەنىلا "ھەزىلكەش پۇل"نى ئىشلىتىۋاتىمىز. ئەمما، دۇنيا ئامېرىكا دوللىرىدىن بارا-بارا زېرىككىلى تۇردى. بىز ئۇزاق يىللاردىن بۇيان ئالتۇن بىلەن كۇمۇشتىن ئىبارەت ھەقىقىي بايلىققا مەبلەغ سېلىش تاكتىكىسىنى قوللىنىپ كەلدۇق. شۇنىڭ بىلەن بىرگە باشقىلارغا "ھەزىلكەش پۇل"نى ئارىيەت بېرىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئۇيغۇر-مۇلۇك سېتىۋالدۇق. ھەر قېتىم ئالتۇن بىلەن كۇمۇشنىڭ باھاسى چۈشكەن ھامان، ئۇنىڭ بەدىلىگە نۇرغۇن تەڭلۇقات سېتىۋالدۇق. سېلىنمىچىلارنىڭ قايسى بىرى ئارىيەت ئېلىنغان "ھەزىلكەش پۇل"غا ئالتۇن بىلەن كۇمۇشتىن ئىبارەت ھەقىقى بايلىقنى ئەرزىنىگە ئېلىۋېلىشنى خالىمايدۇ، دەيسىز؟

ئالتۇن: مىرزىقاماقتىكى پۇللار شاھى

ئالتۇن ساقلاشنىڭ ئۆزىدىمۇ نۇرغۇن تۇراقسىزلىقلار مەۋجۇت. بىر نەچچە چوڭ دۆلەت ھۆكۈمەتلىرىنىڭ ھە دېسىلا ئالتۇن باھاسىنى داۋالغۇتۇشقا ئۇرۇنۇۋاتقانلىقى دەل ئاشۇ تۇراقسىزلىقلاردىن. ھەممىمىزگە ئايانكى، ھەتتا ھەر ئونسىيە ئالتۇننىڭ باھاسى 20 يىلدىن بۇيانقى ئەڭ يۇقىرى چەككە يېتىپ، 800 ئامېرىكا دوللىرىغا چىققان 1998-يىلمۇ ئۇ ھۆكۈمەت ئالتۇنلىرىنى ساتمىدى. ئەسلىدە، ئالتۇنلارنى ئاشۇ چاغدا ساتسا ھەم پايدا ئالغىلى، ھەم ئالتۇن باھاسىنى مۇقىملاشتۇرغىلى بولاتتى. ئەمما، ئۇلار ئالتۇنلىرىنى باھا ئەڭ تۆۋەن چەككە چۈشكەن 1999-يىلى ساتتى؛ ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىمۇ شۇنداق قىلدى. چۈنكى، ھۆكۈمەتنىڭ ئالتۇنلارنى ئەرزىنىگە تۆكمە قىلىپ سېتىشتىن مەقسىتى — ئالتۇن باھاسىنى داۋالغۇتۇش.

— روبېرت موندال، 1999-يىل

موندالنىڭ نەزەرىدىكى ئالتۇن تۇراقسىزلىقى — دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ 1980-يىلدىن بۇيان قوللىنىپ كېلىۋاتقان ئالتۇننى خۇنۇكلەشتۈرۈش خۇسۇسىدىكى بىر پۈتۈن ئىستراتېگىيەسىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى. ئەمما، ئالتۇن باھاسىنى ئىدارە قىلىش — يۇقىرى ماھارەت تەلەپ قىلىدىغان، باشقىلار ئاسان بايقىيالمايدىغان مۆكەممەل پىلان. شۇڭا،

ئالتۇن باھاسىنى 20 نەچچە يىل ئۆڭۈشلۈق تىزگىنلەپ تۇرۇش — ئىنسانىيەت تارىخىدىكى تۇنجى قېتىملىق ئىش.

ئەنگلىيە بانكىسىنىڭ 1999-يىل 5-ئاينىڭ 7-كۈنى زاپاس ئالتۇنلىرىنىڭ يېرىمى(415 تونىنا)نى سېتىۋېتىدىغانلىقى ھەققىدىكى بايانات ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمەيدۇ. چۈنكى، بۇ ئەنگلىيەنىڭ ئالتۇنلىرىنى ناپالېئون ئۇرۇشىدىن كېيىن كەڭ كۆلەمدە تۆكمە قىلىپ سېتىشى ئىدى. بۇ شۇم خەۋەردىن كېيىن، ئەسلىدىلا كاساتلىشىپ بىر يەرگە بېرىپ بولغان ئالتۇن بازىرىدىكى ھەر ئونسىيە ئالتۇننىڭ باھاسى 280 ئامېرىكا دوللىرىغا چۈشۈپ قالدى.

بۇ ھال كىشىلەرنىڭ گۇمانىنى قوزغىدى: ئەنگلىيە بانكىسى زادى نېمە قىلماقچىدۇ؟ ئالتۇن سېتىپ پۇل تاپماقچىمۇ؟ ياق! ناۋادا شۇنداق بولسا، ھەر ئونسىيە ئالتۇننىڭ باھاسى 800 ئامېرىكا دوللىرىغا چىققان 1980-يىلى سېتىپ، ئۇنىڭ پۇلىغا شۇ چاغدىكى پايدا نىسبىتى 13 پىرسەنت، قەرەلى 30 يىللىق ئامېرىكا زايومىنى سېتىۋالغان بولسا، ئاللىبۇرۇن جىق پايدا ئالغان بولاتتى. ئەمما، ئەنگلىيە بانكىسىنىڭ ئالتۇنلىرىنى ھەر ئونسىيە ئالتۇننىڭ باھاسى 280 ئامېرىكا دوللىرىغا چۈشۈپ تارىختىكى ئەڭ تۆۋەن چەككە يېقىنلاشقان چاغدا سېتىپ، ئۇنى پايدا نىسبىتى بەش پىرسەنتلىك ئامېرىكا زايومىغا مەبلەغ سالغانلىقى موندالىنى بەكلا ھەيران قالدۇردى.

ئەنگلىيە بانكىسى تىجارەت قىلىشنى بىلمەمدۇ-يا؟ يوقسۇ! 1694-يىلى قۇرۇلغاندىن بۇيان دۇنيا پۇل مۇئامىلە بازىرىدا 300 يىلغا يېقىن ھۆكۈم سۈرگەن ئەنگلىيە بانكىسىنى "دەۋرىمىز پۇل مۇئامىلىسىنىڭ بوۋىسى" دېيىشكە بولىدۇ. شۇڭا، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسىنى نۇرغۇن ئىسىق-سوغۇقنى باشتىن كەچۈرگەن ئەنگلىيە بانكىسى ئالدىدا يەنىلا "گۆدەك بالا". دېمەك، ئۇنى ئەرزان ئېلىپ، قىممەت سېتىشنى بىلمەيدۇ، دەپ قاراش پەقەتلا ئەقلگە سىغمايدۇ.

ئەمەلىيەتتە ئەنگلىيە بانكىسى ئېغىر تەشۋىشكە قالغاچقا، ئەقەللىي سودا قانۇنىيىتىگە خىلاپلىق قىلغانىدى. جۈملىدىن، بۇ بانكا ئەينى چاغدا ئالتۇن باھاسىنىڭ داۋاملىق چۈشۈپ، ئالتۇن زاپىسىنىڭ پاخاللىشىپ كېتىشىدىن ئەمەس، ئەكسىچە ئالتۇن باھاسىنىڭ ئۆرلەپ كېتىشىدىن قاتتىق ئەنسىرىگەنىدى. چۈنكى، ئەنگلىيە بانكىسىنىڭ

ھېسابىدىكى ئالتۇنلار ئىز-دېرەكسىز يوقاپ كەتكەنىدى. دېمەك، ئالتۇن ھېسابىغا يېزىلغان ئۇ ئالتۇنلارنى تېپىپ كېلىش ئەبەدىي مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

شۇڭىتسارىيەلىك بانكىر فېردىناند لىپس مەنىلىك قىلىپ مۇنداق دېگەنىدى: "مۇبادا ئەنگلىيە پۇقرالىرى مەركىزىي بانكىنىڭ پۇقرالار نەچچە يۈز يىلدىن بۇيان ئاران جۇغلىغان بايلىق يەنى ئالتۇننى يەڭگىلتەكلىك بىلەن ئەسەبىيلەرچە بىر تەرەپ قىلىۋەتكەنلىكىنى ئۇقۇپ قالسا، دار ئاستىدا كاللىلار توپتەك يۇمۇلغان بولار ئىدى؛ تېخىمۇ توغرىراقىنى دېگەندە، كۇنلەرنىڭ بىرىدە دۇنيا ئەھلى مەركىزىي بانكا ئاتامانلىرىنىڭ ئالتۇن باھاسىنى قانداق ئەرەختەن-پەرەختەن قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ قالسا، ئىنسانىيەت تارىخىدىكى ئەڭ ئېغىر پۇل مۇئامىلە جىنايىتى خەلقئالەمگە ئاشكارىلانغان بولار ئىدى."

خوش، ئەنگلىيە بانكىسىنىڭ ئالتۇنلىرى زادى نەگە كەتتى؟ ئەسلىدە، "ئالتۇندا قۇيۇلغان بانكىرلار"غا ئاللىبۇرۇن ئىجارىگە بېرىۋەتكەنىدى.

ئىشىنىڭ تەپسىلاتى مۇنداق: 90-يىللارنىڭ باشلىرىدا لوندون-ۋال ستريت-ىتىكى سەرخىللار ياپونىيە ئىقتىسادىنى ئوڭۇشلۇق ۋەيران قىلىپ، ياۋروپادا پۇلنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ئىشىنى توسۇۋالغانلىقىدىن كېيىن بىر مەھەل نۇسرەت قۇچقان بولىدى. ئەمما، ئۆزلىرىنىڭ ھەقىقىي دۇشمىنى بولمىش ئالتۇندىن كېلىدىغان ۋەھىمىدىن بىرەمۇ قۇتۇلالمىدى. چۈنكى، ياۋرو بىلەن يېن لوندون-ۋال ستريت سەرخىللىرىنىڭ دۇمبىسىنى قېچىشتۇرسا، ئالتۇن ئىچىنى سۇرۇۋېتەتتى. چۈنكى، ئالتۇننىڭ باھاسى ئۆرلىگەن ھامان، بارلىق قانۇنىي پۇل سىستېمىسى بەربات بولىدىغان گەپ. ئالتۇن دۇنيا پۇلىلىق سالاھىيىتىدىن قالغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ يەنىلا دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ پۇلنى پاخالاشتۇرۇش ئارقىلىق دۇنيا خەلقىنىڭ تاپقان-تەرگىنىنى تالان-تاراج قىلىشىغا تاقابىل تۇرىدىغان كۈچلۈك ۋاستە. ئالتۇن گەرچە پۇل سىستېمىسىنىڭ سىرتىدا "مىرزىقاماق"قا ئۇن-تىنسىز بەند قىلىنغان

ئالتۇن باھاسىنى ئىدارە قىلىش — يۇقىرى ماھارەت تەلەپ قىلىدىغان، باشقىلار ئاسان بايقىيالمايدىغان مۇكەممەل پىلان. شۇڭا، ئالتۇن باھاسىنى 20 نەچچە يىل ئوڭۇشلۇق تىزگىنلەپ تۇرۇش — ئىنسانىيەت تارىخىدىكى تۇنجى قېتىملىق ئىش.

بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ تارىخىي ئورنى ۋە ھەقىقىي بايلىقىغا بولغان سىمۋوللۇقى غايەت زور جەلپكارلىقىنى نامايان قىلماقتا. شۇڭا، دۇنيادا ئازراقلا شەپە چىقىپ بولغۇچە، كىشىلەر ھاپىلا-شاپىلا ئالتۇننىڭ چۆرىسىگە ئولىشىپ، ئۇنىڭدىن پانالىق تىلەيدۇ. دېمەك، ئالتۇندىن ئىبارەت "پۇللار شاھى" نى پۈتۈنلەي بەربات قىلىۋېتىش، دۇنياۋى بانكىرلارنىڭمۇ قولىدىن كېلىدىغان ئىش ئەمەس. شۇڭا ئۇلار ئالتۇننى پەقەت "مىرزىقاماق"قا مەڭگۈلۈك بەند قىلالايدۇ، خالاس.

ئالتۇننى "مىرزىقاماق"قا بەند قىلىۋېتىش ئۈچۈن، دۇنيا ئەھلىگە بۇ "پۇللار شاھى"نىڭ ھەم ئاجىز، ھەم كارغا كەلمەس بولغاچقا، پۇقرالارنىڭ ئامانەت پۇللىرىنى قوغدىيالمايدىغانلىقى، بۇ جەھەتتە مۇقىم كۆر-سەتكۈچلۈك رولىنى ئوينىيالمايدىغانلىقى ھەتتا ھايانكەشلەرنى جەلپ قىلىشقىمۇ يارىمايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈش كېرەك.

ئالتۇن بولسۇن، ئامېرىكا دوللىرى بولسۇن، پاي چېكى بولسۇن، زايوم بولسۇن ۋە ياكى ئۆي-مۇلۈك بولسۇن ... بۇلارنىڭ ھەممىسىدە ئاخىرقى ھېسابتا ئىشقا سېلىنىدىغىنى يەنىلا ئىشەنچ تاكتىكىسى.

بۇ ھال ئالدى بىلەن ئالتۇن باھاسىنى قاتتىق تىزگىنلەشنى شەرت قىلىدۇ، ئەلۋەتتە.

1968-يىلى "ئالتۇن ھەمكارلىق فوندى" كەسپىدىكى ئاچچىق ساۋاقنىڭ تەمىنى تېتىپ باققان دۇنياۋى بانكىرلار تەڭداشسىز بازار ئېھتىياجىغا نەق ئالتۇن بىلەن تاقابىل تۇرىدىغان ئەخمىقانىلىقنى ھەرگىز قىلمايدىغان بولدى. 1980-يىلى ئۆلار ئۆسۈم نىسبىتىنى 20 پىرسەنتكە چىقىرىشتەك ئاشقۇنلارچە ئۇسۇل بىلەن ئالتۇن باھاسىنى ۋاقتىنچە بېسىش ئارقىلىق ئامېرىكا دوللىرىنىڭ ئىناۋىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈۋالغاندىن كېيىن، يۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرىدىن ئىبارەت يېڭىچە قورالنى كەڭ كۆلەمدە ئىشقا سېلىشقا باشلىدى.

ھەربىي تەلىماتلاردا: "كۆڭۈلگە ھۇجۇم قىلىش قەلئەگە ھوجۇم قىلىشتىن ئەۋزەلدۇر" دەيدىغان گەپ بار. دۇنياۋى بانكىرلار بۇ قائىدىگە ناھايىتى ئوبدان ئەمەل قىلىدۇ. ئالتۇن بولسۇن، ئامېرىكا دوللىرى بولسۇن، پاي چېكى بولسۇن، زايوم بولسۇن ۋە ياكى ئۆي-مۇلۈك بولسۇن ... بۇلارنىڭ ھەممىسىدە ئاخىرقى ھېسابتا ئىشقا سېلىنىدىغىنى يەنىلا ئىشەنچ تاكتىكىسى. يۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى ـ ئىشەنچ

قوراللىرىنىڭ سەرخىللىرى. "پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى يادرو بومبىسى" 1987-يىلدىكى پاي چېكى ئاپىتىدە مۇڭپەقىيەتلىك "پارتلىتىلغان"دىن كېيىن، 1990-يىلى ياپونىيە پاي چېكى بازىرىدا يەنە بىر قېتىم ئوڭۇشلۇق ئىشقا سېلىنىپ، قىرغىنچىلىق كۈچىنىڭ زىيادىلىكى بىلەن دۇنياۋى بانكىرلارنى ناھايىتى خۇشال قىلىۋەتتى. ئەمما، بۇ خىل قوراللىنىڭ قۇدرىتى كۆرۈنەرلىك بولغىنى بىلەن ۋاقتلىق ئىدى. شۇڭا، ئالتۇندىن ئىبارەت ئۇزاق مۇددەتلىك سوزۇلما تەھدىتكە تاقابىل تۇرۇشتا، خىلمۇ خىل ئىشەنچ قوراللىرىدىن تولۇق پايدىلىنىپ، ئەبجەش ئۇسۇللار بىلەن ھۇجۇم قوزغاشقا توغرا كېلىدۇ.

دۆلەتنىڭ ئالتۇن زاپىسىنى ئىجارىگە بېرىش ــ خۇسۇسىي بانكىرلار كونتروللۇقىدىكى مەركىزىي بانكىلارنىڭ دائىملىق ۋاستىلىرىدىن. ئالدىنقى ئەسىردىكى 90-يىللارنىڭ بېشىدا، دۇنياۋى بانكىرلار مۇنداق بىر قاراشنى بازارغا سالدى: ئالتۇنلارنى مەركىزىي بانكىنىڭ خەزىنىسىگە بېسىپ قويغاندا، ئۇنىڭدىن ئۆسۈم كىرىم قىلغىلى بولمايدۇ؛ ئۇ يەردە توپا بېسىپ تۇرغان ئالتۇنلارنى باشقۇرۇش ئۈچۈن خىراجەت كېتىدۇ. شۇڭا، ئۇنى ئەڭ ياخشىسى "ئالتۇندا قۇيۇلغان بانكىرلار"غا "ئىجارىگە بېرىش" لازىم. ئىجارە ئۆسۈمىنى ھەتتا بىر پىرسەنتكىچە چۈشۈرۈشكە بولىدۇ. ئەمما، بۇ بىر پىرسەنتلىك كىرىم ئاز بولسىمۇ، مۇقىم كىرىم-دە. شۇڭا، بۇ چارە ياۋروپادا ناھايىتى تېز ئومۇملىشىپ كەتتى.

خوش ئۇنداق بولسا، "ئالتۇندا قۇيۇلغان بانكىرلار" دېگىنى كىملەر؟ ج.پ.مورگان باشچىلىقىدىكى دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ دەل شۇلاردىن ئىكەنلىكىگە قىل سىغمايدۇ. دېمەك، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ "يۇقىرى" ئىنا-ۋىتىگە تايىنىپ، مەركىزىي بانكىنىڭ ئالتۇنلىرىنى بىر پىرسەنتلىك ئەڭ تۆۋەن ئۆسۈمدە "ئارىيەت ئالغان"(ئېنىقراقىنى دېگەندە: ئىجارە ئالغان)دىن كېيىن، ئۇنى ئالتۇن بازىرىدا سېتىپ، ئۇنىڭ پۇلىغا بەش پىرسەنت پايدا بېرىدىغان ئامېرىكا زايوملىنى سېتىۋېلىپ، ئارىدىن تۆت پىرسەنت پايدا ئالىدۇ. بۇ "ئارىچاڭ پايدىلىق ئالتۇن سودىسى" دەپ ئاتىلىدۇ. بۇنىڭدا مەركىزىي بانكىنىڭ ئالتۇنلىرىنى تۆكمە قىلىپ سېتىش ئارقىلىق، ئالتۇن باھاسىنى چۈشۈرۈپ ئارىدىكى ئۆسۈم پەرقىدىن پايدا ئالغىلى، شۇنداقلا ئامېرىكا زايوملىرىغا بولغان ئېھتىياجنى كۈچەيتىپ، ئۇزاق مۇددەتلىك ئۆسۈم نىسبىتىنى تۆۋەنلەتكىلى بولىدۇ. دېمەك، بۇ ــ بىر

چالمىدا ئىككى پاختەك سوققىلى بولىدىغان ئەپچىل چارە.

بىراق، بۇنىڭدا مۇنداق بىر خەتەر بار. "ئالتۇندا قۇيۇلغان بانكىلار" مەركىزىي بانكىنىڭ ئالتۇنلىرىنى ئادەتتە ئالتە ئاي ئەتراپىدىكى قىسقا مۇددەتلىك مۆھلەتتە توختاملىشىپ "ئارىيەت"(ئىجارە) ئالىدۇ. ئەمما، ئۇنىڭغا سېتىۋېلىنغان زايومنىڭ مۇددىتى ئۇزاقراق بولۇشى مۇمكىن. بۇنداق ئەھۋالدا، مەركىزىي بانكا ئالتۇنلىرىنى مۇددىتى توشقاندا دەرھال قايتۇرۇۋالماقچى بولسا، ياكى ئالتۇن باھاسى ئۆسۈپ قالسا، "ئالتۇندا قۇيۇلغان بانكىلار" تەس كۈندە قالىدۇ، ئەلۋەتتە.

ۋال ستىرىتتىكى پۇل مۇئامىلە دانىشلىرى بۇنداق خەتەرنىڭ زىيىنىنى يېيىشتۇرۇش ئۈچۈن، دىققىتىنى ئالتۇنچىلار(ئالتۇن ئىشلەپچىقىرىدىغان سودىگەرلەر)غا ئاغدۇرۇپ، ئۇلارغا مۇنداق ئىدىيەنى قايتا-قايتا تەرغىب قىلدى: "ئالتۇن باھاسىنىڭ ئۇزاققىچە تۆۋەنلەپ بارىدىغانلىقى تارىخىي مۇقەررەلىك؛ شۇڭا، ئالتۇننىڭ كەلگۈسىدىكى سېتىلىش باھاسىنى ئالدىنئالا بېكىتىۋالغانىدا بولغۇسى زىياندىن ساقلانغىلى بولىدۇ. دۇنياۋى بانكىلار ئالتۇنچىلارغا قېدىرىش ۋە كان ئېچىش ھېسابىدا تۆت پىرسەنت ئەتراپىدىكى تۆۋەن ئۆسۈمدە قەرز بېرىدۇ. بۇنداق تۆۋەن ئۆسۈملۈك قەرز پۇلغا ھەممە ئادەم ئىنتىلىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، خەلقئارا بازاردىكى ئالتۇن باھاسى يىلدىن-يىلغا چۈشۈپ كېتىۋاتقان ئەھۋالدا، ئالتۇنلارنى كەلگۈسىدە ئەرزىنىگە ساتقاندىن كۆرە، باھاسىغا كېلىپ قالسا، ئېچىشتىن بۇرۇنلا قولدىن چىقىرىۋەتكەن تۈزۈك. بۇ 'ئۇزاق مۇددەتلىك ئالتۇن كېلىشىمى' دەپ ئاتىلىدۇ."

شۇنداق قىلىپ، ئالتۇنچىلارنىڭ كەلگۈسىدىكى مەھسۇلاتى "ئالتۇندا قۇيۇلغان بانكىلار"نىڭ قولىغا ئۆتتى. "ئالتۇندا قۇيۇلغان بانكىلار" ئۈنى مەركىزىي بانكىدىن ئارىيەت ئالغان ئالتۇنلىرى ئۈچۈن رەنىگە قويىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەزكىزىي بانكا ئاتامانلىرى بىلەن "ئالتۇندا قۇيۇلغان بانكىلار" ئەزەلدىنلا بىر ئائىلە كىشىلىرى بولغاچقا، ئۇلار ئارىسىدىكى "ئىجارە كېلىشىمى"نىڭ مۇددىتىنى چەكسىز ئۇزارتىشقا بولىدۇ. بۇ مەنىدىن ئالغاندا، "ئالتۇندا قۇيۇلغان بانكىلار"نىڭ ئالىدىغان پايدىسى قوش كاپالەتكە ئېرىشىدۇ، دېگەن گەپ. بۇ ئەڭ دەسلەپكى پىلان يولغا قويۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي، ۋال ستىرىتتىكى دانىش بانكىلار نەق مالنى كېچىكتۈرۈپ تاپشۇرۇش توختامى، ئۇزاق مۇددەتلىك شەرتلىك سودا

كېلىشىمى، ئۇزاق مۇددەتلىك ئۆزگىرىشچان سودا كېلىشىمى، دېلتا كاپالەتلىك سودىسى ۋە تۇرلۈك قەرەللىك ھوقۇق كېلىشىمى قاتارلىق يېڭى-يېڭى ھاسىلىي مەھسۇلاتلارنى بازارغا سالدى.

ئالتۇنچىلار سېلىنما بانكىلىرىنىڭ دەي-دەيگە سېلىشى نەتىجىسىدە يۇقىرىقىدەك مىسلىسىز پۇل مۇئامىلە ھايانكەشلىكىگە بېشىچىلاپ كىرىپلا كەتتى. جۇملىدىن، ھەرقايسى ئەللەردىكى ئالتۇنچىلار ئەتىنىڭ-كىنى بۇگۈن خەجلۇېتىش كۆيىدا، يەنىە قات يەرنىڭ تەكتىدىكى ئالتۇن زاپىسىنى نۆۋەتتىكى بىرلىك مەھسۇلانقا ئاساسەن سۇندۇرۇپ ھېسابلاپ، ئالدىنئالا ساتتى. ئاۋستىرالىيەدىكى ئالتۇنچىلار ھەتتا كەلگۈسىدە ئىشلەپچىقىرىلىدىغان ئالتۇنلارنى يەتتە يىل بۇرۇن سېتىۋەتتى. غەربىي ئافرىقىغا جايلاشقان گانا جۇمھۇرىيىتىدىكى ئەڭ غوللۇق ئالتۇنچى Ashanti گولدمان ساچس گۇرۇھى ۋە 16 بانكىنىڭ ئەقىل كۆرسىتىشى بىلەن پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرىدىن جەمئىي 2500نى سېتىۋالدى. 1999-يىل 6-ئايغا كەلگەندە، مەزكۇر ئالتۇنچىنىڭ ئېھتىياتەن مۇلۇكلەر ھېسابىدىكى پۇل مۇئامىلە مۇلۇكلىرىنىڭ سوممىسى 290 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى. تەقرىزچىلەر بۇ خىل ئوقەتنى مۇنداق تەبىرلەشكەنىدى: "ئەينى زامانىدىكى ئالتۇنچىلارنى ئالتۇن چايقايدىغان زەرگەرلەر دېگەندىن كۆرە، ئالتۇن كانى ئېچىشنى شېپى كەلتۇرۇپ تۇرۇپ، خەتەرلىك پۇل مۇئامىلە ھايانكەشلىكى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان پايدىخورلار دېگەن تۇزۇك."

باررىك ئالتۇن شىركىتى شۇ زامانىدىكى ئالتۇنچىلارنىڭ "زىيانىنى يېيىشتۇرۇش ئىنقىلابى" دولقۇنىدا تاۋلانغان ئىسمى-جىسمىغا لايىق سەركە ئىدى. مەزكۇر شىركەتنىڭ زىيانىنى يېيىشتۇرۇش كۆلىمى خەتىرىنى تىزگىنلىگىلى بولىدىغان مۇۋاپىق دائىرىدىن ئاللىقاچان ھالقىپ كەتكەچكە، باررىكنىڭ شىركەت تاكتىكىسىنى "پۇل مۇئامىلە قىمار-ۋازلىقى" دېسەك ھەرگىز ئارتۇق كەتمەيدۇ. بۇ شىركەتنىڭ ھەددى-ھېسابسىز ئالتۇننى قورۇق قول سېتىش ھەرىكىتى كەسىپداشلار ئارا باھانى بىلىپ-بىلمەيلا بەس-بەستە چۇشۇرۇۋېتىش خاھىشىنى پەيدا قىلدى. نەتىجىدە بازار ئاخىرقى ھېسابتا ئۆزلۇكىدىن ۋەيران بولۇپ كەتتى. ئەمما مەزكۇر شىركەتنىڭ يىللىق مەلۇماتىدا، سېلىنمىچىلارنى سىستېمىلىق ئازدۇرۇش مەقسىتىدە، "زىيانىنى يېيىشتۇرۇش خۇسۇسىدىكى

مۇرەككەپ تاكتىكىلىرىمىز ئالتۇنلارنى بازار باھاسىدىن قىممەت ساتالىشىمىزغا ئىمكانىيەت يارىتتى" دېگەندەك لاپ گەپلەر ئوتتۇرىغا قويۇلدى. ئەمەلىيەتتە، مەركۇر شىركەت بازاردا ساتقان ئالتۇنلارنىڭ كۆپىنچىسى "ئالتۇندا قۇيۇلغان بانكىرلار" ئارقىلىق ھەرقايسى ئەللەرنىڭ مەركىزىي بانكىلىرىدىن تۆۋەن ئۆسۈمدە ئارىيەتكە ئېلىنغان ئالتۇنلار ئىدى. بۇ شىركەت ئاشۇ ئالتۇنلارنى بازاردا تۆكمە قىلىپ سېتىش ئارقىلىق ئېرىشكەن كىرىمگە ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ زامانىۋى سېتىۋالاتتى. ئاردىكى ئۆسۈم پەرقى كىرىمى ئاتالمىش "زىيانىنى يېيىشتۇرەلەيدىغان مۇرەككەپ پۇل مۇئامىلە قورالىرى"نىڭ ئاجايىپ ئۇنۇمىنى ئىشقا ئاشۇرالايدىغان ھەقىقىي مەنبە ئىدى. بۇ ھال ئاخىر بېرىپ تېپىك مالىيە ئالدامچىلىقىنى پەيدا قىلدى.

ئادەتتە، بىر نەچچە تەرەپنىڭ تەڭ كۈچ چېقىرىشى نەتىجىسىدە، ئالتۇننىڭ باھاسى ئۇزلۇكسىز چۈشۈشكە باشلايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ ھال ئىشتىراكچىلارنىڭ مەنپەئەتىگە ئۇيغۇن. ھالبۇكى، ئالتۇنچىلار ئالتۇننىڭ سېتىلىش باھاسىنى ئاللىبۇرۇن بېكىتىۋەتكەچكە، ئالتۇننىڭ باھاسى چۈشكەندە، ئۇلارنىڭ ھېسابىدىكى دەسمايىسىز ئالتۇن ھايانكەشلىكىگە سېلىنىدىغان خىلمۇ خىل "پۇل مۇئامىلە مۇلۇكلىرى"نىڭ قىممىتى ئۆسۈپ بارىدۇ. شۇنداق قىلىپ، ئالتۇنچىلار ئالتۇننى پاخاللاشتۇرغۇچىلارنىڭ شېرىكىگە ئايلىنىپ قالغانلىقىنى ئۇزلىرىمۇ بىلمەيلا قالىدۇ. ئەمەلىيەتتە، ئۇلار ساقالدىكى ئاشنى دەپ، كەلگۈسى مەنپەئەتتىن مەھرۇم قالىدۇ.

ئالتۇن مونوپوللۇقىغا قارشى تۇرۇش كومىتېتىنىڭ رەئىسى بىل مۇرفى ئالتۇننىڭ باھاسىغا بىرلىكتە ھۇجۇم قىلغان بۇ پەۋقۇلئاددە مەنپەئەت گۇرۇھىنى "ئالتۇن كارتېل" دەپ ئاتىغانىدى. بۇ گۇرۇھنىڭ يادرولۇق ئەزالىرى ج پ مورگان شىركىتى، ئەنگلىيە بانكىسى، گېرمانىيە بانكىسى، سىتى بانكىسى، گولدمان شىركىتى، خەلقئارا ھېسابات بانكىسى، ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقى ۋە ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياج بانكىسى قاتارلىقلاردىن تەركىپ تاپقان.

كۆچلۈك بازار ئېھتىياجى ئالتۇن باھاسىنى ئۇزلۇكسىز ئۆستۈرۈۋەتكەن چاغلاردا، مەركىزىي بانكا بۇاسىتە ئوتتۇرىغا چىقىپ، زور مىقداردىكى ئالتۇننى تاكى سېلىنمىچىلار قورقۇپ چېكىنگۈچە تۆكمە قىلىپ ساتىدۇ.

گىرېنسپان ئامبىرىكا ئاۋام پالاتاسى بانكا كومىتېتىنىڭ 1998-يىل 7-ئايدا چاقىرغان ئىسپات ئاڭلاش يىغىنىدا مۇنداق دېگەنىدى: "ئالتۇن زور مىقداردىكى پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى ئارقىلىق بازار سىرتىدا ئېلىپ-سېتىلىدىغان تاۋار بولغىنى ئۈچۈن، سېلىنمىچىلار ئالتۇن تەمىنات مىقدارىنى كونترول قىلىشقا ئامالسىز." باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، بۇ گىرېنسپاننىڭ زۆرۈر تېپىلسىلا ئالتۇن باھاسىنى پۈتۈنلەي مەركىزىي بانكا ئاتامانلىرى تىزگىنلەيدىغانلىقىنى ئېتىراپ قىلغانلىقى، ئەلۋەتتە.

1999-يىل 3-ئايدا كوسوۋو ئۇرۇشى پارتلىغاندىن كېيىن، ئەھۋالدا تۈيۇقسىز ئۆزگىرىش بولدى. جۇملىدىن، شىمالىي ئاتلانتىك ئەھدى تەشكىلاتىنىڭ ھاۋا ھۇجۇمى پەقەتلا كۆڭۈلدىكىدەك بولمىدى؛ ئالتۇندىكى خورىماس سېتىۋېلىش كۈچىنىڭ تۈرتكىسىدە ئالتۇن باھاسىنىڭ ئۆرلەش ئىمكانىيىتى زورىيىشقا باشلىدى. دېمەك، ئالتۇن باھاسى كونتروللۇقنى بۆسۈپ ئۆتۈپ ئۆسۈپ كەتكۈدەك بولسا، ئۇنداقتا ئالتۇندا قۇيۇلغان بانكىرلار بازاردىن يۇقىرى باھادا ئالتۇن سېتىۋېلىپ، ئۇنى مەركىزىي بانكا ئاتامانلىرىغا قايتۇرىدۇ. ئەگەر بازاردا ئۇنچىۋالا نۇرغۇن نەق ئالتۇن بولمىسا، ياكى ئەينى يىللىرى يەتتە قات يەرنىڭ تەكتىدىكى ئالتۇنلارنى رەنىگە قويغان ئالتۇنچىلار ۋەيران بولۇپ كەتسە ۋە ياكى يەرنىڭ ئاستىدا ئۇنچىۋالا نۇرغۇن ئالتۇن زاپىسى بولمىسا، دۇنياۋى بانكىرلار زىيان تارتىپلا قالماي، ھەتتا مەركىزىي بانكا ئاتامانلىرىنىڭ زېپاس ئالتۇن ھېسابىدىمۇ قىپقىزىل زىيان چىقىدۇ. ئەگەر پۇقرالار بۇ ئەھۋالنى ئۇقۇپ قالغۇدەك بولسا، دار ئاستىدا كاللىلار توپتەك يۇمۇلىماي قالمايدۇ. تاقەتسىزلەنگەن ئەنگلىيە بانكىسى ئاخىر 1999-يىل 5-ئاينىڭ 7-كۈنى مەيدانغا سەكرەپ چۈشتى. ناۋادا، ئۇ ئارقىلىق سېلىنمىچىلارنى چېكىنىدۇرۇپ، ئالتۇن باھاسىنى ئۆزلۈكسىز چۈشۈرگىلى بولسا، ھەممە خۇشاللىقتىن بۆكىنى ئاسمانغا ئاتىدۇ. ھەتتا، ئېھتىياتسىزلىقتىن چاندۇرۇپ قويۇلغان تەقدىرىمۇ، تىرىلمەس ھېسابتىكى ئالتۇنلار قولدىن چىقىرىۋېتىلسىلا، ۋاقتى كەلگەندە ئۆردەككە سۇ يۇقمىغاندەك يۇرۇۋەرگىلى بولىدۇ. "تىرىلمەس ھېسابتىكى ئالتۇن قولدىن چىقىرىۋېتىلسىلا، ئىش تامام-ۋەسسالام" دېگىنى مانا مۇشۇ. قىسقىسى، دەل مۇشۇ سەۋەبتىن مەركىزىي بانكا ئاتامانلىرى ساتقان ئالتۇنلارغا زادى كىمنىڭ خېرىدار ئىكەنلىكى سىر

پېتى تۇرۇۋاتىدۇ.

كوسوۋو ئۇرۇشى 1999-يىل 6-ئاينىڭ 10-كۈنى ئاياغلاشقان بولسىمۇ، ئەمما سوغۇق تەرگە چۆمگەن مەركىزي بانكا ئاتامانلىرى ئۇرۇشتا خېلىلا ھالسىرىغانلىقىنى كۆڭلىدە بىلدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، خەلقئارا ئالتۇن بازىرىدىكى سېلىنمىچىلار مەركىزي بانكا ئاتامانلىرىنىڭ ئالتۇن باھاسىنى ئالقىنىدا ئوينىتىۋاتقانلىقىغا نارازى ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى؛ دۇنيا ئەللىرىدىكى سىياسىيونلارمۇ ئالتۇن باھاسىغا دىققەت قىلىشقا باشلىدى. ئىشقىلىپ، ئىش چوڭىيىپ كېتىۋاتاتتى.

شۇنداق قىلىپ 1999-يىل 9-ئايغا كەلگەندە، ياۋروپادىكى مەركىزي بانكا ئاتامانلىرى ھەرقايسى ئەللەرنىڭ كەلگۈسى بەش يىلدا ساتىدىغان ياكى ئىجارىگە بېرىدىغان ئالتۇن ئومۇمىي مىقدارىغا چەك قويۇدىغانلىقى ھەققىدە "ۋاشىنگتون كېلىشىمى"نى ئىمزالىدى. بۇ خەۋەر تارقىتىلىپ بىر نەچچە سائەت ئۆتە-ئۆتمەيلا ئىجارىگە ئالىدىغان ئالتۇننىڭ ئۆسۈم نىسبىتى بىر پىرسەنتتىن بىراقلا توققۇز پىرسەنتكە چىقتى. نەتىجىدە دەسمايىسىز ئالتۇن سودىسى قىلىدىغان ئالتۇنچىلار بىلەن ئالتۇن ھايانكەشلىرىنىڭ خىلمۇ خىل پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى ئېغىر زىيانغا ئۇچراپ كەتتى.

قىسقىسى، ئالتۇن بازىرىدىكى 20 يىللىق كاساتچىلىق ئاخىرلىشىپ، تاۋار بازىرىنىڭ راۋرۇس جانلىنىدىغانلىقىدىن بېشارەتلەر بېرىلدى.

1999-يىلدىكى ئالتۇن فرونتىنىڭ ئىستراتېگىيەلىك بۇرۇلۇش نۇقتىسى مەزمۇن جەھەتتىن ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدىكى "ئىستالىنگراتنى قوغداش ئۇرۇشى"غا ئوخشايتتى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئالتۇن باھاسىنى بېسىش مۇددىئاسى ئالتۇن فرونتىدىكى تەشەببۇسكارلىقنى ئىككىنچىلەپ ئەسلىگە كەلتۈرەلمىدى. ئامېرىكا دوللىرى يېتەكچىلىكىدىكى مەغرىبي پۇل سىستېمىسى ئالتۇننىڭ كۈچلۈك قوددىرىتى ئالدىدا ئۆزلۈكسىز سۇلۇپ، ئاخىر بەربات بولدى.

ئەمما، دۇنياۋى بانكىرلار ئالتۇن باھاسىنى كونترول قىلىدىغان ئاساسلىق فرونتتىن باشقا، ئىككىنچى بىر فرونتنى ئاچتى. ئۇ بولسىمۇ جامائەت پىكرى ۋە ئىلىم فرونتى ئىدى. دۇنياۋى بانكىرلار ئاخىرقى ھېسابتا ئىقتىسادشۇناسلارنىڭ ئىدىيەسىنى سىستېمىلىق ئۆزگەرتىپ،

ئىلىم ساھەسىنىڭ دىققىتىنى قانداقتۇر دۇنيا ئىقتىسادىنىڭ مەشغۇلات ئەھلىيىتىدىن پۈتۈنلەي چەتنەسگەن ماتېماتىكىلىق فورمۇلالارغا قارىتىۋالدى. بۇنىڭ بىلەن ھازىرقى زامان ئىقتىسادشۇناسلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ئالتۇننىڭ رولىغا گۇمانىي نەزەردە قارايدىغان بولدى. شۇنداق قىلىپ، ھەممىنى ئالقىنىغا ئېلىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشكەن دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ خۇشاللىقتا ئاغزى قۇلىقىغا يەتتى.

قىسقىسى، كىشىلەر شۇنداق سوئاللارنى قويۇشتى: مەمۇرىي پۇلنىڭ نەرى يامان؟ 30 نەچچە يىلدىن بۇيان مەمۇرىي پۇل سىستېمىسىدا ياشاپ كەلدۇققۇ؟ ئىگىلىكىمىز ئوخشاشلا گۈللەندىغۇ؟

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى كومىتېتى نيۇيورك بانكىسى ۋە سىتى بانكىسىنىڭ مۇئاۋىن لېدىرى جون ئېكىست بۇ ھەقتە مۇنداق دېگەنىدى:

> بۇنداق پۇل سىستېمىسىدا، پۇل(تىللا) تېگىشىشكە خاس ئىنتىزام چەكلەش رولىنى يوقىتىدىغانلىقى ئۈچۈن، بىر دۆلەت يەنە بىر دۆلەتكە قىلىنىدىغان چىقىمنى قەمىتى كاپالەتلىك پۇلدا تۆلىمەسمۇ بولمۇيدۇ. چۈنكى، بىز نېفتىنى قانچىلىك بېسۋالسىمۇ سورىقى يوق قەغەز پۇلغا سېتىۋالمىز. ئىقتىسادشۇناسلار پۇقرانىڭ بايلىق تۇسىدە يىغقىلى بولىدىغان ئۆتۈملۈك پۇلغا تەشنا ئىكەنلىكىنى نەزەردىن ساقىت قىلىۋەتتى. ئەھلىيەتتە، ئۇلار ئالتۇننىڭ پۇللۇق سالاھىيىتىنى ئىنكار قىلىپ، ئالتۇننى قانداقتۇر قارىسىغلا پۇل سىستېمىسىدا ھېچقانداق ئورنى يوق قوغۇشۇن، سىنىكقا ئوخشاش ئادەتتىكى تاۋار، دەپ ھۆكۈم قىلىشتى؛ ھەتتا: "مالىيە مىنىسترلىقىنىڭ داۋاملىق ئالتۇن ساقلىشىنىڭ زۆرۈرىيىتى قالمىدى؛ شۇڭا ئۇنى بازاردا تۆكمە قىلىپ سېتىۋېتىشى كېرەك" دېگەن تەكلىپنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى. ئىشقىلىپ، ئالتۇن پۇل سىستېمىسىدىن چىقىرىۋېتىلگەنىدىن كېيىن، ئۇلارنىڭ قەغەز پۇلنىڭ قىممىتىنى خالىغانچە بېكىتىشىگە ئىمكانىيەت تۇغۇلدى. قىسقىسى، ئۇلار ھەيران قالارلىق سۈرئەتتە ئەبەدىي كۆپىيىپ بارىدىغان "IOU" ــ تىلخەت(قەرز ھۆججىتى)لەرنىڭ پۇل قىممىتىنى ساقلاشتا قانداق ئىقتىدار-كارامەتلەرگە ئىگە ئىكەنلىكىنى بىزگە ئېيتىپ بەرمىدى. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇلار ھەيران قالارلىق سۈرئەتتە كۆپىيىپ بېرىۋاتقان قەغەز پۇلنىڭ كۆنلەرنىڭ بىردە قەرز پۇل كىرىزىسىنى پەيدا قىلىدىغانلىقىنى خىيالىغمۇ كەلتۈرۈپ باقمىدى.
>
> كاينس بىلەن ملتون فرېدمان ــ جون لاۋنىڭ 20-ئەسىردىكى تەقلىدى.

قەغەز پۇلنى ئالتۇنغا تېگىشىشنىڭ پولاتتەك ئىنتىزاملىرىنى پىسەنتىگە ئالمايدىغان ئۇ كىشىلەر قەغەز پۇلنى قىممەن ئىقتىسادشۇناسلار ياكى سىياسىيونلارنىڭ تەپەككۇر ئەندىزىسىدىكى سۈرئەت بويىچە قەستەن كۆپلەپ بېسىپ تارقاتتى. ئۇلارنىڭ نەزەردە، ئاشۇ ۋاستە ئارقىلىق تەبىئىي قانۇنىيەتنى ئالداپ، يوق يەردىن بايلىق "يارىتىپ"، سوددىدىكى دەۋرىيلىكنى تۈگىتىش يولى بىلەن بارلىق پۇقرانىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىشى ۋە ئەبەدىي رونىق تېپىشىغا كاپالەتلىك قىلغىلى بولاتتى. بۇ ھال بىر قىسىم ئىقتىسادشۇناسلارنىڭ پەۋقۇلئاددە سىياسىي خاھىشىنىڭ ئېھتىياجىدىن چىقىش ئۇچۇن، ئەينى يىللاردىكى جون لاۋنىڭكىدەك پاراسەت بىلەن يانچۇقىدىن بىر سېنت خەجلىمەي تۇرۇپ، بازاردا خەتەرگە تەۋەككۈل قىلىش شەرتىدە پۇل، مالىيە، باج، سودا، مال باھاسى ۋە كىرىمگە مۇناسىۋەتلىك سىياسەت ـ تەدبىرلەرنى خالىغانچە بېكىتىدىغانلىقىدىن، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ بىزگە: "بۇ ــ سىلەر ئۇچۇن ئەڭ ياخشى تاللاش" دېمەكچى ئىكەنلىكىدىن بېشارەت ئىدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار ئاخىر ئىقتىسادىمىزنى "بىلىنەر ـ بىلىنمەس تەڭشىگەن" مۇ بولدى.

نۆۋەتتىكى ئىقتىسادشۇناسلارنىڭ كۆپىنچىسى دەل كاينسنىڭ شاگىرتلىرىدىن تەلىم ئالغانلار. مىسالەن، نوبېل مۇكاپاتى ساھىبى، «ئىقتىسادشۇناسلىق» دەيدىغان مەشھۇر دەرسلىكنىڭ مۇئەللىپى پائۇل سامۇئېلسونمۇ شۇلاردىن. ئۇ يازغان دەرسلىك پۈتۈنلەي ماتېماتىكىلىق فورمۇلا ۋە رەڭگارەڭ دىياگراممىلار بىلەن تولغان بولسىمۇ، ئەمما، ئوقۇغان كىشى ئاپتورنىڭ ئالتۇن ھەققىدىكى پىكىر ـ قاراشلىرىنىڭ تارىخىي چوڭقۇرلۇقتىن مەھرۇم، بەكلا يۈزەكى نەرسىلەر ئىكەنلىكىنى بايقايدۇ. قىسقىسى، پائۇل سامۇئېلسون ــ 20 ـ ئەسىر ئىلىم ساھەسىدىكى پۈل تارىخى تەتقىقاتىغا پۈتۈنلەي سەل قارىغان ياكى مەلۇم مۇددىئا ۋەجىدىن ئۇنى قەستەن تىلغا ئالمىغان ئىقتىسادشۇناسلارنىڭ تىپى.

پائۇل سامۇئېلسوننىڭ 1968 ـ يىلىدىن كېيىنكى قوش لىنىيەلىك ئالتۇن باھاسى تۈزۈمى ھەققىدىكى مەشھۇر تەقرىزىدە مۇنداق دېيىلىدۇ:

ئالتۇن خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىنىڭ تۈرتكىسىدە ئاخىر پۈتۈنلەي پۇل سىياقىغا كىردى. ئۇنىڭ باھاسى مىس، بۇغداي، كۆمۈش ياكى تۇزنىڭكىگە ئوخشاش پۈتۈنلەي تەمىنلەش بىلەن ئېھتىياج ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتكە ئاساسەن بېكىتىلىدۇ.

ئوتتۇرا شەرقتىكى بىرەر دۆلەت ئاتسى ئالتۇننىڭ ھەر ئونسىيەسىنى 55 ئامېرىكا

دوللىرىدىن ئېلىپ، 68 ئامېرىكا دوللىرىدىن ساتالىسا، ئارىدىن نۇرغۇن پايدا ئالالايدۇ. ئەمما، ھەر ئونسىيەسىنى 55 ئامېرىكا دوللىرىدىن سېتىۋالغان ئالتۇنلىرىنى 38.5 ئامېرىكا دوللىرى ھەتتا 33 ئامېرىكا دوللىرىدىن سېتىۋەتسە، ئۇ چاغدا ئۇ ئۇچىسىدىكى تونىدىنمۇ ئايرىلىپ قالىدۇ، دېگەن گەپ.

پائۇل ساموئېلسون ئالتۇن ئالمىدىس پۇل سىستېمىسىدىن چىقىرىۋېتىلسە، ئونىڭغا بولغان ئېھتىياجنىڭ زىبۇ-زىننەت سانائىتى بىلەنلا چەكلىنىدىغانلىقىغا شەكسىز ئىشەنگەنىدى. چۈنكى، 1971-يىل 8-ئاينىڭ 15-كۈنى نىكسون ئالتۇن تېگىشپ بېرىش كەسپىنى توختاتتى؛ بىرايتون سىستېمىسى بەربات بولغاندىن كېيىن، ئالتۇن پۇللۇق سالاھىيىتىنى يوقاتتى. بۇنداق ئەھۋالدا، يەنە كىمنىڭ ئالتۇنغا ھاجىتى چۈشسۇن؟ 1973-يىلغا كەلگەندە پىروفېسسور پائۇل ساموئېلسون يۇقىرىقىدەك ئۇلۇغۋار نەزەريەنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، 1972-يىلى ھەر ئونسىيەسى 75 ئامېرىكا دوللىرىدىن سېتىلغان ئالتۇنلارنىڭ 35 ئامېرىكا دوللىرىغا چۈشۈپ قالىدىغانلىقىنى جەزملىدى. ئەمما، ئارىدىن يەتتە يىل ئۆتكەندىن كېيىن ھەر ئونسىيە ئالتۇننىڭ باھاسى 850 ئامېرىكا دوللىرىغا چىقىپ كېتىۋىدى، پىروفېسسور پائۇل ساموئېلسوننىڭ ئېڭىكى چۈشۈپ قالغىلى تاس-تاماس قالدى.

ھەر نېمە بولسا بۇ پىروفېسسور ۋال ستىرىتتىكى ئېھتىياتەن فوند دىرېكتورلىرىدىن ئەمەسكەن. ناۋادا شۇنداق بولغان بولسا، ئۇنىڭ دوغا تىكىدىغىنى ئۇچىسىدىكى تونى بىلەنلا ئوگىمەسكەندۇق.

پەۋقۇلئاددە ئاگاھ سىگنالى: روتسچىلد ئالتۇنغا باھا قويۇش سىستېمىسىدىن چېكىنىپ چىقتى

ھەرقانداق زومىگەرلىكنىڭ مەنبەسى ۋە ئاداققى شەكلى ئاخىرقى ھېسابتا، باھانىڭ شەكىللىنىش جەريانىنى تىزگىنلەش ئارقىلىق ئۆزىگە پايدىلىق، ئۆزگىگە پايدىسىز بايلىق تەقسىماتى ئۇسۇلىنى ئىشقا ئاشۇرىدىغان باھا قويۇش ھوقۇقىدا ئىپادىلىنىدۇ. باھا قويۇش ھوقۇقىنى

تالىشىش كۈرىشى پادىشاھلىقنى تالاشقاندەك ھەم كەسكىن، ھەم ھىيلە-نەيرەڭگە تولغان بولىدۇ. باھا ئادەتتە باراۋەر، ئەركىن ۋە ئەقىلگە مۇۋاپىق بازار ھەرىكىتى داۋامىدا تەبىئىي شەكىللىنىدۇ. ئەمما، ئۇستۇنلۇككە ئىگە تەرەپ ئۆزىنىڭ مەنپەئەتىنى قوغداش كويىدا ھەرقانداق رەزىللىكتىن يانمايدۇ. قىسقىسى، بۇ ھال ئۇرۇشتىن قىلچە پەرقسىز، ئەلۋەتتە. ئومۇمەن، باھا مەسلىسىنى ئۇرۇش تەتقىقاتىغا خاس تەپەككۇر بىلەن ئانالىز قىلغاندىلا ئاندىن رېئاللىققا يېقىنلاشقىلى بولىدۇ. باھانى بېكىتىش، ئىنكار قىلىش، ئاستىن-ئۈستۈن قىلىۋېتىش ۋە چاڭگىلىغا ئېلىۋېلىش قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ــ ھەرقايسى تەرەپلەر ئارىسىدىكى تەكرار ۋە كەسكىن ئېلىشىشنىڭ مەھسۇلى. شۇڭا، ئادەم ئامىلىغا ئاساسلانماي تۇرۇپ، باھانىڭ شەكىللىنىش يوللىرىنى چۈشىنىش مۇمكىن ئەمەس.

باھا مەسلىسىنى ئۇرۇش تەتقىقاتىغا خاس تەپەككۇر بىلەن ئانالىز قىلغاندىلا ئاندىن رېئاللىققا يېقىنلاشقىلى بولىدۇ.

كىشىلەر ئادەتتە نېمە ئۈچۈن غوجايىن ئولتۇرۇۋېلىپ بۇيرۇق قىلسىلا، نۇرغۇن كىشىنىڭ ئۇنىڭغا "خوش غوجام" دەيدىغانلىقىنى ئۆزلىرىنىڭ كەچمىشلىرى ئاساسىدا ناھايىتى ئاسانلا چۈشىنەلەيدۇ. ئەمما، نېمە ئۈچۈن خوجايىننىڭ خوجايىنى ئاشۇ خوجايىن ئارقىلىق ئاۋام-پۇقرانى ۋاستىلىك باشقۇرالايدۇ؟ بۇنىڭ تېگىگە يەتمەك ئۈنچىۋالا ئاسان ئەمەس. شۇڭا، مۇشۇ ھوقۇق زەنجىرىگە يامىشىپ يۇقىرىغا ئۆرلىيەلەيدىغانلار بارا-بارا ئازىيىپ باردۇ. باھا قويۇش ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈشمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش. يەنە كېلىپ، بىرەر تاۋارنىڭ باھاسىنى كونترولالاش ھوقۇقى يۇقىرىدىن تۆۋەنگە يۆزلەنگەن ھەرىكەت ئارقىلىق ئىشقا ئاشىدۇ.

ئەمما، ئالتۇنغا كۆرە ئېيتقاندا، كىمىكى دۇنيادىكى چوڭ-چوڭ ئالتۇن سودىگەرلىرىنى كونترولىغا ئېلىۋالالسا، ئالتۇن باھاسىمۇ شۇنىڭ دېگىنى بويىچە بولىدۇ. بۇ يەردىكى "كونترولىغا ئېلىۋېلىش" ئالتۇن سودىگەرلىرىنىڭ مەنپەئەتىنىڭ تۈرتكىسى ياكى سۈر-ھەيۋىنىڭ مەجبۇرلىشى بىلەن يۇقىرىدىكى ھوقۇقدارلار تەبىقىسىنىڭ ھەيدەكچىلىكىگە ئۆزلۈكسىدىن ياكى مەجبۇرەن بويسۇنۇشىنى كۆرسىتىدۇ.

روتسچىلد جەمەتىنىڭ ئالتۇنغا باھا قويۇش ھوقۇقىغا ئېرىشكىنىگە 1815-يىلدىكى ناپالېئون ئۇرۇشىدىن باشلاپ ھېسابلىغاندا 200 يىل

بولاي دېدى. ھازىرقى ئالتۇنغا باھا قويۇش تۈزۈلمىسى 1919-يىل 9-ئاينىڭ 12-كۈنى تۇرغۇزۇلغان بولۇپ، ئۇ چاغدا چوڭ مالىيە گۇرۇھلىرىنىڭ ۋەكىللىرىدىن بەش كىشى روتسچىلد جەمەتى بانكىسىغا يىغىلىپ، ئالتۇننىڭ ئەڭ تۆۋەن باھاسىنى 4.189 پۇند ئىستېرلىڭ(4 پۇند ئىستېرلىڭ 18 شىللىڭ 9 پېنس = 7.5 ئامېرىكا دوللىرى) قىلىپ بېكىتكەنىدى. 1968-يىلدىن باشلاپ ئالتۇن باھاسىنىڭ ھېسابات بىرلىكى ئامېرىكا دوللىرىغا ئۆزگەرتىلگەن بولسىمۇ، ئەمما مەشغۇلات ئەندىزىسى ئاساسەن ئۆزگەرمىدى. تۇنجى قېتىملىق ئالتۇنغا باھا قويۇش يىغىلىشىغا روتسچىلد جەمەتىدىن باشقا،Mocatta & Goldsmid شىركىتى، Pixley & Abell شىركىتى، سامۇئېل مونتاگۇ شىركىتى (Samuel Montagu & Co)، Sharps Wilkins شىركىتى قاتارلىقلار ئىشتىراك قىلغانىدى. روتسچىلد جەمەنى كېيىنچە بۇ گۇرۇپپىغا رەئىس ۋە مۇقىم تەشكىللىگۈچى بولدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، بۇ بەش ۋەكىل روتسچىلد بانكىسىدا كۈنىگە ئىككى قېتىم ئۇچرىشىپ، نەق ئالتۇننىڭ باھاسىنى مۇزاكىرىلىشىدىغان بولدى. بۇنىڭدا، رەئىس دەسلەپكى باھانى ئوتتۇرىغا قويياتتى. بۇ باھا دەرھال تىجارەت زالى خادىملىرىغا تېلېفوندا يەتكۈزۈلەتتى، ئاندىن رەئىس كىمنىڭ 400 ئونسىيەلىك ئۆلچەملىك ئالتۇنىدىن قانچىلىك ئالغان(ياكى ساتقان)لىقىنى سۇرۇشتۇرۇپ ئېنىقلىغاندىن كېيىن، ئىككى تەرەپ قويغان باھا بىلەن پۇتۇشكەن باھاغا ئاساسەن، ئالتۇننىڭ ئاخىرقى باھاسىنى بېكىتەتتى.

بۇ ئۇسۇل تاكى 2004-يىلغىچە قوللىنىلدى.

2004-يىل 4-ئاينىڭ 14-كۈنى روتسچىلد جەمەتى ئالتۇنغا باھا قويۇش سىستېمىسىدىن چېكىنىپ چىقىدىغانلىقىنى تۇيۇقسىز جاكارلىۋىدى، بۇ شۇم خەۋەر پۈتۈن دۇنيادىكى سېلىنمىچىلارنى زىلزىلىگە سېلىۋەتتى. داۋىد روتسچىلد ئەينى چاغدا بۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك ئىزاھ بەرگەنىدى: "لوندون تاۋار(ئالتۇنمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) بازىرىدا قىلىدىغان كىرىمىمىز بەش يىلدىن بېرى ئومۇمىي كىرىمىنىڭ بىر پىرسەنتىگىمۇ يەتمەي قالدى. ئىستراتېگىيە نۇقتىسىدىن ئانالىز قىلىپ باقساق، ئالتۇن سودىسى يادرولۇق كەسىپىمىزمۇ ئەمەسكەن. شۇڭا، بۇ بازاردىن چېكىنىپ چىقىپ كېتىشنى قارارلىدۇق."

ئەنگلىيەدە چىقىدىغان «پۇل مۇئامىلە دەۋرى» گېزىتى 4-ئاينىڭ

16-كۈنىدىكى بىر پارچە ماقالىسىدە يۇقىرىقى پىكىرگە مۇنداق جور بولدى: "گويا كاينس ئېيتقانىدەك، ۋەھشىيلىكنىڭ يالدامىسى بولمىش ئالتۇن ئاخىر تارىخنىڭ چاك-توزاڭلىرى ئارىسىدا قالدى. ئالتۇنغا جېنىنىڭ بارچە چاپلاشقان فىرانسىيە بانكىسىمۇ ئالتۇن زاپىسى ئۈستىدە قايتا ئويلىنىپ بېقىش تەرىپىگە ئۆتتى. قىسقىسى، سېلىنمىچىلارنى جەلپ قىلىپ كېلىۋاتقان ئالتۇننىڭ ئۆپكىسى توڭەپ كارنىيى قالدى."

"تېزىنى باسسا مېزى چىقىپتۇ" دېگەندەك، كۈموش بازىرىنىڭ غوجىئاكىسى ئامېرىكا خەلقئارا گۇرۇھىمۇ شۇ يىلى 6-ئاينىڭ 1-كۈنى كۈموشكە باھا قويۇش سىستېمىسىدىن چىكىنىپ چىقىپ، ئادەتتىكى بازارچىغا ئايلانغانلىقىنى جاكارلىدى.

بۇ ئىككى ئىش بارا-بارا ئالەم-جاھانغا ئاشكارىلاندى.

ئەجەبا روتسچىلد جەمەتىنىڭ راستىنلا ئالتۇندىن رايى يېنىپ كەتكەنمىدۇ؟ ناۋادا شۇنداق بولسا، نېمىشقا ئالتۇن باھاسى تارىخىكى ئەڭ تۆۋەن چەككە چۈشۈپ قالغان 1999-يىلى چېكىنمەي، ئالتۇن بىلەن كۈموش تازا دەۋر سۈرۈۋاتقان 2004-يىلى چېكىنىپ چىقىدۇ؟

بۇنىڭ يەنە بىر ئېھتىماللىقى شۇكى، ئالتۇن بىلەن كۈموشنىڭ باھاسى كۈنلەرنىڭ بىرىدە ھامان تىزگىنسىز قالىدۇ. دېمەك، ئالتۇن بىلەن كۈموشكە باھا قويۇشتىكى ھىيلە-مىكىرلەر ئاشكارىلىنىپلا قالسا، باھانى ئالقىنىدا چۆرگىلەتكۈچى دۇنيا ئەھلىنىڭ دۈشمىنىگە ئايلىنىدۇ، دېگەن گەپ. شۇڭا، ئالتۇن بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى بالدۇرراق ئۈزۈپ تاشلىغاندا، ئالىمادىس 10 يىلدىن كېيىن ئالتۇن بىلەن كۈموش باھاسىدا مەسىلە كۆرۈلۈپ قالسا، ئۇنى ھېچكىم روتسچىلد جەمەتىدىن كۆرمەيدۇ.

ئەمما، شۇنىمۇ ئۇنتۇپ قالمىغۇلۇقكى، روتسچىلد جەمەتى ئىلگىرىلا ئەمەس، ھازىرمۇ دۇنيادىكى تەشكىللىنىشى ئەڭ پۇختا، ئۇنۇمى ئەڭ يۇقىرى ئىستراتېگىيەلىك ئاخبارات تورىنىڭ ئىگىسى بولغىنى ئۈچۈن، ئادەتتە ئاسان ئېرىشكىلى بولمايدىغان ئۇچۇر بايلىقى شۇلارنىڭ قولىدا. دېمەك، بېشارەتچىلەرگە خاس ئالدىن كۆرەرلىك، ھەددى-ھېسابسىز پۇل مۇئامىلە بايلىقى، ئۇچۇر توپلاش ۋە ئۇنى ئانالىز قىلىش ماھارىتى روتسچىلد جەمەتىنى دۇنيانىڭ تەقدىرىنى 200 يىل ئالقىنىدا ئويناتقۇدەك قىلدى.

قىسقىسى، روتسچىلد جەمەتىنىڭ مىڭبىر جاپادا 200 نەچچە يىل

شۇغۇللانغان يادرولۇق كەسىپىدىن ۋاز كەچكەنلىكىنى تۇيۇقسىز جاكارلىغانلىقىغا ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمەيدۇ، ئەلۋەتتە.

ئامېرىكا دوللىرى كۆپۈك ئىگىلىكىنىڭ جان تومۇرى

يېقىندىن بۇيان، دۇنيادا نېفىتنىڭ باھاسى شىددەت بىلەن ئۆسۈپ كېتىۋاتىدى، لوندون - ۋال ستىرىت سەرخىللىرى بىردەك: "بۇ دېگەن جۇڭگونىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتى تېرىغان بالا - قازا" دەپ قارىدى. ئەمما، بۇ دۇنيا ئەھلىنىڭ جۇڭگوغا بولغان نارازىلىقىنى قوزغاش ئارقىلىق، نېفىت باھاسىنىڭ ئەسلىدە ئامېرىكا دوللىرىنى جانلاندۇرۇش مۇددىئاسىدا ئۆستۈرۈۋېتىلگەنلىكىدىن ئىبارەت پاكىتنى يوشۇرۇش ئۈچۈن توقۇپ چىقىرىلغان گەپ، ئەلۋەتتە. ئۇلار 1973 - يىلمۇ ئامېرىكا دوللىرىنى جانلاندۇرۇش مەقسىتىدە، نېفىت باھاسىنى 400 پىرسەنت ئۆستۈرۈۋېتىپ، ئۇنى ئوتتۇرا شەرق ئەللىرىگە: "نېفىت ئېكسپورتىنى چەكلىگەچكە باھا ئۆرلەپ كەتتى" دەپ ئارتىپ قويغانىدى.

ئەمدىچۇ؟ ئامېرىكا دوللىرىنىڭ توسقۇنسىز پاخاللىشىشى ئوتتۇرا شەرق يادرو مەسىلىسىنى ھەش - پەش دېگۈچە جىددىيلەشتۈرۈۋېتىدۇ. جۇملىدىن، ئىران ئۇرۇشى ئاخىر پارتلاپ، ئىسرائىلىيەمۇ، ئامېرىكىمۇ تەڭلا ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. بۇنىڭ بىلەن غەرەپكە كەلگەن ئىرانلىقلار ھورمۇز قولتۇقىنى سۇ مىناسى ياكى باشقۇرۇلما سىنارەتتە قامال قىلىپ، نېفىت تۇرۇبىلىرىنىڭ ئۈچتىن ئىككىسىنى ئۈزۈپ تاشلايدۇ. بۇنىڭ بىلەن نېفىت باھاسى 100 ئامېرىكا دوللىرىغا چىقىدۇ - دە، دۇنيانىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا بولغان ئېھتىياجى ھەسسىلەپ ئاشىدۇ. شۇنداق قىلىپ، توقۇناق بالانىڭ ھەممىسىگە ئىران قالىدۇ. ئەمما، لوندۇن ۋە ۋال ستىرىت سەرخىللىرى ئۈچۈن ئېيتقاندا، دۇنيا ئەھلىنى ئامېرىكا دوللىرىدىن گۇمانلاندۇرۇپ قويمىسىلا، شۇنىڭ ئۆزى كۇپايە.

20 - ئەسىرنىڭ 70 - يىللىرى ئالتۇن "مىرزىقاماق"قا بەنت قىلىنغاندىن باشلاپ، دۇنيا ئاكسىيە بازىرى بىلەن تۇرکۇملۇك تاۋارلار بازىرىدا بىر - بىرىگە قارىمۇ قارشى ۋەزىيەت شەكىللەندى. جۇملىدىن،

تۈركۈملۈك تاۋارلار بازىرى ئاجايىپ قىزغىن 70 ـ يىللاردا، ئاكسىيە بازىرى تويتوغرا ئون يىل كاساتلاشتى. 80 ـ يىللارنىڭ دەسلىپىدىكى 18 يىلدا ئاكسىيە بازىرى ناھايىتى گۈللەندىيۇ، ئەمما تۈركۈملۈك تاۋارلار بازىرى خارابلىشىپ كەتتى. ھالبۇكى، 2001 ـ يىلدىن باشلاپ، تۈركۈملۈك تاۋارلار بازىردا گۈللەپ ياشناش ۋەزىيىتى بارلىققا كەلدى؛ شۇنىڭدەك، پاي چېكى بازىرى، زايوم بازىرى، ئۆي ـ مۇلۈك بازىرى ۋە پۇل مۇئامىلە ھاسىلي مەھسۇلاتلىرى بازىرى قاتارلىقلارمۇ ماس قەدەمدە ئۇچقاندەك راۋاجلاندى. بۇ قارىماققا ئامېرىكا دوللىرى ھېسابىدىكى مۇلۈكلەرنىڭ قىممىتى ئاشقاندەك كۆرۈنگىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە قەرزلىك ئامېرىكا دوللىرىنىڭ دەھشەتلىك يامرىشى پەيدا قىلغان ھالەت ئىدى. يەنە كېلىپ، بۇ قەرزلەرنىڭ ھەممىسىگە ئۆسۈم تۆلەيدىغان گەپ. ئۆسۈمگە ئۆسۈم قونۇپ توختاۋسىز كۆپىيىپ بارىدىغان بۇ قەرزدارلىقنىڭ مۇقەررەر ئاقىۋىتىنى شۇنداق ئوخشىتىش مۇمكىن: تۈركۈملۈك تاۋارلار بازىرى ياكى ئاكسىيە بازىرىدا ئوشۇقچە ئامېرىكا دوللىرىنى ھەزىم قىلىشقا ئاتالغان "ئىدىش"تىن پەقەت بىرلا بار ئىدى. مانا ھازىر "ئىدىش"لارنىڭ ھەممىسىگە كەلكۈندەك يامرىغان ئامېرىكا دوللىرى توشۇپ كەتتى؛ ھەتتا "ئىدىش"نىڭ ئاغزىدىن سىرتقا قاراپ سىرغىشقا باشلىدى.

خوش، ئاشۇ كەلكۈن مىسال ئامېرىكا دوللىرى سىغقۇدەك يوغان ئىدىشنى نەدىن تاپقۇلۇق؟ شۇڭا ژال ستىرېت دانىشلىرى پۇل مۇئامىلە ھاسىلي مەھسۇلاتلىرى بازىرىنىڭ سىغىمىنى چەكسىز كېڭەيتىش ھەققىدە يەنە ئىزدىنىشكە باشلىدى. جۇملىدىن، ئۇلار كۇرمىكلىغان "يېڭى مەھسۇلات"لارنى بازارغا سېلىپ، پۇل، زايوم، تاۋار، پاي چېكى باھا كۆرسەتكۈچى، كىرېدىت ۋە ئۆسۈم نىسبىتى قاتارلىق جەھەتلەردە كاللا قاتۇرۇپلا قالماي، كىلىماتنى دوغا تىكىشتىن ئىبارەت يېڭى بىر ئويۇننى كۆتۈرۈپ چىقتى. چۈنكى، نەزەرىيە جەھەتتىن ئالغاندا ئۇلار كەلگۈسى بىر يىل ئىچىدىكى ھەربىر كۈنگە ئامېرىكا دوللىرى ئارقىلىق "ياخشى" ياكى "يامان" دەپ ئەن سالغاندىن كېيىن، ئۇلارنى بازاردا ساتالايدۇ؛ شۇنداقلا، دۇنيانىڭ كەلگۈسى 100 يىلدىكى ھەر بىر كۈن، ھەربىر سائەت، ھەتتا ھەربىر مىنۇتتا يۈز بېرىدىغان زىلزىلە، ژولقان، كەلكۈن، قۇرغاقچىلىق، قۇرت ئاپىتى، زۇكام، قاتناش ۋەقەسى، توي ـ تۆكۈن، ئۆلۈم ـ يېتىم قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىنى "پۇل مۇئامىلە ھاسىلي مەھسۇلاتلىرى"غا

ئايلاندۇرۇپ، بازاردا ئاشكارا سۇ قىلىدۇ. بۇ مەنىدىن ئالغاندا، "پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى بازىرى" راستىنلا چەكسىز. بۇ سەپسەتە ئادەمگە ئىنتېرنېت تورى پاخالىلىقى چەكتىن ئاشقان 1999-يىلنى ئەسلىتىدۇ. ۋال ستريت ئانالىزچىلىرى شۇ چاغدا يەر شارىدىكى ھەربىر زەررىچىگە بىردىن ئىنتېرنېت ئادرېسى(IP) تەقسىملەشكە بولىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويۇشقانىدى. ئۇلارنىڭ جەددى-جەمەتىمۇ ئۆز ۋاقتىدىكى ئىقتىسادىي كاساتچىلىق ۋەجىدىن دۇنيادىكى شۇنچىۋالا نۇرغۇن پۇلنى مەبلەغ سالغۇدەك ئورۇن يوق قايغۇرۇپ يۈرگەن چاغلاردا، بەزىلەر مىسىر فىرئەۋنى مۇسا ئەلەيھىسسالام بىلەن يەھۇدىلارنى سۈر-توقاي قىلغاندا، زادى قانچىلىك جاۋاھىراتنىڭ دېڭىز تەكتىدە قالغانلىقىنى ئېنىقلاپ چىقىش ئۈچۈن، قىزىل دېڭىزنىڭ سۈيىنى تارتىۋېتىش تەكلىپىنى بەرگەنىدى.

قىسقىسى، كىشىلەر ئاشۇنداق قىزىقچىلىقتا ھوش-كاللىسىنى يوقىتايلا دەپ قالغان پەيتلەردە، پۇل مۇئامىلە بوھرانى يېقىنلاپ قالدى.

ئۇزاق زامانلاردىن بېرى سىستېمىلىق خۇنۇكلەشتۇرۇلگەن "ۋەھىمىلىكنىڭ يالدامىسى" بولمىش ئالتۇن "پۇللار ئەركىسى"لىك سالاھىيىتى بىلەن گويا جەبىر-جاپانى يەتكۈچە تارتقان دانىشلاردەك، ئەتراپقا تەمكىنلىك بىلەن سوغۇق نەزەر تاشلىدى. مەرتىنىڭ تەڭدىشى بولماس! "ساختا پۇللار شاھى" ھاقارەتلەش دەمدۇ، مەسخىرە قىلىش دەمدۇ، بېسىش دەمدۇ، قارغاش دەمدۇ، سېستىش دەمدۇ ... ئىشقىلىپ قولىدىن كېلىدىغانلىكى ھۇنەرلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئىشقا سېلىپ باققان بولسىمۇ، ئالتۇننىڭ يارقىن جۇلاسىنى ئۆچۈرەلمىدى؛ ئەكسىچە، "قۇدرەتلىك ئامېرىكا دوللىرى" ئاللىبۇرۇن كۇچ-مادارىدىن كەتتى.

كىشىلەر بۇنىڭدىن ئىشىنىڭ ئوجۇر-بوجۇرىنى ئازدۇر-كۆپتۇر بىلدى.

ئەمەلىيەتتە، جۇڭگولۇقلار ــ ئەزەلدىنلا ھەقىقىي بايلىقنىڭ قەدرىنى بىلىدىغان كىشىلەر. مىسالەن، جۇڭگولۇقلار پۇلغا مۇناسىۋەتلىك ئىش-پائالىيەتلەرنى "ئالتۇن" دېگەن مەنىدىكى "金" خېتىنى قوشۇپ، "融金" دەپ، بايلىق ساقلايدىغان سورۇننى "كۇيۇش" دېگەن مەنىدىكى "银" خېتىنى قوشۇپ "银行" دەپ ئاتايدۇ؛ "تىرناقتا توختىغۇدەك جىڭ مال" دېگەن گەپنى "真金白银" دەپمۇ ئاتايدۇ. جاھان ئەھلى قەرزلىك پۇلنىڭ ماھىيەتتە قۇرۇق ۋەدە يانداشتۇرۇلغان تىلخەت، ئامېرىكا دوللىرى

ھېسابىدىكى مال-مۈلۈكلەرنىڭ قانداقتۇر "ھەددىدىن زىيادە مۇبالىغىلەشتۈرۈۋېتىلگەن قۇرۇق تىلخەت" بىلەن "مال-مۈلۈك ھەققىدىكى مۆھلەتسىز ۋەدە"نىڭ بىرىكمىسى ئىكەنلىكىنى، قەرزنىڭ تۆلىمىگە بېرىلىدىغان ئۇنداق تىلخەتلەرنىڭ ئەبەدىي توختاۋسىز پاخالىلىشىپ بارىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ پاخالىلىشىش سۈرئىتىنىڭ ئۇنى بېسىپ تارقاتقۇچىلاردىكى نەپسانىيەتچىلىككە باغلىق بولىدىغانلىقىنى يەنە بىر قېتىم تونۇپ يەتتى. پۇل مۇئامىلىنىڭ ئەلمىساپتىن قىلچە خەۋىرى يوق ئاددىي پۇقرالارمۇ، ئۆزلىرىنىڭ بۇ ئاستە سېزىمى ۋە يوقنىڭ ئورنىدىكى بىلىمىگە ئاساسەن، قان-تەر بەدىلىگە تاپقان بايلىقىنى "نوھ ئەلەيھىسسالامنىڭ كېمىسىگە سېلىپ" يەنى، ئالتۇن-كۈمۈشكە ئايلانىدۇرۇپ ساقلاشنى ئويدان بىلىدۇ. قىسقىسى، چىش-تىرقىنىغىچە پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى بىلەن قوراللانغان دۇنياۋى بانكىرلار "خەلق ئۇرۇشىنىڭ دولقۇنلىرى"غا ھامان غەرق بولىدۇ.

توختاۋسىز ئۆرلەيدىغان ئالتۇن باھاسى ئامېرىكا ئۇزاق مۇددەتلىك قەرزنىڭ ئۆسۈم نىسبىتىنىمۇ رەھىمسىزلەرچە ئۆستۈرۈۋېتىدۇ. ھالبۇكى، دۇنياۋى بانكىرلار ئۇزاق مۇددەتلىك قەرز پۇل ئۆسۈم نىسبىتىنى بىر خىل سەۋىيەدە ساقلاش ئۈچۈن، پۇل مۇئامىلە بازىرىغا نەچچە ئون تىرىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق "ئۆسۈم نىسبىتى سۇغۇرتا توختامى"نى تۆكمە قىلىۋەتكەن. مۇبادا ئالتۇن باھاسى ئۇزاق مۇددەتلىك قەرز پۇل ئۆسۈم نىسبىتىنى مەجبۇرىي ئۆرلىتىۋەتكۈدەك بولسا، دۇنياۋى بانكىرلار ئاچكۆز-لۇكى ۋەجىدىن ئەۋج ئالغان خەتەر ئىچىگە غەرق بولۇپ كېتىدۇ.

ئالتۇن باھاسى ئۇزلۇكسىز ئۆسۈپ كېتىش سەۋەبلىك ھەممىدىن بۇرۇن ۋەيران بولىدىغىنى — پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى بازىرىنىڭ تۇغۇندىسى بولمىش ئۆسۈم نىسبىتى قەرەلىنى يەڭگۈشلەشتىن ھاسىل بولغان 74 تىرىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق غايەت زور ئىقتىسادىي كۆپۈك. بۇ پەقەت ئامېرىكا سودا بانكىلىرى ئەنگە ئالدۇرغان سانلىق مەلۇماتلا، خالاس. بۇنىڭ بىلەن ئۆز مەبلىغى پەقەت 3.5 پىرسەنتنىلا ئىگىلەيدىغان ھۆكۈمەتنىڭ پەۋقۇلئاددە ئىجازىتىگە نائىل ئاپپاراتلارنىڭ ئەھۋالى قىل ئۈستىدە قالىدۇ. ئالتۇننىڭ باھا ھۇجۇمى شۇ قەدەر شىدەتلىك كېلىدىغانلىقى ئۈچۈن، زايوم ئۆسۈمىدىكى داۋالغۇش ھەددىدىن زىيادە كۈچىيىپ ۋە مەركەزلىشىپ كېتىپ، ئالدى بىلەن ھۆكۈمەتنىڭ

پەۋقۇلئاددە ئىجازىتىگە نائىل ئاپپاراتلارنىڭ ئېھتىياتەن ئۆسۈم نىسبىتى توسقىنى ھەممىدىن بۇرۇن بۇزۇپ تاشلايدۇ. بۇنىڭ بىلەن ھۆكۈمەتنىڭ پەۋقۇلئاددە ئىجازىتىگە نائىل ئاپپاراتلارنىڭ سوممىسى 4 تىرىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىدىغان قىسقا مۇددەتلىك زايومللىرى بىر نەچچە كۈن، ھەتتا بىر نەچچە سائەتكە قالماي پالەچلىنىدۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ قىيىن كۈندە قالغان مورگان چاسي بانكىسى پۇل مۇئامىلە ھاسىلي مەھسۇلاتلىرى بازىرى ۋە ئالتۇن ھاسىلي مەھسۇلاتلىرى بازىرىنىڭ زومىگەر غوجىئاكسىلىق سالاھىيىتى بىلەن، ئالتۇن باھاسى ۋە ئۇزاق مۇددەتلىك ئۆسۈم نىسبىتىنى بېسىش ئۈچۈن تىركىشىدۇ.

ھەممىدىن بۇرۇن بەربات بولغان پۇل مۇئامىلە ھاسىلي مەھسۇلاتلىرى بازىرى ئوبوروتچان مەبلەغلەرنىڭ مىسلىسىز ۋەھىمىسى ئىچىدە قالىدۇ. ئالاقزادە بولۇپ كەتكەن دۇنياۋى سېلىنمىچىلار قولدىكى خىلمۇ خىل "سۈغۇرتا توختاملىرى"نى ئېلىشىغا سېتىپ نەقلەشتۇرۇ-ۋېلىش كويىغا چۈشىدۇ. ئەمما، بۇ ھاسىلي مەھسۇلاتلارنى يېتىلدۇرگەن پۇل، زايوم، تاۋار، نېفىت ۋە پاي چېكى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى بىرلا ۋاقىتتا گويا توك سوققاندەك زەربىگە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭ بىلەن، خەلقئارا پۇل مۇئامىلە بازىرىدا تېخىمۇ كۆچلۈك ئوبوروتچان مەبلەغ ئالاقزادىلىكى پەيدا بولىدۇ. ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى ئاللىبۇرۇن تۈگىشىپ بولغان پۇل مۇئامىلە بازىرىنى قۇتقۇزۇۋېلىش كويىدا، ئامېرىكا دوللىرىنى گويا تۇغاننى بۆسكەن كەلكۈندەك بولۇشىغا بېسىپ تارقىتىدۇ. كۆپەيتىپ تارقىتىلغان نەچچە ئون تىرىليون ئامېرىكا دوللىرى دۇنيا مىقياسىدىكى ئىقتىسادي سىستېمىلارغا خۇددى دېڭىز تاشقىنىدەك يامراپ، دۇنيا ئىقتىسادىنى مالىمان قىلىۋېتىدۇ.

دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ئالتۇننى پۇل سىستېمىسىدىن ھەيدەپ چىقارغىنىغا ئەمدىلا 30 يىل بولغان بولسىمۇ، ئەمما ئامېرىكا دۇنيادىكى ئامانەت پۇلنىڭ 80 پىرسەنتىنى نېسىغا خورىتىپ بولدى. ھالا بۇگۈنگە كەلگەندە ئامېرىكىلىقلار ھەر كۈنى ھەرقايسى ئەل خەلقلىرىنىڭ 2 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق ئامانەت پۇلىنى گويا قان شورىغاندەك يالمىمسا، ئامېرىكىدىن ئىبارەت بۇ "ئىقتىسادنىڭ مەڭگۈلۈك تۇرتكىسى"نى داۋاملىق ھەركەتلەندۈرەلمەيدىغان ھالغا يەتتى. ئامېرىكا ئالغان قەرز پۇلنىڭ دىرى بىلەن ئۆسۈمىنىڭ ئېشىش سۈرئىتى دۇنيا ئىقتىسادىنىڭ ئېشىش

سۈرئىتىدىن ئاللىبۇرۇن ھالقىپ كەتتى. ئومۇمەن، بارلىق ئەللەرنىڭ "تىرناقتا توختىغۇدەك جىڭ مېلى" بولمىش ئېشىنچە ئامانەت پۇللىرى قۇرۇقدالغان كۈنى ــ دۇنيا پۇل مۇئامىلىسىنىڭ ئۆزۈل-كېسىل بىتچىت بولىدىغان كۈنى. قىسقىسى، ئەمدى جاۋاب ئىزدەيدىغىنىمىز "ئاشۇ كۈن كېلەرمۇ؟" دېگەن سوئال ئەمەس، بەلكى "قاچان، قانداق ھالەتتە كېلەر؟" دېگەن سوئال.

گېگانت مەخلۇققا ئوخشايدىغان ئامېرىكا دوللىرى كۆپۈك ئىگىلىكى سىستېمىسىنىڭ جان تومۇرى "ئىشەنچ" كەلىمىسىدە. ھالبۇكى، ئۇنى ئەرەخىتەن-پەرەخىتەن قىلالايدىغىنى ــ ئالتۇننىڭ "بارماق گۈمپىسى" ئەلۋەتتە.

بارلىق ئەللەرنىڭ "تىرناقتا توختىغۇدەك جىڭ مېلى" بولمىش ئېشىنچە ئامانەت پۇللىرى قۇرۇقدالغان كۈنى ــ دۇنيا پۇل مۇئامىلىسىنىڭ ئۆزۈل-كېسىل بىتچىت بولىدىغان كۈنى. قىسقىسى، ئەمدى جاۋاب ئىزدەيدىغىنىمىز "ئاشۇ كۈن كېلەرمۇ؟" دېگەن سوئال ئەمەس، بەلكى "قاچان، قانداق ھالەتتە كېلەر؟" دېگەن سوئال.

خۇلاسە كالام

☜ دۇنياۋى بانكىرلار قىسمەن ئېھتىيات فوندى تۇزۇمى ئارقىلىق ھازىرقى زامان پۇل مۇئامىلە دۇنياسىنى مونوپول قىلىپ، ھۆكۈمەتنى پۇل تارقىتىش ساھەسىدىن قوغلاپ چىقىرىپ، كۈمۈش دوللارنى ئۇزۇل-كېسىل بىكار قىلىپ، ئالتۇن بىلەن ئامېرىكا دوللىرى ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنى ئۇزۇپ تاشلىدى.

☜ قىسمەن ئېھتىيات فوندى تۇزۇمى بىلەن قەرزلىك پۇل سىستېمىسى — ئۇزاق مۇددەتلىك پۇل پاخاللىقىنى پەيدا قىلدىغان باش جىنايەتچى. ئامېرىكا قەرزلىك پۇل تۇزۇمى شارائىتىدا زايوم، شىركەت ۋە خۇسۇسىيلاردىن ئالغان قەرزىنى ئەبەدىي ئۇزۇپ بولالمايدۇ. چۈنكى، ئامېرىكا قەرزدارلىقتىن قۇتۇلغان كۈنى ئامېرىكا دوللىرىمۇ دۇنيادىن غايىب بولىدۇ.

☜ مۇبادا جۇڭگو ھەپتىسىگە نەچچە 100 مىليون دوللارلىق ئامېرىكا زايومىنى سېتىۋېلىشنى توختىتىپ قويسا، ئامېرىكا ئىقتىسادى ئېغىر پالاكەتكە ئۇچرايدۇ. ئەمما، جۇڭگو ئىقتىسادىمۇ ئامېرىكىغا يۈزلەنگەن ئېكسپورتىنىڭ يېگىلەپ كېتىشى سەۋەبلىك ئېغىر دېشۇارچىلىققا قالىدۇ. ئەمەلىيەتتە ھەر ئىككى تەرەپ 'پۇل مۇئامىلە ۋەھىمىسىدە بىرگە بىر تىركىشىش' ھالىتىگە ئۆتتى.

☜ پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرىمۇ ماھىيەتتە بىر تۈرلۈك قەرز. شۇ مىسلىسىز گۈللەنگەن ھايانكەشلىك بازىرى ئامېرىكا زايومىنىڭ ئۆسۈم چىقىمىدىن "يارىتىلغان" ھەددى-ھېسابسىز ئوبوروتچان مەبلەغنى سىڭدۈرۈپ كەتتى. پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى بازىرى ھالاك بولۇپ كەتسە، ئۇ چاغدا تارىختىن بۇيانقى ئەڭ ئېغىر پۇل مۇئامىلە بوھرانى ۋە ئىقتىسادىي كىرىزىسنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆرىمىز.

☜ فېدېراتسىيە تۈرالغۇ قەرزى رەنە شىركىتى بىلەن فېدېراتسىيە مىللىي رەنىلىك قەرز پۇل جەمئىيىتىنىڭ زايوملىرى مەلۇم مەنىدىن ئالغاندا ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقى زايومىنىڭ رولىنى ئوينىغاچقا، بۇ ئىككى شىركەت ئەمەلىيەتتە "ئامېرىكا ئىككىنچى فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى"غا ئايلىنىپ، ئامېرىكا بانكا سىستېمىسىنى نۇرغۇن ئوبوروتچان مەبلەغ بىلەن

تەمىنلىدى.

☜ ئالتۇن دۇنيا پۇللىق سالاھىيىتىدىن قالغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ يەنىلا دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ پۇلنى پاخالاشتۇرۇش ئارقىلىق دۇنيا خەلقىنىڭ تاپقان-تەرگىنىنى تالان-تاراج قىلىشىغا تاقابىل تۇرىدىغان كۈچلۈك ۋاستە. كۈچلۈك بازار ئېھتىياجى ئالتۇن باھاسىنى ئۈزلۈكسىز ئۆستۈرۈۋەتكەن چاغلاردا، مەركىزي بانكا بىۋاستە ئوتتۇرىغا چىقىپ، زور مىقداردىكى ئالتۇننى تاكى سېلىنمىچىلار قورقۇپ چېكىنگۈچە تۆكمە قىلىپ ساتىدۇ.

☜ ئامېرىكا ئالغان قەرز پۇلنىڭ دىرى بىلەن ئۆسۈمىنىڭ ئېشىش سۈرئىتى دۇنيا ئىقتىسادىنىڭ ئېشىش سۈرئىتىدىن ئاللىبۇرۇن ھالقىپ كەتتى. گېگانت مەخلۇققا ئوخشايدىغان ئامېرىكا دوللىرى كۆپۈك ئىگىلىكى سىستېمىسىنىڭ جان تومۇرى "ئىشەنچ" كەلمىسىدە. ھالبۇكى، ئۇنىڭ ئەرەختەن-پەرەختەن قىلالايدىغىنى — ئالتۇننىڭ "بارماق گۈمپىسى" ئەلۋەتتە.

CURRENCY WAR

ئوننچى باب

كەلگۈسگە نەزەر

ئالتۇن گويا ئەركىنلىككە ئوخشاش، ئەزەلدىن قەدرىنى بىلمەيدىغان يەرگە جۇشۇپ باققان ئەمەس.

— موللىر، 1878-يىل

باش بايان

پۇل تۈپ ماهىيىتىدىن ئالغاندا ئىككىگە ئايرىلىدۇ. بىرى، قەرزلىك پۇل؛ يەنە بىرى، قەرزسىز پۇل. قەرزلىك پۇل تەرەققىي تاپقان ئەللەردە ئوبوروت قىلىنۇاتقان مەمۇرىي پۇل سىستېمىسىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ ئاساسەن دېگۈدەك ھۆكۈمەت، شىركەت ۋە خۇسۇسىيلارنىڭ "پۇللاشتۇرۇلغان" قەرزدارلىقىدىن تەركىپ تاپىدۇ.

ئامېرىكا دوللىرى ــ قەرزلىك پۇلنىڭ تىپىك ۋەكىلى. چۈنكى، ئۇ قەرزدارلىقنىڭ شەكىللىنىشى بىلەن تەڭ بارلىققا كېلىپ، قەرزنىڭ ئۈزۈلۈشى بىلەن تەڭ يوقايىدۇ. ئوبوروتتىكى ھەربىر دوللار بىر پارچىدىن قەرز ھۆججىتىگە باراۋەر. ئاشۇ قەرز ھۆججەتلىرى ھەر كۈنى قەرز ئۆسۈمى تۈغىدۇ. ھەتتا ھەر كۈنلۈك ئۆسۈمۈ ئۈدۈللۇق ئۆسۈم تۈغۈپ ماڭىدۇ. خوش، توختاۋسىز كۆپىيىپ بارىدىغان ئۇنداق ئۆسۈملەر زادى كىمگە تەۋە بولىدۇ؟ ئامېرىكا دوللىرى بىلەن تەمىنلەيدىغان بانكا سىستېمىسىغا. قەرزلىك ئامېرىكا دوللىرىنىڭ ئۆسۈمى پۇلنىڭ ئەسلىدىكى ئومۇمىي مىقدارىغا قوشۇلۇپ بارىدۇ. بۇ ھال نۆۋەتتىكى پۇلدىن باشقا يەنە يېڭىدىن قەرزلىك ئامېرىكا دوللىرىنى كۆپەيتىپ تارقىتىش لازىملىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. قەرزدارلىق بىلەن پۇل بىر ـ بىرىگە چەمبەرچاس باغلىنىپ كەتكەن. بۇنىڭدا، قەرزدارلىق تاكى كىشىلەر قەرز پۇل دىرىدىن ئۈزۈل ـ كېسىل ۋاز كەچكىچە يېكى قەرز پۇل ئۆسۈمى ئىقتىسادىنى بىتچىت قىلىۋەتكۈچە كۆپەيتىلىدۇ. پۇللاشتۇرۇلغان قەرزدارلىق ــ دەۋرىمىز ئىقتىسادىدا تۇراقسىزلىق پەيدا قىلىدىغان ئەڭ خەتەرلىق ھەم يوشۇرۇن ئامىللاردىن. چۈنكى، ئۇنىڭدا ئەتىنىڭ پۇلى بۈگۈن ئۇچۇن سەرپ قىلىنىدۇ. بىزدىكى "بارىدا پولدۇرۇڭ ـ پولدۇرۇڭ، يوقىدا قاراپ ئولتۇرۇڭ" دېگەن تەمسىل دەل مۇشۇنى كۆرسىتىدۇ.

پۇلنىڭ يەنە بىر تۈرى ــ تىللا ۋە تەڭگە ۋەكىللىكىدىكى قەرزسىز پۇل. قەرزسىز پۇل ھەرقانداق ئادەمنىڭ لەۋزىگە بېقىنمايدۇ؛ ھەرقانداق ئادەمنىڭ قەرزدارلىقىغا ۋەكىللىك قىلمايدۇ. ئۇنىڭ ۋەكىللىك قىلىدىغىنى ــ ئىنسانلارنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق ئىجتىمائىي ئەمەلىيەت داۋامىدا تەدرىجىي تاۋلانغان ئەمگەك مېۋىسى. قەرزسىز پۇل ئەڭ ئاخىرقى چىقىم ۋاستىسى بولغىنى ئۈچۈن، ھېچقانداق ھۆكۈمەتنىڭ بېسىمسىزمۇ دەۋر ۋە دۆلەت

هالقيالايدۇ.

پۇللار ئاربسدا تللا بىلەن تەڭگە ئىلكي بايلىقتىن، مەمۇرىي پـۇل قەرز ھۆججىتى بىلەن لەۋزىنكۇ بىرىكمىسىدىن دېرەك بېرىدۇ. بۇ ئىككىسى قىممىتىنىڭ ۋەزنى جەھەتتە ماھىيەتلىك پەرقلىنىدۇ.

جۇڭگونىڭ خەلق پۇلى قەرزلىك پۇلمـۇ ئەمەس، قەرزسـىز پۇلمـۇ ئەمەس. نۆۋەتتىكى خەلق پۇلىدا "قەرزلىك پـۇل"غـا خـاس تەركىبـلەر بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ سۇبېيكتىغا كۆرە ئېيتقاندا، خەلق پۇلـدا يەنـلا ئىلگىرى ئىشلەپچىقىرىلغان مەھسۇلات ۋە تاماملانغان مۇلازىمەتنىڭ ۋەزنـى ئەكس ئەتكەن بولىدۇ. خەلق پۇلىنى تارقىتـشتا قانـداقتۇر خۇسۇسـي مەركىزي بانكا ئامبىرىكا دوللىرىـنى تارقاتقاندەكـدەك زايومـنى رەنـگە قويـۇش شـەرت قىلنمايـدۇ. شـۇڭا، غـايەت زور ئۆسـۈم چىقىمـى خۇسۇسىيلارنىڭ چۆنتىكىگە چۈشۈپ كېتىدىغان ئەھۋال مەۋجـۇت ئەمەس. بۇ نۇقتىدىن ئالغاندا، خەلق پۇلىنىڭ خاراكتېرى تىلـلا بـىلەن تەڭگـگە ئوخشاپ كېتىدۇ. شۇنىڭدەك، خەلق پۇلىنى تارقىتىشتا ئـالتۇن ـ كۈمـۈش ئاساس قىلىنمايدۇ، ئۇنىڭ قىممىتى ھۆكۈمەتنىڭ مەجبۇرلاش كۈچى ئارقىلىق كاپالەتلەندۇرۇلىدۇ. دېمەك، ئۇ مەمۇرىي پۇلنىڭ تۈپكى خۇسۇسـىيىتىنمۇ ھازىرلىغان.

ئومۇمەن، غەربنىڭ مەمۇرىي پۇل تۈزۈمى، بولۇپمۇ ئامبىرىكا دوللىرى تۈزۈمىنىڭ ماھىيىتىنى تېگى ـ تەكتىدىن چۈشىنىپ يېتىش ــ كەلگۈسىدىكى خەلق پۇلى ئىسلاھاتىدا بىسپ ئۆتىدىغان زۆرۈر يول.

پۇل: دۇنيا ئىقتىسادىنىڭ تارازىسى

پۇل ــ پۈتكۈل ئىقتىساد ساھەسىنىڭ ئەڭ تۈپكى، ئەڭ يادرولۇق ئۆلچىمى. پۇلنىڭ رولى فىزىكا دۇنياسىدىكى كىلوگىرام، مېتىر، سېكۇنت ... دېگەندەك ئەقەللىي ئۆلچەم بىرلىكلىرىنىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. دېمەك، ھەر كۈنى داۋالغۇپ، ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان تۇتالغۇسىز پۇل سىستېمىسىنى كىلوگىرام، مېتىر، سېكۇنت ... دېگەندەك ئۆلچەم بىرلىكلىرىنىڭ تەبىرىنى ھېلىغىدىن ـ ھېلىغا ئۆزگەرتكەندەك بىمەنە قىلمىشقا تەڭلەشتۇرۇش مۇمكىن.

قولىدىكى سىزغۇچنىڭ ئۆلچىمـ شىكالىلىرىنى ھېلى ئۇنداق ـ ھېلى مۇنداق ئۆزگەرتىۋالىدىغان ئىنژىنېر نەچچە ئون قەۋەتلىك ئىمارەتنى سالالارمۇ؟ سالغان تەقدىردىمۇ ئۇنداق ئىمارەتتە ئولتۇرۇشقا كىممۇ پېتىنار؟

تەنھەركەت مەيدانىدا ئىشلىتىلىدىغان سىكوندومېرنىڭ ۋاقىت ھېسابلاش ئۆلچىمىنى توختاۋسىز ئۆزگەرتكىلى تۇرسىاق، تەنھەركەتچىلەرنىڭ ئوخشاشمىغان مەيدانلاردىكى نەتىجىسىنى قانداقمۇ سېلىشتۇرغىلى بولسۇن؟

سودىگەر پۇكەيدىكى تارازىسىنىڭ كېلوگىراملىق ئۆلچىمىنى گويا تارازا تېشىنى كىچىكىگە ئالماشتۇرغاندەك ھەر كۈنى تۆۋەنلىتىۋالغىلى تۇرسا، ئۇنداق سودىگەرنىڭ ئالدىغا خېرىدار كېلەمتى؟

نۆۋەتتىكى دۇنيا ئىقتىسادىدا ساقلىنىۋاتقان نېگىزلىك مەسىلىلەرنىڭ بىرى شۇكى، مۇقىم ۋە مۇۋاپىق پۇل ئۆلچىمى بولمىغاچقا، ھۆكۈمەت ئىگىلىكنىڭ پائالىيىتىنىڭ كۆلىمىنى توغرا مۆلچەرلەشكە ئامالسىز قېلىۋاتىدۇ؛ شىركەتلەر ئۇزاق مۇددەتلىك سېلىنمىسىنىڭ مۇۋاپىق بولغان ـ بولمىغانلىقىنى دەڭسىيەلمەي قىينىلىۋاتىدۇ؛ پۇقرالار روزغار-چىلىقىنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك لايىھە ـ پىلانلىرى كۆتۈلمىگەن خەتەرلەرگە دۇچ كېلىۋاتىدۇ. قىسقىسى، پۇلنىڭ ئىقتىساد ساھەسىگە بولغان رولى قانداقتۇر دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ خاھىشانە ۋە تەكەببۇرانە مۇداخىلىسى ۋەجىدىن، ئاخىر ببرىپ بازاردىكى بايلىقلارنىڭ مۇۋاپىق تەقسىماتىنى بەكلا تاپتىن چىقىرىۋەتتى.

خوراپ كېتىۋاتقان پۇل كۇچىنى تەخمىنىي دەڭسەشكە مۇمكىن بولمىغاچقا، كىشىلەر پاي چېكى، زايوم، ئۆي-مۇلۇك، ئىشلەپچىقىرىش ۋە تاۋار سودىسىغا سېلىنغان مەبلىغىنىڭ پايدا نىسبىتىنى ھېسابلاپ كۆرۈشكە ئالامىز قېلىۋاتىدۇ.

ئالتۇن بىرلىك تۇرۇمى ئاساسىدىن ئۇزۇل-كېسىل ئايرىلغاندىن كېيىنكى ئامېرىكا دوللىرىنىڭ كۇچى 94.4 پىرسەنت تۆۋەنلەپ كەتتى. جۇملىدىن، ھازىرقى بىر ئامېرىكا دوللىرى قىممەت جەھەتتىن 20-ئەسىر 70-يىللىرىنىڭ باشلىرىدىكى 0.056 ئامېرىكا دوللىرى(5.6 سېنت)غا تەڭ بولۇپ قالدى.

80-يىللاردىكى جۇڭگودا "تۇمەن يۈەنلىك ئائىلىۋى كىرىم" باي-بایاشادلىقنىڭ بەلگىسى ئىدى؛ 90-يىللارغا كەلگەندە ئۇ شەھەر-لىكلەرنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە كىرىمىدىن بولۇپ قالدى؛ ئەمدىلىكتە بولسا تۇمەن يۈەن كىرىم قىلالايدىغان ئائىلىلەر نامرات سانىلىدىغان بولۇپ قالدى.

ئىقتىسادشۇناسلار ئىستېمال باھاسىدىكى پۇل پاخاللىقى نىسبىتىگە ئېسىلىۋېلىپ، قورقۇنچلۇق مۇلكىي پۇل پاخاللىقىنى نەزەردىن ساقىت قىلىۋاتىدۇ. بۇنداق پۇل تۇرۇمى – ئامانەتچى پۇقرالار ئۈچۈن ۋەھشىيانە جازا. "پاي چېكى بىلەن ئۆي-مۇلۇككە مەبلەغ سالىساڭ زىيان تارتىپ بالاغا قالىسەن؛ مەبلەغ سالمىساڭ تاپقان-تەرگىنىڭ ئۆز ئايىغىدىن توزۇپ تالادا قالىسەن" دېيىشىمىزدىكى سەۋەب دەل مۇشۇ.

كىشىلەرنىڭ ئۆي سېتىۋېلىش ئۈچۈن بانكىدىن ئالغان قەرز پۇلى ئەمەلىيەتتە بىر پارچە قۇرۇق تىلخەتلا، خالاس. چۈنكى، ھەقدار بانكىنىڭ ھېسابىدا ئۇنچىۋالا پۇل مەۋجۇت ئەمەس. ئەمما، قەرز پۇل ئېلىم-بېرىمى قەغەز يۈزىدە كۆرۈلگەن ھامان، ھېلىقى تىلخەت بانكا سىستېمىسىدا "پۇللاشتۇرۇلىدۇ"؛ جۇملىدىن، بىر مۇنچە پۇل غايىبتىن پەيدا بولىدۇ-دە، پۇل تەمىناتى مىقدارى يەنى ئوبوروت ساھەسىدىكى پۇل نەچچە يۈز مىڭ يۈەن كۆپىيىدۇ. كۆپەيتىپ تارقىتىلغان بۇ پۇللار پوتكۇل جەمئىيەتنىڭ ئوتتۇرىچە مال باھاسى سەۋىيەسىنى شۇ ھامان ئۆستۇرۇۋېتىدۇ؛ مۇلۇك ساھەسىدە تېخىمۇ شۇنداق. شۇڭا، ئۆي-مۇلۇك قەرزى كەسپى يولغا قويۇلمىغان بولسا، ئېھتىمال ئۆي باھاسى ھازىرقىدەك ئۆسۈپ كەتمەس بولغىيدى. بانكىلار: "ئۆي-مۇلۇك قەرزى ئارقىلىق پۇقرانى ئۆي

سېتىۋالغۇدەك قۇدرەتكە ئىگە قىلدۇق" دېگىنى بىلەن، ئەمەلىيەت ئۇنىڭ ئەكسىچە. بانكىلار يولغا قويۇۋاتقان ئۆي-مۇلۈك قەرزى ئەمەلىيەتتە پۇقرانىڭ 30 يىلدىن كېيىنكى كىرىمىنى ئالدىنئالا نېسى خەجلەپ بولغانغا باراۋەر. كەلگۈسىدە قولغا كېلىدىغان پۇلنى 30 يىل بۇرۇن تارقاتقىلى تۇرسا، ئوبوروت ساھەسىگە كىرگەن ھەددى-ھېسابسىز پۇل ئۆي باھاسى، پاي چېكى باھاسى دېگەنلەرنى ئۆستۈرۈۋەتمەي قالامدۇ؟! ئىشقىلىپ، پۇقرانىڭ 30 يىلدىن كېيىنكى كىرىمىنى ئالدىنئالا نېسى خەجلەپ بولغاچقا، ئۆي باھاسى ئادەتتىكى پۇقرالار كۆتۈرەلمىگۈدەك دەرىجىدە ئۆرلەپ كەتتى. پۇقرالارنىڭ تېخىمۇ يۇقىرى ئۆي باھاسىغا تېخىمۇ يۇقىرى قەرزدارلىق ئارقىلىق بەرداشلىق بېرىشىگە "يار-يۆلەك بولۇش" ئۈچۈن، بانكىرلار ئەنگلىيە ۋە ئامېرىكىدا "ئۆمۈرلۈك ئۆي قەرزى"دىن ئىبارەت "ئۇلۇغ ئىختىرا"نى ۋۇجۇدقا چىقاردى. جۈملىدىن، رەنىلىك ئۆي قەرزىنىڭ قەرەلىنى ئەنگلىيەدە 50 يىلغا، ئامېرىكىنىڭ كالىفورنىيە ئىشتاتىدا 45 يىلغا ئۇزارتىش سىنىقى يولغا قويۇلۇۋاتىدۇ. ناۋادا بۇ سىناقتا مۇۋەپپەقىيەت قازىنىلسا، كۆپەيتىپ تارقىتىلغان زور كۆلەملىك قەرزلىك پۇل گويا توسمىنى بۆسكەن قىيانەدەك يامراپ، ئۆي-مۇلۈك ساھەسىدە تېخىمۇ يېڭى "باھار"نى پەيدا قىلىدۇ. ئەمما، بانكىدىن قەرز ئالغانلار قەرزدارلىقتىن ئىبارەت بۇ بويۇنتۇرۇقنى ئەبەدىي مەھكۇم بولۇپ قالىدۇ؛ قەرزگە ئۆي ئالمىغانلارنىڭ كۈنى تېخىمۇ بەتتەرلىشىپ، ئاخىرقى ھېسابتا ھەتتا بانكىنىڭ قەرزدارلىق بويۇنتۇرۇقىمۇ نەزەر كۆزىنى سېلىپ قويمايدىغان ھالغا چۈشۈپ قالىدۇ. مەگەرچەندە، كىشىلەر بانكىرلارنىڭ قورسىقىنى ھەتتا 50 يىللىق قەرەلدىكى قەرزدارلىق بىلەنمۇ تويغۇزۇپ بولالمىسچۇ؟ ئۇ چاغدا "ئاتىسى ئېلىپ بالىسى قايتۇرىدىغان قەرز پۇل"، "بوۋىسى ئېلىپ نەۋرىسى قايتۇرىدىغان قەرز پۇل" دېگەندەك "ئەۋلاد ھالقىغان رەنىلىك قەرز پۇل" تۇرلىرى مەيدانغا كېلىشى مۇمكىن.

پۇقرالار تاشقى پېرىۋوت زاپىسىنىڭ 1 تىرىلیون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتكەنلىكىگە خۇش بولۇپ بۆكىنى ئاسمانغا ئېتىپ يۇرگەن پەيتتە، ئامېرىكىنىڭ ئۇنداق كۆتۈرۈپ قويقۇسىز "تىلخەت"لىرىنى سېتىۋېلىش ئۈچۈن، 8 تىرىلیون يۈەنلىك خەلق پۇلىنى كۆپەيتىپ تارقىتىشقا توغرا كېلىدۇ. كۆپەيتىپ تارقىتىلغان بۇ پۇللار مۇبادا بانكا سىستېمىسىغا پۈتۈنلەي كىرەلمىسە، ئۇ چاغدا بانكىلار ئۇ پۇللارنى كىرىدىت ۋاستىسى

ئارقىلىق ئالتە ھەسسە كۆپەيتىۋېتىلەيدۇ. ھەر نېمە بولسا، "بېھىش"تىن چۈشكەن "قىسمەن ئېھتىيات فوندى تۈرۈمى" ئاتالغۇ "بىباھا دەستۇر"غا تەشەككۇر. ھۆكۈمەت كەلكۈن كەبى تەۋرىگەن بۇ زىيادە پۇللارنى سىڭدۈرۈش ئۈچۈن، زايوم (ياكى مەركىزىي بانكا ۋېكسىلى) تارقىتىشقىلا مەجبۇر. زايوم دېگەنگە ئۆسۈم تۆلەيدىغان گەپ. بۇ يۈكىنى كىم زىممىسىگە ئالىدۇ؟ ئەلۋەتتە "شەرەپلىك" باج تاپشۇرغۇچىلار!

مائاربىپ ۋە داۋالاش ساھەسى كەسىپلەشتۈرۈلگەندىن كېيىن، ئەسلىدىنلا ھەممىگە ئورتاق، ئەمما سېرىقتال ھالەتتىكى ئىجتىمائىي بايلىقلار ھەش-پەش دېگۈچە "مونوپول مۇلۈك"كە ئايلىنىپ كەتتى. ئەخلەتنىڭ ئورنىدا پۇل ئۇچۇۋاتقان بۇگۈنكى كۈندە، "مونوپول مۇلۈك"نىڭ پايدىسى ھەسسىلەپ ئاشماي قالامتى؟!

شىركەتلەر ئارا سودا ئاشۇنداق "تىلخەت"كە ئاساسەن پۈتتۈرۈلگەندە، بانكا ئۇ "تىلخەت"نى دېسكونتلايدۇ. جۈملىدىن، بانكا "تىلخەت"نى ئەسلىي سوممىسىدىن تۆۋەنرەك سوممىدا قوبۇللاپ، ئۆز مۇلۈكىگە قوشۇۋېتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن بانكا ئاشۇ سودا ئۈچۈن نەقلەشتۈرۈپ بەرگەن پۇل "يېڭىدىن يارىتىلغان پۇل" سۈپىتىدە ئوبوروت ساھەسىگە كىرىپ كېتىدۇ.

كىشىلەر كارتىغا مال سېتىۋالغان چاغلىردا، ئىمزاسىنى قويغان باغاقچىنىڭ ئۆزى بىر پارچە "تىلخەت" ھېسابلىنىدۇ. يەنى، ھەربىر پارچە "تىلخەت" بانكىنىڭ "مۇلۈكى"گە، ئوچۇقراقىنى دېگەندە يېڭىدىن تارقىتىلىدىغان پۇلغا ئايلىنىدۇ. قىسقىسى، ئىستېمال ئۈچۈن ھەر قېتىم كارتا سۈرگىنىڭىزدە، ئوبوروت ساھەسى ئۈچۈن يېڭىدىن پۇل "يارىتىلىدۇ" بولىسىز.

قەرز، قەرز، يەنىلا قەرز! خەلق پۇلى قەرزلىك پۇل مەنزىلىگە قاراپ ئۇچقاندەك كېتىۋاتىدۇ.

ئەمما، ئامېرىكىغا ئوخشىمايدىغان يېرى، ئېلىممىزدە يېڭىدىن كۆپەيتىپ تارقىتىلغان پۇللارنى سىڭدۈرەلەيدىغان پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي قورالىرى بازىرى تېخى راۋرۇس يېتىلگىنى يوق. شۇڭا، ئوبوروت ساھەسىدىكى زىيادە مەبلەغلەر ئۆي-مۇلۈك بازىرى، پاي چېكى بازىرى ۋە زايوم بازىرىغا مەزكەزلىشىپ قېلىپ، ئاخىر ئۇ ساھەلەردە ھەرقانداق ئامال بىلەن توسقىلى بولمايدىغان "دەھشەتلىك مۇلكىي پۇل پاخالىقى"نى

پەيدا قىلدى. قىسقىسى، ئەينى يىللىرى ياپونىيەدە كۆرۈلگەن "پاي چېكى بازىرى رىۋايىتى" ۋە "ئۆي-مۇلۈك بازىرى ئەسەبىيلىكى" جۈڭگودا تەكرارلىنىش ئالدىدا تۇرۇۋاتىدۇ.

دۇنياۋى بانكىرلار شەرقىي ئاسىيادىكى يەنە بىر قېتىملىق زىيادە كۆپۈك ئىگىلىك "تاماشىسى"نى كۆرۈشكە تەييارلىنىۋاتىدۇ. دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ "ئۆز ئادىمى" ساچېر خانىم ئۆزىچە: "جۈڭگونىڭ دەسمايىسى غالتەككە چىقىپ قالىدىغاندەك تۇرىدۇ" دېگەن گەپنى قىلدى. بۇ ئۇنىڭ بىزگە ئەتەي ۋەھىمە سالغىنى ياكى ھەسەت قىلغىنى ئەمەس. چۈنكى، ئۇلار قەرز پۇل مەنبەلىك كۆپۈك ئىگىلىكنى جىق كۆرگەن. قەرزلىك پۇل پاخاللىقى مەلۇم دەرىجىگە يەتكەندىن كېيىن، دۇنياۋى مەشھۇر ئىقتىساد-شۇناسلار تەرەپ-تەرەپتىن چىقىپ، جۈڭگو ئىقتىسادىغا ئائىت سەلبىي خەۋەرلەر ۋە قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇشلارنى دۇنياۋى غوللۇق تاراتقۇلاردا بە-ئەينى يامغۇردەك ياغدۇرۇۋېتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئاللىقاچان تاقىتى تاق بولغان پۇل مۇئامىلە قەستكارلىرى ئاچ بۆرىلەردەك ئېتىلىپ كېلىپ، جۈڭگولۇق ۋە چەت ئەللىك سېلىنمىچىلارنى تەرەپ-تەرەپكە تەزدۇرىدۇ.

قىسمەن ئېھتىيات فوندى ۋە قەرزلىك پۇلدىن ئىبارەت قوشكېزەك ئالۋاستىلار قەپەزدىن بوشىتىلغاندىن كېيىن، دۇنيادىكى باي-نامراتلىق پەرقى زورىيىشقا باشلىدى. قەرزلىك پۇل قىسمەن ئېھتىيات فوندىدىن ئىبارەت "ھەسسىلىگۈچ"نىڭ تۇرتكىسىدە، بانكىنىڭ قەرزىگە مۇلۇك سېتىۋالغان قەرزدارلارغا مۇلكىي پۇل پاخاللىقى ۋە قەرز ئىسكەنجىسىنىڭ "لەززىتى"نى ئوبدان تېتىتتى؛ "قەرزى يوقنىڭ يۇرىكى توق" دەپ قاراپ قەرزدارلىقتىن ھەزەر ئەيلەيدىغان ئەنئەنىچىلەر مۇلكىي پۇل پاخاللىقى ئۈچۈن ئېچىنىشلىق بەدەل تۆلەپ كەتتى. بۇ قوشكېزەك ئالۋاستىلار خەلقئارا بانكا "قائىدىسى"نى قولغا كىرگۈزۈۋالغاندىن كېيىن، ئامانەتچى پۇقرالار ئۆز مۇلكىنى ئامان-ئېسەن ساقلاش ھوقۇقىدىن پۈتۈنلەي مەھرۇم قىلىۋېتىلدى. بۇنىڭ بىلەن، دونىڭ ئەڭ چوڭى دۇنياۋى بانكىرلارغا چىقتى.

شۇنداق قىلىپ، قەرزلىك پۇل بىلەن قىسمەن ئېھتىيات فوندى تۇزۇمى "تىلىخەت" بىلەن "ۋەدە" بىرگەۋدىلەشتۇرۇلگەن پۇلنى ئالدى-كەينىگە قارىمايلا پاخالاشتۇرۇۋەتتى. پۇل ئىزچىل پاخاللىشىپ، پۇل ئۆلچىمىنىڭ تۈتامى قالمىغان شارائىتتا ئىقتىسادنى مۇقىم ۋە گارمونىك

راۋاجلاندۇرۇش مۇمكىنمۇ؟!

ھەممە "ئۆلچەملەشتۈرۈش" ئۇستىدە گەپ ساتىدىغان بولۇپ كەتكەن بۇگۈنكى دەۋردە، پۇل ئۆلچىمىنىڭ قىلچە تۇتامى قالمىسا، بۇ غەلىتە ئىش ئەمەسمۇ؟!

كىشىلەر قەرز پۇل ۋە قىسمەن ئېھتىياتى فوندى تۈزۈمىنىڭ ماھىيىتىنى چۈشىنىپ يەتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭدىكى بىمەنىلىك، ئەخلاقسىزلىق ۋە چولتىلىق ئالەم-جاھانغا ئايان بولدى.

ئومۇمەن، پۇل ئۆلچىمى مۇقىم بولمىسا ئىقتىسادنى باراۋەر را-ۋاجلاندۇرۇپ، بازاردىكى بايلىقلارنىڭ مۇۋاپىق تەقسىماتىنى ئىشقا ئاشۇر-غىلى بولمايدۇ. نەتىجىدە، جەمئىيەتتە باي-نامراتلىق پەرقى زوربىيىپ كېتىپ، ئىجتىمائىي بايلىق بارا-بارا پۇل مۇئامىلە ساھەسىگە مەركەز-لىشىپ قالىدۇ. بۇنىڭ بىلەن، جەمئىيەت ۋە ئىقتىسادنى باراۋەر، مۇقىم ۋە ساغلام راۋاجلاندۇرۇش ئىشقا ئاشمايدىغان خام خىيالغا ئايلىنىپ قالىدۇ.

ئالتۇن-كۈمۈش:
باھادىكى داۋالغۇشقا تاقابىل تۇرۇشتىكى تەڭشىگۈچ

1974-يىل 7-ئاينىڭ 13-كۈنى «ئىقتىسادشۇناسلار» ژۇرنىلىدا ئەنگلىيەنىڭ پۇتكۈل سانائەت ئىنقىلابى دەۋرىدىكى مال باھاسى ئەھۋالى ئىستاتىستىكا قىلىنغان دوكلات ئېلان قىلىندى. بۇ كىشى كۆڭلىنى لەرزىگە سالىدىغان دوكلات ئىدى. دوكلاتتا كۆرسىتىلىشىچە، 1664-يىلدىن 1914-يىلغىچە بولغان 250 يىل مابەينىدىكى ئالتۇن بىرلىك تۇزۇمى يولغا قويۇلغان دەۋردە ئەنگلىيەنىڭ مال باھاسى ئىزچىل مۇقىم تۇرۇپتۇ، ھەتتا ئاز-تولا تۆۋەنلەپتۇ. دۇنيادا، ئەنگلىيەدىن باشقا مال باھاسىنى ئۇدا 250 يىل مۇقىم تۇتۇپ تۇرالىغان ئىككىنچى بىر دۆلەت بولمىسا كېرەك. مۇھىمى، پۇند ئىستېرلىڭنىڭ كۈچى ئىزچىل رەۋىشتە مۇقىم بولۇپ كەپتۇ. ناۋادا 1664-يىلدىكى مال باھا كۆرسەتكۈچىنى 100 دەپ پەرەز قىلساق، ناپالېئون ئۇرۇش قوزغىغان 1813-يىللاردا بۇ كۆرسەتكۈچ قىسقا بىر مەھەل 180 كە چىققانلىقىنى ھېسابقا ئالمىغاندا،

ئاساسەن دېگۈدەك 1664 ـ يىلدىكى ئۆلچەمدىن تۆۋەن سەۋىيەدە تۇرۇپ كەپتۇ. بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى پارتلىغان 1914 ـ يىلى ئەنگلىيەنىڭ مال باھا كۆرسەتكۈچى 91 گە چۈشۈپتۇ. باشقىچە قىلىپ ئېيتساق، 1914 ـ يىلدىكى ئالتۇن بىرلىك تۇرۇمى ئاساس قىلىنغان بىر پۇند ئىستېرلىڭنىڭ كۈچى 250 يىل بۇرۇنقى(1664 ـ يىلدىكى) بىر پۇند ئىستېرلىڭنىڭكىدىنمۇ زورايدى دېگەن گەپ.

ئالتۇن بىرلىك تۇرۇمى شارائىتىدىكى ئامېرىكىنىڭ ئەھۋالىمۇ شۇنىڭغا ئوخشىشىپ كېتەتتى. 1787 ـ يىلى «ئامېرىكا ئاساسىي قانۇنى»نىڭ بىرىنچى باب سەككىزىنچى پاراگرافىدا پارلامېنتقا پۇل تارقىتىش ۋە پۇلنى تەبىرلەش ھوقۇقى بېرىلدى. مەزكۇر قانۇننىڭ بىرىنچى باب 10 ـ پاراگرافىدا: "ھەرقانداق ئىشتاتنىڭ قەرزدارلىقنى ئالتۇن ۋە كۈمۈشتىن باشقا چىقىم ۋاستىلىرى بىلەن تۆلىشىگە يول قويۇلمايدۇ" دەپ بەلگىلەندى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئامېرىكا پۇلىدا ئالتۇن ۋە كۈمۈش ئاساس قىلىنمىدىغانلىقى قانۇنلاشتۇرۇۋېتىلدى. «1792 ـ يىلدىكى پۇل قۇيۇش قانۇنى»دا مۇنداق بېكىتىلدى: "بىر ئامېرىكا دوللىرى ــ ئامېرىكا پۇلىنىڭ تۈپكى ئۆلچىمى. بىر ئامېرىكا دوللىرى 24.1 گىرام ساپ كۈمۈشكە، 10 ئامېرىكا دوللىرى 16 گىرام ساپ ئالتۇنغا باراۋەر. ئامېرىكا دوللىرى سىستېمىسىنىڭ ئۇلى بولمىش كۈمۈش بىلەن ئالتۇننىڭ نىسبىتى 15:1 بولىدۇ(بىر گىرام ئالتۇن 15 گىرام كۈمۈشكە باراۋەر دېگەنلىك ــ تەرجىمانىدىن)؛ ئامېرىكا دوللىرى تەركىبىدىكى ئالتۇن ياكى كۈمۈش مىقدارىنى ئازايتىۋەتكەن ياكى ئامېرىكا دوللىرىنىڭ كۇرسىنى چۈشۈرۈپ، ئۇنى پاخاللاشتۇرۇۋەتكەن ئادەم ئۆلۈمگە بۇيرۇلىدۇ".

1800 ـ يىلى ئامېرىكىنىڭ مال باھا كۆرسەتكۈچى 102.2 ئىدى؛ 1913 ـ يىلغا كەلگەندە 80.7 گە چۈشتى. ئامېرىكىدىكى سانائەتلەشتۇرۇش ئىنقىلابى ئالەمشۇمۇل ئۆزگىرىشلەرنى پەيدا قىلغان زامانلاردىمۇ مال باھاسىدىكى داۋالغۇش 26 پىرسەنتتىن ئاشمىدى؛ 1879 ـ يىلدىن 1913 ـ يىلغىچە بولغان ئالتۇن بىرلىك تۇرۇمى دەۋرىدە ئامېرىكىدىكى مال باھاسىنىڭ داۋالغۇشى 17 پىرسەنتكە يەتمىدى. قىسقىسى، ئامېرىكىدا ئىشلەپچىقىرىش ئۇچقاندەك راۋاجلانغان، دۆلەت ئومۇمىيۈزلۈك سانائەتلەشتۇرۇشتەك تارىخىي ئۆزگىرىشنى ئوڭۇشلۇق ئىشقا ئاشۇرغان 113 يىل

جەريانىدا مال باھاسىنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە داۋالغۇشى 1.3 پىرسەنت ئىچىدە تىزگىنلەنگەچكە، پۇل پاخاللىقى قەتئىي كۆرۈلمىدى.

شۇنىڭدەك، ياۋروپادىكى ئاساسلىق ئەللەرمۇ ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمى شارائىتىدا يېزا ئىگىلىك دۆلىتى ئەندىزىسىدىن سانائەت دۆلىتى ئەندىزىسىگە ئۆتۈپ، ئىقتىسادنى ئالەمشۇمۇل راۋاجلاندۇرغان ئاشۇ ھالقىلىق دەۋرلەردە، پۇل قىممىتىنىڭ مۇقىملىقىغا كاپالەتلىك قىلدى.

فرانسىيە فرانىك قىممىتىنىڭ مۇقىملىقىغا 1814 ـ يىلدىن 1914 ـ يىلغىچە توپتوغرا 100 يىل كاپالەتلىك قىلدى.

گوللاندىيە گۇلدېر قىممىتىنىڭ مۇقىملىقىغا 1816 ـ يىلدىن 1914 ـ يىلغىچە توپتوغرا 98 يىل كاپالەتلىك قىلدى.

شۋېيتسارىيە فرانك قىممىتىنىڭ مۇقىملىقىغا 1850 ـ يىلدىن 1936 ـ يىلغىچە توپتوغرا 86 يىل كاپالەتلىك قىلدى.

بىلگىيە فرانك قىممىتىنىڭ مۇقىملىقىغا 1832 ـ يىلدىن 1914 ـ يىلغىچە توپتوغرا 82 يىل كاپالەتلىك قىلدى.

شۋېتسىيە كورۇنا قىممىتىنىڭ مۇقىملىقىغا 1873 ـ يىلدىن 1931 ـ يىلغىچە توپتوغرا 58 يىل كاپالەتلىك قىلدى.

گېرمانىيە مارك قىممىتىنىڭ مۇقىملىقىغا 1875 ـ يىلدىن 1914 ـ يىلغىچە توپتوغرا 39 يىل كاپالەتلىك قىلدى.

ئىتالىيە لىرا قىممىتىنىڭ مۇقىملىقىغا 1883 ـ يىلدىن 1914 ـ يىلغىچە توپتوغرا 31 يىل كاپالەتلىك قىلدى.

دېمەك، ئاۋستىرىيە ئېقتىسادشۇناس مىسايسنىڭ ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى: "پۈتكۈل غەرب مەدەنىيىتىنىڭ كاپىتالىزمنىڭ ئالتۇن دەۋرىدىكى ئەڭ ئۇلۇغۋار مۇۋەپپەقىيىتى" دەپ ماختىغانلىقى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس. چۈنكى، مۇقىم ۋە مۇۋاپىق پۇل ئۆلچىمى بولمىغان بولسا، غەرب مەدەنىيىتىنىڭ كاپىتالىزم ئۇچقانىدەك كامال تاپقان دەۋرلەردە ياراتقان ھەددى ـ ھېسابسىز بايلىقلىرىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلىمۇ بولمايتتى، ئەلۋەتتە.

بازارنىڭ تەبىئىي تەرەققىياتى داۋامىدا شەكىللەنگەن ئالتۇن ۋە كۈمۈش ۋاستىلىكىدىكى ناھايىتى مۇقىم باھا سىستېمىسى 20 ـ

ئەسىردىن بۇيانقى ئىقتىساد ساھەسىدىكى دانىش پىلانچىلارنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك خىجىل قىلىپ قويالايدۇ، ئەلۋەتتە. چۈنكى، پۇل تۈسىنى ئالغان ئالتۇن بىلەن كۆموش ــ تەبىئىي تەرەققىياتنىڭ شۇنداقلا ھەقىقىي مەنىدىكى بازار ئىگىلىكىنىڭ مەھسۇلى؛ ئىنسانلار ئىشەنسە بولىدىغان ھالال پۇل.

پۇل ئۆلچىمى دېگىنىمىزدە، پۇل مۇئامىلە دوكارلىرىنىڭ ئاچكۆز-لۇكى، ھۆكۈمەتنىڭ ياخشى-يامانلىقى ۋە دانىش ئىقتىسادشۇناسلارنىڭ ھايانكەشلىكى بىلەن ئۆزگىرىپ قالمايدىغان پۇل قىممىتى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. يەنە كېلىپ، بۇ فۇنكسىيەنى تارىختا پەقەت ئالتۇن بىلەن كۆموشلا زىممىسىگە ئالالىغان؛ كەلگۈسىدىمۇ شۇنداق بولىدۇ. دېمەك، پۇقرالارنىڭ مال-دۇنياسى ۋە ئىجتىمائىي بايلىقلارنىڭ ئىخلاسمەن قوغدىغۇچىسى ــ پەقەتلا ئالتۇن بىلەن كۆموش.

دەۋرىمىز ئىقتىسادشۇناسلىرى ئومۇميۈزلۈك مۇنداق دەپ قارايدۇ: "ئالتۇن بىلەن كۆموشنىڭ كۆپىيىشى بايلىقنىڭ كۆپىيىشىگە يېتىشەلمەيۋاتىدۇ؛ ئالتۇن-كۆموش پۇل سىستېمىسى پۇل قىسلىقىنى پەيدا قىلىدۇ. يەنە كېلىپ، پۇل قىسلىقى ــ ئىقتىسادىي سۇبيېكتانسىيەلەرنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنى." بۇ ئەمەلىيەتتە كونا گەپكە ئېسىۋالغانلارنىڭ خاتا قارىشى. "پۇلنى پاخالالاشتۇرۇش يوللۇق" دەپ قارايدىغان ناتوغرا ئىدىيە ــ ئەمەلىيەتتە دۇنياۋى بانكىرلار بىلەن كاينس قاتارلىقلار ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمى بىكار قىلىۋېتىلگەندىن كېيىن، پۇلنى پاخالالاشتۇرۇش ۋاستىسىدىن پايدىلىنىپ، پۇقرادىن تۇيدۇرماي باج ئېلىش ئارقىلىق، خەلقنىڭ تاپقان-تەرگىنىنى ئىس-بۇسنى چىقارماي تالان-تاراج قىلىش مۇددىئاسىدا توقۇپ چىققان نەزەرىيە. ئەنگلىيە، ئامېرىكا قاتارلىق ئەللەر 17-ئەسىردىن بۇيانقى ئىجتىمائىي ئەمەلىيىتىدىكى شەكسىز پاكىتلار ئارقىلىق، ئىجتىمائىي-ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئالەمشۇمۇل تەرەققىياتلارنىڭ پۇل پاخالالىقىنى پەيدا قىلىۋەرمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. ئەمەلىيەتتە، ئەنگلىيە بىلەن ئامېرىكا سانائەت ئىنقىلابىنى ئازدۇر-كۆپتۇر پۇل قىسلىقى شارائىتىدا تاماملىغانىدى.

پۇل تۈسىنى ئالغان ئالتۇن بىلەن كۆموش ــ تەبىئىي تەرەققىياتنىڭ شۇنداقلا ھەقىقىي مەنىدىكى بازار ئىگىلىكىنىڭ مەھسۇلى؛ ئىنسانلار ئىشەنسە بولىدىغان ھالال پۇل.

دېسمەك، بـۇ يەردە ھەقىقـي چەك باسـىدىغىنى "ئـالتۇن بـىلەن كۇمۇشنىڭ ئېشىش سۇرئىتى راستىنلا بايلىقنىڭ كـۆپىيىش سـۇرئىتىگە يېتـىشەلمىدىمۇ يـاكى قەرزلـىك پۇلنـىڭ كـۆپىيىش سـۇرئىتىگە يېتىشەلمىدىمۇ؟ قەرزلىك پۇلـنى زىيـادە تـارقىتىش راستىنلا جەمئىـيەت تەرەققىياتىغا پايدىلىقمۇ؟" دېگەن مەسىلە.

قەرزلىك پۇلنىڭ سەمىرىپ، GDP نىڭ ياداپ كېتىشى

GDP نى ئاشۇرۇش يادرولۇقىدىكى ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئەندىزىسى سېمىزلىكىنى ساغلاملىقنىڭ بەلگىسى، دەپ قارايدىغان تۇرمۇش ئۇسۇلىغا ئوخشايدۇ. ھۆكۈمەتنىڭ ئىقتىسادنى قىزىل رەقەملىك مالىيە ئارقىلىق راۋاجلاندۇرۇش سىياسىتىنى بەدەن ئېغىرلىقىنى ئاشۇرىدىغان ھورمۇنغا، قەرزلىك پۇلنى ئادەم بەدىنىدىكى مايغا ئوخشىتىش مۇمكىن.

خوش، كۇندىن-كۈنگە سەمىرىپ تىقىلىپ كېتىۋاتقان ئادەمنى راستىنلا ناھايىتى ساغلام، دېگىلى بولارمۇ؟

ھەرقانداق بىر ئەلنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئەندىزىسى مۇنداق ئىككى تۈرلۈك بولىدۇ: بىرىدە، پۇقرالارنىڭ ئامانەت پۇللىرى ھەقىقىي بايلىق سۇپىتىدە جۇغلانغاندىن كېيىن، كىشىلەر بۇ ھەقىقىي كاپىتالنى مەبلەغ سېلىپ، تېخىمۇ ئەملىي بايلىقلارنى يارىتىدۇ؛ بـۇ خىل بايلىق ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي تەرەققىياتنى ئىلگىرى سـۈرىدۇ. بۇنداق تەرەققىيات ئىقتىسادنىڭ "مۇسكۇل"لىرىنى يېتىلدۇرۇپ، "سۆڭەك"لىرىنى چىڭىتىدۇ؛ ئىقتىسادقا لازىملىق "قۇۋۋەت"نى تەكشى يەتكۈزۈپ بېرەلەيدۇ. بۇ خىل تەرەققىيات ئەندىزىسىنىڭ ئۇنۇمى گەرچە ئاستىراق كۆرۈلسىمۇ، ئەمما سەلبىيەتلىرى ئاز، سۇپىتى يۇقىرى بولىدۇ.

يەنە بىرىدە، قەرز پۇل مەنبەلىك ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئەندىزىسى قوللىنىلىدىغان بولغاچقا، دۆلەت، كارخانا ۋە خۇسۇسىيلار نۇرغۇن قەرزگە بوغۇلغان بولىدۇ. بـۇ خىل قەرزدارلىق بانكا سىستېمىسى ئارقىلىق پۇللاشتۇرۇلغاندىن كېيىن، غـايەت زور سـوممىلىق قەرزلـىك پۇلنـىڭ كۆپەيتىپ تارقىتىلىشى بىلەن كۆپۈك مۇلۇك پەيدا بولىدۇ. پـۇل كۇرسى

توسقۇنسىز چۈشۈپ كېتىپ، بازاردىكى بايلىقلارنىڭ سەپلىنىشى تاپتىن چىقىپ، باي-نامراتلىق پەرقى كۈنسايىن زورىيىپ كېتىدۇ. بۇ ھال ئاخىر بېرىپ، ئىقتىسادنىڭ "تېنى"دىكى "ماي"نى كۆپەيتىۋېتىدۇ. قەرز پۇل مەنبەلىك ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئەندىزىسىدە بەدىنىگە ھورمۇن سېلىپ سەمىرىگەن ئادەمنىڭكىگە ئوخشاش تېز ئۇنۇم ھاسىل قىلغىلى بولسىمۇ، ئەمما، ئۇنداق ھورمۇننىڭ يورۇشۇن ئەكىس تەسىرى تۇرلۇك ئەگەشمە كېسەللىكلەرنى پەيدا قىلىدۇ. ئۇ چاغدا ئىقتىسادتىن ئىبارەت بۇ "تەن"گە تېخىمۇ نۇرغۇن دورىلارنى ئىشلىتىشكە توغرا كېلىدۇ-دە، بۇنىڭ بىلەن ئىقتىسادنىڭ "تېنى"دىكى ئىچكى ئاجرالمىلار سىستېمىسى قالايمىقانلىشىپ، ئىقتىسادنىڭ تەن ئېكولوگىيەسى پۈتۈنلەي بۇزۇلۇپ، ئاخىر داۋاسىز كېسەلگە مۇپتىلا بولۇپ قالىدۇ.

قەرزلىك پۇلدىن ئىبارەت تەندىكى زىيادە "ماي" ئالدى بىلەن ئىقتىسادنىڭ "قان شېكىرى زىيادىلىكى كېسىلى" ھېسابلانمىش پۇل پاخالىلقىنى بولۇپمۇ مۇلكىي پۇل پاخالىلقىنى پەيدا قىلىدۇ. بۇ خىل كېسەللىك يەنە بىر جەھەتتە ئىشلەپچىقىرىش ئوشۇقچىلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ، زىيادە تەكرار قۇرۇلۇشلار سەۋەبلىك بازاردىكى بايلىقلارنى ئۆتە ئىسراپ قىلىۋېتىدۇ؛ ئىشلەپچىقىرىش ساھەسىدە پاجىئەلىك باھا ئۇرۇشىنى پەيدا قىلىپ، ئاخىر پۇل پاخالىلقى بىلەن ئىستېمال بۇيۇملىرى قەھەتچىلىكىنى بىرلا ۋاقىتتا كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئىقتىسادىي گەۋدىلەرنىڭ ئەڭ تۈپكى بىرلىكلىرىدىن بولمىش ئائىلىلەر مۇلكىي پۇل پاخالىلقىنىڭ بېسىمىغا ئۇچراش بىلەن بىرگە، غوجايىنلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ساھەسىدىكى كاساتچىلىقلار سەۋەبىدىن ئېلىپ بارغان ئادەم قىسقارتىش ئىسلاھاتىدا دىشۋارچىلىقلارغا قالىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئادەتتىكى ئائىلىلەرنىڭ ئىستېمال ئىقتىدارى ۋە ئىشتىياقى تۆۋەنلەپ كېتىپ، ئىقتىسادىي گەۋدىلەرنىڭ نۇرغۇن "ھۈجەيرە"لىرى ئۆلىدۇ.

قەرزلىك پۇلدىن ئىبارەت تەندىكى زىيادە "ماي" بارا-بارا ئىقتىسادنىڭ قېنىدىكى "ماي" تەركىبىنى ئاشۇرۇۋېتىدۇ.

قەرزدارلىق پۇللاشتۇرۇلغاندىن كېيىن، پۇل بارا-بارا ئەتىۋارنى يوقىتىدۇ؛ كۆپلەپ تارقىتىلغان قەغەز پۇل زىيادىلىكىدىن قۇتۇرغان ئوبوروتچان مەبلەغلەرنى جەمئىيەتنىڭ بۇلۇڭ-پۇچقاقلىرىغچە يامرىتىۋېتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن، كىشىلەر قولىدىكى پۇل بارا-بارا كۆپىيىپ

بىرىۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما مەبلەغ سېلىش پۇرسىتىنىڭ كۈندىن-كۈنگە ئازىيىپ كېتىۋاتقانلىقىنى بايقايدۇ. ئەمما، ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمى يولغا قويۇلغان دەۋردە، پاي چېكى بازىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى پاي چېكى بازارغا سېلىنغان شىركەتلەرنىڭ مالىيە قۇرۇلمىسى پۇختا بولۇش، مۇلۇك ۋە قەرزدارلىق ئەھۋالى ياخشى بولۇش، ئۆز كاپىتالى يېتەرلىك بولۇش، پايدىسى مۇقىم بولۇش، پاي پايدىسى يىلسايىن ئېشىپ بېرىش، گەرچە بازاردا خەتەرنىڭ ئالامەتلىرى كۆرۈلسىمۇ، ئەمما سېلىنمىچىلارنى ئۇزلۇكسىز جەلپ قىلىش قاتارلىق جەھەتلەردە گەۋدىلىنىدۇ. ھالبۇكى، دەۋرىمىزدىكى ئاساسلىق پاي چېكى بازارلىرى ھەددى-ھېسابسىز قەرزلىك پۇلغا كۆمۈۋېتىلگەچكە، ئۇنىڭ قىممىتى زىيادە يۇقىرى مۆلچەرلىنىۋاتىدۇ. نەتىجىدە سېلىنمىچىلار ئارىسىدا پاي چېكى پايدىسىدىن ئۈمىد كۈتىدىغانلار ئاساسەن قالماي، ھەممەيلەننىڭ ئۈمىدى "پاي چېكى باھاسى ئۆسۈپ قالسىدى" دېگەن نۇقتىغىلا مەركەزلەشتى. ئاكسىيە بازىرى كۈندىن-كۈنگە سېلىنمىچىلىق خاراكتېرىنى يوقىتىپ، بارا-بارا ئىشتىراكچىلىرىنىڭ ھەممىسى مۆرىدەپ قىستىشىدىغان پەۋقۇلئاددە قىمارخانىغىلا ئوخشاپ قالدى. ئۆي-زېمىن ساھەسىنىڭ ئەھۋالىمۇ شۇنداق.

قەرزدارلىقنىڭ ئۆزى ئىقتىسادنىڭ تومۇرىنى تېخىمۇ چۇرۇكلەشتۈرۈۋەتكەنىدى. ئۇست-ئۇستىلەپ تارقىتىلغان قەرز پۇل ئىقتىسادنىڭ قېنىنى قويۇقلاشتۇرۇۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن، ئاكسىيە بازىرى بىلەن ئۆي-مۇلۇك بازىرىغا يېغىلىپ تىنىپ قالغان ھەددى-ھېسابسىز مەبلەغ ئىقتىسادنىڭ تومۇرىدىكى توسالغۇلارنى كۆپەيتىۋەتتى. دېمەك، ئىقتىسادنىڭ ئەمدى يۇقىرى قان بېسىم كېسەللىكىگە گىرىپتار بولغىنى بولغان.

ئىقتىسادنىڭ يۇقىرى قان بېسىمى ئۇزاق مۇددەت داۋاملاشسا، ئىقتىسادنىڭ يۈرىكىگە چۇشىدىغان بېسىمنى بارا-بارا كۈچەيتىۋېتىدۇ، دېگەن گەپ. يەنە كېلىپ بۇ يەردە دېيىلىۋاتقان "ئىقتىسادنىڭ يۈرىكى" پۇقرا بايلىق يارىتىشتا تايىنىدىغان تەبىئىي ئېكولوگىيەلىك مۇھىت ۋە ئىجتىمائىي بايلىقلارنى كۆرسىتىدۇ.

ھەددىدىن زىيادە كۆپىيىپ كەتكەن قەرزلىك پۇل پۈتكۈل ئېكولوگىيەلىك مۇھىتنى كۈندىن-كۈنگە ئالدىنئالا خورىتىپ بارىدۇ. مەسىلەن، مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشى، تەبىئىي بايلىقلارنىڭ قۇرۇپ كېتىشى، ئېكولوگىيەنىڭ بۇزۇلۇشى، كىلىماتنىڭ غەيرىيلىشىشى ۋە تەبىئىي

ئاپەتلەرنىڭ كۆپىيىپ كېتىشى قاتارلىقلارنى قەرزلىك پۇلنىڭ ئۈستۈ-ئۈستىلەپ كۆپىيىپ كېتىۋاتقان ئۆسۈم چىقىمىغا ئوخشىتىش مۇمكىن. قەرزلىك پۇل باي-نامراتلىق پەرقى، ئىقتىسادىي داۋالغۇش، ئىجتىمائىي زىددىيەت ۋە خىيانەتچىلىك، چىرىكلىك قاتارلىق تۈغۇندىلىرى بىلەن جەمئىيەت ۋە ئىقتىسادنىڭ مۇقىملىقىغا بىۋاستە تەھدىت سالماقتا.

قەرزلىك پۇلدىن ئىبارەت بۇ "زىيادە ماي" ئىقتىسادنى قان مېيى زىيادىلىكى، قان شېكىرى زىيادىلىكى ۋە قان بېسىمى زىيادىلىكى قاتارلىق كېسەللىكلەرگە تەڭلا مۇپتىلا قىلغاندا، ئىقتىسادنىڭ "تېنى"دىكى ئىچكى ئاجرالمىلار سىستېمىسى قالايمىقانلىشىپ، ئوزۇقلۇق قوبۇللاش ئىقتىدارى ئاجىزلاپ، ئىچكى ئەزالىرى ئېغىر زەخمىگە ئۇچرايدۇ؛ ماددا ئالماشتۇرۇشى توسقۇنلۇققا ئۇچراپ، ئىممۇنىتېت كۈچى تۆۋەنلەپ كېتىدۇ. بۇنداق چاغدا، ناۋادا نە قىچىشسا شۇ يەرنىلا قاشلىغاندەك ئۇسۇلنى قوللانساق، ئىقتىسادنىڭ "تېنى" دورىغا زىيادە كۆنۈپ قالىدۇ-دە، بۇنىڭ بىلەن ئاشۇ"تەن"دىكى ئىچكى ئاجرالمىلار سىستېمىسى كاردىن چىقىدۇ.

دېمەك، قەرزلىك پۇلنىڭ ماھىيىتى ۋە زەخمىتىنى ئاڭقىرىۋالغاندىن كېيىن، ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئىستراتېگىيەسىنى مۇناسىپ تەڭشىشىمىزگە توغرا كېلىدۇ. بۇنىڭدا ئالدى بىلەن GDP نى ئاشۇرۇش يېتەكچى، قەرزلىك پۇل ئاساس، قىزىل رەقەملىك مالىيە ۋاستە قىلىنغان كونا تەرەققىيات ئەندىزىسىنى جەمئىيەتنىڭ گارمونىك تەرەققىياتى مەركەز، ھالال پۇل ئۆلچەم، دەسمايە جۇغلانمىسى تۈرتكە قىلىنغان يېڭىچە ئەندىزىگە ئۆزگەرتىشكە توغرا كېلىدۇ.

جۇملىدىن، ئالتۇن-كۈمۈش مەدەتكارلىقىدىكى مۇقىم بولغان جۇڭگو پۇل ئۆلچىمى سىستېمىسىنى تەدرىجىي شەكىللەندۈرۈپ، قەرزلىك پۇلنى پۇل ئوبوروتى ساھەسىدىن بارا-بارا ھەيدەپ چىقىرىپ، پۇل مۇئامىلىنى ماكرولۇق تىزگىنلەشتىكى مۇھىم ۋاستە بولمىش بانكىلار ئېھتىياتى فوندى نىسبىتىنى قەدەممۇ قەدەم ئۆستۈرۈپ، پۇل مۇئامىلە ساھەسىنىڭ پايدا نىسبىتىنى جەمئىيەتتىكى ھەرقايسى ساھەلەرنىڭ ئوتتۇرىچە پايدا نىسبىتىدىن يۇقىرىراق سەۋىيەدە ساقلاشقا كاپالەتلىك قىلىش لازىم. قىسقىسى، قەرزلىك پۇل بىلەن قىسمەن ئېھتىياتى فوندى تۈزۈمىدىن ئىبارەت ئىككى تۈرلۈك جاھىل كېسەل سەللىمازا ساقايتىلغاندىلا، ئاندىن

ئىجتىمائىي ئىقتىسادنىڭ ماس، مۇقىم ۋە ساغلام تەرەققىياتىغا كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدۇ.

قەرزلىك پۇلنى ئوبوروتتىكى پۇللار ئارىسىدىن ھەيدەپ چىقىرىش — گويا سەمىرىپ كەتكەن ئادەمنىڭ يادىغىنىغا ئوخشاش ھەم ئۇزاق، ھەم ئازابلىق جەريان. چۈنكى، گالنى يىغىش، غىزا قۇرۇلمىسىنى تەڭشەش ۋە تىنمايي چېنىقىش توختاۋسىز ئاشۇرۇلغان قەرزلىك پۇلدىن ئىبارەت ئىسسىق تۆشەككە كۆنۈپ قالغان ئادەم ئۇچۇن ئاسان ئەمەس. ئارقىغا ئۇلىشىپ كەلگەن ئازدۇر-كۆپتۇر پۇل قىسلىقىنى زېمىستاندا سەھەر تۇرۇۋېلىپ سۇ ئۇزگەنگە ئوخشىتىش مۇمكىن. چۈنكى، بۇ ھەرىكەت ئادەمنىڭ ئىرادىسى ۋە چىدامچانلىقىنى تاۋلايدۇ. ئەمما، دەسلەپكى ئازابنى ئاستا-ئاستا يېڭىۋالغاندىن كېيىن، ئىقتىسادتىن ئىبارەت بۇ "تەن"نىڭ جانلىقلىقى كۆرۈنەرلىك ئاشىدۇ؛ خىلمۇ خىل ئىقتىسادىي كىرىزىسنىڭ ھۇجۇمىغا تاقابىل تۇرۇش سىستېمىسى تېخىمۇ مۇكەممەللىشىدۇ؛ ئېكولوگىيەلىك مۇھىتقا چۈشىدىغان بېسىم يەڭگىللەپ، بازاردىكى بايلىق تەقسىماتى مۇۋاپىقلىققا يۈزلىنىدۇ؛ ئىقتىساد مۇپتىلا بولغان قان مېيى زىيادىلىكى، قان شېكىرى زىيادىلىكى ۋە قان بېسىمى زىيادىلىكى قاتارلىق كېسەللىكلەر ئۇنۇملۇك تىزگىنلىنىپ، ئىقتىسادنىڭ "تېنى"دىكى ئىچكى ئاجرالمىلار سىستېمىسىنىڭ تەڭپۇڭلۇقى بارا-بارا ئەسلىگە كېلىپ، جەمئىيەتنىڭ ئىناقلىقى ۋە پاكلىقى كۈچىيىپ بارىدۇ.

ئېلىمىزدە پۇل مۇئامىلىنى ئومۇميۈزلۈك ئېچىۋېتىش بىلەن بىللە، غەرب پۇل مۇئامىلە تۈزۈمىنىڭ ئەۋزەللىكلىرى ۋە نۇقسانلىرىنى سەگەكلىك بىلەن تونۇپ، ئوچۇق پىكىرلىك بىلەن تاللاش ۋە شاللاشقا جۈرئەت قىلىپ، ئومۇميۈزلۈك يېڭىلىق يارىتىش دادىللىقى ۋە جاسارىتى بىلەن ئىش كۆرۈشىمىز لازىم.

قايتىدىن قەد كۆتۈرگەن قۇدرەتلىك دۆلەت ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن يېڭى تۆھپىلەرنى قوشۇشى لازىم. قىسقىسى، جۇڭگو پەۋقۇلئاددە "ئىستراتېگىيەلىك بۇرۇلۇش نۇقتىسى"دا تۇرماقتا.

قەرزلىك پۇلنى ئوبوروتتىكى پۇللار ئارىسىدىن ھەيدەپ چىقىرىش — گويا سەمىرىپ كەتكەن ئادەمنىڭ يادىغىنىغا ئوخشاش ھەم ئۇزاق، ھەم ئازابلىق جەريان. چۈنكى، گالنى يىغىش، غىزا قۇرۇلمىسىنى تەڭشەش ۋە تىنمايي چېنىقىش، توختاۋسىز ئاشۇرۇلغان قەرزلىك پۇلدىن ئىبارەت ئىسسىق تۆشەككە كۆنۈپ قالغان ئادەم ئۇچۇن ئاسان ئەمەس.

پۇل مۇئامىلە ساھەسى: جۇڭگو ئىقتىسادىي تەرەققىياتىدىكى "ئىستراتېگىيەلىك ھاۋا ئارمىيەسى"

دۇنياۋى زاپاس پۇلنىڭ كامالىي قۇدرىتى ـ ئىگىلىك ھوقۇقلۇق دۆلەتلەرنىڭ ھەممىسى پۇل تارقىتىشتا ئىنتىلىدىغان ئەڭ يۇكسەك مەنزىل: چۈنكى، ئۇ ـ تەڭداشسىز نوپۇز ۋە ئالەمچە ئىناۋەتنىڭ سىمۋولى. دۇنياۋى زاپاس پۇل تارقىتىدىغان دۆلەتكە كۆرە ئېيتقاندا، ئۇ ئەبەدىي خورىماس نەپ ـ مەنپەئەتتىن دېرەك بېرىدۇ.

كىشىلەر كۆپىنچە ھاللاردا جۇڭگونىڭ خەلقئارا بازاردىكى باھا قويۇش ھوقۇقىنىڭ ئاجىز بولۇۋاتقانلىقىدىن خاۋاتىرلىنىدۇ. ئوڭ ـ مارت گۇرۇھى جۇڭگو كارخانىلىرى ئىشلىگەن مەھسۇلاتلارنىڭ پايدا نىسبىتىنى ئا ـ دەمنىڭ ئىچى سىيرىلغۇدەك دەرىجىدە چۈشۈرۈۋېتىلەيدۇ. ئىقتىسادشۇناسلار بۇنى: "ۋال ـ مارت دېگەن ئەڭ چوڭ ئىستېمالچى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئامېرىكىدىن ئىبارەت ئەڭ چوڭ ئىستېمال بازىرىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ؛ شۇڭا، ئۇنىڭدا باھا قويۇش ھوقۇقى بار" دەپ ئىزاھلاۋاتىدۇ. يەنە بەزىلەر: "ئامېرىكا بازىرىدىكى سېتىش يوللىرى ۋال ـ مارتنىڭ قولىدا، شۇڭا ئۇ باھا قويۇشقا ھوقۇقلۇق" دەپ ئىزاھلاۋاتىدۇ.

جۇڭگومۇ تۆمۈر رودىسى، نېفىت، دورا، ئايروپىلان ۋە سۈرەت بىر تەرەپ قىلىش يۇمشاق دېتالى قاتارلىق تاۋارلارنىڭ دۇنياۋى ئەڭ چوڭ بازارلىرىدىن ھېسابلىنىدۇ؛ ئاشۇ تاۋارلارنىڭ جۇڭگو بازارلىرىدىكى سېتىش لىنىيەلىرىمۇ جۇڭگونىڭ ئىلكىدە. خوش، جۇڭگو ئەڭ چوڭ ئىستېمالچى تۇرسا يەنە نېمىشقا باشقىلار باھانى ئۆستۈرىمەن دەپلا ئۆستۈرەلەيدۇ؟ نېمىشقا جۇڭگو باشقىلار قويغان باھاغا غىڭ قىلماي يانچۇق كۆلايدۇ؟

ئەمەلىيەتتە، بۇنىڭدىكى سەۋەب جۇڭگونىڭ پۇل مۇئامىلىنى ئىستراتېگىيەلىك كونتروللاش ھوقۇقىدىن مەھرۇم ئىكەنلىكىدە.

جۇڭگونىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتى ئۇزاق زامانلاردىن بېرى چەت ئەل كاپىتالىغا تايىنىپ كەلدى. شۇڭا، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىپ، چەت ئەلدىن مەبلەغ كىرگۈزۈش سىياستى يولغا قويۇلمىغان بولسا، جۇڭگونىڭ

بۇگۈنكىدەك ئىقتىسادىي تەرەققىياتىمۇ ئىشقا ئاشمىغان بولاتتى. ئەمما، چەت ئەل مەبلىغى جۇڭگونى تاللىسىمۇ، ھىندىستاننى تاللىسىمۇ، ئەركىن ئېقىپ كىرسىمۇ، ئىختىيارىي چىقىپ كەتسىمۇ بولۇۋېرىدۇ. بۇنىڭدا مەبلەغ ئوبوروتىنى كىم كونترول قىلالىسا، باھا قويۇش ھوقۇقى شۇنىڭغا مەنسۇپ بولىدۇ.

دۇنيادىكى 100 كۇچلۇك كارخانا بولامدۇ، 500 كۇچلۇك كارخانا بولامدۇ، ئاپتوموبىل سانائىتىنىڭ غوجىئاكىسى بولامدۇ ياكى كومپيۇتېر ساھەسىنىڭ "ئاقساقلى" بولامدۇ، بۇلارنىڭ ھەممىسى مەبلەغكە موھتاج. شۇڭا، پۇل كارخانىلار ئۈچۈن گويا ھاۋا بىلەن سۇدەكلا مۇھىم. جەمئىيەتتىكى ھەرقايسى ساھە ۋە كەسىپلەرگە كۆرە ئېيتقاندا، ھەممىنىڭ غوجىئاكىسى ــ پۇل مۇئامىلە. پۇل ئوبوروتى ھوقۇقى كىمنىڭ قولىدا بولسا، ھەرقانداق كارخانىنىڭ ھايات ـ ماماتى شۇنىڭغا باغلىق بولىدۇ.

مىسالەن، ئامېرىكا دوللىرىنى تارقىتىش ھوقۇقىنىڭ يالغۇز ھەقداسى بولمىش دۇنياۋى بانكىرلار ئاۋسترالىيەدىكى تۆمۈر رودىسىنىڭ باھاسىنى چۈشۈرۈۋەتمەكچى بولسا، تېلېفون بېرىپ قويسىلا كۇپايە. چۈنكى، ئۇنداق كارخانىلارغا مەبلەغ لازىم ـ دە! شۇڭا، كىمكى دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ گېپىنى يىرسا، خەلقئارا پۇل مۇئامىلە بازىرىدا مىخقا ئوسكىنى ئوسكەن؛ تېخىمۇ ئاددىيراق قىلىپ ئېيتساق، ئۇنداق كارخانىنىڭ خەلقئارا ئاكسىيە بازىرىدىكى پاي چېكى(ياكى زايوم) باھاسى، تاكى ئۇ كارخانا "ۋاي دا!" دەپ يالۋۇرمىغۇچە ئەرەختەن ـ پەرەختەن بولىدۇ؛ پۇل مۇئامىلە ساھەسى ئۇنداق كارخانىنى "ئوزۇق ـ تۈلۈك" تىن بىراق مەھرۇم قىلىۋېتىش ۋاستىسى بىلەن باش ئەگدۈرمەي قويمايدۇ.

پۇل مۇئامىلە بىر دۆلەتنىڭ ئىستراتېگىيەلىك ھاۋا ئارمىيەسىگە ئوخشايدۇ. قۇرۇقلۇقتىكى ھەر ساھە، ھەر كەسىپلەر "ھاۋا ئارمىيە ـ سى"نىڭ ياردىمىگە ئېرىشەلمىسە، باشقا ئەللەرنىڭ "قىر ـ چاپ"لىرىدا، ھەتتا ئىچكى قىرغىنچىلىقتا قالىدۇ. جۇملىدىن، ئۇنداق تالاپەت باھا زىيادە چۈشۈپ كېتىش، بايلىق زىيادە خوراپ كېتىش ۋە خىزمەت مۇھىتى زىيادە بۇزۇلۇپ كېتىش قاتارلىقلارنى ۋاستە قىلغان بولىدۇ.

بىر جۇملىگە يىغىنچاقلىغاندا، خەلقئارا بازاردا پۇل مۇئامىلىنى كونتروللاش ھوقۇقىغا ئېرىشەلمىگەن ئەللەر مەھسۇلاتلارغا باھا قويۇش

هوقۇقى ۋە ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئىستراتېگىيەسىنى ئۆز ئالدىغا بېكىتىش هوقۇقىدىن مەهرۇم قالىدۇ.

"جۇڭگو پۇلىنى دۇنياۋى زاپاس پۇلغا ئايلاندۇرۇشمىز كېرەك" دېيىشمىزدىكى سەۋەب دەل مۇشۇ.

خوش ئۇنداق بولسا، زادى قانداق پۇل دۇنيا ئەللىرىنىڭ زاپاس پۇلىغا ئايلىنالايدۇ؟ پۇند ئىستېرلىڭ بىلەن ئامېرىكا دوللىرى ـ دۇنيا پۇللىرىنىڭ سەركەردىسى. ئۇلارنىڭ زاپاس پۇلغا ئايلىنىش تارىخىنى ئەنگلىيە، ئامېرىكا ئىقتىسادى يەنى ماددىي ئىشلەپچىقىرىشى مۇقىم پۇل ئۆلچىمىنى مەنبە قىلغان ئىقتىساد كوردىناتى ئاساسىدا ئۇچقانىدەك تەرەققىي قىلىپ، بارا ـ بارا دۇنياۋى سودا راسچوتى سىستېمىسىنىڭ باشلامچىسىغا ئايلىنىش تارىخى، دېيىشكە بولىدۇ. پۇند ئىستېرلىڭ بىلەن ئامېرىكا دوللىرىدىكى ئابروي ـ ئىناۋەتنىڭ ئۇلى ـ ئالتۇن بىلەن كۇمۇش. جۇملىدىن، ئەنگلىيە بىلەن ئامېرىكىنىڭ باش كۆتۇرۇشىگە ئەگىشىپ، بۇ ئىككى ئەلنىڭ بانكا توري دۇنيانى بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىغچە قاپلىدى؛ دۇنيادا پۇند ئىستېرلىڭ بىلەن ئامېرىكا دوللىرىنى ئالتۇنغا ئايرىباشلاش تېخىمۇ ئاسانلىشىپ، بازارچىلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى. بۇنىڭ بىلەن كىشىلەر بۇ ئىككى تۈرلۈك پۇلنى "كۈچلۈك پۇل" دەپ ئاتاشتى. 1945 ـ يىلى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ئاياغلاشقان چاغلاردا، ئامېرىكىنىڭ ئىلكىدىكى ئالتۇن دۇنيا ئالتۇن زاپىسىنىڭ 70 پىرسەنتىگە يەتكەچكە، كىشىلەر ئامېرىكا دوللىرىنى "ئامېرىكا ئالتۇن پۇلى"(美金) دەپ ئاتىغانىدى. ئومۇمەن، ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنىڭ مەھسۇلى بولمىش مۇقىم بايلىق ئۆلچىمى ئەنگلىيە، ئامېرىكىنىڭ گۈللىنىشىگە كاپالەتلىك قىلىش بىلە بىللە، پۇند ئىستېرلىڭ بىلەن ئامېرىكا دوللىرىنىڭ دۇنياۋى زاپاس پۇللاردىن بولۇپ قېلىشىغا تارىخي شەرت هازىرلىدى.

1971 ـ يىلغا كەلگەندە، دۇنيا پۇل سىستېمىسى ئالتۇننىڭ هىماتىدىن ئايرىلىپ قالدى. بۇنىڭ بىلەن هەرقايسى ئەل پۇللىرىنىڭ كۇچى گويا ئاپتاپتا ئېرىگەن چوكامۇزدەك غايىب بولغىلى تۇردى. مىسالەن، 1971 ـ يىلى هەر ئونسىيە ئالتۇننىڭ باهاسى 35 ئامېرىكا دوللىرى ئىدى؛ 2006 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنىگە كەلگەندە بىر ئونسىيە ئالتۇننىڭ باهاسى 630 ئامېرىكا دوللىرىغا چىقىپ كەتتى. 35 يىلدىن بۇيان، ئالتۇننىڭ باهاسىغا سېلىشتۇرغاندا هەرقايسى ئەل پۇللىرىنىڭ كۇچىدە

تۆۋەندىكىچە ئۆزگىرىش بولدى:

ئىتالىيە لىراسىنىڭ كۆچىسى 98.2 پىرسەنت (1999-يىلدىن كېيىن ياۋروغا سۈندۈرۈپ ھېسابلىنىدىغان بولدى)، شۋېتسىيە كورۇنا سىنىڭ كۆچىسى 96 پىرسەنت، پۇند ئىستېرلىڭنىڭ كۆچى 95.7 پىرسەنت، فرانسىيە فرانكىنىڭ كۆچىسى 95.2 پىرسەنت (1999-يىلدىن كېيىن ياۋروغا سۈندۈرۈپ ھېسابلىنىدىغان بولدى)، كانادا دوللىرىنىڭ كۆچى 95.1 پىرسەنت، ئامېرىكا دوللىرىنىڭ كۆچىسى 94.4 پىرسەنت، ماركىنىڭ كۆچىسى 89.7 پىرسەنت (1999-يىلدىن كېيىن ياۋروغا سۈندۈرۈپ ھېسابلىنىدىغان بولدى)، يېنىنىڭ كۆچى 83.3 پىرسەنت، شۋېتسارىيە فرانكىنىڭ كۆچى 81.5 پىرسەنت چۈشۈپ كەتتى.

ئامېرىكا دوللىرى سىستېمىسىنىڭ ئاخىرقى ھېسابتا بەربات بولىدىغانلىقى ــ مەنتىقىگە ئويغۇن زۆرۈرىيەت.

غەرب دۇنياسىدىكى "زامانىۋى" قەرزلىك پۇللار ئارىسىدا ھەممىدىن كۈچلۈكى ــ شۋېتسارىيە فرانكى. پۈتۈن دۇنيا ئەھلى نېمە ئۈچۈن شۋېتسارىيە فرانكىغا شۇنچىۋالا ئىشىنىدۇ؟ بۇنىڭ سەۋەبى بەكلا ئاددىي: شۋېتسارىيە فرانكى 100 پىرسەنتلىك ئالتۇن كاپالىتىگە ئىگە بولغىنى ئۈچۈن، ئالتۇننىڭكىگە باراۋەر ئابرۇي-ئىناۋەتكە نائىل. ئارانلا 7 مىليون 200 مىڭ نوپۇسى بار ئالىقانچىلىك شۋېتسارىيەنىڭ مەركىزىي بانكىسىدىكى ئالتۇن زاپىسى 1990-يىلى 2290 تونناغا يەتكەنىدى. بۇ مىقدار دۇنيادىكى بارلىق مەركىزىي بانكىلاردا ساقلىنىۋاتقان ئالتۇن ئومۇمىي زاپىسىنىڭ سەككىز پىرسەنتىگە باراۋەر بولۇپ، ئەينى زامانداۋ ئامېرىكا، گېرمانىيە ۋە خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىدىن قالسىلا، دۇنيادا تۆتىنچى ئورۇندا ئىدى. شۋېتسارىيە خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتىغا ئەزا بولۇپ كىرگەن 1992-يىلى، خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى مەزكۇر تەشكىلاتقا ئەزا ئەللەرنىڭ پۇللىرىنى ئالتۇنغا باغلاشنى مەنئى قىلغاچقا، شۋېتسارىيە فرانكىنى ئالتۇن كاپالىتىدىن ئايرىشقا مەجبۇر بولدى. بۇنىڭ بىلەن شۋېتسارىيە فرانكىنىڭ ئالتۇن كاپالىتى يىلسايىن تۆۋەنلەپ، 1995-يىلغا كەلگەندە 43.2 پىرسەنتكە چۈشۈپ قالدى. 2005-يىلغا كەلگەندە شۋېتسارىيەدە 1332.1 تونىلا ئالتۇن زاپىسى قالدى. ئەمما، بۇ جۈڭگودىكى ھۆكۈمەتگە تەۋە ئالتۇن زاپىسى(600

تونىنا)نىڭ ئىككى ھەسسىسىدىن كۆپ ئىدى. شۇبيتسارييە فىرانكىنىڭ ئالتۇن كاپالىتى يىلسايىن تۆۋەنلەپ كەتكەچكە، ئۇنىڭ كۈچىمۇ بارا-بارا ئاجىزلاپ كەتتى.

ياپونىيەنىڭ 2005-يىلدىكى ئالتۇن زاپىسى 765.2 تونىنا ئىچىدە تىزگىنلەندى. بۇ قانداقتۇر ياپونىيەنىڭ ئالتۇن زاپىسىنى ئاشۇرۇشنى خالىمىغانلىقىدىن ئەمەس، بەلكى ئامېرىكىنىڭ چەكلىمىسى تۈپەيلىدىن ئىدى. چۈنكى، ياپونىيەمۇ ئامېرىكىنىڭ ئامېرىكا دوللىرىنى قوغداش ئىرادىسىگە بويسۇنمىسا بولمايتتى. شۇبيتسارييەلىك مەشھۇر بانكىر، دۇنيا ئالتۇن مەسلىسى مۇتەخەسسىسى فېردىناند لىپس رۇتسچىلد جەمەتى بىلەن بىرلىشىپ سىيۇرىخ رۇتسچىلد بانكىسىنى قۇرۇپ، خېلى يىللار تىجارەت قىلغاندىن كېيىن، يەنى 1987-يىلى ئۆزىگە تەۋە لىپس بانكىسىنى قۇرۇپ چىقتى. ئۇنى دۇنياۋى پۇل مۇئامىلە ئىمپېرىيەسىنىڭ "ئۆز ئادەم"لىرىدىن دېگىلى بولاتتى. ئۇ «ئالتۇن ئۇرۇشى» ناملىق كىتابىدا مۇنداق يازىدۇ: "دۇنيا ئالتۇن جەمئىيىتىنىڭ 1999-يىلى سىيۇرىختا چاقىرىلغان يىللىق يىغىنىدا نام-شەرىپىنى ئاشكارىلاشنى خالىمايدىغان بىر ياپونىيەلىك بانكىر ماڭا: ئامېرىكىنىڭ تىنچ ئوكيان فىلوتىسى 'ئۆزلىرىنىڭ ياپونىيەدىكى ئامانلىقىنى ساقلاش' تىن ۋاز كەچمىسىلا، ياپونىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ئالتۇن سېتىۋېلىشتا چەكلىمىگە ئۇچرىغىنى ئۇچرىغان، دەپ دادلاپ بەرگەنىدى."

نۆۋەتتە، جۇڭگونىڭ تاشقى پېرېۋوت زاپىسى 1 تىرىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى. بۇنداق ھەددى-ھېسابسىز بايلىقتىن ماھىرلىق بىلەن ئاقىلانە پايدىلىنىش ــ قانداقتۇر پۇل مۇئامىلە خەتىرىنى تارقاقلاشتۇرۇش بىلەن چەكلىنىدىغان ئاددىي مەسىلە ئەمەس، بەلكى جۇڭگونىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك ئۇلۇغۋار قۇرۇلۇشىغا مۇناسىۋەتلىك مۇھىم ئىش. مۇھىمى، جۇڭگولۇقلار يېتىپ كېلىش ئالدىدا تۇرغان پۇل مۇئامىلە ئۇرۇشىدا تەشەببۇسكارلىقنى قولغا كەلتۈرۈپ، ئەڭ ئاخىردا دۇنياۋى "كېيىنكى ئامېرىكا دوللىرى سىستېمىسى"نىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئېرىشىش ئۈستىدە كاللا قاتۇرۇشى كېرەك.

دۇنياۋى بانكىرلار جۇڭگونىڭ پۈتۈنلەي ئېچىۋېتىلگەن پۇل مۇئامىلە ساھەسىگە 2006-يىلنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپلا چىشلىرىنى بىلەپ كۆز تىكىشكە باشلىدى. بۇ ئىس-تۈتەكسىز پۇل مۇئامىلە ئۇرۇشىنىڭ

يېقىنلاپ قالغانلىقىدىن بېشارەت ئىدى. بۇ توپ-زەمبىرەكسىز، "قىر-چاپ"سىز ئۇرۇش بولغىنى بىلەن، ئاقىۋىتى جۇڭگونىڭ كەلگۈسى تەقدىرىگە تۇغمۇللەنگەن قىمار، ئەلۋەتتە. دېمەك، جۇڭگولۇقلار مەيلى تونۇپ يەتسۇن-يەتمىسۇن، تەييارلىنىپ بولغان بولسۇن-بولمىسۇن، جۇڭگو ئۇراڭسىز پۇل ئۇرۇشى ھالىتىگە ئاللىقاچان كىرىپ بولدى. بۇنىڭدا پەقەت دۇنياۋى بانكىلاردىكى ئاساسلىق ئىستراتېگىيەلىك مۇددىئا ۋە ھۇجۇم نىشانىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ئېنىق ۋە توغرا ھۆكۈملىيەلىگەندىلا ئاندىن ئۇنىڭغا ئۇنۇملۇك تاكتىكا قوللانغىلى بولىدۇ.

دۇنياۋى بانكىلارنىڭ تۇشمۇ تۇشتىن جۇڭگوغا كىرىشىدىكى ئىستراتېگىيەلىك تۈپكى نىشانى مۇناق ئىككى: بىرى، جۇڭگونىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى قولغا كىرگۈزۈپ، شۇ ئارقىلىق جۇڭگو ئىقتىسادىنى "كونتروللۇق ئىچىدە پارچىلاش"قا شەرت ھازىرلاش؛ يەنە بىرى، لوندون-ۋال ستريت ئىتتىپاقداشلىرى ئاچقان دۇنياۋى ھۆكۈمەت ۋە دۇنياۋى پۇلنى يارىتىش يولىدىكى ئەڭ ئاخىرقى "توسالغۇ"نى سۈپۈرۈپ تاشلاش.

ھەممەيلەنگە ئايان بولغىنىدەك، كىمىكى مەلۇم بىر خىل تاۋار بىلەن تەمىنلەش ھوقۇقىنى مونوپول قىلىۋالالىسا، ھەددى-ھېسابسىز پايدا شۇنىڭ بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، پۇل ــ ھەممىنىڭ ھاجىتى چۈشىدىغان تاۋار. شۇڭا، كىمىكى بىر دۆلەتنىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى يالغۇز ئۆزى قولغا كىرگۈزۈۋالالىسا، شۇ چەكسىز پايدا يارىتىش ۋاستىسىگە ئېرىشكەن بولىدۇ. دۇنياۋى بانكىلارنىڭ نەچچە يۈز يىلدىن بۇيان بىرەر دۆلەتنىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى قولغا ئېلىۋېلىش ئۈچۈن پۈتۈن ئەس-يادى بىلەن ھېچنېمىگە قارىماي ئىنتىلىشى دەل مۇشۇ سەۋەبتىن. ئۇلارنىڭ ئاداققى نىشانى ــ پۈتۈن دۇنيانىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا ئېلىۋېلىش.

ئومۇمىيەت نۇقتىسىدىن ئالغاندا، دۇنياۋى بانكىلارنىڭ ئىستىراتېگىيەلىك ھۇجۇم ھالىتىدە ئىكەنلىكى ناھايىتى روشەن. شۇڭا، جۇڭگو بانكا ساھەسى مەيلى پۇل مۇئامىلە ئىدىيەسىدە بولسۇن، ئىختىساسلىقلار بايلىقىدا بولسۇن، تىجارەت ئەندىزىسىدە بولسۇن، دۇنياۋى تەجرىبىدە بولسۇن، تېخنىكىلىق ئۇل ئەسلىمەلەردە بولسۇن ياكى ياندىشما قانۇن سىستېمىسى قۇرۇلۇشىدا بولسۇن نەچچە ئەسىرلىك تارىخقا ئىگە دۇنياۋى بانكىلاردىن بەكلا ئارقىدا. شۇڭا، ئومۇميۈزلۈك مەغلۇبىيەتتىن

ساقلىنىشىنىڭ بىردىنبىر ئامالى ـ ئۇرۇشنى قارشى تەرەپنىڭ سىزىپ بەرگەن سىزىقى بويىچە ئەمەس، بەلكى ئۆزىنىڭ ئەقلى بويىچە قىلىش.

دۇچ كېلىدىغىنىمىز ـ سېپى ئۆزىدىن پۇل ئۇرۇشى؛ بۇ ئۇرۇشنىڭ ئىشتىراكچىلىرىغا ئىككىلا يول بار: بىرى يېڭىش، يەنە بىرى يېڭىلىش. قىسقىسى، جۇڭگو بۇ ئۇرۇشتا "يېڭى رىم ئىمپېرىيەسى"نىڭ ئىستېلا مۇددىئاسىنى بىتچىت قىلىپلا قالماي، رەقىبىنى گۈمران قىلىش بىلەن بىرگە دۇنيا پۇلىنىڭ يېڭىچە تەرتىپىنى تۇرغۇزۇپ چىقىشى لازىم.

كەلگۈسى ئىستراتېگىيە: "سېپىلنى ئېگىز سوقۇش، ئۇزۇق ـ تۇلۇكنى يېتەرلىك جۇغلاش، غوجىئاكىلىققا ئالدىراپ كەتمەسلىك"

"سېپىلنى ئېگىز سوقايلى"

بۇنىڭدا ئىچكى توساق بىلەن تاشقى ئۆتكەلدىن ئىبارەت پۇل مۇئامىلە مۇداپىئە سىستېمىسىنى تۇرغۇزۇپ چىقىش لازىم.

دۇنياۋى بانكىرلار ئېلىمىزنىڭ پۇل مۇئامىلە زېمىنىگە پات ئارىدا ئىچكىرىلەپ كىرىدۇ. ئەمما، بىز ھازىرغىچە بەخىرامان يۇرۇۋاتىمىز. چەت ئەل بانكىلىرىنىڭ جۇڭگوغا كىرىدىغانلىقى ھەققىدە گەپ بولغاندا، نۇرغۇنلىرىمىز: "چەت ئەل بانكىلىرى بىلەن جۇڭگو بانكىلىرى مانا ئەمدى پۇقرالار ئامانىتىنى تالىشىدىغان بولدى" دەپلا ئويلىدۇق. ئەمما، چەت ئەل بانكىلىرىنىڭ جۇڭگودىكى كارخانا ۋە خۇسۇسىيلارغا قەرز پۇل بېرىش يولى بىلەن جۇڭگونىڭ پۇل تارقىتىش ساھەسىگە بىۋاستە كىرىۋېلىشى ھەممىدىن خەتەرلىك ئىدى. ئۇنداق بولغاندا، چەت ئەل بانكىلىرى قىسمەن ئېھتىياج فوندى تۇرۇمى ئارقىلىق جۇڭگودىكى دۆلەت، كارخانىلار ۋە خۇسۇسىيلار زىممىسىگە ئالغان قەرزدارلىقىنى تېزدىن پۇللاشتۇرىدۇ؛ ئاشۇ چەت ئەل بانكىلىرى ئاشۇرۇپ تارقاتقان "كىرېدىتلىك خەلق پۇلى" بانكا چېكى، بانكا ۋېكسىلى، ئىناۋەتلىك كارتا، ئۆي ـ مۇلۈك رەنىلىك قەرزى، كارخانىلار كۆچمە مەبلەغ قەرزى ۋە پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى قاتارلىق شەكىللەردە جۇڭگو ئىقتىسادىغا سىڭىپ كىرىدۇ.

مۇبادا نەچچە ئون يىلدىن بۇيان قەرز پۇلغا بولغان موھتاجلىق

ۋەجىدىن دۆلەت بانكىلىرىنىڭ سوغۇق مۇئامىلىسىگە ئۇچراپ كېلىۋاتقان كارخانا ۋە خۇسۇسىيلار مۇلازىمىتى قىزغىن، قولى ئوچۇق چەت ئەل بانكىلىرىغا يولۇققان هامان، ئىككى تەرەپ هەش-پەش دېگۈچە پۇتۇشىدۇ. بۇنىڭ بىلەن، جۇڭگودا كىرىدىت گويا كەلكۈندەك يامراپ، هەددى-هېسابسىز مەبلەغ زور كۆلەملىك تەكرار قۇرۇلۇشلارغا سەۋەب بولىدۇ؛ ئىستېمال كاساتچىلىقى بىلەن مۇلكىي پۇل پاخاللىقى تەڭلا ئەدەپ كېتىدۇ. يامان يېرى، زىيادە ئىستېمال كاساتچىلىقى جۇڭگونى جاندىن ئۆتىدىغان سوغۇق سۇدا چوكامۇزدەك توڭلاتسا، مۇلكىي پۇل پاخاللىقى لاۋۇلداپ تۇرغان ئوت يالقۇنىدا كاۋاپ قىلىدۇ. دۇنياۋى بانكىرلار ئىشلەپچىقىرىش ئۇشۇقچىلىقى زىيادە ئېغىرلاپ، كۆپۈك مۇلۇكلەر شىددەت بىلەن كۆپمەيمەپ كەتكەن پەيتتە، جۇڭگو پۇقرالىرىدىن بايلىق شۇلۇشكە باشلايدۇ. چۈنكى، دۇنياۋى بانكىرلار بۇرۇندىن تارتىپلا ئىقتىسادنىڭ گۈمران بولغان پەيتلىرىدە نەپ-مەنپەئەتتىن مول هوسۇل ئېلىپ كەلگەن.

ئامېرىكىنىڭ دۆلەت ئاتىسى توماس جېففېرسوننىڭ كىشىلەرنى هوشيارلىققا ئۈندەيدىغان مۇنداق بىر هېكمەتلىك بايانى بار: "مۇبادا ئامېرىكا خەلقى دۆلەتنىڭ پۇل تارقىتىش هوقۇقىنى خۇسۇسىي بانكىلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويسا، ئۇ بانكىلار ئاۋۋال پۇل پاخاللىقى، ئاندىن پۇل قىسلىقى پەيدا قىلىپ، پۇقرانىڭ مال-مۇلكىنى تارتىۋالىدۇ. بۇنىڭ بىلەن، ئەۋلاد-ئۇرۇقلىرىمىز كۈنلەرنىڭ بىرى تاڭ سەھەردە ئويغىنىپ شۇنداق قارىسا، ئۆي-ماكانى ۋە جەددى-جەمەتى ئاچقان يەر-زېمىنلىرىدىن ئاللىقاچان قۇرۇق قالغانلىقىنى بايقايدۇ".

ئاردىدىن 200 نەچچە يىل ئۆتۈپ كەتكەن بۈگۈنكى كۈندىمۇ، بۇ هېكمەتلىك بايانىنىڭ يەنىلا نەقەدەر دۇرۇس ئىكەنلىكىنى هەيرانلىق ئىچىدە كۆرۈپ تۇرۇپتىمىز.

چەت ئەل بانكىلىرى جۇڭگوغا ئومۇميۈزلۈك كىرىپ بولغاندىن كېيىن ئەھۋال ئىلگىرىكىگە تۈپتىن ئوخشىمايى قالدى. جۇملىدىن، ئىلگىرى دۆلەت بانكىلىرى مۇلكىي پۇل پاخاللىقى ئارقىلىق پايدا يارىتىشقا ئىلهام بەرگەن بولسىمۇ، ئەمما هەرگىزمۇ پۇقرانىڭ تاپقان-تەرگىنىنى يالماپ يۇتۇۋېلىش نىيىتىدە پۇل پاخاللىقىنى قەستەن پەيدا قىلىپ باققان ئەمەس. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيان، هېچكىمدە قەستەن ئىقتىسادىي

كىرىزىس پەيدا قىلىش نىيىتى ۋە قۇدرىتى بولمىغاچقا، ئەزەلدىن ئېغىر ئىقتىسادىي كىرىزىس كۆرۈلۈپ باقمىغانىدى. ئەمما، دۇنياۋى بانكىرلار جۈڭگوغا ئومۇميۈزلۈك كىرگەندىن كېيىن، ئەھۋالدا تۈپتىن ئۆزگىرىش بولدى.

جۈڭگودا ئىچكى پۇل مۇئامىلە توسقى قۇرۇشتىن مەقسەت ــ چەت ئەل بانكىلىرىنىڭ قەستەن پۇل پاخاللىقى پەيدا قىلىش ئارقىلىق جۈڭگو مۇلۇكلىرىنى كۆپۈكلەشتۈرۈپ، كىرىدىتنى قىسۋېتىش ۋاستىسى بىلەن پۇل قىسلىقىنى پەيدا قىلىش نەتىجىسىدە زور بىر تۈركۈم كارخانىلارنى ۋە خۇسۇسىيلارنى ۋەيران قىلىۋېتىپ، ئاندىن جۈڭگونىڭ يادرولۇق مۇلۇكلىرىنى ئەسلىدىكى باھاسىنىڭ نەچچىدىن بىرى، ھەتتا نەچچە ئوندىن بىرىگە توغرا كېلىدىغان شاپاق نەرخىدە سېتىۋېلىشىنى توسۇش. شۇڭا، پۇل مۇئامىلىنى باشقۇرغۇچى تارماقلار چەت ئەل بانكىلىرىنىڭ كىرىدىت كۆلىمى ۋە يۆنىلىشىنى قاتتىق تىزگىنلەپ، پۇل مۇئامىلىنى ئېھتىياج فوندى نىسبىتى ۋە ۋاستىسى ئارقىلىق ماكرولۇق تەڭشەپ تىزگىنلەپ، ئۇلارنى جۈڭگودىكى زور سوممىلىق قەرزىنى پۇللاشتۇرۇشتىن قاتتىق توسۇشى لازىم.

چەت ئەل بانكىلىرى بىلەن دۇنياۋى كىرىشتۇرمە فوندتىن ئىبارەت پۇل مۇئامىلە قەستكارلىرىنىڭ بىرلەشمە ھېيلىسىدىن قاتتىق ئېھتىيات قىلىش لازىم. بۇنىڭدا، ئېلىمىز چېگرىسى ئىچىدىكى بارلىق شىركەتلەرنىڭ پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش ھەققىدىكى توختاملىرىنى بىردەك پۇل مۇئامىلىنى باشقۇرۇش تارماقلىرىغا يوللاش، بولۇپمۇ چەت ئەل بانكىلىرى بىلەن ئىمزالانغان پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى ھەققىدىكى توختاملاردىن قاتتىق ئېھتىيات قىلىش ئارقىلىق، دۇنياۋى پۇل مۇئامىلە قەستكارلىرىنىڭ ئېلىمىز پۇل مۇئامىلە سىستېمىسى نىشانلانغان يېراق مۇساپىلىك ھۇجۇمىنى توسۇش، شۇنداقلا دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ياپونىيە پاي چېكى بازىرى بىلەن پۇل مۇئامىلە بازىرى نىشانلانغان 1990 ـ يىلدىكى ئۇزاق مۇساپىلىك "يادرو" ھۇجۇمىدىن ساۋاق ئېلىش لازىم.

ئېلىمىزنىڭ پۇل مۇئامىلە تاشقى ئۆتكىلى ئاساسلىقى ئامېرىكا دوللىرى سىستېمىسىنىڭ ۋەيران قىلارلىق كىرىزىسىنى توسۇشنى مەقسەت قىلىدۇ. 44 تىرىليون ئامېرىكا دوللىرلىق ھەددى ـ ھېسابسىز

قەرزنىڭ تىنىپ قېلىشى ۋەجىدىن، ئامېرىكا ئىقتىسادى قىنى يەر يۈزىدىن نەچچە ئون مېتىر ئۆرلەپ كەتكەن "مۇئەللەق دەريا"غا ئوخشاپ قالدى. تاغدەك قەرزنىڭ دومىلىما ئۆسۈم چىقىمى ئۈچۈن يارىتىلغان زىيادە ئوبوروتچان مەبلەغلەر خەتىرى كۈچىيىپ كېتىۋاتقان تۈغانغا زەربە بىلەن سوقۇلۇپ، "مۇئەللەق دەريا"نىڭ تۆۋەن ئېقىندىكى ئويمانلىققا جايلاشقان جۇڭگوغا شۇنداقلا شەرقىي ئاسىيادىكى باشقا دۆلەت ۋە رايونلارغا ئېغىر تەھدىت پەيدا قىلماقتا.

دېمەك، جۇڭگولۇقلار دەرھال ھەربىرىكە كېلىپ، پۇل مۇئامىلىدە "كەلكۈنگە تاقابىل تۇرۇپ، ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش" ۋە "پۇقرانىڭ مال-دۇنياسىنى ئامان-ئېسەن ساقلاش"قا تەرەددۇتلىنىشى لازىم. ئامېرىكا مۇلۇكلىرىنىڭ تېزدىن پاخاللىشىپ كېتىشى پەرەز ئەمەس، بەلكى ھەر كۈنى پۇتمىزغا پۇتلىشىپ تۇرىدىغان رېئاللىققا ئايلىنىپ بولغاچقا، "كەلكۈن"نىڭ يامرىشى قاش بىلەن كىرپىكنىڭ ئارىسىدىكى ئىش بولۇپ قالدى. ئالمادىس "توغان يار ئېلىپ" كەتسە ئاقىۋەتنى تەسەۋۋۇر قىلماق تەس. جۇڭگودىكى ھەددى-ھېسابسىز تاشقى پېرېۋوت زاپىسى ئېغىر خەۋپ ئىچىدە قالدى.

ئەمدىكى تۇيۇقسىز كېلىدىغان ئېغىر دۇنياۋى پۇل مۇئامىلە بوھراندا، زەربىگە ھەممىدىن بەك ئۇچرايدىغىنى ـ ئادەتتىن تاشقىرى كۆپۈكلىشىپ كەتكەن پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى بازىرى بىلەن ئامېرىكا دوللىرى سىستېمىسى. شۇڭا، ئالتۇن بىلەن كۇمۇش دۇنيادىكى مال-دۇنيانى ئامان-ئېسەن ساقلايدىغان "نوھنىڭ كېمىسى"گە ئايلىنىدۇ. شۇڭا، جۇڭگودا ئالتۇن-كۇمۇش زاپىسىنى زور مىقداردا ئاشۇرۇشقا ھەرگىز سەل قارىمىغۇلۇق.

"ئوزۇق-تۇلۇكنى يېتەرلىك جۇغلايلى"

جۇڭگودا ھۆكۈمەت تەرەپ بىلەن پۇقرالارنى تەڭ ھەربىرىتلەندۇرۇپ، ھۆكۈمەت ۋە پۇقرالارغا تەۋە ئالتۇن-كۇمۇش زاپىسىنى زور كۈچ بىلەن ئاشۇرۇش لازىم. بۇنىڭدا، جۇڭگو چېگرىسى ئىچىدىكى بارلىق ئالتۇن-كۇمۇش بايلىقىنى ئەڭ مۇھىم ئىستراتېگىيەلىك بايلىقلار سۈپىتىدە قاتتىق قوغداپ، بارا-بارا پۇتۇنلەي دۆلەت ئىلكىگە ئۆتكۈزۈۋېلىش كېرەك. شۇنىڭدەك، ئالتۇن ۋە كۇمۇش ئىشلەپچىقىرىدىغان خەلقئارالىق

شىركەتلەرنى ئىمكانىيەتنىڭ بارچە سېتىۋېلىپ، جۇڭگونىڭ كەلگۈسىدىكى ئالتۇن-كۈمۈش زاپىسىنى تولۇقلاش لازىم. جۇڭگودىكى پۇل ئىسلاھاتىنىڭ ئاخىرقى نىشانىنى جۇڭگونىڭ دۆلەت ئەھۋالىغا باب كېلىدىغان ئالتۇن-كۈمۈش مەدەتكارلىقىدىكى "قوش لىنىيەلىك پۇل سىستېمىسى"نى شەكىللەندۈرۈشكە قارىتىپ، مۇقىم پۇل ئۆلچىمىنى تۇرغۇزۇپ چىقىش ئارقىلىق، دۇنيادىكى ئاساسلىق زاپاس پۇلنى بارلىققا كەلتۈرۈشنىڭ ئىستراتېگىيەلىك تەييارلىقلىرىنى تاماملىشىمىز كېرەك.

"غوجىئاكىلىققا ئالدىراپ كەتمەيلى"

بۇنىڭدا جۇڭگونىڭ ئۆزىدىكى قىيىنچىلىق ۋە چەكلىمىلەرنى تولۇق نەزەرگە ئالماي بولمايدۇ. دۇنيادىكى كۈچلۈك ئەللەر يېڭىلىق يارىتىشتىكى تەڭداشسىز ئىقتىدارىغا تايىنىپ باش كۆتۈرۈپ چىققان. جۈملىدىن، كۈچلۈك ئەللەر باشقا دۆلەتلەرنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان يېپىيېڭى مەھسۇلات ۋە يېپىيېڭى مۇلازىمەتنى بارلىققا كەلتۈرۈپ، دۇنيادا ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدىغان يېڭى پەن-تېخنىكىلارنى كۆپلەپ يارىتىپ، دۇنيا مەدەنىيىتىنى يېتەكلەپ ماڭالايدىغان بۇيۇك ئىدىيە ۋە پىكىر-قاراشلارنى مۇستەھكەم تىكلىيەلەيدۇ.

جۇڭگو غەربنىڭ ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسىنى دوراش جەھەتتە كۆرۈنەرلىك تەرەققىياتلارغا ئېرىشكەن بولسىمۇ، ئەمما ئىدىيەۋى پىكىر ۋە پەن-تېخنىكا يېڭىلىقلىرى جەھەتتە بەكلا ئارقىدا. بولۇپمۇ، ئىدىيەۋى مەدەنىيەت ساھەسىدە مەدەنىيەت ئىشەنچىمىز بەكلا ئاجىز. مۇشۇ ۋەجىدىن، غەرب تۈزۈملىرىنىڭ مۇۋاپىق تەرەپلىرى بىلەن نامۇۋاپىق تەرەپلىرىنى پەرقلەندۈرۈشكە ئامالسىز قېلىۋاتىمىز؛ ئۇنىڭدىكى ئاپئاشكارا بىمەنىلىكلەرنى ئەخلاقىي جەھەتتىن تەنقىدلەپ، غەرب ئەللىرىدە يوق نەرسىلەرنى سىناپ بېقىشقا شۇنداقلا دۇنياۋى يېڭى تەرتىپنى تۇرغۇزۇش ئۈچۈن ئۇرۇنۇپ بېقىشقا پېتىنالمايۋاتىمىز. بۇ، بىر دەملىك ھە-ھۇ بىلەن ھەل قىلغىلى بولىدىغان مەسىلە ئەمەس. بۇنىڭ ئۈچۈن پەقەت قەدەممۇ قەدەم ئىلگىرىلەشكە توغرا كېلىدۇ.

دۇنيا زاپاس پۇل مەنزىلىگە سەپەر

دۇنياۋى كۆچلۈك ئەللەرنىڭ قەد كۆتۈرۈشىگە پۇختا ئاساس سالغىنى قانداقتۇر ئىلغار پەن ـ تېخنىكا بىلەن قۇدرەتلىك ھەربىي كۈچلا ئەمەس. چۈنكى، بىرەر ئەل دۇنيا ئەھلىنى ئىشەندۈرگۈدەك پۇل ۋە پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىنى تۇرغۇزۇپ چىقالمغاندىلا ئاندىن دۇنيا ئەللىرى ئارىسىدا يىمىرىلمەس ئورۇنغا ئۆتۈپ، دۇنيانىڭ تۈتۈرۇقسىز بوران ـ چاپقۇنلىرىدا مەزمۇت پۇت تىرەپ تۇرالايدۇ.

مىسالەن، ئامېرىكىنى ئالايلى: ناۋادا دۇنيا پۇلى بولمىش ئامېرىكا دوللىرىدىن ئىبارەت بۇ تۈۋرۈك ئۇرۇۋېتىلسە، « F ـ 22 » بەلگىلىك كۆرەشچى ئايروپىلان بىلەن مىكروسوفت بۇرۇنقىدەك تەڭداشسىز رىقابەت كۈچىنى ساقلاپ قالالارمۇ؟ ئامېرىكىنىڭ خەلقئارا ئىشلاردىكى ئورنى ۋە پىكىر بايان قىلىش ھوقۇقى بۇرۇنقى سۈر ـ ھەيۋىسىنى ساقلاپ قالالارمۇ؟ ئامېرىكا يەنە بۇرۇنقىدەك "دۇنيا ئەھلىگە يول كۆرسەتكۈچى مايماق" پېتى تۇرالارمۇ؟

قىسقىسى، جۇڭگو ئەتىكى چولپانلىق سۈپىتى بىلەن پۇختا ۋە ئىشەنچلىك پۇل ۋە پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىنى تۇرغۇزۇپ چىقىش مەنزىلىگە قىلچە ئىككىلەنمەي، دادىل قەدەم بېسىشى لازىم.

بەرھەقكى، پۇل دېمەك ئىنسانلار جەمئىيىتىدىكى ئىقتىسادنىڭ قېنى دېمەكتۇر. شۇڭا، ئاشۇ "قان"نى ئىدارە قىلىش ۋە ئۇنىڭ بىلەن تەمىنلەش، تەبىئىيكى پۇرسەت ۋە كۈچ ـ قۇدرەتكە ئېرىشكەنلىك. خوش ئۇنداق بولسا، ئەل ـ ئاۋام زادى قانداق "قان"غا تەشنا؟ پۇقراغا كېرىكى ـ ئىچكى ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئەندىزىسى ۋە پۇل مۇئامىلە تۈزۈلمىسىدىن ئىبارەت بۇ "مۇسكۇل"نى ساغلام يېتىلدۇرەلەيدىغان، ھەم قۇۋۋەتلىك، ھەم ئىشەنچلىك "O تىپلىق قان". ناۋادا ئۇ ھالاك قىلغۇچى قەرزدارلىقتىن ئىبارەت داۋاسىز "ئەيدىز ۋىروسى" بىلەن يۇقۇملانغان قان بولسا، ھەمدە ئۇ قان كۆپچىلىككە مەجبۇرىي سىلىنغان بولسا، ئۇ چاغدا ھەممىنىڭ بارار يېرى جەھەننەم بولىدۇ.

خوش، ئەتىكى جۇڭگونى قانداق پۇل ۋە پۇل مۇئامىلە سىستېمىسى ساغلام "O تىپلىق قان" بىلەن تەمىنلىيەلەيدۇ؟

بۇنداق سىستېما پەقەت كۆپ مەنبەلىك مەدەتكارلىقنىڭ شاراپىتىدە ئاندىن مۇكەممەللىشىدۇ، مۇستەھكەملىنىدۇ. ئەمما، ئېكسپورتقىلا كۈچەپ زور مىقدارداۋ تاشقى پېرىۋوت جۇغلاش، ئامېرىكا دوللىرىغىلا ئېسىلۇۋلىپ ئامېرىكا زايومىنى زىيادە سېتىۋېلىشتەك نوقۇل تاكتىكا ئەجەللىك يارىسىنى بارا-بارا يوشۇرالماس بولۇپ قالدى. ئېكسپورت مەنبەلىك ئىقتىسادىنىڭ چاتىقى ناھايىتى كۆپ. چۈنكى، ئۇنىڭدا ئېلىمىز ئىقتىسادىنى راۋاجلاندۇرۇشتا ئامېرىكىنىڭ زىممىسىدىكى قەرزدارلىقنى ئاشۇرۇشقىلا تايىنىدىغان گەپ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئامېرىكىلىقلارنىڭ قەرزى ئۈلارنىڭ كۆتۈرۈشچانلىقىدىن ئاللىبۇرۇن ئېشىپ كەتتى. شۇڭا، ئامېرىكىلىقلارغا قەرز ئارتىۋەرگەندە، ئېلىمىز ئېكسپورتىنىڭ قۇرۇلمىسى تېخىمۇ بۇزۇلۇپ، ئىشلەپچىقىرىش ئوشۇقچىلىقى ئېغىرلاپ كېتىدۇ-دە، بۇنى ئۆڭشاش ناھايىتى قىيىنغا چۈشىدۇ. دېمەك، بۇنىڭ بەدىلىگە ئاخىرقى ھېسابتا ئىككى تەرەپلەپ زىيان تارتىدىغان گەپ.

بىرەر ئەلنىڭ كۆپ مەنبەلىك، سۈپەتلىك پۇل ۋە پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىنى ئىنچىكە ئىزاھلاش ــ ئىنتايىن قىيىن ئىش. شۇڭا، كىتابىمىزدا پەقەت كۆپ مەنبەلەشتۈرۈش شەرتىدە ئالتۇن ۋە كۈمۈش ئامىلىنى قوشۇش تەسەۋۋۇرىنىلا مەركەزلىك ئوتتۇرىغا قويالىدۇق. چۈنكى، ئالتۇن بىلەن كۈمۈش مىڭ يىلغا يېقىن تارىخىي جەريان مابەينىدە، كۈچلۈك ئاممىۋى ئىشەنچ ۋە تەڭداشسىز ئالقىشقا نائىل ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى. دېمەك، ئالتۇن-كۈمۈش مەدەتكارلىقىدىكى پۇل تۈزۈلمىسى ــ دۇنياۋى زاپاس پۇل مەنزىلىگە ئېلىپ بارىدىغان "ئۇدۇل يول"، ئەلۋەتتە.

ئەمدى بىز يۇقىرىقى تەسەۋۋۇر ئاساسىدا، چوڭقۇر ئويلىنىپ كۆرەيلى:

مۇبادا جۇڭگو ھۆكۈمىتى بىلەن پۇقرالىرى يىلىغا 200 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق ئالتۇن سېتىۋالسا، ھەر ئونسىيە ئالتۇننى 650 ئامېرىكا دوللىرىدىن ھېسابلىغاندا، بۇنىڭغا 9500 تونىا ئالتۇن كېلىدۇ. دېمەك، مۇشۇنداق بولغاندا جۇڭگولۇقلار ئامېرىكىنىڭ بارلىق ئالتۇن زاپىسى(8136 تونىا)نى بىر يىلدىلا سېتىۋالالايدۇ، دېگەن گەپ. ناۋادا شۇنداق بولۇپ قالسا، دەسلەپتە دۇنياۋى بانكىرلار پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي قورالىرى ئارقىلىق ئالتۇن باھاسىنى جېنىنىڭ بارچە باسىدۇ؛ غەرب ئەللىرىنىڭ مەركىزىي بانكىلىرى ئالتۇننى بىرلىشىپ تۆكمە قىلىپ

سېتىش ئارقىلىق، ئالتۇننى ۋاقتىنچە شاپاق نەرخى قىلىۋېتىشىمۇ مۇمكىن. ئەگەرچەندە، جۇڭگولۇقلار رەقىبىنىڭ قولىدىكى كوزۇرنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى توغرا ھۆكۈملىيەلىسە، ئۇ چاغدا ئالتۇن باھاسىنى بېسىش تەدبىرى ياۋروپا تارىخىدىكى جۇڭگوغا ئەڭ سېخىيلىق بىلەن قىلىنغان پۇل مۇئامىلە ياردىمى بولۇپ قالىدۇ.

شۇنى بىلىشىمىز كېرەككى، 6000 يىلدىن بۇيان دۇنيا بويىچە قېزىۋېلىنغان بارلىق ئالتۇن ئاران دېگەندە 140 مىڭ تونىغا يەتتى؛ پۈتكۈل ياۋروپادىكى مەركىزىي بانكىلارنىڭ ھېسابىغا ئېلىنغان ئالتۇن زاپىسىمۇ پەقەتلا 21 مىڭ تونىنا. ياۋروپا مەركىزىي بانكىلىرى 20-ئەسىرنىڭ 90-يىللىرى ئەسەبىيلەرچە ئەۋجىگە چىقارغان ئالتۇن ئىجارىكەشلىكىنىڭ تەسىرىنى نەزەرگە ئالغاندا، ئۇلارنىڭ قولىدا بار ئومۇمىي ئالتۇن زاپىسى ئېھتىمال 20 مىڭ تونىنغىمۇ يەتمەس. بۇنى ھازىرقى باھا بويىچە (ھەر ئونسىيە ئالتۇننى 650 ئامېرىكا دوللىرىدىن) ھېسابلىغاندا 400 مىليارد ئامېرىكا دوللىرى بولىدۇ. سودىدىن ھەددى-ھېسابسىز پايدا ئېلىۋاتقان جۇڭگو ئۇچۇن ئېيتقاندا، 400 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق ئالتۇن — ئىككى-ئۈچ يىلغا قالمايلا سوقۇۋەتكىلى بولىدىغان "بىر تەخسە قورۇما". دېمەك، ياۋروپا-ئامېرىكا مەركىزىي بانكىلىرىنىڭ "ئوق"لىرى ئۇزاققا قالماي پاكپاكىز تۇگەيدۇ.

ئەگەر جۇڭگو ئالتۇننى مۇشۇ ئىشتىھا بىلەن ئۇدا بەش يىللا سىڭدۈرسە، دۇنياۋى نەرخ-ناۋاسى شىددەت بىلەن ئۆرلەپ كەتكەن ئالتۇنلار دۇنياۋى بانكىرلار ئاتايىن ياسىغان "ئامېرىكا دوللىرى ئۆسۈمىنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك چېكى" ئاتلىق دوبۇلغىنى تېشىۋېتىدۇ. نەتىجىدە دۇنيا ئەھلىنىڭ نەزەرىدىكى ئەڭ قۇدرەتلىك ئامېرىكا دوللىرى سىستېمىسىنىڭ ئاخىر قانداق يىمىرىلىدىغانلىقىنى كىشىلەر ئۆز كۆزى بىلەن كۆرىدۇ.

ئەمدىكى گەپ "جۇڭگو ئالتۇن باھاسىنى قورال قىلىپ تۇرۇپ، ئامېرىكا دوللىرى سىستېمىسىنى بىتچىت قىلالامدۇ-يوق؟" دېگەن مەسىلىدە ئەمەس، بەلكى "بۇ ئىشقا تۇتۇش قىلامدۇ-يوق؟" دېگەن مەسىلىدىلا قالدى. چۈنكى، ئالتۇن باھاسى مەسىلىسى — ئامېرىكا دوللىرىنىڭ ھايات-ماماتىغا باغلىق مۇھىم ئىش. شۇڭا، جۇڭگو 200 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق ئالتۇننى راستىنلا سىڭدۈرۈۋېتىش ئۇ ياقتا تۇرسۇن، ھەتتا بۇ ھەقتە ئازراق شەپە بېرىپ قويىسىمۇ، ئامېرىكا مالىيە

مىنىستىرى بىلەن ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى كومىتېتىنىڭ رەئىسىنى سوغۇق تەر باسىدۇ.

نەچچە ئون يىلدىن بۇيان جۇڭگونىڭ بېشىنى ئاغرىتىپ كېلىۋاتقان تەيۋەن مەسىلىسى ئامېرىكىنى ئېھتىمال "تەيۋەنگە تۇرسام بولارمۇ؟ ئامېرىكا دوللىرىغىمۇ؟" دېگەن ئويغا سېلىپ قويۇشى مۇمكىن. جۇڭگو پۇل مۇئامىلە مەسىلىسىدە ئامېرىكا بىلەن تەڭ ھالاك بولۇپ كېتىشنى خالىمايدۇ؛ ئامېرىكا قويغان شەرت ئەقىلگە مۇۋاپىق بولسا، گېزى كەلگەندە ھەتتا ئامېرىكا دوللىرىغا ياردەم قولىنى سۇنۇشىمۇ مۇمكىن.

جۇڭگو ھۆكۈمەت ۋە پۇقرالارغا تەۋە ئالتۇننى تەدرىجىي كۆپەيتىش بىلەن بىللە، پۇل ئىسلاھاتىنى باشلاپ، ئالتۇن ۋە كۈمۈشنى پۇل سىستېمىسىغا سىڭدۈرۈشكىمۇ قادىر، ئەلۋەتتە. جۇڭگو پۇل تۈزۈلمىسىنى ئالتۇن-كۈمۈش بىرلىك تۈزۈمىدىكى "جۇڭگو يۈەنى" تۈزۈلمىسىگە ئۆزگەرتەلىسە، دۇنيا ئىقتىسادىغا زور تۆھپە قوشقان بولىدۇ.

"جۇڭگو يۈەنى" تۈزۈلمىسىنى بىر نەچچە باسقۇچقا بۆلۈپ يولغا قويۇشقا بولىدۇ. بىرىنچى باسقۇچتا، مالىيە مىنىستىرلىقى "ئالتۇن جىيەكلىك زايوم" ۋە "كۈمۈش جىيەكلىك زايوم" تارقىتىپ، زايومنىڭ دىرى بىلەن ئۆسۈمىنى نەق ئالتۇن ياكى نەق كۈمۈشتە راسچوت قىلىشى لازىم. مىسالەن، بەش يىللىق قەرەلدىكى "ئالتۇن جىيەكلىك زايوم"نىڭ ئۆسۈم نىسبىتىنى بىر-ئىككى پىرسەنت قىلىپ بېكىتىشكە بولىدۇ. يەنە كېلىپ، ئالتۇننىڭ ئۆزى زايومنىڭ دىرى بىلەن ئۆسۈمىگە كۆرە ئەڭ ئاخىرقى راسچوت ۋاستىسى بولغىنى ئۈچۈن، كىشىلەر "بايلىق قىممىتىنى ساقلىيالايدىغان" بۇ پۇل مۇئامىلە مەھسۇلاتىنى تۇشۇمۇ تۇشتىن سېتىۋالىدۇ.

"ئالتۇن جىيەكلىك زايوم" ۋە "كۈمۈش جىيەكلىك زايوم"نىڭ زايوم بازىرىدىكى پايدىچان ئۆسۈم نىسبىتى(ئۆسۈم كىرىمى بىلەن زايوم باھاسىنىڭ بۆلۈنمىسىدىن چىقىرىلغان پىرسەنتلىك نىسبەتكە باراۋەر – تەرجىماندىن) بىلەن قەرەلى ۋە سوممىسى شۇنىڭغا ئوخشاش ئادەتتىكى زايومنىڭ پايدىچان ئۆسۈم نىسبىتى ئاربىدىكى پەرق بازارنىڭ ئالتۇن پۇل بىلەن كۈمۈش پۇلغا بولغان مايىللىقىنى ھەقىقىي ئەكس ئەتتۈرەلەيدۇ. دېمەك، بۇ مۇھىم پارامېتىردىن كېيىنكى باسقۇچلۇق سىناقلاردا پايدىلىنىشقا بولىدۇ.

ئىككىنچى باسقۇچتا، بانكا سىستېمىسى ئېھتىياتى فوندىنىڭ قۇرۇلمىسىنى يېڭىباشتىن تەڭشەشكە بولىدۇ. مەيلى چەت ئەل بانكىسى بولسۇن ياكى دۆلەت بانكىسى بولسۇن ئۇلارنىڭ ئېھتىياتى فوندى چوقۇم مۇئەييەن نىسبەتتىكى ئالتۇن ياكى كۈموشنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇشى لازىم. شۇنىڭدەك، قەرزلىك ۋېكسىلىنىڭ ئېھتىياتى فوندىدا تۇتقان نىسبىتىنى چۈشۈرۈش كېرەك. چۈنكى، ئېھتىياتى فوندىدىكى ئالتۇن-كۈموش نىسبىتى يۇقىرى مۇئامىلىدارلارنىڭ قەرز پۇل ئېلىش پۇرسىتىمۇ شۇنچە يۇقىرى بولىدۇ؛ ئەكسىچە، ئېھتىياتى فوندىدىكى قەرزلىك ۋېكسىلىنىڭ نىسبىتى يۇقىرى مۇئامىلىدارلارنىڭ قەرز قايتۇرۇش ئىقتىدارى تۆۋەن بولىدۇ. شۇڭا، مەركىزي بانكا ئالتۇن بىلەن كۈموشتىن ئۆزگە ھەرقانداق ۋېكسىلنى ئوبيېكت قىلغان دېسكونت كەسپىنى توختىتىشى لازىم. چۈنكى، بۇ تەدبىر ئارقىلىق ئالتۇن بىلەن كۈموشنىڭ جۈڭگو پۇل سىستېمىسىدىكى ئورنىنى ئۆستۈرۈپ، بانكىلارنىڭ ئالتۇن ۋە كۈموش ھېسابىدىكى مۇلۇككە بولغان ئېھتىياجىنى ئاشۇرغىلى بولىدۇ. ئېھتىياتى فوندى تەركىبىدە ئالتۇن بىلەن كۈموش بولمىغان بانكىنىڭ كىرىدىت ئىقتىدارى چەكلىك بولىدۇ. شۇڭا، بانكا سىستېمىسى قەرزلىك ۋېكسىلنى پۇل ئوبوروتى ساھەسىدىن ھەيدەپ چىقىرىشى، شۇنىڭدەك نەق ئالتۇن(كۈموش) ئامانىتى ۋە ئېلىم-سېتىم كەسپىنى يولغا قويۇپ، مەملىكەت ئىچىدە نەق ئالتۇن-كۈموش ئوبوروت بازىرىنى شەكىللەندۈرۈشى لازىم.

ئۈچىنچى-مۇلۇك، بانكا، كۆك تاماكا، تېلېگراف ۋە نېفىت قاتارلىق پايدىسى كۆپ ساھەلەر تاپشۇرىدىغان تىجارەت بېجى بەلگىلىنىڭ نىسبەتتىكى ئالتۇن ۋە كۈموشنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى لازىم. بۇ بازارنىڭ ئالتۇن ۋە كۈموشكە بولغان ئېھتىياجىنى تۇرتۇشكە پايدىلىق.

ئۇچىنچى باسقۇچتا، مالىيە مىنىستىرلىقى تولۇق سوممىلىق ئالتۇن ۋە كۈموش رەنىلىكىدىكى "جۇڭگو ئالتۇن يۈەنى" بىلەن "جۇڭگو كۈموش يۈەنى"نى تارقىتىشى لازىم. بۇنىڭدا، بىر يۈەنلىك "جۇڭگو ئالتۇن يۈەنى" جۇڭگو پۇلىنىڭ تۈپكى ئۆلچىمى قىلىنىدۇ؛ ئۇنىڭدىن باشقا، ئېلىمىزنىڭ ئالتۇن ۋە كۈموش زاپىسىغا ئاساسەن ھەر يۈەنلىك "جۇڭگو ئالتۇن يۈەنى" بىر نەچچە گىرام ساپ ئالتۇن بىلەن تەركىبلىنىدۇ. "جۇڭگو ئالتۇن يۈەنى" ئاساسەن تۇركۈملۈك سودا راسچوتى، بانكىلار ئارا

مەمۇرىيال(مەبلەغ ياكى پۇلنى نەق پۇل ئىشلەتمەي ھېساب يۆزىدە ئاغدۇرۇشنى كۆرسىتىدۇ ــ تەرجىماندىن) ۋە كۆپ سوممىلىق نەق پۇل چىقىمى قاتارلىقلارغا ئىشلىتىلىدۇ. مۇئەييەن سوممىدىكى "جۇڭگو ئالتۇن يۆنىي"نى مالىيە مىنىستىرلىقىدىن نەق ئالتۇنغا تېگىشكىلى بولىدۇ. قوشۇمچە پۇل ئورنىدا ئاز سوممىلىق چىقىمغا ئىشلىتىلىدىغان "جۇڭگو كۇموش يۆنىي" بىر نەچچە گىرام ساپ كۇموش بىلەن تەرـ كىبلىنىدۇ. مۇئەييەن سوممىدىكى "جۇڭگو كۇموش يۆنىي"نى مالىيە مىنىستىرلىقىدىن نەق كۇموشكە تېگىشكىلىمۇ بولىدۇ. "جۇڭگو ئالتۇن يۆنىي" بىلەن "جۇڭگو كۇموش يۆنىي"نىڭ سېلىشتۇرما باھاسىنى مەركىزي بانكا بېكىتىدۇ ۋە قەرەللىك تەڭشەپ تۇرىدۇ.

"ناچار پۇل سەرخىل پۇلنى ئوبوروت ساھەسىدىن سىقىپ چىقىرىدۇ" دېگەن پىرىنسىپنىڭ مۇھىم بىر ئالدىنقى شەرتى بار. ئۇ بولسىمۇ ــ ھۆكۈمەتنىڭ ناچار پۇل بىلەن سەرخىل پۇلنى قىممەتداش، دەپ قاراش ھەققىدىكى مەجبۇرىي بەلگىلىمىسى. ئەمما، تەبىئىي بازاردىكى ئەھۋال بۇنىڭ ئەكسىچە. جۇملىدىن، كىشىلەر ناچار پۇلنى خەجلەشنى خالىمايدىغانلىقى ئۈچۈن، سەرخىل پۇل ھامان ناچار پۇلدىن غالىب كېلىدۇ.

ئېلىمىزدە ئالتۇن ۋە كۇموش تەركىبلىك جۇڭگو يۆنى ئومۇملاشقانـــدىن كېيىن، كىشىلەر قەرز تەركىبلىك ئادەتتىكى خەلق پۇلىنىمۇ خەجلەيدۇ. بۇنىڭ بىلەن ھۆكۈمەت بارلىق باجلارنى ئالتۇن ۋە كۇموش تەركىبلىك جۇڭگو يۆنى ھېسابىدا يىغىشنى بېكىتىدۇ؛ باھانىڭ ئالتۇن ۋە كۇموش تەركىبلىك جۇڭگو يۆنى ياكى ئادەتتىكى خەلق پۇلى ھېسابىدا قويۇلىدىغانلىقىنى بازار بەلگىلەيدۇ؛ ئالتۇن ۋە كۇموش تەركىبلىك جۇڭگو يۆنى بىلەن ئادەتتىكى خەلق پۇلىنىڭ سېلىشتۇرما باھاسى پۇل مۇئامىلە بازىرىدا تەمىنلەش ۋە تەلەپ مۇناسىۋىتىگە ئاساسەن بېكىتىلىدۇ. بۇ چاغدا كىشىلەر سودا بانكىلىرى تارقاتقان قەرز تەركىبلىك ئادەتتىكى خەلق پۇلى كىرىدىتىنىڭ ئالتۇن ۋە كۇموش تەركىبلىك جۇڭگو يۆنىگە قارىغاندا، بارا ـ بارا پاخاللىشىپ كېتىدىغانلىقىنى بايقايدۇ. بۇ نۇقتا پۇل مۇئامىلە بازىرىدىكى ئىككى تۈرلۈك پۇلنىڭ سېلىشتۇرما باھاسىغا ئالاقىدار ئۇچۇرلاردىن ئايدىڭلىشىدۇ.

ئالتۇن ۋە كۇموش تەركىبلىك جۇڭگو يۆنىنى تارقىتىش ھوقۇقىنى

ئىلكىده تۇتىدىغىنى ـ ئاخىرقى ھېسابتا سودا بانكىسى سىستېمىسى ئەمەس، بەلكى مالىيە مىنىستىرلىقى، ئەلۋەتتە. بۇنىڭ سەۋەبى بەكمۇ ئاددىي: بايلىقنىڭ مەنبەسىمۇ پۇقرا، نىشانىمۇ پۇقرا. شۇڭا، پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى يالغۇز ئىگىۋېلىش ھېچكىمنىڭ ھەددى ئەمەس.

ئالتۇن ۋە كۈموش مەدەتكارلىقىدىكى جۇڭگو يۈەنى تارقىتىلىش مىقدارىنىڭ ئېشىپ بېرىشىغا ئەگىشىپ، دۇنيا پۇل مۇئامىلە ساھەسىدىكى جەلپكار نۇقتىغا ئايلىنىدۇ. دۇنيادىكى ئەڭ مۇقىم، ئەڭ كۈچلۈك پۇل بولمىش جۇڭگو يۈەنى ئالتۇن ياكى كۈموشكە ئەركىن ئايرىباشلىنىش سالاھىيىتىگە نائىللىقى بىلەن، "ئاخىرقى ئامېرىكا دوللىرى" دەۋرىدىكى دۇنيا ئەللىرى ھەممىدىن بۇرۇن تاللايدىغان زاپاس پۇلغا ئايلىنىدىغانلىقىغا قىل سىغمايدۇ.

بايلىق ئەزەلدىنلا ئۆزىنى قوغداپ قىممىتىنى ئاشۇرالايدىغان جايلارنى ماكان ئەتكەن. دېمەك، ئېلىمىز جۇڭگو بايلىق يارىتىشتىكى كۈچ-قۇدرىتى ۋە پۇل قىممىتىنىڭ مۇقىملىقى بىلەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە دۇنياۋى بايلىق مەركىزىگە ئايلانغۇسى!

خۇلاسە كالام

☜ نۆۋەتتە دۇنيا ئىقتسادىدا ساقلىنىۋاتقان نېگىزلىك مەسىلىلەرنىڭ بىرى، مۇقىم ۋە مۇۋاپىق پۇل ئۆلچىمىنىڭ بولمىغانلىقىدا. شۇڭا پۇلنىڭ ئىقتسات ساھەسىگە بولغان رولى قانداقتۇر دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ خاھىشانە ۋە تەكەببۇرانە مۇداخلىسى ۋەجىدىن، ئاخىر بېرىپ بازارىدىكى بايلىقلارنىڭ مۇۋاپىق تەقسىماتىنى بەكلا تاپتىن چىقىرىۋەتتى.

☜ پۇل تۇسىنى ئالغان ئالتۇن بىلەن كۇموش ــ تەبىئي تەرەققىياتنىڭ شۇنداقلا ھەقىقىي مەنىدىكى بازار ئىگىلىكىنىڭ مەھسۇلى؛ ئىنسانلار ئىشەنسە بولىدىغان ھالال پۇل.

☜ GDP نى ئاشۇرۇش يېتەكچى، قەرزلىك پۇل ئاساس، قىزىل رەقەملىك مالىيە ۋاستە قىلىنغان كونا تەرەققىيات ئەندىزىسىنى جەمئىيەتنىڭ گارمونىك تەرەققىياتى مەركەز، ھالال پۇل ئۆلچەم، دەسمايە جۇغلانمىسى تۈرتكە قىلىنغان يېڭىچە ئەندىزىگە ئۆزگەرتىشكە توغرا كېلىدۇ.

☜ سېپى ئۆزىدىن پۇل ئۇرۇشى داۋامىدا جۇڭگو "يېڭى رىم ئىمپېرىيەسى"نىڭ ئىستىلا مۇددىئاسىنى بىتچىت قىلىپلا قالماي، رەقىبنىڭ گۈمران قىلىش بىلەن بىرگە دۇنيا پۇلىنىڭ يېڭىچە تەرتىپىنى تۈرغۇزۇپ چىقىشى لازىم.

☜ جۇڭگو ئىچكى توساق بىلەن تاشقى ئۆتكەلدىن ئىبارەت پۇل مۇئامىلە مۇداپىئە سىستېمىسىنى تۈرغۇزۇپ چىقىشى لازىم. ھۆكۈمەت بىلەن پۇقرالارنى تەڭ ھەرىكەتلەندۈرۈپ، ھۆكۈمەت ۋە پۇقرالارغا تەۋە ئالتۇن-كۇموش زاپىسىنى زور كۈچ بىلەن ئاشۇرۇشى كېرەك.

خاتىمە

جۇڭگو پۇل مۇئامىلىسىنى ئېچىۋېتىش ھەققىدە

پۇل مۇئامىلىنى ئېچىۋېتىشتىكى ئەڭ ئېغىر خەتەر ــ "ئۇرۇش" ئېڭىنىڭ ئاجىزلىقى

ئەمدى جۇڭگو پۇل مۇئامىلىسىنى ئېچىۋېتىش يۆنىلىشى تېخىمۇ ئايدىڭلىشىپ، سالمىقى زورىيىپ باردۇ. مۇشۇنداق ئەھۋالدا "ئۇرۇش" ئېڭىنى ئومۇميۈزلۈك كۈچەيتىش كېرەكمۇ-قانداق؟ بۇ مەسىلە ئۇستىدە ئويلانماي بولمايدۇ.

جۇڭگو پۇل مۇئامىلىسىنى ئېچىۋېتىشنىڭ خەتىرى ھەققىدە گەپ بولغاندا، نۇرغۇن ئالىمنىڭ دىققىتى قانداقتۇر چەت ئەل بانكىلىرىنىڭ پاي قوشۇش ۋە پاي كونترولللىشى پەيدا قىلىدىغان خەتەر، پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرى ئارىلاشما تىجارىتىگە بولغان نازارەتچىلىكتىن كېلىدىغان خەتەر، ئۆسۈم نىسبىتىنى بازارلاشتۇرۇش خەتىرى، ئاكسىيە بازىرىدىكى داۋالغۇش ئېلىپ كېلىدىغان خەتەر، تاشقى پېرېۋوت زاپىسىنىڭ قىممىتى چۈشۈپ كېتىش خەتىرى، ئۆي-مۇلۈك قەرز پۇلى خەتىرى، كاپىتال ھېسابىنى قويۇۋېتىش خەتىرى، خەلق پۇلىنىڭ قىممىتى ئۆسۈپ كېتىش خەتىرى، دۆلەت بانكىلىرىدىكى ئىچكى كونترولللۇق ئاجىزلاپ كېتىش خەتىرى، پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي قوراللىرى بازىرى خەتىرى، بازىل كېلىشىمى زەربىسى پەيدا قىلىدىغان خەتەر قاتارلىق "تاكتىكا" قاتلىمىغا مەنسۇپ خەتەرلەرگىلا مەركەزلىشىپ قېلىۋاتىدۇ. ئەمەلىيەتتە، پۇل مۇئامىلىنى ئېچىۋېتىشتىكى ئەڭ ئېغىر خەتەر "ئىستراتېگىيە" قاتلىمىدىن كېلىدۇ. جۇملىدىن، پۇل مۇئامىلىنى ئېچىۋېتىش ماھىيەتتە بىر مەيدان "پۇل ئۇرۇشى" بولغاچقا "ئۇرۇش" ئېڭىنىڭ ئاجىز، "ئۇرۇش" تەرەددۇتىنىڭ يېتەرسىز بولۇشى جۇڭگو

ئۇچۇن ئەڭ ئېغىر خەتەر ھېسابلىنىدۇ.

دۇرۇس، ھەممىدىن خەتەرلىكى ـ پۇل مۇئامىلە ساھەسىنى ئېچىۋېتىشنى ئادەتتىكى ساھەلەرنى ئېچىۋېتىشكە ئوخشاش، دەپ چۈشىنىۋېلىش.

چۈنكى، پۇلنىڭ ئۆزى بىر تاۋار. ئەمما، ئۇ جەمئىيەتتىكى ھەرقانداق ساھە، ھەرقانداق ئاپپاراتۇ ھەرقانداق ئادەمگە لازىملىق تاۋار ئىكەنلىكى بىلەن باشقا تاۋارلاردىن پەرقلىنىدۇ. شۇڭا، پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا ئېلىۋېلىش ـ ھەرقانداق مونوپوللۇقنىڭ ئەڭ يۇكسەك پەللىسى.

جۇڭگودا پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى ئەسلىدىنلا دۆلەت كونترول قىلىپ كەلگەن. شۇڭا، پەقەت دۆلەتنىڭ ئىگىدارچىلىقىدىكى پۇللا ئاندىن ئىجتىمائىي تۇرمۇلمىدىكى تۈپكى ئادالەتكە كاپالەتلىك قىلالايدۇ. ئەمما، چەت ئەل بانكىلىرى ئېلىمىزگە كىرگەندىن كېيىن، جۇڭگونىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقى خەتەرگە يۇزلەندى.

پۇقرالار: "جۇڭگونىڭ پۇلى 'خەلق پۇلى' ئاتالغۇ قەغەز پۇل تۇرسا، ھەم ئۇنى بېسىپ تارقىتىش ھوقۇقى پەقەت دۆلەتكىلا مەنسۇپ تۇرسا، چەت ئەل بانكىلىرى قانداقسىگە خەلق پۇلىنى بېسىپ تارقىتالىسۇن؟" دەپ قارايدۇ. ئەمەلىيەتتە، چەت ئەل بانكىلىرىنىڭ خەلق پۇلىنى بېسىپ تارقىتىپ، پۇل "يارىتىشى" ئەسلا بىھاجەت. چۈنكى، ئۇلار ئاللىقاندىق پۇل مۇئامىلە يېڭى مەھسۇلاتلىرىنى كۆپلەپ كىرگۈزۈپ، قەرزدارلىق قورالىرىنى خىلمۇخىل ئۇسۇللار بىلەن يارىتىدۇ ۋە پۇللاشتۇرىدۇ. مانا بۇنىڭ ئۆزى پۇلنىڭ تەڭدىشى ـ "ئوبوروتچان مەبلەغ". بۇنداق "ئوبوروتچان مەبلەغ" ئەمەلىي ئىقتىساد ساھەسىدىكى پۇللارغا ئوخشاشلا سېتىۋېلىش كۈچىگە ئىگە. بۇ مەنبەدىن ئالغاندا، چەت ئەل بانكىلىرى جۇڭگونىڭ خەلق پۇلىنى تارقىتىشنىڭ خۇپىيانە ئىشتىراكى قىلالايدۇ، دېگەن گەپ.

چەت ئەل بانكىلىرى "ياراتقان" خەلق پۇلى ھېسابىدىكى كىرىدىت ئومۇمىي مىقدارى دۆلەت سودا بانكىلىرىنىڭكىدىن ئېشىپ كەتكەن چاغدا، ئۇلار جۇڭگونىڭ مەركىزىي بانكىسىنى قۇرۇق شەكىلگە ئايلاندۇرۇپ، جۇڭگونىڭ پۇل تارقىتىش ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا ئېلىپ بولغان بولىدۇ. ئۇلار ھەم قەغەز پۇل بىلەن تەمىنلەش سىستېمىسىنى

قەستەن ئەرەخىتەن - پەرەخىتەن قىلىۋېتىش ۋاستىسىنىڭ يارىمىدە ئاۋۇال پۇل پاخاللىقى، ئاندىن پۇل قىسلىقى پەيدا قىلىش ئارقىلىق، جۇڭگو پۇقرالىرىنىڭ تاپقان - تەرگىنىنى يالماپ يوتۇۋېلىشقا قادىر ۋە تەشنا. بۇ ھال تارىختا تەكرار كۆرۈلگەن ئىقتىسادىي كىرىزىسقا ئوخشايدۇ، ئەلۋەتتە.

چەت ئەل بانكىلىرى كۇچ - قۇدرەتتە كۇندىن - كۈنگە زورايغاندىن كېيىن، پۇل - ھوقۇق سودىسى، پۇل - پۇل سودىسى، پۇل - ئىناۋەت سودىسى ۋە پۇل - ئىلىم سودىسى ئارقىلىق، جۇڭگودا مەسلى كۆرۈلۈپ باقمىغان "دەرىجىدىن تاشقىرى پەۋقۇلئاددە مەنپەئەتدار گۇرۇھ"لار "بىرلەشمىسى"نى شەكىللەندۇرىدۇ. جۇملىدىن، سىياسىي - ئىقتىساد ساھەسىدە "يوشۇرۇن كۇچى بار" يېڭى بىر ئەۋلاد چولپانلارنى تاللاپ نۇقتىلىق يېتىشتۇرۇپ ئۇچۇن، ئۆزلىرى بىلەن گېپى بىر يەردىن چىقىدىغان يەرلىك ھۆكۇمەتلەرنى ھەددى - ھېسابسىز كىرىدىت بىلەن تارتۇقلايدۇ؛ ئۇزاق مۇددەتلىك سىياسىي مۇددىئاسىنى ئىشقا ئاشۇرۇش نىيىتىدە ئۆزلىرىگە پايدىلىق خىلمۇخىل ئىلمىي تەتقىقات مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى ئىلمىي تەتقىقات تۇرلىرى فوندى ئارقىلىق قوللايدۇ؛ خىلمۇخىل ئىجتىمائىي تەشكىلاتلارنى ئىقتىسادىي جەھەتتىن يۆلەش يولى بىلەن ئاممىۋى كۇنتەرتىپلەرگە تەسىر كۆرسىتىش ئارقىلىق، يۇقىرىدىن تۆۋەنگە يۇزلەنگەن "ماھىيەتلىك ئەل رايى"نى مۇستەھكەم تۇرغۇزۇۋېچىقىدۇ؛ تاراتقۇلارنى بازارلاشتۇرۇش ئىسلاھاتىغا سېخىيانە يارەم بېرىش ۋاستىسى بىلەن جەمئىيەتنىڭ چەت ئەل بانكىلىرىغا بولغان "ئىجابىي باھاسى"نى ئەكس ئەتتۇرىدۇ؛ زور سوممىلىق سېلىنما ھاسىلاتلىرى ئارقىلىق نەشرىياتلارنىڭ تېما تاللاش نىشانىغا تەسىر كۆرسىتىش بىلەن بىرگە، غەرب تېببابىتىگە ئايانماي مەبلەغ سېلىش ئارقىلىق جۇڭگو تېببابىتىنى سىستېمىلىق خۇنۇكلەشتۇرۇپلا قالماي، يەنە مائارىپ، قانۇن سىستېمىسى، ھەتتا ھەربىيەت سىستېمىسىغا سىڭىپ كىرىدۇ. چۇنكى، تاۋار جەمئىيىتىدە پۇلغا مەھلىيا بولمايدىغان ئادەم بولمىسا كېرەك.

ھازىرقى قانۇنلىرىمىزدا: "دۆلەتنىڭ مونوپول ساھەلىرى چەت ئەل بانكىلىرىدىن قەرز ئېلىپ، مەبلەغ يۇرۇشتۇرسە بولمايدۇ" دەيدىغان بەلگىلىمە بولمىغاچقا، چەت ئەل بانكىلىرى سېلىنما ئارقىلىق

تېلېگراف، تېلېفون، قاتناش-تىرانسپورت، ئالەم قاتناشى، ھەربىي سانائەت قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان دۆلەتكە تەۋە مونوپول ساھەلەرنىمۇ چاڭگىلىغا ئېلىۋالالايدۇ. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، چەت ئەل بانكىلىرى ناۋادا يۇقىرىقىدەك دۆلەتكە تەۋە مونوپول ساھەلەرنى مەبلەغ بىلەن تەمىنلەش ھوقۇقىغا ئېرىشىۋالسا، ئۇ چاغدا دۆلەتنىڭ جان تومۇرى بولمىش "يادرولۇق مۇلۇك"لەرنى ئۆز ئىختىيارىغا ئېلىۋالغان بولىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇلار مۇھىم كارخانىلارنىڭ مەبلەغ زەنجىرىنى خالىغان ۋاقىتتا ئۈزۈپ تاشلاپ، دۆلەتنىڭ يادرولۇق مۇلۇكلىرىنى باشقۇرىدىغان تارماقلارنى پالەچ قىلىۋېتەلەيدۇ.

چەت ئەل بانكىلىرىنىڭ جۇڭگوغا كىرىشتىكى مەقسىتى ــ ئەلۋەتتە پۇل تېپىش. ئەمما، ئۇلارنىڭ پۇل تېپىشتا مۇنتىزم قائىدە-تەرتىپلەرگە ئەمەل قىلىپ كېتىشى ناتايىن.

پۇل مۇئامىلىنى ئېچىۋېتىشتە دۇچ كېلىدىغان ئىستراتېگىيەلىك خەتەر پۇل مۇئامىلىنىڭ ئۆزىدەك ئۇنداق ئاددىي ئەمەس. چۈنكى بۇ ئىسلاھات پۈتكۈل جۇڭگو جەمئىيىتىنىڭ ھەرقايسى قاتلاملىرىغا چېتىلىدىغان بولغاچقا، ئۇنىڭدىكى زەررىچە سەۋەنلىكمۇ تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدىغان ئاقىۋەتلەرنى پەيدا قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، جۇڭگو پۇل مۇئامىلىسى قوغداشقا ئەڭ موھتاج تۇرۇقلۇق، قوغدىلىدىغان ساھەلەر قاتارىغا كىرگۈزۈلمىدى. بۇ ناھايىتى ئەپسۇسلىنارلىق ئىش، ئەلۋەتتە. نۆۋەتتىكى جۇڭگو بانكىلىرىنىڭ 200 نەچچە يىلدىن بۇيانقى "بوران-چاپقۇن"دا تاۋلانغان ياۋروپا-ئامېرىكا بانكىلىرىغا تەڭ كېلەلىشى مۇمكىن ئەمەس. ئۇلارنىڭ رىقابەتكە چۈشۈشى بەجايىكى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇيدىغان ئاۋاق بىر بالىنىڭ بوكس شاھى تەيسون بىلەن ئېلىشقىنىغا ئوخشايدۇ. بۇنداق ئېلىشىشنىڭ قانداق نەتىجە بىلەن ئاياغلىشىدىغانلىقى ھەممىگە ئايان.

پۇل مۇئامىلىنى ئېچىۋېتىش خەتىرىنىڭ چېتىلىش دائىرىسى ناھايىتى كەڭرى بولغاچقا، بانكا نازارەتچىلىكى كومىتېتى، ئاكسىيە نازارەتچىلىكى كومىتېتى ۋە سۇغۇرتا نازارەتچىلىكى كومىتېتى قاتارلىق كەسىپلەر بويىچە ئايرىلغان نازارەت قىلىپ باشقۇرۇش تارماقلىرىنىڭ ساھە ھالقىغان، ئۇنىۋېرسال، ئىستراتېگىيەلىك خەتەرنى نازارەت قىلىش ۋەزىپىسىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىشى ناتايىن. شۇڭا، يۇقىرىقى ئۇچ

تارماقنىڭ فۇنكسىيەسى مۇجەسسەملەنگەن شۇنداقلا دۆلەتنىڭ ئەڭ يۇقىرى تەدبىر قاتلىمىغا بىۋاستە قاراشلىق "دۆلەت پۇل مۇئامىلە ئامانلىق كومىتېتى"نى قۇرۇپ چىقىش لازىم. شۇنىڭدەك، پۇل مۇئامىلىگە ئائىت ئاخبارات تەتقىقاتىنى كۈچەيتىپ، چەت ئەل بانكىلىرىدىكى خادىملارنىڭ ئۇجۇر-بۇجۇرى، مەبلەغ يۆتكەش ئەھۋالى ۋە تىجارەت ئىستراتېگىيەسى قاتارلىق جەھەتلەردىكى تەتقىقات ۋە مۇلا-ھىزىگە ئەھمىيەت بېرىش، شۇنداقلا دۆلەت پۇل مۇئامىلىنىڭ ئامانلىق مەخپىيىتىنى ساقلاش بويىچە دەرىجە تۈزۈمىنى تۈرغۇزۇپ چىقىپ، پۇل مۇئامىلە ساھەسىدىكى مۇھىم تەدبىركارلارنى مەزكۇر تۈزۈم بويىچە تەكشۈرۈشتىن ئۆتكۈزۈش لازىم. ئۇنىڭدىن باشقا، چەت ئەل بانكىلىرى پۇت تىقالايدىغان ساھەلەرگە خۇپىيانە چەك قويۇش بىلەن بىللە، تۇيۇقسىز يۈز بېرىدىغان پۇل مۇئامىلە كىرىزىسگە تاقابىل تۇرۇشنىڭ خىلمۇخىل لايىھەلىرىنى تۈزۈپ، ئالاقىدار تارماقلارنى شۇ بويىچە قەرەللىك مەشىقلەندۈرۈش لازىم.

جۇڭگوغا كۆرە ئېيتقاندا، پۇل مۇئامىلە ئامانلىقى ـ ئىستراتېگىيە-لىك قوراللارنىڭكىدىنمۇ قاتتىق نازارەتچىلىكنى تەلەپ قىلىدىغان ساھە.

بىزگە كېرەكلى پۇلنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىمۇ ياكى مۇقىملىقمۇ؟

پۇلنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى ـ ھەرقانداق ئىگىلىك ھوقۇقلۇق دۆلەتنىڭ مەھرۇم قالسا بولمايدىغان ئەقەللىي ھوقۇقلىرىدىن بولۇپ، ئۇ شۇ ئەلگە پۇل تارقىتىش سىياسىتىنى دۆلەت ئەھۋالىغا ئاساسەن بېكىتىش مەجبۇرىيىتىنى يۈكلىگەن. پۇلنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى خەلقئارا قائىدە، خەلقئارا كېلىشىم ۋە چەت ئەللەرنىڭ سىياسىي بېسىمى قاتارلىق يات ئامىللاردىن ئۈستۈن تۇرۇشى شۇنداقلا شۇ ئەل پۇقرالىرىنىڭ تۈپ مەنپەئەتى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇلۇشى لازىم.

پۇلنىڭ مۇقىملىقىنى ساقلاش ـ شۇ دۆلەت پۇلى قىممىتىنىڭ خەلقئارا پۇل سىستېمىسىدىكى مۇقىملىقىنى ساقلاشنى كۆرسىتىدۇ. ئۇنىڭدىن مەقسەت ـ دۆلەت ئىچىدىكى ھەر قايسى ساھەلەر ئۈچۈن،

ياخشى ۋە مۇقىم بولغان ئىقتىسادىي تەرەققىيات مۇھىتى يارىتىش.

نۆۋەتتە، جۇڭگو پۇلنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى بىلەن پۇلنىڭ مۇقىملىقىدىن ئىبارەت ئىككى ئاساسلىنىڭ بىرىنى تاللاشتەك قىيىنچىلىققا دۇچ كېلىۋاتىدۇ. چۈنكى، پۇلنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنى قوغداشقىلا كۈچىگەندە پۇلنىڭ قىممىتى ئۆسۈپ كېتىش ئاقىۋىتىگە قالىدىغان گەپ. ئەمما، خەلق پۇلى بىلەن ئامېرىكا دوللىرى ئارىسىدىكى پېرېۋوت نىسبىتىنى ساقلاشقىلا كۈچىگەندە پۇلنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى ئاجىزلاپ كېتىدىغان گەپ. ۋاھالەنكى، جۇڭگو ھازىر ئىقتىسادىي تەرەققىياتنى دەپ پۇلنىڭ مۇقىملىقىغا بەكرەك ئەھمىيەت بېرىپ، پۇلنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنى ئاجىزلاشتۇرۇشقا مەجبۇر بولۇۋاتىدۇ. يامان يېرى، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسى جۇڭگونىڭ پۇل تەمىناتى مىقدارىنى بەكلا ئېگىز-پەس قىلىۋېتىۋاتىدۇ. مۇھىمى، جۇڭگودا مەجبۇرىي پېرېۋوت راسچوتى تۈزۈمى يولغا قويۇلىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئامېرىكا جۇڭگوغا قارىتىلغان سودا قىزىل رەقىمىنى ئاشۇرۇش ۋاستىسى بىلەن جۇڭگونىڭ مەركىزىي بانكىسىنى ئاساسىي پۇلنى كۆپەيتىپ تارقىتىشقا مەجبۇرلىيالايدۇ. يەنە كېلىپ كۆپەيتىپ تارقىتىلغان ئاساسىي پۇللار سودا بانكىلىرى ئارقىلىق ئەسلىدىكىدىن نەچچە ھەسسە "سەمىرىپ"، ئوبوروتچان مەبلەغ زىيادىلىكىنى پەيدا قىلىپ، پاي چېكى بازىرى ۋە ئۆي-مۇلۈك بازىرىنى كۆپۈكلەشتۈرۈپ، ئاخىرقى ھېسابتا جۇڭگونىڭ پۇل مۇئامىلە ئېكولوگىيەسىنى كۈندىن-كۈنگە بەتتەرلەشتۈرۈۋېتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ھۆكۈمەت ۋە مەركىزىي بانكا زىيانىنى يېيىشتۈرۈش ئۈچۈن، زىيادە ئېشىپ كەتكەن ئوبوروتچان مەبلەغلەرنى زايوم ۋە مەركىزىي بانكا ۋېكسىلىنى كۆپەيتىپ تارقىتىش يولى بىلەن سىڭدۈرۈشكە مەجبۇر بولىدۇ. ئەمما، زايوم ۋە مەركىزىي بانكا ۋېكسىلى قەرەلى توشقاندا ئۆسۈمى بىلەن قوشۇپ قايتۇرۇلىدىغانلىقى ئۈچۈن، بۇ تەدبىرمۇ ھۆكۈمەتنىڭ قەرزدارلىقىنى تېخىمۇ ئېغىرلاشتۇرۇۋېتىدۇ.

پۈتۈنلەي پاسسىپ ھالدىكى بۇنداق پۇل مۇئامىلە ئىستراتېگىيەسى جۇڭگوغا بەكلا پايدىسىز. قىسقىسى، ئامېرىكا دوللىرى دۇنياۋى زاپاس پۇللۇق سالاھىيىتىدىن قالمايدىكەن، جۇڭگو بۇنداق ھالەتتىن قۇتۇلۇشقا ئامالسىز. تۇپ ماھىيىتىدىن ئالغاندا، ئالتۇننى قايتا

پۇللاشتۇرۇش ئىمكانىيىتىنى يارىتالمغاندىلا ئاندىن دۇنيا ئەللىرى ئۆچۈن ئەركىن، ئادىل ۋە گارمونىك پۇل مۇئامىلە ئېكولوگىيەسى ياراتقىلى بولىدۇ. خەلقئارا پېرېۋوت نىسبىتى بازىرى زىيادە داۋالغۇپ كەتكەن ئەھۋالدا، دۇنيا ئەللىرى، بولۇپمۇ ماددىي بايلىق ئىشلەپچىقىرىدىغان ئەللەر ئىقتىسادىي جەھەتتە ئىنتايىن كۆپ ۋە ئاچچىق بەدەل تۆلەپ كېتىدۇ. شۇڭا، دۇنياۋى زاپاس پۇلنى بىر يولىلا كۆپ مەنبەلەشتۇرۇشكە مۇمكىن بولمىسمۇ، ئەمما پارچىلاپ كونترول قىلىش تاكتىكىسى بويىچە ئۇنى كۆچلۈك ئىلگىرى سۈرمەي بولمايدۇ.

پۇل قىممىتىنىڭ ئۆسۈشى ۋە پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىنىڭ "ئىچكى ئاجرالمىلىرىدىكى قالايمىقانچىلىق"

پۇل قىممىتىنىڭ دەھشەتلىك ئۆسۈپ كېتىشى مەسىلىسىدە ياپونىيەنى سەلبىي دەرسلىك سۈپىتىدە تىلغا ئالغۇلۇق، ئەلۋەتتە. ياپونىيە ئىقتىسادىدىكى ئۇزاققا سوزۇلغان كاساتچىلىقنىڭ ئۆزىگە چۈشلۈق ئىچكى ئوبيېكتىپ سەۋەبى بولسىمۇ، ئەمما بۇنىڭدىكى ھالقىلىق ئامىللارنىڭ بىرى ــ ئامېرىكىنىڭ ئىدىيە جەھەتتە قەتئىي تەييارلىقسىز تۇرغان ياپونىيەگە تۇيۇقسىزلا "پۇل مۇئامىلە ئۇرۇشى قوزغىغانلىقى. 1941 ـ يىلى ياپونىيە "پېئارل خاربورنى ئۇشتۇمتۇت بومبىلاپ"، ئامېرىكىلىقلارنىڭ جېنىنى ئېلىپ جاڭگالدا قويغانىدى. ئالاھازەل يېرىم ئەسىردىن كېيىنكى 1990 ـ يىلى ئامېرىكىلىقلار ياپونىيەگە "پۇل مۇئامىلە چاقماق ئۇرۇشى"نى قوزغىدى؛ بۇنىڭ بىلەن ئىككى تەرەپ ئالمىغان ـ بەرمىگەن بولدى. «مەغلۇبىيەتلىك پۇل مۇئامىلە ئۇرۇشى» ناملىق كىتابنىڭ ئاپتورى يوشكاۋا موتوتادا ھەسرەت بىلەن: "زىيانغا ئۇچرىغان بايلىق نۇقتىسىدىن ئالغاندا، ياپونىيەنىڭ 1990 ـ يىلدىكى مەغلۇبىيەتلىك پۇل مۇئامىلە ئۇرۇشىدا تارتقان زىيىنى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىكىگە باراۋەر كېلىدۇ" دەپ كۆرسەتتى. ياپونىيەمۇ جۇڭگوغا ئوخشاش سەممىي ساداقەت بىلەن ماددىي بايلىق يارىتىدىغان ئەللەرنىڭ تېپىدىن بولغىنى ئۈچۈن، پۇل مۇئامىلە بايلىقى ھەققىدىكى تۇتامى يوق گەپلەرگە ئەزەلدىنلا گۇمانىي پوزىتسىيە تۇتۇپ

كەلگەنىدى. ياپونلارنىڭ بۇ جەھەتتىكى مەنتىقىسى بەكلا ئاددىي. جۇملىدىن، ئۇلار ئىشلەپچىقارغان ئالىي ۋە ئوتتۇرا دەرىجىلىك ھەم سۈپەتلىك، ھەم ئەرزان مەھسۇلاتلار بازار رىقابىتىدە تېرە-پەرەن قىلىۋېتىلگەن بولسىمۇ، ئەمما ياپونىيە بانكا ساھەسى ئەينى يىللىرى دۇنياۋى دوكار بولغاچقا، جاھانغا دۇنيادىكى تاشقى پېرىۋوت زاپىسى ۋە ھەقدارلىقى ئەڭ كۆپ دۆلەتلىك سالاھىيىتى بىلەن كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا نەزەر سالاتتى. 1985-يىلدىن 1990-يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا ياپونىيە-نىڭ ئىچكى ئىقتىساد ۋە ئېكسپورت سودىسى مىسلىسىز راۋاجلىنىپ، پاي چېكى بازىرى بىلەن ئۆي-مۇلۈك بازىرى يىلدىن-يىلغا قىزىپ كەتتى؛ چەت ئەل مۇلۇكلىرىنى تۇركۇم-تۇركۇم سېتىۋالغان ياپونلارنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچى ھەسسىلەپ كۈچەيىپ، "10 يىلغىچە ئامېرىكىدىن ئېشىپ كېتەلەيمىز" دېگەن ئويغا كەلدى. نۆۋەتتىكى جۇڭگولۇقلارنىڭ ئۆمىدۋارلىقى پۇل پۈتمىلە ئۇرۇشىدىن قىلچە خەۋەرسىز ياپونلارنىڭ ئەينى يىللاردىكى ھالىتىگە قويۇپ قويغانىدەك ئوخشىسىمۇ، ئەمما جۇڭگو ئەينى چاغدىكى ياپونىيەدىن ئىقتىسادىي ئاساسىنىڭ ئاجىزلىقى بىلەن بەكلا پەرقلىنىدۇ.

"ئۇرۇشتىن بىخەۋەر بالاغا قاپتۇ" دېگەنىدەك ئاچچىق ساۋاق تۇنۇگۈنكى ياپونىيە بىلەن بۈگۈنكى جۇڭگو ئوچۇن ئوخشاشلا چوڭقۇر ئەھمىيەتكە ئىگە.

"مەيدان كېلىشمى" ئىمزالانغان 1985-يىلى بىر ئامېرىكا دوللىرى 250 يېنغا ئايرىباشلىناتتى؛ ئاردىدىن ئوچ ئاي ئوتكەندىن كېيىن ئامېرىكا دوللىرىنىڭ پاخاللىشىش نىسبىتى 20 پىرسەنتكە چىقىپ، بىر ئامېرىكا دوللىرى ئاران 200 يېنغا يارايدىغان ھالغا چۈشۈپ قالدى. 1987-يىلغا كەلگەندە بىر ئامېرىكا دوللىرى 120 يېنغا چۈشۈپ، يېنىنىڭ قىممىتى ئوچ يىلدا توپتوغرا بىر ھەسسە ئۆسۈپ كەتتى. ياپونىيە پۇل مۇئامىلە ساھەسىنىڭ ئەينى چاغدىكى تاشقى ئېكولوگىيەسىدە يوز بەرگەن بۇ غايەت زور ئۆزگىرىش بۇنداق ھالەتنىڭ ئاخىر بېرىپ "دىنازاۋۇرنىڭ نەسلى قۇرۇپ كېتىشى" دېگەنىدەك ئاقىۋەتنى پەيدا قىلىدىغانلىقىدىن بېشارەت بېرىدۇ.

ئامېرىكا پۇل مۇئامىلە ئاتامانلىرى شۇ نۇقتىنى ئاللىقاچان دىتالاپ بولغانىدى: يېنىنىڭ قىممىتىنى قىسقا مۇددەت ئىچىدە زورمۇزور

ئۆسۈتۇرۇۋەتكەندىن كېيىن، ئۇنى "داۋالاش" ئۈچۈن ياپونىيەگە ئۇنىمىغىنىغا قارىماي كۆپلەپ "هورمون" ئىچۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ؛ بۇنىڭ بىلەن ياپونىيە ئىقتىسادىنىڭ "پۇل مۇئامىلە سىستېمىسى ئىچكى ئاجرالمىلىرى" ئېغىر دەرىجىدە قالايمىقانلىشىپ كېتىش ئاقىۋىتى كېلىپ چىقىدۇ. مۇبادا ياپونىيەنى 2.5 پىرسەنتلىك زىيادە ئۆسۈم نىسبىتىنى قوللىنىشقا ئىككى يىلدىن ئارتۇق مەجبۇرلىيالىغاندا، "داۋالاش"نىڭ ئۇنۇمى تېخىمۇ ياخشى بولىدۇ. دېگەندەكلا ياپونىيەگە كۆپلەپ "هورمون" ئىچكۈزۈلگەندىن كېيىن، ياپونىيە ئىقتىسادىنىڭ "پۇل مۇئامىلە سىستېمىسى ئىچكى ئاجرالمىلىرى" ئېغىر دەرىجىدە قالايمىقانلىشىپ كەتكەچكە، ئاخىر پاي چېكى بازىرى، ئۆي-مۇلۈك بازىرىدىن ئىبارەت "تەندىكى مايى" توقۇلمىلىرى شىددەت بىلەن كۆپىيىپ، ماددىي ئىشلەپچىقىرىش تارماقلىرى بىلەن ئېكسپورت تارماقلىرىدىن ئىبارەت "مۇسكۇل" توقۇلمىلىرى بەكلا يىگىلەپ كەتتى. ئىقتىسادتا يۇقىرىقى ئامىللارغا سوغۇشىپلا پەيدا بولغان "قان مېيى زىيادىلىكى"، "قان شېكىرى زىيادىلىكى"، "قان بېسىمى زىيادىلىكى" قاتارلىق ئىللەتلەر ياپونىيە پۇل مۇئامىلىسىنى يۇرەك كېسىلى ۋە تاجسىمان يۇرەك كېسىلىگە گىرىپتار قىلدى. دۇنياۋى بانكىرلار بۇنداق ئەگەشمە كېسەللىكلەرنى يەنمۇ ئەدىتىۋېتىش مەقسىتىدە، 1987-يىلى خەلقئارا هېسابات بانكىسىدا "بازىل كېلىشىمى" دەپ ئاتىلىدىغان يېڭىچە بىر ۋىرۇسنى ئىختىرا قىلدى. ئۇ كېلىشىمدە خەلقئارا كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچى بانكىلارنىڭ ئۆز كاپىتالى نىسبىتىنى سەككىز پىرسەنتكە يەتكۈزۈش لازىملىقى تەلەپ قىلىنغانىدى. ئۇ كېلىشىمگە ئالدى بىلەن ئامېرىكا ۋە ئەنگلىيە ئىمزا قويدى؛ ئاندىن ياپونىيە قاتارلىق باشقا ئەللەر "باراق بېسىش"قا مەجبۇر بولدى. چۈنكى، ئۇ كېلىشىمگە ئىمزا قويمىغان ئەللەرنىڭ خەلقئارا پۇل مۇئامىلىسىنىڭ يۈكسەك پەللىسىنى ئىگىلىگەن ئامېرىكا بانكىلىرى ۋە ئەنگلىيە بانكىلىرى بىلەن سودا قىلىش سالاهىيىتى بولمايتتى. ئەمما، ياپونىيە بانكىلىرىنىڭ كاپىتال نىسبىتى ئىزچىل تۆۋەن بولغاچقا، كېلىشىمدە بېكىتىلگەن ئۆلچەمگە يەتكۈزۈش ئۈچۈن ياپونىيە بانكىلىرى پۈتۈن كۈچى بىلەن پاي چېكى باهاسى ھاسىل قىلغان هېسابىدا سىرتىدىكى مۇلۈكلەر ئارقىلىق ئاندىن يەتكىلى بولاتتى.

پاي چېكى باهاسى ۋە ئۆي-مۇلۈك بازىرىغا هەددىدىن زىيادە

يۆلەنگەن ياپونىيە بانكا سىستېمىسى ئامېرىكا قوزغىغان پۇل مۇئامىلە ئۇرۇشىنىڭ زەربىسىدە ئۆزىنىڭ ئاجىزلىقلىرىنى ئاخىر ئاشكارىلىدى. 1990 - يىل 1 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ئامېرىكا نيۇيورك پاي چېكى بازىرىدا "ياپونىيە پاي چېكى كۆرسەتكۈچلۈك سېتىش هوقۇقى گۇۋاهنامىسى" دەپ ئاتىلىدىغان يېڭى تىپتىكى پۇل مۇئامىلە "يادرو قورالى" ئارقىلىق، ياپونىيە توكيو پاي چېكى بازىرىغا يىراقتىن ئىستراتېگىيەلىك هۇجۇم قىلدى.

يۇرەك كېسىلى ۋە تاجسىمان يۇرەك كېسىلىگە گىرىپتار بولغان ياپونىيە پۇل مۇئامىلە سىستېمىسى بۇ كۈچلۈك زەربىگە بەرداشلىق بېرەلمەي ئاخىر شامال داريدى. بۇنىڭ بىلەن، ياپونىيە ئىقتىسادى توپتوغرا 17 يىل پالەچ بولۇپ قالدى.

هالا بۈگۈنكى كۈندە، ئامېرىكىنىڭ "قىزغىن ۋە كەسكىن" پۇل مۇئامىلە ئاتامانلىرى ئۆز ۋاقتىدا ياپونىيەگە ئىشلەتكەن دورىنى جۇڭگوغا تونۇشتۇرۇشقا باشلىدى. ئىلگىرىكىگە ئوخشىمايدىغان يېڭى جۇڭگونىڭ ئىقتىسادي "تېنى" ئەينى چاغدىكى ياپونىيەنىڭكىدىن جىق ئاجىز. شۇڭا، ئۇ دورىنى ئىچكەندىن كېيىنكى جۇڭگو پالەچ بولۇپ قېلىش بىلەنلا قۇتۇلالمىسا بولاتتىغۇ؟! ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغىنىغا ئۆزاق يىللار بولغان ياپونىيە جۇڭگونىڭ ئاشۇ دورىنى ئىچكەندىن كېيىن زادى قانداق بولىدىغانلىقىنى كۆرۈشكە ئامېرىكىدىنمۇ بەك ئالدىراپ كېتىۋاتىدۇ.

يامان يېرى، جۇڭگو گىرىپتار بولغان كېسەللىكنىڭ هازىرقى دەسلەپكى ئالەمەتلىرى 1985 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە بولغان ئارىلىقتىكى ياپونىيەنىڭكىگە ئوخشاپ قالدى.

باشقىلار بىلەن تەڭ تۇرۇش شەرتىدىكى تاشقى ئۇرۇش

"خەلقئارا قائىدە" دېگەن گەپ هازىر بەكلا مودا بولۇپ كەتتى. خۇددى "خەلقئارا قائىدە"گە ئەمەل قىلىنىسلا جاهان تىنچىپ، پۇل مۇئامىلىنى ئېچىۋېتىش ئېتىز ناخشىسى كەبى يۇرەكلەرنى لال قىلىدىغاندەك.

"خەلقئارا قائىدە" پۇتۇنلەي مونوپول ئورۇنغا ئىگە دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ ئەقلى بىلەن شەكىللىنىدىغانلىقى ئۈچۈن، زۆرۈر تېپىلسا ئۇلار ھەتتا جۇڭگو بانكا ساھەسىنىڭ مەۋجۇدلۇقى ۋە كامالىتىگە ئومۇميۈزلۈك چۈشەك سالالايدىغان "خەلقئارا قائىدە"نى ئاتايىن ياساپ چىقىشىمۇ مۇمكىن. يەنە كېلىپ بۇ تاكتىكا پۇل مۇئامىلە ساھەسىنى مونوپول قىلغان ئامېرىكا بانكىلىرى بىلەن ئەنگلىيە بانكىلىرىنىڭ رەقىبلىرىنى كۆزدىن يوقىتىدىغان ئۇنۇملۇك قورالغا ئايلاندى.

ئەينى يىللىرى ياپونىيە پۇل مۇئامىلىسىنىڭ كامالىتىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك توسۇيالمىغان كونا بازېل كېلىشىمى 2004-يىلغا كەلگەندە چىراي-تۇرقىنى پۇتۇنلەي ئۆزگەرتىپ، "بازېل يېڭى كاپىتال كېلىشىمى"گە ئايلاندى. بۇ كېلىشىم كۇنلەرنىڭ بىرىدە جۇڭگو بانكا سىستېمىسىدا كارامىتىنى كۆرسىتىپ، جۇڭگو پۇل مۇئامىلە ساھەسىنىڭ چەت ئەللەردىكى تەرەققىياتىنى توسىدىغان چوڭ پۇتلىكاشاڭغا ئايلىنىپ قېلىشى مۇمكىن.

بىر قىسىم تەرەققىي تاپقان ئەللەرنىڭ نەزەرىدە، چەت ئەل بانكىلىرىنىڭ ئاشۇ ئەللەردىكى ھەرقانداق شۆبە-تارمىقى پەقەت بازېل يېڭى كاپىتال كېلىشىمىدىكى تەلەپلەرگە تولۇق يەتكەندىلا ئاندىن ئىزچىل مەشغۇلات سالاھىيىتىگە ئىرىشىدۇ. ئۇلا ئەمەس، ھەتتا چەت ئەل بانكىلىرى تۇرۇشلۇق ئەللەرمۇ مەزكۇر كېلىشىمگە ئۇيغۇنلىشىشى لازىم؛ بولمىسا، چەت ئەل بانكىلىرىغا بولغان نازارەتچىلىكتە كەتكۈزۈپ قويىدۇ. بۇنداق بەلگىلىمىلەر چەت ئەل بانكىلىرىنىڭ ئاشۇ ئەللەردىكى شۆبە-تارماقلىرىنىڭ مەشغۇلات تەننەرخىنى كۆپلەپ ئاشۇرۇۋېتىدۇ، ئەلۋەتتە. بولۇپمۇ ئۇ جۇڭگونىڭ ئەمدىلەتىن دۇنياغا يۈزلەنگەن پۇل مۇئامىلە ساھەسى ئۈچۈن ئەجەللىك زەربە. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، جۇڭگونىڭ يەرلىك بانكىلىرى مۇبادا بازېل يېڭى كاپىتال كېلىشىمىنى تېخى يولغا قويمىغان بولسا، ئۇ بانكىلارنىڭ ئامېرىكا ۋە ياۋروپادىكى شۆبىلىرى تۇزۇم ئۆزگەرتىشكە بۇيرۇلۇشى ھەتتا تاقىۋېتىلىشى مۇمكىن. دېمەك، جۇڭگونىڭ مىڭبىر جاپادا قۇرۇپ چىققان چەت ئەل بانكا تورى بىراقلا بەربات بولۇپ كېتىش خەۋپى ئىچىدە تۇرۇۋاتىدۇ.

ياۋروپا ۋە ئامېرىكا بانكا ساھەسىنىڭ "ئويۇن" قائىدىلىرىنى بېكىتىدىغان، غايەت زور ئۇستۇنلۇككە ئىگە دوكارلار جۇڭگو پۇل

مۇئاملىنىڭ سىرتقا يۆزلەنگەن تەرەققىيات يولىنى ئويۇنىڭ ئورنىدىلا قالماق قىلىۋالىدۇ. ھالبۇكى، جۇڭگو چېگرالىق ئىچىدىكى بانكىلار ئۆزلىرىنىڭ پۇت-قولىغا ھەيۋەتلىك چۈشەكلەرنى سالغان ئۇ "خەلقئارا قائىدە"گە يەنە جاپا-مۇشەققەت بىلەن ئەمەل قىلىدۇ. ئىشقىلىپ، ئۇنداق قائىدىنىمۇ ئۆتە ئادالەتسىزلىك بولمىسا كېرەك. چۈنكى، بىراۋنى تاغدەك ئۈستۈنلۈككە ئىگە رەبىقىنىڭ ئالدىغا پۇت-قولىنى چۈشەپ ئاپىرىپ تاشلاپ قويسا، ئۇندان ئويۇندا كىمنىڭ يېڭىپ، كىمنىڭ يېڭىلىدىغانلىقى ئاپئاشكارىدە!

"قاش ئاتقانغا قاش ئات، تاش ئاتقانغا تاش!" دېگەن گەپ بار.

بۇنداق ئەھۋالدا جۇڭگونىڭ "باشقىلار بىلەن تەڭ تۇرۇش شەرتىدىكى تاشقى ئۇرۇش" تەدبىرىنى قوللانماي ئامالى يوق. ناۋادا مەلۇم دۆلەت "خەلقئارا قائىدە"گە ئاساسەن، جۇڭگو بانكىلىرىنىڭ شۇ دۆلەتتىكى شۆبە-تارماقلىرىنى قامال قىلسا، جۇڭگومۇ ئاشۇ دۆلەتنىڭ قىلغىنىنى قىلىدۇ؛ جۈملىدىن،"جۇڭگوچە بانكا قائىدىسى"نى تۈزۈپ چىقىپ، شۇنىڭغا ئاساسەن، شۇ دۆلەتنىڭ جۇڭگودىكى بانكىلىرىنى چەكلەيدۇ ھەتتا تاقىۋېتەلەيدۇ.

قىسقىسى، ئەنگلىيە ۋە ئامېرىكا بانكىلىرىنىڭ دۇنيا بانكا ساھەسىدىكى باشلامچى كۈچكە ئايلىنىش مۇساپىسىدىن، خەلقئارا بانكا تورى تەسىس قىلىشنىڭ نەقەدەر زۆرۈر ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ تۇرۇپتىمىز. دېمەك، جۇڭگو بانكا ساھەسى جۇڭگو چېگرالىق ئىچىدە تۇرۇپ خەلقئاراغا يۆزلىنىمەن دەپ يۆرمەي، تاشقى ئۇرۇش قوزغاش تاكتىكىسى بىلەن ياۋروپا، ئامېرىكا بانكىلىرىنى سېتىۋېلىش ياكى ئاشۇ ئەللەردە شۆبە-تارماق ئاپپاراتلارنى قۇرۇش ئارقىلىق، دۇنيادا جۇڭگوغا خاس پۇل مۇئامىلە تورىنى قۇرۇپ چىقىشى لازىم. چۈنكى، ئۇرۇش دېگەننى ئۇرۇش داۋاملا ئۆگىنىدىغان گەپ.

جۇڭگو بانكا ساھەسىنىڭ چەت ئەل بانكىلىرىنى سېتىۋېلىشى ياكى چەت ئەللەردە راۋاجلىنىشى چەكلىمىگە ئۇچراپ قالغۇدەك بولسا، جۇڭگومۇ جۇڭگودىكى چەت ئەل بانكىلىرىنىڭ كەسپىي مەشغۇلاتىغا دائىر ئىشلارنى باشقىلار بىلەن تەڭ تۇرۇش پىرىنسىپىغا ئاساسەن بېجىرىدۇ، ئەلۋەتتە.

پېرېۋوت يېغماي، ئالتۇن يېغقۇلۇق

ئۇزاقتىن بېرى ئامېرىكا دوللىرى كۇرسىنىڭ چۈشۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن نۇرغۇن ئالىم: "دۆلەت تاشقى پېرېۋوت زاپىسى دۈچ كېلىۋاتقان خەتەرنى تارقاقلاشتۇرۇش ئۈچۈن، پۇقرالار تاشقى پېرېۋوت يېغىسا بولغۇدەك" دېگەننى ئوتتۇرىغا قويۇشتى. مەگەرچەندە، جۇڭگو مەجبۇرىي پېرېۋوت راسچوتى تۇزۇمىنى بىكار قىلىپ، كارخانىلارنىڭ تاشقى پېرېۋوتىنى بىۋاسىتە كونترول قىلىشىغا ئىمكان بەرسە، دۆلەت تاشقى پېرېۋوت زاپىسى پاخاللىشىپ كېتىش خەتىرىنى تارقاقلاشتۇرۇپ، پۇلنى كۆپەيتىپ تارقىتىش ۋە خەلق پۇلى قىممىتى ئۆسۈپ كېتىشتىن كېلىدىغان بېسىمنى يەڭگىللەتكىلى بولسىمۇ، ئەمما دۆلەتنىڭ تاشقى پېرېۋوت ئوبوروتىنى تىزگىنلەش ئىقتىدارى ئاجىزلاپ كېتىپ، پۇل مۇئامىلە سىستېمىسى ئۇچرايدىغان خەتەر ئومۇمىيۈزلۈك ئەدەپ كېتىدۇ. دېمەك، ئالىملارنىڭ يۇقىرىقى گېپى مۇپەسسەل پىلانمۇ ئەمەس.

شۇڭا، پۇقرالارنىڭ پېرېۋوت يېغماي ئالتۇن يىغقىنى تۇزۇك. چۈنكى، ھەرقانداق تاشقى پېرېۋوت ئۆزاق ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، ئالتۇنغا قارىغاندا پاخاللىشىپ كېتىدۇ؛ پەقەت پاخاللىشىش سۈرئىتىنىڭ تېز-ئاستىلىقى جەھەتتىلا پەرقلىنىدۇ. شۇڭا، جۇڭگو جۇغلىغان ھەددى-ھېسدابسىز بايلىقنىڭ قىممىتىنى ساقلاپ قالىمىز دەيدىكەنمىز، ئۇنىڭ بىردىنبىر ئامالى ــ تاشقى پېرېۋوت زاپىسىنى ئالتۇن زاپىسىغا ئايلاندۇرۇش. خەلقئارا ئالتۇن باھاسىدىكى داۋالغۇش ئەھمىيەتتە بىر ساختا ھالەت. شۇڭا، جۇڭگو تۇمەن تونىنا ئالتۇن جۇغلىيالىسىلا، پېرېۋوت نىسبىتى بازىردا دەھشەتلىك دولقۇن كۆتۈرۈلسىمۇ، بالا-قازادىن ئامان-ئېسەن قۇتۇلۇپ كېتەلەيدۇ.

ئالتۇن جۇغلىغانلىق ــ تېگى-تەكتىدىن ئالغاندا پۇقرالارنىڭ تاپقان-تەرگىنىنى ئامان-ئېسەن ساقلىغانلىق. چۈنكى، مەيلى قانداق شەكىلدىكى پۇل پاخاللىقى يۈز بەرمىسۇن، پۇقرانىڭ قولىدىكى ئالتۇننىڭ كۈچى قىلچە زەخمەتكە ئۇچرىمايدۇ. ئالتۇن ــ ئىناق ۋە باراۋەر جەمئىيەت قۇرۇشتا كەم بولسا بولمايدىغان ئىقتىسادىي ئاساس. بايلىقنى پۇقرالار ياراتقانكەن، ئۇلار بايلىقنى قانداق ئۇسۇلدا جۇغلاشنى

ئۆز ئالدىغا بېكىتىشكە هوقۇقلۇق.

ئالتۇن بارلىق پۇللار ئارىسىدا ئەڭ يۇكسەك ئوبوروتچانلىقنى هازىرلىغان. شۇڭا، ئىنسانىيەتنىڭ 5000 يىللىق تارىخىدا خىلمۇخىل مەدەنىيەت، خىلمۇخىل ئىرق، خىلمۇخىل رايون، خىلمۇخىل دەۋر ۋە خىلمۇخىل سىياسىي تۈزۈلمىگە تەۋە جەمئىيەتلەر تەرىپىدىن "بايلىقنىڭ ئەڭ ئالىي شەكلى" دەپ ئېتىراپ قىلىنغان ئالتۇن كەلگۈسى جەمئىيەتتىمۇ ئىقتىسادىي پائالىيەتلەرنىڭ ئەڭ تۆپكى ئۆلچىمى بولۇشتەك ئېغىر تارىخىي بۇرچىنى زىممىسىگە ئالالايدۇ. كىشىلەر دۇنيا تارىخىدا تۇنجى قېتىم پۇل سىستېمىسىنىڭ ئۇلى بولمىش ئالتۇندىن ۋاز كېچىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا تېخىمۇ ئوبدان پۇل تۈزۈمىنى دەسسىتىشكە ئۇرۇنۇپ باققانىدى؛ ئۇنىڭ ئالدىنقى ئۇچ قېتىمدا مەغلۇپ بولدى؛ بۈگۈنكى دۇنيايىمىزمۇ ئاشۇ مەغلۇبىيەتنىڭ تۇنجىچى قېتىملىقىغا يۈزلىنىپ بولدى. ئىنسانلارنىڭ تۇغما نەپسانىيەتچىلىكى ئوبيېكتىپ ئىقتىسادىي پائالىيەتلەرگە سۇبيېكتىپ ئىدىيە ئارقىلىق هاكىملىق قىلىشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى بەلگىلىگەن.

ئالمىدىس قارا كۈنلەرگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ئالتۇن ساقلاشقا ئادەتلەنسەكلا، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئالتۇننى تايانچ قىلغان "جۇڭگو يۈەنى" زىيادە قەرزدارلىق خاهىشى ۋەجىدىن پەيدا بولغان خەلقئارا پۇل مۇئامىلە خارابلىقىدا ئالتۇن كەبى پارلاپ، جۇڭخۇا مەدەنىيىتىنىڭ سەمەرىلىرىنى قايتا نامايان قىلىدۇ.

قوشۇمچە ـ 1

CURRENCY WAR

ئامېرىكا قەرزدارلىقىنىڭ ئېچىدىن پارتلىشى ۋە دۇنياۋى ئوبوروتچان مەبلەغ قىسلىقى

2007 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ باشلىرى، تۆيۈقسىز كەلگەن ئوبوروتچان مەبلەغ قىسلىقى دۇنيانى بوھران كەبى قاپلاپ، ھەرقايسى ئەللەرنىڭ پاي چېكى بازارلىرىنى ئەرەختەن ـ پەرەختەن قىلىۋەتتى؛ زايوم بازارلىرى ھەتتا پالەچلىنىش گىردابىغا بېرىپ يەتتى. بۇنىڭ بىلەن مەركىزي بانكىلار بەربات بولۇپ كېتىۋاتقان بازارنى قۇتقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن، بانكا سىستېمىسىغا تۇشمۇ تۇشتىن ھەددى ـ ھېسابسىز مەبلەغ قوشتى. مىسالەن، 8 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنىدىن 10 ـ كۈنگىچە بولغان ئىككى كۈن ئىچىدە ياۋروپا، ئامېرىكا، كانادا، ئاۋسترالىيە، ياپونىيە مەركىزي بانكىلىرى بانكا سىستېمىسىغا 302 مىليارد 300 مىليون ئامېرىكا دوللىرى مەبلەغ قوشتى. بۇ دۇنيادىكى مەركىزي بانكىلارنىڭ "11 ـ سېنتەبىر ۋەقەسى"دىن كېيىنكى بىر قېتىملىق كەڭ كۆلەملىك بىرلەشمە ھەرىكىتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئاشۇنداق تەدبىرلەر قوللىنىلغان بولسىمۇ، ئەمما بازار كىرىزىسىنى تىزگىنلەشكە مۇمكىن بولمىغاچقا، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى 8 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى ئىلاجسىزلىقتىن دېسكونت نىسبىتىنى تۆيۈقسىزلا 0.5 پوئېنت تۆۋەنلىتىپ 5.75 پىرسەنتكە چۈشۈرۈش ئارقىلىق، پۇل مۇئامىلىنى ئاز ـ تولا مۇقىملاشتۇرغان بولدى. بۇ دۇنيا پۇل مۇئامىلە بازىرىدا 2007 ـ يىلى كىرگەندىن بۇيان يۇز بەرگەن ئىككىنچى قېتىملىق ئېغىر زىلزىلە ئىدى. بىرىنچى قېتىملىقى شۇ يىل 2 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى يۇز بەرگەن.

مەيلى ئىلىم ساھەسى بولسۇن، ياكى تاراتقۇلار بولسۇن، پۇل مۇئامىلە بازىرىدىكى ئىككى قېتىملىق ئېغىر زىلزىلە ھەققىدە: "بۇ

زىلزىلىنىڭ مەنبەسى ـ ئامېرىكا سۇپەتسىز ئۆي قەرزى مەسىلىسى" دېگەن ئورتاق تونۇشقا كەلگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ سىجىل تەرەققىيات ھەققىدىكى قارىشى بەكلا چېچىلىپ كەتتى.

كۆپ سانلىقلارنىڭ نەزەردە، سۇپەتسىز ئۆي قەرزىنىڭ ئامېرىكا پۇل مۇئامىلە بازىرىدىكى نىسبىتى ئانچە يۇقىرى ئەمەس؛ شۇڭا، ئۇنىڭ تەسىر دائىرىسىمۇ چەكلىك.

دېمەك، پۇل مۇئامىلە بازىرىدىكى زىلزىلىنىڭ كۈچىيىپ كېتىشى پەقەت تۆيغۇدىكىلا مەسىلە؛ شۇڭا، ھەر قايسى ئەللەرنىڭ مەركىزىي بانكىلىرى جىددىي پوزىتسىيە بىلەن كەڭ كۆلەمدە مەبلەغ قوشسا، بازاردىكى ساراسىمىنى بىردەمدىلا پەسەيتىۋالغىلى بولىدۇ. مۇھىمى، ئامېرىكىنىڭ ئەمەلىي ئىگىلىكى قانداقتۇر كەڭ كۆلەملىك زەربە ۋەجىدىن خارابلىشىپ قالمايدۇ. ئەمما، يەنە بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ نەزەردە، ھازىرغىچە ئاشكارىلانغان سۇپەتسىز ئۆي قەرزى مەسىلىسى بىر ئېغىر كەلكۈنلا، خالاس؛ ئېغىر توپان بالاسى ئالدىمىزدا!! سۇپەتسىز ئۆي قەرزى مەسىلىسى ـ زەنجىرسىمان بالا-قازانىڭ تۈنجىسى. ئۇ بارا-بارا باشقا بازارلاردىمۇ كۆچلۈك ۋە بۈزغۇنچىلىقى ئېغىر پۇل مۇئامىلە زىلزىلىسىنى پەيدا قىلىپ، ئاخىردا دۇنياۋى ئوبوروتچان مەبلەغ زىيادىلىكى تۆيۈقسىزلا ئوبوروتچان مەبلەغ قىسىلىقىغا ئۆزگەرگەن ئېغىر ئىقتىسادىي كاساتچىلىقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، دۇنيا ئىقتىسادىنىڭ "مۇز دەۋرى" ۋاقتىسىز باشلىنىپ، تەييارلىقسىز تۇرغان بىر قىسىم ئىقتىسادىي "تۇرلەر"نىڭ نەسلى قۇرۇپ كېتىشى مۇمكىن.

كىرىزىسنىڭ قايتا كۆرۈلۈشى

ئەمدى بىز 2007-يىل 8-ئاينىڭ باشلىرىدىن بۇيانقى خەلقئارا پۇل مۇئامىلە بازىرىدىكى داۋالغۇش ۋە ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنىڭ مەبلەغ قوشۇش تاكتىكىسىغا قايتا نەزەر تاشلاپ باقايلى. ئۇنىڭدىن "زىلزىلە"نىڭ كۆچلۈك-ئاجىزلىقىغا ئائىت بەزىبىر نۇقتىلارنى بايقىۋالالىساق ئەجەب ئەمەس.

8 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى، شۆبېتسارىيەدىكى كىرىدىت باشقۇرغۇچى تارماقلار: ”دۇنيا مىقياسىدىكى ئوبوروتچان مەبلەغلەر قۇملۇقتىكى سۇ چاقماق تېزلىكىدە پارغا ئايلىنىپ كەتكەندەك غايىب بولماقتا“ دەپ ئاگاھلاندۇردى.

8 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى، بېلىستون نامىدىكى ئىككىنچى تۈرلۈك كىرىشتۇرمە فوند ۋەيرانچىلىق گىردابىغا بېرىپ قالغاچقا، قوغداشقا موھتاج ئىكەنلىكىنى جاكارلىدى.

8 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى، مەشھۇر ئۇيغۇر ـ مۇلۇك كىرىدىتى بانكىسى ـ دۆلەتتىن مۇستەقىل ئۇيغۇر ـ مۇلۇك كىرىدىتى شىركىتىنىڭ تەدبىركارى مېخائىل پېررى: ”ئوبوروتچان مەبلەغلەر پۇتۇنلەي غايىب بولۇپ كەتكەچكە، رەنملىك زايوم ئىككىلەمچى بازىرىنى ئالاقزادىلىك قاپلىدى“ دەپ ۋارقىرىۋەتتى.

8 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى، مۇلۇك باھالاش شىركىتى ـ ئىستاندارت پول بېلىستوننىڭ دەرىجىسىنى چۈشۈرۈش ھەققىدە ئاگاھلاندۇرۇش بەردى؛ بۇنىڭ بىلەن ئامېرىكا پاي چېكى بازىرىدا باھا دەھشەتلىك چۈشۈپ كەتتى.

8 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى، فىدېراتسىيە تۇرالغۇ قەرزى رەنە شىركىتى تەكرار تارقىتىلۇاتقان سۈپەتسىز قەرز پۇلىدىن ھامان مەسلە چىقىشىدىن ئەنسىرەپ: ”بۇنداق قەرز پۇللار تارقىتىلماسلىقى كېرەك ئىدى“ دېگەن پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويدى.

8 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى، رېيتېر ئاگېنتلىقى سۈپەتسىز قەرز پۇللار كۆلىمىنىڭ كېتىش مەسلىسىنىڭ ۋال ستىرېتنى تەس كۈندە قويىدىغانلىقىدىن ئەنسىرەۋاتقانلىقىنى بىلدۈردى.

8 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى، گېرمانىيە فرانكفورت ئىناۋەتلىك ھاۋالە فوندى جەمئىيىتى فوندلىرى ئامېرىكا سۈپەتسىز قەرز پۇللىرىدىن ”يۇقۇملىنىپ“ قالغاچقا، تارقىتىلغان فوندلارنى ياندۇرۇپ سېتىۋالىدىغانلىقىنى جاكارلىدى.

8 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى، ئىستاندارت پول ”207“ تۈرىدىكى ALT ـ A (Alternative ـ A) نىڭ قىسقارتىلمىسى بولۇپ، ئىناۋەت خاتىرىسىدە چاتاق يوق ياكى ناھايىتى ياخشى، ئەمما مۇقىم كىرىمى، ئامانەت پۇلى ۋە مۇلكىگە ئالاقىدار قانۇنلۇق ئىسپاتى تولۇق بولمىغان ھەتتا پۇتۇنلەي يوق مۇئاملىدارلارنىڭ زىممىسىدىكى قەرز پۇلىنى كۆرسىتىدۇ ـ تەرجىمانىدىن) خاراكتېرلىك رەنملىك زايومنىڭ ئىناۋەت دەرىجىسىنى چۈشۈردى.

8 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى، سۈپەتسىز قەرز پۇل مەسلىسى ALT ـ A قەرز پۇللىرى بازىرىغىمۇ كېڭىيىپ، مەزكۇر قەرز پۇل تۈرىدىكى مۇئاملىدارلارنىڭ

پۇتۇمگە خلاپلىق قىلىش نسبىتى زور ھەجمىدە ئۆرلەپ كەتتى.

8-ئاينىڭ 8-كۈنى، گولدمان ناسدىكى 10 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق كىرىشتۈرمە فوند بىر ھەپتە ئىچىدە سەككىز پىرسەنت زىيانغا ئۇچرىدى.

8-ئاينىڭ 9-كۈنى، ياۋروپا مەركىزىي بانكىسى "11-سېنتەبىر ۋەقەسى"دىن كېيىن تۇنجى قېتىم بانكا سىستېمىسىغا 95 مىليارد ياۋرولۇق مەبلەغ قوشتى.

8-ئاينىڭ 9-كۈنى، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى بانكا سىستېمىسىغا ئۇچ قېتىمدا جەمئىي 38 مىليارد ئامېرىكا دوللىرى مەبلەغ قوشتى.

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىنىڭ بانكا سىستېمىسىغا ۋاقىتلىق مەبلەغ قوشۇشىنى ئاددىي گەپ بىلەن مۇنداق شەرھلەش مۇمكىن: زايوم بازىرىدىكى بازارچىلار قەرەلى ئۇچ كۇپۇنلۇك تىلخەتتىن بىرنى يېزىپ، ئۇنىڭغا ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىدىن قەرز ئالماقچى بولدى. ئەمما، ئامېرىكا دوللىرىنى تارقىتىش ھوقۇقىغا ئىگە ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى مۇنداق تەلەپنى قويدى: "بۇ بىر پارچە ھۆججەتكە قاراپلا قەرز بەرگىلى بولمايدۇ؛ قەرز پۇلغا رەنە قويۇلۇشى كېرەك. مىسالەن، مالىيە مىنىستىرلىقى تارقىتىدىغان زايوملار ئەڭ ياخشى رەنە ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى، مالىيە مىنىستىرلىقى زايومىنىڭ يۆلەنچۈكى — ھۆكۈمەت يىغىدىغان باج؛ ئامېرىكا ھۆكۈمىتى مەۋجۇتلا بولىدىكەن، ھامان باج يىغىدۇ؛ شۇڭا، دۆلەت زايومى ئەڭ ئىشەنچلىك. دۆلەت زايومىدىن باشقا يەنە، فېدېراتسىيە مىللىي رەنىلىك قەرز پۇل جەمئىيىتى، فېدېراتسىيە تۇرالغۇ قەرزى رەنە شىركىتى قاتارلىق ھۆكۈمەتنىڭ ئالاھىدە ئىجازىتىگە نائىل شىركەتلەر تارقاتقان رەنىلىك زايوملارنىمۇ رەنگە ئېلىشقا بولىدۇ." 8-ئاينىڭ 9-كۈنى نەق پۇل يېتىشمەسلىك سەۋەبىدىن بازارنى ئالاقزادىلىك بېسىپ كەتكەن بولسىمۇ، ئەمما ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى: "رەنىلىك زايومىنى رەنگە قويمىسا ھەرگىز بولمايدۇ" دەپ كاجلىق قىلىپ تۇرۇۋالدى. شۇنداق قىلىپ زايوم سودىگەرلىرى بىخەتەر ساندۇقىدا ساقلاپ كېلىۋاتقان رەنىلىك زايوملىرىنى ئاچىقىپ، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىغا تۇتقۇزدى. بۇنىڭ بىلەن ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسىدىكىلەر ھېسابىنىڭ مۇلۇك تۇرىگە:

"بازارچىلار ئەكەلگەن مۇنچە پارچە تىلىخەت تاپشۇرۇپ ئېلىندى؛ سوممىسى38 مىليارد ئامېرىكا دوللىرى، قەرەلى ئۇچ كۈن؛ ئۇنىڭغا تەڭ قىممەتلىك رەنىلىك زايوم رەنىگە ئېلىندى" دەپ يازدى. ئاندىن ھېسابىنىڭ قەرز تۇرىگە: "بازارچىلارغا 38 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق نەق پۇل چىقىم قىلىپ بېرىلدى؛ ئۇچ كۈندىن كېيىن بازارچىلار ئالغان 38 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق نەق پۇلنىڭ دىرى بىلەن ئۇچ كۈنلۈك ئۆسۈمنى تولۇق تۆلەپ، رەنىگە قويغان رەنىلىك زايوملىرىنى قايتۇرۇۋالدۇ؛ ئاشۇ ئۇچ كۈن مابەينىدە رەنىگە قويۇلغان رەنىلىك زايوملارغا ئۆسۈم قونسا، ئۇ پۇل ئاشۇ بازارچىلارغا تەئەللۇق بولىدۇ" دەپ خاتىرىلىدى.

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنىڭ بازارنى قوتقۇزۇش ئۇچۇن قوشقان مەبلىغىنىڭ مۆھلىتى پەقەت ئۇچ كۈنلۈكلا، كۆپىنچە ھاللاردا ھەتتا بىر كۈن بىلەنلا چەكلىنىدۇ. ئۇ مەبلەغلەر مۆھلىتى توشقان ھامان يىغىۋېلىنىدۇ. بۇنداق ۋاقىتلىق ھەربىكەتنىڭ ئاساسلىق مەقسىتى بازاردىكى زىيادە ئەدەپ كېتىۋاتقان ئالاقزادىلىكنى سەل-پەل پەسكويغا چۈشۈرۈش؛ باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، مەسىلىنى ئۇزۇل-كېسىل ھەل قىلىش ئەمەس، پەقەت "جىددىي قوتقۇزۇش"، خالاس.

ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى ئادەتتىكى سودا كۇنلىرىدە ئۇچ تۇرلۇك زايومنىڭ ھەممىسىنى بىراقلا يالمىيالايدۇ؛ ئەڭ بولمىغاندا رەنىلىك زايومنى شۇنداق. ئۇنداقتا، 8-ئاينىڭ 9-كۇنى نېمە ئۇچۇن ئۇنچىۋالا كاجلىق قىلدى؟ ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى ئۇنى: "زايوم خەتەردىن ساقلايدىغان قالقان بولغاچقا، سېلىنمىچىلار ئۇنىڭغا جېنىنىڭ بارچە ئېتىلىدۇ؛ شۇڭا، بايلىقنى ئىگىلىۋالماسلىق ئۇچۇن، رەنىلىك زايومنى تاللىدۇق" دەپ ئىزاھلىدى. خوشلۇقى توتقان تاراتقۇلار يەنە: "سېلىنمىچىلار بولۇپمۇ چەت ئەللىك سېلىنمىچىلار رەنىلىك زايومغا خېرىدار چىقمىغان ئوخشايدۇ دەپ خاتا چۈشىنىپ قالماڭلار" دېگەن گەپنى قوشۇپ قويدى.

مەسىلىنىڭ نېگىزى ئاخىرقى بىر جۈملە گەپتە. چۈنكى، ئۇ نۆۋەتتىكى خەلقئارا پۇل مۇئامىلە بازىرىدا كۆرۈلگەن ئوبوروتچان مەبلەغ قىسلىقى كىرىزىسىنىڭ تۈپكى سەۋەبى، شۇنداقلا بىزنى سۈپەتسىز قەرز پۇل كىرىزىسىنى چۈشىنىشكە يېتەكلەيدىغان نۇقتا.

رەنىلىك زايوم بىلەن ئوبوروتچان مەبلەغ ئارىسىدىكى زىچ مۇناسىۋەتنىڭ تېگىگە يېتىش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن مۇلۇكنى ئاكسىيەلەشتۈرۈشنىڭ ماھىيىتىنى چۈشىنىپ چىقىشىمىز لازىم.

مۇلۇكنى ئاكسىيەلەشتۈرۈش ۋە ئوبوروتچان مەبلەغ زىيادىلىكى

ھەممەيلەنگە ئايان بولغىنىدەك، بۈگۈنكى دۇنيادىكى خىلمۇخىل پۇل مۇئامىلە يېڭىلىقلىرى بىرايتون سىستېمىسىدىن ئىبارەت "ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمى" بىكار قىلىۋېتىلگەن 20-ئەسىرنىڭ 70-يىللىرىدىن كېيىن بارلىققا كېلىشكە باشلىغان. چۈنكى، بىرايتون سىستېمىسى تۈزۈلمىسىدىكى پۇل مۇئامىلە ساھەسىنىڭ يادرولۇق مۇلۇكلىرى ئادەتتە ئالتۇن بولغاچقا، ئوبوروت ساھەسىدىكى پۇللار چوقۇم "قەغەز پۇلنى ئالتۇنغا ئايرىباشلاش"تىن ئىبارەت قاتتىق تۈزۈمنىڭ سىنىقىغا بەرداشلىق بېرەلمىشى كېرەك ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، ئالتۇننىڭ قاتتىق نازارەتچىلىكى بولغاندىلا، ئاندىن قەرزنى مۇۋاپىق كۆلەمدە تىزگىنلىگىلى بولاتتى.

ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنىڭ چەكلىمىسىنى بىكار قىلىۋەتمىگەندىلا، دۇنيادىكى ئاساسلىق ئەللەردىكى پۇل پاخالىقى جاھان ئەھلىنىڭ كۆزىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايتتى؛ مالىيە ۋە سودا قىزىل رەقىمى ھازىرقىدەك ئۇزاق مۇددەتلىك پاناھگاھ تاپالمايدىغانلىقى ئۈچۈن، تاشقى پىرىۋوت خەتىرىدىن پۈتۈنلەي دېگۈدەك ساقلانغىلى بولاتتى. ھالبۇكى، ئامېرىكا دوللىرى ئالتۇن كاپالىتىدىن ئايرىۋېتىلگەن 30 يىلدىن بۇيان، 90 نەچچە پىرسەنت پاخالىشىپ كەتتى. خوش ئۇنداق بولسا، پۇل كۇرسىنىڭ چۈشۈپ كېتىشى يا كى پۇلنىڭ پاخالىشىپ كېتىشى جەمئىيەتتىكى قانداق ئادەملەرگە ئەڭ پايدىلىقتۇ؟ ئىجتىمائىي بايلىقلار ئۈستىدىكى بۇنداق ھايات-ماماتلىق ئېلىشىشتا ھەممىدىن بەك زىيان تارتىدىغىنى كىملەردۇ؟

كاينس بۇنى مۇنداق تەبىرلەيدۇ: "ئۇدا يۈز بەرگەن پۇل پاخالىقىدا ھۆكۈمەت پۇقرانىڭ تاپقان-تەرگىنىنى ئىنس-جىنغا تۇيدۇرماي تالان-تاراج قىلىۋالىدۇ؛ بۇنىڭ بىلەن ئاز سانلىقلار كۆپ سانلىقلارنى

يوقسۇزلۇقتا قالدۇرۇش بەدىلگە بېيىپ تىقىلىپ كېتىدۇ.“

گىرېنسپان 1966 - يىلى بۇ ھەقتە مۇنداق دېگەنىدى: ”ئالتۇن بىرلىك تۆزۈمى بىكار قىلىۋېتىلگەن ئەھۋالدا، پۇقرانىڭ ئامانەت پۇللىرىنى پۇل پاخالىقىنىڭ يۇتۇپ كېتىشىدىن ساقلاش پەقەت مۇمكىن ئەمەس.“

پۇل پاخالىقى مۇنداق ئىككى تۈرلۈك ئاقىۋەتنى پەيدا قىلىدۇ: بىرى، پۇلنىڭ كۆچى ئاجىزلاپ كېتىدۇ؛ يەنە بىرى، بايلىق قايتا تەقسىملىنىدۇ.

قەغەز پۇلنى جىق بېسىپ تارقىتىۋەتكەندە نەرسە - كېرەكنىڭ باھاسى تەبىئىيلا ئۆسۈپ كېتىدۇ. جياڭ جېبىشىنىڭ 1949 - يىلى تەيۋەنگە قېچىشتىن ئىلگىرى ئالتۇن چەكنى بولۇشىغا تارقاتقانلىقىدىن ئىبارەت رېئاللىقنى كۆرۈپ باققانلارنىڭ ھەممىسى بۇنى ئوبدان چۈشىنىدۇ. ئەمما، ھازىرقى يېتەكچى ئىقتىسادشۇناسلار قانداقتۇر ”پۇل تارقىتىش بىلەن باھانىڭ ئۆرلەپ كېتىشى ئارىسىدا مۇقەررەر باغلىنىش مەۋجۇت ئەمەس“ دەپ قاراش بىلەن بىللە، پۇقرالارنىڭ مال باھاسىنىڭ ئۆرلەپ كەتكەنلىكى ھەققىدىكى تۇيغۇسىنىڭ خاتا ئىكەنلىكىنى نۇرغۇن سانلىق مەلۇماتلار بىلەن ئىسپاتلىماقچى بولۇشىدۇ.

پۇل پاخالىقىنىڭ بايلىقنى قايتا تەقسىملەشنى تەقەززا قىلىشى ئاسان بايقىغىلى بولىدىغان ئىش ئەمەس. بۇنى مۇنداق ئوبرازلاشتۇرۇشقا بولىدۇ: بانكىلارنىڭ قىسمەن ئېھتىياتى فوندى تۆزۈمىنىڭ شاراپىتىدە چەك پۇللارنى ”يوق يەردىن بىنا قىلىشى“ يالغان پۇل باسقانغا ئوخشايدۇ. ئۇ ”يالغان پۇل“نى بىراۋ ھەممىدىن بۇرۇن ئالىي رېستورانغا ئەكىرىپ ئۇنىڭغا بىر ۋاق تاماق يەيدۇ؛ بۇنىڭ بىلەن ئۇ ئاشۇ ”يالغان پۇل“نى ئىشلەتكەن تۈنجى ئادەم بولۇپ قالىدۇ. بازاردىكى باھا يەنىلا بۇرۇنقى سەۋىيەدە بولغاچقا، ھېلىقى كىشىنىڭ قولىدىكى ”يالغان پۇل“ ئىلگىرى راست پۇلغا باراۋەر قىممەتتە ئۆتىدۇ. رېستوران خوجايىنى غەلىلسىدىكى ھېلىقى ”يالغان پۇل“غا بىر يۈرۈش كىيىم ئېلىپ، ئاشۇ ”يالغان پۇل“دىن پايدىلانغان ئىككىنچى مەنپەئەتدارغا ئايلىنىدۇ. بۇ چاغدا ”يالغان پۇل“نىڭ ئوبوروتتىكى مىقدارى تېخى بازاردا بايقىلىپ قېلىش دەرىجىسىگە يەتمىگەچكە، مال باھاسىدا ئۆزگىرىش بولمايدۇ. ئەمما، ئۇنداق ”يالغان پۇل“نىڭ قولدىن قولغا ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ،

ئوبوروتتىكى "يالغان پۇل" بارا-بارا كۆپىيىپ باردۇ. بۇنىڭ بىلەن "يالغان پۇل" بازاردا ئاستا-ئاستا بايقىلىدۇ-دە، مال باھاسى ئۆرلەپ كېتىدۇ.

بۇنىڭدا ھەممىدىن نەس باسىدىغىنى — ئۇنداق "يالغان پۇل"نى ئەسلا كۆرۈپ باقماي تۇرۇپلا، مال باھاسى ئومۇميۈزلۈك ئۆرلەپ كېتىش خەۋىگە دۇچ كەلگەنلەر. چۈنكى، ئۇلارنىڭ يېمەي-ئىچمەي جۇغلىغان پۇلى بازاردىكى قىممەتچىلىك ۋەجىدىن پاخاللىشىپ كېتىدۇ. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، بۇنىڭدا "يالغان پۇل"غا قانچىكى يېقىن تۇرغانلار پايدا ئېلىپ، ئۇنىڭدىن يىراق تۇرغانلار زىيان تارتىپ كېتىدۇ. مىسالەن، ھازىرقى زامان بانكا تۇرۇمىدە، ئۆي-مۇلۈك ساھەسى بانكىغا يېقىنراق تۇرىدىغانلىقى ئۈچۈن نۇرغۇن پايدىغا ئېرىشىدۇ؛ ھالبۇكى، پىنسىيە پۇلىغا تايىنىپ كۈن ئالىدىغانلار ۋە يېمەي-ئىچمەي پۇل يىغىپ بانكىغا ئامانەت قويىدىغانلار ئېغىر زىيان تارتىدۇ.

"ئالتۇن — يادرولۇق مۇلۈك" دېگەن ئۇقۇم يوققا چىقىرىۋېتىلگەندىن كېيىن، "مۇلۈك" ئۇقۇمى قانداقتۇر ساپ قەرزدارلىققا ئاستىرتىن ئورۇن بوشاتتى. جۈملىدىن، 1971-يىلدىن باشلاپ، ئامېرىكا دوللىرىنىڭ ماھىيىتى "ئالتۇن ھۆججىتى"دىن "قەرزدارلار تىلخېتى"گە ئۆزگەردى. بۇنىڭ بىلەن ئالتۇننىڭ چەكلىمىسىدىن بوشانغان قەرزلىك ئامېرىكا دوللىرى گويا تۇغانىنى بۆسكەن كەلكۈندەك يامرىغىلى تۇردى. قىسقىسى، ئامېرىكا دوللىرى ئەسلىمىلىرىمىزدىكى "ئامېرىكىنىڭ ئالتۇن پۇلى"(美金) لىق سالاھىيىتىنى يوقىتىپ، 30 نەچچە يىل كۈرسى چۈشكەن "تىلخەت دوللىرى"غا ئۆزگىرىپ كەتتى.

پۈتكۈل قەرز پۇلىنى بىۋاسىتە ئېلىپ-سېتىش قىيىن بولغاچقا، ئامېرىكا بانكا ساھەسى 20-ئەسىرنىڭ 70-يىللىرىلا ئۆي-مۇلۈك رەنىلىك قەرزىگە بولغان ھەقدارلىقنى ئۆزئارا ئېلىپ-سېتىش كەسپىنى يولغا قويغانىدى. خوش ئۇنداق بولسا، سوممىسى، شەرتلىرى، مۇددىتى ۋە ئىناۋىتى خىلمۇخىل بولغان ھەقدارلىقلارنى قانداق قىلغاندا ئۆلچەملەشتۈرۈپ، ئېلىپ-سېتىشقا قولايلاشتۇرغىلى بولىدۇ؟ بانكىرلار بۇنىڭدا ئالدى بىلەن زايومدىن ئىبارەت ئەنئەنىۋى ۋاستىنى يادىغا ئالدى. ئامېرىكا جەنۇبىماي گۇرۇھى 1970-يىلى دۇنيادا تۇنجى بولۇپ ئىختىرا قىلغان رەنىلىك زايوم بۇنىڭ مىسالى. بۇنىڭدا ئۇلار شەرتلىرى

ناھايىتى يېقىن كېلىدىغان نۇرغۇن رەنىلىك قەرز پۇلىنى بىرلەشتۈرۈپ ئورۇلىغاندىن كېيىن، شۇ ئاساستا ئۆلچەملىك دوكۇمېنت ياساپ چىقتى. ئاندىن رەنىلىك قەرز رەنىلىكىدىكى بۇ دوكۇمېنتلارنى سېلىنمىچىلارغا سېتىپ بەردى. ھەتتا، قەرزنىڭ ئۆسۈم كىرىمى بىلەن خەتىرىمۇ بىردەك سېلىنمىچىلارغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن، فېدېراتسىيە مىللىي رەنىلىك قەرز پۇل جەمئىيىتىمۇ ئۆلچەملەشكەن رەنىلىك زايوم تارقىتىشقا باشلىدى.

رەنىلىك زايومنى كاتتا بايقاش دېيىشكە بولىدۇ. چۈنكى، تىللا، تەڭگىلەر پەيدا بولغاندىن كېيىن تاۋار سودىسى تەرەققىياتىغا كۈچلۈك تۈرتكە بولغانىدەك، رەنىلىك زايومنىڭ مەيدانغا كېلىشى رەنىلىك ھەقدارلىقنى ئېلىپ-سېتىشقا كۆپ قولايلىق ياراتتى.

پۇل مۇئامىلە نۇقتىسىدىن ئالغاندا، بۇنى "ئىنتايىن خۇشاللىنارلىق ۋەزىيەت" دېيىشكە بولىدۇ. چۈنكى، بۇنىڭلىق بىلەن بانكىلار رەنىلىك قەرز پۇل ئوبوروتى مەسىلىسىنى ھەل قىلىۋالدى؛ سېلىنمىچىلار ئېختىيارىي تاللايدىغان سېلىنمىچىلىق تۈرلىرى كۆپەيدى؛ شۇنىڭدەك، ئۆي ئالىدىغانلارنىڭ قەرز پۇل بېجىرىشىگە، ئۆي ساتىدىغانلارنىڭ مۇلكىنى تېزدىن سۇ قىلىۋېلىشىغا نۇرغۇن قولايلىق يارىتىلدى.

ئەمما، بەدەل تۆلەنمەيدىغان قولايلىق بولمىسا كېرەك. جۇملىدىن، بانكا سىستېمىسى رەنىلىك زايوم شەكلىنى ئىشقا سېلىش ئارقىلىق، رەنىلىك قەرز پۇلىنى 30 يىللىق قىسماقتىن "قوتۇلدۇرۇپ" چىققاندىن كېيىن، ئۇنىڭدىن كېلىدىغان خەتەرنى پۈتۈنلەي جەمئىيەتكە يۈكلەپ قويىدى. ئۇ خەتەر ھەممىگە تونۇش بولۇپ كەتكەن پۇل پاخالىقى مەسىلىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، ئەلۋەتتە.

رەنىلىك زايوم تۈپ نېگىزىدىن ئالغاندا، بانكا سىستېمىسىنىڭ چەك پۇل تارقىتىش ئۇنۇمىنى كۆرۈنەرلىك ئۆستۈرۈش بىلەن بىللە پۇل تەمىناتى مىقدارى زىيادە ئېشىپ كېتىش مەسىلىسىنى پەيدا قىلدى. بۇ زىيادە پۇللار چاپ-چاپ بولۇپ كەتكەن پاي چېكى بازىرىنى ئىگىلىمىسە، ئۆي-مۇلۈك باھاسى كۆپۈكىنى ئەۋج ئالدۇرۇۋېتىدۇ. يامان يېرى، ئۇ يەنە ماددىي ئىشلەپچىقىرىش ساھەسى بىلەن تاۋار ئىستېمالى ساھەسىگىمۇ يامراپ، قىممەتچىلىكتە ھەمىنى "داد-پەريات" دېگۈزۈۋېتىدۇ.

ۋال ستريتلىقلاردا: "ئەتىكى نەق پۇلنى بايقىغان ھامان، بۈگۈنلا ئاكسىيەلەشتۇرۇۋەتكۈلۈك" دەيدىغان ئەقلىيە بار. ئەمەلىيەتتە، پۇل مۇئامىلە يېڭىلىقلىرىنىڭ ماھىيىتىمۇ ـ ئەتىكى پۇلغا قول يەتسىلا بۈگۈن خەجلىۋېتىش.

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان، مۇلۇك رەنىلىكىدىكى زايوم بازىرى بەكلا كېڭىيىپ كەتتى. جۈملىدىن، 2000-يىلىغا كەلگەندە ئۇنىڭ كۆلىمى ئىلگىرىكىدىن ئىككى ھەسسە كېڭىيىپ، بازار سوممىسى 19 تىرىليون 800 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يېقىنلاشتى قورقۇنچلۇق دەرىجىگە يەتتى.

مۇلۇك رەنىلىكىدىكى زايوم بىلەن رەنىلىك زايوملارنى بانكىغا رەنىگە قويۇپ قەرز ئالغىلى بولىدۇ. فېدېراتسىيە مىللىي رەنىلىك قەرز پۇل جەمئىيىتى ۋە فېدېراتسىيە تۇرالغۇ قەرزى رەنە شىركىتى تارقاتقان رەنىلىك زايومنى ھەتتا بانكا ئېھتىياتى فوندى سۈپىتىدە ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتى بانكىسىغا قايتۇرۇپ سېتىۋېلىش كېلىشىمى ئورنىدا رەنىگە قويغىلىمۇ بولىدۇ. ئىشقىلىپ، ئۇنداق ھەددى-ھېسابسىز پۇلنىڭ تارقىتىلىشى مۇلكىي پۇل پاخالىقىنى ئەۋجىگە چىقارماي قويمايدۇ، ئەلۋەتتە. مۇبادا "پۇل پاخالىقى ئىجتىمائىي بايلىقلارنىڭ ئاستىرتىن يۆتكەلگەنلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ" دېيىلسە، ئۇنداقتا بانكا چەمبەرنىڭ مەركىزى، قەرز پۇل كۆلىمى چەمبەرنىڭ رادىيۇسىغا ئايلانغان ھازىرقى دەۋرده، پۇقرانىڭ رىزقىغا زادى كىمنىڭ ئولتۇرۇۋاتقانلىقىنى ئاسانلا تونۇپ يېتەلەيمىز.

قەرزدارلىقنىڭ ئېچىدىن پارتلىشى ۋە ئوبو-روتچان مەبلەغ قىسلىقى

ئامېرىكا سۈپەتسىز قەرز پۇل كىرىزىسى تۈپ نېگىزىدىن ئالغاندا ـ قەرزدارلىقنىڭ ئېچىدىن پارتلاش كىرىزىسى. چۈنكى، بانكا رەنىلىك قەرز پۇل كەسپى بېجىرىلگەن ھامان "يوق يەردىن پۇل پەيدا قىلىدۇ"؛ بۇ ئادەتتىكى كىشىلەرنىڭ نەزەرىدىكى "پۇقرالارنىڭ ئامانەت پۇلىنى باشقىلارغا قەرز پۇل ئورنىدا تارقىتىش" ئۇسۇلىدىن ئاز-تولا پەرقلىنىدۇ. بۇ ئەمەلىيەتتە ـ پۇلنى كەلگۈسىدە يارىتىلىدىغان ئەمگەك مېۋىسىگە

ئاساسەن ئالدىنئالا بېسىپ ئوبوروتقا سېلىش دېمەكتۇر. بۇنىڭدا بىرىنچىدىن، چەكسىز كۆلەملىك ئۆي-مۇلۈك قەرزى ۋەجىدىن "ھەددى-ھېسابسىز تارقىتىلغان پۇل"لار ئاخىر بېرىپ پۇلنى پاخالاشتۇرۇپ، ئۆي باھاسىنى چەكسىز ئۆستۈرۈۋېتىدۇ. ئىككىنچىدىن، مەركىزىي بانكا پۇل پاخاللىقىغا تاقابىل تۇرۇش نىيىتىدە ئۆسۈم نىسبىتىنى ئۆستۈرۈشكە مەجبۇر بولىدۇ. بۇ ئىككى تۈرلۈك تەدبىر بىرلىشىپ قەرزدارلارنىڭ قەرز قايتۇرۇش بېسىمىنى ئاشۇرۇۋېتىدۇ. جۇملىدىن، كۆتۈرۈپ قويقۇسىز قەرز بېسىمى ۋەجىدىن كېلىپ چىقىدىغان پۈتۈمگە خىلاپلىق قىلىش خاھىشى زىيادە ئەدەپ كېتىدۇ؛ ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا ئۆي باھاسى چۈشۈپ كېتىدۇ-دە، سېلىنمىچىلار ئۆي-مۇلۈك بازىرىدىن چېكىنىپ چىقىشقا مەجبۇر بولىدۇ؛ نەتىجىدە، رەنىلىك زايوم بىلەن CDO (Collateralized Debt Obligations نىڭ قىسقارتىلمىسى بولۇپ، "قەرز رەنىلىكىدىكى دوكۇمېنت" دېگەن مەنىدە) بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولمايدۇ-دە ئاخىر زايوم بازىرى بىلەن ئاكسىيە بازىرىدا تۈيۈقسىزلا ئوبوروتچان مەبلەغ قىسىلىقى كۆرۈلىدۇ.

قىسقىسى، قەرزلىك پۇل تۈرتكىلىكىدىكى ئىقتىسادنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتى مۇنداق بولىدۇ: قەرزدارلىق پۇلنى يارىتىدۇ ← پۇل نەپسانىيەتچىلىكنى كۈچەيتىۋېتىدۇ ← نەپسانىيەتچىلىك قەرزدارلىقنى ئېغىرلاشتۇرۇۋېتىدۇ ← قەرزدارلىق ئىچكى پارتلاشنى پەيدا قىلىدۇ ← ئىچكى پارتلاش پۇل قىسىلقىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ ← پۇل قىسىلقى خارابلىققا سەۋەب بولىدۇ.

نۇرغۇن مۇلاھىزىچىنىڭ نەزەرىدە سۈپەتسىز ئۆي قەرزى — يېگانە مەسىلە. يەنە كېلىپ، ئامېرىكىدىكى پۈتكۈل پۇل مۇئامىلە بازىرىغا سېلىشتۇرغاندا سۈپەتسىز ئۆي قەرزىنى كۆلەم جەھەتتىن زىيادە دەپ كەتكىلىمۇ بولمايدۇ. ئەمما، بۇنىڭدا پۇل مۇئامىلە بازىرىنىڭ "شەكلى ۋە قۇرۇلمىسى"غا سەل قارالغان. جۇملىدىن، پۇل مۇئامىلە بازىرى توغرا لىنىيە بويىچە ئۆز ئالدىغىلا زورىيىپ باردىغان بازار ئەمەس.

تەك لىنىيە بويىچە كۆزەتكەندە، سۈپەتسىز ئۆي قەرز پۇلى قانداقتۇر غايەت زور تەتۇر پىرامىدا شەكلىدە كۆرۈنىدۇ. بۇ تەتۇر پىرامىدانىڭ تېگى — ئالاھازەل 400-500 مىليارد ئامېرىكا دوللىرى قىممىتىدىكى تىرىلدۇرگىلى بولمايدىغان سۈپەتسىز رەنىلىك قەرز پۇل. ئۇ ئۇستى

تەرەپتىكى 750 مىليارد ئامېرىكا دوللىرى قىممىتىدىكى CDO نى تەرەپ تۇرىدۇ؛ ئۇنىڭ ئۈستىنى 50 تىرىليون ئامېرىكا دوللىرى قىممىتىدىكى پۇتۈمگە خىلاپلىق قىلىنغان كىرېدىتنىڭ قەرەلىنى يەڭگۈشلەش بازىرى بېسىپ تۇرىدۇ؛ بۇ تەتۈر پىرامىدانىڭ ئەڭ ئۈستى تەرىپى بىرىكمە CDO بىلەن سودا بانكىلىرى رەنىلىك زايومى، CDO، بىرىكمە CDO قاتارلىقلارنىڭ رەنىلىكىدە 5 ~ 15 ھەسسە ئاشۇرۇپ تارقىتىلغان "يالغان پۇل"دىن شەكىللەنگەن ئوبوروتچان مەبلەغدىن تەركىب تاپىدۇ. بۇ خەتەرلىك تەتۈر پىرامىدا قىيسايغان ياكى لىڭشىغان چاغدا پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى بازىرىدىكى ئۈسۈم نىسبىتى قەرەلىنى يەڭگۈشلەش سەۋەبلىك ھاسىل قىلىنغان 100 تىرىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق كۆلەمنى ئوتتۇرىغا سۈرەپ چىقىدۇ. ئوبوروتچان مەبلەغ زىيادىلىكىنىڭ ئوبوروتچان مەبلەغ قىسلىقىغا ئۆزگىرىشى ئەنە ئاشۇنداق تۈيۇقسىز بولىدىغانلىقى ئۈچۈن، رەنىلىك زايوم ۋە ئامېرىكا ئۇزاق مۇددەتلىك زايومى ئارقىلىق يۇرۇشتۇرۇلگەن مەبلەغدىكى مەسىلىلەر سەۋەبىدىن ئۇزاق قەرەللىك ئۈسۈم نىسبىتى ئىزچىل ئۈسۈشكە قاراپ يۇزلەنگەن ھامان، 100 تىرىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق كۆلەمنى پەيدا قىلغان ئۈسۈم نىسبىتىنى يەڭگۈشلەش بازىرىدا دەھشەتلىك ئىچكى پارتلاش يۈز بېرىدۇ.

قەرزدارلىقنىڭ قۇرۇلمىسىغا مۇناسىۋەتلىك نۇقتىلاردىن كۆزەتكەندە شۇنداق سوئالنى قويىمىز: 220 تىرىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق سۈپەتسىز قەرز پۇلغا بوغۇلۇپ كەتكەن قەرزدارلار ئۆيى-ماكانىدىنمۇ ئايرىلىپ قېلىش خەۋپىگە بېرىپ قالغان تۇرسا، ئۇلاردىن يەنە پىكاپ قەرزى، ئوقۇش قەرزى، ئىناۋەتلىك كارتا قەرزى ۋە باشقا شەكىلدىكى نېسىلىرىنى تۆلەيدۇ دەپ ئۇمىد كۈتكىلى بولارمۇ؟ ئاشۇ قەرزلەرگە مۇناسىۋەتلىك مۇلۇك رەنىلىكىدىكى زايوم ۋە باشقا ھاسىلىي مەھسۇلاتلار ئۇنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىماي قالارمۇ؟ قەرزدارلىقنىڭ تۈپكى ئالاھىدىلىكىنى "بىرنىڭ كاساپىتى مىڭغا" دېگەن ماقالغىلا تۇگەللەش مۇمكىن. يۇقىرىقى قەرزلەر ۋە ئۇنىڭ ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى پۇتكۈل بانكا سىستېمىسىدا نۆۋەت بىلەن قايتا-قايتا رەنىگە قويۇلغان، ھەسىلەپ تارقىتىلغان، تەكرار-تەكرار تۇغدۇرۇلغان بولغاچقا، قەرزدارىدىن بىرى يېقىلسىلا، ئاشۇ قەرزدارلىققا ئالاقىدار قورالالاردىن نۇرغۇنىنى كاردىن

چىقىرىدۇ. بىر نەچچە مىليون ئادەم بىراقلا يېقىلسا، ئۇلارنى كىممۇ قۇتقۇزالىسۇن؟ دېمەك، "پۇل مۇئامىلە يېڭىلىقلىرى" خەتەرنى تارقاقلاشتۇرۇش ئۇ ياقتا تۇرسۇن مىسلىسىز كۆلەمدىكى سىستېمىلىق خەتەرنى پەيدا قىلدى.

قىسقىسى، مەلۇم مەنىدىن ئالغاندا، ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى بىلەن ياۋروپا مەركىزىي بانكىسىنىڭ 2007-يىل 8-ئايدىن بۇيانقى بانكا سىستېمىسىغا مىسلىسىز مەبلەغ قوشۇش ھەرىكىتى مەسىلىنىڭ ناھايىتى ئېغىر ئىكەنلىكىنى نامايان قىلدى. مۇبادا، مەركىزىي بانكىلار بازارنى جىددىي قۇتقۇزۇش تەدبىرىنى ۋاقتىدا قوللانمىغان بولسا، بۈگۈنكى پۇل مۇئامىلە بازىرى ئېھتىمال خارابلىققا ئايلىنىپ بولار بولغىيدى.

دۇنيا پۇل مۇئامىلە بازىرىنىڭ كەلگۈسى قانداق بولار؟

مەركىزىي بانكىلار گەرچە كىرىزىسنى تىنچىتالىغان بولسىمۇ، ئەمما قەرزدارلىقنىڭ ئېچىدىن پارتلاش مەسىلىسى قىلچە پەسەيمىدى. ئامېرىكا بانكا سىستېمىسىدىكى 750 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق مۇلۇكنىڭ مۆلچەرىي قىممىتىگە يوشۇرۇنغان مەسىلە تېخى ئاشكارىلانمىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، پات ئارىدا زور كۆلەملىك رەنىلىك قەرز پۇلنىڭ ئۆسۈم نىسبىتىنى قايتا بېكىتىش مەسىلىسى كېلىپ چىقىدۇ. ۋاقتى كەلگەندە ئۇ يەنە بىر قېتىملىق كۇچلۇك زىلزىلىنى پەيدا قىلىشى مۇمكىن. ئارقا-ئارقىدىن يۈز بەرگەن زىلزىلىدىن كېيىن ئامېرىكىلىق ئىستېمالچىلارنىڭ نېسىي ئىستېمال قىزغىنلىقى بەكلا سۇسلاپ كېتىدۇ.

دۇنيا ئىقتىسادىي تەرەققىياتى قەرزلىك پۇلنىڭ شاراپىگە قاراشلىقلا قالغان دەۋردە، قەرزدارلىقنى ئۆزۈشمۇ، ۋەيران قىلۇېتىشمۇ ئوخشاشلا ئوبوروتچان مەبلەغنىڭ يىگىلەپ كېتىشىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئەمەلىي ئىقتىساد پۇل مۇئامىلە بازىرىنىڭ ئەڭ كۆپ پايدا يارىتىش ئېھتىياجىنى قاندۇرالمايدىغان بولغاچقا، مۇل مۇئامىلە بازىرىنىڭ ئوبوروتچان مەبلەغدە بولغان ئۆزگىرىشكە بەرداشلىق بېرەلمىشى مۇمكىن ئەمەس. ئەمما،

سۇپەتسىز قەرزدىن شەكىللەنگەن قەرزدارلىقنىڭ ئىچكى جەھەتتە پارتلىشى ئامېرىكىلىقلاردىكى نېسىي ئىستېمال ئىقتىدارىنىڭ ئاللىقاچان غالتەككە چىقىپ بولغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. 2006 ـ يىلى ئامېرىكىلىقلارنىڭ ئۆي قەرزى 1 تىرىليون 900 مىليارد ئامېرىكا دوللىرى كۆپەيدى. بۇنىڭ بىلەن، ئاشۇ قەرزدارلىق ئاساسىدا شەكىللەنگەن ھاسىلي مەھسۇلاتلارنىڭ كۆلىمىمۇ بەكلا زورىيىپ كەتتى. ناۋادا بۇ غايەت زور قەرزدارلىق قورالى سىستېمىسىنىڭ ئىقتىدارى ئاجىزلاپ كەتسە، ئۇنداق زور كۆلەملىك قەرزدارلىق سىستېمىسىنى نەدىن تاپقۇلۇق؟

ۋال ستىرىت دانىشلىرى قەرزدارلىقنىڭ ئورنىغا دەسسەتكىلى بولىدىغان قورال ــ "ئۆلۈم زايومى" ئارقىلىق يېڭى مەھسۇلاتنى ئىختىرا قىلىشقا جىددىي كىرىشىپ كەتتى. "ئۆلۈم زايومى"نىڭ يادرولۇق مەزمۇنى ــ ئادەم قازا قىلغاندىن كېيىن بېرىلىدىغان ئۆمۈر سۇغۇرتىسى تۆلىمىنى ھايات ۋاقتىدا ئالدىنئالا ئېلىۋېلىش. بۇنىڭدا سېلىنما بانكىرلىرى ئۆمۈر سۇغۇرتىسى ئىشتىراكچىلىرىنى يېغىپ ئۇلارغا: "ھازىرقى ئۆمۈر سۇغۇرتىسى تۆلىمىدىن سىلەر قازا قىلغاندىن كېيىن باشقىلار مەنپەئەتلىنىدۇ؛ شۇڭا ئۇنى كۆزۈڭلەرنىڭ ئوچۇقىدا ئېلىپ، ئۆزۈڭلەر خەجلىسەڭلەر بولمامدۇ؟" دېگەن تەكلىپنى بېرىدۇ. بۇ تەكلىپ ئۆمۈر سۇغۇرتىسى ئىشتىراكچىلىرىنى بەكلا قىزىقتۇرىدۇ، ئەلۋەتتە. بۇنىڭ بىلەن سېلىنما بانكىرلىرى ھەر 200 پارچە ئۆمۈر سۇغۇرتىسى تالۇنىنى بىرگە ئورولاپ، مۇلۇك گۆرۈلۈكىدىكى زايومغا ئايلاندۇرغاندىن كېيىن، ئۇنى ۋال ستىرىتتىكى سېلىنمىچىلارغا ساتىدۇ. ئۇنى ساتقان ئۆمۈر سۇغۇرتىسى ئىشتىراكچىلىرى ئۆزىگە تەۋە سۇغۇرتا سوممىسىنىڭ 20 ~ 40 پىرسەنتىگە باراۋەر سوممىدىكى نەق پۇلغا ئېرىشىدۇ. سۇغۇرتىلانغۇچى قازا قىلغاندىن كېيىن، سۇغۇرتا پۇلىنىڭ ھەممىسى سېلىنمىچىغا قالىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۆمۈر سۇغۇرتىسى ئىشتىراكچىلىرىغا بېرىلىدىغان يۇقىرىقى پۇل ۋە ئايمۇ ئاي تۆلىنىدىغان سۇغۇرتا ھەققىنى "ئۆلۈم زايومى"نى سېتىۋالغان سېلىنمىچى زىممىسگە ئالىدۇ. سۇغۇرتىلانغۇچى قانچىكى بالدۇر قازا قىلسا، سېلىنمىچىلارغا تېگىدىغان نەپ شۇنچە كۆپ بولىدۇ. شۇڭا، ئۇلار سۇغۇرتىلانغۇچىلارنىڭ ئۆلۈمىنى تۆت كۆز بىلەن كۈتىدۇ. سېلىنما بانكىسى ئارىدىن تۆت ـ بەش پىرسەنتلىك رەسمىيەت

ھەققى كىرىمىگە ئېرىشىدۇ. شۇنداقتىمۇ، بۇ بازارنىڭ رەنىلىك قەرزنىڭ كۆلىمىگە تەڭلىشەلىشى مۇمكىن ئەمەس. بۇنى ئەڭ يۇقىرى سەۋىيەگە يەتتى دېگەن تەقدىردىمۇ، يىلىغا ئاران 19 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق قەرزدارلىق قوراللىنى ھاسىل قىلالايدۇ؛ بۇ رەنىلىك قەرز كۆلىمىنىڭ پەقەت ئوندىن بىرىگە توغرا كېلىدۇ.

ئۇنىڭدىن باشقا، رەنىلىك قەرز پۇلىنىڭ قەرەلىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈستىدە ئويلىنىپ بېقىشقا توغرا كېلىدۇ. مىسالەن، ئىلگىرىكى 30 يىللىق قەرەلىنى 40 ~ 50 يىلغا ئۇزارتىش ئارقىلىقمۇ قەرزدارلىقنىڭ كۆلىمىنى كۆرۈنەرلىك زورايتىپ، پۇل مۇئامىلە بازىرىنى يېتەرلىك ئوبوروتچان مەبلەغ بىلەن تەمىنلىگىلى بولىدۇ.

قىسقىسى، ۋاقتىنچە پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالغان رەنىلىك قەرزدارلىقنىڭ ئورنىغا كۆلىمى زور، ئېشىش سۈرئىتى تېز، مەشغۇلات مېخانىزمى مۇۋاپىق قەرزدارلىق سىستېمىسىنى دەسسەتمىگەندە ئېغىر ئىقتىسادىي كاساتچىلىقنىڭ ئالدىنى ئېلىش مۇمكىن ئەمەس.

قوشۇمچە ـ 2

چوڭ ئىشلار خاتىرىسى

1694 ـ يىلى ئەنگلىيە پادىشاھى ۋىللىيام I ئەنگلىيە بانكىسىغا خان جەمەتى پەۋقۇلئاددە گۇۋاھنامىسىنى بەردى؛ بۇنىڭ بىلەن تۇنجى زامانىۋى بانكا مەيدانغا كەلدى.

1789 ـ يىلى پىرېزىدېنت ۋاشىنگتون ئامېرىكا مەركىزىي بانكا تۈزۈمىنىڭ ئاساسلىق دەۋەتچىسى ئالېكساندىر ھامىلتونىنى ئامېرىكىنىڭ تۇنجى مالىيە مىنىستىرلىقىغا تەينىلىدى.

1791 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى پىرېزىدېنت ۋاشىنگتون ئامېرىكا بىرىنچى مەركىزىي بانكىسىغا 20 يىللىق مۆھلەت بىلەن ھوقۇق بېرىش ھەققىدىكى ھۆججەتكە ئىمزا قويدى.

1800 ـ يىلى روتسچىلد جەمەتى فىرانكفورتتىكى ئەڭ باي يەھۇدىي جەمەتىدىن بولۇپ قالدى. مۇقەددەس رىم ئىمپېرىيەسىنىڭ پادىشاھى ئېۋگېنې مايىرغا "ئىمپېرىيە خان جەمەتىنىڭ ۋاكالەتچىسى" دەپ نام بەردى.

1803 ـ يىلى ئېۋگېنې مايىر روتسچىلد جەمەتى نامىدا دانىيە پادىشاھىغا قەرز پۇل بەردى؛ بۇنىڭ بىلەن روتسچىلد جەمەتىنىڭ ئابرۇي ـ ئىناۋىتى بىراقلا كۆتۈرۈلدى.

1811 ـ يىلى ئەنگلىيە بانكىسى بىلەن سونس روتسچىلد ئامېرىكا مەركىزىي بانكىسى بولمىش ئامېرىكا بىرىنچى بانكىسىنىڭ ئاساسلىق پايچىكىغا ئايلاندى.

1811 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى ئامېرىكا بىرىنچى بانكىسى ئىشىكىنى تاقىدى. بۇنىڭدىن دەرغەزەپ بولغان سونس روتسچىلد ئامېرىكىلىقلارنى ئەدەبلەپ قويۇش نىيىتىگە كەلدى. شۇنداق قىلىپ،

ئاردىن بىر نەچچە ئاي ئۆتكەندىن كېيىن "1812-يىلدىكى ئەنگلىيە-ئامېرىكا ئۇرۇشى" پارتلىدى. بۇنىڭ بىلەن ئامېرىكا ھۆكۈمىتى قەرزدارلىق پاتقىقىغا پېتىپلا قالدى.

1815-يىل 6-ئاينىڭ 18-كۈنىدىكى ۋاتېرلو ئۇرۇشىدا ئەنگلىيە ناپالېئون قوشۇنىنى يەڭدى. سونس روتسچىلد ئۇرۇش ئەھۋالىغا ئالاقىدار ئاخباراتنى بالدۇر قولغا چۈشۈرگەچكە، ئەنگلىيە زايومىدىن پايدىلىنىپ 20 ھەسسە پايدا تېپىپ، ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ئەڭ غوللۇق ھەقدارىغا ئايلاندى.

1816-يىلى ئامېرىكا ئىككىنچى بانكىسى قۇرۇلدى.

1818-يىل 11-ئايدا روتسچىلد جەمەتى ياۋروپانىڭ جاي-جايلىرىدا فىرانسىيە زايومىنى تۆكمە قىلىپ سېتىپ، بازاردا ئېغىر سارىاسىمە پەيدا قىلدى. بۇ ئارقىلىق لۇئىس XVIII نى روتسچىلد جەمەتىدىن يارەم تەلەپ قىلىشقا مەجبۇرلاپ، ئاخىر فىرانسىيە پۇل مۇئامىلىسىنى پۈتۈنلەي چاڭگىلىغا ئېلىۋالدى.

1818-يىلى سولومون(سۇلايمان) بىلەن ئىنىسى كارل ئاچېن ناپالېئون مەغلۇپ بولغاندىن كېيىنكى ياۋروپانىڭ كەلگۈسى مەسىلىسى مۇھاكىمە قىلىنغان ئاچېن مەجلىسىگە قاتناشتى. شۇ پۇرسەتتە مېتتېرنىخ بىلەن تونۇشۇۋېلىپ، ئۇ ئارقىلىق خان جەمەتىگە قەرز بېرىش ۋە مەبلەغ يۇرۇشتۇرۇشكە باشلىدى.

1822-يىلى خۇببىسبېرگ خان جەمەتى روتسچىلد جەمەتىدىكى سونستىن باشقا تۆت ئوغۇلنىڭ ھەممىسىگە "بارون" ئۇنۋانى بەردى.

1822-يىلى سولومون، جامېس ۋە كارل قاتارلىق ئۈچ قېرىندىش ۋېرونا مەجلىسىگە قاتناشتى. يىغىندىن كېيىن، روتسچىلد بانكىسى راۋۇرۇس پايدا بېرىدىغان ئوتتۇرا ياۋروپا تۆمۈريولى قۇرۇلۇشىغا مەبلەغ يۇرۇشتۇرۇش تۇرىنى قولغا كەلتۈردى.

1835-يىل 1-ئاينىڭ 8-كۈنى پىرېزىدېنت جېكسون ئامېرىكىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بىر قېتىملىق دۆلەت قەرزىنى ئۈزدى. شۇنىڭ بىلەن ئامېرىكا تارىخىدا ھۆكۈمەت قەرزى تولۇق تۈگىتىلىپ، ھەتتا 35 مىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق پايدا يارىتىلدى.

1835-يىل 1-ئاينىڭ 30-كۈنى پىرېزىدېنت جېكسون قەستكە ئۇچرىغان بولسىمۇ، ئەمما تەلىيىگە جېنى ئامان قالدى.

1837 ـ يىلى پىرېزىدېنت جېكسون ئامېرىكا ئىككىنچى بانكىسىنىڭ تىجارەت مۆھلىتىنى ئۇزارتىش ھەققىدىكى ئىلتىماسىنى رەت قىلدى. بۇنىڭ بىلەن، ياۋروپادىكى روتسچىلد جەمەتىگە تەۋە ئاساسلىق بانكىلار ئامېرىكىغا بېرىلىدىغان قەرز پۇلىنى بىراقلا قىسۋېتىپ، ئامېرىكىنى زورىغا پەيدا قىلىنغان ئوبوروتتىكى پۇل قىسلىقى ۋەجىدىن ئىنتايىن قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويىدى. بۇنىڭ بىلەن "1837 ـ يىلدىكى ساراسىمە" يۈز بېرىپ، ئىقتىسادنى بەش يىلغا سوزۇلغان كاساتچىلىققا بەنت قىلىۋەتتى.

1841 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى پىرېزىدېنت خارىرسون ۋەزىپىگە ئولتۇرۇش نۇتقى سۆزلەۋاتقاندا سوغۇق ئۆتۈپ قېلىش باھانىسى بىلەن ئاغرىپ قېلىپ، شۇ يېقىلغىنىچە كېسىلى ئەدەپ كېتىپ، ئاخىرى نەپەستىن قالدى. تارىخشۇناسلار: "پىرېزىدېنت خارىرسون سەنكىيادىن زەھەرلەنگەن" دەپ قارايدۇ.

1843 ـ يىلى سولومون Vítkovice بىرلەشمە كانچىلىق شىركىتى بىلەن ئاۋستىرىيە ـ ۋېنگىرىيە مېتالچىلىق شىركىتىنى سېتىۋالدى. بۇ ئىككى شىركەت ئەينى زامانىدىكى دۇنيادا ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان 10 چوڭ ئېغىر سانائەت شىركىتىنىڭ سەرخىللىرىدىن ئىدى.

1850 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى پىرېزىدېنت تايلور قورسىقى ئاغرىپ قېلىش باھانىسى بىلەن تۇيۇقسىز قازا قىلىپ كەتتى.

1850 ـ يىلى روتسچىلد جەمەتىنىڭ بارلىق مال ـ دۇنياسىنىڭ قىممىتى 6 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى.

1853 ـ يىلى ئامېرىكا فېدېراتسىيەسى زايومىنىڭ 46 پىرسەنتى، ئىشتاتلار تارقاتقان زايومىنىڭ 58 پىرسەنتى، ئامېرىكا تۆمۈرىيول زايومىنىڭ 26 پىرسەنتى چەت ئەل كاپىتالى، بولۇپمۇ ئەنگلىيە كاپىتالىنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ بولدى. بۇ ئامېرىكا ئىقتىسادىنىڭ يەنە بىر قېتىم يۈگەنلەنگەنلىكىنىڭ بەلگىسى ئىدى.

1863 ـ يىلى لىنكولىن ئۇچىنچى قېتىم يېشىل پۇل تارقىتىشقا ھوقۇق ئېلىش ئارقىلىق ئۇرۇشتا غەلىبە قىلىش ئۇچۇن، بانكىرلارنىڭ پارلامېنتتىكى ئادەملىرىگە باش ئېگىشكە مەجبۇر بولدى ۋە «دۆلەت بانكا قانۇنى»غا ئىمزا قويدى.

1865 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى پىرېزىدېنت لىنكولىن قەستلەپ

ئۆلتۈرۈلدى. لىنكولىنىڭ قىسمىتى ھۆكۈمەت خادىملىرى ۋە پۇل مۇئامىلە دوكارلىرى ئارىلاشقان بىر قېتىملىق سۇيىقەست، دەپ قارىلىدۇ.

1869 ـ يىلى ج.پ.مورگان بىلەن دېكسىل لوندوندا روتسچىلد جەمەتى بىلەن ئەسرالىشىپ، مورگان جەمەتى بىلەن روتسچىلد جەمەتى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى يېڭى بىر پەللىگە كۆتۈرىدىغانلىقى ھەققىدە كېلىشتى.

1872 ـ يىلى ئېرنېست سېيد دۇنياۋى بانكىلارنىڭ ھاۋالىسى بىلەن پارا شۆڭگۈتۇش ئارقىلىق «مېتال پۇل قانۇنى»نى ماقۇللىتىۋالدى. "1873 ـ يىلدىكى رەزىل قانۇن" دەپ ئاتىلىدىغان مەزكۇر قانۇننىڭ نىشانى تىللانى پۇللارنىڭ بىردىنبىر ھۆكۈمرانىغا ئايلاندۇرۇش ئىدى.

1879 ـ يىلى روتسچىلد جەمەتى ئامېرىكا تۆمۈرىيولىنىڭ ئەڭ غوللۇق ھەقدارىغا ئايلاندى.

1881 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى لىنكولىنىڭ چارروسىيەدىكى ئىتتىپاقدىشى ئالېكساندىر II ئالچاقنىڭ قولىدا جان بەردى.

1881 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى ئامېرىكىنىڭ 20 ـ نۆۋەتلىك پىرېزىدېنتى جامېس گارفىيېلد قەستكە ئۇچراپ يىقىلغانچە، ئاخىر قازا قىلدى.

1891 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى روتسچىلد جەمەتى بىلەن ئەنگلىيەدىكى باشقا بانكىلار مەخپىي تەشكىلات ـ "يۇمۇلاق شىرە مەجلىسى گۇرۇھى"نى قۇردى. ئامېرىكىدىمۇ ئاشۇنداق تەشكىلات قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭغا مورگان جەمەتى باشچىلىق قىلدى.

1912 ـ يىلى ئىدۋارد خوۋس «فىلىپ دىرۇ ئاتلىق مەمۇر» ناملىق رومانىنى نەشر قىلدۇردى. ئامېرىكىنىڭ كەلگۈسى قىياس قىلىنغان مەزكۇر رومان دۇنياۋى بانكىلارنىڭ ئۇمىدىگە ناھايىتى مۇۋاپىق بولغاچقا، ئامېرىكا ئاقسۆڭەكلىرىنى ئىنتايىن جەلپ قىلغانىدى.

1913 ـ يىلى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياج بانكىسى قۇرۇلدى. بۇ دۇنياۋى بانكىلارنىڭ ھەل قىلغۇچ غەلىبىگە ئېرىشكەنلىكىنىڭ بەلگىسى ئىدى.

1913 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى «ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياج بانكىسى قانۇنى» ماقۇللاندى؛ بۇنىڭ بىلەن، ئامېرىكىنىڭ

دۆلەت پۇلىنى تارقىتىش هوقۇقى پۈتۈنلەي دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتتى.

1914-يىل 11-ئاينىڭ 16-كۈنى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى رەسمىي ئىشقا كىرىشتى.

1915-يىل 9-ئايدا ئەنگلىيە-فرانسىيە ئوتتۇرىسىدا 500 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق قەرز پۇل ئېلىم-بېرىمى باشلاندى.

1917-يىل 6-ئاينىڭ 17-كۈنى خوۋسنىڭ تەشكىللىشى بىلەن نيۇيوركتا "خەلقئارا ئىشلار جەمئىيىتى" قۇرۇلدى. 1921-يىلى بۇ جەمئىيەتنىڭ نامى "دىپلوماتىيە جەمئىيىتى"گە ئۆزگەرتىلدى. ئامېرىكا جەمئىيىتى ۋە دۇنيا سىياسىيىسىنى ئالقىنىدا چۆرگىلىتىدىغان تەشكىلات بارلىققا كەلدى.

1920-يىل 5-ئاينىڭ 8-كۈنى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسى مۇدىرىيىتى چاقىرلىغان بىر قېتىملىق خۇپىيانە مەجلىس "كىرىدىت قىسىنچىلىقى" پەيدا قىلىش ژاستىسى بىلەن يېزا ئىگىلىكىنى نىشان قىلغان بىر قېتىملىق مول-هوسوللۇق "قوي قىرقىش" هەرىكىتىنى رويابقا چىقاردى.

1929-يىلى نيۇ يورك پۇل بازىرى پاي چېكى سېلىنمىسى هېسابىدا بېرىلىدىغان قەرز پۇلىنى تۇيۇقسىز ئازايتىۋەتكەچكە 1929-يىلدىكى كىرىزىس كېلىپ چىقتى. بۇ ئەمەلىيەتتە دۇنياۋى زەردارلارنىڭ ئاۋامنى نىشانلاپ تۇرۇپ رويابقا چىقارغان "قوي قىرقىش" هەرىكىتى ئىدى.

1930-يىلى خەلقئارا هېسابات بانكىسى قۇرۇلدى. ئۇ مەركىزىي بانكا ئاتامانلىرى قۇرغان بانكا بولۇپ، هەر قايسى ئەل هۆكۈمەتلىرىدىن مۇستەقىل مەشغۇلات قىلىدۇ؛ ئۇرۇش يېللىرى بولسۇن، تىنچ يىللار بولسۇن هۆكۈمەتكە باج تاپشۇرمايدۇ؛ پەقەت هەرقايسى ئەل مەركىزىي بانكىلىرىنىڭ ئامانەت پۇللىرىنى قوبۇللايدۇ.

1931-يىلى ژال ستىرىت بانكىرلىرى يىغىن چاقىرىپ، گېتلىرغا داۋاملىق مەدەت بېرىشنى قارارلىدى.

1934-يىلى 1-ئايدا روزېۋېلت «ئالتۇن زاپاسلاش قانۇنى»نى ئېلان قىلدى. قانۇندا هەر ئونسىيە ئالتۇننىڭ باهاسى 35 ئامېرىكا دوللىرى قىلىپ بېكىتىلدى. ئەمما، ئامېرىكا پۇقرالىرىنىڭ ئالتۇن تېگىشىش هوقۇقى يوق ئىدى.

1935 - يىلى كېڭەش پالاتا ئەزاسى نىگ باشچىلىقىدىكى پەۋقۇلئاددە كومىتېت ئېلان قىلغان 1400 نەچچە بەتلىك ئۇزۇن دوكلاتتا، ئامېرىكىنىڭ بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىغا قاتناشقانلىقىغا ئالاقىدار مەخپىيەتلىك ئاشكارىلىنىپ، بانكىرلار بىلەن قورال - ياراغ شىركەتلىرىنىڭ ئۇرۇشقا قاتنىشىش جەريانىدىكى سۇيىقەست ۋە قانۇنسىز قىلمىشلىرى بىرمۇ بىر پاش قىلىۋېتىلدى.

1954 - يىلى بىلدېربېرگ كۇلۇبى قۇرۇلدى. ئامېرىكا دېپلوماتىيە جەمئىيىتىنىڭ "خەلقئارا نۇسخىسى" بولمىش مەزكۇر كۇلۇبنىڭ ئاخىرقى نىشانى دۇنيا ھۆكۈمىتى قۇرۇش ئىدى.

1961 - يىل **11** - **ئايدا** ئامېرىكا بىلەن ياۋروپادىكى ئاساسلىق يەتتە دۆلەت "ئالتۇن ھەمكارلىق فوندى"نى قۇردى؛ ئۇنىڭ ئاساسىي مەقسىتى لوندون ئالتۇن بازىرىدىكى باھانى تىزگىنلەش ئىدى.

1963 - يىل **6** - **ئاينىڭ 4** - **كۈنى** كېننېدى 11110 - نومۇرلۇق پىرېزىدېنت بۇيرۇقىنى ئىمزالىدى. بۇ مەشھۇر بۇيرۇقتا ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقىنىڭ كۈمۈش چەك تارقىتىپ، ئالتۇن تارقىتىش ھوقۇقىنى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتبانكىسىنىڭ قولىدىن تارتىۋېلىش لازىملىقى ئوتتۇرىغا قويۇلغان.

1963 - يىل **11** - **ئاينىڭ 22** - **كۈنى** كېننېدى قەستلەپ ئۆلتۈرۈلدى.

1967 - يىلى 15 كىشىدىن تەركىپ تاپقان ئامېرىكا مۇتەخەسسىسلەر تەتقىقات گۇرۇپپىسى دۇنيادا "ئەبەدىي تىنچلىق" ئىشقا ئاشقاندىن كېيىن ئامېرىكا دۇچ كېلىدىغان خىرىس ۋە قوللىنىشقا تېگىشلىك تەدبىرلەر ئوتتۇرىغا قويۇلغان بىر مەخپىي دوكلاتنى يېزىپ چىقتى. شۇ يىلى، بۇ دوكلات «تۆمۈر تاغ دوكلاتى» نامىدا كىتاب بولۇپ نەشرىدىن چىققاندىن كېيىن، ئامېرىكا جەمئىيىتىنى زىلزىلىگە سېلىۋەتتى.

1968 - يىل **3** - **ئاينىڭ 17** - **كۈنى** ئالتۇن ھەمكارلىق فوندى پىلانى ئاخىر سۇغا چىلاشتى.

1969 - يىل **3** - **ئاينىڭ 18** - **كۈنى** ئامېرىكا پارلامېنتى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىياتكومىتېتىغا قويۇلىدىغان، ئامېرىكا دوللىرىنى 25 پىرسەنت ئالتۇنغا باغلاش ئاساسىدا تارقىتىشتىن ئىبارەت مەجبۇرىي تەلەپنى بىكار قىلدى. بۇنىڭ بىلەن ئالتۇن بىلەن ئامېرىكا دوللىرى ئارىسىدىكى ئەڭ ئاخىرقى قانۇنىي ۋە مەجبۇرىي مۇناسىۋەت ئۇزۇپ

تاشلاندى.

1971 - يىل 8 - ئاينىڭ 15 - كۈنى پىرېزىدېنت نىكسون ئامېرىكا دوللىرىنى ئالتۇنغا ئايرىباشلاش كەسپىنى توختاتتى. جۇملىدىن، ئامېرىكا 1933 - يىل روزېۋېلتنىڭ ھاكىملىقى بىلەن ئامېرىكا پۇقرالىرى ئالدىدا قەرزدىن تېنىۋالغان بولسا، مانا ئەمدىلىكتە دۇنيا جامائەتچىلىكى ئالدىدا قەرزدىن تېنىۋالدى.

1973 - يىل 10 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ئوتتۇرا شەرقتىكى ئىران، سەئۇدي ئەرەبىستانى ۋە تۆت ئەرەب دۆلىتى "نېفىت قورالى"نى ئىشقا سېلىپ، نېفىت باھاسىنى 70 پىرسەنت ئۆستۈرىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. بۇ ھال 20 - ئەسىرنىڭ 70 - يىللىرىدىن كېيىنكى دۇنيا ۋەزىيىتىگە ئىنتايىن كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتتى.

1975 - يىل 1 - ئايدا ئامېرىكا مالىيە مىنىستىرلىقى ئالتۇنلىرىنى ئاچىقىپ باز - بازغا سېلىپ سېتىشقا باشلىدى. ئەمما، بۇ تەدبىر ئالتۇن بازىرىنى سوۋۇتالمىدى.

1978 - يىلى داۋىد روكفېللېر پىرېزىدېنت جىممى كارتېرغا پائۇل فولكنى ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئىھتىيات كومېتېتنىڭ رەئىسلىكىگە تەينىلەش ھەققىدە تەكلىپ بەردى.

1981 - يىل 1 - ئايدا ريگان ۋەزىپىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن دەرھال پارلامېنتتىن "ئالتۇن كومىتېتى" قۇرۇپ، ئالتۇن بىرلىك تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنىڭ مۇمكىنچىلىكىنى تەتقىق قىلىشنى تەلەپ قىلدى. ئەمما، بۇ تەدبىر دۇنياۋى بانكىرلارنىڭ يېغىرىغا تېگىپ كەتكەچكە، 1981 - يىل 3 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ريگان قەستكە ئۇچرىدى.

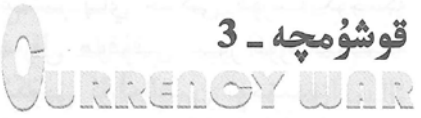
1985 - يىل 9 - ئايدا ئامېرىكا، ئەنگلىيە، فرانسىيە، ياپونىيە ۋە گېرمانىيە قاتارلىق بەش دۆلەتنىڭ مالىيە مىنىستىرلىرى نيۇ يورکتىكى مەيدان مېھمانسارىيىدا "مەيدان كېلىشىمى"نى ئىمزالىدى. بۇنىڭدىن مەقسەت ئامېرىكا دوللىرى ئارقىلىق باشقا ئاساسلىق پۇللارنى "كونترولۇق ئىچىدە پاخالاشتۇرۇش" ئىدى.

1987 - يىل 9 - ئايدا دۇنيا ياۋايى ھايۋانلارنى قوغداش كومىتېتنىڭ تۆتىنچى نۆۋەتلىك يىغىنى ئامېرىكىدا چاقىرىلدى. يىغىندا دۇنياۋى بانكىرلار ئىگدارچىلىق قىلىدىغان "دۇنيا مۇھىت بانكىسى" قۇرۇش لايىھەسى ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

1989 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى ياپونىيە پاي چېكى بازىرى كۆرسەتكۈچى 38 مىڭ 915 نۇقتىغا يېتىپ، تارىختىكى ئەڭ يۇقىرى چەككە چىقتى. بۇنىڭ بىلەن، مەبلەغسىز پاي چېكى كۆرسەتكۈچىگە تۇركۈم ـ تۇركۈملەپ سېتىۋېلىنغان قەرەل ھوقۇقى سۇر كۆرسىتىشكە باشلىۋىدى، ياپونىيە پاي چېكى كۆرسەتكۈچى ئۆرلەشتىن توختىدى.

1999 ـ يىل 9 ـ ئايدا ياۋروپادىكى مەركىزىي بانكا ئاتامانلىرى، ھەرقايسى ئەللەرنىڭ كەلگۈسى بەش يىلدا ساتىدىغان يېكى ئىجارىگە بېرىدىغان ئالتۇن ئومۇمىي مىقدارىغا چەك قويىدىغانلىقى ھەققىدە "ۋاشىنگتون كېلىشىمى"نى ئىمزالىدى. بۇنىڭ بىلەن ئىجارىگە ئالىدىغان ئالتۇننىڭ ئۆسۈم نىسبىتى بىر پىرسەنتتىن بىراقلا توققۇز پىرسەنتكە چىقتى. نەتىجىدە دەسمايىسىز ئالتۇن سودىسى قىلىدىغان ئالتۇنچىلار بىلەن ئالتۇن ھايانكەشلىرىنىڭ خىلمۇخىل پۇل مۇئامىلە ھاسىلىي مەھسۇلاتلىرى ئېغىر زىيانغا ئۇچراپ كەتتى.

2004 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى روتىسچىلد جەمەتى لوندون ئالتۇنغا باھا قويۇش سىستېمىسىدىن چېكىنىپ چىقىدىغانلىقىنى تۇيۇقسىز جاكارلىدى.



قىسمەن خاس ئىسىم ۋە ئاتالغۇلارغا ئاچقۇچ

ج.پ. مورگان	83	J.P 摩根
قەرز رەنىلكىدىكى دوكۇمېنت	465	CDO
ھەربىي ئاخبارات بۆلۈمىنىڭ باشقارمىسى	173	MI5
ئادولف مىللېر	151 ،121	阿道夫·米勒
ئارون رۇسسو	139	阿伦·拉索
ئامسترو	17 ،3	阿姆斯洛
ئېدۋىن ئىستانتون	38	埃德温·斯坦顿
ئېمىل پائۇل	220	埃米尔·普尔
ئىستاك مۇللىنس	125	埃斯塔克·穆林斯
ئېدگار پىسسوتتو	324	艾德加·皮西托
ئېدموند رۇتسچىلد	173 ،146	艾德蒙·罗斯柴尔德
ئالبېن بېبېر	266	艾伦·比博
ئېزىنخوۋېر	146	艾森豪威尔
ئېدۋارد ئىستېتتىنىيۇس	144	爱德华·斯特蒂纽斯
ئېلىسي قەسرى	24	爱丽舍宫
ئاندرېۋ جېكسون	178 ،50 ،49	安德鲁·杰克逊
ئانتىللېس تاقىم ئارىلى	323	安地列斯群岛
ئاننو رۇدىك	327 ،229	安诺·鲁丁
ئامانلىق(بىخەتەرلىك ئەمەس)	255	安全
رەنىلىك ئۆي قەرزى	410	按揭贷款
ئەنگلىيە - ئامېرىكا	298	盎格鲁-美国

盎格鲁-撒克逊	151
奥尔德里奇计划	97
奥古斯特·比尔蒙特	63
奥利弗	114
奥斯坦德	5
奥斯瓦德	252
奥图	120 ،21
巴林银行	63 ،22
白银美元	258
白银券	257
保镖	255
保护性关税	210
保罗·沃伯格	84
保罗·萨缪尔森	174
保罗·沃尔克	175
贝尔斯登	457
本杰明·斯特朗	220 ،84
本杰明·迪斯雷利	17
本票	154
比德尔	50
比迪	153
比尔·马丁	274
比尔·莫菲	388
比克利	39
彼尔德伯格	239
俾斯麦	28
变量远期合约	387
波波夫	69
波提洛	304
剥削	124

ئانگلو-ساكسون	
ئالدرىچ	
ئاۋگۇست بېلموت	
ئولۇپر ساندىس	
ئاۋستاند	
ئوسۋالد	
ئوتتو كاخن	
باربك بانكىسى	
كۈموش دوللار	
كۈموش چەك	
مۇھاپىز	
مۇھاپىزەتلىك تاموژنا بېجى	
پائۇل ۋاربۇرگ	
پائۇل سامۇئېلسون	
پائۇل ۋوللك	
بېلىستون	
بىنىيامېن ستروك	
بىنىيامىن سىربلى	
خاس چەك	
بېدېل	
بىدى	
بېل مارتىن	
بىل مۇرفى	
بىكلېي	
بىلدېربېرگ	
بىسمارك	
قۇزاق مۇددەتلىك قۇزغىرىشچان سودا كېلىشىمى	
پوپوۋ	
لوپېز پورتىللو	
شۇلمەك، شۇلۇپ يېمەك	

伯纳德·巴鲁	146 ،141
布兰德-埃勒森	259
布雷顿森林	208
布雷顿体系	190
布雷克劳德	28
布鲁金斯智库	238
布鲁克林	181
布热津斯基	331 ،244
布斯	37
部分储备	354
部分储备金制度	102
查尔斯·哈姆林	121
查尔斯·吉斯特	300
查尔斯·林德伯格	123
查尔斯·诺顿	84
查尔斯·坦西尔	202
超级通货膨胀	170
承兑银行	156 ،88
诚实的货币	416 ،249
赤字财政	170
冲锋队	194
储户	134
储蓄银行	181
穿梭外交	298
刺激市场需求	437
刺客	52
达维格农	242
大通银行	200 ،116 ،47
呆账	314
戴维·罗斯柴尔德	393

بېرنارد بارۇ	
براند - ئاللسون	
برايتون ئورمانلىقى	
برايتون سىستېمىسى	
بلېكرودېر	
بروكىنس ئاقىلالار گۇرۇپپىسى	
بروكلىن	
برزېنسكى	
جون ۋىلكېس بوز	
قىسمەن ئېھتىيات فوندى	
قىسمەن ئېھتىيات فوندى تۈزۈمى	
چارلېز خاملىن	
چارلېز گىست	
چارلېز لىندبېرگ	
چارلېس د. نورتون	
چارلېز تانسىل	
ئېغىر پۇل پاخاللىقى	
ئېتىراپلىق چەكمە بانكىسى	
ھالال پۇل	
قىزىل رەقەملىك مالىيە	
ئېس - ئاچىلار ئەترىتى	
ئامانەتچىلەر	
پۇل ئامانەت بانكىسى	
موكا دىپلوماتىيەسى	
بازار ئېھتىياجىنى تۇرتمەك	
ئالچاق	
ئېتىننې داۋگنون	
چاسې بانكىسى	
تىنما قەرز پۇل، تىنىپ قالغان قەرز پۇل	
داۋىد رۇتسچىلد	

戴维·洛克菲勒	300
戴维森	133
丹佛	312
党卫队（军）	194
道格拉斯·迪伦	264
道威斯计划	196 ،191
德尔塔对冲	387
德拉诺	181
德斯坦	330
德斯坦	239
迪安·腊斯克	301
迪克·泰勒	64
抵押支持债券	446
地震	397
独占资产	411
杜邦公司	200
杜勒斯	146
对冲革命	387
对冲基金	369 ،31
对冲利率	371
对冲账目	387
对内的金融防火墙	430
恩达尔	243
二级市场	457
法币	190
法定货币	41
法郎与黄金脱钩	425
房地美	557
房利美	557
放贷者	122

داۋىد روكفېللېر	
داۋىدسون	
دېنۋېر	
ئېس ـ ئېسچىلار ئەترىتى	
دوگلاس دىللون	
داۋېس پىلانى	
دېلتا كاپىلەتلىك سوۋدىسى	
دېلانو	
گىسكار دېستاين	
ۋالېر گىسكارد دېستاين	
دېئان لاسسك	
دىك تايلور	
رەنملىك زايوم	
زىلزىلە	
مونوپول مۇلۇك	
دۇپونت شىركىتى	
دۇللېس	
زىيانىنى يېپىشتۇرۇش ئىنقىلابى	
كىرىشتۇرمە فوند، ئېھتىياتەن فوند	
ئېھتىياتەن ئۆسۈم نىسبىتى	
ئېھتىياتەن مۇلۇكلەر	
پۇل مۇئامىلە ئىچكى توسقى	
ف.ۋىللىيام ئېندال	
ئىككىلەمچى بازار	
مەمۇرىي پۇل، ئاقچا	
قانۇنلۇق پۇل	
شۇۋېتسارىيە فرانكىنى ئالتۇن كاپالىتىدىن ئايرىماق	
فېدېراتسىيە تۇرالغۇ قەرزى رەنە شىركىتى	
فېدېراتسىيە مىللي رەنملىك قەرز پۇل جەمئىيىتى	
قەرزچىلەر	

非债务货币	257	قەرزسىز پۇل
菲利克斯·沃伯格	212 ،141 ،96	فېلىكس ۋاربېرگ
菲利普	239	فىلىپ
菲利普·沙逊	146	فىلىپ ساسسون
费迪南	129 ،27	فېردىناند
费迪南·利普斯	383	فىردىناند لىپس
费利克斯·佛兰克特	210	فېلىكس فرانكىت
冯·克特·施罗德	220	ۋون كۇرت سچرودېر
冯·伊斯托弗	13	ۋون ئىستوف
弗迪南·利普斯	426	فېردىناند لىپس
弗兰克·范德利普	147 ،83	فرانك ۋاندېرلىپ
弗兰兹·皮克	217	فرانز پىكۇ
弗雷德里克 戴拉诺	121	فرېدېرىك دېلانو
弗雷德里克·默顿	200 ،25	فرېدېرىك مېرتون
弗里兹	141	فرېزې
弗希尔	341	فۇۋخىر
负债	359	قەرز (پاسسىپ)
复利	431	دومسلما ئۆسۈم
富布赖特	277	فۇلبرايت
富兰克林·德拉诺·罗斯福	178	فرانكلىن دېلانو روزېۋېلت
高倍放大器	412	ھەسسىلىگۈچ
高盛	321	گولدمان
高盛集团	178	گولدمان گۇرۇھى
高血糖	420	قان شېكىرى زىيادىلىكى
高血压	420	قان بېسىمى زىيادىلىكى
高血脂	420	قان مېيى زىيادىلىكى
格拉斯	110	كارتېر گىلاس
格拉斯-斯蒂格尔法案	186	گىلاس - ئىستېگال قانۇنى
格里芬	52	گرىففىن
格林斯潘	167	گرېنسپان

格鲁曼	337 ،323
格伦费尔	91
工业托拉斯法本公司	220
古根海姆	142
股票指数期货	339 ،319
股神	190
国务院	255
过山车	330
哈波兄弟	216
哈布斯堡	129
哈布斯堡	25
哈德逊	308
哈丁	121
哈里曼	142 ،95
汉华银行	116
汉诺威	12
豪斯	209
荷兰盾	415
赫伯特·阿斯奎斯	133
赫伯特·李曼	212
赫尔	222
赫曼·卡恩	309
赫曼·施密茨	220
赫斯-凯瑟	16
亨利·戴维森	145 ،83
亨利·克雷	50
亨利·卢斯	309
亨利·摩根索	187
亨利·莫金撒（麦金萨）	212
胡佛	175

گرروممان	337 ،323
گرېنفېيل	91
سانائەت تىرېستى فاربىن شىركىتى	220
گۇگگېنخېيم	142
پاي چېكى كۆرسەتكۈچلۈك زاكاز مال	339 ،319
پاي چېكى پىرى	190
دۆلەت ئىشلىرى مەھكىمىسى	255
تاغ ئاشار	330
ئاكا-ئۇكا خارپېر	216
خاپسبۇرگ	129
خۇببسبېرگ	25
خۇدسون	308
ۋ.پ.گ.خاردىك	121
خارىمان	142 ،95
چېمكال بانكىسى	116
خاننوۋېر	12
خوۋس	209
گوللاندىيە گۇلدېرى	415
خېربېرت خ.ئاسكۇيز	133
خېربېرت لىمان	212
خۇل	222
خېرمان كاخن	309
خېرمان سىمىتز	220
خېس-كېس	16
هېنرى پ. داۋسون	145 ،83
هېنرى كلاي	50
هېنرى لۇسي	309
هېنرى مورگانسو	187
هىنرى مورگانساۋ	212
خېربېرت كىلارك خوۋېر	175

花旗银行	229 ،97	ستى بانكىسى
华尔街	47	ۋال ستريت كوچىسى
滑铁卢	4	ۋاتېرلو
怀特	280	ۋايت
坏账	388	تىرىلمەس ھېسابات
黄金储备账目	388	زاپاس ئالتۇن ھېسابى
辉格党	55	ۋىگ پارتىيەسى
惠特尼	178	ۋىتنېي
货币购买力	409	پۇل كۈچى (پۇلنىڭ سېتىۋېلىش كۈچى)
货币紧缩	44	پۇل قىسلىقى
霍华德·巴菲特	190	خوۋارد بۇففېت
基丁·威尔士	69	كېدىن ۋالېس
吉川元忠	447 ،321	يوشىكاۋا موتوتادا
吉列斯·埃玛瑞	327	گىللېس ئايمېرى
吉尤因斯	242	گېيوئېرىي گېيوئېنس
加布雷思	309	جون كېننېز گابرائىز
加里森	97	گارىسون
贾奇 加里	143	جۇدگې گارى
交易商	155	بازارچى
杰弗里·萨克斯	327 ،229	جېفرى ساكس
杰克·卢比	253	جاك رۇپې
杰奎琳	254	جاككۇلىن
杰洛波·罗斯柴尔德	146	جېروبوئام رۇتسچىلد
杰瑞·沃里斯	224	جېررى ۋورس
金币	40	تىللا
金边（银边）债券	436	ئالتۇن(كۈمۈش) جىيەكلىك زايوم
金锭银行家	385	ئالتۇندا قۇيۇلغان بانكىرلار
金匠银行	9	زەرگەرلەر بانكىسى
金融黑客	379	پۇل مۇئامىلە قەستكارى
金融家	158	بانكىر

金融天才	386	پۇل مۇئامىلە دانىشلىرى
金融衍生品	368	پۇل مۇئامىلە ھاسلىي مەھسۇلاتلىرى
金斯	26	گېنز
金银货币		ئالتۇن ـ كۈمۈش پۇل
精英核心	171	قابىللار قۇرۇمى
军队系统	443	ھەربىيەت سىستېمىسى
军事	276	ھەربىيەت
军事介入	331	ھەربىي مۇداخىلە
卡尔	3، 17، 23	كارل
卡罗（洛）·奎格雷	197، 238	كاررول كۇيگلېي
卡特	301	كارتېر
卡特	244	كارتېر
卡特尔	356	كارتېل
凯恩斯	161	كاينس
凯雷投资集团	325	كارلىل سېلىنمىچىلىق گۇرۇھى
凯旋门	37	زەپەر دەرۋازىسى
柯立芝	155	جون كالۋىن كوئولىج
科克伦	221	كوچراين
壳牌石油	308	«شېل» ماركىلىق نېفت
克拉考	323	كارۇكاۋ
克莱蒙梭	146	كلېمونسو
克朗凯特	277	ۋالتېر كىرونكىت
克里夫兰	92	كلېۋېرلاند
克里夫兰·道奇	106	كلېۋېلاند دودگې
克里米亚	69	قىرىم
肯尼迪	40	كېننېدى
空股	320	مەبلەغسىز پاي
空头支票	359	قۇرۇق چەك
寇松	146	كۇرزون
库恩-雷波（伯）	93	لۇخىن ـ رېببېر

拉比·怀斯	104	رابىي ۋايس
拉蒙	176	رامون
拉姆斯菲尔德	239	دونالد هېنرى رۇمسفېلد
拉扎德银行	143	لازارد بانكسى
赖特·帕特曼	115	ۋىرىگىت پاتمان
兰登	216	لاندون
蓝筹股	163	ئۇنۇملۇك پاي
劳合·乔治	197 ،146	داۋىد لىلويد گېئورگي
离岸对冲基金	324	چەت ئەللىكلەر كىرىشتۈرمە فوندى
李嘉图	174	داۋىد رىكاردو
李斯特	152	رىستېر
里斯本	224	لىسبون
里维斯基	69	لىۋىسكى
理查德·劳伦斯	51	رېچارد لاۋرېنس
理查德·加纳	237	رىچارد گانا
理查德·凯兹	324	رىچارد كاتز
利滚利	363	ئۈسۈمگە ئۈسۈم قونماق
利率掉期	398	ئۈسۈم نىسبىتى قەرەلىنى يەڭگۈشلەش
林德伯格	113	لىندبېرگ
流动性	372	ئوبوروتچان مەبلەغ
流动性泛滥	446	ئوبوروتچان مەبلەغ زىيادىلىكى
流动性恐慌	399	ئوبوروتچان مەبلەغ ئالاقزادىلىكى
鲁宾	344	روبىن
路易十四	23 ،9	لوئى XIV
路易斯·布兰德斯	244	لويس بىراندىس
路易斯·马保	212	لويس مابېي
路易斯安那	214	لويزاننا
罗伯特·汉姆费尔	215	روبېرت خامفېل
罗伯特·李	37	روبېرت لى
罗伯特·蒙代尔	381	روبېرىت موندال

罗斯福	96
罗斯托	309 ،273
罗斯伍兹	5
罗兹学者	240
洛克菲勒	47
马德琳·奥尔布赖特	343 ،325
马丁·范布伦	53
马哈蒂尔	342
马克·里奇	325
马歇尔	174
玛丽·哈里曼	117
玛丽亚	9
迈克尔·霍特	57
迈克尔·培里	457
麦迪奇	29
麦迪逊	46
麦格劳-希尔	216
麦金利	96
麦克法登	151 ،124
麦克米兰委员会	161
麦克米伦	، 216
麦克纳马拉	308
麦克纳马拉	239
曼斯菲尔德	277
贸易逆差	40
梅龙	155
梅特涅	26 ،25
梅耶·A·鲍尔	12
美联储	15
美元主权信用	51

روزېۋېلت	96
روستوۋ	309 ،273
روزۇز	5
رودېس ئۆلىمالار قۇرۇمى	240
روكفېللېر	47
مادېلېنى ئالبرايت	343 ،325
مارتىن ۋانبۇرېن	53
دادۇك سېرى ماھادىر بىن مۇھەممەد	342
مارك رىچ	325
گېئورگي كاتلېت مارشال	174
ماري خارريمان	117
ماريىه	9
مىچېل خولت	57
مېخائىل پېررى	457
ماكدىچ	29
مادىزون	46
ماك گىراۋ-خىل	216
ماك كىنلېي	96
ماك فاددېن	151 ،124
ماك ملان كومىتېتى	161
ماك ملون	، 216
روبېرت ماك نامارا	308
ماك نامارا	239
مانسفېيلد	277
سودا پاسسېپ بالانسى	40
مېللون	155
مېتتېرنىچ	26 ،25
مايېر.Aبوۋېر	12
ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئېھتىيات بانكىسى(كومىتېتى)	15
ئامېرىكا دوللىرى ھېسابىدىكى ئىگىلىك ھوقۇقلۇق كرېدىت	51

门罗	49
蒙德松	195
麋鹿	340 ،337
米尔顿·弗里德曼	154
米里斯	201
米赛斯	415
名义价值	368
摩尔斯莱	100
摩根·哈杰斯·希	91
摩根士丹利	320
摩西	12
莫里尔	405
莫瑞·罗斯帕德	171
莫提墨·希大	212
默里森	163
内森	47
那不勒斯	4
纳德·莱文	308
纳尔逊·洛克菲勒	239
纳萨尼尔	62
奈伊	201
男爵	27
尼尔森·奥尔德里奇	83
尼斯·陶布	324
农场主	61
诺曼	193 ،161 ،151
欧本海姆	12
欧内斯特·塞德	75
欧内斯特·威尔克	288
欧文	149 ،111
مونرو	49
مېندېلسون	195
ئېلىك، قانداغاي	340 ،337
مىلتون فرېدمان	154
مېلىس	201
مىسايىس	415
شەكلەن قىممەت(ئەسلى: نومىنال قىممەت)	368
موري-سچلېي	100
مورگان خارجېس سېي	91
مورگان ئىستانلې	320
موسېس(موسا)	12
موللىر	405
مۇررای روسبارد	171
موتسېر خېف	212
موررىسون	163
سونس	47
ناپلېس	4
نادېر لېۋىن	308
نېلسون روكفېللېر	239
ناتانىيىل	62
نىگ	201
بارون	27
نېلسون ئالدرىچ	83
نىلس تاۋبې	324
زېمىندار(فېرمىر)	61
نورمان	193 ،161 ،151
ئوپېنخېيم	12
ئېرنېست سېيد	75
ۋېرنېست ۋىلكېر	288
روبېرت ل. ئوۋېن	149 ،111

欧文·杨	196
帕尔义	279
帕罗·巴菲	227
拍卖台（拍卖行）	340
派亚特·安德鲁	83
佩里	107
佩奇	138
砒霜	56
皮埃尔·维勒马雷斯特	241
票据	136 ،100
票面价值（金额）	357
破译密码机	202
普法战争	129
普林斯顿	104
期权合约	387
钱币收藏家	13
强制结汇制度	453 ،446
乔伊·肯尼迪	164
乔治·爱姆伦·罗斯福	181
乔治·贝克	329 ،87
乔治·皮博迪	88
乔治城大学	197
乔治斯·曼德尔	146
桥本龙太郎	342
清算银行	100
丘吉尔	160
全额储备	354
热点新闻	188
热钱	388 ،233
日经指数沽权证	450

ئوۋېن يولۇ	196
مېلچور پالىي	279
پاۋلو باففى	227
باز ـ بازخانا	340
پىئات ئاندرېۋ	83
پېررى	107
ۋالتېر خىنېس پاگې	138
سەنكىيا، مەرگمۇش	56
پېررې ۋللېمارېست	241
ۋېكسىل	136 ،100
پۇلنىك سوممسى	357
شېفىر يەشكۇ	202
فرانسىيە ـ پرۇسىيە ئۇرۇشى	129
پرېنسېتون	104
قەرەللىك ھوقۇق كېلىشىمى	387
ئاقچا تەۋەررۇكچىسى	13
مەجبۇرىي پېرېۋوت راسچوتى تۈزۈمى	453 ،446
جوئې كېننېدى	164
گېئورگې ئېملون روزېۋېلت	181
گېئورگې بېك	329 ،87
گېئورگې پېئابودى	88
گېئورگېتون ئۇنۋېرسىتېتى	197
گېئورگېس ماندېل	146
رىيۇتارو خاشموتو	342
ھېسابات بانكىسى	100
چېرچىل	160
تولۇق ئېھتىيات فوندى	354
جەلپكار خەۋەر	188
ھايان كاپىتال	388 ،233
ياپونىيە پاي چېكى كۆرسەتكۈچىنى سېتىش ھوقۇقى گۇۋاھنامىسى	450

软贷款	313	ئۇزاق مۇددەتلىك، تۆۋەن ئۆسۈملۈك قەرز پۇل
瑞典克郎	415	شۋېتسىيە كورۇناسى
萨尔特舍巴登	240	سالتسوبادېن
萨默斯	341	سۇمېرس
萨默斯	228	لاۋرېنزى سۇممېرس
三冢博	341	مىتسۇزۇكا خىروشى
沙尔·艾森堡	325	شائۇل ئېيسېنبېرگ
沙夫拉	324	ئېدموند سافرا
审计	122	تەپتىش، تەپتىشلىمەك
施密特	330	خېلمۇت شمېت
实物黄金（白银）	436	نەق ئالتۇن(كۈمۈش)
实物货币	41	ناتۇرال پۇل
使徒会	172	ھاۋارىيونلار جەمئىيىتى
世界储备货币	422	دۇنياۋى زاپاس پۇل
首席	97 ،91	تۆرلۈك
枢密院	130	زوراغاللىق مەھكىمىسى
舒尔茨	304	شۇلتىس
水火不容	62	"ئاق تاغلىق-قارا تاغلىق"بولۇپ كەتمەك
斯蒂格里茨	344	ئىستىگلىس
斯蒂格利茨	228	جوزېف ستىگلىز
斯特格	153	ستېگېر
所罗门	17 ،3	سولومون(سۈلايمان)
所罗门·切斯	72	سولومون چېس
索罗斯	229	سوررووس
塔尔博特	340	تالبوت
塔夫特	107	ۋىليام خوۋارد تافت
特尔·艾维	325	تېل ئاۋى
梯也尔	24	تېرس
替代货币	41	سەپلىمە پۇل
田纳西	100	تېننېسسي

条件远期合约	387
贴现率	441 ،136
通货紧缩	416
通货膨胀的经济学	103
投资储蓄	353
透支	364
托管费	352
托马斯·戈尔	189
托马斯·杰斐逊	429 ،45 ،44
托马斯·莱蒙	146
托马斯·麦基特里克	220
托尼·戈斯林	241
万斯	331
威尔·赫顿	242
威廉·布莱恩	150 ،132
威廉·恩格	322 ،297
威廉·金纳	216
威廉·里斯-莫格	324
威廉·洛克菲勒	87
威廉·帕特森	10 ،9
威廉·沃尔夫	241
威灵顿	3
维罗纳会议	27
卫星银行	122
沃伯格兄弟	96
沃尔芬森	228
沃尔玛	422
沃尔玛	422
沃伦·巴菲特	190
沃伦委员会	252

ئۇزاق مۇددەتلىك شەرتلىك سودا كېلىشىمى	387
دېسكونت نىسبىتى	441 ،136
پۇل قىسلىقى	416
پاخال پۇل ئىقتىسادشۇناسلىقى	103
پۇل ئامانىتى سېلىنمىسى	353
نېسى قىلماق(لۇغەتتە: ئونكۇل قىلماق)	364
هاۋاللىك باشقۇرۇش هەققى	352
توماس گورل	189
توماس جېففېرسون	429 ،45 ،44
توماس لېموين	146
توماس ماك كىنتىرك	220
تونى گوسلىك	241
ۋانس	331
ۋىل خۇتتون	242
ۋىللىيام بىريان	150 ،132
ۋىللىيام ئېنگ	322 ،297
ۋىللىيام جېننېر	216
ۋىللىيام لورد رېس-موگ	324
ۋىللىيام روكفېللېر	87
ۋىللىيام پاتېرسون	10 ،9
ۋىللىيام ۋولف	241
ۋېللىنگتون	3
ۋېرونا مەجلىسى	27
بېتسندى بانكا	122
ۋاربېرگ ئاكا-ئۇكىلار	96
جامېس داۋىد ۋولفېنسون	228
ۋال-مارت	422
ۋال-مارت	422
ۋاررېن بۇففېت	190
ۋاررېن كومىتېتى	252

沃塞·芬克	220
沃特尔·利维	243
沃维克	303
伍德罗·威尔逊	119.81
西奥多·卢斯福	181
西蒙-舒斯特	216
希姆莱	224
希特尼	61
洗黑钱	343
现金流	370
谢尔曼	260
心脏地区	25
辛克利	290
信贷发放储备	67
信贷人民币	428
信托投资公司	99
信用单位	279
信用额度	89
信用货币	99
信用卡	366
修正主义者	203
雅尔玛·沙赫特	220 ،152
雅各布·希夫	212 ،93 ،87
雅克·鲁夫	278
亚琛会议	26
亚当·斯密	8
亚历山大·汉密尔顿	45
延交现货合同	387
杨计划	196 ،191
耶列	63

ۋالتېر فۇنك	
ۋالتېر لېۋى	
ۋارۋېك	
ۋودروۋ ۋىلسون	
تېئودورو روزېۋېلت	
سىمون شۇستېر	
هنرى همله‌ر	
خېئاتېن	
هارام پۇلنى هالاللماق	
نه‌ق پۇل ئېقىمى	
شېرمان	
كىنندېك رايون	
سنكلېي	
كرېدىت غه‌لىمسى	
كرېدىتلىك خه‌لق پۇلى	
هاۋاللىق سېلىنما شركىتى	
ئىناۋه‌ت بىرلىكى	
ئىناۋه‌ت نورمىسى	
ئىناۋه‌تلىك پۇل	
ئىناۋه‌تلىك كارتا	
رېۋىزىيونىست	
يالمار شاخت	
جاكوب خېق	
جاككۇېس روئوف	
ئاچچىن مه‌جلىسى	
ئادام سمت	
ئالېكساندىر هاملتون	
نه‌ق مالنى كېچىكتۈرۈپ تاپشۇرۇش توختامى	
يوڭ پىلانى	
يېلې	

野蛮的遗迹	393
伊左拉	39
阴谋论者	250
银币	40
银根	98
影子公司	93
永久债务	10
优先股	182
尤金·梅耶	141
约福勒	275
约翰·埃克斯特	288
约翰·哈里斯	18
约翰·海兰	127
约翰·霍普金斯	106
约翰·考斐	224
约翰·肯尼斯·加尔布雷斯	73
约翰·劳	279
约翰·洛克菲勒	87
约翰·穆迪	101
约翰·珀金斯	235
约瑟夫·肯尼迪	188
约瑟亚·斯坦普	352
扎卡里·泰勒	56
债务货币	214
债务拉动型经济增长	417
债务拉动型泡沫经济	412
债务票据	437
詹姆士二世	9
詹姆斯·加菲尔德	77
詹姆斯·斯蒂尔曼	98 ،87

ۋەھشىلىكنىڭ يالدامىسى	
ئىزولا فوررېستېر	
قەستكار	
تەڭگە	
پۇل، بانكا گىرېدىتى	
سايە شىركەت	
ئەبەدىي قەرز(دارلىق)	
ئەۋزەل پاي	
ئېۋگېنې مايېر	
يوفايىل	
جون ئېكست	
جون خاربس	
جون خىلاند	
جون خوپكىنس	
جون كافڤې	
جون كېننېز گالبرايىز	
جون لاۋ	
جون روكفېللېر	
جون مودى	
جون پېركىنس	
جوزېف كېننېدى	
جوشيا ئىستامپ	
زاخارى تايلور	
قەرزلىك پۇل	
قەرز پۇل مەنبەلىك ئىقتىسادىي تەرەققىيات	
قەرز پۇل مەنبەلىك كۆپۈك ئىگىلىك	
قەرزلىك ۋېكسىل	
جامېس II	
جامېس گارفېيلد	
جامېس ئىستېلمان	

詹姆斯·塔克	241	جامېس تۇككېر
詹姆斯·希尔	87	جامېس سېئال
张伯伦	221	چامبېرلاين
哲基尔岛		جېكىل ئارىلى
证券持有公司	180	ئاكسىيەلىك شىركەت(كاخانا)
支票货币	461	چەك پۇل
殖利率	436	پايدىچان ئۆسۈم نىسبىتى
中国元	436	جۇڭگو يۈەنى
中曾根	323	ناكاسونى
种子贷款	92	ئۇرۇق قەرز
轴心国	224	ئىتتىپاقداش دۆلەت
朱迪·福斯特	290	جۇدى فوستېر
朱尼厄斯·摩根	90	جۇنيۇس مورگان
转账	438	مېمورىيال، مېمورىيال قىلماق، ئاغدۇرماق
资产	359	مۇلۇك (ئاكتىپ)
资产抵押债券	464	مۇلۇك رەنلىكىددىكى زايوم
资产泡沫	429	كۆپۈك مۇلۇك (مۇلۇك كۆپۈكى)
资产通货膨胀	412	مۇلكي پۇل پاخاللىقى
总理	342	باش مىنىستىر
佐格索	91 ،90	دربكسېل
做空	177	دەسمايىسىز هايانكەشلىك

تۈزىتىش

بەت	قۇر		بېسىلغىنى	توغرىسى
	يۇقىرىدىن	تۆۋەندىن		
7	4(مۇقەددىمە)		ئوگۇشلىق	ئوگۇشلۇق
47	16		مەركىزي	مەركىزي
69	15		1963 ـ يىل	1863 ـ يىل
331		12	گېرمانىيەتنىڭ	گېرمانىيەنىڭ
365		9	ئۇ ـ چىنچىسى	ئۇچىنچىسى
367	6		راھات	راھەت
377		11	تەجرىبە ـ ـ سى	تەجرىبىسى
دىققەت: تېكىستتىكى بارلىق "روسىيە"نى "رۇسىيە" دەپ، بارلىق "يەھۇدى"نى "يەھۇدىي" دەپ تۈزىتىپ ئوقۇغايسىلەر.				

بۇ كىتاب جۇڭشىن نەشرىياتى 2011-يىل 10-ئايدا نەشر قىلغان 2-نەشرى 1-باسمىسىغا ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى.

تەكلىپلىك مۇھەررىر: ئابدۇللا غاپپار
مەسئۇل مۇھەررىر: قاھار پولات
مەسئۇل كوررېكتور: خەيرىگۈل ئىبراھىم

پۇل ئۇرۇشى

تەرجىمە قىلغۇچى: سېيىت تىلۋالدى، گۈلسۇم قادىر

نەشر قىلغۇچى: مىللەتلەر نەشرىياتى
ئادرېسى: بېيجىڭ شەھىرى خېپىڭلى شىمالىي كوچا 14- قورۇ
پوچتا نومۇرى: 100013
تېلېفون نومۇرى: 010-64290862
ساتقۇچى: جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى
باسقۇچى: بېيجىڭ يېڭۈي باسما چەكلىك شىركىتى
نەشرى: 2011-يىل12- ئايدا 1-قېتىم نەشر قىلىندى
بېسىلىشى: 2016-يىل 3- ئايدا بېيجىڭدا 2-قېتىم بېسىلدى
ئۆلچىمى: 16 كەسلەم
باسما تاۋىقى: 32.375
باھاسى: 45 يۈەن

ISBN 978-7-105-12724-5/F. 356(维 16)

本书根据中信出版社 2011 年 10 月第 2 版第 1 次印刷版本翻译出版。

图书在版编目(CIP)数据

货币战争：维吾尔文/宋鸿兵编著；色依提·铁力瓦地译. —北京：民族出版社，2013.5（2016.3重印）
ISBN 978-7-105-12724-5

Ⅰ. ①货…Ⅱ. ①宋…②色…Ⅲ. ①货币史—世界—维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ. ①F821.9



中国版本图书馆 CIP 数据核字(2013)第 084349 号

特约编辑:	阿布都拉·阿帕尔
责任编辑:	卡哈尔·普拉提
责任校对:	海力古丽·依布拉音
出版发行:	民族出版社　http://www.mzcbs.com
社　　址:	北京市和平里北街 14 号　邮编：100013
电　　话:	010-64290862（维文室）
印　　刷:	北京艺辉印刷有限公司
版　　次:	2013 年 7 月第 1 版　2016 年3月北京第 2 次印刷
开　　本:	787×1092　16 开
印　　张:	32.375
定　　价:	45.00 元

ISBN 978-7-105-12724-5/F.356(维 16)